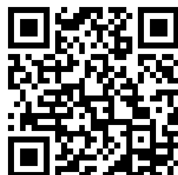

WIDENER
HN QM2R V

DES CONINX SUMME.

BIBLIOTHEEK

VAN

Middelnederlandsche Letterkunde

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Dr. J. VERDAM,
Hoogleeraar te Leiden,

MET MEDEWERKING VAN

Prof. Dr. J. TE WINKEL,
Hoogleeraar te Amsterdam.

EN

Prof. Dr. J. FRANCK,
Hoogleeraar te Bonn.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-M[IJ].

DES

CONINX SUMME

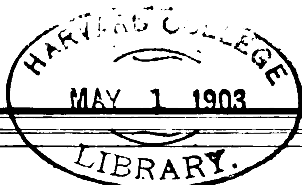
DOOR

Dr. D. C. TINBERGEN,

Leeraar aan de H. B. S. met 3-j. c. te 's-Gravenhage.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-M[IJ].

BIBLIOTHEEK

VAN

MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. J. VERDAM
Hoogleeraar te Leiden,

EN

Dr. J. TE WINKEL
Hoogleeraar te Amsterdam.

VIER- EN VIJFENZESTIGSTE AFLEVERING.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS 1900.

Bij het doorbladeren van VAN VLOTEN'S *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken*, *1229—1476*, werd mijn aandacht getrokken door de niet minder dan dertig bladzijden druks dier bloemlezing innemende fragmenten van *des Coninx Somme*. Het kort en krachtig woord van aanbeveling, dat de verzamelaar er aan deed voorafgaan, maakte mijn belangstelling even zeer gaande, als de lezing der stukken zelf het verlangen bij mij wekte, eens nader met het interessante boek kennis te maken. De Haagsche bibliotheken, in het bezit van vier handschriften en eenige oude drukken, boden daartoe ruimschoots de gelegenheid. De belangstelling, die mannen als W. MOLL en P. MEYER in het werk hadden getoond, versterkte mijn verlangen om, door in een nieuwe uitgave de eenmaal zoo gezochte Coninx Summe onder de aandacht van het Dietsch lezend publiek te brengen, datgene wat Van Vloten hier en daar uitlichtte, in zijn juiste verband te kunnen toonen; om zuiverder den tekst te bezorgen, dan de in dit opzicht te kort schietende uitgever had gedaan; om zooveel mogelijk alles bijeen te brengen, wat tot juist begrip en rechte waardeering er van was te vinden. Al is *des Coninx Summe* slechts een vertaling, van het grootste gedeelte onzer Middelnederlandsche letteren geldt immers hetzelfde, en vertalingen kunnen er naar wezen: deze hier kan opnieuw bewijzen tot welke hoogte het Dietsche proza was gestegen. Daarom, en als zedenschildering van een maatschappij, waarvan de onze zooveel heeft overgenomen, als staal eindelijk van wat geschikt werd geacht en, getuige de ruime verspreiding, geschikt is gebleken voor de groote menigte der vijftiende-eeuwsche beschaafde Nederlanders, is dit boek een document voor allen, die de geschiedenis van ons volk ook in andere dan in haar staatkundige betrekkingen wenschen te leeren kennen. De lezing van wat onze voorouders mooi vonden en goed, zal ons helpen bij het ons vormen van een voorstelling hoe zij waren, dachten en gevoelden.

Moest ik bij mijn studie opklimmen van het Dietsch tot het Fransche origineel, in deze inleiding, die de uitgave voorafgaat, zal het nuttig zijn af te dalen van het Fransch tot de Dietsche bewerking. Na een opsomming van de bronnen, waaruit ons de kennis van beide is toegekomen, zullen wij in een korte inhoudsbeschrijving aanduiden, wat het boek behelst, en dan, als eerste oriënteering op ons veld van onderzoek, datum en titel van het werk en den naam van den compilator, — d. w. z. den uitslag der door Franschen in die richting gedane nasporingen — weergeven. Van den compilator, want bij het

nagaan van den inhoud zal het vervolgens blijken, dat wij te doen hebben met een compilatie, en het onderzoek naar de bouwstoffen zal hetzelfde zijn voor de Coninx Summe als voor een verwant werk. Dit onderzoek zal het noodig maken het beeld in het geheugen te roepen van de omgeving, waarin het werk is ontstaan, te letten op den stand der Fransche maatschappij, die het voortbracht, op den toestand der Fransche letterkunde, waarvan het deel uitmaakt. Wij zullen zien, hoe populair *la Somme le Roi* werd in en buiten Frankrijk en bij het letten op het verband tusschen de Fransche stichtelijke letterkunde en onze eigene zal het blijken, dat ook in dit genre de Coninx Summe niet de eenige arbeid is, dien Franschen hebben verricht voor ruimer kring dan hun eigen volk. Wij zullen ons dan met onze vertaling in het bijzonder hebben bezig te houden: uit te vorschen aan wien wij haar hebben te danken, hoe de verhouding is tusschen vertaling en origineel, hoe de vertaler haar ons heeft achtergelaten en om het ons duidelijk te maken wat wij aan haar hebben, zullen wij hebben na te gaan, wat er aan soortgelijke geschriften in het Middelnederlandsch is te vinden. Zoo zal onze studie tevens een bijdrage worden tot de kennis onzer middeneeuwsche stichtelijke, meer bepaald onzer catechetische, litteratuur, en door het weergeven van een aantal stukken uit geschriften van dien aard het merkwaardige er van in het licht stellen. Al is het er ver vandaan, dat al het gestelde door ons tot volkomen klaarheid kan worden gebracht en dat onze mededeelingen volledig zouden zijn, in zooverre hopen wij althans te zullen zijn geslaagd, dat wij duidelijk onderscheiden, wat als vaststaande kan worden aangenomen, welke vragen ter beantwoording overblijven; dat wij de overtuiging vestigen, niet alleen dat er nog veel in deze richting blijft te onderzoeken, maar vooral ook dat nog veel de moeite van het onderzoek loont.

LITTERATUUR OVER HET ONDERWERP.

Over den Franschen tekst is gehandeld door QUÉTIF en ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum,* I 386; door F. LAJARD, in *Histoire Littéraire de la France,* XIX 397; door A. LECOY DE LA MARCHE, *la Chaire Française au Moyen Age,* Paris 1868 [1]); door P. MEYER, in het *Bulletin de la Société des Anciens Textes Français, XVIIIe année,* 1892; door denzelfden in *Romania* XXIII, 1894, met verwijzingen naar vroegere, korte berichten; door C. BOSER, in *Romania* XXIV, 1895; door A. PIAGET, in *Petit de Julleville, Histoire*

1) De nieuwere uitgave van 1886, genoemd bij Petit de Julleville, II 269, stond niet te mijnen dienste.

de la Langue et de la Littérature française, II blz. 179. Dit is in hoofdzaak alles, wat er over gezegd is[1]), en bij elkaar niet meer dan een voorstudie, waarin de verschillende problemen zijn gesteld, maar niet opgelost. C. BOSER kondigt in een noot op zijn artikel in *Romania* XXIV de aanstaande verschijning aan van een werkje van zijn hand over de Somme.

Handschriften zijn in grooten getale voorhanden in de Parijsche en andere bibliotheken en worden beschreven door PAULIN PARIS, *les Manuscrits français de la Bibliothèque du Roi,* Paris 1836, door H. OMONT in den gedeeltelijk verschenen catalogus der Fransche handschriften van de Bibliothèque Nationale, en door B. HAURÉAU in de *Notices et Extraits des Manuscrits* XXXII, I. Enkele onzer citaten zijn onmiddellijk aan de hss. zelve ontleend. Wij vonden slechts melding gemaakt van één Franschen incunabel, gedrukt door Antoine Vérard, die te Parijs werkte tusschen 1480 en 1504; de tekst is er verkort (zie Quétif en Echard en P. Paris). Een exemplaar vindt men in de Bibliothèque Nationale (côté D. 4551).

Een moderne uitgave van den Franschen tekst bestaat niet, wel van den verwanten *Miroir du Monde,* door FÉLIX CHAVANNES bezorgd als deel IV van de *Mémoires et Documents publiés par la Société d'Histoire de la Suisse Romande,* Lausanne 1845. Goede diensten bewees ons de uitgave van een 14de-eeuwsche Kentische vertaling in de *Publications of the Early English Text Society,* deel 23, 1866, door RICHARD MORRIS.

Een korte doch zaakrijke karakteristiek van deze vertaling, die haar Fransch origineel getrouw volgt, geeft B. TEN BRINK in zijn *Geschichte der Englischen Litteratur,* I 353 ff.

De Dietsche tekst is mij bekend uit verschillende gedeeltelijke vertalingen, voorkomende in tien handschriften en uit de volledige vertaling der zes incunabels; een zevende is weer een gedeeltelijke nadruk. Over die alle zal later uitvoerig worden gehandeld; de incunabels, die tot de vijftiende eeuw behooren zijn beschreven door CAMPBELL, over de andere schreef mij de heer ARNOLD. Degenen, die opzettelijk over mijn onderwerp hebben gesproken en er zelfstandig iets over hebben gezegd, zijn: LELONG, in de *Boekzaal der Nederduitsche Bijbels,* Amsterdam 1732, I 223 sqq.; VAN VLOTEN, die zijn fragmenten (zonder het te vermelden) aan twee verschillende handschriften ontleende, *Ned. Proza* 1851, blz. 150—180; hij wees de herkomst aan van het werk en stelde

[1]) De korte mededeeling over «die Summe der Tugenden und Laster» door E. Schröder gedaan in het Zeitschrift für Deutsches Altertum und Literatur (XXIX : 357) berust op Hist. Litt. XIX en Romania VIII en geeft niets nieuws; ze dient slechts om vast te stellen dat niet deze Somme maar die van G. Perault ergens in een Duitsch werk wordt aangehaald. Een Duitsche vertaling van Somme-le-Roy schijnt niet te bestaan.

reeds in hoofdzaak het weinige vast, dat over de vertalers is te vinden; iets meer nog geeft TE WINKEL, *Geschiedenis* 1887, blz. 563. FRANCK gaf op blz. 214—217 van zijn *Mittelniederländische Grammatik* een verbeterde uitgave van VAN VLOTEN blz. 163—169, zonder echter den tekst met het handschrift te hebben vergeleken. Ongeveer gelijktijdig met VAN VLOTEN sprak GEFFCKEN over de Coninx Summe in zijn *Bildercatechismus des 15en Jahrhunderts, I. Die zehn Gebote,* 1855; hij gaf er een gedeelte van uit in zijn *Beilagen:* de tien geboden, naar een Hamburgsch handschrift. MOLL wees aan de Coninx Summe haar plaats aan in de devote litteratuur onzer voorouders, zie «*De Boekerij van het Sint-Barbaraklooster*» (1857 en Kerkhistorisch Archief IV) en *Kerkgeschiedenis* II^{III} 12, II^{IV} 154 [1]). De druk van 1484 leverde materiaal voor het Middelnederlandsch Woordenboek en voor Stoetts Beknopte Middelnederlandsche Spraakkunst.

Voor verdere onderzoekingen naar de gelijktijdige Dietsche catechetische litteratuur kon hetgeen MOLL in zijn *Kerkgeschiedenis* (hoofdzakelijk II^{III}, hoofdstuk XVI § 1, maar ook elders) daaromtrent mededeelde, als uitgangspunt dienen. Overigens waren vooral de reeds genoemde werken van GEFFCKEN en CAMPBELL en de te gelegener plaatse aan te halen bibliografische werken daar, om mij den weg te wijzen naar handschriften en incunabels, die ik voor mijn doel heb onderzocht. Zoo over sommige werken vrij volledige bibliografische aanwijzingen konden worden gegeven, dan dankt de lezer dit mede aan den heer DE VOOYS, die meer dan eens uitkomsten van zijn onderzoek in buitenlandsche boekerijen aan mij afstond. Min of meer uitvoerige citaten [2]) zijn meegedeeld uit de volgende handschriften: Den Haag, Kon. Bibl. K 35 (Cancellierboeck); idem, X 28 (Van den drien Dachvaerden); Leiden, Letterkunde 345 (Fundament van der Kerstenre Gheloeve); Den Haag, Kon. Bibl. V 55 en V 56 (Dirc van Delf's Tafel van der Kerstenre Ghelove); AA 69 en X 114 (verschillende traktaten); Deventer 8 (Exposicie op et Pater Noster) en andere, uit verscheidene incunabels en een paar zestiende-eeuwsche drukken.

---

1) Wat Paquot, Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des XVII provinces des Pays-Bas, Leuven 1768, en prof. Visscher, Berichten van het Hist. Genootschap te Utrecht, I 51 en Bekn. Gesch. der Ned. Lett. 1851, I 142 er over meedeelen is van geen waarde. Een artikeltje over Johan van Rode, van de hand van den heer Van Slee, is te vinden in de Allgemeine Deutsche Biographie.

2) Die uit Des Coninx Summe zijn — tenzij het tegendeel wordt vermeld — ontleend: voor het eerste gedeelte aan het door mij met A aangeduide hs. O 18 der Kon. Bibl.; voor het tweede gedeelte aan den incunabel Campbell 1627. In Middelnederlandsche citaten voerde ik mijn eigen interpunctie in, verving ik y door i en gebruikte ik in afwijking van de handschriften steeds u of uu als klinker, v of w als medeklinker.

A. DE FRANSCHE TEKST.

I.

INHOUD VAN LA SOMME LE ROI.

Allereerst is het noodig, ons een voorstelling te maken van den inhoud van het boek, welks bespreking wij ons tot taak hebben gesteld. Deze inhoud is, wat de overgeleverde Fransche teksten aangaat, niet altijd dezelfde, maar bij geluk komt onze Dietsche vertaling overeen met het grootste deel der Fransche handschriften van verschillende tijden en daaronder de oudste, die bekend zijn; wij noemen slechts de mss. B. N. fr. 938 (geschreven in 1294), 943 (14e E.), 942 (van 1438) en 958 (van 1468) en het ms. der Bibl. Mazarine 870, geschreven in 1295. Ik zelf doorlas ter vergelijking met het Middelnederlandsch een 14de-eeuwsch hs., dat, ééns van de Sorbonne[1]), nu aan de Bibliothèque Nationale (ms. fr. 24780) toebehoort, waarmee onze vertaling volkomen overeenstemt. Ik kan dus veilig, bij het vertellen van den inhoud van den Franschen tekst, gebruik maken van citaten, aan het Dietsch ontleend, daar mijn aanteekeningen uit het origineel slechts varianten en fouten behelzen en de stof voor zulke citaten dus niet kunnen leveren. Natuurlijk zijn uit de volgende schets dan ook de proloog van den vertaler en de — overigens weinig ruimte innemende — toevoegsels van zijn hand weggelaten. Behalve op den zakelijken inhoud zal de nadruk gelegd worden op die zinsneden, welke het onderling verband der deelen raken.

De «groote clerc vander predicaer orden» heeft zijn arbeid, om de woorden van den Dietschen vertaler te gebruiken, «slecht sonder prologe ende sonder tafele gheset ende beghinnet slecht aldus: «Li primir commandement que diex commanda est chest»». Een «tafele» is in een aantal Fransche hss. te vinden, maar een proloog inderdaad nergens. Een korte verhandeling over de tien geboden wordt gevolgd door een nog kortere uiteenzetting der twaalf artikelen[2]). Daarna

---

[1]) «Iste liber est pauperum magistrorum de Sorbonna quem dedit eis Alanus de Penrec... Anglicus socius huius domus in quo continetur quidam in gallico de X mandaciis. Et vocat in gallico Li livres roiaux de vices et de vertu».

[2]) De mnl. vertaler spreekt in zijn inleiding, waar hij een overzicht geeft van den inhoud, van een behandeling der sacramenten, die echter slechts terloops bij het 10de geloofsartikel worden genoemd.

vertelt ons de schrijver, hoe volgens de Openbaring (XIII) St. Jan de Evangelist een beest zag verrijzen uit de zee, verschrikkelijk om aan te zien door zeven hoofden, de zeven doodzonden beteekenende, die nu worden opgesomd en één voor één behandeld, waarbij iedere hoofdzonde zich splitst in takken en telgen en rijsjes. Niet alleen worden de zonden besproken, maar ook (en dit geeft de groote levendigheid aan het boek en maakt het tot een spiegel, waarin we de Fransche maatschappij der dertiende eeuw zien krioelen als een waterdruppel onder het mikroskoop) van iedere zonde worden de voorbeelden gesteld, de zondaars worden veel eer behandeld dan de zonden; woekeraars en bedriegers, luiaards en wellustelingen, onderdrukkers en afpersers trekken ons voorbij in bonte afwisseling; den duivel zelf zien we verschijnen en zijn slachtoffers maken. De spot wordt den zondaars niet gespaard, men leze Con. S. 117[1]), de godsdienstoefening van een lekkerbek, of «des riken vrecken gods gebode Mammona»! (104) Beginnende met een algemeene beschrijving van «hoverdie» — de oudste zonde, want ze dagteekent reeds van Lucifer — komt de schrijver tot de zeven hoofdvormen, waarin ze zich voordoet: «ontrouwe» (een tak die zich weer verdeelt in drie telgen: «dorperheit», «verwoetheit» en «verlocheninge»), «despijt of versmadenisse», «presumpci of vermetelheit» (die zich weer toont «in zes manieren»), «ambici» («een ghecke begeerte van hoecheden, dat ghenen properen name en hevet in duutsche») (40), «idel glorie» (het zich ijdel beroemen op drie soorten van gaven die God ons schenkt: «gave der naturen, gave der avontueren, gave der gracien») (42—45), «ipocrisie» en valsche schaamte. Nijd (48) heeft drie takken, want ze leeft in het hart, in den mond en in de daden; in ieder van die drie «heeft de nidighe mensche drie manieren van venijn in hem». «Dese sonde is seer anxteliken, want si is puerlic contrarie den heilighen gheest» (54) en de zonden tegen den H. Geest zijn vooral zes in getal: «vermetelheit», «mistroest of wanhope», «obstinacie of verhertheit van herten», «te wederstaen die gracie gods», «te wederstaen die waerheit, sonderlinghe ons kersten ghelove». Toorn (57) of liever felheid, want er bestaat een toorn die edele verontwaardiging is en een deugd, heeft vier takken, dat zijn vier oorlogen, die de felle mensch altijd heeft te voeren: tegen zich zelf, tegen God, tegen zijn huisgenooten en tegen zijn buren. Traagheid (60) doet ons op drie manieren de eeuwige zaligheid missen: door een slecht begin, slechten voortgang (zich als de vorige openbarende op zesderlei wijze nl. in «vertreckenisse», «onachtsomheit», «verghetelheit», «weekheit», «ofnemelheit in duechden», «verleghenheit of ontbliven») en een slecht einde in al wat wij ondernemen. Hebzucht («vrecheit of giericheit», 69) heeft tien takken «die seer grote dootsonden sijn ende dese tiene deelen

---

[1]) Wij citeeren naar de door ons gemaakte verdeeling in paragrafen.

hem voert in veel tacken», «want alle maniere van volc studeert in ghiericheden: princen, prelaten, clerc ende leec, gheestelic ende waerlic, rijc ende arm». Uitvoerig wordt gehandeld over woeker, diefstal («openbaer dieve», «heimelike dieve», «tam dieve», en deze te onderscheiden in «grote tam dieve» en «cleen tam diefkijns», «dese dieve sijn also tam ende onscouwe datse enen mensche wel uter hant eten souden» (76), roof («zeven manieren van roveren»), «calaenge», «sacrilegi», simonie («hoert den clerken meer toe dan den leken, ende dit boec is mere ter leken luden behoef ghemaect dan ter clercken, want die clerken hebben boec ghenoech, leefdense anders terecht na horen boeken! Mer nochtan ist den leken luden goet wat van deser simonien gheweten» (91), «boesheit of quaetheit (wanneer een mensche also boes of also duvels is, dat hi hem niet en ontsiet een grote vervaerlike sonde te doen of ander luden verderflike scade te doen om een clein ghewin dat hi daerof hebben mach») (94); «die achtende dochter der ghiericheit, die gheneert hoer mit quader comenscappen» (98); «quade ambochte» en eindelijk «quade spele». Ten slotte komen de geboden van Mammona (104). De zesde hoofdzonde is onkuischheid (105), bestaande in onkuischheid van hart en van lichaam of wel zich toonende op veertien manieren, waarvan de laatste «teghen nature» is (114). Het zevende hoofd is «die sonde des monts, die dient van tween diensten, want metten monde etmen ende drinctmen, dat is sijn enen dienst, ende men spreket daermede, dat is sijn ander dienst» (115); er behooren dus twee klassen van zonden toe, waarvan de eerste is gulzigheid: «eten of drincken tontide», «te veel», «ghierliken» en «te leckerliken of te costeliken eten of drincken» en «rechte gulsicheit dat een onaerdich begheerte ende ghenoechte is in vreten ende in swelghen». Als slotstuk komt de beschrijving van de kroeg «want die sonden die van gulsicheit comen of van leckernien veel ende dicste gescien inder tavernen, die die fonteine ende eerste oerspronc van desen sonden is» (131—135). De zonden der tong — welker bespreking ongeveer een vierde van het geheele stuk over de doodzonden in beslag neemt — worden in tienen behandeld: «idel woerde» (136—140), «beroeminghe», «flacteringhe», «achtersprake», «loghentale», «versweringhe», «sceldinghe», «murmureringhe», «wederspannighe woerde» en «blasphemeringhe» (169—171).

Na dus de zondaars aan de kaak te hebben gesteld zal de schrijver ons zeggen, hoe wij deugden kunnen verwerven, want de zonde «laten ende haten» is niet genoeg, wij moeten ook de deugd leeren beminnen. Geen korter weg daartoe, dan van de wereld af te sterven! «Hi stervet node dies niet gheleert en hevet; daeromme leert sterven, so seldi leven connen!» (172). Wat is de dood? Niets dan een «trespassement», een «overlidinghe» naar het eeuwige leven. Maar heel ons leven is één overgaan tot dat andere, dat eeuwig is hetzij dan in vreugde des

hemels of in pijnen der hel. Hoor de smartkreten der verdoemden! Als dan heel dit leven slechts voorbijgaande en kort is, laat ons dan den kostbaren tijd gebruiken! — Men kan ook zeggen: de dood is een scheiding van lichaam en ziel en om ons met den dood te verzoenen zullen wij dus goed doen met tijdens ons leven onze ziel gescheiden te denken van het aardsche lijf. Wij denken ons in de hel (185) en leeren er de doodzonden schuwen om aan de hel te ontkomen; we denken ons in het vagevuur (186) en leeren er door oprecht berouw van kleine zonden, waarin nu eenmaal ieder op zijn beurt vervalt, ons ook hiervoor te vrijwaren; we denken ons in den hemel (190, 191) en leeren er liefde tot de deugd en tot God. De deugd te beminnen is hooger dan de zonde te ontvlieden: hoe veel edeler is de jagende windhond dan de vluchtende haas!

Om goed te leven moeten we «alle goet» leeren onderscheiden in drie soorten: in klein, middelbaar en groot; de wereld is als een markt, waar goede en valsche waar te koop worden geboden, maar verstandige, «besochte» kooplieden laten zich niet om den tuin leiden. Wat het kleine, tijdelijke goed aangaat, wij moeten het weten te gebruiken, maar zonder er aan te hangen, «want waer dit warachtich goet gheweset, so had die gheware gods soen onse lieve here Jhesus Christus immer ghec gheweset!.. Ic en hoerde mie ghesegghen van sijnre groter rijcheit van aertschen goede, van sinen costeliken clederen van flueel of guldendoec of anders van borduer ghewrocht, noch anders van sinen rikeliken ghesmide van gordelen of iuwelen, noch van sinen weigheliken[1]) heinxten!» (201) Middelbaar goed — aangeboren en aangeleerde geesteseigenschappen — is ook niet het ware; God geeft het zoowel zijn vijanden, den heidenen, als zijn vrienden; het is vergankelijk; men mag er zich vooral niet op verhoovaardigen. Het waarachtige groote goed is de goddelijke genade en liefde; «hoe seer worden alle die philosophen bedrogen, die so curioseliken ende so subtiliken plaghen te ondersoeken ende te disputeren, welc dat meeste goet waer, dat hier op aertrijc waer! Die een meende dat een, die ander meende dat ander, mer hoerre gheen en condet ghevinden, want si waren in die gracie gods niet!» (211) «Mer die grote philosophe mijn heer sunte Pouwels die proevet ons claer.. dattet overste goet.. dat is te minnen in rechter caritaten god te voersten ende alle menschen» (212). Om het ons duidelijk te maken verdeelt de schrijver al het goed in «eerlic», «orbaerlic» en «genoechlic» goed, en «eerlic» goed onderscheidt hij in «scoenheit, wijsheid, manlicheit, moghentheit, vriheit, ende edelheit» en van ieder van deze houdt hij ons de lagere, wereldlijke en de hoogere geestelijke opvatting

---

[1]) Prof. Verdam wijst mij op het woord «weiger» = trotsch. «Weigelijc» moet daarnaast in dezelfde beteekenis hebben bestaan, daar het niet alleen in een paar onzer hss. gelezen wordt, maar zelfs een der varianten «weichliken» heeft.

voor om tot de slotsom te komen, dat deugd en liefde het éénige waarachtige is. — De deugden zijn als de gewassen in een tuin (257); middenin staat de boom des levens, Christus, die ons gelukkig maakt met zijn zaligsprekingen en ons heeft leeren bidden het Onze Vader, de zeven beden, waarmee wij vragen om de zeven gaven van den H. Geest, die ons zullen verlossen van de zeven hoofdzonden (267).

«Een kint datmen eerst ter scolen set, dat beghinsel sijnre leringhe is pater noster. Die dan dese clergie wel connen wil, moet hem vercetmoedigen gheliken een kint (268). Met deze woorden vangt de expositie op het pater noster (268—303) aan, die eerst den diepen zin van de woorden «Vader», «onse», «die is» en «in den hemel» tracht duidelijk te maken en dan ieder der zeven gebeden afzonderlijk verklaart, die respectievelijk betrekking hebben op de gaven der wijsheid, des verstands, des raads, «der stercheit», «des consts», der goedertierenheid, «der anxt gods», welke volgorde die is van de hoogste tot de laagste. De drie eerste toch «en begheren wi niet daer omme dat wijse volmaect sullen hebben inden sterfliken leven», maar wij hopen er op voor hiernamaals; maar de vier «nacomende gebede» spreken anders, «ten si dat wi hebben dese vier ghebede, so sijn wi doot in deser werelt, want si sijn ons noot in desen sterfliken leven» (287). Als wij dan gehoord hebben «watmen pleech te noteren op desen sanck, die god selve ghemaect heeft», zal de schrijver ons spreken «met grote reverencie over soe hoghe materien als sijn die zeven gaven des heiligen geests» en zal «eerst segghen, welc die gaven sijn en waeromme si sijn geheten gaven ende gaven des heilichs geests; voort waeromme datter seven sijn ende voert van dat goet, dat si ons doen» (303). De gaven van den heiligen geest zijn de bruidsgeschenken van God aan de heilige maagd (303). Ze worden ons geschonken in den doop en zijn voor ontwikkeling vatbaar, klimmende van vrees tot wijsheid. Ze heeten gaven om drie redenen: om hare groote waarde, omdat ze ons niet als aardsche goederen slechts ter leen zijn gegeven, omdat ze als ware geschenken uit liefde worden gegeven. Het zijn gaven van den heiligen geest, want mogendheid behoort den Vader, wijsheid den Zoon, maar goedertierenheid den H. Geest toe. Uit liefde voortgekomen, stichten ze in ons de liefde tot God, door ons te leeren het kwaad te schuwen (de gave «des anxts», «die wachter des casteels, die niet en slaept») en het goede te doen (de zes anderen). Zooals er drie «staten» in den hemel zijn — te vergelijken met 's konings raad, zijn baronnen en zijn «sarianten» — zoo zijn er ook drie «staten» onder de menschen naar de hoogte van hun geestelijk leven; angst, goedertierenheid en «const» komen tot die van den laagsten, raad en «sterkheid» tot die van den middelsten, verstand en wijsheid tot die van den hoogsten staat. Dit is één reden, waarom er zeven zijn; de andere is, omdat ze uit ons hart de zeven hoofdzonden «uutroden» en er de zeven

deugden in planten, maar vóór er gehandeld wordt over de zeven deugden die «den seven dootsonden contrarie sijn», wil de schrijver «cortelic spreken van den zeven duechden, daer die drie of gehieten sijn godlic ende die ander cardinael». De goddelijke deugden zijn «gelove, hope, caritaet», over de vier «cardinaeldeugden» hebben de heidensche meesters (Plato) veel geschreven; ze zijn wijsheid, macht, sterkheid en rechtvaardigheid en ieder heeft drie «officiën». «Hierna willen wi weder comen tot onser materiën». De «gave des anxts» plant ootmoed in de plaats van hoverdie. «Merct ende verstaet wel, hoe die sondaer, dier slaept in dootsonden, is recht als een droncken buve, diet al verloren heeft in die tavaern ende is so arm ende so naect, dat hi niet en heeft. Mer hi bevoels noch en beclaghes self niet, mer hi waent een groet here wesen. Mer als hi gheslapen heeft ende tot hem selven coemt, so ghevoelt hi eerst sijn ongheval ende beclaghet sijn verlies. Dit is dat eerste guet, dat die heilige geest den sondaer duet als hi hem visiteert, want hi geeft hem sin ende memorie, want hi bekent wat guet dat hi verloren heeft ende in wat armoede dat hi ghevallen is overmits sijnen sonden» (322). Vier vragen doet de H. Geest den hoovaardigen zondaar: «Waer bistu? Waen coemstu? Wat duetstu? Waer gaetstu?» «Dit sijn die vier donreslaghen, die den sondaer vervaren ende doen beven», zoo geraakt hij tot besef van zijn ellendig bestaan en wordt «arm van geeste».

De deugd der ootmoedigheid heeft zeven graden: («Merct dat een ighelic van desen duechden, daer ic nu of wil spreken, hebben zeven graden, daer si mede openbaert worden ende wassen int herte mit haren werken ende zeden, daer si mede bekent worden van buten; want die duecht wast int hoghe als een appelboem of een cipres of een cederboem ende werpt haer telgheren uut aen beiden siden» (328). Volgt de behandeling van ootmoedigheid van den laagsten graad tot den hoogsten, tot «die summe»; wie die bereikt heeft «mach van die vruchte des booms plucken ende eten» en hij zal God te recht eeren, anderen prisen, hem selven laken (hij is «gelijc een cleine kint, datter is des conincs soen ende erfnaem vanden conincrike, datter screiet inder wieghen ende en weet niet van sijnre hoecheit ende van sijnre rijcheit» (338), armoede minnen, «gaerne dienen», «den lof der werelt vlien» («recht als een ioncfrouwe heeft grote scaemte, als si hoert datmen van haer spreect, aldus ist mit desen, als hij hoert datmen guet van hem spreect», 346), de wereld naar waarde beoordeelen. — De gave der goedertierenheid plant «minne gods» in de plaats van nijd (349), wij moeten allen, «die hoghe ende die lage, die rike ende die arme», één zijn in God, om zeven redenen o.a. «omdat wi alle ghesellen sijn inder heervaert ons liefs heren ende ridderen ende soudenaren», «omdat wi alle leven geestelic van enen gheest, recht als wi alle leven van eenre lucht lichaemmelic» en «omdat wi alle leden sijn eens lichaems, daer onse

here dat hoeft of is ende wi die lede». Deze deugd «bewiset haer in seven manieren»: «onnoselheit die wi tot malcander hebben sullen», onderdanigheid, «caritate», goedertierenheid («ten vierden so trecken hem die leden aen, datmen enen igheliken duet, het si guet of quaet, blijscap of verdriet; slaetmen den voet, die mont seit: dat duet mi zeer») (354), rechtvaerdicheit (correctie) («ist dat een lit gequeest of siec is, alle die ander leden helpen daer toe, dattet gesont worde») elkander verdragen, opoffering. Ten slotte wordt in verband hiermee besproken «zalig zijn de zachtmoedigen» (357). — «Die gave der consten werpt uut die sonde des toorns ende plant maticheit». Deze gave is de prior van het klooster der ziel[1]) (360) en wijst den weg aan de rede, «sonderlinghe hoe si gheloven sal», en wie deze deugd heeft «is een groet oerdelaer ende wijs, want hi en duet niet, ten is wel ondersocht». De zeven graden zijn zelfkennis, beheersching der zinnen («in deser maten dat die gheest si een guet here ende dat lichaem een guet knecht», 366), «ghelijcheit» tegenover wereldsche dingen, «onderscheit» (waarbij de fabel van den hond en den ezel[2]) wordt te pas gebracht), zich spiegelen aan anderen (maar «men sal altoes die sonden haten ende niet die personen») waakzaamheid tegen de lagen des duivels, onze booze neigingen, en God altijd voor oogen hebben. Jezus sprak «salich is dieghene die in allen dinghen onderscheit heeft ende maet», maar daarmede zouden wij niet veel gewonnen hebben, aangezien onze tekortkomingen in dezen vele zijn; gelukkig dat ook het woord gesproken is «zalig die gheen dier screien», nl. zij die leed hebben van hunne zonden; zij toch die den juisten blik op de wereld hebben verkregen, hebben «ses manieren van tranen» (377) en dus zullen zij vertroost worden.

Nu zijn de gaven en deugden behandeld van hen, die in de wereld verkeeren, en zullen de gaven en deugden worden besproken van diegenen, die de wereld versmaden en verlangen hebben «naden berch der volcomenheit». Wilt gij het verschil tusschen de menschen van dezen staat en van den vorigen inzien «nu sich an een ionc burgher ende een nieuwe ridder, hoe verscheiden gedachten dat si hebben ende verscheiden verlangen. Die burgher denct om sijn comanschap ende om sijn winninge, ende dat einde sijnre meninge is, dat hi rijc mach worden ende gheëert in sijnen leven. Die nieuwe ridder gaet al enen anderen wech, want hi denct om hoecheit te doen, mildelic te geven, ridderscap te leren, inden wapen te gaen, verdriet te liden, vroomheit te bewisen ende in hogen staet op te climmen» (378). Voor zulk een hoogere levensopvatting is de «gave der stercheit» noodig, die doet hongeren en dorsten naar gerechtigheid en die «vroom-

---

1) Er staat «des cloesters der abdijen» maar 't Fransch heeft: «en cloistre de l'ame».

2) Zie beneden: legenden en exempelen.

heit» in de plaats van traagheid plant. De deugd der «starcheit», eigenschap der ridderen Gods, was al door de oude philosofen in zessen verdeeld: «grootmoedigheid, betrouwen, sekerheit, lijtsaemheit, stantachticheit, volherdinge; mer onse meester Jhesus, die die philosophie ende oec die philosophe ghemaect heeft, die heefter dat zevende punt toe gedaen.. honger ende dorst totter gherechticheit» (382). Ieder dier zeven graden wordt uitvoerig besproken, maar vervolgens «wort die vroemheit eens guet ridders ons liefs heren getoont in zeven manieren, want mit zeven manieren van striden coemt hi tot zeven victorien», en komen strijd tegen de doodzonden, tegen twijfel, tegen toegeven aan vleeschelijke zwakheid, tegen de wereld, «vrou aventuer mit haer rat», tegen de booze menschen en eindelijk tegen «idel glorie».

Het uitvoerigst wordt over den strijd tegen de doodzonden gehandeld, want daartegen is de mensch gewapend met het «pansier der penitencien», dat uit berouw, biecht en voldoening bestaat en zoo krijgt de schrijver gelegenheid om uitvoerig over de biecht te handelen, «die goede camerierster, die dat huis reinicht ende werpt al die vuilnesse uut» (396—414), waarbij zes «condicien» worden onderscheiden en vijf dingen worden opgesomd «die die biecht beletten». De gave des raads plant barmhartigheid in plaats van begeerigheid; onder deze gave wordt verstaan het gehoor geven aan goeden raad, en de beste dien wij kunnen krijgen is Jezus woord: «ganc ende vercoop al datstu hebste» (422). Zeven dinghen «trecken den mensche tot ontfermherticheit» nl. natuur («want gheen voghel en eet dat ander dat van sijnre naturen is»), gracie, het gebod der H. Schrift, de goedheid Gods, Gods eer, vrees voor het laatste oordeel, en «die vrucht die wast anden boom» ingevolge het woord: «geef den armen en God zal het u loonen», waarvan eenige exempelen worden meegedeeld (431—434) «die ons bewisen dat ontfermherticheit is een goet coepwijf»; zelfs kan ze ons bewaren voor den dood. De boom der barmhartigheid heeft zeven takken ter rechteren zeven ter linkerzijde: de geestelijke en de lichamelijke werken van barmhartigheid. De geestelijke zijn: «goeden raet te geven den genen dies behoven»; «wel te raden diegene die een te regeren heeft, als guede prelaten haer onderstaten»; «castien die bose»; «te troesten die drovige»; «dat een vergeeft dat hem misdaen is», medelijden met zondaren en te bidden voor zijn vijanden. Ieder dier zeven wordt opzettelijk behandeld zooals daarna ook ieder der zeven lichamelijke werken, die weer aanleiding geven tot het mededeelen van eenige «schoone exempelen»; eindelijk volgt er een uitvoerig hoofdstuk «Hoemen aelmis doen sal» (455-465): «mit blider herten», «haestelic» («die wijle dat wij tijt hebben: Als een rijck mensche comen sal in een stede of dorp, so sent hi sijn boden voer om die herberghe te beslaen, anders mocht hi wel missen van goeder herberghen. Die guede foriers, die die herberghe des paradijs beslaen, sijn die aelmissen, die si ghedaen hebben

in haren leven; die aelmissen nader doot sijn als een knecht ontfangen wort, die te laet ter herbergen coemt, so dat sijn heer dicwijl qualic gheherbercht wort» (459), «mildelic», «oetmoedelic». Menschen die aalmoes doen in zonde «sijn als die gene die haer huus timmeren an die een side ende brekent an die ander zide». Ten slotte komt de toepassing der zaligspreking: zalig zijn de barmhartigen.

Als inleiding op de hoofdstukken over de laatste twee gaven wordt het onderscheid uiteengezet tusschen het werkelijke leven, waartoe de vijf vorige, en het volmaakte (schouwende) leven, waartoe de twee overige behooren (467, 468). De gave des verstands is een licht dat «tverstant des menschen reinicht, soe dattet claerlic mach verstaen in desen sterveliken leven god ende sinen scepper ende gheestelike dinghen als enghelen, zielen ende die dinghen die horen tot salicheit der sielen, dat zijn die twaelf articulen des gheloves, daer wi langhe voer of ghesproken hebben in een tractaet op hem selven» (469). Inzonderheid verdrijft deze gave de zonde der onkuischheid, «die den mensche gelikenen doet den dommen beesten», en «daer wi langhe hier voer of ghesproken hebben inden tractaet vanden sonden» (471). De zeven graden van den boom der reinheid zijn: «reine consciencie», (te bewaren door trouw kerkbezoek, biecht «dat is een lavoer daer hem een dicke in sal wasschen» en «ghehoechnis der passien ons heren»), «te bewaren den mont van onnutten woerden», «te bewaren die vijf sinnen des lichaems», «te setten dat vleisch onder die voet», «te vlien quaet gheselscap», «onledich te wesen» en innig gebed (480). Om goed te bidden moet men hebben: «recht ghelove», «hope te vercrigen dat men bidt» (hierbij weer een verwijzing naar een voorafgaand hoofdstuk: «Wi hebben ghetoont van tween dingen, vanden lichaemliken guede ende vanden geesteliken . . »), innigheid («een bode, die gheen brief en heeft, noch kennisse, die en gaet niet lichteliken totten coninc; ghebet sonder innicheit is die bode sonder brieven»); vooral in de kerk bidden is goed; hoe men zich in de kerk te gedragen heeft, leert een afzonderlijk hoofdstuk (492—496). «Nu heb ic di bewijst drie dinghen, die inden ghebede wesen sullen: ghelove, hope ende devocie; mer opdat ghebet volcomelic ontfanclic sij gode ende ghehoert, soe moeter dat vierde toe wesen, opdattet hebbe twee vloghelen, diet voer gode draghen . . vasten ende aelmisse te geve . .» Na deze zeven graden van den «boem der reinicheit» wil de schrijver ons zeggen «die telghen van desen boem naden seven staten der menschen, die inder werelt sijn», nl. hoe men in die verschillende staten rein kan blijven. Zoo handelt hij dan van «maechden die huiliken willen», van hen die besmet zijn van lichaam, maar door berouw en biecht gereinigd, van het huwelijk (505—508), «vanden weduwen», «vanden maechden», wier symbool een lelie is met zes bladen en drie «greinen vergult die beteikenen drie manieren van god te minnen», «vanden clercken»

(«die spieghel der heiligher kerken; als die spiegel vuil is, dat sietmen alte lichtelic ende die hem daerin spieghelen en sien haers selves smetten niet omdat die spiegel so vuil is») (518) en «van den staet der religioser», waarbij verteld wordt van een duivel die een monnik wist te verleiden (521). — Op deze deugd is toepasselijk: zalig zijn de armen van geest, maar vooral: zalig zijn de reinen van harte. De zevende gave is die der «smakende wijsheit», die tot contemplatie leidt, den hoogsten trap van de ladder der volkomenheid, vanwaar men echter tot den laagsten moet afdalen: dien der ootmoedigheid. De gave der wijsheid plant «soberheit» in de plaats van gulzigheid. «Soberheit» doet ons de heerschappij over ons lichaam behouden, die de duivel zoekt te vermeesteren; het is een deugd «die bewaert redelike mate, niet alleen in eten ende in drincken mer in allen duechden». Men zij matig in zijn denken, door verstand niet boven geloof te stellen; in begeeren, in spreken (verwijzing naar het «tractaet vanden sonden der tongen»), in hooren, in kleeding, in gedrag, in eten en drinken. Zoo komt men tot volkomen, onuitsprekelijken vrede «ende want icker niet of spreken en sonde konnen, dan al stamerende, noch volcomelic uutspreken en mach, so wil ic swighen ende mijn reden sluten ende mijn dicht einden tot glorien ende eren ons heren jhesu cristi in wien is alle eer, dat hi ons leide in sinen gheselscap, daer ewich leven ende ewighen vrede is. Amen».

II.

DE COMPILATOR.

Met inlichtingen omtrent den schrijver zijn de handschriften, hoe talrijk ze ook mogen zijn, niet scheutig en te meer is dit te betreuren, daar die weinige inlichtingen toch nog nagenoeg de eenige zijn, die ons zijn toegekomen. Verreweg de meeste hss. hebben aan het slot, zooals b.v. Mazarine 870: «Cest livre compila et parfist .I. freres de l'ordre des prescheurs a la requeste dou roi de France Philippe en l'an de l'Incarnation Nostre Seigneur Jesu Christ mil CC et soixante et XIX». Dit jaartal 1279 wordt zóó eenstemmig door de meest uiteenloopende mss. opgegeven, dat wij het als vaststaande aannemen, te meer daar het, zooals straks blijken zal, met andere van elders komende gegevens in overeenstemming is. Het aangehaalde hs. is van 1295, immers het explicit luidt verder: «et cist presenz livres fu finez l'an Nostre Seigneur corant par MCC quatre vinz et quinze ans, ou mois de decembre, par la main Estiene de Monbeliard prestre vicaire perpetuel S. Meulon en Pontoise. Deo gracias». Men bezit, voor zoover mij bekend, twee nog oudere handschriften: in *Romania* XXIII wordt er een genoemd van 1289, dat berust te Barrais, bij lord Ashburnham (B. O. 246), en de Bibliothèque Nationale bewaart er een van 1294, waarvan een beschrijving voorkomt bij PAULIN PARIS in zijn bovengenoemd werk, deel VII, blz. 290, op het oude nommer 7283. Het is thans ms. fr. 938, is bijzonder merkwaardig door vijftien miniaturen, die ieder een geheele bladzijde beslaan en waarvan men er een vindt afgebeeld in het tweede deel van PETIT DE JULLEVILLE, *Histoire de la Langue et de la Littérature Française*; op de laatste bladzijde leest men «et fu escripz de Perins de Falons clerc au mois d'octambre que li miliaires notre corroit mil II^c IIII vinz et XIIII».

Heerscht er al groote eenstemmigheid in de vermelding van het geboortejaar, over den doopnaam zijn de afschrijvers het lang niet eens. «La somme de vices et de vertus» en «La somme le roi» komen het meest voor, maar vooral in de 15de eeuw schijnt men deerlijk in de war te zijn geraakt; de copiist van ms. B. N. fr. 459 weet er geen raad meer mee: «Li livre qui est appelés le mireur du monde que aucuns appelent vices et vertus, les autres l'appelent la somme le roy... Cy commence le livres de vices et de vertus que on appelle la somme le roy philippe».

Anders weer ms. B. N. fr. 22935: «cy commence le livre qui est appellé le mirouer du monde. Et parle des vices et des vertuz. Et aucuns l'appellent la somme le roi», of ms. B. N. fr. 1040: «C'est la table ou sont contenus tous les chapitres de quoi ce livre parole qui est appelé la somme le roi»; één folio verder leest men dan: «ci commence le miroer du monde». Het ms. B. N. fr. 24780, dat wij ter vergelijking met 't Middelnederlandsch gebruikten, heeft: «ci commence li livres francois qui est appelez li livres roiaux de vices et de vertus;» ms. B. N. 17098: «Le livre de la philippine»; Brussel 11208: «Li livre royal ou la somme le roy».

Summa (fra. somme, mnl. summe, somme)[1]) is een titel, die in de Fransche en Latijnsche middeneeuwsche letteren en vooral in de 13de eeuw evenveel voorkomt als «spiegel» in de onze («speculum», ook in het Fransch: «Miroir du Monde», zie beneden). Men verstond er onder zoowel «verzamelde werken» van een auteur, zooals «*Summa sermonum*» van GUI D'EVREUX («summa vulgo dicta Guiotina»)[2]) of verzameling van een bepaald soort geschriften, zooals «*Summa de festis*» van EVRARD DE VILLEBENIS[3]), als een boek dat alles over een wetenschap samenvatte, handboek, compendium, encyclopaedie. Zoo spreekt men van THOMAS VAN AQUINO's «*Summa Theologiae*» (en deze overeenkomst in titel deed den afschrijver van ms. B. N. fr. 958 *la Somme le Roi* aan Thomas toeschrijven)[4]), van de «*Summa de arte Praedicandi*» van ALANUS VAN RIJSEL, van de «*Summe Rural*» van JEAN BOUTEILLIER (zie P. FREDERICQ, *Corpus* II, blz. 185, 188, 194; Dietsch: Somme Rurael, Campbell 360, 361), van de «*Summa Confessorum*» van JOHANNES VAN FREIBURG (die wel bedoeld zal worden Vrije Fries 1890, blz. 324: «als Johannes seghet in summa confessorum»), door broeder Berthold in het Duitsch vertaald[5]), van de «*Summa Angelica*» van FRA ANGELICUS DE SEGUSIO[6]), van de «*Summa de Poenitentia*»[7]). Van Emo van Wittewierum lezen we, dat hij «Summas Artis Grammaticae necnon et summas Dialecticae» bestudeerde[8]). In de eenigszins gewijzigde beteekenis van «het voor-

---

1) Vgl. Du Cange in voce.

2) Lecoy, blz. 128.

3) D. i. verzameling preeken over heiligen-dagen enz., ib. 166.

4) Nog in het laatst van de 17de eeuw gaf de bekende Coccejaansche professor Johannes van der Waayen een «Summa Theologie» uit (Franeker 1689).

5) Geffcken, blz. 25.

6) Ib. blz. 25.

7) Kalff, Lied 583.

8) Wybrands, Dial. Mirac. in Moll en de Hoop Scheffer's Studiën en Bijdragen, II, blz. 77. — Prof. Verdam noemt mij nog de «Summa Praedicantium» van Bromyard; overigens zal ieder, die kennis neemt van Middeneeuwsche wetenschap, de lijst gemakkelijk kunnen aanvullen.

naamste, de quintessens» komt het woord voor in de Coninx Summe zelf (265): «in desen voerseiden achte salicheden so is besloten die grote scat, dat heilighe tridsoer, datmen heet die summa vander nuwer ewe...». In de *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, een door ANTONIUS SANDERUS in 1641 opgemaakten catalogus van tal van Zuid-Nederlandsche boekerijen, komen tallooze malen titels voor als «Summa de Vitiis», «Summa de Virtutibus»; op blz. 166 staat vermeld «Guilelmi Paraldi Episcopi Lugdunensis Summa Virtutibus et Vitiorum», een in de Fransche stichtelijke litteratuur welbekend werk: *la Somme des Vices et des Vertus* van GUILLAUME PERRAUD, geschreven vóór 1261 [1]). Al die parallellen maken den titel van het door ons uit te geven werk nu volkomen duidelijk: de auteur zal het gedoopt hebben «*la Somme des Vices et des Vertus*», en daar er in stond vermeld, dat het op 's konings verzoek was samengesteld, kreeg het den bijnaam van «*la Somme le Roi*» [2]), evenals het werk van Guy d'Evreux «Summa Guiotina» werd genoemd.

Reeds hebben wij boven het explicit afgeschreven, dat in de meeste en daaronder de oudste Fransche handschriften voorkomt en behoudens kleine wijzigingen doorgaans luidt: «Cest livre compila et parfist .I. frere de l'ordre des preescheors a la requeste le roi de france phelippe en l'an de l'incarnation nre. Seignor Jhu crist MCCLXXIX». Sommige hss. hebben «fist» in plaats «parfist», maar het laatste wordt door P. MEYER, daar het 't meest en in de beste exemplaren voorkomt, voor de beste lezing gehouden (= acheva); ms. B. N. fr. 939 heeft: «compila et parfist et ordonna».. Is dat explicit te vertrouwen — en de overeenstemming op andere punten met later te vermelden gegevens, doet dit zooals we reeds zeiden, aannemen — dan hebben wij dus volgens de authentieke getuigenis van den auteur of van de vroegste afschrijvers van zijn werk, te doen met een compilatie.

Wat nu den persoon van den compilator aangaat, de eer van op hem en zijn werk het eerst de aandacht te hebben gevestigd komt toe aan de biografen der *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, QUÉTIF en ECHARD. Zooals zij aantoonen op blz. 386 van het eerste deel van hun groot werk, hebben zij hem teruggevonden in den LAURENTIUS, door hen ter onderscheiding van naamgenooten LAURENTIUS GALLUS, LAURENT LE FRANÇAIS, gedoopt, die biechtvader was van Philips III «le Hardi», den zoon en opvolger van Lodewijk den Heilige. Immers de Fransche handschriften zijn het daarover eens, dat 1279 het jaar is der voltooiing en dat het werk werd geschreven op verzoek van

---

1) Lecoy, blz. 111. In de voorrede op Der Sielen Troest (zie hst. VIII) worden de Somme Ganfridy, de Somme Heinrici en de Somme der Ghebreken ende der Duechden genoemd.

2) Men weet dat «le roi» hier in den genitief staat.

een koning Philips, die dan niemand anders kan zijn dan de genoemde koning Philips III (1270—1285). QUÉTIF en ECHARD nu kenden een handschrift, dat in hun tijd bij de Parijsche Franciskaners berustte, maar in later dagen niet is teruggevonden, het oudste volgens hun zeggen, waarin aan 't slot, met dezelfde hand als de voorafgaande tekst geschreven, de woorden voorkwamen: «Cest livre compila et perfit Freres Lorens de l'ordre des Preschours, confessor lou roi de France, a la requeste dou roi Philippe: liquel livre est de vices et des vertus, des VII dons dou s. Esperit et des VII beneurties en l'an de l'incarnation nostre seignour Jhesus Christ MCC soixante et dix et neuf. Deu graces». Een Dominikaner monnik dus, biechtvader van den Franschen koning, wat niet vreemd is in een tijd, waarin de Predikheeren het hoogste aanzien genoten en verdienden. In het *Bulletin de la Société des Anciens Textes* voor 1892 wordt door P. MEYER een hs. genoemd (ms. S. Geneviève H. f. 4), doch niet nader besproken, waarin de aanwijzing voorkomt: «Cest livre compila et fist frere Lorens d'Orliens de l'ordre des preescheurs a la requeste ...» etc. Hij schijnt dus van Orleans geboortig. Allen twijfel aan de juistheid van wat hun hs. leerde hebben QUÉTIF en ECHARD echter doen verdwijnen door te wijzen op het testament van Pierre d'Alençon, tweeden zoon van Lodewijk IX en broeder dus van Philips III, waar zij lazen: «Avecques ce nous nommons nos executeurs.... Frere Lorens confessor notre tres chier seigneur et Frere le roi de France.... actum anno MCCLXXXII»[1]).

Na een opsomming der hun bekende hss., waarbij er een is: «Cy commence li livres Francois qui est appellez li livres roiaux de vices et de vertus», dat het bovengenoemde ms. fr. 24780 schijnt te zijn, spreken QUÉTIF en ECHARD ook, maar met weinig kennis van zaken, van de Catalaansche en Italiaansche vertalingen. Hoogst gunstig is hun oordeel over den inhoud zelf van het werk «in quo doctrina christiana clara admodum et eleganter pro aetate, sed et erudite explicatur, unde et eo seculo et duobus sequentibus nullus fuit praesertim in aula et apud magnates celebrior et communior, identidem pro ratione mutationis in lingua stylo mollitus». Zij meenden dan ook dat het boek, in modern Fransch overgezet, slechts weinig zou behoeven te worden gewijzigd om weer even populair te worden als in de middeneeuwen.

Meer over LAURENT vinden we bij LECOY DE LA MARCHE in zijn reeds aangehaald werk, pag. 130[2]). In het hs. B. N. fr. 939 toch (een

---

1) Het testament is afgedrukt door Du Cange in zijn «Observations sur la vie de Saint Louis par Joinville».

2) Een paar kleine onnauwkeurigheden bij hem over de Somme: «on connaît et on a publié la Somme des Vices et des Vertus» — een uitgave bestaat niet; «Comte d'Alençon frère de Saint-Louis» — lees: frère de Philippe III.

copie van 1327 [1])) sluit het explicit «Cest livre compila et fist et ordonna ung frere de l'ordre des Prescheurs .... de Saint Jacque de Paris, a la requeste du bon roy Philippe de France, en l'an de l'Incarnation N. S. mil deux cent soixante-dix-sept» niet de Somme af, maar komt eerst na vijf sermoenen, waardoor de Somme daar gevolgd wordt en die door QUÉTIF en ECHARD worden opgegeven met «non nominatur auctor». Het is waarschijnlijk dat wij hier met werk van LAURENT te doen hebben (en dat het jaartal 1277 dat van de sermoenen is). Van de vijf bedoelde stukken is het eerste een soort handleiding voor den biechtende, het laatste is een preek over Palmzondag, de andere zijn zgn. «sermones communes» (tegenover: gelegenheidspreeken). De taal is eenigszins verjongd (zie PAULIN PARIS, VII 293). — Zoo het toeschrijven van deze preeken aan frère LAURENT niet meer is dan eene, zij het ook waarschijnlijke, gissing, dàt wij preeken van hem over hebben, is zeker. Het ms. B. N. lat. 3557 bevat op folio 97 een Latijnsche homelie voor den Zondag in den octaaf van Driekoningen, op naam van «Fr. Laurentius confessor deffuncti regis», terwijl hetzelfde ms. op fol. 167 een preek geeft voor den vierden Zondag in de vasten, van den «confessor regis», met welke woorden hij stellig weer wordt bedoeld. Daar Philips III in 1285 stierf, zijn deze sermoenen op zijn vroegst in dat jaar te stellen.

---

1) Ook dit schijnt onjuist, mijne notitie's uit den catalogus van Omont geven: hs. 15de eeuw, in fine «suit la mention de l'auteur de la Somme et celle de deux copistes qui ont transcrit successivement le même ouvrage en 1294 et 1327». In ieder geval hebben we dan toch met een nauwgezet afschrijver te doen!

III.

DE SAMENSTELLING DER SOMME LE ROI.

In het vorige hoofdstuk is er op gewezen, dat frère LORENS D'ORLIENS volgens de aanwijzingen der handschriften zelve minder de schrijver mag worden genoemd van het «Koninklijke Boek», dan wel de compilator er van; dat hij zijn werk heeft «samengevoegd, voltooid en gerangschikt». In ieder geval is die mededeeling niet in strijd met de mogelijkheid, dat hij een gedeelte van het verzamelwerk zelf heeft geschreven, en wij zullen nu door ontleding der *Coninx Summe* en vergelijking met andere geschriften trachten na te gaan, wat er eigen werk van 's konings biechtvader mag zijn geweest, en in hoeverre hij slechts degene is, die reeds bestaande verhandelingen, door ze oordeelkundig bijeen te voegen, voor tijdgenoot en nageslacht heeft bewaard. Een voorloopig onderzoek hiernaar is ingesteld door P. MEYER en door C. BOSER, en van hunne resultaten zal straks gebruik worden gemaakt; veel verder konden wij het niet uitstrekken, immers daartoe worden tijdroovende nasporingen in de Bibliothèque Nationale vereischt, en in Frankrijk zelf schijnt na de beide genoemde heeren nog niemand zich daaraan gewaagd te hebben; een door BOSER toegezegde studie over dit onderwerp is, voorzoover ik weet, nog niet verschenen. Men zal zien, dat ik niet overal tot dezelfde uitkomsten geraakte als MEYER, maar ook dat ik mijn meeningen onder voorbehoud geef, daar bewijsvoering telkens stuitté op gebrek aan materiaal.

Ontleding der Somme le Roi. Het is niet moeilijk in de Somme verschillende stukken te onderscheiden, die slechts los met elkaar zijn verbonden; in den aanvang althans viel dit gemakkelijker dan het vinden van eenig verband, hoewel dit zeer zeker is aan te wijzen. LAJARD deelde de Somme in drie stukken, die respectievelijk overeenkomen met de gedeelten 1. 2. 3, 4 en 5. 6 naar de volgende, door MEYER [1]) voorgestelde, verdeeling in zes traktaten:

1. De tien geboden.
2. De twaalf artikelen.
3. De zeven hoofdzonden.

---

[1]) Bulletin 1892. Meyer nommerde naar de volgorde in het door hem daar besproken hs. Alençon 27, die abnormaal is, en behalve daar ter plaatse slechts voorkomt in de mss. fr. 409 (14e E.) en 22932 (± 1300). Wij geven de normale volgorde aan; de andere wordt dan voorgesteld door 3. 2. 1. 4. 5. 6.

4. Ars moriendi enz. (wij duiden dit aan als «het vierde traktaat»).
5. Het Pater Noster.
6. De zeven gaven van den H. Geest.

Deze onderdeelen werden dikwijls ook door de afschrijvers onderscheiden, b.v. ms. Alençon: «ci coumence li traitéz des vertus, coument on aprent a bien morir»; ms. B. N. fr. 22932: «Ci fine li livres des VII pechiez mortex»; ms. fr. 1745: «Ayssi feniss lo tractat dels VII pecatz mortals. Gratias ne aia nostre senhor»; Huet[1]) 31: «Hier eindet die prefacie of voerreden. Hier beghint nu dat boek van den X gheboden»; Huet 109: «Van den duechden hoemense vercrighen mach»; Miroir ed. Chavannes: «Ci fine li romans des vices et commence le livre des vertus». Bovendien komen sommige dier stukken afzonderlijk voor, maar alvorens hierover uit te weiden, vestigen we de aandacht op den vroeger al genoemden, met de Somme dikwijls verwarden en aan haar analogen

Miroir du Monde. Er bestaan van den *Miroir* (Mireur, Mireour, Miraour) verscheidene hss., waarvan het beste volgens MEYER moet zijn ms. B. N. fr. 14939 «escript a Paris l'an MCCCLXXIII la veille de l'ascension nostre Seigneur»[2]), overeenkomende met den door CHAVANNES uitgegeven tekst, waarvan echter het hs. onvolledig blijkt te zijn. Een anderen, doch verwanten Miroir geeft ms. B. N. fr. 1109, geschreven in of kort na 1310. Boven zagen wij reeds, hoe de titel van Miroir overging op de Somme en men de namen zonder onderscheid door elkander gebruikte. Omgekeerd vindt men zelfs het bekende explicit der Somme onder sommige hss. van den Miroir, met name onder 14939. Dat de verwarring der twee voor de hand lag, ja, dat de vraag gewettigd is, of wij inderdaad wel met twee verschillende werken te doen hebben, zal duidelijk worden uit het overzicht, dat wij hier, de uitgave van CHAVANNES gebruikende, laten volgen, en dat men vergelijke met den inhoud en de aangegeven ontleding van onze Somme:

1. De tien geboden. (Volkomen gelijk aan Somme 1).
2. De twaalf artikelen. (» » » » 2).

3*a*. De zeven hoofdzonden. In plaats van den proloog der Somme hier een geheel andere (zie beneden). «Orgueil» («ci parole de orguel en especial»). De onderverdeeling in zeven takken is dezelfde; de tekst stemt nu eens woordelijk overeen, heeft dan weer niets gemeen met dien van de Somme. Bij «Despit» (één der takken van «Orguel»): «comment on doit tenir les festes»; bij «Vaine Gloire» (eveneens een tak van «Orguel») «de la Vanité qu'est en Chevalerie», «de la Vanité

1) Manuscrits Néerlandais de la Bibliothèque Nationale.
2) Bulletin 1892.

de la langue», «de la Vanité qui est aux biens de fortune», «de Losengiers», «de la bataille d'Umilité et de Vaine Gloire»; na den zevenden tak, «Mauvaise Paour», volgt: «Pourquoi le pechié d'Orguel fait a fuir», «des remedes contre le pechié d'Orguel». Daarop volgen «Envie», «Ire», «Accide», «Avarice», met de onderverdeelingen als in de Somme, maar ieder gevolgd door de «remedes»; «Luxure», waar de «remedes» bij ieder onderdeel worden behandeld; «Glouternie», «des péchiés de la Taverne» (overeenkomende met maar korter dan de Somme).

b. «Ci commencent les pechiés de la langue et aprés sont les fruits qui puevent venir de la langue». Het eerste stuk is gelijk aan «de tien sonden der quader tongen» in de Somme, maar er volgt: «Du profit de la langue» (vergeleken bij vruchten; ze zijn: «Dieu loer — li gracier — oroison — confession — atemprance — abstinence — enseigner — quant l'omme voit que on fait tort et vilonie a dieu et a son prochain, il en parle....»). «L'arbre sec». «De la chaine des vices»[1] (in 't hs. geplaatst na «Ire»). «Ci fin le romans des vices et commence le livre des vertus».

4*a.* «Envis muert qui apris ne l'a.... (in fine).... en tels vie va on ou par grace ou par vertu et nenne autrement» (Con. S. 255).

b. «Ci est le jarding des arbres des vertus». (Ook dit vierde traktaat komt overeen met de Somme).

5. Het Pater Noster (overeenkomende met de Somme).

6. De zeven gaven van den H. Geest (ontbreekt in het hs. van Chavannes, maar komt voor in de andere hss. b.v. ms. fr. 14939) (overeenkomende met de Somme).

Afzonderlijk voorkomende traktaten. Blijkt uit de gegeven overzichten reeds het compilatiekarakter van *Somme* en *Miroir*, het afzonderlijk voorkomen van sommige traktaten stelt het buiten allen twijfel. Dit afzonderlijk voorkomen zou niemand behoeven te verwonderen, daar ze, althans enkele er van, bijzonder geschikt zijn om uit het zwakke verband te worden genomen en zelfstandig voort te leven, zooals onder meer dan ook geschied is met het vierde traktaat waarvan wij bij de behandeling van den Dietschen tekst een afzonderlijke uitgave zullen terugvinden in CAMPBELL 446. In dit geval dringt zich echter onmiddelijk de vraag aan ons op, of niet die stukken, in plaats van

---

1) Bij Geffcken, Bildercatechismus, blz. 86, wordt een traktaat aangehaald «Von der tügenden ketten wie ein tügent die anderen an sich heftet oder stricket», voorkomende in een Hamburgsch hs.

ontleend te zijn aan de Somme, ouder zouden kunnen wezen dan de Somme zelf en de bouwstoffen uitmaken, waaruit Somme en Miroir zijn opgetrokken? Van het Paternoster afzonderlijk vond ik slechts gevallen aangegeven, die noch door ouderdom, noch door afwijkende redaktie tegen afleiding van de Somme pleiten. Anders is het met 1, 2, 3 en 4, die gevonden worden in omstandigheden, welke duidelijk aanwijzen, dat ze ouder zijn dan de Somme zelf.

Het door P. MEYER [1]) besproken ms. fr. 13304 der Bibliothèque Nationale namelijk is een stuk, waarvan het schrift volgens dien palaeograaf niet jonger kan zijn dan van ± 1280; de zuivere taalvormen doen aan een nog vroeger tijdstip denken. Het is een afschrift, want er worden nog al wat fouten en slechte lezingen in gevonden. Dit hs. nu bevat de traktaten 1. 2. 3. der Somme en maakt het dus hoogstwaarschijnlijk, dat deze drie niet alleen reeds bestonden, maar zelfs reeds gecombineerd voorkwamen vóór de Somme [2]). MEYER maakt de gevolgtrekking, met terzijdestelling van wat hij vroeger (*Bulletin* 1892) had geopperd omtrent den samenhang tusschen Somme en Miroir, dat de auteurs van de eene zoowel als van den anderen de reeds bestaande en reeds samengevoegde drie verhandelingen hebben overgenomen, de eerste zonder te veranderen, de tweede met wijzigingen. Wij komen later hierop terug.

Een ander hs. der Bibliothèque Nationale, ms. fr. 1109, van omstreeks 1310, bevat de traktaten 3 en 4, in volgorde 4—3, 4 veel uitvoeriger dan de *Somme* en 3 in den afwijkenden vorm, dien we in den door CHAVANNES uitgegeven *Miroir* aantreffen. Het draagt eveneens den titel *Miroir du Monde* en werd door MEYER aanvankelijk voor een afschrift gehouden van een door hem *Ancien Miroir* gedoopt werk, dat de bron zou zijn èn van de *Somme* èn van den *Nouveau Miroir*. Met dien Ancien Miroir komt overeen een veertiende-eeuwsch handschrift te Nancy, dat tot titel voert «Livre de vraie sapience» [3]).

Eindelijk bevat ms. B. N. fr. 24431, van de tweede helft der dertiende eeuw, het eerste gedeelte van het vierde traktaat en wel in den meer uitvoerigen vorm, waarin het voorkomt in ms. 1109.

De verhouding tusschen de verschillende redaktiën. Niet alleen dus vinden we sommige traktaten afzonderlijk, maar ook in andere combinatie en redaktie, en het is te verwachten dat een onderlinge vergelijking voor de wordingsgeschiedenis van onzen tekst althans iets zal leeren. Daar het verschil tusschen de Somme le Roi en den Miroir du Monde alleen steekt in het «traité des vices», beginnen wij met dit

---

[1]) Romania XXIII.

[2]) Een ms. van de Bibl. S. Geneviève L. f. 13 bevat ook 1. 2 : 3 (3 zeer verkort) maar is niet ouder dan de 15de eeuw en kan dus aan de Somme ontleend zijn.

[3]) Catalogue général des mss. des bibliothèques publiques de France, IV, n°. 70.

aan een onderzoek te onderwerpen. Met de redaktie in de Somme le Roi komt overeen die in ms. fr. 13304, de zoo even genoemde combinatie 1. 2. 3. Met de redaktie in den Miroir komt overeen die van den zgn. Ancien Miroir, ms. fr. 1109 [1]). MEYER meende in de Somme den oorspronkelijken, in den Miroir den gewijzigden vorm van dit traktaat terug te vinden. Wij zullen trachten uit den inhoud zelf van de beide redaktiën het omgekeerde aan te toonen [2]) en beginnen met daartoe hier den proloog af te drukken, die in den Miroir aan de behandeling der hoofdzonden voorafgaat; een stuk proza, het zij in 't voorbijgaan gezegd, zoo treffend door schoone vergelijkingen en klare klankrijke taal, dat het ons spijt geen vertaling er van te bezitten in ons mooi Middelnederlandsch.

«Ci commence des vices qui sont les sept pechiés mortiex et premierement en general et aprés en especial de chascun, et des branches qui en naissent et chascun les doit savoir.

Qui ne donne que aime, ne prent que desire. Joie, leeche [3]) et bonne vie voudrait chascun avoir et le desire. Et nul ne veut la mauvaise vie laissier. Nul n'est si fol qui ne donast volentiers mauvaise robe pour bone, et toutes autres choses dourrait on volentiers, le mauvais pour le bon et un mauvais cuer pour un bon et une mauvaise ame pour une bonne. Et pour coi ne donez vous une mauvaise amour pour une bonne? Fol! dit le sage, que t'a meffait ton ame! Pour quoi la hes tu si cruelment? Qu'est il en ton hostel que tu ne voussisses avoir bon, se n'est une femme, ne enfans, ne cote [4]) ne chemise non noir, ne chauces ne chauçons? Et pour coi ne veus tu ainsi avoir bone amour et bone vie? Tu ne prises niënt plus ton ame que un mastin, en regart de tes euvres [5]). La bonne amour fait bon le cuer, la bone vie fait bone l'ame. Pour che te di et te loe et te pri [6]) que si tu veus a bien venir et avoir paix et joie et leeche en che siecle et en l'autre, si pren au comenchement bien garde a cui tu done l'amour de ton cuer, quer ch'est le plus bel tresor que tu aies. Qui ton amour a, il a ton

---

1) Andere handschriften, waar het afzonderlijk voorkomt, hebben voor een onderzoek naar de herkomst geen waarde, daar ze jonger zijn dan de Somme en dus aan deze kunnen zijn ontleend, b.v. ms. Arsenal 2082, dat uit de 15de E. dagteekent, en de Provençaalsche vertaling B.

2) Ook C. Boser schijnt tot deze opvatting over te hellen, blijkens een noot «.... ne voulant pas entamer pour aujourd'hui une discussion sur la question de savoir si la rédaction que M. P. Meyer appelle le Nouveau Miroir est réellement, comme il le veut, postérieure à celle qu'il appelle la Somme, proprement dite, ou si c'est l'inverse qui est vrai».

3) Liesse, d. i. blijdschap.

4) Een soort tunica.

5) «Vergeleken met (de hooge waarde welke gij aan) uwe werken (hecht), acht gij uwe ziel niet meer dan een hond».

6) Pour cela je te dis et te loue (= conseille) et te prie.

cuer, et qui ton cuer a, il a quenques tu as; si comme on seut [1]) dire «qui le vilain a, il a la proie». Pour che demande Dieu ton amour.

L'amour si est comme la rachine de l'arbre; et si comme Dieu dit en l'Evangile: «de bon arbre bon fruit», aussi de mal arbre mal fruit. Ainsi de bonne amour, bonne vie, et de mauvaise amour, mauvaise vie. Pour che dist bien St. Augustin «que vertu est amour bien ordenee».

L'une amour est charité, qui est rachine de touz biens, l'autre convoitise, qui est rachine de touz maus. L'une aemplist le chiel, ou sont les esleus, l'autre aemplist enfer, ou n'a amour ne ordenanche.

De ches deux rachines naissent deux arbres, dont li un est dit arbre de vie, pour che que son fruit donne vie et la garde sans mourir. L'autre si est appelé arbre de mort, pour che que son fruit donne mort qui ne puet mourir...

De ches deux arbres te veul je monstrer, a l'aide de Dieu, les grans branches et les getons [2]), et la nature et la vertu des deux arbres et des fruits, pour che que tu eslises le bon, et le mauvais fuies et hees [3]); et c'est la premiere lechon qu'il convient scavoir, qui cheste clergie veut aprendre [4]); chest a savoir son cuer garder et joie avoir et bonne vie mener.

Quer le commenchement de vraie joie et de bonne vie est pais de cuer, si comme je t'ai devant dit, et seurté de conscience. Et tu ses bien que un grant Roy qui veut que ses royaumes soit bien gardés et en pais et en joie, a trois choses penser li convient: premierement a ses anemis desconfire [5]) et mestre sous pie, les mauvaises lois de sa terre abatre; et aprés, affirmer ses chastiaux et bien garnir; aprés, faire droict et tenir droicture.

He! certes, grant Royaume garde qui son cuer garde, qui est plus grant que tout le monde, et grant Roy est qui bien le sait garder.

Nos anemis sont les pechiés, les mauvaises loys, si comme dist St. Pol, sont les vices du cuer et du cors. Nos fortereches sont les vertus. Les garnisons de chest chastel sont les bones euvres. Qui veut vivre hautement comme Roy, primes li convient les pechiés destruire, les vices du cuer abatre, qui sont les mauvaises coustumes; aprés, firmer son cuer de bones vertus, qu'il n'ayt garde de niënt qui l'y puist troubler le cuer, et garnir de bones euvres; aprés, tenir justice que larrons ni males gens n'i sourdent [6]), et puis vivre en bone pais et en bone joie, comme fist le sage Salemon; et ainsi a il le regne Dieu en li, ch'est a dire, le commenchement de chele vie qui nous maine el regne de Paradis. Et Saint Pol dist «que che n'est pas boire ne mengier, mais justice et pais et joie en Saint Esperit»; c'est a dire justement vivre, et en bele pais et joie en Saint Esperit, nenne qui viegne du monde ne de la char. Quer qui pris est a pais [1]) pour che que le

1) Pleegt.
2) Twijgen.
3) Van haïr; subj. evenals fuies.
4) «Indien men deze wijsheid wil leeren».
5) Mnl. scoffieren.
6) Opstaan.

monde veut et que sa char requiert, c'est laide pais et doloreuse joie, aussi comme il est de cheli qui pour che a pais, que il s'est rendu a ses anemis. Mais de belle victoire vient belle pais. Or comment vaincra ses anemis qui ne les connaist? Perilleusement va en batalle qui ne connoist ses adversaires. Premierement doit ses anemis conoistre, et puis mestre poine a eux destruire. Et qui veut faire un bel vergié en un lieu plain d'orties, premierement li convient les mauvaises herbes oster, les mauvaises rachines estirper, puis les bones entes planter. Cuer bien afaitié [2]) est comme delicieux vergié. Mais le cuer du pecheur, si comme dist Salemon, est aussi comme une gaste vigne et un champ desert plain d'orties et de ronches.

La male rachine, si comme je t'ay dit, est amour laide et desordenee. Ceste rachine gete plus de branches de pechié qu'on ne pourrait nombrer, quer male herbe croist volentiers. Ce sont les tisons du feu d'enfer, quant ils sont mortiex, ou de peurgatoire, quant ils sont veniaux. Dont il avient que l'arbe de pechié a plus de getons que li arbre de vertu, quer en plus de manieres on puet forvoyer [3]) que droit aler, et mestraire que a droit traire. Les sept branches principaux qui de la male rachine naissent, ch'est les sept vices principaux ou capitaux desquels issent tous les pechiés que on fait.

Le premier vice est orguel et les autres sont envie, pareche, ire, luxure, avarice et glouternie. Toutes ches branches issent d'amour desordenee et de mauvais desir. Li orguelleux desordeneement desirent li auteche [4]), li envieux autri damage, li yreux repos et oyseuse, li avers avoir, li luxurieux delice de rains, li glous [5]) delit de gueule. Quant chest amour est si grant et chest desir est si grant et si ardant qu'il passe l'amour de Dieu et fait trespasser les commandements de Dieu, adont est il apelé pechié mortel. Quer il tue l'ame et il tolt sa vie, che est Dieu, qui est la vie de l'ame, aussi comme l'ame qui est la vie du cors.

Pechié mortel est guerre mortel, et qui le fait, il a guerre mortel contre Dieu emprise. Et pour che est il apelé mortel.

Ches sept desirs, et ches sept manieres d'amours sont pour che desordenees que li homs aime che que il ne devrait mie aimer, plus que chen que il devrait aimer.

Orguel fut le premier pechié qui onques fust.... Les orguelleux qui compagnie et ordre deffont et brisent... aiment che que il ne doivent point aimer... Li parechieux aiment poi che que il devrai[en]t molt amer, chest Dieu... Li aver et li lecheur et li glout de gueule et li lecheur de cors ont amour desordenee, quer il aiment trop che que il devrai[en]t poi aimer, ch'est le delit de char et les biens temporeus.

---

1) Pais = smaak. Letterlijk: «Car si l'on se prend au goût pour....», d. i. «si l'on prend goût à....» Woordspeling met *pais* = vrede, in de volgende regels.

2) Gevormd, behandeld.

3) Fr. fourvoyer, den verkeerden weg op gaan.

4) Hautesse, d. i. roem, hooge positie.

5) Le glouton.

Mais quant ches desirs et ches amours ne sont mie si grans que ils passent l'amour de Dieu. si comme il avient quant on quiert son preu ou son delit ou honeur au monde, mais ne mie si ardaument que on veuille les commandemens Dieu trespasser., che apelons nous pechié venial, ch'est a dire pechié perdounable... Chascune de ches sept branches, quant le Deable les peut planter en cuer, croist et espant et molteplie sans mesure et sans nombre... Qui ches VII branches et les getons qui en naissent ne connaist, ja ne pourra se a droit confesser ne son cuer parfaitement espurgier ne espuisier, ne sara de quoy il doit merchi crier ni de quoy il le devra merchier..» 1).

De meening van MEYER, dat redaktie S' (die der *Somme le Roy* en van ms. 13304) ouder zou zijn dan redaktie M' (die van den ouderen en van den jongeren *Miroir du Monde*) is op de dateering der handschriften gegrond: ms. 13304 kan blijkens het schrift niet jonger zijn dan van 1280; de zuivere taalvormen doen aan een nog vroeger tijdstip denken; het voorkomen van schrijffouten bewijst dat het een afschrift is en het staat dus nagenoeg vast dat redaktie S' ouder is dan de Somme le Roi en door LAURENT in de combinatie 1. 2. 3. kant en klaar werd overgenomen. Van redaktie M' kan uit den ouderdom der hss. niet worden bewezen, dat ze reeds zoo vroeg voorkomt, want het oudste hs. van den ouderen Miroir klimt niet hooger op dan ± 1310. Bedenkt men echter, dat traktaat 4 in datzelfde ms. voorkomt in een vorm, die zooals beneden zal worden aangetoond, ontwijfelbaar ouder is dan die, waarin het zich in de Somme voordoet, dan is er niets tegen de onderstelling in te brengen, dat redaktie M' evengoed als redaktie S' ouder zou kunnen zijn dan de Somme, al is ze dan ook slechts in een jonger hs. overgeleverd.

Dit vooropstellende gaan we over tot een vergelijking der beide redaktiën. De proloog van redaktie S' bevat de beschrijving van het beest uit de Openbaring, vergeleken bij den duivel; de zeven hoofden beteekenen de zeven hoofdzonden; de tien hoornen het breken der tien geboden «dat die duvel beiaecht waer hi can mit desen seven voorscreven sonden». Elk van deze hoofdzonden verdeelt zich «in veel manieren, als veel tacken die uut enen boem wassen of spruten». De indeeling der te behandelen stof geschiedt dus naar de zeven hoofden, en dit beeld wordt later bij de behandeling der zonden soms nog even herhaald: (48) «Dat ander hoeft der helscher beesten voorscreven is nijt»; (57) «Dat derde hoeft deser helscher beesten is toern»; (60) «Dat vierde hoeft deser helscher beesten is . . traecheit»; (69) «Dat vijfte hoeft deser helscher beesten, daer ic voer of gescreven hebbe, is vrecheit of giericheit»; (105) «Dat seste hoeft der helscher beesten is luxurie»; (115) «Dat sevende hoeft deser helscher beesten is die sonde

1) De tekst is, hier en daar wat bekort, en met eenige wijzigingen in punctuatie en accentuatie, afgedrukt naar Chavannes, blz. 23 vlgg.

des monts»; (171) «Aldus einden die seven dootlike hooftsonden».

De proloog van den *Miroir* geeft heel wat anders te lezen. Liefde wordt daar vergeleken bij een wortel, liefde tot 't goede is de wortel van den boom der goede vruchten, liefde tot 't kwade van een boom die kwade vruchten geeft. De kwade wortel groeit het weligst, als onkruid, en de boom der zonde heeft meer takken dan de boom der deugd; de zeven hoofdtakken zijn de zeven hoofdzonden. Ieder dier zeven takken, eenmaal door den duivel in ons hart geplant, groeit en breidt zich uit in takjes en twijgen zonder tal.

Men herinnert zich uit het overzicht, dat wij van de *Somme* gaven, dat daar juist deze allegorie wordt gebruikt; de allegorie van de «zeven hoofden der helscher beesten» loopt er dood, en men zal toegeven, dat de proloog van M′ beter op het werk past dan de proloog van S′; dat M′ een inleiding geeft op de wijze van behandeling, en S′ niet. Zelfs gelooven wij te kunnen aanwijzen, dat de proloog van S′ aan een ander werk is ontleend en door een kleine wijziging pasklaar is gemaakt voor ons traktaat. De zeven hoofden en hun beteekenis worden er opgesomd: «Het eerste hoofd is hoverdie, het tweede nijd, het derde toorn, het vierde traagheid, het vijfde gierigheid, het zesde gulzigheid van monde en het zevende onkuischheid». Zoo is de gewone volgorde der zeven hoofdzonden in middeneeuwsche werken[1]), maar die volgorde is niet behouden in ons traktaat, want de schrijver heeft aan de behandeling der zeven hoofdzonden, zooals men zich herinnert, een traktaat over de zonden der tong vastgeknoopt, waartoe hij onkuischheid deed vóórgaan en in de plaats van gulzigheid («gula») stelde «de sonden des monts» [2]), die nu in tweeën werden gesplitst: gulzigheid en de zonden der tong. In den proloog bleef de oude volgorde bewaard van het traktaat, waaraan deze was ontleend; echter werden er aan toegevoegd de woorden: «Dit sijn die seven hooftsonden ende elc van desen verdeelt haer in veel manieren als veel tacken die uut enen boem wassen of spruten», vóór ieder hoofdstuk van het traktaat werden de opschriften ingelascht: «dat ander hoeft der helscher beesten is...» enz. (hoewel de rest, wat de allegorie betreft, onveranderd bleef en er dus nog steeds van een verdeeling in takken en twijgen sprake was) en zóó meende de onbekende, wiens werk die wijzigingen waren, een volkomen sluitend geheel te hebben geleverd. De vergelijking met het beest, dat tien hoornen had, verbond de tien geboden aan de zeven hoofdzonden, en stellig meende de omwerker door de stapeling van een nieuwe alle-

---

[1]) Vgl. beneden.

[2]) Meyer achtte het reeds waarschijnlijk dat 3 uit twee traktaten ontstaan was; de veronderstelling wordt ook gewettigd door de groote uitgebreidheid van het kapittel over de «sonden des monts» in verhouding tot de andere hoofdstukken van 3. Vandaar dat wij boven in het inhoudsoverzicht van den Miroir du Monde onderscheid maakten tusschen 3*a* en 3*b*.

gorie op de oude, naar den smaak van zijn tijd, een verfraaiing te hebben aangebracht. Het traktaat over de zonden der tong, dat reeds in redaktie M′ voorkwam, begint zelf met een proloog, die weer volkomen in overeenstemming is met de aan M′ ten grondslag liggende gedachte: «Nu suldi oec weten, dat die quade tonge die bome is, die god vermaledide inder ewangeliën, want hi-daer niet dan blader op en vant, daermen inder heiligher scrift woerde bi verstaet; ende also alset onmoghelic waer, die blade of lover der bome te tellen, so waert oec onmoghelic te tellen die sonden, die uut der quader tonghen comen ende wassen, mer wi willen u segghen van tien principalen tacken, die daeruut wassen ende die X willen wi aldus nomen...» enz.

Het laatste gedeelte van den proloog M′, van «Orgueil fut le premier pechié...» [1]) af, vinden we in de *Somme* terug, althans sommige zinsneden, maar die dan ook letterlijk. In de Somme zijn ze geplaatst in den proloog van Orgueil, maar in M′ maken ze deel uit van den algemeenen proloog, waarbij ze behooren, immers ook in de bedoelde woorden wordt het verband tusschen de verschillende hoofdzonden, hare afleiding uit het ééne beginsel van «amour désordonné» aangetoond en geenszins in het bijzonder over «hoverdie» gehandeld. Een bewijs te meer dat redaktie M′ beter en oorspronkelijker is dan S′.

Toch blijven nog tal van verschilpunten tusschen M′ en S′ te verklaren. Iedere zonde wordt in M′ gevolgd door de remedia, die er tegen zijn aan te wenden, waarvan in den proloog met geen woord wordt gerept; omgekeerd wordt in den proloog ook de behandeling der deugden aangekondigd als de zeven takken die spruiten uit den goeden boom, wat in den tekst achterwege blijft. Vooral in het hoofdstuk «Orguel» komen in den *Miroir* tal van uitweidingen of invoegsels voor. Ons ontbreken ten eenenmale de gegevens om het probleem verder op te lossen; nauwkeurige kennis van den ouderen *Miroir* van ms. 1109, die wij missen, zou wel in de eerste plaats noodig zijn.

De *Miroir du Monde*, die gedeeltelijk door CHAVANNES is uitgegeven, en de *Somme le Roi* verschillen onderling alleen wat betreft het «traité des vices», maar samen verschillen ze van den ouderen *Miroir* ook in redaktie van het vierde traktaat, dat zooals boven reeds is vermeld, wordt aangeduid als «*Traité des Vertus, comment on aprent a bien mourir*», ook wel als «*Livre des Vertus*», zooals in den Miroir-Chavannes, waar het laatste stuk den afzonderlijken titel voert van «*Jardin des Arbres des Vertus*». P. MEYER heeft de lezing van onzen tekst vergeleken met die van den ouden Miroir en met die van ms. B. N. fr. 24431 en er stukken uit afgedrukt in het Bulletin van 1892, die wij hier overnemen:

---

1) In de uitgave van Chavannes staat bij de aangeduide zinsnede: «De Orgueil et des autres» alsof hier een nieuw hoofdstuk begon; blijkbaar een vergissing van den afschrijver; verder komt dan het opschrift: «Ci parole de Orgueil en especial».

ms. B. N. fr. 24431, waarmee overeenkomt ms. fr. 1109:

«Cy conmence moralités. On sieut [1]) dire que a envis muert qui apris ne l'a. Apren a morir, si savras vivre, que ja nus bien vivre ne savra qui a morir apris n'avra. Et cil et cele sont a droit apelé chaitis et chaitive qui ne sevent vivre et n'osent morir. Voirs, n'est pas vie, ainz est langeurs: estre touz jours en servage et em poour [2]); en servaige de son cors garder, em poor de morir; fuir qui eschapper ne puet et garder ce que perdre estuet [3]). Dont, se tu viex vivre franchement, apren a morir liement [4]). Se tu demandes conment, je le te dirai, or m'entent. Ceste vie n'est fors que mors, car mors n'est fors que .I. trespas, ce set chascuns. Dont on dit de celui qui est mors: «il est trespassez»; et ceste vie ensement [5]) n'est fors que uns trespassemens; voire, uns trespas mout briés [6]), car toute la vie d'un home, se il vivoit mil ans, ne seroit ce mie .I. seul momens. C'est la quarantisme partie d'une heure de jour au regart de [7]) l'autre vie, qui touz jours dure ou en joie ou en tourment...»

(finis) «...Et certes il n'est deduiz ne preuz ne honnours que de servir son douz seignour. Ceste vie est bonne et honneste et franche, car c'est la vie as fins amanz, as cuers gentieus et afaitiez qui tant ainment vertus et heent pechiez que, se il estoient tuit certains que homs ne le deüst [8]) savoir ne Dieus ne le deüst vengier, ne daingneroient il pas faire .I. pechiet. Toute lor pensee est de lor cuers garder et apparcilliez (*lees* -ier) a ouvrer [9]) qu'il seroient dou nombre des fins cuers esliz qui seür sont de paradys, en quoi vilains cuers fel et orgueilleus n'enterra [10]) ja, car pis en vauroit la compaingnie».

In hs. 1109 echter gaat 't na een alinea zoo verder:

«Il n'est sous ciel si boine clergie conme d'aprendre a morir et savoir vivre. Il n'est sous chiel si grans courtoisie conme de vertu aquerre et fuir de vanité les visces; il n'est sous ciel si biaus roialmes conme estre rois et sires de soi. Il n'est sous ciel si biaus mestiers conme de Diu servir et merchier et loer; il n'est sous ciel si grans frankise conme d'estre sous Dieu tant seulement...»

De *Somme* gaat heel anders voort, maar verderop stemmen de twee weer overeen:

1) Pleegt.
2) In waarheid, het is geen leven, maar het is smart, altijd in slavernij en vrees te zijn.
3) Moet.
4) Vroolijk.
5) Eveneens.
6) Bref.
7) Vergeleken met.
8) Dût.
9) Bewerken.
10) N'entrera.

Somme (Ms. Alençon).

Li moyen bien sont bien de nature et de doctrine. De nature conme biautez de cors, prouece, force, vistece[2]), debonaireté, cler sens, engin, memoire et touz tiex biens que nature aporte. De doctrine conme grant clergie et touz autres biens que on acquiert ou par estuide ou par bone acoustumance, conme sont bones meurs et aucunes vertuz. Mais ce ne sont pas oncore verai[3]) bien a droit, quant il ne font celui qui les a parfaitement bon. Car mult de philosophes et de granz clers et de roys et d'empereeurs qui mult orent de tiels biens sont dampné en enfer. Et après tels biens donne nostre Sires ausi a ses anemis com il fait a ses amis, as Sarrazins et as faus crestiens aussi, conme as bons . . .

Ms. 1109.

Li moiien bien que Dieus nous doune sunt li bien qui aournent[1]) l'oume, qui le font estre gracieus et amé. Et sont li bien de nature et de doctrine, biautés, deboinairetés, courtoisie, largeche, bien canter, bien parler, atrempranche, pacience, et les autres vertus et les boines meurs que li hom conquiert par nature u par boine doctrine u par boine estude u par boine acoustumanche; et ce sont li droit aournement del houme ne mie li bien Dame Fortune, car que vaut au fol houneurs ne hautece? Com plus est haus plus a de honte, conme cil qui est haut levés en l'eskiele[4]). Que vaut ricoise a l'aver? Loués en est, non mie aournés. Que vaut aparaus[5]) a fole feme ki est conmunaus[6])? Sa honte comporte ne mie s'ouneur. Que valent vin ne viandes a gloutons? Le sens li tolent, le cors et l'ame...

De ces biens desputerent soutieument et parlerent hautement li boin clerc et li grant philosophe qui les biens du monde despisoient et toute leur paine metoient et leur estude a celes vertus et as boines meurs aquerre. Mais encore ne sont ce mie vrai bien, car il ne font par necessité nul bien a celui qui les a, car li philosophe et li autre qui mout eürent de ces biens, et roi et empereour et li cevaliers qui or sont infer, et nous veons apertement toute jour que tels biens doune nostre Sires a ses amis et a ses anemis et as Sarrasins et as faus crestiiens qui mout sont au siecle courtois et preu et hardi et deboinaire, et dou vrai bien n'a point en aus...

---

1) Versieren.

2) Vitesse.. Het Mnl. stemt hier niet letterlijk overeen, maar het Eng. heeft: «prouesse, strengthe, zwyfthede, myldenesse, clyer wit..»

3) Vrai.

4) *Eskiele*, picard. vorm van o. fr. *eschiele*, trap, schandpaal (fr. *échelle*).

5) Versiersel.

6) Die een lichtekooi is.

De vergelijking der drie teksten leert vooreerst, dat ms. 24431 en ms. 1109 een veel uitvoeriger redaktie geven dan de Somme, en ten tweede, dat Con. S. 172—197 in ms. 24431 op zich zelf staande voorkomt. Leest men dit gedeelte in de Dietsche vertaling in zijn geheel, leest men het begin van Con. S. 197, dat de inleiding is tot de behandeling van een geheel nieuw onderwerp, en neemt men het afzonderlijk voorkomen van 172—197 in aanmerking, dan zal men tot de overtuiging komen, dat het uit heterogene bestanddeelen bestaande vierde traktaat als eerste afdeeling bevat een verhandeling, die een afgerond geheel uitmaakt en leert «comment on apprent a bien mourir», een «traité de la mort», een «ars moriendi», en dat de naam «traité des vertus» eigenlijk toekomt aan het volgende gedeelte, dat met § 197 in de volgende bewoordingen begint:

«Aldus hebdi nu ghehoert, hoedatmen sal leren sterven, hoemen die sonden sel leren haten, ende hoemen die duechden sal leren beminnen. Mer du sulte weten, dattet rechte beghinsel eens goeden leven is, ende totter duecht te comen, is seer gheleghen in een claer bekennen: niet alleen te kennen wat sonde is ende wat aelmis is, mer datmen claerliken can overdencken, dat goede voer tquade...»

Dit traktaat eindigt met § 256:

«Mi dunct dat ic u nu ghenoech hiervoer bewijst heb die grootheit, die goetheit ende die valoer of die waerdicheit der duechden ende der caritaten in generael, of int ghemeen, waermede men verwerven mach ghewaer vroghede, warachtich eer ende ewich leven. Mer wantmen niet also wel en bekent noch en verstaet die dinghen, alsmense int ghemeen seit, alsmen weldoet, alsmen[1] van elken sonderlinghe seit, so is mijn meninghe, dat ic u nu claerliker onderwisen ende segghen wil vanden duechden van elc bisonder, opdat een ighelic, die in desen boec studeren wil, sijn leven aensetten ende ordineren mach, die werken der doechden te volbrenghen, want anders waert iement luttel waert duechden te weten ende niet te doen».

Met § 257 begint dan een derde gedeelte, dat in den *Miroir* van CHAVANNES den titel draagt: «le jardin des arbres des vertus»[2] en begint met de woorden:

«Die heilige scrift compareert ende ghelijct den goeden duechdeliken menschen biden goeden wive mitten sconen cruuthof of boemgaert...»

Hiermee is niet alles aangaande het vierde traktaat opgehelderd, want zooals uit de boven overgenomen citaten van ms. 1109 bleek, bevat dit laatste nog afwijkingen. Zooveel echter schijnt zeker, dat de tekst

1) Versta: als wanneer men.

2) Evenzoo in het door mij gebruikte hs. der Somme le Roi fol. 256: «La compareison du iardin».

van ms. 24431 den oudsten vorm biedt van het «traité de la mort», dat in ms. 1109 met de beide andere stukken gecombineerd, doch in dezelfde meer uitgebreide redaktie voorkomt, terwijl de Somme le Roi en de Nouveau Miroir den geheelen tekst, zooals hij in ms. 1109 (Ancien Miroir) staat, overnemen, doch verkorten. Hoewel Meyer, door de teksten naast elkaar te plaatsen, den weg wijst er heen, komt hij niet tot het eindresultaat der oplossing van het vierde traktaat in drieën.

Wij hebben boven getracht aan te toonen dat redaktie M′ van traktaat 3 ouder is dan redaktie S′. Hoe is hiermee te rijmen, dat de *Miroir du Monde* van CHAVANNES slechts in jongere handschriften voorkomt? Men houde in het oog dat er dikwijls verwarring van de Somme met den Miroir heeft plaats gehad, wat niet alleen blijkt uit het, boven reeds ter sprake gebrachte, door elkaar gebruiken der titels, maar tevens uit het vrij regelmatig voorkomen van het bekende explicit ook onder den Miroir; terwijl er handschriften worden gevonden van de Somme waarin evenals in den Miroir na iedere hoofdzonde de «remèdes» worden opgesomd, hoewel de proloog van traktaat 3 er toch in redaktie S′ voorkomt (mss. B. N. fr. 459, 1134, 22934, 22935, alle uit de vijftiende eeuw). Wellicht zijn dit redaktiën, die aangevuld zijn naar den Miroir; stellig is dit het geval met ms. B. N. fr. 1895 (14de eeuw), bevattende: 1°. «La somme des vices et des vertus» (volledig), 2°. «Traité des remedes des pechés capitaux» (waarvan de beginwoorden, aangehaald in den catalogus van OMONT, met die van den Miroir overeenkomen). Wij nu houden den jongeren *Miroir du Monde* eveneens voor slechts een uit den ouderen *Miroir* van ms. 1109 aangevulde *Somme le Roi*. Een afschrijver der Somme, die den ouden Miroir kende, zal den naar zijn meening ten onrechte vervangen proloog weer op zijn plaats hebben hersteld en de weggelaten «remèdes» eveneens weer hebben opgenomen, tevens den titel van *le Miroir du Monde* noemende naast dien van *la Somme le Roi*, maar het explicit behoudende van deze laatste.

Bovendien kan het volgende nog dienen om onze veronderstelling, dat de jongere Miroir een variant van de Somme is, te staven. Bij PETIT DE JULLEVILLE (II, blz. 180) leest men: «La miniature représentant la bête de l'Apocalypse se trouve, chose curieuse, dans les mss. eux-mêmes qui ont abandonné cette allégorie pour en adopter une autre, celle de l'Arbre». Die mss. zijn dus die van den *Miroir du Monde*. Was deze rechtstreeks van den ouden Miroir afgeleid, hoe zou dan het daarin voorkomen van de juist aan de *Somme le Roi* eigene allegorie te verklaren zijn? Maar de onderstelling, dat redaktie M′ de oudste is, zou slechts weersproken worden als de bedoelde miniatuur ook in den ouderen Miroir werd teruggevonden.

Onze slotsom, waarop wij echter geen proef kunnen leveren voordat

meerdere gegevens uit de handschriften zijn bezorgd, is derhalve de volgende veronderstelling omtrent de wordingsgeschiedenis van onzen tekst: Het «traité de la mort», dat afzonderlijk voorkomt in ms. B. N. fr. 24431, is samengekoppeld met een «traité des vertus» en een «traité du jardin des arbres des vertus." Deze drie worden, gevolgd door een «traité des vices», aangetroffen in den o u d e r e n *Miroir* van ms. 1109. Datzelfde «traité des vices», doch voorzien van een anderen proloog en ook in andere opzichten gewijzigd, o. a. door weglating van de «remedia», wordt, voorafgegaan door een traktaat over de tien geboden en een over het credo, aangetroffen in ms. 13304, dat de grondslag werd van *la Somme des vices et des vertus*. Frère LAURENT nl. zal aan de combinatie 1. 2. 3 hebben toegevoegd traktaat 4 (dat hij òf aan den ouderen Miroir ontleende òf aan een hs. — zooals we er echter geen kunnen aanwijzen — waarin 4*a*, 4*b* en 4*c* reeds gecombineerd waren, een tekst dus tusschen ms. 24431 en den Ancien Miroir instaande), aanmerkelijk bekort, en de traktaten 5 en 6' over welker oorsprong nog nader zal worden gehandeld. De dus ontstane compilatie werd onder invloed van den ouderen Miroir door sommige afschrijvers weer gewijzigd, die er nu ook de benaming «Miroir du Monde» op toepasten; die wijzigingen bestonden òf in het inlasschen van een hoofdstuk over de «remèdes» (alle bij elkaar), zooals in ms. fr. 1895, òf in het toevoegen van de stukjes over de «remèdes» aan iedere hoofdzonde afzonderlijk, zooals in ms. fr. 1134, òf in het bovendien herstellen van den ouden proloog; het laatste geval is de zgn. j o n g e r e *Miroir du Monde*, die soms nog het explicit en de miniaturen der Somme le Roi behield. Nog een andere variant van de Somme met een volgorde der traktaten 3. 2. 1. 4. 5. 6. komt voor in ms. Alençon 27 en ms. B. N. fr. 409 (in dit laatste 3 onvolledig).

Nu de verschillen tusschen de redaktie's der Somme le Roi in het licht zijn gesteld, zullen wij de traktaten één voor één in de volgorde van onzen tekst in oogenschouw nemen en nagaan, wat er omtrent vorm en oorsprong van ieder valt op te merken.

De tien geboden. In den vorm, waarin dit traktaat in onzen tekst voorkomt, wordt het, zooals we zagen, reeds aangetroffen in ms. 13304. In sommige hss. echter (met name B. N. 459, 22934, 22935, Arsenal 2114, 2156, Rome Reg. 1448, 2055 [1]) wordt het voorafgegaan door een proloog: «Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Math. XIX. On dit communement: qui bien voit et mal prent, a bon droit s'en repent. Et c'est ce que dit Salomon en un livre que nous appelons Ecclesiastique... Donques chascun les doit accomplir et savoir pour l'onneur de celui lequel toutes creatures donnent honneur. Donques le premier

[1]) Zie Notices et Extraits des Manuscrits, XXXII, 2, 152 en 248.

commandement de la loy si est cestuy: Non habebis ...» De behandeling der tien geboden is er veel uitvoeriger dan in de Somme. Geruimen tijd nadat ik dit aanteekende, las ik[1]), dat van BONAVENTURA's *Sermones de decem Preceptis* — een der oudste geschriften, waarin de Dekalogos opzettelijk uitvoerig wordt besproken, eveneens de beginwoorden luidden: «Si vis ad vitam ingredi, serva mandata ...» Ik meende de bron van ons traktaat te hebben ontdekt, doch zag bij het ter hand nemen van Bonaventura's werk, dat ik had misgetast. Het begintraktaat van onze Somme verdient echter, in het vervolg naast de vérhandeling van Bonaventura te worden genoemd. Deze laatste bestaat uit acht preeken (niet vreemd in een tijd, waarin de preek veelszins onze brochures en dergelijke verving), waarin gelijksoortige geboden bijeengevoegd zijn, terwijl in een epiloog wordt uitgelegd, dat in ieder der tien een positieve en een negatieve beteekenis is gelegen, m. a. w. dat de geboden «bieden ende verbieden», om de woorden van Dirc van Delf te gebruiken[2]). Een dergelijke systematiseering is ook in de Somme le Roi te vinden. — De geboden: «Du en selste niet menigherhande gode hebben», «Du en selste den name dijns gods niet ideliken nomen» en «Siet dattu den Saterdach vierste», «ordineren ons tot gode waert sonderlinge» en de zeven anderen, zooals aan het einde wordt gezegd, schrijven ons plichten voor jegens onzen naaste. Wie een dezer geboden breekt, maakt zich schuldig aan doodzonde, maar men moet niet te veel aan den letterlijken zin der woorden hechten; zoo is zweren voor het gerecht geen zonde en moet men even zeer zijn geestelijken vader eeren als zijn natuurlijke ouders; onder het «vieren van den Zaterdag» heeft men vooral te verstaan, dat men zijn geweten zuiver moet houden. Ieder gebod wordt eerst genoemd («Dat eerste gebot dat god geboot dat is ...»), daarna omschreven («dat is te segghen ...»); dan volgt een opnoeming van gevallen, waarin men tegen het gebod zondigt («teghen dit ghebot doen alle dieghene die ...»).

Wat de bron van dit traktaat geweest is, wie deze korte doch heldere en zaakrijke verhandeling heeft opgesteld, kunnen wij niet zeggen. Met hetgeen ALBERTUS MAGNUS, THOMAS VAN AQUINO en BONAVENTURA over hetzelfde onderwerp hebben geschreven[3]), schijnt de verhandeling in de Somme tot het oudste van dien aard te behooren.

De lezing, die in de middeneeuwen van den dekalogus wordt gegeven, komt met den Oud-Testamentischen tekst niet overeen. Te vergeefs zal men in de Coninx Summe het verbod zoeken om beelden te maken, zich voor die te buigen en die te dienen, en Chavannes annoteert in zijn

1) Lecoy de la Marche, blz. 133.

2) Hs. der Kon. Bibl. X 53, fol. 88 v°.

3) Zie Geffcken blz. 30. In 't begin der 14de eeuw schreef Nicolaus de Lyra een Praeceptorium. Over H. Herp zie beneden.

uitgave van den Miroir du Monde dat het tweede concilie van Nicaea (787) het desbetreffende tweede gebod[1]) heeft geschrapt en het tiende er voor in de plaats heeft gesplitst. De meeste schrijvers spreken niet meer over dat verbod van beeldendienst; Albertus Magnus was van oordeel, dat het op de ketters sloeg, die zich een beeld, «sculptile», maakten in hun fantasie, terwijl «similitudo» betrekking zou hebben op booze Christenen, hoovaardigen en hebzuchtigen. NICOLAUS DE LYRA, wiens *Praeceptorium* wij reeds noemden, schijnt de uitvinder van de volgende in later jaren veel verbreide redeneering: Wel waren in het Oude Verbond de beelden verboden, maar Christus was toen nog geen mensch geweest, dus mocht er toen nog geen afbeelding van hem gemaakt worden. BONAVENTURA, die een ideale opvatting van den beeldendienst huldigde, achtte de beelden noodig «propter simplicium ruditatem, propter affectus tarditatem, propter memoriae labilitatem.» Anderen houden het slechts voor een aanhangsel aan het eerste gebod en voor een waarschuwing tegen bijgeloof. Wat het thans als tiende bekend staande gebod betreft, in de middeneeuwen verdeelde men dit, zooals gezegd is, in tweeën: «gij zult niet begeeren uws naasten vrouw» en «gij zult niet begeeren uws naasten huis» enz.; misschien naar analogie hiervan wisselde men de volgorde van het zesde en zevende[2]). Terwijl het zesde en zevende beide de daad verbieden, hebben het negende en tiende betrekking op de begeerte onafhankelijk van de daad.

De geloofsartikelen. Over dit traktaat hebben wij slechts op te merken, dat de schrijver de artikelen op twee dooreenloopende manieren indeelt. De eerste drie, zegt hij, behooren toe aan de godheid: het eerste aan de godheid des Vaders, het tweede aan die des Zoons, het derde aan die des Heiligen Geests. Met dit derde artikel begint echter een reeks, die over het mensch-zijn van Christus handelt: «Dat derde artikel ende oec die vijf die hier na volghen behoren toe sijnre menschelicheit..., want dat derde artikel hout, dat hi ontfanghen wort vanden heilighen gheest ende gheboren vander maghet Marien overmits werc ende crachte des heilighen gheestes», zoodat het wel gewrongen is om te zeggen, dat het derde artikel aan den Heiligen Geest is gewijd; blijkbaar wilde echter de schrijver de Drieëenheid voorop plaatsen. In waarheid behooren, zooals hij zelf zegt, «dat neghende ende oec die drie leste... den heilighen geest toe.» Het

[1]) Het tweede gebod, want men rekende niet de woorden: «Ik, Jahveh, ben uw God, die u uit Egypte, uit het diensthuis, geleid hebt», voor het eerste, maar «gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben» en nam de hiermee samenhangende woorden «gij zult u geen beeld» enz., als tweede gebod. Toen dat verviel werd «gij zult den naam van J. niet misbruiken» het tweede gebod.

[2]) Althans in de Somme le Roi en b.v. ook in den Lekenspiegel; later hierover meer.

tiende, «ic gelove in die heilighe kerke ende ghemene vergaderinghe der heilighen» omvat ook het geloof in de Sacramenten.

Van ieder artikel wordt een apostel als schrijver genoemd; het achtste, dat over het jongste gericht handelt, wordt niet, als gewoonlijk, aan den verrader Judas maar aan den evangelist Mattheus toegeschreven [1]). Een aardigen tegenhanger van dit beschrijven van het werk van ieder der twaalf levert een door LECOY DE LA MARCHE meegedeelde plaats, die het deel noemt, dat ieder der apostelen op zich heeft genomen van de taak, hun opgelegd in het «gaat heen en onderwijst alle volken.» «Sains Thomas», heet het daar [2]) «preeça en Inde le major, sains Bartholomeus en Inde le menor, sains Simons en Perse, sains Phelipe en Sycile, sains Johans en Ayse, sains Jakes li graindres en Espaigne, sains Jakes li mendres en Judee, sains Pieres en Lombardie, sains Pols en Gresse, sains Andrels en Archadie; et il et lor desciple menerent la creance de la crestienté par tot le monde.»

Het „traité des vices". Wat over dit traktaat valt op te merken, is grootendeels reeds boven gezegd. Aan een verhandeling over de zeven hoofdzonden is er een over de zonden der tong vastgehecht. De oorspronkelijke proloog werd door een anderen vervangen. Misschien is ook het hoofdstuk over de zonden der taveerne een later ingeschoven stukje. De onbekende schrijver heeft GREGORIUS bestudeerd, blijkens de woorden, waarmee hij de hoofdstukken over «luxuria» en over «gula» aanvangt: Con. S. 105 «ses manieren van luxurie als Sinte Gregorius seit»; Con. S. 119 «dese sonde, nadat sinte Gregorius seit, deelt hoer in vijf tacken». Het compilatiekarakter ook van het derde traktaat op zich zelf komt zeer duidelijk uit in het hoofdstuk over «luxurie, dat seste hoeft der helscher beesten» (Con. S. 105). Eerst wordt een definitie gegeven van «oncuuscheit, dat een overmetighe ongheordineerde minne is in vleischeliker ghenoechten». Volgens sinte Gregorius, zoo heet het verder, verzoekt de duivel den mensch op zes manieren met deze zonde; volgt de opsomming dier zes manieren. Onmiddellijk daarna wordt gezegd (Con. S. 106) dat onkuischheid op twee manieren voorkomt: onkuischheid van gemoed en van lijf; van ieder dier twee worden verschillende graden opgenoemd. Eindelijk wordt in Con. S. 110 van meet af aan begonnen: «Dese sonde der onsuverheit sceit hoor in veel tacken ende in veel graden, nedergaende van quade tot quaderen sonderlinghe in XIIII manieren». Blijkt het niet duidelijk, dat we hier te doen hebben met drie aan elkander geregen verhandelingen over «luxuria»?

1) B. Ten Brink, Gesch. der Engl. Litteratur, I 353 ff.

2) T. a. p. blz. 3, uit ms. B. N. fr. 13314, sermoenen van Maurice de Sully bevattende.

Eertijds, zoo vertelt ons GEFFCKEN, behoorden de tien geboden niet tot de catechese, die behalve het credo, het pater noster en de sacramenten toen de hoofdzonden bevatte, welke de plaats van den dekalogus innamen en tot op de Hervorming er naast voorkomen. Het getal der hoofdzonden stond in de oudere Christelijke kerk nog niet vast, maar wisselt af tot twintig toe. Gregorius de Groote [1]) noemt den hoogmoed den wortel van alle kwaad; deze zonde is de koningin aller ondeugden. Hetzelfde staat te lezen in den proloog op «hoverdie» in Des Coninx Summe. In de benoeming der ondeugden wijkt onze tekst echter van Gregorius af, hoewel deze, zooals wij zagen, wordt geciteerd. Volgens hem ontspruiten uit den wortel der «hoverdie» zeven hoofdzonden, «septem principalia vitia: inanis gloria, invidia, ira, tristitia, avarcha, ventris ingluvies, luxuria». In de Con. S. is «ijdel glorie» een onderdeel van «hoverdie», «tristitia» wordt slechts behandeld als onderdeel van «traecheit». Overigens, in hoofdzaak dus, is er geen verschil; over het veranderen der volgorde van «ventris ingluvies» (= «gula») en «luxuria» spraken wij reeds. Een behandeling der hoofdzonden, waarbij iedere volgende uit de vorige wordt afgeleid en zoo alle op «hoverdie» teruggaan, noemen wij bij de bespreking van Dietsche teksten over dat onderwerp. Gregorius reeds, dien wij wel als de middellijke bron van ons traktaat zullen hebben te beschouwen, geeft bij iedere hoofdzonde een lijstje van er uit voortspruitende zonden. Wat den naam doodzonde aangaat, sedert de vierde eeuw wordt «crimen mortale» naast «principale» of «capitale» gevonden. Het in onzen tekst menigmaal gemaakte onderscheid tusschen doodzonden en dagelijksche zonden (zie ook de tien geboden) stamt van AUGUSTINUS [2]). Hij spreekt nl. van zonden, die door het dagelijksch gebed «vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren» verzoend worden, en andere waarvoor boetedoening vereischt wordt. De eerste noemt hij lichte («levia»), vergeeflijke («venialia») of kortstondige («brevia») zonden. De andere zijn wezenlijke crimina, betiteld als «magna», schandelijke («infanda») of afgrijselijke («immania»).

Zoo het nog betoog behoefde, dat het hoofdstuk over de «sonden der quader tongen» oorspronkelijk een afzonderlijk traktaat heeft uitgemaakt [3]), nu met «gulsicheit» onder het ééne hoofd van «sonden

---

[1]) Pijper, Gesch. v. Biecht en Boete I 315. Zie ook daar, blz. 313, over de zeven of acht «slechte gedachten».

[2]) Aldaar blz. 323.

[3]) In hs. V 52 der Kon. Bibl., dat een groote verzameling korte Middelnederduitsche stichtelijke verhandelingen bevat, wordt op fol. 116 een traktaat «van XXIII sunden der tunghen» aangetroffen, dat intusschen met het onze niets heeft uit te staan.

des monts» gebracht, dan zou dit ter overtuiging kunnen dienen, dat sommige der «takken» reeds vroeger als «takken» van andere hoofdzonden zijn genoemd, waarmee echter niet gezegd is dat tweemaal hetzelfde wordt voorgezet. Maar «blasphemeringe» had onder «verlocheninge», «idel woerde» onder «idel glorie» een plaats kunnen vinden, enz.

In de namen der zonden schemert de taal, waaraan in ieder geval de kern van ons traktaat is ontleend, het Latijn, gedurig door, b.v. Con. S. 149 «dat hiet properlic detractio in latijn». Schrijvers of boeken, die in het «traité des vices» worden geciteerd, zijn: in den proloog «sinte Jan Evangeliste int boec sijnre revelacien, datmen Apocalipsis hiet»; in het eigenlijke traktaat (met uitzondering van de «zonden der tong»): «die scrift» (b.v. Con. S. 60), «die ewangelie» (b.v. Con. S. 54, 115), «St. Pauwels» (Con. S. 123), «sinte Gregorius» (Con. S. 119), «sunte Jheronimus miraculen (Con. S. 102); in het hoofdstuk over de zonden der tong: «die heilige scrift» (Con. S. 145), «die ewangelie» (Con. S. 150), «St. Pauwels», «Salomon» (Con. S. 158, 165), «St. Augustijn» (Con. S. 151, 157, 169), «St. Jacob» (Con. S. 152), «het boec daer die beesten natuere in bescreven is datmen Bestiarius heet» (Con. S. 146).

Het „traité de la mort”. Het «vierde traktaat», dat eerst een verwarde dooreenmenging geleek van allerlei gedachten en voorstellingen, is toen wij het aandachtiger beschouwden, voor onze oogen uiteengevallen in drie traktaten, waarvan het eenvoudig een samenkoppeling bleek te zijn:

4*a*. Traité de la mort.
4*b*. Traité des vertus.
4*c*. Jardin des arbres des vertus.

Het «traité de la mort» nu is zelf weer samengesteld uit twee stukken. Boven lazen we den aanhef van 't origineel; in het Dietsch: «Hi stervet node dies niet geleert en hevet; daeromme leert sterven, so seldi leven connen; want niement en sel recht connen leven, hi en hevet eerst leren sterven». In Con. S. 178 lezen we: «Aldus ist mit hem, si doen een dinc dach ende nacht ende en connen doch niet sterven. Daerom: leert sterven, die wile dat ghi levet, so condi sterven, als ghi sterven moet». Dit is een slot, en met Con. S. 179 begint iets nieuws: «Nu wil ic u noch in eenre ander manieren dese clergie leeren, hoe ghi wel sterven leren sult connen. Nu merct dese lesse ende verstaetse wel. — Die doot is een sceidinghe van live ende van siele . . .» Dit is een ander thema en ook de moraal is verschillend. In het eerste stuk wordt geredeneerd: sterven is overliden; ons geheele leven is overliden; dus ons geheele leven is één afsterven, en de dood is het eenige wezenlijke; laat ons dan vooral partij trekken van het toch al zoo korte leven, immers hoor de klachten der verdoemden, die hun dagen

onnuttig besteedden! De «andere maniere» gaat uit van de stelling, dat de dood een scheiding is van ziel en lichaem, houdt ons voor, hoe wij bij ons leven deze scheiding kunnen beoefenen door in gedachten onze ziel achtereenvolgens in de hel, het vagevuur en den hemel te zenden, verdedigt dan de leer, dat het beter is het goede te doen uit de begeerte, die er naar ontstaat door de aanschouwing der hemelsche zaligheid, dan uit angst opgewekt door hel en vagevuur, en geeft ter opheldering het exempel van den haas en de windhonden. De geheele toon van deze stukken, die ieder de verklaring, de ontwikkeling en toepassing van een thema bevatten, wekt het vermoeden bij ons op dat ze oorspronkelijk preeken zijn geweest. Beide ook eindigen met een exempel, in het eerste nl. dat gedeelte dat aanvangt «en waert niet wel een groot ghec..» (177); de gelijkenis van den haas en de windhonden wordt in ons mnl. hs. P. zelfs met de woorden «exempel hierof» aangeduid. De Fransche predikers maakten sedert DOMINICUS en JACQUES DE VITRY een ruim gebruik van die exempelen en plaatsten ze liefst aan 't einde van hun sermoenen om de dan verflauwende aandacht weer op te wekken[1]). Zijn de stukken te kort voor preeken? Maar de vorm waarin deze ons doorgaans zijn overgeleverd is niet de vorm, waarin ze werden uitgesproken; meestal schreef men niet meer op dan een kort résumé, een bondige samenvatting, die door den priester werd bestudeerd om er dan naar behooren over uit te weiden. Herhaaldelijk blijkt dit bij LECOY DE LA MARCHE; ook hoe tal van traktaten slechts omgewerkte en in zuiverder vorm op het papier gebrachte preeken zijn, waarvan wij voorbeelden zullen ontmoeten bij de behandeling van 't werk van ROBERT DE SORBON.

P. MEYER hield het vierde traktaat voor een in proza omgezet gedicht, waarvan hier en daar de rijmen nog zijn blijven staan, vooral in de beginregels, b.v. «que [ja] nus bien vivre ne savra || qui a morir apris n'avra..», «fuïr qui eschapper ne puet || et garder ce que perdre estuet..», «se tu viex vivre franchement || apren a morir liement..». Ook verder nog «et ceste vie ensement || n'est fors que uns trespassemens». De voorbeelden zijn ontleend aan het bovenaangehaalde ms. 1109 en in de verkorte omwerking van de Somme zijn de meeste rijmen al verdwenen; ze zijn niet uit het vierde traktaat, maar uit de door ons als aanvankelijk afzonderlijk bestaande herkende «ars moriendi». Werkelijk schijnt het, dat wij hier niet, als elders in de Somme met aangehaalde versregels te doen hebben — dan toch zijn het meestal spreekwoorden — maar dat de rijmen de overblijfselen zijn van een nog oudere in dichtmaat geschreven redaktie. Toch is dit slechts schijnbaar in strijd met onze opvatting. Preeken in dichtmaat komen

1) Lecoy de la Marche.

in de 13de eeuw in Frankrijk genoeg voor. Ziehier het begin van zulk een tekst, door LECOY[1]) geciteerd naar ms. fr. 1822:

Or escouteiz moult doucement,
Gardez qu'il n'i eit parlement[2]):
La passion Deu entenderés,
Comment il fu pour nous penniez.
La lettreüre vous oïstes
Que conta li euvangelistes,
Mais ne seüstes que montra
Si bien conme vous l'orrez[3]) ja...

Het is een sermoen voor een der dagen van de lijdensweek, een gedicht van 1800 regels; in hetzelfde handschrift volgt er nog een van 600 met het opschrift «li sermons de la crois». Dat ze werkelijk werden uitgesproken (voorgelezen) blijkt uit 't explicit: «Priés por tous ceus qui lisent cest livre et por toz ceus qui l'escouteront» en dat het geval niet op zich zelf stond, maar dichtmaat door heel wat predikers werd aangewend in dien tijd, toen het proza nog pas in zijn eersten bloei was, wordt door LECOY voldingend bewezen o. a. uit de afkeuring van sommige tijdgenooten. Zoo schreef PIERRE DE LIMOGES «contra aliquos prurientes auditorum auribus et aures mulcere scismis et poeticis verbis» en schrijft een anonymus over deze soort toespraken «quae praedicatio theatralis est et inimica animae»[4]). Men mag dus veilig aannemen, dat ze niet alleen werden voorgelezen, maar dat dit werkelijk in de kerk plaats had. Overigens noemt de Fransche litteratuur «sermons en vers» het ook bij ons (men denke aan Willem van Hildegaersberch) bekende genre van poëtische behandeling b.v. van de zeven zonden en zeven deugden, «le Dit de la Vigne» van Jean de Douay enz. Misschien dus hebben we in ons geval te doen met het werk van een poëtischen priester, misschien met dat van een ernstig gestemden trouvère; zeker is, dat het uitmunt door godsdienstigen ernst èn door dichterlijk schoon. Degene die het verbond met «die andere maniere van dese clergie» deed een goed werk; vereenigd zijn ze, hoewel verkort, in de Somme voort blijven leven, in plaats van bedolven te raken onder den chaos van handschriften waaruit ze wellicht nooit weer zouden zijn opgedolven.

Zooals gezegd is, in het vierde traktaat komen weinig citaten voor: St. Paulus (180, 233, 296), die scrifture (197), St. Augustijn (233), St. Johan (241), St. Dionisius (242); in Con. S. 221 «dat boec van der consten der ridderscap»[5]).

---

1) T. a. p. blz. 258. 2) Gepraat. 3) Bij Lecoy: oriez.

4) Lecoy blz. 257; wellicht moet men voor «auribus» «animos» lezen, zoodat de beteekenis is: «tegen eenigen die van verlangen branden om den (geest?) en de ooren der toehoorders te streelen door versafscheidingen (cesuur) en poëtische woorden».

5) Vgl. Dirc van Delf hs. V 56, fol. 186: «als meester Vigecius int ridderboeck segt.»

Het vijfde en zesde traktaat. Hoewel MEYER oordeelt, dat het traktaat over het paternoster zich van alle andere door een van deze verschillenden stijl onderscheidt, heeft het mij niet mogen gelukken dienzelfden indruk te krijgen: veeleer zou ik het laatste gedeelte van het vierde en de traktaten over het pater noster onder ééne rubriek brengen en naar den stijl tegenover het derde zoowel als tegenover het vierde traktaat plaatsen, die ook in dit opzicht nog zeer duidelijk als van elkaar en van het geheel in oorsprong onafhaukelijke stukken zijn te herkennen. Naar den inhoud is traktaat 4 c («le jardin des arbres des vertus») eveneens onafhankelijk van wat er volgt, zooals duidelijk biijkt uit de bespreking der acht zaligheden zonder een enkele aanduiding van het verband dat in het laatste traktaat tusschen deze (en dan ten getale van zeven [1]) en de zeven gaven enz. wordt gelegd. Met Con. S. 266 begint, zou ik zeggen, het werk weer van den compilator: wat hij daar schrijft, is een overgang tot het bespreken van het pater noster en de woorden van 267: «dat pater noster, daer seven beden in sijn, daer wi mede bidden onsen hemelschen vader, dat hi ons gheven wil die seven gaven des heilighen geestes ende dat hi ons wil verlossen van den seven hoeftsonden... ende planten weder in hoor stat die seven principael duechden...» vinden we nagenoeg woordelijk terug in 279: «zeven gebeden, die verwerven die zeven gaven des heilighen geestes, die welcke uutroden die zeven hoeftsonden uter herten ende planten daerin die seven duechden, bi welken men coemt tot achte salicheden.» Dat dit het schema is van het zesde traktaat is reeds uit de inhoudsbeschrijving voldoende gebleken. Hier wijs ik er op dat het ook in het vijfde is terug te vinden: de volgende gaven worden er respectievelijk met de erna genoemde gebeden in verband gebracht: wijsheid (uw naam...), verstand (uw koninkrijk...), raad (uw wil...), sterkheid (geef ons...), «const» (vergeef ons...), goedertierenheid (leid ons niet...), «anxt gods» (maar verlos...); de reeks is, naar de beteekenis der gaven, dalend, en dan in traktaat 6 weer stijgend van «anxt gods» tot wijsheid.

Het vraagstuk van den oorsprong der beide hier genoemde verhandelingen is het laatst besproken door den heer BOSER in zijn artikel *le Remaniement provençal de la Somme le Roi* in Romania XXIV. Een der later te noemen aan de Somme verwante Provençaalsche teksten: ms. B. N. fr. 747 — indertijd door QUÉTIF en ECHARD ten onrechte voor een Catalaansche vertaling gehouden — is, hoewel

[1] Soms wordt van zeven, soms van acht zaligheden gesproken. De schrijver wilde het getal zeven tot grondslag nemen; men zie dan ook het inhoudsoverzicht, waaruit blijkt, dat hij bij de zesde gave van den H. Geest twee zaligsprekingen te te pas brengt.

groote overeenkomsten met de Somme aanbiedende, toch veel beknopter. BOSER herkende er in — en nu ook, geloofde hij, in de traktaten 5 en 6 — de omwerking van een op naam van HUGO DE VICTORE staande verhandeling «de quinque septenis». De vijf zeventallen zijn de uit de Somme genoemde, met zeven in plaats van acht zaligsprekingen; de auteur van ms. 747 heeft waarschijnlijk onmiddellijk, die der Somme misschien middellijk uit den Latijnschen tekst geput, die slechts een vijftiende of twintigste deel van den omvang der Somme le Roi heeft. De citaten door Boser uit het Latijn meegedeeld, pleiten er echter weinig voor, dat die samenhang inderdaad zou bestaan. Een zinsnede als de volgende zou men dan toch in de Somme terug moeten vinden: «Haec ita primo loco distingue, ut intelligas ipsa vitia quasi quosdam animae languores sive vulnera interioris hominis; ipsum vero hominem quasi aegrotum; medicum Deum; dona sancti Spiritus antidotum; virtutes savitatem; beatitudines, felicitatis gaudium.» Vergelijkt men de door hem uit MIGNE CLXXV, 409 overgenomen regelen «Sexta petitio est contra gulam, qua dicitur: ne nos inducas, id est induci permittas intentationem...» enz., met de behandeling van het zesde gebed in Con. S. 298, dan is er geen enkele overeenstemming te ontdekken [1]). Bovendien wordt het verband der «quinque septena» in de Somme vooral in traktaat 6 aangewezen. Naar wij meenen behoefde dan ook LAURENT het schema dier zeventallen niet van HUGO VAN ST. VICTOR over te nemen: het was gemeengoed in de op dergelijke geheimzinnige indeelingen verzotte middeneeuwen; we vinden het terug in een andere, Latijnsche, eveneens dertiende-eeuwsche Summa [2]), we vinden het terug bij Ruusbroec en Dirk van Delf en in tal van andere traktaten, gelijk het aanwijzen van dit verband dan ook evenzeer voor de hand lag als de honderderlei duidingen op de Drieëenheid, die we bij alle Middeneeuwers, onverschillig waarover zij schrijven, terug kunnen vinden.

Men zal het dus zóó op hebben te vatten, dat LAURENT van een in zijn tijd veelvuldig voorkomenden vorm heeft gebruik gemaakt om aan zijn werk eenigen samenhang te geven en het overzicht van den inhoud te vergemakkelijken. Dat de traktaten 5 en 6 zijn werk zijn geweest, zou kunnen worden aangenomen. Hun inhoud gaat dieper in abstractie's, behandelt «subtieler» zaken dan wat in de Somme voorafgaat, maar ze missen ook wel de frissche oorspronkelijkheid, die ons 3 en 4 met graagte doet lezen; bovendien wemelen ze van citaten uit bijbelboeken, kerkvaders en zelfs de oude philo-

---

1) Ten overvloede kan ik er op wijzen dat in het door Boser geciteerde stuk deze bede met de «gave des verstants», en in de Somme met de «gave der goedertierenheid» in verband wordt gebracht!

2) Zie hs. IV.

sophen en het Romeinsche recht, die in de voorafgaande stukken bijna niet voorkomen. Wij komen daardoor tot het vermoeden, dat de oorsprong van 1, 2, 3 en 4a tot het meer eenvoudige eerste gedeelte der dertiende eeuw opklimt[1]) en dat de rest een produkt is van de veel meer met geleerdheid pralende tweede helft dier eeuw, wat tevens in overeenstemming is met hetgeen uit het afzonderlijk voorkomen van sommige stukken voor het geleidelijk ontstaan van de Somme le Roi is gebleken. Moeilijk echter is het om uit het explicit «compila et parfist» op te maken, wat het aandeel van frère LAURENT in het werk der samenstelling is geweest. Terecht, dunkt mij, meent BOSER, dat hij ook het traktaat over het pater noster hier of daar aan heeft ontleend; wellicht heeft hij het pasklaar gemaakt voor de Somme. En nemen we het traktaat over de zeven gaven wat scherper in oogenschouw, dan blijft geen twijfel over, of ook hier hebben we weer te doen met een compilatie op zichzelf. Immers, na zijn inleiding over de zeven gaven van den H. Geest in het algemeen laat de schrijver plotseling zijn onderwerp in den steek om in den breede te gaan uitweiden over de drie goddelijke en de vier «cardinael»-deugden; verder op schijnen afzonderlijke traktaten over biecht (396—414), «aelmis doen» (455—465), bidden (482 sqq.) ingelascht te zijn. Men merke echter op — in de inhoudsbeschrijving zijn de desbetreffende zinsneden opzettelijk dikwijls opgenomen — dat die uitweidingen steeds met een enkel woord worden aangekondigd, zelfs gerechtvaardigd, en dat herhaaldelijk naar voorafgaande traktaten wordt verwezen: dat alles toont, dat hier de man aan het werk was, die de Somme voltooide, die welbedacht nu hier dan daar iets toevoegde, die er op uit was een geheel te leveren.

Zooals gezegd is, de schrijvers, die in het vijfde en zesde traktaat worden aangehaald, zijn legio. Over de exempelen, waarvan soms de bron wordt genoemd (Bestiarius, 454; Leven der Vaderen, 449; Dat leven van sinte Jan Aelmisghever, 432; Sinte Gregorius, 433; Der Vaderen Boeck, 521) straks afzonderlijk. Verder vond ik genoemd: in het traktaat over het pater noster: St. Bernart (270), St. Gregorius (274), St. Iacob (275, 277), St. Jan inder evangelien (276), Salomon (277), «die wise clerken ende die meesteren» (276), «des keisers recht» (273), St. Augustijn (301), in het traktaat over de zeven gaven: Ysaias die propheet (303), St. Johannes, St. Jan (passim), St. Augustijn daer hi spreect van den vier duechden (320), St. Pauwels (passim), David in den Souter, «die wise man» (458), enz. enz. Van de klassieken worden aangehaald: «Plato in sinen boken die hi ghemaect heeft van desen vier duechden» (316), Seneca (355, 422 enz.), «die oude philosophen» (315, 317), «die philosoeph» (307), «Tulius die

[1]) Zie hs. IV.

philosoeph» (354), de laatste, hoewel niet genoemd, ook 345: «als die wise Cipio seit van hem selven, dat hy nimmer min alleen en is dan als hi ledich is» [1]). Nog vind ik 368 «in den Vaderboec in den traktaet van der volmaectheit der duechden», terwijl onvertaald bleef 389: «Nous lisons de sainte Agace» en een aanhaling uit Helinand (324): «si con dit Helinans es vers de la mort: Ostes vos chufles et vos gas, || car teus me couve sous ses dras, || qui tous cuide estre fors et sains» [2]).

Legenden en exempelen. Lijnrecht tegenover de in dit gedeelte der middeneeuwen zich ontwikkelende en in de didaktische letterkunde zich toonende methode der scholastieke redeneeringen, staat een andere, in denzelfden tijd ontstaan, die in plaats van door subtiele bespiegelingen, liever door praktische voorbeelden, uit de geschiedenis — de gewijde zoowel als de profane —, uit het maatschappelijk leven, uit de natuur gegrepen, de lezers en toehoorders uit het volk tracht te pakken. In den *Dialogus* zoowel als in de Fransche teksten van MAURICE DE SULLY [3]) komen ze reeds voor, de gelijkenissen of «exempelen», waarop wij doelen, maar JACQUES DE VITRY vooral heeft ze in rijken voorraad in de Fransche letterkunde gebracht en de gebruikmaking er van ten zeerste aan zijn predikende landgenooten aanbevolen. Dat die raad niet in den wind is geslagen, is overbekend; ETIENNE DE BOURBON komt de reeds in omloop zijnde met nog een groot aantal vermeerderen; ook HUMBERT DE ROMANS prijst de toepassing aan en PIERRE DE LIMOGES en verscheidene anoniemen hebben groote verzamelingen er van aangelegd, waarin men slechts had te zoeken om er op iederen tekst te kust en te keur te vinden. Het is waar, dat vooral na de 13de eeuw, maar ook reeds, naar DANTE getuigt, in dat tijdperk een aantal predikers schandelijk misbruik hebben gemaakt van de met goede bedoeling aangegeven methode, dat er tal van geestelijken zijn geweest van zoo weinig ernst en goeden smaak, dat ze door luimige en platte verhaaltjes het volk bezighielden en dat voor godsdienstoefening rekenden; maar waar van de exempelen een passend gebruik werd gemaakt, moeten ze goed hebben gewerkt, geschikt als ze waren om de al te droge wetenschappelijke verdeelingen en onderverdeelingen eens af te wisselen, om op te wegen tegen bespiegelingen die den gemeenen man wat «zwaar» waren. Hoe dit zij, voor den hedendaagschen bestudeerder der Middeneeuwen hebben ze groote

1) Vgl. Cic. de Off. III 1, 1, en de Rep. I 17, 27.

2) Op grond van deze plaats kon men de bedoelde verzen aan Hélinand toeschrijven. Zie Romania I, 366. Ik geef den Fr. tekst naar ms. fr. 24780 der B. N.

3) Zie het volgende hoofdstuk, waar over de homiletische letterkunde in Frankrijk wordt gesproken.

waarde, daar ze hem geheel in den kring van toenmalige denkwijzen, geloof en bijgeloof verplaatsen.

Lecoy de la Marche[1]) verdeelt de exempelen, die hij vond bij de Fransche «sermonnaires», in vier kategorieën. In de eerste plaats noemt hij die, welke genomen zijn uit de geschiedenis of de legende, uit de geschiedschrijvers der oudheid en van Frankrijk, uit heiligenlevens en bijbelboeken. De tweede groep — uit een oogpunt van beschavingsgeschiedenis de belangrijkste — omvat de verhalen van gebeurtenissen uit den tijd en de omgeving zelve der schrijvers, in omloop zijnde anekdoten en dergelijke. Ten derde noemt hij de fabels, waarmee de predikers van zijn dagen bijzonder veel op hadden, ten vierde de beschrijvingen en gelijkenissen aan bestiariën ontleend. Al deze genre's zijn ook in de Somme vertegenwoordigd, doch uitsluitend in de traktaten 3, 4 en 6. Wij letten het eerst op de éénige fabel die we er vinden en die in de Dietsche vertaling luidt als volgt:

Con. S. 369. «*Een fabel vanden hondekijn ende vanden ezel.* Als dat hondekijn sach, dat sijn meester thuis quam, so liept hem rechtevoert tegens ende spranc hem om die been of om die voet ende die here speelder mede ende bewijsde hem vrientscap ende gaf hem teten. Doe docht die ezel: «Aldus soude ic oeck doen, so soude hi mi mede lief hebben. Hi mocht mi billix liever hebben dan desen hont, die gheen profijt en duet.» Daerna sach die ezel sijnen meester ter poerten incoemen ende hi liep hem teghen ende warp hem den voet omden hals ende began hem te clouwen ende dede hem grote feest. Die knechten, diet saghen, liepen daer toe haestelic ende sij gaven hem grote slaghe. Die ezel waende gehad hebben vrientscap ende bate, mer hi creech scade ende slage.»

Hier kwam dus, langs een anderen weg, de fabel in onze litteratuur die we reeds kenden uit *Reinaert II* (vs. 5685—5736); het tafereel van den ezel en den hond nl. stond uitgebeeld op de lijst van den spiegel, dien Reinaert beweerde aan Bellijn te hebben meegegeven. Ook de moraal is dezelfde: zegt Reinaert van Boudewijn:

«ende bleef een esel, als hi was . . .
. . . . daerom is die beste raet
datmen den esel distel laet
eten ende draghen den sac . . . .»

in de Con. S. heet het:

«Want alle menschen en moghen niet enen wech gaen ende alle guede ende wise lude en hebben niet ene gracie, recht als die leden eens lichaems en hebben niet een ambocht; want also menich mensche, also menich sin.»

---

1) Blz. 278.

Hoe geliefd echter de fabel ook was, de middeneeuwsche moralist had niet noodig zich de dieren handelende als menschen voor te stellen, om in hunne daden het onderscheid tusschen goed en kwaad af te spiegelen. De natuur buiten den mensch, zooals ze is, de dieren, planten en mineralen zijn hem door hun (al of niet gefingeerde) eigenschappen reeds symbolen van deugd of ondeugd; een opvatting die is neergelegd in talrijke bestiariën en lapidariën. Ook frère LAURENT gaf gaarne af en toe eens een voorbeeld uit «het boec der naturen vander beesten» (454); citaten uit den *Bestiarius*[1]) komen in het derde, maar ook in het immers door hem zelf bewerkte zesde traktaat voor. Zoo leert de dolfijn ons een werk der barmhartigheid, want «die dolfinen, als si enen doden dolfijn hebben, vergaderen si ende dragen inden gront vander zee ende daer begraven sien» (454) en «natuer trect den mensche tot ontfermherticheit» want «gheen vogel en eet dat ander, dat van sijnre naturen is,... een merrie voedet dat voelen eenre ander merrien die gestorven is,.. die coie voedet die ionghen die wech gheworpen waren ende bescuddense van anderen beesten»[2]) (423). De nijdige mensch «is oec des duvels ule of vledermuus, want hi en mach niet bet sien die claerheit der duechden in enen anderen dan die ule of vledermuus die claerheit der sonnen» of hij «gheliket der spinnen, die tfenijn trect uter bloeme, daer die bie honich uut trect» en is «vander naturen dat die basiliscus is; daer en mach geen groen bliven, daer hi bi is, noch gheen gras noch cruut noch bome» (48, 52). Het uitvoerigst zijn dit soort exempelen in het traktaat «van den sonden der tongen»:

Con. S. 146. «Die smeekers of die flacteerres voerscreven ende die quaetsprekers die sijn van eenre scolen. Dit sijn die twee serenen, *daer wi inden boec of lesen*, *daer die beesten natuere in bescreven is*, *datmen Bestiarius heet.* Die eerste serena dat is een meerwonder, diemen in Duutsche meerminnen hiet, die hebben hoeft ende arme ende lichaem als een wijf ende stert als een visch ende naghel of claeuwen als een aern. Dese pleghen soetelike te singhen, ia soe seer soeteliken, dat die sciplude, diese horen, daerof ontslaep worden, ende so verderven sise dan. Hier sijn die flacteerres voerseit bi gheliket, want si mit horen sconen soeten smekenden woerden den luden so soete in die oren singhen, dat sise doen slapen in horen sonden. — Die ander serena dat is een serpent, dat oec so heet (*sic!*), mer ic en weet niet, of si enighen sonderlinghen name in

---

[1]) Er waren behalve de Latijnsche, reeds verscheidene Fransche Bestiaires in omloop: van Philippe de Thaon, van Gervaise, van Guillaume le Clerc; ook een in proza van een zekeren Pierre (Petit de Julleville II blz. 165). Die van Gervaise (uitgegeven in Romania I) was niet de bron van frère Laurent: slechts enkele der plaatsen uit de Somme le Roi vindt men er terug.

[2]) Dit laatste is onzin en een vertaalfout; vgl. hst. VIII op het einde.

Duutsche hevet. Dit serpent lopet veel seerre dan enich paert ende onderwilen vlieghet ende het hevet so sterken venijn in hem, dat daer gheen driakel toe en helpet, want die doot comet enen aen, die van hem gequetset wort, eer hi den beet voelt. Dat sijn die quaetsprekers, daer Salomon of seit: si biten als serpenten mit verraderien; ende dit venijn dodet dicke drie luden teffens, denghenen selve diet sciet, dat is die dat quaet spreket, ende denghenen diet hoert, ende denghenen daer hi quaet of seit.»

De schrijver knoopt er een andere vergelijking aan vast:

Con. S. 147. «Dese quaetsprekers machmen oec wel ghelikenen eenre beesten diemen hiet in walsche hayme; ic en weet niet hoese in duutsche sijn. Dese beesten pleghen die dode luden uut te graven, daer si begraven legghen, ende vretense dan. Aldus doen oec die quaetsprekers, want gheordende lude of begheven gheestelike luden, die der werlt doot sijn, die eten si mitter herten ende mitter begeerten. Si sijn veel anxteliker dan di helle is, want die helle en verslint doch niet dan die quade menschen, mer dese lopen den besten luden alre liefste op. Si slachten der soch, wanneer si koeddekens of bagghen hevet so bijtse alre liefste dieghene die witte cleder aen hebben. Si slachten oec der wedehoppen, die maken hoer nest in menschendrec, daer si in rusten. Dit moghen wel des duvels wevel of torren heten, die den goeden roke der bloemen scuwen ende legghen liever inder messen ende woelen, dat is hoer meeste ghenoechte.»

In Con. S. 150 wordt de leugenaar bij het kameleon vergeleken:

«Die gamalion die levet alleen bider lucht, dat niet in sinen lichaem en is dan wijnt, ende wat verwen dat hi aensiet, die wort ghelijc hem ghescapet.»

Vermelding van den oorspronkelijken tekst, dien de vertaler die blijkbaar nooit een kameleon gezien had, niet begreep, is hier niet overbodig:

«Li camalions qui vit de l'air et n'a nient en ses entrailles fors vent et que à chascune colour que il voit mue la seue» 1).

1) En dat, naar iedere kleur die het ziet, de zijne verandert (mutat). — Andere herinneringen aan den Bestiarius in Con. S. 161 (het paternoster van den aap) 215 («dat dier dat in latijn hiet linx, dat doer een muer siet»). — Over het kameleon vergelijke men Bartolomeus den Engelsman, Lib. XVIII Cap. XX: «Van Cameleon». «Men seit dat cameleon alleen van der luchten leeft, ghelikerwijs dat die mol van der aerde, die harinc vanden water ende die salamandra van den viere, unde versus

Quatuor ex puris vitam ducunt elementis:
Cameleon talpa maris allec et salamandra.
Terra cibat talpam, flamme pascunt salamandram,
Unda fit allecibus, aer cameleonti.»

Een onuitputtelijke bron voor exempelen waren de boeken van het Oude en van het Nieuwe Testament en de legenden der heiligen, maar meestal geeft de schrijver zich de moeite niet ze breedvoerig na te vertellen en stipt hij ze slechts even ter loops aan, ongetwijfeld omdat hij ze als algemeen bekend veronderstelde, zooals Con. S. 428: «Hierof hebben wij exempel van Sinte Maertijn, dien god openbaerde inder nacht, doe hi sinen mantel om gods willen ghedeelt hadde, ende seide tot sinen enghelen: Maertijn heeft mi ghecleet mit desen clede».. [1]), of 448: «Abraham, die die enghelen ontfinc in ghelikenis eens pelgrims, die hem beloefden, dat sijn wijf Sara, die onvruchtbaer was, soude ontfanghen een kint.» Het talrijkst zijn vooral die korte exempelen in het hoofdstuk over de gave des raads, die barmhartigheid in de plaats van gierigheid plant; wij geven hier nog een paar voorbeelden:

«Men seit vanden keiser Theodosius, dat hijt nam voer alte groten goetheit, datmen hem dede, alsmen hem badt dat hi vergeven soude; ende hoe hi toorniger was, hoe hi liever vergaf ende haesteliker; mer hi woude die menschen meer na hem trecken mit doechden ende mit minnen, dan mit vresen» (440).

«Men vint van enen coninc, die een arm man badt om eenen penninc ende die coninc seide: alsoe cleinen gave en betaemt enen coninc niet te gheven» (460).

«Van Alexander leestmen, dat hi gaf enen knecht een stede ende die knecht ontseidse, omdattet hem was te groten dinck te nemen; ende Alexander seide tot hem: Ic en sie niet an wat di betaemt te nemen, mer wat mi betaemt te gheven» (460) [2]).

«Men seit van enen groten sondaer, die over tmeer voer ende settede hem in een gasthuis den armen te dienen ende den sieken. Het gheviel dat hi walghinghe hadde van enen sieken die hi sine voeten ghewasschen hadde; rechtevoert ieghens sijnre herten dranck hij sijn keel vol van dien voetwatere ende doe hi gedroncken hadde so gevoelde hijt soe seer zoet ende bequame ende wel rukende boven alle salve ende dat was een teiken dat hem sijn sonden vergheven waren» (446).

Door teekenen geeft God dikwijls den sterveling te kennen wat Hem bijzonder aangenaam is; rijker stof voor exempelen is moeilijk denkbaar. Om ons te overtuigen dat «herberge beter is dan abstinencie» ontleent frère LAURENT het volgende aan *dat Leven der Vaderen*:

«In Egipten was een heilich vader, die ontfinc die arme ende gaf hem

---

[1]) Vgl. Rinclus 1224; Maerlant, Sp. IIIII 29.

[2]) Hetzelfde verhaaltje kan men lezen in de Historie van Alexander, ed. Hoogstra, blz. 22. Het verhaal is ontleend aan Seneca, de Beneficiis, zie Hoogstra's Inleiding LXV.

blideliken van dien dat hi hadde. Het gheviel dat een man van groter abstinencien mit hem wort gheherbercht ende en woude niet eten, hoe veel dat hem die ghene badt dien gheherbercht hadde. Ende hi seide tot dien die hem gheherbercht hadde: Laet ons gaen, lieve broeder, onder desen boem, die hier buten staet, ende bidden onsen here, dat hi den boem bughe tot den genen, die god best behaecht. Doe si haer ghebet aldus te samen deden, neichde hem die boem totten genen, die die armen pleech te ontfanghen, ende niet totten ghenen, die abstinencie deden» (449).

«Veel ander schoonre exempelen vander herberghinge sijn gescreven», vervolgt Laurent, «mer si waren alte lanc te vertellen»[1]). Soms gebruikt hij de exempelen om er lange moralisatiën aan vast te knoopen, als van «dat wijfkijn, die begrepen was in overspel, diemen ghesteent soude hebben nader wet» en dat door Jezus werd gered; of elders «in dit exempel bewijst hi vier dinghen, die een rechter bewaren soude inden rechte» (450); evenzoo van den haas en de windhonden (193). Een reeks van vijf exempelen dienen om te bewijzen dat «ontfermherticheit een goet coepwijf is»[2]) (434):

«Men seit dat sinte Germein, doe hi quam van Romen, int uutgaen van Melanen[3]) vraechde sinen diaeck of hi eenich gelt hadde. Hi antwoerde, dat hi mer drie penninghen en hadde, want sinte Germein hadt al den armen gegeven. Daer beval hi, datmen noch die drie penningen den armen geven soude om gods willen, want god vermocht wel hem te verleenen, daer si dien dach of ghevoedt soude[n] wesen. Die diaec mit groter murmuracien ende grote arbeit gaf die .II. penningen ende behielt den derden. Daer si haers weechs gingen, quam een rijc ridders knecht ende brocht hem van sinen here .CC. penningen. Doe riep hi sinen diaeck ende seide hem, dat hi den armen genomen hadde .C. penningen, want had hi den derden mede den armen gegeven, die ridder souder hem .CCC. gesent hebben» (431).

«Men seit in *dat leven van sinte Jan*[4]) *Aelmisghever*, die alsoe heete om die aelmissen die hi dede, dat een edel rijc man was beroeft van den moerdenaren, alsoe dat hem niet gebleven en was, ende quam claghen totten voerseiden sinte Jan ende seide hem sijn geval. Sinte Jan hads grote medeliden ende geboet sinen scaffenaer[5]), dat hi hem gheven soude vijftien

---

1) Over een ander door hem over dit onderwerp meegedeelde, zie Hst. VIII, het Pater Noster.

2) Vgl. Kerkhistorisch Archief II, 276: «Nota quod elemosina facit duodecim bona» waaronder: «Bona temporalia multiplicat» (uit een 15de-eeuwsch handschrift).

3) Milaan, zie Mnl. Wdbk. op Milane.

4) De druk van 1478, waarnaar geciteerd wordt, heeft «Ians». — De bedoelde heilige, Johannes Eleëmôn, was de voorlaatste katholieke patriarch van Alexandrië, 606–616; zie Wetzer und Weste's Kirchenlexikon, VI, 1598.

5) Aalmoezenier.

pont gouts. Die scaffenaer en gaffer mer vive om sijnre ghiericheit. Niet lange daerna quam een edel rijcke weeduwe ende sende sinte Jan vijf hondert pont gouts. Doe riep hi sinen scaffenaer ende vraechde hem, hoe veel hij dien beroefden man gegheven hadde. Hi antwoerde vijftien pont gouds. Die heilige man seide, dat hier mer vijf gegheven hadde. Doe hi dit vernomen hadde vanden ghenen diet ontfanghen hadde, seide hi tot sinen scaffenaer: Hadstu hem vijftien pont gegeven, als ic di bevolen had, onse here god had ons ghesent doer den gueden wijve vijftien hondert pont gouts. Ende sinte Jan vraèchde den gueden wijve, hoeveel si ghemeent hadde te geven. Sij antwoerde, dat si eerst had doen setten vijftien hondert in haer testament, ende soude hem die gesent hebben, mer daerna, doe si haer scrift besach, vant si die thien hondert ofgedaen ende dat guede wijf meende, dat onse here god niet meer en woude gesent hebben dan vijfhondert pont» (432).

Van St. Bonifacius weet de schrijver [1]) dat hij als kind eens de geheele winterprovisie aan de armen uitdeelde tegen den zin van zijne moeder «die te mael woude ontsinnen», maar op zijn gebed vulde God de zolders weer [2]). Eindelijk volgen twee exempelen die in den grond er slechts één uitmaken. Het in Con. S. laatstgenoemde vertelt van een man, die, gehoord hebbende dat God honderdvoudig vergeldt, aan een rijken priester een koe gaf en toen 's avonds de geheele kudde van den priester, uit de wei komende, de gegeven koe volgde die haar ouden stal opzocht, meende dat God zijn belofte op die wijze aan hem vervulde. «Dit quam voerden bisscop ende si worden den gueden man toegewijst» (433). Het naieve verhaal lijkt wel wat bedorven en plat in de lezing die in Con. S. onmiddellijk er aan voorafgaat:

«Voert was een arm man alsmen seit, die en hadde mer een coe, ende hoerde op een tijt vanden priester inden sermoen, dat god seit inder ewangelien, dat hi hondertvout weder vergout, datmen den armen gaf. Die guede man, bi raet sijns wijfs, gaf die coe den priester ende hoopter .C. voer te hebben».

Tot zoover is het verhaal alleraardigst; die goede sukkel, die door zijn vrouw wordt aangeraden het eens te probeeren, is onbetaalbaar! Maar het vervolg past er slecht bij en geeft een gevaarlijke moraal:

«Doe hi lange tijt gewacht hadde nader beloftenisse ende niet weder en

---

1) «item so vertelt Sinte Gregorius«. Homelieën van Gregorius leverden ook exempelen voor het traktaat over het Pater Noster, dat besproken wordt in hoofdstuk VIII. De Dialogorum libri IV van Gregorius I (540—604) bevatten een groote verzameling wondergeschiedenissen.

2) Uitvoeriger: Spiegel der Sonden (ed. Verdam), 6774 vlg.

creech, meende hi datten die priester bedrogen hadde ende docht dat hien dootslaen soude ende stont op des nachts om dat te volbrengen. Daer hi inden wege quam, vant hi enen groten hoep gouts ende docht dat hem god dat gesent ende gegeven hadde ende vervolt sijn beloftenisse ende keerde weder te huis ende was in vrede» (433).

Naast de voorstelling van God, die goede daden met stoffelijke belooningen vergeldt, vinden we in andere exempelen die van den straffenden of zelfs van den wrekenden God. Zoo wordt Con. S. 111 de Oud-Testamentische geschiedenis verhaald, dat God om een bijzondere soort van onkuischheid te straffen «verhenghede een duvel die Ysmodeus hiet, dat hi seven man worchde, die der heiligher ioncfrouwen Sare ghetrouwet waren die daerna des ionghen Tobias wijf was» en twee merkwaardige exempelen waarschuwen tegen godslastering (102), een kwaad

«dat god so seer vertoernt, dat hi dicke terstont wrake daerof neemt, alsmen dicke ghesien hevet. Men hevet ghesien dat hem hoer aensicht in die nacke ghinc staen, die gode blasphemeerden. — Een ridder swoer eens felliken biden oghen gods ende sijn oghen vielen te recht uut voer hem opt bordt daer si op speelden[1]. — Een archier hadde eens al sijn ghelt verdobbelt ende liep uut ende nam een strale ende scoetse na gode onsen here. Des anderen daghes, als hi weder dobbelen soude, so quam dieselve strale al bloedich neder opten dobbelborde, ende desghelijcs is dicke ghesciet alsmen vele in sunte Iheronimus miraculen lesen mach» [2].

Wie *Sinte Hieronymus Mirakelen* er op naslaan wil, kan daartoe de in vele handschriften[3] verspreide Dietsche vertaling ter hand nemen van drie brieven over dien heilige: «Die epistel des heilighen Eusebii tot Damasium, biscop Portuensen, ende tot Theodosium senatoer van Romen; die epistele die Sinte Augustijn die leraer sende sinte Cyrillo, die die ander biscop van Iherusalem was; die epistel die sinte Cyrillus, biscop tot Jherusalem, sende sinte Augustijn den hoghen leraer.» De laatstgenoemde handelt «vanden miraculen sinte Jeronimi des edelen waerdighen lerares ende priesters.» Ik vond er de volgende verhaaltjes die groote overeenkomst in karakter vertoonen met de zooeven uit de Somme le Roi aangehaalde:

---

1) Hetzelfde exempel: Der Sielen Troest (Campb. 1544), fol. 23; Spiegel der Sonden (ed. Verdam) 5927, waar verteld wordt, dat de ridder «sijn één oghe» verloor.

2) Hetzelfde in den Spiegel der Sonden 5935 vlg.

3) De heer De Vooys noemde mij de hss. der Kon. Bibl. O 24, K 26, T 297; Letterk. 351; Brussel 2810—13 en II: 147; Gent 904, Bonn Univ. Bibl. 315, 723; bovendien is er een Hasseltsche incunabel (Campbell 927) die den titel voert «St. Hieronymus-boeck». Ik raadpleegde hs. Deventer 64. Het Latijnsche origineel vindt men in Campbell 710.

«In Samanien.. daer was een onsalich mensche; doe hi alle sijn goet mit spelen verloren hadde, begonde hi den gloriosen name van Ieronimus te blasphemeren in siinre dwaser coenheit. Hi en hadde nauwe die woorde uutghesproken, daer en quam een blixim vanden hemel ende sloechen doet, daert die lude ghemeenlic aensaghen.» — Een ander mirakel: «Dit dat ic vertelle gheviel drien anderen, die speelden inder stat van Tyro, als die ghene segghen diet al te male hoorden ende saghen. Als dese drie hoor spel wouden beghinnen doe spraken sie: «Jeronime! wat crachte du daertoe doen wilte dat doe! wi willen dit spel blideliken einden dijns ondankens». Als si dit ghesproken hadden, begonnen si haer spel. Als dit spel begonnen was en lichte[1]) een ogheublix tijt gheleden was, opende haer die eerde ende die speelres versonken also datmenre min noch meer of en sach.»

De bespreking van het *Traité de la Mort* heeft doen zien, dat in de Coninx Summe, die haast alle punten der Christelijke leer aanstipt, ook de beschrijvingen van hel, vagevuur en hemel niet ontbreken, en ze behooren tot de treffendste passage's uit het geheele boek. Aan het door MOLL (*Brugman* II, 26, 27) naverteld verhaal uit Bonaventura's Overdenkingen van den strijd tusschen Gods barmhartigheid en Gods rechtvaardigheid, door de in den Zoon veraanschouwelijkte goddelijke wijsheid beslecht, herinnert een plaats in de Somme le Roi: onder de zonden tegen den H. Geest behoort ook vermetelheid «dat enen dunct, hi en behoeft der ontfermherticheit Gods niet, hi hoept hi es goet genoech onverdoemt te bliven. Dese doen die ontfermherticheit van hem vlien ende rechtverdicheit sal hem te sware worden» (55). Verder wordt uit de Christelijke mythologie de val van Lucifer meer dan eens in herinnering gebracht (b.v. 25), maar vooral wordt er de duivel op tallooze wijzen als onmiddellijk op de menschelijke daden inwerkende voorgesteld. De eeuw, waarin de Somme le Roi haar definitieven vorm heeft gekregen en waarin ook de reeds te voren bestaande traktaten wel zullen zijn geschreven, was de eeuw van het duivelgeloof bij uitnemendheid. «Dieses Zeitalter», zegt ROSKOFF[2]), «kennzeichnet sich als Teufelsperiode dadurch, dass die Vorstellung vom Teufel sich überall hineinmengt, dessen Wirken und Streben bis ins kleine und kleinliche ausgedehnt und allenthalben vermutet wird», en hij brengt tallooze mededeelingen daaromtrent bijeen uit Caesarius, uit Albericus, uit Richalmus, uit de geschiedenis der Stedingers. Een aantal plaatsen uit de Somme le Roi zijn even karakteristiek.

Vooreerst denken we daarbij aan eene legende, waarop gezinspeeld wordt Con. S. 27: «Hoverdie is des duvels dochter, diet meeste dele hevet ad haers vaders erve, dat is aen der pinen der hellen», in Con. S. 47: «Hoverdie, dat die oudste dochter is des duvels» en

1) Misschien. 2) Geschichte des Teufels I, 335.

Con. S. 48: «Nijt is des duvels dochter ende des doots moeder, want overmits nijt des duvels so quam die doot eerst in die werelt. Nijt is een sonde, die den bosen mensche alre gelijcste maket den duvel horen vader, want die duvel haet alre luden welvaert ende minnet alre luden qualicvaren»[1]). Dat «Orguel» een dochter des duivels genoemd wordt, is, zooals P. MEYER meedeelt[2]), een herinnering aan een Latijnsche legende, waar zij «Superbia» heet en dus door een vrouw kon worden gesymboliseerd; wij zullen echter zien, dat daar evenmin rekening met de geslachten wordt gehouden en «Falsum Servitium» evenzeer een dochter van den duivel wordt genoemd. De bedoelde legende, die de plaats uit de Somme illustreert, werd bekend gemaakt door den heer B. HAURÉAU in de *Notices et Extraits des Manuscrits* XXXIII, I, 291, volgens ééne uit de vele hem onder de oogen gekomen lezingen. De duivel wordt er vergeleken bij den rijken parvenu die zijn dochters uithuwelijkt aan kale jonkers. «Diabolus, invidens beatitudini hominum, fecit sicut fieri solet moderno tempore. Solent enim isti magis divites usurarii, qui non sunt alicujus nominis vel valoris, tradere filios et suos et filias suas pauperibus nobilibus pro nomine magno habendo et acquirendo. Sic fecit diabolus. Videns enim se deceptum et volens se facere valere et habere magnum nomen, maritavit septem filias quas habebat septem generibus hominum.» De oudste, «Rapina», zoo gaat de prediker voort die aan 't woord is, heeft hij het rijkst uitgehuwelijkt, aan ridders en proosten en baljuwen die de aarde in vrede moesten bewaren en de roovers straffen, maar zij zorgen voor het land als de kat die op de kaas moest passen en er meer van opat dan de muizen zouden gedaan hebben! De tweede is «Usura» en de hebzuchtige kooplieden hebben haar tot vrouw, de «burgenses usurarii» die met den «ursus» het best zijn te vergelijken, want zij schuwen de geestelijken als de beer de honden, ze houden van aardsche goederen zooals de beer dol is op honing en evenals de berenleider de beste zaken maakt op feestdagen, zoo loopen zij op kerkelijke feestdagen de steden af om hun schulden in te vorderen in plaats dat ze hun godsdienstplichten vervullen. De derde dochter, «Fraus» of «Deceptio», schonk hij aan de kooplui, die met een lange maat koopen en met een korte verkoopen. De vierde, «Sacrilegium», deed een heel goed huwelijk met de landbouwers, die hun tienden slecht opbrengen, of, wat erger is, geheel en al achterhouden; de vijfde, «Falsum Servitium», huwde met knechts en meiden, die slecht dienen; de zesde, «Superbia», met

---

1) Vgl. met deze plaatsen Rinclus 1299: «o, nidicheit des duvels kint» en 1311 sqq.: «Nidecheit, die vrouwe fel, || seide si soude sijn moeder wel || ende ginc bi haren vader slapen.» Uit deze verbinding wordt «quade tonge» geboren.

2) Bulletin 1892.

de dames, die haar slepen over straat en plaveisel slieren («matronis quae trahunt caudas per vicos et plateas»). De zevende, «Luxuria», heeft hij niet uitgehuwelijkt, omdat ze niet verkoos; zij, de losbandige, de lichtekooi, wilde liever vrij blijven om zich met allerlei slag van volk op te kunnen houden. — Niet altijd is er sprake van leeken, soms worden ze aan geestelijken tot vrouw gegeven; ook zijn er soms negen in plaats van zeven [1]). Niet onaardig is in de Somme de toespeling op «de pinen der hellen», die de ondeugden als rijke erfdochters aan de zondaars aanbrengen.

Van de hebzuchtigen wordt Con. S. 427 gezegd: «van desen volcke is een duvel een meester, die hiet Sluteboers (Clobourse), die van een heremijt gesien wert, dat sijn ambocht was der gieriger boersen te sluten, dat si geen aelmissen geven en souden.» Ook hier is het slechts een toespeling op een meer uitgebreid verhaal, zooals er in de preeken dier dagen zooveel voorkomen. Men kende toch niet alleen Cloborse, maar ook Cloboche en Clocuer [2]). «Quando diabolus venit in hominem per peccatum aufert ei omnes sensus spirituales; facit enim ad modum divitis qui vult «se aasier» in aliqua domo. Primo ingressus domum, post se claudit ostium et praecipit familiae ne dicat ipsum esse ibi.» Aldus GUILLAUME DE MAILLY, in zijn preekenverzameling *Abjiciamus*. Ook hij geeft zich de moeite niet het geheele verhaal te doen aan lezers, die het ongetwijfeld kenden. Ziehier echter de legende zooals ze voorkomt bij HEROLT, in diens *Promptuarium Exemplorum*: «Eremitae cuidam quadam vice occurrebant tres daemones, quos interrogavit quomodo vocarentur. Primus dixit: «Ego vocor Claudens cor et hoc facio. Quando aliquis, audito sermone, vult conteri, tunc claudo ei cor quod suspirare non potest.» Alter dixit: «Ego vocor Claudens os, et hoc facio. Quando aliquis vult confiteri et dominum nostrum evadere tunc claudo ei os, quo confiteri non potest.» Tertius dixit: «Ego vocor Claudens bursam, quo quis injustas res restituere non potest, nec de justis bonis eleemosynam facere et ita uniti sumus et unus juvat alterum in quantum potest.» Elders zijn het de drie namen van één duivel: «vocabitur primo, gallice, Clocuer, hoc contra contritionem; secundo Cloboche, claudens os, contra confessionem; tertio Cloborse, claudens bursam, contra satisfactionem, ne scilicet per eleemosynas et peregrinationes et cetera bona opera satisfaciant»; deze had het dus op de drie onderdeelen der biecht gemunt. Een derde redaktie, door

---

1) De voorstelling van negen dochters des duivels, elk aan een bepaalde klasse uitgehuwelijkt, behalve de 9de, «Luxuria», wordt gevonden bij Jacques de Vitry; zie het werk over de exempla in zijn Sermones Vulgares door Thomas Fred. Crane (in de werken der Folklore Society, Londen 1890) op exempel CCXLIV.

2) Hauréau in Notices et Extraits XXXIII, I, blz. 297, op ms. lat. 14961.

Hauréau uit ms. lat. 18190 opgedolven, verrijkt de legende nog met een geestigen trek: «Ego vocor Claudens cor; alius frater meus vocatur Claudens os; tertius vocatur Claudens marsupium. Officium enim meum est cor peccatoris indurare ne possit contritionem habere; et, si forte conteritur, laborat frater meus ut a confessione impediatur; et, si forte conteritur et confitetur alius frater meus laborat ne satisfaciat; et per hunc modum fere omnes lucramur. Tertius tamen frater noster Claudens marsupium plures nobis omnibus acquirit» [1]).

Op geestige wijze wordt de hebzucht aan de kaak gesteld door ze voor te stellen als aanbidding van den duivel Mammona, «die sinen dienres ghebiet .VI. ghebode te houden».

«Dat eerste is dat hi sijn goet wel bewaer.
Dat ander dat hijs niet en verminre.
Dat derde dat hijt vermeerre al dat hi can.
Dat vierde dat hi niement niet en gheve noch om gode noch om bede.
Dat vijfte dat hi oec niemant niet en lene, sijnse arme sijnse rike; want die rike en willen bi wilen niet betalen ende die arme en connen niet betalen.
Dat seste dat hi scaerselic leve mit alle sinen ghesinne in eten, in drincken, in berninghen, in cledinghen, om tsine meer over te sparen» (104).

Zoo heeft ook de duivel zijn kerk, dat is de taveerne, en evenals God in Zijne kerk blinden en kreupelen geneest, doet ook de duivel zijn mirakelen, maar deze zijn «al contrari hierof», want «die daer recht op hare bene ingaen, die comen daer dicke weder uut al vallende ende al strukelende ende laveren die straten over als een scip dat laveert nu op die een side nu op die ander». De sermoenen bestaan er in godslasteringen en de missen en getijden in «lieghen, drieghen, dobbelen, tuusschen, kiven ende vechten» (131). Herhaaldelijk wordt de duivel voorgesteld als degene die de menschen opvoedt en onderwijst in het kwaad; de ondeugden zijn immers zijn dochters; «die loghenaer ghelikent seer wel sinen vader den duvel» (150); «smekers en flacteres zijn des duvels ammen of voetsteren die hem sijn kinder soghen ende voeden in sonden»; «vrecheit of giericheit is des duvels meistersche, die so groten scole houdet, dat alle man daerin studeert, als die scrift seit» (69); ook de taveerne wordt zijn school genoemd en de mopperaars zijn bij hem in de leer geweest: «si knoteren ende mommelen recht als die aep hoer paternoster leest of die scimminkel (dat hiet so wanneer si metten tanden snateren). Waerlic dat sijn des duvels scoliers, dien hi dit paternoster leert ende menighen quaden choersanc, want recht so die heilighe gheest sinen scolieren leert, dat sijn die vercoren gods, den soeten hemelscen sanc

---

1) Ibid., blz. 309.

«Deo gratias» . . so doet die bose geest sijn scoliers ende sijn discipelen oec sinen helschen sanc singhen, dat is al contrari den anderen sanc» (162). Het ergste mag wel heeten «de sonde tegen nature, die die duvel den mensche leert doen. Die duvel selve scaemt hem, als hi een mensche daertoe brenghet . .»[1]) (114).

In andere gevallen is de duivel meer degeen die door listen en lagen, door allerlei mooie praatjes en bedriegerijen den mensch tot zonde brengt. «Dese wijsheit», heet het Con. S. 221, (nl. «enen scalken vont te vinden iemant mede te bedrieghen of te verschalken») «is des duvels wijsheit, die altoes hem pijnt mit alre list hoe hi die lude bedrieghen mach». «Wanneer die duvel enen mensche ledich vint so werpt hi hem een beenkijn in die mont op te biten, so werpt hi hem quade gedachten in» (61). «Gulsicheit is die visscher vander hellen, die den visch mitter kelen vanghet aen die anghel sijnre henghelroeden, die naden ase so ghierlic gripen, dat hem hoer lijf kost» (116). Door gulzigheid (gula = keel en = gulzigheid) grijpt de duivel den mensch bij de keel, zooals de wolf het schaap doet; Adam en Eva behandelde hij zoo. Hij doet zich voor als een «meester van medicinen» (126), die den mensch aanraadt niet te vasten maar het er goed van te nemen «want hi wil den luden al leren hoe si hoer lijf in ghesonden houden sullen also hi seit, mer sijn meninghe is der sielen doot»; de kroeg is zijn apotheek (132), waar de dronken lui «worpen levende spinnen in horen wijn ende drinckense malcanderen toe . . . .[2]) dit sijn des duvels recepten, die hi sinen sieken, die siec van sonden sijn, ghevet in sijnre apotheken». «Siec van sonden» zijn ook weerspannige menschen, zij hebben «des duvels canker, hoemen den kanker meer roert, hoe hi quader wort: so doen si oec» (39). De duivel tracht de menschen over te halen tot het uitstellen van goede voornemens: «du biste noch ionc, du coemste noch wel al den dach daer toe te doen . . .» (64); «du sultste noch tijts ghenoech verhalen te biechten . . .» (412).

Huichelaars zijn «des duvels martelaren, want die duvel, die den ipocrijt tempteren, sijn seer contrari den een den anderen, want die een seit: etet wel, dattu vet ende scoon scijns, so menen die lude, dat di die heilighe gheest voedet; die ander seit: vast veel, dat gi

---

[1]) Vgl. Dirc van Delf bij het 6de gebod: «om haerre groter onnatuerlicheit willen so en wil gheen duvel enighen mensche daerof becoren, noch hi en mach daer niet bi wesen, als si gheschien. Doe god sach dese sonde vanden mensche gheschien . . . . beide hi so langhe, dat hi gheen mensche en wort ende haddet bicant achtergelaten, als st. Augustinus seit». (Hs. Kon. Bibl. X 53, fol. 82.)

[2]) Moet men aan iets dergelijks denken bij Rinclus 1430, waar «Nidicheit» wordt aangesproken: «gi maakt in dore sele gecrijt, || daer vele leets af nemt delijt; || u blasen loent als die getene spinne»?

magher ende bleec wort, so segghen die luden: wat strengher leven moet die heilighe vader leven» (123). Zijn rol als twiststoker wordt heel aardig beschreven in 157:

«Wanneer die duvel dan siet minne ende overdracht in eníghen goeden mensche, dat benijt hi te mael seer ende doet al sijn macht daertoe, dat hise mach doen twisten of kibbelen; ende als hijt so verre brenghen mach, datse beghinnen te twisten of te disputeren, so duncket den duvel dat hi een scoen cans hevet op aen te gaen. So gaet hi blasen ende stoken ende boeten, so worpt hi hout, turf ende colen aen, dat dit vier barnende mocht worden, want na den kibbelen comen die sceldende woerde recht als een vier, dat meer ende meer bernende wort: naden roec coemt die vlamme opbarsten.»

Boven werd al een plaats genoemd waar de duivel (Ysmodeus) voltrekker is van het oordeel Gods. Hoe hij zich van zielen meester maakt, lezen we in Con. S. 71: als landsheeren «brieve ende vrijheden» aan joden en lombarden geven, maken ze zich tot medeplichtigen dier woekeraars, «so mach hem die duvel mit haren seghel proeven, datse haer ghelike sijn, want sise gheloeft hebben te verantwoerden, ghelike hemselven». Ook «deser lombaerden knapen» zijn «des duvels trouwe luden; si laten hem hanghen voor ander luden dieft mit haren meisteren» en ieder die doodzonde doet is eigenlijk «des duvels gehulde man», «want als een dootsonde doet, so sceit hi hem van gode ende doet den duvel manscap ende draecht hem op al dat hi hevet ontfanghen van gode, lijf ende goet ende oec sijn siel» (32) [1]. Vermetelheid is «des duvels sterc slot, daer hi alle die sterke gheestelike sonden in verwaert» (37). «Hoverdie is een sterc lastich wijn des duvels, daer hi mede droncken maect die hoghe lude, die scone, die rike, die wise, die vrome ende eerbaer . . . mer sonderlinge die grote heren ende vrouwen» (26). Ambitie is «des duvels panne, daer hi spise in frijt» (40); ijdel glorie eindelijk «des duvels penninc, want hi alle die beste ware ende costelicste pennewaerde in die mercten deser werelt daermede opcoept» (44).

Geheel in denzelfden geest van deze duivelvoorstellingen is een exempel, dat gevonden wordt in het laatste gedeelte van het werk en dat wij hier laten volgen:

Con. S. 521. «*Men leest in der Vaderen Boeck*, dat een heilich mensche vertelde, hoe hi was geworden een monick ende seide, dat hi geweest hadde een heidens priesters sone ende doe hi een kint was, ghinc hi op een tijt in den tempel heimelic mit sinen vader. Daer sach hi enen groten duvel sitten op een groten stoel ende al sijn gesin omtrent hem. Daer

---

[1]) Homagium aan den duivel is een der beschuldigingen tegen de Tempeliers ingebracht; zie Roskoff, Gesch. des Teufels, I 348.

quam een van sinen princen ende aenbeden. Doe vraechde hem die ghene die daer hoghe sat, waen hi quam. Dese antwoerdde dat hi quam uut een lant, daer hi toeghebrocht ende beiaecht had groten twist, alsoe dattter veel volcx doet bleef ende veel bloets gestort wort. Die meester vraechde hem binnen hoe lange tijt hi dat gedaen had. Hi antwoerdde: in .XXX. dage. Doe seide die meester: en hebstu in dus langhe tijt niet meer bedreven? ende heet datmen seer slaen soude ende qualic handelen. Doe quam een ander, dien oeck aenbede. Die meester vraechde hem, waen hij quam. Hi antwoerde, dat hi uter zee quam, daer hi grote tempeeste ghemaect hadde, als datter veel scepen braken [1]) ende veel volcx verdranck. Die meester vraechde hem, in hoeveel tijts hij dat ghedaen hadde. Hij antwoerdde: in .XX. dagen. Doe dede hi hem slaen gelijc den anderen, omdat hi so luttel bedreven hadde in so langen tijt. Daerna quam die derde ende seide, dat hi quam uut een stat, daer brulocht was, daer had hi kijvinge gemaect ende vechtinghe, so datter veel volcx doot bleef ende bovenal hadde hi den brudegom doen doot slaen. Die meester vraechde in hoe lange tijt hi dat gedaen hadde. Hi antwoerde: in .X. dagen. Daer geboot die meester so dat hi wel geslegen wort, omdat hi so lange getoeft hadde dat te doen. Ten lesten quam een ander voerden prins ende aenbeden. Hi vroechde, waen hi quam. Hi antwoerde, dat hi quam uut eenre woestine, daer hij .XL. iaer gheweest hadde om te becoren enen monic vander sonde der oncuischeit ende had soe veel ghewrocht, dat hi hem in dier nacht verwonnen hadde ende doen vallen in dier sonde. Daer spranc die meester op ende nam hem omden hals ende custe hem ende sette hem sijn crone op thooft ende deden bi hem sitten ende seide, dat hi alte groten dinc gedaen hadde ende vroemheit gewrocht hadde. Doe die goedeman dit gesien ende gehoert hadde, docht hi dattet alte groten stact was die monickscap ende hierom so wort hi monick.»

Een andere redaktie vond ik in een in Hoofdstuk VIII te bespreken Dietsch werk, *der Sielen Troest* (fol. 93):

»Dat was een iode, die soude gaen tot Roemen, ende des nachts en konde hij niet te herberghe comen. Doe ginck hi in een woesten tempel, die was ghetimmert in eens afgoedes eer, daer leide hi hem in te slaepen. Doe began hem seer te gruwelen. Doe sloech hi boven hem dat teiken des heilighen cruces, al wast dat hi een iode was. Doet quam inder middernacht, doe quam die tempel vol duvelen ende Lucifer ghinck sitten midsen in den tempel op een hoghen stoel . . .»

Wat er nu volgt, stemt met het verhaal in Con. S. overeen, maar er komt meer:

«Doe Lucifer dat hoerde, doe stont hi op van sijn stoel ende venc hem omden hals ende kusten hem voer sijn mont ende sette hem sijn croen

---

[1]) Vgl. schipbreuk.

opt hoeft ende liet hem bi hem sitten gaen ende sprac: Du biste een vroem ghesellc, du hebste meer nuts ghedaen dan al die ander. — Daerna quam een ander ende sprac: Heer meister, hier woent een bisscop, die heet Andries, hem heb ic langhe tijt nae ghegaen ende had hem gheern becoert mit eenre cloestervrouwen ende hebt also veer ghebrocht, dat hi mit hoer tockede ende sloechse mitter hant. Doe sprack Lucifer: o heer, man volherde, dat daer wat of mach ghescien. Brenges du den man te vallen, ic wil di cronen boven al die mannen!..»

Dan bemerken de duivels den jood. «Dat vat is idel mer tis gheteikent mit den teiken des heiligen cruus.» De jood gaat naar den bisschop om zich te laten doopen en vertelt hem wat hij gehoord en gezien heeft, waarop de bisschop «alle die wijven uuten hof dreef».

Het verhaal in de Coninx Summe vormt een geheel op zich zelf en bij wie het gelezen heeft ontstaat onmiddellijk het vermoeden dat de redactie in *der Sielen Troost* jonger en samengestelder moet zijn. ROSKOFF 1) deelt een verhaal mee dat reeds bij GREGORIUS (Dial. III: 7) voorkomt en waarin sprake is van een jood die in een Apollotempel overnachtte, daar de duivels beluisterde en van het geval hoorde van den bisschop, die na jaren door een boozen geest er toe werd gebracht een abdis een liefkoozend tikje in den nek te geven. Gewapend met de kennis van dezen vorm der legende, bemerken we dat de redaktie van Gregorius aan die van Der Sielen Troost ten grondslag heeft gelegen, maar dat de laatste is uitgebreid door de redaktie van het Vaderboeck er tusschen in te voegen. En deze samengestelde redaktie komt meer voor en was reeds in de dagen van frère LAURENT in Frankrijk bekend, zooals ons geleerd wordt door den heer G. PARIS bij de bespreking van het *Manuel des Pechés* van WILHAM DE WADINGTON 2). De daar onder n⁰. 35 navertelde geschiedenis komt volkomen overeen met die uit Der Sielen Troest en heeft ook de merkwaardige woorden van den duivel die bemerkt dat de jood zich gekruist heeft: «Le vaisseau est vide mais scellé» Dat het uit de samensmelting van twee — misschien in oorsprong toch weer dezelfde verhalen — is ontstaan, wordt nog duidelijker als men GUILLAUME PERRAUD's *Summa de Vitiis et de Virtutibus* (II, 19) er naast legt: de beide redaktiën, die van Gregorius — die vertelt van den jood die in den Apollotempel overnachtte en christen werd — en die van het Vaderboeck — waar sprake is van den zoon van een heidenpriester die tot het monnikenleven was overgegaan — worden daar de een na de andere meegedeeld.

Evenals in Frankrijk was het verhaal ook hier zeer bekend. Behalve

1) Geschichte des Teufels, I, 290.

2) Hist. Litt. de la France, XXVIII, p. 179.

in de Coninx Summe en Der Sielen Troest is het nog overgeleverd in hs. Brussel 3045 (met 7 andere kleine exempelen onder het opschrift «dit sijn exempelen»; fol. 87—94 v°) en in hs. Weenen, Fidei Commis Bibl. 7905; eindelijk in het *Vaderboeck*, waaruit de Coninx Summe het nagenoeg letterlijk heeft overgenomen, want zelfs de Dietsche vertalingen van beide werken stemmen haast volkomen overeen; de grootste afwijking schuilt nog in het begin, dat ik met de slotregels afschrijf uit den Goudschen incunabel van 1480 (Campbell 937), vierde boek, Cap. V:

«Een out vader seide: Ic bin der afgoden papen soen ende doe ic ionc inden tempel sat ende sach dat mijn vader dicwijle daerin ghinc ende offerde den afgoden offerhande ende eens ghinc ic al heimelic na hem in ende sach den viant sittende ende al sijn ridderschap staende bi hem. Doe quam een van sinen princen ende aenbeden....

....Doe dat die prince der vianden hoorde, stont hi op ende cusseden ende nam die croen, die hij selve hadde, ende settese op sijn hoeft ende deden bij hem op enen stoel sitten ende seide: «Du hebste een groot sterc dinc ghewrocht.» Doe ic dat ghehoert hadde ende ghesien, seide ic in mij selven: Der moniken leven is herde groot. Aldus heeftet gode behaghet mi salicheit te doen ende bin uutgegaen ende monic gheworden.»

IV.

DE PLAATS VAN DE SOMME LE ROI IN DE FRANSCHE LETTERKUNDE.

Het feit, dat de *Somme le Roi* in 1279 in helder en eenvoudig, mooi proza is geschreven, is voldoende om haar eene plaats aan te wijzen onder de werken der talrijke moralisten, geschiedschrijvers, natuurkenners, die den Franschen ongebonden stijl in de dertiende eeuw tot zulk een hoogen graad van volkomenheid hebben gebracht. Zij wordt dus gerangschikt tusschen de beroemde werken van VILLEHARDOUIN en JOINVILLE, den *Image du Monde*, de *Coutumes de Beauvaisis* van BEAUMANOIR, de vele *Chastoiemens, Bestiaires* en *Lapidaires*, den *Trésor* van BRUNETTO LATINI, die, hoewel Florentijn van geboorte (hij was DANTE's leermeester), het Fransch boven zijn moedertaal verkoos, «porce que la parleüre est plus delitable et plus commune a toutes gens.» Zij behoort tot een tijd, waarin een opgewekt godsdienstig leven heerschte en een ruime verspreiding van allerlei wetenschap met veel ijver werd voorgestaan, een beweging, waarvan MAERLANT, zich erbij aansluitende door zijn Spiegel Historiael en Scholastica, met zooveel ingenomenheid gewaagt:

«Wie verhief wilen so scone
In die werelt die griexe crone,
Daerna Rome? nu Vrancrike?
Clergie deet al sekerlike...»

Terecht, want zoo ooit, dan stond toen Frankrijk aan het hoofd der Westersche beschaving. Fransche geleerden schreven tal van encyclopaedieën van verschillende vakken, «specula», «summen» enz. en de Christelijke catechese bleef daarbij, als licht te denken is, niet achterwege. Een compilatie die, wat de stof betreft, al heel veel met die van frère LAURENT overeenkomt, wordt beschreven door B. HAURÉAU in het XXXIIIe deel[1]) der *Notices et Extraits*, als voorkomende in ms. B. N. lat. 14883. Hij noemt ze eene «Somme de Théologie» en ze bevat dan ook acht traktaten over de volgende onderwerpen: de geloofsartikelen, de zeven beden van het Onze Vader, de tien geboden, de zeven sacramenten, de zeven deugden, de zeven gaven van den H. Geest, de zeven zaligsprekingen en de

[1]) I, blz. 94.

zeven hoofdzonden. Zoo al niet voor leeken geschreven (de taal is Latijn), deze bundel was toch voor de eenvoudigen van geest onder de klerken bestemd, blijkens den aanhef: «Ad instructionem minorum quibus non vocat opusculorum variorum prolixitatem perscrutari.» Een der talrijke handschriften draagt den titel van Hugonis Sententiae en hoewel het, naar de heer Hauréau mededeelt, niet de Sententiae van Hugo van St. Victor zijn, denkt men toch aan dezen schrijver, van wien ons de «quinque septena» bekend werden gemaakt en springt de overeenkomst met onze Somme door die vergelijking te meer in het oog: beide «Summae» bevatten die «quinque septena», en in beide zijn credo en dekaloog eraan toegevoegd; de Latijnsche heeft echter bovendien de sacramenten, de Fransche het heterogene vierde traktaat. De beantwoording der vraag of de Somme le Roi onmiddellijk met die andere (eveneens dertiende-eeuwsche) summa iets te maken kan hebben, blijft voor rekening van hem die de door den heer Hauréau onder de aandacht gebrachte handschriften kan bestudeeren; wij komen uit zijn beschrijving al vast het bestaan van een bepaald genre van catechetische leerboeken te weten, die aanvankelijk — in het Latijn geschreven — voor klerken, maar weldra, als de Somme in het Fransch opgesteld, ook voor de evenzeer naar ontwikkeling strevende leeken werden bestemd.

Met de Somme le Roi komt deze didaktiek in de jonge Fransche prozaletterkunde, maar ook de didaktische poëzie was nog in haar kracht en bleef niet achter in de onderwijzing der Christelijke moraal. De heer G. PARIS heeft ons in een artikel in de *Histoire Littéraire de la France*[1]) bekend gemaakt met een rijmwerk van een in Engeland levenden maar Fransch schrijvenden tijdgenoot van frère Laurent, welks inhoud evenals de zooeven beschreven Latijnsche Summa, groote overeenkomst met zijn compilatie aanbiedt. Het *Manuel des Pechés* van WILHAM DE WADINGTON — reeds in 1303 door zekeren Robert Manyng of de Brunne in het Engelsch vertaald[2]) — behandelt in circa 3000 verzen de geloofsartikelen (zeer kort) en de tien geboden en in ongeveer evenveel regels de hoofdzonden. Ook hier worden, als in de Somme, de toorn en de nijd slechts vluchtig en in het algemeen besproken; op de zeven hoofdzonden volgt een opzettelijke behandeling van sacrilegie. De 7000 verzen, die nog volgen, zijn in het oog van den heer Paris van veel geringer waarde dan de voorafgaande en behelzen de sacramenten, een soort sermoen over wat ons van de zonde moet afhouden (vergelijk de afzonderlijke behandeling der remedia in sommige hss. der Somme), een traktaat over de biecht en eenige zeer lange gebeden. Bovendien zijn een

1) Tome XXVIII, p. 179.

2) Deze vertaling werd uitgegeven door Furnwall voor de Roxburgh Club in 1862.

groot aantal exempelen — meer dan 100 — in het gedicht ingelascht[1]). Is het werk evenals de Somme le Roi belangrijk door de kijkjes die het geeft op den zedelijken toestand der dertiende-eeuwsche maatschappij, in meesterschap over de taal kan Wilham de Wadington niet wedijveren met de schrijvers wier arbeid LAURENT in zijn werk heeft opgenomen, en over de wijze van samenstelling van het geheel kan de heer Paris evenmin roemen als over die onzer Somme; hij wijst er echter op dat beide werken in dat opzicht even weinig oorspronkelijk zijn en in zekere mate in een bestaanden vorm zijn gegoten, welke ook die was van den van de 13de tot de 16de eeuw zoo populairen Floretus. Behandeling der geboden en der zonden vormen de kern van het gedicht van Wadington en den grondslag van onze Somme: het is het met allerlei variatiën en uitbreidingen gedurig herhaalde thema der zgn. biechtboeken, dat men zal terugvinden in het in een volgend hoofdstuk te bespreken Cancellierboeck, in ons Dietsche handschrift X 114 en in de Nieuwe Doctrinale. Van biechtboek tot leerboek der Christelijke moraal was de overgang geleidelijk. Het is niet genoeg de zonden te laten en te haten, zegt LAURENT, men moet ook de deugd beminnen, en hij voegt aan de traktaten, die bij reeds vereenigd vond, over de zonde een tweede deel toe, dat den weg wijst tot een Christelijken levenswandel. Zooals de geboden der wet «bieden en verbieden», positief en negatief zijn op te vatten, geeft hij na de waarschuwingen tegen al die zonden, die men vermijden moet, ook opwekking tot een deugdzaam leven en voegt positieve leeringen bij zijn negatieve. Zoo beschouwd is ook de samenstelling van de Somme le Roi niet zoo onverdienstelijk als zij op het eerste gezicht wel lijkt.

Er is meer dat de Somme le Roi aan de dertiende-eeuwsche letterkunde verbindt, zooals ieder werk altijd op zeer verscheidene wijzen met andere van zijn tijd in verband staat: niet alleen als belangrijk theologisch handboek heeft men de Somme te beschouwen, maar ook als een der oudste Fransche prozawerken. Men kan vermoeden, dat de invloed van het Latijn als wetenschappelijke taal groot moet zijn geweest, te meer nu men weet, dat soortgelijke Latijnsche werken haar zijn voorafgegaan; omgekeerd stond dat Latijn voor zoover het in Frankrijk werd geschreven weer onder invloed van het Fransch. Let men verder op de wijze van behandeling der stof dan zal, evengoed als de wording van den historischen stijl — het persoonlijke van iederen schrijver er buiten gelaten — zal kunnen worden nagegaan door de aan de meesterstukken voorafgaande kronieken te bestudeeren, bekendheid niet alleen met werken als de bovengenoemde maar ook met wat op het gebied der godsdienstprediking destijds werd voort-

1) Vgl. het in het vorige hoofdstuk laatst besproken exempel.

gebracht, veel kunnen verklaren. Daar toch de Somme bestemd was om in bevattelijke taal de Christelijke leer uiteen te zetten voor de meer ontwikkelden uit het volk («dit boec is mere ter leker lieden behoef ghemaect dan ter clerken»), is er alle reden om ze mede te beschouwen als een vrucht van de rijke sermoenenlitteratuur die hetzelfde doel beoogde. Alles wijst er op, dat het werk volkomen in dat kader past, dat het eene genre het andere aanvult. De preek was een allerbelangrijkste plaats gaan innemen in de dertiende-eeuwsche Fransche maatschappij en uit de talrijke nagelaten documenten blijkt, hoe de geestelijken hun best deden om het dagelijksch leven zoo nabij mogelijk te komen en het zóó den invloed hunner leeringen te doen ondergaan. Hetzelfde streven is in menig hoofdstuk der Somme le Roi merkbaar. Dagelijksche spreekwoorden worden er even gaarne gebruikt als in de sermoenen, de talrijke beschrijvingen van zonden die aan bepaalde klassen van menschen, aan zekere standen en beroepen eigen zijn, doen denken aan de «sermones ad status». Zooals de preek de bij alle gelegenheden gebruikte vorm was van onderricht in de Christelijke leer en moraal, zoo is de Somme deels een boetpredikatie, deels een behandeling van kerkelijke leerstukken, voor zoo verre leeken hiervan op de hoogte gebracht moesten worden. Tal van traktaten zijn uit preeken ontstaan, zooals de werkjes van ROBERT DE SORBON [1]); dikwijls was de preek slechts de vorm, waarin de essay's dier dagen werden gegoten, zooals het geval is met BONAVENTURA's *Sermones de decem Preceptis*. Dit alles doet ons een — zeer korte — schets van de homiletische litteratuur hier op haar plaats achten en wij meenen het gemis van een levensbeschrijving van Laurent erdoor te moeten niet alleen, maar ook te kunnen vergoeden; ja, daar Laurent slechts de compilator is en wij niet zijn persoonlijk werk, veeleer een geleidelijk geworden, haast onpersoonlijken arbeid der 13de eeuw voor ons hebben, gelooven wij dat zulk een schets meer nut voor een juist begrip van den tekst zal kunnen aanbieden dan een in de vermelding van eenige uiterlijke bijzonderheden bestaande biografie.

De dertiende eeuw is in Frankrijk de tijd der predikers bij uitnemendheid. Na het tijdvak der patres was het preeken in diep verval geraakt en na Karel den Groote, die door wettelijke voorschriften en door het verspreiden van homiliaria een herleving had pogen te bewerken, gebleven. Het onderricht in de Christelijke leer werd schandelijk verwaarloosd en de onwetendheid der priesters wedijverde met die der leeken. Wel komt de 11de eeuw met schitterende werken van HUGO VAN ST.-VICTOR, van PETRUS COMESTOR, op een herleving der preekkunst wijzen, maar het was vooral een kunst en een wetenschap, en wat zij gaven was bestemd voor geleerden en kloosterlingen

1) Zie hst. VI.

en ging buiten het volk om, dat iets anders noodig had. FULCO VAN NEUILLY is een der eersten, van wien wij hooren, dat hij dat andere heeft gebracht; de beroemde kruisprediker heeft ook zijn krachten gewijd aan het verbeteren van de dagelijksche verkondiging der leer, zooals bekend is uit de verhalen van JACQUES DE VITRY.

Een geheele vernieuwing, een algemeene omkeering in die zaken brengt echter eerst de dertiende eeuw, als reeds het einde der vorige MAURICE DE SULLY heeft zien verschijnen; als Dominicus in 1205 den pauselijken legaten te Montpellier heeft geleerd, hoe zij moeten prediken en hoe zij zich moeten gedragen, om het hart der volksmenigte te winnen. In 't algemeen is het eerste gedeelte der dertiende eeuw de bloeiperiode en komen in het laatste de teekenen reeds op van naderend verval. Die bloeiperiode valt samen met het tijdvak van opkomst der bedelorden. Het recht van preeken, oorspronkelijk aan de bisschoppen toekomende, behoorde sinds eeuwen ook aan de cureiten en hun werd, toen de ketterijen een dreigend aanzien gingen aannemen, met aandrang door de pausen die plicht op het gemoed gedrukt en voorgeschreven, dat ieder een verzameling sermoenen moest bezitten, waaruit hij zijn leerstof kon putten. Te Parijs rustte de zorg der evangelieverkondiging, behalve op de parochiegeestelijken, ook op de kanseliers van de Notre-Dame — die het tevens waren van de Universiteit — op de aalmoezeniers van 't hof, de theologische faculteit en de doctoren der Sorbonne. Als naast al de genoemden de bedelmonniken zich als predikers gaan opwerpen, wordt hun aanvankelijk het werk door tal van geestelijken gaarne overgelaten, totdat hun wassende macht oppositie verwekt en vooral de faculteit zich tegen hen gaat verzetten, o. a. bij monde van GUILLAUME DE ST.-AMOUR, die zich door zijn van kerkelijke zijde heftig bestreden, zelfs in den ban gedane pamflet *de Periculis novissimorum Temporum* tot het middelpunt maakt van den tegenstand. In 1260 echter opent de universiteit weer haar deuren, die ze een tijd lang voor de bedelorden gesloten had gehouden. Evenwel hadden zich daarmee de fraters nog niet voorgoed een plaats op den kansel verworven; in 1283 zien we te Parijs, in 1286 te Orleans vergaderingen van protesteerende bisschoppen bijeenkomen en de strijd werd eerst beslecht door paus Clemens IV, die, den middenweg kiezende, bepaalt, dat het recht van prediken den bedelorden toekomt na voorafgaande toestemming van den bisschop. Al die moeilijkheden staalden de machtige organisatiën der Dominikaners en Franciskanen en schonken hun, den eersten vooral, de kracht om aan het hoofd der tijdbeweging te staan. Hoe zeer hun invloed overheerschte, blijkt wel hieruit, dat op een lijst van 61 predikers, die in 1273 te Parijs optreden, 30 Predikheeren en 14 Minderbroeders voorkomen; van de andere orden zijn het slechts de Cisterciensers, die in dezen eenigszins op den voorgrond treden.

Zooals wij zeiden, in de rij der redenaars staat vooraan de stichter der Parijsche Notre-Dame, MAURICE DE SULLY, wiens preeken, verzameld ten dienste der Parijsche pastoors, ons in gelijktijdige Latijnsche en Fransche redaktiën zijn toegekomen. In een voorwoord, tot de «clerken» zijner diocese gericht, drukt hij hun op het hart zijn sermoenen te bestudeeren en als model te gebruiken; in de ons overgebleven handschriften komen dan ook allerlei variaties, omwerkingen en uitbreidingen voor.

JACQUES de VITRY is overbekend als geschiedschrijver eener *Historia Occidentalis* en eener *Historia Transmarina*; hoewel achtereenvolgens kanunnik in 't Luiksche, bisschop in Palestina, kardinaal-bisschop van Tusculum (hij sterft te Rome in 1240), wereldburger dus, behoort hij aan Frankrijk door zijn prediking en den invloed die er van is uitgegaan op de tijdgenooten en het nageslacht. Onder zijn werken behooren *Sermones ad Status, secundum diversa hominum genera et diversitates officiorum*, waarmee hij een nieuw genre schept. Hij is het vooral die de gelijkenissen, exempelen, in zwang brengt; in den Latijnschen tekst van SULLY vindt men ze nog niet, maar diens omwerkers vangen er reeds mee aan; ook DOMINICUS past ze toe, maar de preeken van Vitry wemelen ervan, dikwijls vlecht hij er drie of vier door ééne preek.

In meer en beter verzorgde handschriften dan van eenig ander zijn ons de preeken overgeleverd van JEAN D'ABBEVILLE, die juist wel het minst belangrijk zijn voor dengene, die over het dagelijksch leven der voorgeslachten wenscht te worden ingelicht, want van al zulke toespelingen is zijn *Summa* (titel der verzameling) zorgvuldig ontdaan. Het geregelde, systematische schijnt ze dien voorkeur der tijdgenooten te hebben verzekerd; iedere sermoen is verdeeld in een litteralis expositio en een moralis expositio.

Over ROBERT DE SORBON zullen wij later gelegenheid hebben te spreken. Zijn vriend, PIERRE DE LIMOGES, was professor te Parijs, maar op zijn tijd ook diplomatiek onderhandelaar des Pausen in Engeland, en is minder bekend door zijn eigen werk, dan door wat hij gedaan heeft om dat van anderen te bewaren. Hij verzamelde nl. een serie *Sermones de Tempore* (gelegenheidstoespraken op bepaalde kerkelijke feestdagen), waaronder talrijke van ROBERT DE SORBON en alle in 1260 en 1261 te Parijs gehouden; een dergelijke reeks *Sermones reportati de Sermonibus factis in Universitate Parisiensi*, in 1263 (in 1262 viel de zending naar Engeland); een derde van 216 sermoenen, die alle zondagen en kerkelijke feesten omvat van 1 Nov. 1272 tot 18 Nov. 1273, en eindelijk de belangrijkste, onder den titel *Distinctiones*, een alphabetisch repertorium van onderwerpen, teksten, exempelen, geheele preeken, waarschijnlijk omstreeks 1273 voltooid en door den auteur aan de boekerij der Sorbonne vermaakt. Dergelijke verzamelingen moesten het preeken

vergemakkelijken en ook voor weinig oorspronkelijke geesten meer doenlijk maken; overigens komen ze met onze hulpmiddelen vrij wel overeen; tot welke droge rhetoriek ze echter aanleiding moesten geven in een volgende eeuw, waarin geen frissche talenten meer telkens iets nieuws brachten, laat zich begrijpen.

Van de Dominikanen is ons uit de eerste helft der dertiende eeuw weinig overgebleven; slechts de berichten van tijdgenooten en de resultaten, die zij bereikten, overtuigen ons, hoe bezielend hun prediking moet zijn geweest, al was zij dan ook te eenvoudig om op schrift gesteld te worden — of juist omdat ze zoo eenvoudig was. In de tweede periode komen studie en geleerdheid onder de ordebroeders op en worden zij onder aanvoering van ALBERTUS MAGNUS de tolken van Aristoteles en de scholastiek. Een der oudste van hen overgebleven werken is de encyclopaedie over de preekkunst van ETIENNE DE BOURBON † 1261, hoofdzakelijk exempelen inhoudende (*Summa de Exemplis*), en in verkorten vorm in omloop als «Traité des Sept Dons du Saint-Esprit». Onder de bronnen wordt o. a. GUILLAUME PERRAUD's *Summa de Vitiis et Virtutibus* genoemd, die derhalve van vóór 1261 dagteekent [1]). Ook van THOMAS VAN AQUINO bleven preeken over, en van JAN VAN ORLEANS, die nog kanselier was toen de Somme le Roi werd voltooid, bewaarde PIERRE DE LIMOGES er ons o. a. een, die uitgesproken werd in «viridario regio». Hij kan behoord hebben tot de personen met wie Laurent verkeerde, en het is waarschijnlijk, indien deze werkelijk eveneens uit Orleans afkomstig was. Hetzelfde geldt van GILLES VAN ORLEANS, die een Driekoningen-preek hield voor Philippe le Hardi en zijn hof.

Zien we rond bij de Franciskanen, dan letten we vooral op BONAVENTURA, wiens *Sermones de decem Preceptis* een der oudste grondige behandelingen van den dekalogus uitmaken. Onder de «Sermones ad status» van GUIBERT DE TOURNAY trekken er de aandacht «aux bourgeois organisés en communes», «aux bourgeois dirigeant les affaires publiques». — Van de Cisterciensers kent men vooral ALANUS VAN RIJSEL, die de theologie heeft onderwezen te Parijs en te Montpellier en eene *Summa de Arte Predicandi* heeft nagelaten, zooals ADAM DE PERSEIGNE een *Mariale*, een verzameling preeken ter eere der H. Maagd; maar de meest belangwekkende is ELINAND of HÉLINAND, de aan 't hof van Philips Augustus geliefde trouvère van Vlaamsche afkomst, die op lateren leeftijd zich tot een

[1]) Boven (Hst. II) werd al gewezen op het veelvuldig voorkomen dezer Summa in Nederlandsche boekerijen. De compilator van Der Sielen Troest citeert haar als «Somme der ghebreken en der duechden». Een schets van het werk vindt men in het Zeitschrift für Deutsches Alterthum und Litteratur, (XXIX: 357) waar E. Schröder een mededeeling over de beide Sommen van Laurent en G. Perault doet.

ernstig leven wijdde en behalve de *Vers sur la Mort* een aantal schoone sermoenen naliet. VINCENTIUS VAN BEAUVAIS koos er eenige *Flores Helinandi* uit, die hij meedeelde in zijn *Speculum Historiale*, waaronder een stuk *de constituendo Rege*, dat niets anders schijnt te zijn dan het door GUILLAUME DE NANGIS genoemde werkje, dat HÉLINAND in 1210 zou hebben geschreven over de opvoeding van vorsten, en dat zijn diensten kan hebben bewezen ten behoeve van den jongen Lodewijk IX.

De koningen, die in dit tijdvak Frankrijk regeerden, hebben een warme belangstelling getoond in de zaken van den godsdienst. Men rekende Filips Augustus schuldig aan groote rampen, die over het land waren gekomen, niet het minst door den oorlog met Engeland, en stellig, zoo zegt een legende dier dagen, zou hij een prooi der hel zijn geworden, als niet God aan den heiligen Dionysius bevel had gegeven zijn ziel aan de duivelen te ontrukken, die haar reeds meesleurden; zijn eerbied voor de heiligen, zijn bescherming van kerk en geestelijkheid hadden hem die redding waardig gemaakt. De predikers stellen den koning hoog, maar zij stellen hem ook hooge eischen: «Rex illitteratus est quasi asinus coronatus» zegt HÉLINAND. De opkomende invloed der romeinsche legisten, het «quidquid placuerit principi legis valorem habet» vindt bij hem geen weerklank! «De koning behoort aan zijn onderdanen» stelt hij er tegenover, en JACQUES DE VITRY oordeelt, dat geen monarch langer veilig is, dan zijn onderdanen veilig zijn tegen hem [2].

Welken koning men gebrek aan beschaving kon verwijten, den heiligen Lodewijk niet. ROBERT DE SORBON verhaalt hoe een klerk, voor den koning predikende, door een hooggeplaatst geestelijke terecht werd gewezen wegens het verkeerd aanhalen van een bijbelplaats. De koning kwam tusschenbeide, gelastte de werken van Augustinus te halen en wees den verbaasden prelaat een plaats in de commentaren op het Johannes-evangelie, die den klerk in het gelijk stelde! Lodewijk was uiterst eenvoudig: Joinville, die met Robert de Sorbon aan 's konings tafel aanzat, verwijt den laatste dat hij zich weelderiger kleedde dan zijn vorst, maar de koning vergoelijkt het.

Dat PHILIPPE LE HARDI, in zulk een omgeving en onder zulke traditie's opgegroeid, aan zijn biechtvader het samenstellen van een boek als de Somme kon opdragen, klinkt geenszins vreemd. Van zijn persoon weten we echter weinig. De *Histoire Littéraire* neemt van hem gelijk van de andere vorsten een levensbericht op [3], gegrond op de mededeelingen van GUILLAUME DE NANGIS en op de vrij talrijke oorkonden, die van zijn korte regeering over zijn. Voor de persoonlijke werkzaamheid van den vorst is daaruit niet zoo heel veel af te leiden: de grondslagen waarop

1) Lecoy, blz. 352. 2) Lecoy, blz. 34. 3) Tome XIX, 405.

Lodewijk IX het bestuur had ingericht, maakten een geregelden loop van zaken ook onder een onbeduidend vorst mogelijk. Want onbeduidend schijnt Filips te zijn geweest; waaraan hij zijn bijnaam «le Hardi» heeft te danken, ligt in het duister; volgens zijn oudste geschiedschrijvers zou zelfs het woord van Hélinand op hem toepasselijk zijn geweest: zij beschuldigen hem van niets minder dan van zich door zijn onwetendheid bij den afstand van Venaissin aan den Paus te hebben laten bedriegen. Uit een geval verder, dat zich aan zijn hof moet hebben voorgedaan, blijkt dat de waarschuwingen van 's konings biechtvader tegen waarzeggers en wichelaars zelfs in de hoogste standen nog lang niet overbodig waren. Philips' tweede gemalin namelijk, Maria van Brabant, werd beschuldigd van den kroonprins te hebben vergiftigd; om haar te doen vrijspreken nam men zijn toevlucht tot zulk slag van lieden en werd uit de drie beroemdste waarzeggers die er te vinden waren, den «vidame» van de kerk te Laon, een «moine vagabond» en een begijn van Nivelle, de laatste geraadpleegd, die de koningin voor onschuldig verklaarde; daarentegen werd nu de van barbier van Saint-Louis en van Filips tot zijn minister opgeklommen en machtig geworden Pierre de la Brosse van de misdaad beschuldigd en mede als landverrader, daar hij op de Siciliaansche verwikkelingen betrekking hebbende staatsstukken aan de Spanjaarden had verkocht, opgehangen;- het volk morde er over, zegt Nangis.

Veel beteekenen deze berichten niet. Hoe gaarne zouden we meer weten van die omgeving, waarin frère LAURENT zijn boek aan den koning zal hebben opgedragen, van dien kring, eensdeels zoo beschaafd, zoo vroom en gevoelvol, waaruit ons de op menige plaats zoo schoone Somme le Roi is overgebleven, die menschen in wier midden de bouwmeesters leefden van de statige Notre-Dame, van de ranke Sainte-Chapelle; den kring waaruit ons anderdeels vage geruchten bereiken van een koningin die haar stiefzoon vergiftigde, van een «chambellan», eens barbier, opgeofferd om haar te sparen, van een koning, die met valsche akten bedrogen wordt omdat hij niet lezen kan! Het meest leeren wij van die omgeving nog door de Somme le Roi zelf maar weer ter hand te nemen, al loopen we dan ook gevaar om de zaken wat donker te zien: de moralist legt meer nadruk op het kwaad dat hij verbeteren wil dan op het goede en het beeld dat het «traité des vices» geeft van de toenmalige wereld is stellig niet geflatteerd. En toch, welke hooge idealen weet die uit diezelfde wereld voortgekomen schrijver te stellen! Welk een kracht schuilt er in de eenvoudige taal waarin hij kalmweg, punt voor punt, de kwaden opsomt en toont, den grooten de waarheid zegt, de kleinen in bescherming neemt. «Wij zijn gewoon», zegt FRUIN [1]), «ons de midden-

[1]) Een Hollandsche stad in de Middeneeuwen.

eeuwen voor te stellen als een tijd van ruw geweld; zij waren het ook werkelijk, maar bovendien waren zij, en vooral de latere eeuwen, een tijd van afpersing en knevelarij.» Dat zelfs regeeringspersonen zich aan onderdrukking en afpersing schuldig maakten, dat woekeraars door allerlei speculatiën zich onrechtmatig verrijkten, zijn veelvuldig en in Somme le Roï niet het minst heftig gelaakte gebreken van dien tijd. Een Dominikaan, tot wiens eerste plichten de bescherming van armen en verdrukten behoorde, had als 's konings biechtvader hier een schoone gelegenheid om den vorst met misstanden in zijn rijk bekend te maken, ja zijdelings de les te lezen: het verwijt gaat ook den vorst aan, waar b.v. streng wordt afgekeurd, dat aan Joden en Lombarden (bankiers dus, die in de oogen der Middeneeuwers nu eenmaal per se woekeraars waren) van regeeringswege bescherming wordt verleend.

Vroeger al hebben wij een merkwaardige plaats aangehaald, die den edelman en den burger der dertiende eeuw teekent, beide krachtig, maar het streven van den eerste is op hooger dingen gericht dan van den laatste. Onwillekeurig denkt men aan een hoofdstuk van den *Lekenspiegel* 1), waar het oordeel ook al niet bijzonder gunstig is voor den poorter en minder nog kunnen we dat van een dertiende-eeuwsch Fransch geestelijke verwachten: de kerk was daar over het algemeen niet vóór de communes, die haar rechten beknibbelden. Over gebreken in de kerk, plichtverzuim van geestelijken vindt men weinig in de Sommə le Roi, die dan ook door een priester voor leeken geschreven is. Dat hierop de nadruk moet worden gelegd, blijkt uit de mededeelingen van LECOY DE LA MARCHE 2) omtrent het scherp onderscheiden ook van preeken voor leeken en voor klerken, «ad populum» en «ad clericos», een onderscheid, dat sedert de dagen van GREGORIUS opzettelijk werd gemaakt en door de conciliën herhaaldelijk is voorgeschreven. — De heerschende weelde is een onderwerp, waarover de zedenmeesters der dertiende eeuw niet uitgepraat raken; bij de behandeling van onkuischheid en van de voorschriften, hoe men zich in de kerk heeft te gedragen, vindt de schrijver der Somme gelegenheid om er over uit te weiden.

Niet voor het eerst werd de bespreking van al zulke dingen in de Fransche litteratuur gebracht. Reeds een eeuw vroeger had de *Renclus de Moiliens* in talrijke strofen zijn klachten er over aangeheven. Het bovengenoemde werk van WILHAM DE WADINGTON is minstens even oud als de Somme. De verwerking echter van die stof tot een samenhangend geheel in uitstekend Fransch proza was een gebeurtenis en het begin van nieuwe, onafzienbare baren.

1) III Cap. XXVI. 2) blz. 194.

V.

VERSPREIDING VAN DE SOMME LE ROI.

Verspreiding van den Franschen tekst. In een vorig hoofdstuk maakte ik melding van de groote ingenomenheid waarmee QUÉTIF en ECHARD van de Coninx Somme gewaagden. Men kan zich voorstellen, hoe populair ze eenmaal in Frankrijk moet zijn geweest, als men bedenkt, dat er thans te Parijs alleen tusschen de veertig en vijftig handschriften worden gevonden, waarvan de Bibliothèque Nationale er een dertigtal [1]) en de Bibliothèque de l'Arsenal een vijftal bezitten [2]). Ook de koninklijke Bibliotheek te Brussel bezit er vijf [3]), en verscheidene worden er bewaard in andere Fransche bibliotheken (Tours, Alençon), in het Britsch Museum [4]) en in de boekerij van het Vaticaan. Hoe men over het boek in zijn tijd dacht, zegt een versje dat geplaatst is aan 't einde van ms. B. N. fr. 952:

«Entre vous qui [5]) lirez ce livre bonnement,
Se bien ne l'entendez d'une fois seulement,
Deux foiz ou trois ou quatre il soit par vous releuz:
Mieulx verrez l'ystoire qu'en courant estre peuz [6]);
Quanque dedans verrez c'est divine [7]) escripture,
Riens n'y a contenu fors que verité pure.»

«Cy fine la somme des vices et vertuz qui est du monde le myrouer et de paradis le sentier parfait le penultime jour de juillet l'an .MCCCCLXXVIII.» [8]).

Nog een ander bewijs, hoe hoog de Somme werd geschat, doet ms. B. N. fr. 22935 aan de hand, door te vertellen dat «pour la

1) Zie «Dépouillement alphabétique des Inventaires du Fonds français» op Laurent, Somme, Philippine, Miroir, Livre des Vices et des Vertus. Vandaar wordt men verwezen naar de beschrijvende catalogi.

2) Zie M. Martin, Catal. Arsenal; Aug. Molinier, Catal. Mazarine.

3) De nos. 10320, 11041, 11208, 9550, 9544. De Brusselsche bibliotheek, welks catalogus zooveel verrassingen bereidt, zal er misschien achter zonderling gekozen omschrijvingen nog wel meer verscholen houden!

4) Vier worden er genoemd in het Zeitschrift für Rom. Philologie, I, 549.

5) Gij allen die.

6) Dan al hardloopende verslonden (paistre) te worden. Deze regel schijnt corrupt.

7) D. i. theologisch, zooals in Divina Comedia, Doctor of Divinity.

8) Vgl. Paulin Paris, Les Mss. françois de la Bibl. du Roi, VII, N⁰. 7289.

bonté de ce livre la Royne Ysabel de France en a fait mettre un a l'eglise des Innocents a Paris, afinque ceste matiere fusse sceue comme souveraine de tous ceulx qui la le vouldroient lire et le fist examiner par VII maistres en theologie.»

Het is duidelijk, dat er in de vijftiende eeuw verscheidene handschriften van *la Somme le Roi* in de Nederlanden zijn geweest, niet alleen uit het nog voorkomen van op zijn minst vijf exemplaren in de Brusselsche Bibliotheek, maar ook uit het feit, dat ons van drie verschillende zijden Dietsche vertalingen zijn toegekomen. Onder de bedoelde vijf mss. is er geen enkel, dat door een aanteekening of exlibris te kennen geeft, dat het eenmaal in een Nederlandsch klooster heeft thuis behoord. Een paar ervan waren vroeger het eigendom van Zuid-Nederlandsche edelen, zooals n⁰. 9550, dat de aanteekening bevat: «et est a monsr. Charles de Croy conte de Chimay» (handt.) «Charles». De *Bibliotheca Belgica Manuscripta* van ANT. SANDERUS noemt op blz. 122 onder de boeken der «Bibliotheca St. Mariae Virgines de Laude, diocesis Tornacensis» een «Liber scriptus ad petitionem Philippi Francorum Regis anno 1279 continens Tractatum de decem praeceptis Decalogi et alia quaedam.» Men herkent het explicit van de Somme le Roi.

Vertalingen. Maar niet alleen onder Franschen is de Somme verspreid geweest, ze was in de vijftiende eeuw gemeengoed geworden van de meeste Westersche volken. Was niet Frankrijk vooral ook door zijn stichtelijke en wetenschappelijke litteratuur de zon, die geheel West-Europa verlichtte? Een kanselier van Parijs, Haimeric de Vari[1]), die in 1257 Thomas van Aquino en Bonaventura de doctorsbaret op het hoofd zette, noemt Parijs «de bron der geleerdheid, vanwaar de aqueducten zich uitstrekken niet tot op dertig mijlen zooals die van Rome, maar tot aan de uiteinden der wereld, in weerwil van den duivel die de geleidingen tracht af te snijden door de lessen der scholen te verstoren». Men spreekt wel van de alles nivelleerende kracht, die juist aan onze dagen eigen zou zijn in tegenstelling tot vroeger eeuwen, maar iedere bladzijde der Middeneeuwsche litteratuurgeschiedenis is vol van de veelzijdige betrekkingen, die er toen bestonden tusschen de Westersche volkeren, wier talen in menig opzicht nog niet zoo zeer ieder haar eigen weg waren gegaan, wier godsdienst nog één en dezelfde was en die door het allen omvattende Latijn nog als door een machtigen band werden samengehouden.

Hier volge in het kort wat men over de verschillende vertalingen, behalve de Middelnederlandsche, aan het licht heeft gebracht.

[1]) Lecoy de la Marche, blz. 181, schrijft de in een Latijnsch hs. voorkomende door hem vertaalde woorden aan hem toe.

De **Provençaalsche** vertaling werd voor het eerst behoorlijk onderzocht door C. BOSER, die in *Romania* XXIV verslag doet van zijn bevindingen in een artikel *le Remaniement provençal de la Somme le Roi.* Van een vertaling is hier eigenlijk geen sprake, want hoewel de Provençaalsche teksten het Fransch op den voet volgen, geven ze toch overal een andere dictie, soms korter, meestal breedsprakiger en worden veeleer tot paraphrase. BOSER onderscheidde:

A. Den volledigen tekst in omwerking, voorkomende in de mss. B. N. fr. 1049, 1745 en 2427; uit het eerste, geschreven te Aix in 1343, koos BARTSCH de stukken voor zijn *Chrestomathie Provençale.*

B. Een gedeelte der Somme, nl. het traktaat over 't Pater Noster, in een hs. (Ashburnham 105a en b) der Laurentina (vroeger in de verzameling Libri) te Florence, reeds door P. Meyer vermeld in Romania XIV. Het is niet dezelfde tekst als A, maar verschilt van dezen minder dan van 't Fransch en is duidelijk als van A afstammende te herkennen.

C. De bewerking, voorkomende in een hs. (Douce 162) der Bodleiaansche bibliotheek te Oxford (bekend gemaakt door P. MEYER, *Documents manuscrits de l'ancienne littérature de la France*, 1871), afwijkende van A. Het hs. bevat slechts de gedeelten 3, 4 en 6, zoodat niet licht is uit te maken, of men hier te doen heeft met andere fragmenten van eenzelfde bewerking als B. Intusschen schijnt het zeker, dat ook C van A afstamt.

D. Ms. B. F. fr. 1747, waarover vroeger al gesproken is.

Onder de bijna vijftig Fransche hss., die BOSER raadpleegde, vond hij er slechts één, dat in redaktie aan 't Provençaalsch beantwoordde. Hoewel aanvankelijk, zooals voor de hand lag, veronderstellende, dat hij het origineel der Zuidelijke teksten had teruggevonden, leerde hij toch uit een nauwkeurig onderzoek van ms. B. N. fr. 959, welks taal doorspekt is met Provençaalsche woorden en zinswendingen, dat men hier merkwaardigerwijze te doen heeft met een terug-vertaling uit het Provençaalsch [1]), wat zelfs bij de groote verspreiding der Somme best te verklaren is in een tijd, waarin men toch altijd de exemplaren slechts één voor één en niet als tegenwoordig bij oplagen van duizend de wereld inzond. In die dagen kon het gebeuren, dat in een klooster in 't Zuiden de Provençaalsche omwerking doordrong, voordat de oorspronkelijke tekst er bekend was, en iemand zich uitsloofde om voor zijn Noordelijke broeders een nuttig boek in gebrekkig Fransch te vertalen, dat een geschenk was van hen zelven aan 't Provençaalsch! Met recht «monnikenwerk»!

Daar van een origineel van A in 't Fransch onder zoo vele bewaard

1) Reeds vóór Boser was Gaston Paris tot die overtuiging gekomen.

gebleven hss. geen spoor is aan te wijzen, houdt Boser omwerker en vertaler voor een en denzelfden persoon.

Catalaansch. Het Provençaalsch A heeft tot afstammelingen niet alleen B en C en het Fransch van ms. 959, maar ook een Catalaanschen tekst, voorkomende in ms. B. N. espagnol 247 en in verscheidene andere hss., zooals bericht wordt door MOREL FATIO in den *Grundriss der Romanischen Philologie* II 2, 94, 95. — De geheele Provençaalsche familie draagt den naam «Livre des vices et des vertus».

Italiaansch. De Italiaansche vertalingen, zegt BOSER, voor zoover gedrukt, geven woord voor woord den inhoud der Fransche Somme weer; ze stammen dus rechtstreeks van het Fransch af. Reeds QUÉTIF en ECHARD maken van een Italiaanschen tekst gewag en noemen de overzetting het werk van Rogerius Calcagnus (Ruggieri Calcagni, † 1282); op welken grond, zegt LAJARD, is ons niet duidelijk. Een Siciliaansche vertaling onder den titel van *il Libro dei Vizii e delle Virtu* niet lang geleden op nieuw te Palermo uitgegeven, wordt genoemd door MEYER in *Bulletin 1892.* Heeft men hier te denken aan de betrekkingen tusschen Frankrijk en Sicilië die tot de zgn. «Siciliaansche vesper» aanleiding gaven?

Een **Engelsche** vertaling werd uitgegeven door de Early English Text Society (ter vervanging van een vroegere slordige editie van de Roxburgh Club, bewerkt door Rev. Jos. Stevenson, 1855) onder den titel van *Dan Michel's Ayenbite of Inwyt* («the again-biting of the inner wit» = Remorse of Conscience) in the kentish dialect 1430 A.D., edited from the autograph Ms. in the British Museum [1]), by RICHARD MORRIS. Terwijl RICHARD ROLLE THE HERMIT in 't Noorden van Engeland *the Pricke of Conscience* compileerde, hield DAN MICHEL van NORTHGATE, broeder in het St.-Austin-klooster te Canterbury, zich bezig met het vertalen van de Somme des Vices et des Vertus; want hoewel nergens wordt gezegd, dat de Ayenbite of Inwyt een vertaling is, bleek dit toch reeds bij eene zeer vluchtige vergelijking met de hss. der Somme le Roi, die in het Britsch Museum worden bewaard. Wij gebruikten MORRIS' uitgave dikwijls in twijfelachtige gevallen en konden constateeren dat ze een allergetrouwste overzetting bevat van de Somme in haar gewonen vorm.

Verscheidene anderen hebben zich beijverd om het werk aan de Engelschen bekend te maken, zooals blijkt uit verschillende hss., waar we de titels terugvinden, die in de Fransche mss. zoo varieerden:

[1]) Arundel 57.

een bewerking in een dialect van Midden-Engeland (Br. M. addit. ms. 17013, van 1400 of iets vroeger) heet *the Boc of Vices and Vertues*, een hs. van 1440 (Bodleian Libr. 283): *the Mirrour of the Wordle that some calleth Vice and Virtu.* De geleerde drukker CAXTON, dezelfde die in 1471 het eerste boek drukte in Engeland («the Game and Playe of the Chese») gaf ook een waarschijnlijk door hem zelf bewerkte vertaling der Somme uit onder den titel van het bovengenoemde ms. B. N. fr. 24780 *the Book Royal or the Booc for a King.* En het bleef niet bij eenvoudige vertaling: een aan Hampole toegeschreven metrische behandeling in een Noordelijk dialect schijnt de stam te zijn geworden, waaruit verscheidene dichterlijke bewerkingen zijn gegroeid[1]), en lest best, niemand minder dan CHAUCER vertelde den inhoud der Somme na in de laatste der *Canterbury Tales*, omtrent den oorsprong waarvan men langen tijd in het onzekere is geweest, totdat MORRIS in zijn uitgave van de *Ayenbite of Inwyt* op de verwantschap der *Persone's Tale* met dezen de aandacht[2]) vestigde. Het ontging echter ook Morris niet, dat CHAUCER'S verhaal bij veel overeenkomst, toch ook veel verschil vertoonde met de Somme le Roi, en hij schreef het daaraan toe, dat de dichter zijn eigen weg volgde, waardoor hij naar MORRIS' oordeel, werk leverde, dat heel wat boven den oorspronkelijken tekst stond. Zonder hierop iets te willen afdingen, integendeel er op wijzende dat de stof bij Chaucer tot een veel beter aaneensluitend geheel is verwerkt dan in de Somme, moeten wij toch het voorbehoud maken, dat niet alle verschilpunten op rekening van den dichter zijn te stellen.

Als de «Manciple» zijn verhaal heeft geëindigd en de zon reeds ver is gedaald, zoo vertelt Chaucer, dan zijn alle leden van het reisgezelschap aan de beurt geweest behalve den geestelijke («Persone», parson), bij wien nu de anderen er op aandringen, dat ook hij zijn deel zal bijdragen ter bevordering der gezelligheid. Het vertellen eener «versierde boerde» strijdt echter naar de opvatting van den «klerk» met den ernst zijner maatschappelijke positie; toch wil hij het verzoek ook niet botweg afslaan en hij belooft daarom een kort verhaal in proza te doen, om zoo de reeks der vertellingen van dien dag te sluiten. Het nu volgende — het eenige stuk in proza in de Canterbury

---

1) Als literatuur over de Engelsche teksten geeft B. ten Brink nog op: Varnhagen, Englische Studien.

2) Evenwel niet van iedereen. Terwijl Morris zijn opmerking in 1866 ten beste gaf, wordt er in de Thyrwhitt-editie van Chaucers werken, van 1883, met geen woord van gerept en wordt daar alleen de veronderstelling gemaakt, dat de laatste vertelling vertaald zou zijn naar een Latijnsch traktaat. De beschouwing van Morris vindt men echter overgenomen door W. W. Skeat, the complete Works of Geoffrey Chaucer.

Tales — is een verhandeling over Penitentie, waarbij de gewone verdeeling der traktaten van dien aard wordt gemaakt: in drie hoofdstukken, waarvan het eerste over Berouw, het tweede over Biecht en het derde over Voldoening zal handelen. Het hoofdstuk over Biecht loopt voornamelijk over de zeven hoofdzonden en ik behoef er slechts een paar plaatsen uit af te schrijven om den lezer van het verband met de Somme le Roi te overtuigen:

«Of the roote of thise sevene sinnes thanne is Pryde, the general rote of all harmes; for of this rote springen certein braunches as ire, envye, accidie or slewthe, avarice or coveitise, glotonye and lecherye» [1]).

«Janglinge [2]) is whan man speken to muche beforn folk, and clappen as a mille and taken no kepe what they seye» [3]).

«Murmure... whiche wordes men clepen the develes Pater noster though so be that the devel ne hadde nevere Pater noster but that lewed [4]) folk yeven it swich a name» [5]).

Een kenmerkend verschil, door Morris reeds opgemerkt, is dat iedere hoofdzonde gevolgd wordt door de remedia, wat door Morris voor een zelfstandige bewerking door Chaucer werd gehouden maar door ons, die immers den Miroir du Monde hebben leeren kennen als juist daardoor zich van de Somme le Roi onderscheidende, als een bewijs kan worden aangemerkt dat CHAUCER niet naar den Ayenbite of Inwyt maar naar een vertaling van den *Miroir du Monde* [6]) heeft gewerkt, of althans dat in die richting de oorsprong moet worden gezocht van zijn als *Persone's Tale* opgenomen traktaat over Penitencie. De mogelijkheid toch bestaat, dat tusschen den Miroir en dit laatste een of meer schakels zijn, misschien terug te vinden bij een meer uitvoerig onderzoek naar de andere proza- en rijmbewerkingen van de Somme of den Miroir die in het Engelsch der 14de eeuw voorkomen.

Het derde hoofdstuk van Chaucer handelt over Voldoening en staat evengoed als het tweede tot de Somme in betrekking, zooals voldoende duidelijk wordt gemaakt door de volgende aanhaling:

«Of whiche orisouns, certes, in the orisoun of the Paternoster, hath Jesu Crist enclosed most thinges. Certes, it is privileged of three thinges: in his dignitee, for which it is more digne than any other preyere;

---

1) Canterbury Tales, ed. Skeat, blz. 591.

2) Gesnap, «onnutte woorde».

3) Skeat, blz. 592. Vgl. Con. S. 137, Ayenb. 58.

4) Dom.

5) Skeat, blz. 600. Vgl. Con. S. 162, Ayenb. 68.

6) Vgl. de eerste der zoo even geciteerde plaatsen die de allegorie van den Miroir en niet die der Somme geeft. Uit boven opgegeven titels bleek reeds het bestaan van Engelsche vertalingen ook van den Miroir.

for that Jesu Crist himself maked it; and it is short for it sholde be coud[1]) the more lightly, and for to withholden it the more esily in herte, and helpen himself the ofter with this orisoun;... and for a man may nat excusen him to lerne it, it is so short and so esy; and for it comprehendeth in itself alle gode preyeres[2]). The exposicioun of this holy preyere, that is so excellent and digne, I bitake to the maistres of theologie...»

Is dus de kennis van frère LAURENT's compilatie en hare variatiën voor de studie der Engelsche letterkunde niet zonder belang, de *Ayenbite of Inwyt* is zéér belangrijk voor de geschiedenis der Engelsche taal, daar ze de zuiverste getuigenis aflegt van den stand van het Kentisch in een tijd (nauwkeurig bepaald: 1340) waarin de meeste Zuid-Engelsche schrijvers zich min of meer hielden aan de zich ontwikkelende «koinê». Morris zag het groote belang hiervan in en zorgde voor een zuiveren tekst — met korte Engelsche paraphrase in margine — voorafgegaan door een «Grammatical Introduction» en een «Outline of Kentish Grammar» en gevolgd door een uitvoerig glossarium.

---

1) Gekend.

2) Skeat, blz. 641. Vgl. Con. S. 269, Ayenb. 99.

B. DE DIETSCHE TEKST.

VI.

BETREKKINGEN TUSSCHEN FRANKRIJKS EN NEDERLANDS MIDDENEEUWSCHE STICHTELIJKE LETTERKUNDE.

Hebben wij ons in de eerste afdeeling van deze Inleiding hoofdzakelijk beziggehouden met den inhoud en de wordingsgeschiedenis van onzen tekst, er was meer dan ééns gelegenheid om te wijzen op den ontzaglijken invloed, dien de Fransche didaktiek op die der omliggende landen heeft uitgeoefend, waarvan wij met name in de verspreiding van de door de naburen om strijd vertaalde *Somme le Roi* een nieuw en krachtig bewijs vonden. Dat de Middelnederlandsche letterkunde in de eerste plaats dien invloed heeft ondergaan, is den beoefenaars harer geschiedenis overbekend, maar dat onze vijftiende-eeuwsche devote litteratuur in veelvuldig verband staat met de Fransche van de twaalfde eeuw af, moet hier opzettelijk onder de aandacht worden gebracht. Dit voorbehoud alleen wenschen wij te maken, dat onder Fransche devote litteratuur ook datgene verstaan wordt, wat door Franschen in de taal der kerk werd geschreven, evengoed als wat in hun volkstaal werd te boek gesteld een produkt der in hun land zich zoo krachtig openbarende beweging, een vrucht van Fransch denken en gevoelen. Het grootste gedeelte der bovengenoemde preekenverzamelingen werd in Latijnschen tekst overgeleverd maar is met de in het Fransch geschreven onafscheidelijk verbonden. Het gaat niet aan een scherpe scheiding te maken tusschen de genoemde Latijnsche Summa Theologie en de Fransche Somme le Roi.

Uit vroegeren tijd dan de Somme stammen de nu nog in talrijke handschriften verspreide, reeds door MOLL (*Brugman* I, 160) genoemde vertalingen van *Sinte Bernaerts Sermoenen* [1]), zelfs bestond er een soort Sinte-Bernaerts-boek, althans de Koninklijke Bibliotheek bezit een in 1515 door Claes de Grave te Antwerpen gedrukt *Leven van St. Barnaert met vier schone Omeliën.* Verder wijzen wij, behalve op het *Biënboec* van den dertiende-eeuwer THOMAS VAN

[1]) Kon. Bibl. hss. K 50, X 27, 133 F 27; Leiden, Letterkunde 328, 329; Deventer, 24, 29, 49; Eng. hs. 43.

Cantimpré, op n⁰. 8 van den catalogus der boekerij van het St. Barbaraklooster, waar vermeld staan «*III sticken Sermoenen van den Sonnendagen*, *die* Johannes Abbatisvilla bescrivet, dat winterstuc ende dat somerstuc ende dat derde sijn corte sermoenen al t(i)iaer dùer», waarbij Moll aanteekent, dat de Deventer Bibliotheek er een Latijnsch hs. van bezit. Blijkbaar is er dus een Dietsche vertaling geweest van de door Lecoy de la Marche besproken, middelmatige, doch in hun tijd zeer geliefde *Sermones de Tempore et Sanctis* van Jean Halgrin d'Abbeville, aartsbisschop van Besançon, later kardinaal († 1237) die, tot eene Summa vereenigd, nog in dozijnen handschriften over zijn.

Dezelfde catalogus van het St. Barbaraklooster brengt ons tot de vijftiende eeuw door de vermelding van de in dien tijd geschreven sermoenen van Guillermus Alvernus Parisiensis (een theoloog bij de Sorbonne), die, naar Moll mededeelt, in ons land tusschen 1480 en 1498 niet minder dan vijfmalen werden gedrukt.

Belangwekkender zijn een paar werkjes, Dietsche vertalingen van geschriften van den welbekenden kanselier Gerson, die van 1363—1429 leefde. In een druk van 1539 (in de Kon. Bibl. in één band gebonden met «Van den vier Utersten» en met Campbell 300 «Van den drien Dachvaerden») werd «voleindt een seer profitelick boecxken, als eerst *van dat leven ende doot des quaden Antekerst* ende van die XV teeken [1]); ende die *maniere hoe men siecken aenspreken sal* als si liggen in die artikel des doots; ghemaect bij meester Jan Gerson, Canselier van Parijs. Geprent tot Utrecht onder Sint Mertèns Toorn in den Gulden Leeuw bij mi Jan Beernts, int jaer ons Heeren MCCCCCXXXIX». Reeds in 1482 echter had Jacob Jacobszoen te Delft «*dat* [*drieghedeelde*] . . *boec* van den gheboden gods, vander biechten ende van conste te sterven» (Campbell 802) [2]) van denzelfden auteur in het licht gegeven. Dezelfde drukker had met Mauritius Yemantszoen in 1477 den Bijbel en in 1478 de Coninx Summe uitgegeven; dit is misschien de verklaring voor het feit, dat we op een der drie houtsneden van C. 802, voorstellende een stervende, die door een priester wordt bediend, een citaat uit de Coninx Summe vinden: «Vrient, die sterft eer hi sterft, die can sterven als hi sterft» [3]). Van het driegedeelde werk (opus tripertitum) [4]) behandelt het eerste

---

1) Vgl. Dirc van Delf, Somerstuk, cap. 49; een korte geschiedenis van den Antekerst staat in het (Latijnsche) hs. O 79 der Kon. Bibl.

2) In de Kon. Bibl. saamgebonden met een «Spiegel des ecuwigen levens» (Campbell 1581 vlgg.).

3) Con. S. 172.

4) Een Windesheimer hs. van het origineel vond ik vermeld bij Acquoy, Het Klooster (III, 276), als thans op het Zwolsche gemeentearchief berustende, evenals

deel de tien geboden en de overtredingen van deze, als inleiding op het tweede, een behandeling der biecht, het laatste is «een manier diemen hebben sal tot dienghene[n] die in de artikel des doots legghen» en bestaat uit «vermaninghen, vraghen, ghebeden en wat men doen sel». In zijn voorrede zegt de auteur, dat hij dit boekje geschreven heeft ten behoeve van vierderhande menschen: «ten eirsten voer priesters ende cureiten, die simpel sijn ende biecht horen moeten; ten anderen voer allen ongheleerde personen, weerlick oft gheestelick; ten derden voer kinderen ende ionghen, diemen van hueren kinsche iaren ierst sal leren dat ghemeen inhout van onsen ghelove ende die principale punten, die onsen ghelove aengaen; ten vierden voer personen, die dicwil visiteren godshuisen of gasthuisen, ende die biden sieken sijn.» Het is dus een boekje dat «in een bestaande behoefte moet voorzien»; de auteur vindt dan ook, dat «die ouders soudent voer hoer kinderen aenden scoolmeesters bestellen» en dat b.v. ook «gasthuismeesters ende godshuismeesters» wel zullen doen met het zich aan te schaffen. — In fine: «Hier eint dat drieghedeelde wercskin, ghemaect van den hoghen professor des heilighe godlike conste, meester Jan Gerson, cancellier der heilighen universiteit van Parijs.»

Belangrijker dan al het voorafgaande echter, als volkomen parallel aan het voorkomen in onze middeneeuwsche letteren van de Somme le Roi, is het feit, dat wij er naast deze de vertalingen aantreffen van een paar boekjes, die soortgelijke stof behandelen, en wel in het Latijn zijn geschreven, maar als het werk van een eveneens te Parijs levenden tijd- en landgenoot van frère LAURENT met dat van den laatste op ééne lijn zijn te stellen. Vooreerst bedoel ik het door MOLL [1]) met de Coninx Somme in éénen adem genoemde

Cancellierboeck. Dit merkwaardige traktaat werd reeds door VAN VLOTEN bekend gemaakt door een in zijn Ned. Prozastukken (blz. 328) opgenomen uittreksel uit hs. K 36 der Koninklijke Bibliotheek [2]). Lang heb ik dit voor een unicum gehouden, doch de heer C. G. N. DE VOOYS verwittigde mij van het bestaan van een tweede volledig hs. in de

een «Expositio super Pater Noster» van Gerson. Over een Middelnederduitsche vertaling van het Opus Tripartitum zie men Geffcken, Beilagen blz. 30. De vertaler of omwerker heet Johann Geiler van Keisersberg, en liet het werkje van een uitvoerige voorrede vooraf gaan.

1) Zie Kerkg. II^{IV}, 155.

2) Uit hetzelfde hs. zijn de stukken bij Van Vloten op blz. 330, 332, 360, 362 en een «zedelijke toespraak van Geert Groote» door Van Vloten uitgegeven in het Nieuw Archief voor kerkelijke Geschiedenis, II, blz. 295. Het hs. wordt daar beschreven, maar behalve de daar genoemde stukken komt er (fol. 84—95) een traktaat in voor «Van der schoenheit gods ende van sinen enghelen».

Brusselsche Koninklijke Bibliotheek (II, 2047) en van fragmenten in de hss. dierzelfde boekerij 3026—'30 en II, 2252. Dit laatste geeft van fol. 137v—150v cap. II, III, IV, V van het Cancellierboeck en staat dichter bij K 35 dan bij Br. II, 2047; in de nummers 3026—'30 vindt men Cap. VI, VII, VIII en IX, een weinig verkort en zonder de in de andere hss. veelvuldige latijnsche formules.

Zooals men weet, wordt in het Cancellierboeck de mensch, die voor God rekenschap moet afleggen van zijn leven en streven, vergeleken bij den student te Parijs, die om met eere de school te kunnen verlaten, examen moet afleggen voor den kanselier. Zooals de student weet, welke boeken hij bestudeeren moet om niet te «mis-antwoerden» bij zijn examen, zoo weten wij, dat alleen het «boec der consciënciën» ons zóó kan onderrichten, dat wij bij het onderzoek naar de waarde van ons leven niet beschaamd behoeven te staan voor God. De vergelijking wordt het geheele boek door met geest volgehouden en vooral op de biecht toegepast, zooals blijkt uit de titels der capita:

(hs. K. 35) I. Wie die mensche... sijn consciencie ondersoeken ende suveren sal.
II. Vanden rouwe om die sunden.
III. Dat men diewile biechten sal.
IV. Teghen weem dat men biechten sal.
V. Wat totter rechter biechten behoert.
VI. Vanden X gheboden, wie datmen daerof wael biechten sal.
VII. Wie datmen biechten sal vanden VII hoeftsunden.
VIII. Wie men biechten sal vanden VII werken der ontfermherticheit.
IX. Wie men die sunden beteren sal ende ghenoech doen.

De lezing van het boek van LECOY DE LA MARCHE deed mij in een daar beschreven werkje van den stichter der Sorbonne, waaraan LECOY bijzonderheden ontleent over het Parijsche studentenleven [1]), het origineel van ons Cancellierboeck terugvinden onder den titel van D. ROBERTI DE SORBONA *De Conscientia*. En onder de daar ter plaatse beschreven andere werkjes van denzelfden schrijver komt voor een traktaat «de tribus dietis», waarin onmiddellijk te herkennen is het oorspronkelijk van een in het Middelnederlandsch voorkomend stuk *Van den drie Mijlen* of beter *Van den drien Dachvaerden*. Ziedaar dus twee geschriften van een tijdgenoot, een stadgenoot, een persoonlijk bekende misschien van frère LAURENT D'ORLÉANS, evengoed als zijn Coninx Summe in de Dietsche taal overgebracht.

---

1) Lecoy naverteld door Wybrands, in Moll en De Hoop Scheffer's Studiën en Bijdr. II, pag. 80.

Alvorens wij de bewijsstukken overleggen, een enkel woord over Robert de Sorbon.

ROBERT DE SORBON (Sorbon in Ardennes of Serbonne in Seine-et-Marne) was de huiskapelaan van LODEWIJK DEN HEILIGE en genoot met JOINVILLE dagelijks de eer van een plaats aan 's konings tafel; aan hun wel wat naijverigen omgang danken wij dan ook menige kenteekenende bijzonderheid in Joinville's geschiedverhaal. Een hechte vriendschap verbond hem aan PIERRE DE LIMOGES, den ijverigen compilator van allerbelangrijkste preekenverzamelingen, en in een van deze, de Distinctiones, komt dan ook een geheele reeks voor van Sermones magistri Roberti de Sorbona, voornamelijk tusschen 1260 en 1273 uitgesproken leerredenen. In een latere verzameling van 1273 komt zijn naam niet meer voor; hij was toen 72 jaar. Behalve zijn preeken hebben we van hem een viertal verhandelingen, waarvan de drie eerste zijn uitgegeven in de *Maxima Bibliotheca Patrum* XXV, blz. 346, onder den titel van «Domini Roberti de Sorbona qui sancti Ludoici Regis Galliarum Christianissimi poenitentiarum oeconomus fuit Opuscula. *De Conscientia. De Confessione. Iter Paradisi*».

Legt men de teksten van *de Conscientia* en het *Cancellierboeck* naast elkaar dan blijkt al spoedig dat onze Mnl. tekst, hoewel op dezelfde allegorie berustende, toch slechts bij gedeelten de letterlijke vertaling is van het Latijnsche traktaat zooals het in de *Bibl. Patrum* is uitgegeven.

«*De Conscientia.* »Librum scribat mihi ipse qui iudicat«, ait Job. Hic notanda sunt quinque. Primum est, quis est iste liber quem petit Job, et quare petit, secundum est videre ubi et a quo audiendus est, tertium est de divisione huius libri, quartum est de introitu, quintum est de executione huius libri scilicet per prooemii tractatus recapitulationis..»

K. 35. «Dit boeck het der *Cancellierboeck.* — Onse here seghet in den prophet Isaias, dat men sijnen luden sal hoer sunden cond maken ende gheven hoer sunden te verstaen. Ende om dat voel lude sijn die dat latijn niet en verstaen ende die nochtan kinnen duitsche lesen ende harde gherne bat hoer sunden kennen solden, om te bat hoer biecht te spreken ende int ghetal te komen der vrinden ons heren, soe is dit boexken ghemaect in duitschen ende versament uter heiligher scrift. Ende mach heiten een boexken van der biechten omme dattet leert eens deils, wie dat men biechten sal ende wat der biechten toebehoert ende duet

ghedencken voel sunden die in den mensche sijn, die hij nochtan niet woel ghedencken en soude. Dit boexken is ghedeilt in IX deilen...» (volgt de opsomming der hoofdstukken die wij reeds kennen)[1]).

De Dietsche proloog heeft met den Latijnschen, zooals men ziet, niets gemeen, maar blijkt door den vertaler opgesteld te zijn. Het Latijn gaat echter als volgt voort, waarmee wij vergelijken een plaats uit het eerste «deil» van het Cancellierboeck:

«De primo, nota quod si aliquis proposuisset modis omnibus se lecturum Parisiis et qui pro nullo bono vellet refutari, quia incurreret suspendium, multum libenter sciret et quaereret, si deberet ei dici a Cancellario vel ab aliquibus de concilio suo, in quo libro deberet examinari si nullatenus sine examine posset licentiari. Multis enim magnatibus fit aliquando et licentiantur sine examinatione. Omnes..»

(fol. 6r) «Als enich clerc orlof begheert te Parijs, soe pliecht die cancellier van Parijs dien clerc te proeven ende te examineren of hij orlof weerdich sij te hebben. Mach dan enighen clerc die gracie gheschien, dat hij te voren mach weten, in wat boeck datmen hem proeven sal ende studiert hij dan in een ander boec dan daer hij moet af antwoerden, soe is hij herde sot...»

Den nu volgenden Latijnschen zin eindelijk vinden we letterlijk terug in den aanhef van datzelfde eerste hoofdstuk van het *Cancellierboeck*:

«Omnes enim volumus ire in Paradisum; omnes etiam qui ibi erunt, magistri erunt Theologiae et legent in magna biblia, scilicet in libro vitae, in quo omnia sunt scripta.»

..(fol. 5r) «Alle begheren wi te comen te hemelrijc ende soe wie daer komt, die is meester in diviniteit ende sal lesen die grote bible int boeck des levens, ende die dat alre minste daer kan, is beter clerc dan iement in ertrike.»

Niet alleen dekken de plaatsen uit het *Cancellierboeck* die uit *de Conscientia* niet altijd, terwijl ze toch klaarblijkelijk varianten zijn van eenzelfde werk, maar bovendien: het Cancellierboeck is veel omvangrijker. Een volledig onderzoek naar de verhouding tusschen

---

1) Dit geheele stuk kan wel een proloog zijn van den vertaler; hs. Br. II 2047 althans begint: «Job librum scribat ipse qui iudicat. Wi begheren alle te comene te hemelrike...» (vgl. het beneden te citeeren begin van het eerste capittel K 35 fol. 5r). Dit Brusselsche hs. komt overigens met het Haagsche overeen.

beide moeten wij tot later uitstellen, maar de veronderstelling uiten wij reeds hier, dat het *Cancellierboeck* een omwerking is — hetzij door een onbekenden Dietschen auteur, hetzij, wat ons waarschijnlijker voorkomt, door een Latijn schrijvenden voorganger — waarin het andere traktaat van Robert de Sorbon, *de Confessione*, met *de Conscientia* is samengesmolten tot een nieuw geheel. Dat tweede traktaat begint in de genoemde uitgave [1]) aldus:

«Ad sanctam et rectam confessionem tria sunt necessaria ipsi animae poenitenti, volenti sua peccata confiteri. Primum est, ut diligenter cogitet et examinet utrum sit in facto aliquo septem criminalium peccatorum, quae sunt Superbia, Invidia, Ira, Avaritia, Acedia, Gula, Luxuria. Secundum quod postea debet facere, est videlicet, ut bene scrutetur utrum transgressa fuerit divina mandata, quae sunt decem. Tertium est quod mulla debet dimittere.»

Met het eerste en tweede dier drie punten komen dus overeen Cap. VII en Cap. VI van het Cancellierboeck; met het derde vergelijke men den aanhef van Cap. V:

«Een mensche den sijn sunden rouwen ende wael wilt biechten, hij moet weten wat totter warigher biechten tuwe behoert: dats dat sij moet sijn gheheel, niet somme ghesacht ende somme achterghelaten willens, of somme einen priester ghesacht ende somme einen anderen mit voerrade...»

Op het einde echter van *de Conscientia* [2]) vinden we de volgende formule, die weer teruggevonden wordt in Cap. VIII van het Cancellierboeck:

«Item quodlibet istorum membrorum potest dividi in tot partes, quot sunt circumstantiae peccati, quae exprimuntur hoc versu:

Quis, quid, ubi, cum quo, quotiens, cur, quomodo, quando [3]).»

«Als der mensche kent, dat hij einen ghestuert heeft of tonvreden ghesat, soe sal hij biechten, wie der mensche was, of vader of moeder, op wat tijde, in wilker steden, wie dicke, waerom, wat die sake was.

Versus:

Quis, quid, ubi, cum quo, quotiens, cur, quomodo, quando.

Van *de Confessione* zegt Lecoy de la Marche, dat het eer een handleiding voor den biechtvader dan een aansporing tot de leeken moet zijn, daar er voor het laatste doel veel te veel in wordt uitgeweid over zonden, die zich zelfs in de Middeneeuwen niet in 't

---

1) Blz. 352. 2) Ibid. blz. 352.

3) Quis, quĭd, ŭbī, cūm quō, quŏtiēns, cūr, quōmŏdŏ, quandō.

openbaar laten bespreken. Indien het Cancellierboeck werkelijk een compilatie van beide traktaten is, dan heeft de omwerker — of de vertaler, die het toch wèl voor leeken bestemde — die gedeelten weggelaten, immers waar hij aan de bespreking der zonden «contra nature» is genaderd (Cap. VII, fol. 46) zegt hij: «ende in elke van desen ghedaenten mach mennighe sunde ghevallen, mer het en is niet tamelic voel daerof te scrijven, mer in rade of in biechten machmen teghen denghenen dijs noet heeft daeraf spreken». «Deghene dijs noet heeft» is de zondaar en de opmerking is dus aan 't adres van den biechtvader, wat weer wijst op «De confessione».

De nadere bespreking van het Cancellierboeck tot gelegener tijd uitstellende [1]), gaan wij over tot het andere bovengenoemde Dietsche traktaat:

Van den drien Dachvaerden. In hs. V 53 der Koninklijke Bibliotheek [2]) (fol. 77r—84v) en bij VAN VLOTEN (Nederl. Prozast. blz. 200), die zijn uittreksel aan dat hs. ontleende, wordt het genoemd «Dat boec vanden drie mijlen». De bij Jan Andrieszoon te Haarlem in 1486 gedrukte incunabel (Campell 300) draagt tot titel: «Hier beghint een nuttelike cort boecksken, inhoudende drie capittelen roerende of slutende op .III. dachvaerden, die een igelic goet mensche wanderen moet, zal hi behouden bliven ... naden lere van sommighe heilighen doctoren ende leerders die hierop scriven.» Dat de door ons gekozen titel de ware is, blijkt reeds uit de door Van Vloten weergegeven

1) De bij Geffcken in zijn «Beilagen» op blz. 141 besproken, in 1485 te Lübeck gedrukte «Speigel der Dogede» schijnt wel een Middelnederduitsche vertaling van een andere redaktie van het Cancellierboeck te zijn. De beide werken volkomen met elkander te identificeeren is niet mogelijk, maar hun verwantschap kan blijken uit eenige citaten. Uit de voorrede haalt Geffcken aan: «dat men dat bock der consciencien lere kennen. Wente de grote canczeler Jhesus Cristus den menschen dar allene ynne proven wil». Hij drukt het hoofdstuk over de tien geboden af, evenals in het Cancellierboeck het zesde: «Dat seste capittel is van den teyn boden unde wo men darvan bichten scal de en ysliek mynsche sculdich is to wetende unde to holdende unde to bichtende ...» Uit het eerste gebod: «Jeghen dit bod miszdon alle degenne de geloven dat meer gode sijn dan ein unde de twyvele in deme geloven der hilligen kerken unde sick oven in maninghe der duvele in toverie, in wickerie, in unnaturlike bote unde in wichelyghe». Vgl. Cancellierboeck: «die hem halden aen maninghe des duvels of aen toeverien ende aen waerseghen of aen menigherhande onnatuerliken boeten der alder quenen». Bij het derde gebod: «Sinte Augustinus secht: «Melius est dominicis diebus fodere vel arare quam choreas ducere ...» wat we eveneens in het Cancellierboeck terug vinden, enz. — Vergelijk voor het laatste: Spiegel der Sonden, 5694 vlg.

2) Andere hss. zijn Kon. Bibl. X 28 (15e eeuw, quarto, fol. 151r—168) en Würzburg ch. q. 145.

regels (hs. V 53 fol. 77r): «Desen wech, dien wi te gaen hebben, is seer corte, want hi en is mer drie dachreisen lanc, ende dese dachreise en is elc mer drie milen lanc. Dit sijn die drie dachreisen: berouwe, biechte ende voldoen.» Bovendien heet het in hs. Kon. Bibl. X 28 «die drie dachvaerden». De beschrijving, die Lecoy de la Marche geeft van ROBERT DE SORBON's traktaat *De tribus Dietis*, laat geen twijfel over, of ons Middelnederlandsch is er de vertaling van[1]). De redaktiën van den oorspronkelijken tekst loopen echter zeer uiteen, wat niet te verwonderen is, want oorspronkelijk was het een preek, die misschien door den auteur, die met dit thema meermalen succes had gehad, in een verzorgde redaktie als traktaat is uitgegeven; dit werd, als zoovele andere sermoenen, gemeengoed der kerkredenaars; de handschriften, waarin men het aantreft, zijn dan ook alle preekenverzamelingen. Een ms. der Bibliotheek te Troyes draagt het opschrift: «Magistra Roberti de Carbonia (voor Cerbonia) tractatus de tribus dietis poenitentiae, secundum quod solet praedicari apud S. Nicolaum in Cardineto» (St.-Nicolas-du-Chardonnet).

In de Bibl. Patrum vinden we in plaats van «De tribus Dietis» den titel *Iter Paradisi*; een verschil, dat echter niet veel beteekent, want in de inleiding heet het ook daer: «Haec via qua sumus ituri, videlicet in Paradisum, tres habet Dietas, cuiusmodi sunt contritio, confessio, satisfactio... et quaelibet habet solum tres leucas.» Een vluchtige vergelijking reeds leerde ons, dat deze tekst wel op tal van plaatsen met het Middelnederlandsch overeenstemt, maar reeds in de beginwoorden en verder op een even groot aantal plaatsen aanmerkelijk afwijkt. Van dien gedrukten Latijnschen tekst echter zegt de heer B. HAURÉAU[2]), dat hij niet overeenkomt met het meerendeel der handschriften, die ook den titel voeren «Tractatus de tribus dietis viae Paradisi»; en dat het niet bewezen is, dat de gedrukte de door Robert de Sorbon bezorgde tekst is; integendeel is het waarschijnlijk, dat we er een latere omwerking in hebben te zien, en de beide hss., die ervan bestaan, B. N. fr. 15034 en 15988, zijn anoniem. Verder geeft hij handschriften op, waar de tekst is uitgebreid met citaten uit andere werken van den schrijver; o. a. neemt ms. 14883 heele stukken uit «De Conscientia» over; een analogon dus voor de door ons veronderstelde verhouding tusschen het Cancellierboeck en «De Conscientia» en «De Confessione». Met den door Hauréau geciteerden aanvang eindelijk van den normalen Latijnschen tekst komt die van onzen Dietschen overeen:

---

1) De Deventer Catalogus vermeldt een hs. (n⁰. 78), waarin een traktaat de tribus dietis» voorkomt, met de beginwoorden «Ne descendas in Aegyptum», welke die van het bedoelde werk zijn.

2) Notices et Extraits des Manuscrits, XXXIII, 1, blz. 97.

B. N. fr. 16505: «Ne descendas in Aegyptum sed quiesce in terra .... verba sunt Domini ad Isaac, qui interpretatur risus».

Kon. Bibl. X 28. «En dael niet neder in Egypten, mer rust int lant dat ic u wisen sal.... Dit sijn ons heren woerden tot Ysaac den patriarke. Ysaack is alsoe veel te segghen als een vroechde of een bliscap.»

Ter vergelijking met het bij VAN VLOTEN uit V 53 afgedrukte (Ned. Prozastukken, blz. 201, onderaan) diene het volgende stukje uit X 28:

«Mer nu mochte iemant vraghen: «Wat segdi mi? Heb ic niet horen segghen, al is god almachtich, dat hi enen, die sine maechdelike reinicheit verloren heeft, niet weder en gheeft, noch van eenre weduwen een maghet maket? Ende ic, onsalighe mensche, heb dicwil verloren mijn reinicheit overmits mine sonden! Hoe soude hi mi die wedergheven?» Hiertoe antwoerde ic aldus: Hebstu verloren vijf scellinghe penninghe ende gheeftmen di weder vijf scellinge groet, du hebstet dan wel verhaelt! Alsoe meen ic oec daermede een nap, die eens gebroken is, en mach sine eerste gheheelheit nimmermeer weder crighen, die hi eens verloren heeft; mer men machen weder binden mit gulden draden ende alsoe vercieren mit costeliken ghesteenten, dat hi duerbaer ende beter [is] dan hi te voren was! Also en mach oec die schoenheit des verloren maghedoms niet weder vercreghen werden; mer ander vercreghen doechden moghen den menschen alsoe vercieren, dat hi schoenre wert dan hi te voren was! (Exempel: van somnighe menschen die weduwen waren, die menighe magheden te boven ghegaen sijn).»

VII.

DE DIETSCHE VERTALINGEN DER SOMME LE ROI.

Het is ons gebleken, dat onder den rijken voorraad stichtelijke traktaten, die de vijftiende eeuw ons in het Dietsch heeft nagelaten, heel wat schuilt van Franschen oorsprong; dat de vertaling van de Somme le Roi er slechts één is van eene reeks. Gewapend met de kennis van den tekst zullen wij thans de handschriften en drukken, die materiaal voor onze uitgave zullen moeten leveren, in oogenschouw nemen, ten einde na te gaan, wanneer en door wie de Dietsche vertaling is bezorgd.

De **Handschriften** [1]) zijn:

A. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, O 18 (*gedateerd 1437*).
B. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, V 53 (*gedateerd 1455*).
U. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Id 6.
M. Den Haag, Museum Meermanno-Westhreenianum, 36.
K. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2079.
G. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2883 (afkomstig uit Groenendaal).
I. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 19549.
H. Hamburg, Stadtbibliothek, ms. theol. 1001.
P. Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. néerl. 31.
Q. Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. néerl. 119.

De **Drukken** zijn:

D. Delft 1478 (Campbell 1627), voorhanden te
Den Haag, Kon. Bibliotheek.
Leiden, Bibl. van de Maatsch. der Ned. Letterkunde.
Leiden, Burgersdijk en Niermans, Catal. Acquoy.
Göttingen, Kön. Univ. Bibliothek.
München, Kön. Bair. Hof- und Staatsbibliothek.
Cambridge, Univ. Library.

Hasselt 1481 (Campbell 1628), voorhanden te
Cambridge, Univ. Library.

Delft (Campell 1629), voorhanden te
Den Haag, Kon. Bibliotheek.

---

1) Op den katalogus der boekerij van het St. Barbara-klooster te Delft komt voor (n°. 42): «dat Coninx Sum II warven.»

Haarlem 1484 (Campbell 1630), voorhanden te
Den Haag, Kon. Bibliotheek.
Leiden, Bibl. van de Maatsch. der Ned. Letterkunde.
Leiden, Burgersdijk en Niermans, Catal. Acquoy.
Amsterdam, Univ. Bibliotheek.
Leeuwarden, Prov. Bibl. v. Friesland.
Brussel, Kon. Bibliotheek.
Parijs, Bibliothèque Nationale.
Göttingen, Kön. Univ. Bibliothek.
München, Kön. Bair. Hof- und Staatsbibliothek.
Cambridge, Univ. Library.

Leiden 1504, voorhanden te
Den Haag, Kon. Bibliotheek.

Antwerpen 1519, voorhanden te
Utrecht, Univ. Bibliotheek.
Den Haag, Nijhoff, Auctie-catal. 1899.
Brussel, Kon. Bibliotheek.

Hasselt (Campbell 446), gedeeltelijke nadruk, voorhanden te
Den Haag, Kon. Bibliotheek.

.... (Catal. Bibl. Mazarine. Incun. 1283, voorhanden te
Parijs, Bibl. Mazarine.

Voor meer uitvoerige beschrijvingen der handschriften en drukken verwijzen wij naar hoofdstuk IX (Bibliografie); hier ter plaatse vestigen wij de aandacht er op, dat wij te doen hebben met

Drie vertalingen. De opgegeven handschriften en drukken toch zijn van verschillenden inhoud. Hoewel een aantal handschriften eindigen: «hier eindet des Coninx Summe», vindt men den tekst in zijn geheel slechts in de incunabels, met uitzondering van Campbell 446 en Mazarine 1283. Alle handschriften, behalve I en U, bevatten slechts de eerste helft, met name de traktaten 1. 2. 3. 4. Wel wordt in de voorrede van den vertaler een inhoudsopgave meegedeeld, welke die is van het volledige werk, doch in de incunabels, die voor de eerste helft nadruk zijn van die oudere in handschrift voorkomende en op 1408 gedagteekende vertaling, wordt in die voorrede ingevoegd: «Ende dus ver heb ict overgheset in duitsche. Ende datter dan na volget heeft een ander overgheset.» Er bestaat dus *een vertaling der traktaten 1. 2. 3. 4* van 1408; deze werd gedrukt en aangevuld met de *vertaling van 5 en 6* in 1478. Ten derde bevat hs. U *een andere vertaling van 5.*

Hs. I is een afschrift van 3 naar de bestaande vertaling; Campbell 446 («Volmaecte clargie ende rechte conste om wel te connen leven ende salich te sterven») een afzonderlijke nadruk van 4, evenals Mazarine 1283.

Jan van Rode of Jan van Brederode? Daar de voorrede van

onze Dietsche Summe met een kroniekbericht van Johannes a Leidis de eenige bronnen zijn, waaruit inlichtingen omtrent den persoon van den (eersten) vertaler voortkomen, beginnen wij met de desbetreffende plaats der Summe, die niet in alle hss. gelijkluidend is, hier af te schrijven. Het Groenendaalsche hs. noemt geen naam («ende na ist overgheset bi Diest ten Sartroisen van enen convers int iaer ons heren .MCCCC. ende .VIII.»[1]), de andere geven òf Jan van Brederode òf Jan van Rode: A H M P: «ic broeder Jan (P. broder Iohan) van Rode convaers (M P. conveers) der cartuser oerde (M. catuser P. cathuser oerden) tot Seelem (P. toe Zeelem)»; K B Q D (en de andere incunabels): «ic broeder Jan van Brederode (B. Johan van Breirode) convers (B. conveers D. convaers) der cartuser oirden (Q. cartusers ordene) tot Seelem (B. Q. Zeelem D. Zeelom)». Als jaar der vertaling geven ze eenstemmig op «dusent vierhondert ende achte», alleen M heeft «.MCCC. ende achte». Reeds de bij alle in hoofdzaak gelijkluidende voorrede toont, dat wij met een en dezelfde vertaling te doen hebben.

De eerste, die in nieuwere tijden van de Coninx Summe gewag maakte, LELONG, in zijn *Boekzaal der Nederduitsche Bijbels*[2]), was destijds bezitter van hs. M. en vergeleek dit met de beide hem bekende drukken, die van 1478 en van 1484, waarbij hij geen oogenblik aarzelde met aan de lezing van 't hs. het volste vertrouwen te schenken en den door JAN VAN BREDERODE uit de herinnering van 't nageslacht (voor zoover dat nageslacht zich iets om middelnederlandsche letterkunde bekommerde!) verdreven JAN VAN RODE in eere te herstellen. «Dit boek», zegt hij, «is in quarto gedrukt te Delft a° 1478 en te Haarlem a° 1484. Maar schoon daar in voorgegeven werdt, dat dit de selve oversettinge soude sijn als het geschrevene, nogtans vinde daarin merkelijke veranderinge, wordende onder anderen de overzetter in 't gedrukte genoemt Jan van Brederode en gesegt dat dese vertaalinge in den Jaare 1408 soude sijn geschiedt, 't welke nogtans tegens ons Handschrift strijdt 't geen seer duydelyk geschreven is, daarin de oversetter zich zelve Jan van Rode noemt en betuygt dit werk in den Jaare 1308 en also 100 J. vroeger overgheset te hebben, gelijk ook uyt het schrift selve kan geoordeelt worden.» Aan zijn hs. kende hij dus onbeperkt gezag in dezen toe, alleen omdat het een hs. en wel het eenige hem bekende hs. was; iets vroeger zegt hij dan ook: «Dit werk is door broeder Jan van Rode in 't Carthuyser klooster tot Seelem in Brabant bij Diest ... in den Jare 1308 in 't Nederduytsch

---

1) Men copiëerde dus te Groenendaal niet naar een hs. van Zeelhem, dat toch den naam wel zou genoemd hebben? Het Zeelhemsche klooster overigens stond met Groenendaal in betrekking.

2) I, blz. 223—229.

overgeset ... volgens het oorspronkelijke Hs. onder mij berustende». Waarom hield LELONG dit voor 't oorspronkelijke? En was hij zoo slecht kenner van middeneeuwsch schrift dat hij een hand als die waarmee M is geschreven en die ontwijfelbaar aan de tweede helft der 15e eeuw behoort, voor een uit 1308 houdt, zoo zelfs dat hij zijn bewijs tegen de lezing der incunabels er op steunt? Intusschen, wij hebben vaster grond onder de voeten dan Lelong en kunnen gemakkelijker oordeelen: tegenover één hs. dat 1308 geeft, hebben wij er zes, waar 1408 te lezen staat, en de kennis, die wij thans van 't Middelnederlandsch hebben, zou alleen reeds op grond van de taal den laatsten datum als den juisten doen aanwijzen. Eindelijk, en dat doet de deur toe, het klooster te Zeelhem werd eerst in 1328 gesticht! Wij teekenen dus als vaststaande aan: de vertaling is van 1408.

Een latere eigenaar of gebruiker van Lelongs hs. schreef op het schutblad, ons den weg wijzende voor een verder onderzoek: «Lelong pag. 223 geeft een Mss. op dat met dit veel overeenkomst heef — Dit boek is niet in 't jaar 1308 geschreven alzo de vertaling gedaan is door Heer Johan van Brederoden ten tijde hij lekebroeder tot den Cathusers buten Utrecht was tusschen den jare 1402 en 1407. Zie Mathaei Veteris Aevi Analecta tom : 2 pag. 335 editionis in octavo.» Het is JOHANNES A LEIDIS die ons daar in zijne *Kroniek van Brederode* 1) vertelt:

«Doe Heer Reynolt gestorven was, doe wert Johan sijn soen de XV Heer van Brederoeden overmits dat Diderick sijn outste soon was geworden een Catuser bij Diest in Brabant int jaer ons Heren MCCCLXXXIX daer hij een devoet monnick stierf». Van denzelfden Johan wordt dan verder verteld, dat hij «toech int jaer ons Heren MCCCXCVIII mit hertoch Aelbrecht den graef van Hollant in Vrieslant ende sij wonnen den victori van den Vriesen. Ende in dat selfde jaer so wert dat Nonnen cloester gefondeert binnen Wijck te Duurstede van der Predicaren oerden. Int jaer ons Heren MCCC negen en tnegentich in die vasten so ginck dese Heer Johan in Sinte Patricius Vegevijer in Ierlant ende hij quam wederom thuys op St. Odulphus dach in datselfde jaer. Hij stichtte oeck die capel in de Santpoort in die eer Gods ende sinte Patricius mit twee missen ter week. (Cap. XI.) Int jaer ons Heeren MCCCC ende een so wert die kerck gewijt int Nonnen closter te Wijck te Duersteden op ons liefs Heren Hemelvaert dach. Ende als die dienst gedaen was, so worden die Nonnen besloten. Des jaers daerna so ginck Vrouw Johanna de vrou van Brederoden te Wijck te Duersteden in dat selfde Nonnen clooster ende Johan de Heer van Brederoeden hoer man die wert in dat selfde jaer een Lekebroeder tot den Cathusers buten Utrecht. Ende want hij hem

1) Wij gebruikten de quarto-uitgave; I 634.

seer wel verstont op de Walsche tonge, so oversette hij doe een boeck dat hiet Coninck Som uyt den Walsche in Duytsche en is een seer devoet boeck. Oeck so dichtte hij veel schone rijmen en dichten ter eeren onser lieven Vrouwen van de Engelsche groet Ave Maria. In 't jaer ons Heeren MCCCC en zeven so sterft Heer Willem, die Heer van Apcoude ende Wijck te Duersteden, ende wert begraven te Wijck voerseit int Nonnenclooster, ende hy en lietgeen kinder after dan Johannam de vrou van Brederoeden, die in dat selfde Nonnenclooster woende, mer hy had een broeders soen als Joncker Jacob van Gaesbeeck... Doe wert Heer Johan van Brederoeden geraden dat hy uyt den Clooster soude gaen ende crijgen oorlof van den Paus sijn wijf weder te nemen uyt den cloester ende also self te besitten die Heerlicheden van Apcoude ende Wijck te Duerstede. Ende als dit aldus gesciede so wert hem nochtans sijn wijf geweigert. Hierom so wert Heer Johan van Brederoeden seer toornich ende quam.... in MCCCCX met machte in die stede te Wijck ende nam sijn wijf uyt den clooster.» Deze gewelddaad, zooals we verder lezen, berokkende hem de vijandschap van Frederik van Blankenheim, die hem gevangen nam en uitleverde aan Jacob van Gaesbeeck; zijn vrouw, weer in 't klooster gezet, «sterf binnen een jaer van rouwen». Dan laat Gaasbeeck hem los en hij sneuvelt in 1415 bij «Blangys of bij Alencourt» (Azincourt)[1]).

Johannes a Leidis schrijft dus, in 't laatst der 15de eeuw zijn kroniek opstellende (ze loopt tot 1486 en vermeldt het laatst «hoe dat jonker Walraven van Brederode ridder is geworden»), de *Coninx Summe* aan Jan van Brederode toe, die volgens hem, en de geheele gang van zijn verhaal maakt het aannemelijk, «lekebroeder tot den Cathusers buten Utrecht» is geweest[2]). Dat hij in 1407 uit het klooster is gegaan, staat er niet, dit kan even goed in 1408 gebeurd zijn, immers eerst in 1410 komt hij met een legermacht voor Wijk. Het feit dat de vertaling van 1408 onvolledig is gebleven zou de juistheid der toeschrijving aan Brederode kunnen staven. Maar de Jan van Brederode, die volgens sommige onzer hss. de vertaler was, heet in die hss. altijd «converrs der Cartuser oirden tot Seelem», dus van 't Karthuizer klooster Mons Sancti Johannis Baptistae te Zeelhem bij Diest[3]), waar wel Johans broeder Dirk van

---

1) Bockenberg, Genealogia Brederodiorum en Paul Voet, Gestes mémorables des Seigneurs de Br. geven slechts uittreksels uit Joh. a Leidis; evenzoo v. Leeuwen Batavia Illustrata 887.

2) De overige door L. Schmedding (Frederik van Blankenheim, blz. 132) genoemde bronnen voor de geschiedenis van Jan van Brederode geven geen enkele mededeeling over de Coninx Summe.

3) Zie Jourdain en Van Stalle, Dict. encycl. de Géogr. Hist. de Belgique, op Zeelhem, waar medegedeeld wordt, dat 't bedoelde klooster in 1582 is verband door de geconfedereerden (waarmee de Staatschen bedoeld worden, die in dat jaar in dat

Brederode [1]), maar niet Johan van Brederode zich heeft opgehouden! Dat de vertaling te Zeelhem gemaakt is verklaren alle hss., en dat werkelijk Zeelhem bij Diest bedoeld wordt, bleek ons reeds uit hs. G. Maar als de plaats der vertaling dan vaststaat, is het niet moeilijk een keus te doen tusschen JAN VAN BREDERODE en JAN VAN RODE. In 't oorspronkelijke hs. stond een van die beide namen; zou men nu later den algemeen bekenden naam Brederode in Rode hebben veranderd, of omgekeerd? Immers op het laatste bestaat meer kans. Dat Zeelhem genoemd zou zijn als de vertaling in Utrecht was gemaakt [2]), is even onwaarschijnlijk, als dat JAN VAN BREDERODE te Zeelhem is geweest. Is JAN VAN RODE er geweest? Tot onzen spijt kunnen we slechts antwoorden: waarschijnlijk. Geen enkel bericht, geen necrologium of geen handteekening is daar om het te bewijzen [3]).

gedeelte van België huishielden, zie Wagenaar VII blz. 453). Stellig zijn archief en bibliotheek toen geschonden en misschien is toen het oorspronkelijk hs. zoek geraakt of verbrand. Het klooster was gesticht in 1328 door Gerard, heer van Diest en kastelein van Antwerpen, die (zie Saumer, les Delices du Pays de Liège 1744, IV 209) als weduwnaar van Maria van Looz, bij zijn tweede huwelijk, met toestemming van zijn zwager Lodewijk van Looz, haar bruidschat daaraan besteedde. Verschillende oorkonden omtrent die stichting zijn afgedrukt in: Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique XVI, 318.

1) Van wien Joh. a Leidis zegt dat hij werd «een Catuser bij Diest in Brabant», vgl. hs. G. «bi Diest ten Sartroisen».

2) Eenigszins pleiten ook de volgende plaatsen, invoegsels van den vertaler, er voor om dezen voor een bewoner van Zuid-Nederland te houden: Con. S. 162: «magret deus, als die Fransoisen segghen, of wat duvel is dit, als die Vlaminghe segghen»; Con. S. 153 «datmen dicke sweret van ghewoenten, als dese Westvalinghe of die Vlaminghe of dese Fransoyse, die selden woert spreken si en sweren enen eet of twee daertoe».

3) Tevergeefs trachtte ik iets over Jan van Rode te weten te komen. De heer Goovaerts, Algemeen Rijksarchivaris van België, deelde mij mede, dat de drie cartularia, die het Brusselsche archief uit Zeelhem bezit, voor mij geen gegevens opleverden; hij verwees mij naar 't archief te Hasselt, waar de heer Van Neuss zich de moeite gaf, alle uit Zeelhem stammende stukken na te gaan, helaas alweer zonder resultaat. Evenmin vond ik iets voor mijn doel in de werken, die de heer Hosdey, ambtenaar ter Kon. Bibl. te Brussel, uit zijn verzameling van gegevens voor een bibliografie der Belgische kloosters onder mijn aandacht bracht. Een latijnsch hs. te Parijs (Bibl. Nat. lat. 8098) volgens L. Delisle «Le cabinet des Manuscrits de la Bibl. Nat. Paris 1874» uit Zelem afkomstig, aanvankelijk voor een kroniekje gehouden, bevat de «Bibliotheca» of «Aurora» van Petrus Riga en op fol. 2 de vermelding «pertinet ad Charth. prope Dyest» maar niets ter zake». Voor betrekkingen tusschen Nieuwlicht en Zeelhem vergelijke men het necrologium van het eerstgenoemde klooster (Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. Utrecht IX) op XIII Kal. Aug.: obiit reverendus in Christo pater et dominus, dominus Goswinus scalatensis ecclesiae episcopus, primo professus domus sancti Johannis Baptiste in Zelem prope Diest, ultimo do Carthusie.

Toch gelooven wij, dat er geen redelijke grond tot twijfel overblijft, zoo wij den naam VAN RODE kunnen ophelderen, en die wordt volkomen opgehelderd door het bestaan van een dorpje Rode in de nabijheid van Zeelhem[1]).

Er blijft ons nu nog over te onderzoeken hoe men er toe gekomen is, JAN VAN RODE's werk aan JAN VAN BREDERODE toe te schrijven, zoodat zelfs Johannes a Leidis, zonder eenigen twijfel te uiten, dit in zijn kroniek vermeldt, met de bijvoeging: «Oeck so dichtte hij veel schone rijmen en dichten ter eere onser liever Vrouwen van de Engelsche groet Ave Maria», zoodat we in hem zelfs een dichter van geestelijke liederen zouden hebben te begroeten, indien ons onderzoek niet geleerd had althans met deze berichten omtrent Brederode's letterkundig werk voorzichtig te zijn. Nu hebben wij reeds gezien dat een deel van des Coninx Summe, het Pater Noster, inderdaad, maar geheel onafhankelijk van de andere vertaling, bij de kartuizers buiten Utrecht, dus in het klooster Nieuwlicht of Bloemendaal[2]), is vertaald, blijkens het onderschrift in ons hs. U: «Dit is dat paternoster in duutsce mitter glosen, uut Somme le Roi Philips, ende dit heeft een certroeiser uten walsche in duutsche overgezet. Dese certroeise was als mi geseit wert een groot geleert man ende een meester in airten, ende was vicaris ten centroeisers bi Utrecht» en er komt een vermoeden op van eenig verband tusschen den inhoud van dit handschrift en het bericht van Johannes a Leidis, als we in hetzelfde manuscript op fol. 60 lezen: «Dit ave maria heeft oick dese zelve certroiser uter heiliger scrifte genomen ende uten latine overgeset in duutsche, ende is een corte glose.» Wij moeten ons van beslissende gevolgtrekkingen onthouden, maar wagen het toch de veronderstelling te uiten (die we gaarne voor beter prijsgeven), dat een gang van zaken mogelijk is als volgt: een of ander afschrijver, die èn de Zeelhemsche èn de Utrechtsche vertaling (of liever fragmenten) kende en wist dat Jan van Brederode in het Utrechtsche klooster had vertoefd, heeft zich veroorloofd den naam Jan van Rode, die hem vreemd voorkwam, stoutweg, misschien zelfs te goeder trouw, in Jan van Brederode te veranderen, en tevens het Utrechtsche fragment op dien naam te stellen. Staat het in verband met de bisschopskeuze van Gijsbrecht van Brederode in 1455 en was het een

1) Er zijn verscheidene dorpjes Rode volgens de reeds aangehaalde Dictionnaire de Géographie; hier wordt bedoeld Rode in Brabant, 3 K.M. ten N.W. van Diest, bij de grenzen van Brabant, Antwerpen en Limburg. Vgl. Bibl. Belg. Manuscripta waar blz. 141 onder de boeken van het klooster te Groenendaal wordt genoemd: Ludovicus Bivordius ex pago Rode apud Aerschotum, canonicus regularis in Viridi Valle scripsit...

2) Hist. Gen. Utr. Bijdr. en Meded. IX bevat het Necrologium van dit klooster, dat voor ons onderzoek echter niets oplevert.

bescheiden propaganda voor dien naam? Maar in 1455 vinden we den naam Brederode al, want hs. B. is van dat jaar.

Johannes a Leidis zou dan op een geschrift als ons hs. U doelen en — hetzij hij het zelf niet had gezien, hetzij hij zich den juisten inhoud niet meer herinnerde — zoodoende in zijn vrij onduidelijke bewoordingen (is de plaats corrupt?) van rijmen spreken, waar slechts de «corte glose» in proza bestond. De Delftsche drukker werkte naar een exemplaar der Zeelhemsche vertaling en kende de Utrechtsche vertaling van traktaat 5 niet, immers met 5 begint het nieuw vertaalde gedeelte; trouwens D en U verschillen onderling, zooals later zal blijken. Daar D. het meest met hss. AH overeenkomt, kan men meenen dat hij naar een exemplaar werkte met den naam Van Rode, want waarom zou hij den naam niet veranderd hebben naar een toen algemeen verbreide en voor juist gehouden overlevering?

De uitkomsten van het onderzoek van dit hoofdstuk resumeerende, stellen wij dit als zeker: De vertaling van het eerste gedeelte van de Somme le Roi, zooals wij die kennen uit de hss. A H M P G B K Q, is gemaakt in 1408 in het klooster te Zeelhem door een convert Jan van Rode, overigens onbekend, maar waarschijnlijk afkomstig uit het naburige plaatsje Rode; in later jaren heeft men in 't Noorden (misschien doordat men wist, dat een stuk van hetzelfde werk in het Utrechtsche karthuizer klooster was vertaald en dat Jan van Brederode daar een tijdlang convert was geweest) misleid door de overeenkomst in klank, den overigens vergeten Jan van Rode op zij gezet voor den welbekenden Jan van Brederode. Dit geschiedde reeds vóór 1455, en de mededeeling van Jan van Leiden berust op deze legende.

Het heeft ons geenszins verwonderd, in den persoon van den compilator der Somme le Roi een lid te hebben aangetroffen der orde, van welke in de dertiende eeuw wel de meeste kracht uitging in het kerkelijk leven van Frankrijk, een Dominikaan. Even weinig echter is het voor louter toeval te rekenen dat twee der vertalers — wie voor den Delftschen drukker gewerkt heeft is te eenenmale onbekend — tot de orde der Karthuizers hebben behoord. Deze laatste toch was het, die naast de Broeders des Gemeenen Levens en de Windesheimers in de Nederlanden der 15de eeuw en al vroeger terecht vermaard was om haar, van dat van vele andere orden zich gunstig onderscheidend, streng leven en om hare vruchtbare werkzaamheid. RUUSBROEC prees hunne kloostergemeenschap zeer. «Siet, aldus moechdi merken», zegt hij in *dat Boec vanden gheesteliken Tabernacule*, »dat alle ordenen ende alle religien ghedaelt sijn van haer beghinne ende sijn ghelijc die werlt worden, sonder diegheen, die

niet uut en gaen, als die Sartroisen ...» 1); Geert de Groote wist na zijn bekeering geen beter oord voor zijn ascetisch leven dan het Karthuizer klooster Monnikenhuizen, waar de verstandige Hendrik van Calcar aan het hoofd stond. In den loop der veertiende eeuw waren ook in Noord-Nederland kloosters dier orde verrezen en op Geertruidenberg in 1331 en Munnikenhuizen in 1342 waren in 1376 Roermond en in 1392 Bloemendael of Nieuwlicht gevolgd; dit laatste, in het Utrechtsche gelegen, is hetzelfde waar Jan van Brederode zich ophield en vanwaar ons de vertaling van het Pater Noster is toegekomen. De schrijver eener later nog te noemen Expositio Melliflua op het Pater Noster, Herman van Scutdorpe, was prior van een Karthuizer klooster bij Brugge. Ludolf van Saxen was een Karthuizer van even over onze oostelijke grenzen, en in hetzelfde Zeelhemsche klooster, waar Jan van Rode leekebroeder was, bracht zijn in 1392 te Richel bij St. Truien geboren landgenoot Dionysius van Leeuwen zijn jongelingsjaren door; na van Zeelhem naar Keulen te zijn getrokken om er den meestersgraad in de theologie te verwerven, sleet hij zijn verder leven, met uitzondering van den tijd gedurende welken hij prior was te 's-Hertogenbosch, in het Karthuizer klooster te Roermond, het wijdende aan het samenstellen eener lange reeks hervormende geschriften 2).

Al weten wij dus niet veel van den persoon van Jan van Rode, het is zeker dat hij van goed gezelschap was. Door de vertaling van de Somme le Roi heeft hij het niet te schande gemaakt, zooals een volgend hoofdstuk ons zal leeren.

1) Van Vloten, Ned. Prozastukken, blz. 72*.

2) Bovendien noemt Moll, Kerkgesch. II[II] 400, verscheidene auteurs van preekenverzamelingen, die tot dezelfde orde behoorden. Zie ook: dr. M. Schoengen, Die Schule von Zwolle, blz. 6, en vgl. blz. 35 aldaar over het verblijf van Johannes Cele in Monnikenhuizen.

VIII.

DE PLAATS VAN DES CONINX SUMME IN DE DIETSCHE STICHTELIJKE LETTERKUNDE.

We hebben *la Somme le Roi* leeren kennen en het ontstaan er van trachten te begrijpen; we hebben beproefd haar te plaatsen in de lijst van haar tijd, door een vluchtige schets van haar omgeving in de Letterkunde te ontwerpen. Het feit, dat stichtelijke werken van meer dan één van LAURENT's tijd- en landgenooten in het Dietsch zijn overgebracht, deed ons daarna de vertaling der Somme kennen als een niet op zich zelf staand verschijnsel en bracht ons er toe deze vertaling of liever vertalingen, zooals wij zagen, te definieeren. Zoo zich nu de vraag aan ons opdringt, welke redenen men hebben kon, ze te vertalen en hoe het kwam, dat de vreemdelinge hier te lande zoo gunstig werd ontvangen, dan hebben wij ons in de eerste plaats den staat der godsdienstige ontwikkeling in het begin der vijftiende eeuw voor den geest te roepen en wel meer in het bijzonder na te gaan, welke werken in den trant der Coninx Summe in die dagen in het bereik waren van het volk.

Men heeft de *Coninx Summe* een biechtboek genoemd en ze blijkens den titel der incunabels als zoodanig gebruikt. Toch is ze dat niet geheel en al en niet uitsluitend, zooals vergelijking met het boven besproken *Cancellierboeck* en met het boek *Van den drien Dachvaerden* kan leeren; men vergelijke bovendien met dit laatste Chaucer's Persone's Tale om de gangbare indeeling der traktaten over de biecht te leeren kennen, die ook weer terug te vinden is in de beschrijving van Campbell 1105: «Eene schone lere ende onderwisinghe van berou ende vander biecht ende van voldoen over die sunde»[1]). Ook wordt nergens in de Coninx Summe verklaard, dat ze voor de biecht is geschreven, zooals wel het geval is in het Cancellierboeck en het beneden te noemen werkje van mr. Godschalk van Eindhoven. De Summe is algemeener, en al is nu de overgang van biechtboek tot Christelijke levensleer niet scherp af te bakenen, dat de biecht zelve er als onderdeel van het laatste traktaat wordt behandeld, pleit er toch voor om den eersten titel

---

1) «ende een schoone lere, hoemen bidden sal, alsmen totten heiligen sacramente sal gaen».

als te weinig zeggend te verwerpen. Jan van Rode vond de Summe «also nutten boeck, die gaern naden geboden gods leven soude, als hi ie gelas» 1), de Delftsche drukkers zetten er boven «ende leert hoemen die sonden biechten ende beteren sal». Het praktisch gebruik als biechtboek is dus geenszins uitgesloten, ook al noemen wij de Coninx Summe liever een handboek der Catechese, dat is van «het leerstellig en zedekundig onderricht voor het volk, kinderen en volwassenen» 2), daar immers bijna al wat de catechese omvatte er in voorkwam, zij het dan ook op weinig stelselmatige wijze. Tot recht begrip van wat zij voor de Nederlanders beteekende, zullen we trachten na te gaan, wat er aan catechetische geschriften bij ons volk in omloop was.

MOLL en LECOY DE LA MARCHE beide wijzen er op, dat de Christelijke godsdienst, in overeenstemming met de opdracht van haar stichter «gaat heen en onderwijst alle volken» er meer dan een andere een is van leering; en in verschillende tijden is dan ook het onderricht der volgelingen het voorwerp geweest van telkens vernieuwde aandacht der kerkelijke zoowel als der wereldlijke overheden. Godsdienstonderwijs werd voorgeschreven en geregeld door Karel den Groote en Lodewijk den Vrome en was in later dagen de taak, die vooral de orde van Dominicus door haar prediking zich oplegde te vervullen. In ons vaderland is het o. a. JAN VAN ZYRIK, die op een in 1294 te Utrecht gehouden kerkvergadering dat onderwijs voorschrijft als een der voornaamste plichten van de herders der gemeenten, voorschriften gevende, die zestien jaar later woordelijk worden herhaald door GUY VAN AVESNES.

Niet overal omvatte de catechese hetzelfde en de bedoelde voorschriften behelsden slechts de lastgeving om in de parochiekerken iederen Zondag het Pater Noster en het Credo, alsmede één in de maand de tien geboden en de zeven sacramenten uit te leggen in de moedertaal. Hoe slecht het toen nog met de ontwikkeling van vele onder de priesters was gesteld, blijkt wel hieruit, dat het noodig werd geoordeeld een afschrift van den dekalogus en een lijst der sacramenten tegelijk met de vastgestelde verordeningen te verzenden. De in de 14de eeuw bestaande, wel niet talrijke maar druk bezochte scholen, — men denke aan die van Deventer en Zwolle — en het bezoek van buitenlandsche universiteiten moeten echter hierin verbetering hebben gebracht, en wat de catechese in het begin der vijftiende eeuw kon omvatten, leert de *Gnotosolitos* of *Spiegel der Conscientie* van ARNOLD GEILHOVEN, die ze behandelt in zestien

1) Vrij geciteerd naar Con. S. 1.
2) Moll, Kerkgeschiedenis.

weinig stelselmatige rubrieken. Hij rekent er nl. toe[1]: de zeven doodzonden («superbia, invidia, ira, accidia, avaritia, gula, luxuria»), de tien geboden, de twaalf raadgevingen des evangelies («consilium paupertatis, obedientiae, castitatis, caritatis, mansuetudinis, misericordiae et erogationis, simplicitatis verborum, de vitanda peccandi occasione, de rectitudine intentionis, de conformitate operis ad doctrinam, de sollicitudine vitanda, de fraterna correptione»), gebruik en misbruik der vijf zinnen, het symbolum apostolicum, de zeven sacramenten, de acht zaligheden, de zeven gaven des heiligen geests, de twaalf vruchten des heiligen geests («caritas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas»), de zeven lichamelijke werken van barmhartigheid («pascere esurienties, potare sitientes, vestire nudos, colligere hospites, visitare infirmos, redimere captivos, sepelire mortuos«), de zeven geestelijke werken der barmhartigheid («docere ignorantes, consulere dubitanti, consolari tristem, corrigere peccantem, remittere offendenti, portare graves et onerosos, orare pro omnibus»), de drie theologische deugden («fides, spes, caritas»), de vier hoofddeugden («prudentia, temperantia, fortitudo, iustitia«), de negen vreemde zonden (zonden van anderen, waartoe men aanleiding heeft gegeven[2])), de zonden tegen den H. Geest («desperatio, praesumptio, impugnatio veritatis, invidentia fraternae gratiae, obstinatio, finalis impoenitentia») en eindelijk de roepende zonden («fratricidium, oppressio viduae, detentio mercedis, sodomiticum»)[3]. Bij de geestelijke werken van barmhartigheid wordt over het Onze Vader gesproken. — Eenige jaren later schreef DIONYSIUS DE KARTHUIZER *de Vita Curatorum* en noemde er als onmisbare bestanddeelen van het godsdienstonderwijs: de artikelen des geloofs, de tien geboden, de twee hoofdgeboden des evangelies («quantum et qualiter diligendus sit Deus ac etiam proximus et de vero ac spiritali amore Dei et proximi») de lichamelijke en geestelijke werken van barmhartigheid, de doodzonden en het Onze Vader[4].

Maar al sinds geruimen tijd behoefden niet alle leeken de voorlichting hunner priesters om tot de kennis te komen van de geloofsleer

---

1) Moll, Kerkgesch. II^{III}, 8.

2) «Jussio, consilium, consensus, palpo, recursus,
Participans, mutus, non obstans, non manifestans.»
Zie Wetzer und Weltes Kirchenlexikon.

3) «Clamitat ad coelum vox sanguinis et Sodomorum
Vox oppressorum, merces detenta laborum.»
Men vergelijke het artikel «Himmelschreiende Sünden» in Wetzer und Weltes Kirchenlexikon.

4) Wat de catechese in Duitschland in de 15de eeuw omvatte, leert Geffcken, blz. 21, 22.

hunner kerk. De dichters onzer didactische school hadden er voor gezorgd de wetenschap van een aantal dier voor de middeneeuwers zoo gewichtige zaken onder hunne oogen te brengen. JAN BOENDALE verzuimde niet, behalve de tien geboden, die bij de Joodsche geschiedenis ter sprake kwamen, ook het Ave Maria en het Credo in zijn *Lekenspiegel* op te nemen en zijn behandeling van het «geestelijke regement», de inrichting der kerk, houdt ook een kapittel in over «het Paternoster ende daerof die bediedenisse» [1]). Van de sacramenten wordt er slechts de mis opzettelijk verklaard [2]). De *Lekenspiegel* was er in 1330 en in 1345 verscheen de *Dietsche Doctrinale*, terwijl we nog een eveneens veertiende-eeuwsch gedicht bezitten over *Die X plaghe ende die X ghebode* [3]) en het tweede boek van den *Dietschen Lucidarius* de voornaamste leerstukken der kerk (waaronder de hoofdzonden) bespreekt, «also verre als den lekenlieden gheoorlooft is te bedieden [4])». Inzonderheid mag de *Nieuwe Doctrinael* of *Spiegel der Sonden* van JAN DE WEERT VAN YPEREN een catechetisch leerboek heeten, want hij zegt:

«In drien pertien sal ic dit boec
Deilen in sijn ondersoec;
Teerste deel sal beconden
Vanden VII dootliken sonden,
Elc geset na haren graden,
Daer men in sondicht bi mesdaden;
Dander pertie sal u leren
Van den X gheboden ons Heren,
Hoe dat men daertegen mesdoet;
Daerna sal ic u maken vroet,
Welc sijn daghelijcsche sonden
Ende welke die ziele ter doot wonden;
Die derde pertije es van drie saken
Die den mensche salich maken:
Dats biecht, rouwe ende voldoen
Der sonden diemen heeft gheploen» [5]).

Vergelijking met het *Cancellierboeck* doet dit gedicht aanstonds als een biechtspiegel kennen; de indeeling van het laatste der drie hoofddeelen is overbekend uit de traktaten over de biecht, en combinatie van deze laatste met stukken over de geboden en de hoofdzonden hebben wij reeds in de Fransche letterkunde ontmoet en

1) Lsp. I, Cap. 41—43.
2) Ib., cap. 52.
3) Hs. Oxford; zie Moll, Kerkhist. Archief IV, blz. 267 en de uitgave van Snellaert.
4) Jonckbloet, Mnl. Dichtk. III, 271.
5) Blommaert, O. Vla. Gedichten III, 75.

zullen we nog herhaaldelijk aantreffen. Hoewel de Nieuwe Doctrinale belangrijke gegevens bevat voor de zedengeschiedenis, staat ze door wijze van behandeling, door den gebrekkigen dichtvorm — men leert er den Lekenspiegel door waardeeren! — door slordigheid van taal [1]) beneden de vroegere didaktische gedichten en ook beneden veel van het straks te bespreken proza.

Tot de oudste handschriften, waarin ons prozabehandelingen van deze en dergelijke stof zijn overgeleverd, behoort ongetwijfeld dat der Kon. Bibl. (AA 69), dat o. a. de Dietsche Doctrinale en de Sproke van Beatrijs bevat, waaraan het de eer te danken heeft van door JONCKBLOET in zijn uitgave van het eerste werk uitvoerig te zijn beschreven [2]). Zooals men bij hem kan naslaan, worden er de genoemde gedichten gevolgd door eenige korte berijmingen van het Pater Noster, het Ave Maria en het credo en door een reeks weinig omvangrijke prozastukken [3]), deels vroeger reeds uitgegeven door Lelong, deels, sedert Jonckbloet schreef, in Van Vloten's Nederlandsche Prozastukken opgenomen. Die traktaten handelen over 1. de tien geboden [4]), 2. de twaalf artikelen, 3. de zeven werken van barmhartigheid, 4. de zeven hoofdzonden, 5. de zeven sacramenten (en de twaalf vruchten des geestes) [5]) en 6. de zeven gaven [6]). Het handschrift is hoogstwaarschijnlijk van 1374 en taal en schrift zijn met die dateering wel overeen te brengen. De nog niet of onvolledig uitgegeven stukjes 2., 3. en 4. vindt men beneden in de desbetreffende hoofdstukken.

Vooral sedert de vijftiende eeuw echter wordt er meer en meer gedaan om het volk met de omvangrijke geloofsleer bekend te maken. GEFFCKEN spreekt er over dat op ouders en peten de taak rustte, de kinderen in de Christelijke leer op te voeden en hun b.v. op hun zevende jaar het Pater Noster te leeren [7]). Dat dit ook bij ons te lande het geval was, zegt ons DIRC VAN DELF over het vierde gebod sprekende, want de derde «sake», waarom wij onze ouders moeten eeren, zegt hij, «is want si ons die ewe gods hebben gheleert ende gods

---

[1]) Meestal wordt er zelfs geen poging gedaan om de Latijnsche namen der zonden in 't Dietsch weer te geven.

[2]) Inleiding blz. 37.

[3]) Een soortgelijke reeks van zulke traktaten uit het Hulthemsche hs., in Vad. Mus. II, blz. 373 vlg.

[4]) v. Vl., blz. 6.

[5]) v. Vl., blz. 63, alwaar laatste regel met hs. te lezen is: verdoemnissen; blz. 64 regel 24 hs.: bereet; regel 26 hs.: abolghe.

[6]) v. Vl., blz. 65; enkele verbeteringen: regel 2 hs.: minnentlike; regel 6 hs.: moruhertich; r. 27 hs.: verstendicheit; r. 22 hs.: vijfte; blz. 66 r. 4 hs.: roekeloes.

[7]) «Wan welich mensche vierzehn jar alt wirt«, zegt broeder Berthold (Geffcken t. a. p.) «und kan er daz pater noster nich, man sol ez an ein velt legen»,

ghebode ende dat kersten ghelove, daerof ontfanghen, ende dat is ons so inghedroncken, dat wi daer niet an twivelen en moghen. Hierom so sellen wi hem in haren ouderdom weder raden ende hoer saken hanteeren ende voersorghen mit meerre vlijt dan of si ons selves waren.» In een ander traktaat over de tien geboden [1]) worden tot hen die tegen het eerste gebod zondigen gerekend «die verroekelosen te leren die artikelen des geloefs, die si sculdich sijn te wetene; het en si dat si so hert van sinne waren, dat sijs niet onthouden en conden; ocht dat sie niement en vonden diese leerden, waerbi dat ghi sult weten, dat petren ende peten, als vader ende moeder gebrake, sculdich sijn te leerne haren geestelike kinderen die artikelen vanden ghelove ende den pater noster ende ave maria ende die X gebode.» Als meester GODSCHALK ROSEMOND VAN EINDHOVEN over traagheid spreekt, drukt hij zijn lezers op 't hart: «die viant arbeit... daerom suldi dicwils uwen credo in Duitsche seggen, die principael articulen des geloofs van buten leren ende dicwils verhalen ende u kinderen doen leren» en een bladzij verder laat hij een ouder biechten: «ic en heb (mijn kinderen) niet onderwesen noch laten leeren in de articulen van theilich kersten ghelove.» Dus niet alleen om zelf de eischen van den Christelijken godsdienst te kennen, maar ook om ze hun kinderen te kunnen inprenten, grepen ouders en peten gretig naar de zich sterk vermeerderende catechetische handleidingen. Want terwijl de 15de eeuw de prediking bracht van beter onderlegde geestelijken [2]) en de Windesheimer monniken zoowel als de Broeders des Gemeenen Levens in velerlei richting werkten, breidde zich een vloed van stichtelijke boeken uit over het land en daaronder talrijke traktaten, die door stof en door behandelingswijze ten nauwste aan onze Coninx Summe verwant zijn. Door de samenstellers van zulke geschriften, populair-theologische handleidingen, «mere ter leker luden behoef ghemaect dan ter clercken» [3]), werd de weg gebaand, waarlangs later hervormingsgeschriften het volk konden bereiken. De titel reeds van het werk van den Gelderschen reformator JOHANNES ANASTASIUS VELUANUS: *Der Leeken Wechwijser* [4]) duidt het verband met de een en twee eeuwen te voren in de landstaal verschenen traktaten helder aan. Maar boeken als de in gesprekvorm opgestelde Sielen Troest [5]) of de Spiegel der Behoudenisse [6]) bedoelden nog slechts uitlegging, geen kritiek der kerkleer.

---

1) Hs. Weenen, Hofbibl. 2725.

2) Zie Schoengen, Die Schule von Zwolle, blz. 107.

3) Con. S. 91.

4) Straatsburg 1554; zie Moll, Kerkhist. Archief I, blz. 72.

5) Zie beneden bij «De tien geboden».

6) Campbell 1571, 1572, 1573.

Alvorens wij ertoe overgaan een aantal verhandelingen, die de onderwerpen waarover de Coninx Summe loopt bespreken, in de volgorde waarin ze in deze voorkomen onder de aandacht te brengen, willen wij op een paar soortgelijke in het Dietsch voorkomende compilatie's wijzen en eerst «dat fundament der kerstenre geloeve» doorzien, om daarna wat langer stil te staan bij het veel belangrijker werk van Dirc van Delf.

Een Fundament van der Kerstenre Geloeve is de titel van een compilatie, die in een zeer net geschreven 15de-eeuwsch handschrift in —4° van de Koninklijke Bibliotheek voorkomt (X 52); terwijl dit hs. er geheel door wordt ingenomen, vinden we hetzelfde «fundament» in hs. B der Coninx Summe gevolgd door losse traktaten, zonder dat duidelijk is aangewezen, waar de door ons bedoelde compilatie begint of eindigt, wat dan ook eerst uit de vergelijking met het eerstgenoemde hs. duidelijk werd. Bovendien wordt het aangetroffen in de hss. 345 en 346 van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, in het Deventer hs. 52, hs. Brussel 2087 (fol. 1—157: Boec van den Kersten Gelove), hs. Straatsburg Univ. Bibl. L 177, hs. Dusseldorf Landesbibl. B 130 («een spigel der kersten gheloven») en gedrukt in Campbell 1585. Van de vijf exemplaren die ik raadpleegde zijn er geen twee volkomen gelijk in volgorde der hoofdstukken of in inhoud. Het beste is het Leidsche hs. 345, dat ik hier in het kort zal beschrijven; dat het echter niet den oorspronkelijken tekst vertegenwoordigt, blijkt al dadelijk uit den titel, die er niet volledig boven staat: «Dit boec is *een fundament vander kerstenre gheloven* ende het is vergadert uut Compendium Theologie [1]) ende uut pawes Innocencius sermonen ende anders uut vele sermonen, die de heilighe lerare overmits ingheven des heilighen gheestes hebben ghedicht ende ghescreven.» De andere teksten noemen bovendien «Summa Viciorum ende Virtutum» als bron [2]).

Een proloog, aanvangende: «Alse sinte Johan evangelist bescrijft....» kondigt een verhandeling aan over «die gracie gods», die begint op blz. 2: «Drierhande is die gracie gods», en de inleiding is op een stuk over het gebed (blz. 8:) «Hieromme is te weten, dat sommighe dinghen sijn, die enen mensche alsoo hinderen ende letten, dat sijn gebet niet ghehoert en wert» (en dit wordt behandeld blz. 8—13); «oeck sijn sommighe dinghen die enen mensche daertoe helpen ende vorderen dat sijn ghebet wort

1) Een aan Gerson toegeschreven werk, zie Moll, Kerkgesch. II^{III}, 12, 13.

2) Zie Hst. IX, Bibliografie, beschrijving van hs. B. Zoo ook Dusseldorf: «ende dit boeck is gemaet ende getagen uut compendio sacre theologie ende summa viciorum....» Deze summa zal wel de ook — blijkens Sanderus, Bibliotheca Belg. Manuscripta — in de Nederlanden veel verspreide, in ons hst. II genoemde, Summa van Guillaume Perraud zijn.

ghehoert» (blz. 13—16). Volgt het Pater Noster: «Onder allen ghebeden die vanden heilighe[n] ghemaket ende bescreven sijn ..» (blz. 16—22).

«Drie punten sijn, daer die kerstene ghelove op ghesticht ende fundiert sijn: Teerste punten sijn die .XII. articulen der gheloven. — Die andere punten sijn die .X. gheboden. — Ende die derden punten sijn die .VII. hoeftsonden» (blz. 22). Een stuk over de .XII. artikelen loopt van blz. 23—32, over de tien geboden van blz. 32—46, over de zeven hoofdzonden van blz. 46—75. «Augustinus ende Raymundus segghen» zoo heet het dan, «dat dese sonden die hierna staen ghescreven, gherekent sijn onder die daghelixe sonden...» en op de volgende bladzijden kan men lezen over penitentie en berouw, over de zonden in den Heiligen Geest, en «Van der biechten» blz. 85. «Biechten is een vrie ende een moetwillighe belijnghe ende een openbaringhe alle der sonden, die een mensche hevet ghedaen tieghen god ende tieghen sijn ghebot ende tieghen sinen evenkersten mit dencken, mit woerden ende mit werken, mit enen volcomenen wille die sonde voertaen te laten ende te beteren nae rade eens priesters, daer men die biechte tieghens doet.» Blz. 94: «Voert is te weten, dat drie dinghen sijn, daer een mensche sine sonden mede af mach legghen ende die pine, die hi daer voer is te liden, mede mach corten ende beteren. Tene is oetmoedich ghebet. Tander is vasten. Ende dat derde sijn aelmisse. Vanden eersten als vanden ghebede, hoe wi sellen bidden ende waer om wi sellen bidden, staet hier voer ghescreven, daer ons tpater noster wert beduut...» Van vasten wordt nu gehandeld blz. 94—99, «van aelmoessen» blz. 99—102, aanvangende: «Pauwes Innocencius die derde spreket in enen sermoen ..» Dit alles behoort nog bij het traktaat over de hoofdzonden, als blijkt uit de laatste regels: «Aldus hebben wi [ghehoert] vanden seven hoeftsonden ende vanden sonden, die daer of comen ende van der penitencien».

«Nu wilwi voert sien vanden seven sacramenten, daer wi mede worden ghedwoghen ende ghereinighet van allen sonden» (blz. 102). Het aldus aangekondigde traktaat is zeer uitvoerig en bevat b.v. een hoofdstuk «Vanden miraculen die god werket inden heilighen sacrament des altaers» (112—117) en «Hoe dat een mensche zel hem bereiden teghen theilighe sacrament als dat werdelike te ontfanghen» (121—134); bij het 6de sacrament wordt opgemerkt «Hoe datmen in echtscap leven sal staet voer van ghescreven in onsuuerheit». Op blz. 140 het explicit van dit traktaat: «Dit sijn die seven sacramenten der heiligher kerken, daer vele of staet ghescreven in Summula Raymundi ....».

Volgt «van seven doechden». «Seven doechden sijn die een mensche aen hem moet hebben» (140—145). «Seven sijn gaven des heiligen gheests» (145—150). «Dit is een sermoen van den[1]) seven gaven des heilighen gheestes. Renovamini spiritu mentis vestre et induite novum hominem qui secundum deum creatus est....[2])» (150—158). «Vanden raden ons

[1]) Hs. van der. [2]) Efese, IV : 23, 24.

heren. Hier is te weten, dat die rade goeds bovengaen sijn ghebode, want die ghebode goeds houden enen mensche vanden sonden, mer die rade goeds brenghen enen mensche tot enen godliken volmaecten salighen gheesteliken leven» (158—169); dit traktaat is in de preek van de zeven gaven ingelascht, want op blz. 169 gaat het verder op den boven geciteerden tekst: «Ten sesten male vijnden wi een verniwijnghe inden oghen des aerns....» Volgt op blz. 172 een «Sermoen van achte salicheiden: Beati qui habitant in domo tua domine», tot blz. 194, waar het boek eindigt zonder een op het geheel betrekking hebbend explicit.

Aanmerkelijke afwijkingen vertoonen de Haagsche handschriften van dit «Fundament», X 52 en V 53 (hs. B der Coninx Summe), die ook onderling weer verschillen. De beschrijving van V 53 vindt men in het IXe hoofdstuk en ik kan dus hier volstaan met de verschilpunten op te geven; X 52 bevat eerst een aantal korte traktaten over: de vijf zinnen, de zeven deugden, de zeven gaven, acht deugden en zaligheden, de zeven gaven als verdrijvers der zeven zonden, de zeven werken der barmhartigheid, de twaalf punten des geloofs, de tien geboden, en dan van fol. 5—fol. 13^{v} «Die .XII. rade gods» (in Letterk. 345 op blz. 158—169); over de zonden tegen den H. Geest (beginnende: «Lieve vriendinne..»); fol. 14: «Drie punten sijn daer die heilige kersten gelove op gesticht ende gefundeert is» (blz. 23 van hs. Letterk. 345). Er volgt echter slechts het traktaat over het credo, en dan fol. 21^{v} (vgl. B fol. 45^{v}): «Dit boec is een fundament..» fol. 21^{v} «Drierhande is gracie gods» (in het Leidsche hs. inleiding op de behandeling van het Pater Noster, in de Haagsche hss. echter afgebroken); fol. 25^{v}: «Van den .VII. duechden»; fol. 29^{v}: «Van den .VII. gaven»; fol. 33: «Dit is een sermoen van den VII gaven»; fol. 41^{v}: «Een sermoen van den achte salicheden»; fol. 56^{v}: «Van den sacramenten»; fol. 83^{v}: «Vander biecht»; fol. 88: «Van den tien geboden» (ontbreekt in V 53); fol. 93^{v}: «Van seven dootliken sunden» (ontbreekt in V 53) fol. 98^{v}: «Vanden vijf sinnen».

De Haagsche handschriften wijken dus voornamelijk in 4 punten van het Leidsche af: 1. Er gaat een verzameling korte traktaatjes vooraf, waarvan echter de voornaamste, nl. die over de «.XII. rade gods» en over de «zonden inden H. Geest» in het Leidsche op andere plaatsen worden teruggevonden; 2. daarop volgen de «drie punten» waar het Christelijk geloof op gebaseerd is, maar de uitvoerige behandeling van het tweede en derde (de tien geboden en de hoofdzonden) blijft in B geheel achterwege en wordt in X 52 aan het slot geplaatst; 3. dan eerst volgen de titel van het geheele boek en de proloog op het stuk over het Pater Noster, dat zelf echter achterwege blijft, en 4. de stukken over de sacramenten en de biecht zijn anders geplaatst; dit laatste volgt in het Leidsche handschrift, zooals logisch

is, op het traktaat over de zonde. Mij dunkt dat deze punten voldoende zijn om aan het Leidsch handschrift de voorkeur te geven. Terwijl de Haagsche hss. tweemaal blijven steken (vgl. het sub 2. en 3. opgemerkte), wijst de meegedeelde inhoudsopgave van het Leidsche een logischen gedachtengang in de samenstelling aan. Hoe de wonderlijke dooreenhaspeling in V 53 en X 52 te verklaren is, kan echter slechts door nauwkeuriger vergelijking der handschriften worden uitgemaakt; dat in V 53 de tien geboden en de zonden ontbreken, kan wel in verband staan met het voorafgaan van de Coninx Summe waarin die stof reeds breedvoerig was behandeld. Ook zal het reeds voldoende gebleken zijn dat de beide Haagsche hss. nauw aan elkaar verwant zijn; bovendien komt in beide aan het slot hetzelfde versje voor [1]).

Een in Den Haag voorhanden incunabel [2]) van 1478 heeft evenals het Deventer hs. tot titel *Spieghel des Kerstengheloves*, doch komt in inhoud volkomen overeen met hs. Letterk. 345, behalve dat de tekst is verkort. Onder denzelfden titel gaat de Middelnederduitsche vertaling, die beschreven wordt door GEFFCKEN in de *Beilagen* op zijn bekend werk, blz. 89, en waarvan een ander hs. gevonden wordt in de Bibl. van de Maatsch. der Ned. Letterk. (N⁰. 346) [3]). Ten onrechte noemt GEFFCKEN [4]) een zekeren Ludolf van Göttingen als den auteur of compilator; immers waar wij in V 53 een Middelnederlandsch handschrift van 1455 bezitten, dat blijkbaar naar een nog ouder is bewerkt, en de beide genoemde Middelnederduitsche volgens BORCHLING op 1472 en ± 1500 zijn te stellen, kan men vermoeden, dat het werk uit onze streken afkomstig is, doch bovendien, de toeschrijving geschiedde slechts op grond van dit explicit: «Hyr is ueth de speghel des cristen gheloven unde is gheendighet des sundaghes an synte Sebastians avende in dem iare unsers heren .MCCCCLXXII. et per me Ludolfum Gottingen», dat op zich zelf en in verband met de opgegeven data, slechts betrekking kan hebben op den afschrijver.

Veel belangrijker dan deze droge, zich zelden boven het peil van een alledaagsch catecheseerboek verheffende compilatie, is

---

1) Vgl. Hst. IX, Bibliografie.

2) Campbell 1585.

3) Borchling, Mittelniederd. Handschriften in Norddeutschland und den Niederlanden, beschrijft Geffckens hs. op blz. 123 en het Leidsche op blz. 216.

4) Geffcken, slechts op den titel afgaande, die wel geschikt is om verwarring te stichten, spreekt van verscheidene Middelnederlandsche drukken, doch rekent daarbij ten onrechte den «Spieghel ofte een reghel des Kersten geloefs ofte der Kersten ceuwe» (waarvan Campbell 1586—1589 vier drukken opgeeft), een veel kleiner maar belangrijk «suverlick boecksken».

Dirc van Delf's Tafel van der Kerstenre Gheloven.

Enkele jaren vóórdat JAN VAN RODE het eerste stuk der *Coninx Summe* vertaalde, schreef de geleerde hofprediker 1) van hertog Albrecht zijn op 1404 gedateerde «Tafel», die in vele opzichten met het boek van frère LAURENT kan worden vergeleken. Beide schrijvers getuigen dat zij hun boek schreven voor leeken en niet voor klerken en men behoeft de prologen van Jan van Rode en Dirc van Delf slechts naast elkaar te zien om te begrijpen dat wij met werken van dezelfde soort te doen hebben:

Jan van Rode: «Sonderlinghe lieve ende seer gheminde neve ende broeder in Jhesu Cristo! want ic grote begheerte hebbe tot uwer ewigher salicheit, sonderlinghe dat ghi naden gheboden gods u leven leiden mochtet, so en heb ic mi niet een luttel arbeits laten verdrieten ende heb u overgheset uten fransoise in duutsche een boec... Ic begheer dat ghi u leven na rade des boecs ordineren wilt, want al dattet leert, nutte is enen kerstenen mensche te weten, want hi daer vele of is sculdich te weten, wil hi die ghebode gods houden, die een ighelic sculdich is te houden, die sinne ende wit hevet ende tot sinen iaren comen is, wil hi der verdoemenissen ontgaen.»

Dirc van Delf 2): «Daerom, wairdighe lieve here, opdat ic iu moghe wisen ende leren, daer ghi uwen god ende scepper mede selt leren kennen ende oefenen ende oic bet te hoeden van sonden, so heb ic iuwer eren ghemaect een tafel van den kerstenghelove ende der ewen; ende also als ic gaern woude iu willich te dienst staen, dat ghi dese tafel hebben somwijl in uwer hant, opdat ghi voir die oghen der moghentheit gods, die ghi vruchten, bedencken ende ghehoegen, hoe ghi hem te wille moghen leven ende in kersten ewe ende ghelove houden, opdat ghi alle hinder ende quaet iuwer sielen moghen voorbicomen an dat aenschijn der ewiger eren, daer ghi salich ende heilich aen ziel ende aen live mit alle iuwe vrienden ewelic moet leven ende regnieren.»

Deze «tafel» bevat echter heel wat meer dan de eerst driekwart eeuw later in haar geheel vertaalde *Somme* en is in vele opzichten met den *Lekenspiegel* te vergelijken. Ze vertoont veel meer wetenschap, veel meer geleerdheid, maar meester DIRC VAN DELF is geen dor geleerde, verdroogd tusschen zijn boeken, maar een gedistingeerd man, die zich keurig uitdrukt, fijn en innig gevoelt en dat gevoel dikwijls uit in een schoone symboliek, die zijn werk in alle deelen doorgeurt en er de aantrekkelijkheid van uitmaakt. In het zuiver systematische der behandeling wedijvert hij met BOENDALE

1) Moll zegt iets van den schrijver in zijn werk: Kerkg. II^II 382, II^III 12.
2) Hs. der Kon. Bibl. X 53.

of wint het misschien van dezen; zooals uit de inhoudsopgave die wij doen volgen duidelijk wordt, is er in zijn veelomvattende encyclopaedie der christenheid een geschiedkundige volgorde, in dien zin dat men er een geschiedenis in zou kunnen zien van de betrekkingen tusschen God en de menschelijke ziel, die, met de beschrijving der heilige Drievuldigheid aanvangende, na «van den naem ons Heren», «van den negen choren der engelen» en «van den acht hemelen die die heidensche meisters bescriven» gesproken te hebben, het aardsche paradijs en de menschelijke ziel met haar deugden en ondeugden beschrijft en dan komt tot den zondenval. Op den val volgt de verlossing: de geboorte, het leven en de passie van Jezus, de nederdaling ter helle, de opstanding, de hemelvaart; het ontstaan der kerk, hare uitbreiding, de inrichting van den eeredienst en de inhoud der leerstellingen; eindelijk de «antekerst» en ten slotte de «vier utersten» [1]. Het geheele werk is verdeeld in een winterstuk en een zomerstuk: het laatste vangt aan met Christus' kruisdood. Om althans een denkbeeld van den veelomvattenden inhoud van dezen anderen Lekenspiegel te geven, waaruit wij herhaaldelijk denken te putten bij de afzonderlijke behandeling van de hoofdstukken der catechese, doen wij hier de titels volgen der hoofdstukken van *Winter-* en *Zomerstuk* volgens de handschriften V 55 en V 56 der Koninklijke Boekerij. Eerst geven we den proloog van het *Winterstuk*:

«Anxt des heren, seit Salomon, is een beghinsel der wijsheit. Anxt en doet niet alleen den menschen vresen voir sinen scepper, dat hi ontsiet sijn recht ende oordel, ende oic voir pine sijnre misdaet, mer si maect den mensch oic cloeck te weten ende te kennen, waer hi gode behaechlic mach an wesen; ende voirt [2] dat hi wart behoetsam te scuwen, dair hi sinen god an mach vertoornen ende mishaghen, want Salomon voortmeer seit, dat die mensche doer den anxt des heren vliet van allen quaden (glosa: dats van sonden). Daerom, wairdige lieve here [3], opdat ic iu moghe wisen ende leren, daer [4] ghi uwen god ende scepper mede selt leren kennen ende oefenen ende oic bet te hoeden van sonden, so heb ic iuwer eren [5] ghemaect een Tafel van den Kersten Gelove ende der ewen; ende also als ic gaern woude iu willich te dienst staen [6], dat ghi dese tafel hebben somwijl in uwer hant, opdat ghi voir die oghen

1) Men vergelijke b.v. den Dietschen Lucidarius.

2) En vervolgens maakt zij, dat hij ...

3) Andere hss. b.v. X 53: waerdighe lieve edel heer.

4) V 55: dat; X 53: daer. 5) X 53: tot uwer eren.

6) «ende also als ic woude iu te dienst staen» is het vervolg op «opdat ic iu moghe leren»; wat er dan volgt: «dat ghi dese tafel hebben somwijl in iuwer hant», hangt af van «so heb ic iuwer eren ghemaect een tafel». — Voor de 2e ps. mv. op en vgl. Franck, Mnl. Gr. § 130, 7.

der moghentheit gods, die ghi vruchten, bedencken ende ghehoeghen[1]), hoe ghi hem te wille moghen leven ende in kersten ewe ende gelove houden, opdat ghi alle hinder ende quaet iuwer zielen moghen voorbi comen an dat aenschijn der ewigher eren, daer ghi salich ende heilich an ziel ende an live mit alle iuwe vrienden ewelic moet leven ende regnieren. Amen.

---

1) Versta: opdat gij voor de oogen van Gods almacht, die gij vreest, moogt bedenken, enz. X 53 heeft echter: die ghi vruchten ende bedencken selt; blijkbaar een bedorven lezing. 2) Hs. Vander. 3) Hs. Vanden.

Cap. XXVII. Vanden seven sonden inden heilighen gheest.
XXVIII. Vanden vierehanden sonden die wi biechten.
XXIX. Vanden sonden, dair die bisscop of sijn penitenciaer of absolveert.
XXX. Vanden sonden, dair die paeus of sijn penitenciaer of absolveert.
XXXI. Vanden heilighen lande van beloften.
XXXII. Vanden tien geboden gods ons heren.
XXXIII. Vanden vijf heidensche[n] ghebode[n].
XXXIV. Vanden vier ewangelien ende ewangelisten.
XXXV. Vanden vollen tijt der genaden dat god woud mensche warden.
XXXVI. Vanden echtscap Josephs ende der ioncfrouwen Marien.
XXXVII. Vander engelscher boetscap ende sijn gruet.
XXXVIII. Vander heiligher ontfancnis ons liefs heren Ihesu Cristi.
XXXIX. Vander [1]) vanding Marien totter vrouwen Elizabeth.
XL. Vander saligher gheboort ons liefs heren Ihesu Cristi.
XLI. Vander besnidinge ende vanden naem ons heren Ihesu Cristi.
XLII. Vander epiphanie, die heerlike openbaringe doe Ihesus opten dertienden dach versocht wort vanden heiligen drie coninghen.
XLIII. Vander ioncfrouwe Marien keregane ende van hair kindes presentiering inden tempel mit haer offerhande.
XLIIII. Van dat Ioseph ende Maria vloghen uten lande mitten kinde dolende in Egipten.
XLV. Van dat dat kint drie daghen verloren was ende Ihesus wart ghevonden inden tempel in dat middel der doctoren.
XLVI. Van dat Jhesus opwassede in ghenaden, in wijsheit ende duechden, overmits den gheest, voir gode ende den menschen.
XLVII. Van dat sinte Jan Baptista dopede onsen heer Jhesum Cristum inden Jordaen.
XLVIII. Van dat Cristus inder woestenije .XL. daghe vastede ende hoe en die duvel menigherhande becoorde.
XLIX. Van dat onse heer Cristus riep, vercoes ende vergaderde sijn .XII. apostelen ende van die lesse, die di hem leerde.
L. Van ons heren Ihesu Cristi ghedaente, wise ende forme van sinen leven, leer, predicaci ende miraculen.
LI. Vander [2]) overscoenre glorioseliker verclaring der transfiguracie ons liefs heren Ihesu Cristi.
LII. Van die oetmoedigher toecoemst ende vandinge [3]) dat

1) Hs. Vanden. 2) Hs. Vanden. 3) Hs. vandige.

Cristus vanden berch van Oliveten op enen ezelinne sittende versocht [Iherusalem] 1).

Cap. LIII. Van dat Cristus tooch inden tempel ende verwerp daeruut die coften ende vercoften; ende wat doe bi hem gheviel ende ghesciede.

LIV. Van [dat] die vrouwe Maria Magdalena onsen heer Ihesum Cristum sijn hooft ende voeten salvede.

LV. Vanden avontmale, daer onse heer Ihesus Cristus dat sacrament sijns lichaems stichtede ende alle sijn iongheren pristeren wiede.

LVI. Van dat onse here Ihesus sijn clederen dede uut ende gorde hem mit een dwael ende begonde sijnre ionghers voeten te wasschen.

LVII. Vanden godiliken sermoen dat Cristus predicte ende vanden testamente dat hi voor sijn doot besettede.

Op fol. 106v leest men: «Dit is dat testament... daer ic dat eerste deel als een winterstuck van desen boeck wil mede einden» 2).

Het *Zomerstuk* is het boek der verlossing en begint met den kruisdood. Eerst vinde de korte proloog hier een plaats.

«Aernen vlieghen hoech teghen den sueten somer, als die lucht opclaert ende ghesuvert wart van verpuering der sonnen, die mit haren hetten die coude watervucht tot hoor optrect ende verteert. Des hem die aern wel vervroecht, want hi boven allen voghelen inden raien der sonnen sonder wederslach van oghe scouwen mach mit lust. Hi can hemselven oec vernuwen in sijn ouderdoem, als of hi iongher waer 3). Mit edelen ghesteent versekert hi sijn nest, dat hi sijn iongen vanden serpenten behoirlic can bewaren. Veel ander ende meer proprieteiten heb ic van hem ghelesen, hoe hi is coninc der voghelen, moedich inden stride, ghenadich inden biwesen, behoetsaem van laghen ende vroet, alle edelheden vol, daer lang of waer te scriven. Mer die aern, die ic meen te prisen, is onse suete heer Jhesus Christus, die van hogher vlucht is, daer Ezechiel die propheet int .XVII. capittel of seit: «Een weldich aern mit groten vloghelen, mit langhe gherechten leden vol plumen ende van

1) Aangevuld naar den titel in den tekst zelf.

2) Deze regel bewijst, voor zoover nog noodig, dat winter- en zomerstuk onafscheidelijk bij elkaar behooren. Vgl. ook plaatsen in cap. 43 van het Somerstuck, waar we lezen: «die seven gaven des H. Geests dair ick in dat ander boeck een capittel hebbe of gescreven» «die seven doodlike sonden, daer ic in dat ander boeck een capittel of gescreven hebbe».

3) Vgl. beneden bij de bespreking van een «Sermoen van den zeven Gaven» uit het «Fundament vanden Kersten Gelove», waar we lezen van een «vernieuwinge inden ogen des arnts».

menigher verwen, quam totten berch Libaen ende nam dat morch des cedars, dat overste van sijnre bloeisel, ende bract of ende brochtet inden lande Chanaan, dair of wies een wijngaert scoen ende waert». Dat were des edelen aerns wil ic betoghen inder materien, die recht ghelijc wassen inden somertijt van ghenaden inden lande ons kerstengheloefs [1]). Nu staet vluchts [2]) in Ezechiels prophecie, nae dat een anderen aern quam mit groten vloghelen, die die selve wijngaert plantede ende oeffende, dat hi bloeisel ende vrucht brocht ende voorspoedich wort. Bi desen anderen aern wil ic u ter eren [3]) gheliken, mijn edele waerde heer, opdat ghi [4]) die rancken des wijngaerts Christi, dese materie des Somerstucs vanden Boick der Tafel Kerstens Gheloven, somwijl willen ofbreken ende lesen vergaderen [5]), dat ghi een crans daer of moecht draghen mit al u vrienden in die vermeiing des hemelschen paradijs, die inden somer ewigher glorien bloeit ende spruit doer die vrucht der salicheit Jhesus Christus, die eweliken si gheloeft ende gheeert! Amen.»

Deze proloog wordt echter voorafgegaan door den titel en de «tafele» die luiden als volgt:

«Dit boock is intituliert die Tafel vanden Kersten Ghelove. Is gedicht ende gemaect totter eren ende min ende sonderlinge des hoge gheboren vorst hartoch Alberts, bider genaden gods hertoch in Beieren, palansgrave opten Rijn, grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende here van Vrieslant, van enen oetmoedigen prediker, ghehieten broeder Dirc van Delf, meister inder heiligher scrift ende regent inder universitaten van Arfordia ende van Colonia, int iaer ons heren dusent vierhondert ende vier.

Hier beghint dat Somerstuck vander Tafel des Kersten Gheloven.

I. Vander genadenriker tijt der ontfermherticheit, dat god onse here Jhesus Christus den gecruusten doot woude liden om der menschen salicheit (beghinnende te Midvasten).

II. Vanden oost des coorns ons heren Ihesus lichaem, hoe hi wert gemaeit, inghevoirt ende ghevangen (Dominicam in panibus).

III. Vanden gulden rose, die die paeus wijt, ende die een vroem ridder om die stat voort, welc rose Christum onsen here, rose van Jherico, wel beteikent (Dominica in rosa) [6]).

---

1) «Het werk van den edelen arend wil ik toonen in de materie, die als 't ware groeit in den zomertijd, den tijd der genade, in het land dat is ons kerstengeloof.»

2) Kort daarna, iets verder (?).

3) Eershalve.

4) Hs. hi.

5) Wij zouden zeggen: ende lesen ende vergaderen.

6) Het bij Van Vloten afgedrukte wordt voorafgegaan door deze inleiding: «Die derde rubrica des sonnendaghes in midvasten is genoemt dominica in rosa, dat hiete die sonnendach in rosen; want op dien dach onse aertsche vader die paeus mit

IV. Vander coronanci ende van menigherhande cronen, dair onse lieve here Jhesus Christus mede ghecroent wert ende was.

V. Hoe dat vrome heilige cruus voor den bitteren doot ons heren Jhesu Christi getimmert was.

VI. Vander bitter passi ons liefs heren Jhesu Christi ende van haerre salicheit, die si ons heeft verworven van die inwendige passie.

VII. Van ons heren vijf open wonden ende van den .VII. woorden die hi anden cruus heeft gesproken ende vanden wapenen sijnre passien; van onser vrouwen claghe ende van haren rou ende wee; van onser liever vrouwen .VII. droefenissen.

VIII. Vander begravinge ende uutvaert des gecruusten dode Jhesum ende hoe die vrienden gods sijn graf bescreiden ende mit werdicheit versochten.

IX. Van dat onse lieve here clam ter hellen neder om die te breken ende der ouder vaderen te verlossen ende den duvel dair in te vanghen, te binden ende te besluten.

X. Vander glorioseliken verrisenisse ons liefs heren Jhesu Christi, hoe dat hi vanden smadeliken ghecruusten doot uten grave opghestaen is mit groter eren.

XI. Hoe onse heer Jhesus opten dach sijnre heiliger verrisenisse alre eerst sijnre liever moeder vandede ende mit liefliker wise van haren druck troostede, ende van onser liever vrouwen .VII. vroechden.

XII. Hoe dat onse lieve here Jhesus der vrouwen Maria Magdalena bi de grave openbairde waerom dat [1]) die vrouwen onsen heer volchden.

XIII. Hoe menichwarve dat onse here Jhesus na sijnre verrisenisse sinen iongheren int gemeen ende bisonder hem openbaerde. Of Sinte Pieter dootlike sonde dede.

XIV. Vander letanien groot ende clein [2]). Van die vasten [der] quatertemper. (Hier van den ouden testamente merckelike saken.)

---

groter hoechtijt wiet een gulden rose ende als hi die in sijnre processien omgedraghen heeft, soe ghift hise mit groter waerdicheden ende benedixie den vroemsten ridder, die teghenwoerdich in syn hof is, ende die ridder sit op sijn ghereid mit alle sijnre cierheit mitten heerscappen ende vorsten ende volck ende voirtse om alle die stat ende van dier tijt soe is die ridder in alle den hove te eerliker ende te waerdigher.» Groote overeenkomst met de symbolische verklaring dier Gouden Roos biedt de nog heden bekende van de «Passiebloem» (Passiflora) die in de 16e eeuw in Europa bekend werd.

1) Tengevolge waarvan.

2) «Die letanie beduut alsoe veel als bidden, begheren of eisschen, ende die twerehande, die meerre letanie, ende die houtmen nae paesschen op St. Marcus dach, ende die minre letanie, diemen hout drie daghen voir ons [heren] hemelvaerts dach.»

XV. Vander glorioser opvairt dairna dat onse lieve heer verresen was, clam op totter rechter side sijns vaders boven alle hemelen, dair menich notabel dinc in staet.

XVI. Hoe dat die apostolen den heiligen gheest opten pinksterdach te samen ontfinghen, daer menighe scone reden vanden ouden testament ende vanden nuwen in staet.

XVII. Vanden ghemenen raet der apostolen, die si hadden na dat si den heiligen gheest hadden ontfangen, opdat si di articulen der kersten gelove souden dichten. Daer is die beduding vanden gelove.

XVIII. Hoe dat die .XII. apostolen van gods beveling hem deilden in allen landen, dat woort gods te prediken, miraculen te doen ende dat volc te bekeren; waerom datter .XII. waren ende wat elc bedude ende sijn leven ende sijn doot.

XIX. Vanden staet ende ordinanci der heiligher kercken ende onderseeit ende sciekenis hoirre prelaten, van paeus macht, bisscopen ende priesters macht.

XX. Vanden anderen staet ende ordinanci der heiligher kercken. Hoe dàt die doctoren, meesters, lerars, predicaers ende studenten regiert sullen werden. Een scoen disputaci tusschen enen meister ende enen iongher, ende vanden doctoren ende predicaren, hoe si leren ende instrueren sellen.

XXI. Vanden derden staet ende ordinanci der heiligher kercken, hoedat die predicaers prediken ende den volc die werken der ontfermherticheit leren sullen; seer scoen hoe die predicaers den menschen leren sellen, beide jode ende heiden, quade ende guede.

XXII. Vanden eersten werc der ontfermherticheit als die hongherigen te spisen ende die dorstigen te laven. Hier sijn drie questien, hoemen aelmissen gheven sal.

XXIII. Vanden anderen werc der ontfermherticheit, die wandelaren ende die peregrinen te harberghen ende te ontfaen; hier veel vanden ouden testament ende nuwen, groot oirber in desen wercke.

XXIV. Vanden derden werc der ontfermherticheit, als die naecten ende bloeten te cleden; hier van onse here ende sinte Martijn ende hoe dit werc hoven alle ander overgaet.

XXV. Vanden vierden werc der ontfermherticheit, als die siecken te vanden ende te visitieren. Hier een groot notabel van enen cruce van mededoghen ende liden.

XXVI. Vanden vijften werck der ontfermherticheit, als is die ghevanghen te troosten. Hier heeft men sonderlinge saken van Cristo, Daniele ende Moise.

XXVII. Vanden sesten werc der ontfermherticheit, als is die doden te begraven; veel vanden ouden testamente.

XL. Van sonderlinge tiden inden iair, dair die heilige kerc veel wonders in begaet. Item hier van vier tiden binnen den iair, dair veel notabels vanden ouden testament in staat.

XLI. Vanden historien ende gesticht, die voir christus tiden onder die Romeinen ende heiden vielen; item van vier duechden ende menich exempel die dairtoe dienen.

XLII. Vanden heidenschen beelden ende die depinctien, dair si die duechden mede wouden leren ende die onduechde gheven te kennen; item van veel beelden ende guede leer daer toe.

XLIII. Vanden stride tusken den duechde ende den sonde. Item van twien riken ende disputacien[1]) tusken die sonden ende der duecht.

XLIV. Van exempel, mirakel, heilich leven gueder menschen, die na Christus tiden sijn gesciet. Item hier veel gueder exempelen uutten Vaderboic.

XLV. Van des keisers troen ende hoemen hem kiest ende croent; vander ridderen oirden ende vanden huusman.[2])

XLVI. Van speel of tijtverdrijf der heren of der vrouwen, dairmen nochtant guede exempelen bi mach verstaen ende leren. Item hoe dat scaexspul was gemaect ende menich notabel sake.

XLVII. Vanden coninc Salomon ende vander coninginne van Saba; van horen parabolen, notabilen, proverbien, bisproken ende leer, die te gehoegen staan; item van die conincinne van Saba ende Salomon ende van horen disputacien veel notabels dincs.

XLVIII. Vanden morgenspraec tusken den ontfermhertichste god Christum ende den mistroestigen sondaer, die in wanhoop gevallen is; menich suet dinc van gods ontfermherticheit ende troist den sondaer ende leren te sterven.

XLIX. Van entekersts toecoemst, van sijnre hantiering ende hoe hi sel eind nemen. Item hier veel teikenen sijnre toecoemst ende wat hi bedriven sel.

L. Vanden ioncsten dage ende vanden gemenen oirdel, dat god sitten sel over die levende ende doden. Item hier vanden .XV. teikenen ende woirden, die god spreken sal totten goeden ende quaden[3]).

LI. Vander ewigher verdoemnisse ende vander onsprekeliker pinen der hellen; item veel questien vander pinen der hellen ende elc na sijn sonde.

---

1) Hs. dispensacien.

2) ... ende hoe Willem van Hollant was gecroent ende vanden regulen die den ridderen toehoren sel». De tekst leert dat de inhoud bij vergissing tweemaal wordt opgegeven; van Willem van Holland wordt slechts terloops gesproken.

3) Over teekenen, die het laatste oordeel zullen voorafgaan, zie Vos, De leer der vier Utersten, blz. 158 vlg.

LII. Vanden vegevuer ende hoe die ellendige siele van onser weldaet gheholpen worden ende vanden engelen getroist ende visitiert; item veel saken, wairom dat dat vegevuer immer is ende wairmede men die sielen helpen sel ende hoe swaer ende bitter dattet is.

LIII. Van dat scone hemelrijc, glorie ende salicheit des ewichs levens, hoe god sal gheven sentencie den goeden, ende hoe scone dat dat hemelrijc is, ende een suet gebet dat Ancelmus leert.

Fol. CXCIv. Nu ist ghesloten, dat boeck vanden kersten ghelove, in alle sinen capittulen. Des hebbe god lof ende eer, nu ende immermeer! Amen.»

Was Dirc van Delf werkelijk de schrijver van de Tafel van der Kerstenre Gheloven of slechts de vertaler, zooals men zou kunnen beweren naar aanleiding van de laatste regels van een met V 55 overeenkomend Brusselsch handschrift (21974): «Expli(cit) . . . (uitgeschrapt) . . . bouk der kristen ghelove, dat in latijn hiet Tabula fidei orthodoxe»? Wij voor ons gelooven die gevolgtrekking niet te mogen maken; hoe dikwijls treft men in Dietsche handschriften Latijnsche titels enz. aan, die slechts bewijzen hoe vreemd het den «klerken» in de vijftiende eeuw nog viel, de landstaal te schrijven. Hetzelfde hs. V 56, waaraan wij de inhoudsopgave ontleenden, geeft aan het slot: «Explicit liber bonus tractans de diversis materiis», hoewel het geheel in het Dietsch is geschreven. Volstrekt niet onwaarschijnlijk is het, dat de titel «Tabula Fidei Christianae» op het boek is geplaatst ook al heeft dit nimmer anders dan in de landstaal bestaan. Wij kunnen zelfs een dergelijk voorbeeld uit een ander (Middelnederduitsch) hs. van Dirc van Delf bijbrengen: in hs. Darmstadt 2667 [1]) vinden we midden tusschen den Duitschen tekst: «Explicit Tabula Fidei Cristiane in primam eius partem scilicet estivalem» [2]).

Wij nemen dus aan, totdat een nauwkeurig onderzoeker van het omvangrijke werk ons komt leeren dat wij dwalen, dat Dirc van Delf niet vertaalde. Allerminst echter wordt bedoeld dat zijn werk geheel oorspronkelijk zou zijn: in ieder geval hebben wij met een compilatie te doen. Geheele kapittels zijn aan bekende middeneeuwsche schrijvers ontleend; den naam Augustinus troffen wij haast op iedere bladzijde aan die wij lazen; elders Beda, «die gulden legende diemen noemt dat passionale» enz. De klassieke oudheid, de wereldgeschiedenis leveren ontelbare citaten; Ovidius, Tullius worden aangehaald. Dit alles is geenszins te verwonderen en volkomen zooals het behoorde. Een wetenschappelijk werk als dit moest steunen op het werk van tal van voorgangers. De doctor in de theologie — de eenige destijds

1) Zie beneden.

2) In het Haagsche hs. V 55 staan tusschen den Dietschen tekst telkens opschriften als: Decima questio; Miracula X; etc.

in Holland, zegt men — die te Erfurt en Keulen studeerde, moest een boek leveren, dat op de hoogte was van zijn reeds veel lezenden tijd. In hoeverre hij aan dien eisch heeft voldaan, blijft te onderzoeken. Wij wenschen slechts, vooral ter vergelijking met de Coninx Summe, enkele proeven van zijn arbeid voorloopig bekend te maken in afwachting van een volledige uitgave. Intusschen hopen wij reeds nu de overtuiging te vestigen, dat Dirc van Delf in helder, dikwijls ook in heel mooi Nederlandsch gezegd heeft wat hij van zijn geliefde theologische wetenschap te zeggen had.

Ten slotte enkele bibliografische aanteekeningen, gedeeltelijk berustende op gegevens, mij bereidwillig door den heer De Vooys afgestaan. De ons bekende handschriften dan van Dirc van Delf zijn de volgende:

Van het Winterstuk:

a. Kon. Bibl. V 55, van 1469.
b. Kon. Bibl. X 53, van 1470.
c. Kon. Bibl. 133 F 18 (fragment), ± 1450.
d. Amsterdam, Univ. Bibl. I H 36, van 1449.
e. Amsterdam, Univ. Bibl. I G 18 (fragment).
f. Leiden, Bibl. M. d. Ndl. Letterk. 222 (fragment).
g. Brussel, Kon. Bibl. 21974, van 1442.
h. Engelsch hs. 27 [1]).
i. Eng. hs. 44—49 (fragment).
k. Trier, 1935 (fragment) (?).
l. Würzburg, 144 (fragment) (?).

Minder talrijk zijn die van het Zomerstuk, nl.:

m. Kon. Bibl. V 56, van 1480.
n. Leiden, Bibl. M. d. Ndl. Letterk. 338 [2]) (fragment).
o. Gent, 220 (fragment).
p. Darmstadt, Hofbibl. 2667, van ± 1450.

Met hs. *a* komt volkomen overeen het oudere hs. *g*, waaruit reeds de zinsnede geciteerd werd «dat in latijn hiet Tabula Fidei Ortodoxe». Het is een perkamenten hs. (27 × 28$^1/_2$ c.M.), in twee kolommen beschreven, en is merkwaardig om de miniaturen die de eerste letter van elk hoofdstuk versieren. Zoo ziet men in de A op fol. 1 (blauwe letter met witte ranken) in de bovenste ruimte een figuur (engel?) in wit harnas met gouden keten, rooden mantel en baret, met een boek in de hand; daarachter een dubbelen adelaar met uitgespreide vleugels; in de benedenste ruimte den schrijver, gezeten in een stoel, schrijvende op een aan den

1) Verslag van De Flou en Gailliard, 1895.
2) De naam van den auteur wordt niet vermeld in den catalogus.

stoel bevestigde plank of lessenaar. Zeer veel overeenkomst met deze miniatuur vertoont die in hs. *p*; de adelaar is daar duidelijker, de figuur eenvoudiger, met roode muts, roode kousen en witten roodgevoerden mantel; de schrijver zit er op een bank en heeft het perkament op de knie. Een andere teekening van het Brusselsche hs. verbeeldt de Drie-eenheid: den Vader met kroon en aureool, gezeten, met de handen het kruis ondersteunende met den Zoon, en met den H. Geest als een duif aan de rechterhand[1]); ervoor ligt een monnik in aanbidding. Op fol. 35a: een vrouwenfiguur, rood kleed en witten hoofddoek; op gouden achtergrond zeven donkere dierfiguren: de zeven hoofdzonden.

Hs. *b* echter, over het geheel minder zuiver van taal dan *a* en één jaar jonger, wijkt in inhoud af. Door vergelijking niet alleen van de titels maar ook van de begin- en slotregels der hoofdstukken, bleek mij dat de verschillen hierop neerkomen: de capita VI, VII, VIII, XIII en XIV (volgens *a*) ontbreken, de capita XXIII en XXIV staan in omgekeerde volgorde en cap. XXVII en XXVIII zijn tot één hoofdstuk vereenigd, evenals cap. III en IV, zoodat *b* er 51 inplaats van 57 telt. De weggelaten hoofdstukken handelen over natuurwetenschappen; was dit den afschrijver te geleerd? of te heidensch? — Op fol. 1 «Dit is die tafel ende die capittelen inden eersten boeck des winterstuckes datter hiet *die titel vanden kersten ghelove*», op fol. 2 «Dat winterstuc vanden *tafel of spiegel* vanden kersten gelove, dat broeder Dirc van Delf... screef... int iaer ons heren .MIIIIC. ende vier».

Hs. *c* bevat de veertig eerste capittelen van hs. *a*, maar XXIII en XXIV zijn omgewisseld, als in *b*. Deze volgorde, waardoor de val van Adam en Eva onmiddellijk op die van Lucifer volgt en het hoofdstuk «vanden drie cluften (*c*: «vier clufteren») ende wortelen der sonden» aansluit op de andere hoofdstukken over zonde lijkt mij beter en oorspronkelijker. Nader onderzoek misschien van *g* kan dit leeren. — Op fol. 4v «Daer einden nu een deel vanden .LXVI. capittelen, vanden eersten tot den viertichsten, inden winterstuck vanden boeke, dat daer heet die tafel vanden kersten ghelove ende ooc dat oude testament. Desen boec was ghemaect ende ghescreven int jaer ons heeren doemen screef .MCCC. ende sevene...»(!)

Hs. *h* sluit zich aan bij *c* door het noemen van 66 capittelen. Het is uitvoerig beschreven in de «Beschrijving van Mnl. hss. in Engeland» van De Flou en Gailliard, blz. 80[2]). Het is een folio hs., 15e E., perkament, met miniaturen. De proloog ontbreekt. Fol. 1: «Die tafel vanden kersten ghelove». Explicit fol. 205v: «Daer einden nu die sesse ende tsestich

1) Dezelfde zeer gewone voorstelling in het Haagsche hs. der Dietsche Doctrinale AA 69.

2) De auteur Dirc van Delf wordt er niet genoemd.

c a p i t t e l e n inden uuitganc (sic) vanden bouke dat daer heet Die tafel vanden kersten ghelove. God si gheloeft.» Evenals in *b* en *c* zijn twee hoofdstukken verwisseld. De aanhalingen bij De Flou geven geen recht de redaktie voor verschillend van *a* te houden, b.v. fol. 19 «Vanden .III. instaende cledinge der sielen» komt ook in *a* voor, doch vormt daar geen afzonderlijk hoofdstuk: het maakt deel uit van cap. XII.

Hs. *f* (deel van een verzamelhandschrift): «Hier volgen sommige capittelen genomen uten boec datmen hiet den teitel des kersten geloves» («tijtel» ook in hs. *b*). De hoofdstukken zijn niet genummerd, maar dragen ongeveer dezelfde opschriften als in de andere mss. Vergelijking met de «tafele» van *a* leerde mij dat cap. VIII, XIV en XV ontbreken, XII en XIII in omgekeerde volgorde voorkomen. Verder dan cap. XXII schijnt deze bloemlezing niet te gaan.

Hs. *e* bevat slechts cap. XXXII «Vanden tien gheboden», hs. *i* de capita XXVIII, XXIX en XXX; van *k* en *l* is nog niet met zekerheid te zeggen of ze fragmenten zijn van Dirc van Delf, dan wel of ze een zijner bronnen vertegenwoordigen.

Hs. *n* bevat de tweede helft van het Zomerstuk («Hier beghint dat naevolghen des boeks des kerstens ghelove dat anderde boeck vervolghende»), van af cap. XXXI. Het XLVIII° hoofdstuk is «vanden keiser Constantinus hoe hi die heilighe kerk wiede. Ende vander disputacien twisschen den paeus Silvester ende den Ioden daer hi ende sijn moeder overheren van waren». Cap. XLIX komt dan overeen met XLVIII van hs. *m*, en er zijn 54 inplaats van 53 capita. Op fol. 138^v het explicit ook van *m*: «Nu ist ghesloten dat boek vanden kersten ghelove in allen sinen capittelen, des heb god lof nu ende immermeer amen».

Een fragment van het Zomerstuk geeft ook hs. *o* op pag. 259b: «opten pinxterdach» = cap. XVI van *m*.

Hs. *p* is een Middelnederduitsche vertaling of eerder omwerking. De proloog is een omwerking van den proloog op het winterstuk; de schrijver wordt er niet genoemd; de inhoud is die van het Zomerstuk verdeeld in vijf «tractatus», waarvan het eerste en tweede met het eerste en tweede negentiental capita van *m* overeenkomen; het derde ontleent stukken aan het Horologium, Cordiale e. a. en eindigt met ons cap. XLVIII, het vierde geeft hoofdstukken over het leenrecht naar den Sassenspiegel en over het Schaakspel (hs. *m* cap. XLV), het vijfde eindigt met de laatste vijf capita van het Zomerstuk. Over dit hs. is gehandeld in het Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, II Band, Germ. Abtheil., Weimar 1881, pag. 131—150, door prof. dr. Wasserschleben, die er groote stukken uit afdrukte.

Zoo hebben wij thans kennis gemaakt met eenige werken, die min of meer uitvoerig en volledig, de geheele Christelijke geloofsleer in de Dietsche taal inhouden, en het ligt nu in onze bedoeling die hoofdstukken uit de behandelde werken, die ze met des Coninx Summe gemeen hebben, een weinig nader te beschouwen, wat ongetwijfeld er toe bijdragen zal om deze laatste beter te leeren kennen, zoodat we hare beteekenis noch over-, noch onderschatten. Maar tevens worden we dan genoopt — en niet tot onzen spijt —, kennis te nemen van een groot aantal losse stukken over dezelfde onderwerpen, in allerlei handschriften en incunabels verspreid, aan allerlei schrijvers ontleend; een volledig overzicht over die nog zoo goed als niet onderzochte litteratuur te geven, staat wel niet in onze macht, maar van haren rijkdom zal de beschrijving van wat wij in slechts enkele bibliotheken, voornamelijk in onze Koninklijke, hebben gevonden, den lezer gemakkelijk overtuigen. En over geen onderwerp was de oogst rijker dan over dat hetwelk frère LAURENT aan het hoofd plaatste zijner compilatie,

De tien geboden. «Leert de .X. geboden op u .X. vingheren tellen», zegt de *Spiegel der Kersten Eeuwe* 1), «opdat ghijse altoes moecht weten ende onthouden voer alle dinc». Dien raad hebben onze vijftiende-eeuwsche voorouders niet in den wind geslagen en zij hebben meer gedaan dan de geboden op hun vingers natellen: preeken, traktaten zonder tal, ja gansche boeken hebben ze volgeschreven 2) over die vermaarde «tien woorden», door de helden onzer didaktische poëzie, Maerlant en Boendale, evenmin vergeten als door WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH, ja die zelfs door DANTE 3) in verzen werden gebracht om zich te verdedigen tegen de aanklacht van ketterij. Reeds door LELONG 4) zijn eenige verschillende redaktiën der tien geboden afgedrukt, die hij in middeneeuwsche getijdenboeken en dgl. had gevonden; tot zijn ergernis, want de onderlinge afwijkingen waren hem een klaar bewijs «van eene ongemeene achteloosheid der gewaande geestelijkheid» en «van vervalsching des bijbels». Over die verschillen straks nog een enkel woord, als wij iets meer over de traktaten zelf hebben vernomen. Vooraf mogen hier een paar berijmingen gaan die op ééne lijn staan met de bedoelde door LELONG uitgegeven prozateksten, in de eerste plaats die van den *Lekenspiegel* (I, 45):

---

1) Campbell 1586.

2) Moll noemt als Latijnsche werken over den dekaloog door Nederlanders geschreven: Niders Praeceptorium, Hendrik van Herp's Speculum Aureum en Johannes Beets' Praeceptorium.

3) Zie Geffcken, Beilagen blz. 206.

4) Zie zijn Boekzaal der Nederduitsche Bijbels, blz. 224 sqq. en blz. 301—306.

«Ende dit sijn tien ghebode,	(var.) sijn die t.
Dien wi houden van Gode:	die.
Elk mensche die sal	
Gode minnen boven al	
Ende sinen evenkersten, des sijt vroet,	ende sijts vroet.
Ghelijc hi hem selven doet;	
Gods name te gheenre stont	
Te vergheefs nemen inden mont;	en noemt te v. in.
Vieren wel die daghe ons heren;	viert . . . daghen.
Vader ende moeder altoos eren;	
Anders mans wijf onderwinden niet;	overspel en doet niet.
Ende ooc niet stelen, wats gheschiet;	en stele oic niet,
Niement doden noch verslaen;	N. en dode no en . . .
Gheen valsch oorconde doen verstaen;	Gheene . . . doe gaen.
Anders mans wijf begheren twint,	van a. m. w. en onderwijnde [di tw.
Noch niemens goet, waerment vint.»	n. anders g.

Wij beginnen niet met regel 91 alinea, zooals in de uitgave, want regel 87—91 vertegenwoordigen het eerste gebod en er volgen er dan ook nog slechts negen. De vier bedoelde regels bevatten de twee «praecepta charitatis», die door moddeneeuwsche schrijvers zoo vaak aan de «decem praecepta divinae legis» worden toegevoegd [1]); dit gebod, als samenvatting der Mozaïsche wet, komt reeds voor Deut. VII : 5, Lev. XIX : 18: «Gij zult Jahveh uwen God liefhebben met uw gansche hart en met uw gansche ziel en met al uw vermogen. Gij zult uwen naaste liefhebben als uzelf».

Bekend is het door Snellaert uitgegeven, vrij uitvoerige rijmwerk *Van den tien Plaghen en den tien Gheboden*, waar telkens een plaag beschreven wordt en gevolgd door het daarop betrekking hebbende gebod. Er volgt daar nog een kortere berijming «Noch die X gebode» van 47 regels, en daaraan wordt er weer een vastgeknoopt van 12 regels:

blz. 637, regel 54 «Dit hout vaste in dinen sinne:
Gode vrucht, vleit ende minne
Ende zweer bi hem gheen meinede;
Eert vader ende moeder beide;
Houdt dijn vierte waerdu macht
Ende huedt di voor manslacht;
Sijt reine ende hebt cuuscheit lief;
Daertoe en sijt oec gheen dief;

[1]) B.v. door Bonaventura. Vgl. ook Mattheus XXII : 37—40, en zie boven waar over Dionysius den Karthuizer wordt gesproken.

Voor valsch ghetughe wes behoet,
Ende begheer tonrechte niements goet,
Ende breec oec niet dien huwelic orden.
Dese .X. dit sijn Gods worden.»

Kernachtiger is een rijmpje, dat een afschrijver *die tien Geboden op hoir corst* heeft genoemd en dat als bladvulling in handschriften van geestelijken inhoud wordt aangetroffen [1]). GEFFCKEN drukte het reeds af (blz. 50) uit den in 1483 te Culenborch uitgegeven *Spieghel onser Behoudenisse*; hier volgen twee teksten uit Haagsche handschriften, met de varianten van den Spieghel:

Kon. Bibl. X 114, fol. 1:
«*Dit sijn die tien Geboden op hoir corst*:
Minne ende oefen enen god
Ende zweer niet bi hem in spot;
Vier die heilige dage algader;
Eer moeder ende vader;
En breng niement ter doot,
Noit en stel niet al hebste noot.
En doch geen oncuischeit noch over-
Noch valsch getuuch also wel; [spel,
En begheer niements beddenoet.
Noch sijn goet al histu bloet [2]).
Mensche dit sijn die tien gebode
Die di gegeven sijn van gode
Ende met niet min en mogestu comen
[te hemelrike,
Dan te houden die tien gebode gan-
selike» [4]).

Kon. Bibl. T 352, laatste blz.:
«*Dit sijn die .X. ghebode op corste*:
Mint ende ghelueft aen enen god:
En sweert niet bi hem in spot;
Viert die heileghe daghe algader;
Eert moeder ende vader
En slaet niement doot
En steelt niet al bestu bloet;
En doet gheen overspel;
En tuicht niet valsch over iemant el
En begheert niements beddeghenoet
Noch en begheert oec niements
[vremden [3]) goet.»

Veel meer heeft WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH van de tien geboden te vertellen in een gedicht [5]) van die soort welke de Franschen, zooals wij zagen, «sermons en vers» plegen te noemen. Evenwel veel bijzonders bevat zijn traktaat, dat hij op verzoek der abdis van Rijnsburg samenstelde, niet; in ernst en innigheid staat het bij de

---

1) Een bijzonder onhandige berijming is te vinden in de vertaling van Gerson's Opus Tripertitum, Campbell 802.

2) Hier eindigt het versje in den Spiegel, waar ook het opschrift ontbreekt, dat het ww. altijd in den 2en pers. meerv. heeft en het 7e geb.: vliet onc.; het 8e: ende v. g. so wel; het 9e: Geert niement betgenoet.

3) Hs. vreden.

4) Reeds gedrukt bij Lelong, Amst. 1732, blz. 305, naar dit handschrift.

5) Zie de uitgave van Bisschop en Verwijs, blz. 6—12. Het gedicht telt 625 regels.

meeste prozastukken over hetzelfde onderwerp achter; eigenaardig zijn de volgende regels die leeren, hoe hij aan de jonge meisjes te Rijnsburg de tien geboden smakelijk trachtte te maken:

«Oec spreecter som al openbaer:
Twaer den mensche voel te swaer
Gods gebot te houden al;
Wat in bedwange leven sal,
Dat moet ouden ende grisen.
Nu wil ic mitter waerheit bewisen,
Dat si langer leven souden,
Die die tien ghebode houden,
Ende oec voele minre arbeit liden,
Dan diese breken tallen tiden
Ende leven na der werlt eisch» [1]).

Letten wij op de prozalitteratuur, dan vinden we in de eerste plaats [2]), dat een uitvoerig traktaat over de tien geboden is uitgegeven door den heer G. H. VAN BORSSUM WAALKES in «De Vrije Fries» van 1890 [3]), naar een hs. der Provinciale Bibliotheek in Friesland [4]). De uitgever kende echter ook andere handschriften, waarin hetzelfde traktaat deel uitmaakt van een grooter werk, met name het door hem met C aangeduide ms. van de Maatsch. d. Ned. Letterkunde, naderhand in den catalogus (op n⁰. 330) omschreven als een *Samenspraak tusschen een meester en een leerling over Israëls uittocht uit Egypte, beschouwd als een symbool van de reis door de wereld naar den hemel* en waarvan de inhoud in drie gedeelten is te splitsen: 1. een stuk over den tocht der Joden naar Egypte, hun uittocht en hun komst aan de Synaï, 2. een stuk over de tien geboden, aanvangende «septies in die cadit justus» en 3. een stuk over de reis van Synaï naar Kanaän. Het Friesche handschrift, door den heer van Borssum Waalkes A genoemd en waarnaar hij zijn tekst uitgaf, bevat van deze stukken slechts 2.; een Amsterdamsch hs., door hem D genoemd en mij van elders als 1 F 51 opgegeven, begint met den uittocht uit Egypte. De heer De Vooys zendt mij de volgende beschrijving van het 16e-eeuwsche hs. n⁰. 9392 der Fidei-Commis-Bibliotheek te Weenen:

---

1) Regel 75 sqq. Dat de opvatting van W. v. Hildegaarsberch meer verbreid was in de Middeneeuwen, leert eene plaats in den Spiegel der Sonden, ed. Verdam.

2) Met voorbijgang van het korte traktaat bij Van Vloten op blz. 61 (uit hs. AA 69 der Kon. Bibl.) en van een kort traktaat uit het Hulthemsche hs. (N⁰. LXI) uitgegeven in het Vad. Mus. II, blz. 424.

3) 3e reeks, 5e deel, blz. 239.

4) Een nummer wordt niet opgegeven.

Fol. 1. Hier beghint dat prohemium up die tractaect vanden tien gheboden, die ons totten rechten wech sullen wisen ende bringhen hierboven in dat hemelsche Iherusalem. Nolite timere sed descende in Egyptum..... Alsoe staet ghescreven in den eersten bouc der ouder eeuwen, dats der ouder wet, dat god sprac totten heleghen patriarche Jacob: Du en sulst niet vreesen want ic wil di tot eenen grooten gheslachte maken, daer omme ghaet neder in Egyptenlant ende ic wil di weder van daer leeden in al dat heleghe lant van belofte....

(Gesprek tusschen een meester en een jonger).

Fol. 16c: Die prologhe vanden .X. gheboden gods. Sepcies in die cadit iustus.....

Fol. 17d: Dat eerste ghebodt gods.

Fol. 100d: Van Maria.

Fol. 103c: ...indien hi zijns selfs es te niete worden waerlijck, dat wij hiertoe comen moeten, dies helpe ons god! Amen.

Fol. 104a: Die bedudinghe hoedat die kinderen van Israel quamen int lant van beloften. Historie. Nu hebbic di gheseit also vele alser mi voren of stont, hoe die tien gheboden ghegheven worden den huutvercoren volke gods in dien dat alle zalicheit des menschen besloten es. — Die iongher. Want du mi gheseit heves hoe dat volc uut Egypten quam ende hoe hem god aen desen berghe die gheboden gaf, soe wistic oec gheerne hoet hem verghinc....

Op fol. 124d breekt het traktaat af, doordat er één folio is uitgescheurd.

Nog wordt hetzelfde werk gevonden in hs. Gent 1514 en heet daar: *Wechwiser totten hemelschen Jheruzalem*; eveeneens in het Deventer hs. 59 dat van 1462 dateert; in de Leidsche hss. Letterk. 347 [1]) en 1032 (fragmenten); in het hs. Dusseldorf Landesbibl. C 24 («Hier beginnet die historie der kinder van Israhel woe si doer die woestijn toegen uut Egipten, daer mede werden in getagen die X gebade ende syn seer merckelick») van 1462; in het Ruusbroec-hs. M6 (= Berlijn ms. germ. qu. 1085, v. Arnswald 3112) in het Ruusbroec-hs. M10 (= Berlijn Ms. germ. fol. 1028, v. Arnsw. 3142). Een dezer beide laatste is Middelnederduitsch; andere Middelnederduitsche handschriften zijn: Den Haag, Kon. Bibl. C 2 (Cat. Oranje-Nassau-boekerij n0. 7) en de door Geffcken (Bildercatechismus p. 42 vlgg.), door Al. Reifferscheid (Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung 9, 142; 10, 21; 11, 105) en door Borchling (Mittelnederd. hss. blz. 124) beschrevene.

De titels van het hs. von Arnswaldt 3166, gedateerd op 1504, en van verscheidene 16e-eeuwsche drukken deden REIFFERSCHEID het

---

1) Fol. 171—207v.

werk toeschrijven aan JOHANN GEILER VON KEISERSBERG, denzelfden die het ook door ons besproken Opus Tripertitum van Gerson in het Duitsch heeft vertaald. In het bedoelde handschrift wordt het werk genoemd: «Eine geistliche bedeutung des aussgangs der kinder Israel von Egypto, durch den hochgeleerten D. Johan Geyler von Keisersperg vor vil iaren geschriben und yetz fleissigklich ubersehen und von neüwes auszgangen anno 1504.» Dit handschrift bevat niet het sub 2. genoemde stuk over de tien geboden, dat ook volgens het straks genoemde hs. Dusseldorf is ingeschoven. Hoe staat het echter met het auteurschap van Johann Geiler? Uit het artikel over hem door E. Martin voor de Allgemeine Deutsche Biografie bewerkt zag ik, dat in ieder geval in den aanvang der 16de eeuw het werk gewoonlijk op zijn naam stond[1]), een eigenschap, die het met vele andere geschriften gemeen heeft, die daarom nog niet altijd wezenlijk van hem stammen. Hoogstens is hij de vertaler van het traktaat, waarvan Chr. Schmidt (Hist. littéraire de l'Alsace, II 381) een 14e-eeuwsch Latijnsch hs. uit de Straatsburger bibliotheek beschrijft. Wordt het hierdoor al betwijfelbaar, of onze Dietsche tekst iets met Johann Geiler heeft te maken, die twijfel vermeerdert sterk, als men let op de jaartallen van twee Middelnederlandsche handschriften, die beide van 1462 zijn, het jaar waarin Geiler, geboren in 1445, tot «baccalaureatus artium» werd bevorderd. Hoewel de noodzakelijkheid van een verder onderzoek blijft bestaan, meenen wij de hooge waarschijnlijkheid te moeten aannemen van het bestaan van twee vertalingen, een Middelnederlandsche en een Duitsche, van eenzelfde Latijnsch traktaat, van welke beide de Middelnederlandsche de oudste is. Het blijft o. a. echter de vraag of er een Dietsche tekst bestaat zonder de tien geboden.

Zooals gezegd is, wordt door Reifferscheid t. a. p. aangetoond, dat het traktaat over *de tien geboden* is ingeschoven. Wij zagen dat dit op zichzelf voorkomt in het hs. A van den heer Van Borssum Waalkes, maar bovendien wordt het gevonden in hs. 133 F 5 van de Kon. Bibliotheek en Duitsche handschriften en drukken[2]). Een der hss. van Geffcken (thans Hamburg Theol. 1554) begint met de merkwaardige aanwijzing: «Hije beginnent d'e tzien gebode mitter glosen. Als

---

1) In 1510 verscheen, en later nog herhaaldelijk: »Das Buch Granatapfel.... mitsampt ausgang der kinder Israhel». Allg. D. Biographie 8, blz. 514.

2) Hs. 133 F 5 (zie het verslag van de Kon. Bibl. over 1897, blz. 33, N°. 49) bevat een tekst die overeenkomt met dien der hss. C en D, in «De Vrije Fries» op blz. 246 beschreven. — De opgaven van Geffcken worden door v. B. W. aangevuld. — Nog vergelijke men wat de heer O. Spitzen schreef in De Katholiek van Mei 1887 (dl. XCI), blz. 293.

si der eirwerdige leire und meister MARCUS VAN DER LINDOUWE [1]) gemaeht hait. Dit is de vorrede. Seven werff an dem dage...» In een Duitsch hs. der Haagsche Kon. Bibl. (C 2 [2])) wordt hij genoemd «der geistlich bruder Johannes Lindaw ein barfusz und ein lerer der heiligen geschrift.» Dat de auteur den naam Lindaw of van der Lindouwe droeg, kan dus worden aangenomen, doch de gronden, waarop de heer v. B. W. hem voor een Nederlander verklaart, kunnen deze bewering moeilijk dragen. «Van» is evengoed Middelnederduitsch [3]) als Middelnederlandsch; hetzelfde geldt van «hosen» voor kousen enz.; er wordt wel aangetoond, dat de streek aan de Linde Lindouwe zou hebben kunnen heeten, maar de bewijzen dat die naam werkelijk in gebruik was, blijven achterwege. De handschriften waarin de naam Lindouwe (Lindaw) voorkomt, zijn juist beide Nederduitsch!

Ons bestek laat geen verder onderzoek in dezen toe; genoeg zij het, dat het op naam van MARCUS VAN DER LINDOUWE staande traktaat behalve in het Middelnederduitsch ook in het Middelnederlandsch zoowel als deel van den Wechwiser als zelfstandig voorkomt. Wat nu de wijze van behandeling aangaat [4]), zooals reeds gezegd is, is het een dialoog tusschen een meester en een jonger; van ieder gebod wordt eerst aangegeven, hoe men het houden moet, dan door welke handelingen men er tegen zondigt; een methode die, zooals we weten, reeds van Bonaventura stamt. Over beeldendienst wordt niet gesproken. De stijl is eenvoudig, soms gevoelvol: (blz. 255) «Du en salste gene vreemde gode aenbeden. O lieve jonger, wat sijnder nu vreemde gode in menigher menschen herten!» Augustinus wordt gedurig aangehaald; verder wordt o. a. als bron gebruikt «dat boec vanden rechte der heiligher kerken.» Het traktaat geeft meer, dan de titel zegt, zooals uit eenige citaten blijkt: (bij het 3e geb. blz. 269) «Nu saltu weten dat deser sunden in den heiligen geest .VI. sijn...»; (bij het 4e geb. blz. 278:) «Die jonger: Ic heb di wal verstaen, doch soe begeer ic een weinich te weten vander biecht. — Dat wil ic di seggen....» (bij het 6e geb. blz. 289:) «Nu segt mi wat hoert tot enen rechten hilix bedde datmen den staet recht ende geordeniert holde» — (bij het 7e geb. blz. 294:) «Ic wiste al te geerne wat dattu woeker hetes. — Die meister: Die woekeners en horen der heiliger

---

1) Blijkens een door Geffcken uit een ander hs. geciteerde plaats (blz. 42) was hij een minderbroeder.

2) Niet vermeld bij Geffcken. Het is van 1456 en behoorde eenmaal aan «Johan Greve zo Nasouw zo Vyanden und Marien van Loen sijnre huysfrauwen».

3) Zie Lübben.

4) Wij bespreken hier den uitgegeven tekst. Zeer waarschijnlijk zullen de andere hss. zeer belangrijke varianten opleveren.

kerken niet toe...» (bij het 10e geb. blz. 305:) «Oec so bescrivet ons sunte Pauwel der weduwen regel...» [1]).

Nog een punt moet ik den heer VAN BORSSUM WAALKES betwisten: de bewering, dat zijn traktaat B een omwerking van dat van Marcus van der Lindouwe zou zijn. De twee hebben niets met elkander gemeen, dan twee traktaten over een onderwerp van zoo algemeene strekking, op dezelfde algemeen gelezen bronnen gebaseerd, noodzakelijkerwijs met elkander gemeen moeten hebben. De bewijzen, die de uitgever ervoor aanvoert — dat in B. sporen van den dialoogvorm zijn overgebleven, waarvoor zinsneden moeten doorgaan als «also als daervoer af ghesproken is» «als hier voer ende nu is gheseit» — beduiden niets; evenmin is het van belang, dat in B enkele zinsneden letterlijk met A overeenstemmen: in alle traktaten over het onderwerp zijn dergelijke overeenkomsten te vinden. Traktaat B is een verhandeling, die behalve in het door den heer v. B. W. gebruikte Amsterdamsche hs. [2]) van 1448 wordt teruggevonden in K 35 (Cancellierboeck) en X 114 der Koninklijke Bibliotheek en in hs. 7957 der Fidei Commis Bibliothek te Weenen [3]).

(K 35, fol. 122:) «Hier beghinnen *die X ghebode*, die Moises van gode ontfinc op den berghe Sinaï, *mit horen verclaringhen ende bedudenissen nae den woerden der heiligher leerres*, als sint Augustinus, sinte Thomas van Aquinen ende Raimundus [4]), Innocencius ende Hostiensus [5]) ende ander leeres der heiligher scriften ende des gheesteliken rechts».

Merkwaardig is een overeenstemming met de Coninx Summe:

Con. S. 4: «Dat eerste ghebodt dat god gheboet is dit: «Du en selte niet menigherhande gode hebben». Dat is te segghen: du en selste

Kon. Bibl. K. 35: «Dat eerste ghebot is: du en sals niet hebben ander gode dan mij, noch aenbeden noch eeren. So wie dan sijn hope

---

1) Een allermerkwaardigst exempel, dat slechts in enkele der hss. voorkomt en in De Vrije Fries op blz. 302 is gedrukt, verhaalt van Martirius, die, een melaatsche vindende en op zijn schouders torsende, bevond dat hij Christus droeg, «ende hi seide oec mede, doe hi hem droech, dat hi niet en woech, ende dat en was geen wonder, want hi den genen droech die hem droech.» Het exempel is ontleend aan Gregorius. Een tegenhanger van St. Christophorus!

2) Afkomstig van Moll, die het o. a. citeert: kerkg. II[1] 380, 3.

3) Afkomstig uit het Roode Klooster. De bewerking is daar eenigszins anders: het traktaat bestaat er uit 18 capittelen «die bequamelec gedeelt moghen werden in viere oft vive paercele»; met cap. VI begint het eerste gebod.

4) Er is een Raymundus van Sabunda, Spaansch theoloog, schrijver eener theologia naturalis, 1430—1432 professor te Toulouse; zijn werk is o. a. te Deventer gedrukt en sluit zich aan bij de methode van Raymundus Lullus, den scholasticus van Spanje (doctor illuminatus) † 1315.

5) Hostiensis, waarschijnlijk Henricus de Segusio, bisschop van Ostia, schrijver eener Summa Aurea, zie Geffcken, pag. 28, en het reeds genoemde Kirchenlexikon.

ghenen god hebben dan mi, noch du en sels aenbeden noch dienen, noch dinen hope setten in niement dan in mi. Want wi sinen hope settet principaellike in anderen creaturen of in anderen ghelove dan in gode, die sondicht dootliken ende doet teghen dit ghebot. Sulke sijnse die afgode aenbeden of haren god maken van enighen creaturen, oec welcse sijn. Teghen dit ghebot doen alle die ghene, die haren scat te lief hebben, hoor gout of hoor sulver of ander aertsche dinghen, die in vergancliken dinghen al haer harte ende horen hope zetten ende vergheten ende laten horen scepper, die hem al hoor goet verleent heeft, dien si sculdich sijn te dienen ende te dancken alle sijns goets ende boven alle dinghen te minnen ende te eren, so ons dit eerste ghebot leert.»

set principalic aen creaturen, die duet hoeftsunde ende teghen dit ghebot ende dese beedt afgode aen ende maect sijnen god van creaturen. Ende daerom doen teghen dit ghebodt dieghene, die te seer minnen hoeren schat als golt ende silver ende ander eertsche dinghen ende die in dese verghenclike dinghen soe seer setten hoer ghenuechte ende hoer herte ende hope, dat si daerbij vergheten hoeren scepper ende begheven hem, die hem alle dat guet heeft verleent ende den si schuldich weren te dienen ende hem te dancken ende boven alle dinghen te minnen ende te eeren alsoe als ons bewijst dat eerste ghebodt.»

In de Coninx Summe is hiermee het eerste gebod afgehandeld, in het andere traktaat volgt nog wel viermaal zoo veel, zooals men in «De Vrije Fries» kan naslaan. In het vervolg loopen de beide teksten geheel uiteen en is de Summe verreweg het kortst. Al is de overeenstemming der aangehaalde plaatsen woordelijk, men moet toch voorzichtig zijn in zijn gevolgtrekkingen en kan hieruit niet besluiten, dat de compilator van het besproken traktaat behalve de door hem met name genoemde bronnen ook de Summe gebruikte. De toekomstige onderzoeker van onze middeneeuwsche litteratuur over den dekaloog, zal in de eerste plaats hebben na te gaan, welke Latijnsche traktaten hier in omloop waren en zoo mischien een juiste aanwijzing van het verband tusschen de talrijke Dietsche teksten kunnen geven. Een opzettelijk onderzoek dier teksten is van belang, ook om de gegevens, die ze bieden voor de folklore: om slechts te noemen de belangwekkende besprekingen van allerlei bijgeloof, van tooverij, van woeker, van de huwelijksgemeenschap. In de aanteekeningen op de Coninx Summe zullen wij gelegenheid hebben hierop terug te komen; een voorbeeld uit het hoofdstuk over de tien geboden in het *Fundament van der Kerstenre Gheloven*[1]) kan hier een plaats vinden:

[1]) Zie boven. Het citaat is uit hs. X 52, fol. 88v. Het geheele traktaat in het Middelnederduitsch is gedrukt bij Geffcken, Beilagen, blz. 89.

(Tegen het eerste gebod zondigen ook) «die wane setten in den verworpenen dagen of in den dagen die nae middewinter comen, daer die gecke lude die maende der iaer bi merken willen, of troest setten inden niën iaren diemen geeft, of die enige haldinge heeft inden loep der sonnen of der manen of enige tide anders dan daerse god toe gescapen heeft, off in wichlinge of in toverien of inden duvel te vermanen of in waerseggen of in segeningen of in boeten, dat tegen die proevinge der meister van medicinen is.»

Een mij van elders onbekend traktaat over de tien geboden, dat evenzeer later zal kunnen dienen om sommige plaatsen der Coninx Summe te illustreeren, wordt aangetroffen in een Weener handschrift (Hofbibl. 2725) waar men leest op fol. 49:

«*Dit sijn die heilege X gebode.*

Sente Matheus die ewangeliste screef inder heileghen ewangelien diemen leest in groot vastelavonde, dat ons here Ihesus Cristus sprac totten viant Zathanas: Men sal enen god aenbeden ende hem allene dienen. Teghen dit gebot doen alle deghene die met gokelien omgaen of die den viant dwinghen of besweren om iet van hem te wetene of die met toverien omgaen of met waersaghers te geloven of in dumen te siene of in spiegelen ...... alle dese sijn quadere dan de heidenen oft die ioden, want die selve wet die si hebben, die houden si also vaste, datsi om gheen dinc haer wet afgaen en willen ..... Oec al de ghene die beelden aenbeden, weder si gesneden sijn, gemaelt sijn oft gehouwen ..... Men sal gode allene aenbeden ende den heilegen bidden, dat si gode voer ons bidden; men sal Marien ende allen heilegen eeren ende dienen niet boven god, maer inder eeren ende toter eeren gods: men sal alle die doechden, die god inden heilegen gevest ende gemint heeft, die salmen minnen ende merken tot exemple ende selen ons pinen gode te dienen ende te eren ende te minnen ende na te volgen in die doechden, daer Cristus ende Maria ende alle heilegen in exemple voerghegaen sijn. — Ghi selt weten dat .IIII. partien van menschen tegen dit gebod sundeghen....»

In een handschrift der Parijsche Bibliothèque Mazarine (n⁰. 920) komt een traktaat voor, waarvan ik slechts de eerste vijf of zes regels heb overgenomen; ik laat ze hier volgen, daar ze misschien tot herkenning kunnen leiden. Het bedoelde hs. bevat: «Vanden .VII. sloten; der minnen boec, cantica canticorum; een collacie, beghint: een is noot; Hugo van Sinte Victoer van aensprekinge tsijre zielen datmen noempt de arra ave; *Van den X gheboden*; spieghel der sundaren; twee epistelen uut Hadewighen; sermoen die ons heer dede int leste avontmael; die concordans der .IIII. evangelisten.» Een uiterst merkwaardig manuscript dus, en dat eens toebehoorde aan het «Roode Clooster in Zoniën»; de tien geboden beginnen:

«Wiltu comen toten eweliken levene, soe hout die X gebode.» Dese woert andwerde onse here den ionclinc, die hem vraegede, hoe hi ten euliken levene mochte comen. In desen worden toghet onse here, dat engheen anderen wech en es te comene dan dat men houde die .X. gebode. Dit sijn die .X. gebode: ...».

Met denzelfden bijbeltekst (dien we reeds meermalen [1]) als motto boven stukken over den dekaloog aantroffen) begint ook een traktaat in het Deventer handschrift 64:

«Hier beghinnen *die* X *ghebode*. Doe onse here Ihesus Cristus wanderde op aertrike, doe quam tot enen tiden een iongheline ende viel voer hem op sinen knien ende seide: Meester, wat sal ic doen, dat ic dat ewighe leven besitte? Do antwoorde hem Ihesus: Hout die ghebode... Al hetent alle ghebode, het sijn selke verbode...» [2])

Dit traktaat vult slechts tien kleine quarto bladzijden. Ieder gebod wordt behandeld in drie graden. Bij het tweede gebod wordt «meester Thomas» aangehaald. Onder «gij zult niet doodslaan» valt ook: «ten derden male: als een god in sijnre sielen doot, dat hem god also vreemt wort, dat hi mishopet ende hi en wil dat onrechte goet niet laten; hi wil lieghen, bedrieghen ende niet biechten ende also sterven» [3]); onder het zevende (gij zult niet stelen); «die derde graet is, die god alre zwaerlicste wreken sal, is datmen enen beneemt kersten gelove mit valscher leringhe, mit toverie, mit boetinghe of mit waerzagherien, dat tieghen gode is ende tieghen die heilighe kerken»; onder het tiende «die derde graet is simonie». — «Dit sijn die tien ghebode, soe wie datter enich brect die doet dootsonde [4]). — Hoet u nauwe ende wacht u wel, ‖ die tijt is cort, die doot is snel. Explicit.»

Naar hunne strekking verdeelde men de geboden in sommige, die onze verhouding tot God, en andere, die onze verhouding tot den naaste regelen, of zooals het laatstgenoemde traktaat zegt: «In die eerste tafele stonden drie gebode die ons ordinieren tot gode. In die andere tafele stonden seven ghebode die ons ordinieren tot onsen evenkersten» [5]). Wat de volgorde betreft, die zooals wij bij de bespreking van den origineelen tekst der Somme le Roi gezien hebben, in de Middeneeuwen gewijzigd is, in de Dietsche litteratuur over ons onderwerp heerscht daarin de bontste afwisseling. Misschien zal

---

[1]) Zie de bespreking van het eerste traktaat der Somme in den oorspronkelijken tekst boven, blz. 34, en vgl. traktaat B in De Vrije Fries van 1890, blz. 310.

[2]) Een mnd. tekst met hetzelfde begin wordt genoemd door Borchling, Mittelniederdeutsche handschriften, blz. 120.

[3]) Slaat dit misschien op de vrije geesten?

[4]) Hs.: die doot sonde. Dat het verbreken der geboden zonde is, spreekt echter van zelf; de bedoeling is, te leeren, dat het doodzonde is.

[5]) Vgl. beneden blz. 134, bij Dirc van Delf; Nieuwe Doctrinael 1929 vlg.

het letten op die zaak bij het bepalen van de herkomst van sommige traktaten kunnen helpen. In de Coninx Summe is de volgorde zeer logisch gemaakt: het zesde en zevende (overeenkomende met het 7e en 6e in de oorspronkelijke lezing) verbieden respectievelijk het nemen, het negende en tiende het begeeren van andermans vrouw of goed. Met de Coninx Summe komen in dezen overeen: de Lekenspiegel en het bij Van Vloten afgedrukte traktaat, beide nog van de 14e eeuw, en het zoo even genoemde Deventer hs. 64; Dirc van Delf, de «tien plagen en X geboden» en M. v. d. Lindouwe hebben de analoge volgorde juist anders om teweeg gebracht door 9 en 10 om te keeren. Het traktaat van K 35 heeft 6, 7 als de Coninx Summe en 9—10 anders om; in het Cancellierboeck, in de «10 gebode op hoir corst» en bij Gerson bleef de volgorde van het O. T. [1]). Men merke op, dat in het door Van Vloten [2]) naar hs. AA 69 der Kon. Bibl. (hs. der Dietsche Doctrinale) van 1374 uitgegeven *traktaat* het negende en tiende niet als elders tot scherp onderscheiden geboden zijn gemaakt, maar het voormalig tiende plompweg in twee stukken is gesneden: «du en salt niet begeren thuis dijns evenkerstens noch sijn wijf» en «du en salt niet begheren den knecht» enz. — Het onderscheid tusschen het 7e en 9e gebod wordt nadrukkelijk uitgesproken in het zesde capittel van het Cancellierboeck «*Van den X gheboden, wie dat men daerof wael biechten sal*» [3]) (K 35 fol. 37): «Du en sals dijns evenkerstens wijf niet begheren als sunde mede te doen. Dit gebodt verbiedt den wille ende die begheerte der oncuusheit sonder daet, dat doetsonde is, als onse here spriect in dat ewangelie, ende dat sevende ghebot verbiedt die daet der oncuischeit.»

GERSON's traktaat [4]), 1e hoofdstuk van zijn *Opus Tripertitum* «ende het mach met recht heeten in duitsche der menschen salicheit», in methode met de andere, reeds beschouwde, overeenkomende, is niettemin belangrijk naast de overige teksten. Hij begrijpt de wet der X geboden zoo, dat God niet van ons vergt, wat hij «na stranghheits des rechtvaerdicheits» wel zou kunnen vergen, maar onze zwakke zondige natuur te hulp komt door zich tevreden te stellen met het nakomen van slechts een tiental geboden, die wij nu echter ten zeerste verplicht zijn te gehoorzamen. Aan ieder gebod wordt een hoofdstuk gewijd; het XVe bevat een epiloog: «Dit sijn die tien gheboden des godliken wets, die voer bescreven sijn. In welken wi moghen merken

1) Wie deze kwestie verder onderzoekt, zie ook Lelong, Boekzaal 301—306.

2) Ned. Prozastukken, blz. 61.

3) Afzonderlijk in hs. Brussel 3026—'30, waar de tekst bovendien schijnt te zijn uitgebreid.

4) De Middelnederduitsche vertaling van Johann Geiler van Keisersberg vindt men bij Geffcken, Beilagen, blz. 30.

ende sien die waerheit eens kersten levens als doer een claer scoen ende suver spiegel ende moghen besceidelic bekennen die scoenheit of lelicheit ons levens, onser sielen ende onser consciencien....» «Hier machmen nu claerliken sien met wat weghen ende manieren dese X gheboden ghebroken worden; als mit die seven hoofsonden die sijn hoverdicheit, nidicheit, toren, giericheit, gulsicheit, onsuverheit ende traecheit; item metten uutwendighen sinnen, als met sien, horen, smaken, rueken, tasten of ghevoelen.»

Nergens in de Middelnederlandsche litteratuur is de behandeling van den decalogus zoo wetenschappelijk door indeeling zoowel als door beredeneering als bij DIRC VAN DELF. Op den nog altijd ontzag inboezemenden berg Synaï («noit can en der gheen herde sijn quijc daer leiden») kreeg Mozes van God de beide steenen tafelen [1]) — zoo vangt hij het 32ᵉ hoofdstuk aan van het Winterstuk —:

Hs. X 53, fol. 73ʳ: «In die eerste tafel sijn drie gheboden die gode roeren [2]). Dat eerste gaet der menschen vader aen, want het roert die enighe godheit, als hi seit: ghelove ende aenbede enen god. Dat ander ghebot gaet aen den mensche gods soon, want het roert die enigh waerheit, als hi seit: en sweer niet idelic bi hem. Dat derde gaet aen den heilighen gheest, want het ruert die gheestelike tucht, als hi seit: viert die heilighe daghe. In die ander tafel sijn seven gheboden, die den mensche aengaen. Dat eerste onsen ouderen, als hi seit: eer vader ende moeder. Die ander ses roeren, hoemen onsen evenkersten scade hoeden [3]) sel. Eerst mitten werken ende daerof sijn drie gheboden, als niemant doot te slaen, doet gheen overspul, doet gheen diefte; voert hoe wi hoeden sellen te scaden mit onsen monde, als hi seit: segge gheen valsche ghetugenisse. Voert hoe wi hoeden sellen te scaden mitter herten, als hi seit: begeert niemants wijf, begeret niements goet.»

Als voorbeeld van zijn manier, tevens als stijlproeve van den nog te weinig bekenden Dirc van Delf, doen wij hier het stuk over het eerste gebod volgen, dat ons van het geheele XXVᵉ capittel het beste voorkomt:

«Dat eerste ghebot is: Non adorabis deos alienos; dat beduut: du en selste gheen vreemde goden aenbeden, mer ghelove enen waerachtighen god. Desen god beliën alle landen ende alle volc, mer seer onghelijc. Die heiden ende die Sarracinen gheloven van gode te veel, als in afgoden ende in Machomet. Die Ioden gheloven van gode te luttel, als inden vader alleen ende niet inden gods soon. Mer die kersten gheloven van

---

1) In het Boek van den Geesteliken Tabernacule, cap. CLIII, handelt Ruusbroec «vander Bediedenisse der II steinene tafelen».

2) Raken.

3) Hs. roeren.

gode te maten veel, als in enen waerachtigen god in drien personen: vader, soon ende heilighe geest.

Dit ghebot is drieclufterich of hevet drie clauselen. Dat ierste is: Du en selste voer mi gheen vreemde goden hebben. Tegen dit doen die heiden, die veel afgoden aenbeden, die si naden seven pla- (fol. 74) neten hebben ghenoemt, in welken Molocken plaghen die duvelen te woenen, ende als men hem godlike eer dede, so gaven si den luden loghenachtighe antwoorde. Teghen dit ghebot misdoen alle diegheen, die gheloven, dat meer goden sijn dan een, of die twivelen aen tghelove der heiligher kerken of die aen nigromancie of toverie, aen droem of aen visioen of der quenen boete of aen waersaghers hem keren, daer god of spreket: Vermaledijt is hi die dese ontfanct, sijn saet sel verwilden inder aerden ende uten midden sijnre broederen sel hi ghenomen worden.

Die ander cluft of clausel is: Du en selste gheen gegraven beelden maken van enighen dinghen, die inden hemel boven sijn of inder aerden beneden. Hier voermaels was dat volc ghewandelt in also verkeerden sin, dat si den onwandelbaren gods naem setten aen steen of aen hout of metael, gheliken dat die Ioden deden; doe si een gulden calf hadden ghegoten, seiden si ende songhen: Israël dit sijn dijn goden, die di uut Egipten hebben gheleit. Also en maken wi Cristum onsen beelde niet, dat wi iet houden vanden steen of hout, dat daer enich natuerlic leven in si, mer tot eenre ghelikenisse ende vertoninge der dingen daer wi na beelden ende dat doen wi om drie saken: die eerste sake is om der simpelen lude domheit wil, want die niet lesen en kunnen in boeken, dat si doch lesen in sulken beelden; die ander sake is om onser begheerte coutheit, want wi niet ghenoech beroert en worden van horen des woorden gods, dat wi doch wat sien, daer onse sinnen mede tot gode beweghet worden; die derde sake is om onser ghedachten verghetelheit, want wi godes wonder sijnre menscheit niet en ghehueghen, dat mense ons doch voerden oghen in beelden mach tonen; ende om deser saken wil so verleen god inden beelden veel ghenaden.

Die derde clausele des ghebodes is: verlochen dinen god niet. Des hebben quade kersten dic ghedaen, die haren ghelove of sijn ghegaen ende worden mitten Ioden of heiden vernoiert of die sonderlinge sonden voer enigerhande gode visiert, als die ghierighe, gulsighe ende oncuuscher. Dit is die serpent ende beest mit drien hoefden, daer in Apocalipsi of staet: vermaledijt is diegheen die die beest aenbedet ende sijn beelde. Dat eerste is ghiericheit, die aenbedet den penninc gheliken dat een heiden doet sinen afgod, want die en wil sinen afgod niet breken, dese en wil sinen scat niet minren; die settet hope inden moloch, dese hevet groten toeverlaet tot sinen blauwen sac [1]). Seneca seit: aldus ist ghelt een godinne [2]) gheworden. Die ander is

---

1) Waarsch. geldzak; zie Harrebomee 2, 489*a* (op zak) en Tuinman ald. aangeh.

2) Hs. iodinne, var. godinne.

gulsicheit, die aenbedet sinen buuc. Die tempel is die koken, dat outaer is die tafel, die diaken is die kokenmeister, ghesoden ende ghebraden is die offerhande, die choersanc is kiven, striden ende achterspraec inder werscap. Paulus seit: Dese eer ende glorie toent hem tot scanden, die alleen aersche dinghen smaken. Die derde is oncuuscheit, die aenbeden out ende ionc, rijc ende arme, wise ende onwise, si willen alle Venus dochter aenbeden ende ommevangen; mer die heiden aenbedet sinen afgod openbaerlic, dese hemelec[1]) haer godinne; die bi daghe, dese bi nachte; die en weet niet dan[2]) vander vrouwen Venus, die overspul dede, mer dese kersten ghelovet aen eenre ioncfrouwen ende haren soon, die nie sonde en deden. Hierom seit Christus onse heer, u sonden sijn veel meerre.»

Ziehier de «clausulen» volgens welke Dirc van Delf de overige geboden behandelt:

(2e geb.:) «Die eerste is: du en selste dinen god niet versweren.. die ander: du en selste dijn ghelofte niet breken, die du gode doeste... die derde: du en selste niemant vloeken of van gode iet quaets bidden.. (3e geb.:) Du selste des heiligen daghes vieren[3]) van knechteliken werken, daer men pleecht loen ofte gheven... die ander: du en selste des heilighen daghes gheen sondelike werken doen... die derde: du selste inden heilighen daghen heilichliken di mit innicheden tot gode keren na eisch der zeven getiden. (4e geb.:) Eer dijn vader ende dijne moeder, die ewighe godheit ende die persoen der heiliger drievoudicheit; eer dinen vader dinen prelaet ende biechter ende dijn moeder die heilighe kerke; eer dinen vader ende dijn moeder, die di natuerlic hebben ghewonnen. (5e geb.:) En slae niemant doot lichaemliken mit rade of mit dade gheweldeliken; doet geen dootslach mitter tongen; du en selste niet dootslaen mitter herten. (6e geb.:) Du en selste mit dinen lichaem boven dijn echte wijf of *huusbant*[4]) gheen overspel doen; die reinicheit, die du geloeft hebste gode, en selstu niet breken; du en selste gheen onnatuerlicheit doen. (7e geb.:) Du en selste dijn overste gheen plecht of scout onthouden; du en selste dinen minren mensche niet hinderen of scaden; du en selste dijn ghelike in ghenen dinghen scaden. (8e geb.:) Du en selste gheen valsch oerconscap dragen teghen dinen evenmensche in enighen rechte; du en selste mit gheenen loghen teghen dinen evenkerstenmensche setten te woorden; du en selste gheen ghevensde ghelaet of werken tonen, die du niet en meenste. (9e geb.:) Du en selste niet archlic begheren dijns even menschen goet mit ghiericheden; gheen goet

1) Hs. hemelet, var. heimelic.

2) Hs. die, var. dien. Uit slecht gelezen *dan* zal *dien* en daaruit *die* zijn voortgekomen.

3) U onthouden.

4) Tot dusver in het Middelnederlandsch niet opgemerkt.

tot quaden saken toebrengen; niet mit vracheit teghens dijns even menschen noetdruft in sijnre noet voerhouden. (10e geb.:) Du en selste gheen onaerdighe lust ende begheerte draghen heimeliken in dijnre herten, dijn vuele begheerten [niet] in enighen wive sinliken versoeken; bi desen gedachten niet bliven ende gheen gheselscap daertoe soeken uut te spreken of iement te kennen te geven.»

Wij hebben reeds meermalen Bonaventura's «Sermones de decem Praeceptis» genoemd en het is bekend, dat HENRICUS HERP, die in 1478 als gardiaen van het klooster te Mechelen overleed, een *Speculum Aureum de Praeceptis Divinae Legis* heeft nagelaten «sub forma sermonum» (ten getale van niet minder dan 221!) 1), doch ook in het Dietsch zijn ons sermoenen over de tien geboden bewaard gebleven en wij zijn in staat gesteld, hier een uittreksel mede te deelen uit een door Johannes Guilebert fraai gebonden, door den heer De Vooys in de Gentsche bibliotheek gevonden handschrift (G 11127), dat *31 sermoenen met exempelen* over dit onderwerp bevat. De titel is:

«Dit navolghende sijn sermoenen ende is wat verclaers vanden gheboden gods. Si waren ghedaen te Gent ten Predicaren int tiaer ons heeren duust. .CCCCLXIII. *van eenen meester lesenciaat inder godheit*; vanden gheboden int ghemeene, dat god begheert, datmen sine gheboden haude ende eenighe redenen diere ons toe dwinghen.

Daer es in een ewangelie, dat ons heere seide tot Senturio: Ic sal comen ende ic salne ghenesen — dat was den knecht van Senturio, die ziec lach. Bi desen knecht verstaen wij dat menschelike gheslachte, dat in groeter ziecten ende jechticheden ghevallen es. De verstannesse es te male seere verdonkert, verduustert, de begheerlike cracht daermet dat wij gode minnen sauden es met allen seere vercaut, de grammelicke cracht en werct so niet, also sou ghedaen saude hebben ende sculdich ware te doene.»

Aan de «tafele van desen boucke ende hout in .XXXI. sermoenen» ontleenen wij:

«Vanden gheboden int ghemeene. — Noch vanden gheboden int ghemeene. — Van den eersten ghebode vanden gheloeve. — Noch vanden 1en gebode ende dat vander hope. — Noch vanden 1en ghebode ende dat vander minnen gods. — Noch van den eersten ghebode gode te dienen metten lichame. — Noch van den eersten ghebode gode te dienen metten goede. — Noch vanden eersten ghebode, dat wij gheen afgoden aenebeden en sullen. — Noch up teerste ghebot dat wij gheen vremde goden

---

1) Ook Acquoy, het klooster Windesheim, I 301 noot 5, noemt preeken over de tien geboden.

aenbeden en sullen. — Dat tweeste ghebot, dat wij den name gods moghen zweeren, hoe wij zweeren moghen ende dat god zwaerlic puniert die qualic zweeren. — Noch van denselven... etc.» — Het 30e sermoen: «Dat VIIIe ghebot van valsche ghetughe ende van achterclappe. De 31ste: «Dat IXste ghebot ende dat Xste ghebot, hoe wi moghen metter begheerten misdoen» [1]). Expl.: «Hier henden de sermoenen, dewelke ghepredict waren int iaer voren ghenoumt. Thuent datter in te begripene es; en legghet niet toe denghenen dict predicte, maer denghenen diese hoerde ende hoverstelde. Elc pine de gheboden gods neerstelic waar te nemene te wetene ende te houdene. Hout dat god gheboden heeft, want anders en moghen wi niet behouden sijn. Onse lieve heere willer ons sijn gracien toe verleenen! Amen.»

Een ongenoemd schrijver, vermoedelijk uit de tweede helft der 15e eeuw (althans andere exemplaren van zijn werk kwamen ons niet onder de oogen), wenschte een boek te maken vol stichtelijke verhalen, die zijn lezers tegelijk zouden kunnen boeien en van andere, wereldsche lectuur afhouden. Als schema voor zijn legenden- en exempelenverzameling koos hij een uiteenzetting der tien geboden [2]), door een «lieve vader» tot zijn «lieve kint» gericht. Zijn boek schijnt in den smaak te zijn gevallen; behalve hs. Deventer 58 vind ik een vijftal drukken in Noord-Nederland verschenen van 1478—1485 [3]). Hij noemde het *der Sielen Troest*, want troost zou het lezen en overdenken van zulk een bloemlezing, die hij met zorg had bijeengegaard «als een ioncfrou die suverlicsten bloemen tot horen crans» eerder kunnen verschaffen dan het najagen van welk genot ook, dan het voldoen van eenigen hartstocht.

«Veel lude hebben gheweest, die die werlt omme voeren over water ende over lant, dat si aventuer beiaghen woude[n] ende wonder bescouwen ende niemeren horen ende verloren al horen arbeit, want sij en vonden daer niet der sielen troest.

De wonderlike coninc Alexander die liet hem van die grijp voeren in die lucht, opdat hij wonder woude scouwen ende verloes al sijn arbeit, want hi niet en vant der sielen troest.

(Fol. 2v) Hierom wil ic dit boec te samen lesen ende maken uut menigherhande boeken, ghelikerwijs als die bien dat honich te samen lesen van menigherhande bloemen.

---

1) Men merkt op, dat hier het 9e en 10e gebod weer bijeengevoegd worden. Evenzoo bij Willem van Hildegaersberch.

2) Intusschen schijnt het hier besproken boek slechts een gedeelte van een nog veel uitvoeriger werk van denzelfden titel te zijn dat in het Duitsch voorkomt; zie Geffcken en het proefschrift van De Vooys.

3) Campbell 1543—1547. Mijn citaten zijn uit Campbell 1544. (Utrecht 1479.)

Dit boec sal heten der Sielen Troest; daerin wil ic di scriven vanden tien gheboden, daer selt van houden, ende dat mi daertoe dienen sal van istorien ende exempelen ende ghebeden ende die .VII. vruechden onser liever vrouwen.

Zijn bronnen noemt de schrijver op fol. 1:

«Dit boeck wil ick oversetten uuten Latijn in Duutsche[1]) ende wil ick vergaderen uut menigherhande boeken, als uuter Bibel, uuten Passionael, uut Scolastica Historia, uut Ecclesiastica Historia, uuten Spiegel der Historien, uuten Decretael, uut menigherhande croniken, uut dat Vaderboeck ende uut dat Collaciboeck der Vadere, uuten Dialogo, uuter Verclaringhe der Godheit, uut dat boeke des Coninghen der werlt, uut die Somme Gaufridi, uut die Somme Heinrici, uut die Somme der Ghebreken ende der Duechden[2]) — ende uut allen desen boeken heb ic ghesocht, vergadert ende ghescreven, dat di ende alle menschen alre devotelicste is te lesen ende alre ghenuechlicste is te horen ende alre lichtelicste is te verstaen».

De behandeling der geboden verzinkt ten eenenmale in het niet in den rijkdom van verhaaltjes en is dan ook maar voorwendsel. «Lieve Vader», zoo begint het, «ic bid u .... dat ghi mi doch leren wilt welck sijn die 10 ghebode.» — «Lieve kijnt, die wil ick dij gheern leren ...... Dat eerste ghebot is dit ...... Dat mag men menigherhantwijs verstaen. Daervan wil ick di wat goets segghen.» De vader noemt dan telkens de punten, die bij ieder gebod in het oog gehouden moeten worden, b.v. «Een leer hoe datmen niet wijghelen sal». «Het is een leer: mitten heiligen is quaet spotten», geeft een heel korte uitlegging, maar kiest dan onmiddelijk een of ander verhaal. Der Sielen Troest gelijkt dus op de «Rahmenerzählungen» zooals de latere Middeneeuwen er zooveel hebben gekend.

Om een denkbeeld te geven van het vele en veelsoortige, dat in «Der Sielen Troest» is opgenomen, schrijf ik enkele titels af. Het geheele boek beslaat ruim 330 groot-quarto bladzijden.

«Hoe Adam dat ghebot brack en van die kinderen van Israhel.
Die historie van Nabugodonosar den coninck ende van Daniels ghesellen.
Van Sapiencia mit horen dochteren.
Sinte Alexius legende[3]).

---

1) Hebben wij hier werkelijk met een zelfstandige Dietsche vertaling te doen, of is ons Dietsch slechts een omzetting van de Duitsche «Seelen Trost», waarover Geffcken handelt? Een nadere vergelijking met de groote en de kleine «Seelen Trost» zal dit moeten leeren.

2) Waarschijnlijk wordt die van Guillaume Perraud bedoeld.

3) Vgl. hs. M van de Coninx Summe.

Iosaphat ende Barlaäm [1]).

Van een ridder die sijn oghen verloes [2]).

Van Sunte Patricius veghevuer.

Van Sunte Cristoffels historij ende sijn martelie.

Over dansers.

Van een ridder, die te roven plach ende wert ghehanghen ende bleef behouden om tien pater noster.

Van den seven ghetiden (uitlegging).

Over het pater noster [3]).

Vier bedekijns van die bitteren tranen ons heren.

Verklaring van de mis. De zeven vreuchden van O. L. V.

Mariamirakelen.

Hoe dat Coninck Kaerl sijn soen onterfde, want hij onghehoersam was.

Van een iode die in een afgodentempel sliep enz. [4]).

Van een cappelaen, die sijn selfs heer dode, omdat hi selver na dat bisdom stont; ende doe hi bisscop was sterf hi haestelic.

Van den odevader, die hoer selves gade doot om ontrouwe.

Vanden groten Coninc Alexander, van sijn coemst, van sijn leven ende van sijn werken» [5]).

Sommige dezer stukken beslaan 10 pagina's en meer, andere zijn zeer kort [6]).

Aan het slot van ons misschien reeds te uitvoerig hoofdstuk over de tien geboden, kunnen wij niet nalaten gewag te maken van de *Vijf Heidensche Geboden*, die de Middeneeuwen naast de Joodsche wet vermelden. DIRC VAN DELF vertelt er een aardige historie van [7]):

«Doe die heiden vernamen ende verstonden dat die Ioden hadden enen propheet, die mit haren god also heimeliken alleen sprac van aensicht tot aensicht, als die een vrient mitten anderen, ende dien hoer god had

---

1) Volgens Te Winkel tot dusver slechts bekend uit Utenbroeke's tweede partie van den Sp. Hist. VII, 1—39. Wellicht ontleende der Sielen Troest het verhaal aan Vincentius, daar de Spiegel der Historiën als bron genoemd wordt. Echter vind ik Barlaäm ende Josaphat ook in het Eng. hs. n°. 18 (verslag van Gailliard en Duflou), waar het begin luidt: «Barlaäms Historie screef Johannes Damascenus». Men raadplege verder dr. Warren in het Programma van het Erasmiaansch Gymnasium voor 1899.

2) Vgl. Con. S. 102.

3) Zie beneden in ditzelfde hoofdstuk.

4) Con. S. 521. Zie de behandeling van dit exempel boven blz. 59.

5) Niet genoemd door Hoogstra, Dietsche Prozabewerkingen van den Alexander.

6) Enkele zal ik nog kunnen aanhalen bij de bespreking eener «Exposicie op het Pater Noster» zie beneden.

7) Hs. X 53, fol. 88r.

ghegheven tien gheboden, daer si na souden leven, doe quamen si mit ghemenen rade totten heidenschen meister Pitagoras ende seiden dese mare aldus: want niemant onder hem en waer also wijs noch also doechdelic, die best mit gode mocht wesen (want overmids sijnre groter gheloefder wijsheit so hiet hi preceptor, dat beduut die ghebieder), dat hi van horen gode woude begheren oec ewe ende gheboden daer si na souden leven. Dese meister wort verwonnen van hoerre bedinge ende vergaderde die heiden in enen sueten dale uut die steden die daer waren vol onreinicheden ende screef hem in gulden bladen vijf gheboden. Aldus veel onghelijcs hebben dese gheboden mit malcander: die eerste gaf god, die ander een mensche; die eerste worden ghegheven in enen berghe, die ander in enen dale; die eerste worden ghescreven in een herde stenen tafel, die ander in enen weken gulden blade; die eerste screef die vinger gods, dese ander een vinger des menscheu; die eerste ontfenc een heilich propheet, die mit gode sprac, dese ander een heidensche philosophe, die mit hem selven sprac; der ander sijn tien, deser mer vijf; die eerste bieden ende verbieden, dese ander alleen verbieden.»

Er volgt dan een uitvoerige bespreking der vijf heidensche geboden, die ieder weer in drie clausulen worden ingedeeld, enz. Ze zijn:

«Vrucht enen god.
Wil dat dinen even mensche gheschie, dattu di selven gonste.
In allen saken nemet eerst oerdel aen di selven.
Ghi selt u hoeden van leliken vulen dinghen te spreken.
Du selste die waerheit in allen dinghen beliën.»

De geloofsartikelen. Afzonderlijke geschriften over het apostolisch symbolum schijnen onzen voorouders, naar MOLL [1]) verzekert — en de juistheid dier verzekering wordt gestaafd door het weinige dat wij slechts vonden — in geringen getale ten dienste gestaan te hebben [2]). En dat behoeft ons niet te verwonderen, daar de zedeleer geheel en al op den voorgrond stond en van de geloofsleer alleen de sacramenten meer uitvoerig werden behandeld [3]). Men moest zijn credo kennen [4]), maar meer werd niet geëischt; hoe licht zouden uitvoerige uiteenzettingen aanleiding kunnen worden tot gevaarlijke afdwalingen! Er was een klein Latijnsch traktaat van THOMAS AQUINAS over dit onderwerp, dat volgens voorschrift van den Keulschen aartsbisschop

1) Kerkg. II[III] 15.

2) Een berijming uit het hs. der Dietsche Doctrinale werd door Lelong uitgegeven, Boekzaal blz. 298. Een andere vindt men in Cap. 43 van het tweede boek van den Lekenspiegel.

3) Aldus Moll t. a. p.

4) Vgl. de biechtformule «Van gelove». Vad. Mus. II 420.

NICOLAAS VAN CUSA jaarlijks in de diocesaansynoden der Keulsche provincie, dus ook in de Utrechtsche, aan de vergaderde geestelijken moest worden voorgelezen. Het is, volgens Moll, een versmelting van het Athanasiaansch en het apostolisch symbolum; een korte verklaring van ieder artikel wordt gevolgd door bewijsplaatsen uit de Heilige Schrift en als waarschuwing worden de afwijkende meeningen der ketters er bij opgesomd. Het geheel is volgens MOLL zoo weinig belangrijk, dat men zich verwondert, werk van den grooten THOMAS voor zich te hebben. Verder wordt door Moll gewezen op het korte traktaat van RUUSBROEC, getiteld *Van den Kerstenen Gheloeve*, een uiteenzetting behelzende van het Athanasiaansch symbolum, maar bovendien dichterlijke visioenen van hemel en hel waarvan vooral het eerste sterk overeenkomt met die welke frère LAURENT een menschenleeftijd vroeger (Ruusbroec werd geboren in den tijd dat Laurent schreef) in zijn compilatie opnam [2]).

Aan MOLL waren geen andere traktaten over het credo bekend die hier in omloop zouden zijn geweest. Van de Dietsche zal dat van RUUSBROEC wel het oudste zijn, misschien met uitzondering van het volgende zéér korte stuk, dat zich haast niet boven een gewone formule verheft en ternauwernood een traktaat kan worden genoemd; ik vond het in het immers reeds van 1374 dateerende hs. AA 69 der Kon. Bibl. (Dietsche Doctrinale) [3]):

«Dit sijn die .XII. articulen des heilichs kerstens gheloefs:

Ic ghelove in gode den almechteghen vader, sceppere des hemels ende der erden, ende in Ihesum Christum sinen eneghen sone onsen here, die ontfaen es vanden heileghen gheest, gheboren uter maghet Marien, ghepassijt onder Pontio Pilato, ghecruist, doot ende begraven. Hi voer neder ter hellen, des derden daghes stont hi op vander doet, hi voer op te hemele ende sit ter rechterhant gods des almechtichs vaders. Daerna es hi toe te comene te ordelene levende ende dode. Ic ghelove inden heileghen gheest, in die ghemeine heileghe kerke, ghemeininghe der heileghe, verlatenisse der sonden, op verstannisse des vleeschs ende ewech leven, amen. — Dese .XII. articulen sijn alle menschen sculdech te gheloven vast sonder alle twivel ende al dat die heileghe kerke gheloeft ende houdt moeten wi gheloven ende houden, dat ons onse eighenne sinne noch onse natuerlike redene twivelachtech dunkende noch wanende maken en moghe, ende dat ons oec creatuer, hoe heilech oec dat hi sceene, ocht wat wonders ocht miraculen dede, anderheit noch nuheit van ghelove ingheprenten en moghe. Ende hieromme en sal hem niemant anedeilen

---

1) Vgl. v. Otterloo, Joh. Ruysbroeck, 1896; blz. 168.

2) Men vergelijke de ook in Van Vlotens Ned. Pr. (blz. 40 sq.) opgenomen stukken vooral met Con. S. 190.

3) Vgl. Lelong t. a. p.

in eneghen poente contrarie der heilegher kerken ocht kersten ghelove, dat es met valschen twivel ende wane, die hopen ende die troest setten in truffen, in boeten ende in dromen, in waersagheren, in toverien, in den duvel te ghemanene ende alle die meer eren ende ontsien ocht minnen eneghen creature dan gode ende dien ghetruwen ocht hopen in eneghen creature dan in gode. Dit sijn alle verlorven liede, die niet en leven in enicheit der heilegher kerken.»

De toegevoegde woorden, waarin het houden van de belijdenis op het hart wordt gedrukt, komen overeen met hetgeen Ruusbroec in zijn traktaat in dien geest zegt; een dergelijk gebod of waarschuwing schijnt steeds aan de geloofsartikelen te zijn toegevoegd; tusschen dien epiloog en hetgeen de meeste commentatoren der tien geboden op het eerste gebod geschreven hebben, bestaat geen wezenlijk onderscheid [1].

Het onderzoek van het credo zelf in zijn verschillende redaktiën zooals ze onzen Dietschen voorvaders zijn voorgezet, moet ik aan theologen overlaten; voor mijn doel meen ik genoeg gedaan te hebben, als ik nog de aandacht er op heb gevestigd, dat ook in andere 15de-eeuwsche Dietsche boeken evenals in de Coninx Summe een bescheiden verhandeling over de twaalf artikelen in het verband was opgenomen. Zoo verhaalt Cap. XVII van het Somerstuck van Dirc van Delf's Tafele «van den gemenen raet der apostolen die si hadden opdat si die articulen der kersten gelove souden dichten» en is Cap. III van het Driegedeelde Wercsken van Gerson aan het Credo gewijd (dat er niet in artikelen wordt ingedeeld) en begint met de formule, die ook in de Coninx Summe wordt gelezen: «Dit is die ghemeen inhout des rechten kersten ghelooves welc een ieghelick kersten mensch die sijn reden ghebruict sculdich is te gheloven», maar met de belangwekkende bijvoeging:

«sonder enighe curioesheit, puerlick ende simpelick sonder enighe valscheit ende sekerlick achterghelaten alle twijfelachticheit, niet willende meer smaken dan hem van node ghehouden is te smaken; mer alser zware twifelen comen dan sellen die simpelen menschen hem selven buighen onder den onbevlecten ghelove ons moeders des heilighe kercks ende der wiser prelaten ende leeraers ende der santen ende santinnen die in een ghetuich haers vasten gheloefs totter doot sterkelic ghestreden hebben.

Tseghens dit ombesmetten ghelove sondeghen swaerliken ketteren, twedrachteghe, afgodeghen menschen, tooveraers, boetaers [2], zwarte-

[1]) In Vad. Mus. II, blz. 420 vindt men onder den titel «tGelove» de twaalf artikelen met een er aan vastgeknoopte biechtformule uit het Hulthemsche hs. (XLVI).

[2]) In Cap. V, dat over het 1e gebod loopt, is sprake van hen «die in haer siechte of noot raet nemen aen tovenaers of boeters, hanghende aen den hals scriften of briefkijns». Vgl. Mnl. Wdbk. op boete (5); in het traktaat Vrije Fries blz. 310 staat: «menigherhande boecen (lees met de andere hss. boeten) der quenen».

constenaers ende anderen die met verboden consten omgaen oft die den duvel aenroepen en ghemeenlic die die articulen ons heiligen kersten gheloofs al oft een deel bespotten, heimelick oft openbaer; ende oec alsulken menschen, die niet en gheloven dat god alle dinc rechtvaerdelick regeert met sinen alder vrijsten wille, mer meer segghen dat alle dinghen comen vander natueren of bi eenighe aventuer oft gheval. Ende noch oec soe sondighen die menschen, die segghen, dat die quade menschen als die goede menschen sellen eindelick salich worden. Ende ten laetste die segghen dat onse wercken noch en verdienen noch en misdienen, ende dat gods voersienicheit die nemt [1]) vriheit van onse wercken» [2]).

Een merkwaardig hoofdstuk over het Credo schrijft alweer DIRC VAN DELF. Voor hem is het geheele symbolum een schoon te samen klinkend klokkenspel, waarin ieder der apostelen een klok had gesteld:

Hs. V 56 fol. LXXIV^{v}:

... «Doe quamen si te samen ende riepen enen sinodum [3]) dat beduut een vergaderinghe des rades, als die Romeinen plaghen te doen, mit eenre ghemeenre meninghe om den ghemenen oerbaer te samen te comen, in welken raet si wouden een simbolum maken vanden kersten ghelove. Recht als een horologi [4]) dat in sinen schellen wel ghestelt is ende een ghelike sanck uutclincket, recht also hebben si dat kersten ghelove een ghelike [5]) symbolum ghemaect, daer die schelle ende clocken der [6]) twalef articulen, welc van een ighelic apostol wert anghestelt, so wel concordieren dat die propheet David seide: Lovet gode in welludende cimbalen der jubilatien.

Die lerar sinte Thomas van Aquinen seit, dat die twalef articulen van den kersten ghelove wel een ghelike eendrachtelike cimbale moghen hieten, want al hair clocken concordieren in drierhande manieren....

... Derdewerf want god sijn wonder wercke woude toghen anden mensche in die tijt der ghenaden, dat hi persoenliken mit hem woude vereniglien ende op dat wi die concordancie an hem tusschen der godheit ende der menscheit mochten verstaen, daerom hebben die apostolen een symbolum concordiert ende ses articulen vander godheit ende ses vander menscheit te samen ghestelt, die wel eens luden op een waer ghelove dat die kersten beliën.»

---

1) Aanneemt, voor lief neemt.

2) Ook dit geheele stuk zou elders bij de bespreking van het eerste gebod een plaats gevonden hebben, vgl. het boven (blz. 131) gegeven citaat uit hs. Weenen Hofb. 2725.

3) Hs. sinadum.

4) Hs. horalogi.

5) Harmonisch.

6) Hs. daer.

Iedere «schelle an dit minnen horologi [1]) Cimbale vanden Karsten ghelove» wordt nu uitvoerig besproken, van ieder artikel worden twee «getuigen» uit de profeten aangehaald en tusschen den tekst worden talrijke glosen gevoegd.

RUUSBROEC, in het *Boek van den geesteliken Tabernacule* (Cap. XL—LIV), ziet in de twaalf edelsteenen die «des bisscops Rationale ocht Redeleke» versieren en waarin de namen zijn gegrift van de twaalf zonen van Jacob — de twaalf apostelen voorbeduidende — een symbool van de «artikelen ons gheloefs». Na aan iederen steen en ieder artikel een afzonderlijke bespreking te hebben gewijd, verdeelt hij ze ten slotte in vieren:

«Dese twelef steene, metten twelef namen der kindere van Israel, stonden in dat Redeleke, vore die borst des oversten priesters in IIII ordenen, dat es in IIII regghelen: in elke regghele III stene, met drien namen. Ende daer stont mede inne Ordeel, Leringhe ende Waerheit. Alsoe ghelikerwijs selen staen die twelef artikelen, met den levene der XII apostelen, in die verlichte redene elcs prelaets ende elcs verlichs menschen, in IIII ordenen: in elke ordene III artikelen. Soe mach hi gheven recht oordeel ende leren de waerheit. Die ierste ordene leert ons in den gheloeve enen God in drien personen, den almechteghen Vader ende sinen eneghen Sone, ende dien selven ontfaen van den heileghen Gheest, gheboren in onsen vleesche van der maecht Marien. Die andere ordene leert ons dat die selve Sone ghepassijt es onder Ponciusse Pilatuse, ghecruset, doet ende begraven, nederghevaren ter hellen, des derdes daghes opverstaen van der doet, opghevaren ten hemelen ende sit ter rechter hant sijns almechtechs Vaders. Die derde ordene leert ons dat hi hier na comen sal ordelen levende ende doede ende dat wi vaste selen gheloven in den heileghen Gheest ende dat die eneghe heileghe Kerke es ghemeine. Die vierde ordene leert ons dat wi gheloeven selen ghemeininghe der heileghen, verlatenesse der sonden, opverstannesse onser lichamen, ewech leven. Dit gheloeve, met den werken die ghi ghehoert hebt, sal cieren ende verlichten onse redene ende sal ons leiden boven redene in die bloete waerheit. Daer sal ons ghenoeghen» [2]).

Hoofdzonden. Onder de verschillende wijzen, waarop onze voorouders gewoon waren de zonden onder rubrieken te brengen, behoort ook die om ze te bespreken naar aanleiding der v i j f z i n n e n [3]), waarover in vele handschriften van geestelijken inhoud o. a. in som-

1) Hs. horalogi. De afschrijver wilde het woord misschien in verband brengen met hora.

2) Zie Mnl. Wdbk. «mi genoeget».

3) Zoals bekend is onderscheidde reeds de Oudheid vijf zinnen, vgl. Cicero, de Natura Deorum II 56 vlg.

mige van het vroeger besproken *Fundament* korte traktaten worden aangetroffen. In Con. S. 251 wordt dit hoofdstuk der catechese slechts even aangestipt[1]). DIRC VAN DELF spreekt in Cap. XXVIII van het *Winterstuk* van «Vierderhande» manieren van sonden daer wi ute moeten biechten den prochianen . . . als sonde des herten, sonde des mondes, sonde der werken ende sonde der versumenessen.» De verdeeling echter in zeven hoofdzonden — bij de behandeling van den Franschen tekst reeds besproken — was ook bij onze voorouders de meest gewone met dat voorbehoud, dat ook de traktaten over de tien geboden in den grond niet anders zijn dan dergelijke pogingen om de verschillende zonden in een systeem te brengen. Beide soorten van traktaten werden geschreven met hetzelfde doel: als handleiding voor de biecht; die over de hoofdzonden staan in zooverre hooger, als zij met meer of minder volkomenheid alle zonden uit één beginsel — «uit éénre quader wortele» — trachten af te leiden, terwijl die over de tien geboden het niet verder brengen dan opsomming en indeeling in tien rubrieken. Bovendien vinden we bij de behandeling der hoofdzonden allerlei allegorische voorstellingen, die in de uiteenzetting der tien geboden gemist worden.

Niet alle verhandelingen, hier bedoeld, vertoonen die eigenaardigheden; er is ontwikkeling merkbaar. Het minst merkwaardig in dat opzicht, maar belangrijk als het oudste document van dien aard in het Dietsch, is het hier volgende traktaat dat ontleend is aan het boven besproken hs. AA 69:

«Dit sijn *die seven hoeftsonden*, die contrarie sijn der gracien gods ende allen doeghden.

Dat ierste dat es hoverdecheit. Alle die menschen sijn hoverdech, die hoecheit ende vordeel soeken boven anderen menschen in gheesteliken staet ocht in werliken state, ende andere menschen bedrucken. Die hoverdeghe wilt altoes die hoechste ende die meeste sijn inder eren; andere menschen leven acht hi clene, maer sijns selfs leven acht hi groet. Altoes wilt hi die wijste sijn ende alle menschen wilt hi leren ende van nieman en wilt hi gheleert zijn noch berispt.

Die ander hoeftsonde dat es ghierecheit. Den ghiereghen vrecken dunket al cleine, dat hi vercrighen mach. Sente Crisostomus spreect: Een toeligghen der rijcheit ontstect meerre vlammen ende die ghierecheit wert noch meerre, want wie sijn goet met vrecheiden besit, hi en ans gode niet, dat hijt gave in siere eren; hi en ans oec sinen evenkersten niet, dat hi hem bistonde in sijnre noet; ende hi en ans oec hem selven niet, dat hi er sijn euweghe salegheit mede verdiende. Sente Paulus seeght, dat vrecheit, minne tot den erdschen goede, es een dienst der afgode ende der duvele.

---

[1]) Verder in Con. S. 406, in het ingelaschte traktaatje over de biecht.

Die derde hoeftsonde dat es nidecheit. Dat es een helsche sonde, si doet den mensche den duvel slachten, want hi benijt al, dat ons goet es, ende hi verblijt van dien, dat ons quaet es. Ende alsoe doet die scalke nideghe mensche ende dat goet es, ordelt hi noch quader dant es, want hi es vol venijns, want hi en ghetrout noch hi en ghean selden iemants goets. Uter nidecheit comt verradenisse, achtersprake ende meneghe sware sonde.

Die vierde hoeftsonde dat es toren. Die torneghe mensche es onverduldech van binnen ende onverdrachlec ende bitter ende wreet van sinne ende hieromme lust hem alle dinc te wrekene ende niet te verdraghene.

Die vijfte hoeftsonde dat es gulsecheit, dat sijn die gulseghe ende die leckere, die gods nu vergheten ende allen haren troest ende haren wille setten inden lost hare kelen. Ende aldusdaneghe liede beweende Sente Pauwels ende spreect: Dat sijn die viande des crucen Cristi, haer inde sal sijn een bedervenisse, want haer buic es haer god; ende hi spreect voert: Die niet en smaken dan erdsche dinghen, haer vroude ende haer glorie sal verwandelt werden in scanden ende in confusen.

Die seste hoeftsonde dat es traecheit. Sente Bernaert spreect: vermalendijt es hi, die den dienst gods roekeloes doet. Die treghe mensche es roekeloes ende onbereet ten dienste gods ende tot allen goeden werken ende al ghebreect hem die doecht ende sinen evenkersten hem en roekes twint, maer hi es haestich ende snel den duvel ende sinen vleesch te dienen.

Die sevende hoeftsonde dat es oncuischeit, die altoes doetsonde es buten witteghen huwelike.»

We hebben hier niet meer dan een eenvoudige definitie van ieder der zeven doodzonden[1]), slechts met een enkel citaat uit Paulus of een der kerkvaders aangevuld; dat alleen reeds zou doen vermoeden, dat we hier met een stuk van vrij ouden oorsprong te doen hebben, wat we dan ook bevestigd vinden door het jaartal van het handschrift, 1374. Wat men echter een eeuw te voren reeds in Frankrijk uit het onuitputtelijke onderwerp had weten te halen, hebben wij gezien uit het derde boek der Coninx Summe. Werden de ondeugden daar voorgesteld als de zeven takken van één boom of de zeven hoofden van het monster der Apocalyps, kunstiger is de allegorie bij DIRC VAN DELF, die, uit «hoverdie» — de zonde, die Lucifer ten val bracht en dus het beginsel van alle kwaad, zooals ook in de Somme en elders op den voorgrond wordt geplaatst — alle andere een voor een afleidende, het systeem tot volkomenheid trachtte te brengen. Overigens komen in de *Tafel van der Kerstenre Geloven* nog

---

1) Nog korter in het Hulthemsche hs. (LXII), zie Vad. Mus. II, blz. 426: «seven sonden sijn daer alle de sonden ave comen». De vierde wordt daer «trecheit», de zesde «overaet ende overdranc» genoemd.

verscheidene andere voorstellingswijzen voor. In het bekende kapittel b.v. dat de Gouden Roos des Christendoms beschrijft, zijn het de »wrede beesten, die den hof des herten omwroeten ende die rosen scoeren of onder die voete treden, als sijn dese: die hont der nidicheit, die wolf des toerns, die esel der traecheit, die eghel der ghiericheit, die beer der gulsicheit, die swijn der oncuuscheit» [1]). Waar over de zeven wereldtijdperken wordt gesproken [2]), heet het, dat «in een ighelike ouder regnierde een sonderlinghe dootsonde, daer si gode onwaerdich mede wort ende mishaechlic». Zoo heet de tijd van Adam tot Noach die der «onsuverheit», want «als die kinderen Abels saghen die dochteren Caïns, dat si suverlic waren, so namen sise te wive ende wonnen daeraen ruesen, datmen hiet Giganten»; van Noach tot Abraham heerschte «superbia», «want Noëis kinder Sem, Cam en Japhet waren so hovaerdich, doe si di ganse werelt alleen besaten, dat si te rade worden enen groten toern te timmeren, die inden hemel raken souden, dat si mochten te gode comen ende sinen hemel stormen, opdat hise niet meer mit reghen en mochte verderven»; van Abraham tot Mozes was het nijd, zooals blijkt uit het gedrag van Jozefs broeders; van Mozes tot David gulzigheid, daarna hebzucht (Davids volkstelling) en toorn. «Die sevende outheit began van Christus ende sal dueren tot doemsdage toe», de tijd van «Accidia» «want wi in deser tijt der ghenaden versumen te leven onse ewighe salicheit [3]), want onse heer Cristus mit sijnre ghenadenriker coemst ghedoet hevet die sonden ende dat leven der doechden ons wederghegeven, als der eerster ouderdom hoer sonde onsuverheit, overmits dat hi van eene maghet geboren wort, die vanden heilighen gheest ontfanghen was . .» enz.

Weer een andere allegorie geeft Cap. XXXXIII van het *Zomerstuk*, dat over den strijd handelt tusschen deugd en ondeugd. Er waren, zegt DIRC VAN DELF daar, in den tijd van het Oude Testament «twee riken die alle tijt oorlochden»: «dat rijc van Israhel hilde ewe [4]) ende aenbeden enen waerrighen god» en «dat rijc van Philistim was heidenvolc ende leefden na haer ghenoechten ende aenbeden afgoden diese in wanlove verleiden».

«Dese twie riken waren vaste bi malcanderen gheleghen, dair bi beteikent sijn twie riken inden leven des menschen, alst rijck der duechden ende dat rijck der sonden. In den rijc van Israhel .... was maerscalck David .... daermen Cristum sal bi verstaen .... Dese vorste sent uut in dat rijc des levens inden lande der hemelen anden heer der salicheit ende hevet vergadert seven hemelsche ridderen der duechden, als sijn die

1) Men denke aan dgl. voorstellingen in Dante's Hel, Canto I.

2) Winterstuk, Cap. XVI.

3) Vgl. Mnl. Wdbk. op leven, trans., 2.

4) Gods wet.

seven gaven des heilighen gheests, dair ic in dat ander boeck een capittel hebbe of ghescreven. Die maerscalck van Philistum was Golias die ruese, starc ghewapent, hoghe sprekende, ende beteikent den bosen geest, die een wedersaec is onser sielen, die recht als een grimme[n]de beest ons omgaet, soekende wien hi verslinden mach. Dese vorst sendt uut inden rijck der werelt, dat bestaet van vleisch ende bloet, dat lantscap des stervens, daer die doot overmits misdaet in regniert, ende heeft vergadert seven helsche ridderen der verdoemenisse, als die seven dootlike sonden, daer ic in dat ander boeck een capittel of ghescreven hebbe. Die seven dootlike sonden sijn als rechte helsche mordenaers, die den mensche an al sijn leden belegghen ende mit swairre becoringhen die sinnen stormen ende die consciencie beclimmen, persen ende pinighen, schenden ende vanghen, verwerpen ende doden... Die helsche ridder Hovaerdicheit die spreect anden inwendighen menschen gront aldus: «Superbus sis», «wes hoechmoedich». Die duecht die Oetmoedicheit antwoort: «Neen, want daer staet ghescreven: den hoechmoedighen wederstaet god ende den oetmoedighen gheeft hi ghenade» ...»

Zoo treden de verschillende ondeugden met hun «sarganten» of «wapenturen» om beurten op, maar worden door de deugden te woord gestaan, het geheele hoofdstuk door, dat wel aan het Latijn schijnt ontleend te zijn.

De systematische behandeling der zonden, waarop wij boven zinspeelden, begint met Cap. XXV van het *Winterstuk* met de uiteenzetting «dat die sonde hevet drie clufteren of gheslachten», te weten: erfzonde (want «al ist dat des menschen siel uten bloede niet ghewonnen en is, mer sceppende inghestort, nochtant so coemt in onser sielen die erfsonde van Adams siel overmids den vleische dat mit sondigher lust ghesaeit wort»), «werkelike sonde» en «genadelike sonde», welke laatste ons, in aanmerking genomen de menschelijke zwakheid, vergeven kan worden, maar niet dan op voorspraak van Maria. Bijzonder merkwaardig is de volgende passage, die de logische verklaring wil geven van de vaste volgorde waarin de doodzonden voorkomen:

«Hoe dat die een sonde recht als een twijch uten anderen wasset, toent ons rede, die wi eerst aen die wortel willen soeken. Die wortel alre sonden ende oec die eerste ende die meeste is hovaerdicheit. Ende so als die wil boven allen wesen [1]), so ist haer leet, dat haer iemant is gelijc; ende dan wort uut hare ghewonnen een ander wortel, hiet hat ende nijt. Die nidighe mensche is rassche beroert opten ghenen, die hi haet, ende dan wort uut hem gewonnen een ander wortel, hiet toern. Die toernighe mensche, als hi hem niet wreken en can, so wort hi

---

1) **Hs. wesen is so; var. wesen so.**

droevich van moede ende dan coemt een ander wortel ende hiet traecheit. Die traghe mensche om sijnre bedructheit wil, soect troest of solaes ende so coemt van hem een wortel, hiet ghiericheit. Die ghierighe mensche, want hi sijnre dinghen onmachtich is, so wort hi gulsich ende overatich. Die gulsighe mensche om volnis sijns bukes scumet rassche in quader lust, ende dan comet uut hem een wortel, hiet onsuverheit. Ende aldus ist te verstaen, dat St. Augustijn seit, dat die een sonde hanghet in die ander.»

De rest van Cap. XXV is een droge opsomming met korte omschrijving van alle vormen, waaronder de doodzonden voorkomen. «De eerste hoeftsonde is Superbia, die is een helsche coninghinne alre verdoemeliker sonden...» De onderdeelen worden bij «telgeren» en bij «dochteren» vergeleken. Met dit hoofdstuk is echter niet alles gezegd, want «dat XXVI capittel is van den .VII. duvelen, die capitein sijn der .VII. dootsonden.. ende hebben die menschen op .VII. steden, als op .VII. borghen, inden lande sijns lichaems beseten [1]), ende quellen of becoren totten .VII. dootliken sonden». Hier volgt een uittreksel uit dit hoofdstuk:

»Die eerste duvel hiet Belsebub [2]), dat hiet een man van vlieghen, want hi woende in eenre salen, daermen die dieren plach voer te slaen, ende so quamen die vlieghen op dat bloet. Dit is die duvel der hoverdie... dese heeft sijn borch gheset inden hoefde van den mensche... Die ander duvel hiet Asmodeus, dat beduut een versmoere, want...» (hier volgt de bekende geschiedenis die we ook Con. S. 111 lezen) «... dit is di duvel der onsuverheit, die woent noch in slaepcameren ende wandert bi nacht als een catule. Dese hevet sijn borch gheset in den oghen. Die derde duvel hiet Behemoth, dat beduut een beest die hem mitten menschen versellet... die glose seit, dat dit een duvel is, die den mensche doet lecker wesen van spisen ende gulsicheit... Dit is die duvel der gulsicheit... dese heeft sijn borch gheset inden monde of aenden halse. Die vierde duvel hiet Mammona, dat beduut heer der rijcdom. Van desen seit die glose der evangelien, dat hi een scaffenaer van allen onrechten goeden is, ende dat is in sijnre waert, oec si begraven, ghehudet of verloren [3]). Dit is die duvel der giericheit, die ionghe ende out hevet tot sinen dienst verbonden, want al ghemeen setten si [4]) nader ghiericheit.... Dese heeft sijn burch gheset inden handen. Die vijfte duvel hiet Apollion, een verdrietlic moeier of een pijnlic oefenaer of een

1) Vgl. Mnl. Wdbk. I, 1051 onderaan: «houden bezet».
2) Hs. Belsebuc; V 55: Belsebub.
3) En dat al wat in zijn hoede is, ook begraven, weggestopt en verborgen is.
4) Want allen zonder onderscheid streven zij.

verkeert arbeider (Apoc. IX). Dit is die duvel des toerns. Dese duvel heeft sijn borch gheset in die galle des menschen. Die seste duvel hiet Dathan, dat beduut een wedersake, die van nide ons avegonstich is, omdat wi sijn rijc sellen besitten. Dit is di duvel des nides ende des haets. Dese hevet sijn borch gheset in des menschen herte. Die sevende duvel hiet Leviatan, dat beduut een toelegger [1]), last tot last ende quaet tot quaet. Dese heeft sijn borch geset in des menschen voeten, dat hi so traech is, den wech gods te wanderen ende onachtsaem sijn geboden te vervolgen.»

Onder de geschreven boeken, waarin traktaten over de tien geboden voorkomen, hebben we ook aangetroffen X 114 [2]) der Koninklijke Bibliotheek. Dit handschrift in —12°, zeer netjes op perkament geschreven met roode en blauwe initialen, en volgens het schrift van omstreeks 1480 dateerende, bevat op zijn 41 folio's, behalve de berijming (fol. 1) en het traktaat van de tien geboden (fol. 2—16) een traktaat over de zeven doodzonden (fol. 16—25), en vervolgens: «Dit is vanden seven sacramenten der heiliger kerken» (fol. 25—28), «Van biechten» (fol. 28—30); «Van die achte salicheden» (alleen den tekst) (fol. 30); «Van sterven». Petrus Damiani seit in eenre epistolen die hi screef totter graefinnen: Het is over te peinsen hoe bitterlic . . . (fol. 30—32); een exempel («Cesarius seit in een boke vander vrese goods dat een ridder was die niet geloven en woude datter een helle was . . .»; na zijn dood ziet hem zijn zoon, die sinds jaren voor hem bad, doch die door hem gesmeekt wordt niet meer te bidden daar het toch niet baatte wegens zijn ongeloof; fol. 32—35) en eindelijk «Een guede dagelixe oefeninghe in die weke» (fol. 35—44).

Het traktaat over de zeven doodzonden begint aldus:

«Naden tien geboden so volgen *die seven hoeftsonden*, die daerom hoeftsonden hieten, omdat als dat hoeft is dat principael van allen leden, also sijn dese seven principael van allen anderen sonden ende gelike als uut den hoefde wort alle volmaectheit gedient [3]) ende alle sinnen inden hoefde vergaderen, also sijn alle sonden uut desen sprutende ende alle sijn si vergadert in desen seven als in hovaerdichede, nide, gramscap, traecheit, ghiericheit, gulsichede ende oncuischede. Bi wilen openbaren hem dese seven hoeftsonden quaet, als si sijn, ende bi wilen worden si geveinst mit eenrehande schiin van doechden, als hovaerdicheit seit: ic wil groot ende verheven wesen, so mach ic helpen dengenen, die nu niement en helpt, ende wederstaen dat gewelt ende onrecht, dat nu gesciet...»

---

1) Vermeerderaar? In Hildeg. beteekent Toeleggen: volbrengen, in orde maken, gereed maken (ook Lsp. gls.). 2) Zie boven blz. 129.

3) Dienen = opbrengen, vgl. mnd. denen «als Pflicht geben, leisten». — «Al wat volmaakt is (= al wat goed is) komt voort uit het hoofd».

In treffende taal wordt den zondaar het voorbeeld van Jezus voor oogen gesteld:

«... want Cristus neech dairom sijn hoeft ter airden, hangende anden cruce, omdattu niet hoverdich worden en soutste. Dat hi badt voir sijn vianden, meent dattu geen toorn dragen en sulste. Die wonden sijnre siden ontfinc hi van minnen' iegens die nidicheit. Sijn cruce droech hi selve mitten doirslegen wonden ende lichaem tegens die trage in goodsdienste. Sinen geest gaff hi sinen vader, sinen lichaem den ioden, sijnre moeder den discipel, sine cleder dengenen, dien cruuste[n], iegens die ghierige vracke, die luttel geven. In sinen vleische was hi gegeselt iegens die oncuischeit des vleischs. Hi dranck galle iegens die gulsicheit. Hierom, wantstu van Cristus hietste een kersten mensche, so selstu mitten leven als mitten name Cristum navolgen ende dese seven hoeftsonden scuwen, dair die eerste of is hoverdicheit.»

De behandeling der hoofdzonden bestaat in een opsomming van allerlei gevallen, soms afgewisseld door op Jezus' voorbeeld te wijzen, zooals in den proloog, of een enkelen keer met een kort citaat, b.v. fol. 20v: «Men leest inden Vaderboeck, dat een ionck geestelic mensche seide: Vader ic ben gestorven der werelt. Doe antwoerde die oude vader: Lieve kint, albistu doot, die viant en is niet doot». In «hoevaerdicheit» wordt een uitwendige en een inwendige onderscheiden; verboden omgang met in den ban gedanen wordt tot deze zonde gerekend en er worden voorschriften voor den omgang met zulke lieden gegeven. «Nijt», zoo wordt op fol. 20v gezegd «is een swair sonde, want si is sonder middel contrari der caritaten»; zooals men zich herinnert, wordt dit punt uitgewerkt in de Coninx Summe, waar de zonde tegen den Heiligen Geest onder het hoofd Nijt worden besproken. Ook de behandeling van Gramscap «iegen hem selven» «ieghens enen anderen» en «iegen gode ende sinen heiligen» doet aan de Coninx Summe denken. Bij Traecheit wordt het verzuimen van godsdienstplichten gelaakt en er wordt een opsomming van de zeven gaven des H. Geests aan vastgeknoopt, zooals de zeven werken der barmhartigheid het kapittel «Vracheit» sluiten. Van deze hoofdzonde heet het: «Dese sonde staet in tween, als een guet qualic te vercrigen off een guet, dat well off qualic vercregen is, qualic te houden. Vanden eersten is gesproken inden sesten gebode; vanden anderen spreect sinte Gregorius ...» Dit traktaat is dus geschreven in aansluiting aan het voorafgaande over de tien geboden. Bij «Gulsigheit» wordt over de vasten gesproken. Gregorius [1]) wordt herhaaldelijk geciteerd; fol. 24v Ovidius, enz.

Minder belangwekkende stukken over het onderwerp geven de

1) Zie boven bl. 38.

handschriften der Kon. Bibl. V 52 (Middelnederduitsch [1]) waaruit wij boven [2]) reeds een kapittel «van XXIIII sunden der tunghen» aanhaalden, en AA 233, waar op fol. 142ʳ begint «Dit sijn die soeven dootsonden met horen dochteren». Wij laten deze stukken voor wat zij zijn [3]), maar vestigen de aandacht op het VIIde hoofdstuk van het *Cancellierboeck* «wie dat men biechten sal vanden .VII. hoeftsunden».

Men spreekt van «dootsunden» zegt het *Cancellierboeck* «want die er einich over hem kent, hij is doet voer gode, tot den dat hijse mit berouwenisse ende mit wille voertaen te hueden biecht» en men noemt ze «hoeftsunden, omdat alle die sunden, diemen begaen mach of bestaan, uut desen sunden spruten». Iedereen is verplicht «te wroeghen sijn consciencie of hij daermede besmet is». De namen der zonden, die zeer systematisch worden behandeld, staan er in het Latijn, telkens vergezeld van de Dietsche vertaling; wij geven ze hier weer volgens het Haagsche met de varianten van het Brusselsche handschrift II 2047 [4]):

I. *Superbia* — hoverdie [5]).. dese sunde heeft voel dochteren: 1. *vana gloria* — ijdel glorie; 2. *tumor*, dats een verheffen of een overmoedicheit; 3. *arrogancia*; 4. *insolentia* — sunderlingheit in hoverdien of in anderen manieren ... in einre versmaetheit ghemeinre dinghen; 5. *contencio*, dats als een strijt teghen recht ende waerheit, omdat hi hem verscheemt [6]) dat hij hem van sijnen crijghe solde ontbliven [7]); 6. *contumacia*; 7. *inobediencia*; 8. *presumpcio*, dats vermetenheit [8]), dats als een hem meere dinc aenneemt of vermit te doen, dan hem toebehoert of dan hij wael kan ghedoen; 9. *contemptio*, versmadenisse; 10. *irreverentia*.

II. *Invidia*, dats nidicheit; 1. *detractio*, afradicheit; 2. *susurrio*, dats runinghe als ein kent [9]), dat sij twe wael te gader sijn ende pijnt daertusschen twist ende kijf te maken mit runinghen ende mit heimeliken woerden; 3. *ingratitudo*, ondancsamheit [10]); 4. *invencio mali*, dats een versierde quaetheit; 4. *compressio boni*.

---

1) Van fol. CVIII tot fol. CXXXVᵛ vindt men het «bok der ewigen wijsheid» van Suso.

2) Zie blz. 38.

3) Men zie ook: W. de Vreese, Ruusbroechandschriften blz. 353 vlgg.; hs. Brussel 2087, waar exempelen over de zeven hoefdsonden voorkomen. Dat er nog veel meer aan het licht zal komen, is te verwachten.

4) Mij door den heer De Vooys bezorgd.

5) Hoverde.

6) Hi van hoverden vermijdt.

7) Onderbliven.

8) Een verweenen.

9) Benijt.

10) Ondanckelijcheit.

III. *Ira*, dat is ernst of einige toernicheit van sinne, dat een begeert wrake van den dat hem misdaen is [1]) ende dese heeft .VIII. dochteren: 1. *odium*, dats haet [2]) dat is dat (lees: dat is een) een veralt ernst [3]) die inden mensche wast; 2. *discordia*, twist [4]) ende kijf, als ein oneffen woerde heeft ende gheen eendrechticheit in werken of in wille; 3. *iniuria*, onrecht [5]); 4. *contumelia*, scheldinghe, als een den anderen oploept mit quaden woerden ende verspricten schendelic sonder reden; 5. *inpaciencia*, onverduldicheit [6]); 6. *protervitas*, wreetheit, als een sijnen onwille siet of hoert ende daertoe mit wreetheit ende niet vriendelic toe en antwoert; 7. *malicia*, quaetheit; 8. *homicidium*, manslacht,

IV. *Accidia*, dats traecheit; 1. *pigrecia*, verdrietlicheit, dat is als een mensche doechden beghint ende in verdriet haest afstaet; 2. *legnicies*, onlusticheit [7]) of onduchticheit, dat is als een vermaent wort van binnen totter doecht ende hij van onduchticheit of van onlost achterleet die doecht te beghinnen; 3. *pusillanimitas*, bloedicheit [8]); 4. *negligencia*, ruekeloesheit of verghetelheit; 5. *tepiditas*, lauheit; 6. *ignavia*, dats alsdat die mensche in dien dinghen die hi duet gheen onderscheit en heeft, noch en voersiet niet dat einde datter nae komen mach, ende dit coemt van onbescheidenheit, die dochter is der traecheit, ende bescheidenheit [9]) is moeder van allen duechden.

V. *Avaricia*, giericheit; 1. *ambicio*, een ernstig begherte ende een nauwe dencken [10]), wie men voerdel nader werelt ende werlic eer mach vercrighen; 2. *simonia*; 3. *usuria*, woecker [11]), als een den ander ghelt leent niet om minne ende caritaet, mer om meer te hebbe; 4. *furtum*, diefte of roef; 5. *periurium*, meineidicheit; 6. *mendacium*; 7. *inquietacio*, mocitsel [12]), als een den anderen moiet of daecht of beclaecht tonrecht tsijn af te breken; 8. *iniuria*, onrecht [13]), als een onrecht vonnenisse wiest wetende; 9. *dolus*, loesheit.

VI. *Gastrimergia* of *Gula*, gulsicheit of overtullicheit in eten of in drincken boven der naturen noetroft; 1. *crapula*, dats gulsicheit in

---

1) Dat es gramscap. Ende gramscap heet een haestighe tornicheit van sinne ieghen enen anderen.

2) Haetscap.

3) Verouderde verbolghenheit.

4) Tweest.

5) Ongherechticheit.

6) Onverdrachlicheit.

7) Ontbreekt.

8) Bloedheit.

9) Onderschedicheit.

10) Voeghen.

11) Perssene.

12) Moeienisse.

13) Onredene.

overvloedighen[1]) eten; 2. *ebrietas*, dronkenscap; 3. *prodigalitas*, dats een onghemanierde mildicheit; 4. *inabstinencia*, dat is dat een haestich ende ghierich is totten eten ende ghesatte maeltijt[2]) ende ghewoenlic niet en wil verbeiden; 5. *inmoderancia*, dats onghematicheit als een boven ghemeine spijse enigherhande leckernie begheert uut alte groter ghenuechten; 6. *inverecondia*, onschemelheit; 7. *inmodestia*, onghemanierlicheit in overtullighe cleideren.

VII. *Luxuria*, oncuisheit; dese sunde heeft .VII. ghedaenten[3]); 1. *simplex fornicacio*, simpel keesdom of bastardien[4]); 2. *adulterium*, overspeel; 3. *stuprum*, dat is dat men buten huwelic een maghet bevlect[5]) ende ontset van hoerre maechdeliker reinicheit; 4. *raptus*[6]), datmen vercracht hoers ondancs een ionfrouwe of een weduwe ontschaect; 5. *sacrilegium*; 6. *incestus*, dat is mit persoen te misdoen, die sich bestaen in maghescap of in swagherscap of in ghevaerscap; 7. *contra nature*, dat is teghen natuer... ende dese sundighe oncuischeit heeft .VIII. dochteren[7]): 1. *cecitas mentis*, blintheit des herten; 2. *inconsideracio*, dats onmercklicheit des doets ende der hellen ende des menschen salicheit; 3. *inconstancia*, onghestadicheit; 4. *precipitacio*, dats een nederwerpinghe; 5. *stultus amor sui*, dat is ein sot minne sijns selfs; 6. *odium dei*, haet gods (als men wenschte dat God onze ondeugden niet kende, dus dat Gods «moeghentheit ende sijn wijsheit worde verminret daerom»); 7. *affectus huius seculi*; 8. *horror vel desperacio futuri seculi*, vreise of wanhope der toecomender tijt.»

In het *Fundament der Kerstenre Gheloven* worden de hoofdzonden besproken als «derde punt daer die kerstene ghelove op ghesticht ende ghefondiert is». De hoofdzonden worden er in verband gebracht met de gebeden van het Pater Noster, met de gaven des heiligen Geests, evenals in het 5de en 6de traktaat van de Coninx Summe. De vijf eerste worden vrij kort behandeld; des te meer wordt uitgeweid over «giericheit», woeker, den «woekeraer», «roeft» «scattinghe» («Giericheit brenghet oc die lantsheren daertoe, dat si hoer ondersaten scatten ende thoer ofbreken ende persen», blz. 63), «Vander coepluden ghiricheit», «Van ghiften», «Van eighenscap der gheesteliker luden», «Van dobbelen ende van onnutten spelen» (60). Uit het kapittel over de kooplieden schrijf ik de volgende oeconomische beschouwing af:

1) Overtuldeghen. 2) Ghesetds maeltijds.

3) Dezelfde zeven onderscheidt mr. Godschalk Rosemond van Eindhoven in zijn Biechtboek, zie beneden blz. 159.

4) Simpel overspel.

5) Beslaept.

6) Raptus, vercrichten.

7) Deze rubriek ontbreekt.

«Op dat minne ende vrientscap soude wesen onder allen menschen die op eertriken sijn, hierom heeftet god also ghevuecht, datter gheen lant en is onder die sonnen, dat alle dinghe heeft bi hem selven, die die luden behoeven tot horen noetruften, die daer in woenachtich sijn; mer tene lant heeftet tene ende tander lant heeftet tander, also dattet tene landt den anderen lande moet te hulpe comen; ende dese minne ende vrientscap maket comanscap onder den luden, want die coeplude die onder ene varen ende wandelen brenghen hoer waer tot anderen landen ende nemen andere ware weder van anderen lande ende brenghense tot horen lande. Dese comanscap en mach men niet ontberen ende sij is herde nutte inder werelt daer mense te rechte voert ende men daer gheen loesheit in en besicht. Mer die boese gheest heeft dat zaet der ghiericheit ende der loesheit ende der loeghene ende der valscheit also ghesaeiet onder die coeplude, dat luttel coeplude sijn, si en gaen mit loghene ende mit droeghene om, want dat si hebben te vercopen, dat prijsen si, al en ist gheen prijsens weert ende dat ander luden hebben te vercopen daer si seer gherne aen waren, dat laken si, al ist wel prijsens[1]) weert. Mit looghene ghaen die coeplude nu veel omme ende mit valschen eden. Si stelen den luden thoer mit quade ghewichten ende mit quader maten; si maken oec bi wilen zwaer dat licht is ende licht dat zwaer is ende si toenen tene ende gheven tander ende sommighe vercopen hoer goet op daghe ende ghevent veel duerre om dat si beiden des ghelts een wijltgin ende aldus werden si woekenaers.»

Het uitvoerigst misschien van allen handelt over de doodzonden «mr. GODSCHALC ROSEMONDT VAN EINDHOVEN, doctor inder godheit» en schrijver van een «seer profitelick boecxken *vander Biechte ende van die seven Dootsonden*», dat, met eenige houtsneden (waarvan de titelprent de opstanding der dooden voorstelt) versierd, in 1517 door H. Eckert van Homberch te Antwerpen in 't licht werd gegeven[2]). «Want seer veel menschen», zegt de schrijver, «doer onwetenheit blindelinge gaen ter hellen waert.. soe heb ic ter eeren van den bloedige ghecruisten Ihesu ende die schoone moeder Maria ende salicheit der sielen dit boecxken gheordineert ende ter eeren van die .VII. bloetstortinghe Christi Ihesu ende .VII. sonderlinghe droeffenisse van Maria wordet gedeelt in .VII. tractaten.» Deze zeven handelen: 1. «Van dootsonden ende van daghelicse sonden int generael»; 2. »Van der biechten ende van die .VII. dootsonden int speciael» (dit hoofdstuk wordt verdeeld in een stuk over de condicien enz. der biecht en een over de zeven hoofdzonden); 3. Van onrecht-

1) Volgens mijn aanteekeningen heeft het hs. «prijsent».

2) Een exemplaar is voorhanden in de Kon. Bibl. Over een vervolg op dit boekje zie het hoofdstuk Pater Noster.

verdich goet ende om volcomen restitucie te doen»; 4. Van berouw; 5. «Van dagelijksche zonden»; 6. «Van kennisse om gode en ons selven te leeren kennen» en 7. «Van devocien».

Het eerste traktaat handelt voornamelijk over toerekenbaarheid van den zondaar, over «consent», waaromtrent de schrijver «ons eerwaerdighe(n) Cancellier ende deken van Loven, meester Ariaen van Utrecht, biscop van Darthosa» «in quotlibeto VII» heeft geraadpleegd. Voor ons is traktaat 2 de hoofdzaak. Het is geheel voor de biecht berekend en bevat een eindelooze reeks formules om alle denkbare gevallen van zonde te kunnen biechten, op dezelfde manier (maar veel uitgebreider) als men er vindt in hs. K 35 van het Cancellierboeck [1]). Dat zulk een boekje voor de kennis der zeden van belang is, behoeft geloof ik geen betoog; een beperkt aantal citaten zal het overigens kunnen leeren [2]). Vóór ik die geef, moet ik echter een plaats meedeelen, die belangrijk is omdat de schrijver er zijn bedoeling met het boekje vrij duidelijk in uitspreekt, maar die bovendien door overeenkomst met de Somme (die toen nog in gebruik was blijkens de drukken van 1504 en 1519) althans het vermoeden opwekt, dat hij die kende en er wel eens aan ontleende:

«Van simonie waer veel te scriven, want die materi seer breet ende swaer is ende regneert seer onder die geestelicheit; ende vele nieuwe onbehoorlike practiken in die beneficien te vercrighen worden daer alle daghe ghevonden, die de slechte waerlike menschen ende ooc goede simpel priesters niet en dorven weten; so slaen ic die materi van simonie over ende beveelse den geleerden ende clercken die daer subtijl in sijn (oft si soe subtijl waren int ghene dat der salicheit aengaet!). Want dit boecxken ende dese maniere van biechten ende regulen om wel te leven, om salichlije te sterven, heb ic gheordineert principalick voer die waerlicke menschen, want die gheleerde hebben boeke ende scriften ghenoech, willen si studeren. Maer want men veel gheestelijke personen vint, mans ende vrouwen, inden cloosters ende daerbuten, die geen Latijn en verstaen, ende oock, god betert! voer slechte onwetende priesters ende benificia[n]ten, die beter Duits verstaen ende haers moeders tale dan Latijn, daerom scrijf ic somwilen in dit boecxken oock van die geestelickheit ende vanden sonden, die onder geestelicke personen regneren ende van allen staet der menschen.»

---

1) Ook vergelijke men het reeds aangehaalde stuk uit het Hulthemsche hs., gedrukt in Vad. Mus. II, blz. 420.

2) Een soortgelijke behandeling van de biecht, om dezelfde reden voor den geschiedvorscher van gewicht, vindt men in een boek over de «VII sacramenten», gedrukt te Leiden bij Jan Severs in 1504, en in een exemplaar, waaraan blaadjes ontbreken, voorhanden in de Kon. Bibl. Zie de beschrijving van den druk van 1504 van de Coninx Summe in Hoofdstuk IX.

Over het algemeen mist men in dit boekje de systematische verdeelingen en onderverdeelingen, waaraan wij in de tot dusver geraadpleegde werken zoo gewend zijn geraakt. Ook is de volgorde, waarin de hoofdzonden voorkomen, niet de gewone. «Leeringen» en «remedien tegen die sonde» en dgl. wisselen soms de formules af. Behalve den reeds genoemden Adriaan van Utrecht vond ik Gerson, Thomas en andere middeneeuwsche schrijvers geciteerd; ook het «evangelie van het spinrokken» [1]). Voor de belangrijkheid van het boekje moge verder het volgende zeer beknopte uittreksel pleiten.

I. «Here ic geef mi sculdich in hoverdie, dat ic mi dicwils heb laten dunken die wijsheit, devocie, gesontheit, scoonte, rijcdom, cloecheit... item ic heb mi laten duncken mijn duechdelike wercken, die ic doe... ic heb mi vermeten beromende geweest in mijn const, in mijn ambocht, offici, comescap, in mijn afcoemst van mijn geslacht ende rijcdom... ende heb mi uutgegeven voer een wijs duechdlic geleert biechtvader, medicijn of chirurgijn, dat ic nochtans niet en was...»

In den vorm van deze «beliïnge» is het geheele traktaat opgesteld.

«Ic heb te veel tijts daer in overgebracht ende te seer mi becommert daermede ende sorchvoudich gheweest om nieuwe faitsoenen van cleeren te maken of te draghen. Item als ic eenich nieu faitsoen heb gesien, terstont heb ict na laten maken, al en behoordet minen staet nochtans niet toe... ic heb grote hoverdie gehat in mijn gestijfde doecken, in mijn lange sleipen, ringhen, keten, ghesteente ende ander costelike iuwelen, in mijn schoon haer, voerhoeft, smal lichaem, witten hals ende handen, bruin ogen ende ander schoonte ende gaven des lichaems.... mij schoon toe te maken ende een half ure oft meer mij staen paleren inden spiegel, mijn haer uut mijn voerhoeft mit groter pine getrocken [2]), mijn haer ghewasschen... ik heb gaen mommen in vrouwen cleeren ende mijn aensicht vermasselt of met vreemden aensichte ende habijt gegaen, dat verboden is sonderlinge den clerken...» [3]).

II. «Haet of gramscap. Als mi iet geseit oft ghedaen is geweest niet nae minen appetijt of dat mijn eer, goet faem of den minen te na ghinc, al hadde ict oeck verdient, daer heb ic wraeck of begheert ēnde het over mi ghenomen ende gheseit tegen hem: Dat sal ic u wreken, ist met recht of onrecht, in sijn bloet of in sijn goet... item: Ic macht vergheven, mer ic en sals niet vergheten... item: Ic salt hem noch op

---

[1]) Zie het volledige citaat beneden.

[2]) Vgl. Con. S. 107: «Waerom plucken si hoor wijnbrauwen».

[3]) Herhaaldelijk is in dit boekje sprake van priesters, die vermomd en verkleed zich aan wereldsche vermaken overgeven.

sijn broot legghen, ist in mijnder macht... item: Ic salder noch op dencken, al waert over iaer ende dach.

Een leeringhe voer die ouwers ende meesters:

Als ghi ghestoort sijt op die kinderen oft discipulen om quade pitsen en kueren oft feiten, die si ghedaen oft over haer hebben, soe suldi dien grammen moet eerst over laten gaen, sonderlinghe sidi colericus ende lichtelick ghestoort, ende straffense ende slaetse met manieren. Ghi sult u nochtans ghestoort houwen over hoer ende niet te slap sijn, op dat si u ontsien moghen.

III. Nijt. Ic heb famose libellen gesait, dat is ic heb carten ende briefkens ghescreven oft doen scriven van sommighe personen gebreken ende heb die gheleit oft doen leggen heimelick voer die luden dueren oft inder kercken oft op die straten...

IV. Gulsicheit. Ic heb den hooftswere gehadt ende veel ander gebreken ende siecten heb ic daer doer brassen, scossen ende brossen gecregen... ic heb dicwijls veel tijts overghebracht om te coken ende te smoken...

V. Oncuusheit. Van deser sonden en behoortmen niet vele int openbaer te scriven oft te spreken om der maechden wille ende omdat die natuer vanden menschen (want wi al gebreclick Adams kinderen sijn) seer tot onsuverheit is gheneicht.» — Hij noemt zeven manieren van onkuischheid: Fornicatio, Stuprum, Adulterium, Incestus, Raptus, Sacrilegium, Contra naturam [1]. — «Ic heb .X. of .XX. werf int geselscap van schoon herten ende lichte vrouwen ende in oneerbaer plaetsen gheweest... Ic en heb mijn vijf sinnen niet wel bewaert, mer dicwils ontgaen in sien, hoeren, rieken, smaken ende gevoelen. — Ic heb dikwijls in vrouwen oft mans cloosters gegaen, besloten of ombesloten, heimelick oft int openbaer ende heb daer mit brassen, hoveren, goet chier te maken, wandelen, tusschen [2] etc. menighe herten ende maechden ten valle gebracht...

VI. Traecheit [3]. Ic ben so verghetende onachtsam ende versumende, dat ic somwilen eene psalm of .II. verhale anderwerf ende .II. oft .III. mael lees ic een dinck dat ict niet en weet uut verghetenheit ende cleine aendachte of ict gelesen heb of niet. Ende lees ic een Pater Noster, het wert tusschen die handen een Ave Maria ende alsoe springhe ic van deen op dander sonder devocie ende verstant.

(In der kerken:) Ick heb dicwil ter kercken gegaen meer om nieumaren te horen ende om gesien te sijn, dan om gods wille oft uut devocien. — Met mijn advocaet oft procureur heb ic inder kercken sonderlinge onder den dienst gods gaen wandelen ende ghedisputeert van dingen ende

---

1) Vgl. Cancellierboeck. 2) Er staat: cusschen.

3) Vgl. vooral over Accidia: Wijbrands in Moll en de Hoop Scheffer's Studiën en Bijdragen, II.

pleiten van beneficien van comenscap. Ic heb inder kercken gaen wandelen op en neer om ongelijcke personen [1]) aen te sien. Ic heb mijn knien nauwe ghebruuct noch bonet af gedaen. — Het sijn al dobbel dootsonden die inder kercken gescieden.

(Vant geloef:) Ic heb mi beraden metten duvel of metten ghenen die met swarten konsten ende metten viant omgingen ende heb mijn ghelove daerop gheset ende heb met menige manieren van supersticien ende ongheloven omghegaen, als ick iet verloren heb oft om kinderen ende knechtkens te crigen so heb ick sommighe cruien oft scriften over mi ghedraghen ende met sommighe personen, die daer wat af wouden weten ende nochtans der niet af en weten, beraden ende mijn betrouwen ende ghelove daerop ghestelt... die wijchelien, supersticien ende manieren van onghelove, daer ghi mede hebt omghegaen, die ghemeenlick uten boecke van den spinrock worden ghenomen.

VII. Giericheit [2]). Ic droome altijt van gelde ende waer ic eenen schoonen penninck sie, mijn hert trecter nae om die inder gevangenisse bi sijn broers te leggen daer si sonne noch mane en sien. — Ic brenge dicwils .III. oft .IIII. uren onnuttelick over, overtellende ende besiende met ghenuechte minen schat ende schoon roode vossen.»

Sterfboeken. Van een vergelijking tusschen het vierde traktaat der Coninx Summe en andere, hetzij zelfstandig, hetzij als onderdeel van een of ander groot werk, in het Dietsch voorkomende traktaten kan niet zoo onmiddellijk sprake zijn als bij de tien geboden, het credo en de hoofdzonden het geval was, om de eenvoudige reden, dat we hier niet met de bespreking van een bepaald, scherp afgezonderd hoofdstuk der catechese hebben te doen. Er wordt in gesproken over den dood, over hel, vagevuur en hemel, over het noodzakelijke van niet alleen de zonde te verafschuwen maar ook de deugd te beminnen, maar met dat al is het noch in den strikten zin een Ars Moriendi, noch een verhandeling over de Vier Utersten, noch eene over de deugden. De wijze van ontstaan, samenkoppeling van een paar oorspronkelijk zelfstandige stukken, verklaart dit genoegzaam. In de Somme opgenomen als verbinding tusschen de beide deelen die over ondeugden en over deugden handelen, bleef toch de samenhang tamelijk los en is het niet te verwonderen dat een Hasseltsche drukker er toe kwam het afzonderlijk in het licht te geven onder den titel van *Volmaecte clargie ende rechte conste om wel te connen leven ende salich te sterven* [3]). Deze titel belooft niets minder dan een geheele Christelijke «Levenskonst» maar duidt het

---

1) Personen van ander geslacht.
2) Over simonie zie boven.
3) Zie onder «Bibliografie» de beschrijving van Campbell 446 en van Mazarine 1283.

boekje toch ook vooral aan als een sterfboek, ars moriendi, zooals er in ons vaderland, zoowel als in het overig Europa, talrijke in omloop zijn geweest. Terwijl de boeken «Vanden vier Utersten» de leer behelzen van wat den mensch na den dood te wachten staat, wijzen de geschriften, waarop wij doelen, den weg om zich zóó op den dood voor te bereiden en zóó te sterven, dat men in het navolgende leven het minst zal hebben te duchten. Ons traktaat moge niet opzettelijk met dat doel zijn samengesteld, het is aan zulke geschriften na verwant, al geeft het dan ook niet, zooals gene, nauwkeurige voorschriften omtrent hetgeen men bij den overgang tot het eeuwige leven in acht had te nemen. Het staat door zijn ruimere beschouwing en meer algemeene opvatting der dingen beslist boven andere die onder soortgelijken titel voorkomen en zich eenigszins verliezen in het beschrijven van allerlei formaliteiten. Bovendien is het ouder en schijnen de zgn. sterfboeken en dergelijke verhandelingen eerst later meer verspreid te zijn; de meeste die ik zag zijn omstreeks 1500 gedrukt.

MOLL spreekt (*Kerkgesch.* II^{IV} 52) terloops over zulke geschriften en noemt daar de wijd en zijd verbreide «Commendatie» die men «voor die siecke menschen plach te lesen», welke werd toegeschreven aan ANSELMUS VAN CANTERBURY[1]). Een soortgelijk werkje van GERSON schijnt in de Nederlanden wel gezocht te zijn geweest, althans we vinden de Dietsche vertaling er van twee malen gedrukt: als het derde hoofdstuk van het vroeger genoemde *Driegedeelde Wercskin*, Delft 1482[2]), en als tweede stuk van het in 1539 gedrukte *profitelike boecxken*, waarin er als eerste stuk een verhandeling over den Antekerst en de XV teekenen aan voorafgaat[3]). In het laatste heet het «die maniere hoe men siecken aenspreken sal als si liggen in die artikel des doots[4])»; in het eerste:

«Hier begint dat derde deel als van conste te sterven ... In de uterste noot des doots wordt een getrouwe vrient geproeft. Hierom is hier bescreven een corte vermaninge ende een manier, diemen hebben sal tot die ghene, die in de artikel des doots legghen ... ende dient oec voer alle gelovighen om te weten hoe si salichlic sterven moghen. Ende ín dit corte boecxken sijn vier perticulen als vermaninghen, vraghen, ghebeden ende wat men doen sal.»

In de vier hoofdstukken, die hier worden aangeduid, wordt alles

---

1) In Wetzer und Weste's Kirchenlexikon vind ik een beroemd traktaat «De Arte Moriendi» van kardinaal Capranica vermeld.

2) Campbell 802.

3) Over beide boekjes zie men boven blz. 80.

4) «In ipso articulo mortis», oogenblik.

voorgeschreven wat bij het overlijden tot heil der ziel dient te geschieden. Er zijn vier vermaningen en zes vragen.

Anders schijnt de indeeling van eene *Const om wel te leeren sterven*, die ± 1492 bij Gerard Leeu te Antwerpen werd gedrukt [1]), voor zoo ver ik uit de door Campbell gegeven beschrijving kan opmaken: «ende wort ghedeilt in .VI. deelen oft partikelen. Derste spreect vanden love des doots ende vander const ende leringen om wel te leren sterven. Danderde spreect vander becoringen ende temptacien, metten welken die viant gemeenlic den mensche tempteert..» Verder gaat het citaat niet uit het boekje, dat ik tot mijn spijt niet heb gezien; als slot (op fol. 59) wordt opgegeven: «... ist boven alle dinc van noede elcken mensche die wel ende sekerlic sterven wil, dat hi te voren lere sterven, eer hem die doot ondersceppe ende bevange, opdat hi also salichlike stervende mach comen int ewighe leven, dat ons wil geven ende verleenen god almachtich.»

Volkomen soortgelijk aan het werkje van GERSON is een in 1500 te Antwerpen gedrukt boekje (Campbell 1223) «om den siecken voer te lesen als si vresen der doot hebben, want salichlic te sterven doet eewelic leven» en dat, zooals in de voorrede te lezen staat, geschreven zou zijn door «meester MATHEUS VAN CRACOUWEN, doctoer in der godheit, Benedictijn ende namaels Cartuser» [2]). Het bestaat uit zes hoofdstukken, die handelen over de volgende onderwerpen: I. «Vanden love des doots ende vander consten ende leringen om wel te leeren sterven»; II. «Van der becoringen ende temptacien metten welcken die viant gemeenlic den menschen tempteert ende dicwijl bedriecht ende sonderlinge int uterste ende tlaetste van sijn leven» [3]); III. «Hoemen die siecken is sculdich tondervragen»; IV. «Een onderwijs met bedingen»; V. «Hoemen de siecken raden ende vermanen sal» en VI. «Seker ghebeden die men int verscheiden der sielen uten lichaem overlesen sal».

Ook in handschrift is het boekje van Mattheus van Krakau terug te vinden: wat Duflou en Gailliard (Middelned. handschriften in Engeland)

---

1) Campbell 494.

2) Van denzelfden schrijver werd ook een «Dialogus inter rationem et conscientiam» hier te lande gedrukt, Ca. 1222. Mattheus van Krakau (1335—1410), geboortig uit Pommeren, was bekend als theoloog en als staatsman, beurtelings bisschop van Worms, professor te Heidelberg, gezant op het Concilie van Pisa. Als geschriften van zijne hand worden opgegeven: De Consolatione Theologiae; De Modo Confitendi; de Puritate Conscientiae; de Corpore Christi; de Celebratione. Op zijn naam, maar zonder dat men die afkomst bewijzen kan, staat De Arte Moriendi, het door ons besproken traktaat. Zie Wetzer und Westes Kirchenlexikon.

3) Vgl. hiervoor Roskoff, Geschichte des Teufels, I, Der Teufel im 13ten Jahrhundert, passim.

onder n⁰. 28 als aanvangszinnen opgeven van een «tractaet van connen sterven» komt met het begin van hoofdstuk I voldoende overeen om er hetzelfde werk in te herkennen, ook al verschilt het er genoeg van om te betwijfelen of het wel dezelfde vertaling is. Het handschrift is van 1530 en bevat bovendien eene «commendacie» die men «sal lesen als die sieken ter dootwert reiden ende is van der Passien», wellicht het door Moll beschreven boekje [1]).

Terwijl mr. GODSCHALC ROSEMONDT een slechts uit enkele blaadjes druks bestaande «Devote oeffeninghe ende maniere om te vercrighen warachtich berouwe ende om alle des viants becoringhe te wederstaen in die ure des doots» te Amsterdam [2]) ter perse gaf, is er een in 1488 voor het eerst te Delft en daarna nog een paar malen gedrukt, waarschijnlijk uit het Latijn vertaald en van over onze oostelijke grenzen afkomstig «notabel boeck ghenoemt dat *Sterfboeck*» (Campbell 1619, 1620, 1621), van veel grooteren omvang dan de tot dusver genoemde werkjes. In het explicit leest men «dit boec dat genoemt is ars moriende (sic) dats die conste van sterven»; aanduidingen omtrent een auteur of omtrent de herkomst ontbreken geheel. Het is niet gemakkelijk een inzicht in het plan van samenstelling te krijgen, ook al bemerkt men uit de titels der talrijke hoofdstukken, dat de kern wordt gevormd door een reeks capittelen die uitleggen «hoe die duvel den siecken mensche tempteert mit menigherhande becoringhen» waartegenover telkens wordt gesteld «hoe die barmhertighe ghesontmaker den siecken mensche is troestende» of «dat goede ingeven des goeden engels»; de er tusschen gevoegde hoofdstukken echter, hoewel alle op het onderwerp betrekking hebbende, springen van den hak op den tak. Achtereenvolgens vindt men «vermaninghen» over «de becoringhe van het ongeloof», «vanden wanhope», «van avaricia», «van onlijdsamheit», «van vermetenheit». Het gedeelte van het boek, dat over deze «becoringhen» en de «vertroestingen» daarvoor handelt, is tot grooten omvang uitgedijd door de breedvoerige beschrijvingen van wat hem, die voor den duivel zwicht, te wachten staat aan «helsce pinen» [3]), zoowel als door gedurig terugkeerende verheerlijking van de hemelsche zaligheid en bovendien door een groot aantal meerendeels

---

1) Deventer hs. 54 bevat een traktaat «van connen sterven» dat aldus aanvangt: «Een meester secht dat een mensch niet en soude nemen dat ganse eertrike, al waert van golde».

2) «... aen die oude zijde bij die Papenbrugghe in die Kerckstraet bi mi Daen Pietersoon in Enghlenburch». — Dit tractaatje werd geschreven na het bovengenoemde biechtboek van denzelfden auteur, dat er in wordt aangehaald.

3) Er worden beschrijvingen gevonden van de gruwelijke beesten die in de hel leven maar ook uitingen als deze: «In die helle en is geen hope noch gheloove ofte liefte ofte vrientscap».

zeer «gruwelike ende ververlike exempelen»[1]). Een tweede gedeelte — geen zesde van het geheele boek innemende — behandelt het Oordeel, hoe Joden, Heidenen, Christenen geoordeeld zullen worden, van welke laatste verschillende klassen opzettelijk worden besproken; «dat antwoert, dat die sondige menschen geven sullen»; daarna een beschrijving van den hemel, in negen woningen verdeeld, die met de negen «choren» der engelen overeenkomen en voor verschillende klassen zijn bestemd. Dit tweede gedeelte van het boek, welks inhoud dus, ofschoon anders gerangschikt, met dien van de Vier Utersten overeenkomt[2]), is veel geregelder, en bevat veel minder uitweidingen en exempelen. Is het geheel misschien uit een korter traktaat door allerlei inlasschingen ontstaan? Indien we niet voorzichtig moesten zijn door het zoo veelvuldig voorkomen van gemeenplaatsen in dergelijke geschriften, zou men geneigd zijn een Fransch traktaat[3]) van geringen omvang, door Campbell op n⁰. 186 beschreven, voor een vertegenwoordiger van de oorspronkelijke redaktie van ons Sterfboeck te houden; de daar meegedeelde aanvangsregels toch komen wel overeen met het begin van dit laatste:

> «Hier beghint dat prologus. Alle die philosophen segghen boven allen verveerliken anxteliken dinghen soe is dat alre verveerlicste die doot des lichaems; nochtans en is hi niet gheliken bider eeuwiger doot...»

Boven sprak ik van een oorsprong, die over onze oostelijke grenzen gezocht zou moeten worden, daarbij denkende aan sommige exempelen waarin gevallen worden meegedeeld die «in Colen» «in Sinte Pieterskercke te Colen» «bi Zoest, dat een stat is in stichte van Colen» heeten te zijn geschied. Er wordt echter ontleend aan CESARIUS. («Men leest een exempel in Cesario».) Beschrijving van alle exempelen zou ons te ver voeren; misschien kan uit deze enkele beginwoorden nog worden afgeleid dat er belangrijke in voorkomen, een meer opzettelijk onderzoek waard: «Ridder Henrich van Valkestein» wordt door een klerk Philippus in een tooverkring geplaatst om een ontmoeting met den duivel te hebben. — «Bi Clarenvalle was een priester Wilhelmus genoemt..» — «Het was een machtich hertoge van Borgondiën, die seer rijc was van ertschen goede. Mer och laci! hi en mochtes niet mit hem nemen, mar hi moeste alle sijn costelicheit hier laten..» (Zijn lijk wordt door zijn zoon opgegraven om elders te worden bijgezet en men vindt er een groote padde bij.) — «Theodricus, die bisscop van Utrecht die gheboren is van Castel van Norenborch»

1) Vgl. blz. 176, noot 3.

2) De houtsneden in Ca. 1619 zijn voor een deel, blijkens aanteekening in het exemplaar der Kon. Bibl., uit een druk van «de Vier Utersten» overnomen.

3) Dat ik evenwel niet heb kunnen raadplegen.

(een verhaal van hem en zijn rentmeester Everbach). — Men zie verder de bespreking van de Deventersche Exposicie op het Pater Noster (het exempel van fol. 50v).

Het Pater Noster. Men kan verwachten, dat traktaten ook over dit andere zoo op den voorgrond staande deel der catechese evenmin achterwege zullen zijn gebleven als over de tien geboden en de zeven hoofdzonden en inderdaad hebben wij, schoon niet in zoo grooten getale als de verhandelingen over den dekaloog, verscheidene «expositiën», «bediedenissen», «glosen» (of hoe ze verder heeten mogen) ter verklaring van het gebed des Heeren, deels in afzonderlijke handschriften, deels in reeds vermelde bundels aangetroffen. Weinig teksten leenden zich zoo goed om zoo in het eindelooze in verband te worden gebracht met haast alle onderwerpen, waarover vrome christenen hadden nagedacht, en de middeneeuwsche schrijvers hebben een diep besef gehad van de waarheid, uitgedrukt in de gemeenplaats, die in meer dan een der bedoelde traktaten wordt aangetroffen: «Dese lesse is cort van woerden, lanc inder sentencien ende inder glosen, lichtelic te segghen mer subtilic te verstaen» [1], waaraan de schrijver van 's Coninx Summe toevoegt: «wantet besluit mit corten woerden al dat des menschen herte goets bidden mach, dat is dat een verlost werde van allen quade ende vervolt mit allen goede.»

Men herinnert zich dat op den catalogus van het Delftsche St. Barbara-klooster «dat pater noster boec» wordt genoemd. In een vorig hoofdstuk is er reeds op gewezen, dat het door frère LORENT geschreven of overgenomen traktaat geheel onafhankelijk van de Delftsche vertaling door een Utrechtsch karthuizer afzonderlijk in het Dietsch is vertaald. De enkele tekst van het gebed in zijn Middelnederlandschen vorm werd meegedeeld door LELONG [2] en is natuurlijk in getijdenboeken en dgl. herhaaldelijk te vinden [3]. LELONG vestigde ook reeds de aandacht op een passage in MAERLANTS *Scholastica* [4], die hoe kort ook, toch werkelijk een traktaat vormt en het Onze Vader verdeelt in een proloog en zeven beden, een verdeeling die in alle geschriften over het onderwerp wordt gemaakt. Uitvoeriger

---

1) Con. S. 268 (volgens den druk van 1478) vgl. hs. Deventer 8, fol. 2, waar ongeveer woordelijk, en Kon. Bibl. 133 F 27 fol. 89v, waar eenigszins anders dezelfde gedachte staat uitgedrukt.

2) Boekzaal I, 297 (uit hs. D. Doctr.). Men vergelijke ook Vad. Mus. II, blz. 418 (Hulthemsch hs.).

3) In getijdenboeken komt soms een reeks gebeden voor «die .L. paternoster». Over de beteekenis van het pater noster in den eeredienst spreekt Moll, Kerkgesch. Zie register.

4) Boekzaal I, 168.

reeds is BOENDALE in Cap. XLI van het tweede boek van den *Lekenspiegel* «Dat Pater Noster ende daer of die bediedenisse», voorafgaande aan kortere hoofdstukken over het Ave Maria en het Credo [1]).

Tot welk een omvang de litteratuur over het Pater Noster omstreeks 1400 was uitgedijd, blijkt wel, als we de *Expositio Melliflua* [2]) van den Brugschen Karthuizer prior HERMAN VAN SCUTDORPE († 1412) ter hand nemen, die, evenals BONAVENTURA en HENRICUS HERP het met de tien geboden gedaan hebben, den sermoenvorm koos voor zijn verhandeling; niet minder dan vijftig preeken, elk door een aantal exempelen opgeluisterd, wijdde de in de theologische letterkunde zeer belezen schrijver aan zijn onderwerp [3]). Zie hier de inhoudsopgave van een willekeurig gekozen kapittel volgens den Oudenaardenschen druk van 1480:

«In undecimo sermone:

Celum est quadruplex.

Deus pater noster quod est in celo beatorum.

Deus cum sit ubique quare dicit esse in celo.

Deus pater noster est in celis cum dilectis filiis suis tanquam lux pulcherrima.

Exemplum de lumine divino quod benedicto fuit ostensum. Exemplum de anima Tondali que ducta ad requiem animarum beatorum totum mundum infernum et puratorium clare pervidit. Deus pater noster est in celis cibus beatorum dilectabilissimus. Deus pater noster est in celis melodia dulcissima. Exemplum de servulo palitico [4]) et morte ipsius. Exemplum de Romula virgine et morte ipsius.»

Wij hebben vroeger er op gewezen, dat uit den tekst der Zeelhemsche vertaling van de *Somme le Roi* te zien was, dat op het toen in het Dietsch verschenen fragment een hoofdstuk over het Onze Vader moest volgen daar zoowel de inhoudsopgave van den proloog als de slotregels van het vierde traktaat ervan spreken; misschien is het dus als een poging tot zelfstandige voltooiing van het werk op te vatten, als we èn in hs. M. èn in hs. P. stukken vinden (gedeeltelijk dezelfde) over het Pater Noster, en zelfs in hs. P. het explicit der Zeelhemsche vertaling na die er aan toegevoegde stukken zien

---

1) Vgl. met de in noot 1 van de vorige blz. bedoelde plaatsen de laatste woorden van Cap. XLI: «Al sijn die woorden clene, die sin is groot ende rene.»

2) Hermannus de Petra de Scutdorpe, Sermones quinquaginta super Orationem Dominicam, Campbell 919 en 920.

3) Zie Moll, Kerkgeschiedenis II[III] 25, 26. Over een Dietsche vertaling zie het proefschrift van De Vooys, blz. 55.

4) Ducange geeft palitium naast palatium.

geplaatst. In hs. M nl. volgt op de Coninx Summe op fol. 91*b*: *Hoe goet een Pater Noster is*:

«Het was een heilich bisscop, die soude te Roemen riden totten paeus. Doe vant hi een arm man daer staen in den weghe. Den man nam hi in sijn hof ende lovede hem teten te gheven al sijn daghe lanc, maer hi soude alle daghe lesen een pater noster voerden bisscop dat hem god bewaren moste voer ongheval, ende die bisscop beval sinen voecht dat hi hem alle daghe soude gheven sinen proven. Die bisscop tide op die reise te Rome ende die arme man sprac immer alle daghe sijn pater noster voerden bisscop ende god die behoede hem dat hem niet quaets toe en quam...»

Zoo begint het exempel, dat niets anders bevat dan het bekende verhaal uit het *Biënboec*, door VAN VLOTEN in zijn bloemlezing [1]) uitgegeven, al is er daar ook sprake niet van een bisschop maar van een «edel greve van Campaniën». Het motief is verwant aan dat van het exempel van sinte Jan Aelmisgever, dat ik mededeelde in hoofdstuk III [2]).

Op fol. 92 van hetzelfde hs. volgt een gesprek tusschen een priester en een vrouw die hem verzekert dat zij, als het haar «wel te hant gaet», als zij in oprecht vrome stemming is, in de kerk slechts een half Pater Noster uitbrengt, als het haar «evel in hant gaet» wel veertig of vijftig, immers: «du selste dijn paternoster spreke mit innicheit, so is beter een dan dusent sonder innicheit». Om dezelfde reden zegt zij het in het Dietsch:

«Vader lieve, ic vraghe iu berecht mi: is dat pater noster soe goet in duutschen als in latijn? — Lieve kint, dat wil ic di berechten..» [3]).

Reeds dit laatste citaat herinnert ons aan de vroeger besproken *Sielen Troest* [4]), die immers van het begin tot het einde een samenspraak is tusschen den «lieven vader» en zijn «lieve kint». Men vindt daar op fol. 95v:

«Een leer van dat pater noster. Lieve kijnt, du selste eren dijn hemelschen vader ende anbeden mit dat ghebet dat onse heer selver leerde sijn apostolen. Dat is dat pater noster. (Volgt de tekst van het gebed, en dan:)

(a.) Van een bisscop, die een arm mensche die cost gaf, om dat hij hem alle daghe een pater noster soude lesen. Dat [5]) was een

1) Blz. 285.
2) Zie boven blz. 50.
3) Uitgegeven door Lelong (aan wien hs. M heeft toebehoord), Boekzaal I, blz. 227.
4) Zie boven blz. 138.
5) Voor «er was ereis», mnl. «het was», vind ik in Der Sielen Troest steeds: «dat was».

heilich bisscop die woude varen te Romen totten pawes. Doe vant hi een arm man...

(b.) Een leer: Leset dijn pater noster mit innicheit. Lieve kijnt, du selste dijn pater noster leren mit groter innicheit. Want beter is een pater noster mit innicheit, dan sonder innicheit hondert dusent.... Van een vrouwe die hoer pater noster mit innicheit plach te lesen.

(c.) Een leer: dat pater noster in duutsche is den duutschen nutter dan in dat latijn ghelesen. Lieve vader, ic vraghe u berecht mi: Is dat pater noster niet so goet in latijn als in duutsche? Lieve kijnt, dat wil ic di berechten...»

Er behoeft dus geen twijfel te bestaan, of hs. M ontleende deze stukken aan *der Sielen Troest*, die nog een paar exempelen over het Onze Vader bevat, nl. van een vrouw, op wie een duif nederdaalde in de kerk, zoo vaak zij in vromen eenvoud haar Pater Noster overdacht (fol. 49); «van een ridder, die te roven plach ende wert ghehangen ende bleef behouden om tien pater noster»; «een leer: dat pater noster is niet alleen goet, mer oec ander ghebede» (fol. 97^v).

Het stuk *Van den Pater Noster hoe nut dat is* uit hs. P. (vgl. het hoofdstuk «Bibliografie») beschouwde ik eerst als van Franschen oorsprong, daar ik een Franschen tekst ontmoette die er mee overeenkwam in ms. B. N. fr. 944. Later echter vond ik het terug in het *Fundament van der Kerstenre Ghelove*; volgens het middelnederduitsche hs. Letterk. 346 is het «getogen uit den bocke der hilgen pawese INNOCENCII». De begin- en slotwoorden zijn in het ms. Letterkunde 345:

(Blz. 16.) «Onder allen ghebeden die vanden heilighe[n] ghemaket ende bescreven sijn so en is gheen gebet gode behagheliker dan dat heilighe pater noster dat die soen gods selve heeft ghedicht...»

«.... Hierom laet ons mit rechten rouwe.... ons bereiden.... dat wi op eertrike in hem altoes vrede ons herten moeten hebben ende nae desen leven bi hem comen in sijn rike ende mit hem ghebruken den ewigen vrede. Amen.»

In een proloog wordt er uiteengezet, dat wij bidden om tijdelijk, geestelijk en eeuwig goed, om verlost te worden van verleden, tegenwoordig en toekomend kwaad. Iedere bede wordt dan kort behandeld. Uit hs. P. teekende ik begin en slot aan als volgt:

«Onder alle die ghebede die vanden heilighen ghemaect sijn ende bescreven soe en is gode gheen ghebet behaechliker noch den mensche salichliker dan dat heilighe pater noster dat die godes soen selve hevet ghedicht ende ons hevet ghelaten tot enen testament, want in den pater noster worden ghehoert alle die dinghen, die noet sijn om te bidden

totten live ende oec totten siele want wie dan bidden wil die bidt om te vercrigen dat guede ende verlost te wesen vanden quade...

(Fol. 71v) ... laet ons mit rechten rouwe ende mit ware biechte ons bereiden teghens die gracie godes, ende mitten pater noster alsoe bidden, dat hi ons sijn gracie wil verlenen, dat wi hem in allen dinghen altoes moeten minnen ende dienen ende sijn eer altoes moeten soeken ende begheren, dat wi op aertrike altoes in hem vrede moten hebben ende nae desen leven moten comen in sijn rijc ende mit hem te ghebruken den ewighen vreden. Amen.»

Behalve in dit handschrift komt het ook afzonderlijk voor in een incunabel, beschreven door CAMPBELL op n°. 1325 (2e supplement blz. 33) «Een seer devote oeffeninghe op dat Pater Noster ende op dat Ave Maria» (Haerlem J. Bellaert, tegen 1485). Het loopt daar van fol. 2r tot 28v. Het bij Campbell opgegeven begin luidt: «Vanden pater noster een prologus. Onder alle die ghebede...»

In hs. P volgt op dit traktaat onder het opschrift «Exempel» het stuk dat wij kennen uit hs. M:

«Het was een heilich biscop. Hi soude te Roem riden totten paeus. Doe vant hi enen armen man daer staende inden weghe. Den man nam hi in sinen hof ende loefde hem teten te gheve al sijn daghe lanc...»

Een ander Parijsch handschrift (Huet 35) bevat «*Die ghedenckenis opt Pater Noster*», waaruit ik een paar zinsneden aanteekende:

«Pater noster qui es in celis. Vader onse du die biste in die hemelen. O onghemeten ghenadicheit! o onsprekelike goedertierenheit... (fol. 129) Wat sout mi baten, dat ic dijn creatuer bin, ten waer dat ic dijn hadde ende mit allen in di verenicht, op dat ic mitti dat ewighe leven mocht besitten! Dat verleen hi ons die levet inder ewicheit. Amen. Aldat hier voerscreven is dat machmen aldus nemen: Pater noster. Onse vader setmen voer, omdat wi trouwelic gaen sellen tot cristum... (fol. 140) ...opdattet einde des tijtlics loves een beghinsel sijn des ewighen loves der glorioser stat van Iherusalem des hemelschen landes: Amen» [1]).

Vermoedden wij zoo straks dat een der afschrijvers van M en P of wellicht van een origineel waarvan beide afstammen, een poging heeft gedaan om op zijn manier de Coninx Summe te voltooien, duidelijker nog is deze bedoeling te herkennen in hs. K, waarvoor ik verwijs naar het hoofdstuk Bibliografie. Het daar aangeduide

---

1) Hetzelfde traktaat wordt beschreven in het Jahrbuch für Niederdeutsche Sprachforschung, X, blz. 19, als voorkomende in het 15de-eeuwsche papieren hs. Arnswald 3141.

korte traktaat (fol. 99r—101v) over het Pater Noster schijnt weer iets anders den wij tot dusver ontmoetten.

Ene corte Bedudinghe opt Pater Noster is de titel van een traktaat dat fol. 89v—fol. 93v beslaat van het hs. der Kon. Bibl. 133 F 27. Eenige kenmerkende plaatsen van het stuk dat een uittreksel schijnt uit een uitvoeriger geschrift en b.v. in de inleiding dezelfde gedachten uitdrukt als de Coninx Summe, schrijf ik hier af:

«Dat gebet ons heren is te prisen boven al ander ghebede om vele saken. Ten iersten om eerweerdicheit, want het is ingheset van Christo, god ende here alre dinghe. Ten anderen om cortheit willen, want ten mach niemande verdriet maken. Ten derden om vruchtbaerheit wille, wantet is een moeder alre ghebede ende al datmen bidden sal bidtmen daer ghenoech in. Ten vierden om diepheit der gheesteliker verborghenheit, want clein ende bloet schijnt dit ghebet in woerden alst nochtan diep is inden verstande.

....Aldus sullen wi dan segghen Vader. Wi en segghen niet here, want god begheert meer ghemint te werden dan ontsien....

....Onse segghen wi ende niet mijn, want god heeft gheern dat een mensche niet alleen voer hem selven bidde mer oec voer enen anderen....

....Diè daer bist inden hemelen. Als god alreweghen is, nochtan wort hi alremeest inden hemelen ghesecht te wesen....

....Ghehillighet werde dijn naem, dat is hi moet in ons hillich schinen. ....in dien woerde en biddewi niet dat gode iets wat van nies anwasse want dat is onmoghelic, mer wi bidden dat die hillicheit, die hem ewelike in is, meer schine inden creaturen....

....Toecome dijn rike. Dat rike godes sal comen, wi willen of niet en willen; mer wi verwecken onse begheerte toe dien rike op dattet ons come ende daerin regnieren moghen[1]). Toecome dijn rike. Die werlt, dat vleisch, die duvel ende die sunden willen die macht ende heerscappie hebben ende mi verteren ende in mi regnieren, want die hoverdie wil mijn coninc wesen; die oncuischeit secht: ic sal regnieren; die achtersprake, die begheerte der eeren, die hate, die toern ende die gulsicheit striden in mi selven ende van mi wes ic wesen sal, mer ic wederstae alsoe veel als ic mach....

....Toecome dijn rike dat schoen, overvloedich, vroelic, wallustich, glorioes, ewich ende vreedsom is....in welken rike sin alle dinghe, diemen begheren mach.

....Verloese ons oec cortelic vanden quade datter bevlecket, dat is vander sunde, die die siele ende dat licham bevlecket, ende oec mede vanden onrustighen quade, dat is vanden duvel, die ons te moien ende te

1) Versta: En Hij in ons moge heerschen. Vgl. Con. S. 285.

becoren niet af en latet, ende oec mede vanden verslindenden quade, dat is vander hellen. Amen (dat is: ons ghescie, o here! dat wi bidden).»

Die Bedudenis des Paters Nosters in Duitsche van het bekende hs. V 53 (hs. B der Con. S.) is een traktaat, dat de compilator van de straks te bespreken *Exposicie op et Pater Noster* (hs. Deventer 8) hoofdstuk voor hoofdstuk inlaschte in het andere traktaat dat de kern van zijn exposicie uitmaakt, die nu bestaat uit de volgende hoofdstukken: een «prologus» (fol. 1—13), een «ander sin ende prologus inder exposicien eens anderen sin opt pater noster» (fol. 13—17ᵛ), «die erste sin opt pater noster al wi spreken vader onse» (fol. 18—23), «een ander sin opt voergaende woert onse» (fol. 23—24), «die ierste sin opt woert du biste inden hemelen» (fol. 24—32), «een ander sin opt woert du bist inden hemelen» (fol. 32—32ᵛ) enz., waarbij de «ander sin» telkens beantwoordt aan een hoofdstuk van de «bedudenis». De teksten bieden echter genoeg verschil in woordenkeus om te doen denken aan twee van elkander onafhankelijke, maar beide getrouwe vertalingen van één (Latijnsch?) origineel. Men oordeele uit de vergelijking der beide teksten:

Hs. V 53.	Deventer hs. 8.
Fol. 84ᵛ: «Hierna volghet die bedudenis des paters nosters in duitsche». (Tekst van het pr. nr.) «Nu moechdi mercken in desen woerden, dat onse lieve here Ihesus Christus ierst heit spreken: Vader onse. In desen woerden soe heeft hi ons bewijst dat wi aenbeden sullen enen god...	Fol. 14: «Nu moghen wi merken dat ierste woert dat onse lieve here sprac: Vader onse. Siet in desen woerden bewijst hi ons ende leert hoe wi sullen anbeden enen god...
Enen anderen sin mogen wi hierin mercken als wi dat woert spreken vader. Niement en mach tot gode dit woert spreken vader, dan die staen inder gracien gods..»	Enen anderen sin moghen wi merken als wi dat woert spreken vader. Niemnent en mach dit ghe-rechtliken spreken toe gode den vader dan die daer draghet die ghelijcheit gods in der sielen ende die daer staet inder gracien gods.»
Fol. 85: «In een ander manier soe heeft god getoent dat hi grote vaderlike minne tot ons heeft. Ende heeft ons geopenbaert dat wi claerliken sien moghen in dien dat hi ons geseint heeft sinen enigen soen.»	Fol. 15: «In enen anderen sin hevet ons god bewijst dat hi grote vaderlike minne heeft tot ons wert ende in dien dat hi ons vermaect heeft. Ierstwerf makede hi ons mit groter weerdicheit.... ($1^1/_2$ kolom verder:) (15ᵛ) Nu secht hi hier in

hevet ons ghetoent grote vaderlike minne tot ons wert ende heeft ons gheopenbaert, dat wi claerlike sine kinder moghen wesen ende dat hi grote minne ende weerdicheit tot ons wert hevet, sunderlinghen in dien dat hi ons heeft gesent sinen enighen soen.»

Fol. 85v: «Nu sullen wi dan minnen onsen getruwen vader, want hi ons ierst geminnet heeft, ende wi sullen ons hertelic verbliden, dat wi sulken vader hebben, ende spreken dat ierste woert mit groter begeerten, Vader, also als ons lieve heer hem geheiten heeft. Nu sullen wi oec mercken dat ander woert dat onse here gesproken heeft: onse vader. In desen woerde heeft hi ons geleert dat wij alse grote bruederlike minne sullen hebben deen totten andren...»

Fol. 17v: «Nu laet ons minnen onsen ghetruwen vader, want hi ons ierst so seer geminnet hevet, ende wi moghen ons herteliken verbliden, dat wi alsodanen vader hebben, ende spreken ierst dat woert mit groter innigher begheerten, Vader, also als onse here Jhesus Christus gheheite heeft. Nu willen wi merken dat ander woert dat onse here hiet spreken, Vader ende daerna spreket hi onse..» (volgt de eerste exposicie op dit woord; dan fol. 23:) «Een ander sin opt voergaende woert onse. Onse. In desen woerden hevet hi ons gheheiten, dat wi also groten bruederlike minne sullen hebben tot malcander..»

Evenzoo laten zich naast elkander stellen:

V 53 fol. 86: «Aldus wil onse lieve here...»

Fol. 86: «Hierna comt dat ander woert: du die bist inden hemele. In enen sinne....»

Fol. 86: «Den naem gods en mach niet heiliger sijn noch worden.»

Deventer 8 fol. 24: «So wil onse here...»

Fol. 32: «Een ander sin opt woert: du bist inden hemelen. Die bist in den hemelen: in enen sin..»

Fol. 41: «God en mach in hem selver niet heiliger werden dan hi is.»

enz.

Belangwekkender dan dit traktaat, dat echter zeer goed is geschreven, is de meer uitvoerige *Exposicie*, waaraan het in het Deventer hs. is toegevoegd. Tot onze spijt ontbreekt weer iedere aanduiding van een auteur. Hiervan kunnen we echter zeker zijn, dat het Deventer handschrift een heele wordingsgeschiedenis achter zich heeft: niet alleen is het uit twee nog zeer duidelijk te onderkennen, van elkander onafhankelijke traktaten samengevlochten, maar bovendien zijn aan de oorspronkelijke exposicie, die er aan ten grondslag ligt, een groot

aantal exempelen, waaronder zeer merkwaardige, toegevoegd [1]). Wij laten den tekst volgens gewoonte weer voor zich zelf spreken door een keuze van citaten uit dit aan treffende passage's rijke traktaat en beginnen met den «prologus» over te nemen:

«Quum oratis dicite: Pater noster qui es in coelis; wanneer ghi biddet soe segghet: Onse vader die bist inden hemelen. Alre liefste, ghi sult weten, dat onder allen werken die gheschien moghen in desen leven, gheen werc en is eerliker, lichter ende nutter dan gode te bidden. — Het is enen arme mensche groet eer, dicwile ende bediensteliken [2]) te spreken mit enen eertschen coninghe, ende sekerlic voel merre eren ist ons, dicwijl ende bedienstelike te spreken mit den hemelschen ende ewighen coninghe, bi wien wi alle arm ende broetbidders sijn, want wi niet en mogen leven een ure lanc sonder sijn aelmissen; want van sijnre aelmissen levet ende wort onthouden alle creaturen, want hi een coninc der coninge is ende een here der heren; alle coninge ende princen deser werlt en sijn bi sijnre moghentheit niet dan eerde, stof ende asche. Met den alren hoechsten coninge spreken wi bedienstliken ende heimelike, wanneer wi oetmoedeliken ende devoteliken hem bidden, ende is, dat wi dicwijl bidden, so sprekewi stedelike [3]) mit hem, want als gheruert wort in den leven sinten Franciscus: inden gebede omhelsen wi Christum als enen vader, wi toespreken hem als enen brueder, wi bidden hem als enen richter, wi dancken hem als enen verloser. Die heilige lerres seggen: in tween manieren bidden wi al sprekende ende biddende ende denkende. (v) Een ieghelic mach spreken, ende of hi niet spreken en mach, hi mach doch begheren ende dencken. Ene guede begheerte ende ene guede gedachte ist alre beste gebet ende welc gode meest behaghet, ende alremeest, wanneert comet van enen oetmoedighen ende berouwenden herten, naden woerden welc David inden salmen secht: Die here heeft verhoert die begherde der armen dat is der oetmoedighen, mer vanden die mit den monde bidden ende niet mitten herten claghet die here daer den prophete segghende: dit volc eert mi mitten lippen mer hoer herte is veer van mi.

Hier beghint ene *exposicie* [4]) *opt pater noster* ghenomen uut ander leringhen.»

Zooals wij reeds opmerkten is aan dezelfde bron als Con. S. 268 ontleend de eerste zinsnede van het volgende citaat:

«Dit ghebet is cort ende licht in woerden, mer lanc ende swaer in sentencien, want in hem sijn seven ghebede (fol. 2) in welker ghebede[n]

---

1) Vgl. de laatste woorden van den proloog, beneden.

2) Dienstwillig, met aanbieding van dienst, zoodat men zich geheel te iemands beschikking stelt (vermoedelijk vertaling van lat. officiose).

3) Gestadig.

4) Hs. exposcië.

werden alle dinghen die ons noet sijn inden teghenwoerdighen leven ende toecomenden. ... In desen ghebede sijn twe delen, in welken deil ons die here ten iersten leert te vercrigen die guetwillicheit gods hem te lonen ende dat doet hi inden dat hi secht: Vader onse die bist inden hemel. In den anderen dele leert hi ons hem tonen onse behovicheit, van hem onse noetdriften te bidden, ende dat doet hi inden dat achterstedich is inden paternoster.»

Aan het woord «vader» worden dan zeer verschillende uitleggingen gegeven:

(Fol. 2v) «...Want ghelikerwijs als een eerdenpotmaker formt mit sijns selves handen een vat van slike ende als een wijf formet mit haers selves hant een kese inden kesevate van te samen gheronnen melc, also hevet hi onse licham ende al onse lede tien maende lanc gheformt ende te samen ghevoghet in onsen moeder lichaem ende heeft daerna inghestort onsen licham enen levendichmakenden gheest den hi van niet scoep...»

«Ten anderen male wort god onse vader ghenoemt om die voedinge... na der littere die voghelen des hemels sijn vogele die inder lucht vlieghen; oec sijn gheestelike ende bescouwende menschen voghele des hemels, die mit gedachten ende mit begheerten totten hemel vlieghen. Die hoverdigen deser werelt, dat sijn quade prelaten, eertsche princen ende woekeners, sijn vogelen des hemels, want si vanden hemel ghevallen sijn; dese voedet oec die hemelsche vader, want hi verhenghet hem ghevodet te werden ende ghenuechte te hebben vanden sielen der quader, die si daghelix ter hellen trecken...»

Op fol. 5 vinden we de vergelijking van Christus met den pelikaan[1]; verder heet God onze vader ook om de «leringhe», de «castiïnge», om de erfenis van het hemelsche leven. Zes werken worden behandeld die wij doen moeten om het eeuwige leven deelachtig te worden. Daarop volgt de reeds besproken «ander sin ende prologus». Het zou ons te ver voeren wanneer wij hier een overzicht wilden geven van het geheele traktaat; uit wat wij van het eerste hoofdstuk mededeelden, ziet men dat het breed is opgezet en, vergissen wij ons niet, een nader onderzoek en een uitgave wel waard. Meer nog zal dit blijken als wij nog eenige mooie of belangwekkende plaatsen afschrijven en een overzicht geven van de exempelen die er in voorkomen. Van te voren heb ik er nog op te wijzen dat ook hier, evenals in 's Coninx Summe de gebeden in verband worden gebracht met de hoofdzonden en deugden b.v.:

---

1) Bekend uit den Bestiaire van Philippe de Thaon, die ze weer aan den Physiologus ontleende, zie Petit de Julleville I, II, 169. Het beeld van den pelikaan werd vroeger en later door velen uitgewerkt; vgl. o.a. Moll, Joh. Brugman II (blz. 161 en noot) en Alfred de Musset, Nuit de Mai.

Fol. 33 («Gheheilighet werde dijn name»): «In desen ghebede bidden wi, datmen van ons neme dat gebrec der oncuuscheit ende dat ons die doget der cuuscheit werde ghegheven ...»

Fol. 54v («Ghif ons...») «...dat vierde ghebet in welken wi bidden, datmen van ons neme dat ghebrec der gulsicheit ende dat ons ghegheven werde die duecht der maticheit.»

Het woord: «Die biste inden hemelen» wordt aldus verklaard:

Fol. 24v: «Heilighe menschen werden hemelen ghenoemt om vier propriëtaten, die weselic inden hemelen sijn ende in heilighe menschen geestelic gevonden werden, want die hemelen sijn alre schoenst inden ansien, alre rumest inden omganc, alre vastest inder materien, alre hoechst inder steden.»

Fol. 25: «Dat ander dat[1] die hemele doet scone an te sien is der hemele geordinierde ende ghemate omloep. Want also als die hemele ordinierdelike ende na maten omlopen, ende nimmermeer omlopen dan na den willen des gheens, die oen doet omlopen, hem inset vander insettinghe hoers sceppers[2], also ordinieren ende matigen heilige menschen alle hoer inwendighe ende uutwendige berueringe, dat is siele ende lives naden walbehage hoers sceppers.»

Fol. 44v: «Is dan dat vele lude laten hoer stede ende gaen tot veer gheleghene conincriken suverlike menschen te sien ende lantscape ende borge, welker suverlicheit bider hemelscher suverlicheit niet en is dan rost ende duusternisse, warom en wanderen wi niet mit begheerten onses herten ende mit voertgaen gueder werken te sien die suverlicheit des hemelschen rikes?» [3])

Fol. 58: «Biden honden verstaet men hoverdighe menschen, haetsche ende toernighe menschen, ongheloviggheh, dat ioden sijn ende heiden ende ketters, die na wisen der honde teghen die onbekende waerheit bleken[4]. Oec sijn oncuusche gulsighe menschen honde, die na wise der honde te hant na passien toe horen iersten sunden ende toe horen ghewoenliken doerperheiden weder gaen. Oec sijn roevers ende woekeners honde, die na wise der honde dat bloet der arme licken.»

Bij het gebed «verlos ons van het kwade» worden verschillende vormen van kwaad besproken, waaronder «oneersame wanderinghe», waarvan reeds de schijn slechte gedachten verraadt: (Fol. 95v) «Want soe men ghemeenliken seghet: hi en sal geen wolves vel antrecken die den wolve niet ghelijc wesen en wil.» Schuldig aan dat kwaad zijn «mannen ende wiven die gherne dansen ende reien, want het en is gheen werc der gueden menschen die hoer lichame also tonen willen te copen».

---

1) Waarom. 2) Deze zinsnede is mij niet duidelijk. 3) Vergelijk de voorrede van Der Sielen Troest. 4) Hetzelfde als «bloken» (blaffen).

Fol. 96: «Also als Christus uutgherecket was an den cruce in die ere godes, also uutrecken die dansers hoer armen in die eer des duvels». Verder is «die sanc der dansen van den duvel ghevonden» en zooals Christus zijn «canoniken, moniken ende conversen» heeft, «die hem dienen ende singhen inden chore», zoo dienen zij, die reizangen zingen, den duivel.

Fol. 103v: «Amen is een griex of hebreusch woert ende die leerre spreken dat ment menigherhande wijs nemet inder scrijft, want amen is also veel als die waerheit ende in der manieren nemet ment toe vele steden inden ewangeli. Oec is amen also veel als fiat, dat is et geschie. Oec is amen alsoe. veel als sonder einde of sonder ghebrec» [1]).

De korte inhoud nu van de exempelen is de volgende:

Fol. 10v: Van een «rustier», die als een ridder hem helpen wil om zijn ezel op te beuren, zelf geen hand uitsteekt en dan ook door den ridder in den steek wordt gelaten.

Fol. 12: Van een pelgrim, die «overmeer» ging, alle steden bezocht, waar Jezus geweest was en op den dag der hemelvaart op de plaats der hemelvaart gekomen, op zijn gebed door God tot zich werd genomen.

Fol. 23: Een jongeling te Antiochië was verliefd op een heilige maagd, Justina, en daar zij van geen aardsche liefde weten wilde, ging hij te rade «tot Syprianum den cokeler» die den duivelen gelastte den jongeling te helpen. «Die duvelen quemen totter maget, hoer dat te raden, nu in gedaente hoerre ammen, nu in gedaente hoerre moeder», maar worden door een teeken des kruises verdreven.

Fol. 29: Bij een groote Christenmoord «toe Lugdunen» vonden de soldaten 's avonds een vrouw, die uit vrije beweging twee kinderen «ter marteliën» wilde geven, wat den keizer deed nadenken en ophouden met moorden [2]).

Fol. 31v (uit het «Leven der Vaderen»). Een heilig vader vond in de woestijn «eens heidens menschen hooft», dat hem openbaarde, dat het verdoemd was, alléén omdat het geen Christen was geweest, maar dat slechte Christenen veel dieper in de hel zaten dan heidenen [3]).

Fol. 50v: Een nonnetje had «begheerte tot enen iongheline» in zich gevoeld maar durfde dit, toen zij kort daarop doodziek werd, niet bekennen, daar ze als toonbeeld van reinheid door de abdis wordt

---

1) Vgl. de slotwoorden der «corte bedudinge opt pater noster», boven aangehaald.

2) Dit is «een exempel vander ierster eerden dat is vander iersten ondersaten» en daaronder verstaat men «die prelaten ende die ondersaten die inder ierster kerstenheit waren, die also met der minnen cristi waren ontsteken ...» dat zij, zooals één folio verder staat «toe der marteliën liepen als een hongherich mensche toe der werscop».

3) Hetzelfde exempel in «der Sielen Troest», fol. 32 («Sinte Macharius ghinc ..»).

genoemd. Toen zij dood was zag de abdis, die voor haar bad, «mit groten gheruusche twee seer swarte duvelen, die hoer nichte lasterlic leiden ende pinichden» en smeekte haar de ongelukkige niet voor haar te bidden, daar zij om onreinheid van harte rechtvaardiglijk verdoemd was[1]).

Fol. 51^v: Van een «monic van Cisterciën», die oud en zwak was en niet meer vasten kon; met jongeren in een dorp komende, verzocht hij hun brood te koopen, maar zij weigerden. «Gaet, sprac hi, in den name des Heren, want ic en mach voertan mit u niet wanderen. Hi toech uut sine cappe ende spreide si oppet water ende voer daermede recht als mit enen schepe tot sinen cloester.» Door den abt genoopt te zeggen wat de oorzaak van dat mirakel mocht zijn, kwam hij er ten slotte voor uit, nooit iets tegen Gods wil te hebben beproefd.

Fol. 56: Daar dit exempel ook in de Coninx Summe (449)[2]) voorkomt, laat ik het in zijn geheel volgen:

«Ho seer gode dat guet der herberghen behaghet, is openbaer daer bi, want somighe menschen, die arme ende pelgrimme herbergheden, hebben gode ende die enghelen ontfanghen, als sent Gregorius in eenre omeliën vertelt[3]) van enen mechtighe menschen, die toe sinen werscap ontfanghen plach die armen ende water uut oetmoedicheit op haer hande te ghieten ende doe dat eens dede, wert hi des armen, op wies hande hi dat water goet, haestelike quit; ende inder nacht openbaerden hem Christus, ende sechde hem: In anderen daghen hevestu mi in minen leden ontfanghen, mer ghisteren ontfenghestu mi in mi selven».

Fol. 56: Een dergelijk exempel van een vrouw, die een melaatsche herbergde «mer te hants als hoer man te huus quam ende in die camer ghinc, ghevoelde hi seer sueten rueke ende op den bedde en vant hi anders niet dan een seer schone beelde des ghecruusten Jhesu Cristi ghedruct ende ghemaect op dat overste laken, daer die melaetsche mensche op ghelegen hadde.»

Fol. 60: «Van enen cokeler doe hi om beden eens klercs den duvel hadde doen comen in ghedaente eens ionghelincs»; als er een priester voorbijgaat met de schel, valt de duivel neer in aanbidding, want hij moet, of hij wil of niet.

Fol. 61: Van een monnik, die op zijn sterfbed een visioen van het laatste oordeel heeft.

1) Een andere lezing van hetzelfde verhaal treffen we aan in het Sterfboeck (Ca. 1619) fol. 126. De voorstelling is daar ruwer, er is sprake van «ene nonne die seer oncuusch was», een kind ter wereld bracht en dat versmoorde. Later verschijnt zij aan de abdis «ende hadde een cleen kint in horen armen dat anders niet en sceen dan oft een gloiende coel viers hadde geweest».

2) Bedoeld op blz. 50, noot 1.

3) Ook in Con. S. wordt St. Gregorius als bron genoemd.

Fol. 61v: Een zeer eigenaardig verhaal dat ik in zijn geheel afschrijf:

«Doe een priester misse dede een schoelre [1]) bi hem stont sach inder pathenen [2]) inder tijt der brekinge niet ghedaente des brodes mer eens kindes, wes ansicht verstuert ghenoech ende onweerdich scheen. Ende doe die priester dat kint opbuerden, opdat hijt neme, began dat kint sijn ansicht af te kieren ende mit handen ende mit voeten weder te stoten, op dattet vanden priester niet ghenomen en worde, als of dat kint den priester segghen wolde: van di vlie ic, want ic sie in di, dar mi voer gruwelt. Ten lesten is dat kint gesien als ghewelt hebben gheleden ende in des priesters monde meer ghedruct dan ghenomen. Mer doe die schoelre dat selve dicwile ghesien hadde, onder anderen woerden sechde hem die priester: also dicke als ic dat licham christi ontfanghe, mit so groter swaerheit neme ict, dat ics niet verwonderen en kan. Doe openbaerde hem die schoelre, wat hi ghesien hadde. Ic rade di, sprac hi, dattu di beterste. Doe hi hem beterde ende daerna misse dede, sach die schoelre dat kint mit ghevoldenen handen ende voeten haesteliken in des priesters mont gliden.»

Bekoorlijker voor ons is het — overigens bekende [3]) — volgende exempel, waardoor men de voorstelling der hemelsche vreugde trachtte te benaderen:

Fol. 63v: «In eenre abdiën, die int middel eens busches stont, was een monic, die gode vele tides ghebeden hadde, dat hi hem iet gheven wolde te ghevoelen vander sueticheit des hemelschen vaderlandes; ende doe hi eens na der metten inden cloester sijn ghebet sprac, hoerde hi een voghelkijn op enen boem seer sueteliken singen ende allensken vere ten busch wert vlieghende. Ende die monic volgheden den voghelken na doer een duer, die inder mure der abdien was, hent dat dit voghelkijn op enen boem stont ende hi stont daerbi so langhe, dattet ophielt van singhen ende hi ghinc enwech. Doe hoerde hi prieme luden ende ghinc weder ten cloester, mer doe hi doer die duere weder ingaen wolde, vant hise toeghemuert ende als hi die muren des cloesters ommeghinc, quam

---

1) Scholieren moesten zingen in de kerk maar scholares zijn ook novitii monachi en klerken, geestelijken van lageren rang, die de priesters bijstonden in den dienst of dien voor hen waarnamen, zie Ducange in voce.

2) De patenen waren kleine doorgaans ondiepe schotels voor de hostiën en dienden tevens als deksels voor de kelken. Gouden, zilveren en vergulde patenen waren geenszins zeldzaam (Moll, Kerkg. II^III 160).

3) Het exempel van den monnik en den vogel behoort onder de oudste die in Fransche preeken voorkomen: men vindt het in de Fransche teksten van het werk van Maurice de Sully op den derden Zondag na Paschen, zie Lecoy de la Marche blz. 376. Over vijf andere Dietsche lezingen is gehandeld door De Vooys in zijn proefschrift op blz. 42 vlgg.

hi toe der ierster poerten ende hi en bekende den doerwachter niet of iement inden cloester ende hem en bekende niement ende doemen hem vragede wie hi weer, sechde hi hem enen monic der abdiën te wesen ende die na metten uutgegaen was ende doe hi die schelle hoerde om die prime, te hant weder ingecomen was, maer die duer daer hi uutghegaen was, vant toghemuert ende hem dochte dat al die abdiё verwandelt was. Ende doemen hem vraghede, wie inder tijt, doe hi uutghinc, abt was (fol. 64) noemde hi den ende si ondersochten die coronike ende opscrift der sarken der abten si vonden dattet hondert iaer gheleden was, dat die monic inden sanghe der abdiën becommert was, mer ten is gheen twivel, dat voghelken en heb een enghel gheweest in alsodaner ghedaente ghesant te vollebrengen die begheerte deses monikes».

Fol. 71. Van twee blinden te Rome waarvan de eene riep «hem is wal gheholpen, den god helpet» en de ander «hem is wal gheholpen, den die keiser wil helpen» [1]).

Fol. 72. Van een jongen man, die zijn ouden vader wegzendt om samen met zijn vrouw te smullen van een kapoen; als ze den kapoen te voorschijn halen, is hij in een padde veranderd. [2])

Fol. 73. Van een woekeraar, die te vergeefs vermaand werd door broeder Hughe van Chasta; in een sermoen riep Hughe hem voor den eeuwigen rechter; voor twee dagen verloor de prediker daarop zijn spraak, «doe ontwerp hi ende quam weder toe hem selven» en wist dat hij spoedig zou moeten sterven, «ende hem buert mi haesteliken toe volgen, op dat ic oen daer wroge, daer hi wroechbaer is». Hij overleed en men vernam, dat ook de woekeraar dood was «ende want hi die schult der rechtverdicheit niet en betaelden in desen leven, so wort si hem nn geëischt hent totten uuttersten vierlinghe».

Fol. 74. Van een vrouw, die op het kerkhof een visioen heeft van de dooden, die haar smeeken, dat ze hen door haar gebed uit het vagevuur zal helpen verlossen.

Fol. 76. De zoon van een gedooden ridder vervolgde den moordenaar en achterhaalde hem op Goeden Vrijdag ter kerke gaande. In naam van Hem die zich niet verweerde wil de vervolgde het zwaard niet trekken; in naam van Hem die vergaf, vergeeft hem de vervolger, die, in de kerk gekomen, door het zich tot hem neigende Christusbeeld wordt omhelsd.

Fol. 77. Van een jongeling, die bad dat de vleeschelijke bekoring van hem wijken mocht en door een andere worden vervangen, en die dan drie jaren vervolgd wordt door een vreeselijken kop met opengesperden muil, zoodat hij zijn neiging tot onkuischheid vergeet.

---

1) Vgl. Vad. Mus. I 45—47 «Een bispel van II blinden».

2) Vgl. Bijenboec (v. Vloten Ned. Prozast. blz. 294).

Na dien tijd ziet hij in een put het lichaam van een monster, waar dat hoofd zich weer aanvoegde.

Fol. 84v. Van een archidiaken, die een bisschop had doen vermoorden om diens zetel te kunnen innemen; de gehuurde moordenaar openbaarde hem, dat hij een koning had zien zitten op een troon, voor wien de vermoorde bisschop «met enen bloedigen hoefde» verscheen om den archidiaken aan te klagen; onmiddellijk stierf deze[1]).

Fol. 92. Een bisschop verloste een bezetene. De uitgedreven duivel, in pelgrimsgedaante, roept door de stad dat de bisschop hem huisvesting geweigerd heeft en een burger «die den biscop haetsch was» neemt hem op, maar 's nachts doodt de duivel 's burgers zoon.

Fol. 94v. Van een klerk, die een «achterclapper» was, en na zijn dood aan zijn gezel openbaarde dat hij verdoemd was.

Fol. 95. Een hebzuchtig baljuw werd door zijn heer afgezet en «verhinc hem mit enen stricke». Een monnik zag hem «in den geeste in een seer doncker camer ende mit hem twe duvelen die toe sijnre siden bernende colen bliesen ende golt ende silver smeltende, dat hi wilneer den armen ghenomen hadde, ende storten dat in sinen mont ende dat hem beneden weder uutghinc, storten si hem anderwerf in sinen mont».

Fol. 96v. Van een meisje dat dol op dansen was en eens onder den dans in een stormwind werd opgenomen, door duivels gegeeseld werd en dood neerviel op de aarde.

Fol. 97. Van een door zijn vader bedorven kind dat, groot geworden, in de wereld ten ondergaat en gehangen wordt. Op weg naar de galg bijt hij den vader, die hem zoo slecht had opgevoed, den neus af!

Fol. 98v. Een woekeraar, begraven in een klooster, laat de monniken niet met rust omdat hij geen rust heeft in de hel; hij wordt daarom uit het graf geworpen[2]).

Fol. 98v. Van «een deken die in Engelant was», die een ossenhuid met 1000 pond onder zijn bed had. «Dese wart van den doet voerghelopen.» De duivelen zeggen dat hij voor één hellinc van iedere 100 pond vrij kan komen, maar hun hoofdman wil het geld niet afgeven, om er anderen mee te kunnen verderven. De deken verschijnt aan den bisschop en smeekt hem, uit zijn graf in de kerk te mogen worden genomen want de duivelen plagen hem steeds om die begraafplaats; als men hem opgraaft heeft een padde zijn hart verslonden en met de padde wordt hij nu buiten het dorp begraven.

Fal. 100. Van een «sundersche» die tijdens het sermoen wilde biechten en toen de priester haar zeide te wachten, van verdriet

1) Een dergelijk exempel in Der Sielen Troest, fol. 110.

2) Een dergelijk exempel in Der Sielen Troest, fol. 157v.

dood bleef. Als de priester de gemeente gelast voor haar te bidden, komt er een stem uit den hemel «gij hebt veeleer haar voorbidding noodig, want zij had berouw.»

Het is hier de plaats om nog een mooi exempel af te schrijven, reeds door DUFLOU en GAILLIARD in hun verslag uit het Eng. hs. 26[1]) afgedrukt, waar het voorkomt aan het slot van een *Vrage van dat Pater Noster*:

«Ende dijn gebet saltu altoes doen voor dengenen die du genoten heves ende voer allen kersten sielen. Ende alstu gaetste over enige kerchove so sulste ummer gedencken alle kerste sielen ende spreken dan dijn gebet Het was een clerc die hadde van manieren, so wanneer hi over den kerchove ghinc so sprac hi sijn ghebet te troeste alle der sielen die daer begraven waren. Ende het gesciede, doe dese clerc sterf ende men hem groef, doe die priester seide: «Requiescat in pace», so riepen alle die sielen die opten kerchove begraven lagen mit luder stemmen «Amen!».»

Ten slotte heb ik nog te vermelden *Een seer goede leeringhe vanden Pater Noster* door den reeds boven genoemden «meester GODSCHALC ROSEMONDT VAN EINDHOVEN» omstreeks 1520 te Amsterdam gedrukt[2]). Dit «cort beduitsel» beslaat niet meer dan een twintig- of dertigtal octavobladzijden, maar moet genoemd worden, omdat het weer een bewijs is voor de algemeene verbreidheid van het in de *Summe le Roi* zoo zorgvuldig uitgewerkte schema, dat de zeven gebeden met zeven deugden en ondeugden in verband brengt, al is de bewerking van GODSCHALC ROSEMONDT dan ook veel minder «subtiel» en kan ze met de ons reeds bekende in geen vergelijking komen. De gaven van den H. Geest noemt hij niet met name maar hij duidt ze toch aan als middelen om de deugden te verkrijgen. Na den proloog en ieder der zeven gebeden afzonderlijk te hebben uitgelegd komt hij nl. tot het tweede deel van zijn werkje:

«In dit voerscreven heilighe pater noster staen begrepen .VII. peticiën ende middelen die wij bidden om te vercrijghen .VII. sonderlinge doechden teghen die seven hoeftsonden.»

Er volgen zeven korte capita die tot titel dragen: «oetmoedicheit tegen die hoverdie», «charitate teghen die nidicheit», «pacienci teghen die onverduldicheit», «vuericheit teghen die traecheit», «armoede van herten teghen die ghiericheit», «soberheit teghen die gulsicheit», «suverheit teghen die oncuischeit».

Het boekje over het Pater Noster is een vervolg op zijn andere reeds vroeger gedrukte geschriften, zooals op een der laatste pagina's

1) Het hs. is van 1465 en bevat een stuk van het Passionael.

2) De Kon. Bibl. bezit een exemplaar (D. K. 14).

wordt meegedeeld: «Van dese voorghenoemde dootlike sonden ende remedien daertseghen ende die maniere om vierichlick ende profitelick te bidden heb ic uwer broederlijcken lieffden wat meer gheruert int ander boeck vander biechten ende in een boecxken van die .VII. bloetstortinghen Cristi Jhesu. Ontfanghet in dancke dese drie boexkens!»

De zeven gaven. Tot slot van onze misschien al te uitvoerige uitweidingen over de catechetische litteratuur hebben we te wijzen op enkele parallellen van het laatste traktaat onzer *Summe*, dat er in zekeren zin het positieve gedeelte van uitmaakt tegenover het negatieve karakter, dat aan de behandeling der zonden eigen is: wordt er dáár slechts de nadruk gelegd op al wat men moet nalaten, traktaat 4 heeft er op gewezen dat «laten ende haten» niet genoeg is, dat men de deugd om haar zelve moet liefhebben, traktaat 5 leerde bidden om de gaven van den H. Geest en traktaat 6 beschrijft in den breede, hoe die gaven de zeven hoofdzonden uitroeien en er deugden voor in de plaats stellen, een voorstelling die, zooals we zullen zien, niet in het bijzonder aan 's Coninx Summe, maar aan de middeneeuwsche theologie in het algemeen eigen is[1]). Het is reeds bekend, dat de theorie van de zeven gaven des H. Geests een belangrijke plaats inneemt in de leeringen van RUUSBROEC[2]); behalve daar vind ik er over gehandeld in een paar sermoenen en bij Dirc van Delf. Uit een *sermoen van Bernardus* is het volgende uittreksel[3]):

«Een sermoen van den seven gaven des hillighen gheestes teghen die seven ondoechden.»

In het algemeen wordt de H. Geest vergeleken bij de wijsheid, «die verwint die quaetheit, als Christus, die cracht ende die wijsheit Godes, Satanam tetredet oder sinen voeten»; meer in het bijzonder volgt dan de uitwerking: «dat die sevenvoldighe gheest ordinierlike voertcomet teghens die seven graden der sunden. Ende ten iersten comet die anxt godes teghens die versumelheit, want daer wordt die siele mede gheslaghen, die beestlicheit wort wal ondersocht, die consciencie wort te recht gheleit, die scadelike slapericheit wort afgheworpen ende die sorchvoldicheit wort anghenomen. Want soe isser ghescreven: die god ontsiet, die en versume niet, mer hij is sorchvoldich in al sinen werken ....» «Teghens dese curioesheit vechtet hartelic die gheest der wetenheit die ons leert dat

1) Men zie ook de citaten uit een traktaat, dat in hs. K der Coninx Summe voorkomt, in het hoofdstuk Bibliografie; ze waren te kort om stof voor een afzonderlijke bespreking te leveren.

2) Van den Geesteliken Tabernacule, cap. XXIV—XXXI; uitvoeriger: Van den Rike der Ghelieven, cap. XIII—XXXVI; Chierheit der Geesteliker Brulocht, cap. LXIII—LXIX.

3) Ontleend aan het Haagsche hs. 133 F 27, fol. 33—36.

guede te verkiesen ende dat quade te wraken....» «Teghens die quade begheerte vechtet die stercheit, want der en is anders niet van te comen dan mit groter stercheit....» enz.

«Ende als die boesheit dus mit allen wort verdreven soe regniert die wijsheit, ende als se dus die overhant heeft, soe wort die grote onsalicheit, die die scadelike versumelheit toeghelaten hadde, ende die curioesheit noch qualiker verwecket hadde ende dat onderwinden toeghetoghen hadde ende die begheerlicheit vaste hielt ende die ghewoente noch vaster ghebonden hadde ende dat versmaden godes ghekerkert hadde ende die boesheit gheworghet hadde, van den anxt godes weder verwecket ende vander goddiensticheit guetlike ghetroestet ende die wetenheit onderwijst, watter is ghedaen, ende maket droefheit als oer toehoert, ende stercheit richten op ende die raet ontbinten ende dat verstant leiden uutten kerker ende die wijsheit bereit hem die tafele ende spiset die hongherighen mit saligher spisen.»

Veel grooter overeenkomst met de Coninx Summe biedt hetgeen we vinden in het Winterstuk (Cap. XVII—XIX) van DIRC VAN DELF's *Tafele.* De inhoud der genoemde hoofdstukken geeft dezelfde hoofdverdeeling als frère LAURENT's werk, zender evenwel zoo omvangrijk te zijn en zonder de talrijke excursen die in het laatste worden aangetroffen; trouwens, over de biecht en vooral over de werken van barmhartigheid vindt men elders bij DIRC VAN DFLF nog uitvoeriger traktaten [1]); hij komt echter daarin met de Summe overeen dat hij eerst de drie goddelijke [2]) en de vier «cardinael»-deugden behandelt. Ziehier wat hij onder de laatste verstaat [3]):

«Die heidensche philosophus Aristoteles, meester der natuerliker const, scrivet inden boeck van duechden dat daer sijn vier cardinael duechden ende sijn aldus ghenoemt: justicia, prudencia, fortitudo, temperancia... Ende hiet daerom cardinaelduechden, want gheliken als een duer wendet in carte [4]) der henghelen, daer si in hanghet, also wert alle des menschen duechdlic leven in desen vier duechden ghewendet ende regiert... Dese hieten oec burgherduechden, want si burghers leven scicken, cieren, houden, vorderen, meeren ende eren... menschelike duechden, want si mit menscheliken arbeide werden zuerlick ghewonnen ende niet ghestort, als die godlike duechden...»

---

1) Winterstuk cap. XXVIII—XXX, Zomerstuk cap. XXII—XXVIII.

2) Zie over deze b.v. ook Ruusbroec, van den Geesteliken Tabernacule, cap. XVI, en een hoofdstuk in het Fundament.

3) Hs. V 55.

4) De ijzeren bus waarin de pin van het hengsel draait? Deze beteekenis zou overeenkomen met de door Kiliaen opgegevene, zie Mnl. Wdbk. op kerte. Het woord zal echter gekozen zijn omdat het in klank met cardo overeenkomt.

Het begin van Cap. XIX brengt evenals de *Somme le Roi*[1]) het woord van Jesaia in herinnering, waarin de leer der zeven gaven haar oorsprong schijnt te hebben:

«Des heilighen gheests gaven sijn seven, als ons die propheet Isaias heeft bescreven, dat uut der wortel Yesse soude een roede opgaen ende een bloem opclimmen, daerop soude rusten die heilighe gheest des heren, die gheest der wijsheit ende der verstandenisse, die gheest des raets ende der starcheit, die gheest der consten ende der guedertierenheit ende hem soude vervollen die gheest der vresen gods[2]). Ende hieten daerom des geestes gaven, want si die seven dootlike sonden verdriven, want si die seven natuerlike craften vorderen ende stueren; ende oec want si die seven ouder des menschen opvoeden in wercliken ende in scouweliken leven, als ic al nae segghen sal.

Die eerste gave des heiligen geests is donum timoris, dat is die gave der vresen of des anxtes des heren, ende dese anxt is drierhande: natuerlike anxt, knechtelike anxte ende kintlike anxte. Die natuerlike anxt is een pijn der erfsonden ende wert geboren mitten mensche ende blivet alle tijt sijns levens mit hem, hoe seker dat hi oec wert. Dese anxt heeft alle tijt vrese voer scade sijns levens ende der natueren. Mit dier anxt vreesde Christus te sterven ende scroemde voer den doet. Die knechtlike anxt comt een van liefte sijns selves ghemack, daer hi aen ontsiet pijn ende verdoemnis voor sijn sonden, als een knecht die sinen heer alleen ontsiet om scade of pijn die hi van hem nemen mach; ende want wi alle voor die vierscaer Christi moeten ghepresentiert werden ende loon ontfaen voer die wercken, die wi inden lichaem hebben gedaen, so laetwi die sonden ende dat is een goet beghin der wijsheit. Die kintlike anxt wert ons inghesent vander guetheit des gheeste gods doer een inghesicht sijns minlijcs aensicht in onser sielen gront. Doer den anxt beghint die mensche tontsien, die vrienscap ende heimelike const sijns gods te verliesen. Ende om die te behouden so is hi sorchvoudich ende is voor gode tuchtich mit inhanghen sijnre oghen ende hierom doet hi alleen alle sijn wercken.»

Het meegedeelde is voldoende om te toonen, op welke wijze DIRC VAN DELF zijn stof heeft verwerkt, en wij schenken ten slotte onze aandacht aan een derde geschrift, waarin een behandeling van hetzelfde thema voorkomt. In het *Fundament van der Kerstenre Geloven*, zijn er zelfs twee te onderscheiden: een hoofdstuk «Van den zeven gaven» en een sermoen over dit onderwerp. Het bedoelde hoofdstuk schijnt teruggebracht te kunnen worden tot een mij onbekende Latijnsche bron, die ook Dirc van Delf ten dienste stond, zooals blijkt uit het vol-

---

1) Con. S. 304.

2) Jesaia XI : I.

gende stuk[3]) waarin men het gespatiëerd gedrukte vergelijke met de aanhaling van zoo even uit de «Tafele»:

«Van den .VII. gaven des heiligen geestes.

Seven sijn gaven des heiligeu geestes. Die ierste gave is genoemt een gave ende een geest des anxtes. Met deser gaven wert uut enen mensche gedreven die geest der hoverdiën, want die anxt ende dat ontsien, dat een mensche voer gode heeft ende voer sijn rechtverdicheit, helt[1]) hem daertoe, dat hij die sunden ende quaetheit scuwet ende dat hi hem[2]) daer voer hoet, dat hi ghene dinghen en doet, die tegen god sijn ende tegen sijn gebot, of dat god niet op hem verbolgen en werde ende hem wise totter hellen, als hi dede Lucifer ende sinen gesellen ende Adaem ende Even om huere hoverdie.

Hier is te weten, dat die anxt is sesterhande — Die een anxt is natuerliken ende dese anxt brenget enen mensche daer toe, dat hij vreest ende ontsiet alle dinghen, die hem moegen deren an sinen live, ende dese anxte en brenghet enen mensche noch te loene noch te onloene, want het is natuerlick, dat een mensche ten doet ontsiet ende dingen, die hem deren moegen an sinen live. Ende dese anxt is een pine toecomende vander erfsunden ende desen anxt hadde Christus na sijnre mensheit, want hi duchte voer die pine ende voer den doet, dien hi liden soude.

Die ander anxt is menschelike ende brenget enen mensche daertoe, dat hi liever doetlike sunde doet ende gode eer versaken soude, eer hi hem liet dueden, als sinte Peter dede, doen hi onsen here god missaecte ende dervoer enen valschen eet swoer. Ende dese anxt is een doetlike sunde, omdat een mensche mit desen anxt sijn lichaem mint boven god ende bi wilen brenget dese anxt enen mensche dertoe, dat hi liever dede een lichte of een daglijcse sunde, dan hi hem liet doden of dan hi pine lede. Ende dit gevalt bi wilen, als een mensche om anxtes wille visiert een logen, die niement en deert an ere of aen goede onder bedecte woerden, opdat hi of een ander sijn lijf behoude; ende aldus is die anxt een daglicse sunde of een genedelike sunde geheiten.

Die derde anxt is wereltlic ende dese anxt comt enen mensche aen, als hi meint, dat men hem sijn goet wil ontrecken ende nemen ende dese anxt is een doetlike sunde, wanneer een mensche doetlike sundigen om dat sine te behouden, ende desen anxt hadde coninc Herodes, doe hi die kinder dede doden om ons heren wil, wat hi anxt hadde, dat hi sijn conincrijck quijt soude werden, doe hi hoerde seggen, dat den Ioeden

---

1) Afgeschreven uit hs. V 53 (B der Con. S.) fol. 48.
2) Hs. ende helt.
3) Hs. dat hem.

een nie coninc geboren weer. Desen anxt hebben oeck die ghene, die valsche sweren of moerden om dat hoer te behouden.

Dese vierde anxt is knechtelic ende dese anxt brenget enen mensche daertoe, dat hi die sunden scuwet ende achterlaet om dat ontsich der pinen ofte des scaden, die hi daerom soude liden, dede hi die sunden. Ende aldus soe laten veel luden die sunden om die pine der hellen ende des vegevuers ende doen goede wercken, niet van minnen, mer om dat si[1]) hopen die helle te ontgaen ende loen voer hoer guede wercken te ontfaen. Ende dese anxt heit knechtelike anxt, want die knechten ontsien hueren heren in pinen hoer werck te tide te doen ende dien truweliken te dienen, omdat si genen scade noch pine daerom en liden, dien si liden mochten, weert dat si hoer werck versumeden ende ontrouwe gevonden werden, ende dese anxte is alte malen niet quaet, mer hi en is niet volmaect, want hi en coemt niet uut minnen.

Die vijfte anxt heit timor inicialis, een anxt der beginnender gueder wercken. Dese anxt brenget enen mensche daer toe, dat hi die sunden scuwet, niet alleen om der pinen der hellen of om des vegevuers, mer oeck om die minne, die een mensche heeft tot gode, want hi gode mit sinen wercken niet en wil vertoernen, ende dese anxt en hueret der volmaectheit niet toe, want hi dat ene oge heeft op die pine ende dat ander oge op god, ende die sunden daermede niet en alleen scuwet van minnen, die men tot got heeft, mer oeck om der pinen wille, die die sunden na volgen.

Die seste anxt coemt uut gotliker minnen ende reverencien ende werdicheiden, die een mensch tot (fol. 49) god heeft, ende is genoemt een anxt der kinder ende dese anxt brenget eenen mensche tot enen gotliken leven, want si helt enen mensche daertoe, dat hi die sunden [scuwet van rechter minnen, die hi heeft tot gode, gelikerwijs dat een goet kint sinen vader ontsiet ende hem onderdanich [is][2]), want het sinen vader niet en wil vertoernen ende van hem niet gesceiden wesen. Ende dese anxt is een gotlike duecht ende een gave des heiligen geestes ende een beghin der wijsheit, als David spreekt inden salter, want desen anxt doet enen mensche die sunden scuwen ende helt hem daertoe, dat hi hem liever liet doden dan hi dede tegen got ende sijn gebot of enige dingen daer hi gode mede mochte vertoernen. Desen anxt hadde Susanna, want si [verkoes] liever[3]) te sterven dan tegen dat gebot gods te doen.»

In het Fundament leest men «timor inicialis, dat is een anxt der beginnender gueder werken»; zoo moet ook «anxt der kinder» aan

[1]) Hs. omdat hi si.

[2]) Hs. onderdanich want.

[3]) Hs. si liever.

«timor puerilis» beantwoorden, bij Dirc van Delf «kintlike anxt»; dergelijke termen wijzen er op dat beiden een Latijnsch voorbeeld gebruikten. Van Dirc van Delf, die aanzienlijk bekort en weer — evenals bij ieder der tien geboden — drie gevallen onderscheidt, kan men misschien niet meer zeggen dan dat hij de latijnsche termen in het hoofd had; in zijn eigen krachtige taal, waarbij die van het Fundament mat is en saai, zet hij de onderscheidingen uiteen.

In het *Fundament* volgt, zooals gezegd is, een *Sermoen van den zeven Gaven des H. Geestes*[1]), waarin deze, geheel anders dan in wat wij tot dusver lazen, als de bewerkers van zeven vernieuwingen des menschelijken wezens worden voorgesteld, in uitwerking van den tekst:

> «Lieve broeder pijnt u verniet te werden in den geest uws herten ende trecket aen enen nieuwen mensche, die na gode gescapen ende gemaect is»,

welken raad Paulus, door God tot in den derden hemel «opgetogen» geweest zijnde, aan de menschheid gaf, opdat zij het geluk deelachtig zouden worden dat hij daar aanschouwde. Den Latijnschen (of Franschen) oorsprong herkennen we weer onmiddellijk aan de woordspeling op «contritio» die in het Dietsch verloren gaat:

> «Want het sijn sommige dingen, die vernijt werden mit vilen, mit scueren, mit wassen ende aldus verniet men sporen ende sweerde, potten, ketelen ende ander vate.... alsoe wort oeck die ziele eens menschen verniet mit rechten rouwe ende mit ware biechte... hiertoe brengt die gave des anxts...»
>
> «Ten anderen male vinden wi een vernijnge inder tijt, want wanneer die winter is geleden ende die koude ende haerdicheit is voerbigecomen, soe beginnet die tijt warm ende suete te werden ende soe spruten die bloemen uut ende die groene blade comen voert uut den bloeme ende die vogele beginnen vrolic te laten ende beginnen te singen....» (die gave der goedertierheit).

Vervolgens komen: de slang, die haar huid vernieuwt, als symbool van de gave der «wetenheit»; het goud, dat zijn glans in den smeltoven herkrijgt, als symbool der «starcheit»; havik en sperwer die «huer vederen werpen om verniet te werden mit nien vederen», als symbool van «godliken raet» en eindelijk ten zesde en zevende:

> «... een vernieuwinge in den ogen des arnts, want wanneer die ogen des arnts verdonckert sijn, soe vliecht hi op tegen die sonne ende helt sijn oge recht in die sonne ende van claerheit der sonnen wort dat sien sijnre ogen claerre dan te voren was ende scarper. Aldus wort oeck die

---

1) Hs. V 53, fol. 49v.

ziel des menschen verniet aen hueren sien, wanneer een mensche sijn herte ende sijn sinne keert vander werelt ende hi mitter begheerten sijns herten overtredt alle vergenclike dinge ende vliget op inden hemel tot gode ende neemt alle sine vroude ende alle sijn genuechte in gode ende in Christo, den sone gods, die is die sonne der gerechticheit ende mitter claerheit sijnre wijsheit alle die werlt verlicht heeft ende comt met dien scouwen ende geesteliken aensien des gotliken lichtes totter kennisse der rechter waerheit... (die gave der wetenheit of verstentenisse).»

«Ten sevenden mael vinden wi een vernieuwinge aen den hirt, want wanneer dat van ouderdom is worden grauwe ende sijn ogen doncker ende sijn hoern van crancheiden niet wel en can gedragen, soe gaet hij tot eenre serpenten ende vecht daertegen ende als hi dat serpent moede heeft gemaect, soe doersteket hi dat mit sinen hoernen ende dodet alsoe ende als hi dat serpent gedoet heeft, soe lecket hi vanden venijnde des serpentes; ende als hi dat fenijn heeft genomen, soe dorstet hem soe seer, dat hi sonder merren loepet totter fonteinen ende drinct ende wanneer hi dan gedronken heeft ende hi daer inder coelt is, soe geeft hi dat fenijn weder over ende soe vallen hem sijn hoerne van sinen hoefde ende sijn ogen werden claer ende aldus wort dat hirt weder ionc. Aldus wort oec die siele eens menschen verniet, wanneer een mensche sijns selves crancheit kent ende mit biechten ende mit rechten rouwe ende mit werken der penitencien desen buesen geest verwint ende van hem drijft ende hi dat fenijn der sunden ende die idelheit der werelt ende die hoerne der wereltliker macht ende der eren ende der rijcheit, daer hi arme lude te voren mede versmade ende verdruckede, van [1] hem werpt, ende neemt weder an hoerne der oetmodicheit, der duechden ende der gueder wercken ende doet uut den ouden rock sijns sundigen levens ende neemt weder an een nieu cleet der onnoeselheit ende der rechter gotliker minne ende versmaet alle genuechte sijns lichaems ende en heeft in genen dingen genuechte alleen dan in god. Dese vernieuwinge maket die heilighe gheest in enen mensche mit ener gaven, die geheiten is een gave der godliker wijsheit.»

Ten slotte volgt de toepassing van dit laatste op Paulus, die voorheen mit «hoernen der wereltliker macht arme lude ende die vriende ons heren plach mede te stoten», doch naderhand «wart een nie mensche ende een lerer ende een prediker der heilige kerstenre geloeven».

Des Coninx Summe. Na lange reizen keeren wij tot *'s Coninx Summe* terug. Evenals van de Fransche *Somme le Roi* hebben we de plaats ervan trachten te bepalen door de beschrijving van het

[1]) Hs. ende van.

milieu waarin het werk thuis behoort. We hebben gezien dat ook bij ons de Summe niet eenig was in haar soort; integendeel heeft reeds ons in vele opzichten gebrekkig en onvolledig onderzoek geleerd, welk tal van soortgelijke geschriften onze letterkunde [1]) oplevert; het heeft ons meer gemeenzaam gemaakt met de behandelde onderwerpen en beter in staat gesteld, ons een oordeel over het werk en zijn vertaler te vormen. Uit tallooze, schier letterlijke overeenkomsten tusschen de vele traktaten, hebben we geleerd bij onze beoordeeling het begrip van persoonlijk werk een weinig op zij te zetten, althans het persoonlijke veeleer daarin te zoeken: hoe de eene schrijver den anderen navertelt, en het bezwaar dat er mocht bestaan tegen het toekennen van een hooge waarde aan JAN VAN RODE's vertaling, omdat het slechts een vertaling is, neemt daardoor veel kleiner gewicht aan. In DIRC VAN DELF intusschen leerden wij een schrijver kennen, wiens werk door schoone, grootsche compositie, door zuivere, buigzame taal, door groote bekoorlijkheid een eereplaats in de Dietsche letterkunde dubbel waard is. Maar ook die geheele catechetische litteratuur hebben we, tegen verwachting misschien, leeren waardeeren en er bleek in onze devote litteratuur behalve de mystieken, behalve het geestelijk lied, nog meer te zijn dat mooi is. Welk een diepte dikwijls van gevoel, welk een liefde voor hun geloof, welk een verontwaardiging bij die meest ongenoemde schrijvers, bij die als één ziel hebbende menigte! Hoe welsprekend is toch dat eenvoudige, gewone, kalme Middelnederlandsch, welke fijne verteedering soms, hoe grijpt in weerwil van ons geheel anders denken die taal ons aan, waarin we reeds af en toe den klank van den lateren Statenbijbel meenen te hooren! JAN VAN RODE was die taal volkomen meester: het wil wat zeggen een stuk proza als het volgende zóó het Fransch te hebben nageschreven:

«Daerom en is dit leven niet dan een versceidinghe ende een overlidinghe, ja een alte corten overlidinghe, want al dat leven des menschen, al levede hi oec dusent iaer, ten is niet een moment of een oghenblic tegen dat ewighe leven te tellen dat sonder einde dueren sal, entwer in ewigher vroechden of in ewigher pinen. Dat soude ons menich keiser, hertoghe, coninc ende grave tughen, waert dat wise horen mochten hoe si nu in der hellen gront leggen ende roepen ende criten ende hulen ende screien, hoe si mitten verbornden aensichten uten stinckenden, duusteren, zwevelighen vlammen ende uten ziedenden ketelen crisen ende segghen: «Wapen! wapen! dat wi ie gheboren worden! Och arm, o wee,

[1]) Meermalen is al gewezen op de Latijnsche geschriften, die ook op het gebied der catechese aan de Fransche en Dietsche vooraf gingen. Ik herinner hier nog aan het door Moll (kerkg. II^{II} 275) beschreven Liber Floretus.

o wi ende emmer o wach! Wat baet ons armen onsalighen kattiven nu, dat wi groot, rijc, edel ende machtich onder die menschen gherekent waren, nu sijn wi ewelic ende immermeer in deser pinen! Wi heten der menscen heren ende wi sijn nu des duvels eighen. Al onse weelde is so gheringhe overleden als een wolken, dat mit enen stormenden winde henen iaghet ende als een voghel, die door die lucht vlieghet, want die lucht luket haer weder toe ende men en siet niet slach noch spoor, daer hi ghevloghen hevet. Ons leven is henen ghelopen sonder rusten als een lopende rivier die niet weder en keert. Wi hebben onse tijt snelliker verloren, dan die pijl uut een armborst enwech vloech. Nu worden wi gheboren ende altehant sijn wi doot. Al ons leven en is niet een moment, nu sijn wi in ewigher, eindeloser pinen! Och, al onse vroechde is nu verkeert in screien, wenen ende kermen, al onse blijscap is in ontroesteliker droefnissen ende onverganckliken rouwe. Och ghi berghe ende gi roetsen, wes toefdi, wes verbeidi, dat gi ons arme keitive niet en bevalt? och coemt ende bestort ons alre onsalichste ewighe onsalighen! Och arm och arm, ewicheit sonder einde, wat gruweliker dinc bistu te dencken! Mochten wi onsalighen so veel troestes hebben, dat een steen waer die al aertrijc bedecte ende so dicke dat hi den hemel roerde, ende datter een voghelkijn tot hondert dusent iaren éóns een sticskijn daerof beet also groet als een lijnsaet, als des steens een einde waer, dat dan oec onser pinen een einde waer ende onser martelien — mer neen wi leider, so dese langhe tijt bicant oneindeliken te dencken is, so heeft hi doch een einde, mer onse tijt en heeft nemmermeer einde: als aldus langhe tijt ten einde ghecomen waer so beghint onse pine alre eerst weder op een nuwe! Och rechtvaerdighe strenghe rechter, hoe luttel ende hoe wenich saechstu onse edelheit onse macht aen, doe du totter ewigher verdoemnissen ons veroerdelste! Die tijt dat wi gheboren worden die moet ewelijc vermaledijt sijn!»

Dit sijn die liedekijn ende dit is die sanc, die men inder hellen singhet!» 1)

Eenige bladzijden verder wordt op de geringe waarde van «dit titelic goet: rijcheit van haven, gheluc tot goede ende ander sulc dinc» de nadruk gelegd:

«Want waer dit waerachtich goet gheweset, so had die gheware gods soen onse lieve here Ihesus Christus immer ghec gheweset! Want hi versmade al dit goet, eer ende waerlic ghenoecht, rijcheit ende ghemac, ende leet menich groet ghebrec, menich armoede, menich scande ende menighe pine! — Waer oec dit warachtich goet of salicheit, so waer onse lieve here een die meeste onsalichste gheweest die ie ghewas, want hi en ghebruucte des nie van alder tijt, dat hi op aertrike mensche was.

1) Con. S. 173—175.

Ic en hoerde nie ghesegghen van sijnre groter rijcheit van aertschen goede, van sinen costeliken clederen van flueel [1]) of guldendoec of anders van borduer ghewrocht! Noch anders van sinen rikeliken ghesmide van gordelen of iuwelen, noch van sinen weigheliken heinxten! Mer ic heb seer dicke ghehoert, dat hi bloots hovets ende barvoets ghinc daer hi wesen woude; of dat hi op een eselinne ghereden hevet, daer een ionc esel na liep. Ic en heb oec nie ghehoert van veel ghesindes of eer of hoecheit, die hi hier hadde! Mer ic hebbe dicke ghehoert, dat hi mit sinen lieven iongheren omme ghinc als die alre minste ende die alre oetmoedichste. Ic en hebbe oec nie ghehoert van sinte Peter dat hi hem iet leghe plach te nighen of enighe van sinen anderen iongheren! Mer ic hebbe wel ghehoert dat hi hem allen hoer voeten wasschede ende droechdese weder. Ic en heb oec nie ghehoert dat hi ie gheseide: hoe diendi mi dus qualiken, ghi sout mi nauwe dienen ende verknapen! Mer ic hebbe wel ghehoert dat hi seide: Ic en bin niet ghecomen om ghedient te wesen mer om selve te dienen. — Waer dese werltlike eer, rijcheit of hoecheit waerachtich goet, so is onse lieve heer voerseit immer ontrouwe ende onghenatuert, dat hise sinen liefsten vrienden neemt ende gheeftse sinen vianden. — Is dit warachtich goet, so waren alle die heilighen sot ende alle die grote gheleerde philosophen, die dit goet plaghen te scuwen ende te vlien als stinckende misse of vulnis — Is dit warachtich goet, so lieghet god ende die heilighe scrift, diese bedroch ende idelheit heten ende netten ende seel ende stricken der duvelen, alst inder waerheit sijn» [2]).

Jan van Rode heeft zijn best gedaan om de Summe, die «hem dochte also nutten boeck wesen die gaern naden geboden gods leven soude als hi ie gelas» zoo getrouw mogelijk weer te geven, evenwel zonder al te angstvallig woord voor woord te vertalen: «wantmen die francsoise woerde» — zoo zegt hij zelf in zijn voorrede (Con. S. 1—3) — «niet al properliken in duitsche en kan ghesetten also si staen, wantet een ander maniere van spreken heeft dan dat duutsche doet als ghi wel weet, so heb ic onderwilen mere woerde daertoe gheset, onderwilen min, mer ic hope dat ic den sinne ende die grote materie heel ghelaten hebbe». Onze uitgave, waarin de afwijkingen van den Franschen tekst nauwkeurig zullen worden aangegeven, zal bewijzen dat hij daarin geslaagd is; de enkele misvattingen die wij zullen hebben aan te wijzen, zijn bovendien wellicht voor een groot deel aan slordigheid der afschrijvers te wijten, zoowel van die van den Franschen als van den Dietschen tekst; om volkomen zuiver te kunnen oordeelen zou men moeten kunnen beschikken over het oorspronkelijk hand-

1) Hs. tflueel.

2) Con. S. 200—202.

schrift van 1408 zoowel als over het Fransche handschrift dat Jan van Rode ten dienste stond, wat nu eenmaal niet het geval is.

Enkele kleine uitweidingen, die in alle handschriften voorkomen, zijn misschien wel op rekening van den vertaler te stellen. Sommige uitingen van den Franschen schrijver herinnerden hem blijkbaar zóó levendig aan dingen die hij zelf in zijn omgeving had opgemerkt dat hij het niet laten kon een hartig woordje eraan toe te voegen. Zoo vinden we een plaats die op het bijgeloof zijner dagen betrekking heeft; bij frère Laurent niets dan: «comme font les devines et les sorcieres et les carmeresses» maar Jan van Rode voegt eraan toe: «vanden goeden houden of nachtemerien of onghehueren of beelwitten, daer dese oude wive of pleghen te callen, dat si selve wanen, dattet waer is, datse op beseme te mote pleghen te riden te roocgate uut, of dat die witte vive of die varende vrouwen die wiven uten cramen plaghen te leiden» (Con. S. 33). Een enkel maal voert hij een persoon sprekende in en verhoogt de levendigheid van reeds den lang niet saaien stijl: «een nidich mensche, hoert hi iements scade, hi lacht... hi seghet dat hem also leet is, alsof sijn coe twee calver hadde!» (Con. S. 50). — «Die vierde (sonde teghen den H. Geest) is versmadenisse van penitencien, dat een mensche in sijnre herten denct: «Ic en wil dese penitencie niet doen, het is al queteringhe, ic en wil doch die sonden niet laten», of «Wat hevet god mit deser visevasen te doen, mit minen vasten of beden of desghelijcs?» (Con. S. 56) — «Rebelle» lieden: «Wat duvel is dit? wat mach ic gode misdaen hebben? Heb ic teghen die mane ghepist? (167) — «Magret dieus» als die Fransoisen segghen of «Wat duvel is dit» als die Vlaminghen segghen» (162). In 158 wordt een twist beschreven: «apres vienent les maudicions, c'est quant l'un proisme maudist l'autre...» maar Jan van Rode zet erbij: «dan segghen si: Ghi lieghet doer uwes croden soens[1]) hals! — Gi lieghet selve te dwars ende te langhes doer uwen kinnebacken! — Dan ist al: Swighet, god gheve u enen quaden rampe! — Swighet selve, god gheve u tvallend evel! — Soude ic u swighen? ic hinghe u liever! ende veel sulker felre woerden». — De Vlamingen van toen hielden veel van vloeken, als die van nu: «die derde manier (van sweren) is datmen dicke sweret van ghewoenten als dese Westvalinghe of die Vlaminghe of dese Fransoise, die selden woert spreken, si en sweren enen eet of twee daer toe! (153) «Als iement sweert biden creaturen, als biden lichte dat daar scijnt of biden vier dat daer barnt of biden tanden van mi selven, als die Vlaminc seit» [2]). Ook kan Jan van Rode niet nalaten even stil te staan bij de «quade spelen» en «quade ambochten» zijner omgeving, onder de «taerninc

1) Vgl. «croden kinderen» («beroerde kerels») Mnl. Wdbk. III 2116.

2) Blijkbaar heidensche herinneringen.

spele» die bij de wet zijn verboden noemt hij: «dobbelen, passen, potreinen, wedden ten meesten oghen, coever di wil, puusten, felen, woertafelen, bellef, angancs of spelen sich voor di of hoe ment noemen mach [1])» (101); hij vertelt dat booze priesters «pleghen wassen kijnderen te kerstenen of molsvoete onder dat corporael bi den heilighen sacramente te legghen» (87) en als de Fransche tekst onder hen die «quade ambachten» uitoefenen rekent «cil heraut et cil campion et moult autres» dan noemt hij van die anderen: «Wilde ridders die met scarpen glaviën in hemde ende in broec riden, of dese cattenbiters, of dese wijnboeven die den harinc om den cuut braden of ghemeen stove te houden of quade herberghe of dobbelscole of quaecscole of der boeven coninc te wesen» enz. (100).

De meeste uitweidingen, in den Dietschen tekst te vinden, zijn hier bijeengeplaatst; in ieder geval genoeg om den aard dier toevoegingen te leeren kennen. Alleen blijven nog een paar plaatsen over, die de bijzondere aandacht waardig zijn: het zijn die, waar over de lollaerden [2]) wordt gesproken en hevig tegen hen wordt uitgevaren. Misschien doet men goed zich te herinneren, dat BONIFACIUS IX, na ze eerst in bescherming te hebben genomen, in 1396 de bul «ad perpetuam rei memoriam» uitvaardigde, waarin hij de «Beggardi, Lullardi et Zwestriones» aan vervolgingen prijs gaf [3]). Jan van Rode noemt ze eerst in Con. S. 33, waar het Fransch heeft: «comme sont li bougre et li herege et li apostate qui renoient lour foi», het Dietsch: «als die heretici ende die ketters, diemen veel onder lollaerden vijnt», terwijl hs. Q bovendien noemt «dieghene die niet en gheloeven dat onse heere Ihesus Cristus menschelike natuere heeft aengenomen, maer segghen, dat hi hadde een ghevisiert lichame oft als deghene die seiden dat hi mensche was maer gheen god.» De twee volgende plaatsen komen in alle handschriften van den Dietschen tekst voor:

Con. S. 169: «Dese sonde (blasphemie) wort in menigher manieren ghedaen als van den ketteren ende onghelovighe menschen diemen veel onder die lollaerden vonden hevet, die doense willens ende wetens».

Con. S. 236 [4]): «Daerom en is oec niement vrij van geest dan die dese vriheit voerseit hevet, dat is die gracie gods, al wanen dese arme bedroghen lollaerden dat si sonder minne of sonder doechdeliken werken tot deser vriheit comen moghen mit ledicheit hoers moets, so si segghen.

1) Over sommige dezer namen van spelen later meer, in het Glossarium.

2) Con. S. 47 wordt gesproken van menschen die uit valsche schaamte niet vroom durven zijn «want die werlike lude segghen souden hi begonne te lollen, hi weer een pilaernbiter of een lollecater (P en D: lollaert)».

3) P. Fredericq, Gesch. der Inquisitie, II blz. 147.

4) Deze passage ontbreekt in hs. P.

Si heten hem selven vri van gheest, als si des quaets gheestes eighen sijn, want si houden somme dese opinie, wanneer si comen sijn in sulker blintheit, dat si gheen consciencie en maken van groten leliken sonden, so dunct hem dat si vri van geest sijn, want si segghen, hoer lichaem doet sijns vleischs lust, mer hoer geest blivet omberoert daerof. Daerom, segghen si, is hoer gheest vri. Dat is een quade lelike duvellike heresie! het is grote scade, datmen dese vule valsche boeven in enighen lande wonen laet die dese ongheloveghe opinien ende die valsce secten onder die menschen saeien. Vergave god dat si alle al rede in der hellen gront waren, die in deser valscer gheloven sterven sullen, opdat si niet meer simpelre menschen tot hem en verdoemden, dat ware grote vrome!

Dit sijn des duvels eighen beesten
Al heten si hem selven die vrie gheesten.»

Ik geloof hiermee nagenoeg alles te hebben bijeengebracht wat in ons Dietsch aan den oorspronkelijken tekst is toegevoegd. Het moge weinig zijn en nog minder nieuws bevatten, ook nieuwe getuigenissen van bekende zaken hebben hun waarde. In de beide andere gedeeltelijke vertalingen komen geen inlasschingen voor; die van het Pater Noster afzonderlijk is letterlijk, de andere iets vrijer; een enkele maal geeft onze Fransche tekst wat meer, zooals uit de uitgave zal blijken, of heeft een onduidelijkheid in het schrift van het origineel aanleiding tot een dwaze vertaling gegeven, als 423: «les louve nourrissent les enfans ietes et les defendent des autres bestes», waarvan de vertaler maakt: «die coie voedet die ionghen die wech gheworpen waren ende bescuddense van anderen beesten»!

De twee vertalingen van het vijfde deel der Somme le Roi, de Expositie op het Pater Noster, zijn beide goed, al volgt die van den Utrechtschen Karthuizer het Fransch meer op den voet dan de anonieme Delftsche overzetting. Men vergelijke zelf de drie teksten waarvan ik hier tot slot van dit hoofdstuk een gedeelte laat volgen (Con. S. 268—270):

Miroir du Monde, ed. Chavannes (blz. 250):

«Quant on met un enfant a l'escole, au commencement on li aprent sa Patrenostre. Qui de ceste clergie veut aprendre, deviegne humble comme enfant. Quer a tiex escoliers aprent nostre bon maistre Ihucrist ceste clergie, qui est la plus bele et la plus pourfitable, quant on l'entent et la retient. Quer tel le cuide bien savoir et entandre, qui onques rien sot fors l'escorce par dehors. C'est la leitre qui bonne est; mais poc vaut au regart du noyel qui est par dedans si doux. Elle est molt courte en paroles, et molt longue en sentence; legiere a dire, et suave a entendre. Ceste oroison passe toutes autres en trois choses: en digneté, en briefté, en pourfitableté. — La digneté en est, en ce que

Dieu le filz la fist a Dieu le Pere. Dieu, le Sainct Esperit, est ce que on y demande. — Il voult qu'ele fust brieve, pour ce que nul est ne s'escusast de ele aprendre, et pour ce que nul ne fust anuié du dire volentiers, et pour monster que Dieu le Pere nos oist molt tost, quant nos le prion de bon cuer, qui n'a cure de longue riote, ne de paroles polies ne rimees. Quer, si come dist Sainct Gregoire, «vraiement orer n'est pas dire beles paroles et polies, de bouche, mais gecter plaintes et profons soupirs de cuer.» La valeur et le profit de ceste oroison est si grant, que ele enclost a brief paroles quenques on puet desirer de cuer, et requerre de bien. C'est que on soit delivré de tous maus, et raempli de tous biens.»

Delftsche druk van 1478:

«Een kint dat men eerst ter scolen set, dat beghinsel sijnre leringhe is: pater noster. Die dan dese clergie wel connen wil, moet hem veroetmoedighen gheliken een kint. Want alsulke scoliers worden gheleert vanden guedertieren meester Jhesu. Dese clergie is die schoenste ende oerbaerlicste die wesen mach, diese wel verstaet ende onthout; mer zommighe wanense wel verstaen ende connen, dier nie woert of en conden anders dan naden loep vander littere van buiten, dat nochtan guet is, mer luttel ist waert, ten si mit aendacht van binnen.

Dese lesse is cort van woerden, lanc inder sentencien ende inder glosen; lichtelic te segghen, mer subtijlic te verstaen. Dit ghebet bovengaet allen ghebeden anders in waerdicheden, in cortheden ende in oerbaerlicheden. Die waerdicheit is, dattet die zoen Gods ghedaen heeft tot God den Vader Het is die sprake Gods met den heiligen geest [1]). Het is cort omdat hem niemant ontsculdighen en sal te leren ende om dattet niemant

Utrechtsche vertaling:

«Honeer men een kint ter scolen set, ten eersten so leermen hem sijn pater noster. Soe wie van deser clergien weten wil, die moet oetmoedich sijn als een kint, want alzulcdanige scoliers leert onse goede meester Jhesus Christus van deser clergien die scoenre ende nutter is den menschen, dan enige ander const, wijsheit, die inder tijt is ja die ze wel onthouden ende te recht verstaen. Menich mensch waent dese const die int pater noster besloten is, wel weten ende verstaen, die dair nie niet van gesmaect en hevet dan den bast van buten, dats te weten die letter, die guet is, mar luttel te achten is bi gelikenisse der onbegripeliker zueticheit der corlen die onder der letter als onder enen bast verborgen is.

Dit gebet is zeer cort van woerden, mar lanc van sinne; licht te seggen, mar subtijl te verstaen. Dit gebet bovengaet allen anderen gebeden in dreen dingen: in weerdicheit, in cortheit, in oirberlicheit. Die weerdicheit meremen dair in dat die enige gods soen dit gebet

1) Fout van den vertaler.

verdrieten en sal dicke te lesen ende gaern, want God die Vader hoert ons haestelic als wi hem mit gueder herten bidden, ende hem en behaghet niet veelheit der woerden noch scone rijmen, want sinte Gregorius seit: Voerwaer dat bidden en leit niet in dat schone spreken noch in popelinge der woerden mitten monde, mer in weninge ende in uutstortinge der tranen uut gueder herten. Dit gebet is oec oerbaerlic, wantet besluit mit corten woerden al dat des menschen herte goets bidden mach, dat is dat een verlost werde van allen quade ende vervolt mit allen goede».

zelve maecte en gesproken heeft tot sinen hemelschen Vader. Om ons te leren bidden ende te verwerven den heiligen geest om onser ewigher salicheit die dat guet dat wi begeren ende dair wi om bidden, wanneer wi onse pater noster mit inniger gerten spreken. Onse here die woude dattet cort soude wesen, op dat hem niemant en mocht ontsculdigen van zwaerheit te leren, ende oic dair om dat er niemant verdriet in hebben en soude, veel ende dickwijl te spreken ende sonderlinge te bewisen dat die hemelsche Vader lichtelic ende sonder vertrech onse gebet verhoirt, wanneer wi hem bidden mit gueder herten. Want lancheit ende cierheit der woorden in onse gebeden en ziet God niet an mar alle herten kennet hi. Berou, vuerige minne ende oitmodicheit des herten, daert gebet (is) ons monts sijn oirspronc uut heeft, ziet God an, gelike ons sinte Gregorius leert hier wel om betamelic spreect God doir den propheet Isaias aldus: Op wien sal mijn geest rusten dan opten genen die oitmodich ende vreedsam ende bevende voor mijn sermoen? [1]) Oirbaerlicheit ende nutscap des gebeeds is so groot, datter mit corten woorden in beslooten sijn alle goeden diemen mit herten peinsen of begeren mach. Dats verlossinge van allen quaden, vervullinge van goeden».

---

[1]) Toevoeging van den vertaler?

IX.

BIBLIOGRAFIE.

Beschrijving der Handschriften. A. Het hs., dat wij A noemen, wordt in den geschreven catalogus der Kon. Bibl. aldus aangeduid: «O18 (K 18) Codex membraneus in quarto foliarum 114 anno 1437 perspicue scriptus in duabus columnis lineis stilo ductis literis initialibus alterius vicibus caeruleis et rubris una majuscula ornata ligatura pergamena recentiore. In fine codicis: Hier eindet des coninx summe ghemaket van enen groten clerc vander prediker orde. — Dit boec wort gheëindet int iaer ons heren dusent vierhondert ende .XXXVII. op sunte Benedictus dach. — Och merket wel, wat in dit boec staet. — Annotatio manu saec .XIX. scripta codici praefixa est. Cat. Schinkel n⁰. 48. Collectio Bogaers». De «annotatio» is van de hand van BOGAERS en geeft een korte aanwijzing van schrijver en vertaler. Bovendien vindt men met potlood voorin geschreven: «voor *f* 15 verkocht in auctie A. D. Schinkel n⁰. 48»; toen van Vloten het hs. gebruikte was het nog in het bezit van den heer Schinkel[1] († 1864).

De eigenlijke tekst begint blz. 1: «Sonderlinghe lieve ende seer gheminde neve» en eindigt blz. 227: «als die alre wijste gaerdinier of hofman, die is als ic voor gheseit hebbe. Amen.» Voor de spelling enz. zie men Hoofdstuk X.

B. (Koninkl. Bibl. V 53). Dit handschrift wordt genoemd in «De Oranje Nassau-boekerij en de Oranjepenningen in de Koninklijke Bibliotheek, 1898», onder n⁰. 10; het bestaat uit twee boeken, die samen in één houten met bruin leder overtrokken band van omstreeks 1500 zijn gebonden. Het hs. heeft voorin de aanteekening: «Dit boeck horet zo Iohan greve zo Nassau zo Vianden und Mari van Loen sijne huisfrauwen». Hetzelfde staat op fol. 101^r en 215^r, en het behoorde dus tot de boekerij van Johan IV graaf van Nassau, heer van Breda, Vianden enz. (1410—1475) en zijne gemalin Maria van Loon, (1424—1502). Het eerste stuk eindigt met den aangehaalden fol. 101, alwaar: «MCCCCLV finito libro sit laus et gloria Xpo», en is geheel met dezelfde hand geschreven op perkament; het tweede stuk is blijkens het schrift van lateren datum en bevat de Dietsche vertaling van Suso's Horologium. — Over Johan IV, den zoon van Engelbert I

1) Ned. Pr. 151.

en Johanna van Polanen, en zijn boekerij, waartoe ook het bekende Haagsche liederhandschrift behoorde, raadplege men het proefschrift van dr. J. A. Nijland.

Het eerste stuk is een groote verzameling van stichtelijke traktaten, preeken enz., duidelijk geschreven in twee kolommen. Men vindt er:

Fol. 1—37: *Des Coninx Summe*, zonder titel of opschrift, maar aanvangende: «Sonderlinghe lieve ende seer gheminde neve», eindigende fol. 37^{r} «opdat si die vrucht des levens moghen draghen».

Fol. 37^{v}: *De zeven Sacramenten.* Anderhalf folio zijn volgeschreven over het eerste en tweede sacrament. «Dat derde sacrament heit penitencie ende dit sacramente is een nieuw ende een ander dope. Het is die ander tafel daer wi mede verlost werden uut der zee der sunden. Want die heilige doepe is die ierste tafele daer wij....» Midden op de bladzijde breekt dit af en wordt een nieuw hoofdstuk begonnen.

Fol. 39^{r}—68^{r} bevat door elkaar het grootste gedeelte van het in hoofdstuk VIII besproken *Fundament van der Kerstenre Gheloven*, en schijnt zeer nauw verwant aan hs. X52:

Fol. 39^{r}: «Die V sinne». Fol. 39^{v}: «Seven werken der ontfermherticheit.» «Die XII punten van den gelove» enz. Fol. 40^{v}: «Die XII rade gods die boven den geboden gaen, want die geboden gods houden enen mensche van sunden, mer die rade gods brengen enen menschen tot enen seligen geesteliken leven». Fol. 43^{r}: «Lieve vriendinne wilt weten dat summige sunden sijn daer men mede sundighet in den heilighen geest..» Fol. 43: «Drie punten sijn daer die heilige kersten gelove op gesticht ende gefundeert is» (12 art., 10 geb., 7 hoofdz.; er volgt echter slechts een uiteenzetting der 12 artikelen). Fol. 45^{v}: «Dit boeck is een fundament vander kerstenre geloeve. Ende is vergadert uut conpendium theologie. Ende uut summa viciorum ende virtutum. Ende uut paus Innocentius sermonen». Fol. 46^{r}: «Vierderhande is gracie gods..» Fol. 47^{r}: «Van den seven duechden». Fol. 48^{r}: «Vanden .VII. gaven des heiligen geestes». Fol. 49^{v}: «Dit is een sermoen vanden .VII. gaven». Fol. 52: «Een sermoen vanden achte salicheiden». Fol. 56^{v}: «Hierna volghet vanden .VII. sacramenten». Fol. 64^{v}: «Dit vander biecht». Fol. 66: «Van den vijf sinnen».

Aan het slot een versje, dat ook in X 52 staat en wijd verspreid schijnt te zijn geweest, althans ik zag een Middelnederduitsche redaktie bij Borchling, *Mnd. Hss.*, blz. 130:

«Vijf dingen sijn alle guet
Hij is selich diese doet:
Dierst is tijt verliesen selden,
Dander is laten weder scelden,
Tderde minnen dermen lede doet,

Tvierde in bedroefnis sachten moet,
Tvijfde verdult in versmaetheid;
Dese vive heiten volmaectheit».

Fol. 68r. «Uten boec *van ons heren levene*, overgheset van latijn in duits.

Fol. 76r. «Uutten boeke der *vier oeffeningen.*

Fol. 76v. «Dit *sermoen* predikte die leermeester van Straesborch [1]).

Fol. 77. «Hier begint dat boeck *vanden drie mijlen* [2]).

Fol. 84. «Hierna volget *die bedudenis des pater nosters* in duitsche [3]).

Fol. 89. «Van der helscher pinen.

Fol. 90v. «Nota. Gebet sonder innicheit is al verloren arbeit. Jhesus Cristus onse lieve behouder sprect...

Fol. 90v. «Van vier inwendige oeffeninge der zielen.

Fol. 101r. «MCCCCLV finito libro sit laus et gloria cristo. Dit boee hoert zo greve Johan zo nassou zo vianden en sijnre huisvrouwen Marie van Loen».

H. Het Hamburgsche hs., berustende op de Stadtbibliothek (Ms. theol. N⁰. 1001), wordt beschreven (als Hamb. Varia Lingua Sax. 140) door GEFFCKEN t. a. p. als hs. in folio uit de Wolffsche Bibl., 346 bladzijden, bevattende: blz. 1—154 een mnl. vertaling der vier evangeliën; blz. 155—203 «Cordiale, vanden vier utersten dinghen»; blz. 205—278 «Boeck der heiligher drie coninghen». Alle drie ongedateerd, zeer goed geschreven door dezelfde hand, in twee kolommen. Daarop volgt, evenens zeer duidelijk, door een oudere hand (die echter ongetwijfeld jonger is dan A; tweede helft 15de eeuw), blz. 279 «Hier beghint een seer merkelijc boeck dat ist gheheten *des Coninx Summe.* Ende leert utermaten wel. Sonderlinghe lieve...» blz. 356; «als die alre wijste gaerdinierster of hofman die is als ic voerseit hebbe. Amen. Hier eindet des coninx summe ghemaect van enen groten clerc vander prediker oerde.» Een latere hand schreef daarachter: 1408, welk jaartal natuurlijk aan de inleiding is ontleend.

M. Het handschrift, dat thans berust in het Museum Meermanno—Westhreenianum (N⁰. 56), wordt genoemd door VAN VLOTEN, *Ned. Pr.* blz. 151, maar ook reeds door LELONG, wien het heeft toebehoord. Het is in twee kolommen, goed geschreven op

---

1) Vgl. Vad. Museum II 215: «Dit sermoen predekte de Leermeester van Straesborch ter capittelen ten Predekeren te Lovene», uitgegeven naar het Hulthemsche hs. (XIV). Leermeester zal wel leesmeester (lector) moeten zijn.

2) Zie boven blz. 86.

3) Zie boven blz. 171.

papier, maar de inkt is hier en daar nog al verbleekt; de afmetingen zijn 178 × 121 mM. Op het schutblad: «Dit boeck is geschreven in het jaar ons Heeren duisent driehondert en acht en hebbe het laten verbinden 1635. 9 Mar». Van een latere notitie, door een lateren eigenaar dan Lelong (naar wien verwezen wordt) is boven reeds gesproken, terwijl eveneens is gewezen op het onjuiste jaartal. Het schrift is dat van 't laatste kwart der 15de eeuw. Het hs. bevat:

Fol. 1^{r}—91^{r}. *Des Coninx Summe.* Inc.: «Hier beghint een seer nut boec dat gheheten is des conincs somme ende beghint aldus in onsen duutschen. Amen. Sonderlinghe lieve ende gheminde . . .» Fin.: «als die alre wijste gaerdinier of hofman die is als ic voor gheseit hebbe. God si gheloeft. Amen.» Fol. 91^{r} «*Hoe goet een paternoster is*»; fol. 92^{r}. «Du selste dijn paternoster spreke mit innicheit so is beter één dan dusent sonder innicheit;» fol. 94^{r}. »Dit is die legende van Margareta»; fol. 96^{v}. «Van die 11000 maechden»; fol. 101^{r}. «Een legende van Sinte Cecilia (Celia was een vorbarighe maghet)»; fol. 106^{v}. «Dit is Sinte Katherinen legende»; fol. 114^{v}. «Sinte Ambrosius een dienre ende een knecht Cristi»; fol. 121. Maria Magdalena; fol. 130^{v}. Sinte Elisabeth; fol. 146^{r} «Een exempel. Het was een wijf die Heligeridis hiet die een jaer al blint was ende si bat S. Elisabeth . .» «Het was een wijf die Tigride hiet . . .» fol. 146^{v}. «Hoert hoe minlike die suete here Jhesus Cristus totter doot ghecomen is. Ende wien daertoe gebrocht heeft»; fol. 148^{v}. «Van Sinte Alexius»; 153 blank; fol. 154—204. «Dat boeck van vier oefeninghe» (vgl. B. fol. 90).

Fol. 91^{r} is boven besproken; fol. 92—94 zijn ontleend aan de eveneens besproken »Sielen Troest» [1]).

G. Het Groenendaalsche hs. berust in de Koninkl. Bibl. te Brussel en wordt in den catalogus opgegeven als «N^{0}. 2883, Livre ascétique. Dat eerste gebod dat God. Flamande XV$\frac{1}{8}$.» Het is een handschrift op perkament, 158 × 120 mM. zeer duidelijk geschreven, met roode en blauwe initialen, gepagineerd door den afschrijver (fol. 5=fol. I), gebonden in houten band met bruin leer overtrokken (15e E.). Fol. 2^{v}. «Dit boeck hoort toe den Clooster van Gruenendale in Zonien gheleghen», fol. 3^{r} onderaan: «Gruenendale», fol. CXI met jongere hand: «Desen boeck hoort toe den leecken broeders inden reefter es geteeckent met de letter 9.» In de Bibliotheca Belgica Manuscripta wordt onder de boeken van Groenendael de Coninx Summe niet genoemd. Blijkens het stempel R. F. behoorde het in den revolutietijd aan een openbare bibliotheek.

Fol. 3^{r}. «Prologus op de tafele. Ende vien dit boec gemaect was. — Lieve ende geminde bruedere in . . . .» Tafele. Fol. 4^{r}. onderaan:

1) Zie boven blz. 166 enz.

«Hierna begint des *Conijnx Summe* dat voer den conijnc Philips van Vrankrike in Walsche gemaect was.» Fol. I^r (mooie initiaal in drie kleuren): »Dat ierste gebod gods.» Het slot op fol. CXXII is als van A: «die de alre wijste gaerdineerre of hofman is als ic voerseet hebbe. Deo gracias.» Folio CXXII—CXL eenige stichtelijke traktaten en enkele rijmen. Fol. CXXIV^v: «Deerste prior van Gruenendale seit inden boeke vanden sacramente».

Fol. CXXV: «Altoes des avonts, als gi voer u bedde comt, eest dat ghijs stude hebt so seldi overlesen drie boexkene ende die seldi altoes met u dragen... Dat ierste boexken is out leelic ende onreyne met swerten atramente gescreven. Dat ander is wit ende gracioes met roeden bloede gescreven. Dat derde is blaeu ende groene al bescreven met finen goude....». Folio CXXX^v: «Merct wel dit is een cortte oefeninge om den mensch sijn herte dagelijx in goeden gedachten te houdene. Ende ierst dat prologus. Allen die werelt is in eenen quaden graet. Dat is in een vier...» «Watmen des sondaechs dinken sal...» enz. Fol. 125—130 is uit Ruusbroec's «Tractaet van seven sloten», zie v. Otterloo, blz. 169.

K. Koninkl. Bibl. te Brussel n^0. 2079. Een handschrift op papier, zeer duidelijk en netjes geschreven door een hand van de tweede helft der 15de eeuw, tegen 1500. Op een mede ingebonden perkamenten omslag: «Somme le roye in duitsche des conincks somme». Op een volgend perkamenten blad: «Dit boeck hoert toe den godshuisse van beddeleem den vor die leeke broedren. — Dat sijn die X ghebode ende ander gode leeringhe». Het bestaat uit 123 folio's, genummerd door den oorspronkelijken afschrijver, iedere blz. telt 29 regels, is niet in kolommen verdeeld. Enkele (kleine) roode initialen en roode onderstreepingen. De afmetingen zijn 18 × 216 mM. De tekst: fol. I zonder opschrift: «Sonderlinge lieve...»; fol. XCVIII^v: «.... dootliken hoofdsonden daer wij hiervoir van gehoirt hebben», zonder explicit; fol. XCIX^r: «Die zeven beden des paternosters beginnen aldus: Pater.... Ende is te zeggen in duutsche Vader onse.... Om dit punt te bet te verstaen zo zellen wij weeten....»; fol. CI^v: «Nu willen wij voirt spreken vanden .VII. gaven des heiligen geests. Ende vanden wercken, die die heilige geest in den mensch werct, dair hij in coomt. Om deze zeven gaven te leren kennen ende verstaen so zullen wij weeten, dat die boze geest mit zeven dootzonden eenen mensch aenvecht ende trecten van gode ende brengten toter ewiger verdoemenisse ende die heilige geest wederstaet ende verdrivet die zonden mit zeven gaven der duechden ende brengten weder tot god.....»; fol. CXI^v: «Aldus hebben wij nu alle die .VII. duechden der .VII. salicheden mit horen punten gehoirt. Dair wij mede uutroden uut den gaerde ons herten die zeven dootlike hooftzonden mit allen horen wortelen tacken

ende bladen. Nu laet ons voirt horen die achtende duecht ende tslot ... verduldicheit...»; fol. CXII^r: «Nu ziin noch .VII. duechden, die een mensch over hem moet hebben ... ende zijn die eerste drie dair of genoemt godlike doechden ende die ander vier ziin genoemd cardinael duechden..»; fol. CXV^r: «Nu willen wii voirt spreken van .XII. punten die onse Lieve here ons raedt te doen. Mer hij en gebiedse allen menschen niet te doen ... willige armoede...»; fol. CXIX: «die tiende raet ons heren is dat wij die dingen die wij van god predicken ende leren zelve mitten wercken sullen volbrengen ende beleven...»; fol. CXXI^v: «correptio amicabilis ende is te verstaen, dat wij onse evenkersten mit minnen zullen berespen ende bescelden....»; fol. CXXII^v: «Nu is te weten, dat die duechden die cardinaels duechden hieten, enen mensch leren, hoe hij een werckende leven leiden zal ende hoe hii zinen even mensch uut godliker minnen hulp ende troost doen zal. Ende die drie godlike duechden leren enen mensch hoe hii een bescouwende leven leiden zal ende hoe hii god zal dancken, loven, dienen en minnen. (CXXIII) Desgelijcx doen oic die gaven des heiligen geests ende die duechden der achte zalicheden leren van beiden, als hoe een mensch hem sal hebben tot god ende tot sinen evenmensch...»

P. N⁰. 31 der «Manuscrits Néerlandais de la Bibliothèque Nationale» wordt beschreven in den catalogus dier verzameling door G. HUET. Het is geschreven op perkament en papier, telt 168 folio's van 182 × 135 mM. en behoort reeds lang aan de Parijsche boekerij (ancien fonds français $\frac{8176}{2}$), daar het reeds genoemd wordt bij QUÉTIF en ECHARD. Het hs. bestaat uit twee gedeelten: fol. 1—72^v: de *Coninx Summe*; fol. 73^r: het *Schaakspel*, waaraan 't einde ontbreekt en dat ook een lacune heeft tusschen ff. 80 en 81; het begin «siet an die scepen formen» komt met de beide Haagsche hss. overeen.

Fol. 1^r: «Dit boec is gheheten die conincs somme. Sonderlinghe lieve ende gheminde....»; fol. 68^v: «als die alre wijste gaerdinier of hofman, die is als ic voerseit hebbe. Vanden paternoster, hoe nut dat is. (fol. 69) Onder alle die ghebede, die vanden heilighen ghemaect sijn....»[1]; fol. 72^v: «.....want hinderstu een paternoster dat en moechstu nimmermeer verghelden. Hier eyndet die conincs somme god sie ghebenedijt in ewicheit amen. Biddet doch voer den scriver om godes wille».

Q. Het tweede handschrift der Bibliothèqne Nationale werd aangekocht in 1886 en beschreven door G. HUET op n⁰. 109. Het is even als 't vorige uit de 15e eeuw afkomstig, is duidelijk geschreven

---

1) Uit het Fundament vander Kerstenre Geloven, zie boven blz. 167.

op perkament, telt 3 ff. (A—C) + 93 ff. (1—93), en heeft tot afmetingen 200 × 135 mM. Folio A^r: «Hier beghint die tafele van desen boecke». Tafele. Fol. 1^r: Hier beghint des *Coninx Summe*. Die prologhe. Sonderlinghe lieve...»; fol. 93^v: «...opdat si de vrucht des levens moghen draghen. Deo gratias».

I. Het handschrift n⁰. 19549 der Kon. Bibl. te Brussel, waarop mijn aandacht werd gevestigd door De Vooys, is mij niet onder de oogen geweest doch ziehier wat mij door de vriendelijke mededeeling van den bibliothecaris J. van der Gheyn ervan bekend is geworden: Het is geschreven in het begin der 15ᵉ eeuw, door een vrouw (fol. 140 leest men: «Een ave maria voer die scrijfster om die mijnne Jhesu») en bevat geen de minste aanwijzing dat het gedeelte van fol. 115^v tot fol. 137^v aan de Coninx Summe werd ontleend. Men berkent deze echter onmiddellijk uit de volgende plaatsen:

Fol. 115: Inc. *Van Hoverdie*. Die eerste hooftsunde is hoverdie, dat is een sunde dat een mensch hoechmoedich is en opblasende, dat hi hem selven groot hout ende begheert hoghe dinghen ende wil hi van der ander luden gherekent ende gheëert te werden teghen die eer Gods. hi is wiis in sinen oghen, hi is onseggheliic. hieruut comen seven principael sundon.

Fol. 128: *Van Oncuisheit*. Die seste hoeft sunde is oncuisheit. Van deser sunde becoert die duvel in ses manieren. Eerst is dwaeseliken aenzien, dan in dwaeselike toespreken, dan in geckeliken aentasten, dan in geckeliken ghiften te gheven ende te neme, dan in ghecken hantieringhe als cussen ende des ghelijcs, ende dan comet totter daet. dese sunden geschieden in der herten ende in den lichaem.

Fol. 137: Denn. Dese doen teghen dat ghebot want al dese tien gheboden sel een mensche hem ondersoeken ende van elcke punt bi sonderlinge ondertasten of hi daer schuldich in is ende biechten dat int berou ende opset dat te beteren.

Deze slotregels zijn die van een hoofdstuk over de tien geboden dat volgens den heer De Vooys op het hoofdstuk der 7 doodzonden volgt en ook overeenkomst vertoont met de Coninx Summe; de slotregels komen echter niet overeen. Evenwel wijkt ook 't begin van hoverdie aanmerkelijk af, en de schrijfster schijnt den tekst te hebben omgewerkt en verkort, misschien wat gemoderniseerd.

U. Koninkl. Bibl. te 's-Gravenhage, 36 M (I D 6). Dit van prof. MOLL afkomstige handschrift op papier in twee kolommen beschreven (behalve bl. 21—41; de gedeelten 1—20, 21—41, 43—75 zijn van verschillende handen; de band lijkt van de 18ᵉ eeuw) wordt op het schutblad door hemzelf beschreven als volgt: «Hs. van de 15ᵉ eeuw, afkomstig uit het klooster te Heusden (3de orde van Franc.)

in 1855 door mij aangekocht op de publieke verkooping der boeken van het convent, bij M. Nijhoff. (Ondert.:) W. Moll.

Blz. 1—20. «Eene compilatie als tractaat over sommige deugden (ootmoedigheid enz.) en ondeugden (traecheit, suspicie). Ruisbroec's Boec van XII dogheden (uitg. David III) veel gebruikt, zijn naam genoemd blz. 5.

21—41: Hugo de St. Victore. Van dien onderpant der sielen.

43—57: Dat paternoster in duutsce. Volgens naschrift op bl. 57 door een karthuizer van Utrecht vertolkt «uuten Walsche» uit de Somme le Roi Philips, derhalve niet uit 's konings somme van Jan van Rode te Zeelhem overgenomen.

57—60: Pater noster mit een corte glose, door denzelfden karthuizer gecompileerd en vertolkt «uter heyligher scriften» (= kerkvaders) «uuten Latijn».

60—62: Ave Maria met «corte glose» van denzelfden karthuizer.

62—63: Verklaring van de namen Jezus Christus; 63—75: Een scoen zuverlike lezinge, varia, meestal leeringen der kerkvaders. — Over het klooster te Heusden, dat Lat. school werd, zie Oudh. van 's-Hertogenb. 669».

Tot zoover de beschrijving van Moll. Over het handschrift heb ik boven gehandeld, zie Hst. VII.

Beschrijving der Drukken. D. Delft 1478. Zie CAMPBELL, 1627. Folio 2r inc.: «Her beghint een boec datmen hiet summe le roy of des conincs summe. Ende leert hoe datmen die sonden biechten ende beteren sal.» Expl. fol. 199 v. op 't midden: «Hier gaet uut dat boexkijn datmen heet. Somme le Roy. of des conincx somme. Ende wordt gheeyndt ende voldaen in die printe te delf in hollant, dat iaer ons heren duysent vierhondert acht ende tseventich, den vier en twintichsten dacht der maent aprilis, dat was sdaiechs (sic) zal sinte iorijs dach. Ridder ender martelaer." 4⁰.

Het goed bewaard gebleven exemplaar der Kon. Bill. bevat op de schutbladen eenige aanteekeningen: van een 15e eeuwsche hand «stem dit boec hoert toe Stijn meester Jans dochter een arme dienstmaecht Cristi bid voer haer»; van een latere hand: «Item dit boeck hoirt toe dat convent van Betaniën in Amsterdam.» Veertig jaar geleden behoorde het aan den heer J. ENSCHEDE, die eigenhandig er op aanteekende: «Dit boek is gedrukt te Delft door Jacob Jacobszoens en Mauritius Yemantszoon van Middelburgh met dezelfde letteren, waarmede 1477 de Bijbel door hem is afgedrukt, ook zijn dezelfde wapenschildjes hier agter gedrukt, die agter den Bijbel staan. Ik heb deeze letteren tegen die van den Bijbel 1477 vergeleken en egaal en dezelfde bevonden. J. E.» — Eindelijk de handteekening van A. Bogaers, die het kocht op de auctie Enschede in 1867.

Het exemplaar van de Maatsch. v. d. Ned. Letterk. te Leiden (1023 E 5), waarin het eerste blad ontbreekt, maar door een 16e eeuwsche hand is bijgeschreven, behoorde aan B. Huydecoper, die er sommige woorden onderstreepte en in margine naschreef.

Hasselt 1481. Zie CAMPBELL, 1628. Folio 1v: «Hier beghint een boeck datmen noemt Summe le Roy of des conincs summe. Ende leert hoe dat men de sunden bijechten ende beteren sal. (S)underlinge leve neve in xristo...»; folio 227v: «heilighe gheest. Amen. Deo Gracias God sy ghelovet. Hier geet uut dat boeck datmen noemt || Somme le Roy. Of des coninx somme ||. Ende woert vollen brocht te hasselt. Inden || stichte van utrecht. Ter eren Gods ende || sijnre ghebenedider moeder marien. In den iare doe men screef na gods gheboerte || Dusent veerhondert ende een en tachten||tich. Des achtentwintichsten daghes van || October. Op sunte Simon ende Juden avont || der hiligher apostolen || P. B.» (= Pergrinus Barmentlo, Campbell). 4⁰.
Campbell kende een exemplaar, dat deel uitmaakte van de verzameling van den heer Vergauwen te Gent. De mij toegekomen beschrijving van een in 1875 door de University Library te Cambridge aangekocht exemplaar komt met de bovenstaande volkomen overeen.

Delft 1482. Zie CAMPBELL (3de Supplement p. 25, 1629. Folio 1r: «Hier beghint een boec datmen hiet summe le roi Of des conincs summe. Ende leert hoedatmen die sonden biechten ende beteren sal. (S)onderlinghe lieve ende seer gheminde neve in xpo. ihu. Want ic...» folio 200r: «... leven ende ewighen vrede is. Amen. Hier voleynt dat boec datmen hiet Summe le roy of des conincs summe. Ende is gheprint te Delff in Hollant. Int iaer ons heren .MCCCC. en .LXXXII. opten .XIIIJ. dach van december». Hierop volgt het merk van den drukker (Jacob Jacobszoon van der Meer) en in groote letters, in twee regels: «Danc ende lof si onsen here». 4⁰.
Het exemplaar der Kon. Bibl. is ook voor ons nog een unicum. Het kwam volgens Campbell achtereenvolgens voor op de aucties van Lammens I 56, B. Verhelst te Gent 1868 n⁰. 114 en Spas, Antwerpen 1889, waar het voor de Kon. Bibl. werd aangekocht.

Haarlem, 1484. Zie CAMPBELL, 1630. Folio 2r: «Hier beghint een bouc datmen hiet summe le roy of des conincs summe. Ende leert hoe datmen die sonden biechten ende beteren sal»; fol. 199v: «Hier voleyndt het boeck datmen hiet summe le roy of des conincs summe. En is gheprint tot Haerlem in Hollant. Int iaer ons heeren .MCCCC. ende .LXXXIIII. Opten lesten dach van meye.» Folio 200r een xylografie, het merk van den drukker: Jacob Bellaert. 4⁰. — Het exemplaar der Prov. Bibl. van Friesland heeft die xylografie

fol. 1r, blijkbaar een vergissing van den binder. — Aan het Münchener exemplaar ontbreekt het eerste blad.

[Antwerpen 1485. Zie Campbell, 1631, waar wordt betoogd dat deze druk niet bestaat. Ze werd beschreven door den heer M. Mertens, Bibliotheca Antwerpiensis I, 494. De geciteerde beginregels zijn die van den Haarlemschen druk van 1484, en de slotregels: «Dit boeck is voleyndet in die vermaerde coopstadt die stadt van Antwerpen. Int iaer .MCCCC. ende .LXXXV. den .IX. dach in Julio. bij mij Gheraert leeu» zijn die van «Die Passie ende dat liden ons Heeren Jhesu Christi», op grond waarvan Campbell meent dat de twee werken bij elkaar ingebonden waren. Op onze circulaires kwam trouwens geen enkel bericht omtrent het voorkomen van dezen druk voor, die echter door Te Winkel, blz. 563 (noot) wordt genoemd.]

Leiden 1504. Het bestaan van dezen druk «Gheprint tot Leyden in Hollant, bi mi Jan Severtz. 1504, 4⁰, werd mij het eerst bekend uit een schrijven van den heer Arnold te Gent; hij wordt genoemd in: Fred. Muller, Catalogus van oude godgeleerde werken, Amsterdam 1857, n⁰. 273, en in F. Heussner, Catalogue, Bruxelles 1864, n⁰. 41. — Een exemplaar intusschen is in het bezit der Kon. Bibl. te Den Haag. Iets minderdan de helft van het titelblad wordt ingenomen door den titel zelf, met groote letters: «Somma le‖Roy. — Des co‖nincx somme.» Daaronder een houtsnede, Johannes met het zevenhoofdig monster voorstellende. De keerzijde wit. Op het volgende blad begint bovenaan de tekst: «Hier beghint een boec datmen hiet summe‖le Roi of des coninx summe. Ende leert hoe‖datmen die sonden biechten ende beteren sal. ‖ Sonderlinge lieve...» enz. De proloog is met grootere letters (29 regels per bladzijde) gedrukt dan de rest (33 regels). Niet gefoliëerd. Op het laatste blad r⁰: «Dat hi ons leide in ‖ sinen gheselscap daer eewich leven ende ewighen vrede ‖ is Amen. ‖ Lof god van al. ‖ Hier gaet uut dat boec datmen heet Somme ‖ le Roy of des coninx somme. Ende is gheprent tot leiden ‖ in hollant. Bi mi Jan Severs. Int iaer ons heren dusent ‖ vijfhondert ende vier opten twintichsten dach in maer‖te.» Keerzijde: een houtsnede, voorstellende het sacrament der confirmacie en ontleend aan een evenzeer in 1504 bij Jan Seversen gedrukt boek over de zeven sacramenten dat met het exemplaar der Coninx Somme in de Kon. Bibl. in één 16de-eeuwschen band is gebonden. Het boek is door een 17de-eeuwschen eigenaar gebruikt om op de schutbladen zijn familie-annalen te schrijven.

Antwerpen 1519. Deze uitgave kwam, naar de heer Arnold mij meldde, voor «in den Catalogus der verkooping R. Della Failli, Antwerpen, 1878 (n⁰. 202). Een exemplaar waaraan een paar blaadjes

ontbreken, is voorhanden in de boekerij der Universiteit te Utrecht F. qu. 297.» Een exemplaar waaraan de eerste blaadjes ontbreken, los, zonder nummer van den catalogus, afkomstig van Van Hulthem, zag ik op de Kon. Bibl. te Brussel. In 1899 was een exemplaar in 't bezit der firma NIJHOFF, waarvan ik de beschrijving geef:

Fol. 1r. «Sconinx summe» (met groote, roode letters in twee regels) «ende leert hoemen de sonden biechten sal». (Daaronder een vignet: iemand geknield voor een priester in den biechtstoel.) Fol. 2r. «Hier beghint ecn boeck datmen hiet somme le roy oft des conincs somme. Ende leert hoedatmen...» Laatste folio: «Dat hi ons leyde in sinen gheselscap, daer eewich leven ende eewighen vrede is. Amen. — Lof god van al. — Hier eyndet dat boeck datmen heet Somme le Roy of des Conincs Somme. Ende is gheprent Tantwerpen bider Camerpoerte. Int huys van delft. Bi mi Henrick Eckert. Int iaer ons heren MCCCCC ende XIX den eersten dach Aprilis.» 4°.

Hasselt ± 1488. Zie CAMPBELL, 446. Folio 1r: «Dit is volmaecte clargie ende rechte || conste om wel te connen leven ende || salich te sterven». Volgt op dezelfde bladz. een houtsnede: Christus op den regenboog en met de voeten op den aardbol gezeten, terwijl de dooden uit hun graven verrijzen. Fol. 2 bevat slechts een houtsnede: de dood, maaiende, op zij eenige mannen waarbij een geestelijke, en een vrouw. Fol. 2r: «(h)Ier beghint een seer profitelic devoet || boucxken datmen hiet rechte const en||de volmaecte clargie om wel te leven || ende salich te sterven. Ende want hi node sterft || dies niet gheleert en heeft...» etc. Fol. 6v. middenin: «... In dese drye corte || lessen is alle die clargie ende leringhe besloten || dijemen behovet om wel te connen leven ende || wel te connen sterven.» De rest van die blz. wit. Fol. 7r. Houtsnede: de zielen worden in den muil van een groot monster gedreven. «(m)er besiet noch een weynich met vlite || op dese...» Folio 9v. Houtsnede: Petrus laat de zielen den hemel binnengaan. Fol. 12v regel 19: «mach In welcke iherusalem ons al te samen wil gunnen te comen die vader die zoen ende die heilighe gheest. Amen. Wie dese drie lessen wel over leest || Die sel versmaden der werelt eer || opdat hi come ter hogher feest || Daer bliscap is nu ende emmermeer.»

Het eenige bekende exemplaar is in het bezit der Kon. Bibl. De houtsneden zijn gebruikt door P. van Os te Zwolle, voor een uitgave van «Memorare novissima» (1492).

Mazarine 1283. Vermoedelijk een herdruk van Campbell 446. De heer PAUL MARAIS, van de Parijsche Bibliothèque Mazarine had de goedheid mij de beschrijving van incunabel n° 1283 dier boekerij te

doen toekomen [1]). Evenals Campbell 446 is het een boekje van 12 folio's, 25 regels per bladzijde, maar in —12°; het is gedrukt in gotische letters, met rubrieken, bevat 4 houtsneden maar geen enkele aanduiding van een drukker, noch van plaats of jaartal der uitgave. Fol. 1r: «Dit is volmaecte clargie ‖ ende leringhe om wel te con‖nen leven ende salichlic te ‖ sterven»‖. Daaronder een houtsnede; dezelfde op fol. 1v. Fol. 2r: (h)Ier beghint een cleyn devoet bouxken ‖ datmen hiet rechte const ende volmaecte ‖ clargie om wel te leven ende salich te ster‖ven. Ende wanthi node....» (laatste regel van fol. 6v: «wel te connen sterven»‖. Fol. 7: (houtsnede de hel voorstellende) ‖ «mer besiet noch een weynich mit vli‖te op dese drie punten voerscreven ‖ ende laet di des niet...» Fol. 9v, laatste regel: «Van den ewighen leven» (houtsnede den hemel voorstellende). Fol. 10: «Mer nu en ist niet genouch die quaet‖heid te laten ende die sonden te haten ‖ mer men moet...» Fol. 12v, laatste regel: «ende die heilige gheest Amen».

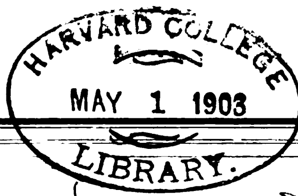
Stamboom. Om de verhouding te leeren kennen, die er bestaat tusschen de verschillende handschriften en drukken van onzen tekst (waarbij bv. U als geheel op zich zelf staande buiten rekening blijft), is het niet raadzaam gebruik te maken van de varianten in den naam des vertalers. Immers de verandering van den naam JAN VAN RODE in JAN VAN BREDERODE zal, toen eenmaal de legende omtrent de letterkundige werkzaamheid van den laatste was verbreid, ongetwijfeld meer dan eens hebben plaats gehad, en het lijkt er dan ook niet naar dat de handschriften van de eerste soort eene van die der andere scherp af te scheiden familie zouden vormen, hetgeen uit de volgende poging om de nauwere verwantschap van sommige tegenover andere vast te stellen, voldoende zal blijken.

Voordat wij tot nadere beschouwing der handschriften overgaan, willen we onze aandacht schenken aan de incunabels, die naar de drukkers in eenige groepen zijn te verdeelen: Campbell 1627 en 1629 toch zijn beide te Delft afgeleverd en wel door dezelfde drukkerij (de eerste door «Jacob Jacobszoen en Mauritius Yemantszoen» de tweede door Jacobszoen van der Meer, die de zaak alleen voortzette; vgl. CAMPBELL blz. 579); 1628 en 446 zijn beide het werk van den Hasseltschen boekdrukker Peregrinus Barmentlo. Het laatstgenoemde boekje («volmaecte clargie ende rechte conste om wel te connen leven ende salich te sterven», afzonderlijke herdruk van het vierde trak-

1) Mijn aandacht werd op deze druk gevestigd door den heer Jenkinson te Cambridge. Op mijn verzoek zond de heer P. Marais mij de beschrijving waarvan ik gebruik maakte en die uitvoeriger is dan die in den gedrukten catalogus (blz. 714 en 737).

Deze aflevering bevat het eerste gedeelte van

Dr. D. C. TINBERGEN, *Des Coninx Summe.*

BIBLIOTHEEK

VAN

MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. J. VERDAM,
Hoogleeraar te Leiden,

EN

Dr. J. TE WINKEL,
Hoogleeraar te Amsterdam.

ACHT- EN NEGENENZESTIGSTE AFLEVERING.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1903.

taat), door CAMPBELL op ± 1488 gedateerd, zal wel den volledigen druk van 1481 van denzelfden Barmentlo tot voorbeeld hebben gehad. Dat de boven beschreven druk die in de Bibl. Mazarine wordt aangetroffen van denzelfden oorsprong is, is waarschijnlijk, in zooverre als uit de meegedeelde gegevens het tegendeel niet is op te maken. Ca. 446 met 1628 vergelijken kon ik niet, aangezien het eenig bekende exemplaar van den laatsten incunabel te Cambridge berust.

Dat alle drukken van den eersten Delftschen afstammen is reeds waarschijnlijk doordat ze alle dezelfde volledige vertaling bevatten en deze in handschrift tot dusver niet is aangetroffen [1]); bovendien wordt het bewezen door letterlijke overeenkomsten als in den titel, die overal luidt: «Hier beghint een boek datmen hiet Summe le Roy of des Coninx Summe ende leert hoedatmen die sonden biechten ende beteren sal; of in den proloog: «ende dus veel heb ick overgheset in duytsche. Ende datter dan na volget heeft een ander overgheset». Van Ca. 1628 kan ik die overeenkomst alleen wat den titel aangaat verzekeren.

Een nauwkeurige vergelijking der verschillende drukken waardoor hunne afstamming volledig bekend zou worden, is m. i. van te weinig belang dan dat ze de moeite van het onderzoek zou loonen, nu dit slechts gebrekkig kan plaats hebben; immers Ca. 1628 is in ieder geval buiten mijn bereik. Zulk een onderzoek is ook louter van bibliografisch belang, aangezien drie ver van elkaar liggende drukken als Delft 1478, Haarlem 1484 en Leiden 1504, die ik gedeeltelijk er aan onderwierp, slechts zeer geringe en onbeduidende afwijkingen van elkander vertoonden. Dat de Haarlemsche druk waarvan ik omdat ze de meest verspreide is en tot de bronnen het Mnl. Wdbk. behoort, de voornaamste varianten in de uitgave zal opnemen niet als model voor den Leidschen van 1504 heeft gediend, volgt uit een plaats in Con. S. 22, waar hij heeft: «dat lijf was ghelijk de serpent», terwijl Leiden 1504 met de vroegere drukken heeft: «ghelijc den lupert». Overigens meen ik voor het onderzoek der drukken genoeg gedaan te hebben daar immers volgens het boven meegedeelde geconstateerd kan worden, dat zij gezamenlijk slechts één handschrift vertegenwoordigen van de Zeelhemsche vertaling, dat wij zullen aanduiden met de letter **d**.

Wij zullen nu, uit de overgroote menigte der door ons opgeteekende varianten die kiezende, welke een stellige aanwijzing voor de

[1]) Uit het boven blz. 90 en 91 meegedeelde, nl. dat de proloog der drukken, behoudens de bekende inlassching, dezelfde is als die van de hss., volgt reeds dat wij voor de eerste helft der Coninx Summe werkelijk maar met één vertaling te maken hebben.

verwantschap der handschriften bevatten, de draden trachten te vinden, die ieder van deze aan het onbekende origineel van 1408 (**z**) verbinden.

AH. De verwantschap tusschen A en H moet zéér nauw zijn. Beide hebben aan het slot de woorden: «hier eindet des coninx summe ghemaket van enen groten clerc vander prediker orde». Bovendien komen de teksten op weinige uitzonderingen na volkomen overeen, als geen andere twee onder de hss. die wij kennen. Daar A van 1437 is en H blijkens het schrift een 25 à 50 jaar jonger, ligt het vermoeden voor de hand, dat H een afschrift zou zijn van A, welk vermoeden echter onjuist blijkt te zijn uit de vergelijking der volgende plaatsen, waar A, alleenstaande tegenover alle andere hss., fouten maakt of afwijkingen vertoont die in H niet worden teruggevonden:

Con. S. 32, A: «so sceit hi hem van gode ende doet den duvel *maechscap* ende draecht hem op al dat hi hevet ontfanghen van gode...»	H. enz.: «ende doet den duvel *manscap*...»
Con. S. 54: «.. een fontein alre duecht is ende daer alle duechden uut springen ende *blocien*.»	«.. springen ende *vloeien*.»
Con. S. 55: «.. dat een mensche so versteent ende verhart is inder *broesheit*...»	«.. inder *boesheit*...»
Con. S. 108: «.. een goet eerbaer wijf, die haer metten aensicht ghenoeghen laet dat haer god ghemaket hevet ende manierlic na haren stade haer pareert ende datse niement en begheert te behaghen..»	«.. haer bereit datse niement...»

Op grond van de overeenkomst tusschen A en H en van de verschillen die bewijzen dat H geen afschrift is van A, nemen wij voor deze beide hss. een gemeenschappelijk origineel **h** aan.

hd. Con. S. 171 luidt verschillend in de hss. A,H en de drukken ter eene zijde en de overige hss. en het Fransch ter andere zijde. Wij plaatsen de lezingen van A en M hier ter vergelijking naast elkaar.

Con. S. 171, A: «... want niement en mach hem te gronde wel	M: «... want niement en mach hem te gronde wel biechten ende

biechten ende voer alle sonden hoeden, het en si dat hi die sonden bekent. Nu wi u gheseit hebben die .VII. hoeftsonden der helscher beesten...»

ms. B. N. fr. 2478.

«...[Nul ne puet] apprendre a connoistre toutes manieres de pechiés et a soi bien confesser ne de pechiés garder se il ne le connoist. Or doit donc savoir cil qui en cest livre list regarder diligaument se il est coupables de nus de ces pechiés devant Dieu et, se il se sent coupables d'aucun, si s'en doit repentier et diligaument confesser et garder s'en a son poveir, des autres dont il n'est coupables doit bien loer et mercier qui l'en a gardé. Ci commence li traitiés de vertus comment on aprent a bien mourir..»

voer allen sonden hoeden, het en si dat hi die sonden bekent. Nu sie een ieghelic toe, die dit boec leest of horen lesen, dunct hem dat hi in enighen van desen sonden sculdich is, dier voerscreven staen, dat hise hem te gronde leet laet sijn ende biechtse mit allen vlijt ende mit allen sterken opset hem voertan eweliken daervoer te hoeden; ende van dien sonden daer hi hem niet breclic in en weet, daer sie hi dat hi onsen lieven here mit sonderlinghe dancbaerheit voer dancket, dat hi hem daerof onthouden heeft, mit alre oetmodicheit hem biddende, dat hi hem alle verleden sonden vergheven wil ende hem cracht gheven wil [die] teghenwoerdighe temptacie weder te staen ende hem alle tijt in sijnre behode nemen wil ende hem behoeden voer alle toecomende sonden, ende hem gheven wil die ere gods in alle sijn werken te soeken, opdat hi na sinen alre liefste wille leven ende sterven moet. Nu wi u gheseit hebben die die .VII. hoeftsonden der helscher beesten...»

Deze vergelijking leert, dat M hier de juiste lezing vertegenwoordigt en dat de hss. A en H zoowel als de drukken een leemte vertoonen, op grond waarvan wij voor hd een gemeenschappelijk origineel l aannemen, waarin die fout was gemaakt. De naam des vertalers (D van 1478 heeft Brederode) was wellicht in d veranderd, maar luidde in l nog Jan van Rode.

BQK. Deze drie hss. hebben den naam Brederode en hoewel men dit zooals ik reeds boven zeide opzichzelf geen criterium kan achten (de drukken toch, die ook den naam Brederode hebben bleken juist met de handschriften, waarin Jan van Rode genoemd wordt, het nauwst samen te hangen), dit verandert nu er een ander merkwaardig punt van overeenkomst valt waar te nemen, dat wij in 't licht stellen

door de verschillende lezingen van Con. S. 267 hier naast elkaar te plaatsen. De hss. G. P. M. en de groep 1 eindigen: «als die alre wijste gaerdinier of hofman die is als ic voor gheseit hebbe, amen», doch de andere gaan nog voort:

ms. B.N. fr. 24780: «Donc nostre entencion est ovec l'aide du saint esperit premierement parler des .VII. peticions de la paternostre. Aprés des .VII. dons du saint esprit. Aprés des .VII. vertus qui sunt contre les .VII. pechiés mortex donc nous avon desus parlé. Les .VII. peticions sont ausi conme .VII. tres beles puceles qui ne cessent de puisier de ces .VII. ruissaus les eves vives pour arrouser ces .VII. arbres qui portent le fruit de vie pardurable.»

BQ. «Nu is mijn meininghe mitter hulpen des heiligen geestes dat ic u ierst seggen wil van den .VII. beden die inden pater noster sijn. Ende dan van den .VII. principael deuchden die contrari sijn den .VII. hoeftsunden daer ic u hiervoer van gheseit hebbe. Die .VII. beden des paternosters sijn recht als .VII. suverliker meechden die altijt gaen sceppen uit desen .VII. lopenden beken, dat is uutten gaven des heiligen geestes van den levendigen barn daer sij dese voerseide crude mede begieten opdat si die vrucht des levens moghen draghen.»

K. (aanvankelijk gelijk aan B).

«Die VII beden des paternosters beginnen aldus ...»

Wij leiden deze drie hss. af van een origineel **b**, dat het slot niet zooals de overige hss. had afgekort, doch waarin de naam Jan van Rode reeds in dien van Brederode was veranderd.

IM. Het hs. Meerman vertoont groote overeenkomst met de door ons van een verondersteld hs. 1 afgeleide hss. zooals blijkt uit de volgende plaatsen:

Con. S. 134, AHM: «Nu hebdi ghehoert die eerste sonde des monts die in gulsicheit ghelegen is, daer wi voer of geroert hebben.»

De andere hss.: «.. ghelegen is. Nu willen wij vander andere spreken, die inder quader tonghen gheleghen is, daer wij vuer af gheruert hebben.»

Con. S. 146. AHM: «Si biten als serpenten mit verraderien ende mit venijn dodet (si) dicke drie luden teffens ...»

De andere hss.: «... ende dit venijn dodet dicke ...»

Vgl. Eng.: «an thet venim slagth thri in one stroke.»

Op deze plaats heeft D, door ons boven mede tot de groep l gebracht: «mit verraderien ende mit venijn. Dit venijn dodet....» Blijkbaar een verbetering van de lezing, die, zooals ze in A (waar het tusschen haakjes geplaatste «si» niet voorkomt) staat, niet te begrijpen is. Men vergete niet, dat den bewerker van D, die de tweede helft van de Coninx Somme erbij vertaalde, waarschijnlijk een Fransche tekst ten dienste stond.

Con. S. 150: AHMD: «Die duvel coemt in menigher manieren om die lude te bedrieghen.»

De andere hss.: «Die duvel toent hem in menigher manieren om die lude te bedrieghen.»

Dat «toent hem» hier de goede lezing is, blijkt uit hetgeen volgt: «daerom is hi gheliket biden gamalion.»

Con. S. 218, A: «... wijsheit, die eens menschen hart verlicht als die sonne die verlicht. Die wijsheit...

H «... als die sonne den dach verlicht.

M «... wijsheit, die eens menschen hart verlicht. Die wijsheit...

Alle andere hss.: «wijsheit, die eens menschen hart verlicht als die sonne die werelt verlicht. Die wijsheit...»

Ms. fr. 24780: «sapience, qui enlumine le cuer de l'omne ausi con li solais le monde...»

Con. S. 137, AHM: «want si so veel manieren weten ....»

Alle andere hss.: «want si so veel niemaren weten ...»

Deze gegevens zijn voldoende om M, dat niet de in l voorkomende leemte in Con. S. 171 vertoont, met l van een gemeenschappelijk origineel m af te leiden.

mGQ. Deze geheele groep m heeft met de hss. G en Q een leemte gemeen in § 143, waar een plaats op de volgende twee manieren voorkomt:

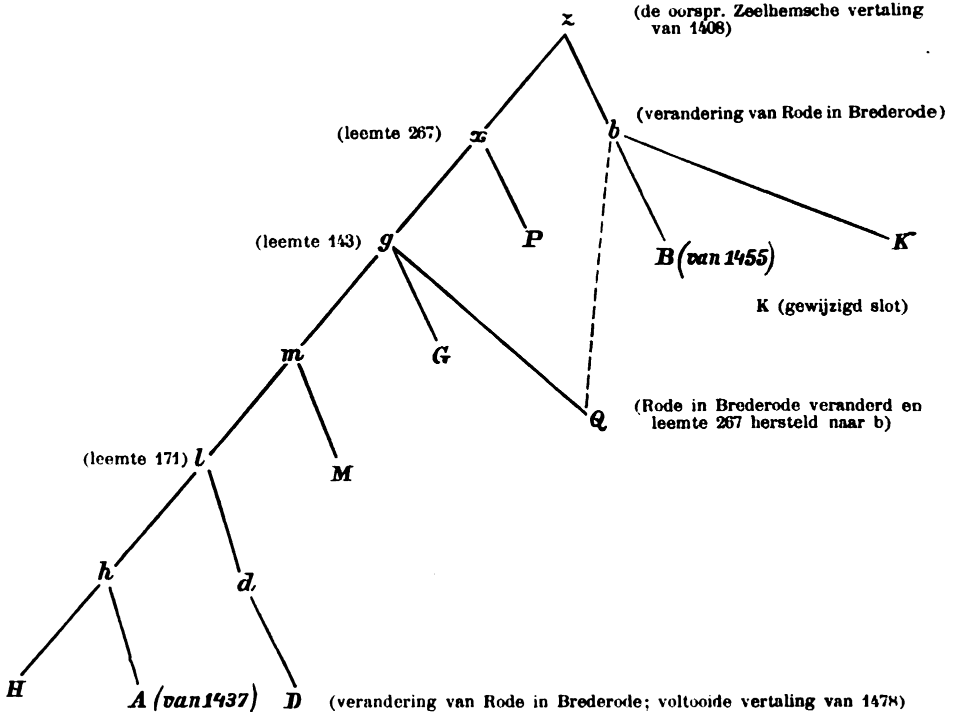
Con. S. 143, mGQ: «(die wijntappers hueren knechte) die staen ende roepen: hier lopet alte goeden wijn, hier is den besten wijn! of desghelijcs.»

Alle andere hss: «... die alre beste wijn in al der stat, diemen drincken mach mit monde! alhier! alhier! of dier ghelikenisse...»

Hierin ligt een reden om mGQ van een origineel g af te leiden. Voor Q doet zich echter het bezwaar voor, dat het ons gebleken is met BK samen te hangen; wij vermoeden dat het werkelijk tot groep g behoort, doch den naam des vertalers en het slot naar b heeft gewijzigd, wat wij waarschijnlijker achten dan het omgekeerde.

gP. Op grond van wat bij de bespreking der verwantschap van de hss. BQK is gezegd over Con. S. 267, waarvan de laatste zinsneden in g en P zijn weggevallen, nemen wij voor g en P een origineel **x** aan.

Bovenstaande overwegingen brengen ons tot het opstellen van het volgende schema van de afstamming der handschriften:

Wijze van Uitgaaf. Tot grondslagen voor de uitgave van *Des Coninx Summe* koos ik handschrift A, den incunabel D en handschrift U.

Daar de handschriften slechts brokstukken geven, kon het schijnen, dat het herdrukken van den oudsten incunabel ter wille van de eenheid de voorkeur verdiende. Evenwel, die eenheid zou slechts schijnbaar zijn, want de vertaler van den ouden druk begon niet van voren af aan, maar nam het werk van JAN VAN RODE over en zette het voort. Ik geef dus liever het eerste gedeelte in den door de handschriften overgeleverden en veel dichter bij het origineel staanden vorm, te meer daar de 11 jaar jongere tekst van den incunabel

dikwijls verknoeid is. De tractaten 5 en 6 laat ik volgen naar den incunabel; voor 6 is deze met de jongere er van afstammende drukken het eenige document, maar voor dit geheele tweede gedeelte is hij ook van hoogere waarde, omdat we nu het eigen vertaalwerk voor ons hebben van den onbekende, die voor J. Jacobszoen en M. Iemantszoen heeft gearbeid.

Voor de traktaten 1—4 had ik te kiezen uit acht handschriften. A schreef ik het eerst af; vergelijking met de andere leerde, dat het wel fouten bevat, maar dat geen van alle hiervan geheel vrij is. Daar nu van geen enkel handschrift de afschrijver bekend is, daar ik het oorspronkelijke handschrift van JAN VAN RODE niet heb teruggevonden, daar geen enkel handschrift blijkens het schrift ouder of zelfs even oud kan zijn als A en dit laatste bovendien (evenals het 18 jaar jongere hs. B) is gedateerd, vond ik geen reden om A als grondslag door een ander te vervangen. Wel staat het tamelijk ver van het origineel, maar de leemten zijn gemakkelijk aan te vullen.

De vertaling van de *Expositie op het Pater Noster* door den Utrechtschen Karthuizer laat ik ten slotte, als op zich zelf staande en aanmerkelijk van den incunabel verschillende, in haar geheel volgen.

Het aantal varianten, dat ik uit de andere handschriften opteekende[1]), is overgroot. Behalve dat het de lezing van het boek zeer zou storen, als ik ze alle deed afdrukken, zou het meerendeel toch weinig belangrijks opleveren. Daarom wordt alleen dan een variant aan den voet der bladzijde vermeld, als zij eene wijziging in den zin of in woordenkeus bevat[2]); over de doorloopende afwijkingen in klank, buiging of spelling van sommige handschriften, zie men de aanteekeningen achter den tekst. Waar ik de lezing van hs. A niet heb gevolgd, vindt men die lezing steeds in de noten opgenomen; zoo noodig, wordt in de aanteekeningen rekenschap van de verandering gegeven. In die aanteekeningen zijn ook opmerkingen van verschillenden aard bijeengebracht en heeft dat wat in de woordenlijst te veel ruimte zou innemen, een plaats gevonden.

Van de spelling van het handschrift en den incunabel ben ik slechts afgeweken in de volgende gevallen:

1. Het onderscheid tusschen s en ſ is opgegeven.
2. De bronnen kennen v en u, maar gebruiken beide letter-

---

1) Waarbij hs. I buiten beschouwing bleef.

2) Waar eenige hss. dezelfde variant hebben, wordt die slechts in één vorm meegedeeld, ook wanneer de hss. onderling nog weinig beteekenende verschillen opleveren. De meegedeelde lezing is dan die van het hs. welks letter het eerst wordt genoemd.

teekens zoowel voor onze v als voor onze u, en wel steeds v aan het begin van een woord (*vrancrike*, *voorscreuen*, *verstaen; vten*, *vle*, *vre*, *v*) en in andere gevallen u (*buten*, *cartuser*, *jhesu*, *du; lieue*, *neue*, *conuaers*, *ouergheset*, *steruen*, *viue*, *molsuoete*, *veruult*, *duvel*, *suuerliken* [1]). Ik heb de hedendaagsche schrijfwijze gevolgd om altijd v als medeklinker, u als klinker te gebruiken (dus: *vranckrike*, *uten*, *buten*, *lieve*, *vervult*). Eveneens zal men gedrukt vinden *uut*, terwijl hs. en inc. meestal *wt* hebben.

3. In het zetten van teekens en hoofdletters, het verdeelen in zinnen en alinea's ben ik mijn eigen weg gegaan.

4. De in het Middelnederlandsch algemeen gebruikelijke afkortingen zijn zonder nadere aanwijzing opgelost.

In het al of niet aaneenschrijven der woorden zijn de bronnen zoo getrouw mogelijk gevolgd, twijfelachtige gevallen zijn aangewezen in de noten.

Een voorbeeld van de spelling der beide ten grondslag liggende handschriften en van den incunabel met aanduiding van alle graphische eigenaardigheden, zoo nauwkeurig als met latijnsche letters mogelijk is, vindt men in de aanteekeningen.

Ter vereenvoudiging bij het aanhalen is de geheele tekst doorloopend in paragrafen verdeeld, die door groote cijfers worden aangeduid. Kleinere cijfers wijzen de folio's aan van het handschrift (1 d = fol. 1 verso, 2e kolom) en van den incunabel [2]). Voor het Utrechtsche handschrift gebruikte ik de nummers der overeenkomstige paragrafen en de andere vertaling; de folieering is als van A.

---

1) Een enkelen keer vindt men ze als consonant midden in een woord: *stervet* naast *steruet*.

2) Boven, blz. 197, is de uit lateren tijd afkomstige nummering naar bladzijden gebruikt. Het Mnl. Wdbk. citeert naar den incunabel van 1484, welks folieering ongeveer met die van D. overeenkomt, maar waarmee hier geene rekening is gehouden.

DES CONINX SUMME.

TEKST.

1.
1a
HIER BEGHINT EEN SEER MERKELIC BOEC, DAT GHEHETEN IS DIE CONINX SUMME.

Sonderlinghe lieve ende seer gheminde neve ende broeder in Jhesu Cristo![1]

Want ic broeder IAN VAN RODE[2], convaers der cartuser oerde tot Seelem, grote begheerte hebbe tot uwer ewigher salicheit, sonderlinghe dat ghi na den gheboden gods u leven leyden mochtet, so en heb ic mi niet een luttel arbeyts laten verdrieten ende heb u over
1b ghe-||set uten fransoyse in duutsche, int iaer ons heren dusent vierhondert ende achte[3], een boec dat een groet clerc van der predicaer oerden den coninc Philips van Vrancrijc makede in den iaer ons heren .MCC. ende .LXXIX., ende heet in francsoyse «Summe le Roye», dat is in duytsche «des Coninx Summe». Ende heet een summe, want veel goeder materiën te samen vergadert sijn[4] tot eenre summen eens reckeliken levens[5], ende heet des Coninx Summe, wantse den coninc van Vrancrike ghemaect[6] was, als voorscreven is; of, geestelike te verstaen, so macht des Coninx Summe van
1c Hemelrijc heten, want || het leert ons hoe wi onse rekeninghe maken sullen teghen den groten rekendach[7] daermen summam summarum[8] voor den groten Coninc brenghen moet.

2. Onder alle boeke die ic ghehoert hebbe so dunct mi dit enen leken mensche also nutten boec wesen in te lesen, die gaern naden gheboden gods leven soude, als ic ye ghelas; want het tracteert[9] van den tyen geboden; dan vanden .XII. articulen des kersten gheloves; dan vanden seven sacramenten der heyligher kerken; dan vanden seven dootsonden, diemen die hoeft sonden heet, mitten
1d sonden die daer uut spruten, da-||ghelix of dootliken; dan, hoe een mensche sel leren sterven eer hi stervet, op dat hi dan mach connen sterven als hi sterven moet; hoe een mensche die sonden

---

1) Q. in cristo ihesu Johan van Yselstein. D. neve in. G. *Zie Aant.*
2) *Zie voor de varianten Inleiding bl. 91.* 3) M. MCCC ende achte.
4) HBMKP het... vergadert tot. Q. het heeft vergadert. D. wanter... in verg... sijn.
5) D. die tot enen redeliken leven dienen. 6) P. ghesent.
7) MP. den groten dach. D. r. die wi immer ten ionxten dage doen moeten.
8) Q. die summe van den summen. 9) Q. vertrect.

sel leren verdriven ende die duechden vercrighen; dan van den achte salicheden[1]; dan dat pater noster mit sijnre glosen, hoe wi inden seven beden des pater nosters bidden om die .VII. gaven des heilighen gheestes; dan dat ondersceyt vanden seven gaven, hoe si heten ende hoe si uut roden mitten wortelen uten gaerde des herten die .VII. hoeftsonden ende planten daer weder in die .VII.
2a principael duechden[2], die con || trarie sijn den .VII. hoeftsonden voorscreven; dan van .VII. ander duechden, daer die drie eerste of heten godlike[3] duechden ende dander vier cardinaelsche duechden; ende dan brenghettet[4] alte suverliken overeen die seven principale duechden[5] voorscreven mitten .VII. gaven des heilighen geestes, daert[6] also veel goeder materiën ende suverliker roert dat icker niet al gherepeteren[7] en kan, ende daer beslutet dat eynde mede. Mer wantmen die francsoyse woerde niet al properliken in duutsche en kan ghesetten[8] also si staen[9], want het een ander maniere van
2b spreken heeft[10] dan dat duutsche doet, | als ghi wel weet, so heb ic onderwilen mere woerde daer toe gheset, onderwilen min, mer ic hope dat ic den sinne ende die grote materie heel ghelaten hebbe[11].

3. Ic begheer dat ghi u leven na rade des boecs ordineren wilt, want al dattet leert nutte is enen kerstenen mensche te weten, want hi daer vele of is sculdich te weten, wil hi die ghebode gods houden, die een yghelic sculdich is te houden die sinne ende wit[12] hevet ende tot sinen iaren comen is, wil hi der verdoemenissen ontgaen.

Ic en darre mi niet onderwijnden enighe capittele te delen in desen
2c boeke of || enyghe tafele te maken, want die goede man diet makede, die hevet slecht sonder prologo ende sonder tafele gheset ende beghinnet slecht aldus[13]: «Le primir conmandement que dieux commanda est chest etc.» «Dat eerste ghebot, dat god gheboet, is dit». Daer om wil ict also oec beghinnen in den name des eengheboren soen gods ende der reynre maghet Mariën[14], Jhesus Cristus, onse lieve here, die gheloeft, ghedanct, gheëert ende ghebenedijt moet sijn, ewelijc ende ymmermeer! Amen[15].

---

1) D. salicheden. Ende dus veel heb ict overgheset in duitsche. Ende datter dan na volget heeft een ander overgheset. 2) M. sondoichden.

3) P. gollike. 4) HQD. brenghet hi. 5) M. sondoichden. 6) D. daer hi.

7) M. conrepetieren. Q. herseghhen. D. al rep. 8) D. oversetten.

9) Hs. staet; KMPQD. staen. 10) K. v. spr. is.

11) K. *vervolgt hier:* ende beghint aldus le premir c... ende is in duutsche te seggen van den .x. geboden. Dat eerste (*hier sluit het aan bij* § *4*).

12) Q. sin ende verstannesse.

13) D. beghint aldus: Van den eersten ghebode. (*hier sluit het aan bij* § *4*).

14) Q. maghet ende moeder ons liefs heren.

15) P. Hier eyndet die prefacie of voerreden. Hier beghint nu dat boek van den tien gheboden. *Ook andere hss. hier opschriften.*

4. Dat eerste ghebodt dat god gheboet is dit: «Du en selte niet || meni-
2d gherhande gode hebben». Dat is te seggen: «du en selste ghenen god hebben dan mi, noch du en suls aenbeden noch dienen, noch dinen hope setten in nyement dan in mi»; want wie sinen hope settet principaellike in anderen creatueren of in anderen ghelove dan in gode[1]), die sondicht dootliken ende doet tegen dit ghebot. Sulke sijnse die afgode aenbeden of haren god maken van enighen creaturen oec welc se sijn. Teghen dit ghebot doen alle die ghene, die haren scat te lief hebben, hoor gout of hoor sulver of ander aertsche
3a dinghen, die in verganckliken dinghen al haer || harte ende horen hope setten ende vergheten ende laten[2]) horen scepper, die hem al hoor goet verleent heeft, dien si sculdich sijn te dienen ende te dancken alle sijns goets ende boven alle dinghen te minnen ende te eren, so ons dit eerste ghebot leert.

5. Dat ander ghebot is dit: «Du en selste den name dijns gods niet ydeliken nomen». Dat is te segghen: «du en selste niet sweren[3]) om niet of sonder goede sake», want dat selve verbyet onse here[4]) in der ewangeliën, daermen[5]) niet sweren en sal bi hemel noch bi aerde,
3b noch bi ghenen creatueren. Mer omme goede saken wil mach-||men wel sweren sonder sonde, als voert[6]) gerecht of des ghelijc, daer eer of oerbaer aen leghet. Ende anders en salmen in geenre manyeren sweren, ende daer om, wie om niet of sonder reden biden name ons heren[7]) sweert ende wetens onrechte sweert, die versweert hem[8]) ende doet teghen dit ghebot gods ende sondicht dootliken, want hi sweret teghen sijn consciencie. Dit is te verstaen: die hem wetende versweret[9]); mer die die waerheit sweert na sijnre meninghen ende ghelike wel om niet ende sonder sake, ende niet leliken en sweert, mer lichtelic ende sonder blasphemie, die sondighet[10]) daghelix; mer
3c die ghewoente is seer anx-||telic[11]) ende mach lichtelic dootsonde wor-

1) BMP. set in anderen. K. set in cr. of in enigen dingen geloeft dan in god.
2) B. verlaten. 3) BKMPQD. niet sw. AHG. niet ydeliken sweren.
4) D. Jhesus o. h. 5) GHQD. datmen. K. ende seit datmen.
6) A. wert. GK. voer ger. Q. voer recht. M. voert of eerbaer. D. als voer recht of desghelycs machmen wel sweren.
7) D. ons liefs heren. 8) H. v. sich. P. v. god. D. v. gode.
9) PM. diese w. v. K. die w. onrecht sw. D. die god w. versweren.
10) P. sondet. 11) Q. eyselic.

den, die hem niet nauwe en hoedet. Mer alle die gene die lelike vervaerlike[1]) eede sweren van onsen lieven here of van sinen heilighen tot hare versmadenisse of blasphemie daer of spreken, die en sijn mit gheenre redene te ontsculdighen, si en sondighen[2]) dootlike; ende wie hem[3]) daer meeste toe went, die sondicht meest.

6. Dat derde ghebot is dit: «Siet dat tu den saterdach vierste». Dat is te segghen: du en selste des saterdaghes dijn onleden[4]) niet maken,
3d noch dijn werken niet doen, ghelike du pleghes in anderen da-‖ghen.
Mer du selte rusten ende stille wesen om bet te beden ende te dienen dinen scepper, die hem ruste[5]) des sevenden dages van sinen werken, die hi in die .VI. daghen voer ghedaen hadde, in den welken hi hemel ende aerde scyep ende makede. Dit ghebot vervult die ghene geesteliken, die na sijnre machten den vrede sijnre consciencien bewaert om gode so veel te heilichliker[6]) te dienen; want dit woert saterdach, dat die ioden hieten saboth, beduut so veel als ruste. Dit ghebot en mach nyement geesteliken houden, die wroe-
4a ghen[7]) voelt in sijnre consciencien van dootliken sonden, want dese ‖
consciencie en mach niet te vreden sijn also langhe, als si in sulker staet is. In die stat des saterdaghes, die seer strenghelic ghehouden wort inder ouder ewe[8]), hevet onse moeder die heilighe kerke inder nuwer ewe den sonnendach gheset te houden[9]), want onse lieve here doe opverrees[10]) vander doot. Daer om ysmen hem sculdich te houden geesteliken ende in rusten te wesen van daghelixen werken ende meer van sondeliken werken, opdat hem een mensche te meer gheven mach tot geesteliken werken: onsen lieven heer te
4b dienen, hem te bidden, aen hem te denken, die ons ghemaect heeft, ‖
hem te dancken ende te loven[11]) van sinen goede. Ende so wie datten sonnendach breect ende die ander heilighe daghe, die die heilighe kerke ghebiedt te vieren, die sondicht dootliken, want hi doet teghen tghebodt gods ende der heiligher kerken; ten si dat sake, dat hi enyghe nootlike sake[12]) te doen hevet die die heilighe kerke oerloft; mer hi sondicht nochtan veel meer, die den sonnendach of

---

1) Q. alle die werlike. 2) M. sonden. 3) M. wiese.

4) B. di niet onledich m. Q. die niet veronledegen. D. niet des s. dijn onl. noch dijn w. doen. K. dijn tijtlike w.

5) K. selste stil weezen ende rusten om god te bet te mogen dienen, dancken, loven, eren ende minnen, want god rustede selve. P.M. die daer rustede.

6) D. bequameliker. 7) Q. den welken wroeghet sine consc. van. 8) PQ. wet.

9) D. gheset ende ghehouden. 10) BH. doe hi. K. oprees. D. verrees.

11) K. te dienen te aenbeden te dancken. H. te aenbeden. Q. om hem te dencken. MP. dencken e. te loven.

12) K. nootsaken. Q. nootsakelike dinghe. D. dattet nootsaken sijn dattet die h.k.

ander heilighe daghe toe brenghet [1]) mit sonden, mit droncken drincken, mit leckernyën, mit spelen [2]) ende mit anderen ydelheden, die teghen gode [3]) sijn.

4c Dese drye gheboden || voorscreven ordineren ons [4]) tot gode waert sonderlinghe.

7. Dat vierde ghebot is dit: «Eer dijn vader ende dijn moeder, want du selste te langher leven op aertrike». Dit ghebodt leert ons dat wi ons sculdich sijn te hoeden, vader of moeder wetende te vertoernen [5]); ende wie wetende vader of moeder onere biedt [6]) of uut boesheden evel toe spreect [7]), die doet dootlike sonde ende breect dit ghebodt. Ende in desen selven ghebode is oec te verstaen die ere [8]), die wi oec onsen geesteliken vaderen sculdich sijn te doen, dat is den ghenen die wi bevolen sijn te leren, dat sijn die prelaten der heili-
4d gher || kerken, die onse sielen te bewaren hebben; ende wie den ghenen niet ghehoersam en is dien hi bevolen is [9]), wanneer hi hem die dinghen seit daer hi toe ghehouden is, die sondicht grofliken [10]); ja die onghehoersamheit [11]) mach sulc sijn, dat hi dootlike sonde doet.

8. Dat vijfte ghebot is dit: «Du en selste niet doot slaen». Dit ghebot meent [12]), dat men nyement doden en sel om wrake of om tsijn te hebben of om anders enigher quader redene. Mer quaetdadighe menschen te doden om recht ende vonnisse te houden [13]) ende om
5a sulke saken, is [14]) gheoerloft inder wet ende || inden rechte, ia den ghenen [15]), die dat bevolen is. In dit ghebot is verboden hat ende nijt ende groten toern [16]), want so die scrift [17]) seit: wie sinen broeder haet, die is manslachtich mit sinen wille ende doet dootsonde. Ende

---

1) G. overbringt. 2) D. dr. te drincken, mit hoveren, mit spelen.
3) AH. tegen dit ghebot gods; *alle andere hss.* teghen gode.
4) D. ordineertmen. 5) Q: wetens ende willen te verstuerne. 6) D. oneert.
7) Q. so wie sinen vader of sijnder moeder willens onere bewiset oft uut boesheden toespreect.
8) D. dat wi sculdich sijn te eren onse prelaten die wi bevolen sijn dat si ons sullen leren ende regeren ende meest den prelaten der h. k.
9) D. bevolen is die sondicht swaerliken.
10) G. swaerleec. Q. swaerlijc. D. swaerliken. K. groteliken.
11) A. ghehoersamheit *evenals alle andere (ook D) behalve B:* onghehoersaemheit.
12) D. seit. 13) QD. te doen ende te houden. M. te houden ende te hanghen.
14) AMD. ist. Q. eest. HBKG. is. 15) M. ja in den ghenen.
16) D. hat ende nijt ende alle ander saken die rechtvaerdich vonnis moeten want.
17) Q. scriftuere.

so doet oec die ghene, die tegen ander luden langhe toern draghet, want wie den toerne[1]) so langhe draghet int harte, dat hi veroudet[2]), so wortet hat ende nijt, dat dootsonde is ende teghen dit ghebot. Ende noch meer[3]) sondicht hi, die anderen luden scande of scade beiaghet tonrecht, het si mit rade of mit dade, om hem te wreken.
5b Mer toern of onwaerde die lichteliken henen || gaet[4]) sonder consenteringhen yement te willen hinderen[5]), so en ist geen dootlike sonde.

9. Dat seste ghebot is: «Du en selste gheen overspel doen». Dat is te segghen: du en selste gheen vleischelic gheselscap hebben mit ander lude wiven. In desen ghebode is ons alle vleyschelike sonde verboden, die men luxurie hiet, ende een vanden .VII. hoeft sonden is, die wel[6]) taxkijns hevet die niet dootlike sonden en sijn, als die eerste beroeringhe[7]) des vleysces, die nyement scuwen en mach, den eersten in val, mer men is die sculdich eernstelic te weder staen
5c mit alre machten ende te scuwen, || dat men daer niet[8]) en beiaghe noch en voede mit te veel eten of drincken, of mit quaden ghedachten, of met te langhe[9]) daer op te marren, of mit onbehoeden handelinghen[10]), want in alle desen punten grote vrese te hebben is. In dit ghebot is oec verboden alle sonde, die teghen nature is, in wat manieren si ghedaen wort in eens menschen eyghen persone of in ander luden.

10. Dat sevende ghebot is dit: «Du en selste gheen diefte doen». Dit ghebot verbiet ander luden dinc te nemen of te onthouden teghen
5d haren wille, oec wattet si. In de-||sen ghebode is verboden roven[11]), woekeren, barenteren, ontnemen, ontweghen ende ontrekenen of den luden thoer of te dreyghen[12]). Ende so wie teghen dat ghebot doet, die is sculdich weder te gheven dat hi mit onrechte heeft den[13])

---

1) D. toern l. dr. in sijn h. daer comt of hat e. n. 2) Q. veroudert.

3) GHP. noch seere. K. n. zwairliker. D. oec sondicht hi seer.

4) Q. vergaen. BM. die hi l. hem ghevet. P. die hi hem toe ghevet. K. die hi l. heene laet gaen. 5) PM. willen te hinderen.

6) A. veel. D. ende si heeft weel zommighe tacken die gheen. PM. hoewel datter t. sijn. B. hoewael sijn t. h. K. hoewel sy nochtan somighe tacken h. Q. maer si h. someghe t. 7) PMD. becoringhe.

8) G. dat mene niet. D. mense niet voet of selt geen oers. daer of worde.

9) BGKPQ. met langhe.

10) Q. ombehendigher tastinghe ofte handelinghe.

11) K. stelen r. BD. barenteren *ontbreekt.* HBMPQ. r. w.(b.) ontmeten ontw. B. ontrecken. D. ontnemen ontw. ontm. e. ontr. G. rove, perseme, loese neringe, ontm. 12) PM. driegen. K. driegen of te dwingen. B. dringen.

13) A. heeft vanden ghenen. *Andere hss. en* D. den ghenen.

ghenen daer hijt so of ghecreghen hevet, also verre als hise weet[1]; ende en weet hi der niet[2], so is hijt[3] sculdich om gode te gheven bi rade der heiligher kerken. Want wie den anderen tsijn onthout mit onrechte[4], die doet dootsonde, hi en gheeftet hem weder, also verre als hijs macht heeft, weet hi hem; of weet hijs niet[5], so doe[6]
6a na rade der heiligher kerken, || also voorscreven is.

11. Dat achtende ghebot is: «Du en selste gheen valsche ghetughe doen teghen dinen naesten». In desen ghebode is ons verboden lyeghen ende versweren voor gherecht of buten gherechte om ander lude te scadighen, of quaet te segghen van yemant om hem te scaden of sinen goeden name te verminren[7] of die gracie, die hi hevet, want dat is al dootlike sonde. Teghen dit ghebot doen alle die ghene die wetende quaet spreken after goede luden rugghe uut boesheden, welke sonde wi aftersprake of verraderie[8] hieten; ende oec die ghene
6b die || quade lude hoer boesheit prisen ende loven[9], daer sijt sien ende horen of vreyschen[10] moghen, dat wi pluumstrikers of flacteres hieten; ende alle die, die valscheit ende loghentale segghen of vanden[11] luden anders segghen after horen rugghe, dan si van hem segghen in hoerre teghenwoerdicheit, want dit sijn al valsche ghetughe.

12. Dat neghende ghebot is: «Du en selste niet begheren dijns naesten wijf, noch du en sulster in dijnre herten niet begheren»[12]. Dat is te segghen: du en selste niet consenteren, sonde mit dinen live daer
6c mede te doen. Dit ghebot ver-||biet begheerte of consenteringhe, enich gheselscap[13] vleyschelic mit wiven te hebben buten echtscap[14] ende alle quade hantieringhe, daer die begheerten of wassen mochten, als daer van te spreken[15] of an te tasten of ghiften te gheven of te nemen in dier manyeren; ende dit is die differencie of dat onderscheit[16])

---

1) D. als hijt machtich is ende hise vinden can of den horen. Want wie

2) PM. weet hi daer niet of, wies dattet is. Q. weet hise niet, derwelker goet hi te onrechte onder hem hout. D. ende weet hize niet te vinden, so is hijt sculdich om gods wille te geven bi rade der h. k. 3) AH. hise. BMKQGPD. hijt.

4) K. tsijn mit onrechte onthout, dat hijs hem niet weder en ghevet ende heeft wel macht weder te geven. 5) Q. opdat hij den man kent; ende kent hijs niet.

6) BM. doe hi. 7) H. te minren. GQ. te verminderene.

8) Q. verradenesse. 9) D. pr. of sterken 10) GKD. h. of vernemen m.

11) A. vander. K. of die den luden in hair ieghenwoirdicheit anders seggen dan sy after horen rugghe s. PQMB. of den luden. D. of den menschen.

12) K. wijf in dijnre herten. D. dijns vrients wijf. Dat is te s.

13) P. ghebiet ghene b. of cons. ghene ghes. 14) GQ. buten huwelije.

15) M. als van spr. P. als van te spr.

16) MP. dit is die onderscheit. (P. dat o.).

tusschen desen ghebode ende den sesten ghebode voorscreven, want dat seste ghebot voorscreven verbyet werken van buten [1]), mer dit verbyedt consent van binnen enighe begheerte te hebben tot enighen
6d wive [2]), die sijns selfs ghetrouwede wijf niet en is; wie ander ‖ gheselscap mit vollen consent mit wiven begheert [3]), die doet dootsonde nader sententiën der ewangeliën. Daer staet in: wie een wijf aensiet ende diese begheert inder herten [4]), die hevet daer mede ghesondicht mitter herten; mer dat is te verstaen: die dat ghedachte wetende consenteert.

13. Dat tyende ghebot is dit: «Du en selste gheen dinc begheren, dat dijns naesten is». Dit ghebot verbyet den wille enichs menschen goet te hebben sonder enighe goede sake [5]). In desen ghebode [6]) is verboden nijt of wangunst [7]) te hebben van ander lude welvaren,
7a want sulke ghedach-‖ten comen van ongeordineerder ghiericheit, ende wordense mit voerdachte [8]) gheconsenteert, so sijnse dootsonde ende teghen dit ghebot. Mer ander lude goet te begheren sonder hem te veronrechten, diet sijn is, dat en is geen sonde [9]); ende des ghelikes die eerste beroeringhe van avegonsten [10]) of yement te hinderen [11]) sonder volmaecten wille of consenteringhen en is dicke gheen sonde [12]), ende alst sonde is, so ist daghelix sonde.

Hier hebdi nu ghehoert die tyen gheboden, hoe ons die drie eerste ordineren [13]) tot gode ende die ander seven tot onsen even-
7b kersten. Dese tyen ghebode is ‖ een yghelic mensche sculdich te houden, die tot sinen ouder [14]) ghecomen is ende sinne ende wet [15]) hevet, ende wie daer enich breect [16]), die doet dootlike sonde.

---

1) KQD. dat werc van buten.

2) A. wiven. Q. die hi niet ghetrouwet en h. K. wive die sijn niet en is, dat is die sijn getr. w. niet en is. M. niet en syn of en is.

3) D. wie oncuusheit. Q. wie anders consenteert met vollen willen ende m. w. oncuyschede begheert te volbringhene.

4) Q. eene vrouwe. G. om te begeerene die hevet.

5) *Alle hss. behalve* A: sonder goede sake. 6) A. gheboden.

7) PM. ongonst. BK. avegunst.

8) HBMKQG. voerdachticheit. P. voerdachtenheit. D. wordense dan mitter herten ghee.

9) D. dootsonde.

10) PM. ongunste. G. van onwinschenen. Q. v. quader ionsten. D. wangonsten.

11) BKMGPD. te willen hinderen. Q. of van yemant willen te hinderen.

12) Q. es dicwile sonder sunde.

13) D. dienen.

14) KQ. zijnre ouden. MPD. iaren.

15) Q. sin e. weten.

16) B. wie der. K. wiere. Q. soe wie dat eenich van desen br. D. enich of br.

14. Hier[1]) suldi nu horen die articulen des kersten gheloven, die elke kersten mensche sculdich is vast te geloven, want anders en mach[2]) nyement behouden bliven die sinne ende wet hevet ende ouderdom[3]).

Deser articulen is twalef, na den ghetale der twalef apostelen, diese setten ende gheboden[4]) te hoeden ende te houden[5]); daer die
7c eerste drye of toe behoren der godheit: dat een den vader, dat || ander den soen, dat derde den heilighen geest; want dat ist fondament van kersten ghelove, dat wi gheloven die heilighe drievoudicheit, dat is anden vader, anden soen ende anden heilighen geest, één god in drye personen. Dit ende alle die twalef articulen sijn in den credo, die die twalef apostolen maecten, ende elc van hem sette dat sijn.

15. *Sunte Peter*[6]). — Dat eerste is dit: «Ic ghelove in god[7]) den vader almachtich, scepper hemelrikes ende aertrijcs». — Dit artikel sette sunte Peter inden credo[8]).

7d *Sunte Ian.* — Dat ander behoert der godheit des soons toe, || dat is te segghen, indien[9]) dat hi god is, ende is aldus: «Ic ghelove in Ihesum Cristum[10]) onsen heer, soen gods des vaders». Hier in sullen wi verstaen ende gheloven, dat hi ghelijc is den vader in allen dinghen, die der godheit toe behoren, want hi is één dinc mitten vader, mer een ander persoen dan die persoen des vaders[11]). — Dit artikel sette sunte Iohan Ewangelist.

16. *Sunte Iakob.* — Dat derde artikel ende oec die vijf die hier na volghen[12]) behoren toe sijnre menschelicheit, dat is te segghen, in dien dat hi een sterflic mensce[13]) was; want dat derde artikel hout,

---

1) *In* M. *gaat vooraf:* Dit sijn die twalef articulen des kersten gheloves. Q. vanden .XII. articulen van onsen heleghen kerstenen gheloves.

2) D. is te ghel. vast e. sonder achterdenken want sonder die en mach.

3) Q. sin ende weten. PMK. oude. D. die sijn iaren ende sijn verstand hevet.

4) K. boden. BPM. setten te. D. gheset hebben te.

5) PM. te houden te gheloven.

6) *De opschriften sunte Peter enz. ontbreken in de andere hss.*

7) D. an god. 8) *Deze slotzinnen ontbreken in* D.

9) B. in den dat. PM. omdat. GK. in dat.

10) A. *heeft soms* jhesus cristus *voluit maar meestal, zooals hier, de afkorting* XPM.

11) BGKMPQD. vader anders dan die p.

12) A. dat vijfte die hier na volghet. *De andere hss.*: dat hierna v. D. die vijf dierna volghen. 13) Q. hi ghewarich m.

8a dat hi || ontfanghen wort van den heilighen gheest ende gheboren vander maghet Mariën overmits[1]) werc ende crachte des heilighen gheestes, niet overmits menschen werke, ende dat die reyne maghet alle tijt onbesmette maghet bleef voor ende na. — Dit artikel sette sunte Iacob, sunte Jans broeder[2]).

Sunte Andries. — Dat vierde artikel behoert tot sijnre passiën, want dat houdet, dat hi ghepassijt[3]) wort onder Poncio Pylato, die een heiden was ende op die tijt een rechter tot Iherusalem vander Romeynen weghen[4]). Onder hem wort onse lieve here mit onrecht
8b ter doot verwijst[5]), bi versoec || van den valschen Ioden[6]), ghecruust, ghedoot ende begraven[7]). — Dit artikel sette sunte Andries.

17. *Sunte Philips.* — Dat vijfte artikel is, dat hi neder clam ter hellen na sijnre doot, om uut te halen ende te verlossen die sielen der heiligher vaderen ende alle der gheenre, die van beghinne der werlt in goeden stade[8]) ende in waren ghelove ghestorven waren ende in hopen[9]), dat si overmits hem verlost souden worden; want overmits Adaems sonde ons eersten vaders so mosten alle menscen ter hellen varen, mer dat en is niet te verstaen, dat si bi den verdoem-
8c den menschen yet saten, || die in haren sonden ende ongheloven ghestorven waren, want die en toech onse lieve here niet uut[10]), die lyet hi sitten in ewigher verdoemnissen[11]). — Dit artikel sette sunte Philips.

Sunte Thomas. — Dat seste artikel is van sijnre opverrisenisse[12]), dat is te weten, dat hi des derden daghes vander doot opverstont[13]), om die scrifte[14]) te vervullen, ende vertoende hem sinen discipulen te veel tiden[15]) ende proefden sine verrisenisse in menigher manyeren in .XL. daghen. — Dit artikel sette sunte Thomas.

18. *Sunte Bartholomeus.* — Dat sevende artikel is, hoe hi des veer-
8d tichsten daghes na sijn-||re verrisenisse doe hi mit sinen iongheren

---

1) BGKPQ. Mariën, dat is te verstaen dat h. w. ontf. in der maghet Mariën o.
2) GP. ′s. Iacob de meerre. Dat vierde. PQ. s. Ians evangelist broder.
3) M. passijt. 4) Q. van den R. gheordineert was. 5) B. ghewijst.
6) BQ. van drie valscen i. D. bi consent van den ioden.
7) D. van sinen vrienden begr. 8) HMQGP. state. D. regimente.
9) G. ende hoepten. D. in hem hoepten.
10) D. die recht here. Q. en verloste onse here niet.
11) D. mer hi nam sijn vrienden die hem ghedient hadden ende in hem ghehoept hadden. 12) B. opverstandenissen. Q. verrisenisse.
13) K. opverrees. D. opstont mit sijnre eighenre macht.
14) KQ. scrifture. 15) D. tot v. t. .XL. daghe lang ende.

ghegeten ende ghedroncken hadde hem aensiende voer ten hemel[1]), daer hi sittet ter rechterhant des vaders almachtich. — Dit artikel sette sunte Bartholomeus[2]).

Sunte Matheus. — Dat achtende is, dat hi ten ioncsten daghe comen sel rechten over levende[3]) ende dode ende over goede ende quade ende gheven elc na dat hi hier verdient heeft. — Dit artikel sette sunte Matheus die ewangelist.

19. *Sunte Iacob.* — Dat neghende ende oec die drye leste[4]) behoren den heilighen geest toe, ende dat neghende is aldus: «Ic ghelove
9a in den heili-¦ghen geest». Dit artikel versoect datmen ghelove, dat die heilighe gheest is die ghifte des vaders ende des soens ende dat middel[5]) tusschen hem ende ons, overmits wien ons alle gracie ende goet comet[6]); ende dat hi een een heel god ende onghesceiden[7]) dinc is mitten vader ende mitten soon, anders dan[8]) hi een ander persone is dan die parsone des vaders ende des soens. — Dit artikel sette sunte Iacob, sunte Symon ende Iudas broeder[9]).

Sunte Symon. — Dat tyende artykel is dit: «Ic gelove in die heilighe kerke ende ghemene vergaderinghe der heiligen», dat is te
9b segghen: die gheselscap alle der heili-¦¦ghen ende alle der saligher menschen, die sijn of wesen sullen totten eynde der werlt toe ende gheweest hebben vergadert inder gheloven ons heren Ihesu Cristi van beghinne. In desen artikel sijn te verstaen die seven sacramenten der heiligher kerken, als die dope[10]), die vorminghe[11]), dat sacrament[12]) des outaers, hylic in echtscap[13]), die byechte, die heilighe oerden (des priesters wijnghe[14])) ende die leste olinghe[15]). — Dit artikel sette sunte Symon.

20. *Sunte Iudas.* — Dat elfte artikel is te gheloven ghemeen verghiffe-
9c nis[16]) der sonden, die god verghevet overmits cracht der seven ¦¦ sacramenten[17]), die inder heiligher kerken sijn. — Dit artikel sette

---

1) D. ten hemel wert mit sijnre eighenre macht, daer.
2) Q. Bertelmeeus in den credo. 3) MD. over leven. P. levendighen.
4) Q. de drie achtersten. 5) B. die middel. 6) D. overm. hem coemt ons.
7) MQD. onverscheiden. 8) M. anders dat.
9) MP. s. I. ende s. Iudas sijn br. 10) PQMGD. dat doepsel.
11) Q. vormsel. G. vermsel. D. vormwijnghe. 12) D. dat heilig s.
13) G. outaers, wettegen huwelijc, biechte.
14) A. Die heilighe oerden. Des priesters wijnghe. G. oerden der wijnghe. Q. ordene des priesterscaps.
15) G. delste (*sic*) olisel. 16) Q. Ic ghelove dat es verghevenisse.
17) D. der hiligher sacr.

sunte Iudas, sunte Symons broeder; niet die verrader Iudas, die gode verryet.

Sunte Mathijs. [1]). — Dat twalefte artikel is te gheloven ghemeen verrisenisse [2]) des vleysches alre menschen ende dat ewighe leven, dat is die glorie des hemels [3]), die god den ghenen gheven sal diese hier verdient hebben mit ghelove [4]) ende mit goeden werken. In desen artikel salmen oec verstaen sijn contrarie, dat is die doot die god den ghenen geven sal [5]) diese hier verdient hebben ende verdoemt
9d sullen sijn. Oec sal-||men hier in verstaen dat een yghelic, hi si goet hi si quaet, ten ioncsten daghe verrisen sal vanden dode te live in sijns selfs proper vleysche ende siele, ende god sal een yghelike gheven, na dat hi verdient hevet in desen leven; ende daeromme sullen [6]) die goede gheglorificyert [7]) worden in live ende in siele ende die ewighe blijscap besitten, ende die quade sullen mit live ende mit siele ewelijc verdoemt wesen. — Dit artikel sette sunte Mathijs.

Wie dese .XII. articulen voorscreven niet en ghelovet ende sin ende wit ende ouderdom [8]) hevet, die en mach niet salich sijn.

---

1) *In 't hs. ontbreekt dit opschrift.*

2) D. verrisinghe. 3) Q. gl. des eewich levens.

4) A. mt ghelove *of* int ghelove, *maar dan ontbreekt de punt op de i.* GQKM. met ghelove. D. diet na hoer vermogen verdient h. mit ghelove.

5) MP. dat is dat hi die doet denghenen. PQKMB. sal, die verdoemt sullen sijn.

6) G. daer selen. 7) M. glorificiert.

8) D. die sijn sin ende sijn iaren. G. wet. Q. weten. K. oude. B. w. ende onderscevt.

21. Sunte[1]) Ian Ewangeliste scrivet int boec sijnre revelaciën, datmen
10a Apocalipsis hyet, hoe hi een wonderlike beeste uter zee sach comen
die seer wanscepen ende ansteliken ende vervaerlic was te sien,
want haer lijf was als eens lupaerts lijf, hoor voeten waren als
beren[2]) voeten, hoor kelen waren als lewen kelen[3]) ende si hadde
seven hoefde ende tyen hoernen ende boven die tyen hoernen hadde
si tyen cronen; ende sunte Ian sach, dat dese gruwelike beeste
macht hadde mitten heilighen te vechten ende te vanghen ende te
10b verwinnen[4]). Dese wanscapen[5]) onghesien[6]) conterfeyte ghe-||lapte
vervaerlike beeste is ende beteykent den duvel[7]), die uter zee der
hellen coemt, die vol is van alre droefnissen ende bitterheden.
22. Dat lijf deser beesten, als sunte Ian seit, was ghelijc den lupaert[8]);
ende recht so die lupaert menichfout is van vlecken[9]) of sproeten,
also is die duvel menichfout[10]) van kunsten ende van listen, die
luden mede te bedryeghen[11]) ende te tempteren. Die voeten deser
beesten waren ghelijc des beren voeten[12]); recht so die beer vast
hout, dat hi in sinen armen of voeten grypet ende niet lichtelijc en
10c laet gaen, also hout die duvel oec vast al die gheen, die || hi over-
mits sonden mit sinen armen[13]) ter neder gheworpen heeft. Deser
beesten kelen waren[14]) ghelijc des lewen kelen; also[15]) is oec des
duvels keel, want hi gaern al verslinden soude dat van menschen
23. gheboren wort. Dese seven hoefden deser helscher beesten sijn die
seven hoeft sonden, daer die duvel bi cant alle die werlt mede[16])
na hem treet; want het is nauwe dat hem yement ontgaet, hi en
vallet[17]) in een der kelen deser seven hoeft sonden[18]) voorscreven.
Ende daer om seit sunte Ian wel, dat dese beeste macht hadde

---

1) G. Dit is prologus op die .VII. dootsonden. 2) M. een beren.
3) M. een lewe kelen. D. die keel als eens leeuwen keel ende dit b. had.
4) B. si te vanghen. M. die te v. K. die v. Q. die te iaghene.
5) Q. onghescapen. G. onscapene. 6) D. onsien.
7) D. beest is beteikent bi den d. 8) G. lipaert. P. libaert.
9) D. van werken. 10) G. menegerande.
11) P. te brenghen to der hellen ende te bedr. 12) HMPQ. der beren v.
13) D. armen der becoringhe. 14) D. die keel van dit beest was.
15) Q. Recht als die leu verslinden wilt al dat hem ghenaket, also is des duvels kele.
16) AH. werlt na hem treet. KQGD. w. mede na hem tr.
17) BK. hi en val. Q. hi en valle. *Overige:* valt.
18) D. een keel deser hoefden.

10d teghen die heilighen te vechten ende te verwinnen [1]), want in || alle der werlt en is so heilighen man niet, die ghehelike [2]) scuwen soude moghen alle die manyeren van sonden die van desen seven hoeftsonden [3]) comen ende spruten, ten ware dat yement sonderlinghe previlegiën van gode van graciën hadde, als die ghebenedide moeder gods Maria hadde [4]) of als ander heilighen ghehadt hebben, elc na dat hem god van sonderlinghen graciën ghegeven hadde. Die tyen hoerne deser beesten beduden dat breken der tyen gheboden gods [5]), dat die duvel beiaecht waer hi can mit desen seven voor-
11a screven sonden. || Die tyen cronen beduden die victoriën, die hi over den sondare hevet die hi dese .X. ghebode doet breken [6]).

24. Dat eerste hoeft deser beesten dat is hoverdie, dat ander nijt, dat derde toern, dat vierde traecheit, dat vijfte ghyericheit, dat seste gulsicheit van monde, dat sevende oncuusheit.

Van desen seven sonden comen alle ander sonden. Daer om heetmense die .VII. hoeft sonden, want si fondament sijn ende dat hoeft van alre quaetheden ende van allen sonden, sijn si daghelijcs
11b of dootlic; ende elc van desen seven deelt haer in veel manye-||ren, als veel tacken, die uut enen boem wassen of spruten.

25. Eerst willen wi segghen van der dootsonden der hoverdiën, want [7]) die eerste sonde ende beghinsel alles quaets is hoverdie [8]). Want hoverdie brac eerst tgheselscap ende oerden, doe Lucifer die enghel overmits sijnre scoenten [9]) ende sijns verstans [10]) boven alle die ander wesen woude, ende hem gode gheliken woude, die hem so scoen ende so wijs ghemaect hadde; ende daer om viel hi uten hemel neder ende wort een duvel, hi ende alle sijn ghesellen [11]). Hem gheliken
11c alle die ghene, die mit || hoverdiën gheselscap of oerden [12]) der menschen te niet maken of breken om selve die overste te wesen boven den anderen, of meer gheprijst of gheloeft willen wesen, dan ander luden die beter sijn dan si sijn [13]).

---

1) GKP. ende die te verw.

2) PK. gheliken. G. gheheelec. Q. gheheelichliken. D. claerliken.

3) PM. van desen hoefden der seven is ghecomen. GD. hoefden.

4) M. moeder hadde.

5) Q. bedieden de .X. wraken der .X. gheboden gods.

6) AHB. die hi dese .X. cronen ghevet. G. X gheboden gods doet breken. K. thien gebode doet breken overmits desen zeven hoofdsonden na bescreven. Q. die dese .X. gheboden breken. M. dese tien. Dat. P. sondaren heeft. Dat. D. die hi verwint.

7) QD. want dat was die. PMB. want die was. G. want si was. K. want hov. was. 8) H. quades is. want. 9) D. consten. PKQ. scoenheit.

10) GQM. verstaens. 11) GKPMQD. geselscap. 12) D. een ghes of een oerden.

13) GPD. dan si. Dese.

26. Dese sonde der hoverdiën is al te seer ansteliken, want si verblint [1]) den mensce, dat hi hem selven niet en kent noch en siet. Hoverdie is een sterc lastich [2]) wijn des duvels, daer hi mede droncken maect die hoghe lude, die scone, die rike, die wise [3]), die vrome ende die eerbaer [4]) ende ghemeenlic alle die manyeren van luden, mer son-
11d derlinge die ‖ grote heren ende vrouwen, want die worden also vol des drancs dat si niet en sien noch en kennen haer misdaden noch haer dwaesheit [5]). Daer om is hoverdie die quaetste siecte [6]) ende dat ongheneselicste onghemac, dat enich mensce hebben mach; want hi is ymmer seer ghevreset, dien dryakel [7]) venijn wort in den live of medicine verghiffenisse [8]), ende soe wort die lere of die castijnghe in den hoverdighen menschen, want hoemense meer schelt of castijt [9]), hoe si toernigher ende verkeerder worden.

27. Hoverdie is des duvels outste [10]) ‖ dochter, diet meeste dele hevet an
12a haers vaders erve, dat is aender pinen der hellen. Si oerloghet teghens gode, ende god teghens haer. Si roeft die duechden, die gods sijn, ende god slaetse [11]) ewelijc daer voer neder inder hellen gront. Hoverdie is coninghinne alre quaetheit. Si is die grypende lewe diet al verslint. Hoverdie verderft [12]) alle die graciën, die inden menschen sijn, want si maect vander aelmissen sonde, van duechde quaetheit [13]), ende mitten goede, daermen hemelrijc mede winnen soude [14]), doet si die helle mede verdienen. Hoverdie is die
12b eerste viant die den ridder gods bestrijt ende die ‖ lest oflaet, want als een al ander onduechden verwonnen heeft, so strijt ende vecht hoverdie alre clokelicste [15]) ende hartste.

28. Dese sonde sceidet hoor ende deelt hoor [16]) in also veel delen, datse die mensce qualic ghetellen soude connen; mer .VII. principale stucken wassen uut haer als seven tacken uut eenre quaeder wortelen [17]). Die eerste is ontrouwe, die ander versmadenisse of despijt [18]), die derde verweninghe [19]), datmen in latijn presumpscio hiet; dat

---

1) K. si maect den m. also blint. D. si verleit.
2) P. laster. Q. lustich. 3) P. rike ende wise der werlt. 4) R. eerbaerreghe.
5) K. dr. der hoverdiën datsij hoir zonden ende hoir misdaet niet en zien noch en kennen. 6) D. sucht. P. die meeste s. ende die swaerste.
7) D. als die dr. Q. triakele. P. venijnde w. 8) P. als hijt in heeft ghenomen.
9) Q. berespt ofte c. B. stilt of c. 10) B. overste. Q. ouste.
11) Q. slutse. 12) Q. bederft. D. verdrivet. G. wedersteet.
13) G. quaetheit. Hoverdie.
14) D. daermen aelmijs mede verdienen soude e. hemelrijc, daer duetse.
15) M. cloecste. Q. vromelijcst. G. stoutelext. P. sterclicste.
16) B. sich . . sich. KQ. sonde deelt hoir.
17) K. als seven telghen of gaerden uutspruten uut.
18) BM. ander despijt. P. versm. of spijt. G. versmeedenisse. D. bespijt of versmanis. 19) GKM. verwaninghe. Q. verwaenthede. P. vermetelheit. D. vermetinghe.

vierde ambici, dat een ghecke begheerte is van hoecheden; dat
12c vijfte is ydel glorie, dat seste is ypocricie, dat se-||vende is onrechte
scaemte of onrechte scande[1]), dat hem een scamet van hoverdiën,
dat voor gode gheen scande en is noch voor wise lude. Uut
dese .VII. delen comen alle die ander sonden voort, die der hover-
diën toe behoren, mer uut elken van desen seven tacken spruten veel
cleenre telghen voort uut.

29. Die eerste tacke der hoverdiën, diemen ontrouwe hiet, die deelt
haer in dryen telghen. Die eerste is bose, die ander boser, die
derde alre boeste; die eerste is dorperheit of stugghicheit[2]), die ander
is verwoetheit, die derde is verlocheninghe.
12d Dorper-||heit is ghemeenlijc in allen sonden, want gheen sonde en
is sonder dorperheit[3]) of stuggicheit. Dese stugghicheit hier dat is
ondancbaerheit ende verghetinge gods[4]), dat men hem niet en danct
alle sijn goets, alsmen hem sculdich is te doen. Want seker, hi is
wel een stug dorper[5]) of een wreet[6]) keerle ende een ontrouwe
teghen sinen heer, die hem niet so veel en danct al sijns goets,
dat hi hem ye gedaen heeft, dat hi eens seide «danc hebt», mer
sijns goet doens mit allen verghete[7]) ende en doet hem nymmermeer
30. lieve mer altoes leede, ende dorperheit voer hovesch-||heit. Dese
13a dorperheit doet een yghelic die vergheet dat goed[8]) dat hem god
ghedaen heeft ende daghelix doet ende hem niet en danct, mer
vertoernt[9]) ende qualiken over brenghet dat hem god ghegheven
heeft teghen den wille gods. Mi duncket dat een grote dorperheit
is[10]), ghiften van enen sterfliken man te nemen ende niet eens
te segghen «danc hebt» van onwerden[11]); noch veel meerre dorper-
heit ist, dats een verghet[12]), ende noch alremeest, dat een weder
tgoede mit quaden loent[13]). Die dan te recht bedochte[14]) al dat goet
dat god hem ghedaen heeft ende daghelix doet, ende dat nyemant
13b niet goets || en hevet, dan puerlic van sijnre ghiften, noch goet

---

1) BGMKD. onr. anxte of onr. sc. B. sceemde. Q. ongerechte of ongemanierde vrese dat. 2) H. stugicheit. M. properheit of stugghisheit. G. d. of stuerheit.
3) D. dorp. of ondancb. of verghetinge gods datmen god niet en danct als men.
4) Q. dats dat de mensche gode niet en danct e. gods vergheet e. sijnder goede die hi ons verleent. 5) Q. stive dorper. 6) M. onwreet. G. veel vreet.
7) A. vergheten. H. verghete. KMB. verget.
8) D. die dat guetdoen verg. 9) P. meer ende meer vertorent.
10) P. dat is ymmer dorperheit, soudmen segghen, ghiften.
11) K. overmits onw. wil niet so veel dairvoir te doen dat hy eens seit «danc hebt».
12) P. is dat een mensche goeds verghet ende niet en dancket alle tijt ende alle uren van allen dien gueden die hi ons ghedaen hevet ende noch daghelix doet.
13) K. een tg. met quaetheden gelt of loont.
14) M. te rechte recht bedenct. Q. overdachte. D. hem . . . bedenct ende siet an.

van naturen als scoente, ghesontheit, cracht, gheringhicheit, wijsheit, subtijlheit[1]), noch toevallende goet, als rijcheit, groetheit van stade[2]) of hoecheit, noch goed van graciën, als duechden ende goede werken — voor waer, so waer hi gode veel dancs ende loves sculdich[3]) van alle sinen goede, want die een doghet ymmer die ander versuect!

31. Die ander ontrouwe[4]), die uut hoverdiën coemt, is verwoetheit. Men seit dat een mensche woet of raset, die sijnre sinnen bijster
13c is[5]); mer hi ‖ raest ende woet veel meer, die sijn sinne noch hevet ende neemt sinen here sijn goet — daer hi wael weet dat hi geen recht toe en hevet, mer scerpe rekeninghe of doen moet, wanneer sijn heer wil — ende brenghet dat qualiken ende onnutteliken over[6]). Dit is te verstaen: die costeliken tijt, daer hi so veel goets in verdienen mochte, ende sijn sinne ende sijn reden ende verstaen[7]) ende sijn consciencie, die hem wel tughet wedert goet[8]) of quaet is, dat hi denket of spreect, doet ende laet; ende sijn tijtlike goet — al dit hevet hi van sinen heer te bewaren ende brenghet[9]) like wel
13d qualiken over, daert ‖ sijn here selve siet, in ghecheden ende in boveriën, ende weet wel, dat hier al reden ende rekeninghe na volghen moet[10]) ende is onseker wanneer, huden of morghen. Dese ghecheit mach wel raserie of woedinghe heten[11]). Och hoe seer rasen die grote heren, die god so veel goets bevolen hevet, die luttel om die rekeninghe sorghen[12])! Hoe vryliken dorren sijt verteren ende qualiken[13]) over brenghen mit haers heren vianden[14]), ende luttel of niet brenghen si horen here ter hant! Voorwaer, van deser sonde sijn[15]) die grote hovaerdighe lude al vol[16]).

---

[1]) *Dergelijke opsommingen verschillen van hs. tot hs., vooral in volgorde.*

[2]) P. rickenheit scoenheit groetheit van graciën.

[3]) D. het coemt altemael van hem ende daer of is een igelic sculdich hem naersteliken te dancken ende te loven ende te eren.

[4]) Q. maniere v. onghetrouwicheden. [5]) KQ. zinnen niet heeft. D. quit is.

[6]) P. ende dat onweerdeliken toebrengt. MBGQ. qual. e. vuliken. P. quael. over dat hem sijn heer verlient heeft. D. qual. over.

[7]) MPD. verstant. Q. verstannesse. K. verstandenisse.

[8]) P. waer dat goet. D. waert g. of tquaet of laet ende oec sijn tijtlike goede die hi van sinen heer heeft te bew. *Zie Aant.* [9]) P. brenghen.

[10]) P. dat hi daer r. e. r. v. gheven moet voer den here. Q. dat van allen desen dinghen hi sal moten redene hierna gheven.

[11]) Q. rasernie h. GP. verwoetheit. D. raserie h.

[12]) P. die groten, hieten heren, die no harde luttel om die rekeninghe dencken of sorghen. M. rek. dencken. K. peinsen of s. D. om die scarpe r.

[13]) PD. och hoe vriliken. D. q. ende overtalliken. K. q. ende onspoedeliken.

[14]) BM. hoers h. vrienden.

[15]) P. sinnen. [16]) D. mer die goedertierenheit goods is groet ende machtich.

32. Die derde ontrouwe, die van der ho-||verdiën[1]) coemt, is verloche-
14a ninghe of vernoyeringhe[2]). Hi is ymmer een vernoeyert verrader,
die een lant, dat hi van sinen heer te bewaren heeft, sinen viant
over ghevet ende wort sijn ghehulde man. Dese sonde doet een
yghelic, die dootsonde doet; want als een dootsonde doet, so sceyt
hi hem van gode ende doet den duvel manscap[3]) ende draecht
hem op al dat hi hevet ontvanghen van gode, lijf ende goet ende
oec sijn siel[4]); so is hi ymmer ghenoech vernoeyert[5]) van kersten
ghelove, als hi mitten werken bewiset, dat hi gheen kersten en is[6]),
33. ende onkersteliken levet na des || duvels rade. Mer sonderlinghe so
14b hietmen den mensche vernoyert[7]) om drye saken: antwer[8]), om dat
hi niet en ghelovet als hi gheloven soude, als die heretici ende die
ketters[9]), diemen veel onder lollaerden vijnt; of als die apostate[10]),
dat sijn kersten luden die kersdome versaken ende worden heyden
of ioden, dat is die een sake; of dat een teghen sijn ghelove doet,
dat hi gheloeft, als die ghene die hem versweren of menedich
worden of trouweloes[11]), dat is die ander sake. Of om dat een meer
gheloeft, dan hi is sculdich te gheloven, als die waersaghers[12]), of
14c die daer || in gheloven of vanden goeden houden[13]) of nachte meriën[14])
of onghehueren of beelwitten, daer dese oude wive of pleghen te
callen[15]), dat si selve wanen dattet waer is, datse op beseme te
mote[16]) pleghen te riden te roocgate[17]) uut, of dat die witte wive of

---

1) M. hoverdigen luden. 2) D. is vernoyinghe of verraderie.

3) Hs. maechscap. *Alle andere* manscap. K. m. hulde ende eede.

4) BMKQGPD. heeft lijf ende siel ende al tgoet dat hi van g. heeft ontf.

5) P. Och so is hi ghenocht. M. ghenoiert. D. vern. of verscheiden.

6) HBMGPD. gheen en is. K. kersten mensch. *Zie Aant.*

7) G. v. of verloechent. D. of verscheiden van den k. ghel. 8) G. Ander.

9) B. hereticus. P. als die ketters. K. als die ketsers. Q. de ierste sake es om dat hi niet en gheloevet dat hi gheloeven soude als die ghene die niet en gheloeven dat onse heere Ihesus Christus menschelike natuere heeft aengenomen maer segghen dat hi hadde een ghevisiert lichame, oft als de ghene die seiden, dat hi mensche was maer gheen god; ofte als die apostate, dat sijn kersten lude, die kerstendoem versaken ende worden heydene ofte jueden.

10) D. diemen veel vint of die apostoten. K. apostota.

11) K. Die ander zaec is omdat een tegen siin gelofte doet die hij geloeft heeft als die gene die trouwelois of meynedich worden. 12) Q. v' saghers.

13) Q. oft van den afgoden iet houden.

14) BG. nachtmeren. P. n of beelwitten. M. of van den ghelove houden of nachtmeriën. Q. nachtmaren oft vanden quaden hueren oft van scobbarsen ofte van werwolven daer dese. D. geloven of vanden nachtemeriën vanden of guede ouden ot beelw.

15) MG. te spreken. B. te clappen. D. of spreken bi wilen ende wanen self.

16) B. te moot. Q. termot. MD. te moet. G. te moeten.

17) D. totten schoerstien.

die varende vrouwen [1]) die wiven uten cramen pleghen [2]) te leyden, of alle die toveren of wijchelen [3]) of ghelove of hope daer in [4]) hebben, want dese doen al dootlike sonde ende sijn vernoyerde menschen, want alle dese dinghen sijn [5]) teghen kersten ghelove, ende
14d daer om hevetse die heilighe kerke verboden. ‖ — Aldus sijn dese drye, dorperheit [6]), verwoetheit ende vernoeyeringhe, drye riser van ontrouwen of ongheloven, dat die eerste tacke is die uut den bast der hoverdiën spruut [7]), also voorscreven is.

34. Die ander tacke der hoverdiën is despijt [8]) of versmadenisse [9]), dat seer grote sonde is [10]). Al ist, dat geen dootsonde inder tijt en ghescyet sonder versmadenisse [11]) gods, nochtan so wi hier van versmadenisse menen [12]) te spreken, so sondicht men sonderlinghe mit deser sonde in drye manyeren: antwer omdat een mensche
15a enen anderen niet also groot ‖ en prijst in sijnre herten als hi is, dat is die een; of om datmen niet eer ende waerdicheit en doet of en biet [13]) daermense sculdich is te byeden, dat is die ander; of datmen niet ghehoersam en is [14]), diement sculdich is te wesen, dat is die derde.

Nu denct in uwer herten: hoe dicke moghedi hier in ghesondicht [15]) hebben! Hoe dicke moghestu ander lude valschelike ghepriset [16]) hebben, den besten versmaet, den quaetsten gheprijst [17])! Hoe dicke hebstu wel gheweten in dijnre herten, dat ander luden beter waren
15b dan du, daerstu [18]) di nochtan boven ‖ pryses om [19]) enige gracie, die di god ghegeven heeft [20]), het si edelheit of rijcheit of scoente of wijsheit, daer du ander luden om versmadet hebste in dijnre herten, die di dochten [21]) dat dit niet en hadden, want du di selven

---

1) P. vrouden.

2) A. plaghen. HKQD. pleghen. K. te nemen ende wech te leiden. B. uut dem craem. G. uten kinderbedde. 3) D. toveren of w. of seghenen.

4) D. daerop. 5) P. sinnen. 6) MB. drie dorperheden.

7) Q. uut der h. sprinct. K. mast der h. wast. M. uut der h. spr. B. den ast der h. 8) P. spijt. 9) B. versumenisse.

10) D. sonde is ende men sond. er mede in drie manieren sonderlinghe. Eerst

11) M. smanisse.

12) P. als men ... menen. B. hier meynen v. versumenissen.

13) GKPQ. w. en biet.

14) P. en sijt diemen sc. is te bewisen gheh. Q. daer men sc. es onderdanich te wesen. 15) P. besondicht. 16) G. gepresen. D. valscheit.

17) G. gepresen. D. of de quade menschen geprijst, die goede ghelaket. M. den beesten.

18) BMPK. daer du. Q. dan ghi daer du. D. ende dat ghi nochtan u selven beter hielt ende boven hem prijsde. 19) P. of.

20) D. die u g. g. hadde. 21) BMPK. docht.

meer pryseste dan du weert waerste ende ander luden min! [1])
35. Ten anderen male so denke, hoe dicke dattu cleen ere ende waerdicheit ghedaen heefte [2]) den ghenen, die duse sculdich waerste te doen: ten eersten gode van hemelrijc ende sijnre ghebenedider moeder [3]), alle heilighen ende enghelen van hemelrike, dier één niet
15c en is, du en hebste der || teghen misdaen in versmadenisse [4]) ende cleynre eren, die du hem bewijst hebste in haren heilighen daghen of avonde te vasten of te vieren [5]), die du dicke te broken [6]) hebste ende daer mede ghespot [7]). Denc oec hoe dicke du gode versmaet hebste, dat di sinen dienste verdroet, te horen misse of ghetide of sermone [8]), ende wanneer duse horen mostes [9]), hoe dicke du hebste staen boerten ende spotten voer gods oghen, daermen sinen dienst
36. dede [10]). Denke oec hoe dicke du den lichame ons heren crancke
15d eer bewijst hebste daer duut sagheste, of daerstuut ontfan-||ghen soudes [11]), want du qualic daer toe bereyt waerste, duusterlic [12]) ghebyecht hads, cleyn berouwe haddes ghehat [13]), cranc opset, di voort van sonden te hoeden, ende dat alre quaetste is, licht in dootsonden wetende toe [14]) ghegaen, dat die alre meeste versmadenis is diemen doen mach. Daer na so dencke, hoe dicke dat du [15]) on-

---

1) D. die na dinen denken dat niet en h. ende hierom hebstu ander lude verdruct ende di selven verheven in dijnre herten. Ten. G. preeste. Q. preset.

2) *Alleen A.* heefte, *andere* heb, hebste *enz.*

3) D. waerder m. MQ. Maria.

4) M. versumenisse. BD. versmenissen.

5) GKPD. daghen te vierene of avonden te vasten.

6) P. du bi aventuren gebroken. QKBD. ghebroken.

7) B. ende mede bespot. P. ghespot want het ghesciet mit menighen dat si h. lichtelijc segghen «laet sie vasten die harde hoefden hebben» niet alleen den heilighen te spot ende versmadenisse ghedaen mer die ghebode godes daermede ghebroken hebste. Denc oec.

8) K. sinen dienst als missen sermonen ende getiden te horen verdroten h. D. als m. te h. of ander ghetiden e. sermonen.

9) D. wanneer datstuse h. soutste. Q. du gods dienst horen moestes.

10) BG. boerden. Q. staen sp. K. callen clappen boerderen e. spr. D. st. callen of spotten voer die h. enghelen gods. H. gods dienst.

11) Q. dattu den heleghen sacramente den preciosen lichame ons heeren lutter eeren bewijst hebbes. GKMB. of daerduut. D. als ghijt.

12) G. donckerlic. Q. qualic ende donckerlic.

13) D. ende mit cleinen b. ende mit crancken devotiën daer toe ghineste ende hoe luttel was dijn opset.

14) P. lichtelic in d. ghevallen. D. bi aventueren wetende in dootsonden daer te gaen. B. wetende te gaen. G. daer toe. Q. in d. waers ende wetende nie te min ghinet ten heleghen sacramente, dat die aldermeeste. K. dicke wetende weder in dootsonden gegaen biste.

15) Hs. dencke dat du. H. gedenc dattu. BMKQGD. hoe dicke.

ghehoersam hebs gheweset den gheboden gods ende der kerken[1], dine prelaten, dinen vader, dijnre moeder, dinen heren ende allen den ghenen', die du sculdich waerste ghehoersam te sijn. Wilstu in deser manieren dijn leven over denken, du selste vijnden, dattu in
16a desen tacke || der hoverdiën, die despijt of versmadenis[2] hiet, also dicke ghesondighet heves, dattu des niet ghetellen en soudes connen.

37. Die derde tacke der hoverdiën, die men in latine presumpci heet of vermetelheit[3], dat is dat een mensce meer van hem selven waent dant is[4], dat hi meer waent doghen dan hi doech of meer moghen dan hi mach of meer connen dan hi can, of dat hi meer waent moghen[5], doghen of connen dan een ander. Dese sonde is des duvels sterc slot[6], daer hi alle die sterke gheestelike sonden in verwaert[7].

16b Dese sonde toent haer in veel ma-||nieren, mer nameliken in .VI. manyeren. — Die eerste is in sonderlincheit[8], datmen in latine hiet singulariteyt[9], want een bedroghen vermetel herte[10], dat meer wanet moghen of doghen of connen dan een ander, dat dicke versmaet te doen ghelike anderen luden[11], die nochtan beter sijn dan hi, mer hi wil sonderlinghe wesen in allen dinghen ende werken; dat is die eerste sonde, daer haer verweentheit in toent[12]. — Die ander sonde is datse denken wel ende costelike te teren[13], op datmense loven mochte datse milde ende hovessche[14] sijn. — Die
16c derde sonde is in ghecken argueringhe || ende sceldinghe, als Salomon seit: teghen den hovaerdighen moetmen altijt scelden ende
38. pleyten[15]. — Die vierde sonde van verweentheit is beroeminghe[16], die ghehaet is van gode ende vanden menschen[17], want een beroemer

---

1) MPGQKHD. der heiligher kerken. 2) B. versumenisse.

3) BM. verweentheit. Q. heet pr. ende in dietsche verwaentheit is. K. die in latijn genoemt is pr. dat is dat een mensch

4) Q. dan hi in der waerheit es. D. dan hi es of dat een woert meer connen of d. of m. dan hi duet of dan een ander.

5) K. vermogen. Q. hi hem selven beter rekent ofte helegher dan hi es, ofte meer te vermoghene. M. te doeghen of m.

6) P. stricke e. starcke slot. Q. stric slot. D. starcste. 7) P. verwerret.

8) GK. es sonderl. D. es sonderl. ende opdraghen verwaentheit dat hi waent meer weten of moghen 9) Q. singularitas.

10) G. een hoech vermetel mensce die. BMQ. bedraghen verweent.

11) A. die dicke. KPQ. dat versmaet. G. vermetel mensche die meer... die versmaet. D. of doghen of connen dan a. menscen ende versmaet.

12) P. daer hoverdie verw. in toent. M. daer die v. in toent. G. vermetelheit.

13) K. denken e. begeren... te eeten. Q. te teerne te etene en te drincken. DPQ. veel ende costelic. 14) D. of hoech. P. hoechste.

15) Q. playteren. 16) A. beroem-minghe. Q. beroemenesse.

17) P. van allen gueden m.

is recht als die kockoc[1]), die niet singhen en kan dan van hem selven. Het is ymmer[2]) een alte groten scande, dat een selve mitten monde seit van sijns selves wijsheit of goede werken of van sinen edelen gheslachte, tfi der scanden! — Dat vijfte rise des tackes der
16d bedroghenheit is bespottinghe, want dat is der bedroghenre[3]) lude ‖ sede, datse hem niet en laten ghenoeghen hem selven boven den anderen te duncken[4]), mer oec mede scympen[5]) ende smelic spreken[6]) opten anderen, die hem dunct dat die gracie niet en hebben die si wanen hebben; ende dat alre quaetste is, si en connen niet gheliden, dat hem yement wel tyert[7]) te gode waert anders dan na haren wille, si en segghen daer quaet of, want hem in haer herte snijt dat men yements dinc[8]) prijst dant haer. Dese sonde is seer anstelike, wantse veel lude haer salicheit belettet. —
39. Die seste manyere deser verweninghen[9]) is wederspannicheit, dat
17a men in latijn ‖ heet rebelheit[10]), dat is dat een mensche wedersporich[11]) is alden ghenen, die sijn beste menen; want wanneermen den bedraghen[12]) mensce berispet, dan verantwoert hi hem; sceldet men hem, so vertoernt hi hem[13]); raedmen hem sijn best, hi en gheloeft niement dan sijns selfs sinne. Dese lude hebben des duvels canker: hoemen den kanker meer roert[14]), hoe hi quaeder wort; so doen si oec; het is een anstelic seer dat men niet roeren en mach, want dat is ongheneselic[15]). — Aldus wassen uten tacke der bedroghenheit of verweentheit[16]), dat die derde tacke is der hoverdiën, dese
17b .VI. rise voorscreven, ‖ als sonderlincheit, costelicheit, argueringe, beroeminghe, bespottinghe ende wederspannicheit[17]).

40. Die vierde tacke der hoverdiën is een ghecke begheerte van hoech-

---

1) M. kuckoc. KD. kuckuc. P. koc. 2) B. ommers. G. ymmers.
3) G. vermetelre. D. opdraghender. Q. verwaender.
4) G. treckende. K. te trecken of te duncken.
5) M. te scampen. P. scompen. D. daermede te scompen.
6) MP. spitelic. B. spelyck. Q. spellic. D. qualiken toe te spr. of te belachen dengenen. K. scympelic by anderen luden spr. G. sceernen e. smeelic toespreken.
7) M. ciert. P. keert. Q. te g. w. keert ofte wel regeert anders.
8) D. dinc of goedencken.
9) Q. van deser verwaentheit daer si in sculet es w. GK. vermetelheit. P. verwarringhe.
10) B. wederspenicheit. D. dat men rebel heet. Q. dat die clercke heeten rebellie.
11) G. wedersporních. BQ. wederspenich. PMD. wederspannich.
12) B. bedraghenen. KM. bedrogenen. P. verwaenden. G. vermetelen. D. wederspannighen. Q. veronwert hi hem. 13) D. so heeftet hem toren. K. so toornt hijs hem.
14) Q. cancker meer ghenaect ofte tast.
15) K. onnezelic. D. dat seer en is niet te ghenesen. Die vierde.
16) G. tacke der vermetelheit. 17) G. wedersporнicheit. B. wederspenicheit.

heden[1]), dat ghenen properen name en hevet in duutsche; in clergye[2]) hetet ambici. Dat is des duvels panne, daer hi spise in frijt[3]). Dese tacke spreidet hem wide ende verre ter rechterhant ende ter luchterhant, want die gaern hoghe waer, die woude[4]) den enen behaghen ende den anderen mishaghen. Die hi behaghen wil — dat sette ic ter rechterhant -- daer moet hi teghen simuleren, flac-
17c teren, || pluumstriken[5]), dicke gheckelicke[6]) ghiften gheven, gheclike verteren ende betalen voor ander lude, die hi meent dat hem helpen moghen. Ende den anderen, dien hi mishaghen wil — dat sette ic ter lufter side of ter luchterhant — die vermaket hi, die belyeghet hi, om haer officie te crighen; ja, hi begheert haren doot, op dat hi in haren stade comen mochte; hi seit scande van hem; hi verraetse, can hi; hi set heymelic opset[7]) mit anderen luden op, hoe hise verderven mochte, datmen in latijn[8]) conspiraci hiet ende veel ander
17d quader sonden, die uut deser ambici comen. ||

41. Die vijfte tacke van hoverdiën is ydel glorie, dat is een ghecke ghenoechte van lovinghen: wanneer een in sijnre herten een vroechde voelt, om dat hi menet datmen hem van enighen dinghen loeft of prijst, die hi doet of aen hem heeft. Aldus begheert hi lof van dinghen, daer hi bilx gode of loven soude: ende daer om is ydel glorie een dievigghe[9]) des duvels, want si steelt gode, dat hem alleen toe hoert; want van allen duechdeliken werken behoert gode alleen die eer ende die glorie toe ende alle lof[10]), ende ons die
18a baet of die vruchte. Idel glorie is een groet stormende || wijnt, die dese grote toerne ende cloc huus[11]) ter neder waeyt, die dese hoghe bome des wouts[12]) neder worpet ende dat hoghe gheberchte[13]) doet storten ende vallen — ic mene die grote moghende lude, die hoghe gheleerde lude ende die gheestelike heilighe lude. Daer om machmen ydel glorye wel heten des duvels penninc, want hi alle die beste ware ende costelicste pennewaerde in die mercten deser werelt daer mede op copet. Ende want onse lieve here[14]) ons mit drien

---

1) *In het hs., waar het woord niet afgebroken behoefde te worden, staat* hoecheden; *omgekeerd heeft b.v. het hs. in 34:* waerdich-heit, *waar ik afdruk:* waerdicheit.

2) Q. in latine h. ambicio. K. in clercs. M. onder den clerken. D. in duutsche, dat is des duvels 3) KD. froyt. PM. braet. 4) BMKQGP. wil.

5) G. tegen veinsen fl. Q. sim. ofte veinsen. D. hi mede fl. e. pl.

6) M. gheestelike g. Q. ghelyc ghiften g. ghelyc verteren. G. geclic gichten.

7) K. hi vermaecse wair hi can ende maect heimelike opsetten. D. set . . . raet of opset. 8) PKMB. int clercs. D. in clercscap.

9) AHBK. dieninghe. M. dievinghe. D. dieverie. P. diefinne. G. dievegghe. Q. dievigghe. 10) GB. behoert . . . af toe.

11) Q. torren. P. blochusen. *Alle and.* clochuse.

12) D. b. des velts. B. des waldes. 13) P. ghebrechte. 14) D. onse milde here.

manyeren van gaven begaeft, so deelt die duvel oec dese ydele glorie
18b in dryen om dese drye gaven te co-||pen.

42. Dese eerste gave is die gave der natueren, die ander gave[1]) der
avontueren, die derde die gave der graciën.

Die gave der natueren ghevet god in dryen manyeren, als inden
live, inder sielen, ende in beyde. Eerst in den live, als in scoenten,
in ghesontheden, in crachten, in gheringhicheit, in coenheit, in
edelheit, in wel singhen ende des ghelijcs[2]). Nu inder sielen, als in
claer sinne nauwe te verstaen[3]), in subtijlheit behendich dinc te
vijnden[4]) ende in goeder memoriën langhe te onthouden ende des
18c ghelijcs. Nu in beyden, als || in allen natuerlicheden, sedicheden,
in miltheden, in ghetempertheden, in goetlicheden ende des ghelijcs.
Dit sijn alle die gaven der natueren, daermen gode sonderlinghen
of te loven ende te dancken heeft[5]), mer die hoverdighe menschen,
die god dit ghegheven heeft, lopen daermede ten duvel ende ver-
copen hem dese ware om den penninc der ydelre gloriën voorscreven.
Aldus wort god vertoernt, daer men hem mede dienen ende dancken
soude[6]). Diet nauwe wil merken[7]), so doetmen mit ydelre gloriën
18d in menigher manyeren sonde in al desen gaven der naturen, die || ic
mit corten woerden overlopen[8]) hebbe; als een yghelijc in hem
selven alre best merken mach.

43. Dit sijn die gaven der avonturen, als: hoecheit, rijcheit, gheluc in
allen hoecken van tijtliken dinghen[9]), daermen in menigherhande
manyeren in sondighet. Want als vrou avontuere hoor rat omme
keert, dat die mensche[10]) boven sit, als of hi opten oversten swinghel[11])
vander molen sate, daer wayen alle die .XII. wijnden der ydelre
gloriën, so is die mensche in groter gloriën[12]) ende denct in sijnre
19a herten eerst op sijnre groter waer-||dicheit, dan op sine vrome stout-

---

1) GMPQ. die gave.

2) KQPD. scoenheden. MP. in sc. in cratten. D. ghes. edelh. gher. in singhen in spreken. BMKQGP. spreken e. singhen.

3) Q. claren sin om te verstane. D. nau een dinc te v. e. in memoriën.

4) K. beheinde. G. vendene. Q. in behendicheden om eenich d. te vindene.

5) Q. af es sculdich te dankene.

6) G. w. god daermet. P. gode daermede. BKP. dancken e. dienen.

7) P. diet te rechte an wil merken. D. ende alsment wel merken wil.

8) P. overghelopen. 9) H *als* A. *Alle andere:* in allen tijtliken dinghen.

10) P. die vrou der avonturen ommekeert dat een m. D. als dat rat der a. is int hoechste gekeert ende dat die m.

11) MP. vloeghel. D. vloghel of sw. PQKMB. van der wijntmolen.

12) *In* AHM. *ontbreekt* so is die mensche in groter gloriën. *De lezing is overgenomen uit* PQGB; K. so is hy in so groter gloriën want die twaliff wijnde der hoverdiën ende ydelre gloriën hem gestadeliken an wayen ende doen hem inder herten dencken up dese punten na beschreven. Eerst up. D. soe wayen daer.

heit, dan op sine overvloedighe rijcheit, dan op sijn grote gheselscap, dat hem volghet[1]); dan op sijn ghesinne, dat hem dienen moet; dan op sijn scoen woeninghe, dan op sijn gadelike paerde, dan op sijn fressche harnassche[2]), dan op sijn costelike clederen ende gordelen[3]), dan op sijn cyerlike huus raet, dan op die grote ghiften ende eer, die men hem over al doet; dan op sinen goeden name[4]) ende dat grote lof, dat hi meent datmen in allen landen van
19b hem spreect; aldus sit die keytijf dan ende glori-‖eert, dat hi selve niet en weet, waer hi is, ia dat hi dicke hem selven niet en kent. Dit sijn die .XII. winde der ydelre gloriën, dat is te segghen die .XII. manyeren, daer die ydel glorie mede tempteert[5]) den ghenen die in hoghen stade sijn, also wel den gheesteliken als den waerliken[6]), inden clercken als inden leeken. — Aldus hebdi nu ghehoert hoe een mensche mit ydelre gloriën sondighet in den gaven der avontueren.

44. Die derde gave, diemen die gave der graciën heet, dat sijn
19c duechden ende goede werken, daer die ‖ wijnt der ydelre gloriën alre hertste teghen waeyt; ende dicke waeyt hi die meeste bome ende die hoechste toerne eerste ter neder[7]), dat is die beste lude ende die reckelicste. Ende in deser gaven voorscreven tempteert[8]) die duvel enen mit ydelre gloriën in dryen manyeren. Die eerste temptacie is inwendich in des menschen herte, wanneer hem een vervroechdet[9]) van heymeliken goeden werken, die hi ghedaen heeft in beden of in waken of in anders enighen heymeliken goeden dinghen,
19d dat hi heylichliker of heymeliker mit onsen here ‖ waent wesen, dan hi is. Dat ander is, wanneer een en ghecke blijscap[10]) voelt in hem selven, om dat hi siet of hoert, datmen hem voor reckelic of geestelic hout. Dat derde is, wanneer een begheert[11]) der menschen lof ende daer om properliken[12]) sijn goede werken doet, meer dan om gods willen. Aldus hebdi drie manyeren ghehoert, daer hem een mensce[13]) mede besondicht in ydelre gloriën inden gaven der graciën. Gi hebt oec ghehoert, hoe die duvel in die ander twee gaven
20a voorscreven mit ydelre gloriën tempteert, in[14]) dien gaven der na-‖turen

1) G. navolghet. 2) Q. baghelike peerde.. blinkende harnasch. P. vrieske h.

3) D. cleder ende iuwelen dan.. huusraet.. paerden ende op sijn harnas ende op syn gr. eer. 4) P. hogen name.

5) A. tempteert teghen (*doorgeschrapt*) den ghenen. K. tempteert ende aenvecht. 6) PGQKM. in gh. als in w.

7) GQ. torren. M. meeste boem ende hoechste boem. P. daer neder. B. der neder.

8) BGKQPD. Ende ghi sult weten dat in deser g. der gr. so tempteert.

9) BG. hem vervrouwet. K. hem verblidet. Q. een m. sere verblidet. D. h. verwondert. P. verhoverdighet.

10) D. hi een. Q. eenighe g. bl. 11) D. hi begheert. 12) P. puerliken.

13) QD. die mensce. 14) KD. als in den g.

ende der avonturen. Daer om machmense wel des duvels penninc heten, daer hi dese drye gaven voerscreven mede coept.

Nu hebdi ghehoert die vijf tacken, die uter hoverdiën wassen.

45. Die seste tacke der hoverdiën is ypocrisie, dat is een sonde die
den mensche anders doet scinen van buten, dan hi van binnen is;
daer om so sijnt [1] al ypocriten, die den gheesteliken man maken of
conterfeiten [2] ende dies niet [3] en sijn inder waerheit; die meer
den name begheren, dan die daet. Ende dese ypocrisie deelt hoor [4]
20b an dryen: dat eerste is een ‖ vuyl onreyne ypocrisie, dat ander een
ghecke sotte [5] ypocrisie, dat derde een subtile ypocrisie. — Het is
een vuyl onreyne ypocrisie, die die werken der onsuverheit [6]
doen of begheren daerse verborgen wesen mach, ende maken den
mensche geesteliken [7] van buten voor die luden; dese hiet onse
lieve here die ghemaelde grave [8] of die vergulde ende wel te recht,
want si sijn buten scoen ende binnen vol verrotter vuylnissen. —
Dander mogen wel ghecke [9] ypocriten heten, dat sijn die in reynicheden van lichaem ende in vele abstinenciën leven ende grote peni-
20c tencie ‖ ende veel goeder werken doen, principaliken om der werlt
lof, datmense [10] voor heilige lude houden sel. Dit sijn te recht ghecken gheheten, want si sijn liever des duvels martelaers, dan si
gods confessoren worden. Dese lude maken van goeden goude of
46. sulver valsche penninghe. — Die derde, diemen subtile ypocriten
heet [11], dat sijn die mit subtijlre gheveynstheit [12] stelen ende cryghen
willen digniteyten of prelatuerscappen [13] of anders hoecheit van stade.
Dese lude sijn niet te kennen [14], eer si den staet verworven [15] heb-
20d ben van hoecheden, want si doen al dat goede luden billix ‖ doen

---

1) P. sijnt ypocryten die hem gheestelic vensen te schinen ende niet en sijn mitten werken of mit gueden exempel, mer meer.

2) K. man conterfeyten in den scyne van buten dies inder waerheit niet en sijn van binnen. 3) B. ende des niet. Q. ende alsoe niet. D. ende niet.

4) P. dese ypocrijtscap. 5) M. ghecke soete. 6) KD. onkuuscheit.

7) MPGKQD. den geest. m. K. in schijn van b.

8) BMG. die maelde gr. of die verg. heit dese o. l. h. Q. onse here inder ewangeliën seit van dese dat si sijn als. K. Dese geliken wel den vergulden of bemaelde graven die buten scoen scinen ende binnen vol verrotter bene ende stinckender wormen sijn. D. dit syn wel die ghem. gr. als jhesus seit want.

9) G. dwase.

10) D. ende omdat. K. om prijs e. lof van der w. te crigen ende omdatmen segghen sal dat sy goede heilighe m. sijn.

11) PQ. ypocrisie. Q. daermede sijn besmet de menschen die.

12) P. ghevensicheit. D. gheveinsdicheit. M. veinscheit.

13) Q. gecrigen hoecheden of prelatueren. D. cr. w. waerdicheit of pr.

14) *Meeste hss.:* en sijn. B. bekennen. 15) D. staet der h. vereregen.

souden mit allen goeden werken; si veynsen hem oetmoedich, geestelic, goetlic ende minsamich, thent si[1]) alle totter hoecheit clymmen ende comen; mer wanneer si inden staet van hoecheden of van machten sijn[2]), so tonen si eerst, wat si langhe verborghen ende inder herten ghedraghen hebben: so sijn si hovaerdich, gierich, vrec ende wreet, so machmen an haren vruchten sien, dat die bome nye goet en was, hoe scoen dat hi bloeyde, ende dattet al ypocrisie was, hoe si te voren lyeten[3]). — Aldus is ypocrisie die seste tacke der hoverdiën.

47. Die sevende tacke der hoverdiën is ghecke[4]) anxt of ghecke scaemte,
21a dat een mensche laet goet te doen van scaemten[5]), want die werlike[6]) lude segghen souden, hi beghonne[7]) te lollen, hi waer een pylaern byter of een lollecater[8]). Dese luden ontsien hem der luden scymp[9]) meer dan des strenghen oerdel gods. Dese scaemte coemt uut eenre ghecker begheerten, den quaden te behaghen. Daerom ist oec een dochter der hoverdiën ende die sevende principael tacke die uter wortel[10]) der hoverdiën wast, daer menich mensche tgoede om laet
21b ende tquade om doet. — Al-||dus sijn dese seven voerscreven, ontrouwe, versmadenisse, verweentheit, ambici, ydel glorie ypocrisie ende onrechte scaemte die .VII. principael tacken die uter wortele der hoverdiën wassen, dat die outste[11]) dochter is des duvels ende dat eerste hoeft der helscher beesten, als voerscreven is.

48. Dat ander hoeft der helscher beesten voorscreven is nijt, dat is een serpente dat al venijnt dattet siet. Nijt is des duvels dochter ende des doots moeder, want overmits nijt des duvels so quam die doot eerst in der werlt. Nijt is een sonde, die den bosen mensche
21c alre ghelijcste ma-||ket den duvel[12]), horen vader, want die duvel haet alre luden welvaert[13]) ende minnet alre luden qualic varen[14]).

---

1) GMK. minsam. B. minsantent si. Q. ghemeensam. P. mynlic. KD. totter tijt toe dat. GQ. tot dat si.

2) P. want si aldus ghecomen syn tot. K. gecomen sijn.

3) K. dat si toenden. P. hem gelieten. M. hem lieten. D. bl. want si schenen goet ende men vintse quaet. Die s. 4) G. sotten anxt. D. onrechte.

5) B. scaemden. G. scaempen.

6) AH. wertlike. *Andere* werlike, wereltlike enz.

7) GQ. hi begint. D. siet hi begint.

8) D. of hi wort een lollaert of een pilaernebiter of desghel. GQ. pileerbitere. BMKQ. lolcater. P. lollert.

9) G. hem meer der l. scoppen. D. dan des strengen rechters oerdeel.

10) D. uut die vuil w. K. uut den boom der h. 11) D. overste.

12) P. die den mensche die boesheit syn den duvel alre ghel. m. h. v.

13) D. welvaren. 14) GHKQMB. qualicvaert.

Also doet oec die nydighe mensche, is oec des duvels ule of vledermuus[1]), want hi en mach niet bet sien die claerheit der duechden in enen anderen, dan die ule of vledermuus die claerheit der sonnen.

Dese sonde deelt hoor in drie principale tacken, want eerst so sciet dit serpent sijn venijn den nydighen inder herten[2]), als inden ghedachten; dan inden monde, als inden woerden; dan al tlijf al doer, als in allen werken.

49. Eerst in der herten || in drye manyeren. Want een nydich mensche
21d is therte so vol venijns[3]), al siet hi of hoert hi enich goet van enen mensche, hi oerdelt quaet ende trect altoes ten quaetsten[4]). Hi gheliket[5]) der spinnen, die tfenijn trect uter bloeme, daer die bye honich[6]) uut trect. Aldus doet hi sijns selfs scade in allen dinghen[7]); die nydighe mensce heeft dat herte so vol valscher oerdel[8]), datmense[9]) niet tellen en mach. — Ten anderen male, wanneer die nydighe mensche enich quaet hoert van yement — het si inden live, als siecte
22a of quetsinghe[10]) of dat yement doot is, of inden avontuer-||liken goede, dat een scade ghenomen[11]) hevet of arme wort, of inden gheesteliken goede, dat hi van yement goeders hoert segghen, die in sonden of in scanden ghevallen is, daer yements goede name mee vermindert is — des vervroechdet hem die nydighe mensce in sijnre herten, dat ment an al sinen ghelate gewaer worden mach. — Ten derden male als die nydighe mensche yet goets van yement hoert, het si in goede der natueren of der avonturen of der graciën, daer ic voer of ghesproken hebbe, so coemt hem een
22b droefnisse over, dat hem sijn herte smertet[12]) daer of; || ja dat doet hem so wee, dat hi vroliken nyement toe ghelaten en can[13]), noch dat hi gheen blijscap hebben en mach. — Aldus moghedi sien, dat die nydighe mensche mitter herten in drien manyeren sondighet: in valschen oerdelen, in quader vroechden ende in duveliker droefnissen.

50. Des ghelikes sondicht hi oec mitten monde. Want sulc wijn als int vat is, moet immer uten bongate pruusten[14]); ende want des

---

1) Q. huul. B. vlieghe of vledermuis. MD. des d. vledermuus.

2) D. den n. dat vier inder h. Q. dats in den ghepeise ofte in den gedachten.

3) P. venijndes. 4) K. oordeltet ende treeket altijt in tquaedste.

5) HMKPQ. slacht. BG. slecht der. D. die altoes uut die bloemkijns venijn treet.

6) BKP. dat honich. 7) D. dinghen. Ten anderen 8) HKP. oerdelen. GQ. oerdele.

9) P. datmens. M. men daer. BG. mender. H. mer. Q. men dat.

10) G. quetsure. Q. siecheit. 11) MBGK. geleden.

12) Q. sweert.

13) K. niemant vroylic gelaat toenen. Q. niemende vroudelic ghelaet bewisen. P. dat hi n. tolaschen (*sic*) en can. GBMD. niem. vrolic.

14) Q. want someghe wine als si in een vat sijn moten emmers uut den bongate bruschen. B. bungaet. M. bundgaet. K. toten bongegaet uut. P. totten spondgaten uutpr. G. pruyschen. D. uten bonghegate uutpruysten.

nydighen herte vol venijns is, so berstet oec ten monde uut in drye manyeren van venijnden woerden, daer Davidt of seit in den souter:
22c Die mont || des nydighen menschen is vol van bitterheden [1]) ende vol drochnisse [2]). Want een nydich mensche, hoert hi quaet van yement segghen, hi seghet [3]) sijn daermede toe ende helpet breyden; hoert hi yements scade, hi lacht ende hi en can hem niet gheveynsen, ten moet uut bersten, datter in is: hi seghet dat hem also leet is [4]), als of sijn coe twee calver hadde of des ghelijcs; dat is die een manier. — Die ander manier is: hoe hi die lude valschelike mitter herten gheoerdelen mach [5]), so doet hi oec mitten monde,
22d dat hi nymmermeer duecht van yement en seghet, || mer al tquades [6]) dat hi weet ende ghenoech meer dan hi weet, want hi ghenoech
51. daer toe lyecht ende oerdelt al haar duechden ypocrisie [7]). — Dat derde is: hoert hi yet goets van yement, dat hi dat vercleent ende vermindert [8]) waer hi can; ja en derre hi daer niet openbaer quaet of segghen, so cleet hijt mit eenre gheveynstheit ende seit: «Ic hoor gaerne van u dat ghi den man so prijst, want dat coemt ymmer uut duechden; mer ic weet wel dat ghi wat anders van hem weet». Seghet een man [9]) dan weder neen, so segghense [10]): «Ic en wil die
23a eerste || niet wesen diet u dan segghen sal, want ghi sullet wel van honderden [11]) horen, moechdi een corte tijt leven; sijn geveynstheit en mach niet langhe verholen bliven, sijnre tuusscheriën [12]) wort te veel!» of des ghelycs, daer si den luden quaet vermoeden mede maken op goede reckelike geestelike luden [13]) der duechden, die si benyden [14]), ende die hem nye leet en deden [15]) anders dan van rechter venijnder nydicheit en moghen si nyement horen prisen dan hem selven.

---

1) B. vol van. Want. M. vol boesh. Want. K. vol valschs venijns. Q. vol van alder ondoghet. G. vol g. b. ende loesheden. P. al vol venijnts ende altemael oec valsch. Want 2) H. drochs. B. bedrochs.

3) P. settet. D. so seit hier rechtevoerts tsijn toe.

4) B. soe leide. K. datter hem lede toe is of. D. oft sijns selfs coe ofte calf waer. Dit is die een m.

5) PGQKMB. ordelt. 6) BHMKQGPD. tquaetste. 7) D. ipocrijtscap.

8) M. vercl. e. vernuwet ja. P. verminnert.

9) D. dan seit die ander: «Ic en weet daer niet van dan guet». So seit die nidighe.

10) B. een ander man weder. MK. een man weder. Q. een mensche.

11) G. van hem honderden. MPQ. van hem horen. B. van hem derden horen. D. van hondert menschen. K. wel ander mair van hem vernemen.

12) MP. boveriën. D. sijn tuyscherie valt te veel.

13) Q. hier mede maken si den luden quaet vermoien op g. g. menschen.

14) KQ. derwelker duechden si beniden. G. wijs duechden. D. luden hoer duechden.

15) D. die beniden si daer si nye hinder of en hadden ende niet dan van r. v. n. ende si en moghen. K. beniden nochtans dat sy hem nye l. en d. mer van r. n.

52. Nu heeft die nydighe mensche oec drye manyeren van venijn in
23b sinen werken, also hi hevet in sijnre || herten ende in sinen monde,
als ghi ghehoert hebt. Want die natuer des nydighen is, dat hi
alle des menschen duechden gaerne lesschen ende te niet maken
soude, sijnse cleyn, middewaert[1] of groot. Daer om is hi van der
naturen, dat die basiliscus is: daer en mach geen groen bliven[2], daer
hi bi is, noch gheen gras noch cruut noch bome; ende die duechden
hebben drye staden[3] nader evangeliën: eerst sijnse, ofse inden
grase[4] waren, also ionc coerne eerst op gaet; dan scyeten si haer
aren ende bloeyen; dan wordense vol coerns ende vruchten ende
23c worden rijp[5]; recht aldus sijn oec som || menschen in enen goe-
den suverliken beghinne[6] van duechden, of si inden grase scoon
uut ghesproten waren[7], daer die nydighe mensche grote nijt op hevet
ende doet daer toe al dat hi can, dat hise daer gaerne of toghe.
53. Die ander nemen toe in allen duechden ende in enen goeden name,
hetsi tot gode of totter werlt, die scyeten hoer aren ende bloeyen,
daer die nydighe mensche[8] harde besich om uut is dien goeden
name[9] te minderen mit allen werken, die hi ghedoen can: hi saeyt
discoert[10] tusschen hem ende horen vrienden, hi rijt, hi iaecht[11],
23d hi queest, hoe hi haren name || verminderen mochte in enigher men-
schen herte, daer en laet hi hem niet in vaken. Die derde sijn vol-

1) GKMQD. middelbaer.

2) K. want waer die b. is, daer en mach geen boom noch gras noch cruut of vruchte groen bl. Q. van des b. natuere, bi den welken gheen groen bliven en mach noch gras. D. bliven, ist gras of boem of cruyt. Also en mach een recht nidich mensche niet ghedoghen, datter iemant inden werelt voerspoet heeft in enighen zaken; ende siet hi yemant die hem beghint te beteren in duechden, of dat hi volcomen wert in doechden, daer arbeit hij om, al dat hij mach (fol. 18b), mit raden ende mit werken, mit arbeiden, ia menich werven sijn slaep daerom te scoren (*lees:* storen), op dat hi wat visieren conde, daer hi dat mede benemen mochte, ende hoe dat hi der gueder lude guede werken mochte achterwaert setten; ja hi eet sijns selfs hert, datmen so veel guets vanden luden seit ende daer doet hi al syn macht toe, dat te benemen waer hi kan. Dese sonde is so seer anxtelic (§ 54).

3) A. scaden. GQ. stade. H. staden.

4) Q. garse w. als dat coren, wanneert ierst op rijst, so scietet sine aren ende bloyet. K. geliken jonc koorn, dat ierst up sciet, dan crigen sy aderen ende bloeyen, dan warden vol kerlen. H. aderen.

5) B. rypt.

6) B. sommighe guede m. in s. beghinsel. HQPGKM. beginsel.

7) G. oftse inden grase stonden ende spruutten uut.

8) Hs. menschen.

9) A. man. QK. name. M. harde om uut is dien g. naem te m. P. harde behendich om is uut.

10) P. twiedracht. G. onvrede.

11) BQ. hi iaecht hoe. G. si riden, si iagen, si ketsen, hoe si h. n. mindren m. A. quueest.

comen goede menschen, die veel duechden ende goeder werken doen, si sijn vol vruchten ende rijp in alre duecht [1]. Dese benijt die nydighe mensche alre meest, ia hi etet sijns selves herte [2], datmen so veel goets van den luden seghet. Hi verlyest menighen nacht slaep [3] daer om, dat hi gaern wat versieren [4] soude, dat hi [5] hem horen goeden name mede doden mochte; daer doet hi mitten cortsten [6] al sijn machte toe mit alle sinen werken, die hi ghedoen can.

54. Dese || sonde is so seer anxteliken, datse selden ghebetert wort,
24a want si is puerlic contrarie den heilighen gheest, die een fonteyn alre duecht is [7] ende daer alle duechden uut springen ende vloeyen [8]. Ende die ewangelie [9] seghet: Wie in den heylighen gheest sondicht, die en salt nymmermeer vergheven worden, in deser werlt noch inder ander, want hi sondicht uut sijnre quaetheit [10]. Mer dat selmen verstaen [11]: want gheen sonde so groet en is, god en vergheefse [12] den ghenen, die goet betrouwen [13] in hem hebben ende volmaecten
24b rouwe van goeder herten; mer waer crighet || die mensche berouwe van sulcker sonden? want berouwe is een die groetste gave ende gracie, die god overmits den heilighen geest yement geeft, ende dese sonde benijt die gracie des heylighen geestes, want hi [14] ander lude goede werken oerloecht mitten ghedachten, mitten woerden, mitten werken, als voorscreven is. Die dese sonde doet, hi vervolcht [15] die reckelike lude mit venijnder nydicheit, als die Ioden onsen lieven heer deden [16].

55. Ende du selste weten [17], dat ses sonderlinghe sonden sijn, daermen teghen den heilighen geest mede sondicht.
24c Die eerste || is vermetelheit, dat enen dunct hi en behoeft der ontfermherticheit [18] gods niet, hi hoept hi is goet ghenoech onverdoemt

---

1) K. vol riper vr. e. alre duechden.
2) K. hi et syns selfs h. van ongenoechten ende van nidicheden, om dat men. Q. vleeschs ende herte. 3) QP. nachtslape. K. sl. opdat hi.
4) M. g. uut visieren. G. viserende s. 5) BMKGP. daer hi.
6) G. met consten. 7) BGKP. alre goetheit is daer.
8) A. bloeyen. *Alle var.* vloeien. D. vl. e. spruten.
9) P. dat ewangeli. D. Ihesus seit inder ewangeliën.
10) BGQD. s. propere q. K. properre eigen q.
11) A. Over dat selmen v. PM. eigen q. Mer datment gheliken verstaet want. Q. geheelic v. KD. Mer dat salmen geesteliken v. Q. Mer dat sal men geheelic v. BGH. Mer dat salmen gelike. 12) M. verghetse. 13) AHBMP. berouwe. QKGD. betrouwen. 14) Q. si .. oerloghen. D. hi beroeft na sijn vermogen ander lude g. w.
15) M. hi vervloect.
16) D. ioden Ihesum deden. Wat sonden in den h. g. sijn. Nu sulstu.
17) K. Hier zullen wi w. dat zes.
18) Q. de ierste es verwaenth. ofte vermetenh. dat enen d. dat hi der ontfermenessen ofte genade. BKP. bermhertich.

te bliven. Dese doen die ontfermherticheit van hem vlyen ende rechtverdicheit sal hem te sware worden; aldus doen veel lude sonde in hopen [1]. — Die ander is mistroest of wanhope, die meent [2], dat god niet vergheven en sal so veel sonden, als hi ghedaen heeft. Dese sonde neemt gode sijn ontfermherticheit als vermetelheit voerscreven hem sijn rechtverdicheit neemt. — Die derde is verhert-
24d heit [3] van herten, datmen in cler-||gye obstinacie heet, dat is dat een mensce so versteent ende verhart is inder boesheit [4], dat hi hem niet veroetmoedighen en wil ghenade te bidden of sijn sonden te
56. beteren. — Die vierde is versmadenisse [5] van penitenciën, dat een mensche in sijnre herten denct: «Ic en wil dese penitencie niet doen, het is al queteringhe; ic en wil doch die sonden niet laten», of: «Wat hevet god mit deser visevasen [6] te doen, mit minen vasten of beden of des ghelijcs?» ende en dencken niet, hoe vele een warachtighe
25a clene [7] penitencie hier of legghen mach. — Die vijfte is oerloghen of te wederstaen die gracie gods of die genade des heilighen geestes [8] in hem selven of in ander luden als voerscreven is vanden nydighen. — Die seste is teghen die waerheit te oerloghen [9] of te weder staen willens ende wetens, sonderlinghe die waerheit der gheloven, ons kersten ghelove. Al dese sonden voorscreven sijn tegen die goetheit des heilighen geestes ende sijn so groet, datmen cume tot ware penitenciën daer of comen mach [10] of tot waren leet sijn ende daer om wordense selden vergheven.

57. Dat [11] derde hoeft deser helscher beesten is toern. Mer || du suls
25b weten, dat daer één manyere van toerne is, dat gheen sonde en is, mer doghet: dat is die toerne, die goede geestelike lude tegen quade

1) D. veel menschen zeer lastighe sonde in onredeliken te hopen.

2) D. dat is een meent. K. dats dat een mient.

3) Q. verh. ofte versteenthede. D. volherdicheit.

4) K. is van herten in der b.

5) DB. versumenisse.

6) G. vijsvasen. P. vivase.

7) BGQPMD. w. oetmodelich cl.

8) P. des ghenaden. K. geests. Die zeste. Q. Die vijfste es nidicheit vander graciën siins evenkerstens, so wanner dat een siet ofte meret eeneghe gave ofte gracie gods in eenen anderen mensche ende dat benijt, als vore ghescreven es. Dit es sonde inden heleghen gheest. Die seste es der waerheit wetens ende willens te wederstane ofte der ieghen te stekene sonderlinghe ieghen de waerheit ons.

9) BMK. is die w. G. oerdeele. D. is die w. te wederst.

10) G. te wareger. P. sinnen so gr. datmen niet wel tot p. e. waerachtich berou comen en mach. D. datmen sonder waerachtighe pen. daer niet of c. en can of en m. ten waer dat hier seer gr. berou of hadde.

11) *In Q., als meestal, een opschrift:* Vanden gramscape welke es die derde dootsonde.

menschen hebben [1]). Mer die ander toerne [2]) is seer groot sonde
ende is een felheit van herten, daer veel tacken uut wassen, mer
sonderlinghen vier, dat sijn vier oerloghen die die felle menschen
altijt hebben.

Die eerste oerloghe is teghen hem selven, want als toern enen
fellen mensche verwint, so quelse [3]) hem aen siele ende aen live,
want so en mach die mensche slapen noch rusten; ja hi en mach bi
25c wilen eten noch drincken [4]) van toer-||ne ende crighet den rede op
sine kennebacken [5]) of een ander droefnisse of quale, dat hi gaet
quellen [6]) ende valt ten lesten in een siect, daer hi of sterft. Aldus
is toern een vier dat sijns selfs huus verbarnt [7]), daert in ghemaect is.

58. Dat ander oerloghe dat die felle mensche hevet is teghen gode,
want toern of felheit brenct den mensche dicke daer toe, als hem
enighe teghenheit of ongheluc [8]) ghescyet aen tijtlike goede of aen
sinen live van siecten, of dat hi enighe vriende verlyest of in eny-
ghen anderen dinghen [9]), die hem niet te wille en ghescien, dat hi
25d te-||ghen god daer omme murmureert ende quaet spreect ende dat hi
sweert ende doemt ende vloecket gode [10]) ende alle sijn heylighen mit
menigher leliker blasphemie.

Dat derde oerloghe dat die felle mensche hevet is teghen die
ghene die onder hem sijn, als sijn wijf, sijn kijndere ende sijn ghe-
sinde [11]), want een fel mensche wort dicke also uutsinnich van toerne,
dat hi slaet [12]) wijf, kijnt ende ghesinde [13]) ende breect [14]) scalen,
cannen ende potten ende al dat hem inden weghe staet, recht of
hi puer rasende waer, als hi oec inder waerheit is.

59. Dat vierde oerloghe, dat die toer-||nighe felle mensche hevet, dat is
26a teghen sijn nabueren [15]) ende naesten, die bi hem sijn [16]). Hier was-

---

1) K. omdat sii se in sonden sien vallen ende bliven. D. om hem tot beteringhe te brenghen.

2) Q. die uut felheit des herten coomt is grote zonde ende daer wassen veel tacken uut.

3) P. quellet hi hem selven. K. quellet hi hem. M. queltse an.

4) Hs. drincke. 5) P. op sinen hals. B. aen sine k.

6) M. quelen. Q. al quellende. G. quelende. 7) BK. bernet.

8) K. enich wederstoet of onghelue ghesc. D. als hem dunct dat hem enich onghelijc ghesc.

9) K. ghesc. aen vriende aen mage of an sijns selfs liive of an enigen anderen dingen. D. mit siecten of syn vr. verl. of des ghelycs dat hem niet.

10) K. spr. ende vloect e. zweert ende vermaledijt god. P. vervloket.

11) P. kinder of enigherhanden van sinen ghesinnen. QD. huysghesin.

12) K. ontsinnet van toorn dat hi vloect stoot ende slaet.

13) Q. syn gheselscap. D. kinder of al dat bi hem is.

14) K. br. ende verderft. Q. breket in stucken. P. glasen crucken potten e. cannen. 15) BGD. ghebueren. Q. naghebueren. 16) K. bi hem gheselen.

sen veel quader tacken uut, doch sonderlinghe seven, die al die een na den anderen volghen ende die leste altijt die quaetste sijn [1]). — Die eerste is sceldinghe. — Die ander bi blivende toerne [2]). — Die derde hat. — Die vierde is vechtelic [3]). — Die vijfte is begeerte van wraken. — Die seste is dootslach, die daer dicke of coemt. — Die sevende is een heel oerloghe, dat dan onder die vrienden daer of op staet [4]), want daer twee machtighe luden teghen een [5]) beghinnen te
26b oerloghen, daer || coemt dicke veel quades of. Daer blijft menich onnosel mensche om doot, die daer nie scout toe en creech. Daer worden vele armer luden haer huse om verbernt [6]), haer goet ende have gherovet ende ontnomen. Daer werden dicke kerken om verbernt ende ontvrijt [7]). Daer worden veel mannen ende wiven ende kijnderen om onterft ende ontgoet, datse in elenden moeten striken [8]) bidden haer broet, ende veel ander ontellike quaet dat daer of comet, daer eens menschen toerne of felheit die eerste sake of is. Ende daer om
26c so is hi dit voor gode sculdich te beteren ende || weder te keren, die daer een oersake ende een beghin of hebben gheweest [9]), ende alle die heren ende haer hulpers [10]) die daer toe gheholpen hebben mit rade of mit dade, die sijnt al sculdich weder te keren ende te beteren; ende daer om staet seer in die waghescale mit hem van haerre salicheit, want si en hebben geen macht te beteren noch weder te keren dien scade, dien si ghedaen hebben [11]) ende als die wael seit: «Il comvient rendre ou pendre», «men moet wederkeren of hanghen leren».

60. Dat vierde hoeft deser helscher beesten voorscreven || is die dicke
26d die traecheit heet [12]), dat is loyheit ende verdryet in allen goeden werken [13]). Dese sonde werpt uut alte veel quader tacken, want

---

1) P. die altijt die leste die quaetste sijn.

2) BPD. dander blivenden t. Q. ghedureghe toern.

3) G. vechtinge. Q. ghevechte. 4) Q. comet. K. oprijst. 5) PKD. tegen malcander.

6) D. huyskyns verbernt haer goet beroeft ende veel kerken verderft ende zeer veel des ghel. dat daer of comet. BMKGQ. af gebernt.

7) K. goet geroeft ende afgescat. Dair w. kercken om gebroken ende ontvryet. G. tebroken. M. gebroken.

8) B. alleen dan moeten str. P. soe dat si moeten gaen om hoer broet ende veel a.

9) D. is hi voer gode den rechtvaerdighen rechter sc. altemael dese voers. dinghen te b. ende weder te geven die daer een fondament of een saeck of heeft gheweest. Q. een occusoen ende beghinner of hevet ghesiin. P. occasi ende een beghin. G. oesuen. K. occasoen ende een oirzaick. B. te beteren. Ende daer om steeet seer in die. 10) Q. hulpe.

11) P. hebben. Dat vierde. 12) PDKB. is traecheit.

13) PB. ledicheit. K. Dats dat een loy is ende verdriet heeft.

traecheit doet enen mensche quellen [1]) ende loyliken ende traechliken
hem beghinnen te beteren [2]), noch qualiker voort gaen in beteringhen
ende alre qualicsten eynden.

Een quaet beginsel hevet die traghe mensche om ses ghebreke. —
Dat eerste is laeuheit [3]) of slapheit, dat een mensche onsen lieven
here [4]) laeulike of slaplike [5]) mint, die hij is sculdich sterckelic [6])
27a bernende ende vierichliken te minnen, ende daer om wort die ‖ mensche
laeuwe ende cout enich goet te doen. — Dat ander is saertsheit [7])
of dertenheit van herten, dat is des duvels coets [8]), daer hi hem op
rust ende seit totten traghen mensche: «Du biste alte saertselic ende
dertenlic [9]) op ghehouden. Du biste een recht edel mensche inder
natueren ende teder van complexiën, du en moghes dese strenghe
penitencie niet doen, du en soudeste sterven eer dijn tijt in deser
61. herdicheit». — Dat derde is ledicheit, dat een sonde is, die veel
quaets doet, so die scrift seit, want wanneer die duvel enen mensche
27b ledich vijnt, so werpt hi hem ‖ een beenkijn in die mont op te
byten [10]): so werpt hi hem quade gedachten in [11]) ende doet hem be-
gheren boeverie [12]) ende ander sonden, daer hi sinen dueren [13]) tijt
onnutteliken mede verlyest, daer hi hemelrike [14]) in verdienen mochte
mit goeden gedachten of oetmoedighen werken van buten. Daer om
is ledicheit seer te scuwen. — Dat vierde is swaerheit [15]), dat een
mensce also swaermoedich is, dat hem gheens dinghes en lust, dan
te legghen rusten of slapen, die som sijn wel wacker ghenoech in
27c waerliken dinghen te doen [16]), die hem ghenoechlic ‖ sijn, mer in
gheesteliken dinghen sijn si swaer; si versumeden liever vier missen
62. of mettene dan één zweeten of slapen [17]). — Dat vijfte is loddernie [18])
of loyardie, dat een seer vuyl sonde is, wanneer een mensche in sonden

[1]) G. quelen.

[2]) KMB. mensch qualiken ende loyliken hem beghinnen. P. beteren ende te beteren. [3]) B. lancheit. PM. of slaepheit.

[4]) D. sijn scepper ende sijn verlosser. [5]) PM. slapelic. B. slaply.

[6]) Hs. sterstelic. D. st. mit al synre crachten ende mit al sijnre sielen te m.

[7]) P. saerheyt. MBHG. sartheit. Q. morwichede. K. verweentheit.

[8]) D. bedde.

[9]) G. zaerlic ende weygerlic. PB. saertelic. KQ. totten tr. m. Du biste een recht edel.

[10]) Q. een been. D. aen te knauwen.

[11]) K. seyndt hij hem. GQKMB. onreyn ged. [12]) QD. bovernie.

[13]) KD. costeliken. [14]) D. dat ewighe leven. [15]) K. zwaerheit van moede.

[16]) D. Mer tot wereltlike dinghen te doen sijn si wel seer wacker, die

[17]) P. enen sueten slaep. B. eens sw. D. ende versumen veel liever hoer missen of mettene dan hoer slapen of hoer sweten.

[18]) P. loveriën. D. luyernye dat een vreselike s.

leghet ende voelt die temptacie des duvels ende des vleysches, die hem aen vechten, ende en teemt van rechter loyerdiën 1) thoeft niet op te lichten noch gode niet aen te roepen, dat hi hem verlosse 2), noch hem te byechten of te beteren. Dese slacht enen loyen katijf,
27d die in enen stinkenden put of kerker 3) ghevanghen || laghe ende die dore des kerkers open saghe, mer liever hadde legghen rotten 4) inden kerker, dan hi so veel arbeyts dede dat hi die trappen op clomme ende liepen 5) sijnre straten 6). — Dat seste ghebrec is cleen moedicheit, datmen in clergie 7) pusillanimiteit heet. In desen ghebreke sijn die, die anxte hebben voor niet, die geen goet leven 8) aen en dorren nemen, omdat si duchten dat sijs niet volherden 9) en souden. Si hebben anxt, datse god laten soude, die nye mensche en lyet die sinen troest 10) gheheelike in hem sette; hem gruwelt voer
28a vervaerlike dro-||me of des ghelijcs; si slachten den kijnde, dat voor die ganse niet gaen en der wantse cissen 11) ende blasen; si en dorren in die pat niet gaen voer die slecken 12) die hoer hoernen op steken! Aldus hebdi nu ghehoert die .VI. punten, die enen mensche sijn goet beghin nemen.

63. Nu sijn daer noch .VI. punten daer die traghe mensche ghenen goeden voertganc om ghehebben en can, ende sijn .VI. vlecken des quaden dienst knechtes 13), want nyemant goeders en soude gaerne enen knecht bi hem houden die dese .VI. punten aen hem hadde.
28b Dat eerste is vertrecke-|nisse of lancsomheit 14), dat ander is onachtsomheit 15), dat derde is verghetelheit, dat vierde is weecheit of crancheit 16), dat vijfte is ofnemelheit in duechden, dat seste verleghenheit 18) of ontbliven.

Ten eersten so sondicht die traghe mensche in vertreckenisse, als hem onse lieve here enighen goeden inval verleent 19), yet goeds te doen ende hi dat vertrect ende volghet des duvels raet, die hem seit: «Du biste noch ionc, du coemste noch wel alden dach daer toe

---

1) D. ende en can noch en wil van r. l.
2) P. dat hi hem verhore of te biechten noch hem te b.
3) PGQKMBD. vule st. kerker.
4) Q. boven open siet staen nochtan liever hevet te bliven ligghen rotten.
5) PD. ghinc. 6) D. sonder verboren.
7) GQ. latyne. BMK. clercs. D. cl. dat is die anxt te h.
8) K. goet werck of g. leven. D. dat een geen g. l. en der an nemen omdat hi anxt heeft. 9) B. volbrenghen. 10) P. troest begherde.
11) KD. tissen. P. pruusten. 12) G. clecken. D. daer die sl. in legghen.
13) A. dienstes cnechtes. M. quaden knechts. *De andere* dienstcnechts.
14) P. is verbeidinghe of verdrussinghe. D. vertr. of verlencsaemheit.
15) P. ontachsamh. 16) D. vierde is tederheit.
17) B. ofnemenheit. D. ofnementh. 18) D. ledicheit. Q. ongheduericheit.
19) D. gheeft of verl.

te doen[1].» Aldus belet die duvel den mensce wel te doen. || —
64. Nader vertrecheit[2]) comet onacht-||somheit of rokeloesheit, want die
28c een dinc vertrect of slapende doet[3]), ten is geen wonder, dat hijt
onachtsomliken[4]) doet, want die vertreckende lude, die altoes anxte
hebben, datse horen orbaer te vroech doen sullen, dat syn alle tijt
die onachtsomste lude. Ende diet te recht wil merken, so is onacht-
somheit een sonde daer alle die werelt mee bevlect is, want wenich
luden sijn[5]), si en doen onachtsomliken, dat si sculdich sijn te
doen, gode te vorsten[6]) ende hare evenkersten. — Na onachtsomheit
28d coemt verghetelheit[7]), want wie onachtsom is, die ver-||ghet dicke[8]).
Overmits dese twee sonden, onachtsomheit ende verghetelheit, so
coemt dicke, dat hem die mensche niet te rechte byechten[9]) en can;
want wanneer een mensche onachtsom is van sinen sonden ende dan
verghetel is daer toe, die weet wenich te segghen, als hi biechten
sal, dat seer anxtelic is, want men mach nyement absolveren
sonder waer byechte, daer hoert toe waer berouwe, bekenninghe[11])
der sonden metten monde ende ghehoersamheit in penitenciën. Dese
byechte ende beteringhe is een yghelic sculdich, ende ten is niement
29a so reckelic[12]) van || leven, saghe hi te rechte aen sine ghebreke, hi
en soude wel altijt ghenoech vijnden dat byechtens weert waer[13]).
Mer dese twee sonden voorscreven, onachtsomheit ende verghetelheit,
die verblinden enen mensche dat hij int boec sijnre consciencien
65. niet ghesien en kan. — Na deser verghetelheit coemt weecheit of
tederheit[14]), ende die comet van ghebrec van goeder herten ende van
quader ghewoenten, dat hem een mensce went tot loyheden of teder-
heden[15]). Onderwilen coemt si wel van oneersamheit[16]) of van on-
29b maten, dat men in clergie indiscreci[17]) heet, dat hem een || mensche
in sijnre eerster vuericheit also gheclic[18]) uut arbeyt met vasten, mit
waken ende mit anderen werken, dat hi in een tederheit valt, dat

---

1) MQP. dat te doen. D. guet te doen. Ende dit is des duvels officie te beletten waer hi can den m. 2) D. verlancsaemheit so c. r. M. c. ongheachtsomheit.
3) Q. slappelic. D. of verlanc doet. K. slepende. B. sleipende.
4) M. ongheachtsomlic.
5) D. werelt gemeenliken mede b. is. Want daer syn luttel menschen.
6) B. ten yersten. 7) BD. vergetenheit.
8) K. dicke te doen dat hi doen soude.
9) Q. ghebiechten. 10) D. wat hi over lanc ghedaen heeft.
11) D. kennis. 12) D. guet. 13) D. v. te byechten.
14) P. w. of dertenheit of t. 15) BQ. leecheiden. D. luyerdiën oft.
16) B. onversonnenheiden. K. ongeordineertheden. Q. onversumicheden. G. onversamenheden.
17) M. discreci. D. onmaten dat is dat hem een mensche.
18) B. gelijck.

hem daer na gheen goede werken en smaken, mer cout ende loye
blijft sonder devocie enich goet te doen; dus is die tederheit dat
vierde punt. — Na deser weecheit coemt verslappinghe of ofnemel-
heit in duechden[1], dat dat vijfte punt is; dat maect den mensce
van daghe te daghe slapper ende couder in allen goeden werken. --
66. Na deser verslappinghen coemt dat seste punt, dat een ten lesten
29c met allen laet varen ende verleecht of onblijft[2] van allen || goeden
werken; ende dat is een out seggen: Wie niet en voldient, die ver-
lyest sinen arbeyt ende sijn loen, ende den danc van al dat hi voor
ghedaen heeft[3] — als die Wael seit: Qui seert et ne perseert, son
loyer peert. — Aldus sijn dese .VI. voorscreven punten: vertreckinghe,
onachtsomheit, verghetelheit, tederheit, verslappinghe ende ontbli-
vinge[4], die den traghen mensche benemen sijn geestelike voortgaen
in duechden.
67. Nu sijn daer noch ander ses punten, die den traghen mensche een
29d quaet eynde doen nemen, dat sijn dese: onghehoersamheit, onlijdsam- ||
heit, murmureringhe, droefheit, quale ende mestroest of wanhope. —
Ten eersten onghehoersamheit, want alsmen den traghen iet hiet
doen in penitenciën of in anderen goeden werken, so doet hi sijn
onscout[6], dat hijs niet en vermach noch niet en kan[7]. — Dat
ander is onlijdsamheit, want recht so die traghe mensce niet doen
en mach van ghehoersamheit, so en mach hi oec niet liden in lijd-
somheit[8], also datmen hem qualic sijn best[9] segghen derre. — Dat
derde is murmureringe, want wanneermen den traghen scelt[10], so
30a murmureert hi ende wordet son-||derlinghen toernich ende meent dat-
68. men versmaet. — Dat vierde is droefnisse, want wanneer die traghe
mensche meent, datmen hem versmaet, so gaet hi lupen ende
trueren[11], of hem alle sijn vrienden of ghestorven waren[12] ende
watmen hem dan doet of seit of wat hi hoert of siet, dat verdryet
hem altemael[13]. — So valt hi dan in eenre qualen[14] ende hem en
baet dan gheen goetlicheit of troest, die hem yemant bewisen mach:
dat vijfte punt, dat hi gaet quellen[15], dat hem gheen goet ghescyen

---

1) BD. ofnemenheit. P. ofneminghe. Q. na deser crancheit comt versl. ende achterspoet in d. 2) Q. lait varen ende ontbl.

3) D. ghedaen heeft. Aldus benemen dese .VII. 4) Q. ende ongheduricheit.

5) P. murmuringhe. 6) GP. ontscout. D. ontscult.

7) K. niet doen en mach of dat hys niet en can. P. mach of en can.

8) Q. in ghehoersamheit ... in ghedoechsamheden. D. van onghehoersamheit ... van onlydsamheit. 9) B. men hem quelt die sijn beste. 10) QD. bescelt.

11) K. troren. Q. geet hi troren.

12) D. of hem altemael dat hem aengaet of ghest.

13) D. altemael ende hem en baet dan geen hulp.

14) BMKPQD. qualen, dat dat vijfte punt is dat hi.

15) GQD. quelen.

en mach ende gaet so verderven [1]). — Na alle desen bosen punten
30b die die traghe ‖ mensche hevet, so comet die duvel ende ghevet hem dan den rechten dootsteec [2]), dat hi hem in mistroeste doet vallen [3]); dat is dat seste punte. So denket die traghe mensche, hi is doch verdoemt, ende doet al tquaet dat hi ghedencken can of hi doot hem selven van mistroeste.

Aldus hebdi ghehoert dese .XVIII. punten, daer die duvel den traghen mensche mede quelt in sinen beghin, in sinen middel of voertgaen [4]) ende in sijn eynde. Na dien dat hi op dese drye ten meesten oghen teghen den traghen .XVIII. gheworpen hevet, so en
30c ist gheen wonder, dat hi dat spul ‖ verlyest [5]).

69. Dat vijfte hoeft deser helscher beesten, daer ic voer of gescreven hebbe, is vrecheit [6]) of ghiericheit, dat een wortel is van allen quade [7]), als sunte Pouwels seit. Dit is des duvels meystersche [8]), die so groten scole houdet, dat alle man daer in studeert, als die scrift seit; want alle manyere van volc studeert in ghiericheden of in vrecheden: princen, prelaten, clerc ende leec [9]), gheestelic ende waerlic [10]), rijc ende arm. Ghiericheit of vrecheit is een ongheordende [11]) liefte of minne op [12]) tijtlic goet. Dese ongheordineerthede toent haer
30d genera-‖liken [13]) in drye manieren: in nerstelic goet te werven [14]), in nauwe of vaste goet te houden ende in scaerselic [15]) goet te verteren. Dat sijn die drie principale tacken, die uten bome der ghiericheit voerscreven of der vrecheit wassen, mer sonderlinghe so wassen uter ghiericheit voorscreven .X. tacken, die seer grote dootsonden sijn, ende dese tiene deelen hem voort in veel tacken. Dit sijn die tacken voerscreven: dat eerste is woeker, dat ander is diefte [16]), dat derde is roef, dat vierde is calingeringhe [17]), dat vijfte sacrilegi,
31a dat seste symonie [18]), dat sevende is ‖ boesheit [19]), dat achte onrechte comenscap, dat neghende quade ambochten, dat tyende is quade spele; mer elc deelt hem in veel deelen als voerscreven is.

---

1) D. en can ende verderft altemael. 2) PM. doetsiect. B. dootsteck.
3) Q. hem mestroest in stort. K. in m. of in wanhoop. 4) QM. voertganc.
5) Q. dat die duvel op eens traghen menschen beghinsel voerganc ende inde van eenen goeden werke dese .XVIII. poente als .XVIII. oeghen gheworpen hevet, so en eest gheen wonder dat de mensche det spel verliest. D. syn eynde. Dat vijfte
6) PM. vracheit. 7) M. van alre quaetheit. 8) MP. meester.
9) M. clerc gheestelic. B. leyen. 10) D. waerdelic.
11) KD. ongheordineerde. 12) G. tot. 13) G. gemeinlec. Q. principalec.
14) GD. vercrigen. Q. vergaderen. 15) P. spaerlic. D. sc. of snoliken.
16) G. diefste. 17) Q. valsche caleng.
18) Q. sacr. dat gheestelic goet te nemene . . . sym. dats gh. g. te coepene.
19) Q. loesheit.

70. Die eerste tacke der vrecheit, dat dat vijfte hoeft der helscher beesten is, als voorscreven is, is woeker ende deelt hem in .VII. tacken voort. — Die eerste manyere van woeker is of dat sijn[1] woekenaers, die ghelt om ghelt leenen ende nemen baet van haren ghelde aen ghelde of aen waeren[2] boven horen hoeft ghelde[3], dat si eerst
31b lenen. Ja, si maken som haer voerwerden, betaelt mense niet tot enen sekeren termine[4], dat dan die woeker mede[5] hoeft ghelt wesen sal ende voert woekeren[6], ende rekenen dan tweewerf of dryewerf tiaers[7], dattet so veel te hogher op lopen sal. Dese willen ghelike wel[8] tot allen terminen, datse met haren sculderen rekenen, hoefscheit of ghiften hebben, datsi so hoefscheliken mit hem voort varen. Dit sijn die dorperste ende wreetste woekenaers[9]. — Die ander maniere dat sijn luden, die selve niet en woekeren, mer dat hem hare ouders aen gheërft[10] hebben ende mit woeckeren ghewonnen
71. is[11]), dat houden si sonder | wederkeren. — Die derde manyere dat
31c sijn lude, die selve mitter hant[12] niet lenen en willen om woeker, mer latent yement van haren vrienden of knechten doen van haren ghelde[13]. Van deser sonden en sijn die grote heren oec niet ledich, die die lombaerde[14] of die ioden in haer lant laten wonen[15], die openbaerlic woekeren ende tlant verderven[16], dat die heren henghen[17] om bate of ghiften die si daer van nemen[18], ende gheven hem also vele brieve ende vryheden[19], als si eyschen[20] dorren; die enen iode of lombaerde misdede, hi misdede den here selve! So mach
31d hem die || duvel mit haren zeghel[21] proeven, datse haer ghelike sijn, want sise gheloeft hebben te verantwoerden, ghelike hem selven. — Die vierde maniere dat sijn die selve ghelt ontlenen[22] om scade ende lenent anderen luden voert om meerre woeker; dese willen ymmer die meeste helle hebben; of oec die van anderen luden weghen woekeren mit ander luden ghelde, als deser lombaerden knapen. Dit sijn

---

1) GKMBD. w. dat syn. PQ. van wokenaers dat sijn. Q. woekerers.
2) D. het si ghelt of waer. 3) Q. hoot ghelt. 4) Q. tide.
5) D. dat die w, die dan op dat t. verschenen is, mede.
6) D. voertaen mede w. 7) GKH. tsiaers. *De andere* des iaers.
8) P. effen wel. G. evenwel. D. ende dan willense tellen als si gherekent hebben teghen haer sculdenaers ende willen ghiften hebben, dat si so hoescheliken mit hem geleden hebben. 9) Q. die wreetste woekers. 10) Q. ghelaten.
11) D. ende dat wel weten dat 12) D. selve niet.
13) Q. kn. ofte vrienden diese leenen van haren ghelde. 14) P. lommerden.
15) D. houden wonende. 16) Q. bederven.
17) G. gedoegen. Q. laten ghescien. D. liden.
18) Q. daer omme nemen. D. daer of crighen. 19) Q. br. ende previlegiën.
20) D. redeliken eyschen.
21) K. zegel ende brieve. Q. beproeven, datsi desen lombaerden ghelijc siin.
22) D. ghelt lienen.

des duvels trouwe luden, si laten hem hanghen voor ander luden
72. dieft mit haren meysteren. — Die vijfte maniere van woeker ghe-||scyet
32a in comenscappen[1]); dat sijn lude, die hoer ware duerre vercopen om langhe daghe die si enen gheven, dan si wel weten dat si waert is[2]); of die enen henxt[3]) vercopen ende legghender enen sadel op van eenre sommen ghelts, opdatten behoeftighe[4]) lude copen also duere, als si hem loven dorren, die daer wat daghes aen hebben moghen; of die enighe ware vercopen enen mensche op een iaer dach, also si inder waerheit waert is, mer mit sulker voerwaerden, dat hi se
32b weder nemen mach voor min om reedt ghelt oft hem || gaet[5]). Dese willen gode enen vlassen baert maken ende maken hem wijs, dat hi des niet en verstaet. Dese lude belenen oec ander luden goet min dant waert is ende trecken[6]) die reynten sonder of corten vander somme. Ja, som maken haer voerwerde[7]), en lostmens niet tot enen sekeren termine, dattet dan verstaen sal bliven ende verloren sijn[8]).
73. Dese luden doen alteveel quades, want si verermen ende verderven menighen goeden man, ridder ende knechte, datse haren heren
32c ghenen macht[9]) en hebben te dienen, dien si scul-||dich sijn te dienen, noch der wapenen[10]) te volghen, op die heyden te striden, die heylighe kerke ende weduwen ende weesen te bescudden[11]), daerse voer gode toe ghehouden sijn[12]). Ander lude sondighen in voorcopen, datse armen luden tghelt te voren gheven, daer si hem coern of ander waer voer gheven moeten, als die dach is ende coemt[13]), dat beter is dan haer ghelt. Ander luden copen tgoet[14]) alst

---

1) P. comerscappen.

2) D. die haer ware verc. op langhe daghe ende ghevent veel dierre, dant waert is, of dan om gereet gelt gelden soude; ende si geven een iaer dach of meer of min, mer mit sulken voerwaerden, dat hise weder hebben mach, wil hij, om veel min ghelts rede te betalen.

3) P. enen paert. M. een paert. D. die een paert mit enen sal vercoept om een summe gelts ende geven lange dage ende ghevent veel dierre dant waerdich is en copen dat paert dan weder om gereet gelt veel min. Dese willen gode.

4) Q. behoeftechde. PM. opdat behoeftige.

5) PM. oft hem gaede. K. oft hem genuecht. Q. se niet weder nemen en mach omme tselve ghelt voer den termiin.

6) D. ontfanghen. K. die renten na hem. D. ofcortinghe.

7) P. verwerde.

8) D. datse dan verstaen sullen bliven of dat die pande dan verstaen sijn. Siet dese l. doen. Q. verstaen ende verloren sal bliven. 9) P. datse gh. macht.

10) PM. ter wapen. G. te w. 11) K. bescermen.

12) P. voer gheh. sijn. M. te gheh.

13) PGQKMB. die dach komt. D. dat se die arme tghelt te voren gheven ende copent daer om veel te beter coep om dat die arme lude dat ghelt niet ontberen en moghen. Ander. 14) A. copent goet.

goeden coep is ende houdent bi hem thent duer wort[1]). Dese be-
gheren armer luden qualic varen, duer tijt ende costelike coep-
32d iaren, om haer goet te costeliker te || bruken[2]). Ander luden copen
coern, alst eerst uut scyedt, of den wijn als hi bloeyt, mit sulker
voerwaerden datse kyesen moghen, alst rijp is, den coep[3]) te hou-
74. den of haer ghelt weder te hebben. — Die seste manyere van woeker
is die met coepluden toe leit mede te winnen, mer niet mede te ver-
liesen[4]), of die sijn beesten uut ghevet te halven[5]) mit sulker voer-
waerden, dat dat sijn yseren beesten wesen sullen[6]) (dat is, sterven
sijn beesten, dan sal die ghene, diese te halven houdt, so veel sijnre
33a beesten hem daervoer weder gheven). — Die sevende tacke des woekers ||
is, dat rike lude haren armen nabueren bi wilen wat ghelts of coerns
lenen of gheven[7]) op sulke voerwerde, datse hem teghen die tijt
daer voer arbeiden sullen .III. daghe of .IV., dat si ymmer voer .III.
pennewaerds waren .IV. pennewaert wercs[8]) hebben. — Aldus hebdi
ghehoert die .VII. tacken des woekers, dat die eerste tacke is der
ghiericheit als voorscreven is.

75. Die ander tacke der ghiericheit is diefte, dat is datmen yement
tsijn neemt of onthout sonder sijn weten of willen diest is[9]); ende
33b dese diefte die machmen doen in .IV. manyeren, want men || vijnt open-
baer dieve, heymelike dieve, tam dieve[10]) ende dieve mit ghesel. —
Die eerste, diemen openbaer dieve heet, dat sijn die openbaer stelen
ende laten hem hanghen, diermen[11]) ghenoech vijnt te lande ende te
water. — Die ander dieven, diemen heymelike dieve heten mach, dat
sijn die stelen connen heymeliken[12]), datments niet ghewaer en wort,

---

1) P. houdent ont dattet. GQM. tot dattet. K. ter tijt toe dattet. Q. toet dat dier tijdt es. D. opdattet duer worden soude.
2) Q. te dierder te vercopen.
3) M. coept. D. dat si den c. h. willen of dat si hoer gh. w. h. sullen.
4) Q. wanneer een mensche met coeplieden sijn ghelt in leghet om ghewin, maer en wil niet mede deelen inden verllese of inden scaden. K. inden genen. die mit coepluden toeleggen.
5) G. ter heelicht. Q. beesten ghevet anderen te voeden om die helft. D. sijn b. uut set.
6) Q. dat sijn b. yseren sullen w. dats te verstane aldus: sterven sine b. so sal dieghene die dese h. om die helft hout, so vele van sinen beesten desen man daer vore weder gheven. D. waert dat die b. storven so sal die ontfanger die scade hebben alleen ende die utsetter en sal gheen scade daer of hebben.
7) D. winter daghes als sijs te doen hebben.
8) A. waren. G. woorden. KMQD. wercs. P. werker. B. penning werts weder h.
9) D. ontneemt of wetende onthout sonder wedergheven. Dese diefte. P. benemet.
10) P. tam dieven ende munters.
11) P. daermen. KQ. derwelker.
12) D. subtiliken ende lichtelike.

mit subtijlheden, als die wisselaers of die munters[1]) wel eer ghedaen
76. hebben in veel landen. — Die derde dieve, die men tam dieve heet,
dat sijn die niet verre[2]) en varen stelen vreemden luden thaer of,
33c mer al bider || hant stelen haren here of horen naesten. Dese dieve sijn
also tam ende onscouwe datse enen mensche wel uter hant eten souden[3]), ende dese sijn van twe manyeren: die een sijn grote tam
dieve, dat ander cleen tam diefkijns. Die grote tam dieve dat sijn
dese baliuwen ende reyntmeesters, drossaten, meyers, scouten ende
boden of panders[4]) ende dustanich lief gheselscap, die haren heren[5])
bi groten hopen tsijn stelen. Si vergheten veel, so si som niet scriven en connen, wat si van haers heren weghen op gheheven[6]) hebben.
33d ben. Si rekenen ymmer min in haren ontfanc, || oec hoe sijt passen,
dan si vanden armen luden gheboert[7]) hebben, ende altoes meer in
haer uut gheven of verteringhe[8]) dant inder waerheit is. Ic meen
die ontrouwe officiers, oec wie si sijn, also wel provisoers ende
77. seendekens ende gheestelike officiers[9]) als die waerlike. In deser
diefte gaense al mede gherekent, die ander luden costelike maeltiden
of ghiften gheven[10]) van haers heren goede buten haers heren wille,
om haers selfs eere mede te breyden. Dese diefte doen oec die wiven[11]),
die kijnder in overspel ghewonnen hebben ende laten die haers mannes
34a goet bueren[12]), die hem || niet en bestaet, ende stelen so den rechten
erfghenamen[13]) thoer ende ontervense. Dese sonden doen oec die
wiven[14]) die haer mans goet qualiken over brenghen, daer hijs niet
en weet, of diet buten horen wille of oerlove horen maghen of vrienden gheven, dies gheen noot[15]) van armoeden en hebben. Ende al
dese selve diefte doen monyken of nonnen, die yet buten haers prelaets[16]) oerlof wech gheven, hoe cleyn het si, of die yet eyghens

---

1) K. wissels. PM. muntenaers. Q. monteners. D. munters of diet ghelt minderen mit horen conste of des ghelijcs. Die derde.

2) D. buyten... si stelen al bider hant als h. n. gheburen of daer si macht over hebben of h. heren.

3) P. datsi wel enen man teten benamen uter hant.

4) P. boden burghemesters of panders. G. trezeriers baeliuwe.... scoutheten tolners. B. meyer scoutent.. peynders. D. baliuwen scouten renteineisters dr. ende sulc lieve ghes. 5) P. heren ende landen ende steden.

6) M. in ghenomen of uut ghedreven. PK. opgeboert. Se vergeten veel te rekenen van datsi van haers heren weghen ontfanghen h. omdat se som niet scr. en c. ende si scickent ymmer alsoe dat si an hoer uutgheven niet en verliesen.

7) G. ontfaen. H. opgheboert. 8) P. teringhe.

9) D. prov. officiaels c. ander gh. off. M. officieers.

10) D. vander gemeenten goet of van h. h. g. heimeliken om h. selfs.

11) D. vrouwen. B. Dese wyve doen oec dese diefte die kijnder.

12) G. heffen. 13) KMBD. erfnamen. 14) D. vrouwen. 15) B. dies genoet.

16) P. oversten en wech g. D. prel. of convents.

hebben[1]), want dat teghen haer oerden is, yet propers te hebben;
daer omme, een monyc of nonne, die enen hallinc[2]) eyghens be-
34b gheert, die || en is niet een hallincs waert. Dit sijn die grote tam
78. dieve. Die ander, cleyne, tam dievekijns dat sijn dese ontrouwe
dienst knechten[3]) die uutdraghen al heymeliken of stelen wijn of
broet, spise of dranc haren heerscap, die si dienen[4]), die hem dat
bevolen hevet te verwaren[5]) ende dies hem dicke gaerne[6]) meer
gheven soude dan sijs so ghestelen connen, mer ghestolen water sijn
die soetste[7]); of die haerre ghebuer hoenre stelen vander balken,
of hoer oeft[8]) uut haren boemgaert of vanden solre of des ghelijcs
34c haer melc heymelic haer koeyen melken || ende in sulken dinghen. Dese
sonde doen oec alle die ghene, die wat vijnden ende houdent dat sijt
hem niet weder en gheven, diest sijn is[9]), weten si wiest is; ende
al wistense niet wiest waer, soe wetense doch wel, dattet hoor niet
en is, daer om souden si daer mede doen bi rade haers byechtvaders[10]).
79. Die vierde dief, diemen den dief mit gheselle heet, dat sijn die
dieflic goet wetende bruken[11]) ende mede deelen ende copent of ghiften
nemen van ghestolen goede[12]), in wat manyeren dattet si; ende die
34d ghene, diet anderen luden raden of diet anderen luden henghen te
doen ende keren moghen ende niet en keren[13]); ende al diese ver-
antwoerden[14]) of diese onthouden of sterken in haerre dieveriën[15]),
of diese herberghen, of die hem oerlof gheven in haren lande haer
ghestolen goet te bruken, ende alle die heren ende rechters, diese[16])
omme ghelt of om bede of anders quade saken onghecalengyert[17])

---

1) D. of hem yet vermeten eyghens, want. D. yet sonderlincs eyghen te h.

2) P. yet eygens of enen penninc. G. eens pennyncs. BMQP. hellinc.

3) P. dienstluden maechden of knechten. K. of dienstmaechden.

4) K. uut hoirs heren huysen daer si dienen of die hem die spise ende dranc bevolen hevet. D. haren here die hem. P. haren oversten. 5) PQK. bewaren.

6) D. datmen hem bi aventuren gaerne.

7) P. soetste, om dat hem alsoe voerstaet daer om stelen si luchteliken haer nae ghebueren die hoenre. B. gestolen wtter.

8) Q. vrucht. D. appelen of ander oeft uut h. b. of h. die melckoyen te m.

9) Q. ende en gevent niet weder dengh. diet behoert. D. toehoert. Ende. B. diest is weten sijt. P. die des quit is. Q. eest dat sijt weten. M. weest is.

10) D. soudment wedergheven bi des priesters r. of bi h. b. r. als godlixts ende eerlixts waer.

11) P. die geestelic g. wetens diefliken houden e. br. Q. gestolen goet.

12) P. van gheestel. g. die ghestolen sijn.

13) P. diet a. l. toelaten of . . henghen. G. gedoegden. D. die a. l. raden te stelen of diet h. als sijt benemen moghen e. al diese. GKQPMB. daer sijt keren moghen. 14) K. die hem helpen v. 15) P. sterken e. niet onthouden van der d.

16) P. die soe om g. 17) M. onghecastijt. P. onghecorregiert.

wetende laten gaen, datse daer niet over en rechten [1]). Dit sijn alle dieve mit ghesel [2]), ende so vele meerre dan ander dieve, als een ridder mit gheselle [3]) meerre is, dan een recht simpel ridder [4]).
35a Aldus hebdi nu ghehoert van-||den vierhande dieven: openbaer dieve, heimelike dieve, tam dieve ende dieve mit ghesel [5]). — Aldus is die dieft die ander tacke die uter ghiericheit spruut, als voorscreven is.

80. Die derde tacke der ghiericheit is roef, die seer veel tacken uut werpt, mar sonderlinghe sijn daer seven manyeren van rovers [6]). — Die eerste manyere dat sijn die ruteren [7]), die hem mit roven gheneren te water of te lande. — Die ander manyere sijn die lose testamentoers, want die roven den doden luden thoer; dat sijn rerover [8]),
35b dat quader is dan simple roef. — Dat derde sijn dese tyrannighe heren [9]), sijnse groet sijnse cleen, die haren armen wichteren thaer of breken mit onrechten scattinghen, mit merghen gelde of ryemghelde of ghelavi ghelde of hoe sijt nomen [10]); si hetent bede mer tsijn ghebode,
81. want men moets hem niet weygheren. — Dat vierde sijn die gheen, die mit heercracht [11]) gheweldeliken trecken ende overvallen ander heren lande ende nemen hem thoer mit ghewelt ende behoudent eweliken, landen luden ende steden of dorpen, recht oft hem haer ouders aen gheërft hadden [12]); want si dit mit ghewelt doen sonder toeseggen [13])
35c noch-||tans so hietent coene vrome heren [14]) of stoute heelden, mer dedense dat selve werc mit dryen paerden of mit vieren, so soudent quadiën, rovers ende straet scumers [15]) heten, die hadden al radens
82. verdient. — Dat vijfte sijn die ghene, die niet betalen en willen, datse den luden sculdich sijn van horen verdienden lone of anders, ende hebben wel die machte [16]) te betalen; mer wat si so den luden of

---

1) Q. over hem gheene iusticie en doen. 2) B. in gesel. D. ghesel. Aldus.
3) H. gheselscap. P. in enen gheselheit. 4) PMBKQ. slecht simpel. P. man.
5) BPKQ. voertuut werpt. G. telgre.
6) BM. van roeven. P. v. roveriën. 7) BMKQG. ruters. P. rutters. D. ruiters.
8) P. beroven den menschen die doet sijn thoer, ende dat syn noch quader rovers dan die ander. Die d. D. thoor dat q. G. reeroevers. Q. reurovers.
9) P. sijn tirannen hieten. Q. de derde roef heet tyeranscep.
10) P. ende scattense. Q. met sc. m. toelgelde met g. K. morgelde. B. meregelde. P. r. of speerghelde of h. s. nemen. D. ryemg. of bede of hoe.
11) P. hare cr. B. hoer cr. Q. met ghewelde ende crachte comen in anderen heeren lande.
12) P. ghervet. D. oft hem v. h. ouders gheërft waer. Q. van haren o. als erve bleven ware. 13) Q. sonder iemens onderwinden daeromme heetmense. K. sonder recht off toeseggheu so. D. sonder ontsegghen. 14) B. vroen heren. M. vroemde.
15) PGK. straetschenders. B. -sceyners. M. straethinres. Q. quade liede r. quade raspeele e. straetrovers. P. radens e. hanghens. Q. dat radt. D. diemen daghelix op raden set. 16) BGKMPD. wael macht.

onthouden[1]) connen, dat dunct hem al ghewonnen goet sijn[2]); of die horen dienres[3]) of arbeyders quaet loen aen kibbelen connen;
35d of horen sculders, die hem ‖ sculdich sijn, zwaerre payment aen ghekiven connen ende ghedringhen connen[4]), danse van recht sculdich sijn; of die mit enighen dranghen horen ghebueren hoer goet veyl maken dat hem anders niet veyl en waer, mochtense onverdruct ende onghedrongen[5]) sitten, datmen dringhende ghebuer pleecht te heten. Al dit sijn stoel rovers[6]) ende is die vijfte manyere van roveren,
83. als voerscreven is. — Dese seste rovers sijn dese grote prelaten ende dese provisoren ende anders officiers[7]) der prelaten. Dit sijnse die die arme luden bescudden[8]) souden ende harden[9]) heten souden
36a onder ‖ die scapen[10]), mer tsijn grypende wolven worden ende sceren[11]) ende villen ende crenken ende vretense, diese hoeden ende verwaren souden. — Die sevende rovers sijn baeliuwen, meyeren, drossaten, scouten, boden ende panders ende alle waerlike officiers[12]), die voor onder die groten tam dieven ghenoemt staen, want so als dieven teghen horen heer sijn so sijn si oec rovers teghen hoers heren arme ondersaten, diense dicke mit fortsen[13]) thoer ontnemen ende ondrucken[14]). — Aldus hebdi die .VII. manyeren ghehoert van rovers, dat
36b die derde tacke der ghyericheit is, als voerseit ‖ is. Men souder veel meer manyeren of vijnden, mer hets ghenoech in desen die ander te verstaen.

84. Die vierde tacke der ghiericheit is calaenge, enich goet mit onrechte aen te spreken of te calengieren of ander lude mit onrechte te moeyen, om thoer te hebben. Deser sonden horen al die listen ende bedrieghenissen of lose valsche vonden toe[15]), diemen soeken mach in enygher

---

1) D. ofborghen of o. PQ. l. onth. B. l. soe afghehouden. 2) D. ghew. wesen.

3) B. knechten. P. arbeitsluden. GKMQ. clein l. GMB. aengekibbelen. Q. aendringhen. D. knibbelen. P. hoer l. ontkiven of ontcribbelen. D. ende gheven hem min dan sij selve wel weten dat sij verdient hebben of dan si se gheloeft h. ende wie hem sc. is, dringhen sy te gheven zwaerre p. ja altoes ymmer meer dan reden is.

4) K. updringhen ende aenk. Q. aenstriden. e. aendr. te betalen.

5) P. mochten syt mit rusten besitten onbedronghen.

6) P. Dit syn al des duvels scoliers ende scoelrovers. 7) G. ander dieneren.

8) PK. bescutten. 9) M. herders. P. herderen. 10) PKBD. over die sc.

11) PMGKQD. scoren. K. sc. reten v. P. villen e. plucken. G. v. e. trecken. K. v. e. verslinden. B. v. e. rucken. *Alleen* AH. crenken.

12) Q. scouthaten. D. boden e. alle. B. peinders. G. dr. dijcgraven scoutheten roededraghers ondercrupers pluemstrikers e. panders. D. baeliuwen dr.

13) M. mit sorghe. D. dicke thoer.

14) B. ontrucken. M. ontdr. P. ontforsen. G. ontrecken. Q. bedrucken. D. ofdr. Die v.

15) D. al deghene die loes e. valsch sijn ende subtijl v. v. vinden connen.

pleyderinghe [1]). In deser scolen hevet vrouwe ghiericheit hoer sub-
tijlste clerken ende sonderlinghe seven manyeren van luden, die in
36c deser consten studeren. — Die eerste sijn ‖ valsche pleyters [2]), die
valsche pleyten maken [3]) ende beghinnen teghen simple luden [4]) ende
soecken lose rechters, daer si haer loesheit best mede menen te
bedringhen [5]). — Die ander sijn valsche lopers, die omme lopen ende
valsche bullen of brieven dragen [6]), simpelen luden thoer mede quijt
te maken om een weynich baten die si daer of hebben moghen [7]);
85. dat doet al ghiericheit. — Dat derde sijn dese lose vosse [8]) dese valsche
oerstekers, die dese lose vonden eerst vijnden connen ende setten
op [9]), hoe datmen een loghen mit scoenre reden verwen sal, datse
36d eenre waerheit ghelijct. Dese an-‖brenghers [10]) doen menighen goeden
man een onrechte pleyte beginnen [11]), dat hijs selve niet en weet
ende waent recht hebben, om [12]) haers selfs bate, die si daer in
soeken. — Dat vierde sijn valsche ghetughe, die seer veel quaets doen.
Si maken valsche hylic ende ontugen den luden thoer. Si doen mit-
ten cortsten also veel quades, dattet ontellic is, ende dat sijs nymmer-
meer [13]) weder en moghen den luden gheven, ende al om ghelt. — Dat
vijfte is ende sijn valsche advocaten, valsche taelmans of voerspre-
37a kers [14]), die wetende valsche onrechte saken aen nemen te ver-‖ant-
woerden ende te vervolghen om myede of om ghelt, ende winnen
dicke goede luden uten horen [15]), want si veel hoerscheden [16]) connen
ende recht te onrechte maken mit horen sconen woerden, wantse
doortoghen sijn van alre loesheit ende meesters van alre scalcheit [17]).—
86. Dat seste sijn valsche notarië [18]), die valsche instrumenten of bul-

---

1) PQ. pleyteringhe. · D. playtinge e. ander lude bedrieghen connen.

2) Q. pleyders. 3) Q. valscheit m. 4) P. s. slechte luden.

5) D. boesh. PQ. bedriven. D. moghen volbrenghen.

6) BGKMPQ. loepen ende halen. D. syn lopers die om die b. of om die br. l. te halen. P. valsche bossen e. br.

7) K. een w. profijts. D. hoer loen datsi daerof hebben. Dat derde.

8) P. diev. D. die rode v. Q. v. dese valsche raders dese oerstekers.

9) D. denken of visieren hoe men b. 10) H. lose anbr.

11) D. valsche pluyt. M. annemen e. beg.

12) D. recht hebben ende dit doen die aenbr. om.

13) GQKBD. nemmermeer mogen beteren den l.

14) MP. talmans. KP. voersprake. D. voersprakers.

15) Q. uut h. goede. D. thoer of mit valscheit e. m. lose vonden want si syn doort. v. a. boverniën e. v. a. sc.

16) M. heerschedien. K. hoirnscheden, boeverijen e. loosheden. Q. wantse wel hare zaken bescuden conen ende recht onrecht m.

17) A. sacheit (H. satheit) ende scalcheit. GPKQMBD. van alre scalcheit.

18) PMB. notariën. GQ. notarise.

len maken, of den[1]) datum anders[2]) dan hi[3]) hoert te maken, of ander luden teiken of zeghel of ander luden hant conterfeiten[4]), daer dicke veel quaets of gecomen is in menigen landen. — Dat sevende
37b sijn die valsche ¦¦ rechteren die meer ter eenre siden neyghen[5]) dan ter ander om giften of gheloeften, die si vander eenre partyen nemen[6]). — Aldus sijn dese .VII.: valsche pleyters, lose ommelopers, valsche aenbrenghers, valsche ghetughe, valsche taelmans, valsche notarij ende lose rechters die principaelste studenten[7]) inder scolen der valscher calaenge[8]), dat die vierde tacke is der ghiericheit.

87. Die vijfte tacke der ghiericheit is sacrilegi, datmen ghewide dinghen breket of stoet of ontameliken handelt[9]) of heylichdom oneerlic
37c aentast of die perso-¦¦nen[10]) der heiligher kerken, of die op heylighe ghewide steden ontamelic dinc doet, die properlic totten dienste gods ghemaect[11]) sijn ende ghewiet, dat menich mensche van ghyericheden dicke doet in veel manyeren. — Die eerste maniere is dat[12]) heilighe sacrament of enich vanden sacramenten[13]) ontameliken handelen, als die tovers[14]) ende bose pryesters dicke pleghen te doen[15]) om ghyericheit van goede[16]), want si pleghen wassen kijnderen te kerstenen[17])
37d of molsvoete onder dat corporael bi den heilighen sacramen-¦¦te te legghen[18]) of veel ander onmenschelix dinghes te doen, dat enen kerstenen mensche vervaerlic[19]) is te horen; of die gheen die breken of stelen ghewijt dinc, kelken of ciboriën, corporael of ornamente[20])
88. of sules wat dat is, dat is dander manier. — Dat derde is als men kerken of cloesters of ghewide godes husen bernt of destrueert. — Dat vierde is alsmen malicie doet op ghewide steden[21]), dat is datmen

---

1) A. opten datum. Q. of die datum. B. of datum. D. of den datum.

2) BMKGQ. ouder. D. anders setten.

3) A. si. HBMGPD. hi. Q. dan si behoren te sine. G. dan hi hoert te sine. B. dan hij behueret. 4) Q. a. l. hant of teekene conterf. D. contrafeiten.

5) P. gheneicht senten. D. ghenezen sijn. 6) D. giften die si daer of hebben.

7) D. studeren.

8) Q. pr. in deser scolen clerke dat siin die valsche calengierders. D. c. ende der giericheit. Sacrilegium is.

9) Q. dat es wanneermen eenighe gh. d. nemet ofte stelet of alsmen ghewide dinghen breket ofte oneerlic h. P. onmateliken. D. br. of scoert. 10) KP. persoon.

11) D. geordineert e. gheheelicht sijn. 12) BGKQD. als iement.. handelt.

13) A. sacrameten. D. S. Sacr. der heiliger k.

14) MPGKBD. als die ketters e. tovenaers. Q. als die ongheloveghe als die toverare ende quaede priesters. H. als die toveret.

15) D. pr. diet wel somtijt ghedaen h. 16) D. om ghyericheit of om gelt.

17) Q. kindere te dopene inder vonten.

18) D. of molsv. te besighen etcetera of veel ander onmogheliks.

19) D. onmogheliken te h. is. 20) D. kelken of orn. of desgh.

21) D. datmen bl. of onc. doet. B. ghewide kerckhove.

mit willen bloet stortinghe daer op doet of oncuuscheit. — Dat vijfte is
38a alsmen slaet of stoet of scyet [1]) of vanct of in aernste aen-||vaert [2])
enighen priester of clerc of gheordende [3]) menschen, man of wijf.
Van deser sonden en gaen oec niet quijt alle die ghene, diet ghees-
telic goet op boren [4]), dat christi patrimonium [5]) is, ende verterent
89. anders dan in sijnre eren [6]); ende alle die ghene, diet van vrecheden
op legghen [7]), dat hem over lopet [8]), dat mit rechte den armen toe
hoert; die nemen ymmer god sijn goet, also waerlike of sijt uter
kerken namen [9]). In deser sonden sijn oec alle die tyrannen mede
ghetelt die der heiligher kerken hoer goet mit ghewelde ontnemen
ende ont-||dringhen [10]), als die tyende, die offerhande ende ander
ghelt [11]), die properlic der heiligher kerken toe horen. Oec en gaense
niet al quijt deser sonden, die die ghebode of die heilige daghe niet
en houden [12]), want also wel hebben die heilighe daghe haer vryheit
als die heilighe steden doen [13]).

90. Die seste tacke der ghiericheit is symonie, die also gheheten is na
enen mensche die hiet Symon [14]), die teghen sunte Peter den apostel
die gracie gods copen woude [15]) dat hi myrakel doen mochte, ende
38c boot hem een grote summe ghelts daer || voor [15]); daer om hetent noch
al symoniaci, die gheestelike graciën copen of vercopen willen. Dit
is onder alle sonde een die alre meeste sonde ende deelt hoor in veel
tacken. — Die eerste tacke der symoniën is in dien luden, die ghe-
wide oerdenen copen of vercopen of dat lichaem ons heren of enich
vanden anderen sacramenten. — Dat ander is in dien luden die dat
woert gods vercopen, dat is die principaliken prediken om ghelt, niet
om die eer gods noch om der luder [16]) salicheit. — Dat darde is
38d inden luden, die mit ghiften [17]) of mit || beden van vrienden of mit
gheloeften so veel doen datmense biscop of proest of deken of abdt
of prior [18]) kyest of tot enyghen gheesteliken stade, diemen mit kyesen

---

1) KQ. sl. of steect. D. sl. of st. of stect.
2) Q. met neerste. BKP. aenverdicht. 3) D. gheoerde.
4) Q. g. heffen. BG. opheffen. D. die dat g. g. ontfaen. 5) G. patr. e. erve.
6) D. dan redeliken tot gods erven. 7) D. in hoer kisten vergaderen.
8) Q. dat hem oversciet. G. overblijft. 9) KP. kerken stalen.
10) Q. m. gh. ontrecken. D. ontw. of ontweldighen.
11) PQMKD. ander goeden.
12) Q. oec en synse met al quite v. d. s. die de gheb. vanden h. daghen. P. die gheb. der heyligher kerken. H. vieren noch en h. D. vieren.
13) K. steden h. vr. hebben. BM. steden. Die.
14) K. genoemt was Symon magus. D. die s. P. w. ofcopen. 15) K. te geven.
16) A. lud'. 17) P. ende mit h. pade te maken e. vriende of loften.
18) Q. bisscope proeste of dekene ofte abde of teprivers. K. pr. of prelaet. P. proefst.

91. of mit koren pleghet te worden [1]). — Dat vierde is in dien, datmen oec om ghiften [2]) of om geloeften of om moghender luden bede of eerbaerre luden dienst die provenden ghevet, die prochiën of ander beneficiën der heiligher kerken, diemen puerlic sculdich is om gods willen te geven sulken luden, die daer nut [3]) toe sijn. — Dat vijfte is
39a in dien, die mit ‖ comenscap [4]) of mit copen in religiën comen ende in dien, diese also ontfanghen. Ende in noch veel anderen dinghen is symonie gheleghen; mer het hoert den clerken [5]) meer toe dan den leken, ende dit boec is mere ter leker luden behoef ghemaect, dan ter clercken, want die clerken hebben boec ghenoech, leefdense [6])
92. anders te recht na horen boeken! Mer nochtan ist den leken luden goet wat van deser symoniën gheweten [7]), sonderlinghe om drye saken wille [8]). — Dat eerste is op datse mit gheenre symoniën daerna
39b en staen hoer maghe, ‖ hoer vriende in digniteit [9]) te brenghen [10]) of in prelatuerscappen. — Dat ander is want veel leker lude beneficiën [11]) te gheven hebben, dat sise om gheenre symoniën en souden gheven [12]). — Dat derde is, wanneer si hoor kijnder [13]) in relygiën [14]) brengen willen [15]); want maken si te voren een coep [16]) of gheloven si dienst daer om te doen of doen si moghende lude daer voor bidden so en moghen si hem niet ontsculdighen, si en doen al symonie daer in, want so die ghescreven [17]) rechte segghen, so sijn dryer hande
39c ghiften: ghiften mit woerden, ghif‖ten mit werken ende ghiften van
93. tijtliken goede. Ghiften des mondes of der woerde dat sijn groter luden beden [18]). Ghiften der werken dat sijn eerbaerre luden diensten.

---

1) M. kiesen pl. K. die mit kueren. G. kiesene of mit kuese. Q. kiesene wie dat meest stemmen hevet. D. diemen mit gueder ordingnciën nae den wille gods plach te kiesen.

2) D. ghuften of om gonsten of v. vresen of om zulke zaken provenen of kerken of ander b. HM. proven. 3) Q. bequame. D. bequaem ende oerbaerlic.

4) P. coemerscap ommegaen of. QD. datmen met copen of mit voerw. v. ghiften te geven of derghel. K. die mit coope of mit voerw. der gelooften van aertschen goede. 5) B. kerken. D. behoert meest den cl. toe ende.

6) B. gheloefdensi. D. leefdensi wel daerna. 7) MP. te weten. D. datsi wat weten.

8) D. om sommighe s. Dat e.

9) G. hoecheden. 10) P. te helpe. 11) G. geestelike dienste.

12) D. dat si hem ymmer voer die symonie wachten ende puerliken of (*lees: om*) gods willen als voerscreven hoer ghiften gheven 13) D. of daer si macht over hebben.

14) Q. in cloesters willen doen. G. in cloesteren. D. in rel. of in cloesteren.

15) K. dat sise mit geenre symonye dair in en br. D. dat si te voren ghenen coep of desghelijcs doen en sullen.

16) D. of sonderlinghe voerwaerden of loven si enighe diensten, so en moghen si

17) Q. die gheestelike r. PD. bescreven.

18) Q. wanneer si om yemende bidden oft wanneer men eeneghen dienst doet ende oec wanneer men eeneghe titelec goet ghevet om kindere ofte maghe aldus vort te treckene. In al desen.

In allen desen soectmen tijtlic ghewin meer dan die eer gods, want
in dier [1] luden bede te horen ende te doen daer meent men danc ende
gunst weder om te hebben, van eerbaerre luden dienst meentmen
waerlike eere of profijt weder of te hebben. Van tijtliken goede, dit
wijst hem selven. Ende want dit al ghiften sijn, ende men gheen
39d geestelic goet om ghiften gheven || en moet, so hoede hem een yghelic
te nauwer [2].

94. Die sevende tacke der ghiericheit is boesheit of quaetheit, wanneer
een mensche also boes of also duvels [3] is, dat hi hem niet en ont-
siet, een grote vervaerlike sonde te doen of ander luden verderflike [4]
scade te doen om een cleyn ghewin dat hi daer of hebben mach.
Dese sonde deelt hoer [5] in veel tacken, ia in also veel, dat se ontel-
liken sijn [6]; doch wil icker vive nomen daer dander seer uut
spruten [7]. — Die eerste is, als een om anxt van [8] armoeden of om
40a ghiericheit || van ghewin [9] gods versaect ende kerstenen ghelove [10]
ende wort heiden of iode of ketter. In deser sonden sijn alle toverers
ende wighelaers mede gherekent, want die doen onkersten wercken [11]
om goets wille [12]: si vermanen den duvel [13], si doen enen souter [14]
of een broet omme lopen, si doen inden naghel of inden zwaert [15]
sien na ghestolen goet [16], si seghenen enen case datten een dief
niet gheëten en can, die ghestolen hevet, daer si na lesen, ende
veel ander wijchelinghe dat die heilighe kerke verboden hevet doen
95. 40b si om ghierich-||hede van tijtliken ghewinne [17]. — Dat ander is moert
ende verraderie, want menich mensche wort moorder of een verrader
om ghiericheit van goede; ende in deser sonden sijn alle, die om
ghiften [18] of om ghelt enyghe saken doen, daer yement sijn lijf mede

---

1) PGQKMB. in der groter l. D. in die gr. l. te horen ende horen wil te volghen.

2) A. so hadde hem een yghelic te nauwer te wachten. GQK. so huede hem yeghelic te nauwer. B. huet. M. behode. P. so wachte een yghelic te nauwer daer voer.

3) K. boes ende duvelsuchtich. 4) Q. bederfliken. M. verdroeflike. 5) B. deilt sich.

6) Q. so datmense qualec alle soude moghen vertellen, doch salicker.

7) P. die a. in besloten syn of uut spr. GMD. voert uut spr. 8) Q. vreese der.

9) B. van over moeden of onghiricheit van gewinne. Q. van goede onmenschelike sonden doen. 10) B. cristen geloven.

11) M. onkersten menschen. 12) KP. tijtlicx gewins.

13) P. duvel ende doen vele ongheloviger dinghen om ghestolen gueden te v. of in sulker manieren vele e. in m. manieren, dat die h. kercke verboden heeft, die si om hare ghiericheit doen om tijtlic guet te vercrighen, daer si dat ewige guet mede verliesen, dat iammer ende claghelic is. D. duvel si doen in een swaert of desgelijcs sien. 14) B. psalter. 15) GQKBH. int zwaert.

16) D. verloren g. ende si doen veel ander wigheliën.

17) D. ende al hoer meninghe is ghiericheit ende ghewin.

18) P. ghiften om gaven of om enighe saken doen. D. ghiften enyghe.

verlyest mit woerden of mitten swaerde[1]) of mit venijn; of die om sout[2]) dienen ende helpen daer om luden dootslaen; of oec die mede aen velde of aen weghe sijn, of toe helpen raden en buten[3])
40c mede; al en moordense[4]) mitter hant selve niet, also sculdich is hi, die || die coe hout, als die se vilt[5]). — Dat derde is moortbrant of anders enighe quade sake, daer yement arme lude mede maken mochte[6]) of scade doet aen ere of an goede om ghelts wille; dit can
96. ghiericheit al doen. — Dat vierde is discoert[7]) te sayen of twist of oerloghe toe te tissen[8]), want menich mensche denct van groter ghiericheit: heb ic oec vanden ghebroken[9]), yet vanden ghehelen en mach ic altoes niet hebben[10]); so coemt hi dan ende denct ende vysiert[11]) al dat quade dat hi ghedencken ende ghevisieren can ende
40d maect oerloghe tus-||schen den[12]) moghenden luden, daer dicke ontellike[13]) scade of coemt om een cleen profijt, dat hi daer of hebben mach, dat een alte grote lelike boesheit is[14]). — Dat vijfte is transeveringhe[15]), datmen den armen luden thoer of dwinghet of dreycht[16]), als dese officiers[17]) dicke doen, die ic voor ghenoemt hebbe, want si menighen armen man of wijf[18]), diet mit dorsschen of mit dyken of dammen of spinnen[19]) een wenich ghewonnen hebben mit horen zwaren arbeide, dreyghen aenden heer te brenghen[20]), of si moeten
41a hem enen steec penninc[21]) ghe-||ven. Ja si vanghense dicke, die nye mensche en misdeden[22]), ende pinense oft moerdenaers waren, dat si

---

1) D. verl. mitten zw. of mit v. P. ander wapen of venijn. 2) PQD. soudie.

3) A. byten. H. biten. PMK. boiten. B. bueten. D. raden al en doen sijs zelf niet. 4) P. al ende rovensi. 5) B. diese steelt of vilt. D. diese slaet.

6) PGKMBD. arme lude mede maket. Q. dat quade menschen om ghelts wille doen om de liede arm te makene of om scade mede te doene an heeren ofte an goeden. 7) Q. discordie.

8) P. twist te maken of oerl. te tissen. G. toe te ketsene. Q. twist toe te stokene. 9) PGQKMB. heb ic van. D. heb ic iet van. P. broken.

10) PGQMBD. en heb ic ymmer niet. K. en hebben ic ymmer niet. GQKMBD. en hebbic emmer niet, ende maect orloghe. 11) P. versiert of visiert.

12) D. tusschen twee m. l. 13) Q. onvertallike.

14) D. dat alte lasteliken sonde is.

15) P. trasentieringe. G. verdruckinge. D. is datmen.

16) P. dwinct of mit drieghen. Q. thare af dwinct als.

17) G. dienstlieden. D. Hier syn al die off. sculdich in die 18) D. afdwinghen.

19) P. sp. of kemmen. K. die mit dycken, mit dammen, mit dersschen, mit wannen, mit spinnen, mit noppen, mit kemmen of mit anderen zwaren arbeide een weynich gewonnen ende verspairt hebben. D. mit dyken of wannen wint of mit spinnen of des ghel. bi nacht ende bi daghe.

20) D. ende dreyghen se. Q. anden heere te vermakene.

21) M. steke peninc. P. een deel van h. gelde, dat si so swaerliken ghewonnen hebben, gheven of si vanghense. 22) D. dochten te misdoen.

van pinen moeten segghen watmen gheseit wil hebben [1], op dat si
97. wat baten daer of moghen hebben. Aldus sijn die officiers [2] seer
wel bekent in vrou ghiericheden huse. Si dienen van vier diensten [3]:
si sijn grote tamme dieve, si sijn rovers, si sijn calengeres ende
transeveres of dreyghers [4] of dwanghers, hoemen dat nomen sal. In
desen vijf punten sijn seer alle die quaetheden begrepen, die hier
41b voert uut spruten moghen. Mer alle die an-||dere manyeren van quaet-
heden die uut der ghiericheit comen waren quaet te scriven [5], ende
die mach een mensche oec bet vijnden ende lesen inden boec sijnre
conscienciën dan uut enighen calfs velle [6].

98. Die achtende dochter der ghiericheit die gheneert hoor mit quader
comenscappen. In quader comenscappen doetmen menigherhande
sonde, sonderlinge vijf grote sonden. — Dat eerste is dat men die
dinghen duerre vercoept, danse werdich sijn. — Dat ander is zweren [7]
41c ende versweren om hoor dinc te bet te vercopen ende in me-||nigher
groter loghene, die is daer om lieghen willens ende wetens [8]. — Dat
derde is in valschen maten of ghewichten ende daer machmen in drie
manyeren grote valscheit in doen. Die eerste manyer is, datmen
menigherhande mate of ghewichte [9] hevet ende copen [10] mitten gro-
ten ende vercopen [11] mitten clenen teghen sympel lude. Die ander
is, datmen rechte ghewichte of mate hevet, mer datmen loeslike
daer mede weghet of metet [12], also als dese biertappers [13] scume
41d voor bier vercopen. Dat derde is, datmen die dinghen, || diemen
mitten ghewichte vercopet, mit consten also maket [14], datse meer
99. weghen, danse mit recht of van recht souden [15]. — Die vierde
sonde der valscher comanscappen is ander waer te vercopen dan

1) D. ende dwingen hem so af dat self datse hebben. Aldus. 2) G. die dieners.

3) D. si sijn dieve van vier dieften.

4) G. dringers. QB. transeverers of dwingers. D. cal. of dwingers. In.

5) KD. bescriven.

6) P. enighen anderen scriften daer hi uut lesen mach. D. ende een m. machse bet oec in syn boec der c. vynden dan in ander gescreven boeken.

7) P. is sware, dat een sweert om.

8) P. wetens of willens. Q. diese daer omme al willens. Dat d.

9) M. wichte. Q. dat menigherhande mate es in eens mans huys ofte ghewichte

10) KMGP. coopt. B. coempt. D. incoept.

11) KMBGP. vercoopt. D. uut vercoept.

12) D. nochtans qualiken w. of m. 13) Q. bier vercopers doen die.

14) AH. can maken ende maket. KMBPGBD. mit c. maect.

15) B. dansi souden. GQ. danse van r. souden. K. danse van r. wesen s. P. danse wesen s. D. dant behoert.

men eerst toent, als dese scrivers[1]) doen, die tonen eerst goede letteren[2]) ende na en scriven sise niet half so goet ende verdervent al. — Die vijfte sonde is, datmen die waerheit heelt[3]) vanden dingen, die si vercopen, als dese rostuusschers[4]) doen, die souden node segghen theymelic ghebrec[5]), dat si aen horen paerden weten, al
42a vraecht[6]) mens hem.— || Aldus is quade comenscap die achte dochter der ghiericheit of die achte tacke, die uut haer wast.

100. Die negende tacke[7]) der ghiericheit is quade ambochte te houden, daer veel lude in sondigen in veel manieren, als dese lichte[8]) wiven die om een wenich ghewins[9]) hoer lijf in sonden gheven, of als dese stockers of hanghediefs[10]), of als dese kempe[11]) of wilde ridders, die mit scarpen glaviën in hemde ende in broec ryden[12]), of dese catten biters, of dese wijn boeven, die den harinc om den kuut[13]) braden,
42b of ghemeen[14]) stove te || houden, of quade herberghe of dobbel scole of quaecscole[15]), of der boeven coninc te wesen ende in alle ander ambochten die manne of wiven houden moghen, die sondelic of scandelic sijn, dier ic niet al ghenomen en kan, der hondeslagher, der creeften[16]) ende net boeven[17]) ende coppellersen of metersen[18]) is mi te veel of te bedenken[19]).

101. Die tyende tacke der ghiericheit is in quaden spelen, als dobbelen, queken[20]), woertafelen ende alle ander quade spele, diemen over al
42c speelt, sonderlinghe die taerninc[22]) spe-||le, want alle taerninc spel is

---

1) D. als des corncopers som doen, die dat eerste monster veel beter thonen dan datter na volcht of dese scr. MQ. scriveins. G. scriveine. K. scriveyn.

2) P. eerst gode. Die. 3) D. niet en seit. 4) D. paerde vercopers.

5) MB. lacke. K. lack. D. quaet. 6) D. vermaent. mens hem. Quaede.

7) D. Quade amb. is die n. t. der gh ende dat is te houden ambochten daer veel lude in sondigen in veel manieren, als in berdeel te houden of dobbel sc. of queesc. of openbaer stoven te houden of diefhanghers of cattebiters of dese wynboeven die den harinc om tkuyt braden ende alle ambochten derghelyc. Die tyende.

8) B. leghe. 9) P. wenichts ghewints.

10) BG. hanedieve. PK. hanghe dieven.

11) A. kemke. HBMKGP. kempe(n). Q. kempers.

12) P. riden in haerlui clederen. Q. mit seerpen ghelaviën steken ende bloet riden. 13) GQ. om den roge. 14) Q. of die g. herberghen thouden.

15) BQD. queecscole. M. quaet spul daer boven. P. dobbel scolen of der boven. G. netteboeven conijnc. 16) P. der creveten.

17) MKQG. netteboeven. P. der netten boven dat mi te vele te bedencken is.

18) AH. of metter meestersen. BKQG. metersen. M. metarsen.

19) G. der is mi te veel al te gedinken. M. ende sulc volc Is mi te vele.

20) KMP. quaecken. 21) BGQD. worptafelen. K. woerttafelen. 22) BQGP. terlinc.

inden rechte [1]) verboden: dobbelen, passen, potreynen [2]), wedden [3])
ten meesten oghen, coever die wil [4]), puusten, felen [5]), woertafelen [6]),
bellef angancs [7]), of spelen sich voor di [8]), of hoement nomen mach,
datmen mit taerninghen speelt, om sonderlinghe vele groter sonden
die daer of comen. Die eerste is grote ghiericheit, want die teghen
den anderen speelt, die woude [9]) dat hi hem al of winnen mocht,
dat hi had [10]); ja, al en hielde hi roc noch hemde, hi souts lachen.
42d Dat ander is: die meeste woeker diemen doet, die doetmen || opten
dobbel spele [11]), daer leentmen vier penninghen of vijf om den
eersten diemen wint hoor ghelt toe betaelt. Ander woekenaers beyden
doch een tijt; dese moetmen opten borde [12]) betalen eermen vanden
102. spele gaet. Dat derde is in scelden, in vloeken, in lyeghen, in
quaetspreken, in sweren [13]) ende versweren ende dat quaetste is in
lelike blasphemiën op gode ende op sine heilighen [14]), dat god so
seer vertoernt, dat hi dicke ter stont [15]) wrake daer of neemt alsmen
dicke ghesien hevet. Men hevet ghesien dat hem hoer aensicht in die
43a nacke ghinc staen die gode blasphe-||meerden [16]). — Een ridder swoer
eens felliken biden oghen gods ende sijn oghen vielen te recht [17]) uut
voer hem opt bordt, daer si op speelden [18]). — Een archier hadde eens
al sijn ghelt verdobbelt [19]) ende liep uut ende nam een strale ende scoetse
na gode onsen here. Des anderen daghes, als hi weder dobbelen
soude, so quam die selve strale al bloedich neder opten dobbel
borde [20]). Ende des ghelijcs is dicke ghescyet, alsmen vele in sunte
Iheronimus miraculen [21]) lesen mach.

103. Dat vierde is dat quade exempel, dat die dobbelaers den anderen
43b gheven, dat sijt sien [22]). Dat vijf-||te is, datse horen edelen [23]) tijt daer

---

1) BKPQD. rechten. D. verboden om sonderlinghe.
2) Q. potereinen. P. potr. of homent nomen. 3) K. wayen. BQG. weyen.
4) M. coevereren p. Q. oeghen. ofte ierst an. oft hoement noemen moet. H. coeverdie. w. 5) KMBQ. puysten. B. falen. 6) KM. wortafelen. G. worpt.
7) B. belleff aengangs. K. bellef aenganges. M. b. aengaen. H. b. angans. G. b. aengancs. 8) K. sich voir dich. 9) D. die woude wel dat hi veel won. Ja
10) Q. af mocht winnen wat hi hevet. Dat ander.
11) KD. dobbelborde. B. dobbelbrede. D. daer leent men vier of vijf penninghen om den eersten penninc diemen wint ende hoer gelt daer toe betaelt. G. pennynghe om vive. M. daertoe betaelt.
12) B. brede. G. moetment. P. moetent. 13) D. Sweren. Dat alre quaetste.
14) D. heilighen. Een ridder. 15) P. dicke rechtevoert. 16) G. Exempel. Een r.
17) GPD. rechtevoert. Q. te hons. K. vielen hem uut. D. sijn eyghen oghen.
18) M. dobbelden. K. dat voir hem lach. dair hy op sp. GD. hi. P. op dat hi speelde. 19) P. een arch ghier. QK. verloren met dobbelen.
20) M. opten bort vallen daer sy op dobbelden. K. neder vallen.
21) M. in Jh. mirakel. D. legende.
22) Q. deen den anderen gh. diet sien. PBMK. diet sien. G. diet sijn. D. is dat die dobbelaers quaede exempel gheven den ghenen diet sien. 23) Q. preciosen.

mede onnutteliken toe brenghen, daer si so veel goets mede op die selve tijt verdienen mochten[1]). Dobbelen heeft noch veel meer quaets an[2]), dan men ghesegghen can; menich vechtelic ende manslachte[3]), daer dobbelen een sake of is[4]), dicke ghesciet. Ende die mit dobbelen wint, die en ist niet sculdich weder te gheven den ghenen, die hijt of ghewonnen hevet, noch hi en moets selve niet houden[5]), mer hi moetet om gods willen gheven[6]), ten waer dat sake[7]), dat
43c hi den ghenen dien hijt of ghewonnen hadde, sijns on-||dancs hadde doen spelen[8]) bi bedwanghe, soe waer hijt hem sculdich[9]) weder te gheven; of hadde hijt hem met morellen[10]) of ghewonnen mit valscheit[11]), of mit sulken spele, datmen niet verliesen en mach, als morellen of ryemsteken[12]) of sulke tuusscherie[13]), dat waer hi alden selven mensche sculdich weder te gheven, daer hi hem wist[14]).

104. Dit sijn die tyen tacken der ghiericheden voerseit. Si heefter noch wel meer die properliker den clerken dan den leken toe[15]) behoren. Mer eer ic van desen vrecken ghieren[16]) zwighe, so wil ic u horen
43d heer noemen, dien si dienen, || dat is een duvel die die ewangelie noemt Mammona. Dese duvel ghebiet[17]) sinen dienres .VI. ghebode te houden, die hi[18]) node breken soude, al en kan hi gheen van den tyenen[19]) ghehouden die hem god gheboden hevet; ende dat sijn dese sesse: Dat eerste is, dat hi[20]) sijn goet wel bewaer. Dat ander, dat hijs niet en verminre. Dat darde, dat hijt vermeerre al dat hi can. Dat vierde, dat hi nyement niet[21]) en gheve noch om gode noch om bede. Dat vijfte[22]), dat hi oec nyement niet en lene, sijnse arme
44a sijnse rike[23]), want die rike en || willen bi wilen niet betalen ende die

---

1) D. daer si goet op die s. t. doen mochten.

2) K. quade punten dan men. P. quades in dan. D. d. is noch veel quader dan ict ghes. can, want d. coemt of nemet. 3) Q. ghevecht e. dootslach compt v. d.

4) B. sake van is. Is dicke gesciet. M. zake of is ende dicke gheweest. P. verh. helic ghesciet daer d. G. manslacht is dicke g. daer d. een sake of w. D. sake of is. Ende. 5) KD. die en moets s. niet h. ende hy en sels dengene niet w. g.

6) K. bij rade sijns biechtvaders. 7) MB. ten waer sake.

8) P. daer toe ghebracht hadde te spelen.

9) D. so moest hyt hem w. g. P. sculdicht. 10) PQ. marellen. M. merellen.

11) D. mit valschen spelen datmen niet verliesen en mach of gewonnen. Of hadde hijt of gew. den ghenen die niet selfmondich en waer of moniken of desg. so waer hijt dustanighe menschen sculdich. 12) P. riemsniden. 13) M. tuuskerie.

14) K. up dat hii en wist te vinden. 15) D. die horen properliker den clercken toe.

16) D. gecken vercken of ghirigen. 17) P. biet.

18) D. dese ghierighe. 19) D. van den t. gods g. 20) K. dat si (*alles meerr.*).

21) D. wat en g. 22) A. Dat vijfte dat vijfte dat.

23) P. synse rije of sijnse arm, want die rike vrach is ende selden wel betalen wil ende die arme qualiken betalen moghen, soe teemt hyt ymmer vast te houden ende wel te bewaren als sijns meisters raet is. D. die arme en hebben niet mede te bet.

arme en connen niet betalen. Dat seste, dat hi scaerselic[1]) leve mit alle sinen ghesinne, in eten, in drincken, in berninghen, in cledinghen[2]), om tsine te meer over te sparen. Dit sijn des riken vrecken gods ghebode Mammona[3]), die sinen dienres hier[4]) veel sorghen verleent ende na in sijn rijc voert, dat is in die ewighe verdoemnisse.

105. Dat seste hoeft[5]) der helscher beesten is luxurie, oncuuscheit, dat
44b een overmetighe[6]) ongeordineerde minne is in vleyscheliker || ghenoechten. Van deser sonden tempteert die duvel den mensche in ses manieren, als sunte Gregorius seit. Dat eerste[7]) is in ghecliken[8]) aensien; dan in ghecliken toe spreken[9]); dan in ghecliken aen tasten[10]); dan in gheclic ghiften te nemen of te gheven; dan in ghecken hantieringhen[11]), als te cussen ende des ghelikes; ende dan comet totter daet[12]). Want van den ghecken aensien so coemtmen int spreken, vanden spreken ant aentasten, dan inden aentasten wast een bekent-
44c heit ende een ghecke vrienscap[13]) van gheven ende || van nemen; daer uut wast een ghecke queteringhe van heimelic bi enen te wesen ende te cussen ende des ghelijcs ende comet dan dicke totter daet[14]). Al[15]) behendelike ende subtilike doet die duvel vanden enen totten anderen comen, dattet die[16]) luden selve ten eersten niet en merken noch dicke ghenen wille en hebben, daer si doch ten lesten toe comen.

Dese sonde deelt hoor eerst in twe manyeren, als in oncuuscheit van herten ende oncuuscheit van lichaem.

106. Oncuuscheit van herten[17]) hevet vier graden, die een alle tijt qua-||der
44d dan die ander. Die eerste is die invalle ende beeldinghe van onsuverheit[18]), die enen mensce dicke in comen, want die gheest der vleysce-

---

1) M. scaerlic. P. dat spaerliken leve mit sine huusghesin. K. scaersceliken ende spaerliken sullen leven mit allen h. g. D. dat se snodeliken leven ende veel versparen mit. 2) Q. de ghebode Mammona des afgods der ghiereghe.

3) D. ende als si sterven voert hise. 4) Q. dieners in desen levene.

5) Q. hoet. 6) M. overmetende. Q. onghemate. D. overmoedighe.

7) KMBQPG. Eerst in. 8) G. dwaseliken. 9) Q. in ghecker spraken.

10) B. gecken aentacken. 11) D. oneerbaerlike an te tasten als te c.

12) Q. comt men toter daet dats ten werke. D. ten werc.

13) P. so wasset die begheerte der ghecker vrienscap. D. vriensc. en dan die een den anderen wat te gheven of te nemen ende dan coemt er een heimelic bi een wesen ende dan te c. G. een sotte vr. 14) D. ende ten lesten totten werc. Aldus.

15) BKGD. aldus. Q. dus behendichlijc doet.

16) A. dattet dien. 17) Q. Die onsuverheit van h.

18) D. oncuysheit.

licheit die vanden vier der oncuuscheit dient, die boet[1]) ende stoket
in des menschen herte ende doet eerst[2]) die ymaginaciën van onreynen
lusten invallen[3]). Daer mach een mensche dicke in verdienen in dat
weder staen[4]); ende dese invalle en sijn[5]) dicke gheen sonde ende alst
sonden sijn, so sijn si daghelics. — Die ander sijn toevinghe[6]) mit
45a ghenoechten, dat een mensche op dese onsuver invalle toevet || of
merret mit ghenoechten, al en woude hi oec twerc niet doen om alle[7])
die werelt. Dit is alle tijt sonde; ja, die ghenoechte des denkens[8])
mochte so groet sijn, dattet dootlike sonde waer. — Dat derde is
volle consent van harten, willens ende wetens; dat is alle tijt dootlike
107. sonde, hoe dicke dat ghescyet[9]). — Na desen dryen: eersten in vallen[10]), toevinghe mit ghenoechten ende consenteringhe van herten,
so comet die vierde oncuuscheit der herten, dat is begheerte totten
45b sonden[11]). So doet een man dicke meer dan .XX. dootsonden des
daghes, || als hi dese wive mit sulker begheerten[12]) aen siet, die hem
dicke te frisscheliker bereiden ende te uutwendigher[13]), op dat si
den dwasen behaghen willen[14]). Men vijnt wel wiven[15]), die menen
dat si daer gheen sonde an en doen, want si selve niet evel en
menen te doen. Mer entlike[16]) si doen oec te male lelike dootsonde!
Waer om plucken[17]) si hoer wijn braeuwen[18]) ende vernissen hoer
vel[19]) ende bijnden locken of ander stoter of gheleent haer[20]) opt
hoeft, dan om den ionghen ghecs nasen[21]) te behaghen? Ende als
45c si hoor alre beste doen, dat si liever .XX.||dusent menschen behaghen

---

1) AH. leet. M. leit ende stoet. K. boet e. stoeet. B. beet e. staet. P. beelt e. staet. G. invalt e. stoect. Q. die dat vier der onc. inden m. onsteket die maect ene stat inder herten des m. D. die stoet in des m. h.

2) D. ende brencter eerst in.

3) HP. lusten ende invallen. BKMG. l. enen in vallen. Q. l. eenen int h. comen.

4) K. mit weder staen. P. mit dat weder te st. Q. eest dat hi dien ghepeisen wederstaet. 5) PK. invallen sijn.

6) G. merringhe. D. t. daerop. Q. Dander es merringhe in deser ghenuechten. wanneer een op. 7) B. doen in al. 8) Q. des ghepeis.

9) Q. dat ghesciet ja opdat die sonde dootlic si daer hi consent toe ghevet.

10) B. invallinghe. D. als invalle.

11) P. d. i. begheerlike v. harten dat is begheerte van sonden.

12) GQBK. uut sulcker b.

13) Q. te bagheliker bereeden. M. ende te wendigher. D. maken ende bereiden hem dicke te uutwendeliker. 14) D. (*opschrift*) Van chiringhe der vrouwen.

15) DG. *in margine met roode letters*: Merct wel. D. vrouwen.

16) K. Mer in der waerheyt. D. mer si. 17) KMD. plocken.

18) B. hoer brauwen. G. wintbr. Q. winbr. D. wijmbr. 19) D. aensichten.

20) Q. loken. P. of andere dotten of ghel. B. ander stotoers. KM. l. of a. tuten. D. l. of ander ghel. haer.

21) MD. ghecsnoesen. Q. den ghecken ionghen dwasen.

willen dan enen[1]), so moghense oec wel weten, willense, dat[2]) daer veel menschen onder sijn die haren scade daer aen doen[3]), ende die quade
108. begheerten daer of wassen. Daer om worden veel zielen verdoemt[4]) om die sonde der onsuverheit, daer dwase cyeringhe ende pareringhe der vrouwen een sake of is[5]). Als dat proverbium seit[6]): een scoen ghecyert[7]) wijf is een armborst. Voerwaer, het mach wel een armborst heten, want het scietet menighe siel doet mitten pijl[8]) der onsu-
45d verheit, daerse al || reden of sullen[9]) moeten gheven inden daghe des oerdels[10]), want van allen sielen sijn si een occasoen ende sake haerre verdoemnissen gheweest ende sullen reden moeten gheven[11]), dat is te verstaen, die gheen die aldus wetende den luden een occasoen of een sake hoerre sonden sijn, als voorscreven is. Mer een goet eerbaer salich wijf[12]), die haer metten aensicht ghenoegen laet, dat hoer god ghemaket[13]) hevet ende manierlic na haren stade hoer pareert ende datse[14]) nyement en begheert te behaghen teghen die eer gods, die
46a en derf gheen re-||den gheven voor ander luden, al deden oec dusent boeven hoer scade an horen aensien[15]).

Nu hebdi ghehoert die onsuverheit der herten die vierehande[16]) is als voerseit is.

109. Die onsuverheit des lichaems die deelt hoor in alle des menschen leden: in onsuverheit van oghen, van monde, van oren, van handen ende van allen den live ende den uutwendighen sinnen[17]); sonderlinghe dorperlike oncuuscheit[18]). In allen den dinghen die den vleysche quade beroeringhe of gheneyghens[19]) moghen maken tot onsuverheit

---

1) D. als si alre beste toe ghemaect sijn dat si dan liever dusent m. b. dan enen.

2) D. datter hem veel m. an besondighen mit oncuyscher begheerten. Daer om.

3) Q. h. achterdeel. B. daeraen sien. 4) K. verdoompt.

5) G. of palleringhe. D. chyeringhe der vr. P. sieringhe een s. M. daer die vr. een sake of sijn. 6) D. als men seit.

7) M. scoen saert. P. versiert. G. *in margine:* Meret. D. armborst des duvels.

8) Q. ter doot. D. met die strael.

9) MB. al of reden s. M. sellen gheven. Mer een guet eerbaer.

10) DP. oerdeels. Dat is te v.

11) G. ocsuen. D. den menschen een saec. Q. zielen den welken si een occusoen ende zake siin der verdoemenessen, selen si redene m. g. inden daghe des oerdeels.

12) Q. eene goede eerb. w. MD. eerb. w. 13) D. verleent.

14) H. haer bereyt datse. M. staet bereit datse. G. hoer ciert datse. K. pareert datse. Q. staet dat si niemende.

15) Q. dusentich menschen scade ofte sonde in h. aenschine. D. grote sonde mit hoer an te sien. 16) B. vierderleye.

17) D. sinnen totter oncuyscheit te begeren, so sondicht men.

18) K. ende z. in onkuusschen dorperen woirden te spreken.

19) GP. becoringhe. GH. gheneicheit. BP. gheneighenisse. K. toeneyginge.

46b ende tot oncuuscher [1]) begheerten || so sondichtmen, als in te veel eten of drinken of in te veel dertenheden te hebben van sachten bedden of saften linwade [2]), of in allen ghenoechliken ghemacke des lichaems boven notorft. Dese behoren alle der sonden der oncuuscheit toe.

110. Dese sonde der onsuverheit sceit hoor [3]) in veel tacken ende in veel graden, neder gaende van quade tot quaderen [4]), sonderlinghe in .XIIII. manieren. — Die eerste is een simpel oncuuscheit tusschen [5]) man ende wijf die beyde onghehilict [6]) sijn, mer hoe simpel datse
46c heet, daer volghet die ewi-||ghe helle na, want het is een dootlike sonde als oncuuscheit is buten echtscap [7]). — Die ander is, dat een man misdoet met enen ghemeyn wijf, dat also veel quader is alst leliker is, ende om dat die ghemeyne wive bi wilen ghetrouwede manne hebben of verlopen nonnen sijn, ende want si nyement [8]) en versmaden, neve noch swagher noch broeder noch vader noch kijnt. — Dat derde is, dat een man misdoet mit eenre weduen of een wijf mit enen wedewer [9]). — Dat vierde is, dat een man eenre maghet horen
111. maghedom nemet [10]), of || een wijf enen man den sinen. — Dat vijfte is [11]),
46d dat een man misdoet mit eens anders mans wijf, dat is overspil, dat een lelike sonde is, want si breken hoer trouwe ende hoer loeft [12]), die si sculdich waren te houden; ende het is sacrilegi, want si breken theilighe sacrament des hilix ende daer om worden si dicke arm ende onterft [13]). Dese sonde mach hoor dubbelen in dubbel overspel. — Dat seste is, dat een man sijns selfs wive ontameliken dinghen doet, dat teghen natuere of teghen goeder ordinanciën van wittachtigen [14])
47a hylic is of die verboden sijn. || Een man mach hem selven mit sijns selves zwaerde [15]) wel doden; also mach hi met sijns selves wive wel dootsonde doen. Want om deser sonden wil sloech god onse here

---

1) HM. maken tot oncuuscher. 2) GB. liwade. M. lindwaed.
3) KQD. Deelt hoir. 4) BPQ. van quade tot quaden.
5) M. twisken. KP. twisschen. D. Die eerste is tusschen.
6) G. ongehuut. Q. buten huwelike.
7) GKB. alle onc. GQ. b. huweleec. P. ecscap. D. alst ghesciet is b. e.
8) M. nieman.
9) Q. een man m. mit eender wed. Dat. MP. wedenaer. G. wedueere. HK. weduwer. D. weduwenaer.
10) K. beneemt. D. dat een den anderen horen m. beneemt.
11) D. als in overspul ghesciet als dat die man een ander ghetrouwet wijf heeft of dat wijf enen ander man ende dat is een lelike.
12) M. loffenis. P. lofnisse. BGKQ. gelofte. D. tr. die si gheloeft h.
13) Q. daer werden dicke gherechte erfghenamen mede onterft. Dese sonde dobbelt haer wanneer die menschen beede ghehuwet sijn. G. daer worden dick eerfgenamen met onterft. K. dair werden dicke rechte oir mede onterft. D. ende die rechte erfnamen worden. 14) B. wittelikeu G. wittegen. Q. wettegen.
15) Q. wel m. s. properen sw. d. P. sijn hovet ofslach of hem selven doden.

Onan quader doet, Iacobs neve. Ende om deser sonde verhenghede god een duvel die Ysmodeus[1]) hyet, dat hi seven man worchde, die der heyligher ioncfrouwen Sare[2]) ghetrouwet waren, die daer na[3]) des ionghen Tobias wijf was. Het en is niet behoerlic, datmen die heilighe sacramenten der heiligher kerken oneerliken of onmanyerlic
47b tracteert[4]), wantmense sculdich is in || groter reverenciën te hebben[5]). —
112. Dat sevende is dat een misdoet mit sijnre ghevader of mit sijnre guedel of mit horen kijnderen of mit sinen pil[6]), want dese en moghen sonder oerlof der heiligher kerken niet vergaderen mit hylic buten dootsonden. — Dat achtende is dat een misdoet mit sijnre nichten of mit sijnre suster of moeder of dochter[7]), of des ghelijcs weder om een wijf mit horen oem of neve of broeder of vader[8]) of sone, ende dese sonde is groter ende cleenre, meerre ende minre, nadat die
47c maechscap[9]) na of verre is. — Dat neghen-||de is een man mit sijns wijfs maechscap of weder om een wijf[10]) mit hoers mans maechscap. Dese sonde is seer ansteliken, want een man, die mit enighen wive misdaen hevet, en mach niet meer hoer nicht[11]) ten wive nemen; al name hi so een wijf, die hylic[12]) en dochte niet ende en waer gheen hilic[13]) voer gode noch voer die werelt; ende neemt een man een wijf ende misdoet daer boven mit hoerre nichten[14]) of suster of moeye of moeder, so hevet hij sijn recht verloren, dat hi tot sinen wive hadde, dat hi daer niet meer[15]) bi wesen en mach. Ende al des ghe-
47d lijcs ist || weder om te verstaen van enen wive, die mit haers mans
113. maghe misdede. — Dat tyende is, dat een wijf misdoet mit enen man, die ghewijt is, ende hoe sijn wijtsel hogher is[16]), hoe die sonde meerre is, na waerdicheit des staets. — Dat elfte is, dat een waerlic man[17]) mis-

---

1) Q. ghehingede. B. verhenghe. D. dat die duvel hismodeus. K. asmodeum den duvel. 2) B. Sarre. Q. Saren. 3) H. die na.

4) Q. onghemanierdelec hantiert, want men esse sc. K. handelt of tracteert.

5) BM. houden.

6) P. ghev. of m. s. p. Q. ghev. ofte met sinen kinderen of met sinen petre. G. gev. of met horen kinderen of met dien, daer hi met .I. kint geheven heeft of met sinen meteren. D. syn ghevaderen of mit h. kinderen.

7) D. suster of d. of d. g. een w. 8) D. neve of v.

9) B. maecscap. P. maetscap. 10) Q. een vrouwe. D. of een w.

11) G. nicte. M. man of wive die mit enighe m. of w. misdoen . . .nichte of neve. 12) GHMKD. dat hylie.

13) Q. het en ware geen huwelic van werden noch. P. helie.

14) Q. nempt een wijf enen man ende die man mesdoet hierboven harer nichten. D. Ende misdoet een man boven sijn ghetrouwede wyfs bi syns wijfs n. of suster of moeye so.

15) Q. nemmer. D. t. s. wive hadde. Ende al des g. van enen wive.

16) D. hoe hi hogher ghewijt is. 17) B. een m. die weerlic is.

dede mit eenre nonnen of een waerlic wijf mit enen monic [1]). — Dat twaelfste is, dat monyken [2]) of gheoerdende mannen mit nonnen of mit gheordende wive misdoen [3]), ende die sonde is meerre ende minre, na dat die personen hoghe van stade in religiën sijn [4]). — Dat
48a dartiende is [5]) van prelaten der heiligher || kerken, als die misdoen in onsuverheden [6]), want die forme ende exempel sijn sculdich te wesen [7])
114. al der ganser werlt van enen reynen heilighen leven. — Dat viertiende ende die leste ende die quaetste ende die onreynste, die lelic te nomen is [8]), dats sonde teghen nature, die die duvel den mensche leert doen in veel manyeren, die niet te nomen en sijn [9]), want die materie daer te dorper ende te onaerdich sijn [10]) ende onmenschelic is te horen; mer inder byechten sal ment segghen den luden soet wedervaren is [11]). Want hoe die sonde meerre is, hoe die biecht nutter is;
48b want die grote || scaemte die een mensche hevet, die sulke [12]) lelike sonden byecht, is een groot deel der penitenciën. Dese sonde voerscreven mishaget gode alte seer, daer om dede hi om deser sonden wille reghenen bernende vier ende stinckende zwavel op die stede Zodoma ende Gomorra [13]), ende lyet vijf steden daer om versinken [14]). Die duvel selve scaemt hem, als hi enen mensche daer toe brenghet, dat hi dese sonde doet, also onreyne is si [15]).

115. Dat sevende hoeft deser helscher beesten [16]) is die sonde des monts, die dient van tween diensten; want metten monde etmen ende drinct-

---

1) MP. nonne of mit gheordende wive misdede. die sonde is meerre ende minre naedat die personen hoghe in religiën sijn. (M.) Dat dertiende.

2) PG. een monyk. D. dat gheoerdende vrouwen m.

3) P. misdoen of een waerlic wijf mit enen monick. Dat dertiende.

4) G. state in ordenen s.

5) G. wanneer die prelaten.

6) KQ. onkuusheden. B. onversienheden.

7) MP. te houden. D. te w. nader w. van enen reynen leven.

8) D. dat leste ende dat alre onreynste dat is te lelic te n.

9) Q. diemen niet wel versegghen en mach. D. wantse te leliken ende te onmenscheliken te horen.

10) QM. onardich es ende onm. ware te horene. G. is d. e. onaerdich e. onm. K. dorper e. onm. waer. D. wantse te leliken e. te onm. is.

11) P. segghen hoe dattet schiet is. M. biechten den priester hoet geschiet is. Want die grote scaemte. D. sal ment den priester al recht uut segghen hoet ghesciet ende hoe die s. leliker e. m. is.

12) B. susliken.

13) G. solfer. G. van Sodoma. K. e. van Gomorra.

14) Q. v. Sodome ende noch .IIII. andere steden ende deedse versincken. Ghelijc als een leerare scriif, die duvel veronwert den mensche van deser sonden te tempteren, want si so leelic es, als hi andinct sine edelheit van naturen die hi hadde eer hi sondichde.

15) D. doet. Gulsicheit.

16) A. beester.

48c men, dat is sijn || enen dienst; ende men spreket daer mede, dat is sijn ander dienst[1]). Daer om deelt haer dese sonde in tween principalen tacken, die elc veel tacken uut hoer voert uut werpen[2]): die eerste is die sonde der gulsicheit, die hoert den eten ende den drincken toe[3]); die ander is die sonde der quader tonghen, dat is in dwasen woerden.

Eerst willen wi segghen vander sonden der gulsicheit. Dat is een sonde die gode sonderlinghe mishaghet ende den duvel sere wel behaghet; want overmits deser sonden hevet hi veel machten[4]) inden
48d mensche, daer wi of lesen || inder ewangeliën[5]), dat god den duvel oerlofde in verken te varen[6]) ende doe si daer in waren, doe drenctense[7]) inden meer[8]) — in ghelikenissen[9]) dat die duvel macht hevet inden ghulsighen mensce te varen, die verkens leven leyden, ende te verdrencken in dat meer der hellen ende hem so veel te doen eten[10]),
116. dat si spliten ende so veel doen drincken, datse versmoren. Wanneer een keymp[11]) sinen gheselle neder gheworpen hevet ende al rede bider kelen vast helt[12]), so sietmen selden, dat hi op staet. Aldus ist oec mitten gulsighen, daerom grijpse die duvel gaerne bider
49a kelen, || als die wolve dat scaep doen om te worghen[13]); also hi dede Yeven[14]) onser moeder ende Adam onsen vader int aertsche paradijs. Gulsicheit is die visscher[15]) vander hellen, die den visch mitter kelen vanghet aen die anghel sijnre henghelroeden[16]), die naden ase so ghierlic grypen, dat hem hoor lijf[17]) cost. Dese sonde, gulsicheit, is alle tijt teghens gode, ende daer om mishaghetse hem seer[18]). Want ghebyet god te vasten door die prelaten des heiligher kerken, so ghebyet gulsicheit doer horen prelaet, dat is die buke des menschen,
49b datmens niet en doe[19]), mer datmen wel || ete ende leckerlike ende lansem[20]). Ghebiet god vroech op te staen, die buuc seit: Blijft nu vrilic legghen, du biste al te vol vaecs, die priester en is noch niet

1) D. dienst. Dat eerste.

2) M. uutspruten of uutwerpen. P. daer elc voert vele tacken uitspruten.

3) D. ten eten ende ten drincken.

4) P. vele maten. 5) D. int ewanghelium.

6) BGD. duvelen. P. in den verkenen te gaen.

7) MD. verdrenctense. G. drenctensise. K. verdrenctensise. Q. verdronckensise. B. drenctense sy. 8) KD. indat meer M. in die meer. Q. inden watere. G. inder zee.

9) G. in enen teeken dat. 10) D. ende duetse daer eten. 11) Q. kempere.

12) KM. vasthout. Q. hout. D. vastheeft. 13) GQ. verworgene. 14) D. Eva.

15) P. visker, visk. Q. es wisschere. 16) Q. an die hinghene siinder roeden.

17) P. leven. 18) Q. messacht hise sere.

19) P. men des niet en doen.

20) D. verlanc. K. ieckerlic lancsom ende wel eet e. dr. Q. langhe.

117. op, of is hi op, hi sal dijnre wel verbeyden mitter missen [1]). Ende
als die gulsighe mensche eerst op staet, so beghint hi sijn metten te
lesen ende sijn ghebet, dat aldus is: «Och god van hemelrijc, wat
sullen wi noch huden eten? Waer sullen wi best wat vijnden dat doech?
Waer hier doch wat goets te crighen!» Na der metten so comen [2])
die laudes, die sijn aldus [3]): «Och lieve here, wat goeder wijn dronken
49c wi ghisteren! Trou-||wen, wi hadden harde wel teten [4]), het was harde
leckerlic bereyt onse spise!» Daer na bescreyt hi sijn sonden ende
seit: «Och god, mi was te nacht al te qualic te moede, ic was na
doot [5])! Het was al te lastich wijn, dat wi ghister avont droncken!
Mi doet mijn hovet alte wee [6])! Ic en sal niet te pas [7]) wesen, ic
en hebbe ghedroncken! Waer mach die beste wijn lopen?» Dat is
118. sijn claghen der sonden ende sijn begheerte tot gode waert [8]). Dese
sonde verleydt den mensche van daghe te daghe vorder van gode
ende in meerre sonden ende scanden. Want eerst wort een mensche
49d een tavaern|volgher; dan beghint hi te dobbelen; dan vercoept hi sijn
erve of sijn have [9]); dan wort hi een kelre lewe [10]) ende een poytier [11])
ende te male een boeve of een dief ende steelt ende laet hem han-
ghen: dat ist ghelach, datse dicke betalen; of die hem stelens hoe-
den [12]), dat worden moutvlyeghen [13]), byerleersen [14]) of dronckenbouts [15]):
dese gaen staren [16]) als verdroncken calver ende en doghen gode noch
der werlt. Si sijn hoer naesten [17]) een verdryet aen te sien. Aldus en
coemt van gulsicheit niet veel goets mer ontellike veel quaets.

50a Dese sonde na dat sunte|| Gregorius seit, deelt hoer in vijf tacken,
want in vijf manieren sondichtmen in eten of drincken tontide. Dat
eerste is in eten of in drincken te ontide. Dat ander is in te veel eten
of drincken. Dat darde is in ghyerliken [18]) te eten of te drincken.
Dat vierde is in te leckerliken of te costeliken te eten [19]) of te drin-

---

1) Q. blyft doch ligghende, du best noch alte vakerich. D. du hebste noch alte groten vaec du sultste noch vroech ghenoech comen eer die missen al gedaen sijn. Of men sal wel nae mi beiden mitter missen. 2) D. coemt.

3) P. die lesen aldus.

4) Q. h. seere wel tetene onse spise was seere leckerlijc bereet. K. trouwen onse sp. B. spysken. D. ende ic mochse alte zeer wel. Dan.

5) D. al te qualic, ic was. P. ic had nae doet gheweest. 6) D. soe wee.

7) B. te passe. 8) D. begh. tot gueden werken.

9) K. syn lant syn erve. Q. sine erve 10) M. kellerliewe. K. kelnair leeuwe.

11) Q. wert hi een poitier dan een volcomen boeve. D. wort hi een peuytier.

12) P. die stelen moeten hoeden.

13) D. montvlieghen. M. montvlieghers B. montvlieghens. 14) Q. biervlieghen.

15) MQD. droncken boeven. K. dronckaerts.

16) P. staen. K. stairogen. Q. starende D. scharren als droncke calveren.

17) D. moghen of h. 18) PD. gerichliken. 19) M. leckerlic te eten.

cken. Dat vijfte is in rechter gulsicheit, dat een onaerdighe[1]) begheerte ende ghenoechte is in vreten ende in zwelghen[2]).

119. Die eerste tacke van deser sonden is in te ontide[3]) te eten of te
50b drincken, dat seer leelike sonde is, dat een redelic mensche leven sal als een stomme beeste[4]), want uut deser quader ghewoenten comen seer veel sonden uut[5]). Menich mensce went hem so seer hier in, dat hi seit, hi en mach niet vasten noch abstinencie doen[6]), thoeft is hem veel te quaet oft herte soude hem ontgaen[7]), soude hi vasten moeten, ende hi seit waer: het is ymmers een quaet hoeft dat den helen lichaem of die gebode[8]) gods of der heyligher kerken doet breken, als si dicke doen mit menigher botvasten diese breken[9]), dat grote sonde is; nochtan laghe daer te min[10]) aen, wouden si hem
50c selven alleen verdoemen, mer neen, si willen al ghe-|sellen hebben, die een trect den anderen of heet hem of bidt hem[11]), dat hi hem gheselscap houde. Het soude ymmer seer gheclike[12]) luden in eens wisen mans oer, dat een[13]) dief, die men ter galghen waert leide, ander luden bade[14]), dat si hem mede lieten hanghen om goets gheselscaps wille! Nochtan in der waerheit ist meerre ghecheit een dootsonde mit wille te doen om gheselscaps wil[15]), dan een om goeder
120. saken wille sijn lijf waechde. Dese lude segghen, datse niet vasten en mogen, mer si lieghent, het[16]) is die cleen minne, die si te gode
50d hebben, die hem dit segghen doet, want || mindense also seer die waer glorie des hemels[17]) als die ydel glorie der werlt[18]), si souden over gods wil also wel ter noenen toe vasten als si dicke om hoers

---

1) D. overdadighe.

2) G. veretene e. verswelgene. D. ghen. heeft u veel te slinden. P. begheerte is totter spise te verswelghen.

3) M. te onnutte ende te onnutte (*sic*) ende te ontide B. in onnutte ende te ontide. Q. buten tide. 4) Q. levet als eene. P. beeste doet.

5) BQD. sonden. Menich.

6) Q. doen. Willen yement doen vasten, so seghet hi, dat hem syn hoot soude sweren. 7) B. uutgaen. M. dat herte soude hem breken.

8) BKQGD. lichaem die gheb. P. lichame doet verderven. Het mach wel oec een quaet h. wesen dat een heel l. om die geb. godes.

9) D. op menighe b. diese sonder hoet br. 10) M. daer de min.

11) Q. smeecten of bit. D. bidt dat men hem.

12) G. seer sottelic. 13) H. datmen een d.

14) D. syn gesellen bade dat si met hen ginghen ende lieten hem h. om ges. w. QK. l. hem doch mede h. 15) B. goeder ges. M. goet ges.

16) D. hem en let anders niet dan datse seer cleene m. tot g. h.

17) D. warachtighe hemelsce glorie.

18) BKD. als si die y. gl. der w. minnen als si die ydele w. minnen.

tijtlics oerbaers wille ten avont toe vasten[1]). Si souden om haers vrienden daghe te houden wel enen helen dach of nacht daer toe[2]) wel sonder eten of drincken ryden, so waers te doen waer[3]); mer den here, diese ghemaect hevet[4]), en moghen si niet een ure te wil over hoer ghewoente vasten[5]). Also ic gheseit hebbe dat men sondicht in te ontide te eten of te drincken, dat suldi also wel verstaen
51a in te laet[6]) te eten des avonts als in te vroech[7]) te eten des morghens, want lude die so gaern laet des avonts eten ende langhe waken inder nacht ende horen tijt onnuttelike toe brenghen[8]), te ontide ende te laet slapen gaen, te ontide ende te laet[9]) weder op-
121. staen, die besondigen hem[10]) in veel manieren. Ten eersten want si den tijt verderven[11]) ende verkeren. Si maken vander nachte horen dach ende vanden daghe horen nacht. Sulc volc vermaledijt god door den prophete[12]), want men is gode sculdich des daghes goede
51b werken te doen ende des nachtes hem te loven ende te dancken ende te bidden[13]). Dat en connen dese lude niet ghedoen, want als goede kersten[14]) mensce opstaen[15]) des nachtes ende loven ende dancken gode, so gaen dese lude eerst te bedde ende sijn dan dicke op haer meeste brassen[16]). Daer om verliesen si horen edelen tijt, den dach totter nacht[17]), daer si hemelrijc in verdienen souden mit rusten ende mit vreden, daer verdienen si die helle in mit sorghen ende mit arbeyde ende mit onnutter ydelheit, dat weenlic[18]) te beclaghen is.

122. Die ander tacke der gulsicheit is in te veel te eten ende te drincken,
51c dat men properlike vrate[19]) of swelghers heten mach, diet al verslinden[20]). Dese lude en moghen niet wel sien dat yement int huus coemt daer si eten sullen, eer si sat sijn[21]), van anxt dat si hem niet vol ghenoech proppen en sullen moghen[22]). Dese legghen dicke

---

1) D. om hoer tytlic gewin of oerbaer. Q. eyghen ghewin ende titeliken orbore diewile vasten toter doncker nacht. BK. ter duyster nacht toe.
2) K. ende enen nacht dair toe
3) KB. wairs te doen. Mer. D. of nacht riden sonder e. of dr. waerts te doen. Q. waert van noede. P. waert te doen is.
4) D. ende verlost.
5) KMQ. met een ure over hoer ghewoente. D. over h. tijt of over h. g.
6) G. te spade.
7) PM. vroe.
8) GBQ. overbrenghen.
9) GQ. spade.
10) Q. die sondeghen.
11) Q. quisten.
12) D. wert verm. van gode door die pr. Q. bi den pr.
13) K. aenbeden. B. te b. ende te gebede.
14) P. carsten.
15) Q. opstaen ende beghinnen gode te dancken.
16) Q. brasseringhen. D. br. ende spelen.
17) GKQ. dach metter nacht.
18) B. wenelic. D. wenentlic. Q. (*opschrift*) Vanden anderen tacke dergulsicheit, de welke es onghenuchterheit.
19) P. vracke. D. vraets.
20) M. verslinnen.
21) Q. voer dat si versaedt s.
22) P. proppen connen of moghen sellen. G. poten en selen m. Q. croppen.

hoer arme besiden hoer scotelen [1], als die nestelinc sperwer [2] hoer
vloghel over haer aes laten hanghen, van anxte datmen mit hem
toe tasten sal [3]. Cortelike besloten dit sijn onreyne ghierighe slab-
baerden [4]. Het is grote doghet, grote wijsheit ende grote ghesont-
51d heit [5], maet te houden in eten ende in drincken, want veel volcs is
dicke ghestorven van overtalligen eten of drincken [6], ende daer
123. comen dicke veel groter swaerre suycten of. Die naden vleysche
leven, doden haer siele, als sunte Pouwels seit, want si maken van
haren buke horen god ende en houden reden noch mate, ende daer
om sullen si inder ander werlt sonder mate pijn moeten liden [7]. Die
ghene die na hore ioghet leven ende alre ghecker gheselscap [8] vol-
ghen willen, die en connen noch en moghen gheen mate houden in
ghenen dinghen. Die ghene die naden ypocriten leven [9], dat sijn des
52a duvels martelaers. Dese luden moeten na tween maten leven [10], want
die duvel, die den ypocrijt tempteren [11], sijn seer contrari die een
den anderen, want die een seit: «Etet wel [12], dattu vet ende scoon
scijns, so menen die lude [13], dat di die heylighe geest voedet». Die
ander seit: «Vast veel [14], dat gi magher en bleec wort, so segghen
die luden: «wat strengher leven moet die heylighe vader leven [15])!»
Dese moeten twee maten hebben [16], als voorscreven is: een cleyn
eyghen mate, die si voerden luden ghebruken, ende een wide grote
124. mate, die si ghebruken alst nyement en siet. Die geen die nader
52b vrecker maten leven, die hebben sulke mate als haer budel hem
henghen wil, die meester vander herberghe is ende ghebiedster [17].
Dese vrecke gulsighe menschen moeten alle tijt disputeren horen [18].
Want hore budel seit: «Ic wil vol wesen!»; hoer buuc seit: «Eet
ende drinket wel vanden besten!» Hoer budel die seit: «Levet scaer-

---

1) M. bi haer scottelen. P. scuttelen.
2) Q. die honghereghe spoerwaer D. sparwaer doet hoer voghelen diese over.
3) Q. datment hem nemen mochte.
4) G. slapbaerde. B. slappende. Q. onreyne slabbaerts.
5) D. doghet e. gr. ghes. K. gesondicheit.
6) Q. overvloedeghen. G. overtulllighen. P. overtalliken. K. overtallicheden etens ende drinckens. D. overtallicheit in eten of dr.
7) D. sullen se na desen leven sonder mate ghepinicht worden.
8) G. alle sotte ges. P. mit allen g. g. D. alle ges.
9) P. die naden vleische leven in onmaten.
10) K. manieren leven van maten.
11) P. die den gulsighen temptiert.
12) K. et en drink wel leckerliken up dat.
13) Q. moghes scinen, so sullen die lude wanen.
14) K. veel ende leve in str. abstinenciën up dattu bl. ende m. wordes ende die lude van dy dencken ende spreken mogen: sich wat str. G. so peynsen die liede.
15) PKD. heilige mensche l.
16) M. houden ende hebben.
17) KQ. meester e. gebieder.
18) M. horen hoer budel wil vol wesen.

seliken[1]) ende spaert u ghelt[2])!» Wat sal dese arme keytijf dan doen die desen tween heren gaerne beyde te dancke dienen soude[3]), want hi hore beyde eyghen is[4])? So levet hi na twee maten, op dat hi hem beyden te wil si ende in vreden hout. In ander luden huus so
52c nemet[5]) hi des buucs mate die groet ende wijt ende dyep is, ende tot sijns selves huse so neemt hi sijns budels mate, die cleen ende
125. alte onsalich is[6]). Die nader mate van medicinen leven, die houden Ypocras mate, die enghe ende cleen is; nochtan stervense ghelijc anderen luden ende dicke[7]) sietmense sieker, weker ende ongheval-ligher dan ander luden. Die nader eeren hoer mate nemen[8]) die leven eerbaerlic ende redelic[9]), nadat hoor staet eyschet, ende eten teghen rechten tiden[10]), dat eerbaer waerlike luden pleghen teten ende nement te dancke[11]), dat men hem voorset, hoeschelic ende
52d blidelic. Die na horen sonden verdiente hoer mate nemen[12]), moeten na sulker maten leven als hem hoer biechtvader[13]) set in hore peni-tenciën. Die na horen gheest hoer mate nemen dat sijn die god minnen ende sijn eer in allen dinghen soeken[14]); die leret die hei-lighe gheest redelike gheordineerde mate te nemen[15]), niet te vele noch niet te luttel, dat hoer natuerlike cracht onthouden worde onverderft[16]) ende dat die gheest alle tijt macht hevet over den lichaem[17]). Dese luden houden hoer lichaem in sulker abstinenciën
53a ende disciplinen, dattet den gheest ghehoersam blivet, wat hem die gheest ghebyet, dattet dat doet sonder weder cronen, dattet van weelden niet wederspannich en worde noch van onsalicheden niet en verlegghe of ontblive[19]).

126. Nu moghedi sien in dat wi hier gheseit hebben[20]), hoe die duvel daer veel consten toe doet, die lude bider kelen te grypen, want ten

---

1) Q. spaerlic. 2) Q. gheldeken.
3) KGB. te wille dienen Q. te ponte dienen.
4) HBMKGP. beider Q. hoerlieden eyghen. 5) G. hout 6) K. clene enge.
7) P. dicke stervense sieker weker ende onvalligher. Q. s. ende ong.
8) Q. na de mate der eren leven.
9) B. eerberlijc ende stadelijc. 10) MBPK. tot r. t. GQ. ten r. t. MQGPD. als eerb.
11) K. in danck. P. pl. te doen die soberliken eten ende nement te drincken.
12) Q. Die hare mate nemen na dat hare sonden verdient hebben die moten na sulker maten. 13) PD. biechtvaer. 14) D. synse die g. m. ende gods eer.
15) D. die worden gheleert van den h. g.
16) Q. cracht blive in sinen vigore ende dat die gh. altyt hebbe.
17) B. over den l. in sulker a. 18) D. sonder cronen ende van w.
19) D. noch en verderve noch en ontbl. GB. verligge. K. gebreke. Q. wederer. Dese houden oec sulke mate in den lichame te voedene dat het van welden niet wederspanich en werde noch van onsalicheden niet en ghebreke.
20) K. Nu mogen wy hier in desen punte, dat wy nu gehoirt hebben, zien ende bekennen hoe die d. D. moghedi hier ghenoech merken hoe.

eersten so toent hi hem die spise, hoe wel smakende ende lecker datse is, also hi Eva onser eerster moeder den appel toende; ende baet hem dat niet [1]) so seit hi: «Etet ende drincket als dese goede ghesellen
53b doen [2]). Waer om en soutstu || niet mede doen [3]) als die ander? Ende houdestu hoer gheselscap [4]) niet in eten ende in drincken ghelijc hem, so salstu hoerre alre spot wesen, si sullen segghen, dattu beghinnes te lollen! [5])» of hi seit: «Du etes alte luttel [6]), du sels di selven doden eer dijn tijt [7]). Du soudes dencken [8]), dattu dijn ghesonde [9]) hildes: wie niet ghesont en is, die en doghe nerghent toe!» Dese duvel is een meester van medicinen, want hi wil den luden al leren, hoe si hoer lijf in ghesonden houden sullen [10]), also
53c hi seit, mer sijn meninghe is der sielen doot; sijn medecijn || is der
127. sielen verghifnis. Of hi seit: «Siet aen dat goet [11]), dat ghi daghelix doet ende noch langhe doen moghet, waer ghi [12]) u macht ende sterct behoudet [13]). Daer om etet ende drincket wel ende leckerlike, u sterct mede te behouden [14]), want ghi etet niet om der ghenoechten wil des etens of der spisen [15]), mer alleen om gode te dienen ende hem te vromeliker te volghen in allen goeden werken. Ghi sijt gode u macht sculdich, als David seit!» [16]) Proeft wat heiligher predicaer is, die dese [17]) woerden ende deser ghelijc seit! Nochtan weet voer waer, dat
53d dit sermoen [18]) alse recht aencleven-||de is, datter dicke menich groot man in bedroghen wort [19]). Ja die alre heylichste ende alre wijste worden daer dicke in verleyt, eer sijt selve voelen. Voer desen duvel,

---

1) G. ver Yeven. Q. Yeven. K. Yeva. P. bat hem niet Alsoe toent hi nu in allen gueden weerliken ghesellen ende seit.

2) AHB. doen of so dit goet gheselscap doet. Waerom. PD. ghesellen doen. Waer om. 3) P. mede doen gheliken hem want.

4) QD. houstu hem gheen. D. gheselscap so sulstu hoerre alre sp. w. P. want doestu des niet, als si di toedrincken gheliken hem, soe seltu hoer alre spot wesen, si sullen bi aventuer tot di segghen. 5) G. *in margine:* merct dit. 6) Q. letter.

7) Q. eer tyt. D. voer dijn tijt. 8) D. toesien.

9) M. ghesontheit. P. du soutste di ghesont houden.

10) M. ghesontheden. D. hoer lijf ghesont. Q. haren lichame ghesont. K. l. lichaem starc e. ghesont. 11) K. die goede werke. M. dat daghelix goet dat ge doet.

12) MKPD. ist dat ghi. Q. moghet dat ghi.

13) M. u machtich e. sterc hout. K. ghesontheit ende craften. P. m. s. stercheit behoedet.

14) D. op dat ghi u crachten behoudet. P. om uwe crachten te bet mede te behouden. QK. om uwe cr. te behoudene. 15) D. om ghenoechten der spisen.

16) K. want als David seit, so sidi gode alle uwe macht sculdich. Nu sich wat behendiger prediker dit is. D. Anhoert doch wat h. pr. is dese lose bedriegher die woerden ende deser ghelijc zeer wel bibrenghen ende segghen can. Ende weet oec voer waer. 17) A. deser. 18) Q. s. des duvels.

19) K. bedroghen e. verleit w.

die dus prediken can, hevet hem een alre qualicste te hoeden [1]), want hi sijn bedrieghende woerde of ingheven also scoen verwen can [2]), datse redeliken luden [3]), recht oft oec waer waer ende datmen niet en voelt [4]) dattet vanden prince der loghenen coemt, vanden duvel, die altoes liever lyeghet, dan hi waer seit, ten waer dat hi yement
54a mit waer segghen quaet mochte doen doen of die duecht doen laten [5]). ||

128. Die derde tacke der gulsicheit is in ghyerichliken te eten of te drincken. Dese lude lopen totter spisen als lopende honde totter queriën [6]) of als roden [7]) tot eenre krenghen [8]). Si en connen nyet ghebeyden dat hoor spise ghecauwet is of ontwee ghebeten ware [9]), mar si slockense al heel in. Si ghieten den dranc door haer kele als doer een oude laerse [10]) ende maken een sluse van horen mont. Als si drincken, so en comet hem die can vanden monde niet, also langhe als si adem [11]) hebben, si en latent vast in clocken. Si meten hoer
54b toghen des somers na horen | adem [12]) also langhe als die duert ende des wijnters also langhe als sijt liden moghen van killinghen hoerre tanden [13]). Ende hoe dese ghiericheit meerre is, die sehier in hebben, hoe die sonde meerre is [14]).

129. Die [15]) vierde tacke der gulsicheit is inden ghenen, die te leckerlike of te costelike eten of drincken willen. Dese lude verdoen dicke meer

---

1) Q. mach hem die mensche seere qualic ghehoeden. M. alte qualic te beh. K. heeft een mensch hem alre quaedste. BG. quaetste.

2) K. scalcke behendige bedr. w. D. bedr. w. so scaleliken bibrenghen ende bemantelen of verwen can. M. schoen luden can.

3) Q. datsi oec wisen lieden redelic ende waer schinen ende datmen. D. datse red. l. verstaen. 4) A. voe-elt.

5) D. mit waer te segghen moghte bedrieghen, als dat hi enich quaet dede of dat hi dat guet liet.

6) Q. tot der teven. B. querren. MP. honden totter krenghen.

7) B. renden. KQ. rueden.

8) Q. tot eender crongien. G. corrien D. totter spisen recht als een hongherich hont totter krenghen.

9) BKQG. ghebeiden datse hoer sp. ontwee beten. P. spise breke of ontwie biten. D. gheliden dat hoor sp. ghec. wort, mar si. 10) D. een laerse.

11) P. adam. K. den adem. D. aemtocht hebben. Si meten. Q. die pot van haren mont niet vor dat hem die adem ghebreect, maer latent vast inne cl.

12) P. adam. 13) D. killicheit.

14) D. swaerre ende lastigher is. Want gheliker wijs alst gheen sonde en is, die rijcheit vanden guede te hebben, mer het is sonde, die seer te minnen, des ghelijcs en ist geen sonde te eten die goede spise, mer het is sonde, die te gierichlike ende ondancbaerlic te nuttigen.

15) Q. Vande vierden tacke der gulsicheit dat es leckaerdie.

alleen mit horen monde, dan hondert armer menschen [1]) verteren
souden, die nochtan sat eten souden van goeder ghemeenre spisen [2]).
54c Dit sijn properlike lecker menschen gheheten ende dese sondighen ||
in veel manieren. Eerst so sondighen si in groten onnutten coste
die si doen, als voorscreven is, want also wel souden si te vreden
wesen als si sat waren van goeder ghemeenre spisen [3]), als si sijn
als si dese onmate ghedaen hebben [4]); wouden sijt weten [5]), het soude
hem oec also ghesont wesen of ghesonder ende het soude gode ghe-
namer wesen [6]). Ten anderen male so sondighen si in te vele groter
ghenoechten, die si hebben in hoerre leckere spisen of drancke. Ten
derden male so sondighen si in groter ydelre gloriën, die si daer
54d in hebben, dat men seit, dat si || costeliken leven ende reckelicke teten
dorren gheven ende wel varende lude sijn [7]) in horen huse. Ende in
veel ander manieren so sondighen dese luden, daer dicke groet quaet
of ghecomen is.

130. **Na** dese vier manieren of tacken der gulsicheit so comet die vijfte
ende die leste tacke, diemen properlike selve gulsicheit heet, dat is
inder groter ongheordineerder ghenoechten [8]), die die gulsighe men-
scen hebben in eten ende in drincken, dat si nymmermeer ander
waer of en spreken [9]), dan van eten ende van drincken [10]). So wen-
55a schen si dan [11]), dat si wouden, dat si cranen || halsen hadden ende
buke als koeyen, dat hem die spise so veel te langher smaken mochte
ende dat si daer also veel te meer verswelghen mochten [12]). So seg-
ghense dan [13]): «Een goet eten is wel eens prisens weert [14]),» ende veel

---

1) P. kan vele arme l. D. dan XX a. l.

2) K. al hair noottorfte hebben souden van goeder gemeenre sp.

3) D. te vreden wesen ende bet als si hoer becomen aten.

4) D. dese grote onredelike cost ghedaen h. 5) Q. bekinnen.

6) Q. meer behaghen. D. alte veel behagheliker wesen.

7) H. lude in. PGQKBD. sijn. P. costel. l. ende rikeliken leven ende durren gheven ende walevarende luden sijn. K. welvaren lude. D. dat men seit, datse welvarende lude s. e. c. l. e. rickelic cost houden in h. huse.

8) D. diemen pr. g. heet, dat is grote ongheordineerde ghenoechte. K. die welke gelegen is in groter.

9) GHM. anders waer of. B. nemmer waer af. P. selden of n. anders en dencken. K. van anderen dinghe. D. selden van anderen dinghen.

10) D. spreken. Si wensche om cranen halse te hebben, op dat si die sp. ymmer te langher smaken mochten ende dat si b. hadden als c. opdatse daer te meer in steken mochten. 11) M. dan wenschen si, dat 12) M. veel te langher meer v. m.

13) D. So segghense: «Dat is alte guet wijn» of «daer loopt alte guede malevezeye» of «daer is zeer wel teten» of «dat is alte guede spijs ende aldus soudmense zeer wel bereiden», ende dier ghelijc sijn sonder ghetal ende si sijn daerin ghewortelt of ghewent, dat se niet en dencken noch en spr.

14) BKP. eens spyens w. GQ. eens spuwens w.

ander sulker parabolen [1]). Mitten cortsten volseit, si en dencken noch en spreken noch hem en dromet dan van eten ende van drincken, daer si al hoer hart op gheset hebben.

131. Nu hebdi ghehoert die sonden, die van gulsicheit comen of van leckerniën; mer want dese sonden veel ende dicste [2]) gescyen inder
55b tavernen, die [3]) die fonteyne ende eerste oer-||spronc van desen sonden is, so wil ic u nu een deel der sonden nomen, die inden tavernen pleghen te ghescyen. Die taverne is des duvels scole, daer sijn discipulen vlitelic in studeren [4]), ende het is properlic sijn capelle of kerke, daermen hem dach ende nacht [5]) in dient ende daer hi sijn miraculen doet, als sulken heer toe behoert, als die duvel is. Want inder kerken so pleghet [6]) ons lieve here sijn miraculen te doen als wi in veel steden geweten hebben [7]), daer blinde lude siende worden, crepel [8]) gaende,
55c rasende lude sinnich ende ghesont, || stomme luden sprekende, dode lude op verstonden vander doot ende vele des ghelijcs [9]). Mer die duvel doet in sijnre kerken, dat die taverne is [10]), al contrari hier of, want luden die ghesont inder tavernen gaen [11]), comen dicke siec
132. ende qualic om haer herte daer weder uut [12]). Die wel sprekende daer in gaen comen dicke daer weder uut, dat men niet te meer en verstaet van dien ghenen, die te voren wel spraken, wat si segghen, dan of si ebreeusch [13]) spraken; siende lude comen daer dicke weder uut [14]), dat hem haer oghen staen als enen verdronckenen calve [15])

---

1) BK. parabel. 2) K. diewijlste. BM. dicke.

3) D. welc een recht oersprone hier van is. B. ende die yerste uutsprunck. Q. dewelke de fonteyne.

4) Q. blidelike. D. naerstelic M. daer hi sijn d. vl. in leert studeren.

5) Q. nacht e. nacht. D. d. e. n. zeer trouwelike.

6) B. kercken pleghe. D. k. pleech iesus onse ghebenedide h. veel m. PQG. kercke daer pl.

7) D. gheweten h. dat hi die zieke die blinde die dove die stomme al ghesont ghemaect heeft ende veel des ghelijcs. Mer die duvel.

8) BQ. cropel. PGQM. cropelen, cruepelen *enz.*

9) P. opverstaende. Q. doode werden levende e. vele. K. opv. ende veel M. op stonden. B. d. verwecken ende vuel. 10) D. inder t. dat syn k. is.

11) D. want daer gaen som menschen inder t. ghesont ende comer weder siec of hem is al bewilen qualiken om hoer hert.

12) AH. om hoer herte daer weder uut datmen. MBKQGP. uut. Die wel sprekende daer in gaen comen daer dicke weder uut datmen. D. ende si connen oeck wel spreken als si daer in gaen mer als si weder uutgaen soe en verstaetmen niet een woert of seer luttel wat si segghen. 13) P. walsch.

14) D. si gaen daer mede in wel siende, mer als si uutcomen dan staen hem haer oghe int hoeft ofse hem gheleent waren, daer si luttel.

15) K. staren als verdroncken calver.

55d ende dat si luttel of ghene besceyt en sien [1]; die daer recht op ha-||re bene in gaen [2], die comen daer dicke weder uut al vallende ende al strukelende [3] ende laveren die straten over als een scip dat laveert, nu op die een side nu op die ander; wise luden comen daer dicke weder uut sonder sinnen ende wit, als een beest [4]; ja ghesonde machtighe luden worden daer leyder dicke doot uut ghedraghen [5]. Ende so men in die heylighe kerke goede sermoenen hoert, so hoertmen in des duvels kerke callen [6] van droncken drincken ende van boeveriën, van alre ydelheit [7]. Ende wat waendi, datmen daer leert [8]?
56a Zweren ende versweren, vloeken, scelden, achter-||sprake, lieghen, dryeghen, dobbelen, tuusschen, ontrekenen, kiven ende vechten [9]. Dat sijn die missen ende die ghetiden, diemen daer [10] doet ende hoert
133. doen. — Die tavaerne is oec des duvels apoteke [11], want so men inder apoteken menigherhande speciën ende cruden vint [12], menigherhande receptum, syropen ende electuariën, die den menschen ghesont sijn aenden live [13], so doet die duvel in sijnre apoteken der tavernen oec al contrari nemen [14], want daer en weetmen van weelden [15] niet, watmen eten of drincken wil; van ghecheden [16] so etense malkander
56b onghelkaersen toe ende turf, vilt-||hoede, vlas, glase of cannen, ja [17] dicke dat noch onmenscheliker is, si worpen levende spinnen of vlyeghen in horen wijn ende drinckense malcanderen toe of si wor-

1) Q. gheen bescheet en hebben noch cume en sien.

2) D. Si gaen daer mede in recht op hoer lijf ende vaerdich, mer als si weder uutgaen sullen so en connen si enen stal niet staen of si gaen laverende bider str. als een scip int water laveert ende men moetse oec somtijt thuys draghen als een arm onredelic beest, dat sin noch wet en heeft. Q. de liede die recht op hare voete. BMK. been.

3) Q. al waghelende ende str. MK. ende stronckelende. P. vallende of strompelende. B. ende leveert.

4) G. sonder sen als een arm beeste. H. s. sinnen ende wetenscap als een arm beest. Q. s. sin e. wete als arme beesten.

5) D. dat god beteren moet.

6) D. spreken.

7) D. van achterclap e. v. alre ydelheit, daer ontellike sonde in sculen ende of comen.

8) G. weendi wat men daer l.? Trouwen, daer leertmen. D. wat men daer leert? Mer zweren e. v.

9) D. vloeken kiven lieghen vechten ende alle quaetheit diemen dencken mach.

10) P. inder duvelskerke. Q. doet. Die taverne.

11) M. abteke. KD. appoteek.

12) D. cruden v. die den m. *Alle andere* recepten. B. lettuariën. K. lactuariën P. lectuariën.

13) B. aen lijve.

14) D. so vintmen in des duvels ap. al contrari, want daer.

15) GK. van volheiden. B. van vulden.

16) Q. van groter sotheit so eten se deen den anderen toe stucken van roeten kersen ende torve, vilten hoede, vlas, ghelase of cannen. K. vlas glas. G. rueten kerse. G. glase of potte.

17) D. ja si worpen dicke l. sp.

pen een hant vol smaers [1]) of asschen in horen dranc ende roerent omme ende drinckent malcanderen toe [2]). Dit sijn des duvels recepten, die hi sinen sieken, die siec van sonden sijn, ghevet in sijnre apo-
134. teken, der tavernen. Mitten cortsten ghesproken inder tavernen [3]) scyet luttel [4]) goets ende veel quaets, wantmen blasphemeret [5]) god dicke inder tavernen, men vecht daer dicke in, men leert [6]) daer den
56c luden thoer on-||tuusschen mit quaden spelen, men leert daer stelen ende moerden ende quaetheit, ja menich dootslach is dicke inder tavernen ghescyet. Aldus is die taverne des duvels scole ende des duvels kerc ende des duvels apoteke [7]), ja die taverne is een spelunke der moerdenaren [8]) of een moertcule of een slot des duvels, daer hi mede oerloghet teghen god ende alle sijn heylighen [9]); ende wie dattie taverne op houden, die sijn deelachtich alle des quaets dat daer in ghescyet. Want sprectmen [9]) half also veel scanden op horen vader
56d of moeder, ja op horen minsten || knecht, alsmen op horen hemelschen vader doet [11]) of op onser liever vrouwen ende op allen heylighen van hemelrijc [12]), si en soudens niet liden willen, si en souden daer anderen raet op hebben [13]) — mer dit laten si al henen gaen om een wenich profijts [14]), datse daer of hebben, datmen horen dranc of drinct.

Nu hebdi ghehoert die eerste sonde des monts, die in gulsicheit ghelegen is. Nu willen wi vander andere spreken, die inder quader tonghen gheleghen is, daer wi voor of geroert hebben [15]).

135. Die te recht weten wille die sonde der tonghen, die moet dencken ende overdencken, eerst [16]) hoedanich datse is ende daer na, waer uut
57a datse coemt ende || dan, wat quaet [17]) dat si doen mach; want het

---

1) P. roetes. QKB. roets. 2) D. ende bringhent malc. e. dr. Dit.

3) D. In deser ap. cortelijc ghesproken ghescyet luttel g. e. alte seer veel q. sender ghetal. 4) Q. lutten. 5) G. blasfemeert.

6) D. leert daer stelen. Q. den lieden hoer goet vertuyschen

7) M. abteke. 8) Q. een hol der m. B. moerder. D. t. is oec een moertcule.

9) M. ende alle die menschen ende heilighen.

10) PGK. spraecmen. D. spraker yemant h. a. v. scanden of lachters.

11) D. als si dickvyl horen op horen h. vader. 12) D. inden ewighen leven.

13) M. laten noch liden w., si souder anderen raet daer op h. P. daer op soken. D. lichtelic a. raet.

14) Q. clein pr. P. w. baten. G. luttel pr. D. datse daer of hebben. Nu.

15) AHMD. Nu willen wi vander andere spreken die inder quader tonghen gheleghen is *ontbreekt, aangevuld naar* BKPQG. P. gheroert hebben in deser materiën. PGKMQ. gelegen is. Nu willen wi vander ander spreken, die in quader tonghen gheleghen is, daer wi hier voer of gheroert hebben in deser materiën.

16) K. moet eerst overdencken ende merken. D. moet eerst overdenken hoedanich.

17) Q. wat quade.

ghescyet [1] dicke, dat die woerde eens menschen sonde sijn in hoer
selven [2], wantse quaet sijn [3]; ende het ghescyet dicke, dat si quader
sonde sijn [4] om der quader herten of om der quader meninghen,
daer si uut comen [5]; ende het gescyet dicke, datse seer grote sonde
sijn om tquade [6], datter of comen mach ende datter dicke of coemt.
Nu suldi oec weten, dat die quade tonge die bome is, die god ver-
maledide inder ewangeliën [7], want hi daer niet dan blader op en
vant, daermen inder heiligher scrift woerde bi verstaet [8]; || ende also
57b alset onmoghelic waer, die blade of lover der bome te tellen, so
waert oec onmoghelic te tellen die sonden, die uut der quader ton-
ghen comen ende wassen; mer wi willen u segghen van tyen prin-
cipalen tacken [9], die daer uut wassen ende die .X. willen wi dus
nomen: die eerste ydel woerde, die ander beroeminghe, die derde
flacteringhe, die vierde achtersprake, die vijfte logenthale, die seste
versweringhe, die sevende sceldinghe, die achtende murmureringhe,
die neghende we-||derspannighe woerde [10], die tyende blasphemeringhe.
57c

136. Die hem te veel ghevet tot ydelen woerden, die beiaghet grotelike
sijns selves scade, al en voelet hijs selve niet [11], want hi verlieset
sinen costeliken tijt, des hi noch selve groot ghebrec hebben sal [12],
daer hi noch veel goedes om gheven soude, mocht hi en weder copen,
mer dat en sal hem niet gheboren moghen. Dese lude, die dus veel
onnutter woerden hebben, die mochten op die selve tijt mit min
57d woerden veel vruchten ende orbaers doen, dat si versumen [13]. || Si
verlyesen den scat hoers herten ende vollent [14] weder mit ydelheden.
Si laten horen pot onghedect staen, daer om crupen die vlyeghen
daer in ende ontreynen al. Si hetent ydel woerde, mar si mochtent
bet volscadelike [15] woerde heten, wantse dat harte al vol ydelheden
vollen [16] ende van allen duechden ledighen ende ydelen [17]. Ende weet

1) Q. ghevalt. 2) D. in hem selven.
3) A. sien. 4) H. quader sijn.
5) P. die daer uut comen. D. omdatse comen uut eenre g. h. of.
6) H. om quade. D. datter of coemt of c. mochte.
7) P. doer inder heilighen ewangeli of staet. Q. tonghen van gode den loen sal hebben dien hi gaf den vighebome in der e. denwelken hi vermalendide so dat si tehans verdroeghede om dat hi daer. 8) D. niet dan woerden.
9) D. sonderlinghe pr. t. P. comen. Mer men mach segghen.
10) P. wederspanninghe.
11) D. sinen scade al en voelt hijs niet. M. voelt hijs niet. 12) H. groten scade.
13) Q. diese vorsumen.
14) AH. vallen. MDK. vollent. QB. sullen dat. G. vullenen. P. vollense.
15) A. volstadelike. *Alle andere hss.* volscadelike. D. scadelike. Q. scadelike vullende. 16) Q. vullen met ydelheden. K. vervollen.
17) Q. beroven ende ydel maken.

voerwaer, datse van allen woerden reden sullen moeten gheven voor gode inden daghe des oerdels, als god[1]) selve seit inder ewangeliën; daer om en ist niet ydel of cleen te rekenen, daermen reden ende
58a rekeninghe of doen moet || tot so groten hove ende voor so groet heerscap[2]) ende so wijs, also god selve is ende al dat hemelsche gheselscap[3]) diemen niet ontrekenen noch onthuden[4]) en mach.

137. In desen ledighen of ydelen woerden so sondighetmen sonderlinghe in vijf manieren. — Die eerste manier is in onnutten woerden, dier menich mensche also vol is, dat hi selden swighet, hi en snapt[5]) altoes als een olimolen, die altoes rammelt[6]); ja hi en weet selve dicke niet waer om, nochtan staet[7]) hem selden mont[8]) stille van
58b clappen ende van ydelheden. — Die ander is in curiosen woerden, || dat is in dien luden, die also gaern nyemaren[9]) brenghen, daer si dicke menighen mensche dat herte mede beswaren of ongeordineertlike daer mede verbliden[10]) ende van al desen sijn si een saec. Oec makense menighen mensche[11]) quade suspici op hem, diese voor loghenaer houden, al segghense oec alle[12]) die waerheit, want si so veel niër maren[13]) weten voor ander luden. Aldus doen si ander
138. luden sondighen ende worden selve ongheacht. — Die derde manyere is in sconen saghen[14]) ende avontueren ende visierde yeesten[15]) te
58c segghen, die menich mensche te male || wel segghen can, datmen gaern hoert, daer hi veel ydelre gloriën of hevet ende daer hi selve ende alle, diet horen, onnutteliken horen tijt mede toe brenghen. — Die vierde is in onreynen boefliken[16]) woerden, dier menich mensche also vol is, dattet hem alte boerteliken[17]) duncket luden, dat hi leelike

---

1) P. onse lieve here. 2) PD. groten here.

3) PGBQ. heerscap. K. haerscap.

4) D. onthouden. BKPG. verbergen. Q. ontrecken ofte ontberghen. G. ontbergen.

5) Q. hi en rammelt. P. hi en suaert. BK. snact (*lees:* snaert, snart).

6) B. rambelt. P. hi en weet selden selve niet die waer nochtant soe rust hem.

7) B. besteet. K. bestelt. QD. rustet.

8) PGK. sijn mont. Q. de mont. D. dien onsalighen bec. K. hi en clapt. Q. van clappinghen. 9) D. nyewe maren of tidigen.

10) D. Ende si visieren menichwerven selven een loghen ende maken den mensche diets of vroet dattet waer is, daer menighe loghen na volcht ende van al.

11) D. datse q. suspici of quaet vermoeden op hem crighen ende worden daer van ghehouden als een loghenaer. P. quade ghedachten op hem hebben. Q. quaet vermoyen. 12) D. segghense al sommels.

13) AHM. manieren. KPGBQ. nyer maren. D. so veel sonderlinghe dinghen weten meer dan a. l. 14) D. sproken. Q. seepsaghen.

15) D. viesieringhe. B. vysierden woerden joesten. K. versierden jeesten of visierden historiën te vertellen of vertrecken. 16) Q. buveliken.

17) B. bordeliken. Q. bordelic.

dorperlike [1]) woerde voert can brenghen; ende in deser sonden sijn si alle mede sculdich [2]), diese gaern horen of die daer om lachen ende sonderlinghe grote heren ende goede wive [3]), want worden die toernich daer om, so soudens hem die ander scamen ende hoeden [4]) te
58d seg-||ghen, mer want die daer mede omme lachen, so dunct den anderen al coppengawi [5]) wesen ende sijn daer so veel te stouter in [6]). Dit heten si boertelike woerde te wesen, mer voerwaer in enich goet mans of eerbaer wijfs ore so ist een vuyl onwetende onaert woert [7]) ende si en sullen ten oerdel gods voor gheen boertelike woerde henen gaen moghen, want dat loen al uter boerten gaen sal, dat si daer
139. voer ontfanghen sullen [8]). — Dat vijfte dat sijn spottelike speel woerde [9]), die veel luden niet ghelaten en connen, si en moeten
59a speel scoten [10]) scyeten op allen goeden menschen [11]), die || hem gaerne te gode keren souden; ende dese menschen doen vele scadelike sonden aen menighen goeden menschen, die hem hoers spots ende scymps [12]) ontsiet ende veel goeder werken laet te doen om hoers spottens wille, die hi anders doen soude [13]). Daer om voerwaer so en sijn dit mit rechte gheen ydel woerde voor god gherekent, mer seer scadelike woerden, want een mensche, die mit sinen spot yement van gode keert [14]), die is also veel quader als een moerdenaer, als die ziele edelre is dan dat lichaem; want een moerdenaer die doot dat lichaem
59b ende dese doden || die siele. Ende god wetes desen luden oec sulken

---

1) P. dorperlike ende beesteliken. QBKG. dorper. D. oncuysche w. so boefliken.

2) M. gherekent. 3) P. heren of vrouwen. GMQ. groete vrouwe.

4) KD. wachten.

5) GH. coppen gawy. M. copen gawe. PB. coppi gaewi. K. coppiingawy. QD. goet spel.

6) D. ende si synre veel te stouter op. Q. ende doent so veel te stouteliker.

7) D. in een goets mans huys of in een eerbaers wijfs ore so sijnt vuyle onaerdighe woerde ende het is een lelike boeflike ghewoente wieze over hem heeft ende ten hoert sonder twivel gheen gueden luden toe ende ten mach nymmermeer guet wijf wesen van gronde diet gaern hoert. Ende voerden rechtvaerdigen rechter daermen rekeninghe doen moet ende daermen loon ontfanghen sal van allen dingen elc na synre waerde, daer en sullen dese onaerdighe woerde niet vergheten worden ende oec niet gherekent worden voer boertighe woerde. Die vijfte.

8) Q. geene bordelike w. gherekent sijn, want die loon, den welken si daer af ontfaen sullen en sal gheene boerde wesen. P. wanttet loen uter harten gaen sal.

9) PB. spie woerden B. spewoerde. K. scimpw. Q. scimpende w.

10) M. spie scoten. P. spie scutten. B. spie scuet. Q. si en moten spotten met allen g. m.

11) DK. ende sonderlinghe die hem gaern beteren souden. Ende.

12) G. sceernens. P. scomps.

13) Q. ende benemen oec vele goeder werken te doene desen goeden menschen om hoers spottens wille, die si anders doen souden. 14) D. trect. K. trect of keert.

danc[1]), die een man of een wijf of een kijnt van goeden werken trect[2]), als een waerlic coninc soude den ghenen, die hem sinen scat stale, of die hem sinen sone of vermoerde[3]), latet hem anders also licht slaen, als si willen[4]). — Nu hebdi dat eerste punt der quader tonghen ghehoert, datmen ydel woerde heet.

140. Die ander sonde der quader tonghen is beroeminghe, dat een grote dwase lelike dorper sonde is. Si is groot, want die hem beroemt, die is een dief teghen gode, want hi wil god sijn ere ende sijn glorie
59c ste-||len[5]), als wi hier voor gheseit hebben. Si is seer lelic[6]) ende dorper, want alle die werlt achtse voor dwaes[7]) ende onwetende, die hem selven beroemen. Si is[8]) oec seer ghec, want die duecht daer si hemelrijc mede verdienen mochten, die ghevense om een luttel wints[9]). Ende dese tacke der beroeminghe hevet .V. telgheren uut sprutende, dat sijn vijf manyeren van beroeminghen.

Die eerste die beroemen hem van gheleden dinghen[10]), dat sijn die lude, die so gaerne selve vertellen[11]), wat si goets ghedaen heb-
59d ben of wijsheden of manlicheden, of hoe wijslijc of stoutelic || of be-
141. hendelic[12]) datse ghesproken hebben hier of daer. — Die ander dat sijn, die hem beroemen[13]) inder teghenwoerdicheit[14]). Daer horen alle die ghene in, die gheen doghet noch arbeyt en doen, dan alsment siet[15]), of die nymmermeer goet en doen[16]) noch en singhen noch en segghen, dan daer si menen, datment horen sal of datmense daer of prysen sal. Dese luden beroemen hem al werkende of singhende of sprekende[17]). — Die derde dat sijn, die hem vermeten van toecomenden dinghen[18]), die segghen: «Ic woude dat wel doen of dat

---

1) D. god salt hem oec lonen of danken. 2) D. van gode trect.

3) Q. ofte van anderen liede liete vermoerden daer sijt beletten mochten.

4) D. Si slaent anders also licht als si willen. Beromers. Die e. s.

5) M. benemen ende.

6) M. si is oec seer. 7) P. voer dorper ende quaet of dwaes.

8) A. si oec seer. *Andere hss.* si is. BP. si sijn oec.

9) D. daer hi h. m. v. mach die gheeft hi om een luttel tijtlic eer die hi gaern hadde. 10) P. voer gheleden d. Q. van voerledenen d.

11) BP. gaerne vertellen. D. wat goets datsi g.

12) KD. wyselic of hoe stoutelic datse. D. ghesproken of enich dinc ghedaen hebben. Die. 13) G. betoemen of verbreidelen.

14) D. der luden. Q. b. van dinghen die iegenwoerdich sijn. Met desen siin gherekent alle die m.

15) D. alsment siet omdatsi gaern daer of ghepresen waren. Dese menschen beroemen. 16) P. doen in spreken of in swighen of in s.

17) P. al hare werken singhende of sprekende.

18) B. dinghen te segghen: «Ja ic woude.

60a wel doen[1])», dat si recht || also wel doen souden als een ezel op een herpe[2]) spelen of als een soch[3]) den hofdans treden soude. — Dat vierde beroemen is wat subtijlre, dat sijn die lude, die hem niet en dorren beroemen openbaerlike, om dattet die lude merken souden, mer wat ander lude doen of segghen, dat laken[4]) si al recht of nyement[5]) hoers ghelijc en waer in ghenen dinghen; dat willen si[6]), datmen van hem meende[7]), al en segghen sijs niet openliken[8]). —
142. Dat vijfte is noch alre subtijlste, wanneer si gaerne ghepriset waren of goet gheacht[9]), so conterfeitense[10]) een oetmoedicheit ende seg-
60b ghen: «Och[11]) ic bin || alte quaet, ic bin alte hoverdich, alte onwetende ende alte sondighen mensche!» ende drye werven meer quades[12]), dan si weten van hem selven[13]); ende dit doen si al om gheprijst te wesen[14]), datmense voer goet of voor heylich of oetmoedich houde[15]). Van desen luden seit sunte Bernaerdus: «Och arm[16])», seit hi, «wat onsaligher beroeminghe is dit! Dese luden maken hem quaet op datmense voor goet houde, si maken hem duvel, op datmense voer enghel houde! Mer weet voerwaer», seit hi, «datmen hem qualiker
60c leeder doen[17]) mocht, danmen hem aernstelic[18]) antwoerde, || datse
143. waer seiden!» Dat sijn sunte Bernaerts woerde. — In deser sonden horen oec alle die ghene, die begheren of heymeliken soeken advocaten, dat is ander lude, die hoer duecht voert setten, dat sijn hoer cryeres[19]), die hoer licht broot uut cryeren[20]), doer welker mont si so coenliken spreken, recht als die wijn tappers, die hem selven scamen horen wijn te prisen openbaerliken, mer si hueren knechtse daer toe, die staen ende roepen[21]): «Hier lopet alte goeden wijn! Hier is den

---

1) D. dat of dit wel doen. Ja si beromen hem of si vermeten hem sommels, dat si recht doen souden als een ezel.

2) A. herpt. P. harpe spelen soude. Die vierde.

3) M. soeghe. D. varken.

4) G. lasteren. 5) A. nyemet. 6) D. dat namen si geern datment.

7) Q. wane ofte meine. P. myenen sal al an segghen. GB. meyne.

8) A. opeliken. D. openbaer.

9) B. wanneer hij ... waer. K. want als sij g. G. gepresen. D. voer guet g.

10) AH. conforteren. GKMQ. conterfeiten. B. conterfeyt sy. P. soe toenen si enen oetmodighe aenschiin. D. soe prisense die oetm. 11) Q. ay lasen.

12) HGKQ. ende segghen driewerf. BP. quaets segghen si.

13) D. of dan si wanen datse hebben. 14) QG. gepresen te siine.

15) D. datse ... gehouden waren.

16) GQ. ach. KP. och armen leyder. B. och arm leyder.

17) PQ. neersteliken. 18) Q. ghedoen.

19) P. crayers. G. cryeirrers. Q. criierers. MB. kreyeres. D. ropers.

20) D. hoer heet broot uut roepen. Dese horen al mede aen dese sonde. Dese slachten den. P. die hem voer setten doer welken mont.

21) Q. setten haren knechte. PB. enen knecht. K. enen knecht die inder dueren of upter straten gaet staen roepen ende segghen. MGD. knechten.

besten wijn!» of des ghelijcs [1]). Aldus doen dese oec, want si bidden
60d ander lude, dat si-||se willen recommenderen [2]) voor dien of voer
dien, daer si menen, dat si eer [3]) of hebben sullen, mer dat connen
si alte gheveynsdeliken bi brenghen [4]) ende segghen: «Twaren! [5])
ten is mi nerghent om, dan want ic [6]) licht mit hem te doen mocht
cryghen [7]), dat ic dan te bet ghehoert mocht sijn van hem ende u
ende anders mijn vriende te bet helpen mocht! Als die een hant die
ander wasschet [8]) so worden si beyde scoen!» of des ghelikes.

Aldus hebdi nu ghehoert die sonde der beroeminghen mit horen
61a tacken. Hier volghet dle sonde der smekinghe na of der flacteringhen [9]). ||

144. Die smekers of die flacteres dat sijn des duvels ammen [10]) of voet-
steren, die hem sijn kijnder soghen [11]) ende voeden in sonden. Si
besmeren den wech der hellen mit honich [12]), op dat hem die sondaren
te liever gaen sullen ende te coenliker. Dese sonde deelt hoer oec in
veel bladeren of loveren, die aen desen voerseiden tacken wassen [13]).

Die eerste manyere is, wanneer si yement [14]) sien of horen wat
goets doen of segghen [15]), of dat sijt anderen luden van hem hebben
horen segghen datse berve luden sijn, so gaen si rechtevoert [16]) tot
61b hem selven ende segghent hem, || op dat si ydel glorie daer in crighen
moghen; mer haddense wat quaets van hem ghehoert of ghesien,
daer en soudense hem nemmermeer of warnen [17]) of dat soudense
145. hem waerliken harde node segghen. — Die ander maniere is dat si
menighen man of wijf te verstaen gheven, dat si veel duechden of
gracie in hem hebben, die si doch nye en creghen [18]), ende daer om

---

1) PKB. hier l. alte g. w.! Het is al die besten wijn die men mit monde drincke mach! Al hier! Al hier! 2) D. voertsetten. G. prisen. 3) D. baat of eer.

4) P. gheveenlike toe brenghen. G. geveysdelic toebringhen. B. gheveinstliken.

5) PGM. voer waer. K. Ten is my in der wairheit vergen om anders ghedaen dan of. 6) D. ic of die myne bi aventuren. 7) PQ. mochte hebben.

8) D. den anderen dwaet. P. wasket so syn si beide even schone. K. beide gelijc gereynicht. B. enen scoen. D. des ghelikes. Die smeters.

9) K. nu willen wy zeggen vander zonden der flatteringe. Q. vanden lieden die met flatteeringhe ende smeeken hem gheneren.

10) G. amiën. MD. duvels voetsteren. P. foetsteren. K. voedster moederen.

11) PKMBQ. soeken. 12) GKBQ. honige.

13) D. deelt h. in veel telgheren die daer aen wassen. 14) D. van yement.

15) D. segghe datse guede lude sijn so. 16) B. te richt. Q. te hans.

17) A. nemmermeer warnen. H. of waernen. D. niet hem of gewaerscouwet hebben. G. nemmermeer voer waerscouwet. B. voer waren. PKM. voer wairscuwen. P. maer mochtensi haer eer vermynren mit haren woerden, si en soudens dan niet verswighen mer des te meer verbreden als al men dicke hoert.

18) P. nochtant nye en gheer. Q. noit en gheer. KB. gecregen.

heet dese die heilighe scrift tovers[1]), want si enen mensche mit haren flacterenden[2]) woerden also betoveren, dat hi bet gheloeft,
61c dat hi hoert, dan dat hi siet. Hi || ghelovet hem bet, dat si hem segghen, dan dat hi selve van hem selven ghevoelt[3]). — Die derde manyer is[4]), dat dese flacteerres oec die sonden onsculdighen ende bedecken[5]) willen der gheenre, daer si mede flacteren of smeken[6]) willen, ende daer om sijn dese lude gheheten sterten inder heiligher scriften, want si bedecken die onreynicheit der sonden[7]) der moghender luden of der riker luden om enighe tijtlike ghenoot[8]) of baet, diese daer of wanen cryghen[9]); daer om sijn si recht den starten
61d ghelijct, want die start henct alle tijt ende decket dat alre onreyn-||ste[10]), dat aenden beesten is[11]).

146. Die smeekers of die flacteerres voerscreven ende die quaetsprekers die sijn van eenre scolen. Dit sijn die twee serenen, daer wi inden boec of lesen, daer die beesten natuere in bescreven[12]) is, datmen Bestiarius[13]) heet. Die eerste serena dat is een meer wonder[14]) diemen in duutsche meerminnen hiet, die hebben hoeft ende arme ende lichaem als een wijf ende stert als een visch ende naghel of claeuwen als een aern[15]). Dese pleghen soetelike te singhen, ja soe seer soete-
62a liken, dat die sciplude[16]) diese horen, || daer of ontslaep worden[17]), ende so verderven sise dan[18]). Hier sijn die flacteerres voerseit bi gheliket, want si mit horen sconen soeten smekenden woerden den luden so soete in die oren singhen[19]), dat sise doen slapen in horen sonden. Die ander serena[20]) dat is een serpent, dat oec so heet, mer ic en weet niet of si enighen sonderlinghen[21]) name in duutsche

---

1) P. flacterers. GB. toevereers K. toverers te wezen. M. scriftovers.
2) B. flecteerden. P. den luden maken dat si bet gheloven.
3) B. dat sy van hem selven voelt. P. selven sien of voelen.
4) Q. m. van flatterene dat sijn dieghene die der menschen sonden ontsculdighen.
5) Q. mit logentael bedecken. 6) M. smaken.
7) K. die onreyne sonden. 8) D. ghenoechte.
9) M. daer wenen te crighen. Q. van sulken meenen te ghecrighen.
10) D. staet bedect alle tijt dat o. 11) Q. vanden beesten of dat anden beesten is.
12) M. gheleghen. Q. natueren bescreven siin. 13) G. bestiaris. M. bestarius.
14) P. meermynne. D. een meer wonder of een meerminne. Q. een see monster.
15) G. are. 16) GQ. scepliede.
17) GM. ontslapen w. QK. slapende w. P. ontslapen pleghen.
18) Q. ende dan so verderven si beide de liede ende de scepe. Desen gheliken die flacterers daer nu af ghesproken es.
19) P. soteliken segghen. K. also ten oren s. B. luden soe te oeren singhen. D. mit horen soeten sanghe dat is mit horen sconen soeten sm. w. 20) G. syrene.
21) B. sundelichen. D. sonderlinghen duytsche name.

hevet. Dit serpent lopet veel seerre[1]) dan enich paert ende onder-
wilen vlyeghet[2]), ende het hevet so sterken venijn in hem, dat daer
gheen dryakel toe en helpet, want die doot comet enen aen, die van
62b hem gequetset || wort[3]), eer hi den beet voelt[4]). Dat sijn die quaet-
sprekers[5]), daer Salomon of seit[6]): »Si biten als serpenten mit
verraderiën; ende dit venijn[7]) dodet drye luden teffens: den ghenen
diet scyet — dat is die dat quaet spreket — ende den ghenen diet
hoert ende den ghenen daer hi quaet of seit.

147. Dese quaetsprekers[8]) machmen oec wel ghelikenen eenre beesten[9])
die men hiet in walsche hayme[10]); ic en weet niet, hoese in duutsche
sijn[11]). Dese beesten pleghen die dode luden uut te graven[12]), daer
62c si begraven legghen, ende vretense dan. Aldus doen oec die quaet- ||
sprekers, want gheordende lude of begheven gheestelike luden, die
der werlt doot sijn[13]), die eten si mitter herten ende mitter begeerten.
Si sijn veel anxteliker, dan die helle is; want die helle en verslint
doch niet dan die quade menschen, mer dese lopen den besten luden
alre liefste op[14]). Si slachten der soch, wanneer sie koeddekens of
bagghen hevet[15]), so bijtse alre liefste die ghene, die witte cleder aen
hebben. Si slachten oec der wedehoppen[16]), die maken hoer nest in
menschen drec, daer si in rusten. Dit moghen wel des duvels wevel[17])
62d of torren heten, die den goe-||den roke der bloemen scuwen ende

---

1) P. serer. GQ. seerder. K. snelre. 2) PM. vlichtet.
3) P. ghebeten of gheq. 4) GQ. gevuelt. 5) Q. quaetclappers.
6) K. seit, die mit verraderiën byten gelyc tserpent. Ende dit veniin doet dat drie lude teffens sterven wanneert gescoten wort, dat is diegene diet quaet spreect, diegene diet hoert ende die gene dair ment of spr.
7) A. e n d e m i t v e n i j n d o d e t d i c k e. H. ende mit v. dodet si d. M. ende mitten venijn dodet si. PQKGB. ende dit venijn. D. mit verraderiën ende mit venijn. Dit venijn dodet.
8) D. Die achterclappers of q. K. quade achtersprekers.
9) Q. een dier.
10) D. dat in walsche hiet herme. Ic en weet niet hoet in d. ghenoemt is.
11) PKMGBQ. hiet.
12) D. uter aerden te graven ende etense. BPM. ende soe eten si se dan. K. die lude die gestorven ende begraven siin weder up te winnen uut den grave te winnen ende eetense dan.
13) G. *in margine rood*: mere wel. Q. gestorven sijn. K. gestorven e. doot sijn.
14) D. dese verslinden den alren besten alre liefste.
15) MD. kuddekijns. G. kuddekin. K. kodeken. B. koeken. Q. cudden. P. die bagghelen heeft. 16) Q. der hoptopen.
17) PKB. wevel heten. M. des d. turren h. Q. des duvels paertvlieghen h. D. des d. voghelen h.

legghen liever inder messen ende woelen [1]), dat is hoer meeste ghenoechte. — Ende dese tacke der quaetsprekinghe hevet vijf blader, als ghi horen sult.

148. Dat eerste blat is, dat si selve dicke loghene dichten ende versieren [2]), daer si ander luden mede moghen bescamen ofscadighen [3]). — Dat ander blat is, wanneer hi wat quaets van yement hoert segghen [4]), dat hi dat voort seit ende doet daer des sijns wat toe; ymmer hanghet hi wat daer aen, dat soude hi node laten. — Dat derde blat is, dat
63a si al hoer macht daer toe doen, dat si || enen mensche sinen goeden name nemen moghen of sijn goede gherucht [5]) te lesschen, datmen hem voer onreckelic of quaet houden mocht, dat waer hoor meeste begeerte. Dese vreten [6]) den mensce al gheheel of si hem verslon-
149. den. -- Dat vierde blat of die vierde lude die en verslinden [7]) den mensche niet al teffens, mer si comen ende biten hem een stuc uten live ende gaen daer mede lopen. Dat hiet properlic detractio in latijn [8]), dat is een eenrehande oftreckinghe, want si trecken enen mensce of ymmers sijn goet gherucht ende maken hem minre in ander luden
63b herten, || dan hi te voren was. Want wanneermen van yement yet goets seit, daert dese luden horen, so vijnden si ymmer [9]) yet quaets daer op; so segghense: «Seker, het is een goet berve man [10]), dien ic seker lief hebbe, mer hi hevet één ghebrec aen hem, dat mi alte leet is.» So nomen si een punt dan of twee, daer si sinen goeden name mede minren, als voerseit is. Dit is des duvels scorpioen, dat licket mitten monde [11]) ende steket mitten sterte, als dese luden doen, beide tot enen male. — Dat vijfte blat ende dat quaetste dat is, wan-
63c neer een mensche alle dinc ten quaetsten trec-||ket, dat hi siet of hoert, oec hoe goet dattet is, ende daer om moghen si wel mit recht gheheten wesen ontrouwe vonnis wisers of valsche oerdel ghevers.

---

1) D. legghen seer gaern inder misschen ende broeden. G. ende wruten. K. mist ende inder vulnissen dan in enen zueten pryeel van bloemen ende van cruden. Q. int mesc ende vulnesse. 2) G. loegen dicken ende visieren.

3) PKM. bescadigen. D. te scadighen.

4) D. van i. horen dat si dat rechtevoerts voort segghen ende si soudent node laten, si en souder ymmer wat quaets toe vercieren. Dat derde.

5) K. gerust. G. te blusschen D. ende in een quaet geruchte brengen dat is hoer meeste b.

6) K. vereeten. PGBQD. eten. D. Dese menschen en versl. die lude niet al t.

7) P. verslinnen den m. niet al effens.

8) Q. es gheheeten detraccie dats eene aftreckinghe of eene verminderinghe eender goeder famen. D. oftreckinghe der famen.

9) B. binden sy ommers.

10) D. voerwaer het is een g. rackelic m. G. goet eersam m. KQ. g. eerbaer m. MP. guet menschen.

11) Q. dat m. monde slaybaert. 12) G. vonniswisers.

150. Na desen achterclappers of quaetsprekers so volghen die loghenaers. Die loghen valschet den mensche ghelike enen[1]), die des conincs zeghel valschet of des paeus bulle of eens heren munt conterfeyt of valschet[2]), ende also alsmen hier die lude ten ketel verordelt, die sulke dinghen doen, so salmen den loghenaer verordelen voerden rechtvaerdighen rechter[3]) inden daghe des oerdels, want hi den
63d groten over-||sten paeus, den groten coninc, den moghenden here der heren sijn bulle ende seghel ende munt ghevalschet hevet[4]). Die loghenaer is onder den menschen, als die valsche penninc onder den goeden ende als dat caf onder dat coern. Die loghenaer ghelikent seer wel sinen vader[5]) den duvel, want god[6]) seit inder ewangeliën: die duvel is een loghenaer ende een vader der loghenen, want hi want hi was die eerste, die ye gheloech[7]) ende die loghene smede. Hi groef eerst dat valsche muntyser[8]), daermen dat quade ghelt in prente ende munte[9]), ende noch smedet hi ende arbeyt daghelics
64a ende leret al den ghe-||nen, die na hem horen willen[10]). Oec gheliket die loghenaer den duvel wel in desen punt: die duvel toent hem[11]) in menigher manyeren, om die lude te bedrieghen ende so doet die loghenaer oec, daer om is hi gheliket biden gamalion[12]). Die gamalion die levet alleen bider lucht, dat niet in sinen lichaem en is dan wijnt ende wat verwen dat hi aensiet, die wort hi ghelijc ghescapet[13]).

151. Dese sonde der loghene deelt hoor in vier tacken, die hier uut spruten. — Die eerste hiet een rokeloes loghen[14]), dat hem een man
64b also qualic hoedet in sinen woerden, dat hem dicke een lo-||ghen ontsnapt onwetende[15]), daerom seitmen: een jonc man, die hem niet en hoedt, is haest een loghen ontspronghen[16]). — Dander hyet een ghenoechlike loghen. — Die derde hiet een ghewoenlike loghen[17]). —

---

1) P. een des. 2) B. munt of velscht. D. contrafeyt. Q. heeren munte. Ende.
3) Q. voer den gherechteghen rechtere. 4) D. sijn bulle ende sijn munt.
5) D. meester. K. wel den duvel. 6) D. ihesus.
7) D. ye lyghens began. K. ye looch ende die die loghenen eerst smedede.
8) P. groevede eerst die valscheit des quaden muntes. Q. die valsche yseren munte.
9) P. mede prentet. Q. ghelt dats die loghene in montte D. ghelt in maecte
10) K. die na hem volgen w. D. horen willen Ende ghelyc die duvel coemt in menigher m.
11) AHM. coemt in. PGKBQ. toent hem. D. ende so coemt die loghenaer oec alleens 12) BD. gamalien.
13) *Alle hss.* die wort ghelijc hem ghescapet. B. ghescaempt. D. die wert hi ghelijc ghescaept.
14) D. als een hem qualiken behoedet in sijnen woerden. Daer om seit men: Een mensche. 15) Q. eene loghene onwetens ontvlieghet. P. ontvliet.
16) Q. een mensche die hem niet en hoet, dien es gheringhe een loghene ontvloghen. D. hoedt in sijn woerden die is lichtelic. PMKB. is gheringhe.
17) D. Ende dese twee sijn zeer quaet in hem selven.

Dat vierde hiet een scadelike loghen; ende alle vier sijn si sonde,
want sunte Augustijn seit: al dede een loghenaer enen anderen profijt
mit sijnre loghene, nochtan dede hi sijns selves scade. Daer om is
rokeloes loghen oec sonde, al is die genoechlike loghen meerre sonde,
als die smekende of flacterende loghen liecht of boertelike loghen[1]),
64c daer die || luden om lachen sullen. Dit is al ghenoechlike loghen ende
is een seer grote sonde, al en ist geen dootsonde; mer die ghewoen-
like loghen is seer anxteliken, dat hem een mensche so went in
lieghen, dat hi cume[2]) yet sonder lieghen vertellen can. Hi ver-
toernt god daermede[3]) ende maket hem selven ongheacht, dat hem
nyement wel gheloven en dar[4]), weder hi waer seit of niet, nyement
en dar op sijn woert stonen. Mer die vierde loghen is dootlike sonde,
die scadelike loghen hyet, alsmense willens ende wetens liecht om
yement[5]) scade of scande mede te doen. In deser sonden horen
alle die lose makelaers[6]), die barenteerres of die trierings ende die
heel ghesellen of die reed ghesellen ende die coppeletteres[7]) ende
cawetsteren ende metten cortsten al die mit loghenen ende bedriech-
nissen yement bedryecht of scadicht aen siel, aen eren, aen live of
aen goede.

152. Na desen loghenaers volghen die zweerres. Het is grote sonde te
lieghen, als voerseit is, mer noch veel meerre sonde ist te zweren[8]),
of dat hem een versweert, ende wantet so seer anxteliken is te zweren,
daer om verbyedet onse lieve here[9]) so seer. Niet in dien[10]), men
65a en || mach wel bi wilen sweren alst noot is, als voor gherecht[11]) of
om ghetuuch te draghen, alsmen weet dat die sake goet ende waer
is[12]), diemen sweret of des ghelijcs, daert noot is te sweren, daer en
ist gheen sonde; mer dicke sweren ende versweren is dicke sondighen.
Dese tacke des swerens hevet .VII. cleenre tacken, dat sijn seven
manyeren, daermen in sondighet. — Die eerste manyer is, alsmen

---

1) D. als die fl. of boertelike loghen liecht. 2) D. qualiken

3) AHG. hi en vertoernt. MBPQ. hi vertoernt. K. want hi mitter l. god vertoornt. D. ende daer vertorent hi god mede.

4) D. gheloven en dar. Mer die vierde. PM. en dar waer hi. 5) M. niement.

6) D. makelaers die coppelaers ende metten corsten. K. barteerres. B. baratres. K. die triering. B. die trennigs. B. heil gesellen of roed g. GM. reedegeselle.

7) GB. coppelerssen. M. coppelaersters. K. die questeres ende coppelairs ende mitten c. B. tuytwesteren. P. coppelaersters ende al dieghene die mit lortsen e. loghentael. 8) B. te sweren. Daer om verbiet. 9) D. here ihesus.

10) D. zeer. Mer niet, men moet. B. Na in dien men mach.

11) BG. voor tgericht.

12) K. zaken groet ende wairaftich sijn. Q. alsmen swert omme zaken die waer ende goet sijn ende daer van noode es dat en es gheene sonde.

felliken sweert[1]), dattet schijnt, ofse selve ghenoecht hadden in hoer
sweren, dattet hem manliken duncket luden; ende daer om verbiedet[2])
65b sunte || Iacob, niet, men en moet wel sweren alst noot is, als voer-
seit is, mer den wil ende die ghenoechte[3]) des swerens is dat hi
verbyet. — Die ander manyer is, datmen lichteliken om cleen dinc[4])
sweert, daer gheen machte aen en leyt ende sonder noot of reden;
ende dat is verboden int ander ghebodt vander ouder wet, die god
153. mit sinen ghebenediden vingheren screef inden stenen tafelen. — Die
derde manyer is datmen dicke sweret van ghewoenten, als dese west-
valinghe of die vlaminghe[5]) of dese fransoyse, die selden woert
65c spreken, si en sweren enen || eet of twee daer toe. Het scijnt, dat
si gods cleen achten[6]), die dus doen, oec wie si sijn. Het souden
billics alte grote saken sijn, daermen den minsten sant[7]) van hemel-
rijc te ghetughe toe nemen soude! Ende dese luden nemen god selve
te ghetughe[8]) ende sijn ghebenedide moeder ende alle heylighen, also
dicke bicant als si spreken, dat seer grote sonde is. — Die vierde
manyer is, datmen sweert van haesticheden, als dicke ghescyet is in
menigher manyeren als een vertoernt wort of dat hem onversiens[9])
65d wat op valt, dat een lichtelic dicke sweert, dat || hem te hant daer na
154. berouwet ende leet is. — Die vijfte manier is, datmen sweert, din-
ghen te laten, diemen sonder sonde niet laten en mach[10]), of dinghen
te doen, diemen sonder sonde niet doen en mach. Desen eet en ys-
men niet sculdich te houden mer men sallen breken ende doen daer
byecht ende penitentie of als van ghecken eeden[11]). Oec hetent[12]) al
sotte eede, als yement sekerliken sweert van dinghen, dier hi niet
seker en is, al waren si oec waer in hem selven; of als yement sweert
biden creaturen, als «biden lichte dat daer scijnt»[13]) of «biden vier
66a dat daer barnt» || of «biden tanden van mi selven», als die Vlaminc
seit, of «bi mines vaders siele»[14]). Al dese eeden heten sotte eeden

---

1) D. of gaern zweert so datmen daer ghenoecht in heeft ende dattet. PM. ghenoechte hebben. 2) M. verbeitet. 3) B. getuych. 4) P. clein ghelt.

5) GB. westvelinge . . vleeminge. D. van ghewoenten als menich mensche doet die selden. P. selden spreken sonder sweren.

6) D. dat dese god zeer cleen achten ende het souden. H. *Na* «oec wie» *de overblijvende halve kolom van blz. 320b onbeschreven.*

7) D. heilighe v. h. te tuych n. s. BMPK. te tuge.

8) D. nemen meest tot allen woerden die si spr. god selve te getughe.

9) K. onvoirsiens. P. onversienst overvalt. D. als een wat o. op valt so dat medich m. also wel lichtelic zw. 10) P. laten en mach. Desen.

11) P. penitenci of bi rade der h. k. ende biechtent als van ghecheden ghesciet is.

12) A. hetet. *Andere:* hetent *of:* hietment.

13) B. dat hier scynet . . dat hier bernet.

14) KQ. bi den tanden of by mi selven of bi myns vader z. als die vl. D. van mi selven of bi syns vaders ziel. Al.

ende dese verbiedt god inder ewangeliën ende sijn grote sonden, mer die biden ewangelium sweert of bi dat daer in ghescreven staet of biden heilichdom of biden heilighen, dat is veel meerre sonde, want een is niet sculdich te sweren[1]), als hi oec sweren moet om noet saken, als voerseit is, dan bi gode, om een eer, diemen onsen lieven heer alleen sculdich is; ende also hoertmen inder heiligher scriften, dat
66b onse here selve gheseit hevet tot veel tiden: «Per me[2]) || ipsum iuravi»,
155. «Bi mi selven heb ic ghesworen». — Die seste manyer van sweren is, alsmen dorperliken sweret van onsen lieven here of van sinen heilighen. In deser sonden sijn die kersten veel quader dan die heiden sijn[3]), ende want die souden alte node sweren, ja si en souden in geenre wijs liden moghen, datmen swoer bi Jhesum Christum[4]), die si nochtan niet voor god en houden[5]). Dese sweerres sijn oec veel felre[6]), dan die ioden waren: al deden die ioden onsen heer crucen[7]), si en ontleden hem doch niet van lede te lede, als dese
66c luden doen, want dese en laten een lit aen || sinen ghebenediden live niet, si en sweren daer bi ende houwen hem mit hoerre tonghen te stucken[8]), veel cleenre, dan enich vleischouwer sijn verken[9]) ter banc houwet. Die ioden en deden[10]) doch onser vrouwen niet aen horen live, mer dese houwent al ter banc, god ende onse vrouwe[11]) ende alle die heylighen, ja so seer dorperlic, dattet scade ende jammer is, datmense leven laet. Het is alte groet wonder, dattet die
156. kersten heren[12]) liden willen! — Die sevende manyer van sweren is, als-

---

1) P. Want men is niet sc. te sw. dan alsmen sw. m. van node. K. sw. dan van nootswegen voir den gerechte of des gelycx als voir gescr. is om een sonderlinge eer wil die men. M. te zw. het en si moet ende als hi dan sw. moet om nootsaken als voers. is dan sweert hi bi gode om. 2) BK. permemet.

3) HMK. sijn want. DBG. heidene want. P. sijn die. Q. sondeghen die. K. vele meer dan die heidene want. 4) GKBQ. swoere daer sijt hoerden bi Ih.

5) P. niet en bekennen noch vor haren god houden. 6) P. veller.

7) D. die ioden Ihesum cr. 8) P. van sticke to st.

9) P. beesten. KD. vleysch.

10) AH. doden. D. doden o. v. niet mer. PQGKBM. deden.

11) D. sijn ghebenedide moeder.

12) A. kersten liden. P. Het is alte groet wonder dattet die keersten heren liden willen alsoe swaerliken als sijt noch beroepen moeten, want waervoer sijn si heren ende hebben heren onder hem, dan dat si ende alle heren of richteren die om hem sijn die dinghen rechten ende verdeelen sullen daer si van godes weghen toe verbonden sinnen? Ende om dat si dat laten hene·gaen ende niet en rechten, soe sellen si dat sware ordel daervoer moeten liden, iae alle die heren ende die rechteren die nu niet en rechten. Pilatus was een groet here ende rechter in Iherusalem, mer wat recht dede hi? Doe die ioden onsen heer doeden wouden dreychden si (fol. 40) hem mitten keyser ende als hi dat hoerde gaf hi consent, want hi woude tytlike macht, ghien aventuer of liden. Och soe sel desen oec gheschien, want si

66d men valscheit [1]) sweert of quade ghetughe draghet of enich onrecht ‖
sweert wetende, in welker manyeren dattet si, het si heimelike of openbaer, bedectelike mit sophismen [2]) also wel als slecht rondeliken uut [3]), want also die rechte scrifture seit: God, die die simpelheit mint, die nemet ende verstaet alle eede ende woerde ghelike alse die goede simpel mensche nemet [4]), diese slecht verstaet also si luden van buten, sonder enich quaet vermoeden op yement [5]), want sijn ia is ia ende sijn neen is neen [6]) ende so meent hi, dat een ander oec is. Daer om ist een alte groten goedertierenheit van onsen
67a lieven here, dat hi se so [7]) den du-‖vel niet rechtevoert en laet henen voeren, mit vel ende mit vleysche [8]), die willens ende wetens enen quaden eet sweren. Want als si segghen: «Also moet mi god helpen!» of «Dat mi god so help ende alle sijn heilighen, als dit waer is!», dat si wel weten dat een quade valsche loghen is, so setten si hem selven ymmer buten gods ghewout ende uut gods hoeden ende souden billix, na rechten rechte te spreken, vluchs mede verliesen al dat si van gode ontfanghen hebben, sin ende memori, eer ende goet, lijf ende siel. In deser lester sonde, dat die sevende
67b tac van ‖ sweren is, so horen oec alle die ghene, die hoer loefnisse [9]) of trouwe te broken hebben of hoer sekerheit niet ghehouden en hebben [10]), want trouwe of sekerheit te breken, dat is oec meneedscap, want weder [11]) men seit: die man is eerloes of trouweloes [12]), of: die man is meneedich, die sanc hevet bi cant één note, dat lyet hevet één wise of één tone [13]); al hebben die woerde wat ondersceyts, ic en viele om die kore vanden balke niet [14])!

157. **Na** desen sweerre coemt die scelder. Sinte Augustijn seit: Nyements

---

laten onsen lieven her noch alle daghe doden, om dat si hoer tijtlike macht ende eer niet verliesen en sullen, want si niet en rechten, dat si sculdich sijn te rechten, mer laten alte lichtelic heen gaen om hoer tijtlic ghenot. Die sevende.

1) PQGKMB. valschelic.

2) P. openbaer. god. Q. openbaerlic heymelic bedectelic met bedrieghenesse also wel. D. sophismen of mit valsche glosen. 3) K. uutwent. also.

4) D. nemet ende v. dat is recht uut sonder arch of list ende sonder.

5) GKQB. vermoeden want die simpel g. m. en h. geen q. vermoeden op yement want sijn ya

6) P. Daer worden si dicke bedroghen vanden subtilen deser werlt.

7) PGQKMBD. hise den d. 8) D. mit ziel ende mit live.

9) B. gheloevenisse. D. gheloftenisse. 10) PK. sekerheit te breken.

11) PKMB. waer.

12) D. seit dat hi is eerloes of meeneedich dat is seer alleens. Na desen.

13) M. een gheluut of een tone. B. een doen.

14) P. ic en vel om den cuer niet van den balc. M. om koer. Q. kose.

67c werc en gheliket [1]) den duvel || bet, dan des scelders; so en is daer
oec gheen twivel aen, die dit werc [2]) hantiert, hi en behaghet den
duvel ende hi en mishaghet onsen lieven here, want onse heer en
minnet gheen dinc also seer als [3]) vrede ende eendrachticheit. Dese
tacke hevet .VI. telgher [4]), die voert uut hem spruten: die eerste is
kibbelen of disputeren [5]), die ander is sceldinghe of kivinghe, die
derde is berispen of lasteren, die vierde is verspreken of quaet
spreken, dat vijfte is verwitinghe, die seste is twist te brouwen of
67d toe te scumen [6]) tusschen ander luden; ende wanneer || die duvel dan
siet minne ende overdracht in enighen goeden mensche [7]), dat benijt
hi te mael seer ende doet al sijn macht daer toe, dat hise mach doen
twisten of kibbelen ende als hijt so verre brenghen mach, datse
beghinnen te twisten of te disputeren, so duncket den duvel, dat hi
een scoen cans [8]) hevet, op aen te gaen: so gaet hi blasen ende
stoken ende boeten [9]), so worpet hi hout, turf ende colen aen, dat
dit vier barnende mocht worden, want naden kibbelen comen die
sceldende woerde [10]), recht als een vier, dat meer ende meer bernende
158. wort [11]): naden roec coemt die vlamme op barsten [12]). || Twisten of
68a kibbelen properlic te segghen, dat is, wanneer die een seit: «Het is»,
die ander: «Ten is»; ende des ghelijcs in allen twist woerden [13]); mer
scelden is veel grover, als si beghinnen toernich te worden ende
segghen: «Het is ymmer aldus, wie anders seit, die lyecht [14])!» of
sulke felle woerde; dat is die roec, die dan al dic ende vol voncken
op waert slaet. Daer na coemt dat lasteren, dat coemt recht als een
vlamme op bersten ende blacken [15]) crac-crac-crac: so segghense menich
quaet woert, so ist al: «Ezel!» ende «Alf [16])!» dat beste dat hem of
68b gaet [17]). Daer na comet dat quaet spreken, dan segghen si: || «Ghi
lyeghet het doer uwen croden [18]) soens hals!», «Gi lyeghet selve te

---

1) D. niemant en likent. 2) PGQKB. dit ambocht.
3) B. mint dinc dan. 4) B. tellegren. 5) P. is bibliven of disp.
6) P. br. of to schenden. GQK. toe te stoken. B. twist of brauwen of toe scumen. D. twist of gescheel te br. tusschen.
7) D. minne e. eendrachticheit inden menschen. 8) Q. zake.
9) P. stoten ende boten. 10) P. sceldinghe w. D. sceldighe w.
11) D. dat vast meer b. w. 12) GQ. berstende.
13) A. is alle twist worden. BMK. in allen twistwoerden. GQ. twistegen w. P. twistende. D. des ghelijcs mer scelden. 14) D. die lyecht er an.
15) MGB. vlackeren Q. blakende. D. vlanckeren.
16) MP. calf. D. ezel of beest of huerenzoen of huer dat hem uuten monde gaet.
17) P. want si segghen wel gheringhelic tot malcander: «ghi liechtet qualiken» ende vaste voert die een totten anderen; soe ist al «swighet! dat ghi qualic varen moet!» Die ander seit: «ic en sal u niet verswighen! ic hadde liever dat ghi ..» dit of dat hadt daer ons god voer bescermen wil dat nu te lelic ende gruwelic is of te spreken. 18) AHGMK. uwes. QD. doer uwen hals. B. uwen craden s.

dwars ende te langhes[1]) doer uwen kinnebacken!» Dan ist al «Swighet, god gheve u enen quaden rampe[2])!» — «Swighet selve, god gheve u tvallendevel!» «Soude ic u swighen? ic hinghe u liever!» ende veel sulker felre woerden. Dat is alte seer grote sonde, want die heilighe scrift seit: Wie sinen evenkersten vermaledijt, die is selve vermaledijt van gode; ende sinte Pouwels seit, dat sulke luden dat rijc gods niet hebben en moghen, ende Salomon seit, dat hoer
68c mont is recht als een pot, die siedet, want die springhet tot || allen
159. canten over ende verbarnt[3]) die ghene, die bi hem staen. Dit is die vierde manyere, als voerseit is, mer die derde manyer, die voor dese staet, diemen lasteren heet, als ic gheseit hebbe, die comet dicke wel uut also fellen gronde; al en sijn hoer woerde so lelic niet, si sijn doch wel also fel, want hoer tonghen sijn recht als scaermesse[4]) snidende ende scietende als stralen, stekende als elsenen; daer om sijn si gheliket bi enen sac vol elsenen, alsmen die yet harde aen tast, so steken[5]) si tot allen siden, al sijnsi inden sac verbor-
68d ghen, wanneer men-||se roert, so vintmense[6]). Si slachten den slupenden[7]) bant roden, die vluchts[8]) den luden aen bloken, die hem yets te na treden[9]); aldus is hun harte dicke wel also quaet, als des quaet sprekers[10]), als voerseit is, want also lief waer ic van enen siedenden pot ghebroeyt[11]), als van enen rode[12]) ghebeten. — Die vijfte manier is verwitinghe, alsmen enen mensche verwijt van quaetheden sijn quaetheit, sijn ghebrec of sijn sonden of sijn armoede of sijn gheslacht; dat is te male een lelike hoverdighe sonde. Mer die
69a seste sonde is verre die quaetste, diemen tissinghe of toe stekin-||ghe[13]) hyet, want dese luden[14]) mit horen quaden tonghen maken dicke goede vrienden te vianden, si uppen[15]) dicke dinghen, daer grote twist ende discoert of comet[16]), ja dicke grote oerloghe ende al van horen quaden toe brouwen[17]). God haet sulke lieden, seit die scrift[18]).

160. Na desen scelders so comen die murmureres, want wi sien dicke ghescien, dat die lude, die[19]) niet weder antwoerden[20]) en dorren

---

1) KGQMB. selve dwers ende langs.

2) D. hals als een boof als ghi syt of swighet god gheve u enen ramp of tvallendevel ende veel sulker f. w. 3) K. verbroeyt.

4) BPQ. sceermessen. G. sceerren. 5) Q. nopen. B. so setten si hem.

6) G. kintmense. 7) BMK. lupenden. P. slapenden. 8) B. vlusch.

9) BMKG. aen bassen. Q. aen schieten. D. den sl. honden die hem te nae treden die biten si sonder bassen. 10) A. quaets sprekers.

11) Q. verscout. D. een weynich van een ziende pot verbarnt. 12) D. groten hont.

13) P. of toe schenden. GQ. toe stokinghe. M. toestotinghe B. toescunen.

14) K. want die tissers. 15) P. reppen. QD. opembaren. 16) P. turst of valt.

17) P. brouweriën. 18) K. Ende dair om sijn sy van god ghehatet als die h. scr. seit.

19) Q. dewelke. 20) KD. niet antw.

noch en scelden, dattie binnen monts[1]) murmureren ende gnorren[2]) als een verken binnen horen tanden, datmen niet en verstaet, wat
69b si segghen. Daer om setten wi murmure-‖ringhe na sceldinghe, wantet een alte groten leliken sonde is, als ons die scarpe strenghe wraec bewijst, die god wel eer[3]) daer of gedaen hevet, als wi inder heilighen scriften vijnden, want om deser sonden wille dede hoer die aerde eens op ende verslant Dathan ende Abiron, dat si al levende inder hellen sonken; ende om deser sonden wille sende god eens een vier vanden hemel dat Chore[4]) verbernde ende alle sijn ghesellen, dier[5]) was twee hondert ende vijftich[6]), die int heer ons heren waren
69c inder woestinen; ende om deser sonden wille so en creghen die Ysra- ‖ helsche kijnder dat lant van beloeften niet[7]), dat hem god beloeft hadde, want van vijf hondert dusent menschen, die god uter eyghendom ende uten dienst des conincs van Egipten halp, die hi .XL. jaer voede inder woestinen mitten hemelschen brode, so en quam der mer .II. int heilige lant voerseit, dat was Caleph[8]) ende Iosue, alle die ander storven mit rouwen inder wildernissen.

161. Dese murmureringhe heeft .II. tacken, dat sijn .II. manyeren van murmuraciën; die een is teghen gode, die ander teghen den mensce.
69d Teghen den mensce regneert[9]) dese son-‖de in menigher manyeren, also die dienres of knechte yeghen horen meester, die kijnder teghen vader of moeder, die arme teghen die rike, die ghemeent teghen dat heerscap[10]), die leeken teghen die papen[11]), die papen of die ordende[12]) lude teghen hoer prelaten ende ghemeenlic die quade teghen die goede. Die murmureringhe teghens god is ymmer also menigherhande. Dat sijn[13]) die luden die die gracie gods ende alle paciencie[14]) verloren hebben. Die dat doen die willen meesters wesen boven god; want
70a wat god hier op aertriken doet of ghescien laet, ist niet al na ho-‖ren wille, so murmureren si binnen monts[15]) van quaetheden, so gaen si knoteren[16]) ende mommelen[17]) recht als die aep hoer pater noster leest of die scimminkel[18]) (dat hiet so wanneer si metten tanden snateren).

162. Waerlic, dat sijn des duvels scoliers[19]), dien hi dit pater noster leert

---

1) MD. binnens m. 2) B. ghenorren. G. gronnen. Q. knorren. 3) M. alleer.
4) D. thore. 5) KQ. derwelcker. B. der was. 6) P. dardalfhondert.
7) D. dat lant niet van behoeften. Dese murm.
8) PKB. Calephet. 9) B. dese sonde is in m. m.
10) D. teghen horen here. 11) PD. teghen die priesteren.
12) PGHBD. gheordende. 13) AH. dat si die l. BMKQG. dat sijn.
14) Q. a. ghedoechsamheit. K. paciencie ende verduldicheit.
15) D. binnenmonts. 16) MPD. knateren. KQ. knotelen. B. quoteten.
17) M. mompelen. B. mummelen.
18) GQ. sceminkelen. Q. scamminkel. P. scomminkel. B. sceminkel. D. als een aep synen p. n. l. dat is alsi so knateren. 19) K. scoolkinder. B. clercken.

ende menighen quaden choer sanc! Want recht so die heilighe geest sinen scolieren [1]) leert, dat sijn die vercoren gods, den soeten hemelschen sanc «Deo gracias» van al dat god ghevet ende van allen dat hi doet, van al dat hi maket of ghescyen laet [2]), so doet die bose
70b geest sijn scoliers [3]) ende sijn discipulen oec si-||nen helschen sanc singhen, dat is al contrari den anderen sanc, het is «magret dieus [4])» als die Francsoysen segghen [5]), of «wat duvel is dit [6])?» als die Vlaminghen [7]) segghen. Also haest [8]) als onse heer yet doet of ghescyen laet anders dant hem behaghet na horen hoefde, so berechten [9])
163. sijt, recht of god na horen rade werken soude. Trouwen, si sijn wel ghec, die reden willen ghegeven hebben van onsen lieven heer [10]) waer om hi sijn werken doet [11]), waer om hi enen teghenheit [12]) toe sent ende den anderen voerspoet, den enen siect, den anderen
70c ghesontheit [13]), || den enen armoede, den anderen rijcheit ende waer om hi den enen neemt ende den anderen gheeft, recht of hi sijn voecht of voermombaer waer [14])! Hem dunct slecht dat si wiser sijn dan god is, want doet hi enich dinc anders dan sijt gaerne saghen, so murmureren [15]) si teghen hem ende spreken quaet, als voerseit is. Daer om en ist gheen wonder dat god hem over dese luden wreect [16]), die hem dus sijnre heerlicheit onder winden [17]) willen of sijn wijsheit straffen [18]). Ende recht also nemet hijt oec vanden ghenen,
70d die teghen horen oversten murmureren, of sijt teghen || hem selven deden, want een sterflic heer die nemet also hoech datmen sinen stanthouwer [19]) misdoet, het si baeliu, voecht, drossaet, mayer of

---

1) P. scolaers. K. scoolkinderen. M. scoleren.

2) K. dat hi verhenget of laet gescien. 3) M. scoleers.

4) P. maghe ende dius. B. mageet dieus. Q. magreet d.

5) P. als die fr. singhen. 6) G. dievel. B. w. d. ist dus.

7) GB. vleeminge. D. anderen sanc ende is aldus: «wat duvel is dit?» of des ghelyes als onse heer. 8) PKMB. also gheringhe. Q. also houde.

9) Q. berespent.

10) D. van gode die die ewighe wijsheit is ende een almachtich god is, waer om.

11) K. doet of sine gaven geeft.

12) BKP. wederspoet. Q. tseghenheit. D. teghenspoet.

13) D. ghesontheit of waerom hijt den enen ontneemt.

14) PGQKB. syn momber. M. sijn voecht waren. D. ende dese murmurerers menen recht of si wiser waren dan god of datse gods mommer of voecht waren ende dat hise te rade nemen soude, want doet hi yet anders.

15) A. murmuren. K. murmureren. D. sijn si niet te vreden ende m.

16) B. dat sich god over dese lude wraecht. 17) M. onderwinnen.

18) G. w. berespen ende straven.

19) PGQKM. stath. B. scatholder. D. sijn baeliuwen of scouten of drossaten of hoer ander dienres misdoet.

scout [1]), als ofment den heer selve dede, ja alst om saken toe coemt
die die heer bevolen hevet of gheordineert. Ende also sijn onse
heren ende prelaten [2]) van gods weghen over ons gheset, dat wi hem
onderdanich sullen wesen in die stat gods, die alle stade die goet
sijn gheset hevet ende gheordineert [3]); ja een blat en valt vanden bome
164. niet sonder sijn ordinancie [4]). «Et deus omnia bene fecit», God heeft
71a alle dinc wel ghemaket; daer om is een || yghelic sinen oversten ghe-
hoersamicheit sculdich in allen staden, si sijn [5]) gheestelic of waerlic.
Mer gheordende lude die voor den heilighen outaer ghehoersamheit
gheloeft hebben, die misdoen so veel meer als si daer teghen mur-
mureren, als die ghene meer misdoet die liefliken [6]) aenden heylighen
ghesworen hevet [7]), dat hi nymmer meer doen en sal met rade of
mit dade, mit woerden noch mit werken teghen enen die hi verlovet
hevet [8]), ende breect dat ende wort menedich, dan een ander slecht
71b man die eens heren ondersate is ende doet teghen sinen || rechten
lants here. Aldus sijn si beyde quaet, mer dat een ist quaetste, als
voerseit is.

165. Nader murmureringhe comet die wederspannicheit [9]), diemen in
clercs rebelheit hiet [10]). Het is seer quaet, als ghi wel ghehoert hebdt,
datmen murmureert; mer het is noch veel quader, datmen rebel is
of wederspannich [11]); want wederspannicheit is een sonde, die uut eenre
harder versteender harten [12]) coemt, die alle tijt wil datmen na sinen
wil in allen dinghen voertvaer [13]) ende dat sijn raet voer die beste
71c raet ghehouden worde, ende watmen buten sinen raet doet of bu-||ten
sinen opset, dat en dunct hem nemmermeer goet sijn: hi wille dat
alle man onder hem bughe ende na sinen wille doe [14]), mer hi en
wil hem onder nyement bughen of na nyements wil doen, want nye-
ments raet en dunct hem goet dan sijns selfs. Dit is dat harde harte,
daer Salomon of seit, dat niet missen en mach, hi en moet [15]) een
quaet eynde nemen. Ende also als vanden murmureres voer ghe-

---

1) G. drossaet treserier dijcgrave of scoutheit. Q. scoutate.

2) D. onse gheestelike ende onse waerlike heren.

3) D. die hi van allen staten gheset hevet ende gheordineert ende voerwaer daer en valt. 4) G. sonder syn verhenghenisse quia deus. K. quia. 5) MQ. sijn si.

6) BMKGP. die vleischliken. Q. die eenen werliken heere met ghestapelden eede ghesworen hevet. GK. ten heilighen. D. die ten h. ghesworen heeft.

7) A. hebben. *Alle andere hss.* hevet.

8) D. dade teghen den ghene die hi gesworen hevet dan een ander. Q. dien hijt versworen hevet. K. daer hij hem tegen verloeft h. B. die hyt geloeft h.

9) G. wederspornicheit. 10) AHB. in clercs rebel heit. Het. G. rebellio.

11) G. wederspornich. 12) A. herden. 13) Q. voertga.

14) A. wille mer. BD. wille doe. 15) P. het moet. GK. het en m.

screven staet, dat si in twee manieren sondighen [1]) teghen god ende
teghen die menschen, also sijn dese oec rebel teghen god ende teghen
166. die men-||schen daer si onder sijn. Dese sonde heeft .IIII. tacken.
71d Want som rebelle herten en moghen niet liden dat hem yement van
haren vryenden yet goeds raet, het si tot gode of tot hoers selves
profijt. Seit men hem yet dat hem vromen mocht [2]), si en willens
niet horen; si segghen: «Leert u selven, ic en bin u leerkijnt niet!
Condi goeden raet gheven, so raet u selven, ic wil van u ombericht [3])
wesen!» of sulke woerde dier ghelijc [4]). Ten anderen mael also sijn
si oec rebel onsen lieven heer ende sinen gheboden, want horen si
72a tghebot gods predi-||ken [5]) of segghen hem hoer prelaten, hoe si na
hoerre salicheit [6]) leven sullen of yement anders van horen vrienden,
des en willen si een niet doen [7]). Si segghen: «Besorcht u selves
sięle [8]), laet mi die mijn besorghen [9])!» of si ontsculdighen hem mit
quader valscher onscult, die hem die duvel leert, dat si te teder
of te out of te cranc sijn; nochtan sijn si starc [10]) ghenoech sonde te
doen, mer doghet te doen of goede werken, daer vijnden si ymmer
enich onscout [11]) op, recht of si anxt hadden, datmense vander hellen
167. verlossen mocht. Ten derden mael sijn si re-||bel [12]) alsmense schelt,
72b want hoemense meer scelt, hoe si hem doonre [13]) verantwoerden. Si
en souden hoer ghebreken nymmermeer bekennen, dat mense ewelic
scoude [14]). Hem en can ymmer niet ghedencken dat si yet misdaen
hebben ye van horen leven, so volmaecte wijsheit dunct hem dat si
in hem voelen. Ende recht also sijn si oec rebel teghen god onsen
lieven here alshise castijt, het is mit wederspoet of mit liden of mit
siecten, ende als hi gaerne saghe, dat si sine castiinghe namen in
72c paciencië̈n ende in verduldicheden [15]) van sijnre || hant, als een seer
siec of ghewont mensce medicijn vanden meester nemet, op dat hise
vander ewigher doot ghenesen mochte, mer dat en doense in gheenre
wijs [16]). Hoer woerde sijn al: «Wat duvel is dit? Wat mach ic gode

---

1) QD. manieren sondighen also.
2) B. baten. D. dat hem mistaet of dat hem helpen mocht.
3) P. onberespt. 4) G. dier gelyct. B. dier ghelikenisse.
5) QM. preken. 6) GQB. huerre zielen salicheit.
7) P. een noch ghene horen noch doen. M. een noch gheen doen. B. niet eens doen. K. in geenre wijs doen. D. doch niet een doen.
8) M. in selven ende in ziele. 9) P. laet mi selve raden voer die mijn.
10) D. sterc ende clooc ghenoech. 11) D. verleg of ontscout.
12) Q. wederspenich .. beschilt. D. beschelt.
13) G. starker. P. harder. Q. stouteliker. B. meer. D. hoe datsi herdeliker antw. ende al verspraecmense ewelic, si en souden. 14) K. al bescoude mense.
15) Q. ghedoechsamheden. M. penitenciën.
16) D. dat en willen si in g. w. doen mer hem dunct recht of hem alte groot onrede geschiede.

misdaen hebben? Heb ic teghen die mane ghepist of wat quaed iaer mach hi mi tyën[1]?» Aldus maken si mit hoerre quader hartheit dat hem hoer medicijn in verghifnissen verkeert ende dat hem een triakel[2])
168. wesen soude, dat wort hem een venijn, daer si aen borsten. Ten
72d vierden male so sijn dese rebelle menschen also hart || hoers selfs sins ende bliven so stijf op hore selfs sentenci[3]), oec hoe si is, dat si nyement anders lere horen en willen. Hem duncket al, dat si een claerre verstaen[4]) hebben ende een dieper ghevoelen[5]), dan yement anders: daer om sijn si dicke in dwalinghen ghevallen ende in valschen opiniën, daer si so doen[6]) bi bliven, datse daer nyement of trecken en mochte, ende worden ketters[7]) of onghelovighe luden.

169. Nader wederspannicheit comet die blasphemie. Blasphemie dat is,
73a so sinte Augustijn seit, wanneer men dinghen hout[8]) of ghelovet || van gode, diemen niet gheloven noch houden en soude, of dat men niet en helt noch en ghelovet, datmen gheloven soude. Mer sonderlinghe so heten wi hier blasphemie, wanneer men god vloect of anders quaet van hem spreect of van sijnre ghebenedider moeder[9]) of van sinen heiligen of vanden heylighen sacramenten der heiligher kerken of enighe ontamelike[10]) oneer hem bewijst in woerden of in werken[11]). Dese sonde wort in menigher manieren ghedaen, als vanden ketteren
73b ende onghelovighe menschen, diemen veel onder die || lollaerden[12]) vonden hevet, die doense willens ende wetens. Ander quade felle menschen doense van toerne of van despijt, als dese zweerres[13]), die van gode ende vander liever reynre maghet sijnre ghebenedider moeder ende van al horen heilighen also lelike ontamelike eede sweren dattet vervaerlic te horen is. Dit sijn mit rechte rasende roden[14]) gheheten, want si en kennen hoers selves here niet, si en lopen hem
170. op[15]) ende biten hem[16]). Dese sonde is also doer groet[17]) datse god dicke rechte voert opten staende voet ghewroken hevet, als ic hier
73c voer int || boec ghescreven hebbe van sommen miraculen die also ghesciet sijn gheweest[18]). Van deser sonden seit onse lieve heer[19])

---

1) G. mi aentigen. Q. mi opbiden.
2) GQKMBD. driakel. 3) Q. alsoe stijf in hoers selfs sin.
4) MKPD. verstant. 5) KPD. bevoelen. Q. subtijlder ghevoelen.
6) GQ. vast. P. neerstelic. B. hert. D. starck ende so vast.
7) BP. slecht ketteren. K. slechts kettere. Q. werden onghelovich.
8) AH. hoert. *Andere:* hout. 9) Q. moeder Mariën.
10) P. scamelike. B. onscemelike. D. ontamelicheit.
11) D. in w. of in ghedachten of in w.
12) B. lombaerde. D. diemen veel inder werelt vint ende sonde doense.
13) D. dobbelaers ende dese zwoerers.
14) M. ioden. PD. honden. 15) D. si en schieter op. 16) G. bitenen.
17) BM. alsoe seer groot. P. alsoe gr. Q. es seer gr. D. alsoe seer lasterlic ende gr.
18) D. als men tot veel steden vint van miraculen dier ghesciet sijn. 19) D. seit ihesus.

inder ewangeliën, datse nemmer meer vergheven sal worden in deser werelt noch in die ander. Dat is also te verstaen, dat dese luden selden so veel berouwes cryghen [1], dat hem dat veghevier [2] dese verwoede sonden of nemet, want si die gave ende die ghenade gods buten hem sluten als voerseit is.

Nu hebdi ghehoert die tien manyeren van sonden die uter quader ton-
73d ghen spruten, daer die eerste of was ydel woerde [3] || ende dat leste blasphemie, ende dat mach ter avonturen [4] wesen daer Salomon of seit [5]: Dat beghinsel des tonghen is ghecheit ende dat eynde is alre quaetste.

171. Aldus eynden die seven dootlike hooftsonden mit al horen tacken die daer uut spruten, als ghi gehoert moecht hebben. Ende ic darre voorwaer segghen [6], die hier in wel studeren woude, hi soude veel des sijns profijts daer in doen [7], want hi mach hier in leren merken ende verstaen alle manyeren van sonden te bekennen ende hem
74a warachteliken ende wel leren biech-||ten [8], want nyement en mach hem te gronde wel byechten ende voer alle sonden hoeden, het en si dat hi die sonden bekent.

M 56d Nu [9] sie [10] een yeghelic toe die dit boec leest of horen lesen, dunct hem dat hi in enighen van desen sonden sculdich is dier voerscreven staen, dat hise hem te gronde leet laet sijn ende biechtse mit allen vlijt ende mit allen sterken opset [11] hem voert an eweliken daer voer te hoeden. Ende van dien sonden daer hi hem niet breclic [12] in en weet, daer sie hi dat hi onsen lieven here mit [13] sonderlinghe dancbaerheit voer dancket, dat hi hem daer of onthouden [14] heeft, mit
M 57a alre oetmodicheit hem biddende, dat hi hem alle [15] ver-||leden sonde vergheven wil ende hem cracht gheven wil teghenwoerdighe temptacie weder te staen ende hem alle tijt in siinre behode [16] nemen wil ende hem behoeden voer alle toecomende sonden ende hem gheven wil die ere gods in alle sijn werken te soeken, op dat hi na sinen alre liefste wille leven ende sterven moet [17].

---

1) Q. gheeryghen. 2) G. vaegvier. B. dat ewige vuer.
3) Q. ydelheit van woerden. D. ydel glorie. 4) QM. bi av. B. te av.
5) P. seit: die tonghe ist beghinsel alles godes of al quaetheits.
6) P. Ic u dat vorwaer: die dit boec te recht oversaghe of lase ende hem te sinne liet gaen hi soude hier in leren.
7) QM. wel sijn pr. K. grotelic syns selfs pr. B. vuel sijns s. pr. D. hi souder seer veel in vinden dathem seer oerbaerlic waer ende profytelic.
8) BK. ende wel leren biechten ende voer alle s. h.
9) *De tekst van hier tot § 172 is naar* M. *en ontbreekt in* AHD.
10) PK. daer om sie. 11) P. met st. ops. de sonden niet meer te doen.
12) GQKB. gebreckelic. P. sculdich. 13) M. mit mit.
14) Q. beweert. K. onth. ende bescermt.
15) M. alle verleden sonden. verleden sonde verg.
16) GQKB. in siinre heiliger hoeden. 17) GPQKB. st. moet. Amen.

172. Nu [1]) wi u gheseit hebben die .VII. hoeftsonden der helscher beesten mit al horen dochteren [2]), nu willen wi u oec segghen, hoe wi doechden verwerven sullen. Want het en is niet ghenoech sonden te scuwen; men moet oec die doechden hantyeren [3]) ende daer en is gheen corter wech toe dan der werlt alinghe te sterven [4]).

74b Hi stervet node, dies niet gheleert en hevet; daer‖ omme, leert sterven [5]), so seldi leven connen; want nyement en sel recht [6]) connen leven, hi en hevet eerst leren sterven, ende het is ymmer een recht keytijf [7]), die leven noch sterven en can. Wildi in rechter vryheit [8]) leven, so leert blideliken sterven; wildi weten hoe ghi dat leren sult, so verstaet ende merct wael, wat ic u segghen sal.

173. Du selte weten, dat dit leven niet dan een doot en is. Want die doot en is niet dan een overliden [9]) of een versceydinghe, als een yghelic wel weet; daer om seitmen, als een mensce stervet: hi versceit
74c vast [10]), ‖ of: hi leghet op sijn versceiden, ende als hi doot is so seitmen: hi is versceiden. Mer diet te rechte wel merct ende aensiet, so mochtmen [11]) dit mitter waerheit van ons allen seggen, want wi sijn alle op ons versceiden. Wi sijn .XXIIII. uren naerre onsen doot, dan wi ghisteren waren om dese tijt; dat en mach niet lieghen, so verre sijn wi emmer versceyden ende over geleden [12]). Daer om en is dit leven niet dan een versceydinghe ende een overlidinghe [13]), ja een alte corten overlidinghe: want al dat leven des menschen, al
74d levede hi oec dusent [14]) iaer, ten is niet [15]) een moment ‖ of een oghenblic teghen dat ewighe leven te tellen, dat sonder eynde dueren sal [16]),
174. entwer in ewigher vroechden of in ewigher pinen. Dat soude ons menich keyser, hertoghe, coninc ende grave tughen, waert dat [17])

---

1) G. Hoemen sal leeren sterven. Q. Vanden doechden hoemense vercrighen mach. K. sterven leven. 2) P. tacken.
3) D. die d. aennemen. 4) K. alinghe ende al. D. die w. al te st.
5) P. l. st. nu in deser korter tijt soe sulti ewelike.
6) P. toe recht. KM. te recht. 7) D. tis ymmer een beest.
8) QD. in r. waerheit. 9) GQKB. overlidinge.
10) Q. hi verscheidt te hans. D. stervet, hi leyt. 11) PQD. machment.
12) D. so veel veerre overgeleden ende verscheiden. P. overgheleden ja.
13) B. verlidinge. D. overlidinghe want. 14) D. driehondert.
15) D. niet dan. 16) B. sal het en waer in. D. sal. Dat soude.
17) M. waert moghelic dat.

wise horen mochten, hoe si nu inder hellen gront legghen ende roepen ende criten ende hulen ende screyen, hoe si mitten verbornden aensichten uten stinckenden duusteren zweveIighen [1]) vlammen ende uten ziedenden ketelen [2]) crysen ende segghen: «Wapen! wapen [3])! dat wi ye gheboren worden! Och arm, o wee, o wi ende emmer o
75a wach [4])! Wat baet ons armen ‖ onsalighen kattiven nu, dat wi groot, rijc, edel ende machtich onder die menschen gherekent waren? nu sijn wi ewelic ende ymmermeer in deser pinen [5]). Wi heten der menschen heren ende wi sijn nu des duvels eyghen [6]). Al onse weelde is so gheringhe overleden [7]) als een wolken, dat mit enen stormende wijnde henen iaghet ende als een voghel, die door de lucht vlyeghet, want die lucht luket haer weder toe ende men en siet niet slach noch spoor, daer hi ghevloghen hevet [8]). Ons leven is henen ghelopen
75b sonder rusten, als een lopende rivier, die niet weder ‖ en keert. Wi hebben onse tijt snelliker verloren, dan die pijl uut een armborst en [9]) wech vloech — nu worden wi gheboren ende altehant sijn wi doot; al ons leven en is niet een moment [10]); nu sijn wi in ewigher eyndeloser [11]) pinen. Och, al onse vroechde is nu verkeert in screyen [12]), wenen ende kermen, al onse blijscap is in ontroesteliker [13]) droefnissen ende onverganclıken rouwe. Och ghi berghe ende gi roetsen [14]), wes toefdi, wes verbeidi, dat gi ons arme keytive niet en bevalt [15]), och
175. coemt ende bestort [16]) ons alre onsalichste ewighe onsalighen! Och
75c arm, ‖ och arm! ewicheit sonder eynde, wat gruweliker dinc bistu te dencken! Mochten wi onsalighen so veel troestes hebben, dat een steen waer, die al aertrijc bedecte ende so dicke, dat hi den hemel roerde [17]) ende datter een voghelkijn tot honderd dusent [18]) iaren één een sticskijn [19]) daer of beet, also groet als een lijnsaet, als des steens een eynde waer [20]), dat dan oec onser pinen een eynde waer ende

---

1) PMD. swavelinghe. G. solferigen. K. zwavelachtigen.
2) D. uten zienden duysteren ketelen.
3) M. kriisken ende s. woeper woper. Q. w. w. vacharmen. P. roepen cryslike. D. wopen wopen. 4) D. och ermen! o wee! wat b.
5) P. p. siedende e. bradende. GQB. wi sonder vergane in deser onlideliker p. sieden e. braden moete. 6) KD. eyghen knechten. 7) Q. so varinct overl.
8) P. hene vloghen hevet. 9) P. een p. v. e. boghe vliet. D. boghe.
10) G. maer een oghenblic. K. niet dan. PD. ogenblic. 11) B. grondeloser.
12) D. onse corte vroechden sijn nu verwandet in een ewich screyen. Al.
13) D. o. bl. in onbegripelike dr. Och.
14) M. b. ende hovelen ende ghi steenrodsen waerom. P. rudsen. 15) Q. bedeckt.
16) G. comt e. bedect. QD. c. ende versmoert.
17) Q. ghenaecte. D. ende dat hi den h. raecte. 18) D. tot elken dusent.
19) MD. een sandekijn.
20) Q. oec een inde ware, noch souden wi seere ons hier af verbliden.

onser marteliën — mer neen wi leyder[1]), so dese langhe tijt bi cant[2]) oneyndeliken te dencken is, so heeft hi doch een eynde, mer onse
75d tijt[3]) en heeft nemmermeer eynde[4]); als || aldus langhe tijt ten eynde ghecomen is, so beghint onse pine alre eerst weder op een nuwe. Och rechtvaerdighe strenghe rechter, hoe luttel ende hoe wenich daechstu onse edelheit, onse macht aen, doe du totter ewigher verdoemnissen ons veroerdelste[5]). Die tijt, dat wi gheboren worden die moet ewelijc vermaledijt sijn!»

Dit sijn die liedekijn[6]) ende dit is die sanc, die men inder hellen singhet. So moet harde anstelic wesen die pijn te liden[7]), als die toen ende die wise hoers sanghes so gruweliken ende vervaerliken te horen is.

176. Aldus moechdi nu || claerlic merken, dat dit leven niet dan een
76a overganc en is[8]), ende dat dese doot niet dan die tijt[9]) ende dat nu des overgancs en is; daer om mach al ons leven wel mit rechte heten een overliden. Nu moghedi segghen: is al ons leven een overliden, so is al ons leven sterven[10]), want overliden dat is sterven. Dat is also waer alst paternoster, want also saen als ghi beghonst[11]) te leven, so begondi vluchs[12]) mede te sterven. Want alle die iaren of die tijt die du overleden hebs, die en is[13]) dijn niet; si is des doots.
76b Die doot heeftse di of ghewonnen, du en || cryghetste[14]) nymmermeer weder. Daer om, wie seit: Ic hebbe .XL. iaer ofte .L. iaer min ofte meer of dies ghelijcs, hi lieghet qualiken[15]); hi en heeftse niet, die doot heeftse; si en ghevet di niet een half ure weder om nieme̲nts wille. Daer om so mochten wi gaerne wat goets doen die wile, dat ons die tijt teghenwoerdich is. Nyet langher en is si ons[16]) dan inder

---

1) D. mer neen dat en mach ons leyder nymmermeer gheboren ende al soude ons die tyt vanden steen seer lange dencken wesen, het soude ymmer nochtans een eynde hebben. 2) K. bicante na. PM. bekant.

3) GQP. pine. K. pijn ende martelie. D. onse vermalediide tijt.

4) D. eynde. Si is altoes op een nyewe te beghinnen. Och rechtv.

5) Q. doe ghi ons ... veroerdeeldet.

6) D. is een deel van dat liedekijn ende van dien sanc die men inder h. s. ende noch also veel meer vermaledide sangen datse niet te ghedincken en sijn ende so moet.

7) Q. Och hoe anxtelic moet wesen de pine te lidene vander hellen daer die wise haers sancs. M. die manier. B. die doen. K. die done ende wise.

8) P. en is. Daerom mach al onse l. wel mit r. hieten een overliden want al onse l. en is niet dan st. e. dat is alsoe waer. K. overganc en is toter doot. Ende dat die tijtl. doot ons levens eynde is. Daerom.

9) Q. niet dan een nu ofte moment. 10) D. leven sterven want alle die iaren.

11) K. also vro als wij begonnen. G. also schier. 12) P. vluchtes.

13) B. die een is. 14) Q. ghi en gheerychte.

15) B. quelliken. 16) GQKB. onse.

rechter teghenwoerdicheit des tides [1]). Doen wi dan wat goets daer in, dat moghen wi vinden, mer laten wi se [2]) ver bi scyeten, wi sijnre quijt, de doot trecse na hem, wi en cryghender nymmermeer
177. weder. ‖ — En waert niet wel een groot ghec ende een versumende
76c alf [3]) die groten orbaer te scicken had [4]) mit veel goeder luden, die hi wel wist dat door sijns selfs huus henen gaen souden, ende en spreect [5]) hise dan niet van sinen saken, dat hi der nymmermeer weder bi en soude comen [6]), ende dat hi oec wel wist [7]), dat si gaerne van hem ghesproken waren ende daer om doer sijn huus ghinghen, of hi dan ghinghe staen sien die want aen [8]) ende en spreect noch bu noch bau [9]) ende lietse vaste en wech gaen [10]), die
76d een voor, die ander na, of dat hi ter ‖ wilen stonde ende dreve [11]) den tol of worpe die coten, ende en waer dit niet een recht esel? Voerwaer dus alfs ende esels sijn si alle [12]), die den edelen tijt doer hem henen [13]) laten liden sonder haers siels orbaer te doen [14]), die ewelic leven sal, het si in pinen of in vroechden, als ic voer ghescreven heb. Daer om so machmen wel segghen: der werlt wijsheit gaet al
178. te niet. Die grote heren, diement meest seghet ende die meeste clerken, die best souden weten [15]), die sijn al siende blint ende al willens ghec. Si moghen selve segghen, dat si subtile clercken sijn,
77a mer ‖ het duncken mi esels [16]) ende rude beesten sijn! Ende waert oec niet een plomp scaep [17]), die .XL. iaer of vijftich over één lesse leerde, dach ende nacht, ende en conder [18]), doch allike wel niet?

---

1) P. tides. Daer om sie een yghelie wel toe, die dese corte teghenwoerdicheit hevet, die hem god verlient hevet wat goede in te doen, dat hise niet lichtelic en laet gliden; want laten wise sonder vrucht verbi scieten.

2) AH. laten wi ver bi sc. BMKPD. laten wise v. G. laten wien voer bi lide. Q. den tijt henen liden of voerbi sc.

3) Q. een roekelose alf. K. een openbaer geck. M. een ghecke als die.

4) Q. grote aerbeit te doen hadde. 5) GKD. spraec.

6) Q. biden welken hi n. namaels soude moghen comen.

7) P. ende dat hi wel wiste datse om sijnre wil ghecomen waren ende versumede dat ende wist oec wel datse nymmermeer wedercoemen soude ende lietse soe en wech gaen, die ene voer ende die a. na ende ginc staen driven den tol.

8) D. sien inder luchten of aen die wanden.

9) Q. noch boe noch ba. M. noch bu noch baf.

10) B. leetse van ewich gaen.

11) G. dreve den dop. K. bu noch bau. Wair dat niet wel een recht ezel? Voirwair jaet. Ende dus recht ezels. 12) D. des ghecs ende des esels ghelyc syn si.

13) Q. voer hem henen.

14) K. ter wilen dat si den tijt teghenwoirdich hebben. Dair om.

15) K. die meeste clercken die die wijsheit best souden wecken ende beleven die siin. 16) P. rude esels sijn. Och verstaet doch wel, waert niet. G. rude esels sijnde.

17) D. een grote lompheit of grofheit. 18) P. condes effen wel.

Aldus ist mit hem, si doen een dinc dach ende nacht, ende hoe sijt langher doen, hoe sijt min bekennen, want si sterven dach ende nacht[1]) ende en connen doch niet sterven. Daer om: leert sterven, die wile ghi stervet, so condi sterven als gi stervet[2]).

179. Nu wil ic u noch in eenre ander manyeren dese clergye leeren,
77b hoe ghi wel sterven leren sult connen. Nu merct dese woerde || ende verstaetse wel.

Die doot is een sceydinghe van live ende van siele[3]), als een yghelic wel weet. Ende die wise Catho seit: «Laet ons doch leren sterven[4]), sceiden wi doch dicke onse siele van onsen lichaem»[5]). Aldus plaghen die grote philosophen, die speculeerden wel so dyepe, dat si stonden of si inden gheest ghetoghen hadden gheweest, dat si wel claerliken saghen, dat dit leven hier niet dan een verganclic stervende overliden[6]) en is, ende haten daer om dit leven so seer, dat si hem selven dicke doot ghestoken hebben[7]) om || uut den ver-
77c gancliken leven te comen ende inden ewighen durenden leven te wesen, mer dit en holp hem luden niet, want si en hadden die gracie gods noch die ghelove ons heren Jhesu Christi niet[8]). Mer die hei-
180. lighe kersten menschen, die gode minnen ende ontsien, die hebben al rede twee dode ghestorven[9]), want si sijn[10]) den sonden doot ende der werlt doot; nu en dorren si dan den dorden doot niet verbeyden, dat is die versceydinghe vander sielen ende vanden live. Want daer en is mer een crancke horden want[11]) tusschen hem ende hemelrijc, die si alden || dach doerboren mit ghedachten[12]). Die sien doer alle
77d den dach doer mit ynnigher begeerten; al is hoer lijf op dese side vander want, hoor siele ende hoer herte is op ghene side, daer hebben si goede conversatiën, als sunte Pouwels seit: «Al hoer vroechde ende solaes ende al hoer troest is in claren ghedachten van groter

---

1) K. alle tijt, dach ende nacht, ure ende stonde.

2) G. (*in margine*:) merct wel. D. stervet. Een ander manier van sterven. Die doot. G. vander doot. 3) Q. des lichaems ende der z.

4) Q. Chatoen die seghet: «laet ons doch», seghet hi, «leren st.

5) D. ende sc. doch dicke van onsen lichaem. 6) D. verg. dinc ende st. ov.

7) A. ghedoot gheesteliken hebben. B. dicke doot g. P. ghedoot hebben. G. ged. lijfliken. MH. gheestelic ghedoet. Q. dickwijl doot stake. KD. diewijl dootgesteken h.

8) D. dat heilighe gheloef ons liefs heren i. c. niet volcomen.

9) Q. alree .II. daghe ghest. 10) D. si sinnen. BD. der s.

11) GK. eerden want. M. horde twisken. B. cr. oerden w. D. herden wech.

12) P. sc. der sielen vanden l. Want al is haer l. hier beneden inder aerden, hoer gheest is boven op ghetoghe mitten gedachten ende begeerten totten hemel, daer hebben si. B. alden dach bernen mit ged.

ongheëynder vroechden [1]) die daer is»; ende daer om haten si dit leven, dat niet dan een doot en is, ende begheren den lichaemliken
181. doot. Want die doot is een ioncfrouwe, die mit vroechden die hei-
78a ligen overset uut den dal der tranen in die ewige ‖ vroechde. Si brenget die crone der ewigher gloriën ende blijscappen. Die doot is den goeden mensche een eynde van allen quaden, ende een poerte ende een inganc van allen goede. Dat sterven dats een beke, die dat leven ende den doot sceyt; die doot is op dese side ende dat leven op ghene side. Mer der werlt wijsheit is al dwaesheit, want die waerlike wise lude die sien also claerlike aen dese side, mer op ghene side en sien si niets niet [2]); daer om hietse die scrift ghec ende blint, want dese stervende tijt heten si al dat leven ende dat lichaemlike
78b sterven, dat den goe-‖den mensche een beghinne des levens is, dat heten si die doot. Also coemt, dat si den doot also seer haten, want si wenich smaken hoe preciose [3]) die doot der heilighen is in des heren
182. aensien [4]). Daer om, wilstuut weten, wat goet ende wat quaet is, so sceide [5]) dijn siel dicke van dinen live. Dat en suldi emmer niet verstaen, dattu di selven doden sulles, als die philosophen som deden, als voerseit is, want dat waer een verdoemlike onverghiflike sonde; mer sceide dine siele van dinen live, mit dyepen ghedachten; sceyde
78c uut di selven [6]), sceyde uut der werlt ‖, dat is in den hemel int veghevier ende in die helle, daer suldi sien, wat goet is ende wat quaet is. Inder hellen seldi meer droefnissen sien, dan yement soude ghedencken moghen [7]). Inden veghevier seltu meer pinen sien, dan
183. yement soude liden moghen [8]). Ende inden hemel seltu meer vroechden ende blijscappen sien [9]), dan yement begheren soude moghen. Want nye oghe en sach, noch nye ore en hoerde, noch nye menschen herte en begrepet, wat god den ghenen bereydet hevet, die hem dienen ende minnen. Die helle sal di wisen [10]), hoe god die
78d dootlike sonden mit ewigher pinen ‖ strenghelike wreect. Dat veghevier sel di wisen [11]), hoe god daghelixe sonden ende vergheven [12]) sonden claerliken purgeert. Dat hemelrijc sal di wisen [13]), hoe hoech-

---

1) B. ghedachten ... vreuden. D. onbegripeliker vr. Q. ghedachten. Wat groter vrouden sonder ende dat daer is. 2) GQ. niet te malen. D. niet met allen.
3) D. pr. of hoe costelic. 4) MKQGP. aenschijn.
5) Q. wat dat goet is ende wat quaet, so verscheet ofte verdeelt de ziele dicke.
6) Q. scheit van di selven, van der w. ende leert sterven sendet dine herte ende dine siele mit ghedachten inder ander werelt dat is inden hemel.
7) P. liden mach of ghedenken kan.
8) D. vindi meer onlideliker pinen dan enich herte begripen moet.
9) D. ondenkeliker blyscappen.
10) P. sal dijn voersien wesen. K. In die helle sal dijn gedacht wesen.
11) P. sal dijn voerdencken wesen. 12) QMD. vergeten soude.
13) P. sal dijn voersien wesen.

liken dat die doechden ende die goede werken gheloent worden. In desen dryen corten lessen is alle die clergie ende leringhe besloten, diemen behoevet in[1]) wel te comen leren leven ende wel sterven[2]).

184. Mer nu besiet noch een weynich mit aernsten vlijt[3]) op dese .III. punten voerseit ende en laet di des niet verdrieten, op dattu die
79a sonden mit volmaecten hate[4]) moghes leren || laten ende haten.

Verghete dijns lives[5]) eens des daghes ende seynde dijn siele bi dinen levenden live inder hellen, op datse na dinen leven[6]) daer niet en comet. Ende dit doen dicke die heylighe menschen, daer om doet dat vryliken mede[7]). Du sulles daer sien alles datmen billics haten mach ende ghebrec van allen goede[8]), overvloedicheit van allen quade: bernende vier, siedende pec[9]), stinkende swevel[10]), levende torment, vervaerlike duvels aensien, bernende[11]) aensichten der verdoemder, hongher ende dorst die nyement lesschen[12]) en mach, ende meni-
79b gherhande ongheeynde quale; such-||tinghe, roepinghe, kerminghe,
185. weninghe, screyinghe, knirsinge metten tanden[13]), verwoeden toerne[14]); meer rouwen ende pinen, dan enich harte dencken mach of tonghe spreken mach; onlidelike[15]) stanc, onverdrachlike coude, knaghinghe der onsterfeliker wormen[16]), wroeghinghe der conscienciën, wanhope ende mistroest alles goedes, alle stervende leven[17]) ende levende sterven, onverganclike pine altoes durende sonder eynde[18]). Ende alstu dit dan sieste, dat men een yghelic dootsonde aldus daer[19])
79c becopen moet, so soustu di veel liever levende || laten villen, dan du enighe dootsonde soudes dorren consenteren. Daer om is di dit also nutteliken lere, alstu een studeren moghes.

186. Ten anderen male so seynde dine siele in den veghevier[20]). Daer seltu sien die pine der sielen, die mit waren rouwe ghestorven sijn,

---

1) QK. behoeft omme.

2) D. Noch hoemen die sonden sterven sal ende vander pinen der hellen. 3) Q. met nerste. HD. mit aernste.

4) B. hat ende nijt. 5) D. verghet dyns selfs.

6) P. op dat ghi na uwer doet. 7) D. menschen om daer doetet coenlike mede.

8) D. ende alle ghebrec van al datter ghenoechelic of guet is.

9) P. siedende pot. D. siende.

10) Q. stinkende sulver, viereghe serpente die leven inder vlammen als die vische inden watere. 11) PKB. verbernende aens. 12) M. lesken. Q. blusschen.

13) KG. krisselinge der t. 14) M. verwoedende t. 15) GQKMBD. onlidelike.

16) B. beesten. D. duysternisse diemen tasten mach. Scande ende schennis die niet te verwinnen en is, wroeghinghe.

17) D. Altijt stervende te leven ende l. te sterven.

18) D. ende dat boven allen pynen gaet: ewelic te derven horen scepper ende horen verlosser ende alle vroechde. 19) QKB. dus diere. 20) B. vechvoer.

mer die noch niet al ghepurgeert en waren [1]). Dese moeten daer hoer penitencie liden also langhe, thent si [2]) al claer ende reyne sijn, als si waren op die ure, doe si uter heyligher dopen [3]) quamen. Dese
79b pine ende penitencie is seer gruweliken ende hert te liden, || want alle die marteliën ende passiën die ye martelaer gheleet ende alle die ye vrouwe gheleet, die in arbeyde ghinc of kijnts ghenas [4]), en is mer een badt in lawen water te rekenen teghen die grote pine, die die s'elen inden veghevier liden; want si moeten inden heten oven legghen bornen [5]), alsmen gout purgiert inden fornoysen [6]), also langhe, thent si puyre ende luter worden, dat si een vlecsken van sonden niet en houden, also alsment gout inden vier fijn purgiert, eerment
187. uter fornoysen neemt [7]). Want dit vier is al sulc van natueren, ||
80a wattet aender sielen vijnt, ghedachten, woerden of werken of versumenissen, die den sonden roeren, het si cleen of groot, dattet al reyne of bernet ende en latet niet of [8]), eer het die siel alte mael reyne ende puer ghepurgeert heeft. In deser fornoysen worden oec ghebornt alle daghelicsche sonden, die hier inder tijt onghebetert [9]) sijn bleven; si worden herde grotelic ghepijnt, al heten wijt cleen sonden [10]), want wiese dicke doen: ydele ghecke ghedachten, ydel woerde, boerte ende spot ende ende alle ander werken, daer wi den tijt onnut-
80b telic || mede toe brenghen; die moeten al daer bernen, also langhe, thent die siele also recht reyne ende puer is ende luter wordet, datter niet mere aen te purgeren is, op datse waerdich mach sijn in hemel-

---

1) P. en waren. Want si hoer penitencie dicwile vergheten ende versumet hebben ende traghe totten goedienste gheweest hebben, idelheyt der w. ghevolghet hebben ende hoer penitenciën liden also lan berou niet alsoe groet en was, als hem die sonde soet ware. Dese. 2) D. also langhe waent si.

3) PQ. uten h. doepsel. GD. uter h. vunten.

4) Q. in aerbeide was van kinde. D. in horen arbeyde van horen kinde leet. K. ye vrouwe leet ende een kinde ghenas. 5) P. inder vernissen.

6) K. liggen bernen thent sy puyer reyn luter ende clair sijn van allen vlecken ende sproeten der zielen so dat sy.

7) D. ende ghelyc datmen dat gout niet uten forneysen en duet of uten oven eert reyn is ende wel ghepurgeert, also ist metter zielen, want.

8) D. ende ten latet niet of sijn barnen totdattet. K. off bernt sonder uphouden.

9) Q. ongheberrent.

10) AHMB. sonden die hier inder tijt onghebetert sijn bleven want. GQKP. sonden want. D. sonden te wesen want. P. sonden want wise luttel achten, si werden harde swaerl. gepijnt. Want het moet al of sijn, woerde, werken, alle ydelheit, alle versumenisse daer wi nu in spot mede voert varen ende den tijt mede verliesen, daer wi ons in purgieren sullen mit g. werken ende ghedachten, als dieghene doen die god ontsien, die sullen daer lichte penitentie of gheen voer liden. Dit vier.

rijc te comen, daer niet in en mach, ten si alinghe reyn sonder enige
vlecke of sproete [1]).
188. Dit vier ontsien die ghene, die hem van dootsonden ontsien ende
die hoer lichaem ende hoer vijf sinnen uutwendighe [2]) ende hoer
tonghe wijsselike bedwinghen ende hoeden voer alle sonden na al
hoerre machten ende die also leven, of si alle daghe meenden te
80c comen ten oerdel || voor den rechtverdighen [3]) strenghen rechter. Ende
wantet onmogelic is, sonder alle sonden te leven, als die wise Salomon
seit [4]): «Sevenwerven des daghes valt die rechtvaerdighe»; daer om
pinen hem dese lude [5]), die dit voerseit vier ontsien, dat si gheringhe [6])
weder op staen, als si ghevallen sijn in enighe sonden, mit groten
rouwe, mit claerre byechten, mit willigher penitenciën, mit waerre
meninghen [7]), mit stercken opset, hem des meer te hoeden [8]) mit al
hoerre macht; mit tranen, mit suchten, mit ghebeden pinen si hem
80d te beteren ende hem selven || te oerdelen, opdat si sekerlike moghen
189. verbeiden dat leste oerdel. Want wie hem selven hier waerliken oer-
delen wil, die en darf vryliken gheen anxt hebben, dat hi inden
daghe des oerdels yet veroerdelt of verdoemt sal sijn.

Aldus moghedi dat quade leren kennen, alle sonden leren laten
ende haten [9]), cleen ende groet, in deser ander lessen, ende inden
heilighen anxt gods leren wanderen [10]), dat een beghinsel is van alre
wijsheit [11]), van allen duechdeliken werken, diemen doen mach, ende
een fonteyne ende een oerspronc alles goets.

190. Mer [12]) nu en is [13]) niet ghenoech, die || quaetheit te laten ende die
81a sonden te haten, men [14]) en moet oec die duecht ende die goede werken
leren doen ende daer sel u dese derde lesse seer toe helpen, wil dise
naerstelic [15]) studeren: dat is dat ghi u siel oec seyndet uten lichaem
mit ghedachten [16]), als voerseit is, also als ghise in desen tween

---

1) QD. vlecke. Dat vier.

2) Q. hare .V. uutwendeghe sinnen. K. h. uutw. vijf z. D. sinnen ende.

3) B. rechtverghen.

4) B. als Salmon seit. K. leven ende een r. m. wel .VIII. werven slages valt als Salomon seit. D. so sondicht een rechtvaerdich man.

5) D. dese devote menschen. 6) G. haestelic. D. gheringhelike.

7) A. menighen. 8) GQK. voertmeer te h. 9) QM. leren haten.

10) GQB. wandelen.

11) P. cleen ende groet ende in de anxt gods te leven dat een beghinsel is alre w. ende een fonteyn.

12) D. Hoemen duechden vercrighen sal ende vanden ewighe leven. Q. vanden eeweghen levene. 13) MKQ. ist.

14) D. Mer een moet. P. mer men moeten. M. men moet. 15) B. eerstelijck st.

16) K. willen wijt n. st. ende is aldus te verstaen, dat wi onse ziele oic zenden uut onse l. P. sendet u siele uut mit goeden ged. sentse uut desen.

anderen lessen inder hellen ende in dat veghevier hebt[1]) leren seynden,
omdie quaetheit te laten ende die sonden te haten; so seyntse[2]) nu uut
desen sterfliken lande in dat lant der levender om die doghet te
81b leren cryghen[3]) ende te hantyeren. || Want in dit lant, dat is in hemel-
rijc, daer en sterftmen niet[4]), noch daer en veroutmen niet, ende
daer leertmen alle goet ende alle duechden, want gheen quaet daer
191. in en mach comen. Daer is overvloedicheit alles goedes: scoenheit,
rijcheit, eer, duecht, minne, wijsheit, subtijlheit, glorie, vroechde
ende blijscap sonder eynde. Daer en is gheen ypocrisie[5]) noch gheen
gheveynstheit, bedroch, flacteringe, twist noch discoert[6]), hat noch
nijt noch avegonst[7]). Daer en lidet nyement hongher noch dorst,
81c hette noch || coude, ziecte noch pijn[8]), noch quale noch anxt noch
sorghe, druc noch liden, mer daer is alle tijt feest ende bruloft.
Daer sietmen lieflic blicken[9]) van lieve te lieve gaen[10]). Daer hoert-
men psalteriën[11]), herpen, quinternen[12]), luten, ghighen, vedelen,
orghelen, pipen, bonghen[13]) ende alre hande melodie. Wat lieflic te
sien is, wat lustelic te horen is, wat ghenoechlic te voelen is, dat
is daer al sonder mate of sonder eynde. Metten cortsten gheseit:
wat goet is ende vroechde of blijscap maken mach, dat is daer; mer
192. wat druc || of liden maken mach, dat en is daer niet. Die vroechde,
81d die daer is, die is onsprekelic groet; die daer een cleen droeptgen[14])
of ghesmaket hadde, ia vander alre minster vroechden, die daer
is, die soude vander minnen gods so onsteken worden, dat hem al
der werlt vroechde pine en stanc soude duncken wesen[15]). Der werlt
ere soude hi achten als misprijs of scande[16]), der werlt rijcheit als
drec of messe[17]). Want die grote bernende godlike minne ende dat
hartlike begheerlike verlanghen, dat hi hebben soude, daer mede te
82a comen, dat soude hem hondert dusent || werven meer die sonden
doen haten[18]) ende die duechden doen minnen, dan alle die pinen der

---

1) K. als wise...hebben. 2) K. laetse ons nu uut desen st. leven deser w. zeynden.

3) QKMB. vercrigen. 4) BPQK. stervet men niet ende daer leert.

5) B. yposicie. G. geveystheit. P. ghevensicheit.

6) Q. twijst noch eneghe discordie. D. noch twist of nijt. Daer en.

7) MB. ongunst. P. overgonst. 8) G. siecte weedom. D. siecte noch sorghe.

9) D. liefliken blenckende l.

10) Q. daer sietmen dansen ende reyen, ganser vrouden altoes pleghen. K. Dair zingtmen danstmen reytmen in ganser vroechden alle tijt. B. Dair dantset men reitmen gantser vrouden altijt plegen. Daer. D. Daer singhetmen daer dantstmen. Ende daer is altoes gance volmaecte vruechde te pleghen.

11) K. sanctoriën. GQ. santeriën. 12) D. quitaernen luten velen.

13) Q. bommen. G. pipen scalmeien bombaren trompetten bongen.

14) H. dropelgen. 15) P. wesen want die gr.

16) K. rekenen ende achten. D. achten als scande. 17) K. mist.

18) D. doen haten dan die pinen.

hellen soude, daer ic vore of roerde, want die minne is alte veel edelre ende crachtigher, dan die anxt is.

193. Dat mach mit recht een scoen eerbaer leven wesen ende een edel leven, daermen die sonden latet ende hatet, ende die goede werken doet ende minnet[1], niet om enighen anxt der verdoemenissen, mer puerliken om die minne gods[2] ende om die begheerte der ewigher vroechden hoers gheminde teghenwoerdicheit te ghebruken ende in
82b sijn aensicht[3] te scouwen, doer hem mit hartliker, minliker || begheerten so bancliken na verlanghet[4]! Die die minne of die begheerte so bedrivet[5], die lopet veel snelre ende ghenoechliker, dan die van anxt vlyeghet[6], dat hi die helsche pine ontsiet[7]. Want die hase lopet ende die winden[8] lopen, die hasen van anxt ende die winden van begheerten. Die hase sorghet gruwelic[9] voer sijn vel, die winden hopen ghenoets[10]; daer om lopen die winden veel haesteliker ende blideliker[11], want si sien voer hem, daer si na lopen; die hase en siet niet of hi der pinen ontgaen sal of niet, mer heeft altijt
194. des achtersten anxt[12]. Dat || die winden oec veel snelre lopen, dat
82c wijst hem selven, want si verhalen[13] den anderen; daer om is der winden lopen veel sekerre ende veel edelre[14] dan des hasen lopen; want wie van anxt lopet als die hase doet, die vallet sijn herte dicke in sine knye van groten anxt, dat is die vallen dicke in cleenmoedicheit of in mistroest ende en connen nerghent henen, mer die van minnen of van begheerten loept[15], als die winden, die en ontsien stoc noch struuc, dijstel noch doern, si lopen mit alre macht «na na
82d horuer na na!» sonder || verdryet[16]. Aldus lopen die heylighe geeste-

---

1) D. werken mint.

2) D. Ende om hem te dancken ende te eren ende te loven inder ewicheit, want hi soe seer veel om onsent willen ghedaen heeft. Want hi ons ghescapen heeft ende soe grote onsprekelike pynen van sijn eyghen creaturen om ons allen te verlossen gheleden heeft ende den alren bittersten doot gaern ghesmaect heeft.

3) D. glorioes aensicht.

4) GD. so seer na verl. D. verl. dat hi anders niet en begheert dan daer op te dencken of te spreken ende naersteliken daer na te merken.

5) Q. ofte begherte drijft. P. dringhet. 6) D. van anxt ende van vresen loept.

7) P. Exempel hier of. Men siet die hase v. anxte l.

8) D. winthonden (*ook in 't vervolg*).

9) GQBP. Den hase gruwelt. K. den h. gruwet.

10) Q. hopen vander spisen te ghecrighene. D. hopen die baet.

11) P. vele te vroliker e. blideliker.

12) P. ontghaen mochte. Dat die w. GQ. des quaetsten a. KB. des archsten. D. den achtersten a. 13) K. si onderhalen. D. achterhalen.

14) PQK. snelre e. edelre. D. snelre e. zekerre. 15) P. of hopen totten ewighen leven.

16) K. huruer. M. hoeruer. P. macht nae sonder v. G. na h. na s. Q. macht na den horen s. B. na over na s. D. macht sonder v.

like menschen, die alle tijt hoer proy voer hem sien, daer si na lopen[1]), dat is onse lieve here god, dien si alle tijt voer oghen hebben ende daer si aldus begheerlike na lopen, dat si pine, druc noch liden en ontsien, si en lopent al mit blider herten door, als
195. die winden doer dien doerne, als voerseit is. Die winden sijn oec so edel van natueren, al wisten sijt al wel, dat sijs niet vanghen en souden, daer si na lopen, si en souden hem te min niet haesten[2]); aldus doen oec die god minnende menschen, die hebben so edele
83a minnende herten || ende so vierighe aernsten begheert, al wisten si al wel voerwaer, dat si dat ewighe leven[3]) nemmermeer besitten en souden, si en souden des niet te min haesten tot allen duechden van rechter minnentliker bernender minnen, die si tot gode hebben[4]). — Die winden en souden oec niet stille staen, al waren si allene in enen velde, daer si wat voer hem saghen, dat si begheerden; noch goede edel winden en souden oec nemmermeer scaep biten, al waren si alleen in den velde, dat si ghenen anxt en hadden datse hoer
83b meester slaen souden; noch si en bassen oec niet[5]), als si recht || doen ende twilt vanghen, daer si na lopen, als ander roden doen.
196. Al dese edele punten hevet oec een ghewaer god minnende mensche, want[6]) hi en soude nemmermeer des te min goets doen, dat nyement sine goede werken en saghe, diese hem prisen mocht, noch hi en soude nemmermeer quaet noch sonde doen, al wiste hi oec[7]) wel voerwaer, dattet nemmermeer mensche vreyschen[8]) en soude ende dattet god van hemelrijc oec nemmermeer wreken en soude; noch hi en soude oec nemmermeer hem beroemen[9]), als hi recht dede, dat
83c hi in godliken || werken voert ghinge also valsche ypocriten doen, die so seer begheren, datmense siet of hoert[10]) wanneer si yets doen, als een bantrode die ianct en blooct[11]), wanneer hi een soch van der

---

1) D. die altoes den ghenen in hoerre herten ende in hoerre zielen voer hem zien, daer si so seer naersteliken na lopen, dat is hoer ghebenedide scepper ende verlosser.

2) QKD. hem des te min niet. B. hem der niet te min na h.

3) D. dat hemelryc nemmermeer.

4) P. dat hise gescapen ende van niet ghemaect heeft.

5) P. oec niet om enich gheruchte te maken. Q. si en hebben oec niet als si iaghen ende dwilt.

6) D. want des en soudse te min niet hoer goede werken doen of duechden al en wordense nymmermeer van enighe mensche ghesien diese prisen mochte.

7) D. al wisten si oec v. d. altoes verholen soude bliven.

8) Q. mensche weten en s. P. weten noch vereyschen. G. vernemen en s.

9) D. beroemen van enighe goede werken als hi nochtan in gueden werken seer vordert ende voert gaet, al dese y. doen.

10) Q. mense sie of hore.

11) B. bleekt. Q. vloect. P. iancket e. blaffet. GKMD. j. ende bast.

messen iaghet [1]), dat hi ymmer wil datment hoert [2]); mer [3]) alinghe horen vlijt doen si daer toe, hoe si hoer herte moghen bewaren in cuusscher reynicheit om gode te behaghen. Ende so wie hem so bereyt, dat hi gode behaghet, die es waerdich [4]) die vroechde des hemelrijcs te vercrighen ende een borgher te worden in dat nuwe
83d Iherusalem, daer gheen dorperheit [5]) noch valsch noch vrec noch ‖ hovaerdich in comen en mach.

---

1) P. wanneer si verkenen voer hem hebben ende vander messen iaghen.

2) P. aldus doen die hoverdige ghevensde menschen die willen ymmer datment hoert.

3) Q. Maer die gode warachtelic dient uut herteliker minnen die scriven gode toe alle die goede dinghen die si doen ende begheren gode der mede te behaghene, al hare macht doen si.

4) D. overmits die gracie gods.

5) Q. dorper herte. KMPD. valscheit noch felheit noch vracheit noch hoverdich.

197. Aldus hebdi nu ghehoert [1]) hoe datmen sal leren sterven, hoe men die sonden sel leren haten ende hoemen die duechden sal leren minnen. Mer du sulte [2]) weten dattet rechte beghinsel eens goeden levens [3]) is ende totter duecht te comen is seer gheleghen in een claer bekennen [4]); niet alleen te kennen wat sonde is ende wat aelmis is [5]), mer datmen claerliken can overdencken [6]) dat goede voer tquade, wat goet is ende wat quaet is, ende datmen wijsliken can ondersceyden
84a dat warachtighe goet, dat grote goet, dat || middelbaer goet ende dat cleen goet; want watmen niet en bekent, dat en wort ghehaet noch begheert [7]). Ende daer om sulstu weten: na dat die scrifture seit ende ons claer bewijst [8]), so sijn daer eenrehande [9]) clene gaven gods, dat wi cleen goet heten; een middelber, die beter sijn [10]), ende een grote warachtighe gave gods, die alleen te rechte dat grote goet gheheten is, al is die meeste hoep vanden menschen also ghec, dat si dat cleen goet voer dat grote kyesen.

198. Dese werlt is recht als een grote merct [11]), daer menigherhande
84b waer veyl coemt [12]). Die ghecke onbesochte || coeplude [13]) worden dicke bedroghen op deser selver marcten, want si copen onder wilen coper ende missinc voer gout [14]), ghemaelde glase voer sophier of voer robijn [15]), blasen voor lantaernen, want si en sien die dinghen niet veerre aen, dan datse scoen sijn [16]), ende sijn so ghec, dat si ghenen anderen wisen coepluden en vraghen [17]), of die dinghen [18]) oec so goet sijn als si scinen [19]) nochtan dat sijt selve niet waerderen [20]) en connen, want sijs hem niet en verstaen [21]). Mer die wise besochte luden, die die proper duecht ende virtuut [22]) elcs dinghes

---

1) D. (*opschrift*) Hoemen leren sal te onderscheiden dat goede vanden quade. Nadat wi nu hebben ghehoert. 2) D. soe sulstu weten.
3) H. *enz.* levens. A. l e v e n. 4) Q. in een volmaect bekinnen.
5) D. aelmis o. duechde. 6) D. cl. can onderscheiden wat goet is.
7) Q. wat men niet en kent dat en achtmen niet, noch men begheres niet.
8) B. ende onclaer b. 9) Q. eenderande. 10) K. die wat beter zijn.
11) D. iaermarct. 12) G. te coope is. 13) K. Die gecke c.
14) PBD. coper voer g. M. coper ende missent.
15) K. of ander preciose gesteenten. 16) D. scoen sijn van buyten.
17) D. a. coepl. en vr. dier hem op verstaen.
18) D. die d. die se ghecocht hebben. 19) D. scinen eer syse copen.
20) B. niet gevorderen en c.
21) P. want sys selve hem niet en verstaen. D. sierre hem s. niet op en v.
22) G. duecht ende cracht.

84c kennen, wat goet is ende wat || valsch is, die copen dat goede ende latent quade, dat moghen mit rechte warachtighe coeplude heten ende dat en sal u nyement also wel leren, dat rechte ondersceyt te kennen tusschen die cleen pennewaerde ende die grote, tusschen goede waer[1]) ende tusschen quade waer, tusschen dat fijn goet ende dat valsche goet, als die grote meester die heylighe geest.

199. Nu willen wi vanden clenen goede eerst segghen, dan vanden[2]) middelbaren goede ende dan vanden groten waren goede dat ondersceyt[3]) daer of.

84d Dat cleen goet he-||ten wi dat titelic goet[4]), rijcheit van haven[5]), gheluc tot goede[6]) ende ander sulc dinc, cleen ofte groot, dat dien ghelijct. Dit[7]) sijn die cleen bemaelde stucken van glase, die scoen lichten ende suverlic sijn, die dese dwase esels copen voer robijn of voer merandel[8]) of saffier. Dese biedet ons die warachtighe here, recht alsmen den cleynen kijnderen enen appel ofte een ey ghevet of een ander coelsche kermiskijn[9]), daer mense mede trecken wil, dat si enen lief cryghen[10]), want hi wel weet, dat wi cranc ende
85a teder sijn[11]) ende ghecke kijnsche recreatie[12]) soeken ende niet || so sterc van wille en sijn, dat wi den cortsten naesten wech yet lopen willen[13]), daer die stoute ridderen gods mit so vromen moede na plaghen te dringhen, dat is die wech der armoeden ende ghebrecs, die si so blideliken mit vroliken begheerten plaghen te lopen, datse ghene pine noch martelie en ontsaghen[14]), ic laet staen tijtlike ghebrec of armoede. Aldus plaghen si mit rechter manlicheit[15]) dat rijc der hemelen te winnen mit ghewelt. Si plaghen deser koelscer ker-
200. misken[16]) voerseit wenich te achten. Daer om hetent die clene gaven
85b gods of cleyne goet[17]), want men doet || gode liever daer an, datmen na dat warachtighe goet staet[18]) ende dit goet daer om versmade,

---

1) M. goede penwaerde ende quade ende tfijn gout dat valsche is of van goet als. 2) D. (*opschrift*) Vander minster gaven. 3) P. ende dan dat o.
4) P. goet der werelt. 5) K. van aertscher haven.
6) D. g. t. goede, eer der werelt ende ander.
7) P. Dit is dat suverlike coper dat onderwilen den goude ghelijc is soe dat die dwase onbesochte coepluden als onbesochte menschen daermede bedroghen werden.
8) GB. meralde. Q. miraude. K. marande. D. robijn of voer sophier.
9) P. kermisse. QMD. ander kermisse. G. ander kleyn kermisken.
10) GQ. liefhebben. 11) D. cranc sijn. 12) G. kinsche vermakinge.
13) Q. den naesten e. den cortsten w. souden moghen lopen.
14) K. ontsaien noch en ontsagen. 15) BD. manheit.
16) G. deser kermissen. MD. deser kermissen. 17) M. gods of goeds.
18) GQB. sta. P. staet e. v. dese ydele scone e. bedriegh. scoenh. des w. dat al bi enen span of kermissen ghelijct is, want.

dan dat een hier in sijn ghenoechte soeket ende maket. Want waer
dit warachtich goet gheweset, so had die gheware gods soen onse
lieve here Ihesus Christus ymmer ghec[1]) gheweset! Want hi versmade
al dat goet, eer ende waerlic ghenoecht, rijcheit ende ghemac, ende
leet menich groet ghebrec, menich armoede, menich scande ende
menighe pine. Waer oec dit warachtich goet of salicheit, so waer
85c onse lieve here een die meeste onsalichste gheweest, || die ye ghewas[2]),
want hi en ghebruucte des nye van alder tijt, dat hi op aertrike
201. mensche was[3]). Ic en hoerde nye ghesegghen van sijnre groter rijcheit[4])
van aertschen goede, van sinen costeliken clederen van tflueel
of gulden doec[5]) of anders van borduer ghewrocht[6]), noch anders
van sinen rikeliken ghesmide van gordelen of iuwelen, noch van
sinen weygheliken heynxten[7]). Mer ic heb seer dicke ghehoert, dat
hi bloots hovets ende barvoets[8]) ghinc, daer hi wesen woude; of
85d dat hi op een eselinne ghereden hevet, daer een ionc || esel na lyep!
Ic en heb oec nye ghehoert van veel ghesindes of eer of hoecheit[9]),
die hi hier hadde. Mer ic hebbe dicke ghehoert, dat hi mit sinen
lieven iongheren omme ghinc als die alre minste ende die alre oetmodichste.
Ic en hebbe oec nye ghehoert van sinte Peter dat hi hem
yet leghe plach te nyghen of enighe van sinen anderen iongheren,
mer ic hebbe wel ghehoert dat hi hem allen hoer voeten wasschede
ende droechdese weder[10]). Ic en heb oec nye ghehoert, dat hi ye
gheseide[11]): «Hoe dien di mi dus qualiken[12])? Ghi soudt mi nauwe
86a dienen ende verknapen[13])». Mer ic heb-||be wel ghehoert, dat hi seide:
«Ic en bin niet ghecomen om ghedient te wesen, mer om selve te
202. dienen». — Waer dese wertlike eer, rijcheit of hoecheit warachtich
goet, so is onse lieve heer voerseit ymmer ontrouwe ende onghenatuert[14]),
dat hise sinen liefsten vrienden neemt ende gheeftse sinen
vianden. Is dit warachtich goet, so waren alle die heilighen sot ende
alle die grote gheleerde philosophen[15]), die dit goet plaghen te scuwen

---

1) G. dwaes gheweest. 2) MD. ye was.

3) K. in menscheliker naturen up a. was.

4) D. Ic en heb nye ghelesen noch ghehoert van s. gr. ghiericheit of rijcheit.

5) GQMB. van flueel. PQ. v. s. g. doeken. G. gulden laken. D. cl. v. gulden laken. 6) G. v. bordurrn ghewrocht. MP. borduerwerc.

7) Q. weichliken. KB. weydeliken. P. costeliken paerden. D. costelike h.

8) GQB. bervoet. 9) D. of v. groter staet.

10) P. wosche. K. dwoech ende drogede leggende up sine knyen.

11) GKMD. ye seide. Q. hi seide. 12) B. queliken.

13) PD. dienen mer.

14) Q. emmers een onghetrouwe ende een onnatuerlic vrient die sulke goede sinen liefsten vriende nempt. P. ontrouwe e. onghenadich. D. ontrouwe dat hi.

15) K. ph. versuft.

ende te vlyen als stinckende misse[1]) of vulnis. Is dit warachtich
86b goet, so lyeghet god ende die heylighe scrift, diese bedroch || ende
ydelheit heten ende netten ende seel ende stricken der duvelen, alst
inder waerheit sijn: het sijn stricken ende seel daer die duvel die
sielen mede vanghet ende houdet ende bijndet, dat si hem selden
ontlopen also langhe als si selve daer ghenoechte in maken[2]).

203. Mer die besochte wise coeplude[3]), dat sijn die reckelike berve
lude[4]), die hebben den groten meester voorseit den heylighen geest
so wijsliken ghehoert, dat si nu claerlic bekennen, wat goet is ende
wat quaet is. Si sien seer claerliken ende bekennen, dat alle die
86c ghenoechte eude vroechde deser werlt en is niet || dan een mont vol[5])
of een morseel een hongherighe siele mede te versaden, die na gode
alleen hongert. Oec sien si dat in deser tijtliker vroechden weynich
goets ende veel quaets is ende want si so clare die pericule ende dat
quade sien[6]), datter in is, so mercten si wel dattet waer is, datmen
pleghet[7]) te segghen: «wie niet en ghevet, dat hi heeft waert[8]), die
en cryghet oec niet dat hi beghaert», ende gheven daer om vry-
204. liken[9]) dat cleen om dat groot. Si doen enen goeden wissel[10]): si
86d gheven wat slijcs om gout[11]); si gheven drec om preciose ghesteente, ||
dat is die werlt om hemelrijc ende verganclic onsalicheit om ewighe
vroechde sonder verganc[12]). Die dat doen, dat sijn die alre wijste
coeplude; dat sijn die ghene die alle tijtlike glorie ende eer, waerlike
rijcheit, vrienden ende maghen ende alle vleyschelike ghenoechte
alinghe ende al over ghegheven hebben[13]) om den armen bloten Ihesum
te volghen, want die copen die beste pennewaerden. Si en copen
niet min daer mede[14]) dan god, die selve dat loen is sijnre vercorenre.

205. Daer om en machmen gheen groter comenschappen[15]) doen, noch
87a gheen beter noch suverliker noch sekerre le-||ven leyden hier inder
tijt, dan hem alinghe te volghen[16]) al sijns rades om hem alinghe te

---

1) P. stinckende krenghen. M. messe e. vollens.
2) MK. in hebben of in maken.
3) Q. coepman dat sijn.
4) P. r. wise luden. Q. r. eerbare liede. D. berve coeplude.
5) PQKB. niet een montvol. M. en is mer een.
6) GQ. claerlijc die vreesen ende dit quade.
7) P. pleghen. B. pleghe.
8) PD. heeft die. K. en betailt dat hi verteert die. M. heeft verteert. B. h. verdient die.
9) P. begheert. Daerom gheve een yghelic dat cleyn om dat gr. te vercrigen.
10) Q. merct hoe groten wissel dat si doen.
11) G. geven stront om dierbaer gesteinte. KD. een luttel sl. om veel g.
12) K. onsalige e. verganeklike vruechde e. solaes.
13) PGKB. overgheven. Q. dorren gheven.
14) D. en e. daer niet min om dan.
15) P. comerscap.
16) G. hem geheelic te v. D. hem mit al onse vermoghen te volghen.

crighen [1]) ende sijnre te ghedencken na alre lust in ewicheit. Mer ic en segghe niet, men mach god·oec wel dienen ende tijtlic goet besitten, als menich goet mensche doet ende ghedaen hevet, dies niet liever en hebben, dant hem dienen mach tot hare salicheit, want god en ghebyedt niet, datmen alinghe laten sal [2]). Mer dese goede menschen, diet dus tot haerre salicheit ghebruken, die [3]) besighen tgoet [4]), mer
87b si en minnens niet, als Abraham dede || ende Iob ende David ende menich ander goet mensche. Si scuwent [5]), daert hem hinderlic mach wesen ende si besighent [6]), daert hem orbaerlic is. Aldus copen si hemelrijc daer mede ende nemen haer notorft daer op [7]) ende helpen
206. horen naesten daer mede. Oec so veroetmoedighen si hem daer in, want si sien claer dien groten anxt ende dat grote perikel [8]), daer si in staen bi menich arme mensche, die niet so vele van gode ontfanghen en hevet, ende dancken gode der eren ende bidden hem mit
87c groter vlijt [9]), dat hi hem so wijslike gheve [10]) den groten last || te draghen als si ter rekeninghen moeten comen, dat hoer reces [11]) gheloeft mach worden. Die aldus dat tijtlic goet besighen [12]), die moghen hem daer herde wel in behouden [13]), mer het staet hem veel anxteliker dan den anderen, want het is veel lichter, teffens [14]) om gods willen als tijtlics goets uut te gaen [15]), dant is mit tijtliken goede of mit tijtliker ghenoechten omme te gaen ende niet te minnen of te misbruken, want [16]) wie mitten pec [17]) omme gaet, die besmet hem
87d gaern [18]). Een olyslagher en can sijn cleder also lichtelic niet reyn ghe- || houden als een borduer werker.

Aldus hebdi nu ghehoert vanden natuerliken goede als van rijcheit, hoecheit ende des ghelikes dat wi dat cleen goet heten of die cleen gods gaven. Nu willen wi u vanden middelbaren goede seggen wat dattet is.

207. Dat [19]) middelbaer goet is alle natuerlic goet of gheleert goet; natuerlic goet, als scoenheit, stercheit [20]), stoutheit, wijsheit, subtijlheit,

---

1) G. alleen te crigene. D. hem te vercrighen.
2) G. men alle dinc l. s. D. ment altemael l. s. 3) A. de besighen.
4) PD. die besitten dat g. 5) Q. si scudent.
6) P. besittent. K. gebrukent. Q. si orbordent daert hem profitelic was ende noch daghelix doen.
7) D. daer of dat si redeliken behoeven. P. hemelrijc daer mede. Oec soe.
8) GQ. die grote vreese. 9) D. mit gr. naersticheit. 10) M. hi hem wysheit g.
11) HD. hoer rekeninghe gheloeft. Q. haren ontfanc. G. recept ende ontfanc. M. h. uutganc. 12) P. bescutten. 13) B. daer in behouwen.
14) Q. al te effens. 15) P. uut tytliker armoede te gaen.
16) D. want men seit ghemeenliken. 17) PKD. mit peke.
18) D. besmit hem gaerne daer mede. 19) D. Van den natuerliken guede.
20) PKB. scoenheit gheringicheit stercheit. Q. sc. gheraseheit starcheit.

goedertierenheit ende alle ander sulc goet, dat die natuer ghevet; ende gheleert goet, als clergye ende alle consten ende duecht ende
88a sedicheit[1]) ende alle goet || datmen mit goeder ghewoenten of mit leringhen vercryghet. Mer dat middelbaer goet en is noch dat waer goet niet[2]), als ist meerre[3]) dan dat cleen goet is, als voerseit is; want gheen van beyden, natuerlic goet of gheleert goet, en maket[4]) den mensce salich, want het hebben veel luden gheweest van allen staden[5]), die des goets beyde[6]) te mael veel hadden: grote philosophen, gheleerde clerken, constighe wercluden, moghende keysers ende coninghen, edel heren ende vrouwen ende menich ander ghe-
88b meen mensche, rijc ende arm, die scoen ende suverlic, frisch || ende sterc waren ende subtijl consters[7]) ende wel gheleert ende sedich ende
208. duechdich[8]) waren, die nu inder hellen gront bernen. Oec en is dit gheen warachtich goet, want god ghevet also wel sinen vianden als sinen vryenden, den heyden ende den ioden ende den valschen kersten menschen als den goeden kersten menschen[9]). Oec en machmen properlic gheen goet warachtich goet heten datmen verlyesen mach, of dat verganclic[10]) is. Al is dat dit middelbaer goet so veel edelre is, dan dat cleen goet, wantmen dat cleen goet stelen of nemen of
88c roven mach || ende dit niet[11]), nochtan so verlyestment ten lesten als die doot coemt[12]), daer om en ist gheen warachtich goet. Oec is warachtich goet alle tijt oerbaerlic ende nymmermere scadelic, mer dit middelbaer goet voerseit doet dicke den luden groten scade, dies alre meest hevet, waersijs niet te rechte en ghebruken; want ist dat si hem verhoverden daer op ende ander luden daer om versmaden, so dient hem dit goet tot groter verdoemnissen; of trecken si ander luden daer mede tot sonden of van duechden, so waer hem veel
209. beter ende nutter[13]) dat si des goets niet || en hadden. Want god hevet
88d hem dit goet ghegeven ende bevolen om hoerre sielen best ende alre menschen salicheit[14]) mede te verwerven[15]); gebruken sijt dan anders waer toe, so moeten[16]) si herde scerpe rekeninghe daer of doen, als hem die grote here inden dage des oerdels vraghen[17]) sal wat si ghedaen hebben mitten goede dat hi hem bevolen hadde, ende wat

---

1) K. consten tuchticheit zedicheit. B. b. ende s. 2) GM. dit waer g. n.
3) QK. meerre ende beter. 4) QM. en maken.
5) PGQ. siaten. M. steden. 6) D. des goets van beiden.
7) PQKB. subtijl constich. D. s. ende abel van consten. G. cuyscich.
8) KB. tuchtich. M. doechdadich. 9) D. volscen k. m. Oec soe.
10) P. voerganclic.
11) QKB. ende dit niet want men mach natuerlic goet also niet en verliesen maer nochtan. 12) D. ten lesten als die mensche doot is, doer om en ist.
13) HBMKQGP. hem veel nutter. D. beter e. eerbaerliker.
14) Q. synre sielen beste ende aldermeeste s. 15) G. bewerven.
16) PGQKB. daer moeten. 17) D. vermanen sal.

si daer mede ghewonnen hebben; want hi hem bevolen hadde, dat si daer mede winninghe doen souden. Wat sullen dan die arme rasende ghecke menschen segghen [1], als si claerliken sellen bekennen,
89a dat si || tot ghenen siden ganc [2] uut en moghen, als si hem mit loghenen niet ontsculdighen en sullen moghen, want hi alle tijt ghesien hevet, wat si ye ghededen [3], hoe si dicke mit sinen goede ander lude verstout [4] hebben, dat si hem vertoernen souden! Si sullen dan wel sien, dat si niet en hadden, ten was hem van gode ghegeven [5] ende bevolen, als voerseit is, al syn si nu also hovaerdich, dat hem duncket, dat si op enen boem ghewassen sijn, recht of sijt al van hem selven hadden, wat si hebben van natuerliken goede of van
89b gheleenden goede [6]. ||

210. Aldus heb ic nu gheseit dat cleen goet, dat middelbaer goet. Nu wil ic u segghen vanden waren groten goede, datmen mit recht alleen dat warachtiche goet heten mach, want nye mensche en wort goet sonder dit goet, ende so wie dit goet niet en cryghet [7], die en weet nymmermeer goet [8]. Dit is die gracie gods ende die duechde der caritaten, dat is godlike minne ende broederlike minne tot [9] allen menscen. Eerst die gracie gods, want dat is dat leven der sielen; want sonder dit goet so is die siele doot. Recht als dat lijf doot is,
89c dat sonder siele is, also is die siel doot, || die sonder die gracie gods
211. is. Hoe seer worden alle die philosophen bedrogen, die so curioseliken [10] ende so subtiliken plaghen te ondersoecken ende te disputeren, welc dat meeste goet waer [11], dat hier op aertrijc waer! Die een meende dat een, die ander meende dat ander [12], mer hoerre gheen en condet ghevinden [13], want si waren in die gracie gods niet. Daer om meenden som van hem luden, dattet meeste goet hier inder tijt waer dat een alle die ghenoechte sijns lichaems [14] volghede. Die ander meende, neen, het waer meer, subtijlheit te vinden [15], daerse som
89d so aernsteli-||ken [16] om uut waren, dat si hem hoer oghen uut lieten steken, op dat si hem gheen hinder en souden sijn in horen ymagi-

---

1) Q. ghecke dan s.
2) Q. te gheenen gate.
3) D. ye deden spraken of dochten.
4) P. verscoven. Q. versocht. D. verclooct ende versmaet of verdruct hebben.
5) D. van g. ghecomen. P. van gecomen.
6) QK. gheleerden g. D. aventuerliken g.
7) Q. ghecrijcht.
8) PQKB. en wert n. g.
9) PQKBD. godl. m. tot. M. bedroeflike m.
10) Q. so behendichlike.
11) D. goet waer ende waer die meeste selicheit in gheleghen waer, dat.
12) GQ. meynde deen, dander meynde dander.
13) D. begripen of vinden.
14) K. alle die weelde s. l.
15) Q. andere meenden neen het waer noch beter subtile consten ende wijsheden te v.
16) B. som seer eerstelyc.

neren of fantiseren [1]). Som ander meenden, neen, het waer dat alre meeste goet een eerbaer leven te leyden. Aldus had malc sijn opinie. Mer die grote philosophe [2]) mijn heer sunte Pouwels, die op ghetoghen was tot inden dorden hemel, die alle die ander philosophen [3]) boven gaet, die proevet ons claer mit menigher reden, dattet overste goet hier inder tijt is die coninghinne van allen duechden, dat is te min-
90a nen in rechter caritaten || god ten voersten ende alle menschen [4]). Want sonder dit goet voorseit, so en is geen goet goet, ende so wie dit goet hevet, die hevet alle warachtige goeden [5]), ende als enen alle ander goet of gaet [6]), so sal hem dit goet bi bliven ende nymmermeer van hem sceyden. Daer om is caritate [7]) een vrouwe ende coninghinne van allen goeden goede dat onder den hemel is, dat is van allen duechden, want anders en is gheen warachtich goet, dat men mit recht goet goet heten mach, dan duechden of goede werken. Daer om siet, dat ghi dit grote goede goet meest mint ende meest begheert, dat is mijn raet; ten sal u niet berouwen [8]).

213. Ende op dat ic u noch claer [9]) toghen mach die werdicheit van desen ||
90b goede, so wil ic u al tgoet vander werlt in dryen manyeren van goeden deelen: dat eerste is eerlic goet, dat ander is orbaerlic goet, dat derde is ghenoechlic goet. Nyet meer goede en sijn inder tijt, noch van groten, noch van middelbaren, noch van clenen die voorseit staen; noch van warachtighen goede noch van ydelen bedryechliken goede van desen dryen manyeren voerseit; want nyement inder
90c werlt || en begheert noch en minnet gheenrehande dinghen, hi en menet, dat si hem eerliken sullen sijn of orbaerliken of ghenoechliken. Die hovaerdige soeken hoghe eerlike dinghen ende die ghierighe of vrecke die soeken orbaerlike dinghen ende die vleyschelike ende die genoechlike menschen soeken ghenoechlike dinghen [10]).

214. Wat goet is ende wat dinghen sijn die eerlic scinen [11]), dat wil ic u segghen; nu merct dat harde wel, so moechdijt claerlic sien. Ses [12]) dinghen sijn in deser werlt seer begheert, want si seer eerliken scinen
90d te wesen; dat is || scoenheit, wijsheit, manlicheit [13]), moghentheit,

---

1) D. ymaginaciën of fantaziën. 2) A. philophe. 3) A. philophen.
4) D. alle m. om gods willen. 5) PGQHB. alle ander w. g.
6) D. goeden den menschen begheven. 7) K. caritas.
8) G. Merct wel. 9) BMKGPQM. claerre.
10) G. Van ses dingen deser weerelt. D. wat eerlike dinghen schijnen. 11) Q. welke goede ofte wat dinghen dat eerbaer siin dat willic u nu s.
12) A. vijf. *Andere*: ses. 13) Q. wijsheit miltheit moghentheit.

vryheit ende edelheit. Dit sijn .VI.[1]) fonteynen der ydelre gloriën, die hoor alle tijt waters ghenoech uut gheven hoor cruut mede te beghieten, dat si inder hoverdiën hof gheplant hevet, want ydel glorie is der hoverdiën hof wijf of gardenierster[2]).

215. Eerst willen wi segghen vander scoenheit. Die scoenheit is seer
ghemint ende seer begheert[3]), want si seer eerlic scijnt te wesen, als
si oec inder waerheit is, die die rechte warachtighe[4]) scoenheit aen
siet, mer dese scoenheit, die onse vleyschelike oghen aen sien ende
91a minnen || ende begheren, dat is een valsch dinc ende een cort dinc
ende een ydel dinc. Het is een valsch dinc, want het is niet scoen
dat ons scoen dunct mer te mael lelic is. Al hebben wi die oghen al
so cranc[5]), dat si niet dan dat butenste aen en sien, dat is dat vel —
hadden wi doorsiende oghen, als dat dier hevet datmen in latijn heet
linx[6]), dat doer een muer siet, so souden wi wel claerliken sien,
dat een scoen mensce anders niet en is dan een scoen sac van witten
leder, die al vol drecs[7]) ende vol onreynre misten binnen ghevolt is,
91b dat tot allen gaten vanden sac uut || drupet. Ende is oec een cort
dinc, want des lichaems scoenheit duert seer cort: hoe een mensche
ouder wort, hoe dat hi leliker wort, ende also gheringhe[8]) als die
siele daer uut vaert[9]), so sceit[10]) alle des lichaems scoenheit daer
mede wech, so wordet een vuyle stinckende krenghe ende een slimich
216. aes der wormen[11]). Daer omme, alle die scoenheit, die dat lichaem
hevet, dat hevet vander sielen ende puerlic om der sielen wil. So
ist oec wel een dwaes alf[12]), die in die scoenheit sijns lichaems glo-
rieert, dat sonder die siel stanc ende vulnis is. Mer die scoenheit der
91c sielen, dat || is een warachtighe scoenheit, die alle tijt wast ende
meerret[13]), die enen niet begheven en sal, dat is ghewaer scoenheit
die god behaghet ende allen enghelen. Dese scoenheit ghevet gracie
ende duecht ende die minne gods, want si prent ende formt die siele
weder in horen rechter formen of prenten ende maecse weder ghelijc
horen eersten beelde hoers sceppers, die scoen is sonder ghelijc,
217. ende so wie hem best ghelijct, die is die scoenste. Daer om dat alre
scoenste dinc dat is, sonder alleen god, dat is een scoen siel, die

---

1) A. .V. fonteynen. 2) Q. hof ende wijf. P. gaerdenester. D. gaerde meester.
3) P. bigheret. 4) B. rechtige war. 5) PB. al so ranc.
6 P. oghen wi souden. B. buxheit. Q. als die lintworm doet die doer eenen boem siet. K. d. eenre stenen muyr.
7) P. vol slics e. onreynicheits. G. vol stronts. K. e. v. o. vulnissen.
8) G. also saen. 9) K. ziel uut den lichaem sceydet.
10) Q. vergaet al des l. sc. so. K. so goet. D. gaet te mael wech.
11) Q. croengie ofte prie ende eene spise der wormen. GB. prie. 12) P. calf.
13) Q. meerdert. D. meerre wert.

91d haer rechte forme hevet. Daer en || machmen gheen scoenheit teghen
compareren of gheliken [1]: claerheit vander sonnen, suverlicheit der
menschen, scoenheit der bloeyender bloemen [2] noch ghenoechlicheit
der costeliker ghesteenten [3] of ander chyerheit; ende alle die cyerheit,
diemen mit vleyscheliken oghen sien mach, is mist ende lelicheit
hier bi te tellen [4]. So rechte onvergancliken ewich scoen suverlic
ende ghenoechliken is een siel, datmen niet dencken en mach van
alder scoenten, die beneden god is, dat hore yets yet gheliken mach.
92a Aldus hebdi nu ghehoert, dat || scoenheit des lichaems valsch ende
cort ende ydel is [5]; valsch, want se niet scoen en is dan van buten,
cort, want se onlanghe duert of blijft [6], ende ydel, want si enen
mensce totter ewigher salicheit niet en vroemt noch en baet [7]; mer
dat die scoenheit der sielen die ghewaer scoenheit is, diemen billix
minnen ende begheren sal. Dit was dat eerste vanden sessen, die ic
noemde, dat seer begheert wort.

218. Dat ander was wijsheit. Die wijsheit ende clergye wort ghemint
ende oec seer begheert [8], want si seer gheëert is. Mar wiltu te rechte
92b wijs || worden ende die hoechste clergye studeren, so sich, dattu dat
waer goet leers cryghen [9], dat is die gracie gods ende alle goede
werken ende duechden. Dat is die warighe rechte wijsheit die eens
menschen hart verlicht, als die sonne die werlt verlicht [10]. Die wijs-
heit gaet boven alle der werlt wijsheit, want der werlt wijsheit [11] is
ghecheit voor gode, als die scrift seit. Want die ghene die die werlt
minnen ende hoor scoenheit minnen, die sijn also ghec, dat si den
dach voerden nacht [12] niet en bekennen [13]. Si en connen niet oer-
92c delen wat groot of wat cleen is, wat costelic of snode is. || Hem dunct
dat die maen die sonne is [14], want hem dunct, dat deser werlt eer,
die wast ende waent [15] als die maen doet — huden so is si groet,
morghen is si cleen — dattet warachtighe eer of glorie is. Hem duncket
van gheverweden [16] glase dattet robijn of een saphier [17] is, want hem

---

1) PG. teghens gheliken. M. bi gheliken. 2) D. sonnen suverlicheit der bl. bl.
3) KPQBD. stene. D. of schoenheit van allen iuwelen. 4) D. vertellen.
5) D. ydel is. Vander wijsheit. Dat ander..
6) Q. ollanghe. K. onl. duyroftich blijft. 7) Q. niet en brinct noch en baet.
8) P. bigheret. D. want si oec seer begheerlic is.
9) D. pijnste te ghecryghen. PKB. crijghe dat is die warachtige r. w.
10) A. die sonne die verlicht. H. die sonne den dach v. M. harte verlicht. Die wijsheit. BKGPQ. die sonne die werlt verlicht.
11) P. want Sint Augustijn seit der w. w. 12) PQGK. den nacht voer den dach.
13) PGQKMB. kennen.
14) D. of snode is. Want hem dunct dat deser w. e. die wast ende minret.
15) P. wasset e. verwandelt. B. west. 16) Q. van ghebernenden ghelase.
17) K. robbijn of diamanten.

dunct, dat hoer macht seer groot is, die broescher[1]) is dan een glas.
219. In desen luden is alle reden doot[2]), daer om leven si beesteliken sonder reden, want al hoor sin is beestelic worden. Oec machmen wel segghen, dat dese luden onsinnich[3]) sijn, want si sijn also subtijl
92d een || arghelist of enen scalcken vont[4]) te vinden yement mede te bedryeghen of te verscalcken[5]) het si mit pleyt of mit macht of mit loesheit. Dese wijsheit, als sunte Iacob seit, is des duvels wijsheit, die altoes hem pijnt mit alre list, hoe hi die lude bedrieghen mach; mer die waer godlike wijsheit, die die heilige geest den vrienden gods leert[6]), die leert hem claer bekennen[7]) wat elc dinc waerdich is in-
220. der waerheit. Hi toent hem, datter werlt eer ydelheit is, datter werlt profijt of orbaer is als rijcheit ende hoecheit, dat dat al enen bitteren
93a na-||smake hevet[8]) ende datter werlt ghenoechte een vule verganclike vulnis[9]) is, ende hi ghevet hem te recht te smaken, dat die minne gods warachtich is ende dat die duecht costelic, warachtich ende soet is. Si is costelic of duerbaer, want men coept daer hemelrijc mede. Si is oec warachtich, want die vroechde, die si brenghet, die vervultet thart mit waerre blijscappen, die niet ydel en is, ende die ewelic wassen ende meerren sal. Si is oec suet, want si is dat manna[10]), dat alle dinc soet maect; ja denc[11]) een bitter liden ende
93b smartelike pine can si soet || maken! Aldus is warachtighe wijsheit seer verdienlic ende gode behaechlic, mer der werlt wijsheit is niet dan ghecheit.

221. Dat derde punt, dat seer begheert wort ende ghemint, is manlicheit[12]). In die manlicheit sijn drye grote punten, dat is stoutheit of coenheit, macht ende stantafticheit[13]). Wie dese drye punten niet en hevet, die en mach mit rechte niet manlic of vrome heten, want wie manlic of vrome heten wil, die moet eerst stoutheit of vroemheit[14]) hebben, een eerlic goet dinc onvervaerlic dorren te begripen of te
93c beghinnen; hi || moet oec crachte of machte hebben dat manliken te

---

1) K. brosscher.

2) K. doot. Want al hoir zin is beestelic gevonden ende sy leven als beesten. Q. sin ofte ghevoelen es beestelike vroude. D. al hoer sin is beestelicheit te hantieren in woerden ende in werke.

3) K. ontzinnich. D. ontsinnet want si sijn ser clooc enen sc.

4) M. scarpe vont. 5) D. of mit erghelist yement te bedryeghen.

6) M. den luden leert. 7) D. leert dat is een cl. bek.

8) K. hoecheit verganclic ende cort is ende enen bitteren. Q. verganckelike bitternesse gheeft. 9) K. stinckende mist ende vulnisse.

10) D. dat hemelsce broet. 11) GQ. ja druc ende bitterheit. HPKMB. ja een.

12) P. cloecheit of m.

13) P. scoenheit of c. Q. coenicheit m. e. ghestanticheit.

14) P. scoenheit of coenheit. G. stouheit.

vervolgen[1]); hi moet oec vaste stantafticheit[2]) hebben, dat te vol-
eynden[3]), dat hi beghonnen hevet. Mer sonder rechte manlicheit[4]) so
en doghen dese drye punten niet met allen, oec hoe eerlic si sijn;
want also als dat boec seit vander consten der ridderscap, so mach-
men in allen anderen dinghen wel die versuminghe[5]) verhalen of ver-
winnen, dan in enen ghecken begrip van manlicheden, als in stride,
in storme[6]) of des ghelijcs, want daer en is geen verhalen[7]). Alst
93d verloren is, so blijft verloren[8]); men macht niet we-||der beghinnen
mit eren. Datmen dan veel seit: «hadden wi dit ghedaen of hadden
wi dat ghedaen, wi haddent ghewonnen», dat is dan veel te laet[9]),
want waer «had» mede is, daer ist spel versumet[10]). Daer om en is een
222. ghec begrip[11]) gheen coenheit of manlicheit, mer sotheit. Een ghec
begrip properlic te spreken, dat is, wanneer yement een dinc bestaet
of beghint, daer luttel baten an leyt[12]) al won hij tal, ende veel costen
moet[13]) ende daer hi veel om arbeyden moet ende in groten anxt staen
van groten verlyese[14]). Aldus is dat begrip der manliker luden deser
94a wer-||elt, die men nu coen ende stout heet. Si doen recht als een die
mit eenre guldenre anghel[15]) na musselen henghelde: verlore hi sijn
anghel, dat hi meer verlore dan of hi alle die musselen vinghe die
hi woude vanghen, want sijn anghel dusent werf beter waer dan een
sac vol[16]) der musselen of ander cleenre visschen. Aldus doen si
recht inder waerheit, die hoer dinc te recht aensien[17]), want si
waghen dicke siele ende lijf ende goet mit groten anxt, in groter
pinen ende in groter sorghen ende in leliken sonden om een wenich
94b lofs of dancs vanden luden daer of te hebben, dat || ymmer niet dan
een luttel wijnts en is, die daer henen waeyt ende onlanghe duert;
223. dus ydel is hoer begheert van manlicheden. Mer die warachtige man-
licheit die maket enen coenen heerliken[18]) moet, daer een mensche
stout wijs begrip mede begripet. Dat is dat een mensche, die niet
dan slijc ende aerde en is, so heerliken groten hart crighet, dat hi
begripen darre dat rijc der hemelen met ghewelt te winnen ende alle

1) D. manliken te volbrenghe. 2) P. vastandicheit. Q. ghestanticheit.

3) D. te vervolghen dat hi beghonnen h. 4) QD. manheit.

5) Q. wel versumenesse wederhalen of verwinnen sonder in ghecken begripe. K. dan alleen in gh. begrippe. D. mer niet. 6) HGQKM. of in storme.

7) K. verhal. B. verhalt. MD. verhalen an.

8) PGQKB. als verl. is so en machmens niet w. beg. mit geenre eeren. Ist verloren het moet verloren bliven. 9) G. vele te spade.

10) D. seer gaern versumet. 11) G. Sot begrip.

12) Q. baten en ghelaghe. 13) D. daer hi groten cost an doen moet.

14) K. ende menigerhande anxt of staen moet van.

15) Q. guldene hinghene na m. hinghende. B. hengelhake.

16) M. scuut vol. D. die hi vanghen conde. Aldus doen. 17) QKB. aensiet.

18) D. herteliken moet.

die duvels der hellen teffens te bestriden, daer dier onsprekelike veel
94c is[1]), dattet ontalliken is, ende die so hart te verwinnen sijn. Dit || moghen mit rechte stoute coen venten[2]) heten ende manlike eerlike ridders, oec wie si sijn, die dus groten wisen begrip dorren begripen, want hier is wenich anxtes van verlyesen ende luttel arbeyts ende costes ende seker hope van groter warachtigher eeren ende veel ghewins.

224. Eerst wenich anxtes van verlyese, want die wise grote capteyn die hoer hoeft heer is[3]), onder wes bannyer dat si striden, die is so opsettich ende so cloec[4]), dat sijn vrienden nye zeghe en verloren[5]), die onder sijn bannyer dorsten bliven, dat si hem uten velde niet en
94d ontvluwen[6]). Oec is || daer wenich arbeyts ende costs, want dese grote here voerseit die en begheert niet meer van hem, dan dat si na hoerre machten hoer harde ridderlike roeren willen ende enen onversaechden[7]) moet hebben ende vryliken op sinen anxt ende op
225. sinen cost striden: hi wil hem een goet hoeft heer wesen. — Dat hoer hope oec seker is van veel warachtigher eren, dat wijst hem selven. Want hoer ghetrouwe capteyn voerseit, die grote coninc, en hevet ghenen eralden[8]) noch sulken luden bevolen op hoer striden
95a te merken ende hem te segghen wie dattet || best ghedaen hevet, mer hi is daer selve teghenwoerdich, ende siet al dat si doen, ende sijn lieve salighe moeder die moghende conincghinne[9]) met al horen vrouwen ende ionfrouwen, die lieve suverlike maechden ende alle die scoen lustelike hoop der maechden ende der vrouwen[10]) die sient selve aen ende wreyken[11]) ende kypen[12]) houdeliken ende trouweliken mit hem, ende die besochte ridderlike scaer der seghe ghevochtenre kerken[13]), diemen inden latijn ecclesia triumphans heet, die

---

1) B. dar der ontsprekeliker vuel is. Ende die soe hert.

2) P. feynten. M. fenten. GK. heelden. Q. vechters.

3) Q. hare overste es.

4) D. is so cloec ende vroem van opset. 5) B. sijn vrien nye seghe v.

6) B. ontvluen. HPKD. ontvloghen. Q. ontvloden. G. ontvlouen. M. ontvlien.

7) B. onversagen. 8) PGM. eraulden. Q. errauten.

9) Q. moeder Marie die moghende keyserinne. D. syn glorioze waerde moeder die ghebenedide maghet Maria met al horen salighen gheselscap ende ioncfrouwen ende al dat schone hemelsche gheselscap, dese sient altemael aen.

10) PGQB. h. der vrouwen.

11) PKD. aen ende winschen trouweliken mit hem.

12) GQ. kimpen. M. an ende wreken ende houdeliken kiven ende trouwelike mit hem.

13) Q. der kerken die te hans seghe vercreghen heeft dats alle die heleghen die desen strijt ghewonnen hebben ende nu rusten inden eeweghen vrede de welke men in latine heet e. tr. M. seghevochtenre. D. seghevechtenre.

sien al hoe dese nu striden[1], ende crijschen hem aen mit milde-
95b liker troesteliker stemmen: «Weert || u, ghi mine stoute knechten! weert u, gi vrome ridderlike heelden! Set hem toe[2]) met onversaechden moede; die viande beghinnen al te wiken ende te vlyen. Denct[3]) wat gheselscap dat het is dat u striden aen siet! Aldus moesten wi oec doen, eer wi dat grote conincrijc becrachtighen[4]), dat wi nu mit aldus groter eren ende onverganccliker vroechden in vreden bezitten!» Aldus cryeren[5]) si hem aen alle tijt. Wat mach meerre eer wesen dan dit? Dus hebben si dan enen sekeren hoep waerre onverganccliker
226. eren als voerseit is. Dat hoer hope oec se-||ker is groot ghewins, dat
95c mach een yghelic merken. Siet dese moghende coninc selve, wat si doen ende hoe si om sinen wille striden, hoe soude hijt dan laten moghen, hi en soudse conincliken lonen[6]), na dien dat hi die beste, trouweste, rijcste coninc is die is. Ja hoor loen en is niet uutsprekelic, want dese alre meeste coninc voerseit, onse lieve here Ihesus Cristus, is selve hoor loen inder ewigher onverganccliker gloriën. Daer om en mach hoor ghewin niet meerre noch groter sijn dant is.

227. Mer die sijn manlicheit tot duechden niet en keert, die en is niet
95d coen[7]), mer hi is sot, als || voorseit is. Men en mach oec niet segghen, dat hi een groot hart hevet, want hem gruwelt voor cleen dinc: hem gruwelt voor wederspoet[8]) deser werlt, daer si dusent werf meer voor weder hebben souden, dorsten sise om gods willen willichliken liden[9]). Si en dorren der werlt ghenoechten om gods willen niet over gheven[10]) om hemelrijc weder te besitten, die si doch corteliken sellen over moeten gheven, ondanc hoerre kennebacken, sonder danc of loen van onsen heer. Daer om en mach hore ghecke stoutheit gheen manheit heten, mer kijntscheit, want si slachten den
96a kinderen, || die liever enen sconen spieghel[11]) hebben dan een coninc rijc; si laten hem hoors vaders erve of copen om een appel of om

---

1) D. sien oec al an dese niewe striden.

2) AHD. Hi set hem toe. KM. heelde. Zet hem toe. B. heelde (*gij*, *doorgestreept*) set hem toe. Q. heelde gaet hem toe. P. mijn vrome ridderen. Sie hem to.

3) P. O lieve menschen aendencket wie u striden aensiet ende staet die quade invallen der becoringhen dus manliken weder. So moghen wi dit con. beer.

4) GKB. becrachtichden.

5) QM. creieren. D. kryschen.

6) D. begaven ende lonen.

7) D. want die en connen niet enen duvel verwinnen, mer sy sijn bloede ende gheck als voerscr. is. Men en mach.

8) M. wederstoet. D. hem gruwet teghen achter te laten dese w. K. hem gr. voor die tieghenwoirdige genuechte over te geven daer si nochtan dusentwart meer solair ende vr. weder voir ontv. ende bezitten.

9) D. willichl. overgheven.

10) D. overgheven ende gaven sise over, si soudense corteliken hemelrijc voer bes. ende nochtan weten si wel datsise corteliken sellen over m. g. ieghens horen danc sonder loen.

11) Q. appel of sp.

228. een ey. Mer die doghet die maect enen een ghewaer groot harte ende
manliken moet, want si doet[1] den hemel winnen, die werlt ver-
smaden, groten last van penitenciën lichteliken te draghen[2], alle
druc ende liden deser werlt verduldeliken ende blideliken liden[3],
manliken wederstaen ende cracteliken alle des duvels an vechten ende
vast ende stantvasteliken om gods willen volharden tot inder doot
toe. Want een heyden mensche[4] seide eens (dat was die wise mees-
96b ter || Seneca): «Al dat druc ende liden ende pijn ende rouwe ende
ongheval daer ons die fortune of die aventuer[5] mede dreyghen
mach, of die si ons oec doen mach, die en is niet meerre teghen
die duechden te rekenen van machten[6], dan een reghen droppen
inder zee»[7]. Daer om is die duecht rechte mannicheit. Die duecht
maect enen mensce coen als een leeuwe een dinc te beghinnen, starc
ende machtich als een olyfant een dinc te vervolghen ende stantaf-
tich[8] of herdende of durende sonder moede te worden als die sonne,
96c die alle tijt lopet ende nemmer-||meer moede en wort. Aldus en is
ghene rechte warighe manheit dan die duecht alleen.

229. Dat[9] vierde punt, dat seer gheminnet wort om dattet eerlic[10]
schijnt, als ic voer geseit heb, dat is moghentheit of heerlike hoech-
heit, mer die ghewaer heerlicheit en is oec nerghent in gheleghen
dan in der duechden alleen. Het waer ymmer een groot heer, dien
alle die werlt diende[11], ende daer toe brenghet enen die doghet,
want die doghet set enen in sinen eersten staet also hi eerst ghe-
96d scepen was. Die mensche was eerst ghe-||scepen in so groter eren
ende tot so groter ende hogher heerlicheit, dat hi een heer ende een
ghebyeder was over alle creatueren, die onder den hemel waren,
ende dat hem alle creatueren ghehoersam ende onderdaen waren ende
dat hem nyement scaden noch hinderen en mochte. Dit is die rechte
staet ende heerlicheit, die den mensce toe behoert. Dese grote heer-
licheit hebben die menschen verloren mit horen sonden ende en
moghender nemmer meer weder cryghen dan met rechten warachti-
230. ghen duechden. Die duecht verheft enen mensche weder tot desen

---

1) K. si doet hem zwaren last.
2) PQB. lichteliken dr.
3) P. ende te liden. D. te draghen ende te liden manliken w.
4) B. heiden meister (*er stond eerst:* mensche).
5) PGQKD. daer ons die aventure.
6) Q. dan druppel van reghene.
7) K. meerre van machten gerekent tegen die d.
8) Q. ghestantich.
9) D. (*Opschrift*) Vander moghentheit.
10) Q. heerlec sc.
11) K. d. ende onderdanich wair. D. die van alle die werlt gedient werde ende die doghet brenghet enen tot dier staet.

97a voerseiden || staet ende doet hem die werlt onder die voete[1]) treden[2]) ende maket hem sijn wanderinghe[3]) inden hemel. Die doghet doet enen mensche bet heer over alle die werelt wesen dan ye coninc heer over sijn conincrijc was, want van alle den goede dat in die werlt is, hevet hi also veel als hi selve begheert, dat is hi hevet daer sijn redentlike notorft of ende niet mere en begheert hi. Ghene coninc en is so groet, die meer dan één lichaem te voeden hevet aen sijns selves persoon, al sijn si so verghect[4]) inder ghiericheit, dat hem
97b alle tijt ghebreect. Hebben si twee conincriken, si hadden gaern || dat derde oec daer toe, ende wat si hebben, het dunct hem veel te clene
231. sijn. Mer die duechde doet enen mensche wel ghenoghen[5]) in dien dat hi hevet. Een doechdentlic[6]) mensche hevet veel natuerliker ende bequaemliker sijn notorft dan een coninc[7]), want hi hevet also veel, als hi selver wenschen wil; sijn hart en begheert niet mere. Daer om is hi wel een gheweldich heer over alle die werlt, want wat alle menschen hebben, sijn si groot of cleen, arm of rijc, goet of quaet — al ist sijn eyghen goet, want hi doet[8]) mit al desen ende in al desen
97c sijn orbaer ende || profijt, dat is sijnre sielen salicheit. Hi lovet gode van al desen ende en denct niet anders, dan hoe hi hem loven[9]) ende dancken mach, vruchten ende minnen[10]) ende dienen al sijn leven lanc, want hi siet ende bekent claerliken, dat alle creatueren ghe-
232. maket sijn om hem te dienen tot sijnre salicheit. Och god, hoe veel coninghen, hertoghen, graven ende groter heren sijn nu in die werlt, die grote conincriken, grote lantscepen[11]), grote steden ende borghen hebben[12]), die dese grote heerlicheit voerseit niet en hebben, dat si
97d niet here[13]) van hoers selves herten en sijn, als die || duechdelike menschen voerseit! Och, hoe menich torment ende druc[14]) doen si hoers selves harten dicke aen, nu mit droefnissen ende nu mit ghiericheden, nu mit toern[15]), wanneer si hoer begheerte niet vervullen en moghen[16]), dat hem seer dicke valt[17]), den meesten heren alre meest! Daer om sijn si inder waerheit die armste keytive van alder werlt, want hem ghenoeghet qualicste mit dat si hebben[18]), ende nyement en mach mit reden een groet here heten inder waerheit, dan een duechdelic mensche, dien ghenoghet[19]) dat hi hevet als voer-

---

1) M. onder den voet. QB. voet. P. voten. 2) G. terden. 3) GQB. wandelinge.
4) P. soe ghect. 5) Q. doet enen m. hem laten ghenueghen met.
6) PB. dueghentlic. 7) K. dan een ondoechdelic coninc.
8) B. eygen hi duet. 9) D. hi sinen scepper ende verlosser altoes l.
10) QD. m. ontsien e. minnen. 11) D. heerscappiën hebben die.
12) K. borgen geboren die. 13) K. want sy geen heer.
14) D. onghenoecht, druc e. torment. 15) P. mit haet.
16) D. moeten of horen wille van een yghelic niet hebben en moghen.
17) Q. ghevalt. 18) GQ. qualict dat. 19) D. die hem laet ghenoghen.

98a seit is. — Aldus hebdi nu ghehoert, dattie warighe macht of moghent-‖heit oec anders niet en is dan duecht, als voerseit is.

233. Dat[1]) vijfte punt, daer ic of seide, dat seer begheert wort, om dattet eerlic scijnt, dat was vryheit, mer nyement en heeft ghewaer vryheit, hi en hevet[2]) die duechden ende die gracie gods. Wiltu weten, wat rechte vryheit is, so verstaet mi nu herde wel ende merct nauwe, wat ic u segghen sal.

Daer sijn dryerhande[3]) vryheiden of drye manyeren van vryheit, die een mensche[4]) hevet: die eerste vryheit van natueren, dander is vryheit van graciën, die derde is vryheit van gloriën.

98b Die vry-‖heit van natueren dat is een vry wil, dat een yghelic mensche mit enen vryen[5]) onbedwongen wil kyesen mach wat hi hebben wil, goet of quaet, dat en mach hem nyement verbyeden. Ja alle die duvelen vander hellen en hebben gheen macht enen mensche te dwinghen tot eenre sonden[6]) te doen buten consent des menschen; wes[7]) hem een menschen of consenteren wil[8]), daer en mach hi hem toe brenghen ende niet vorder[9]). Want dede een mensce sijns ondancs quaet[10]) ende[11]) hijs niet weder staen en mocht, so en waert
98c gheen sonde, als sunte Augustijn seit ende claerliken bewi-‖set mit redenen. Dese eerste vryheit voerseit hevet alle mensche, mer si is ghebonden inden kinderen ende in den ghecken[12]) menscen[13]) ende inden rasenden uutsinnighen[14]) menschen, want die en hebben gheen redene, daer si dat goede over dat quade mede bekennen moghen;
234. daer om en moghen si gheen sonde doen. Dese vriheit gheven die menschen[15]) mit wil over ende vercopense den duvel over om enighe cortelike[16]) verganclike ghenoecht, wanneer si[17]) in enigher doot-sonden consenteren ende worden des duvels eyghen ende der sonden
98d knecht. Ende uut desen ‖ eyghendom en mach hem selven een mensche niet weder helpen sonder die gracie gods[18]). Want hi hevet mit recht die ewighe helsche pine[19]) verdient ende moet ewelic verdoemt bliven, ten si dat hem onse lieve here uut desen eyghendom selve weder verlossen wil ende ghevet hem sine gracie onverdient om sijns selfs

---

1) D. van vriheden. 2) GKB. hi en hebbe. 3) Q. Het syn drierhande.
4) QK. die de mensche. 5) Q. enen vrihen wille. 6) K. dootzonde.
7) K. mer wes. 8) B. mensche hem consenteren wille.
9) P. verder. Dese eerste vriheit. 10) D. dede een quaet teghens synen wille.
11) GQKB. quaet dat hijs. 12) A. mensce. 13) G. sotten m.
14) PK. onsinnighen. M. uut sinnende. D. in den ghecken of inden rasenden menschen. 15) D. gheven die menschen zeer lichteliken mit wil.
16) GQKPD. duvel om een corte. 17) D. wanneer si hem selven.
18) G. Meret wel. 19) PKB. die h. pijn eweliken.

goetheit wil, dat hi een waer leet ende rouwe[1]) van sijnre misdaet crijcht ende byecht hem claerliken mit stercken wille ewelic[2]) voert van sonden te hoeden[3]) na alle sijnre machten. Dus mach hi dan
99a weder vry worden overmits der graciën gods || als voerseit is.

235. Mer dese gracie of dese vryheit van graciën is onghelijc[4]) groter ende meerre dan die natuerlike vriheit voerseit. Want god ghevet die natuerlike vryheit also wel den heydenen ende den ioden ende den quaden korstenen als den goeden korstenen luden; mer dese overnatuerlike[5]) vryheit, diemen die vryheit der graciën hiet, die hebben alleen die vercoren vrienden gods, die in graciën sijn, die buten dootlike sonden sijn ende alle tijt hem pinen naden liefsten wille ons heren te leven[6]). Dese luden sijn mit rechte vry gheheten, want si
99b sijn vry vanden eyghen-||dom des duvels ende vanden dienst der sonden overmits der graciën gods, als voerseit is, want si den heylighen geest in hoerre sielen ontfanghen hebben. Si moghen wel segghen mit sunte Pouwels: «die minne gods is in onsen herten ghestort overmits den heilighen gheest, die ons ghegheven is». Daer om moghen si wel mit recht vry van geest heten, die naden liefsten wille gods in allen duechden leven, als die voerseit sunte Pouwels seit: «waer die geest gods is[7]), daer is vryheit» ende die gheest gods en is in
99c ghenen luden dan in god minnende korsten luden. ||

236. Daer om en is oec niement vry van geest dan die dese vryheit voerseit hevet, dat is die gracie gods[8]), al wanen dese arme bedroghen lollaerden[9]) dat si sonder minne[10]) of sonder doechdeliken werken tot deser vryheit comen moghen mit ledicheit hoers moets, so si segghen. Si heten hem selven vry van gheest, als si des quaets gheestes eyghen sijn. Want si houden somme dese opinie[11]): wanneer si comen sijn in sulker blintheit, dat si gheen consciencie en maken van groten leliken sonden[12]), so dunct hem dat si vry van geest sijn, want si

---

1) K. een wairachtich berou van zinen zonde ende misdaden crige. Q. een ghewarich berouwe. G. een waer mishagen. B. leitsijn. D. leetwesen.

2) K. st. upset ende volcomen wil hem voirtan eweliken. BM. hem e. voert aen. GQ. voirt hem van. P. biechten hem mit sulke opset die sonden niet weder te doen.

3) KD. te wachten.

4) K. alle ongelike veel meerre ende beter.

5) H. dese onnatuerlike.

6) P. nae die gheboden gods te leven.

7) D. die wille gods.

8) P. dit is die gr. gods dat is die vriheit van graciën, dat een inder graciën godes leeft in godliken minnen ende in duechdeliken werken. Dat moeghen mit recht wel vrie menschen hieten die aldus leven. Nochtans is dese vriheit niet dan eyghendom. (*Hier begint in* P. § *238*).

9) QMB. lollaerde som. K. l. sommige. D. dese a. b. ketters.

10) KB. sonder armoede of duechdelike wercken.

11) G. een opinie ende een onghelove. B. som sulck opinioen.

12) K. v. leliken groven s.

99d segghen : ‖ hoer lichaem doet sijns vleyschs [1]) lust, mer hoer geest blivet omberoert [2]) daer of; daer om, segghen si, is hoer gheest vry.
237. Dat is een quade lelike duvellike heresie [3]). Het is grote scade, datmen dese vule valsche boeven [4]) in enighen lande woenen laet, die dese onghelovige opiniën ende die valsce secten onder die menschen saeyen. Vergave god dat si alle al rede inder hellen gront waren die in deser valscer gheloven sterven sullen, op dat si niet meer simpelre menschen tot hem en verdoemden, dat ware groete vrome.

Dit sijn des duvels eyghen beesten
100a al heten si hem selven die vrye ‖ gheesten [5]).

Mer die rechte vryheit van geeste, dat is vryheit van graciën, als voerseit is, dat een inder graciën gods levet in godliker minnen ende in doechdeliken werken. Dat moghen mit recht wel vry gheesten [6]) hyeten, die dus leven. Nochtan en is dese vryheit niet dan eyghendom te rekenen teghen die derde vryheit [7]), diemen die vryheit der gloriën heet [8]).
238. Dese vryheit hebben die ghene die vry ende verlost sijn van horen vleysche [9]) ende al rede mit gode in sijnre gloriën [10]) sijn. Dese sijn alleen vry inder waerheit, want si sijn van alre pinen vry ende van
100b allen anxt ende van allen ‖ sorghen [11]). Si sijn verlost ende vry vander doot [12]), vanden duvelen, vanden sonden [13]), van alle periculen, van allen temptaciën van stricken deser werlt, van alre onsalicheit ende van allen druc ende liden ende pinen van herten of van live, sonder twivel nemmermeer weder om te keren. Na desen punte [14]) so en is nyement vry also langhe als hi levet [15]), oec hoe volmaect dat hi is. Daer om is dese derde vryheit, die vryheit der gloriën, alleen die rechte warachtighe vryheit, als voerseit is.

239. Dat seste punt dat seer begheert wort inder ‖ werlt, wantet eerlic
100c scijnt te wesen, als ic gheseit hebbe, dat is edelheit. Mer wie die

---

1) QD. sijns selfs lust.
2) M. ongheroert. 3) D. heresie of onghelove. 4) D. dese onnutte boeven.
5) *In* B. *als versregels, in de andere hss. gewoon tusschen den tekst.* Q. hem selven vri. Mer. 6) QKB. vrimenschen.
7) A. r e k e n e n. D i e d e r d e. PQQKB. teghen die derde.
8) D. dat is die alre edelste vriheit.
9) Q. van haren lichame. K. verlost van alre pijnen van allen anxt *enz.*
10) B. met gode sijn.
11) G. sorghe van alre vreesen van allen temptaciën.
12) B. vanden doot der duvelen. P. ghevriet van becoringhe der duvelen.
13) D. van becoringhe van temptaciën ende van allen periculen diemen dencken mach aen ziele ende aen live. Van desen punte.
14) PGQKB. Deser punten is niemant. 15) P. hevet dit leven.

ander vryheit[1]) mach cryghen, daer ic hier voer of gheseit hebbe, diemen die vryheit van graciën hiet, die crijcht ghewaer edelheit[2]), want rechte ghewaer edelheit die coemt uut rechter edelre herten ende niement en heeft edelheit, het en si dat hi god mint ende ontsiet ende dient[3]). Daer om en is gheen rechte edelheit dan in gode te dienen ende minnen ende gheen dorperheit dan inden contrariën[4]) hier of, dat is in gode te vertoernen ende sonde te doen. Nyement
100d en mach mitter waer-||heit spreken, dat hi edel of gheboertich is om sijns edels gheslachtes[5]) willen, want die edelheit ons lichaems an ghesien, so sijn wi al eenre moeder kijnder, dat is der aerden of
240. des slijcs, daer wi alle ons vleysch ende bloet of hebben. Daer om en is nyement van deser siden te rekenen edel of vry, mer alle die edelheit die wi hebben, die comet ons vander ander siden, van ons vaders weghen. Onse moeder, die aerde voerseit, die en is niet edel noch vry, mer onse rechte vader die is vry edel, dat is die coninc
101a van hemelrijc, hi hevet ons lijf ghemaect || ende gheformeert[6]) van onser moeder der aerden ende onse siel ghescepen na sinen beelde ende na sijnre ghelikenisse. Ende recht also als enen natuerliken vader seer lief is, ende blide is, als hem sijn kint wel ghelijct, also is oec onse hemelsche vader boven al van ons lief, dat wi hem gheliken. Daer om so en laet hi niet of, hi en vermaent ons altoes mit sinen bryeven ende mit sinen boden, dat is mitter heiligher scriften ende mitten ghenen, die ons dat woert gods prediken[7]) ende leren, dat wi doch arbeyden willen om hem te behaghen, want wi hem niet
101b lievers doen en moghen. Ende || hier om sende hi ons hier op aertrike sinen enighen lieven soen onsen ghebenediden lieven heer Ihesum Christum[8]), dat hi ons een waer exemplaer[9]) wesen soude, dat wi ons leven na sinen leven formen souden ende ordineren, op dat wi sinen beelde ende sijnre scoenheit ghelikenen mochten, als die ghene doen, die in sijnre hogher stat borgher sijn, in dat vry nuwe[10]) Iherusalem. Dat sijn alle salighe gheesten die enghelen ende die heylighen[11]) des hemelrijcs, die[12]) daer in sijn, die een so veel hogher boven die ander ende die een so veel edelre dan die ander, als si
241. 101c den beelde gods ende sijn-||re scoenheit ghelijcste sijn. Want wie dien

1) Q. de tweeste vr.

2) K. die w. edelheit die uut eenre reynre conscienciën ende uut enen reynen herte coomt.

3) K. god ontziet, dient ende mint boven alle gescapen dingen.

4) GB. in contrari.

5) M. edelheit des slachts.

6) GKMBD. geformt.

7) Q. preken.

8) B. ons sijn lieven soen op eertryck.

9) QKB. exempel.

10) GQKPBD. nuwe vri.

11) B. heilike.

12) K. h. dair die een also veel e. dan die ander sijn, als.

best ghelijct die is hoechste ende die is edelste[1], want dat is die rechte ghewaer edelheit, hem te gheliken. Ende hierom ist, dattie heylighe menschen in deser werlt[2] al hoer herte setten, god onsen lieven heer te leren kennen ende dienen ende minnen[3] ende daer om pinen, hoer harte te suveren ende te reynen[4]; want hoe hore herte puerre ende reynre is, hoe die oghen des herten claerre sijn[5], dat onsprekelike scoen aensichte gods te sien, ende hoemen dat claerliker siet, hoemen hem gheliker[6] kent, ende hoemen hem gheliker kent, hoe-
101d men hem vierliker mint, ende hoemen hem vier-||liker[7] mint, hoemen hem inder waerheit properliker[8] ghelijct. Ende dit is die warighe edelheit, die ons sonen gods maket. Daer om seit sunte Iohan[9] alte wel, dat wi dan sonen gods sullen sijn ende hem properliken gheliken, wanneer dat wi hem openbaerlic sien sullen, so als hi is, dat sal sijn in sijnre gloriën, als wi bi hem comen in sijn hemelrijc. Daer om, al die ghewaer[10] edelheit, die wi hebben, die coemt ons van graciën ende van duechdenliken[11] werken, ende dese edelheit is volmaecte glorie.

242. Dese ghewaer edelheit maect die heilighe geest inden || herten die
102a hi purgeert[12], vercyert mit reynicheden[13] ende verlicht mitter waerheit ende volmaect in caritaten. Dit sijn die .III. meeste vertuten[14], die god den enghelen ghegheven hevet, als Dyonisius[15] seit, daer si horen scepper best ende meest mede gheliken. Aldus werket[16] die heilighe geest inder goeder menschen herten mit graciën ende mit doechden ende mit caritaten, dat si weder gheformt worden in hoerre rechter prenten of formen, dat si ghelijc worden den beelde[17] ende der ghelikenisse gods, (also ghelijc alsmen hem worden mach
102b hier in desen leven), want hi verhefse[18] so op in || gode ende ontsteecse[19] so mit godliker minnen, dat al hoer verstandenisse, al hoer begheert, al hoer wil, al hoer memorie ende al hoer ghedenckenisse[20] ghekeert sijn in gode. Ende dese vierighe[21] minne ende dese bernende onstekinghe ende dese hartlike begheert, die hier uut wast, die voecht ende set hoer herte ende hoer ghedachten soe vast[22] ende so hart aen gode, dat si niet en connen begheren of ghewillen

---

1) B. hoge genuech ende die edelste. 2) K. hier in deser tijt.
3) D. e. altoes te dienen e. naersteliken boven alle dinc te minnen.
4) APMD. reynighen. K. zuver e. reyn te maken.
5) Q. claerder siin ende aensien bet dat o. schone aenschijn.
6) GKBD. geheeliker. Q. volmaecteliker. 7) P. wuerliker. 8) A. properliken.
9) B. seyt Johan. 10) D. warachtige. 11) G. duechliken. 12) B. p. ende vercriget.
13) P. mit reynen duechden ende volmaecten caritaten.
14) P. die .III. volmaecte v. 15) Q. sente Dyonys. 16) B. wert. P. was.
17) Q. belde gods. 18) G. verheeftse.
19) GQ. ontsteecse. D. ondersteecse. 20) B. gekenissen.
21) P. wuerighe. 22) K. starckeliken.

in gheenrehande dinghen, dan al dat god wil. Dat sijn meeste eer[1]) ende sijn liefste wil in allen dinghen ghescie, dat is al dat hoer hart
243. begheren can. Die hier toe comen sijn, || die hebben dat waer beelt
102c ende die waer ghelikenisse[2]) gods, also ment hier op aertriken hebben mach, ende dit is die grootste edelheit ende die hoechste vryheit, diemen hier inder tijt vercrigen mach[3]). Och here god, hoe verre sijn si van deser hoecheit, die hem so seer verwanen ende verheffen in deser armer tijtliker edelheit, die si van hoerre moeder wegen hebben vander aerden, die also wel die verken[4]) draghet ende voedt[5]), als die coninghe ende ander grote heren. Si beroemen hem eens alte
102d armen roems[6]), als si hem beroemen van hoerre edelre geboer-||ten, hem dunct dat si van alte edelen slike sijn of drec ghemaect[7])! Wat hebben si anders inder waerheit van hoerre moeder weghen voer-
244. seit? Dese maechscap[8]) van deser siden connen si alte wel rekenen die si mitten verken[9]) ghemeen hebben voerseit. Dese achten si alte hoghe ende gloriëren seer hier in, mer wat si vander ander siden hebben, van des vaders weghen, des en achten si niet; nochtan hebben si daer hoer warachtige edelheit[10]) of, die gode selve ghelijc is, als voerseit is. Dat si mit gode ende mit alle salighe geesten
103a ghelikenissen hebben, dat gheslacht of die || maechscap[11]) achten si luttel of niet, mer dat si mitten eselen of verkenen ghelikenis hebben, die vleyschelike maechscap ende dat geslacht achten si groot. Si souden doch merken op horen waren exemplaer[12]), onsen lieven here Ihesum Christum, die meer minde[13]) ende eerde sine ghebenedide lieve[14]) moeder Maria, dan ye mensche op aertrijc sijn ouders ghedede[15]); nochtan doemen hem seide: «Here, u moeder ende u maghe[16]) ontbyeden[17]) u», doe antwoerde hi[18]): «Wie is mijn moeder ende wie sijn mijn maghe[19])? So wie dat doet die wille mijns vaders die inden
103b hemel is, || die is mijn broeder ende mijn suster ende mijn moeder».
245. Aldus is dit onse edel side[20]) ende onse edel geslacht, dat wi sijns

---

1) B. leer. 2) Q. ghewareghe belde ende ghewareghe kennesse.
3) D. hebben mach of can.
4) GQ. verkene. M. verkenen of wormen. P. v. e. ander beesten.
5) P. dr. ende weidet. 6) M. beroems. D. b. h. alte ghecliken als.
7) P. geboren. GQBD. ghemaect *ontbreekt.*
8) B. maesscap. K. gemaect sijn. Die maechscap die sij mitten wormen gemeen hebben, die konnen sij alte wel rekenen ende gloriëren, mer.
9) P. mitten onghelovighen gh. 10) B. edelheit vandien goede s. g.
11) B. geslechte noch die maesscap. 12) Q. exempel. 13) B. minnenden.
14) K. geb. wairde m. 15) D. mensche den anderen ghedede.
16) B. ende u vader ende u maghe. 17) QKD. ontbeiden.
18) K. vraghede hy weder ende seide.
19) K. Voirt sprac hy ende zeide: «so wie dat doet.
20) Q. Aldus es ons die edel side.

vaders wil doen [1]), so sijn wi edelre dan vryedel, want so sijn wi sijn broederen [2]) ende sijn susteren ende moederen, also hi selve gheseit hevet die niet lieghen en mach, als voerseit is. Van deser edelheit coemt ende wast inder herten ghewaer glorie ende vroechde [3]) ende vander ander ydel edelheit [4]) so en wast niet dan hoverdie ende ydel glorie.

Aldus hebdi nu claerliken ghehoert, dat alle die ses punten voer-
103c seyt diemen begheert te || hebben, om dat si eerlic scinen, al ydel ende valsch sijn, alsmense niet en keert [5]) tot gheware eren, want ghewaer eerlic goet anders niet en is inder waerheit dan doechden, ende ghewaer doechde en is niet dan reyn minne ons liefs heren gods [6])!

Nu hebdi ghehoert wat eerlic goet inder waerheit is. Nu wil ic u segghen van den oerbaerliken goede of [7]) vanden profiteliken goede.

246. So [8]) ic gheseit heb, dat eerlic [9]) goet inder waerheit niet anders en is, dan godlike minne, dat een fundament is van allen doechden,
103d also en is profitelic goet || oec niet anders dan dat selve [10]), als sunte Pouwels claerliken [11]) tuucht, die aldus seit, als hier na ghescreven staet: «Hadde ic also veel sins in mi, dat ic alle clergye conde [12]), ende conde ic also wel spreken, als ye mensche mocht spreken, ende wiste ic die heymelicheit ende die raet gods, ende leverde ic mine lichaem ter merteliën, ende gave ict al den armen, dat ic inder werelt hadde, ende dede ic so grote miraculen [13]), dat ic die grote berghe dede springhen [14]), die een tot den anderen, ende had ic die duecht der caritaten niet, so en dedet [15]) mi al gheen stade [16]) of so
104a en batet my al || niet [17])». Dit is die sin van sunte Pouwels woerden
247. als voerseit is. Nu besiet dan, wat ons dese grote heylighe man seit, die goet te gheloven is. Hi noemt ons alle die meeste duechden diemen hier inder tijt doen mach, die meest pleghen te doghen ende te baten [18]), dat is penitentie des lichaems, martelie te liden [19]), arme luden aelmissen te gheven, sondaers te bekeren, miraculen doen,

---

1) K. wille doen die inden hemel is.
2) G. sijn wi br. P. wi br. sijn des oversten coninc van hemelriken.
3) GB. vroude ende glorie. 4) KMD. ander edelheit. 5) P. ghekeert.
6) D. (*opschrift:*) Hierna volget vanden profiteliken goede als caritate.
7) B. of properliken g. 8) G. (*opschrift:*) Van godliker minnen. 9) Q. eerbaer.
10) Q. anders dan oec caritate ofte minne, als ons. 11) G. claerlikijc.
12) K. verstonde.
13) Q. ende haddic so gr. ghelove so dat ic die b. droeghe ofte verdreve van harer stede, en haddic nochtan die duecht niet.
14) Q. die berge dede vergaen, en haddic. 15) P. doetet. 16) B. scade.
17) D. niet. Nu. 18) G. dogene e. te batene.
19) Q. penitencie, martilie des lichamen, armen l.

wijsheit, const ende sprake te hebben[1]) — ende alle dese grote duechden heet hi niet doghen[2]) sonder caritate of godlike minne. En doghen
104b dese grote duechden niet, wat sullen dan on-||se clene doechden doghen[3])? Die en sullen dan ymmers niet mit allen doghen, dat mach een yghelijc selve claerlic merken[4]). Aldus is toude parabel[5]) seer warachtich, datmen pleget te segghen: hoe veel die man doech, so veel doech sijn lant[6]). Die dit te rechte merket, so ist also waer alst pater noster[7]). Want hoe veel een man doech, so veel doech sijn goet; doech hi luttel of veel of niet, also veel doech sijn goet of sijn lant als voerseit is. Ende nu en is gheen warachtich goet dan caritate, dat is godlike minne, als ic dicke gheseit hebbe, ende wie
104c dier || meest hevet; die doech meest[8]) ende wie der[9]) minste hevet, die doech minst ende wie der niet en hevet, die en doech niet, als voerseit is.

Want wat een mensche hevet, het si tijtlic goet als gout ende silver[10]) ende ander rijcheit of natuerlic goet of geestelic goet als wijsheit, clergye, const, subtijlheit, macht of coenheit of enich ander sulc goet, dat men van natueren hevet[11]), al en ist niets wert als men gheen caritate en hevet. Daer om en is oec gheen warachtich profitelic goet dan caritaet alleen of datmen van caritaten werct of
104d doet. Hoe soude ic segghen dorren, dat enich goet profitelic waer, || daer een mensce om verdoemt wort? Ende dat weet vryliken voor waer, hoe god enen mensche meer goets verleent hevet, het si tijtlic goet of natuerlic of geestelic goet, hoe een mensche swaerre verdoemnisse crijcht[12]), ist sake dat hi dat goet niet te rechte en ghebruket.
248. Want god hevet dit goet enen verleent om profijt sijnre sielen daer mede te doen ende dat en mach nyement doen dan die vrouwe caritaet[13]), die een beleyster[14]) ende een regyerster is van alle sinen goede. Mer wie hem van caritaten regyeren laet, dien dient alle dat goet tot
105a ewy-||gher salicheit, dat hem god hier inder tijt verleent; want wat hem onse here god toe seynt, het si groot of cleen, goet of quaet[15]), vroechde of droefnisse, weelde of armoede, genoechte of pijn — mit

---

1) Q. sprake van menegherhande tonghen te hebbene.
2) D. niet te wesen. PQK. seit hi dat niet en dogen. B. seit hy en doegen niet.
3) P. onse d. d. die seer cleyn sijn, die sullen ymmer. D. doghen? Aldus.
4) P. ygheliken claer an hem selven.
5) Q. die o. parabole diemen.
6) KPB. sijn lant of sijn goet. D. *idem.* Ende nu en.
7) K. als dat heilige p. n.
8) B. dierre meest heeft die duech minste (*sic*).
9) A. d'minste. H. der m.
10) D. zulver etcetera of n. g. als scoenheit, wijsheit, of datmen mit gueder ghewoenten ghecreghen heeft als zedicheit etcetra, altemael en ist.
11) BKQP. heeft of datmen mit goeder gewoenten gecregen heeft, al en ist. A. van natueren hevet. Daer om.
12) D. verd. verwachtende is.
13) KBD. vrou caritas.
14) G. beleider. QB. beleider ende regerer.
15) D. quaet, weelde of a. mit allen.

allen doet hi sijn profijt ende orbaer ende in allen verdient hi gracie ende glorie.

249. Vrouwe caritaet is een wijs coepwijf[1]); si wint alle tijt ende si en verlyeset nemmermeer. Si copet alle die goede pennewaerde op ende maecse hoer eyghen; allijc wel crijchtse den selven penninc weder, daer si dat goet mede coft tot den goede dat si daer mede ghecoft
105b hevet[2]). Die penninc daer || si alle dit goet mede coept, dat is hertelike minne, dat is die godspenninc[3]), daermen alle dat goet vander werlt mede coept; nochtan, alsmen daer enich goet mede ghecoept hevet[4]) ende meer goets voert copen wille, so vintmen dese selve penninc voerseit weder inden selven budel, daer hi te voren in stac. Dat is: hoe een meer sijn caritaet uutbreit[5]), hoe si meer in sijns selves hart wast ende meerret[6]).

250. Die caritaet maect, dat den enen enen penninc beter is[7]), dan den anderen .C. pont; dat den enen één pater noster[8]) beter is dan den
105c anderen enen helen souter[9]). Ende dat || en is om anders gheenre reden wil, dan als voerseit is: hoe veel die man doech, also veel doech sijn goet; hoe veel caritaten een mensche hevet, so veel doghen sijn werken. Also veel als een uut warachtigher caritaten werct, also veel mach hi alle daghe winnen. Die ghewarighe minne of caritaet[10]) dat is dat ghewicht in sinte Michyels waechscalen[11]). Met ghenen anderen ghewicht en machmen mit hem weghen[12]); wanneermen die dachhueren ons betalen sal, of dat verdiende loen, dat wi verdient hebben,
105d so en sel ons gheen goet tot profijt || of orbaer comen dan ghewaer min ende caritaet. Daer om so seg ic, dat gheen warachtich profitelic of orbaerlic goet en is, properlic ende recht te spreken, dan ghewaer min ende caritaet voerseit[13]).

Nu hebdi claerliken wel ghehoert, dat eerlic goet ende profitelic goed beyde inder waerheit niet en sijn anders dan ghewaer[14]) godlike minne. Nu wil ic u vanden derden goede segghen, datmen ghenoechlic goet heet.

---

1) A. coēpwijf. 2) K. weder tot den goede cofte ende betaelde. Dese p.
3) P. godes p. K. goodspenning. 4) K. gecoft ende betaelt heeft.
5) P. uutbreect. M. uut spreit. D. hoe een syn caritate meer verbreit.
6) K. groter ende meerre wasset ende breder wort.
7) Q. dat eenen .I. penninc also goet is als. K. alsoe goet is als die ander of dat die een hondert pont beter is dan die ander of dat den enen. B. dat den enen een pont also goet is als den anderen. 8) D. die een sijn p. n.
9) B. halven zouter. 10) K. caritas. 11) B. wagen scale. M. weechscale.
12) Q. machmen hem.
13) D. Hieran moghen wi nu wel lichteliken m. datter properlic gheen w. goet en is dan c. ende minne. Nu willic u vanden derden.
14) G. gewarachtich.

251. Also als onse lieve here den mensche ghemaket hevet van live[1])
ende van ziele, alsoe hevet hi hem oec twee manyeren van ghenoech-
106a like goede || ghegeven om hoor herte tot hem te trecken[2]), daer al
ghewaer ghenoechte in gheleghen is: die een ghenoechte is lijflic[3]),
die ander is geestelic[4]). Die lijflic vroechde of ghenoechte die comet
van buten doer die vijf sinnen des lichaems, doer horen ende sien[5]),
ruken, smaken ende ghevoelen. Dese .V. sinnen sijn recht als .V.
conduten[6]), daer al dat ghenoechlic goet, dat lijfliken of werltliken
is, doer comet in lopen[7]) totter herten eens menschen om hem
ghenoecht te maken. Mer alle dese genoechte des lichaems die die
106b werlt gheven can en sijn niet groter te achten dan een drop-||kijn
douwes[8]) teghen een scone fonteyne te rekenen[9]), als mense teghens
gheestelike ghenoechte compareren[10]) wil; mer die grote zee, daer
alle dese grote wateren uut vloeyen, daer alle dese ghenoechten uut
comen[11]), is sonder eynde ende sonder mate, alsoe rechte over
vloeyende, swinde ende groet[12]) ende ghenoechliken, dattet gheen
252. menschelic herte begrypen en can. Die tijtlike verganclike ghenoechte
ons lichaems is wel met recht een dropel douwes gheliket, want
alsmen enen drope dous aen een gras[13]) siet hanghen, so scinet recht
106c van verres[14]), oft || een costelic steen waer, mer alsmen hem han-
delen wil, so valt hi neder op die aerde ende wort te niet. Also ist
oec recht metter ghenoechten, die doer ons vijf sinnen voerseit tot
onser herten comen, want alsmense van verre aensiet, dat is als-
mense niet te recht en besiet, soe scinen si seer costeliken ende so
begheertmense te mael seer, mer alsmense beghint te handelen, so
ontvallense enen mensche ende werden te niet[15]), dat hi niet meer
en weet hoe hi der quijt worden is, dan oft hem ghedromet hadde[16]).
106d Denct op die ghenoechte Dathans ende opten droem || Davids[17]), ghi
sult sien, dattet al een is, het is al en wech ghegaen ende te niet
worden[18]), also wel die een als die ander. Dus gaet alle lichaemlike
ghenoechte, diemen hier inder tijt ghebruken mach, te niet, ende

---

1) K. lichaem. 2) PK. daermede te trecken. 3) K. lichaemlic of nutwendelic.
4) M. gheesterlic. GQKB. geestelic of inwendich.
5) Q. doer dat ghesichte ende rieken ende sm. 6) P. condumenten.
7) A. daer comet in l. BD. comen in lopen. G. comen ende in lopen. K. duer comt gevloten. 8) M. droepelkijn dous. 9) K. fonteyn. Mer.
10) A. comparen. B. *dezelfde afkorting*. H. compareren. PGD. gheliken. Q. rekenen. M. rekenen wil of gheliken. 11) PB. zie daer al deze ghenuechten.
12) G. overvloeyende seer ende groet. B. overvloeiende wynde. Q. overvloeiende ende swimmende ende groet. D. overvloeyende sijn sijn gaven ende groet ende ghen. 13) G. een gelas. 14) PM. van veers.
15) P. so vallen se neder ende worden tot niet. 16) PKD. ghedroemt waer.
17) G. op Davids vroemheit.
18) Q. al wech also wel deen als dandere te nieute werden.

en mach enen mensche niet versaden, al ist dat si enen ghenoech-
liken smaken[1]. Na dien dat dese cleen dropkijn die toch te niet gaen,
als voorseit is, dus wel ende dus soet smaken, hoe mach dan die
107a levende borne[2] smaken, daer al dat ghenoechlic is, uut ghevloten
253. is? Die moet dan billix alte wonderlike soet wesen[3]! || Daer omme, die
wise luden ende die heylighe lude, als si sien ende smaken[4] dese
soete ghenoechlike dinghen der werlt, so dancken si gode ende
loven hem veel te meer daer omme ende begheren[5] sijnre minnen
veel te meer. Want hoe hem die droppen soeter duncken smaken,
hoe si meer begheren te comen totter fonteynen, daer si na al
horen tsharten lust drincken moghen ende versaden. Hoe hem die
ghenoecht ende soeticheit der werlt soeter smaect, hoe si meer beghe-
107b ren ende arbeyden nader ghewaerre soeticheit[6] gods te vercrighen. ||
Daer om gheven si die droppen gaerne over om die heel fonteyne[7]
ende nemen ende ghebruken der vleyscheliker ghenoechten so si alre
minst moghen, want si sien claer, dat die hoer begheert[8] niet
versaden en mach. Och god van hemelrike, hoe sot sijn si ende hoe
beestigher veel[9] dan beesten, die wel weten dat eens menschen
lichaem die armste creatuer[10] is ende die vuylste die op aertriken is
ende dat die gheest des menschen, dat is die siele[11], dat scoenste
dinc is ende die scoenste creature, die wesen mach[12], ende menen
107c nochtan, || dattie lichaemlike ghenoechte soeter ende ghenoechliker
sijn dan die gheestelike ghenoechten! Het is recht[13] of si meenden
dat die verken[14] meerre ghenoechten ghebruken[15] inder messen, dan
254. die enghelen inden hemel. — Dat ghenoechlike goet, dat door den geest
of die siele coemt[16], dat is ghewaer goet ende reyn goet ende durende
of blivende goet, dat eens menschen hart versaden ende vervullen
mach, mer dat doer den lichaem coemt, dat en mach thart niet ver-
vullen noch versaden, want het is cort, cleen ende onreyne ende
107d verganclic, daer om en || hevet niet meer ghelikenis, teghen die
gheestelike ghenoechten te compareren[17], dan een droppe[18] dous,

---

1) D. smaeck schijnt te hebben. 2) Q. borre. K. fonteyn. D. water.
3) Q. smaken ofte wesen.
4) B. daerom die wise lude als sy sien ende die heilige lude dese s. g.
5) B. bernen. P. vele meer begheren gloriën ende vroechden te ghebruken want hoe hem dese dropelen deser werelt soeter dunken.
6) B. ghenoecht ende soeticheit. 7) QD. f. te vercrighene.
8) K. zien ende bekennen dat die genoechte der w. hoir gen. niet.
9) K. hoe veel beesteliker. 10) B. dat eergste c. K. dat armste c.
11) D. die g. d. m. als die edel siele. 12) P. dat sc. cr. dat ye ghewas.
13) AHMP. het is onrecht. GQKBD. hets recht. 14) Q. die vri verkene.
15) D. hebben. GQK. gebruycten.
16) M. dat vanden derden gheest comt of van die z. Q. dat der zielen of den gheeste toe behoort. 17) PQ. te gheliken. 18) GKB. dan droppen daus.

als voerseit is, teghen die levenden borne of fonteyne der soeticheit[1]). Dit is die fonteyne, daer onse lieve here inder ewangeliën of seit[2]): «Wie leven wil des levens[3]) dat ic gheven sal, die sal een fonteyne worden, die hem sal doen springhen in dat ewighe leven[4]).» Dit is die fonteyne der ghenoechten, der vroechden ende der soeticheit der minnen ende der caritaten die alleen des menschen harte versaden
108a ende vervullen mach[5]). Van deser fonteynen hadde Da-||vidt ghesmaect, die seit in sinen souter: «O God, hoe groot is die menichfoudicheit
255. dijnre soeticheit[6]), die du dinen vryenden houdes!»[7]) Voerwaer, die te recht ghesmaect hadde die grote soeticheit, die god sinen vrienden ghevet, die soude lichtelike versmaden alle die ghenoechte ende vroechde deser werlt ende pinen[8]) hem te ghecryghen die ghewaer gheestelike ghenoechte[9]). Hi soude recht doen als een backer[10]), die sijn meel budelt, die nemet die bloemen uten semelen[11]): die bloemen daer bact hi sijn broet of, die semelen gheeft hi den verken; of als
108b die olyslagher, || die die puer olye uter grover[12]) materiën porst: die olye besighen die menschen, die grove materie of die olykoecken[13]) die gheeftmen den koeyen of anderen beesten. Also soude hi oec doen, hi soude dat edelste uut nemen, dat is die geestelijke ghenoecht ende laten dat grove of dat onreyn[14]) den beesten, dat is den luden die beesteliken leven, die al hoer hart setten op vleyschelike ghenoechten. Want die vroechde des herten, die uut godliker minnen coemt, dat is ghewaer volmaecte vroechde als dat proverbium seit. Nyement en
108c mach inder waerheit segghen, dat || hi volmaecte vroechde hevet, het en si dat hi godlike of gheestelike vroechde hebbe[15]). Daer om, wie gaern een salich leven leyden soude, die sie dat hi dit gewaer goet cryghe ende dese ghewaer vroechde: so hevet hi een eerlic leven ende een profitelic[16]) leven ende een ghenoechlic leven, daer alle goet in besloten is, als voerseit is; so mach hi eerst leven als een mensche, dat is vredeliken[17]) zonder toerne, vroliken sonder rouwe ende ghe-

---

1) K. der ewiger zoeticheit. 2) GQD. wie drinct vanden water.
3) K. spreect ende zeit.
4) G. in dien sal. Q. dien saelt werden eene fonteyne in hem springende in dat e. l. 5) D. versaden mach. 6) Q. hoe menichfuldich es dine s.
7) P. nae houdes. 8) D. naerstelike pinen. 9) M. gheestelike goede.
10) GB. becker.
11) K. ende die bl. sceidet uut der zemelen. P. den bloem uten semel.
12) G. groter.
13) D. die menschen ende die coken die daer of bliven die gheeftmen den beesten. M. ende die olykoeken gheeftmen die paerden of ander b. K. ende die acoliken geeftmen dick.
14) P. of dat weerlike ydele onreine den b. als die weerlike beestlike m.
15) GQKM. godlike of hemelsce vr. h. 16) PK. eerbarlic orbarlic pr.
17) D. vriliken.

noechliken sonder verdryet. In[1]) desen leven of tot desen leven
108d machmen comen mitter graciën Gods mit duech-||den ende mit caritaten ende anders niet in geenre wijs. Aldus is die duecht der caritaten oec inder waerheit dat ghenoechlike goet, wantment buten caritaten niet besitten en mach[2]).

256. **Mi**[3]) dunct dat ic u nu ghenoech[4]) hier voer bewijst heb[5]) die groetheit, die goetheit ende die valoer of die waerdicheit der duechden ende der caritaten in generael of int ghemeen[6]), waer mede men verwerven mach ghewaer vroghede, warachtich eer ende ewich leven. Mer wantmen niet also wel en bekent noch en verstaet die dinghen
109a alsmense || int ghemeen seit, alsmen wel doet[7]), alsmen van elken sonderlinghe[8]) seit, so is mijn meninghe, dat ic u nu claerliker onderwisen ende segghen wil[9]) vanden doechden van elc bysonder, op dat[10]) een yghelc, die in desen boec studeren wil[11]), sijn leven aen setten ende ordineren mach, die werken der doechden te volbrenghen, want anders[12]) waert yement luttel waert, duechden te weten ende niet te doen[13]).

---

1) D. Ende dit machmen vercrighen mitter gr.

2) K. Ende buten caritaten en machmen dit genoechlike goet niet bezitten noch gebruken. Nu dunct. P. ende oec inder waerheit machmen dit ghen. g. buten der c. niet besitten. Daerom sie een yghelic wel toe dat hi buten der c. ende der godlike minne ende der graciën godes niet leven willens ende wetens, soe mach hi dese groten vruechden ende godlike blijtscap ewelike besitten.

3) G. (*opschrift*) Van den doechden elc bisondere.

4) PGQKBD. claerliken ghenoech.

5) D. bewijst heb die waerdicheit.

6) QKD. der car. int ghemeene.

7) M. veel doet. D. als men doet.

8) Q. van elken bisonderlinghe.

9) QKB. onderwisen wil van.

10) A. op dan.

11) D. boec lesen mach, hoe hi sijn leven ordineren sal.

12) M. wan anders. D. want het seer weynich is profitelic die d. te weten ende niet na te volghen.

13) K. te hantieren of te doen.

257. Die[1] heylighe scrift compareert ende ghelijct den goeden duechde-
liken menschen biden goeden wive[2] mitten sconen cruuthof of boem-
109b gaert, ‖ die al vol groenre goeder cruden ende scoenre bomen ende
goet van vruchten is[3], daer god of spreect door coninc Salomon[4]
inder minnen boec: «Mijn zuster, mijn bruut, du biste een besloten
gaerde[5].» Dese gaerde is besloten in eenre hogher mueren, dat is
mitter vierigher bernender minnen gods. Desen sconen boemgaert of
cruuthof heeft die grote gardinierre[6] gheplant, die wise hofman[7],
dat is god die vader. Wanneer plante hi desen hof? Hi heeften
gheplant ende planten noch alle daghe, wanneer hi des menschen
109c herte ‖ morwe[8] ende soet ende vruchtbaer maket, alsmen dat aertrijc
spaden[9] ende messen[10] ende bereyden moet, datse abel[11] worde
goede vruchten te draghen. Die sone gods[12] die die warighe son is,
die doet metter cracht sijnre claerheit ende metter hetten[13], die van
hem scijnt, dese enten of planten[14] scoen wassen ende op gaen, op
dat se goede vruchten draghen. Die heylighe gheest is dat water of
die douwe, die hem natuerlic vochticheit[15] ghevet, sonder welke
gheen dinc uut der aerden wassen en mach, want waer ghene humore
109d of redelike vochticheit en is, daer ‖ en mach gheen goet cruut wassen;
aldus en mach oec sonder dese vochticheit gheesteliken die boem der
duechden niet wassen noch vrucht brenghen. Mer die heilige geest
voerseit die doet desen douwe opten gaerde douwen[16] ende maket
dat aertrijc vruchtber[17], dat is sijn gracie, die hi in des menschen

---

1) (*Opschriften*) P. Van eenen gheesteliken bomgaert. D. van den schonen boemgaert die Cristus geplant heeft. 2) M. mitten goeden wijn.

3) B. vol gueder cr. staen die groen sijn ende scoenre boem ende goeder vr. is. K. vol goeder vruchten zijn. P. vol sconer cruden staen die groen sijn.

4) B. der got van sprekct die coninc Salomon. P. daer onse here of spr.

5) G. hof of gaerde. 6) G. gadineerder. Q. gardere. P. gaerdenaer.

7) K. hofman god die vader geplant ende planten.

8) G. morw. QK. moru. PBD. murwet.

9) P. eertrijc doet datmen mitten missen bereiden moet. Q. spetten. D. spitten.

10) K. misten. B. miscen.

11) P. alst g. vr. droghen sal. Q. bequame w. K. abel ende bequaem.

12) D. zoon gods die doet. 13) PBKGD. claerheit ende hetten.

14) P. dese vruchten ende planten. B. ynten ende pl. QM. enden e. pl.

15) P. natuerlike vrucht. Q. die den planten nat. v.

16) K. douwen dat is sijn gracie. 17) PBD. eertr. vochtich. Q. vochtich of nat.

hart stort ende maket groen[1]) ende doetet bloeyen ende vrucht brengen[2]), als een suverlic paradijs van weelden vol van scoenre planten ende costeliken cruden.

258. Mer also als god van hemelrijc dat aertsce paradijs plante van
110a goeder cruden ende bomen ende vruchten ende || midden daer in plante enen boem[3]), diemen den boem des levens hiet[4]), want sine vruchte macht hadde den ghenen, die daer of aten, hoer leven te houden sonder sterven[5]) ende sonder ouden[6]), sonder swellen[7]) ende sonder siec te worden, aldus hevet oec gheesteliken inder menschen hart gheplant die grote gardinierre[8]) voerseit, dat is god die vader, alrehande goede cruden ende planten ende bomen[9]) ende vruchten, dat is alrehande goede ghedachten[10]), woerden ende werken van
110b duechden ende van caritaten, ende in midden daer in den || boem des levens, dat is sijn een gheboren soen, onze lieve here Jhezus Christus, die inder ewangeliën seit: Wie mijn vleysch etet ende mijn bloet drinket, die hevet dat ewighe leven.

259. Dese boem vercyert ende vergroent[11]) alle die ander bome ende crude voerseit mit sijnre groter scoenheit, dattet een aartsche paradijs wordt[12]), als voerseit is. Overmits crachte ende virtuut van desen bome so wassen alle die ander bome. Dese bome is seer te prisen, te loven ende te minnen om veel saken wil, want hi en hevet niet
110c aen hem, het en is al goet. Men sal hem begheren ende || minnen billics om sijnre wortelen wil, om syns houts wil[13]), om sijns pittes[14]) ende morghes wil, om sijns basts wil[15]), om sijnre gommen wil, om sijnre blader wil, om sijnre bloemen wil, om sijnre vruchten wil, om sijnre tacken wil, om sijn ghetwighe wil, die so sconen scade of schiemen maken[16]).

Die wortel van desen boem dat is die alre grootste minne ende overvloeyende[17]) caritaet gods des vaders, die so onghemeten swinde[18])

---

1) K. groeyende ende bloeiende. 2) KD. voirtbrengen.
3) K. plantede den boom des levens des welken vruchte die macht hadde.
4) B. die born des levens.
6) P. sonder sterven ende sonder siecten. Aldus. 5) B. alder.
7) G. Cwellen. D. s. ouden ende s. siec te w. K. ziec wezen.
8) AH. gardinierster. G. hofman. B. gradener. 9) B bloemen. 10) B. gedechten.
11) KB. dese boom vergroent ende verhardt.
12) P. dat den eertschen p. wert. Dese b.
13) *In* AHMD *ontbreekt* om sijns houts wil. P. om sine guede hout.
14) QB. pics.
15) *In* AHGMD *ontbreekt* om sijns basts wil. KQB. bastes of scortsen w.
16) D. om synre tacken wil die so sconen scadewe make.
17) K. gr. overvloedichste.
18) P. o. ende soe wide. G. o. ende seer gr. Q. o. overvloedich ende gr. K. o. overvloeyende gr. D. onghemeten groot.

ende groot was, totten menscheliken kunne, dat hi om sine quade snode dienres te verlossen ende weder te copen sinen goeden lieven
110d ewighen[1]) sone gaf ende || leverde hem den dode ende den tormenten[2]) om onsen wil.

Dese wortel meende geesteliken die heilighe profeet Ysaias, doe hi seide, dat uut der wortele van Yesse een roede wassen soude, want dit woert Yesse in duutsche gheseit, dat is also veel gheseit als een brouwer der minnen. Waer wort ye meerre minne ghebrouwen[3]), dan dat hi sinen enighen soen voer ons gaf? Oec so scyet dese wortel[4]) hoer pijl wortel inder aerden[5]), dat is in den menscheliken gheslacht; oec in die wortel van Yesse na der letteren, dat is
111a inder reynre ma-||ghet Mariën buuc, die van Yesse comen is.

Dat hout van desen boem, dat uut deser ghebenedider wortele Mariën ghewassen is, dat is dat ghebenedide lichaem ons heren, want van horen reynen suveren ioncfrouliken bloede alleen so nam hi sijn vleysche ende sijn bloet an.

261. Dat morch of dat pit[6]) van desen bome dat is sijn heilighe siele, daer die costelike preciose vochticheit ende morch in was der ewigher wijsheit gods.

Die bast[7]) van desen bome dat was sijn suverlike manyerlike con-
111b versacie, || sijn soete ghenoechlike oetmoedige wandelinghe van buten onder die menschen[8]).

Die gomme van desen bome dat waren .IIII. alte preciose costelike gommen van alte groter machten ende virtuten die uut sinen ghebenediden leden ghinghen[9]), dat waren tranen ende sweet ende water ende bloet uut sijnre siden.

Die blader van desen boem dat waren sijn heylighe godlike ghedachten die[10]) alle reyn ende eerbaer, godlic ende minlic waren vol caritaten tot alle menschen salicheit.

262. Die bloemen van desen bome dat || waren sijn heylighe stichtighe[11])
111c woerde, die vol godliker leren waren ende scoenre vruchten, want si van alre siecten ghenasen[12]), van siel ende van live, ende nye ydel en waren.

---

1) PGKB. sinen enighen lieven sone. D. s. enighen gheminden s. overgaf.

2) K. tormente des cruces. 3) B. waer waert ye meerre brouwer dan hy.

4) P. stam. 5) B. hoer pijl inder eerden. P. hoer pyl d. i. die wortel.

6) QB. pic.

7) GBD. bast of scorse.

8) Q. sine s. m. goedertierene verkeeringhe, sine suete conversatie van buten. K. sijn s. man. goedertieren zachtmoedige genoechlike wanderinge ende conv. B. manierl. goedertierenheit conversacie. 9) G. rinden. 10) D. die alle godlic.

11) P. stichtinghe. Q. ghestichteghe. M. schichtighe.

12) K. ghesont maecten.

Die vrucht van desen bome, dat waren die .XII. apostolen, die alle die werlt versaden ende voeden[1]) met hoerre lere, mit hoerre wijsheit en mit horen goeden exempelen in duechden[2]).

Die tacken van desen boem dat sijn alle die vercoren[3]) gods, die ye ghewaren of nu sijn of emmermeer wesen sullen, want god seit
111d selve tot sinen || discipulen: «Ic bin die wijnstoc[4]) ende ghi sijt die tacken.»

Die scoen scade[5]) of schyem van desen boem, daer soe ghenoechliken onder te rusten is, dat waren sine grote godlike werken, sijn volmaecte duechden[6]), sijn gloriose exempelen die hi mitten werken beleefde ende mitten woerden bewijsde ende leerde[7]). Och wat groter ghenoechliker scadue of schieme mosten[8]) die volmaecte overste duechden gheven, die soe vol warachtigher eren waren, die hi sinen heymelicsten[9]) toende, den .XII. apostolen, doe hise heymeliken ||
112a op ten berch leyde[10])! Daer ghinc hi sitten, als die ewangelie seit, ende sine discipulen om hem. Daer dede hi sinen mont op ende toende sinen scat, die hi in sijnre herten verborghen[11]) hadde, ende seide hem dese woerde, die hier na ghescreven staen:

«Salich[12]) sijn die arme van geest, want dat rijc der hemelen is hoer.
263. Salich sijn die goedertieren of die vreedsamighe[13]), want si sullen dat aertrijc besitten.

Salich sijn, die daer screyen[14]), want si sullen ghetroest worden.

Salich sijn si, dien honghert[15]) ende dorst na rechtverdicheit[16]),
112b want si sullen || versaedt[17]) worden.

Salich sijn die ontfermhertighe, want hem sel bermherticheit[18]) ghescyen[19]).

Salich sijn die reyne van herten, want si sullen gode sien[20]).

Salich sijn die saftmoedighe van harten[21]), want si sullen kijnder gods gheheten worden.

Salich sijn die ghene, die persecutie liden om der rechtvaerdicheit wil, want dat rijc der hemelen is hoor.

Dit waren die woerden ons heren.»

---

1) D. vervolden. K. vervolleden ende voeden. 2) D. exempelen. Die t.
3) K. vercoren vriende. 4) Q. wijnscote.
5) GK. scaduwe. B. scaed. D. scadewe. PM. scone sceme. D. schim.
6) P. dat waren die volmakende duechden sijnre glorioser exempelen.
7) Q. wysde. D. werken beleefde ende leerde. 8) D. mochten.
9) GQKMB. heimelicsten vrienden. P. heilicsten vr.
10) H. leerde. P. hi heymelic opten hoghen berch ghinc sitten.
11) P. vorburghen. K. besloten was. 12) D. (*opschrift*) Die achte salicheden.
13) GQ. of sachtmoedege. B. vreedsammige. 14) GQ. die weenen.
15) B. die der honghert. D. die hongheren ende dorsten.
16) P. gherechticheit. Q. iusticie. 17) P. ghesaet. 18) Q. ontfermenisse.
19) KB. gescien of navolgen. 20) D. van harten, want si sullen kijnder gods.
21) Q. die payslike ofte pacifele menschen.

264. Nu besiet dan of onder desen sceme[1]) van desen bome niet goet
te rusten en is, die dus[2]) ghenoechlike tacken ende ghetwighe hevet[3]).
112c Dit sijn recht als sonder-||linghe achte speciale[4]) tacken, die uten
bome des levens wiesen, dat is uten soen gods, die so groten ghe-
noechliken schyeme of scaduwe maket. Onder desen schyem souden
alle goede herten billix hem rusten ende vermaken[5]) in groter, ghe-
noechliker, soeter, warigher weelden, als si aen moghen sien hoe si
onder sinen scyem bedect sijn ende hoe overscoen sijn bloeyende
tacken sijn[6]), die die vrucht des ewigen levens draghen. Dit[7]) sijn
die achte regulen eens goeden levens, die die warighe Salomon sinen
112d kinderen leert. Dit is[8]) die warachtighe philo-||sophie, die die hoge
philosophus, die grote meester, die een gheweldich heer is hemelrijcs
265. ende aertrijcs ende der hellen, sinen discipulen leert. In desen voer-
seiden achte salicheden so is besloten die grote scat, dat heilighe
tridsoer[9]), datmen heet die summa[10]) vander nuwer ewe of vander
nuwer wet. Het mach wel die nuwe wet heten, want si en mach niet
verouden, als die ioodsche wet dede, dat wi di die oude ewe heten.
Oec doet si den mensche, die in sonden verout was[11]), weder ver-
nuwen ende verionghen in doechden; die een out sondaer was, daer
113a maect si enen nuwen || dienre Christi of. Si is voerwaer mit recht wel
nuwe gheheten, want si is seer onghelijc der ouder, want si is die
ghene, die daer onbijnt, dat die die ander bant. Die ander ladet,
dese ontladet; die ander dreyghet[12]), dese smeket ende ghelovet[13])
grote ghiften; die ander is scarp ende wreet[14]) ende wrekende, ende
dese is lijdsam ende goedertieren, goetlic ende verbeydende[15]) ende
vol alre minnen ende soeticheden. Daer om sijn si salich, die die ewe
gods minnen, als Salomon seit. Daer om sijn dese voerseide woerden
113b ons heren die achte salicheden gheheten, want si hier inder tijt ||
enen mensche also salich maken, alsmen in desen leven worden
mach, ende inden ewighen leven noch saligher, want[16]) dat is ghe-
waer salicheit, die altoes duert sonder verganc.
266. Nu[17]) besiet dan die alre grootste minne ende goetheit ons alre

---

1) D. scheem of scadue.
2) QM. sus. 3) BP. genuechliken getacket ende getwiget is. 4) MD. principael.
5) K. hem versolaissen ende vermaken. B. rusten ende ergetsen e. vermaken.
6) P. ende hoe overbloeyende sijn t. 7) K. Dit is die wairaft. philosophie.
8) P. Dat is die grote meyster. 9) PG. trisoer. QD. tresoer.
10) KM. somma. Q. somma.
11) Q. oec dese nuwe wet, den mensce die in sonden verout was, daer maekt si.
12) P. bant den menschen ende drieghede. 13) KD. belooft.
14) KM. wreet hert e. wr. 15) Q. verbeiende.
16) D. want inden ewighen leven is waerachtighe salicheit sonder eynde. P. tot welker salicheit ons moet brengen die vader, die sone ende die heilige geest. Amen.
17) P. Die voerreden. Och wilt aensien die clare myn e. groetheit.

soetsten liefsten meesters Ihesus des warachtighen gods soen, hoe hi
hier inder werlt comen is te soeken ende te verlossen dat verloren
was, want hi ons armoede, broescheit ende crancheit wel kent, dat
wi vol alre ghebreclicheit sijn, dat wi bi ons selven wel vallen
113c moghen, mer dat || wi bi ons selven niet weder op en moghen staen,
noch uten sonden comen, noch totten duechden of goede werken
comen, noch tot ghenen goeden leven en moghen comen sonder sine
gracie ende ghenaden. Daer om en laet hi nemmermeer of ons te
vermanen, dat wi hem doch bidden willen om sijn gaven. Hi seit:
Biddet, men sal u gheven; clopt, men sal u op doen [2]. Dit is emmer
wel een goet heer, die ons selve vermaent, dat wi hem coenliken
bidden! Ende noch doet hi meer: hi formt [3] ons onse bede, recht
113d of hi ons advocaet waer, ende leert || ons, hoe wi bidden sullen, dat
wi niet connen en souden en haddijs ons niet gheleert. Hoe mocht
hi ons meerre vrienscap bewisen?

267. Die forme ende manyer ons biddens, die hi ons gheleert hevet uut
sinen ghebenediden monde, die scoen ende goet is, dat is dat pater
noster, daer seven beden in sijn, daer wi mede bidden onsen hemel-
schen vader; dat hi ons gheven wil die seven gaven des heylighen
geestes, ende dat hi ons wil verlossen vanden seven hoeft sonden [4])
ende dat hi die metter wortel mit allen uut den gaerde ons herten
114a trecken [5] || wil, ende planten weder in hoor stat die seven principael
duechden, die dese dootsonden contrarie sijn, als die alre wijste gaer-
dinier [6] of hofman, die is als ic voor gheseit hebbe [7].

Nu [8] is myn meyninge mitter hulpen des heilighen gheestes, dat ic u yerst segghen wil van den .VII. beden, die inden pater noster sijn, ende dan vanden .VII. principael duechden, die contrari sijn den .VII. hoeftsunden [9] der ic u hiervoer van gheseit hebbe. Die .VII. beden des pater nosters [10] sijn recht als .VII. suverliken meechden, die altijt gaen sceppen [11] uyt desen .VII. lopenden beken, dat is uutten gaven des heiligen geests, vanden levendigen barn, daer sy dese voerseide crude mede begieten, op dat si die vrucht des levens mogen draghen [12].

---

2) KB. inlaten of up doen. 3) GQK. formeert.

4) QD. dootsonden. 5) K. uutroden ende uuttrecken. 6) H. gaerdiniersterr.

7) AH. Amen. Hier eyndet des coninx summe ghemaket van enen groten clerc vander prediker orde. *Verder in roode letters:* Dit boec wort gheëyndet int iaer ons heren dusent vierhondert ende .XXXVIJ. op sunte Benedictus dach. AH. (114b) Och merket wel wat in dit boec staet. H. 1408 (*latere hand*). M. God si gheloeft. Amen. G. Deo Gracias.

8) *Wat er nu volgt tot* § 268 *komt slechts voor in* BQK. *Hier is de tekst volgens* B. *gegeven.* Nu willen wi mitter h. 9) QK. dootliken h.

10) K. desp. n. beginnen aldus (*hier volgt onmiddellijk* § 268).

11) Q. Sceppen ende putten. 12) Q. Deo gracias.

D. 90r *Hier[1] nae volcht die exposicie vanden pater noster, wattet bedudet of wat wij daer mede begheren als wijt segghen of als wijt bidden[2]).*

268. Een kint, datmen eerst ter scolen set, dat beghinsel sijnre leringhe is: pater noster. Die dan dese clergie wel connen wil, moet hem veroetmoedighen gheliken een kint, want alsulke scoliers worden gheleert vanden guedertieren meester Jhesu.

Dese clergie is die schoenste ende oerbaerlicste die wesen mach, diese wel verstaet ende onthout. Mer zommighe wanense wel verstaen ende connen, dier nye woert of en conden anders dan naden loep vander littere van buyten, dat nochtan guet is; mer luttel ist waert, ten si mit aendacht van binnen. Dese lesse is cort van woerden, lanc inder sentenciën ende inder glosen; lichtelic te segghen, mer sub-
269. tijlic te verstaen. Dit ghebet bovengaet allen ghebeden anders in waerdicheden, in cortheden ende in oerbaerlicheden. Die waerdicheit
90v is, dattet die zoen gods || ghedaen heeft tot god den vader. Het is die sprake gods uut den heiligen geest. Het is cort, om dat hem niemant ontsculdigen en sal te leren ende om dattet nyemant verdrieten en sal dicke te lesen ende gaern. Want god die vader hoert ons haestelic, als wi hem mit gueder herten bidden, ende hem en behaghet niet veelheit der woerden noch scone rymen. Want Sinte Gregorius seit: «Voerwaer, dat bidden en leit niet in dat schone spreken noch in popelinge der woerden mitten monde, mer in weninge ende in uutstortinge der tranen uut gueder herten». Dit gebet is oec oerbaerlic, wantet besluyt mit corten woerden aldat des menschen herte goets bidden mach, dat is dat een verlost werde van allen quade ende vervolt mit allen guede.

270. Pater noster[2]). »Vader onse die biste inden hemelen». Hier in sulstu merken, hoe dijn guedertieren voerspraec ende guedertieren meester Ihesus Cristus, die wijsheit gods, die weet alle rechten ende manieren vanden hove des hemelrijcs, ons leert wel te pleyten, wijselic, subtijlic, cortelic ende waerachtelic te spreken. Dit woert datstu segste,

---

1) *Hier begint het naar den incunabel* D. *afgedrukte gedeelte, vgl. de Inleiding.*

2) *Rood onderstreept in* D.

ist dattet wel verstaen wert ende vervolcht, sal di geven al dine begeerten. Want sinte Bernart seit: «Dat gebet datter begint opten zoeten naem «vader», geeft ons hoop te vercrigen al onse begeerten». Dit zuet woert «vader», dat alle dinc zuete maect, bewijst ons wat wi sculdich sijn te geloven ende openbaert ons wat wi doen sullen; ende
91r dese twe maken den mensche salich, indien dat hi te recht gelovet
271. ende dan duet dat hi sculdich is te doen. || Als wi hem nomen «vader», bekennen wi, dat hi is heer van der herbergen des hemels, capyteyn, begintsel ende fonteyn van allen gescepen creaturen ende van wien alle guet coemt. Aldus bekennen wi zine mogentheit. Ten anderen mael als wi segghen «vader», bekennen wi dat hi is een bescicker ende een regeerre der herbergen ende des ghesins, ende sonderlinge vanden kinderen, dats vanden menschen die hi ghescepen heeft na sijn gelikenisse, ende daer in wi bekennen sijne wijsheit. Ten derden mael is hi van rechte ende van naturen onse «vader», want hi mint dat hi gemaect heeft, als gescreven staet: «Hi is sochte ende guedertierne ende hi mint ende voedet sijne kinder ende duet hem haren oerbaer bet, dan si selve bekennen connen, ende hij slaetse ende castietse, alze misdoen, om haer profijt, als een guet vader, ende hij ontfancse guedertierlic alsi tot hem comen; ende daer in bekennen wi sijne guedertierenheit.

272. Aldus wert ons bewijst in dit woert dat wi segghen, «vader», sine moghentheit, sijn wijsheit ende sijn guedertierenheit. Oec wort ons bewijst in desen woerde, als wij segghen «vader», van onser edelheit, van onser scoenheit, van onser rijcheit. Wat mach meerre edelheit wesen dan wi sonen sijn also groten vaders, dats god? Meerre rijcheit en mach niet wesen, dan te wesen erfnamen van al dat hi heeft. Meerre schoenheit en mach niet wesen dan hem te gheliken, wies schoenheit bovengaet dat menschelike begrip ende oec der enghe-
91v len. Aldus wert ons bewijst in desen woerde «vader», dat wi sijn || zonen gods, ende daer in wort ons vermaent dat wi hem ghelikenen souden, als een guet kint gaern ghelikent sinen gueden vader: dat is dat wi wesen sullen starc ende mogende, stout ende vroem tot guet te doen, ende wesen wijs ende voersichtich, hoesch ende guedertieren, reyn sonder boesheit, als hi is, ende dat wi haten sullen alle die vuylicheit der sonden ende alle boesheit, als hi duet, op dat wi van hem niet vervreemt en worden. Dit woert dan, als wi seggen «pater noster», vermaent ons dat wi rechte zonen sijn ende dat wi sculdich sijn hem te geliken van naturen ende van gebots wegen ende van recht, ende dat wi hem sculdich sijn minne, eer, reverencie ende ontsich, dienst ende onderdanicheit. Nu peyns dan, altstu segste «vader», datstu biste een guet zoen en getrouwe, wilstu dat hi di si een guet vader ende sachtmoedich. Denct datstu des gheens zoen biste, die voer di inden strijt gegaen is. Nu sien wi hoe zuet dit woert is ende hoe dattet ons

vermaent te wesen eerbaer, vroom ende wijs, als wi sculdich sijn te wesen.

273. Het is een vraghe, waerom wi altoes seggen: vader onse, ende niet: vader mijn, ende: gif ons, ende niet: gif mi. Hier op wert geantwoert: Niemant en mach seggen «mijn» vader, anders dan die alleen die zoen gods is van naturen, sonder begin, sonder eynde ende één mitten vader. Also en sijn wi sijn zonen niet van naturen, mer om dat wi gemaect sijn na sijn gelikenisse; ende also sijn oec die heyden ende die saracinen; mer wi kerstenen sijn sine zonen
92r over mits graciën ende, alsmen in latijn seit, filij adopcionis. || Adopcio is een woert in des keysers recht: als een hoech rijc machtich man ghene kinder en heeft, so mach hi kiesen eens arms mans zone, op dat hi wil, ende make daer sijn soen of per adopcionem, dat is dat men houden sal voer sijn zoen ende hi sal sijn erf nemen ende besitten. Dese gracie heeft ons onse here gedaen buten onse verdienten, in dien dat hi ons gebrocht heeft totten doopsel, doe wi arm waren ende naect ende kinder des doots ende der verdomenissen. Als
274. wi dan seggen «vader onse» ende «geef ons», so begeren wi mit «ons» ende alle onse mede broederen, die overmits deser graciën vercregen sijn ende die sonen sijn der heiligher kerken ende des gheloves ende mit ons vercreghen sijn inden doopsel. Voert bewijst ons dit woert «onse» die guedertierenheit ende breetheit gods ons vaders, die liever gheeft veel dan luttel ende liever der menichten dan énen alleen[1]), van welken sinte Gregorius seit, dat gebet, dat gemeen geschiet, van meerder waerden is, geliken als die kaerse bet besteet is, die een heel zale vol volcs over licht, dan die enen mensche alleen licht. Dit woert dan «ons» vermaent ons, te geven lof van al onser herten vander graciën, die hi ons gedaen heeft bi welker wij geworden sijn sijn sonen ende sine erfnamen, ende dat wi zeer vyerichlic minnen souden onsen brueder Ihesum Cristum, die ons mit hem verenicht heeft in deser graciën. Dit woert «ons» vermaent ons dat wi sorchvoudelic in onser herten bewaren sullen den heilighen gheest die ons
92v een getuge is vander graciën, || dat is adopcio, als wi hebben sullen die erfnisse ons vaders, dat is die vruechde des hemels.

275. Dit woert leert ons ende seit ons, dat wi alle brueders sijn, groet ende cleyn, arm ende rijc, hoge ende lage, van énen vader ende van éénre moeder, dat is gods ende sijnre gelikenisse, ende dat nyemant den anderen haten en sal, mer minnen als brueders, ende dat die een den anderen helpen sal, als die leden des lichaems malcander helpen, ende bidden voer malcander, als sunte Iacob seit, want het is ons groet oerbaer. Want altstu dijn gebet duetste int ghemeen, so hebstu an al die gemeenscap der heiliger kerken deel

---

1) D. allen.

ende voer één pater noster datstu spreecste, so winster vijf dusent. Dit selve woert bewijst ons te haten drie dingen, als hoverdie, hat ende giericheit. Hoverdie set den mensche uter gemeenscap, want die hoverdie wil boven ander menschen wesen. Hat set mede die mensch uter gemeenscap, want die hatige benidet altoes den anderen. Die ghierige wort oec uter ghemeenscap gheset, want hi en can sijn dinghen niet int gemeen hebben, mer hi wilt al alleen hebben, ende hier om en sal dit volc gheen deel hebben an dat heylige pater noster. Dit woert «ons» bewijst dat god die vader onse is, ist dat wi willen, ende die zoen ende die heilige geest; dat is, ist zake dat wi bewaren sine gebode, als sinte Ian seit inder ewangeliën.

276. «Vader onse die biste inden hemelen». Wanneer ic segge: «die is inden hemelen,» so segghe ic twe dinghen. Gheliker wijs of ic seide:
93r «die coninc is te Parijs», ic segghe twee || dinghen: ic segghe dat hi coninc is, ende dat hi te Parijs is, des ghelijcs segghe ic dat god is, ende dat hi inden hemel is. Men vint in dat ander boeck der bibelen, dat god openbaerde Moyses ende seide hem: «Ganc in Egipten ende segghe den coninc Pharao doer mi, dat hi verlosse mijn volc, dat sijn die kinderen van Israhel, vanden dienste daer hijse in houdet». «Here», sprac Moyses, «ofmen mij vraechde hoe dijn naem is, hoe soude ic segghen?» God seyde: «Ic ben die ic ben.» Nu segghen die wise clercken ende die meesteren, dat onder alle die hoghe namen ons liefs heren dit die meeste is ende die voerbaerste, bij welcken
277. wij god best bekennen moghen. Want alle ander namen die spreken van sijnre guetheit, of moghentheit, of van sijnre wijsheit, dat hij dus is of al soe; dat is: hij is die alre beste, die alre schoenste, die machtichste ende veel ander guede manieren van spreken diemen van hem seit; dat nochtan niet en is vanden rechten wesen gods. Mer wij die sijn te grof [1]) te spreken van aldustanighen hoghen dinghen van god, diemen niet onderscheiden en mach. Een man dan diemen sijnen naem niet en weet, gheliker wijs alsmen seit: hi is coninc, hi is hertoech, hi is milde ende veel deser gheliker dinghen, bij welken men den mensche kennen mach, mer wij en segghen niet te rechte sijnen naem, alsoe seggen wij van god. Wi vinden veel namen
93v die ons || bewisen wie hi is, mer daer en is geen so proper als dit woert «is» dat ons bet duet verstaen ende subtijliker bewijst, in so veel als onse verstant begripen can. Want god is alleen die gheen die is, alleen ewich sonder begin ende sonder eynde. Dit en machmen van anders nyemant seggen. Voert so is hi alleen, want hi is god ende waerheit; hi heeft alle dinc gescapen, dat sijn alle creaturen die sijn, goet ende quaet, ende als Salomon seit: «Bi hem

1) D. die sijn wij zijn te g.

gherekent sijn alle dinghen niet ende te niet, ende te niet souden alle dinghen comen ten waer dat hijse onthielde mit sijnre crachten». Voert so is hi alleen geconfirmeert ende ghevesticht, want hi altoes is in enen wesen, sonder verwandelen, sonder vermoyen in enigher manieren, (als sinte Iacob seit: «Alle dingen sijn wandelbaer in wat staet datsi sijn»); want hi is ghehieten properlic «die is», want hi is voerwaer sonder gebrec, gestadich sonder verwandelinghe, ewich sonder beghintsel ende sonder eynde, want in hem en is gheen verscheiden.

278. Nu verstaet dit, dat geen dinc lichter te verstaen en is, dan dat god is; mer gheen dinc en is zwaerre te verstaen dan wat dinc dat god is. Daerom prise ic wel datstu niet te zeer en pijnste te ondersoken vanden wesen gods, want du mochste dwalen. Laet di ghenoghen mit datstu seyste: Lieve zoete vader die biste inden hemelen. Het is wel waer, hi is also wel over al ieghenwoerdich inder aerden, inder zee ende inder hellen, als hi is inden hemelen; mer men seit
94r dat hi is inden || hemelen om dat hi daer meest ghesien ende meest bekent ende meest ontsien ende gheëert is. Voert so is hi inden hemelen geestelic, dat is in die heilige herten die daer sijn hoech, claer ende reyn als die hemel is, want in sulken herten is hi gesien ende bekent, ontsien, gemint ende gheëert.

Nu hebben wi ghehoert dese vier woerden: «Pater noster qui es in celis.» Dat eerste vermaent di god te eren, dat ander god te minnen, dat derde god te ontsien, want sijn vader ende onse vader is altoes rechvaerdich ende onwandelbaer; dat vierde, di te bewisen, in dien dat hi so hoge is ende du so laghe, ten si datstu vroem biste ende manlic, du en sultste niet comen tot sijnre woninge. Dat eerste woert bewijst ons die lancheit sijnre ewicheit, dat ander die mildicheit sijnre caritaten, dat derde die diepheit sijnre duechden ende dat vierde die hoecheit sijnre mogentheit. Die dese vier achterhaelt hadde, sonder twifel hi soude salich wesen!

279. Die gave der wijsheit[1]). Nu hebste gehoert die prologe vanden heyligen pater noster, die is gelijc een intreden van eenre steden. Och here god, die wel conde singen dat liedekijn, wat soude hi daer zoeter noten in vinden! want sonder twifel in dien sange, die die wijsheit gods gemaect heeft, die gene die die vogelen leert singen, sijn veel scoenre ende zoeter noten. Sonderlinge sijn in desen sange seven noten, dat sijn zeven gebeden, die verwerven die zeven gaven des heilighen[2]) geests, die welcke uutroden die zeven hoeftsonden
94v uter herten || ende plancten daer in die seven duechden, bi welken men coemt tot achte salicheden.

---

1) *Rood onderstreept in* D.

2) D. heilihen.

280. Van desen seven gebeden maken die eerste drie den mensche heylich, also veel als hi mach wesen in deser werlt. Die ander vyer maken volmaectelic rechtvaerdich die heilicheit des menschen, die gemaect is naden beelde der drievoudicheit in drien dingen die inder zielen sijn, als memori, verstant ende wille. Daer wort die ziel volcomelic in gherenicht inden wille, volcomelic verlicht inden verstande, volcomelic ghevest in god ende mit god inder memoriën. Ende hoe die ziel overvloeydigher ontfanghet dese drie gaven van gode, hoe si meer genaect sijnre natuerliker schoenheit, dat is die gelikenisse des vaders ende des zoens ende des heiligen gheests. Dat is als god die vader die vesticht inder memoriën, die zoen verlicht inden verstant ende die heylige geest reynicht inden wille. Dese drie dingen leren wi in die drie eerste gebeden vanden pater noster, als wi seggen: «Sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra.»

281. Wi openbaren tot onsen guedertieren vader hoeschelic onse overste begeren dat wi altoes hebben souden, dat is dat die name gods si geheilicht ende gevest in ons als wi seggen «Sanctificeter nomen tuum», dat is te seggen: «Here, dit is onse overste begeren, dat dijne heylige naem ende dijn goede geruchte ende dine bekenninge si gevesticht in ons!» In desen eersten gebede begeren wi die eerste ende
95r principaelste gave || des heiligen geests, dat is die gave der wijsheit. Dese vestighet des menschen herte in god ende voechtet so mit hem, dattet daer niet of keren en mach. Wijsheit is inden latijn so veel gheseit als smakende wetentheit, ende mitten «smakende» gevoeltmen die zueticheit gods, recht alsmen die zueticheit des wijns bet
282. smaect dan men die gevoelt biden gesichten. Mer op datmen te bet wat verstaen mach wat te seggen is «Dinen naem si geheilicht[1]) in ons,» so sulstu weten, dat dit woert «gheheilicht» is so veel gheseit als ghewiet ten dienste gods ende gevesticht. In vier manieren heilicht die gheest der wijsheit dat herte der menschen. Ten eersten reynicht hijt ende purgeertet, recht als dat vyer purgeert gout. Ten anderen mael trect hijt vander aerden, dats van alre aertscher minnen ende vleyscheliker toeneyginge ende duet hem comen tot een verdriet van al dat geen dat hi te voren plach te minnen, recht als die, die ghewoen sijn des guets wijns, walghet vanden water. Ten derden male verweect hijt in bloede, want hi settet in so vyerigher minnen ende zueter devociën in Cristo Ihesu, dattet anders niet en peynset dan om hem ende om sijnre passiën. Het is so gheverwet ende doer droncken mitten duerbaren bluede Ihesu Cristi, dat hi uut gestort heeft om sijnen wille, als een soppe van wermen brode diemen steect inden wijn. Dit is een nyewe doopsel, want vormen ende

---

1) D. geheilieht.

dopen is één dinc. Ten vierden mael vesticht hijt so in god, dat geen
95v dinc hem daer || of verscheiden en mach, noch ghene sorchvoudicheit, ende settet soe, dat hem niet en lust te peynsen dan om god ende hem te dienen ende te minnen, recht als een kerke ghewiet wort totten dienste gods, want anders en soudmen daer niet doen dan den
283. dienste gods. Nu wilt dan seggen: «Dijnen naem si gheheilicht in ons,» dat is: verleen ons die gave der smakender wetenheit, dat wij overmits hem soe purgeert worden ende ghereinicht van alre vuylnisse ende droncken inder minnen, dat ons alle ander zoeticheit bitter sij, ende dat wi so ghewiet worden ten dienste gods, dat wi tot ghenen anderen dinghen sorghe en hebben; niet alleen dat wijt hier begheren, mer oec mit hem te regneren ende vernyewet te worden ende ghedoept inden bluede Ihesu Cristi overmits devocie ende vyericheit der minnen, bi welken die name des vaders also ghevesticht si in ons, dat hi si onse vader ende wij sijne sonen ende erfgenamen; so ghevest, dat ons gheen dinc en moghe of brenghen van deser ghevesticheit noch van deser gracie. Het is een zeer grote gracie gods, als die wille so gewortelt is in god, datse niet ghebughet en mach worden mit enigher becoringhe. Het is noch meerre, als si soe ghevestich is inder minnen ende so droncken vander zoeticheit gods, datter gheen solaes noch gheen troest en is ten si van hem. Dan is eerst dat herte volcomeliken ghevesticht, als die memorie so is ont-
96r steken in god, datsi || anders niet en denct dan om hem. Dan mogen wi seggen: «Sanctificetur nomen tuum», «Here, dinen naem si geheilicht in ons!»

284. Die gave des verstants[1]). «Adveniat regnum tuum.» Dat is tander gebet vanden pater noster, in welken wi bidden dat dat rike gods come in ons. Onse here seit inder ewangeliën tot sinen discipulen: «Dat rike gods is al rede in u.» Nu merct hoe dit wesen mach, als god geeft grote gracie, diemen hiet die geest der verstandenisse, in des menschen herte. Recht als die zonne ofduet alle duysternisse des nachts ende te niet maket al die wolken ende die misten des ochtenstonds, also maect dese geest te niet alle duysternissen des herten ende openbaert den mensche sine sonden ende gebreken ende die gestubben die sonder getal[2]) sijn, recht als dat schijnsel der zonnen openbaert al dat stof dat inden huse is. Voert so en openbaert hi hem niet alleen dat in hem is, mer oec dat onder hem is, dats die helle, ende dat boven hem is, inden hemel, ende dat omtrent hem is, dat sijn alle scoen creaturen die alle gode loven

1) D. verstäs. *Rood onderstreept en zoo ook de verdere door mij gespatieerde opschriften.*

2) D. gettal.

ende geven een getuych hoe guet ende hoe groet dat god is ende hoe zuet dat hi is; ende hoe hi die creaturen claerre siet, hoe hi god
285. meer begeert te sien. Mer als hi dan siet, dat hijs niet sien en mach, noch waerdich en is te sien, dan verwarmt hem dat goede ghetrouwe hert ende hi crijcht een vertoorninge sijns selfs ende bedruct hem ende begint te suchten ende te kermen ende ingaet in sijn herte. Daer vint hi so veel sonden ende gebreken van werken, van gedachten
96v ende van quaden wille, dat hi hem vertoornt ende bedruct ‖ ende heeft een mishaghen sijns selfs. Dan begint hi sijn hart te reynighen ende werpt uut alle vuylnessen, die hem benamen dat ghesichte gods, ende duet waerachtighe biecht. Als hi dus langhe ghekermt heeft ende heeft alle vuylnesse uut gheworpen, soe vint hi vrede ende rust, solaes ende blijscap, soe groet, dat hem alle die werelt dunct een helle te wesen biden vrede ende rust die hij vint in sijnre herten. Dit begheren wi als wi segghen: «Adveniat regnum tuum», dat is: lieve vader, verleen ons dat dijn heilighe gheest ons wil verlichten ende reynighen ende purgeren onse herten, datse waerdich sijn god te sien. Want dat is dat rike gods te hebben in ons, ende daer omme seit onse here inder ewangeliën: «Dat rike gods is ghelijc enen scat inden acker verborghen,» als in des menschen herte, dat meerre is dan al die werlt.

286. Die gave des raets. «Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra.» Dit is dat derde ghebet vanden pater noster, in welcken wi onsen hemelschen vader bidden dat sijn wille si ghedaen in ons, alsoe si ghedaen wert inden hemel, daer anders niet ghedaen en mach werden dan dat god wil. Dese gebede en moghen wi niet vercrighen, wi en moeten hebben die gave des raets, die is die derde gave des heilighen gheests, dat die ons leere sijnen liefsten wille ende ommekeer onsen bosen verkeerden wille ende vastmake die inden sijnen, also
97r dat in ons en sij noch eygen ‖ ghedacht noch eyghen wille, mer alleen die sine, ende die alleen vrouwe si ende doe in ons al dat si wil, recht als mit sijnen enghelen inden hemel, die altoes sijnen wille doen sonder ommesien ende sonder weder segghen.

287. Nu hebben wij ghehoert die eerste drie ghebeden vanden pater noster ende sijn die hoechste ende die waerdichste. In die eerste begheren wi die gave der wijsheit, in die ander die gave der verstandenissen, in die derde die gave des raets, als voerscreven is. Dese drie en begheren wi niet daer omme, dat wijse volmaect sullen hebben inden sterfliken leven, mer wi gheven te kennen onsen vader onse begheerte, die sijn of wesen souden daer toe, dat dese drie eerste gebeden souden wesen in ons vast ende volcomen inden ewighen leven. Die vier nacomende spreken anders, want wi spreken daer in

tot onsen vader ende segghen: Gheef ons, Vergheef ons, Bewaer ons ende Verlos ons. Ten si dat wi van hem hebben dese vyer ghebeden, so sijn wij doot in deser werelt, want si sijn ons noot in desen sterfliken leven.

288. Die gave der stercheit. «Panem nostrum cotidianum da nobis hodie.» Seer wel leert ons onse guede meester oetmoedelic ende wiselic, als hi ons leert segghen: «Lieve vader, gheeft ons huden onse dagelixe broet.» Wat mach die sone min bidden van sijnen vader dan alleen broet, sonder meer, om dien dach over te liden? Hi en
97v begheert ghene overtallicheit, | noch wijn, noch vleysch, noch vissche, mer alleen broet; niet te iaren, mer dien dach mede over te liden. Dit schijnt alte cleynen dinc te wesen dat wij begheren. Mer voerwaer, wi begheren grote dinghen! Want alsmen begeert van enen abt dat broet eenre abdiën, so begheertmen die bruderscap ende tgeselscap ende tgherecht ende alle die guede vanden huyse. Aldus ist: wien dat broot ghegheven wort, die heeft bruederscap ende gheselscap
289. ende mededeel an alle die guede die inden hemel sijn. Dit is dat broet des gebenediden convents, dat broet des hemels, dat broet der engelen, dat broet der ghenoechten ende dat broet des ewich levents, want het ghevet leven ende het bewaert dat leven sonder sterven, van welken die ewighe waerheit seit inder ewangeliën: «Dit broet is die rechte spise, want het verdrijft allen hongher ende versadet den mensche alsoe dat hi ghenoech hevet». Dat en duet geen ander spise. Want du neemstet inden heilighen sacrament des outaers, daerstuut eten soudste haestelic ende gulselic, als die scrifte bewijst, recht als die verleckerde die goede spijse duet, die hi somtijt in schiet sonder kauwen; dat is te segghen: du sultste nemen dese spise mit soe groter vyericheit dijns herten ende mit so groter begheerten sultstuse in schieten sonder cauwen; dat is slechtelic te geloven, dattet is dat waerachtich lichaem Ihesu Cristi, dat leven ende die godheit te
98r samen, sonder te ondersoeken ‖ hoe dat gheschien mach, want god
290. can meer doen dan du verstaen conste. Item so salmen dese spise eten ende edercauwense als die os dat gras, dat is datmen zuetelic ondersoeken sal alle die perticulen ende alle die guetheit ons liefs heren ende al dat Ihesus gheleden heeft inder aerden om onsen wille, so vintmen dan die rechte smaec van deser spisen, want si maect dan soe grote minne ende begheerte ghenoech te doen ende al te liden datmen liden mach om sijnen wille ende meer dan een liden mach. Ende dit duet al die crachte van deser spisen, want dit is dat broet datter vertroest ende starct dat herte daer toe dattet vroem si te liden ende grote dinghen te doen om die minne gods. Dit en mach niet wesen sonder die vierde gave des heylighen gheests, dat is die gave der sterckheit, die wapent den ridder gods ende doeten loepen

ter merthelien eede doeten lachen inden tormenten. Nu moghestu
merken, als wi begeren dit broet, hoe hoeschelic wi dan begheren die
gave der starcheit, want recht als dat uutwendige broet onthout dat
lichaem, also maect dese gave die ziel starc, dat is therte, te liden
291. ende grote dinghen te doen om gods willen.

Dit broet hieten wi onse[1]), want het is van onse deech. Ghebe-
nedijt moet wesen dat wijf die vanden haren daer toe gedaen heeft
die blomen, dat is Maria, die moeder gods! — Het is oec ons, want
98v om onsen wille ist gebacken ende geroost; gebacken || in dat heylighe
lichaem Mariën, geroest in die panne des cruces. Dit heeft hi ghe-
daeen om dic grote minne tot ons. Dits dat biscuut daermen dat scip
der heyligher kerken mede provandet om over te varen dese grote
zee der ghebrecliker werelt. — Het is oeck onse[2]), want Jhesus Cris-
tus, die alre milste, heeftet ons ghelaten in sijnen oerlof nemen ende
tot sijnen lesten testament als voer den costelicsten scat die hi ons
gheven mochte, ende hi heeftet ons bevolen te bewaren om die minne
van hem ende dat wij daghelix daer of eten souden in sijnre ghe-
huechnisse. — Het is oeck voerwaer ons, want nyemant en macht
ons nemen ons tsondanckens.

292. Wie hietent onse dagelixe broet, want het is die dagelixe distribucie
ende delinghe, die god sijnen kanoniken geeft, die alle daghe sijnen
dienst doen ende singhen sijne ghetiden, dat is allen gueden herten
die waerachtelic alle daghe doen ghehoechnisse sijnre passiën. Dat
grove van deser provande dat nemen wi nu in tot onsen ouxt, mer als
wij inden hemel coemen, daer sullen wijt sien onbedect in sijnre
schoenheit al sulc alst is. — Het is daer omme daghelics ghehieten, want
alle daghe soudement waerdelic nemen vanden outaer als die pries-
teren doen, overmits rechten gelove. — Dit broet is costelic ende zeer
edel ende zeer wel bereit. Het is een coninclike spise, in welken sijn[3])
99r alle manieren van ghenoechtlicheden ende van alre gueder smaken. ||
Ten is gheen spise der buven of der kaerlen, noch den honden te
gheven, mer den edelen wel gheboren hoechschen ende reynen her-
ten, dat is den herten wel gheboren overmits graciën, edel overmits
293. gueden leven, reyn overmits waerachtigher biechten. — Van sijnre
cracht spreect sinte Matheus inder ewangeliën ende hetet broet over-
substantilick, wantet boven gaet alle substanciën ende alle creaturen
in crachten, in waerdicheden ende in alle maniren van duechden.
Niemant en mach bet bescriven dan diet hiet oversubstantilic. Daer
om is een spise oversubstantilic, want daer genoech substanciën ende
voetsel in is; ende om dat in dit broet meer crachten ende voetsels is
dan men dencken mach of segghen, so scrijfmen dit broet te wesen

---

1) D. onse vleysch want.   2) D. onse vleysche want.
3) D. si.

oversubstantilic of overweselic. Dit broct begeren wi van onsen vader
als wi bidden, dat hijt ons gheve huden in desen dage, om te blide-
liker te verwachten onse loen, dat is den penninc die hi gheeft sine
wercluden ter verspertijt, dat is inden eynde ons levens.

294. Die gave des consts. «Et dimitte nobis debita nostra sicut et
nos dimittimus debitoribus nostris.» In desen ghebede begheren wi
van onsen hemelschen vader dat hi ons wil vergeven onse misdaet,
als wi doen den ghenen die ons misdaen hebben, van welken wi
aldus seggen: «Lieve vader, scelde ons quijt onse scult, als wi quijt
scelden onse sculdenaers.» Onse sculden dat sijn onse sonden, die
99v wi ‖ geborget hebben op onser zielen, want dat is dat beste pant dat
wi in onsen huse hebben. Want een sondaer mit eenre dootsonde, die
so schier gedaen wort mitten consente, of mitten werc volbracht,
comt tot so groten woker, dat hijs geen macht en heeft te betalen.
Voert so is hi god also grote beteringhe sculdich dat hijs geen macht
en heeft te betalen. Want in al sinen leven, al leefde hi oec dusent
iaer of meer, so en mochte hi niet volmaectelic voldoen voer een
dootsonde, waer dat saec dattet god na sijnre rechter rechtvaerdicheit
295. rechten woude. Daer om moeten wi lopen te hove der ontfermher-
ticheit, ende roepen genade ende eyschen quitancie, want naden recht
des hoves des rechtvaerdicheit so soude die sondaer veroerdelt werden
totter ewiger verdomenisse. Daer om leert ons onse guedertieren
meester Ihesus Cristus te begeren vergifnisse ende quijtsceldinge, dat
onse guedertieren vader, die milde is sijnre genaden ende gaven,
ons wil vergheven onse misdaet. — Mer sich wel watstu bidste alstu
segste: «Vergif ons onse misdaet, als wi den ghenen doen, die teghen
ons misdadich sijn». Want die gheen die sijn pater noster spreect ende
inder herten enighe wangonst of hat of nijt heeft, die bidt teghens
hem selven, want hi bidt god dat hi hem niet en vergeve ten si dat
hi vergeeft. Hier om, alstu dijn pater noster spreecste tot god die
dijn herte siet, so vergeef alle wangonst ende doch uut dijn herte
100r alle toren ende nijt, anders waer dijn gebet meer ‖ teghens di dan
296. mit di. Ende dunct di dit te starck of te zwaer wesen, te vergheven
den ghenen die di haten of quaet willen of die di misdaen of misseit
hebben, soe denct dat god dijn here vergaf sijnen doot den ghenen
die hem cruysten ende bad daer voer sijnen hemelschen vader, om
di exempel te gheven, te vergheven den ghenen die di misdaen hebben
ende bidden oeck voer hem dattet hem god vergheven wil ende noch
meer. Du sultste hem te helpen comen, ist dat hijs te doen heeft.
Als god inder ewangeliën seit: Ten is gheen groet dinc, noch grote
verdiente voer god, den ghenen guet te doen, die ons guet doen,
ende den ghenen te gheven die ons geven, of dat wijse lief hebben
die ons lief hebben, want dat doen heyden, sarracinen ende ander

sondaren; mer wi, die sonen gods sijn overmits dat gelove ende gracie ende sijn ghenoemt na Cristum sine erfnamen ende mit hem[1] hebben willen sijn ewige rijc[2], sullen malcander vergheven die een den anderen ende minnen[3] onse vianden ende bidden voer hem ende doen hem guet, hebbe sijs te doen ende wijs vermoghen, alst ewan-
297. gelium bewijst. Aldus sullen wi alleen haten die sonden ende minnen haer personen, die naden beelde gods ghemaect sijn[4]; recht als die leden eens lichaems malcander minnen ende verdragen, ende al waert bi avonturen dat dat een lit den ander quetste, dat ander en soude dat niet wreken. Daer om want wi leeden ééns lichaems sijn, Ihesu
100v Cristi, als die apostel seit, soe sullen | wi malcander minnen ende ymmer niet haten noch scadelic wesen. Ende wie anders duet, die is manslachtich ende duet hem selve, als die scrift seit: Die zommighe leest sijn pater noster, het waer beter dat hi zweghe, want hi ver-
298. maent dat oerdeel tegen hem selven. — In desen gebede begeren wi een gave des heylighen geestes, dat is die gave des consts, die duet de mensche bepensen ende constich wesen. Deze geest leert hem wie hi is, in wat wesen hi is, waer hi coemt, waer hi gaet, wat hi gedaen ende misdaen heeft, hoeveel hi geborget heeft ende hoe veel hi sculdich is. Als hi dan siet dat hi niet en heeft mede te betalen, dat maect desen geest versuchtinge ende claghinge ende genade roepende tot god en seggende: «Here, vergif mi mijnen scult, want ic bin di also veel sculdich om dat quaet, dat ic ghedaen hebbe, ende om dat guet, dat ic versumet hebbe, ende om dat guet, datstu mi ghedaen hebste, dat ic also qualiken gebruuct hebbe ende also qualiken di daer of gedient hebbe! Daer om, lieve here, want ic niet en hebbe mede te betalen, so verghif mi dat ic sculdich bin!» — Wanneer dese gheest den mensche aldus verlicht heeft ende sine ghebreken kent, so werpt hi uut sijn herte alle wangonst ende vergeeftet al dat hem misdaen is. Ende en is hem niet misdaen, hi is doch inden wille te vergheven, waert dat hem yemant misdede. Dan so mach hi wel segghen: «Lieve vader, vergif ons onse misdaet, als wi den ghenen doen die ons
101r mis-||daen hebben!»

299. Die gaef der goedertierenheit. «Et ne nos inducas in temptacionem.» Die mitten heeten water ghebroeyt gheweest heeft, die ontsietet. Also die ghene die in sonden geweest heeft; als die sonde hem vergheven is, soe is hij veel te oetmoedigher ende veel meer ontsiet hi ende heeft anxt voer becoringe. Daer omme bidde ic den ghenen dien god sijn sonden vergheven heeft, dat hi hem hoede voer weder vallen ende segghe aldus: «Lieve guede[5] vader, en leide ons niet in

1) D. hem te hebben. 2) D. ewigerijc. 3) D. minne.
4) D. si. 5) D. genade.

becoringhe». Die duvel dat is die becoringhe, want dat is die dienst daer hij mede te hove dient, die ridderen gods mede te proven. Ende en waer ons die becoringhe niet oerbaerlic ende guet, god, die alle dinck tot onsen oerbaer doet, en hengede niet datse gheschiede; mer, als sinte Bernaerdus seit, «als die tempteerre ons slaet op onsen rugghe, so smedet hi ons cronen der gloriën». Die duvel becoert den mensche sonderlinge daer om, op dat hij hem trecke van der minnen gods. Daer om bat sinte Pauwels sinen discipulen, dat si vast wesen souden inder minnen gods als een toorn, ghewortelt als een boom opten velde, alsoe dat ghene becoringe hem omme en worpe of neder
300. en dede vallen. In desen gebede begheren wi die hulpe gods in onsen stride ende die gave der guedertierenheit, dat is een gracie die dat herte bedouwet ende maect sacht ende guedertieren ende duetet spru-
101v ten ende veel vruchten voert brengen der gueden werken || van binnen ende vestiget sine wortelen in die aerde der levender. Dat is gheliken enen gueden ademant, diemen mit ghenen hameren breken en mach. Als wi dan segghen: «Et ne nos inducas in temptacionem», «Lieve here, bewaer onse herte overmits die gave des heylighen gheests so vast, dattet mit gheenre becoringhe en bughe,» wi en bidden niet dat wi niet becoort en sullen worden, want dat waer een sotte ende een scandelike bedinghe, recht of die zone eens guets heren, die nyewelic ridder gemaect ware, sijnen vader bade dat hi hem behoede
301. ende ontsculdichde dat hi te stride niet en quame. Wi sullen wel willen becoort wesen, want het is onse oerbaer in veel manieren; want wi sijn te scamelre ende ontsien meer ende wi sijn wiser ende vromer ende bet gheprooft, want, als Salomon seit, «Wie niet becoort gheweest en heeft, die en mach niet te recht weten dan recht of hi hadde horen segghen vanden strijt van Troeyen», want hij en mach hem selven niet bekennen, hoe starck hij is ende hoe veel ende hoe groet sijn viande sijn, noch hoer subtijlheit, noch hoe trou dat god is sijnen vrienden te helpen in haren node teghens die sonden ende ieghens alle gebreke daer hijse dicwijl in waer neemt. Ende om alle dese redenen en soude hi god nymmer meer te rechte connen minnen noch dancken van sijnen gueden. Mer wi bidden hem dat wi [1]) niet in
102r en gaen inder becoringhe, dat is dat wi niet en consenteren. || Mer wat onser is, alle sijn wi alsoe laeu, dat wij niet en souden moghen een ure des dages ontgaen die aenvechtinge des viants sonder die hulpe ons liefs heren. Ende als ons die ghebreect, so vallen wi, ende als hi ons helpt, wedervechten wi ende verwinnen. Ende daer omme seggen wi: «Lieve vader, en leyde ons niet in becoringhe», dat is, «en ghehenghe niet dat wi geven consente».

---

1) D. hi niet in en gaen.

302. Die gheest der anxt gods. «Sed libera nos a malo.» Sinte Augustijn seit: «Sonde, dat is quaet te doen ende dat guede te versumen». Mer al dat guet, dat een mensche duet, ende alle die gaven, die hi vercregen heeft, pijnt die hoverdie te quisten ende te niet te maken ende te ontreynen. Daer om, als god die mensche gegheven heeft al dat hij begeert inden voerscreven ses gebeden, dan ist recht noot dat hi hem verlos van den quaden geest ende van sijnen stricken. Daer om coemt hi ten lesten mit desen ghebede, als een achter hoede ende seit aldus: «Sed libera nos a malo», dat is te seggen: «Verlos ons vanden quaden», dats vanden duvel ende van sijnen stricken, op dat wi ymmer niet en verliesen overmits hoverdiën dat guet dat ons god ghegheven heeft. In desen gebede begeren wi dat hi ons geve die gave des heilichs ontsichs ende des anxts, bi welken wi moghen verlost worden vanden bosen geeste ende van allen quade ende van allen sonden ende van allen ghebreken in deser werelt ende inder aerden. Amen.

102v Nu hebste ghehoert watmen pleech te noteren op ‖ desen sanck, die god selve ghemaect heeft, dat is dat pater noster. Sich daer omme wel toe, datstu dien [1]) wel duetste singhen in dijnre herten, want duetstuut, di salre groten oerbaer of comen.

---

[1]) D. dan.

303. Naden zeven ghebeden, die begrepen sijn inden pater noster, hebben wi wille te spreken ter groter reverenciën so hogher materiën, als vanden heilighen gaven des heiligen gheests, als hi selve bewijst, ende sullen eerst segghen, welc die gaven sijn ende waer omme si sijn gheheten gaven ende gaven des heylichs geests, voert, waer omme datter zeven sijn ende niet meer of min, ende voert van dat goet datsi ons doen.

Het is een hoesheit ende een manier, so wanneer een rijc oerbaer man ende edel coemt tot sijnre bruyt, die hi mit alre herten mint, dat hi haer brenct van sijnen yuwelen. Ysayas die propheet seit inder scrifturen vander glorioser brulochten, die gemaect waren inden lichame der heyliger maget Mariën, doe die zoen gods in haer daelde ende trouwede onse suster, dat is onse vleysch des menscheliken gheslachtes. Hi vertelt ons vanden iuwelen ende vanden schonen gaven, die hi met hem brocht om te gheven sijnre bruyt, daer di propheet aldus seit: «Vander wortel van Yesse sal hi opstaen ende
304. uutgaen, een ruede, die draghen sal die blome van Nazareth». Dat is te seggen: die alre groetste minne des grootsten brants der minnen
103r van hem sal u coemen, een ruede, die || dragen sal die blome der blomen (Nazareth is so veel te seggen als een blome, Yesse dats een brant), ende op dese blome sal rusten die heilighe gheest, die geest der wijsheit ende des verstants[1]), die geest des raets ende der starcheit, die geest der const ende der guedertierenheit ende die geest der vresen gods. Dit sijn die graciën, dier[2]) hi vol was vander tijt, dat hi ontfanghen was in sijnre moeder lichaem. Recht als die grote zee van allen wateren, zuet ende sout, inhout, van welken hi bedouwet alle die werelt, aldus was hi, seit sinte Iohannes, vol van graciën ende waerheden, ende van sijnre plantinge ontfangen wi dese zeven geesten.

305. Dese seven gaven ontfangen wi inden doopsel. Mer recht als die lichaemlike gracie, die god gheeft den kinde in sinnen, in duechden, in starcheden ende in anderen dingen, die hi hem geeft na sijnen wille, enen ygeliken van cleynen tot groten, recht als dat kint wast ende op comt, — alsoe ist in desen geesteliken graciën, nae dien dat een mensche voertgaet in duechden ende bereit sijn herte tot god, na dat hem god gracie gheeft; ende in hem openbaren dese gaven

1) D. verstäs. 2) D. die.

mitten werken, die een int een ende die ander int ander, nae dat die wille des heilighen gheests is, diese[1]) uutspreidet nae sijnen wille, als sinte Pauwels seit. Alsoe beginnen in ons sine graciën, als die crachten, int lage, ende climmen int hoge, dat is vander vresen totter wijsheit (want vrese is dat beginsel der wijsheit[2]), seit David. Mer
103v in hem waren altoes dese graciën ende duechden vol sonder maet); || ende daerom[3]) setse die propheet di laechste voer ende een ygelike gave nader oerde haerre waerden, recht als si gheset sijn inden zeven voerseyden ghebeden nae ordinancie haerre waerdicheit die hoechste voer ende die lagheste achter.

306. Dese graciën hieten wi gaven om drie reden. — Die eerste reden is om haerre duechden ende waerdicheit. Waert sake, datmen gave uut eens conins hof eens kints rock of een arm mensche een scuttel erweten, dat en waer gheen dinck datmen hieten soude mit recht eens conincs gave, om die cleynheit der ghiften. Daer omme hiet sinte Iacob alle ander gaven, die god tijtlic gheeft, niet gaven, mer gaefkijns[4]), want si sijn wandelbaer ende verscheydende; mer dese gaven hiet hi volmaecte gaven, want hi en gheeftse nyemant, hi en gheefter hem selven mede. — Die ander[5]) reden is, want die ander graciën ende gaven sijn ons gheleent te gebruken in desen leven, mer dit sijn die rechte gaven sonder weder nemen ende sonder verliesen, want als ons die ander begheven sullen, so sullen dese blijven. Si sijn oeck te recht ons, want wi en moghense teghens onsen wile
307. niet verliesen, als wi die ander moghen. — Die derde reden ende die principaelste is, want si sijn ons ghegheven puerlic uut minnen, want als die ghever aensiet sijns selfs bate, so en ist gheen ghifte, mer het is comenscap; ende als hi daer of verwacht enighe gonst of
104r duechde of huyer, soe en ist ghene gave, mer het is scult te betalen; mer als die gave coemt puerliken ende principaliken uut minnen sonder enige bate daer of te verwachten, so ist eerst een gave gehieten. Daer of seit die philosoeph, dat gave is gevinge sonder weder geven, dat is sonder enich na dencken of enige gonst daer of te verwachten. In dustanigher manieren gheeft god dese gaven, puerlic om die liefte tot ons ende om te vercrigen onse liefte ende onse herten tot hem, ende hier om hieten si gaven.

308. Maer waer om dat si hieten gaven des heylighen gheests, meer dan des vaders of des zoens, want al haer gaven gemeen sijn, dat is om twee[6]) redenen. — Die een is: als die werken[7]) der moghentheit toe gesciet sijn den vader ende die werken der wijsheit den soen ende die

1) D. dat hise. 2) D. dat beginsel seit D. 3) D. Ende setse.
4) D. gaeftkijns. 5) D. anderr. 6) D. drie.
7) D. werken die der.

werken der guedertierenheit den heiligen gheest; want guedertierenheit is, als sinte Dyonisius seit, een hem selven te geven[1]); mer waert, dat yemant yet gave, dat hem niet en coste, dat en waer ghene grote guetheit; mer om dat die heylighe gheest in desen zeven gaven hem selven uutstort in onser herten, seit sinte Pauwels, als mit zeven conduten, daer om hieten si properlic gaven des heylighen gheests, want hi is die fonteyn ende si sijn die conduten. — Die ander reden is, omdat die heilighe gheest properliken ghehieten is die minne, die is tusschen den vader ende den zoen, ende minne is die principaelste ende die properste gave, diemen geven mach, diese
104v te rechte geeft, boven allen anderen gaven, || ende sonder dese en mach geen ander te recht gave geheten wesen; daer omme is die heilighe gheest properlic die gave ende die ghever, want hi ghevet hem selven tot een yghelic.

309. Dese zeven gaven gheeft hi om te vestigen onse herte tot sijnre minnen, also dattet si waerachtich, vast ende reyn. Dat is in tween dingen: als dat si den mensche doen dat quaet scuwen ende dat guet doen. Dat quaet te scuwen leert ons die gave des anxts; ende die ander ses dat guede te doen. Die gave des anxtes is thoeft vander groter codden der sentenciën gods ende der pijnen der hellen, die hi altoes bereit ende op gheheven heeft; het is die wachter des casteels, die niet en slaept; het is een serpent, dat verslint alle die cruden des hoves; het is een tresorier, die den toren bewaert ende al dat guet, datter in is. Die ander ses doen ons dat guet doen.

310. Du sultste weten, dat recht als die claerheit der sonnen, die wi mitten oghen sien, gheeft[2]) licht der werelt ende cracht ende moghentheit alle dinghen, dier wassen ende leven, also verlicht die heilighe gheest inder aerden alle die ghene, die in graciën sijn. Ende recht alser drie staten sijn inden hemel, die een alre hoechste, die ander midden, die derde laechste, — die hoechste staet is ghelikent biden ghenen, die vanden rade des conincs sijn; dese sijn altoes mit god, meer dan die ander, ende horen ende sien hem in sijne heymelicheit; —
105r die middelste sijn gheliken die || baronen ende baeliuwen, die regeren ende bewaren dat conincrijc; si gaen ende comen ende si volbrengen, dat den raet hem beveelt te doen ende dat inden genen, die vanden laechste state sijn; — ende dat sijn als sarianten ende officiers, die diensten hebben ende doen die diensten ende bootschappen alsmen hem beveelt — in deser manieren sijn oec drie staten der kinderen gods inder aerden, die die heilighe gheest leert ende stuert, als sinte
311. Pauwels seit. Die een sijn, die inder werelt sijn ende leven naden

---

[1]) D. Want hi is selve die guedertierenheit Als sinte dyonisius seit. Een hem selven te geven.

[2]) D. gheefst.

gheboden gods ende na datsi horen ende sien van horen prelaten. Die ander staet is inden ghenen, die uter werelt sijn ende sijn god so na ende sien hem also veel, alsmen sien mach in desen leven, ende hebben haer conversacie inden hemel ende haer lichaem inder aerden ende haer herte mit gode. Die derde sijn vanden middelsten staet; die regeren hem selven wel ende ander lude mede ende leven naden rade der ewangeliën ende niet alleen naden ghebode gods.

312. Dese drie manieren van menschen wiset die heilighe gheest ende stuertse mit desen zeven gaven ende mededeelt hem sine gracie een yghelic na sijnen wille, als Paulus seit. Die eerste drie behoren toe den genen, die vanden laechste staet sijn, als anxt, guedertierenheit ende const. Die ander twee behoren totten ghenen vanden middelsten staet, als die gave des raets, die regeerse, ende die ghave der starcheit vervolt hem hoer werck. Die twe laetste horen toe den genen,
105v die vanden hoechsten staet sijn, | als die gave des verstants [1]), die verlichtse, ende die gave der wijsheit volmaectse ende vestichtse mit god.

Een ander reden, waer om datter zeven gaven sijn, is want die heilighe gheest mit desen zeven gaven uutrodet uter herten der menschen die zeven hooftsonden ende plant ende voedet daer in die zeven duechden, dierre contrarie sijn, die den mensche volmaectelic salich maken. Dit sijn die duechden, die die heilighe gheest werct in die herten der gheenre, daer hi in daelt.

313. Mer eer ic daertoe come, toten duechden, die contrarie sijn den zeven hoeftsonden, wil ic cortelic spreken vanden zeven duechden, daer die drie of gehieten sijn godlic ende die ander cardinael. Die eerste noemt sinte Pauwels ghelove, die ander hope ende die derde caritate; ende sijn gehieten godlic, want si ordineren des menschen herte mit gode.

Ghelove. Ghelove, seit sinte Augustijn, set ons onder god ende duet ons kennen ons selven ende onsen scepper, van wien wij houden al dat guet, dat wij hebben.

Hope. Hope, seit hij, verheft ons tot gode ende maect ons starck ende koen, an te nemen ende te doen om sijnen wille, dat boven gaet die cracht der menschen.

Caritaet. Caritate voecht ons mit god, want caritate is een lieve enicheit, want si maket dat herte des menschen mit gode één, seit sinte Pauwels.

314. Ghelove duet aensien in god sonderlinghe vereninghe, hope sonder-
106r linghe hoecheit ende mogentheit, minne sonderlinghe guetheit. Dese duechden sijn beteykent bi drien graden der minnen, want om drien

1) D. verstats.

dinghen minnetmen den mensche: eerst, wantmen enighe duecht daer of heeft horen segghen; of, omdatmen grote duecht van hem verwacht; of, omdatmen grote gueden van hem ontfangen heeft. Dese drie manieren van minnen sijn in desen drie duechden, als: minne des gheloves hoert ende werct, minne des hoops ghevoelt den zoeten rooc ende loopt, minne der caritaten neemt of siet, smaect ende hout.

315. Vanden vier cardinael duechden hebben die oude philosophen wel ghesproken, mer die heilighe gheest geeftse ende leertse hondertwarf bet int boec der wijsheit. Dese vier duechden sijn: voersienige wijsheit, machticheit, starcheit ende rechtvaerdicheit. Dese vier sijn cardinael duechden, wantse die voerbaerste sijn onder anderen duechden, daer die oude philosophen of gesproken hebben, want mit desen duechden regeert die mensche hem selven in deser werlt, als die paeus regeert die heilighe kerc mit sijnen cardinalen. Voersienighe wijsheit bewaert den mensche, dat hi mit ghenen stricken des viants ghevanghen of bedroghen en worde; machticheit, dat hi mit gheenre quader minnen becoert en worde; starcheit, dat hi niet en wert verwonnen mit toorn, mit anxt of mit drovicheit. Dese drie houden den
106v mensche in gueden ende in rechten staet sijns selfs. Rechtverdicheit || set den mensche in die ordinancie ende inden rechten staet mit andere menschen, want si gheeft een ighelic dat sijn is. Dit sijn die vyer toornen inden vyer hoken des wijsemans huys, die dat huys zeker ende vast maken. Voersienighe wijsheit bewaertet int oest ende voersiet alle periculen, machticheit int zuyden teghens die quade verhettentheit, starcheit int noorden teghens die quade vercoutheit, rechtvaerdicheit int west teghens die quade regeringhe.

316. Dese vyer duechden hebben verscheiden officiën ende verscheiden beteykeninghe in horen werken, als Plato seit in sijnen boken, die hi ghemaect heeft van desen vyer duechden, ende hi deeltse subtijllic ende seit, dat voersienighe [1]) wijsheit heeft drie officiën, want als een mensche bi deser duecht duet, seit ende denct, ende daermede ordineert ende staet nader reghel der redelicheit ende anders niet doen en wil, dan recht ende reden, ende al sijn werken voersiet hij, dat sij gaen nae rechter ordinaciën ende naeden wille gods, diet al siet ende oerdeelt — het waer een groot here, so mi dunct, die dese duecht alleen hadde ende na desen drien dinghen hem regeerde. —

317. Die duecht der machticheit heeft oec drie officiën, want een hart, dat dese duecht heeft, en wil noch en begeert gene dingen, die te berouwen staen, noch en overtreet niet dat recht der maten, ende settet onder dat iuc der redelicheit ende ontsiet alle begeerlicheit der

1) D. voersieninghe.

werlt; dat is te seggen: die dese duecht heeft, bewaert hem, dat hi niet besmet en wort met dese drie dinghen, die die werelt verderven, als sinte Ian seit, dat is die sonde des vleyschs, hoverdie des herten ende begeerlicheit der oghen. — Die duecht der starcheit heeft oeck drie officiën, want een hert, dat dese duecht heeft, verheft hem hoge boven alle periculen, die inder werelt sijn ende en ontsiet anders niet, dan die sonden; ieghenspuet, voerspoet draghet hi sonder bughen; ten wijct ter rechter siden noch ter luchter ziden. Het waer een guet ridder, die in desen drien dinghen wel geprovet waer.

318. Dese drie duechden stueren den mensche ende ordineren naden drie delen des herten, diemen hiet reden, wille ende moet; voersienighe wise bewaringe behoet die reden, datsi niet berispet en wert; machticheit bewaert die minne, datse niet verderft en wert; starcheit bewaert den moet, dat hi niet verwonnen en wert. Rechtverdicheit duet den mensche ordineerlic leven onder ander luden; als Plato seit: het is die doghet, die den mensche duet doen enen yghelic, dat hi sculdich is: hij bewijst eer den genen, die boven hem sijn, vrientscap den ghenen, die ghelijc hem sijn, gracie den genen, die onder hem sijn. Mit desen vieren[1]) wert die mensche waerdich te wesen regeerre sijns selfs ende oeck ander luden.

319. In desen vier duechden studeerden die oude philosophen, die alle
107v die werelt versmaden ende || voer niet rekenden[2]) om wijsheit te vercrighen, ende daer om waren si gehieten philosophen, dat is minres der wijsheit. Here god, hoe seer soude ons dit confonderen, dat dese, die heyden waren ende sonder bescreven wet ende niet en wisten van de waerachtige gratie gods, noch des heylighen geests, dat dese nochtan clommen inden berch der volmaectheit mit cloecheit ende mit haers selfs cracht ende en wouden die werlt niet aensien! ende wi sijn kersten ende hebben dat waerachtige gelove ende weten die geboden ende hebben die gratie des heyligen geests, op dat wi willen ende mogen meer in enen daghe vercrighen ende voert gaen, dan si mochten in enen helen iaer — wi leven soe laghe als vercken inden dreck der werelt ende visschen mitten eenden na die vorschen onder dat croes der werlt! Ende daer om seit sinte Pauwels, dat die heidenen, die sonder gelove sijn ende doen naden gelove, oerdelen sullen inden daghe des oerdeels wij, die ghelove hebben ende daer
320. niet na en doen. Mer die gheen waerachtich gheloef en hebben, noch die gracie des heylighen gheests, en moghen ghene waerachtighe duecht hebben, hoe schoen datse oeck schijnt; want also veel onderscheits als is tusschen een doof cool ende een levende, also veel scheelt die duecht dier geschiet buten caritaten ende die duecht dier geschiet in

1) D. drien. 2) D. rekende.

caritaten, want dats die guetheit ende die waerdicheit ende dat leven van allen anderen duechden. Van welcke sinte Augustijn seit, daer
108r hi spreect van desen || vier duechden ende deeltse in vier manieren van minnen. Hi seit, dat die duecht der voersienigher wijsheit is die minne des herten, die wijselic versmaet[1]) al dat scadelic wesen mach, ende verkiest al, dat hem helpen mach te vercrighen dat hi mint, dat god is. Die duecht der machticheit is die minne des herten, mit welcken hem een mensche geheelic gheeft sonder na dencken tot dien dat hi mint, dat god is. Starcheit is die minne des herten, bi welken hi vromeliken lidet alle tegenspuet die hem comen mach om die minne, dat god is. Rechtvaerdicheit is die minne des herten bi welken hi alleen dient, sonder meer, tot dat hi mint, dats god, ende daer om treetse alle dinc onder die voet. Alsoe set rechtvaerdicheit den mensche in rechten staet onder god ende onder hem ander dinghen.

321. Sonder dese duechden en mach men niet climmen inden berch der volcomenheit, want wie dus hoge climmen wil, moet eerst hebben voersienighe wijsheit, die hem duet die werelt versmaden; ende starcheit, die hem geeft een koen herte grote dinghen an te nemen ende te vervolghen; ende hi moet hebben machticheit, opdat hi niet te zeer gheladen en worde; ende rechtvaerdicheit, die hem te recht starct ende wiset hem dat rike gods, als god Iacob dede, alser gheseit staet. Die dese vier duechden aldus hadde, hi soude volcomen ende salich wesen in deser werlt ende oec hier namaels inder ewicheit, want hi
108v soude wesen in vreedsaemicheit sijns || herten ende in geesteliker blijscappen ende hem en soude niet gebreken, mer hi soude overvloeyen in god, want hi soude in hem hebben den ghenen, daer hij hem in verblijden soude.

322. Nu willen wi weder comen tot onser materiën ende bidden god mit vyerigher herten, dat die helige geest stuere onse herte ende wese onse voer spraec ende lere ons te openbaren, hoe hi mit sijnen seven gaven uutrodet die seven hoeftsonden uter herten ende plant daer weder in zeven duechden.

Die gave des anxsts werpt uut die hoverdie ende plant oetmoedicheit. Die gave des anxts is die eerste gave des heiligen geests, die werpt uter herten alle sonden, als wi voer gheseit hebben, mer sonderlinghe verderft hi hoverdie ende plant daer weder die doget der oetmoedicheit. Merct ende verstaet wel hoe die sondaer, dier slaept in dootsonden, is recht als een droncken buve diet al verloren heeft in die tavaern ende is so arm ende so naect dat hi

[1]) D. versmaet.

niet en heeft; mer hi en bevoels noch en beclaghes self niet, mer hi waent een groet here wesen. Mer als hi gheslapen heeft ende tot hem selven coemt, so ghevoelt hi eerst sijn ongheval ende beclaghet sijn verlies. Dit is dat eerste guet dat die heylige geest den sondaer duet als hi hem visiteert, want hi geeft hem sin ende memorie; want hi bekent wat guet dat hi verloren heeft ende in wat armoede hi ghevallen is overmits sijnen sonden, als die guede mans sone dede
109r die sijn erve ‖ over brocht ende verteerde mitten gemeenwijven so dat hi mitten verken eten most, als int ewangelium gescreven staet. —
323. Voert, als Salomon seit, so is die sondaer recht als die gheen dier slaept inder zee inden scepe datter bederft. Dese en gevoelt niet noch en heeft genen anxt, mer als hem die heylige geest wecket, dan bevoelt hi ende siet sijn verderfnisse ende beghint te hebben anxt sijns selfs. — Voert so is die sondaer recht als een die in die vanghenis is mit yseren boeyen, ende onder veel hoeders dien bewaren, als sinte Pieter was in Herodes handen; ende dese en denct niet omden rechter noch om die galge, mer hi slaept ende droemt als een die ter brulofte gaet; mer die gracie des heylighen gheests is ghelijc den enghel, die sinte Pieter wecte ende verloste van Herodes handen, ende recht aldus wect [1]) hi den sondaer ende verlosten van des duvels
324. handen. — Voert is die sondaer recht als die gheen die starck waent wesen ende ghesont, ende hi draecht den doot onder sijn cleder. Want hi heeft quade humoren ende suchten inden lichaem, daer hi binnen een maent of sterven moet, ende hi waent noch veertich iaer te leven; mer die heylighe gheest is die guede meester die openbaert hem sijn siecte ende opent hem sijn humoren ende gheeft soe bitter medicinen, dat hi hem ghesont maket ende dat leven weder ghevet. Aldus verstoert onse here des [2]) menschen herte, dat hij [3]) ghesont
109v maken wil, ‖ als David seit inden souter; hi vervaertet ende leetet tot hem selven te bekennen, als hi dede Adam onsen eersten vader nader sonde doe hi hem verberchde onder die bomen [4]) des paradijs, ende seide: «Adam, waer bistu?»

325. Vier vraghen dede god bi enen enghel tot Abrahams ioncwijf, doesi voer haer vrouwe vloech: «Waer bistu? Waen comestu? Wat duetstu? Waer gaestu?» Dese vyer vragen duet die heylige geest den sondaer, als hien op heft ende verwect ende opent die oghen sijns herten ende hem wedergheeft sijne sinnen ende memorie. «Waer bistu?» seit hij, «katijf, sich in wat drovicheit ende perikel du biste inder werelt! Want du biste als die gene die daer slaept inden scepe datter bederft in die zee ende van sijn verdervinge niet en gevoelt». — «Waen coemstu?» dat is: «sich an dijn leven achterwaert, want du coemste vander tavaernen des duvels, daer hebtstu dijn leven versleten ende

---

1) D. wecht. 2) D. den. 3) D. hijt. 4) D. blomen.

verloren al dijnen tijt ende al dat god di verleent hadde!» — «Wat duetstu?» dat is: «Sich an, katijf, hoe cranc ende hoe snode du biste naden lichame ende nader ziele! Ende du waenste wesen starc ende ghesont, mer du hebste suchten inden lichame die di brenghen sullen ter doot der hellen, ten si dat di die gracie gods bescudde!» — «Waer gaetstu?» dats te segghen: «Denct datstu gaetste ter hellen, datstu vallen sulste in Herodes handen, dats des duvels ende sijnre ghesellen! Du gaetste
110r ten oerdeel, daer sultstu vinden die rechtvaerdicheit soe || groot, soe strenghe ende soe machtich. Du gaetste inder hellen, daer sultstu vinden vyer ende sulpher ende die tormenten die sonder eynde sijn!» — Aldus duet die heylighe gheest die sondaers die oghen op doen ende te syen boven ende onder, voer ende achter.

326. Dit sijn die vyer donreslaghen, die den sondaer vervaren ende doen beven. Dese vier aengesien, dat sijn die vier rancken vanden wortel der oetmoedicheit, die die gave des anxts plant int herte des sondaers alst god visiteert. Dese vier voerscreven ghedachten roden uter herten die vier wortelen der hoverdiën. Want die hoverdie waent wat doeghen of connen of hebben of moghen. Dit sijn die vier ghedenckenessen die zeer oerbaerlic sijn. Mer wanneer die mensche denct van waen hij coemt ende bekent sijn armoede, snootheit ende crancheit sijnre gheboerten, hoe dat hi ontfanghen wort in sonden, van soe snoder materiën gheformet, in soe snoder herberghe gheherbercht, in groter pijnen gheboren, in wat verdriet op ghevoedt, in wat arbeyt hij gheleeft heeft ende hoe sijn tijt over ghebrocht is ende dat guet dat hij versumet heeft te doen — dan duet hem die heylighe gheest be-
327. kennen dat hi niet en doecht. Voert als hi denct waer hi is, soe siet hi dat dese werelt niet en is dan een slic ende een woestijn vol lupaerden ende leeuwen ende een foreest vol moerdenaren ende rovers
110v ende vol stricken, || een zee vol tempeesten ende onweers, een oven gegluyet van sonden ende bitterheden, een velt vol strijts, daer hi altoes moet leven inden stride ende vechten teghen die enghelen die so veel sijn ende so subtijl ende starc — dan so duet hem die gracie des heylighen gheests te deghen voelen ende vernemen dat hi niet en weet. Voert als hi overdenct ende verstaet sijn sonden ende gebreken ende siet dat hi ydel is ende vol sonden sonder duechden, so geeft hem die heilige geest sijn armoede te bekennen ende sijn snootheit. Voert als hi siet voer hem — werwaert hi siet, hi siet den doot daer hi niet verbi en mach, hi siet die gerechticheit gods die so is, daer hi ymmer doer moet liden, hi siet die pijne der hellen die hi na sijn verdiente niet ontgaen en mach —, dan geeft hem god te gevoelen dat die macht der menschen niet en is. Als hij dan siet ende gevoelt dat hi niet en doech ende niet en heeft ende niet en kan ende niet en vermach, so begint hi te wesen arm van geeste.

328. Dese gedenckenisse voerseit sijn die vier telgheren vanden wortel

des booms der oetmoedicheit. Dese boom is gheplant bi die fonteyn des anxts, daer si altoes of bedouwet wort in den winter ende inden somer, dats in yeghenspoet ende in voerspoet.

Merct dat een yghelic van desen duechden, daer ic nu of wil spreken, hebben zeven graden, daersi mede openbaert worden ende wassen int herte mit haren werken ende zeden, daer si mede bekent worden
111r van buyten. Want die || duecht wast int hoghe als een appelboem of een cypres of een cederboem, ende dan spreetsi ende werpt haer telgeren uut an beiden siden.

329. Vander oetmoedicheit.
Vander duecht der oetmodicheit seit sinte Ancelmus, datse heeft seven telgheren of graden, daer sij bi opclimmet int hoghe eer sij coemt totter volmaectheit. — Die eerste graet der oetmoedicheit is dat een mensche bekent sijn snoetheit ende sijn ghebreken, want, als sinte Barnaert seit, oetmoedicheit is een duecht die den mensche hem selven duet versmaden [1]) ende te houden voer quaet, wanneer hi hem selven te rechte kent. Dese kennesse sprutet uut die vier wortelen voerseit. — Mer sommighe sijn die haer ghebreken wel kennen ende haer snodicheit, mer sij en ghelovens niet. Daer om is die ander graet der oetmoedicheit, dat een mensche ghevoelet ende beclaget sijn ghebreken ende sijn snoetheit. — Die sijn droefnisse ende siecte gevoelt, die zoket den meester, ende die gevoelt die quade suchten inden lichame, die verblijt hem als hijse uutwerpt ende daer of ghepurgeert wert. Daer om is die derde graet der oetmoedicheit, dat een sijn son-
330. den uutspreect inder biechten ende sijn herte reyniget. — Mer zommige bekennen haer sonden wel ende gevolense ende hebben berou ende biechtense, mer si en wouden in geenre wijs datse een ander wiste hoedanich si sijn. Daerom is die vierde graet van desen duecht,
111v te willen wesen bekent ende gehouden || voer snode ende versmaet. — Mer sommighe sijnre die wel segghen: «Ic bin een groet sondaer ende hebbe veel ghebreken», mer waer daer yemant anders die seide: «Dat is waer», si soudens hem bedroven of toernich worden. Daer om is die vijfste graet hier van, gaerne die waerheit te horen van hem selven, watmen hem segghen mach van sijnen gebreken. — Sinte Bernaert seit: Die rechte oetmoedighe wil voer quaet ghehouden wesen ende niet gheprijst voer oetmoedicheit. Daer om is die seste graet van deser [2]) ducht, dat een mensche lijdsaemlic verdraecht datmen int quade op haelt als een versmaet dinc; als die guede coninc David dede, die verdroecht ende hoerde zoetelic van enen knecht die Semey ghenoemt was, dat hi hem zeer leliken toe sprac ende spotte

1) D. vetsmaden. 2) D. drser.

331. met hem ende seide lelike dinghen. — Noch isser een ander graet der oetmoedicheit, die toehoert volmaecte mannen, ende is die summe vander oetmoedicheit: dat is recht te willen ende te begheren mitter herten snode ende quaet gherekent te wesen ende datmen oeck int quade op haelt. Dese is te recht arm van gheest ende oetmoedich van herten. Hoe zeer minde dese armoede die rike coninc vanden hemel, doe hijse sochte van so verre als vanden hemel inder aerden! Hoe zeer minde hijse mitter herten, doe hijse so dyer cochte, dat is mit al dat hi hadde, soe dat hij in sijnre gheboerten niet en hadde
112r een dooxkijn sijnen rugghe op te leggen! Seer minde || hi die oetmoedicheit, die ghene die nye sonde en dede noch smet in hem ghevonden en was. Hij sloech hem neder onder die moerdenaren, dat is onder Adams kinderen, ende toech an dat cleet des sonders ende der boser menschen. Hij wort so quaet gherekent ende ghehandelt als een dief, daer hij of seide tot sijnen apostolen inden daghe des avontmaels: «Ic hebbe grote begheerte ghehad, mit u te
332. eten dit avontmael». Niet hogher en mach desen boem climmen. Soe wye tot desen grade gheclommen waer, soude salich ende reyn wesen in deser werelt. Want diet gheseit heeft en mach niet lieghen; ende het is die overste waerheit, diet ghesproken heeft mit sijnen ghebenediden monde: «Salich sijn die arme van gheeste». Ende hoe dit is, bewijst hi na als hij seyt: «Leert van mij ende van nyemant anders, te wesen oetmoedich van herten als ic bin, ende ghi sult vinden ruste in uwer zielen». Dese ruste ende dese salicheit en kent nyemant, noch en weet hoeze gehieten is, ten si dat hijse leert. Wiltstuse[1]) dan bekennen ende weten, soe pijn dij dijn herte te verwinnen tot datstu geclommen biste totten zevenden graet der oetmoedicheit; dan mogestu van die vruchte des booms plocken ende eten, alser staet in Apocalipsi.

333. Anden boem der oetmoedicheit wassen zeven tacken. Want dese
112v duecht openbaert haer in zeven manieren, als bi te recht te eren, bi enen anderen te prisen, bij hem selven te laken, bij armoede || te minnen, bi gaern te dienen, bi verre te vlien, bi rechte te oerdelen.
Die waerachtighe oetmoedighe eert god in drie manieren, want hi gelovet simpelic, hi lovet hem ghetrouwelic, ende bidt hem devotelic. Ten eersten gelovet hi simpelic ende eert hem, als dat ionghe kint eert sijnen meester. Ende hier om heeft onse ghelove verdiente, want so wie in god ghelovet, die duet hem grote eer, recht als die een mensche den anderen eer duet, indien dat hi in hem gelovet mit sijnen simpelen woerden. Ende dat is dat beginsel van wel doen, dat noot is alden ghenen, die ghesalicht willen wesen, als sinte Pauwels seit, dat is, dat een gheloeft mit simpelen woerden, dattet al waer is

1) D. wilt stuse.

dat hi seit, alleen omdat hijt seit, sonder ander waerheit te ondersoken of enighe vraghe daer om te doen. Daer om sijn dese ketsers ende dese onghelovighe verdoomt, want si en willen gode niet gheloven sonder pande, dat is dat sij levende reden sien van al datmen hem seit, ende an die levende reden houden si hem ende segghen als die wokenaer seit, die hem hout ant pant: mit simpelen woerden en gheloven sij nyemant. Hier of sijn ghecoemen alle manieren van ketseriën ende ongheloven. Die hoverdighe enghelsche, die hoer sinnen wouden gheliken bider wijsheit gods, seiden, ten waer datmen
113r hem guet pant gave, dats levende reden of openbaer teiken, anders en geloefden si niet. Mer wi, die waerachtige || ghelove houden, gheloven[1]) bet dat die gheen, die niet lieghen en mach, seit, sonder enighe miraculen of ondersoken der reden. God seit dat hi oerdelen sal enen ygheliken na sijnen werken, ende van allen ydelen woerden sullen wi reden moeten gheven inden dage des oerdeels. Die oetmoedighe, die dit hoert ende ghelovet, pijntet in sijn herte te setten ende in
334. sijnen moet ende in al sijnen werken. — Voert die waerachtige oetmoedighe lovet gode ghetrouwelic van al sijnen duechden, die hi hem gedaen heeft ende noch duet ende doen sal, als wi bewijst hebben inden tractaet vander hoverdiën. Dese oetmoedige mensche is ghelijc enen armen man, die van een cleyne aelmisse grote blijscap heeft ende looft mitter herten den ghenen die hem guet doet. Als die oetmoedighe dan siet, dat hi niet waerdich en is dat broet dat hi etet, so bekent hi getrouwelic ende verstaet ende siet ende gheloeft dattet al is bi graciën ende duechden puerlic ghegheven ende niet om verdiente, dat guet dat hi hem toesent. Ende om dat hijts voer sijn niet en hout, dat guet sijns sceppers dat doer sijn handen gaet, daer
335. omme is hi een ghetrou dienre, als sinte Bernaert seit. — Voert so bidt hi gode devotelic, dat is mit waerachtighe tranen, die coemen vander graciën gods ende van rechten gevoelen des herten. Want hem denct dat hi is ghelijc den kinde dat al naect is voer sijnen meester, om dattet sijn les niet en kan; of dat hi ghelijc is enen armen
113v man || die veel sculdich is ende is gevallen in die handen der wokenaren ende en heeft niet mede te betalen; of dat hi is recht als een dief die ghevanghen is ende heeft meer dan hondert werven misdaen, ende heeft alrede den bast om sijnen hals; of dat hi is gelijc recht als een melaetsche die daer sit int portael voerder kerken, ende en heeft geen scaemte te tonen al sine lazerie alden ghenen die daer verbi liden, op dat een ygelic sijnre ontferme. Wiltstu dan te rechte god bidden, dese vier sullent di bewisen: dat kint, die sculdenaer, die dief, die melaetsche.

---

[1]) D. ghloven.

336. Het is een manier vanden rechten oetmoedigen, enen anderen te prisen, voert te setten ende te eren ende te loven. Te prisen in der herten, loven mitten monde, ende mitten werken eer te bewisen. Hi is ghelijc die cleyne bye, die scuwet die doernen ende soket die blomen, ende daer suget si uut daersi dat honich of maket om haer herberge te spisen. Dat duet oec die oetmoedighe; die en siet niet an die doernen noch ander lude gebrec, mer die duechden van anderen menschen siet hi an ende minnetse ende prijstse ende looftse. Ende dit is die zueticheit der devociën, daer sijn herte of wert vermaect ende sijn consciencie vervolt. «Voerwaer, voerwaer, van den kezelinghen ende vanden herden stenen kan hij sugen oly ende honich», als inden Souter gescreven staet. Want hi en kent nyemant so quaet noch so hart noch so sondich, hi en canre een materie uut
337. trecken gode te loven in sijnre herten. Hi prijst enen anderen in
114r drie manieren, || want hij ghelovet bet[1]) eens anders sin, dan sijns selfs sin; hi heeft liever dat eens anders wille gedaen wert, dan die sijne; hi ghetrouwet bet op eens anders duecht, dan op die sine. Dat duet die hoverdie recht contrarie, als wi voerseit hebben. Voert so priset hi enen anderen mit woerden. Die duechden die ander lude hebben ende doen, vermeeret hi ende lovetse; die quaetheit ontsculdicht hi ende vercleyntse; die middelbaer dinghen verstaet hi int guede ende keertse ten besten. Dit is teghe die vier quade tacken des achterclappers: die vermeerren dat quaet ende verminderen dat guet, ende middelbaer dinghen verkeren si int quade, ende dat quaet volbrenghen si mitten werken. Hi prijst ende eert ander lude so seer als hi sculdich is ende mach sonder misdoen. Dit en duet niet die hoverdighe mensche, mer al contrarie, als wi voer bewijst hebben inden tractaet vander hoverdiën.

338. Het is een manier van oetmoedighen herten, dat hi al sijn duecht set achter rugghe ende al sijne quaetheit voer sijn oghen, ende hi set eens anders quaetheit achter rugghe ende die duecht voer sijn oghen. Die oetmoedighe is als die zeer begherike ghierighe, dit altoes dat oghe heeft daer toe dat ander lude hebben, ende hem dunct altoes, dat hi niet en hevet. Want recht als hi is een heilighe hoverdighe[2]), so is hi oec een heilighe ghirighe ende begherende. Hi is gelijc een cleyne kint datter is des conincs soen ende erfnaem van-
114v den || conincrike, datter screyet inder wieghen ende en weet niet van sijnre hoecheit en van sijne rijcheit. Hi is oec gelijc den scape daert al profitelic of is: die wolle, dat vleysch, dat vel, die melc ende die missche, ende si en wetens noch en peysens niet. In deser manieren seide Abraham, die grote patriarke, dat hi niet en was dan assche ende pulver. Ende Iob, die also groet was ter werlt, ende sinte

1) D. het. 2) D. hoverdie.

Andries seide: ‹Ic en bin niet dan stof ende caf ende stoppelen, dat
339. niet en doecht dan int vyer te werpen›. Ende gelijc als die waerachtighe oetmoedighe priset ander luden mit herte, mit monde ende mit werken, alsoe mispriset hi hem selven in drien manieren. Hem denckt van hem selven, dat sinte Iheronimus van hem selven seit: ‹Eet ic, drinc ic, slaep ic, wake ic, altoes dunct mij die vervaerlike basune in mijnen oren luyden: ‹Staet op ghi doden ende coemt ten oerdeel!› Ende om dat hi dan niet veroerdeelt en sal wesen, so en rust hij nymmermeer hem selven te veroerdelen ende te berispen sijn werken ende sijn gedachten. Hi roept, hi telt, hi denct, hi weder denct, hi vecht, hi wedervecht, ende hi heeft berou, want hi siet wel dat hi hevet veel cafs ende luttel coerns, ende hij ontsiet ghewijst te worden totten hove der rechtvaerdicheit, ende hi en wil niet laten onbesocht, groot noch cleyn, ende seytet ende wijstet ten hove der ont-
340. fermherticheit, dat is ten hove der heyliger biechten. Die tot desen
115r hove hemselven te recht oerdeelt, die is quijt, ‖ mer ten hove der rechtvaerdicheit, wie daer sculdich is, die moet betalen ende en mach nymmermeer quijt ghescouden worden, mer hi sal verdoomt wesen, want men moet dan betalen of hangen. Och here god, wat sullen si betalen die niet en hebben dan den hals gheladen mit dootliken sonden? So wie bekende ende verstonde dese dingen, hi soude hem wel wachten te bespotten die heilighe mannen die gods ontsien. Want hier om wil hem die oetmoedighe wachten [1]) ende reynen ende biechten gaerne ende dicwile. Mer luttel doecht een guet oerdeel, ten si dat die rechtvaerdicheit trouweliken na ghedaen worde. Aldus duet die rechte oetmoedighe een recht oerdeel van hem selven in berou des herten ende in biechten mitten monde; aldus duet hi mitten werken een recht oerdeel, want hi oerdeelt hem selven als een dief, ende set hem waerlic aen die galghe der penitenciën sonder gheveynsthede ende sonder ypocrisie.

341. Soe wie hatet hoverdie, die minnet armoede ende set sijn herte daer uut, ende daer om: die waerachtige oetmoedige sijn arm van gheeste. Die rechte oetmoedighe minnen armoede om drie dinghen: om die quade, die sijn in den riken, ende om die guede, die sijn inder armoeden, ende om dat god self so seer minde die armoede, doe hi in die werelt was, ende noch duet, als die heylige scrift tot veel steden bewijst; van welken god seit inden souter, dat hi hoert die begheer-
115v ten ende die ‖ gebede der armer ende voersietse ende bereidet hem haer spise zuetelic ende van gueder smaec, ende is haer toevlucht ende salse salighen. Job seit: ‹God is die toevlucht der armer ende haer macht is die andere te oerdelen›. Ende onse here Ihesus seit inden begin sijns schoens sermoens: ‹Salich sijn die arme ende

[1]) D. wathten.

onsalich sijn die rike, die hier haer hemelrijc hebben». Want die setel des paradijs heeft hi gegeven den armen, also dat sien mogen geven of vercopen. Mer dit en can die werelt niet gheloven, dat armoede salich is, mer het is vanden heymeliken rade gods des vaders. Daer of seit Ihesus Cristus inden ewangelio: «Lieve vader, ic geve die lof, datstu dese dingen oftrecste ende ontneemstese den wisen ende openbaerstese den oetmoedighen, dattet die sien ende gheloven ende veel meer minnen haer armoede, dan die ghierige haer rijcdom».

342. In drie manieren toent die mensche dat hi armoede mint. — Dat eerste[1]) is als hi gaerne hout dat gheselscap ende die costume[2]) der armer. Haer gheselscap mint hi. Alsoe dede onse ghebenedide here Ihesus Cristus also langhe als hi opter aerden was. — Natuerlic vliet dat lam den wolf, ende die kinder vervaren hem ende scuwen dat gheselscap der groter menschen, ende die oetmoedighe volghen gaern dat leven ende die insettinghe der armer, want si en soken noch costelike spijs noch overvloedighe cledinghe; si en soken niet
116r dat gheselscap der ridderen noch der mogender luden; si sijn || blide, dat si alleen hebben notorft van eten ende drincken ende van cleder. Die overvloedicheit ende veel aventuerlicheit ende alle dingen, die die quade arme lijden mit groter zericheit des herten, dat lijden die rechte oetmoedighe gaerne ende begerent blidelic om gods willen. — Het is oec een manier der armer, hebben si niet ende connen si niet winnen, si en scamen hem niet te bidden, ende die rechte oetmoedighe begeret altoes die ghebeden der gueder menschen ende der vrienden gods, ende daer om verhoept hi hem daer in, meer dan op sijn eyghen duecht.

343. Hoverdie mint die hoghe stede ende die oetmoedicheit die laghe. Die dyamant is van edelre natueren ende hi wil gheset wesen in goude. Aldus ist oec mitten hoep des ghedorschens koorns: dat coorn leit onder ende dat caf boven. Onse here sal sijn koorn wannen in den dage des oerdeels, als hij self seit int ewangelium, ende hi sal dat caf werpen int vyer ende dat koorn sal hi hemelen op sijn solre. Ende hoe dat gout puerre is, hoet zwaerre is ende meer ten bodem gaet; ende hoe die mensche oetmoediger is, hoe hi meer mint die laghe stede, als onse here dede ende sijne ghebenedide moeder, die ons so gueden exempel ghegeven hebben te dienen ende te veroetmoedigen niet alleen den groten menschen, mer oec den cleynen. Ende hoe die diensten versmadeliker sijn, hoe hem die oetmoedighe liever daer toe gheeft. Daer om woude Ihesus onse lieve here wasschen
116v die voeten || sijnre apostolen. Aldus is oetmoedicheit recht een moeder der onderdanicheit ende die voetse ende leertse ende bewaertse, datse

1) D. Dat is. 2) D. castume.

niet besmet en wort mit idelre gloriën, mit drovicheit, mit murmuracie, noch mit eygen sinlicheit, noch mit eyghen wille, noch in anderen manieren, ende vermaectse ende verchiertse mit seven ornamenten.

344. Die chierheden der ghehoersamheit sijn seven; dat is: si sal wesen bereedelic, blidelic, simpelic, haestelic, vromelic, puerlic ende ghemeenlic. — Die oetmoedighe sullen wesen soe arm ende ledich, dat si gene sorge en sullen dragen haers selfs. Aldus sullen si altoes so bereit wesen als dat scip is den scipman die daer in is; alsoe gheringhe als die scipman dat roer drayet, so went rechtevoert dat scip. — Die oetmoedighe is onderdanich blidelic, recht als die gheen die hoghe geseten is, ende hi is oec blijde als hi hoert dat ghebot sijns meesters, ende grote pijn ende den doot ontfanghet hi mit blijtscappen ende om die minne der onderdanicheit. Daer om spreect David inden souter, dat hi meer minde onderdanicheit, dan gout of duerbaer gesteente. — Die oetmoedige is onderdanich simpelic, als dat scaep is dat die herde leyt waer hi wil ende en seit nymmermeer: «Waer om gaen ic meer hier dan daer?» Ende simpelheit is een vanden gueden dochteren der oetmoedicheit. — Die oetmoedige is onderdanich trouwelic gode als een zeer guede vrouwe alleen haren
117r here, dat is: hi is gehoersam mit puerre reynre menin-||ghen, want hi en wil die werelt niet behaghen. — Die oetmoedighe is zeer vlitich ende naerstich der onderdanicheit ende den wille gods of sijns prelaten. Mer als hem sijn eyghen wille draecht soe is hi zwaer ende traech als een sterre die Saturnus geheten is, die so veel loept in seven daghen mitten firmament als hij vanden firmament ghedraghen wert, als si duet in dertich iaren in hoer eyghen loop. — Voert so is die oetmoedighe ghehoersaem over al daer hi meent dattet gode behaghelic is, gemeenlic als die ezel duet, die also gaern draecht ter molen des arms mans coern als des riken mans, also lief den rogghe als den tarwe ende alsoe lief dat loot als dat gout, als Ysayas seit; ende daer omme en yster gheen dinck, hij en macht draghen, want god draecht hem ende sijnen last. — Ende dan is hi vromelic gehoersam ende profitelic, want hij en is nymmermeer ledich, niet meer dan die zonne die altoes ommeloept. Ende hoe hi langher leeft hoe hi meer wast in vroemheit, recht als mitten cleynen miren. —
345. Nu moghestu wel sien hoe oetmoedicheit di wel leert dienen ende wel ende gheheellic ghehoersaem wesen gode.

Den groten [1]) meester der oetmoedicheit Ihesus Cristus, doe hij hadde ghepredict den quaden rebellen volke ende die sieken ende die crepelen gesont gemaect, doe wouden si hem coninc maken, mer hi vloech int geberchte om te wesen in bedinge om ons te bewisen te

1) D. gtoten.

117v vlien prijs || ende lof der werelt. Daer om dat getrouwe oetmoedighe herte, gheliken alst[1]) hem pijnt guet te doen ende alst oec ghehoersaem is, also pijntet hem te vlien den lof der werelt ende hem te berghen voor den wint der ydelre gloriën ende hudet hem voer die ravien ende tempeest der quader tonghen onder die scaduwe der rootsen. Dese rootse is Cristus Ihesus, die is een toevlucht ende een bewaringe der oetmoedigher. Daer toe so vlien die eghelen, als hi seit in den souter, dat sijn die oetmoedighe herten gheladen mit doernen van scarpen penitenciën. Dit is dat duyfhuys, daer in vlieghen die duyfkijns ons liefs heren, dat sijn die oetmoedighe ende die simpele, voer die rouken, dats voer die duvelen. Als dan dat oetmoedighe herte dit ghedaen heeft, wanneert inghegheen is in deser rootsen als een duve in haer duyfhuys, dat is wanneer hi wel overdenct dat heylighe leven Ihesu Cristu ende sijn bitter passie, dan vergheet hi al sijn droefnisse ende acht seer cleyn al dat die werelt vermach of doech. Een herte dat dit smaect, en begheert gheen dinc so seer als vergheten te wesen vander werelt. Die werelt is hem een karkar, die enicheit een paradijs. Want, als die wise Cipio seit van hem selven, dat hi nymmermeer min alleen en is, dan als hi ledich is, want dan is hi mit tween sijn alre beste vrienden, dats mit god
346. ende mit hem selven, daer tracteert hi van so groten vragen, dat hi
118r alle ander becommernissen || als voer niet en rekent anders dan bespottinge. Daer becommert hi hem mit god ende god mit hem overmits heylige gedachten ende vyerige begeerten. Dan gevoelt hi die grote zueticheit der vertroestinghe die god gheeft in die rustige, den genen die hem ontsien, als hi seit inden souter. Ende dan verdrieten hem alle callinge ende alle woerden, ten si datse van gode sijn. Aldus begint die ziele mit gode te verenighen ende te verbliden. Ende dan coemt inder herten een heylige scaemte, die welke is een vanden schoensten dochteren der oetmoedicheit. Want recht als een ioncfrouwe heeft grote scaemte als si hoert datmen van haer spreect, aldus ist mit desen als hij hoert datmen guet van hem spreect. Nochtan duet hi als die ionghe maghet die mitter minnen also begrepen is, die nochtan, watmen haer seggen mach of watsi hoort datmen van hoer seit of spreken mach, nochtan soect si altoes haer holen ende heymelicheden, also dat si ymmer anders niet en begheert dan te wesen verborghen, als sinte Pauwels seit.

347. Van deser ghewoenlicheit ende verborghentheit die dese heylighe ziel heeft, so coemt si in een heylighe hoverdie. Want als si dus verborghen is tot in den hemel, so aensiet si die aerde van verre, seit Ysayas die propheet; dien siet si so cleyn bider grootheit des hemels, soe lelic bider schoenheit des hemels, so duyster bider groter

[1]) D. als.

claerheit, soe ydel bider groter volheit die daer is — dan versmaet
118v hij al dat die werlt heeft van scoenheit, van eerbaerheit, ‖ van rijcheit, van edelheit, ende hem denct dattet al kinder spul is, die hem opter straten zeer vermoyen ende niet en winnen. Hem denct dattet al niet en is dan wint ende scheem ende droom, als Salomon seit. Dan beghint die ziele te recht die werelt te sterven ende te leven mit gode, als sinte Pauwels seit. Dan is si so arm van geeste datse niet en heeft, want god heeft hem therte ghenomen ende verwonnen ende vervolt vanden sijnen, als hi sijnen apostolen dede opten pinxterdach. Dan gheeft haer die heilighe gheest so groten herte, datsi noch voerspuet noch ieghenspuet en achtet, ende een so groten zekerheit der consciencieën, datsi vriliken verwacht den doot, ende so groten betrouwen in god, datse niet en weet, si en soude den doot wel an nemen om gods willen. Ende god seit inder ewangeliën, dat dese mensche is als een mostaert zaet, bi welken hi mach die steenroetsen ende die berghen ghebieden, datse hem ghehoersaem sijn. Dat mostaert zaet is zeer cleyn, mer tis zeer starc ende scarp ende het is heet van naturen, als die meesters segghen; ende bider hetten verstaetmen die minne. — Die eerste graet der minnen is, als sinte Bernaert seit, dats dat een niet en can minnen dan hem selven ende sijns selfs oerbaer. — Die ander graet is, als een beghint te minnen een dinc, ende dat om sijns selfs bate. — Die derde is, als een mensche
348. bekent god ende mint hem properlic om sine guetheit. — Die vierde
119r is, als een mensche so seer begrepen is ‖ mit deser heiliger minnen, dat hi noch en mint hem selven noch god, dan om gods willen. Hier toe leyt den mensche die warachtighe oetmoedicheit. Nu mogestu openbaerlic wel weten, hoe die arme van geest sijn salich inder werlt, want si sijn soe zeer veroetmoedicht ende geÿdelt, dat haer geest is verdwijnt ende die heylighe geest heeft die stede vervolt ende is here vander herten ende versaetse. Die ghene die dese oetmoedicheit versadet, die maecse coninghen van hemelrijc overmits heylige gedachten mit zekerheit der consciencieën. Daerom seit Ihesus onse lieve here inder ewangeliën, dat dat rijc des hemels en is haer niet alleen bi beloften, mer bi sekere besittinghe ghegheven die ghene, die beghint te ontfangen die vruchten ende die renten. Ende hoe salich dat si oec sijn in die ander werelt, dat en mach geen sterflic menschen herte voldencken noch geen tonge onderseeyden.

349. Die gave der guedertierenheit werpt uut die wortel des nijts ende plant weder die minne gods.

Die eerste gave des heyligen geests maect dat herte ontsiende ende oetmoedich, daer om hiet si die gave des anxts. Die ander maect therte zoet ende guedertieren ende daer om hiet si die gave der gue-

dertierenheit. Dit is properlic een bedouwinge ende een driakel teghens
die wreetheit, ende sonderlinge teghens die sonde des nijts, van
welker wi voersproken hebben. Dese gave uutrodet uter herten die
119v wortel des nijts ende maect dat herte gheheliken || ghesont, van welc-
ken dat herte, dat dese gave ontfanghet, vercrighet een zoete
bedouwinghe ende die duet spruten een guede wortel ende wel ghe-
tempert, dat is die minne gods, daer een zeer schoen boem uut
sprutet ende warm ende vruchtbaer, dat is een schone reyne duecht,
diemen inden latijn hiet mansuetudo of benignitas. Dat is een duecht
die des menschen herte maect sacht, minnende ende minlic, want si
duet den mensche gheheellic minnen sijnen even mensche als hem
selven.

350. Dese boom heeft zeven graden daer hi bi op climmet int hoge.
Dese zeven graden thoent ons sinte Pauwels, daer hi bidt ende ver-
maent ons, dat wi naersticheit daer toe doen sullen, dat wi alle sijn
één hert ende één gunst ende één minne in god. — Die eerste reden
waer om wi alle één wesen souden, die hoghe ende die lage, die
rike ende die arme, is want wi alle hebben énen vader inden hel-
mel[1]) dat is god Ihesus Cristus, die ons maecte na sijnen beelde
ende na sijnre ghelikenisse. Want wi dan alle hebben enen scepper
die ons ghemaect heeft van eenre materiën, ende van eenre formen
ende tot enen eynde, dat is dat wi alle wesen sullen sijn ende mit
hem, als hi selve seit inder ewangeliën, so ist dan zeer grote reden
dat wi ons daer naerstelic toescicken, want Salomon seit: «Een yghelic
dier mint sijn ghelijc. — Die ander reden is: want wi alle gekerstent
120r sijn in één doopsel, arm ende rijc, dat is dat wi alle gewasschen ||
mit eenre logen, dat is mitten duerbaren bluede ons liefs heren Ihesu
Cristi ende gecocht mit enen penninc, ende soe veel coste[2]) die een
als die ander. Wi souden malcander zeer minnen, om dat god ons
so seer gemint heeft ende vercoren ende so grote waerdicheit gedaen. —

351. Die derde reden is, dat wi alle houden één ghelove ende verbonden
sijn tot eenre wet, dat al vervolt wert, als sinte Pauwels seit in
desen woerden: «Minne dijnen even mensche ghelijc di selven». Van
desen scult en mach hem nyemant ontsculdigen. Dese scult is een
yghelic sculdich enen ygheliken, ende wiese meest betaelt, die blijftse
meest sculdich. — Die vierde reden is dat wi alle énen here hebben,
dats god, daer wi of houden lijf ende ziel ende al dat wi hebben.
Hi heeft ons allen ghemeenlic ghemaect ende ghemeenlic ghecocht
ende begaeft, ende die ghene die sijne gheboden houden, die sullen
trouwelic gheloont werden. — Die vijfste reden is dat wi alle ghe-
sellen sijn inder heervaert ons liefs heren ende ridderen ende soude-
naren, ende wi verwachten alle één loon, dat is die ewighe vruechde

1) D. helmel. 2) D. coeste.

des hemels, daer die minne ende die vrientscap sal vast ghemaket
352. worden in ewicheit. — Die seste reden is dat wi alle leven geestelic van énen gheest, recht als wi alle leven van eenre lucht lichaemmelic. Overmits desen gheest sijn wi alle zonen gods bij verkiesinghe
120v ende kinder der heyligher kerken, gheëchte bruderen van vader ende van moeder mit eenre bruederscap, die so veel beter is dan vleyschelike bruederscap, als die geest beter is dan dat lichaem. — Die sevende reden is, want wi alle leden sijn ééns lichaems, daer onse here dat hoeft of is ende wi die lede, ende wi leven al van eenre spisen, dat is vanden duerbaren bluede Jhesu Cristi, die ons so zeer gemint heeft ende so lief gehat, dat hi ons ghegheven heeft sijn vleysch te eten ende sijn bluet te drincken, ende noch alle dage duet. Hier om vermaent ons dicwijl sinte Pauwels dese minne, die hi ons hier in bewijst heeft, want hi en mocht ons gheen openbaerre teyken sijnre minnen noch schoenre exempel gheven dan hem selven. Wiltstu dan dencken op dese zeven reden, du sulste vinden zeven gaven der oetmoedicheit; dier comen vander gaven der guedertierenheit.

353. Van deser stammen wassen zeven telgeren, want si bewiset haer in zeven manieren. — Ten eersten: want dat een lit ontsculdicht ende waerscuwet dat ander, dat hem gheen quaet en geschie noch gequetst en worde, na sijnen vermoghen. Hier bi verstaen wi die onnoselheit die wi tot malcander hebben sullen. Want dit gebot soude ghescreven wesen in eens ygelics menschen herte: «Du en souste enen anderen niet doen, du en souste willen datment di dede; niet meer dan dijn rechter hant soude doen dijnre luchter hant». — Ten anderen soe verdraecht dat een lit zoetelic dat hem dat ander
121r duet, ende en wreket dat niet noch en wert oeck || beroert tot toorn op dat ander lit. Hier in verstaen wi die duecht der onderdanicheit daer wi voer of gesproken hebben, die gefondeert soude wesen in
354. minnen ende in caritaten, als sinte Pieter seit. — Ten derden: want dat een lit helpt ende dient den anderen sonder verdriet, sonder weder spreken ende sonder giericheit. Hier in verstaen wi die duecht der caritaten. Want als een mensche helpt enen anderen vander macht die hi heeft, of raet ende wijst naden sinnen die hi heeft, of castiet ende stuert vanden beveel dat hi heeft, of dat hi hem gheeft ende mededeelt mildelic vander rijcheit die hi heeft, soe seit men: die mensche is seer caritatelic. Ende aldus leert ons sinte Pieter, dat wi alle die graciën, die ons god verleent heeft, mede delen ende ministreren sullen onsen even menschen. Tulius die philosooph seit, dat wi ghevoelen sullen van al dat in die werelt is, dat dat al gemaect is om den mensche te dienen ende die een den anderen te helpen na sijnen vermoghen; want, als sinte Pauwels seit: «wi sijn alle leden eens lichaems». — Ten vierden so trecken hem die leden an, datmen

enen ygheliken duet, het si guet of quaet, blijscap of verdriet. Slaetmen den voet, die mont seit: dat duet mi zeer. Hier bi verstaen wi die duecht der guedertierenheit, die wi gemeenlic sculdich sijn te hebben. Dese heeft twe officiën, als sinte Pauwels seit, dat is mit ander lude guet te verbliden ende mit ander lude quaet te bedroven. —
355. Ten || vijfsten: ist dat een lit gequeest of siec is, alle die ander leden
121v helpen daer toe dattet gesont worde. Hier in verstaen wi die duecht der rechtvaerdicheit ende der correctiën, sonder welke dat lichaem der heyligher kerken niet duren en soude mogen, want die verrotte leden souden verderven die gesonde. So wie dan dat wil weten, hoe hi sijnen brueder of sijn ondersate soude berispen ende castiën, die neme waer sijns selfs. Als dat een lit siec is, so gevoelt dat herte groot medeliden ende groten druc, om die grote minne diet tot hem heeft ende leiter die hant zoetelic op. Seneca seit: «Also altstu gesont maecste die wonden des lichaems, also sultstu gesont maken die wonden des herten». Want uut waerachtiger minnen ende van groten medeliden salmen corrigeren ende berispen ende mit groten anxt salmen die hant daer op leggen. Eerst salmen daer op legghen salve ende plaesteren der zueter vermaningen, dan herde berispinge, ende dan dat yser der disciplinen; ende wort hi dan niet gesont, so moetmen comen mitten zwaerde om te verslaen, dat is mitten ban of
356. uten lande te setten ende vander gemeente te sniden. — Ten sesten eren die lede malcander ende overdraghen mit malcander, als sinte Pauwels seit: «Draget die een den anderen». Wi souden dicke bewisen eer ende reverencie, sonderlinge den ghenen dies behoeven, dat sijn die weecste ende die crancste, als die bene draghen dat weeke vleysche
122r ende die pilaerne draghen dat huys. Dit is teghen die quaetsprekers, || die gaern openbaren ende overluyt roepen ander lude quaetheit ende ghebreken die si sien. — Ten zevenden: want inder noot bescermt dat een lit dat ander ende setter hem selven voer; want inder noot sietmen best wie vrient is. Als die een voet glidet, die ander voet comt hem rechtevoerts te baten. Als dat oghe siet dat hoeft slaen, die hant heft haer rechtevoert op om te bescermen. Hier in verstaen wi rechte volmaecte vrientscap. Daer of seit Ihesus onse here inder ewangeliën, dat geen groter minne wesen en mach, dan dat een sijn ziel set voer sijnen vrient. Dat was Cristus Ihesus, die voer ons sterven woude om ons exempel te gheven, als sinte Pieter seit. Sinte Ian seit, als god sijn ziel voer ons geset heeft, also souden wi onse ziel setten voer onse vrienden, dat is voer onse even menschen, ist dat wi rechte leden sijn eens lichaems, daer hi dat hoeft of is.

357. Die dese duecht hadde, die soude ic seggen dat hij te rechte salich waer. Dit is die duecht die onse guedertieren meester Ihesus Cristus ons leert seggende: «Salich sijn die sachtmoedighe, want sij sijn al rede in besittinghe der aerden». Nu verstaet wel van deser sachtmoedich-

heit, die die guedertierne hebben in deser werelt. Want die volmaecte sachtmoedighe sijn al rede in besittinghe der aerden. Dat is te verstaen in drien manieren. — Eerst van die aerde der levender, dat is vanden gueden ende heiligen menschen. Recht als die aerde is een
122v woenstat der beesten, alsoe is | god die aerde der levender ende heeft die sachtmoedighe in besittinghe, want si en doen anders niet dan dat gode behaghet, ende daer om ist redelic dat hi is haer besittinghe, als inden souter staet: die sachtmoedighe, seit hi, hebben die aerde in erfnis. Ende sinte Augustijn seit, dat nyemant en sal hebben god
358. in besittinghe, ten si dat god eerst si in die sijne. — Voert so sijn die sachtmoedighe in besittinghe deser aerden, want si sijn rechte heren haerre herten. Diè nydige en sijn gheen heren haers selfs, mer hat ende nijt beheertse. Die sachtmoedighe vermeesteren die quade herten. Ende Salomon seit: ‹Beter is dat een sijns selfs herte bedwinget, dan dat hi een burch mit crachten wint›. — Voert sijn die sachtmoedighe heren vander aerden, dat is vander aertscher dinghen. Want ist dat sijt verliesen, si en sijn niet bedrovet. Mer die hem bedrovet als hijse verlieset, die en is gheen heer, mer meer een dienre. Daer om ist wel redelic, dat dese hebben tijtlike guede ende gheestelike guede ende hem selven in besittinghe. — Nu verstant wel ende besich, ist dat god den armen gheeft hemelrijc ende den sachtmoedighen die aerde, waer sullen dan die ghierighe wesen ende die nydighe, anders dan in tormenten der hellen?

359. Die gave der consten werpt uut die sonde des toorns ende plant maticheit.

123r Die eerste gave des heyligen geests maect den mensche oetmoedich | ende ontsiende; die ander maecten sacht ende guedertieren; die derde maecten claer siende ende constich ende wijs ende mate te hebben in allen dingen, ende daer om is si gheheeten die gave der consten. Als dese gave daelt inder herten, so rodet si ende werpt uut die sonde des toorns ende der wreetheit, die dat herte verduystert ende maect den mensche verwoet, alsoe dat hi niet en siet noch voer hem selven, noch enen anderen te beleyden; mer dese geest verlicht dat herte also, dat hi niet bedroghen en mach worden van yemant. Sinte Ian seit, die mensche die vol waer van desen gheest, die waer vol oghen voer ende achter. Ende een enghel openbaerde Helye den propheet, datter waren zeven ogen, dat sijn seven gesichten die die heylige menschen hebben, want si sien claer binnen haerre herten ende al omtrent hem, dat is te segghen voer ende achter, ter rech-
360. ter zide ende ter luchter zide. Dese gave is die meester vanden duechden des menschen. Want die mensche die dese duecht heeft, die maectet al te poynt, ter rye, ter lijn, ten lode ende ten oghe. Hi

neemt eerst sijn poynt ende sijn plaets, ende dat is dat die wise man seit: «Van al, datstu beghinste, sich an dat eynde ende hoe verre du daer mede comen mogheste». Voert soe sterct hi sijn lijn, want hi gaet biden rechten weghe ende na rechter meninghe, niet als die sarpent. Voert maect hijt nader rye. Die ry maket die manier slecht ende effen, want dat gemeen leven der gueder mint hi son-
123v der || te vinden nyeue vonden. Dese gave is die prior des cloesters der sielen[1], die bewaertet ende doetet bewaren over al, eerst inder
361. herten ende dan in anderen diensten. Int herte sijn twe[2] siden: wille ende reden[3]. Als dese twee hem accorderen, so maken si grote blijscap ende veel scoens dienstes. Nu verstant wel hoe dese twe siden, die inden mensche sijn, sculdich sijn te accorderen an die een side mit vier sloten in die ander vier. Want die reden heeft vier diensten, dat is te ondersoken, te oerdelen, te gehoeghen ende te bewisen datsi verstaen heeft mitten woerden. Dese gave wiset die reden, wat si sculdich is aen te nemen, ende te ondersoken in wat ordinanciën ende in wat manieren ende in wat eynde si daer mede comen mach, ende dat is zeer groot noot, want te misbruken in dustanighen dinghen is zeer anxtelic. Si doet die reden aennemen ende leren, dat noot is ende oerbaer, ende oftrect, dat contrarie is. Och here god, wat verliestmen tijts ende wat verteertmen guets omme te leren dinghen die niet en doghen dan tot ydelre glorie ende tot groten sonden! Mer die heylighe gheest overmits dese gave wijset lichtelic ende duet den mensche leren ordineerlic, dat meest noot is tot salicheit der zielen ende dat meest trecket totter minnen gods ende oeck alle dinghen te doen in rechten opset ende ten rechten eynde, dat is inder eren gods ende om om oerbaer der zielen, ende
362. om sijne even mensche te helpen[4]. — || Voert duetsi di reden wel te
124r ondersoeken die dingen, sonderlinghe hoe si gheloven sal. Wel te gheloven is te gheloven simpelic al dat god geboden heeft sonder veel te ondersoeken die raden gods ende die diepheit sijnre oerdelen ende die hoecheit sijnre mogentheit ende die redenen van sijnen sacramenten. Wel te gheloven is, als een niet en ghelovet te haestelic of te verlanc, noch enen ygeliken, noch nyemant, want dat een of dat ander is sonde. Als Seneca seit: Na wel ondersoken wil hi wel oerdelen. Die oerdelen sal, hoert toe, dat hi niet en vesticht dat hi niet ondersocht en heeft ende des hi niet seker en is, ende dat hi hem niet en onderwinde te oerdelen, dat hem niet toe en hoert, als sijn die ghedachten des herten of heymelike dinghen; ende die dinghen diemen niet vinden en can ter rechter zide of ter luchter, dat-
363. men die altoes verstae ten besten. — Dese gheest duet die reden

---

1) D. cloesters der abdyen die b.
2) D. drie.
3) D. verstant wille ende reden.
4) D. hepen.

overmits dese gave wel oerdelen ende te recht bekennen ende te onderscheiden tusschen guet ende quaet, tusschen groet quaet ende dat minre, tusschen dat cleyn guet ende dat meerre, want si duet een yghelic dinc prisen na sijnre waerden. — Voert duetse die reden ghehoeghen. Want hi over denct mit scaemten, al dat hem noot is, als Ihesus seit· inder ewangeliën. Dinghen die geleden sijn duet hi ghehoeghen ende dinghen die teghenwoerdich sijn duet hi voersien ende ordineren. Ende dit sijn die perticulen der duecht der voersie-
124v niger || wijsheit als die philosophen scriven. — Voert duetsi die reden bi maten spreken ende zwighen; node te spreken, gaerne te swighen, so dat die sprake voert come bi der ellen vander tonge ende datsi gewegen si als guede munte ende gheprovet, als Salomon seit, dat is datsi van gueder natueren si ende in gueder formen geseit ende datsi hebbe haren rechten poynt ende haer rechte gewichte, also dat si niet te veel en heb noch te luttel, ende datsi wel bestaet si, want noch guede woerde noch guede munte en salmen niet voer niet laten gaen. Daer of seit onse here Ihesus inder ewangeliën, dat wi niet
364. en sullen werpen onse costelike gesteente voer di verken. — Dit accordeert dan ende oerdinert vander ander side des herten, dat is die wille. Daer sijn vyer partyen, minne, anxt, blijscap ende droefheit. Dat is dat een heeft dat hi sculdich is te hebben ende als hijt sculdich is te hebben. Als dese vier perticulen wel sijn getempert, so is die mensche wel ghetempert. Recht als men seit dat een cruyt of een wortel wel getempert is, als dat niet te vuchtich en is, noch te droge, noch te warm noch te cout. Ende recht als inden lichamen der menschen comen alle siecten overmits onghetempertheit der humoren, also comen alle scanden ende sonden int herte des menschen bi onghetempertheit deser[1]) vier humoren. Als dese twe siden des herten sijn gheaccordeert ende ghescict, dat is die reden ende die
125r wille, dan is die mensche wel gescicket van binnen sijn selfs. ||

Dit sijn die vier sprutelkijns vander boem, die al te seer schoen is, dat is eenre schoenre duecht, die men hiet ghelijcheit. Ghelijcheit is properlic, dat een guet duet bi oerdel getrouwelic, dat is niet te weec noch niet te hert, sonder te bughen an die een side of an die ander, als een voertgaet in die oerdelen recht als een lynie. Die dese duecht heeft is een groot oerdelaer ende wijs, want hi en duet niet, ten is wel ondersocht[2]), als behoert enen rechten oerdelaer.

365. In deser duecht sijn seven graden. — Die eerste is, dat een si een recht oerdelaer sijns eygens herten. Want hi moet ingaen in hem selven ende aensien sijne consciencie ende ondersoken sijne ghedachten of si guet sijn of quaet ende scicken die nae redelicheit, also

[1]) D. dese. [2]) D. ondersoet.

BIBLIOTHEEK
VAN
MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
ONDER REDACTIE VAN
Prof. Dr. J. VERDAM,
MET MEDEWERKING VAN
Prof. Dr. J. TE WINKEL en Prof. Dr. J. FRANCK.

DES CONINX SUMME

II

DOOR

Dr. D. C. TINBERGEN,
Leeraar aan de H. B. S. met 5-j. c. te 's-Gravenhage.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-M[IJ].

HARVARD COLLEGE
MAR 7 1924
LIBRARY

dat die wille ende die reden sijn van eenre accoert. Sinte Bernaert seit: «Duechde en is anders niet dan dat verstant van reden ende die wille», dat is: als die wille wil doen ende te werc setten sonder weder segghen, dat die reden seit, wijst ende leert.

366. Die ander graet van deser duecht is, dat een si een guet oerdelaer ende houde die rechte reghel der ghelijcheit tusschen hem selven ende dat onder hem is, dat is sijns selfs lichaem, dat hi te bewaren heeft; dattet also gevoedet si, dattet dienen mach, ende disciplijn ontfanghen ende castiinghe, dattet wel ghehoersaem sij. Want die reden sal wesen als een ghetrouwe middelaer tusschen dat vleysch ende den gheest,
125v die altoes contrarie sijn; || dat hi sal bewaren dat recht an beiden siden, in deser maten, dat die geest si een guet here ende dat lichaem een guet knecht. Nu ist wel noot te houden in gueder duecht over al gelijcheit ende rechte maet, in eten, in drincken ende in cledinge ende in allen anderen manieren dattet lichaem eyschet. Want het is veel meer geneghen tot te veel dan tot te luttel, toten groten dan totten cleynen. Voert so moetmen die vijf sinnen des lichaems wel stueren ende regeren bi gelijcheit, also dat een yghelic diene tot sijnen dienst sonder sonde ende sonder misbruken, als die ogen te bewaren van sien, die oren van horen, die nose van ruken, die mont van smaken ende oeck van spreken ende die hande van tasten. Als dese vijf sinnen wel bewaert sijn, dan is dat casteel wel verzekert ende bewaert. Dit sijn vijf poerten der zielen ende vijf vensteren, doer welcke die doot dicwijl ingaet inder zielen, als die propheet seit.

367. Die derde graet van deser duecht is, dat een mensche sal wesen een guet oerdelaer ende houde ghelijcheit tusschen hem ende dat voer hem is, dat sijn tijtlike dinghen, die dicwijl verderven lijf ende ziel, als hem een te veel daer nae set, als sijn die ghierighe ende die begherende, ende alle die gheen, die die werelt te zeer minnen, die hoer harten alsoe ghehechtet sijn in des duvels net, als Iob seit, dat si so becommert sijn mit uutwendighen dinghen, dat haer spreken
126r ende haer vraghen anders niet en is dan van tijtliken dinghen, || ende sij en connen niet in hem selven gaen om haer leven te recht te ordineren. Van desen ist waer dat Seneca seit: «Daer om sondighen ende ontweghen wi ons allen, want wi om die dinghen des tijtliken levens alle dencken ende sijn in verdriet, mer om die ziel te bescicken en denct noch en studeert nyemant». Daer om ist noot dat wi onse herten setten van uutwendigen dinghen; want wie hem daer te veel opset die valt in curioesicheit ende in begeerlicheit deser werelt, dat een wortel is van allen sonden, als wi voer bewijst hebben.

368. Die vierde graet van deser duechde is, als een mensche claer siet an sine rechter side, dat is dat hi waer neme dat leven ende dat exempel der wijser ende der gueder. In deser siden moet men hebben

onderscheit ende ghelijcheit, want alle menschen en moghen niet énen wech gaen ende alle guede ende wise lude en hebben niet éne gracie, recht als die leden eens lichaems en hebben niet[1]) één ambocht, want ‹ also menich mensche also menich sin ›, als gescreven staet in dat vader booc inden tractaet vander volmaectheit der duechden. Mer zommighe menschen, als si yemant sien, die wel toeneemt ende vordert in eenre graciën, so hebben si te hans een verlanghen ende lopen daer na of volghen hem na ende aldus totten anderen ende totten derden, ende an gheen en rusten si. Dese sijn als een ionc winthont, die loept na een yghelic beest dat hem te moete coemt ende maect hem selven moede ende verliest sijnen tijt.

369. Hier of staet een fabel vanden || hondekijn ende vanden ezel. Als
126v dat hondekijn sach, dat sijn meester thuys quam, so liept hem rechtevoert iegens ende spranc hem om die been of om die voet ende die here speelder mede ende bewijsde hem vrientscap ende gaf hem teten. Doe docht die ezel: ‹ Aldus soude ic oeck doen, soe soude hi mi mede lief hebben. Hi mocht mi billix liever hebben dan desen hont, die gheen profijt en duet ›. Daer na sach die ezel sijnen meester ter poerten in coemen ende hi liep hem teghens ende warp hem den voet omden hals ende began hem te clouwen ende dede hem grote feest. Die knechten, diet saghen, liepen daer toe haestelic ende sij gaven hem grote slaghe. Die ezel waende gehad hebben vrientscap ende bate, mer hi creech scade ende slage. Hier om plegen wise mannen hoer kinder of hoer ondersaten te leren, dat si niet staen en souden na grote graciën te vercrighen, diese niet volbrengen en moghen. Daer om ist wel noot onderscheit te hebben, alsmen exempel neemt.

370. Het is oec noot, dat die mensche sie an die luchter zide. Dat is dat vijfste oghe ende die vijfste graet, want men sal aensien die bose ende die quade. Dese sijn an die luchter ende ander quaetster ziden. Ende daer om en conformeert ende starct haer dolinghe ende haer verlies niet ende segghet: ‹ Ic ghinc doer den wijngaert des trages ende des bosen mensches ende ic sach dattet vol netelen ende doernen was ›. An desen neemt exempel ende voersienicheit, want men pleghet
127r te segghen: Hi castiet hem wel, die hem bij || enen anderen castiet. — Voert om dat een god mint, bi wien hi ghequijt wert van sijnen sonden ende van sijnen ghebreken, so is hier in deser ziden zeer an te sien ghelijcheit ende onderscheit. Want als een mensche siet den bosen ende den sondaer, so is hi sculdich medeliden daer mede te hebben[2]) ende niet te scempen noch te spotten. Men sal altoes die sonden haten ende niet die personen. Ende een moet zeer nauwe toesien dat hi ymmer nyemant in sijnre herten en veroerdeel noch hem selven bi nyemant en gelijc, hoe quaet dat hi oec is. Want zom-

1) D. net. 2) D. hrbben.

mige sijn huden quaet ende morgen guet; sommige sijn huden guet, si moghen morghen quaet wesen. — Voert en sal hem nyemant gaern mit hem versellen, als hijt sonder misdoen laten mach, want als sinte Gregorius ende Seneca segghen: «Wij en moghen die gene die ghevallen sijn niet op heffen, ten si dat wi daer voer bughen ende bucken».

371. Die seste graet ende dat seste oghe is dat guede lude hebben, dat is datsi claer aensien die lagen des viants; ende dit is van achteren, want die viant siet ons wel ende wi en mogen hem niet sien. Onse viande dat sijn die duvelen, die sijn starc ende wijs, subtijl ende sorchvoudich om ons te bedriegen mit haren consten ende subtijlheden, daersi mede comen meer dan in dusent manieren, als sinte Gregorius seyt. Die duvel siet seer subtijlic den staet des menschen ende die manier ende die complexie, tot wat sonden dat hi
127v meest gheneghen is bi naturen ende bi ghewoenten, ‖ ende van dier siden aenvecht hi hem stareste: die colericus mit toorn ende twist, die sangwijn mit vrolicheit ende oncuysheit, die fleumaticus mit gulsicheit ende traecheit, die melancolicus mit nydicheit ende droefheit. Ende daer om soude hem een yghelic, daer hij saghe dat sijn casteel weecste waer, hem best bewaren, ende teghens die sonden meest
372. vechten, daer hij vernaem dat hi meest bestoect waer. Denct dat hi nyemant en spaert, want hi is so koen dat hij bestoecte Ihesum Cristum sijn scepper. Onse here seide tot Iob: «Waenstu weten, in hoe menigher manieren hi hem verwandelt?» of hi segghen woude: «Niemant en weet dat, dan ic». Als sinte Dionisius seit: «Alle die engelen, die guede ende die quade, ende die gheest des menschen sijn als een spieghel, want als een spiegel ontfanct rechtevoert die printinge ende die formen die hem te voer coemen, alsoe duet die gheest des menschen, ist in slapen ist in waken. Neemt dan den spieghel ende setten rechte voert voer enen anderen ende ghelijc als ghi saghet die forme van den enen, so verneemt gi rechte voert die forme van den anderen». In deser manieren seitmen dat die duvel thoent sine formen ende figuren den menschen, als hi wil ende alst god verhenghen wil, ende die ziele ontfancse haers ontdanckens op, somtijt in ghedachten, als in ymaginaciën, recht als een sijn ontdanckens moet sien ende ontfangen mit gesicht sijns oges die forme van dien
373. dinghe dat hem te voren comt. ‖ Nu ist een alten groten gracie gods
128r ende een grote gave des heylighen gheests, wel te verstaen al die sprake des duvels ende al sijne subtijlheit te bekennen. Want, als sinte Bernaert seit, het is alten stercken subtilen dinc, te connen onderscheiden die ghedachten die die herten maken ende die die viant plant. Als hi coemt als een geselle of als een vrient of als een coopman ende toont die sonden hoe behaghelic datse sijn, lichtelic machmense nochtan dan kennen; mer als hi coemt in die ghedachten eens engels, ende toont dat guede om te trecken tot quaet, dan is

die becoringhe veel starcker. Ende daer om seit sinte Ian, datmen niet en gelove allen geesten; men prooftse eermense ontfanct, als die ghene doen, die enen biechtvader hebben die guet, heylich ende wijs is ende veel beprovet in dustanige dinghen of zaken, dien si dicwijl haer ghedachten openbaren, die hem int herte comen, die quade ende oeck die guede. Salomon seit: «Salich is die gheen die hem altoes ontsiet ende duet bi rade al dat hij duet; dien en salt na niet rouwen».

374. Die zevende graet is ende dat zevende oghe datmen hebben moet, die dese duecht oeck hebben wil, dat een hoghe siet in rechter meninghe tot gode. Hier of seit Ihesus onse gebenedide here inder ewangeliën: «Ist dat dijn oghe simpel is, soe sal al dijn lichaem claer ende blenckende wesen; ende is dijn oge vuyl, al dijn lichaem sal duyster wesen». Dat is te seggen: ist dat die meninghe dijns
128v herten reyn, || puer ende simpel is ende te rechte gaet doer dese graden voerseit, alle die stucken dijnre werken ende dijnre duechden sullen schoen, claer ende behagelic wesen gode; ende is dijn meninge verkeert ende twedrachtich ende achterwaert ommegekeert, al die consciencie wort duyster ende alle duechden doncker. Sonder rechte meninghe wert aelmisse sonde ende duecht scande. Dan is die meninghe simpel, alsmen dat guede duet te rechte om gods willen, ende si is verkeert, als een mensche sijn guede werken openbaert der werlt overmits ydel glorie; si is twedrachtich, als een god ontsiet aen die een side ende die werlt an die ander zide; mer si keert achterwaert, als die mensche sijn eygen bate soect van al dat hi duet. — Nu hebdi gehoert seven graden daer dese boom bi op climmet int hoghe mit sijnen telgeren.

375. Van desen boom sijn seven principael duechden die antworden op die zeven dootsonden, als: oetmoedicheit iegens hoverdicheit, minne ieghens nydicheit, guedertierenheit ieghens toorn, vromicheit ieghens traecheit, mildicheit ieghens ghiericheit, reynicheit ieghens onkuysheit, soberheit ieghens gulsicheit. — Dese zeven duechden bewaren ende sturen zeer recht ende zekerlic die wech des consts, doer welcken den wech der ghelijcheit, als Salomon seit. Onderscheit ende reden sijn sluutsteren der duechden, als sinte Bernaert seit. Die regeerre des sceeps des menschen die stuertse ende leetse dat sij niet
129r en || dwalen ter luchter zide noch ter rechter siden, ende aldus toenemense ende wassen ende dragen overvloedige vrucht. Want dan die duecht der gelijcheit haer thoent mit onderscheit in allen anderen wercken der duechden, ende sonder dese so verliesen alle die ander haren naem ende worden sonde, daer om segghe ic, dat in een van desen voerseiden duechden sijn alle telgeren der gelijcheit ende vruchten der gueder werken, dier spruten ende toebehoren tot desen boom.

376. Nu merct hoe die grote meester der duechden seit, die ons toe spreect van deser duecht: «Salich is die gene, die in allen sijnen dinghen onderscheit heeft ende maet, sonder misbruken». Mer also en souden wi niet veel gewonnen hebben; want onser gheen en is, hij en ontgaet hem in veel manieren; daer om vertroest ons onse guedertieren meester Ihesus Cristus seer zoetelic, in dien dat hi niet en seit: «Salich sijn die geen die niet en sondighen noch en ontgaen in geen van desen puncten, mer doen alle dinc nader rechter reghelen der ghelijcheit», mer hi seit om ons te vertroesten zeer zuetelic: «Salich sijn die gheen dier screyen, want si sullen vertroest werden». Dat is te verstaen: die guet willighe die wel bekennen haer ghebreken na al desen zeven puncten, die wi hier ghenoemt hebben, ende daer om screyen ende bedrovet sijn, dat si so dicke vinden ongelijcheit in hem selven, daer sij gelijcheit vinden ende houden[1] souden, die sijn
129v salich, want daer om is die werelt gheheten || een dal der tranen. —
377. Wie dese gave der consten ontfanghet, daer wi nu of ghesproken hebben, die moet merken, als Salomon seit, dat so wie meest siet die loesheit ende die drovicheit deser werelt, die heeft meest drovichheit ende tranen ende screyen in sijnre herten. Ende aldus beghint dese werelt den menschen te verdrieten, ende hoe een meer verdriets heeft in desen leven, hoe hi meer begeert dat ewighe leven. Hier uut wassen tranen, want die mensche begeerte heeft totten ewighen leven. Hier moechstu merken ses manieren van tranen, die die heylige menschen hebben overmits dese gave des consts. — Die eerste tranen comen van dien, dat hi siet, dat hi god, sijn scepper ende sijn verlosser, so seer dicke vertoornt heeft mit gedachten, mit woerden ende mit werken. — Die ander comen, dat een aensiet die grote ewige vervaerlike tormenten der hellen, daer een yghelic voer vervaert soude wesen. — Die derde tranen spruyten van dat verdriet ende van dat quaet dat een siet an guden luden, dat si dicwijlle moeten verdraghen ende lyden. — Die vierde coemen vanden sonden die die quade doen. — Die vijfste tranen comen omme dat enen dit leven zeer verdriet ende omme die grote verlanghen dat hi heeft nae dat ewighe leven. — Die seste tranen comen van devociën ende van grote volheit der blijscappen vander ieghenwoerdicheit Ihesu Cristi
130r ende vanden ghevoelen des heilighen || gheests. Ende dese sijn recht salich, die aldus screyen, want si sullen vertroest werden, als die scrift seyt. Recht als die voetster troest dat kint datter screit ende droghet hem sijn ogen ende doetet mit cracht lachen, also sal onse here doen, die dus ghescreit hebben, datse niet meer screyen en sullen noch verdriet noch drovicheit liden, mer si sullen altoes wesen mitten zoen gods in vreden ende in lachen ende in ewiger bliscap.

[1]) D. houde.

378. Die gave der starcheit werpt uut die sonde der traech-
heit ende plant vroomheit.
Nu hebben wi[1]) ghesproken vanden gaven ende van den doechden
der gheenre die in die werelt sijn en leven inden[2]) laechsten vanden
drien staden, daer wi langhe hier voer of gheseit hebben. Nu sullen
wi bider hulpe des heiligen geests spreken vanden gaven ende vanden
duechden die meest toe behoren den ghenen die die werelt versmaden
ende verlangen hebben naden berch der volcomenheit. Van desen
seit Iob, dat des menschen leven op aertrijc is als ridderscap ende
burgherscap. Nu sich an een ionc burgher ende een nyeuwe ridder,
hoe verscheiden gedachten datsi hebben ende verscheiden verlangen.
Die burgher denct om sijn comanscap ende om sijn winninge ende
dat eynde sijnre meninghe is, dat hi rijc mach worden ende gheëert
in sijnen leven. Die nyewe ridder[3]) gaet al enen anderen wech,
want hi denct om hoecheit te doen, mildelic te gheven, ridderscap
130v te leren, inden wapen te gaen, verdriet te liden, vroomheit te be-
379. wisen || ende in hogen staet op te climmen. — Dese twe staten sien
wi openbaerlic in tween manieren van menschen. Die eerste willen
hem wachten van groven sonden. Si willen penitencie doen, aelmis
geven, die geboden gods ende der heyligher kerken volbrengen,
ende hem soude wel genogen op dat sij ymmer int leste behouden
blijven. Die ander sijn, dien die werelt een verdriet is om die sonden
ende om die armoede die daer in is, also datter nyemant en mach
hebben vrede van herten noch zekerheit van consciencien, ende sij
syen oeck datter gheen scat en is, dan die minne gods, ende gheen
so grote zueticheit, als vrede des herten, ende gheen blijscap te
geliken en is bi vreedsamicheit der consciencien. Ende daer om dunct
hem, ende tis sonder twivel waer: die dese drie dingen mocht
vererighen soude veel meerre wesen dan een keyser; mer tis so groten
380. dinc, dattet luttel mensche bestaen dorren. Mer als god den mensche
dese gracie geeft ende gheeft hem mede die gave der starcheit, so
geeft hi hem een nyewe herte ende een reyn herte, te versmaden al
dat die werlt loven of geven can ende oec een koen herte om te dogen
al dat verdriet daer die werlt[4]) mede dreycht. Van deser coenheit seit
Ihesus onse here: «Salich sijn die honghert ende dorst na rechtvaer-
dicheit». Sinte Bernaert seit, dat hij niet rechtvaerdich en is, die
niet en[5]) siet int herte ende voelt ende verstaet wat zueticheit dattet
is, god te minnen boven al. Die dese gave van gode begeert, die sal
131r gheheellic sijn herte daer toe geven. || Ende dat is vanden genen,
daer onse here of seit, dat die gene salich sijn, dien hongert ende
dorst na gerechticheit. Hi en seit niet: «Salich sijn si die hebben

1) D. hebdi nu. 2) D. niden. 3) D. riddrr.
4) D. werlet. 5) D. een.

ende doen rechtvaerdicheit», mer hi seit «dier na honghert ende dorst». Want dese rechtvaerdicheit en machmen niet houden, ende dese gifte en mach niet geschien, noch dat weder gheven en mach niet betaelt worden in deser werelt; mer hier wert si begheert ende in die ander werlt betaelt. Daer om seit onse guedertieren meester niet: «Salich sijn sij die dese rechtvaerdicheit doen», want hi en begheert niet dat wi hem dus rekenen sijnen scout, mer hem ge-
381. noecht dat wij hebben gueden wille ende honger te betalen. — Als dese begeerte is waerachtelic int herte, so moetse hoer oec tonen inden werken, als Salomon seit: «Nyemant en mach dat vyer verhuyden in sijnen schoot, sijn rock en bernt». Dese bewijsinge en mach niet wesen sonder duecht noch sonder oetmoedicheit ende vroomheit. Want bi tuge ende bi schonen woerden en prijstmen enen gueden ridder niet, mer bi hantieringhe der wapenen ende volherdinge. — Ende dat is die vierde duecht die die heilighe gheest gevet den mensche, mede uut te werpen gheheelliken die sonde der traecheit. Dese duecht is van so groter waerden, dat si onder allen anderen duechden is alleen op haer selven, ende si draget properlic die name der duecht, want «duecht» ende «vroomheit» is alleens. Dese duecht gheeft god
131v sijnen sarianten, als hijse ridders maken wil, als || hi dede sijnen apostolen opten pijnxter dach, die so blode waren, dat si niet uut haer herbergen gaen en dorsten tot dat si gewapent waren mit deser duecht; mer daer nae so ghinghen si blideliken daermen hem verdriet, versmadenise ende scande dede.

382. Die philosophen die van deser duecht spraken die deeldense in sessen, die sijn als graden, daer dese duecht mede op climmet ende toeneemt; mer onse meester Ihesus die die philosophie ende oec die philosophen gemaect heeft, die heefter dat zevende puynt toe gedaen. — Dat eerste punct hieten si grootmoedicheit, dat ander betrouwen, dat derde zekerheit, dat vierde lijdsaemheit, dat vijfste stantachticheit, dat seste volherdinge ende dat zevende, dat onse meester daer toe heeft gedaen, dat is hongher ende dorst na rechtvaerdicheit. — Grootmoedicheit is een grote hoecheit ende edelheit van moede. Daer bi is een mensche coen als een leeu van groten begripe. Dese duecht deylt haer in tween, als: grote dingen te versmaden ende veel meerre dingen an te nemen ende te verkiesen. Vanden eersten seit sinte Augustijn: «Vroemheit is, als dat herte versmadet dat in sijnre macht niet en is te houden»; dat is: al dattet sijns ondanckens verliesen mach. Seneca seit: «Een groot hert in dingen der werlt en is anders
383. niet dan grote dinghen te versmaden». — Vander ander anneminghe seit die philosoeph, dat grootmoedicheit is redeliken anneminge van groten vervaerliken dingen. Die dese duecht heeft, die siet die werlt
132r aen van so verre, || als Ysayas die propheet seit, datse hem alsoe

cleyn denct[1]) wesen, als ons duet een sterre van verres, also dat al die werelt ende al die wercken der werelt duncken hem wesen als niet, ende en achtense niet meer dan oft waren spinnen webben. Doe Salomon al die werelt over ghesien hadde ende van allen staten, dwaes ende wijs, ghedisputeert hadde doe seide hij sijn sentencie in dustaniger manieren: «Ydel, ydel, ydel», dat is te seggen: die werelt is ydel ende si is al vol ydelheit[2]) ende die mensche[3]) om wien die werelt ghemaect is, is self te mael ydel, want in hem is alle ydelheit, als David seit: «Hi is ydel om sijnre sterflicheit, want al sijn ghenoecht en is anders niet dan een droom; ydel om sijnre curioesheit, want sijn leven vliet als een schim; ydel om sijnre boesheit, want sonde maect den mensche meer te niet, dan enic dinc anders inder werlt». Dit is dan die eerste cracht van deser duecht, die die werelt duet versmaden, als in voertiden die kersten hebben gedaen ende oec die heydensche meesteren.

384. Die ander pertye is, datsi maket den wech der volcomenheit (dat is den wech der heymeliker raden ons heren) na te volgen, die hi wijsde sijnen apostolen, als dit tractaet spreect. Desen wech gaen alle die ghene, die niet alleen en ghenoghet te houden die geboden gods, daer si toe verbonden sijn, mer oec willichlic vervollen die raden, daer si mit recht niet toe verbonden en sijn, als die gene
182v doen, die alle dinc achterlaten om gods | willen ende hem selven over gheven te sterven in dat lant van over zee of anders waer om den ghenen die om harent wille gestorven is; ende oec die ghene die achter laten om gods willen guet, vrienden ende maghen ende oec hem selven, ende maken hem selven eygen die vri waren, arm die rijc waren, of wesen mochten, ende setten hem selven onder scarpe castiinge ende grote scarpheit, die ter werlt mochten hebben alle wellusticheit, als die menighe doen in religiën of in scarper penitenciën. Die abijt[4]) en maect ghenen monic, noch die wapen den ridder, mer dat guede herte ende vrome werken.

385. Die ander graet van deser duecht is betrouwen. Want wie den gueden wech heeft gevonden, die moeter hem in houden in vasten opset, ende hebben guet betrouwen in gode, te volbrengen dat hi begonnen heeft. Dit betrouwen is zeer noot teghens die aenvechtinge der werelt, des duvels ende des vleysches, die den mensche alre starcste aenvechten inden beghinne. Dat vleysch seit: «Ic en mach dit leven niet volherden, noch mijn oude gewoenten laten». Die werelt loept na om enen of te[5]) trecken, als nae enen dief die uter van-

---

1) D. enct.

2) D. *heeft de volgorde der regels van* «sijn sentencie» *tot* «vol ydelheit» *verkeerd:* seide hij Dat is te segghen, die w. is y. ende si is al vol sijn sentencie in dust. man. ydle (*sic*) ydel ydel ydelheit . . .

3) D. menschen.

4) D. abt.

5) D. re.

ghenissen[1]) ghebroken is. Die duvel seit hem: «Katijf, wat duetstu? waer omme wiltstu di dus doden? du mogheste wel anders behouden worden!» Dit sijn die eerste striden, die die nyewe ridder gods liden, dien verlanghet na dat rike der hemelen. Mer als hem een
133r tot god keert mit enen gueden vasten moede, so en || hevet hi ghenen noot. Want dat is sijn getrouweste vrient ende die can ende wil ende mach die sine bewaren, ende die god helpen wil dien en mach niemant deren.

386. Die derde graet der vroomheit is zekerheit. Dat is een duecht, als die philosoeph zeit, bi welker een niet en ontsiet dat quaet of dat ghebrec dat voerden[2]) ogen is. Dat is dat derde guet dat die gave der starcheit duet. Want die heylige geest, als hi sijnen ridder gewapent heeft mit deser duecht, so geeft hi hem een edel herte om grote dinghen an te nemen; voert geeft hi hem grote vyericheit ende grote begeerte te vervolghen; voert maect hi hem zeker als een leeu, dat hi niet en ontsiet periculen of pine, noch die doot, noch tormenten, mer begeertse, als die nyewe ridder tornyeringe. Aldus deden die merthelaren, als in haren leven openbaer is, als wi lesen[3]) van menigen die mit blijscappen gingen totten tormenten als of si ter brulocht gegaen hadden.

387. Also als die heilighe geest den ridder vast maect om te verwachten die tormenten ende die toecomende pijne, also maect hijse oec starc ende lijdsaem inden gedogen als si comen, ende dat is die vierde graet die gheheten is lijdsaemheit. Mit deser duecht verwint die mensche alle sijn viande: die duvel, die werlt ende dat vleysch ende aldatsi mogen segghen of doen. Dit is die vergulden scilt der geenre, die om die minne gods liden, diese bedect van allen siden, als inden souter staet, also dat gheen slach en machse quetsen. Dese duecht
133v en heeft nyemant, ten si dat hi getempert geweest heeft; || want tribulaci smeet lijdsaemheit, als sinte Pauwels seit, recht als dat vyer maect den test. Sonder dese duecht en mach nyemant geprooft wesen, recht als dat gout en mach niet ghefijnt worden sonder dat vyer. Sonder lijdsaemheit en heeft nyemant victorie, ende so wie lijdsaemheit verliest, die wert verwonnen. Sonder lijdsaemheit en coemter nyemant tot volmaectheit. Wi vinden hier of exempel van alle dinc datmen mitter hant maect. Die vergulde cop lidet veel vyers ende slagen, eer hi coemt tot des conincs tafel, ende di kelc eer hi totten outaer coemt; dat guede scaerlaken wert zeer ghevollet van den volres ende mit voeten getreden, eert die conincghinne an trect; ende also veel deser exempelen sijnre te vinden, alser te Parijs ambochten sijn. Bi deser doget is die mensche starck als yser, dat alle metael zoet

[1]) D. vangheneissen. [2]) D. woerden.
[3]) D. wi van.

maect; duerbaer als gout[1]), ende hoe dat gout meer int vyer is, hoet puerre ende waerder is ende wasseliker.

388. Die vijfste graet van deser duecht is gheheten stantachticheit. Dat is een duecht, die dat herte vesticht in god, als een toorn ghestichtet op een steenroots, ende als een boom gewortelt in een guede aerde, die niet en bughet voer enighen wint, die hem toe comen mach, noch mit geen storm verderft en wert. Sonder dese duecht en comt nyemant totter zeghen. Want als gods ridder enighe vroomheit gedaen heeft, so aenvecht hem die duvel mit ydelre gloriën; dan is
134r die strijt veel starcker inder herten || om hem selven te verwinnen, dat hi ymmer niet en valle in ydelre gloriën, ende meer dan die eerste becoringe was. Daer of seit David inden souter, dat die duvel nederwerp die starcke ter luchter zide mit yegenspuet ende die starcste ter rechter siden mit ydelre gloriën. Dese duecht lovet Seneca ende seit, datter gheen duecht en is dan dese, die voertgaet hovaerdelic tusschen die een duecht ende die ander, dat is tusschen die guede ende die quade, tot groten spijt der anderen.

389. Die seste graet der vroomicheit is ghehieten volherdinghe. Mit deser duecht verduert die ridder gods dat quade ende volhert totten eynde in desen hoghen wech der volcomenheit, die hij aenghenomen heeft. Van deser duecht seit sinte Pauwels, dat alle ander duechden lopen, mer dese wintet zwaert; alle vechten si, mer dese verwint ende heeft die crone; alle werken sij, mer dese ontfanct dat loon ter vespertijt. Want, als onse here seit: «Wie volherdet tot inden eynde, die sal salich wesen ende nyemant anders». Niet verre en dorsten die philosophen die duecht der vroomheit leyden. Mer die discipulen ons liefs heren Ihesu Cristi gaen veel verdere, want, als Salomon seit: als hijt al volbrocht[2]) heeft, soe dunct hem datter weder is te beghinnen.

390. Die vroemheit der philosophen[3]) was om die sonden te verwinnen ende duecht te vercrigen; mer wi hebben hier en boven te houden getrouwelic rechtvaerdicheit tot gode. Hi en is niet rechtvaerdich[4]),
134v die || niet weder en gheeft na sijnre macht, dat hi sculdich is. Ende voerwaer, ten is gheen rechtvaerdich dinc, ic en moet geven mijn leven ende mijnen doot om den ghenen, die sijn ziel ende sijn leven voer mij gegeven heeft; ende alsoe als hi ondenckelic beter is dan ic, also veel bin ic hem meer sculdich na rechter gerechtichheit, als sinte Ancelmus seit. Dese rechtvaerdicheit moghen wi hier tracteren, mer wi en mogense nymmermeer betalen, noch al op volbrengen, als voerseit is. Daer om is die zevende graet van deser duecht die onse guedertieren meester Ihesus Cristus daer toe gheset heeft, als hi seit: «Salich sijn die gheen die hongert ende dorst na

1) D. guet.
2) D. volborcht.
3) D. philophen.
4) D. rechtuaerdich.

rechtvaerdicheit». Dese sijn dan te recht salich, die in desen zeven graden der vroemheit opgeclommen sijn ende hebben honger ende dorst totten zevenden graet sonderlinghe op te climmen na haerre macht.

391. In desen boom vinden wi oeck seven telgeren, want die vroemheit eens guets ridders ons liefs heren wort getoont in zeven manieren. Want mit zeven manieren van striden coemt hi tot zeven victoriën, dat sijn die lonen daer sinte Ian of seit in Apocalipsi. Sinte Bernaert seit: «Hi is alte zeer dwaes ende vermetel, die sonder victorie dat loon verwacht» ende sinte Pauwels seit: «Hi en sal niet gecroent worden, dan die witteliken vecht». Wittelic, dat is: naden recht des camps van prove, die in voertijden te Rome pleech te wesen, als
135r dat || die ghene, die hem selven setteden inden camp om lof[1]) ende prijs te vercrighen, die mosten verwinnen al die gene, die die meester des camps dede comen teghens hem. Die meester des camps is onse here Ihesus Cristus, die proeft sijne nyewe ridderen, alser gescreven staet inder coningen booc. Dese meester is zeer ghetrouwe, als sinte Pauwels seit, ende kent zeer wel die cracht eens ygelics, ende en henghet niet dat ons enich viant becoert boven onse macht of dat ons yemant bestoket, wi en mogen hem verwinnen of wij willen, mit sijnre hulpen die inden strijt onse starcheit duet wassen, als sinte Pauwels seit.

392. Sinte Ian, als voerseit is, deylt seven victoriën ende seven croeningen, dat is seven manieren van loenen, die god den ghenen loeft die verwinnen. — Die eerste telghe ende die strijt die die mensche heeft, dat is teghens dootlike sonden. Hier en is nyemant verwonnen, die tot sonden niet en consenteert. Dese strijt is lichtelic te verwinnen den vromen herten, mer zeer quaet den tragen herten. Die eersfe sijn trouwe dienres godes ende sijn weldoende. Die ander sijn cout inder minnen gods wel te doen. Die in desen stride staende ghebleven is, die heeft hem selven veel bet te bescudden dan die gevallen is. Want die ghevallen is in dootsonden, en heeft gheen macht hem selven op te heffen, ten sij dat hem god onse here die
393. hant reyke mit sijnre graciën. Die sondaer valt wel bi hem selven ||
135v in sonden, mer hi en mach bi hem selven niet opstaen sonder die hulpe ons liefs heren, die hem gheeft die wapen der penitenciën, alst hem ghenoecht, daer hi sijn wedersaken mede verwinnen mach. Dit sijn die wapen die sinte Pieter beveelt te nemen in desen strijt. Want een ongewapent man en doecht niet te stride. Nu merct dattet noot is dat een mensche hebbe drie dinghen, op dat hi ghewapent sij ende die sonde geheellic verwinnen mogen. Dese sijn in waerachtiger penitenciën. Dat eerste is berou des herten; dat ander biecht

[1]) D. lief.

mitten monde; dat derde is voldoen mitten werken. Mit desen drien dinghen is te samen ghefondeert dat pansier der penitenciën; ende gebrecter enich van desen drien, soe is die wapen ghevalschet ende diet draecht is verwonnen.

394. Vanden berou. Berou eyschet grote druck ende suchtinge des herten, om dat hi vertoornt heeft sijnen scepper; ende hoe hi hem meer vertoornt heeft, hoe dien druc meerre wesen soude. Dit berou hadde David, doe hi seide: «Ic heb ghearbeit in mijnen suchten ende ic sal wasschen alle nacht mijn bedde mit tranen». So wie god vertoornt heeft mit dootsonden, die sal suchten uten gronde sijns herten, alsoe dat dat herte hebbe groten druc, ende mit veel tranen sal hi ghenade roepen als een dief of als een vercrachter[1]) of als een
395. verrader, die verdient heeft die galghe der hellen. Die sondaer is
136r een dief gods, want dat guet sijns heren, dat hem niet dan gelient en was om woker daer mede te doen, als die guede der naturen, der graciën ende der avonturen, daer hi reden ende rekeninghe of geven moet, dat heeft hi dwaesselic verteert ende mit quader ghewoenten ende al tot enen haesaert of tot eenre cansen geset. Voert is hi een moerdenaer ende een vercrachter des conincs dochter, dat is sijnre zielen, die was die dochter gods bi graciën, die heeft hi vercracht ende ghedodet mit dootsonden. Voert is hi een verrader gods, want dat casteel sijns herten[2]), dat hem ghegeven was te bewaren, heeft hi over ghelevert sijnen doot viant, dats den duvel. Hier om soude hi dan billix wel groten rouwe hebben, die in desen puynten is, ende dicwijl sijn bedde mit sijnen tranen wasschen, dat is sijne consciencie, daer dat venijnde serpent in leyt. Dese tranen iagen den duvel uter herten, als dat hete water den hont iaecht uter koken.

Naden berou coemt die biecht; dat is die guede cameriersterr, die dat huys reynicht ende werpt al die vuylnesse uut, dat is mitter tonghen, als David seit in die souter, ende bestorttet mitter zoeter[3]) oliën.

396. Vander biecht. Nu verstant wel hoe een mensche biechten sal, op dat die biecht doge tot salicheit sijnre sielen. Si moet hebben ses condiciën. Die eerste is, datmense doen sal wijsselic. Dese wijsheit is in tween dinghen: dat eerste is, tot wyen hij hem biechten sal; dat ander, waer of hi hem biechten sal. Sinte Augustijn sait: «Dat selve
136v dat een duet om den doot des lichaems[4]) te verhoeden, dat zelve sal hij doen voer den doot der zielen». Die zieke, om te ontgaen die siecten des lichaems, zoect gaerne den besten meester ende den wijsten daer hien crighen mach; aldus, wie hem wil biechten om gracie te

1) D. vercrarhter. 2) D. heren.
3) D. zoeeter. 4) D. lihaems.

vercrigen van gode, die sal soeken sulken biechtvader, die binden can ende ontbinden, dat is die die sonden wel kent ende den sondaer raden can, ende dat hi macht hebbe hem te absolveren, ende naden
397. sonden penitencie te setten. — Voert die wijsselic biechten wil, die sal naerstelic peynsen om sijn sonden, eer hi te biechten comt ende al sijn herte ondersoeken ende sien hoe hi sijn scepper ende sijn gebenedide moeder vertoornt heeft, ende hi sal mit groten anxt sijn leven overdencken, als die guede coninc Ezechias dede, die aldus seide: «Ic sal overdencken al mijn iaren in bitterheit mijnre tranen». Die sondaer sal in sijnre herberghen gaen, dat is in sijnre herten, niet achter lande lopen, als die speelman duet, die nergent noder en is dan thuys; daer sal hi in blijven ende aensien sine sonden, daer hi gode rekeninge of doen sal ende sijnen provoest, dat is sijnen biechtvader; ende hi sal dencken recht of hi gedaecht [1]) waer om te rekenen sijn ontfanc ende sijn uutgeven voer sijnen here, voer wien hi sal naerstelic aensien dat scrift sijnre consciencien, op dat hi ymmeer niet en mist in sijnre rekeninge, want god en sal niet missen in die sine.

398. Als een naerstelic denct om sijn sonden ende aensiet in hoe meniger
137r manieren || dat hi god vertoornt heeft ende hoe dicke ende hoe zwaerlic dat een gesondicht heeft ende hoe lange dat hi in die sonden getooft heeft [2]), dan sal hi hem haestelic biechten, ende dat is die anderde condicie die inder biechten wesen sal. Die coninc David stont op inder midder nacht om te biechten, als inden souter staet; hi en toofde niet een maent of een half iaer. Ende die wiseman seit: «En vertove di niet te bekeren totten here, noch en zoke ghene lange uutweghe noch merringe van dage tot dage». Want die merringhe is zeer anxtelic om veel reden. Eerst om die condicie van sonden. Want sonde is een bernende vyer, dat niet uutghedaen en mach worden dan mit rechter biecht; ende hi soude ymmer zeer dwaes wesen, die sijn huys
399. saech bernen, liep hi niet rechtevoert om water. — Voert: sonde is een grote ziecte, ende biecht is die rechte medecijn, ende voerwaer, hi acht luttel sijn ghesontheit die hem ghevoelt ziec te wesen totter doot ende niet en begeert gesont te wesen. — Voert: die doot die so nae is ende den sondaer over al laghen leit, die soude den mensche verwecken rechtevoert te biechten. Want hi en weet tijt noch ure, wanneer die doot comen sal, die den sondaer diewijl verrasschet dies gheen waer en neemt. Ende voerwaer, wie wiste op wat dach dat hi sterven soude, hi souder hem ymmer yegens bereyden als hi eerst mochte. — Voert saghe die sondaer in wat anxt hi is. Want hi is inden
137v karkar der sonden, in die keel des helschen || leeus dien gheert te verslinden. Hi soude criten ende roepen naersteliken tot god als hi

1) D. gedaetht.

2) D. heeft. Ende dan.

alre eerst mochte om te biechten. — Voert: saghe hi die gheestelike guede, die hi overmits sonden verloren heeft, als die weldaden der heyligher kerken, sijnen tijt ende hem selven, dat hi al verhalen mach mitter biechten, hi soude seer dwaes wesen, haeste hi hem
400. niet die weder te verhalen. — Voert die ontfermherticheit gods, die hem verwacht tot sijnre doren ende clopt, alser gheseit staet, die souden doen haesten totter biechten. Want alsoe veel als god den sondaer verwacht, alsoe veel slaet hien te herder, als hien ziet traech ende verzumel, recht als een scutter: hoe hi die pese vanden boghe hogere ende herder treet, hoe hi vaster ende stercker schiet. Ende voerwaer, hi heeft al rede sijnen boghe ghespannen ende die pese gherect, als inden souter staet, om den sondaers doot te schieten [1]), ten si dat hi hem wacht. — Voert wye zeer verzumel is te biechten, die vergheet zeer diewijl sijn sonden, alzoe dat hi kume wel biechten can, want hi vergheet zeer veel sonden, die hij nymmeer dencken en sal noch berouwe of hebben noch biechten, dat hem een groot ghebreck is.

401. Voert: als hi is voerden biechtvader, so sal hi hem biechten openbaerlic, dat is: hij sal sijn sonden [2]) claerlic seggen ende onbedect, so dat die biechtvader siet claerlike dat hert ende die meninge des geens die hem biecht [3]); want die zieke moet sijn ziecte ontdecken
138r claerliken den meester || van medicinen, of hi en mach daer niet aen werken, noch die surgijn en mach den gequetsten niet genesen, ten si dat hi die wonde siet. Daer om seit die wise Boëcius: «Wiltstu dat di die meester gesont maket, so moetstu hem die wonde ondecken». Dus sullen wij an die truwanters leren biechten. Si thonen haer armoede ende haer ziecten ende si setten die lelicste voerwaert om te vercrighen aelmissen. Ende also sal oec die sondaer thonen sijn sonden, op dat hi vercrige genade ende ontfermherticheit. Dit is die derde condicie diemen hebben sal inder biecht.

402. Voert sal hem die sondaer biechten gheheellic, dat is die vierde condicie. Want hi sal al sijn sonden segghen, groet ende cleyn, ende die saken der sonden. Eerst sal hi aensien die zeven dootsonden, daer wi voer of ghesproken hebben, ende biechten van een yghelic, also als hi ghevoelt daer in ghesondicht te hebben, sonder hem te beschermen of enen anderen te besculdighen. Aldus biechte David doe hi seide inden souter: «Ic sal beliën al mijn sonden ieghens mi, niet eens anders, noch teghen een ander», als die ypocriten doen, die dat schoenste buten setten: si vertellen haer duecht ende zwighen dat quaet, ende si besculdighen een ander, daer si self meer sculdich in sijn. Dese zien wel een caf in eens anders oghe, mer niet een balc in haers selfs oghe. Aldus dede die pharizeus, daer Ihesus of

[1]) D. shieten. [2]) D. sal sonden. [3]) D. biethit.

seit inder ewangeliën: hij versmade die publikaen ende hij vertelde
138v sijns selfs duecht, || ende die publikaen verneerde hem, slaende voer sijn borst, ende riep ghenade tot gode ende hij seide: «Here wes mi genadich». Aldus sal hem die sondaer oerdelen voer god, niet sijn
403. sonden te verlichten, mer te verswaren, sonder lieghen. — Voert sal die biecht gheheel wesen, niet ghedeelt tot veel biechtvaders. Want een salt segghen alte mael an een dat hi weet, of daer hem sijn consciencie in wroghet, ende niet dat een deel den enen priester ende dat ander deel enen anderen. God en achtet sulke bespottinghe niet. — Voert en salmen niet alleen die sonde segghen, mer oeck die ommestaende saken die die sonden bezwaren. Want die sonde is veel meerre inden enen dan inden anderen, inden priester dan inden leeken, inden prelaet dan inden ondersaet, in enen groten here meerre dan in enen simpelen mensche. Voert is die sonde meerre in die een stede dan in die ander, als inder kerken of in heiligen steden; ende in die een tijt dan in die ander, als in die vasten of in hoechtiden.
404. Voert ist veel meer te sondighen wetende, dan onwetende. — Voert salmen seggen die manier van die sonde. Want tis quader mit enen geëchten wijve te misdoen of mit eenre maget of mit religiosen personen of mit priesters of dyaken of des ghelijcs, dan mit slechten personen. — Voert of die sonde is gheschiet ieghens die natuer of niet. — Voert hoe dicke een heeft misdaen, of hoe langhe dat hi
139r daer in gebleven is. — Voert salmen segghen || of een wedervochten heeft ieghens die becoringhe, of dat hi selve in die becoringhe ghegaen is, of dat hi self die sonde beiaget heeft. Want sommige lude en verwachten die becoringe niet, mer si beiagense self ende slaen hem selven daer in. — Voert salmen seggen die sake ende die becoringe diese brenghet tot sonden, ende alle ander ommestaende saken sal hi seggen, die die sonden beswaren[1]) mogen. Ende men sal oec seggen mit wat leden datmen gesondicht heeft. Men sal eerst gaen totter herten ende segghen hoedanich die gedachten sijn, vleyschelic of geestelic, tegen dat gelove of van ydel glorie of van toorn of van nijt of van anderen manieren. Die vleyschelike gedachten horen tot weelden ende daer sal hi hem selven in onder soken, of hi die begeert heeft in sijnre ghedachten ende of daer enich consent geweest is of lange merringhen of genoecht, dat somtijt also quaet is als consent. Ende van al dese gedachten sal hem een mensche biechten. —
405. Voert sal hi segghen of hi ghesondicht heeft mitten leden des lichaems. Daer machmen sondigen in menighen manieren: ten eersten an thoeft, daermen dicwijl groten cost ende arbeyt om duet, als die vrouwen doen, die dat hoeft curioseliken toemaken ende verchieren slechs om idelheit of om te behagen ende om die luden an te trecken tot son-

[1]) D. bewaren.

den, daer si herde zeer in misdoen, ende sonderlinge die maken so grote hoornen van haren haer of van ander menschen haer, recht
139v als ghemeen wijven. Veel ydelheit gheschieter || omtrent den hoefde in wasschen, in kemmen, in vlechten ende oeck in spieghelen, daermen gode zeer mede vertoornt. Ende hier van en sijn niet quijt gherekent die mannen die hem so seer spieghelen ende hoer haer mit cracht willen schoen maken of doen crullen, op datsi enen schonen croock sullen hebben, dat een teyken is van quaetheden; ende dustanighe
406. ydelheit salmen biechten. — Voert salmen gaen totten vijf sinnen [1]) daermen dicke in sondighet, als mitten oghen, in ydelheit mit ghenoechten aen te sien; of mitter oren, ydelheit gaern te horen, als dese sanghers of speelres [2]), die sproken sprekers, loghenaers, achter sprakers ende menich ander ydelheit; of mitten monde, als dwaesselic te spreken, te veel teten of te drincken; of mitter nosen, in menigherande roken; of mit dwaesselic ende oneerlic te tasten hem selven of sijn wijf, of mit een ander, dat argher is, het sij man of wijf. Aldus sal hem oeck een biechten van overtallicheit van cleder ende van yuwelen ende van alle ander ghebreke die hi heeft. Aldus is die biecht gheheel, als een mensche al sijn sonden seit groot ende cleyn teffens enen priester.

407. Die vijfste [3]) condicie die inder biechten wesen sal, die is, datmen biechten sal oetmoedelic. Want als die sondaer biecht, soe spreect hi tot god, die sijn hert siet; want die biechtvader en is niet anders
140r dan dat oer gods, ende dat hi hoert || en weet hi niet als een mensche, mer als god. Daer om sal hem die mensche also zeer veroetmoedigen voer god als hi can ende mach ende segghen die sonden mit groten anxt. Ende hi sal sijn herte gheheel uut storten [4]) voer hem recht als water uut eenre cannen, soe datter ymmer niet in en blijve die verwe, als van den melc; noch dien rooc, als vanden wijn, noch die smaec, als vanden honich. Aldus en sal die mensche niet inhouden vanden sonden, hi en salt al segghen inder biechten. Ende als hi gebiecht heeft, so sal hi die quade manieren laten die hi ghehad heeft, als in quaet geselscap te volghen of in aensien of in spreken,
408. of in anderen dinghen die quaden schijn hebben. — Voert sal hi laten die smaec der sonden. Die hout die smaec der sonden, die om die sonden denct, die hi gedaen heeft, ende hem des verblijt ende in dien gedachten een behagen heeft. Mer een mensche sal dencken om sijn sonden mit groten anxt ende mit groter scaemten ende rou, ende hem selven lasteren ende versmaden hem selven voer gode, ende maken een vast opset, dat hi nymmermeer tot dien sonden weder keren en sal, al soutmen hem ontleden. — Voert sal hi pijnen

1) D. vijf sin || sinnen. 2) D. speelrers. 3) D. wijfste.
4) D. stort-||ten.

om te verdrijven dien roke der sonden. Sommige menschen laten die sonden, mer si horen daer gaerne of spreken; mer die recht berou heeft, die en sal niet spreken van sijnen sonden of horen spreken, hi en sals hem zeer scamen.

409. Die seste condicie vander biecht is, dat men dicwijl sal biechten,
140v om veel redenen. Eerst || om te vercrigen meerre gracie ende om meer ghereynicht te wesen, ghelijc als die dwael wit wert van dicke te wasschen. — Voert om die daghelixe sonden, daer een mensche seer dicke in valt; ende die hem dicke vuyl maect, die sal hem dicke wasschen, recht alsmen dat scip dicwijl moet oesen, om datter dicwijl water in coemt. — Voert om den duvel verre van hem te veriaghen. Dat voghelkijn vliecht gaern van daen, daermen dicwijl sijn nest breect ende daermen hem sijn eyer neemt. — Voert om dat een sal leren biechten. Want die ghewoente maect hem meester, alst wel schijnt in anderen ambochten. — Voert want een dicwijl sijn sonden vergheet, soe sal hijse dicwijl voert halen. — Voert om dat hij niet en weet of hij wel ghebiecht heeft of berous ghenoech ghehat heeft, soe sal hijse dicwijl overdencken op dat hi ghenoech doe. — Voert om hem te veroetmoedighen ende om te vercrighen meerre verdiente ende ghenade. Het wert eens ghevraghet enen abt, waer omme dat hij soe dicke biechte. Hij antwoerde: «Om dat mij dunct», sprac hij, «dat ic niet wel ghebiecht en hebbe, ende omme dat mij oeck dunct, dat ic sommighe dinghen vergheten hadde; voert, want als ic mijn sonden gheopenbaert hebbe, soe vinde ic mij te oetmoediger».

410. Nu hebben wi ghehoert hoe hem een biechten sal. Nu sultstu weten
141r datter vijf dinghen sijn die die biecht beletten. — Dat eerste is scaemte; || ende dat is die duvel, die hem die scaemte voerset, om hem die mont te stoppen ende te sluten, als die dief duet, die den hont die cleyne vorsch inden mont werpt om dat hi niet bassen en sal (want die cleyne vorsch is van dier naturen, datsi den hont stom maect, als mense hem inden mont werpt). Mer die sondaer sal dencken, dat die scaemte, die hi heeft van die sonden te seggen, die is dat meeste deel vander beteringe. Voert so sal een mensche ymmer gaern liden hier een luttel[1]) scaemte, op dat hi ontgaen mach die grote scande die die sondaer verwachtende is in dien daghe des oerdeels, als alle menschen openbaerliken sien sullen sijn sonden die hi hier versmaet
411. heeft te biechten. — Dat ander is quaden anxt van groter penitenciën te doen. Dat seit die duvel in dat oer des sondaers ende hi seit: «Du en mogeste dijn oude ghewoente niet laten». Dese menschen sijn recht ghelijc den scuwen paerde, dat anxt heeft voer die scaduwe, diet siet. Ende voerwaer, ten is niet dan een scaduwe of een schim, al dat een mensche doen mach van penitencie, bider pijnen der hellen

---

1) D. lutcel.

of des veghevyers! — Dat derde is quade minne. Want die duvel heeft den sondaer also verleckert, dat hi sijne genoechten[1]) so seer mint, dat hijse niet laten en wil, ende in gheenre wijs en wil biechten; want hi slapet in sijn sonden als die vercken in die missche. —
412. Dat vierde is hope van langhe te leven, daer hem die duvel aldus
141v toeseit: «Du biste een ionc mensche, || neem dijn ghenoecht ende doch dijnen wille, du sultste noch tijts ghenoech verhalen te biechten!» Mer hij en siet die doot niet aen, dien gripen sal voer die tijt, eer hij waent. Want god en belovet den sondaer ghenen morghen, al beloeft hi den genen die penitencie doen ontfermherticheit, als sinte Gregorius seit. Ende die duvel speelt diewijl mit dustanighen menschen, recht als die catte mitter muys die si ghevanghen heeft, want als si daer lanc ghenoech mede ghespeelt heeft, so eet sijse. — Dat vijfste is wanhoop, daer die duvel den mensche toebrenct. Mer hi sal dencken, dat god zeer lichtelic vergheeft den ghenen, die berou hebben, ende veel bereyder is dat ewighe leven te gheven, dan wij sijn te begheren. Ende hi mach oeck dencken op veel menschen die zeer lichtelic verghiffenis ghecreghen hebben, als Ihesus self tot veel steden bewijst heeft inder ewangeliën.

413. Van voldoen. Nader biecht coemt voldoen. Dat is die beteringhe die een doen sal naden wille ende na raet sijns biechtvaders. Want die biechtvader sal oerdelen die beteringe nader misdaet in vasten, in aelmissen, ghebeden of in anderen dinghen, nae dien dat die sonde eyschet. Die zieke sal gaerne onderdanich wesen den meester van medicinen om ghesontheit te vercrighen ende die guede zoen doet gaerne die wille sijns vaders om oerbaer sijnre zielen.

142r Nu hebben wi drie dinghen ghehoert daer dat || pansier of gemaect is der penitenciën, daer god sijn nyewe ridders mede wapent om te verwinnen den strijt dien si hebben ieghens die sonden. Ende wie in desen strijt verwint, die en heeft ghenen noet voer den anderen strijt, dat is voerden anderen doot, als sinte Ian seit. Die eerste doot is die doot der sonden. Die dien verwint mit penitenciën, ontgaet den anderen doot, dat is die doot der hellen, die niet versterven en mach. Dit is die eerste tacke vander vroemheit, te verwinnen desen strijt.
414. Na desen coemt een ander. Want als een sondaer berou heeft van sijnen sonden, so coemt hem een nyewe twyvelinge in sijnre herten, wat penitencie hi best doen sal, ende wat leven hi leyden sal. Ende veel worter in desen strijt wangelovich, want, als Ihesus onse meester inder ewangeliën seit, nu gheloven si, ende nu en geloven si niet, nu willen sij, ende nu en willen si niet; als nu hebben si een

1) D. gonoechten.

guet opset, ende als nu ist te niet. Dese sijn als die weerhaen die op die toorn staet, die mit allen winden keert. Mer als die mensche vyerich is tot god ende in gode sijn herte vast maect ende dan sijn opset is, desen strijt over te liden, dan maecten god vast ende vestichten als een pilaern in sinen tempel, dat is in der heyliger kerken, als sinte Ian seit. Dit is die victorie ende dat loon deser ander menschen.

415. Na desen comt die derde, ende is dat die mensche beclaget wert van sijns selfs vleysch ende dat vleysch murmureert, alst begint te
142v ghevoelen die herdicheit ende die || scarpheit der penitenciën, ende vecht zeer weder om te comen tot sijn oude ghewoente. Dat vleysch is dat quade wijf, als Salomon seit, die men meer haer wille duet ende voghet, eer si quader is ende meer contrarie. Die hem van sijnen vleysche laet verwinnen, dat is alten groten vuylen eyghentscap. Dit wert ons wel beteykent bi Sampson den starcken: om dat hij hem liet verwinnen van enen wijve, so verloes hi zijn haer van sijnen hoefde, daer hem sijn starcheit in geleghen was, ende hi viel in die hande sijnre vianden, die hem sijn oghen uut staken ende deden hem scandelic die molen trecken. Aldus duet die duvel alden genen die hem van haren vleysche laten verwinnen. Die desen strijt wint, dien belooft god een wit cleet der reynicheit ende der onnoselheit, als in Apocalipsi staet.

416. Na desen strijt comt die werelt ende vrou aventuer mit haer rat, die anvecht ter rechter side ende ter luchter side. Dit sijn twee stercke[1]) striden, daer veel menschen an beiden siden in verwonnen worden, als inden souter staet. Mer die becoringe is veel stercker den ghenen die toeneemt in eren ende in rijcheden, die die duvel offert ende verleit, dan si is die iegenspuet toecomt van armoede ende van siecten, die god toesent. Ende die die eerste strijt verwint ende versmaet mitter herte voerspoedicheit der werlt, dien belovet god eer ende hoecheit mit hem inden hemel, want hi doeten maeyen[2]) mit hem in sijnen throen, als Apocalipsis seit. Mer den genen die den
143r strijt || verwint ter luchter side in iegenspoet deser werlt, dien belovet god die grote zueticheit ende vruechde sijnre ieghenwoerdicheit.

417. Die seste strijt is zeer starck, ende is ieghens die quade menschen die inder werelt sijn ende antekerst leden sijn. Dese bestriden die guede menschen mit haerre cloocheit, als welneer die tyrannen deden den merthelaers, die onghelovighe den kersten. Dit is die beest daer sinte Iohan of seit, die die heylighe menschen bestridet, alser gheseit is, soe datter kume yemant wesen sal die hem sal dorren beliën kersten te wesen. Die leden van deser beesten thonen hem inden princen ende in bosen prelaten, die omme hoerre groter ghyericheit vervolghen,

---

1) D. sterck-||ke.   2) *Zie aant.*

villen ende eten hoer ondersaten, alsoe dat die guede menschen die onder hem sitten, ongheval hebben te liden ende groot verdriet. Mer diet al verduldelic neemt, als Iob dede, ende te mael in god betrouwet, die verwint desen strijt ende dien belovet god, dat hi hem macht gheven sal over sijne vianden, als sinte Ian seit in Apocalipsi.

418. Nae al dese striden coemt die laetste, die die alre zwaerste is, dat is die duvel, die alsoe scalc ende subtijl is, dat hi dien die opgeclommen is inden berch der volcomenheit ende al dese voerseide striden verwonnen heeft, bestrijt mit ydelre gloriën ende mit vermetelheit, want hi duet hem dencken dat hi zeer heylich is ende wel
143v mit gode is, om dat hi dus veel gedaen heeft ende ‖ gheleden om sijnen wille. Aldus valt hi dicwijl van den hoghe int lage, als Lucifer dede. Daer om ist noot dat die mensche wijs si ende voersichtich om hem te beschermen van ydelre gloriën; dese bewaert die achterhoede; want inden staert leit dicwijl dat verlies, ende bider haven bederft zomwilen dat scip. Die inder hogher zee deser werelt vaert, die moet dicwijl sijn meninghe stueren totter haven der salicheit, dat is tot Ihesum Cristum, mitten winde der vaster minnen ende mit groter begeerten tot god.

419. Dit is dat eynde der rechtvaerdicheit, daer wi voer of gesproken hebben, die coemt vander gave der starcheit overmits die duecht der vroemheit. Aldus, die guede vrome ridder die gheweest heeft in menighen strijt, heeft groten hongher ende dorst om te tonen sijne starcheit in tornoye of in striden om hem te vermaken. Ende voerwaer, die grote minne heeft tot god ende groten honger ende begherten tot sijnre salicheit, die verwint lichtelijk desen strijt. Want hi en begheert noch en wil in desen leven anders, dan dat geschie die eer gods ende salicheit sijnre zielen. Ende soe wie desen strijt verwint, die wint dat loon daer Iohannes of seit in Apocalipsi: ««Die, die verwint, sal ic gheven te eten vanden boem des levens dat is midden inden paradijs», seit die here», dat is: Jhesus Cristus geeft hem dat ewige leven, van welken alle heilighen eten in sijnre gloriën ende sijn alle
144r gesadet ende vervolt. Dit is die salicheit ‖ die god belovet inder ewangeliën sijnen gueden ridderen, als hi seit: «Salich sijn die gene die hongert ende dorst na rechtvaerdicheit», dat is na gode te dienen ende te minnen, «want si sullen versadet worden vander vrucht des boems des levens». Dit is dat eynde ende die volcomenheit deser duecht, die ghehieten is vroemheit, tot welke een leydet die gave der starcheit.

420. Die gave des raets werpt uut die sonde der giericheit, ende plant ontfermherticheit.

Gheliker wijs als die heilighe gheest starcheit gheeft ende macht grote dinghen an te nemen, alsoe gheeft hi oec raet bi welken een

daer mede coemt ten gueden eynde van dat hi aen ghenomen heeft. Dit is een grote gracie ende hiet die gave des raets, ende een mensche heeft daer bi grote voersienicheit ende grote vriheit, in dien dat hi an neemt, dat hij dat niet te haestelic aen en neemt, want, als die philosooph seit: «Grote dinghen sijn ghedaen niet met starcheit des lichaems of der wapenen, mer mit gueden raet»; ende Socrates seit, dat vanden dwasen raet heeftmen na berou; ende Salomon seit: «En docht niet sonder gueden raet, want het soude di berouwen nader daet».

421. Dese gracie toent haer inden mensche in drien manieren. — Ten eersten: gaern te zoeken gueden raet. Alsoe ryet Thobias sijnen zoen ende seide: «Sone, zoekt altoes raet anden wijsen mannen». Salomon seit: «Daer genen gueden raet en is, misvalt den volc ende daer is
144v altoes confuse; mer salicheit geschieter || daer veel guets raets is». «Mer sich wel toe», seit die scrift, «datstu di ymmer wachtes voer quade raders, ende en beraet di niet mitten dwasen, want si en nemen niet dan dat voer hem dient ende niet dat god behaecht». Dus salmen raet soeken anden ouden ende niet anden iongen, die niet geprooft en sijn inden dinghen, want die oude hebben gesien ende geprooft die dingen ende in hem is sin ende raet. Om dat Roboam, Salomons soen, versmade den raet der ouder wiser mannen ende volchde den raet der iongeren, so verloes hi dat meeste deel van sijnen conincrike. — Voert, wie dese gave heeft, die ondersoect die raden diemen hem geeft ende overleytet mit groter naersticheit ende voersichticheit, of men hem trouwelic ende wel radet; niet lichtelic den raet te gheloven eens menschen of twee, hoe heymelic si hem sijn of hoe grote vrienden. Seneca seit: «Onderzoeke die rade; ende en gelove niet lichtelic. Want wie lichtelic gelovet, vint dicke den ghenen dien bedriecht». — Voert, die dese gave heeft, die is gehoersaem den gueden rade als hien vint, want te vergheefs soect hi raet, dies niet gheloven en wil; daer Salomon of seit: «Hi gelijct den dwasen, die uten rechten weghe gaet. Mer die wise hoert den gueden raet, die die dwase versmaet».

422. Die besten ende oerbaerlicsten raet diemen hebben mach, dat is dien raet die onse guedertieren meester Ihesus Cristus ons ghebrocht heeft vanden hemel, die die wijsheit sijns vaders is, daer alle guet
145r of coemt, die is die || enghel des groten raets, als die scrift seit. Dat is den raet die hi ons geeft inder ewangeliën daer hi seit: «Wiltstu volcomen wesen, ganc ende vercoop al datstu hebste ende gheeft den armen ende volcht mi na, so sultstu vinden groten scat inden hemel». Sich an ende denc, wie desen raet gheeft! Want het is, als voerseit is, die wijsheit gods des vaders, die enghel des groten raets, die ghecomen is inder aerden om di te raden ende te wisen den wech ende den toepat, te gaen inden ewigen leven. Het is wel waer, men mach wel mit anderen weghen salich wesen, als inden weghe der

gheboden gods, of in echtscap, of in weeduwscap[1]), of in rijcheit der werelt, alsmense wel gebruyct; mer die heylige geest overmits die gave des raets leydt ende styert ons veel rechter ende zekerliker doer den toepat der waerachtiger armoeden, bi welken een versmaet ende set onder die voet die werelt ende al hoer begheerte om die minne gods.

423. Dese gave rodet uter herten die sonde der ghiericheit ende der begheerlicheit ende plant enen schonen boem, dat is die duecht der ontfermherticheit, dat is te hebben druc ende medeliden mit ander lude quaet of iegenspuet. Dese boem heeft zeven graden, als die ander doen, mit welken hi wast ende toeneemt; dat sijn seven dingen die den mensche trecken tot ontfermherticheit ende medeliden te hebben mit ander lude verdriet. — Dat eerste dat een mensce trecken soude
145v tot ontfermherticheit, is natuer. || Want, alser ghescreven staet inden boec der naturen vanden beesten: «Gheen vogel en eet dat ander, dat van sijnre naturen is». Voert staeter in dat selve boec, dat een merrye voedet dat voelen eenre ander merryën die gestorven is. Voert is dicke ghesien ende gheproeft, dat die coye voedet die ionghen, die wech gheworpen waren, ende bescuddense van anderen beesten[2]). Daer om soude een mensch billix ontfermherticheit hebben ende medeliden van dat verdriet eens anders die sijns ghelijc is inder naturen, want wi sijn alle van éénre natueren, van éénre formen ende ghemaect nae énen beelde, als voerseit is.

424. Dat ander dat den mensche trecken soude tot medeliden eens anders verdriets, is gracie. Want wi sijn alle leden ééns lichaems, dat[3]) is der heiligher kerken, bi graciën, ende dat een lit heeft ymmer van rechter naturen medeliden mitten anderen. Voert sijn wi alle ghecocht mit énen loon, dat is dat waerde duerbaer bluet ons liefs heren Ihesu Cristi, dat hi so mildeliken uut stortte anden cruce om ons te copen ende te verlossen vanden ewighen doet. Want die zoen gods so guedertieren ende ontfermhertich gheweest heeft tot ons, so souden wi billix guedertieren wesen ende medeliden mit malcander hebben ende hulp ende onderstandicheit malcander bewisen. Voert sijn wi alle bruders ééns vaders ende éénre moeder bi graciën, want wi sijn alle zonen gods ende der heyliger kerken, ende die een brueder soude ymmer
146r den anderen || in sijnen noot te hulpen comen, want inden noot sietmen wie vrient is.

425. Dat derde is dat gebot der heiliger scriften, die raet ende ghebiet die werken der ontfermherticheit boven allen anderen werken. Als die wise Salomon seit: «Sich dat dijn hoeft niet en is sonder olie». Bider olie, die dat vier voedet inder lampen, verstaetmen bi ontferm-

1) D. weedwiscap. 2) *Zie aant.* 3) D. dats is.

herticheit, die altoes in dijn hoeft wesen soude, dat is in dijn herte;
ende recht als die olie boven gaet inder lampen alle ander vuchtich-
heit, also gaet ontfermherticheit boven alle ander duechden; ende
recht als die olye voedet dat vyer inder lampen, ende als die olye
ontbrect, so gaet dat vier uut, also als die ontfermherticheit ont-
breect, so ontbreect oec die minne gods. Als sinte Ian seit: «So wie
siet dat sijn brueder noot ende gebrec heeft, ende hem die doer sijnre
herten sluyt, dat is die geen medeliden mit hem en heeft, ende hem
niet en helpt als hi mach, hoe is daer die minne gods in?» of hij
seggen wilde: daer en machse niet wesen, want die olye der ontferm-
426. herticheit gebreect in sijnre herten. Voert die guede Thobias wijsde
sijnen soen ende seide hem: «Sone, wes also ontfermhertich altstu mo-
gheste. Hebtstu overvloedelike, gheeft mildeliken. Hebtstu luttel, van
dien gheeft blijdelic». Onse here Ihesus seit inder ewangeliën: «Ganc,
vercoop al datstu hebste ende geeft den armen». Dit is die duecht
die die heilige scrift int ghemeen prijst alre meest, wantse god meest
behaecht, ende onse here seit doerden propheet: «Ic wil ontfermher-
116v ticheit ende niet offerhande». || Sinte Augustijn seit: «Geen dinc en
maect de mensche minliker dan guedertierenheit». Veel menschen
doen gode offerhande van vasten, van pelgrimaedzen ende van her-
den leven, mer aelmisse te geven sijn si traech ende vrec. Veel
menschen heeft god gegeven overvloedicheit[1]) van aertschen guede,
ende si en offeren daer gode niet of, mer si offerent gaern den duvel
of der werlt, dat is dat sijt qualiken verteren in ydelheit, in over-
vloedicheit ende om lof of prijs of eer der werelt; mer om god en
geven si niet of zeer weynich, want si sijn daer toe hert als een dya-
mant. — Des gelijcs dan als die ontfermherticheit gode zeer wel
behaget, also mishaget se den duvel, want het is die rechte wapen,
daer hi eerst mede verwonnen is, als een glose seit opten souter,
want hi en mach dien soeten rooc van dier salven niet ruken, recht
als die slange niet ruken en mach den wijngaert. Desen roec ende
mocht Iudas niet verdragen, doe Magdalena ons liefs heren hoeft
salfde, want hem dochte dattet een verloren dinc was, mer om sijnre
ghiericheit hadde hi liever dat gelt daer of in sijnre boersen gehat.
Van desen volcke is een duvel een meester, die hiet Sluteboers, die
van een heremijt gesien wert, dat sijn ambocht[2]) was der gieriger
boersen te sluten, dat si geen aelmissen geven en souden.
427. Dat vierde dat den mensche soude verwecken tot ontfermherticheit,
dat is die grote gracie ons liefs heren, die hi soe mildelic gheeft een
117r yghelic nae dat sij sijn, als sinte Iacob seyt, || ende doet sine sonne
lichten op die goede ende op die quade, als hi seit inder ewangeliën,
dat hi soe milde tot ons is ende ons gheeft al dat wi goets hebben.

[1]) D. oueruloediche. [2]) D. ambocht.

Wij souden milde ende hoesch wesen tot malcander ende die ene den anderen helpen. Dat ghebiet ons god inder ewangeliën, als hi seit: «Weest ontfermhertich». Die sone soude gheliken sinen vader, anders mocht hien versaken. Daer om seit die scrift: «Weest ontfermhertich ende guedertieren den weesen, alsof ghij haer vader ende moeder geëcht waert; also sult gi wesen sonen des oversten, dat is gods».

Dat vijfste, dat enen verwect tot ontfermherticheit, is die ere gods. Salomon seit: «Die eert onsen here god, die goet doet den armen». Want datmen den armen doet, dat doetmen gode, als hi selve seit int ewangelium[1]: «Dat ghi enen duet van minen minsten, dat doet ghi mij». Die arme sijn dat cleyn gesin ons heren; die die eert mit wercken der ontfermherticheit, die eert god: want wie dat ghesin eert, die eert den here, ende die tgesin scande doet, die doet den here scande. Hier of hebben wij exempel van sinte Maertijn, dien god openbaerde inder nacht, doe hi sinen mantel om gods willen ghedeelt hadde, ende seide tot sinen enghelen: «Maertijn heeft mi ghecleet mit desen clede».

428. Dat seste, dat een mensche seer treet tot guedertierenheit, is anxt des oerdels. Want oerdel sonder ontfermherticheit sal gescien den ghenen, die hier niet en doet die wercken der ontfermherticheit.
147v Want god sal || sijn oren stoppen voerden ghenen die nu haer oren stoppen voerden armen, als gescreven staet int ewangeli vanden riken man, die weygerde den armen Lazarum die aelmis om god: daer om wort hem weder geweygert een dropel waters inder hellen. Des gelijc vanden dwasen maechden, die geen olye en hadden in haren lampen; daer om sloot hem die doer des brulochts ende seide: «Ic en ken u niet»; also bleven si buten. Alsoe sal god doen den ghierighen ende vrecken inden daghe des oerdels, die niet en hebben dat gheleide der ontfermherticheit, die daer gheleidt die zielen inden paradise ende maect hem haren wech om te comen tot god, als die scrift seit, recht alsmen den wech maect ende gaern op doet den ghenen die scone presenten brenget. Voerwaer, te recht sal hij vermaledijt wesen, die vander guedertierenheit niet gheleidt en wort inden dage des oerdels, als die vervaerlike sentencie ghegeven sal worden, die so mitter gherechticheit vereent sal wesen, datmen nemmermeer appel-
429. leren en sal. — Dese gherechticheit sal hi doen als een coninc. Ende dan sal hi doen sijn grote ondersokinge ende verbanninge, als een overste bisscop ende een overste paeus, want hi is coninc ende bisscop, als die scrift seit, ende hi nam sijn menschelike natuer van coninghen ende van bisscoppen. — Dat ondersoeck ende verbanninghe sal gheschien ende geworpen worden op die gene die ter
148r luchterziden wesen sullen. Niemant en salre uut genomen worden, ||

[1]) D. int ewangelien.

want god die quade vermalediën sal ende segghen: «Gaet, ghi vermaledide, int ewighe vyer, inder stinkender hellen, in die onverdrachelike duusternisse, dat bereit is den duvelen ende u die haer ghesellen sijt, want ghi haren wille ghedaen hebt!» Ach, al is dese sentencie cort, si is seer bitter ende zwaer, want si sal die sondaren iagen uut dat hemelsche geselscap! Hoe seer is te ontsien dese herde verscheydinghe!

430. Dat sevenste[1]) dat een mensche trect tot ontfermherticheit, is die vrucht die wast anden boem, die haer toent in veel manieren. Eerst want ontfermherticheit heeft die brieven vanden oflaten, als onse here seit inder ewangeliën: «Salich sijn die ontfermhertige, want hem sal ontfermherticheit gheschien». Voert seit die selve here: «Ist dat wi onderlinge vergeven, god sal ons vergeven, anders niet». Voert is ontfermherticheit dat goede coepwijf, die altoes wint ende nemmermeer en verliest. Want, als sinte Pouwels seit, «goedertierenheit doecht tot allen dingen». Dat soude een costelic steen wesen, die tot allen dingen dochte of goet waer! Dit is ontfermherticheit, want die geestelike gueden wint si ende ewige gueden ende oec titelike gueden. Salomon seit: «Eer god van dijnre richeit ende gif hem van dinen guede ende hi sal vervollen dijn scuyeren». Doch guet vanden dinen, niet van eens anders, als die ghene die aelmisse doen van dien, datsi genomen hebben of gewoekert hebben mit quader comantscap of anders mit quaden saken gecregen hebben; uut ander lude leder
148v sniden sij || brede riemen; mer van dijn eygen guet geef aelmissen, dats dattu wel ende gerechtelic gecregen hebste. Eer god vanden dinen, want dat eens anders is, bistu sculdich weder te geven. Voert seit hi: «geef[2]) den armen, niet den riken mer den genen dies behoeftich sijn, ende god salt di wedergeven», als hi inder ewangeliën seit: «Ontfermherticheit is een saet dat vruchtbaerre is in een mager aerde, dan in een vette aerde».

431. Hoe ontfermherticheit vermenichvoudicht die titelike guede, daer hebben wi veel schoenre exempelen of, daer icker hier een luttel of vertellen wil.

Men seit dat sinte Germein, doe hi quam van Romen, int uutgaen van Melanen vraechde sinen dyaeck of hi enich gelt hadde. Hi antwoerde dat hi mer drie penningen en hadde, want sinte Germeyn hadt alden armen gegeven. Daer beval hi datmen noch die drie penningen den armen geven soude om gods willen, want god vermocht wel hem te verleenen daer si dien dach of ghevoedt soude wesen. Die dyaec mit groter murmuracie ende grote arbeit gaf die .II. penningen ende behielt den derden. Daer si haers weechs gingen, quam een rijc ridders knecht ende brocht hem van sinen here .CC. pen-

1) D. vijfste. 2) D. geef ons den.

ningen. Doe riep hi sinen dyaeck ende seide hem dat hi den armen genomen hadde .C. penningen, want had hi den derden mede den armen gegeven, die ridder souder hem .CCC. gesent hebben.

432. Men seit in dat leven van sinte Ian[1]) aelmisghever, die alsoe heete om die aelmissen die hi dede, dat een edel rijc man was beroeft vanden moordenaren, alsoe dat hem niet gebleven en was, ende quam
149r claghen || totten voerseiden sinte Ian ende seide hem sijn geval. Sinte Ian hads grote medeliden ende geboet sinen scaffenaer dat hi hem gheven soude vijftien pont gouts. Die scaffenaer en gaffer mer vive om sijnre ghiericheit. Niet lange daer na quam een edel rijcke weeduwe ende sende sinte Ian vijf hondert pont gouts. Doe riep hij sinen scaffenaer ende vraechde hem, hoe veel hij dien beroefden man gegheven hadde. Hi antwoerde: «Vijftien pont gouds». Die heilige man seide, dat hier mer vijf gegheven hadde. Doe hi dit vernomen hadde vanden ghenen diet ontfanghen hadde, seide hi tot sinen scaffenaer: «Hadstu hem vijftien pont gegeven, als ic di bevolen had, onse here god had ons ghesent doer den gueden wijve vijftien hondert pont gouts». Ende sinte Ian vraechde den gueden wive, hoe veel si ghemeent hadde te geven. Sij antwoerde, dat si eerst had doen setten vijftien hondert in haer testament, ende soude hem die gesent hebben, mer daer na, doe si haer scrift besach, vant si die thien hondert of gedaen, ende dat guede wijf meende dat onse here god niet meer en woude gesent hebben dan vijfhondert pont.

433. Item so vertelt sinte Gregorius, dat sinte Bonifacius, doe hi een kint was, was hi so guedertieren ende ontfermhertich, dat hi dicwijl gaf sinen rock ende sijn hemde den armen, soe dat hem sijn moeder daer om sloech. Het gheviel op een tijt, dat dat kint sach veel arms volcx ende verwachte dat sijn moeder uut was; doe liep hij op die
149v solre ende al dat sijn moeder vergadert hadde dat iaer, gaf hi den armen. Doe sijn moeder dit vernam, woude si te mael ontsinnen. Dat kint bede onsen here, also dat die solders weder vol worden.

Voert was een arm man, alsmen seit, die en hadde mer één coe, ende hoerde op een tijt vanden priester inden sermoen, dat god seit inden ewangeliën, dat hi hondertvout weder vergout, datmen den armen gaf. Die guede man bi raet sijns wijfs, gaf die coe den priester ende hoopter .C. voer te hebben. Doe hi lange tijt gewacht hadde nader beloftenisse ende niet weder en creech, meende hi datten die priester bedrogen hadde, ende docht, dat hien dootslaen soude ende stont op des nachts om dat te volbrengen. Daer hi inden wege quam, vant hi enen groten hoep gouts ende docht dat hem god dat gesent ende gegeven hadde ende vervolt sijn beloftenisse ende keerde weder te huys ende was in vrede.

[1]) D. sinte Ians aelmisghever.

Voert van enen anderen, want hi had horen seggen inder ewangeliën, dat god hondertvout weder gaf, aldus gaf hij enen riken priester een coe. Die priester namse ende sendese tot sinen anderen coeyen. Ende doet quam ten avont, die coe des goetsmans quam thuus, ende lede mit haer alle die coeyen, die die priester hadde, tot honderden toe. Doe dit die guede man sach, docht hi dattet die beloftenisse vander ewangeliën was, ende datse hem god weder gegeven hadde. Dit quam voerden bisscop, ende si worden den guede man toegewijst.

434. Dese exempelen ende veel ander bewisen ons dat ontfermherticheit is een guet coopwijf, want si vermenichfoudicht titelic guet. Voert so
150r vercrijcht si geestelic goet voer god ende dat ewige goet, || van welken sinte Pouwels seit, dat si doecht tot allen dingen: want si geeft leven der graciën iegenwoerdich ende dat leven der gloriën in dat leste. Daer om seit David wel inden souter, dat god mint ontfermherticheit ende goedertierenheit, want bi haer geeft hi gracie inder werelt ende glorie namaels. Voert bewaert si den mensche ende verlosten van allen periculen ende vanden geesteliken doot ende van sonden; ende oec vanden lichaemliken doot, want veel doden sijn verwect overmits die werken der ontfermherticheit die si gedaen hadden, daer veel exempelen sijn inder scriften in dat leven der heiligen; ende vanden ewigen doot, dat is vanden doot des levens, daer of seide Thobias sinen sone: «Sone wes ontfermhertich mit al dattu moechste, want aelmisse verlost van allen sonden ende vanden doot ende bescermt die siel, dat si niet en coemt in die helsche dusternisse».

435. Die geestelike wercken van ontfermherticheit.

Nu hebste gehoert die graden des boems der ontfermherticheit, daer sij mede wast ende toeneemt. Nu so moetmen sien die telgen van desen boem, daer hi hem mede ontspreidet. Dese boem hevet meer telgen dan die voerseide boem, want hi spreidet hem verre, ende heeft telgen ter rechter ende ter luchter ziden. Ter rechter ziden sijn die gheestelike goede werken der ontfermherticheit ende ter luchterziden die lichaemlike. Ter rechterziden heeft desen boem .VII. tacken. Die eerste is goeden raet te geven den genen dies behoven puyrlic om gods willen; niet om giericheit of om gewin, als dese
150v quade advocaten doen, die over beide han-||den nemen ende geven dicwijl veel quaets raets om gelts willen of om die eer eens riken mans; mer die god voer ogen hebben ende raden den sondaer uten sonden te comen, of die uten sonden sijn, die te raden hoe si doen sullen, als sculdich sijn te doen biechtvaders ende prelaten ende ande ander guede menschen, van wat staet dat si sijn. Dese doen teerste geestelic werc der ontfermherticheit. Dits die eerste telge der rechterziden.

Die ander is, wel te raden die gene, die een te regeren heeft, als guede prelaten haer ondersaten, die si sculdich sijn te voeden mit gueder leringe ende guede exempelen, recht als een meester sijn discipulen in consten ende in gueden zeden. Dus souden oec vader ende moeder haer kinder bewaren van sonden ende makense gewoen wel te doen, dat si hem wachteden van liegen, van sweren, van quaden spele, van quaden geselscap, ende sonderlinge souden riker lude kinder bet gestuyrt wesen in gueden zeden. Want tkint wil altoes sijn eerste vouwe houden als dat cleet ende die scoe doet; daer om salment insetten ende stuyerent tot gode ende tot doechden.

436. Dat derde is berispen ende te castiën die bose ende quade vander quaetheit. Dit behoert toe sonderlinge den prelaten ende den princen, die sijn sculdich te berispen haer ondersaten, als si weten dat si misdoen, want als si hengen die sonden, die si beteren mogen, so sijn si mede deelachtich. Geen prince, prelate of guetman soude hengen enige quaetheit ontrent hem, daer hijt wist; ende en duet hi des niet ende verhentet: dats een teiken dattet geen guet man en is.
151r Men pleecht te seggen: Sulc || here, sulc ghesin, want naden here beledet hem tghesin, ende dicke gescietet dat die here is tseens mitten wive[1]) om des quades ghesins wille. Ende daer om, noch om lief, noch om leet, noch om dienst der persoenen en sal een here laten te verdriven die sonde omtrent hem, want hi is meer sculdich te ontsien ende te minnen gode, dan den mensche. Men sal die persoen minnen, mer die sonden haten. Ende die prelaten ende princen sijnt sculdich te weten, want onwetentheit in desen saken en maect geen ontscult. Si sijn sculdich te weten, hoe hem haer volc regeert beneden hem, ontrent[2]) hem in haren husen, ende sullen daer ondersoken mit gueden getrouwen menschen, die gode ontsien. Si en sulle daer mede niet quijt wese inden dage des oerdels, te seggen: ‹ Ic en wists niet ›.

437. Die vierde telghe is te troesten die drovige ende die in wederstoot sijn mit sueten woerden, dat si niet en mishopen of dat hem therte niet en ontbreke. Aldus dede sinte Pauwels, daer hi seit: ‹ Vertroost die gene die weec van herten sijn ›. Die cranc van herten is, verblijdt hem inden gueden woerden. Want als hij selve seit: recht als hem dat herte verfroyt inden zueten roke, alsoe ghevoelt die ziel grote zueticheit in gueden woerden ende in gueden raden. Dat is een waerachtich vrient, die den anderen alsoe mint in ieghenspoet als in voerspoet, want inder noot sietmen wie vrient is. — Du sultste weeten dat vier dingen seer vertroesten den genen die bedruct is of
151v in tribulaciën[3]) is. Dat eerste is te peynsen om die pinen der hellen, die so scarp is, dattet overdraecht bi al datmen liden mach inder

1) *Zie aant.* 2) D. otrent. 3) D. tribulaceiën.

werelt. Sinte Augustijn seit: «Here verbrande mi of ontleedt mi liever, dan gi mi ewelic verdoemt». Tis guet te liden die roede der castiinge, op dat men ontgaet die grote roede die ewelic slaet, dat is die doot der hellen, die niet sterven en mach. God bewijst grote teyken der minnen, als hi sent titelic iegenspoet. Want als die scrift seit: «Ic castie die gene die ic minne». Den os dien men slaen wil, dien mestmen, ende niet den genen dimen houden wil. Groot teiken der minnen ende grote eer waert, dat die coninc sinen cop yemant sende daer hi uut drinct. Die cop daer onse here uut drinct dats tribulacie deser werelt. Dit is die eerste sauce diemen eten sal tot deser spisen, als: te dencken op der pinen der hellen; dats een saus
438. van edick, die verdrijft den smake vanden gueden wijn. — Dat ander, dat den mensche seer troost in tribulacie, is dat een mensche denct op dat loon des ewighen levens. Sinte Gregorius seit: «Het licht seer den arbeit, als een hoopt groot loon te hebben». — Dat derde is te dencken op die passie ons heren Ihesu Christi, die hij gheleden heeft om onsen wille. Gheen dinc en maect tribulacie soe suet, als die pine ons heren Ihesu Cristi te overdencken. Dit is ons beteykent inder scriften van die kinder van Israhel, daer si quamen tot een water, dat so bitter was, dat sijs niet drincken en mochten.
152r God gaf Moyses een roede, ende doe || hi die int water stac, doe wortet zuet. Dat bitter water sijn tribulaciën der werelt; die roede diese zuet maect is dat cruce ons heren Ihesu Cristi. Want wie denct om sulchen druc, als Cristus doechde inden cruce, daer en is pine noch iegenspoet, druck noch tribulacie, hi en salse lichtelic mogen
439. draghen. — Dat vierde is te peynsen om die doecht ende dat guet dat iegenspoet ende tribulacie doet den genen diet verduldelic liden. Want die tribulaciën beproven den ridder goods. Die ridder en kent sijn stercheit niet, ten si dat hi inden drang gheweest heeft. Sinte Pauwels seit: «Lijdsaemheit beproeft den mensche tot god». Ende die engel seide tot Thobyas: «Wantstu gode genaem waertste, so wast noot dat dij becoringe proefde». Na tribulacie sijn medecinen, die den sieken gesont maken. Want als die scrift seit: «Die grote siecte des lichaems maect den mensche sober, so dat die ziecte som wilen een verdriet is». Daer of seit sinte Gregorius: «Laedt dij niet herdt wesen, datstu lijdste inden lichaem van buten, altstu daer mede ghesont wortste vander siecte der sonden van binnen». — Voert so hebben tribulaciën ghewonnen die cronen der gloriën, daer of seit sinte Gregorius: «Salich is die ghene die becoringhe lijdt, die lijdet ende volherdet in die slaghen. Want als hij gheproeft is, soe sal hij hebben die croon des levens». — Dese vier ghedenckenissen voer-
152v screven vertroesten seer den ghenen die in ieghenspoet sijn. ||
440. Die vijfte telge der ontfermherticheit is dat een vergeeft dat hem misdaen is. Want als sinte Gregorius seit: «Wie sijn aelmissen geeft

ende hatich is op sinen even mensche, dat en baet hem niet ende god en ontfaet die gaven niet vanden handen, also lange als hadt ende nijt is inder herten; mer god ontfaet die gave nader meninge of naden goeden wille. Daer om seit onse here god inder ewangeliën: «Ten si dat gi malcander vergeeft, u vader, die inden hemel is, en sal u niet vergeven». Hier in schijnt dattie gene die niet vergeven en wil, bidt iegens hem selven, als hi sijn pater noster spreect, want hi bidt dat hem god also vergeve, als hi enen anderen vergeeft, dat hem misdaen is. — Men seit vanden keyser Theodosius, dat hijt nam voer alte groten goetheit, datmen hem dede, alsmen hem badt dat hi vergeven soude, ende hoe hi toorniger was, hoe hi liever vergaf ende haesteliker; mer hi woude die menschen meer na hem trecken mit doechden ende mit minnen, dan mit vresen.

441. Die seste telghe is te hebben guedertierenheit ende medeliden mit den sondaren ende den ghenen die in druc sijn, in armoede, in ieghenspoet. Want dat een lit is sculdich te draghen die siecte des anders lede. Waer of sinte Pouwels seit: «Soe wie sieck is, daer ben ic mede sieck», ende sinte Gregorius seit: «Alsoe volmaect is die mensche, als hij ghevoelt in hem selven den druck eens anders».

Die sevende telghe is te bidden niet voer sine vrienden alleen, want
153r onse here || gebìet int ewangelium: «Bidt voerden genen, die u quaet doen, so suldi wesen sonen uwes vaders, die inden hemel is», of hi seggen woude: anders en sidi geen sonen gods, ende so en moechdi niet crigen van sinen erve. Soe ist dan groot aelmis ende groot oerbaer, te bidden voer die sondaren ende te bidden voer sijn vianden. — Dit sijn die seven telgen van desen boem ter rechterziden.

442. Van die wercken der ontfermherticheit lichaemliken. Gheliken als dese boem telgen heeft ter rechterziden, die die ziel bewaren, als voerscreven is, also heeft hi telgen ter luchterziden, die dat lichaem bewaren, ende sijn die seven werken der ontfermherticheit. Die eerste is te spisen den armen. Hier toe worden wi vermaent tot veel tiden. Eerst als Thobias seide tot sinen soen: «Eet dijn broet mitten genen dies behoeftich zijn, ende die van honger sterven». — Ende Salomon seit: «Ist dat dijn viant honger heeft, geeft hem teten; dorst, geeft hem drincken». Ende onse here seit inder ewangeliën: «Altstu werscap maecste, so rope die arme ende die sieken, die blinde ende crepelen, ende du sultste salich wesen; want si en mogen di niet wedergeven, mer god salt di wedergeven inder verrisenisse». Dit is seer iegens die rike menschen, die daer maken grote overvloedicheit van spise om prijs der werelt, ende en hebben ghene guedertierenheit opten armen. Mer sij moghen wel duchten, dat hem ghescien sal als den riken gulsighen man, daer onse here of seit inder ewangeliën, dat hij altoes at genoechlike ende

153v overvloedelic || ende liet sterven den armen Lazarum van hongher voer sine poerte; mer na dat sterven haerre beider geschiedet zeer contrary: want die Lazarus wort gebrocht in Abrahams scoot int paradijs, mer die ghierige gulsiche wort begraven niet in eniger ghewieder aerden, mer inder hellen, daer hem geweighert wort een
443. dropel waters sijn tonge mede te vercoelen. Och armen, al hadde al dat water vander zee op sijn tonge gelopen, ten had hem niet vercoelt inden ewigen helschen vyer, dat niet uut gedaen en mach worden; wat soude hem van een dropel waters gebaet hebben? Hier om ist groot orbaer[1]) den armen te voeden, want een ontgaet daermede die pinen der hellen ende wint daer mede die ewige glorie, als die scrifte seit. Hier of sal onse here segghen inden daghe des oerdels: «Coemt, ghi gebenedide mijns vaders in hemelrijc, want ic heb honger ende dorst gehadt, gi hebt mi eten ende drincken gegeven; want wat ghi den armen gedaen hebt, dat hebdi mij gedaen!»

Die ander telge is te cleden den armen naecten, dat is dat een hem geve cleder ende scoen diet vermach. Aldus leerde Thobias sinen sone ende seide: «Bedecke die naecte mit dinen clede», ende Ysayas die prophete: «Alstu sietste den armen, soe bedecken». Overmits dit werc verwecte sinte Pieter dat guede wijf die Dorcas heete, want si clede den armen, als die scrifte seit. Hier hebben wij een scoon exempel of van sinte Maertijn, als voerscreven is. Den rock, die een
154r den armen gheeft is een ghehoechnis-||se den armen dien neemt, voerden ghenen die gegeven heeft.

444. Die derde telghe is te leenen den armen, alst noot is, ende hem haren scult quijt scelden, als sise niet betalen en moghen. Ten is niet alleen aelmis te geven, mer het is groot aelmis, te leenen sonder woker ende sonder quade meninghe, mer puyrlic om goods willen salmen vergheven ende quijtscelden die scult, alse die arme niet betalen en mach. Dit geboet onse here god inder wet, daer hi seit: «Ist dat dijn broeder valt in armoede, du en sultste dijn hant niet beswaren noch verherden noch van hem trecken, mer dijn hant opdoen den armen ende hem leenen dat hi behovet». Ende onse here seit inder ewangeliën: «Leen den genen dies behoven ende dies op di begeren, sonder hope titelicx gewin, ende god salt di vergelden».
445. Dits openbaerlic iegens die wokenaers, die altoes gewin willen hebben van den gelde dat si leenen, anter an ghelde of an diensten of an anderen dinghen. Mer god ghebiet den armen puyrlic te leenen om goods willen ende hi sal betalen den woker. Ende ist dat die arme, dien die gheleent hebste, niet betalen en mach, soe sultuut quijtschelden. Aldus seit onse here int ewangelium: «Ist dat ghij die een den anderen niet en vergheeft, god en sal u niet vergheven». Hier

---

[1]) D. ist groot den a.

of set hij een exempel vanden bosen knecht, dien sinen here al sinen scult vergheven hadde. Om dat hi niet quijt scelden en woude den
154v ghenen die hem schuldich was, weder riep sijn heer alle die guetheit die hi hem gedaen hadde ende deden inden kerker legghen, ter tijt toe dat hi al sinen scult betaelt hadde. «Aldus sal iu vader iu doen, ist dat ghi die een den anderen niet en vergheeft».

446. Die vierde telghe is te visiteren die zieken, dits een werk dat gode seer behaghelic is, meer dan vasten of lichaemliken arbeit. — Hier of vintmen inden vaderen leven, dat een heremijt vraechde enen ouden vader welc dat meeste verdient was, te vasten vijf dagen in die weke, of te arbeiden of enich ander manier van hantwerck te doen, of te dienen den sieken. Die oude vader antwoerde, dat die gene die arbeiden of vasten, dat hem die zenen kraecten, en waer niet te gelikenen biden genen die die sieken dienden. — Dit is een nut werck om die sonden quijt te worden. Daerom seit Job: «Visiteer dijn ghelijc, dats den sieken die mit di ghelijc sijn inder natueren, want hij is een mensch alstu biste, ende aldus en sultstu niet sondigen, want god sal di dan bewaren van sonden. Ende sinte Iacob seit: «Het is een heilige religi te visiteren die weesen ende weeduwen in haren druck». — Men seit van enen groten sondaer, die over tmeer voer ende settede hem in een gasthuys den armen te dienen ende den sieken. Het gheviel dat hi walghinge hadde van enen sieken die hi sine voeten ghewasschen hadde. Rechtevoert ieghens sijnre herten, dranck hij sijn keel vol van dien voet watere, ende doe hi gedroncken hadde, so gevoelde hijt soe seer zoet ende bequame ende wel
155r ru-||kende boven alle salve, ende dat was een teiken, dat hem sijn
447. sonden vergheven waren. — Overmidts desen werc criget men grote volcomenheit des levens, daer die wijse man of seit: «Laet di niet verdrieten te visiteren den sieken, want daer mede sultstu ghevesticht worden inder minne gods». Voort so heeftmen daer groot loon of, als dat ewangelium seit. — Men seit van eenre vrouwen, die gheheten was Maria van Oegines, die was een seer heilich wijf, so dat si . . . . ende haer here die haer geselle geweest hadde in oetmoedelic te dienen den sieken, soude haer gheselle wesen in die hoecheit der gloren. — Hier of gheeft ons exempel onse here Ihesus Cristus inder ewangeliën, daer hi an tastede die melaetsche ende maectse ghesont. «Die knecht en soude hem niet scamen noch verdriet hebben te visiteren den siecken ende hem te dienen, als die here der hemelen ende der aerden is ghecomen inder werelt om te visiteren ende te dienen, daer hi an genomen heeft die forme des knechts», seit sinte Pouwels, «om ons te dienen, die sieck waren overmits sonden».

448. Die vijfte telge is te herberghen die arme pelgrims, die geen herberghe en hebben. Dit is een vanden wercken der ontfermherticheit, dat gode alte wel behaget, als wel schijnt in veel exempelen die wij

daer of hebben inder scriften. — Eerst van Abraham die die enghelen
ontfinc in ghelikenis eens pelgrims, die hem beloefden, dat sijn wijf
155v Sara, die onvruchtbaer was, soude || ontfanghen een kint. — Loth,
om dat hi ontfinc die pelgrims ende herberchdese, ontfinc hij die
enghelen dien verlosten vanden anxt van Sodoma. Ende daer om
seit sinte Pauwels: »En laet niet te herberghen, overmids welc menich
guet mensche gode heeft behaecht, soe dat si enghelen als peregrinen
ontfanghen hebben». Ende ten is geen wonder, dat dustanighe menschen ontfanghen onsen here, als hij seit inder ewangeliën: «Die mijn
armen ontfanghet, die ontfanct mij, want watmen den armen doet
dat doetmen mij».

449. Sinte Gregorius vertelt van enen gueden man, die zeer guedertieren ende ontfermhertich was ende gaern ontfinc die arme in sijn herberghe. Op een tijt ontfinc hi een deel arme luden in sijn huus, als hi ghewoenlic was, ende hij haelde hem water om haer voeten te dwaen; ende doe hi hem omme keerde, ende waende enen van dien, die daer mede was, sijn voeten dwaen, was hien quijt, ende en wiste niet waer hi was of waer hi voer; des hem zeer verwonderde. Corts daer nae openbaerde hem onse here, ende seide hem, dat hi hem op anderen tiden ontfanghen hadde in sine leden, mer op die tijt ontfinc hi hem selven in sinen persoen.

450. Voert so is herberge beter, dan abstinencie of ander arbeit, van
welken men vint in dat leven der vaderen, dat in Egipten was een
heilich vader, die ontfinc die arme ende gaf hem blideliken van dien
156r dat hij hadde. Het gheviel dat een man || van groter abstinenciën mit
hem wort gheherbercht ende en woude niet eten, hoe veel dat hem die ghene badt, dien gheherbercht[1]) hadde. Ende hi seide tot dien die hem gheherbercht hadde: «Laet ons gaen, lieve broeder, onder desen boem die hier buten staet, ende bidden onsen here, dat hi den boem bughe tot den genen die god best behaecht». Doe si haer ghebet aldus te samen deden, neychde hem die boem totten genen die die armen pleech te ontfanghen, ende niet totten ghenen die abstinencie dede. — Veel ander schoonre exempelen vander herberghinge sijn gescreven, mer si waren alte lanc te vertellen.

451. Die seste telge van desen boem is te visiteren ende te vertroesten die ghevanghen sijn, recht als een mensche woude datmen hem dede, of hi mit hem gevanghen waer. Aldus dede Thobias: die ginc tot alle die gene, die in die vangenis waren ende vertroestese mit zueten woerden. Ende Salomon seit in Proverbijs: «Verlos die ghene die ter doot gheleit worden». Aldus verloste Daniël die prophete Susannam vander doot ende onse here verloste dat wijfkijn, die begrepen was in overspel, diemen ghesteent soude hebben nader wet. Niet alsoe,

---

1) D. gheherberct.

men en sal al tijt recht doen vanden quaden, mer onse here woude hier in bewijsen, hoedanich dat die rechters sculdich sijn te wesen ende hoe dat sy ander luden oerdelen sullen. — In dit exempel bewijst hi vier dinghen, die een rechter bewaren soude inden rechte.
156v Dat eerste is grote voersienicheit || ende groten raet, van welken Iob seit: «Die sake, die ic niet en wist, heb ic naerstelick ondersocht». Dits te verstaen, dat onse here, doe die Ioden dat wijf besculdicht hadden, doe screef hi inder aerden mit sinen vingher. Hier in verstaen wij onderscheit: hi en gaf niet rechtevoert die sentencie. —
452. Dat ander is rechte meninghe ende recht opset niet te bughen om beden noch om ghiften; dit verstaetmen daer in: na dien dat hi gescreven hadde, rechtede hi hem ende stont recht op. — Dat derde is guet leven, want die ander lude oerdelt, die sal wesen van gueder consciencien, want is hi anders, so mach hi wel ontsien die sentencie, die onse here seit inder ewangeliën: «Sulc oerdel altstu oerdelste, sal over di geoerdelt worden». Ende sinte Pauwels seit totten quaden rechter: «In dien datstu enen anderen oerdeltste, veroerdeltstu di selven, want du duetste dat, daer du enen anderen of oerdeltste». Ende dit wort ons bewijst in dien dat onse here seide doe hi opgestaen was: «Die van u sonder sonde is, die werp den eersten steen». Doe si dese sentencie hoerden, doe ghingen sij alle wech die een voerden anderen, want si waren sondigher, dan di
453. geen die si verðerdelen wouden. — Dat vierde is guedertierenheit ende medeliden dat die rechter hebben sal mitten genen, die hi oerdelen sal, want hi soude meer geneycht wesen genadicheit te bewisen, dan rechtvaerdelic te veroerdelen. Rechtvaerdicheit sonder ontferm-
157r herticheit is wreetheit, ende ontfermherticheit sonder | rechtvaerdichheit is slapheit. Ende hier om ghesellen hem dese twee duechden mit malcander. Nochtan seit die scrift, dat ontfermherticheit boven gaet die rechvaerdicheit. Ende sinte Ian Guldemont seit van ontfermherticheit te doen, dat inden daghe des oerdels beter sal wesen, reden te gheven van ontfermherticheit te doen, dan van herdicheit ende gherechticheit. Ende sinte Iacob die seit: «Oerdel sonder ontfermherherticheit sal ghedaen worden den ghenen, die gheen ontfermhertichheit en doet». Daer om neychde onse here ter aerden, doe hi hem op gerecht hadde, ende verloste dat wijfkijn. Want die rechter sal hem bugen overmids medeliden totten ghenen die hi oerdelen sal. Want ist dat hi qualic oerdelt, hi sal veroerdelt worden in den daghe des oerdels. — Dus ist grote aelmis te visiteren die gevanghen, ende die te verlossen. Daer om woude onse here neder dalen ter hellen ende verlossen die zielen der heilighen al daer.

454. Die sevende telghe is te begraven die doden. Dit werc is seer gheprijst inder scriften, want Thobias die doden begroef ende liet sijn eten. Ende onse here loefde zeer Magdalenen vander salve die si

storte op sijn hooft, daer hi of seit dat sijt dede in beteykenisse sijnre begravinghe. Hier of staet, dat Ioseph eyschede dat lichaem ons heren Ihesu Cristi ende begroeft mit groter naersticheit. Die oude waren seer naerstich om haer begravinge ende hadden groot aensien
157v tot die heilicheit || haerre vaderen. Daer om so wouden si begraven wesen mit hem. Daer om seide Iacob tot Ioseph, sinen sone: «Begraeft mi niet in Egipten, mer mit minen vaderen». Ende daer om ist guet te legghen mitten heilighen gueden menschen, om te hebben haer gebeden. Tot desen werck soude ons verwecken natuer. Wantmen leest inden boec der natueren vanden beesten, dat die doffinen, als si enen doden doffijn hebben, vergaderen si ende dragen inden gront vander zee ende daer begraven sien. Verwect natuer ende guedertirenheit hier toe Joden, Sarasinen ende ongelovigen, billix [1]) souden ons verwecken dit te doen goedertierenheit ende vast kersten ghelove, dat welcke ansiet dat die lichamen sullen verwect worden ende gheloent mitten zielen. Hier om: soe wie sinen even mensch mint, die sal minnen sinen lichaem, ende doen dien nader doot nader menscheit al dat hij mach.

Nu hebben wi ghehoert die telghen des boems der ontfermherticheit lichaemlic ende gheestelic. Mer om dat veel menschen verliesen haer aelmissen ende ander doechden die si doen, om dat sise niet te recht en doen, daer om wil ic cortelic bewisen, hoe een mensche sijn aelmis doen sal, dat si gode behaechlic sij.

455. Hoemen aelmis doen sal.

Die aelmisse doen wil, die sal drie dingen aensien. Ten eersten, waer of dat hi aelmis doet; dat sal wesen vanden sinen ende niet van eens anders, van dien dat hi wel ende gherechtelic vercreghen
158r heeft. God en acht die ongherechtighe || gaven niet. Aelmis die van eens anders guet ghedaen wort of van ghenomen guede, van roef of van woeker of van qualiken ghewonnen guede en behaecht gode niet. Die scrifte seit: «Du en sultste ghene ossen offeren of scapen, die besmet sijn, want god versmaet alsulcke offerhande, diemen duet vander armer guet». Hi doet recht als die ghene, die den sone dodet in ieghenwoerdicheit des vaders. Sinte Augustijn seit: «Wat gave is dat, die een neemtse blidelic ende die ander verliestse screyende!» Aldus soudemen sien, waer of datmen aelmis gave.

456. Ten anderen salmen sien wie hijse doet, daer die scrift seit: «Sich wien du guet duetste, doch duet [2]) den genen, die du meentste dat guet is, ende niet den quaden of den sondaren». Dat is te segghen: du en sultste niet geven den quaden om die sake haerre quaetheit, als die ghene die gheven rybauden of ander verraders om hoer quaet-

1) D. bilix. 2) D. guet.

heit. Ende soude hem yemant also geven, dat waer alte grote sonde, als die heilighen segghen. Mer die hem gheeft om goedertierenheit ende medeliden haerre armoede, haerre wive of kinderen, vader of moeder, of om ander redelike saken, of om van haren sonden te trecken, die doet wel. Men soude die aelmis gheven den armen ende meer den genen die waerachtelic arm sijn van herten ende van wille, die ghelaten hebben om gods willen al dat si hadden ende so van guede te niet gecomen sijn, dan den genen die niet arm van wille
158v en sijn, ‖ mer van nòde; nochtan salmen hem gaerne gheven ende sonderlinghe den scamelen armen, den weduwen ende weesen ende anderen mismaecten ende sieken menschen, alsmen seit dat sijs behoven ende men dat vermach. Men is sculdich te gheven den vreemden voer die ander. Ende men is verbonden tot vader ende moeder, als si out sijn ende hem selven niet helpen en moghen. Die natuer leert ons dat wij sculdich sijn vader ende moeder guet te doen, ende die dat niet en duet, is onnatuerlic ende sondicht ieghens natuer ende ieghens god, die gebiet te eren vader ende moeder. Daer om ist recht, dattet misvalt den genen die vader ende moeder misdoet, als dicwijl gheschiet is.

457. Ten derden sal hi sien, hoe hi die aelmis doen sal ende hoe die manyer van gheven wesen sal. Vier dingen salmen daer in aensien. — Dat eerste is datmen gheven sal mit blider herten, want god ansiet meer dat herte dan die handen. Sinte Gregorius seit: «God en siet niet an die grootheit der dingen diemen geeft in sinen offer, mer mit wat herten». Dit wort ons wel openbaert inden wive die mer twe penninghen en hadde ende offerde die inden tempel, daer onse here dat ghetuuch of gaf, dat si meer gegheven hadde dan alle die ander, die nochtan grote gueden gegeven hadden. Want het is gode somtijt genamer, dat een arm mensch een luttel blidelic geeft, dan dat een rike man gave hondert merck mit nadencken ende bedructheit sijns herten. Ende daer
159r om seit ‖ die wise man: «Make di goets moets ende verblide di in dijn geven», ende sinte Pauwels seit, dat god mint den bliden gever. Sommige luden sijn soe wreet den armen: alsmense om aelmis bidt, te hants antwoerden si hem wredelic, ende hetense truwanters ende boven, ende segghen hem soe veel wreder woerden 1), eer sij hem yet gheven, dat sijt hem wel zuyr maken, dat si hem gheven. Dustanige aelmis en behaecht gode niet. Daer om seit die wise man inder scriften: «Neyghe dijn ore totten armen sonder drovicheit, ende ant-
458. woerde hem guedertierenlic. — Ten anderen salmen aelmisse geven goedertierenlic ende haestelic. Hier of seit Salomon: En segghe niet tot dinen vrient: «Ganc ende com morgen weder ende ic salt di gheven, alstuut te hant geven mogeste». Ende op een ander stede

1) D. woedë.

seit hi: «En ververre niet dine gaven den behoeftigen», dat is: en duetse niet toven, altstu rechtevoert geven moechste. Dits iegens die rike lude, die die arme veel doen ropen ende moeten so lange beiden, ende bidden, ende vervolgen eer sij hem gheven, dat sijt hem alte duyer vercopen, dat sij van hem hebben. Seneca seit: «Gheen dinc en is soe duyer ghecocht, als datmen vercrijcht mit bidden». Daer om pleechtmen te seggen: hij coop te duyer die eysschet. Aldus salmen haestelic wel doen, te wijl dat hi leeft ende ghesont is voer
459. sijn ziel. Die wijse man seit: «Doch dij selven guet, op datstu hebste waer of, ende doch gode waerachtighe offerhande[1]) altstu leefste,
159v want die doot en sal di niet verbeiden». || Op een ander stede seit hi: «Doch guet dinen vrient voer sinen doot, dats dinen geest, dien du sculdich biste guet te doen». Dijn trouwe vrient is Ihesus Cristus, dien bistu sculdich guet te doen voer dijnre doot in aelmissen te doen, om hem, sinen armen. Want datmen den armen gheeft, dat gheeftmen hem, als hi inder ewangeliën seit. Die aelmis diemen inden leven gheeft ende in ghesontheit, die is alsoe veel beter dan die gedaen wort nader doot, als die lantaerne diemen voer enen mensche draecht bet licht dan die achter enen mensche ghedragen wort. Daer om vermaent ons sinte Pouwels, dat wi guet doen sullen die wyle dat wij tijt hebben. Als een rijck mensche comen sal in een stede of dorp, so sent hi sijn boden voer om die herberghe te beslaen; anders mocht hi wel missen van goeder herberghen. Die guede foriers, die die herberghe des paradijs beslaen, zijn die aelmissen die si ghedaen hebben in haren leven. Die aelmissen nader doot sijn, als een knecht ontfangen wort, die te laet ter herbergen coemt, so dat sijn heer
460. dicwijl qualic gheherbercht wort. — Die derde condicie, die hoert ter aelmissen, is dat een mildelic gheven sal nae sinen vermogen, daer die wijse of seit: «Gheef gode na dat hi di ghegheven heeft» ende Thobias seit: «Gheef nae dinen vermogen, wes mededogende ende ontfermhertich; hevestu veel guets, soe geef mildelic; hebstu luttel, geef blidelic, mildelic ende gaern». Dus sal een ygelic geven
160r na || sinen staet ende na dat hem god gegheven heeft. Men vint van enen coninc die een arm man badt om enen penninc ende die coninc seide: «Alsoe cleynen gave en betaemt enen coninc niet te gheven». — Ende van Alexander leestmen, dat hi gaf enen knecht een stede, ende die knecht ontseidse, om dattet hem was te groten dinck te nemen, ende Alexander seide tot hem: «Ic en sie niet an wat di
461. betaemt te nemen, mer wat mi betaemt te gheven». — Ten vierden salmen die aelmis doen oetmoedelic ende devotelic, so dat een daer niet in en soke ydel glorie, ende dat hi niet en lake den armen dien hise geeft, ende dat een si buten dootsonden, anders en coomt die

[1]) D. ofofferhäde.

aelmis niet tot salicheit. Sommighe menschen, als si aelmis doen, soe willen si dattet een yghelic wete. Mer die wijse man seit, datment verhuyde die aelmis in die scoot der armer. Want, als sinte Gregorius seit, het is genoech den gueden mensche, dattet die ghene siet, daer hi dat loon of verwacht. Daer om seit onse here inder ewangeliën: «Altstu aelmisse duetste, so en laet dijn luchterhant niet weten, wat dijn rechterhant doet, op dat dijn aelmis si ontfanclic voer dinen hemelschen vader», dat is: alstu dijn aelmis doen sultste, sich dat ydel glorie, diemen verstaet bider luchterhant, daer niet mede en si ghemenghet, mer dat si ghedaen wort uut rechter meningen,
462. diemen verstaet bider rechterhant. Ic en seg niet, men en mach somtijt wel guede werken doen int openbaer voerden gueden men-
160v schen || om guet exempel te gheven ter eren gods. Ende aldus seit onse here, dat wi onse guede wercken doen sullen voer die menschen, om datter god of geëert ende gheglorificeert wort, niet om lof der menschen, als die ypocriten doen. Die guede knecht en soude hem niet scamen sinen here te dienen voerden menschen, om hem te eren. Als onse here seit inder ewangeliën: «Soe wie hem mijns scaemt voerden menschen, dies sal ic mi weder scamen voerden enghelen». Dits teghens die gene die laten guet te doen int openbaer, om dat mense niet houden en sal voer ypocriten. Daer om seit sinte Gregorius, dat een alsoe doe sijn guetwerc int openbaer, dat sijn meninghe si
463. recht van binnen. — Voert, wie sijn aelmis wil doen, die salse doen dat si niet en mishage den genen die hijse doet. Daer om seit die propheet: «En versmade dijn vleisch niet», dat is den armen, die dijns gelijc is van natueren, van vleysch [1]) ende van bloede altstu biste. Som menschen versmaden den armen ende veronwaerden mit hem te eten of te spreken, of si spreken hem also wredelic of hovaerdeliken toe. Die heilige man Iob en versmade niet die pelgrims omdat si naect waren, mer hi gaf hem cleder ende eten. Dese heilige man, al was hi een coninc, hi en scaemde hem der armer niet, als nu sommighe grote heren doen, die wel den armen aelmis doen, nochtans hebben sijse in onwaerde om haerre armoeden. Ende waren sij
161r recht oetmoedich, si souden meer minnen tgeselscap || der gueder menschen, die arm sijn om goods willen, diese mochten stichten mit gueden exempelen ende mit gueden woerden, dan veel riker menschen die si bi hem hebben, daer niet in en is dan flacteren, ghiericheit ende ydelheit, ende raden hem dat quade te doen ende
464. benemen dat guede. — Voert sijn sommige menschen die veel aelmissen doen, mer si bliven in groten sonden. Alsulcke aelmissen en sullense niet salich maken, want sterven si in dien staet, haer aelmissen en souden hem niet baten, si en bleven verdoomt. Dese

1) D. vleych.

menschen sijn als die gene, die haer huus timmeren an die een side ende brekent an die ander zide. Daer om, wiltstu gode behaghen, hebbe guedertierenheit ende medeliden mit dijnre zielen. Want die quaet ende ontrouwe is hem selven, wien sal hij guet ende ghetrouwe wesen? of hi segghen woude: hi en mach enen anderen niet guet ende ghetrouwe wesen, die hem selven quaet is. Sinte Augustijn seit: «So wie aelmis doen wil, die salt eerst beghinnen an hem selven, want hij sal sijn siel meer minnen dan enen anderen, behalven god. Nyemant en soude segghen dat hi guedertieren waer ende ontfermhertich, die geen medeliden en hadde mit sijnre sieker zielen. Aldus en seg ic niet, dat die gene guedertieren is, die gene guedertierenheit en heeft zijnre sieker zielen, als hij weet dat si siec is, dat is in dootsonden.

465. **Nu** heb ic di ghenoech bewijst vanden boem der ontfermherticheit, van sinen graden ende van sinen telgen, die vrucht die daer of
161v coemt || in dese werelt ende in die ander. Van deser vrucht ende van desen boem spreect alte seer wel David inden souter. «Salich sijn si die hem verstaen opten sieken ende armen», dat is: die niet so langhe en beit, dat hem die arme bidt, mer die hem geeft eer hi bidt. Die gene duet wel, die den armen gheeft eer hij bidt, ende die is salich, want hi seit: «God sallen verlossen inden quaden dage van sinen vianden, dats inden dage des oerdels, die hart ende quaet sal wesen den genen, die verdoomt sullen wesen, want si die werken der ontfermherticheit niet gedaen en hebben, daer die rechter dan toe seggen sal: «Gaet, gi vermaledide, in dat ewige vyer! Ic heb honger ende dorst gehadt, ghi en hebt mi niet eten ende drincken gegheven. Ic was sieck, ende ghi en visiteerde mi niet!» ende voert die ander wercken der ontfermherticheit, die sal hij hem verwiten, die sij niet ghedaen en hebben. Daer om sullen sij ghelevert worden haren vianden, dat sijn die duvelen der hellen; mer die ontfermhertighe ende die verstaen opten armen, sullen wesen in besittinghe des hemelrijcx, als onse here Ihesus Cristus seit inder ewangeliën: «Coemt, ghij ghebenedide mijns vaders, ontfanct dat rijck, dat iu bereit is van beghinne der werelt! Want wat ghij den armen ghedaen hebt,
466. dat hebt ghij mij ghedaen!» Grote eer sal hem god doen, als hijse dancken sal vanden wercken der ontfermherticheit ende sal hem
162r geven ewich leven. Daer om seit hi int ewangelium: || «Salich sijn die ontfermhertighe, want si sullen ontfermherticheit hebben, om dat si verlanct hebben dat leven der armer mit aelmissen». Soe ist met recht dat hem god gheeft langhe leven, dats dat ewich leven, dat sonder eynde is. Ende om dat si ontfermherticheit ghehad hebben den leden Cristi inder aerden, ende hebben die onderdanich gheweest ende vertroost in haren wederspoet, soe ist wel reden, dat hij hem

inden eynde ontfermherticheit bewise ende dat hijse verlost van alle iegenspoet ende van alle verdriet. Ende also sal hi doen, als hi hem geeft die ewige bliscap, daerse ontfermherticheit geleiden sal ende herbergen.

467. Die gave des verstants werpt uut die sonde der oncuysheit ende plant weder reynicheit.

Die heilige scrift toent ons twe manyeren van leven, daermen bi comt ten ewigen leven. Dat eerste is geheten werkelic, om dattet is in arbeit gueder werken, die een doet om profijt sijns selfs ende sijns even menschen. Dat ander is geheten volmaect, om dat een is in ruste van werken van buten, ende en acht niet dan op gode te kennen ende te minnen ende hij is ledich van becommernis van buten, recht als in slape, mer wacker van binnen, te dencken om god ende begheren ontbonden te wesen vanden sterveliken lichaem, om te wesen altoes mit Ihesum Cristum, als sinte Pauwels seit. Dat eerste is in enen camp of strijt der gueder wercken, daer hem
162v die ridderen in beproven of toemaken; dat ander is || te rusten mit gode in die camer der reynre consciencien. Dat eerste begheert god te voeden van die spise der gueder werken; dat ander volt ende bezadet mit gode in waerachtigher gheesteliker vertroestinghe. Dat eerste wort ons beteykent bi Maerthen, die sorchvoudich [1]) was onsen here te voeden, als dat ewangelium seit; tander is beteykent bi Mariën, die sat totten voeten ons heren Ihesu Cristi ende hoerde sine woerden. Dat eerste is een inganc ende een wech totten anderen, want men en mach niet comen tot volmaecten leven, men moet geproeft wesen int wereltlic leven, als sinte Gregorius seit.

Die gaven ende doechden, daer wi voer of gheseit hebben, horen totten eersten leven; die twe laetste, daer wi nu of spreken willen bider hulpen des heiligen geestes, dat sijn die gaven des verstants ende der wijsheit ende behoren totten anderen, dats totten volmaecten leven.

Dit leven leit in tween dingen, als voerscreven is: dats in rechte kennisse gods, ende in volmaecte minne. Die gave des verstants leidet tot rechter kennis ende die gave der wijsheit die leidet tot rechte minne.

469. Nu sullen wi eerst segghen van die gave des verstants, na dat ons die heilighe gheest wisen sal. Dese gave des verstants en is anders niet, als die meesters segghen, dan een licht ende claerheit der graciën dat die heilighe gheest sendet in dat herte, daer dat verstant bi verheven wort te kennen sinen scepper ende die gheeste-
163r like dingen, diemen lichaemlic || niet sien en mach, ende alle dinghen die horen tot salicheit der zielen, die bi natuerlike reden of verstants

---

1) D. sochuoudich.

sijns selfs niet comen en mach. Dese gave is gheheten een licht, want si reynicht dat verstant des menschen vanden vlecken ende duusternisse der sonden. Want recht als een uutwendich licht verdrijft die duusternis ende maect claer te sien uutwendige dingen, also reynicht dit licht tverstant des menschen, soe dattet claerlic mach verstaen in desen sterveliken leven god ende sinen scepper ende gheestelike dinghen, als enghelen, zielen ende die dinghen die horen tot salicheit der sielen; dat zijn die twaelf articulen des gheloves, daer wi langhe voer of ghesproken hebben in een tractaet op hem
470. selven. Dese kennis en is nerghent dan in een reyne consciencie ende eerbaer. Want recht als dat zieke oghe of dat zepelende oge niet wel sien en mach die claerheit, also en mach dat verstant, alst van hem selven is, niet sien noch verstaen gheestelike dinghen, ten si dattet wel ghepurgeert si van allen vlecken der dwalinghen ende vuylnessen bi waerachtigen ghelove dat die herten purgeert, als die scrift seit. Mer die gave des heilighen gheests daer wij hier of spreken volmaect dese purgacie ende dese reynicht inder herten daer toe, dattie heilighe siel, die ghepurgeert is ende verlicht mitten lichte des verstants, dattet mach kennen ende verstaen god ende dat hem noot ende nut
163v is tot sijnre sielen salicheit. || Dits die salicheit daer hi of seit inder ewangeliën: «Salich sijn die reyne van herten, want si sullen god sien ieghenwoerdich, overmids dat gheilige ghelove, ghereynicht ende ghesterct mitter gave des verstants; ende nader doot int paradijs sullen si hem openbaerlic sien van aensicht tot aensicht», als sinte
471. Ian seit. Dese gave verdrijft alle vuylnissen des herten ende reynichtet ghehelic van allen vlecken ende sonderlinghe van allen dootsonden ende bi sonden der oncuysheit. Want wie mit deser vlecken besmet is, is blint ende heeft sijn oghen verloren, dats reden ende verstant, also dat hi sinen scepper niet kennen en mach, noch dinghen die dienen tot salicheit sijnre sielen, mer hi is als een beest, die sin noch reden en heeft, als David inden souter seit. Die mensche die god so groot eer ghedaen heeft, dat hi hem ghemaect heeft na sinen beelde ende ghelikenis, daer hi gode mede kennen mach ende minnen, die is ghelijc gheworden den dommen beesten die gheen verstant en hebben. Die sonde die den mensche gelikenen doet den dommen beesten, dats die sonde der onsuverheit, daer wi langhe hier voer of ghesproken hebben inden tractaet vanden sonden. Die gave des verstants, die contrarie is deser vuylnessen, rodet uter herten die sonde der oncuysheit ende setter in puyerheit ende reynicheit. Daer of wast een alte sconen boom, dat is die duecht der reynicheit, mit welker een coemt totter salicheit die god beloeft hevet
164r den genen || die reynicheit bewaren, daer hi seit: «Salich sijn die reyne van herten, want si sullen god sien», om dat si die oghen wel gereynicht sullen hebben ende verlicht mit die gave des verstants.

472. Van reynicheit.
Desen boem wast ende toeneemt, als die ander voerscreven, oec mitten seven graden, dat sijn seven dingen diemen behoeft tot te bewaren reynicheit. — Die eerste graet is reyne consciencie. Gheen ander reynicheit en behaecht gode. Dese reynicheit ende puerheit eyscht, dat een bewaert therte van quaden gedachten, dat een niet en consenteer enighe quade begheerten sijnre herten, want hi en waer niet reyn, hoe wel hij hem wachte der daet; want om dat consent alleen soude hij verdoomt wesen, storve hij also. — Drie dinghen sijn seer nut om reynicheit te bewaren. Dat eerste is gaern te horen die woerde goods ende die sermoenen, daer onse here of seit inder ewangeliën tot sinen discipulen: «Ghi sijt alle gereynicht over mids die woerden, die ic u gheseit hebbe». Dat woert is ghe-liken enen sconen spieghel, in welken men siet die vlecken des her-
473. ten. — Dat ander is waerachtige biecht, dat is een lavoer daer hem een dicke in sal wasschen. Inder Coningen boec staet gescreven, dat Helyzeus, die propheet, geboot Naäman Syrus, die malaetsche was, dat hi hem sevenwerf wasschen soude in die vloet der Iordanen om gereint te worden van sijnre siecten, ende also wort hi gereint ende
164v ghesont. De vloet der || Iordanen is soe veel gheseit als een anxt des oerdels, dat beteykent ons biecht, daer hem een soude oerdelen mit groten druck ende mit berouwe des herten, so dat die goten der tranen liepen doer die conduten der oghen. Ende so wort die malaet-sche gesont ende ghereynicht. Want ist dat hem die sondaer seven werven wasschet, dat is van alle sinen sonden, si worden hem vergheven. Sint Bernaert seit: «Minne biecht[1]), wiltstu schoonheit
474. hebben». — Die derde is gehoechnis der passiën ons heren Ihesu Cristi. Want gene quade gedachten en moghen toven int herte, dat dicwijl overleidt ende penset omden doot ende passie ons heren Ihesu Cristi. Want het is die wapen die die duvel meest ontsiet, als die daer hi mede verwonnen is ende sijn macht verloren heeft. Dit is ons alte veel beteikent inden scrifte biden metalen serpent, dat Moyses naden gebode goods hadde verheven also hoech, dattet alle luden sien mochten, ende alle diet saghen worden gesont vanden bete der ser-penten. Dat verheven serpent beteikent dat lichaem ons heren Ihesu Criste gehangen inden cruce. Dat was dat serpent sonder venijn, daer die dryakel onser salicheit of ghemaect wort. Soe wie dan ge-slegen of gesteken wort vanden venijnden serpent der hellen, dats des duvels, die sie an mit ghewaren berouwe dit metalen serpent, dat is die gehoechnisse der passiën ons heren Ihesu Cristi; thans wort hi gesont vander becoringen des viants.
475. Die ander graet daer desen boom mede[2]) wast, dats te bewaren den
165r

1) D. biehet. 2) D. boom wast.

mont van onnutten woerden, die trecken moghen tot onsuverheit, want mit sulcken blaesbalch ende mit sulcken wint wort venijnt dat vyer der onsuverheit. Die scrift die seit, dat die woerden vanden ghemeen wijven zijn als een barnende vyer, ende sinte Pauwels seit: «Quade woerden verderven goede seden». Daer om ist noot die ghene die reynicheit bewaren wil, dat hi hem hoede voer sulcke woerden. Diese gaern hoert ende daer na luystert, het is een teyken dat hi niet reyn en is, want uten vate en comt anders niet dan daer in is. Dese woerden sijn vuyl ende ontamelic ende uut overvloedicheit des herten spreect die mont, seit onse here int ewangelium, daer om sijn si een teyken des onreynen herten.

476. Die derde graet is wel te bewaren die vijf sinnen des lichaems: die ogen van dwasen gesichte, die oren van dwasen woerden te horen, die hande van dwasen tasten, die nose niet te seer te verbliden van bequamen roke. Dit sijn vijf poorten der stat des herten, die vijf vensteren van desen huse, daer die doot dicwijl in gaet totter herten, als die propheet seit. Veel groter heiligher mannen hebben gegrepen geweest ende verwonnen, om dat si dese poort niet wel en bewaerden. Wiltstu hier of exempel hebben, denc dat nyemant stercker en was dan Sampson; wie was heiliger dan David, wiser dan Salomon? Dese vielen nochtant overmids den wiven; hadden si die poorten wel bewaert, die duvel en hadde dese stercke sloten niet gewonnen.
165v Sinte || Iheronimus seit: «Die toorn des herten en mach niet gewonnen worden, ten sij dat die poorten open sijn totten here des duvels». Die oude philosophen vlogen in verren steden, om dat sij niet sien noch gevoelen en souden genoechlike dinghen, dat haer hert mocht gecranct hebben ende haer reynicheit verloren. Die ander, die niet becommert en waren te dencken op die philosophie, staken haer ogen uut, omdat si niet sien en souden, daer si of becoort ghewest hadden. Die sinnen des lichaems sijn als een hollende paert dat altoes loopt sonder eynde, dat dicwijl sinen meester doet snevelen ende ofwerpt, mer dat reyne herte houtse inden breidel der redelicheit.

477. Die vierde graet is te setten dat vleysch onder die voet, dat den geest contrary is, als sinte Pauwels seit: «Die uut wil doen dat vyer der oncuyscheit, die sal ofdoen dat hout ende die dingen die dat vyer ontsteken», dat sijn wellusten ende gemac des lichaems, die ontsteken dat vyer des duvels ende verderven die reynicheit, als sinte Baernaert seit: »Die reynicheit vergaet in die wellusticheit». Daer om, wie hem wil wachten dat hi niet en berne, sal dit vyer of doen mit abstinenciën ende scerpheit sijns lichaems. Hier of leestmen, dat die kinder die gevoedt waren mit grover spisen ende niet en gebruycten die spisen des wellusten, bleven ghesont inden oven van Babiloniën, daer ons bi beteykent is sonde der oncuyscheit, die uutgedaen is mit scerpheden ende mit abstinenciën; mer die soete

spise ende die stercke wijn ontstekense ende voedense, recht als hoy ende hout ontsteeect ende sterct dat vyer.

478. Die vijfte || graet is te vlien quaet gheselscap ende die oersaken
166r der sonden. Veel luden sijn ghevallen in sonden, die niet ghevallen souden hebben, dan bi quaden geselscap, dat quetst die fame der menschen. Een verrotte appel onder ganse appelen verderft die ander appelen, is hi langhe daer onder. Een bernende cool ontfunct een grote hoop colen, is si langhe daer onder, alsmense daer onder leit. David seit: «Du sulste mitten heiligen heilich wesen ende mitten verkeerden verkeert», of hi seggen woude: wiltstu dijn reynicheit bewaren, so volge dat geselscap der gueder, want volchstu die quade, du sultste gelijc worden. Aldus moetmen scuwen dat gheselscap der quader ende oersake der sonden, als heymelic te spreken mit wiven in onbetameliken steden, want stede ende stonde te hebben, dat geeft dicwijl een sake tot sonden. Hier om lesen wi inder Coningen boeck, dat Amon, Davids soen, want hi sijn suster alleen had inder camer, vercracht hise; Josephs vrouwe, doe si hem alleen hadde, woude si hem mit haer doen sondighen, mer hi vloe van daen als die wise. Als sinte Pouwels seit: «Vliet die oncuysheit». Daer om seide die enghel tot Loth, dat hij gaen soude uter stat van Sodoma ende van haren eynden, want het en is niet ghenoech dat quade gheselscap te laten, noch die sonden, mer men moet laten oersaeck der sonden. Men pleecht te segghen: also langhe gaet die cruke te water, dat si breect; also lange vliecht dat cappellekijn om die kaerse
166v dattet || hem bernt. Aldus machmen so langhe soken die saken der sonden, datmen daer in valt. Die dan niet bernen en wil, ververre hem dan van aldustanighen vyer.

479. Die seste graet is onledich te wesen in gueden becommernissen. Want ledicheit duet een mensche lichteliken snevelen in sonden, daer die scrift of seit, dat ledicheit is te segghen verghetenheit ende traecheit guet te doen ende meestresse van veel quaets. Daer om seit sinte Pauwels: «En gheef gheen stede dinen viant», dat is: en wes niet ledich, op dat die viant niet en vinde sake di te becoren, want die ledich is van gueden werken, die geeft den viant een stede hem te becoren. Sinte Iheronimus seit: «Doch altoes wat guets, op dat di die duvel onledich vinde». Die ledich is, en mach hem niet langhe onthouden, hi en valt in sonden. Daer of seit die propheet: «Dit was die sonde van Sodoma: Hoverdie, satheit des broets ende ledicheit», dats te segghen dat si aten ende droncken ende niet en deden. Daer by so vielen si in soe vuylen sonden, dat si niet te nomen en is. Aldus doen veel menschen die verliesen haren tijt in ydelheden ende in overtollicheden van eten ende drincken, in ydelen spelen, in dwaser genoechten, in onnutten liedekijns, in dwasen woerden ende in veel quaden anderen genoechten, ende in dustanighe dinghen

verliesen si ende overbrenghen haren tijt ende vallen lichtelic in veel vuylre sonden ende inden put der hellen. Iob seit: «Si leiden haer
167r leven in gueden ende || in genoechten ende also dalen si neder ter hellen ende sterven dus den ewighen doot, dat sijs niet waer en nemen».

480. Van bidden.

Die sevende graet is ynnich gebet, dat seer nut is om die sonden te verwinnen, ende sonderlinge die sonde der oncuyscheit, daer sinte Ambrosius of seit: «Dat ghebet is een goet scilt iegens die vuerige scutten des viants», ende Ysidorus seit, dat dat is die boete iegens alle becoringe der sonden, te lopen tot gebede also vroech alst herte bestooct[1]) wort, want tgebet heeft van kostumen, dattet of leit alle bestokinghe der sonden.

Tghebet is machtich voer god, alst mit vier dingen onderscoort is, als mit vier voeten. — Dat eerste is recht gelove, daer onse here of seit inder ewangeliën: «In al dat gi begeert in uwen ghebede, hebt guet ghelove ende hope in god, ende ghi sult hebben dat ghi begeert». Ende sinte Iacob seit, dat een begeren sal tot gode in vasten gelove sonder twivelen. Want die twivelt is ghelijc den vloede der zee, die de wint leidet hier ende daer; daer om, die twivelt, en crijcht niet van gode.

481. Dat ander dat inden gebede[2]) hoert, dats hope te vercrigen dat een bidt, daer David of seit: «Heb gueden hope in god ende hi sal doen dattu begeerste». Daer om seit hij op een ander stede: «God, weest mijns genadich, want mijn ziel betrouwet in di». Groten hope geeft hi ons te betrouwen in hem, die gene die niet en bedriecht inder belovinge als hi seit inder ewangeliën: «So wie eyschet die
167v ontfanct, ende die soect die vindt, ende die clopt || dien doet god op», dat is: so wie eysschet wiselic ende wie dat soket naerstelic ende soe wie cloppet volherdelic, soe hoert hem god haestelic. Wiltstu dan ghehoert wesen, so bidde wiselic. Veel menschen bidden, die niet ghehoert en sijn, want si bidden te onrecht. Hier of seit sinte Iacob: «Ghi eyschet diewijl van gode, mer ghi en ontfanget niet,
482. om dat ghi niet bidden en cont». — Sommige menschen eysschen veel hoger dingen, dan hem betaemt, als die twe apostolen deden, sinte Ian ende sinte Iacob; die baden onsen here, dat die een soude sitten ter rechterhant ende die ander ter luchterhant int rike ons heren. Si en baden niet wiselic, mer het scheen grote vermetelheit. Daer om antwoerde hem onse here ende seide: «Gi en weet niet wat gi bidt». Die gode dan wiselic bidden wil, die sal hem wachten van vermetelheit, dat hi niet en bidde grote dinghen van hem selven, als die Pharizeus dede, die hem in sinen gebede beroemde ende

1) D. bestoort. 2) D. gebode.

versmade den anderen. Men sal gode wiseliken bidden ende een sal hem selven oerdelen voer gode, die alle herten kent, want hi siet onse siecten ende weet bet wat ons noot is, dan wij selve doen. Merct op dese arme truwanters, hoe sij tonen haer siecten ende gebreken om die lude tot hem te trecken in medeliden. Aldus soude een voer gode tonen oetmoedelic sijn ghebrec ende sijn sonden ende
483. die overdencken om verghiffenisse ende gracie te vercrighe. — Die
168r ander sijn die niet bidden en connen | dan snode dinghen ende titelic guet. God wil dij veel groter dinghen gheven, hi en wil di niet betalen mit een appel, alsmen die kinder doet, mer hij wil dattu hem grote dinghen eyscheste, die dij oerbaerlic sijn tot salicheit dijnre zielen, als sijn gracie ende glorie; want wie van gode bidt rijcheit of eerbaerheit tijtelic of den doot sijnre vianden, die sent tot god ydel ghebeden ende hi en wort niet ghehoert. Daer om seit sinte Augustijn: «En houde dat niet voer[1]) grote dingen, die goeden die god so wel sendet den quaden als den gueden; daer om gheeft hij se den quaden, om datse die guede sal leren versmaden»; want hi wil segghen, datmense niet en sal houden voer grote dingen, als sinte Augustijn seit. «Altstu dan gode bidste», seit sinte Ambrosius, «eysche grote dingen, dat sijn die ewelike duyeren, ende niet verganclike dinghen, want sulc ghebedt en coemt niet voer god». Hier om leert ons onse guede meester wijselic te bidden ende formeert onse ghebet, als hij seit: «Ist dat ghi bidt minen vader enich dinc in minen name, hi salt u gheven». Die bidt inden name ons heren Ihesu Cristi, die om salicheit sijnre sielen bidt. Ende wat dinghen wij bidden sullen, toent hi inder ewangeliën, als hi seit: «Soect eerste dat rike goods ende sijn rechtvaerdicheit ende alle ander din-
484. ghen suldi hebben overvloedich». — Men pleecht te segghen: totten meesten oerbaer salmen altoes lopen. Wi hebben ghetoont van tween
168v dingen, vanden || lichaemliken guede ende vanden geesteliken, ende daer om sullen wi eerst ende principalic bidden om dat gheestelike guet, ende god sal ons te voren gheven die ander gueden, dat sijn die lichaemlike gueden. Wij sullen van die ander niet maken die principaelste, als die ghierighe doen, die anders geen leven en soken dan dit, dat hem ontgaen sal, weder si willen of niet, mer dat rike[2]) goods ende sine rechtvaerdicheit, dat is: doet guede wercken, bi welken men mach comen totten conincrike sonder eynde. Ende die dus doet, god geeft hem tijtelic goet overvloedich. Want hi geeft hem na sijnre gewoenten genoech, als die scrift seit. Mer die gierige der werlt, hoe si meer hebben, hoe hem meer breect. So wie meest gesins heeft, dien gebrect meest spisen, ende wie meest paerden heeft, gebreect meest paedzen. Sinte Iheronimus seit: «Wie tguet

---

[1]) D. woer. [2]) D. ricke.

heeft, ontbreect dat hi heeft ende dat hi niet en heeft». Nu pine di dan te bidden ende te eyschen wijselic, naerstelic ende volherdelic, ende hi sal di gheven al dat di noot is tot salicheit dijnre zielen.

485. Dat derde dat inden gebede wesen sal, is ynnicheit des herten, dats dat herte tot gode te hebben sonder anders yet te denken, daer onse here of seit: «Altstu bidden sultste, inganc in dijn slaepcamer», dats in dijnre herten, «ende sluut die dore nae di», dat is: set uut dij alle ghedachten vleyschelic, vuyl ende wereltlic, ende aldus bidde dinen vader vanden hemel in rusten. Sinte Cyprianus seit, dat hem
169r een | sal ofscheiden van allen ghedachten vleysschelic ende wereltlic, die gode bidden wil. Waentstu dat dij god hoort, altstu di selven niet en hoertste? Ysidorus seit: «So bidden wi waerachtelic, als wi anders sins niet en dencken», ende sinte Augustijn seit: «Wat baet datmen veel die lippen roert, als dat hert stom is?» Sulc onderscheit als is tusschen dat caf ende dat coren ende tusschen de semelen ende die blomen ende tusschen dat vel ende die beest, sulc onderscheit is tusschen dat lesen ende tbidden ende die devocie des herten.

486. God en is gheen hert noch hinde met blade te voeden. Want god vermaledide den boom, die niet dan bladen en droech; also dat ghebet, dat is in bladen der woerden sonder devocie des herten, en behaecht gode niet, mer hi keerter sijn oer of ende hoerts niet, want hij en verstaet sulcke sprake niet. Wie god bidt sonder ynnichheit, spreect tot god tsamen rabbelende, recht als die ghene die daer half duutsch spreect ende half walsch, want hi spreket[1]) tot gode mitten monde, mer therte spreect al ander tael alst elwaer denct. Die aldus bidden, schinen god te bespotten, recht als die ghene, die met een sot spotten of folen wil, roert sijn lippen of hij sprake, mer hij en seit niet. Tot dustanich volc maect god sijn oren doof. Mer dat ghebet datter coemt uten gronde des herten, dat hoert god, als hij seit inder ewangeliën: «God is een geest, ende daer
169v om, die van god ghehoert wil wesen, | moet bidden inder gheest ende inder waerheit». David leert ons bidden devotelic inden souter daer hij seit: «Mijn ghebet si op gherecht voer gode als wyeroeck». Dat wyeroec, alst opten vyer is, soe ruyctet seer wel; also is dat ghebet, alst comt uut vyeriger herten, dat ruyct wel voer gode.

487. Anders en coemtet niet voer hem, ten si dattet coemt recht als een bode, die gheen brief en heeft noch kennisse, die en gaet niet lichteliken totten coninc. Ghebet sonder ynnicheit is die bode sonder brieven. Wie sulcken bode te hove sendt, dats qualic sijn dinc. Want alsmen ghemeenlic pleech te segghen: «Die enen dwaes uut sent, die verwacht enen dwaes». Die dan waerachteliken gode bidden wil, sal ropen ghenade vanden gronde sijns herten, als David dede, seggende:

---

1) D. sprekect.

«Here, hore mijn stemme, want ic rope uten gronde mijns herten». Die vuericheit vander minnen is dat ropen des herten. Sinte Augustijn [1]) seit: «Dustanighen stemmen ende ropen behaecht hem wel ende hij en wort van dustanighen horen niet balhorig». Sinte Gregorius seit: «Waerachtelic gode te bidden ende te minnen, suchtende, mit beweghinghe ende berouwe des herten uutstorten tot gode is guet; niet mit menichfoudicheit der woerden». Dit ropen veriaecht die moerdenaren, dat sijn die duvelen die ons beroven willen. Daer om sullen wij dicwijlen ropen tot gode om ghenade, dat hi ons beware van

488. desen moerdenaren. Aldus souden || wi stadelic ropen tot god ieghens

170r dat vyer der begheerlicheit ende der oncuysheit, dat hi ons gheve water der minnen om te blusschen dit vyer, dattet onse herten niet en berne. Alsoe souden wij oec ropen ieghens die vloeden der quader ghedachten, die dicwijl vloeyen over therte dattet herte niet en verdrenct bi consent. Dus riep David inden souter ende seide: «Here, bescermt mi vanden anxt der wateren die inghegaen sijn in mijn herte!» Ende doe die discipulen ons heren saghen die onstuyricheit der zee, riepen si: «Here, helpt ons, want wi verderven!» — Om dese drie dingen voerscreven salmen dicke ropen tot gode, dat hij ons bescerme van desen drien periculen: vanden rovers der hellen, van dat vyer der begheerlicheit ende vanden vloeden der quader gedachten ende der becoringhen.

489. In allen tiden ende in allen steden machmen god bidden, mer sonderlinghe salmen ynnichliker bidden inder kerken op sonnendaghe ende in hoechtiden, die gheset sijn om gode te bidden ende te loven. Ende daer om rustmen dan van uutwendigen werck om te bet an te dencken om god ende om gheestelike dinghen. God gheboet so sterckeliken inder ouder wet den sabboth te vieren, dat hi enen mensch dede steenen voer dat volc om dat hi opten saterdach een luttel houts gegaert hadde; wat sal hi dan den ghenen doen, die des sonnendaghes grote sonden doen ende op die hoechtiden,

170v die haren tijt overbrenghen in ydelheden ende dwaesheden ende || argher doen in hoechtiden dan in anderen daghen? Sij sullen voerwaer meer ghepijnt worden hier namaels, dan die ioden die haren saboth braken, want die sonnendach is veel waerdigher dan

490. die sabboth. Also mede die hoechtiden, die ghesticht sijn inder heiligher kercken om gode te bidden ende te loven ende te dancken. Als die heilighe kerke ghehoechnisse heeft in den hemel hoechtiden [2]), als: Kerstdach, hoe hi gheboren wort vander reynre maghet Mariën; te Paesschen, hoe hi verres vander doot; Asscencioens dach, hoe hi opclom ten hemel; te Pijnxter, hoe hij den apostelen den heilighen gheest sende — des ghelijc sijn ghesticht die hoechtiden der heilighen,

---

1) D. Angustijn.

2) *Zie aant.*

om gode te loven ende sinen heilighen vanden miraculen die hi doer hem gedaen heeft, om onse ghelove te stercken. Aldus sullen wi die hoechtiden der heilighen vyieren en bidden hem, dat sij ons helpen voer onsen here, diese soe seer eert inden hemel ende inder aerden. Dus sondicht hi seer, die die hoechtiden niet en viert, want hi breect
491. tghebot goods ende der heiliger kercken. Mer sommighe luden mochten segghen: «Men en mach altoes in die kerke niet wesen om god te bidden. Wat quaet ist, dat ic wat gae spelen ende mi vermake? Als ic gae wanderen ende spelen, soe en denc ic gheen quaet». Ic antwoerde: «Alle den tijt die du besteedste in spelen, in ydelheden
171r ende in onleden, die niet tot god ghescict en is, verliestu ende || sultstu houden verloren», seit een heilich man. Dats te segghen: altstu niet en dencste dan om ydelheden ende niet om dingen die geschict sijn tot gode in menigher maten. Ende voerwaer, hi verliest grote dinghen, seit Seneca, die sinen tijt verliest: hi verliest dat guet, dat hi op die tijt ghedaen soude hebben ende hi verliest so veel tijts, als hi overbrenct in spelen ende in ydelheit. Ende ten is sonder sonde niet, den tijt toe te brengen in quader ghewoenten, want god sallen di eysschen inden dage des oerdels, seit sinte Ancelmus. Daer om soude een den tijt wel bestaden, want die tijt is cort, seit die scrift, ende nyemant en weet, hoe langhe hi leven sal ende hoe hij sterven sal. Die hem dan wil wachten van dinghen die gode mishaghen ende sinen heilighen, bestede sinen tijt wel in gode te beden, hem te loven ende te dancken van sinen guede ende hore die sermoenen ende wese onledich in goeden wercken.

492. Wat men inder kercken doen sal[1]).

Als een dan is inder kercken, sal hi hem hebben seer eerbaerliken ende bewisen eer ende reverencie gode ende den heiligen. Want die stede is heilich ende ghesticht om gode te bidden, niet om te ghecken om om te lachen, noch om die clappaedse te houden. Ende daer om seit onse here Ihesus Cristus: «Mijn huus is een bedehuys, ende daer en salmen anders niet doen, dan daer om dattet ghesticht is». Sinte Augus-
171v tijn seit: «Die voer den coninc comen sal inder camer om enich dinc || te vercrighen, die wacht hem te seggen enich dinc dat den coninc mishaecht. So soude hem wachten die gene die coemt inder kerken, dats die camer, te doen ende te segghen voer god ende voer sinen engelen dinghen die hem mishaghen». God en wil niet datmen van sinen huse make marct of halle, want hi uutiaechde diegene die cochten ende vercochten uten tempel, om dat hi niet en wil datmen enige martinge daer in doet, mer alle guet. Daer soude een wederropen sijn herte tot hem selven ende settent buten alle wereltlike

1) *In D. rood onderstreept.*

sorchvoudicheit ende van allen quaden gedachten ende dencken om
sinen scepper ende om dat guet, dat hem god ghedaen heeft ende
noch daghelix doet, ende overdencken sijn sonden ende sine ghebre-
ken, ende veroetmoedighen hem voer god, ende bidden hem ghenade,
te wachten van sonden ende voertganc in gueden leven tot inden
493. eynde. Daer in souden die grote heren ende vrouwen vergheten haer
ydel glorie, haer macht ende moghentheit, ende dencken, dat sij
daer sijn voer haren rechter, die hem reden eysschen sal van al dat
guet, dat hi hem ghedaen heeft, hoe sij dat ghebruyct hebben, ende
sal hem lonen na haren verdienten. Aldus souden sij hem daer
veroetmoedighen ende niet verheffen van haerre macht of hoecheit
noch van haren sconen cledinghen, naden exempel coninc Davidts,
die vergat sine waerdicheit, doe hij gode badt, ende hem selven ver-
172r smade, doe hij seide: || «Ic bin een worm ende gheen mensche».
Aldus aendocht hi sine cleinheit, sijn armoede ende sijn snootheit.
Want als die worm is een cleyn vuyl dinc ende groeyt naect uter
aerden, alsoe is die mensche van hem selven een snode vuyl dinc
ende arm. Als hi ingaet inden slijc deser werelt en brenct hi niet
ende niet en sal hi van daen dragen; naect comt hi daer in, naect
494. sal hi daer uut sceiden. Sinte Baernaert seit: «Wat is die mensche
dan vuyl saet, een sac vol drecxs, een spise der wormen? Hi heeft
een seer vuyl saet in sijnre ontfanghenis, een sac vol misschen in
sinen leven [1]), een spise der wormen in sijn doot». Des gelijcx die
grote vrouwen, die comen toe ghemaect mit goude ende silver ende
costelike gesteente ende cledinge. Voer god souden si exempel nemen [2])
an die coninghinne Hester, die ofleide alle costelicheit van cledinghe
ende cyerheit, doe si god bidden woude. Sij veroetmoedichde haer
ende bekende haer snootheit voer gode ende seide: «Here, ghi weet
dat ic ghehaet hebbe dat teiken der hoverdiën ende der gloriën van-
den iuwelen die ic op mijn hooft draghe, ende ic hebs groot verdriet,
dat ic aldus toegemaect ben om den dwasen te behaghen». God en
acht dese cierheit inder kerken niet, mer dat oetmoedighe herte ende
495. een reyne consciencie. Sinte Pauwels leert den vrouwen, hoe sij hem
chyeren sullen als sij comen om gode te bidden, ende seit, dat sij
eerbaer habijt sullen hebben sonder overtallicheit, na dien dattie per-
172v soen || is. Want dat te veel is inden enen persone, dat en is niet te
veel inden anderen, ende dat is overtallich is in eens poerters wijf,
dat en is niet te veel in een vrouwe. Hi leert oec hoe datsi van
simpelen ghesichte wesen sullen, niet mit glinsterenden [3]) voerhoefden,
als die ghemeen wijven, die mit uutgherecten halse gaen, als een hert
inden velde, ende sien overdwers als een wilt paert. Voert en sal si
niet curioes wesen van thoeft te cyeren mit goude, mit silver of mit

[1]) D. misschen een spise. [2]) D. nrmen. [3]) D. glinsteren.

dierbaer ghesteente, ende hij wil dat sij inder kerken thoeft ghedect hebben, op datter nyemant bi onghesticht en si ende op datsi gheen zake en gheven te dencken quaet den ghenen diese sien; mer si sullen wesen gheciert als guede vrouwen die die duecht haerre herten tonen mit gueden werken. Sinte Ambrosius seit: «Die ghehoert wil wesen in sinen ghebede, sal van hem doen alle teyken der hoverdiën ende sal hem nederbughen tot god mit oetmoedigher herten om god te neyghen tot ghenaden» ende: «Mit hovaerdich habijt en verkrijchtmen niet voer gode ende gheeft een saeck, quaet te oerdelen op dien diet draecht».

496. Nu heb ic di bewijst drie dinghen die inden ghebede wesen sullen: ghelove, hope ende devocie; mer op dat dat ghebet volcomelic ontfanclic sij gode ende gehoert, soe moeter dat vierde toe wesen, opdattet hebbe twee vloghelen, diet voer gode draghen.

173r Dese twee sijn vasten [1]) ende aelmissen te geven [2]), anders || en mach dat ghebet niet vlieghen voer gode. Want, als sinte Ambrosius seit: «Dat guede leven doet dat ghebet vlieghen voer gode, mer die sonde hindertet ende trectet achterwaert». In tween manieren wort dat gebet belet, als Ysidorus seit: als een niet en denckt om guet te doen, of als een niet en vergheeft dat hem misdaen is. Also langhe als dat yser in die wonde is, so en baet gheen medecijn. Alsoe en doet dat ghebet gheen oerbaer den ghenen diet doet, also langhe als die quaetheit inder herten is. Daer om seit die propheet: «Laet ons opheffen onse herten ende onse handen tot gode». Dat doet die gene, die sijn gebet op heft tot gode mit gueden werken; ende die apostel
497. leert datmen heffe puyre handen tot gode inden gebede. Die puyre handen zijn guede wercken, die ghedaen sijn in reynre consciencien, want god en hoert niet dat ghebet der sondiger ende vuylre consciencien, als die prophete seit: «Als ghij vermenichfoudicht uwe ghebeden, soe en sal icse niet horen, want uwe handen sijn bloedich». Die sijn haer handen bloedich [3]), die haren armen ondersaten dat hoer ontnemen. Sij hebben die handen vol bloets der armer, want sij nemen hem haer leven ende haer onderstant overmidts haerre ghiericheit ende doen daer grote overtallicheit mede ende eten die bloedighe morselen, mer sij sullen hier nae maels hier of betalen soe
173v herden ghelach! Want god sal eysschen dat bloet der ar-|mer van haren handen. Si moetent wedergheven of hanghen! Dese en sijns dan niet waerdich, datse god hore; daer om, die van god ghehoert wil wesen, en come niet mit getoghen zwaerde, noch mit bloedighen, noch mit ydelen handen, dats in wille te sondighen, noch besmet in onsuverheden, noch ydel van gueden werken. Onse here seit inder ewangeliën: «Du en sultste niet voertgaen voer mi in ydelen handen».

---

1) D. vastan. 2) D. geve. 3) D. boedich.

Die coemt voer gode mit ydelen handen, die hem soect sonder guede werken. Voer dese sluut hi die poorte: daer hebben wij of inder ewangeliën, dat die poorte ghesloten was voerden vijf dwasen maechden, die haer lampen ydel waren, ende hem was gheseit: «Ic en kenne u niet». Want god betrouwet den ghenen die hem trouwelic dienen, ende die haer lampen vol olye hebben, als die wise maechden, dats die haer herten vol goedertierenheden hebben ende bewisen dat mitten werken; dat volc hoert hij ende doet hem die dore op.

498. Nu seg ic, dat tghebet dat onderscoort wort mit vier pijlres als voerscreven is, is seer crachtich voer gode[1]). Want het vercrijcht al dat noet is den lichame ende der zielen, als die scrift seit, van welken sinte Iacob seit, dattet ghebet der gueder menschen zeer waert is. Want dat ghebet, dat van ghelove coemt, doecht ghesont te maken die ziken, ende is een in sonden, si sullen hem vergeven worden. Die scrift seit dat Moyses verwan Amelech ende al sijn heer, niet mit stride, mer
174r mit sinen ghebede. | Want, als een heilich seit, veel meer mach een heylich mensch mit bidden, dan veel dusent sondaren mit vechten. Tghebet der goeder menschen draecht[2]) den hemel; hoe en soudt dan niet verwinnen die vianden inder aerden? Een guet leven vercrijcht meer in een ure, dan dusent ridders vercrigen souden mitten wapen.

499. Daer om ist nut te vercrighen dat ghebet der gueder menschen ende sonderlinghe mannen van religiën, die vergadert sijn om gode te dienen. Deser[3]) menschen ghebet is crachtich voer gode nader scrift. Ende dat ghebet veelre menschen en mach niet onghehoert bliven. Die ghebeden van conventen sijn eer ghehoert vanden abt, dan van énen monick. Also hoert god eer die ghene die hem tsamen diemen, als onse here int ewangelium seit: «Ist dat iuwer stemmen accorderen in mi, wat gij biddet minen Vader, dat sal hi iu doen».

Nu heb ic u geseit die seven graden, daer bi opclimt ende wasset ende voertgaet die boem der reynicheit. Nu wil ic u segghen die telghen van desen boem naden seven[4]) staten der menschen, die in die werelt sijn.

500. Van maechden die huyliken willen.

Die eerste staet is der geenre die geheel sijn van lichaem, die bewaert hebben haer maechdelicheit; nochtan soe en sijn si alzo niet gebonden, si en moghen wel huyliken. In desen staet salmen bewaren reynicheit des herten ende des lichaems, van welker der riker lude kinder guede
174v bewaerres hebben souden, diese | nauwe hielden ende bewaerden naerstelick van quaden gheselscap, die die kinder seer quaet sijn, ende leren daer quaede spelen, dwase woerden ende aentastinghen, daer si mede comen tot oncuyscheit ende somwijl in sulcker oncuyscheit die ieghens

1) D. dat tgebet onderscoort wort mit vier pijlres als voerscreven is ende crachtich voer gode. 2) *Zie aant.* 3) D. dese. 4) D. selven.

natueren is, daer of voerghescreven is inden tractaet[1]) vanden sonden; daer om en wil wijs niet weder vertrecken, want ten is geen dinc veel of te spreken. Daer om salmen die kinder castiën ende nauwe houden, also lange als si ionc sijn, ende leren hem te houden die gheboden, want Salomon seit: «Wat tkint leert in sijne ioncheit, dat wilt oec anhouden in sijnre outheit», ende die wise seit, dattet geen cleyn dinc en is te wennen tot guet of tot quaet inder ioncheit. Wantmen seit gemeenlic: wat forme die scoe neemt int begin, hout si altoes. Dus moet reynicheit hebben een guede waerder, anders soude si verloren bliven.

501. Dander staet is der gheenre die besmet sijn van lichaem, ende hebben reynicheit verloren, mer sij en sijn niet gehuylicht noch in zulken staet si en mochten huyliken; mer si hebben berou ende zijn gebiecht van haren sonden. In dien staet salmen reynicheit bewaren. Die in desen staet is, sal hebben een vast opset ende wille nemmermeer te vallen in sonden des vleysches ende sal hem bewaren na sijnre macht, behalven dat hi huweliken mach als hi wil. Die in desen staet sijn reynicheit bewaren wil, moet vasten ende castiën
175r sijn vleysch mit scerpe penitencie. Dits die ander telch || an desen boom.

502. Vander echten.

Die derde staet is der gheenre, die in echt ghebonden sijn. In desen staet selmen reynicheit bewaren, behoudelic dat werc der echtscap. Si souden haer lichaem bewaren reynlic, trouwelic, sonder onrecht te doen die een den anderen. Ende dit eysschet die oerde der echtscap, dat sij sijn één lichaem, als die scrift seit; daer om sal die een den anderen minnen als hem selven. Want recht als sij sijn één lichaem, so sullen sij één hert wesen mit ghetrouder lieften ende en sullen hem niet delen van herten noch van lichaem, al haer leven lanc. Dus sullen si haer herte ende lichaem reyn houden, behoudelic dat werc der echtscap. Daer om seit sinte Pauwels, dat die wiven sullen minnen haren man ende eren ende sullen wesen reyn ende sober, want te veel eten ende drincken ontsteken dat vyer der oncuysheit. Des gelijcx sullen hem die mannen bewaren reynlic, niet over te gaen tot anderen wiven dan totten haren.

503. Echtscap is een staet, diemen sculdich is seer reynlic te bewaren om veel reden, want het is een staet van groter waerden, want god heeften ghesticht inden aerdschen paradijs inden staet der onnoselheit, eer die mensche ye sondichde. Daer om salmen heilichlic bewaren, om datten god gesticht heeft. — Voert ist een staet van groten waerden, want god woude gheboren worden van enen gheechten wijve, dats vander reynre maghet Mariën, ende die maghet

---

1) D. inden boeck tractaet.

175v Maria was die mantel, onder welke die gods ‖ sone ontfanghen woude worden. Onder desen mantel wort verborgen den duvel die heimeliken raet onser verlossinghe; hier om salment reynlic bewaren. — Voert salment reynlic bewaren om die heylicheit, want het is een vanden seven sacramenten der heiligher kerken ende beduyt die vereninghe tusschen Ihesu Cristo ende der heiligher kerken ende tusschen god ende der zielen.

504. Dese staet is so heilich ende so eerlic, dattet werck dat buten echte is dootsonde is, ende in echtscap sonder sonde; ymmer het mach wesen verdienstich totten ewighen leven, ende dat in drien manyeren. — Die eerste is, als ment doet uut rechter meninge vrucht te crigen, gode te dienen; ende hier om was echtscap eerst gesticht. — Die ander is, als die een den anderen zijn sculdt betaelt, alsment eysschet. Hier toe vermaent ons rechtvaerdicheit, alsmen een yghelic sijn recht gheeft, alsment eysschet mit woerde of mit teyken, als die vrouwen die scamel sijn te eyschen sulcke dinghen. Die den anderen weyghert diet eyscht, die sondicht, want hi doet hem onrecht vanden sinen. Want die een heeft recht tot des anderen lichaems. Alst een doet in dustanigher manyeren, soe ist verdienstich voer gode, want rechtvaerdicheit vermaenten daer toe, niet[1]) die wellust. — Die derde is, als die man eyscht van sinen wive van dien werck om haer te bewaren van sonden, sonderlinge als hi siet datsi
176r scamel is in sulc dinc te eyschen ende ducht dat si in sonden ‖ vallen mocht, voerquame hijts niet. Die aldus malkander haren scult betalen, die en misdoen niet voer god, want guedertierenheit verwectse daer toe.

505. Mer in anderen manyeren machmen wel sondighen mit werck des huylicx, daghelix of dotelix, sonderlinge in drien manyeren. — Die eerste is, alsmen beddescult eyschet alleen om ghenoechten. In deser maten machmen sondighen daghelix ende dootlix. Daghelix, als die genoecht niet boven en gaet die terminen der echtscap, dats als die ghenoechte onderdanich is der reden, dat is dat hijs niet doen en woude dan mit sinen geëchten wijve. Mer als die ghenoechte ende wellust soe groot is mit sinen wive, dat die reden soe verblint is, dat hijt nochtan doen soude, al en waert sijn wijf niet, soe ist dootsonde; want sulke wellust overgaet die settinghe ende die termijn der echtscap. Ende hier om wort god diewijl toornich op dustanich volc ende geeft grote macht den duvel van haren werk, als hi dede van Sara, Raguels dochter, die namaels ionge Thobias wijf was, ende hadde seven mannen gehadt, die alle vermoert waren vanden duvel opten eersten nacht als si tsamen wouden wesen. Die engel seide tot Thobias, dat hise tot enen wive hebben soude, ende seide hem, in wat lude die duvel macht heeft: dats in-

1) D. niet mit die wellust.

den genen, die god also setten uut haerre herten, dat sij niet en
dencken dan haer wellust te voldoen, als een paert ende een mule.
176v Daer om ontrect || hem onse here god dicwijl haer vruchte, dat si
geen kinder en winnen. Noch moghen si dootlic sondighen in anderen
manyeren, dats als die een den anderen toe trect ieghens die natuer
ende anders dan die natuer eysschet of die wet der echtscap; die
sondighen swaerliker dan die ander voerscreven. Mer die in die echt-
scap die vrese goods bewaren, reynlic ende tamelic, die behaghen
506. gode. — Die ander manier dootlic te sondighen in echtscap is als een
man gaet tot sinen wijve in onbehoerliken tiden, dat is: als sij leit
in kinder bedde of in ander ghebrekelike siecten; ende die sijn wijf
niet en spaert als si in die stonde is, ende hijt weet, die sondicht
zwaerliken. Daer om verbiedt god, dat nyemant gheselscap en sal
hebben mit sinen wive in dien staet, om ghebrec der vruchten, want,
als sinte Iheronimus seit, in dien staet sijn ontfangen die mismaecte,
blinde, crepelen ende dwasen. Ende dat wijf ist sculdich haren man
te segghen als sij is in dien staet. Des ghelijcx salmen ophouden van
dien werc in heilighen tiden, als in groten hoechtiden, om te bet
gode aen te dencken ende te beden. In dien tiden der vastijnghen
der heiliger kercken sal men ophouden van sulc werc te doen; niet
wantet sonde is dan te doen; men macht in sulker meninge wel doen;
mer men salt som tijt ophouden van datmen sonder sonde doen
177r mach, om bet te vercrighen van gode datmen bidden wil, als sinte
507. Augustijn seit. | Voert alst twijf in die kraem leidt, of als si na bi is
tkint te crighen, sal die man ophouden van dat werck der echtscap,
om tghebrec datter of comen mocht. Men vindt inden boke vander
natueren der dieren, dat die eenhoren niet menghen en wil mit sijnre
gade, als si ontfanghen heeft. Die mensche soude mit recht bet ghe-
tempert wesen dan een beest. Hier om soudmen in dien tiden op-
houden. Ic en segge niet dattet sonde is, dat werc der echtscap te
doen in sulcken tiden om guede saken ende in gueden opset daer
god die rechter of is. — Die derde manyer dat een swaerlic sondicht
mijt sinen wive is in heilighen steden. Want in goods husen die ghe-
wiet sijn om gode te dienen, daer en moetmen sulc werc niet doen omder
eerbaerheit der steden; ende die dit also doet, die sondicht dootlike,
want het mach sonde wesen in die een stede, dat gheen en is in die ander.

508. Vanden weduwen.

Die vierde staet is vanden ghenen die inder echt gheweest hebben, mer die doot heeftse van malcander ghesceiden. Ende die te live ghebleven is, soude hem bewaren in reynicheit alsoe langhe als hij inden staet der weduwiscap is. Dits een staet die sinte Pauwels seit ende seer prijst totten weduwen: dat sij hem in sulcken staet houden sullen, ist dattet hem ghenoecht; ende en ghenoechtet

hem niet, dat sij huyliken, want sekere is te huweliken dan te bernen.
177v Die bernt hem ¦ die tot sonden consenteert[1]), want hi set sijn herte overmids wille ende begheerte int vyer der oncuysheit, ende het waer beter te huweliken dan aldus te bernen. Dats te verstaen vanden genen die sijn inden staet der simpelre weduwiscap, niet den ghenen die gebonden[2]) sijn in sulcken staet bij beloften, dat si niet huyliken en moghen sonder dootsonde nader beloften. Nochtan in simpele loften, dat is als si gescien sonder solempniteit, al doet hi dootsonde, die daer en boven huylict, mach nochtan in der echt bliven, op dat anders geen hinder en is, mer hi sal penitencie doen vander gebroken loften. Mer als die loft ghesolempniseert is bi hande der prelaten, of mit beliinghe der religiën, of bi enighe oerde, die een ontfanghen heeft, als dyaken, subdyaken of priester, dan is die echtscap niet, mer men moetse sceiden die aldus vergadert[3]) sijn, want si inden staet niet behouden en moghen wesen. Totten staet der weduwiscap sal ons verwecken dat exempel der tortelduven. Want als dese haren gade verloren heeft, so en versellet si mit genen anderen, mer altoes blijft sij eenlic ende scuwet dat gheselscap der ander duven.

509. Drie dinghen horen toe den ghenen die in weduwiscap sijn. Dat eerste is haer te verbergen ende heymelic te bliven in haren huyse, niet te volghen uutwendighe gheselscap. Exempel hebben wij van Iudith,
178r die was een weduwy ende was schoon: ‖ dese hilt haer in haerre cameren besloten mitten maechden. Daerom berispt sinte Pauwels die ionghe weduwen, die ledich ende curioes waren te gaen ende te comen tot spelen ende tot veel sprekens. Mer si souden wesen besloten in haren husen ende aendencken guede wercken te doen, als sinte Pauwels seit. — Die ander is gode te bidden ende gaern inder kerken te wesen in ynnichheit ende in tranen, alsmen seit in sinte Lucas ewangelie, dat die guede weduwe Anna haer oefende inden tempel ende diende gode
510. dach ende nacht in ghebeden ende in tranen. — Dat derde is scerpheit van spisen. Want, als sinte Pauwels seit, die weduwe die in weelden is ende in wellust, die is doot overmids sonden. Want als sinte Baernaert seit: «Reynicheit vergaet inden weelden, recht als die ghene vergaet inden water, dier so langhe onder is dat hi die siel verliest», dats die gracie des heilighen gheests, daer die siel bi leeft in gode. Tot desen staet behoert oec oetmoedich habijt der weduwiscap, simpel ende oetmoedich, niet hovaerdich of curioes. Men leest van Iudith inder bijblen, dat sij ofleide haer scone cledinghe ende costelike chierheit, doe haer man doot was, ende nam an habijt der weduwiscap simpel ende oetmoedich, dat meer was een teiken der screyinghe ende des drucks, dan der bliscap of ydelre gloriën. Ende want sij minde reynicheit ende hadze bewaert al haer

1) D. cosenteert. 2) D. geboden. 3) D. vedgadert.

178v leven, toech si an een haren cleet ende vastede alle daghe sonder die hoechtiden. Nochtan was si schoon, rijc ende wijs, mer guetheit des herten ende reynicheit dedet haer doen. Aldus soude hi leven, die reynicheit bewaren woude in desen staet. Ende dit is die vierde telge van desen boem.

511 Vanden maechden.

Die vijfte telghe van desen boem is maghedom, dats die vijfte staet der gheenre dien bewaren ende hebben altoes bewaert ende opgeset te bewaren al haer leven ghehelic haers lichaems om gods willen. Desen staet is seer te loven om sijnre waerdicheit, om sijnre goetheit ende om sijnre schoonheit. Om sijnre scoonheit, want hi maect dien wel bewaren ghelijc den engelen des hemels, als die heilighen segghen. Mer so veel meer hebben die maechden, want die enghelen leven sonder vleysche[1]) mer die maechden verwinnen haer vleysch. Ende het is groot wonder, datsi bewaren so crancken casteel, dat is haer lichaem, ieghen so stercken aenvechter als die duvel is, die altoes pijnt te nemen ende te beroven den scat der reynicheit. Van deser scat seit onse here inder ewangeliën: «Dat rijc der hemelen is ghelijc enen scat verborghen in den acker». Die scat, verborgen inden acker, is die maechdelicheit, verborghen inden lichaem, dats recht als een acker diemen sayen sal overmids penitencie ende arbeit goeder wercken. Dese scat is ghelijc den rike der hemelen. Want dat leven der maechden is ghelijct bi dat leven
179r der engelen, dat ‖ is, bi dat leven der saligher geesten, daer onse here of seit inder ewangeliën: «Inder verrisenis en sal gheen echt wesen als is hier, mer si sullen wesen als enghelen inden hemel». —
512. Voert is dese staet seer te prise om sine schoonheit, want het is die schoonste staet, die inder werelt is, daer Salomon of seit inden boke der wijsheit: «O, hoe schoen is maechdelicheit mitter claerheit ghemenghet!» Si maect alte groten claerheit mitter reynicheit. Want dan is scoen maechdelicheit ende reynicheit, als sij is claer mit reynen leven. Recht als die claerheit maect scoen den dach, alsoe maect die claerheit des gueden levens scoen ende claer die maechdelicheit. Sinte Iheronimus seit: «Alte seer scoen ende claer is die maechdelicheit boven anderen duechden, als sij is sonder smet ende vuylheit der sonden. Want wie gheheel van lichaem is ende besmet van herten, is ghelijc een wit gracht, dat scoen is van buten ende binnen ist vol
513. stancs ende verrotheden». Die maechdelicheit is die witten rock, daer die vlec veel leliker in is, dan in enen anderen rock. Desen rock soudemen bewaren van drien dinghen: van slijc, van bloet ende van vyer. Dese drie besmetten zeer desen witten rock. Die vlecke des slijcs

[1]) D. vlysche.

is begeerlicheit der werelt, die niet wesen en soude in dat herte, die god behaghen wil inden maechdeliken staet, want niemant en mach gode behaghen ende sinen viant, seit sinte Gregorius. Ende die ghene
179v bewijstet, dat | hi goods vrient niet en is, die die werelt behaghen wil, want si is die viant goods. Sinte Pauwels seit: «Woude ic behagen den volke der werelt, ic en waer Cristus knecht niet». Die de werelt behaghen wil, dat is een teiken dat sijn herte niet alleen en is mit gode, ende die oec grote vercyeringe begeren ende curiose ommehanginge omtrent[1]) den lichaem, want nyemant en soude soken scone costelike cleder, woude hi niet ghesien wesen vanden menschen. Want wie seer begheert die scoenheit van buten, verliest die scoen-
514. heit van binnen, daermen gode mede behaecht. Sinte Baernaert seit vanden ghenen die begeren costeliken clederen om de werelt te behagen ende om te tonen haer cyerheit «die dochteren van Babiloniën», dats der confusiën, want haer glorie sal hem verkeren in confuse ende tot ewighen scanden, ist dat si hem niet en wachten. Si cleden hem, seit hij, mit purpur ende mit sconen costeliken clederen, ende onder die scone cleder is dicwijl die consciencie naect ende arm. Si blincken van buten van dyerbaren ghesteente, van goude ende van silver, mer sij sijn binnen lelic ende vuyl voer gode mit quaden zeden». Sinte Baernaert seit vanden genen die hem dus toemaken, meer dan haer staet eysschet: «Al die glorie der dochter des coninex der gloriën, als David seit, is van binnen in die heilighe consciencie ende in schoonre duecht, daer gheen begheerte en is dan
515. gode te behagen». Aldus besmet die vlecke des slics. Aldus soude
180r oec hem een | hoeden voer die vlecke des bloets, dat is van ghedachten ende van begheerten des vleyssches, daer sinte Iheronimus of seit, dat sulcke maechdelicheit is offerhande Ihesu Cristi, die niet besmet en is inder herten mit quaden ghedachten, noch inden vleysche van leckernyën. Want niet en doecht reynicheit des lichaems, als dat herte verderft is, recht als die vrucht niet guet en is, als is si schoen van buten, als si verrot of verwormt is van binnen. — Voert sal hem een bewaren in desen staet vanden smette die vanden vyer comt. Dat vyer verbrant ende versenget dicwijl den witten rock der maechdom. Dats in te horen die woerden die trecken mogen tot sonden. Want als sinte Pauwels seit: «Quade woerden verderven guede seden». Seneca seit: «Wacht di van woerden die niet eerbaer en sijn». Die dat niet en doet wort stout ende onscamel ende valt in sonden. Die dan bewaren wil den rock der maechdelicheit, moet hem hoeden sulcke woerde te horen ofte spreken, dien senghen of verbernen moghen.
516. Die macke katte senget haer dicke ende die wilde katte niet. Maechdelicheit is onder ander doechden ghelijct der lelie, dat een scoen

1) D. otrent.

witte bloem is, als onse here seit doer Salomon: «Mijn vriendinne is ghelijc der lelie onder doornen». Die vriendinne, dat is die maecht. Overmids maechdelicheit vercrijchtmen alre meest die minne goods. Daer om was sinte Ian, die maecht was onder den anderen apostelen,
180v heymelixte onsen here, ende | onse here bewijsde hem die meeste teiken der dienstachticheit alst schijnt inder ewangeliën, ende hij heete die discipel die god minde; niet, hi en minde oec die ander, mer desen alre meest om sijnre maechdelicheit. Dese lelie bewaert haer scoenheit onder die doornen der becoringhen. Want dat vleysch is een mishoep, die anders niet en ladet als hi op hem selven is, dan netelen of doornen, dat sijn quade vermaninghen, die dicke prekelen den geest. Mer die lelie der maechdelicheit en heeft gheen noet vanden doornen, als si wel ghewortelt is inder minnen goods, diese van becoringhen bescermt.

517. Dese blome heeft ses bladen ende drie greynen vergult van binnen. — Teerste blat deser blomen is geheelheit des lichaems, dats dat tlichaem si onbesmet van leckernyën of wellusticheit. Want al waer een maecht vercracht iegen haren wille, si en verloer daer om haer maechdelicheit niet voer gode, als sinte Lucia seide totten tyran: «Ontreynstu mi ieghen minen wille, die reynicheit sal mi gedubbelt worden inder gloriën». — Tander blat is stercheit des herten. Sinte Iheronimus seit: «Ten doech niet te hebben maechdelicheit des lichaems, alsmen wille heeft te huyliken». Hi spreect van den nyewen maechden, die sullen hem bewaren puyr ende reyn. — Terde blat is oetmoedicheit. Want die hovaerdige maecht en behaecht gode niet. Daer van seit sinte Baernaert, dattet is een scoen dinc, als oetmoedicheit ende
181r maechdelicheit vergaderen, als oetmoedicheit | cyert die reynicheit ende maechdelicheit verscoent oetmoedicheit. Ende ic derf wel segghen, dat Maria sonder oetmoet gode niet en soude behaecht hebben. —
518. Dat vierde blat is anxt goods, want rechte maechden plaghen te wesen slecht, hoesch, scamel ende vresende. Tis grote reden, want si draghen enen costeliken scat in enen weken vate. Aldus was die maecht Maria altoes verborghen ende hadde anxt, doe haer die enghel openbaerde. Dese anxt goods is tresorier, die den scat der maechdom bewaert, datten die duvel niet en steelt. Si bewaert die poorten des casteels, daer desen scat in besloten is. Dit casteel der maechdelicheit, daer die scat in besloten is, dats therte; die poorten sijn vijf sinnen des lichaems. Dese poorten bewaert die minne ons heren, dat si den viant niet geopent en worden overmids ydele curiosicheit van sien, van horen, van spreken of van gaen in ontameliken steden,
519. want ydelic horen ende sien is dicke een wech der oncuyscheit. Men leest van Iacobs dochter, doe sij ginc ydelic wanderen om te sien die vrouwen van dien lande, wort si gegrepen ende vercracht van des princen soen van dien lande. Daer om, die maechdom behouden

wil, die moet seer sijn sinnen oftrecken van ydelen sien, ende dat doetmen mitten anxt goods, als een ontsiet gode te vertoornen. Dits die sin vanden vijf maechden, daer onse here of seit int ewangelio: «Dat rike der hemelen is gelijc .X. maechden, daer die .V. wijs waren
181v ende die ander .V. dwaes». Dat rike der hemelen ‖ is die heilighe kerke, die hier beneden is. Daer in sijn guede ende quade, wise ende dwase; die vijf wise betekenen die ghene, die haer vijf sinnen wel bewaren, daer voer of gheseit is; die vijf dwase beteikenen die ghene
520. diese niet en bewaren. — Dat vijfte blat is scerpheit des levens. Want wie sijn maechdom bewaren wil, die moet sijn vleysch vermagheren ende settent onder die voet mit vasten, mit waken ende mit werken. Scerpheit des levens is ghelike enen stercken tuyn om te bewaren dat hof des herten, datter die beesten niet in en comen, dat sijn die stercke vianden, die stelen willen die scat der maechdom. Daerom salmen desen scat wel besluten[1] dat hi niet gestolen en worde noch verloren. Want wiese verliest, en machse niet weder crighen, recht als een lamp die ghebroken wort niet heel weder worden en mach. — Dat seste blat is volherdinge ende vast opset te bewaren, dat een god belooft heeft, daer sinte Augustijn of seit inden boeck der ioncvrouscap ende spreect totten maechden: «Volget dat lam, dat is Ihesus Cristus, in bewaringhe vastelic dat gi gode geloeft hebt. Doet hem coenlic al dat gi vermoecht, op dat tguet der maechdelicheit in u niet en vergae. Gi en moget niet also veel doen, dat gise weder crigen moget, ist dat gise verliest», als wi exempel geseit hebben van der lampen. Ende sinte Baernaert seit: «Studeert in volherdinghe, want sij wint alleen die crone der gloriën».

521. Dese ses bladen voerseit versconen[2] zeer die lelye der maechde-
182r licheit, mer si moet binnen drie greynen hebben vergult, die beteykenen drie manyeren van god te minnen. Want maechdelicheit sonder god te minnen, dats recht als een lamp sonder olye. Daer om, want die vijf dwase maechden niet en volleden haer lampen mit deser olie, en ginghen[3] si niet mitten brudegom ter brulochten. — Die drie manyeren van god te minnen sijn beteikent biden drie greynen vander lelie, als sinte Augustijn leert: «Du sultste god minnen mit al dijnre herten ghehelic sonder dwalinge, mit al dinen wil sonder twivelinge, mit al dijnre memorie sonder vergeten». In deser maten is dat beelt goods volcomen in ons nae drierhande waerdicheit der zielen, dats verstant, memorie ende wille. Als dese drie wel gescict zijn tot god in die drien, die sinte Augustijn seit, soe sijn die drie greynen der leliën wel vergult vander minnen, die gheeft schoenheit, guetheit ende waertheit allen doechden, want zonder haer en is gheen

1) D. beluten. 2) D. versconе.
3) D. ginhen.

doecht scoen, noch guet, noch costelic. Vander manier der minnen
seit sinte Baernaert aldus: «O kersten mensche, leer, hoe du sultste
minnen Ihesum Cristum suetelick, wijselick ende ghestadelic. Wiselic,
datstu niet bedroghen en wordste mit laeuheit; suetelic, datstu niet
vermoyt en sultste wesen in voerspoet; vastelic, datstu niet en wort-
ste verwonnen van ieghenspoet». Aldus is scone die blome der maech-
522. delicheit, als sij is alsoe als wij gheseit hebben. || — Ende dit is die
182v ander reden, waer om die blome der maechdelicheit zeer te loven is,
dat is om haer guetheit wille ende profijt. Want maechdelicheit is
een groot scat van so groter waerden, datmense niet vol prisen
en mach; daer die scrift of seit, dat geen dinc waert en is te ghe-
liken bi een reyn herte. Dats te verstaen, dat maechdelike reynicheit
boven allen staten die meeste vrucht brenct. Die in echtscap leven, als
si sculdich sijn te doen, brenghen dertichvout vrucht, in weduwyen [1]
staet tsestichvout, mer die maechden hebben hondertvout vrucht.
Onse here seit inder ewangeliën: «Tsaet dat in die guede aerde viel,
brocht vrucht, som dertichvout, som tsestichvout ende som hondert-
vout». Dat ghetal van .XXX. is van thien ende van drie, want drie-
werf thien maect dertich, behoert ter echtscap, daermen in bewaert
523. die thien gheboden inden ghelove der drievoudicheit. Tgetal van tses-
tich is van ses ende van thien, want thien werf ses is tsestich, ende
behoert toe den weeduwen staet, want si souden houden die thien
gheboden mit den werken der ontfermherticheit, daer of voerscreven
is. Mer tgetal van honderden, dat is tmeeste ende volcomenste ende
heeft een ronde figuere, dat die scoenste ende volcomenste is van
allen figueren. Want recht als in die ronde figuere dat eynde brenct
tot een begin, ende maect recht als een crone, also voecht tgetal
van honderden dat eynde totten beghinsel, want thienwerf thien
183r maect hondert, dat beteykent die crone || der wijser maechden. Dats [2]
soe niet te verstaen, men mach inden anderen tween staten wel ver-
dienen die crone der gloriën ende meer verdienen, dan sommighe
maechden. Want veel isser inden hemel, die in echtscap gheweest
hebben ende in weduwiscap, die naerre gode sijn, dan veel maechden.
524. Nochtan hebben die maechden een sonderlinge croen buten anderen
heilighen inder gloriën, want si hadden een sonderlinge victorie van
haren vleysch ende si volghen dat lam so waert gaet, dien si ge-
trouwet sijn. Sij hebben gelaten vleyschelike brulochten om bi hem
te wesen in ewigen brulochten. Daer sullen si wel toe gemaect wesen
ende edeliken gecyert mit sonderlinge cierheden, so edel ende bequaem,
dattet gheen tonge vol spreken en mach. Daer om en wil ic daer
anders niet of segghen, dan die scrift seit, dat is: dat si singen
nyewen sanc so wel ludende, die gheen ander singhen en can in

[1] D. werduwyen. [2] D. dat.

enighen anderen staet. Dese nyewe sanc beteykent nyewe bliscap ende sonderlinghe loen, dat sij hebben, om dat si den staet der maechdelicheit wel bewaert hebben. Dits die vijfte staet der reynicheit ende die vijfte telghe van desen boem.

525. Vanden clercken.

Die seste staet, daermen reynicheit in bewaren sal, dats clercken staet, als subdyaken, dyaken, priesteren ende prelaten. Alle dese sijn sculdich reynicheit te bewaren om twee dinghen. Eerst om die oerden, die sij ontfanghen hebben, die eysschet alle cuysch-
183v heit. Want dat sacrament, | dat si ontfanghen [1], is soe hoghe ende soe heilich, dat si verbonden sijn reynicheit te houden. — Voert om den dienst die si hebben, want si sijn ghewiet om god te dienen in sinen tempel ende in sinen huse, ende si handelen ende bueren die heilighe dinghen, dats die heilige vaten, kelken ende corporalen, ende dat boven dat alre meeste is, dat is dat lichaem ons heren Ihesu Cristi, dat die priesteren consacreren ende handelen mit haren handen ende ghevent den anderen. Dus sullen si seer reyn wesen ende seer heilich om des heren wille dien si dienen, die soe heilich is ende haet alle vuylnis, daer hi of seit inder scrift: «Weest heilich, want ic bin heilich»; want sulcken heer, sulc ghesin; ende om die heilicheit der steden, daer si in dienen, dats die kerc, die
526. ghewiet is om god te dienen. Men vint onder die heiden, dat die priesteren die dienden inden tempel, bewaerden reynicheit. Veel reynre sonder gelijc souden wesen onse priesteren der kerstenheit, die dienen inden tempel ons heren Ihesu Cristi, die ghewiet ende gheheilicht is om gode te dienen. Noch souden sij veel reynre ende heiliger wesen om dat si dienen ter tafelen ons heren uut sinen cop, van sinen brode, van sinen wijn ende van sijnre spisen. Die tafel goods is dat outaer, sijn cop is die kelc, sijn broot ende sijn wijn is sijn eyghen lichaem ende sijn bloet. Seer heylich ende reyn souden sij dan wesen, die dustanigen dienst dan gode doen. Sinte Pauwels seit
184r dattet noot | is dattie bisscoppen ende alle die ander, daer hij of spreect, dat sijn die dienrers goods ende der heiligher kerken, sullen reyn wesen. Dese reynicheit was onbeteikent inder ouder wet, daer god gheboot die dat lam eten souden, dat beteykent tlichaem Ihesu
527. Cristi, dat si opscorten mosten haer lenden. Dat gordel, daer hem die leden ons heren ende heiliger kerken mede gorden, is reynicheit, die verdruct die leckerheit van den vleische. Daer om geboet god Aaron die priester [2] was ende bisscop, dat al sijn kinder souden gecleet wesen mit linen rocken ende daer op gegort mit witten linen gordelen. Aaron ende sine sonen, die inden tabernakel dienden, be-

1) D. ontfanghe. 2) D. prieste.

teikenen die dienrers der heiliger kerken, die gecleet sullen wesen mit witten rocken der reynicheit, die beteikent is bi dat wit; want recht als die dwael vanden vlasse, eer si wit wort, moet si wel geslegen wesen ende gewasschen, alsoe moet dat vleysch geslegen wesen mit scerpheit der disciplinen ende therte dicwijl ghewasschen van quader ghenoechten ende van quader begheerten mit biechten, eermen den witten rock der reynicheit crighen mach. Dese sal hebben daer boven een wit gordel, dats [1]) dat reynicheit strengelic bewaert wesen sal mit abstinenciën al so veel als reden eyschet, die daer is die
528. ghesp van desen gordel. — Anders machmen segghen, dat die linen rock beteykent reinicheit der herten, dat gordel daer op is reynichheit des lichaems, die wesen sal gegort boven dat vleysch om te
184v bewaren reinicheit der zielen. ‖ Dit is ons oeck beteykent inden gordel ende inder [2]) alve, die die dienrers der heiliger kerken aendoen, als si ter missen gaen. Want si sullen wesen reyn van binnen inder herten ende buten inden lichaem. Alte seer lelic is die smette der sonden ende sonderlinge der oncuysheit inden dienrers der heiliger kerken, want si sijn die oghen der heiligher kerken, want die ogen geleiden dat lichaem ende wisen hem den wech der salicheit. Recht als die smette leliker is inden oghen dan in anderen leden, also is die smette der oncuysheit leliker ende quader inden clercken ende inden prelaten der heiligher kerken, daer hem die leken in spieghelen, dan in anderen leken menschen — Voert so sijn si die spieghel der heiligher kerken, daer ander lude exempel an nemen. Mer als die spiegel vuyl is, dat sietmen al te lichtelic. Ende die hem dan daer in spieghelen en sien haers selves smetten niet, om dat die spiegel so vuyl is. Mer als die spieghel claer ende reyn is, dan mach hem een daer in spieghelen ende bekennen sijn smetten. Also, als die prelaet van gueden leven is ende van gueder maer, soe machmen
529. daer exempel aen nemen van gueden leven. — Voert sal hij seer reyn ende heilich wesen, om dat hij ander lude reynicht ende heilicht. Sinte Gregorius seit: «Die hant die vuyl is ende slickich en mach die ander niet reynighen noch schoen maken». Dats te segghen van sinen verdienten, want dat sacrament datter gemaect is of ge-
185r geven ‖ wort vanden handen des quaden dienrers en is niet argher in hem selven ende en is niet meer verdientelic of crachtich te heilighen die ghene diet ontfangen, dan of sijt ontfingen vanden handen eens gueden dienrers, ende die quaetheit des dienrers en verarcht niet dat sacrament, noch oec die guetheit en verbeterts niet. Nochtan mach die quaetheit des dienrers verargen ander luden mit quaden exempel ende die guetheit stichten overmids gueden leven, want si dan heilighen ende reynighen ander luden. Als si geven die sacra-

1) D. dat dat reynicheit. 2) D. nider.

menten der heiliger kerken, so sullen si wesen veel heiliger ende reynre dan ander lude, want sijn si quaet, si sullen meer ghepijnt worden dan die ander. Dits die seste staet daermen reynicheit in bewaren sal ende die seste telghe van desen boem.

530. Van den begheven menschen.

Die sevende telghe ende die sevende staet, daermen reynicheit in bewaren sal, is die staet der religioser. Want dese hebben gode ghelovet ende hem daer toe verbonden, datsi in reynicheit leven sullen, ende ghehouden ende verwilkoert mit sulcker beloften, dat si nemmermeer huyliken en moghen, nae datsi gheprofessijt sijn. Ende huyliken sij, dat huylic en sal niet wesen. Daer om souden sij grote naersticheit ende sorchvoudicheit hebben, haer reynicheit te bewaren, ende oec om haeren staet inder heyligher kerken ende om
185v haer professie — want soe die staet hogher is, soe die sonde ende die val meerre is, recht als die smet alre lelicxte is in een witten clede, ende die van hogen valt, quetst hem meest — ende [1]) om te verwinnen haren ieghen saeck, dats den duvel, die hem meer pijnt te becoren ende te doen snevelen die ghene van religiën ende hem meer verblijt, als hi daer een mach verwinnen, dan van enen anderen staet. Want recht als die enghelen des hemels grote bliscap hebben van enen sondaer, als hij berou heeft ende penitencie doet, also verblijt hem die duvel, als hi enen groten mensche verwinnen mach; ende hoe hi van meerre staet is ende heiliger, hoe hij hem meer verblijt, als hi een bedrieghen mach, recht als hem die visscher meer verblijt van enen groten visch, dan van enen cleynen.

531. Men leest inder vaderen boeck, dat een heilich mensche vertelde, hoe hi was geworden een monick, ende seide, dat hi geweest hadde een heydens priesters sone, ende doe hi een kint was, ghinc hi op een tijt in den tempel heymelic mit sinen vader. Daer sach hi enen groten duvel sitten op een groten stoel ende al zijn ghesin omtrent hem. Daer quam een van sinen princen ende aenbeden. Doe vraechde hem die ghene die daer hoghe sat, waen hi quam. Dese antwoerde, dat hi quam uut een lant, daer hi toe ghebrocht ende beiaecht had groten twist, alsoe datter veel volcx doot bleef ende veel bloets gestort wort. De meester vraechde hem binnen hoe lange tijt hi dat
186r gedaen had. Hi antwoerde: «In .XXX. dage». Doe seide die || meester: «En hebstu in dus langhe tijt niet meer bedreven?» ende heet datmen seer slaen soude ende qualic handelen. Doe quam een ander, dien oeck aenbede. Die meester vraechde hem waen hij quam. Hi antwoerde, dat hi uter zee quam, daer hi grote tempeeste ghemaect hadde, als datter veel scepen braken ende veel volcx verdranck [2]). Die

---

1) D. meest om.   2) D. verdanck.

meester vraechde hem in hoe veel tijts hy dat ghedaen hadde. Hij antwoerde: «In .XX. dagen». Doe dede hi hem slaen gelijc den ande-
532. ren, om dat hi so luttel bedreven hadde in so langen tijt. Daer na quam die derde ende seide, dat hi quam uut een stat daer brulocht was, daer had hi kyvinge gemaect ende vechtinghe, so datter veel volcx doot bleef, ende boven al hadde hi den brudegom doen doot slaen. Die meester vraechde in hoe lange tijt hi dat gedaen hadde. Hi antwoerde: «In .X. dagen». Daer geboot die meester so dat hi wel geslegen wort, om dat hi so lange getoeft hadde dat te doen. Ten lesten quam een ander voerden prins ende aenbeden. Hi vraechde waen hi quam. Hi antwoerde, dat hi quam uut eenre woestine daer hi .XL. iaer gheweest hadde om te becoren enen monic vander sonde der oncuyscheit, ende had soe veel ghewrocht, dat hi hem in dier nacht verwonnen hadde ende doen vallen in dier sonde. Daer spronc die meester op ende nam hem omden hals ende custe hem ende sette hem sijn crone op thooft ende deden bi hem sitten, ende seide dat hi alte groten dinc gedaen hadde ende vroemheit gewrocht hadde. —
186v Doe die goedeman dit gesien ende gehoert hadde docht || hi, dattet alte groten staet was, die monickscap, ende hier om soe wort hi monick.

533. In desen exempel machmen merken, dat die duvelen grote blijscap hebben, als si enen religiosen moghen doen vallen; want als die mensche in een oerde ghegaen is, so is hi als die ghene die in enen camp gegaen is teghens den duvel te vechten. Want doe onse here becoert wesen woude vanden duvel, ghinc hi in die woestijn. Aldus is die woestine der religiën een velt der becoringen. Religie is geheten een woestijn, want als die woestijn is een scerpe stede, ververret vanden volke, alsoe sal wesen die staet der religiosen scarp mit scarpheit des levens, dat een starcke tuyninge is ieghens die quade beesten, een sterke wapen iegens den viant. Het is die boete ieghens die sonde der oncuyscheit. So wie uut doen wil die sonde der onsuverheit, die sal ofdoen die ontstekinghe der wellust des vleysches, die die guede religiose of snyden sal van sinen vleysche mit vasten, mit waken, mit tranen ende mit disciplinen, of dat vyer sal verder [1]) bernen ende men en sals niet uut moghen doen. Die een stat of een casteel winnen wil, doet al sijn beste om haer te ontrecken haer spise ende dranck, om die te verhongheren, want als dat casteel verhonghert is, soe en macht niet wederhouden ieghens sine vianden. Also is dat casteel des buucx, die die stercheit des lichaem is, en mach hem
187r niet houden ieghens den gheest alst || verhongert is mit vasten ende
534. mit abstinenciën. Die staet der religiën sal ververret wesen vander

---

1) D. sal worden bernen.

werelt, want die in sulcken staet is, en ghevoelt niet vander werelt ende is als doot der werelt ende leeft mit gode, als sinte Pauwels seit. Want recht als die dode heeft verloren sijn lichaemlike vijf sinnen: zien, horen, spreken, smaken, ruken, alsoe sal wesen der religiosen doot der werelt, dat hi niet en gevoele, dat die sonde toe hoert, alsoe dat hi waerliken van hem selven seggen moghe, dat sinte Pauwels seit: «Die werelt is mi een cruce ende ic der werelt», dats te seggen, dat hi die werelt hilt voer quaet ende versmaedze[1]), recht als die gene die gecruyst ende verdoomt is om sijnre misdaet. Aldus soude doen die inden staet der volcomenheit is. Onse wanderinghe is inden hemel, want al is tlichaem inder aerden, dat hert is inden hemel mit conversacie ende minne.

535. Die guede religiose en sal niet eyghens hebben inder aerden, mer hi sal maken sinen scat inden hemel, als onse here seit inder ewangeliën: «Wiltstu volmaect wesen, ganc ende vercoep al dattu hebste ende gheeft den armen, soe sultstu hebben enen scat inden hemel». Die scat der religiosen is waerachtich armoede, die comt van gueden wille, als inder Vaderen Boeck staet: «Die armoede heeft, die heeft dat ghelt daermen dat coninerijck des hemels mede coopt». Daer om seit onse here: «Salich sijn die arme van gheest,
187v want dat rijck der hemelen ‖ is haer». Voerwaer die arme van geest, dats van gueden wille, die en begeert niet in deser werelt, noch wellust noch rijcheden, noch hoecheit, mer vergetet al om die minne goods. Aldus sal doen die guede religiose, die inden berch der
536. volcomenheit climmen wil. Daer of seide die enghel tot Loth, doe hij uut Sodoma ghegaen was: «Toeft niet op die stede, die du gelaten hebtste, mer verhuyde di selven inden berch». Want die uter werelt ghegaen is, en sal hem niet na bider werelt houden mit begeerten of mit wille, mer hem ververren also veel als hi mach, tot dat hi come inden berge der volcomenheit, daer sal hi aendencken op sine salicheit sonder ommesien. Die stede bernde daer Loths wijf uutghegaen was; sij sach omme; daer om wort sij verwandelt in een soutsteen. Loths wijf beteykent die ghene die uter werelt ghegaen sijn in enen gheesteliken staet ende keren weder omme mitten wille ende mit begheerten; die tlichaem hebben inden cloester ende therte inder werelt. Dese beteikenen dat beelt van soute, dat die ghedaente eens menschen heeft ende is cout ende hert als een steen. Aldus sijn dese menschen cout inder minnen goods ende hert inder minnen der guedertierenheit ende devociën ende en hebben niet dan dat habijt der religiën. Dat beelt van sout beteykent sin ende onderscheit in sinen wercken ende woerden. Dit beelt van sout sal
188r gheven sin ende verstant den ghenen, die in religiën sijn ende ‖

[1]) D. versmadze.

exempel, dat si, die die werelt gelaten hebben, niet weder omme en
keren, tot dat si achter ghelaten hebben. Daer om seit onse here
inder ewangeliën tot sinen iongeren, dat si dicwijl gedencken souden
Loths wijf, die starf om dat si ommesach tot dat si achter gelaten
537. hadde. — Onse here seit inder ewangeliën: «Die sijn hant an die
ploecht slaet ende achterwaert siet en is niet waert dat rijck des
hemels» want als die gene die die ploech hout, alsoe sal die ghene
doen die den ploech der penitenciën houdt of der religiën. Altoes sal
hi die oghen des herten hebben, dats verstant ende wille, tot dat
voer hem is, dats tot die ewige gueden, die wesen sullen als voer
in therte; niet tot tijtliken dinghen, die achter wesen sullen, als sinte
Pauwels seit, dat hi vergheten had dat achter was, dats die werelt
ende haer begheerte, die hi niet en achte, ende ghinc altoes voer
hem, want hi hadde altoes sijn meninghe ende begheerte inden hemel.
Mer veel religiosen setten die ploech voer die ossen, want tot haren
scanden minnen sij meer tijtelike dinghen, dan ewighe. Dese sijn in
groten anxt haerre verdomenisse, want sij en hebben niet dan dat
habijt der religiën.
538. Naden exempel van sinte Pauwels souden die guede religiosen
die werelt vergheten ende laten die achter hem ende die ewighe
guede hebben voerden oghen ende voert gaen in duechden, tot hij
188v quaem inden berch der gloriën, daer hij | god claerlic sien sal ende
gheheelic minnen ende ewelic hebben. Dits die salicheit, daer die
gave des verstants toe leidt den genen die reynicheit bewaren wil
als voerscreven is. Daer om seit onse here: «Salich sijn die reyne
van herten, want sij sullen god sien». Dese salicheit beghint hier,
want si sijn ghereynicht vander dusternisse der dwalinge inden ver-
539. stant, vanden vlecken der sonden inden wille. Daer om seit hi: «god
verlicht mitten gelove». Ende die claerheit coemt van die gave des
verstants, daer een mensche bi bekent sinen scepper ende al dat
behoert tot sijnre salicheit sonder twivelen, sonder misdoen ende
sonder snevelen inden gelove Ihesu Cristi, daer sij so sijn ghevoecht
ende wel gefondeert, datsi daer niet of scheiden en sullen, noch om
sterven noch om pinen. Hier om so sijn salich die reyne van herten
in desen leven, want si hebben die ogen des herten, dats verstant
ende wille, claer ende reyn. Want si minnen god ende sijn mit tge-
love gevest ende gesekert, als wi geseit hebben. Daer om seide onse
here tot sinte Thomas: «Wanttu mi gesien hebste, so hebstu geloeft.
Salich sijn, die mij niet ghesien en hebben lichaemliken ende hebben
gheloeft waerachtelic». Mer dese salicheit is inden ewighen leven,
daer die reyne van herten, die hem hier sien overmids ghelove, al
ist duysterlic, sij sullen hem daer sien van aensicht tot aensicht
540. openbaerlic, als sinte Pauwels seit. Dese salicheit der engelen ende
189r der heiligen, god te sien inden aensichte, is | te kennen enen god in

drien personen, te sien claerlic in sulcken spieghel, daer alle dingen in blincken, daer die enghelen ende alle heilighen in spieghelen ende verwonderen ende en connen niet versadet worden van hem an te sien. Want daer is alle scoenheit, alle guetheit, alle sueticheit ende fonteyne des ewichs levens ende al dat herte begeren mach. Mer ic segghe te luttel, want die scrift seit: «Noch stervelic oge en mochtet sien, noch ore horen, noch menschen herte dencken, dat god sinen vrienden bereit heeft». Sinte Ancelmus seit: «Vrient, boer op dijn verstant hier boven ende denck soe veel altstu moechste, hoe veel ende hoe goet ende genoechlic die vroechde is die hi hout, ende die ghenoechte van allen gueden, ende niet sulcke genoecht ende bliscap alsmen vint in creaturen, mer also veel meerre, als die scepper meerre is dan die creatueren. O», seit hi, «maecsel van menschen, wat gaetstu dwalen om te soken sonderlinghe guet tot dijnre zielen, tot dinen lichaem? Minne een guet daer alle guet in is, dat god bereidt sinen vrienden, dat is hem selven, die is dat overste guet daer uut vloeyen alle ander gueden, als die ryvieren vander fon-
541. teynen». — «Voerwaer, hi sal salich wesen», seit sinte Augustijn, «die sonder enigen decsel sal aensien die glorie ende sal wesen over geformt inden beelde der gloriën, daer hij god sien sal als hij is, welc ghesicht croont sonder eynde». «Ende alle dat loon der heilighen
189v sal weesen dat guet des menschen», seit Hugho van sinte Victoer, || waerachtich 1) mensche, die alle menschen maecte ende formde» 2). Want daer om woude god mensche worden, dat hi in hem alle menschen salich maken woude, in lichaem ende in ziel, om datmen sien soude mitten oge des lichaems inder menscheit ende die siel hem sien soude inder godheit. Van buten inder menscheit, dat sal wesen die glorie der menschen, dat sal wesen sijn bliscap, sijn genoechte ende ewich leven. Dat dese salighe ghesichte, dats die salicheit ghereynt die die ghene verwachten, die sijn reyne van herten ende van lichaem.

542. Die gave der wijsheit werpt uut die sonde der gulsichheit, ende si plant soberheit.

Die leste gave is die overste ende die hoechste, dat is die gave der wijsheit. Dats een gracie die die heilige geest geeft den scouwenden herten, waer bi hi anders niet en soect dan god te sien, in hem te verbliden ende mit hem te bliven. Dits die summe der volmaectheit ende dat eynde der contemplaciën. Die gave des verstants daer of voerscreven is, doet god bekennen ende die geestelike dingen, als mit simpelen aensien; mer die gave der wijsheit doet god bekennen overmids den smaec. Want wijsheit en is anders niet dan smakende

1) D. waerachtic. 2) *Zie aant.*

kennisse die te smaken is in groten genoechten des herten. Mit der gave des verstants sichtmen god, recht alsmen den wijn siet scoen ende claer in een glas, mer mitter gave der wijsheit smaectmen god,
543. als die gene die den wijn drinct ende gevoelt ende smaect. Veel
190r philosophen kenden god bider scrift ende bij creaturen, recht || als bi enen spieghel, daer si bi reden ende verstant in sien sijn moghentheit, sijn scoenheit, sijn wijsheit, zijn guetheit; want si saghen sijn creatueren, die hi ghemaect heeft, so groot, so scoen, soe guet ende so wel ghescict, bi welken sien bekenden bi simpelen aensien des verstants ende der natuerliker reden, mer nye en ghevoelden si yets guets bi smaec der rechter minnen noch bi devocie. Aldus sijn veel kerstenen, klercken ende leeken, dien wel bekennen bi gelove ende bi scrift, mer want si den smaec ongheschict hebben bi sonden, zoe en moghen sien niet ghevoelen, recht als die siecke mensch genen smaeck en heeft inder spisen.

544. Die gave der wijsheit, die die heilige gheest set in dat herte, purgeertet ghehelic ende reynichtet van allen vuylnissen der sonden ende verheft den gheest ende voechten inden smaec der minnen, alsoe dat hi al is mit god. Daer groeyt hi, daer voedt hij, daer wort hi vet, daer vervroecht hi hem, daer wort hi in slaep ende vergheet al sijn moynes, al sine begheerten, vleyschelic ende aerdsch, ende hem selven oec, als dat hi niet en dencket dan dat hi mint, dats van gode alleen. Dats die leste graet vander ladder der volcomentheit, die Iacob sach in den slaep, die raecte ten hemel, daer die engelen bi op ende neder clommen. Die trappen van deser ladder sijn die seven gaven des heilighen gheests, daer wij of ghesproken hebben. Bij desen seven graden climmen die enghelen op, dat zijn engelsche
190v menschen inder aerden overmids puyer-||heit ende reynicheit, die therte inden hemel hebben overmids begheerten, als si voertgaen van
545. doechden tot doechden, tot dat si god claerlic sien. Mer als si ghe-clommen zijn totten laetsten graet, so moeten si somtijt nederdalen bi oetmoedicheit. Want als een is alre volmaecste, so is hi alre simpelste ende oetmoedichste ende min prijst hi hem selven. Ende hier om pleechtmen te seggen: Die meest van waerden is, die veroetmoedicht hem meest van werken. Die volcomen mensche sal wesen recht als die boem die geladen is mit vrucht, want so hi meer gheladen is, soe hi hem meer neder neyghet ter aerden. — In een ander manyer machment verstaen, dat die enghelen neder climmen. Want guede menschen die leiden dat leven der enghelen inder aerden bi haerre heilicheit ende als si gheclommen sijn totten oversten graet der contemplaciën, daerse die gave der wijsheit leidet, die gevoecht[1]) sal wesen tot god, so dat hi vergheet al dat onder god is

[1]) D. genoecht.

om grote sueticheit, die therte gevoelt, dat alsoe verborgen is in god, dat si bovengaet alle ander genoechten [1]), soe moet hi somtijt neder dalen. Want van dier zueticheit ende van die rust ende vander ghenoecht die hi voelt, van die zoete borsten der vertroestinge daer hi mede ghetroest wort inder contemplaciën, daelt hi tot dat werclike leven daer of voerscreven is, daer die volcomen luden hem in sullen oefenen om die gheestelicheit ende om werckelicheit te beleven. —

546. Een ander reden [2]), waer om men moet neder dalen van soe hogen
191r graet der contemplaciën, is want die grote broesheit des vleyschs belet den gheest, dat hi in desen sterveliken lichaem niet langhe bliven en mach in so hogen graet des scouwens, noch dese grote zueticheit ghevoelen, die bovengaet alle genoechten diemen voelen mach inder werelt, als die ghene weten diet beproeft hebben, van welken die weder wichte vanden vleysche is soe zwaer, dat sij den gheest nedertrect weder hij wil of niet. Want die grote zueticheit, die dat scouwende leven bevoelt overmids den smake der wijsheit in desen sterveliken leven, niet en is dan een cleyn smaeck daer een mensche bij voelt, hoe god suet is ende bequaem, recht alsmen den wijn smaect ende voelt, eermen sat drinct. Mer alst comen sal totter tavaernen, daer die tonne te voren wort ghegheven, dats in dat ewighe leven, daer god der vreden des bliscaps ende des solaes sal te voren ghegheven wesen, dat sijts alle versaedt sullen wesen, als David seit. «Alle begheerten des herten sullen vervolt weesen, als god sal doen neder dalen op sine vrienden een vyer des vredes», als die propheet seit, daer sij soe verdroncken of wesen sullen, dat

547. sij alle vol sullen wesen. Van deser dronckenscap seit ons David inden souter: «Here, alle sullen sij droncken wesen van groter overvloedicheit uwes huses, ende ghij sult hem drincken gheven vanden
191v vloede iuwer zueticheit. Mit u is die fonteyn des ewichs levens, die niet sterven en mach». Dat is god selve, want van hem vloeyen ende nederdalen die vloeden des vredes ende der ghenoechten op alle die gene die inden paradijs sijn, soe groot, dat alle die daer of drincken, die sullen daer droncken wesen. Dits die vrede ende die salichheit die wesen sal inder toecomender werelt. Om die te hebben ende te winnen so salmen soberlic leven in deser werelt, als sinte Augustijn seit: «Vanden vate des ewichs vredes en mach nyemant drincken, hij en wort droncken van overvloedicheit der blijscappen»; want soberheit dat is die doecht die die gave der wijsheit plant int herte iegens [3]) overvloedicheit der gulsicheit, want wijsheit leert soberheit, als die wise Salomon seit.

---

1) D. genoechten ende soe. 2) D. reden is waer om.
3) D. die ieghens.

548. Van soberheit.

Soberheit is een boom ende is seer costelic, want si bewaert ghesontheit der zielen ende des lichaems, als die scrift seit. Ende gulsicheit van veel eten ende drincken is een saeck van veel siecten ende somwijl vander doot. Ende die neemtse dicwijl onversienlic, alsmen den visch vanghet mitten aes, dats te seggen die brok inder kelen. Dese doecht salmen seer nauwe bewaren, want sij oerbaerlic is den ghenen diese wel bewaert. — Ten eersten nader reden ende tverstant, recht als ghij siet inden wijn, ende als een waent den wijn drincken, so drinct hem die wijn. — Ten anderen
192r verlost si die ziel van allen | versmadeliken dienst ende vuylheit des bukes, daer niet uut en coomt dan vuylnis en versmaetheit, mer soberheit bewaert den mensche in sijnre heerscappie, want die geest sal wesen boven dat lichaem ende dat lichaem sal dienen den geest;
549. ende dese vuylnes voerhoet soberheit. — Ten derden bewaert soberheit die poorten ieghens dat heer des duvels, dat is die mont, die is die meeste poort des casteels des herten, die die duvel also seer bestooct als hi mach. Mer soberheit licht die poorte, dats die mont, ende als die poorte des monts open is, soe gater dat heer der sonden lichtelic in. Daer om vecht hij te vergheefs ieghens die ander sonden, die sijn tonghe niet en bewaert. — Die dese duecht heeft, die heeft heerscappie van sinen lichaem, recht alsmen dat paert vermeestert mitten toem. — Soberheit heeft den eersten strijt in dat heer der duechden ende bewaert ende bescermt die ander duechden, van welken die duvel becoorde ten eersten overmids den monde onsen here doe hi seide, dat hi maken soude vanden stenen broot. Des gelijcx bestoocte hi ten eersten mitter gulsicheit den eersten mensche ende verwannen, want hi ontsloet die poorte van sinen casteel doe hi
550. consenteerde der becoringhe. — Soberheit te houden leert ons natuer, scriftuer ende creatuer. Natuer, want onder allen dieren heeft die mensche den cleinsten mont naden lichame. Voert heeft die mensche
192v ander dinck dubbelt, als twee oghen, | twee oren, ende en heeft mer énen mont. Daer wort ons in bewijst[1]) luttel eten ende drincken, want die natuer is mit cleynen dingen onthouden ende mit te veel spisen dicwijl ter neder getogen. Die scrift bewijst ons in veel manyeren ende in veel exempelen, als die ghene wel moghen sien, die scriftuere connen verstaen ende aensien dat leven der heilighen. Item alle creatueren leren ons soberheit, want onder allen creatueren heeft god rechte maet gheset, als Salomon seit. Soberheit en is anders gheen dinc dan rechte mate, die altoes dat middel hout tusschen te veel ende te luttel, nae dien dattie reden verlicht is mit graciën. In

1) D. bewijst dat luttel.

desen titeliken gueden, dat te veel is inden enen, dat is te cleyn inden anderen, ende dat te veel is inden armen mensche, is somtijt luttel inden riken menschen, mer soberheit ende maticheit set overal mate. Des ghelijcx inden geesteliken guede, als vasten, waken, disciplinen, ende ander wercken der doechden, die ghemaect sijn om oerbaer ende om profijt der zielen, die sette sulcke mate als reden
551. wijst. — Die duecht der maticheit ende soberheit dats een duecht die bewaert redelike mate niet alleen in eten ende in drincken, mer in allen duechden, als sinte Baernaert seit, want dese duecht set alle ghedachten, alle [1]) wille, moynisse des herten ende die sinnen des lichaems onder die heerscappie der rechter redenen, als die wise
193r Tulius seit, alsoe dat reden, verlicht mitter gave der || wijsheit, hout in vreden die heerlicheit des herten ende des lichaems. Ende dat is dat eynde ende meninghe van allen doechden, die therte ende tlichaem wel doen scicken tot god, so dat god alleen here si, in sulker maten, dattet al si in onderdanicheit, al datter is int conincrike des lichaems ende der sielen. Dit doet soberheit, die therte set inden wille goods, waer of sinte Augustijn seit, dat die doecht der soberheit ende der maticheit is een minne die dat herte bewaert geheelic sonder verderffenisse ende ons of trect vander aertscher minnen ende wereltliker, die dat herte turbeert en maectet onbequaem ende trect hem of die rechte kennis goods ende sijns selves, recht alsmen in een vuyl water
552. niet claer en siet. Mer die minne goods, die gepurgeert is van alle aertscher minnen ende van allen toeneyginge des vleyschs, set therte in vreden. Daer en is gheen vrede [2]) noch bliscap dan daer onse here of seit inder ewangeliën: «Ghi sult verdruct worden inder werelt, mer in mij suldi vrede vinden». Sinte Augustijn seit: «Here, mijn hert en mach niet in vreden wesen eert in di rust». Dese minne en is niet vander aerden noch vander werelt, mer sij daelt van hoger steenroedsen, daer die grote stat der heiligher kerken op ghefondeert is, dats Ihesus Cristus, op wien ghesticht ende ghefondeert [3]) sijn mit rechten ghelove die stercke castelen, dat sijn die stercke herten der heilighen ende der gueder menschen. Van deser hoger rootse
193v daelt || die fonteyn der minnen int herte, dat gereynicht is van der minne der werelt. Dese fonteyn is so claer ende gesaet, dat dat herte bekent sinen scepper recht of hi sage in een claer gesate fonteyn.
553. Op dese fonteyn rust hem dat herte nader moynisse der gueder wercken, als wi lesen van Ihesu Cristo onsen here, dat doe hi moede was van gaen, sat hi ende ruste op die fonteyne. Die fonteyne, daer hem dat guede herte op rust, is die minne goods. Dese fonteyne is

---

1) D. alle alle.
2) D. reden.
3) D. hefondeert.

so suet ende so smakelic, dat die daer of drinct vergeet alle ander
zueticheit ende smaec. Dese fonteyne en smaect niet ouds, noch van-
der aerden, noch vanden zout des zees deser werelt. Ende daer om
is hi suet ende bequaem te drincken. Want hoe die fonteyn min
vander aerden smaect, hoe si beter ende gesonder is te drincken.
Dit is die fonteyne der wijsheit ende der wel smakenheit, ende dier
of drinct, die kent ende smaect die grote sueticheit die in god is.
Ende dat is die overste wijsheit des menschen: te kennen ende te
minnen sinen scepper. Sonder dese philosophie is alle ander wijsheit
554. dwaesheit. Desen sin set die heilighe gheest int herte, als hi hem
gheeft die gave der wijsheit, die voedt dat herte gheestelic mit bli-
scap ende gheeft hem drinken ende maectet droncken van sijnre
minnen, dat is dattie geest set sulken sin int herte wel gepurgeert,
als voerscreven is inden tractaet van deser duecht. Dese sin die comt
vander volmaecter minnen goods, die maect dat herte sober ende
194r matich | ende in allen dinghen te hebben maete, also dat dustanighen
hert is in vreden, also zeer alsmen mach wesen in desen leven,
want in desen leven en mach nyemant wesen sonder strijt ende son-
der becoringhe, die god sendet om te proven sijn redders ende om
dat si connen sullen wapen te ghebruken, want anders en mocht hi
gheen guet ridder wesen, als men pleecht te doen inden tiden des
vredes. Mer als die guede ridder overwonnen heeft den strijt, soe
keert hi weder omme thuyswaert, daer rust hi ende is blide. Aldus
duet dat guede hert: alst den strijt des becoringhen verwonnen heeft,
soe comtet tot hem selven ende rust in gode, die hem vertroest nader
moetheit ende vergheet al sinen arbeit ende denct anders niet dan
op god. Daer vintet al dattet begeert. Dits die vrucht, die die boem
der soberheit draecht, die coemt vander gave der wijsheit, als voer-
screven is.

555. Van maticheit.

Als ic voer bewijst hebbe, soe en is soberheit anders niet dan mate
te bewaren in allen dinghen; mer sonderlinghe in seven dinghen,
dats als een graet, daer dese boem der soberheit mede wast ende
voertgaet. — Die eerste graet der soberheit is dat die mensche maet
sette in sijn verstant, ende sonderlinghe inden articulen des gheloves.
Die bovengaet die maet ende natuerlike reden, in dien dattet boven
reden is ende boven verstant, als doen die onghelovighe luden, die
194v tghelove meten willen nae haren verstant. Mer || men sal gheloven als
guede kersten lude geloven. Sinte Pauwels seit, dat een niet wiser
wesen en sal dan theilighe ghelove eysschet, mer sober nader mate
des gheloven, dat ons god gegheven heeft. Ende Salomon seit tot
sinen sone: «Sone, set in dinen sin mate», dat is: wes niet van so
eygen sinne ende so verstijft in dijnre vermetenheit, du en bugheste

di te gheloven gueden raet, ende laet dinen eyghen sin om te gheloven enen wiseren dan du biste. Sonderlinghe inden articulen des gheloefs sal een laten sinen sin ende zijn verstant bughen ende setten ten dienst des gheloves, als sinte Pauwels seit, niet te nauwe te ondersoken natuerlike reden, daer gheen en is, als dese curiose doen of die fantastici, die geliken den ghenen die musselen soken in die gootkijns, of die dat haer soken int oge of dat vyer inden water.

556. Die ander graet is mate te setten inden gheest ende inden begheerten vanden wille, dat hem een niet soe strenghe en kenne in sijn werck of in begheerte van sinen vleysch noch in begheerte vander werelt, daer die wise man of seit: «En vervolle niet die begheerlicheit dijns herten ende ofkeer dinen wille, dattu die niet en vervoltste du en geveste goede reden daer of». Want ghevestu dijnre herten sulcke begheerte, du sultste bliscap dinen vianden doen, dat sijn die duvelen; recht als een bliscap doet sinen wedersake, ieghens wien
195r hi vechten sal, als hi hem van hem verwonnen || gheeft. Die gheeft hem verwonnen den duvel, die niet en vecht ieghen hem ende sine
557. quade begeerten. Daer om seit sinte Pieter die apostel: „Ic besweer u als vreemde ende als pelgrims, u te onthouden van vleyschelike begeerten, die striden iegens der zielen». Die pelgrims ende die in vreemden lande zijn, daer veel moerdenaers ende veel rovers sijn die die pelgrims verspien ende wachten inden weghe, die wachten hem seer, dat si niet inden handen der moordenaren en vallen ende dencken, hoe si sekerlic gaen moghen. Alle guede menschen inder werelt sijn vreemde ende pelgrims. Vreemde, want si sijn uut haren lantscap, dat is uten paradijs, dattet lantscap ende ervenisse der gueder menschen is. Si sijn pelgrims, want si en dencken niet te doen, dan haer dachreisen ter tijt toe datsi comen tot haer erfnis, dats totter stat des paradijs, dat [1]) die guede pelgrim verwacht, als sinte Pauwels seit, dat si gheen erfnis en willen in deser werelt. Die pelgrims die zeker gaen willen, die setten hem onder guet geselscap ende in vast gheleide, dats ghelove ende minne. Ghelove wijst den pelgrims den wech, mer ghelove ende minne draghense, so dat hem den wech niet en verdriet. Wie dustanich gheselscap heeft, en heeft gheen anxt voerden rovers die inden weghe wachten. Dat sijn die duvelen, dien vanghen ende roven al die gheen, die dus maken
195v willen haer begheerten ende diese setten inden handen ende inden ¦
558. stricken des duvels. Ghelove ende minne ophouden thert ende treckent vanden quaden begheerten ende van dwasen ghedachten, dattet niet en consenteert, recht alsmen houdt die voghelen biden

1) D. paradijs Die guede.

stric anden voet, datsi niet en vlieghen na haren wille. Dat hert is recht als een voghel, die na sinen wille vlieghen wil, ten si dat gehecht si mitten strick des gheloves ende der minnen. Het vliecht seer anxtelic, soe dattet hem dicwijl verliest ende valt inden stric des voghelaers vander hellen, dats die duvel, die hem seer pijnt desen voghel te stricken. Hier om, die guede menschen, die ophouden van haren wille te doen ende haer begheerten bi maticheit ende haer gedachten bi soberheit. Hier of seit Seneca: «Ist datstu minneste wijs te wesen ende sober ende matich, ophoude dine begheerten ende dijn gedachten ende set een breydel dijnre begheerlicheden». Want alsmen hout dat paert biden toem, dattet niet na sinen wille gaet, also sal een sijn herte houden mitten breydel der soberheit, dattet hem niet over en gheve totten wille noch tot begheerte noch tot ydelheit der werelt.

559. Die derde graet der soberheit is te setten mate in spreken, als
Salomon seit: «Die wise ende welgeleerde ende matighe heeft mate
sijnre spraken»; ende sinte Iheronimus seit, dat mit luttel sprake
is beproeft dat leven der menschen, dats te segghen: naden woerden
196r machmen kennen den sin ende die dwaesheit des menschen, recht |
alsmen dat verken kent bi sijnre tonghe alst ongans is. Daer om
seit die wise man: «Die woerden[1]) der wiser sijn gheweghen inder
scalen der reden ende des onderscheits, datter niet in en is te be-
rispen. Sommighe menschen en connen niet zwighen ende en nemen
niet waer wat si seggen, weder waer of logen. Die sijn ghelijc die
watermolen sonder sluus, die altoes omme loopt naden lope des
waters, want si hebben also veel woerden, alst water vander molen.
Mer die wise setten die sluse des onderscheits, om te houden dat
water der dwaser spraken ende der overvloedigher, dat si over die
560. molen der tonghen niet en lopen. Daer om seit die wise man: «En
laet niet lopen dat water», dat is: ophoude dijn woerden mitter slu-
sen des onderscheits. Salomon seit: «Die twater laet lopen», dat is
twater der woerden, «nae sijnre overvloedicheit, wort een sake der
sceldinge ende van veel quaets», dat comt vander quaeder tongen,
als voerscreven is inden tractaet vanden sonden, daer wi spraken
vander sonde der tongen. Die wise man seit: «Set dijn woerde in
die scale ende in dinen mont enen gueden breidel, ende neem waer
datstu niet en valtste mit dijnre tongen voer dine vianden, die die
wachten ende verspyen». Die zijn woerden niet en weecht in die scael
der onder scheidenheit ende in sijn tonghe niet en hout biden breidel
der redelicheit, die die tonghe of trecken soude vanden quaden woer-
196v den, valt lichtelic in die handen sijnre | vianden, dat zijn die duvelen,

---

1) D. woerdenen.

561. die ovér al verwachten. Als die vianden een casteel bestormen ende
die poorte open vinden, so gaen si lichtelic in. Also doet die duvel,
die altoes dat casteel des herten anstormt; als die meeste poorte open
is, wint hi dat casteel lichtelic. Daer om seit David inden souter:
«Ic hebbe gheset goede hoede in minen monde iegens minen viant»,
dat is die duvel. Die hoede vanden monde dat is die reden ende
onderscheit. Dese ondersoken die woerde eer si uten monde gaen,
want het is die scale, als die wise man seit, daermen dat woert in
weghen sal eerment spreect. — Merct dat waerachticheit hout dese
scale. Want waerheit accoordeert een sijn meninghe[1]) des herten
ende die woerden des monts, dat hi niet en seit dan die waerheit
als si inder herten is. Dese scale en sal niet hanghen ter rechter-
ziden noch ter luchterziden. Want om heimelike minne der personen,
noch om tijtelic gewin, noch om enighen hadt en salmen laten die
waerheit te seggen, alset noot is, noch loghentael noch valscheit en
salmen segghen om yemants wille.

562. Alsmen sal maet houden inden spreken, also salmen oec maet
houden inden horen. Want alsoe wel sondichtmen inden horen, als
inden spreken. Want die ghene die hoert missegghen of achterclap
van enen anderen, is mede deelachtich ende ghezelle vanden son-
den des gheens die hi hoert. Want nyemant en soude quaet segghen
197r vanden || anderen, hi en meende dattet den ghenen behaechde diet
hoert. Daer om seit een heilich man: «Men soude gheen quaetclappers
vinden, vondemen geen diet gaern hoerde». Dese grote rike mannen
souden hem seer wachten wien si hoerden of gheloefden, wanter
luttel sijn die hem die waerheit segghen, mer flacterers hebben si
veel in haren hoven. Dat costelixste dat omtrent hem is, dats trouwe
ende waerheit. Daer om worden si dicke bedroghen, want sij horen
ende gheloven gaern die loghenaers. Seneca seit: «Den groten heren
en ghebreect niet, dan een die hem die waerheit seit; want loghenaers
ende flacterers hebben sij gueden coop, mer si souden haer oren opdoen
om gaern te horen salicheit haerre sielen ende haer oren sluten totten
dwasen woerden, die der sielen scadelic sijn ende niet en vorderen».

563. Daer om seit die wijse man: «Stopt dijn oren mitten doornen ende
en hore die quade tonghe niet». Die quade tonghe is recht als dat
helsche serpent, want sij venijnt die ghene diet horen, als die ach-
terclappers doen. Jeghens dese tonghen soudemen die oren stoppen
mit doornen, dats mitten anxt des heren, of mitten doornen daer
onse here mede ghecroont was ende mit ghehoechnis sijnre passiën.
Die die vrese goods hadde ende ghehoechnis sijnre passiën, die en
soude niet gaern die achterclappers horen noch die flacterers, noch

1) D. menighe.

564. dwase oneerbaer woerden. — In een ander manier machmen || dit ver-
197v staen: Stoppe dijn oren mit doornen. Die doornen prekelen ende beteykenen die herde woerden ende scerp, daermen mede berispen sal die achterclappers ende doense zwighen ende doen hem te weten, datmense niet gaern en hoert. — Het is een serpent, dat in latijn gheheten is aspis, dat is van der natueren dattet dat een oer stopt mit sinen staert ende dat ander mitten aerde, op dattet den sangher niet en hore. Dese sanghers sijn loghenaers ende flacterers: dese begokelen die rike menschen. Mer soe wie stopt sijn een oer mitter aerden ende tander mitten staert, en soude gheen noet hebben begokelt te wesen vanden duvel of vander quader tonghen. Die stopt dat een oer mitter aerden, die om sijn armoede denct ende om sijn snoetheit ende crancheit, daer hi hem of soude veroetmoedighen ende cleyn achten. Dat ander oer soudemen stoppen mitten staert, dats mit ghehoechnis des doots, die hem zeer sal vervaren. Die aldus sijn oren stopte, en soude niet gaern dinghen seggen of vertellen, die gode mishaghen mochten. Aldus soude hi wel ghetempert ende ghematicht wesen in horen ende in luysteren ende dits die vierde graet der soberheit.

565. Van costelike cleder.

Die vijfte graet is mate te bewaren in cledinghe ende in costelike habite, daermen dicke in overtrect die mate, ende doet grote overtallicheit. Ende want dat sonde is ende dicwijl een sake der sonden
198r in enen anderen, soe sal-||men hier mate in houden. Want en waer costelike chyeringhe gheen sonde, god en souder soe scerpelic niet of seggen inder ewangeliën ieghens den quaden riken man. Dese rike cleden hem soe dicwijl mit bonten, mit graeuwen ende mit rikelike purpur, als die rike man dede. Ende voerwaer, hi is zeer dwaes ende kintsch, die van sinen rock maect sijn bespottinghe, ende men souden houden voer dwaes, die hem daer in verhief te draghen een toe roeringhe, dat anders niet wesen en soude dan een teyken des quaets ende der scanden sijns vaders ende sijns selfs. Het is een ghewoente dat wi cleder draghen ende dat anders nerghent om, dan om die sonde ons eersten vaders, ende was een decsel van hem ende van onser confusen. Men seit: een baer wel gecyert dats een teyken datter een doot lichaem onder is. Also is dicwijl onder enen sconen rock die dode ziel overmids sonden, sonderlinge in dien menschen
566. die daer in gloriëren ende verheffen. Dat hem die paeu verhovaerdichde van sinen staert, of die haen van sinen sconen cam, dat en is geen wonder, want natuer heeftse hem gegeven, ende sij doen als hem die natuer leert. Mer die mensche die sin ende reden heeft ende die wel weet, dat hem natuer niet ghegeven en heeft alsulke cledinghe, hem daer om te verheffen, noch op die scone kroeck sijns

hovets, dats onreden. Daer om seit die wise man: «En glorieer niet in dinen sconen cledinghen». Ende sinte Pauwels seit, dat die vrou-
198v wen hem souden chyeren in || soberheit, dats in maten, sonder overtallicheit, na haren staet. Ten is voerwaer niet sonder overtallicheit, dat een persoen heeft so menich paer clederen ende van so menigerhande manyeren, dat veel arme menschen souden onthouden wesen van dat ter te veel is. Nochtan, waren si doch ten lesten den armen ghegheven, dat waer yet. Mer somtijt worden sij ghegheven den ribauden ende den loddinghen, dat grote sonde is. Ende hier in salmen maet bewaren, nae dien dat die staet des persoens eysschet, als voerscreven is.

567. Die seste graet der soberheit ende der maticheit is datmen bewaer guede mate ende guede manyer in sijnre consciencie ende in sinen ommeganc. Seneca seit: «Bistu sober ende matich, neem di selven waer, dat die moynes dijns herten ende dijns lichaems niet lelic en sijn ende onbequaem». Sommighe sijn so kintsch ende soe slecht van manyeren, dat sij hem doen houden voer dwaes. Het is betaemlic een man van woerden ende die in gueden staet is, dat hi wel ghescict ende matich si in sinen wercken ende woerden ende van scoonre continanciën voer allen menschen, so datter nyemant quaet exempel an en neem, ende dat hi niet voer dwaes gehouden en worde noch voer kints. Als een meester seit: «Kints van iaren, kints van sinnen, kints van seden sijns alleens», ende die scrift seit, dat dat kint van hondert iaren sal vermaledijt weesen voer god, ende sinte Pauwels
199r seit: «Doe ic een kint || was, dede ic als een kint; mer doe ic een man gheworden was, doe liet ic mijn kintsheit». Want wie een out mensche hout voer een kint, die houten voer dwaes; daer om seit sinte Pauwels: «En weest niet kintsch van sinnen, mer in quaetheden weest cleyn». Dus ist dan een scoen ende oerbaerlic dinc, ist man of wijf, ende sonderlinghe den groten heren ende vrouwen, datsi bewaren redelike mate in haren wesen ende in haren ghevaerde, dat si wel gescict sijn voer gode ende voerden menschen. Dits die seste graet van desen boem.

568. Die sevende graet is in te bewaren mate in eten ende in drincken. Want hier mede doetmen den lichaem veel quaets ende der zielen, als voerscreven is. Ende onse here seit inder ewangeliën: «U lichaem en[1]) moet niet bezwaert worden van gulsicheit noch van dronckenscap», dat is: en doet gheen overtallicheit in eten ende in drincken. Soberheit bewaert die mate in eten ende in drincken. Van overtallicheit in eten ende in drincken is voerscreven inden tractaet vanden

1) D. lichaemen.

sonden, daer ic seide vander gulsicheit, welker sonde dese duecht der soberheit is recht contrarye. Daer om so en wil ic nu niet meer daer of segghen.

Dus hebstu ghehoert die graden, daer dese boem bi wast ende opgaet; ende wilt gi weten die telgen van desen boem, sich an alle die duechden, die begrepen sijn in desen boec, soe sultstu vinden over al dese duecht. Set mate in allen doechden, bi welken ic segge
199v dat die ander doechden sijn telghen || van deser duecht. Want si toent haer in allen anderen doechden, daer om en set ic anders gheen telghen dan die doechden voerscreven.

569. Dese boom draecht veel scoen vruchten ende seer suete, dat is vrede van herten, als ic voerscreven hebbe. Want die dese doecht heeft, die heeft therte so versceiden vander werelt ende so verenicht mit gode in caritaten ende inder minnen goods, dat hi alle dinghen verghetet, die niet gescict en sijn tot gode. In deser maten rust dat herte in god, daert sijn vertroestinghe heeft ende sine ghedachte ende sine ghenoechte, die boven gaet alle ghenoechten. Dustanige troost ende dustanige genoecht set die heilighe gheest int herte, dat hij volmaect in deser doecht der soberheit, die welke comt van der gave der wijsheit, als voerscreven is. — Voer waer, die dese vrede des herten mocht voelen ende hebben dat hi ruste in god, twelc is dat eynde ende vervollinghe ende somme alre begheerten, die soude salich wesen in deser werelt ende in die ander, ende hi soude ghewonnen hebben die salicheit, die god belovet inder ewangeliën den ghenen, die desen vrede ghelijc bewaren daer hij seit: «Salich sijn die vreedsamighe, want sij sullen heeten die sonen goods». Sinte Augustijn seit: «Die sijn vreedsamich, die alle moynes des herten scicken ende setten onder die heerscappie der rechter reden ende
570. onder den gheest». Dit sijn sonen goods, want sij hebben die gelike-
200r nis van haren vader, die daer is god || des vreden ende der minnen, als sinte Pauwels seit. Die vrede ende die minne goods is die den mensche redelixste maect ende ghelijcste gode ende contrarie den duvel, die een viant goods is. Voert soe sijn si gheheten sonen goods, want si kennen haren vader van veel naerre dan die ander, want vrede ende minne volghen si ende die houtse veel naerre, dan enige ander duecht. Voert so sijn si die werken haers vaders, want god uten hemel quam, dat was om vrede te maken tusschen god ende den mensche ende hem selven. Ende doe hi gheboren wort, songhen die enghelen vrede ende verworven vrede alsoe veel als si mochten ieghens god ende haren even ghelijc. Ende in hem selven sijn si geheten sonen goods sonderlinge, want si doen die werken haers vaders. Want si dan gheheten sijn sonen goods, so sijn sij salich in

571. deser werelt bi sonderlinghe gracie. Mer dese salicheit sal volmaect worden, als si wesen sullen in vreedsamiger besittinghe des erfnis haers vaders, dat is des coninx van hemelrijc. Daer sullen si wesen in sekeren vrede, in volmaecten vrede, daer alle begheerten vervolt sullen wesen, daer en mach comen quaet noch druck, noch weder-spoet, noch ghebreck, mer overvloedicheit ende volheit van allen gueden ende bliscap ende glorie sonder eynde. Het sal wesen eerlike vrede, ghenoechtlike vrede ende ewighe vrede, die bovengaet ende
200v boven climmet alle sinlicheit, als sinte Pauwels seit; ende want | sij bovengaet alle sinlicheit, soe bovengaet si alle spreken, want gheen hert en macht volpeynsen noch tonghe volspreken, wat die vrede is die god bereyt heeft ende gheeft sinen vrienden. Ende want icker niet of spreken en soude konnen dan al stamerende, noch volcomelic uutspreken en mach, so wil ic swighen ende mijn reden sluten ende mijn dicht eynden tot gloriën ende eren ons heren Ihesu Cristi, in wien is alle eer, dat hi ons leide in sinen gheselscap, daer ewich leven ende ewighen vrede is. Amen.

Hier gaet uut dat boexkijn, datmen heet Somme le Roy of des Coninx Somme, ende wort gheëyndt ende voldaen in die printe te Delf in Hollant, int iaer ons heren duysent vier hondert acht ende tseventich, den vier ende twintichsten dach der maent aprilis, dat was sdaiechs nae sinte Iorijs dach, ridder ende maertelaer.

BIJLAGE I.[1]

268.* *Vader ons, du die biste inden hemele, geheylicht si dijn naem!*
43a *Toe coem ons dijn rijck! Dijn wille geschie als in den hemel in der aerden! Gif ons huden onse dagelixe broot! Ende vergif ons onse scult, als wi den genen doen die onse sculdenairs sijn! Ende en lait ons niet leyden in becoringe, maer*[2] *verlos ons van quaden! Amen. (Dat beduut: dat si also).*

Honeer men een kint ter scolen set, ten eersten so leer men hem sijn pater noster. Soe wie van deser clergiën weten wil, die moet oetmodich sijn als een kint, want alzulc danige scoliers leert onse guede meester Jhesus Cristus van deser clergiën, die scoenre ende nutter is den menschen dan enige ander const, wijsheit, die inder tijt is, ja die ze wel onthouden ende te recht verstaen.

43b Menich mensch waent dese const || die int pater noster besloten is wel weten ende verstaen, die dair nye niet van gesmaect en hevet dan den bast van buten, dats te weten die letter, die guet is, mar luttel te achten is bi gelikenisse der onbegripeliker zueticheit der corlen, die onder der letter als onder enen bast verborgen is. Dit gebet is zeer cort van woorden, mar lanc van sinne, licht te seggen,
269.* mar subtijl te verstaen. Dit gebet boven gaet allen anderen gebeden in dreen dingen: in weerdicheit, in cortheit, in oirberlicheit. — Die weerdicheit merc men dair in, dat die enige gods soen dit gebet zelve maecte ende gesproken heeft tot sinen hemelschen vader, om ons te leren bidden ende te verwerven den heyligen geest om onser ewiger salicheit, die dat guet is[3] dat wi begeren ende dair wi om bidden
43c wanneer wi onse pater noster mit inniger her-||ten spreken. Onse here die woude dattet cort soude wesen, op dat hem nyemant en mocht ontsculdigen van zwaerheit te leren ende oic dair om, datter nyemant verdriet in hebben en soude veel ende dicwijl te spreken, ende sonderlinge te bewisen dat die hemelsche vader lichtelic ende sonder vertrech onse gebet verhoirt, wanneer wi hem bidden mit gueder herten, want lancheyt ende cyerheyt der woorden in onse gebeden en ziet god nyet an, mar alle herten kennet hi. Berou, vuerige minne ende oitmodicheit des herten daert gebet ons[4] monts

---

1) *Handschrift* U; *vgl. de inleiding op blz. 90 en blz. 215.*
2) maer *verbeterd uit* mar. 3) U. guet dat. 4) U. gebet is ons.

sijn oirspronc uut heeft ziet god an, geliken ons sinte Gregorius leert. Hier wel om betamelic spreect god doir den propheet Ysayas aldus: «Op wyen sal mijn geest rusten dan opten genen die oitmodich is [1]) ende vreedsam ende bevende voir mijn sermoen?» Oirbairlicheyt ende
43d nutscap des gebeeds is so groot, || datter mit corten woorden in beslooten sijn alle gueden die men mit herten peynsen of begeren mach, dats verlossinge van allen quaden, vervullinge van gueden.

270.* *Aldus begint dat pater noster in duutsche:*

Vader ons die biste in den hemelen. Sich, hoe onse guede advocaet, onse zuete meyster Jhesus Christus, die die ewige wijsheyt is gods des vaders ende die alle ewen ende gewoenten sijns hoofs weet, merc ho wel hi dy leert pleyten ende wijselic subtijlijc ende cortelic spreken. Trouwen, talre eerste woort int pater noster, ist wel verstaen ende te recht vervolget, tsal di geven allen dattu zoectste ende dair du om bidste. Want sinte Barnairt seyt: «Tgebet dat begint anden zueten naem des vaders geeft ons hoep te verwerven alle dat wi bidden, begeren. Dit zuete woort «vader», dat alle dat ander dat dair na volget zuet maect, onderwijst di dattu sculdich biste te ge-
44a loven ende vermaent dy || wattu sculdich biste te doen; ende dese twe dingen behouden ende heylich maken den mensch, wanneer hy wel geloeft mitter herten van binnen ende caritaet bewijst mitten werken van buten, want gelove sonder werck, als sinte Jacob seyt,
271.* is onnut ende doet in hem selven. In dien dattu segste «vader», so bekenneste, dat hi is heer vanden huuse, dats vanden hemel ende van der eerden, ende is een fonteyn ende beginsel dair alle guet ende alle creaturen uut gevloeten sijn. Aldus so bekennestu mogentheyt. Voirt na dyen dat hi is «Vader», so is hi ordeneere ende regiere ende besorger des huusgesins ende namelic sijnre kinder, dats der menschen, die hi selve gescapen ende gemaect heeft na sijnre gelikenis; ende aldus bekenneste sijn wijsheyt. Nu weder na dyen dat hi «vader» is, so minnet hi van naturen ende van recht alle dat hi gescapen
44b heeft, soe als inhoudt tboec der wysheit, dat seyt | dat hi guedertyeren is ende zuete ende minnet ende vuet sijn kinder ende doet hun horen oirbair, veel bet dan si selve konnen visieren: hi slaetse ende castiese, wanneer si misdoen, om hoer best, als een guet vader ende gairne ontfaet hijse weder in sijnre graciën tot allen tijden; niet en ziet hi an grootheit der sonden, dair sij hem in vertoernt mogen hebben, ist dat si weder comen tot hem mit gueder herten ende mit volcomen wil, die sonden ewelic te scuwen ende te vlyen ende hoir leven te beteren. Dit bewijst ons god selver sprekende [2])

---

[1]) U. oitmodich ende.   [2]) U. spreken door.

door den propheet Ezechiel aldus: «In wat of tijt die sonder hem beweent mit rouwiger herten, alle sijnre sonden en sal ic niet gedencken». Ende aldus bekenneste sijn guetheyt ende sijn guedertierenheyt.

272.* Nu dan so bewijst di dat woert dattu seggeste «Vader» sijn mogent-
44c heyt, sijn wijsheit en sijn guedertierenheyt. Hier merc[1] || nu di zelven ende die grote weldaet, die di god gedaen heeft, als dijn edelheyt, dijn scoonheyt, dijn rijcheyt. Meerre edelheyt en mach niet wesen, dan erfgenaem te wesen van allen dat hi hevet. Meerre scoenheyt en mach niet wesen dan[2] hem te rechte lijck wesen, welke scoenheyt is so groot, dat sij alle gepeynse der menschen ende der engelen boven gaet. Wair omme dit woert Vader vermaent di, wes soen du biste, na dien dattu pijnste te geliken, als een guet kijnt him sculdich is, te geliken sinen gueden vader, dats te seggen dattu zijste reckelic ende duechdelic, starc in onduecht te wederstaen, guedertyeren, reyn van herten ende dancber, also als hi is, dattu die sonden ende alle quaetheyt haetste als hi doet, soe dattu nyet en veronedelste van hem, overmids onedel onreynicheyt[3] der sonden alleen den mensche die naden beelde gods gescapen is veronedelt. —
44d Dit voirnoemde woort Vader doet di oic || gedencken, alsoe menich werve alstu segste dijn pater noster, ist dattu biste sijn rechte soen, dattu hem zulte geliken inder naturen, inden gebode ende inder rechtvaerdicheyt ende dattu him sculdich biste eer ende reverencie, ontzienheyt, dienste ende gehoirsamicheyt. Nu dan so peynse, wanneer du seggeste dijn pater noster, dattu zijtste een guet soen ende getruwe, wilstu dat hi di zij een guedertieren vader. Peyns of men seyt: «Wes soen bistu?» tot enen onedelen man die eerst ridder geworden is, wanneer hi gaet striden off tornyeren. Nu merceste wel ho zuet dattet eerste woort is ende ho dattet di vermaent dattu zelste wesen duechdelic ende vroem ende leert di wat du doen selste.

273.* *Dit is hoe men verstaen sal*[4] *dit woort «vader ons».*

Nu vrage ic wair om du seggeste: vader ons, en nyet: vader mijn. Omme dattu hebste geselscap mitti wanneer du seggeste: gif ons, ende nyet en seggeste: gif my. Dit wil ic di verclaren, seg-
45a gende || ist dattu des begeerste. Ten sal geen zoen tot god seggen «vader mijn», dan alleen sijn soen van naturen, dats te verstaen die soe edel is inder naturen als hi ende heeft gemeenlic een onversceyden natuerlic wesen mit him, als Jhesus Cristus, mensche ende god, die na deser manieren is die enige gods soen, sonder begin ende sonder eynde, na sijnre godliker naturen. — Wij en sijn nyet gods soen

[1] U. merc nu di selven ende die grote weldaet die di god || nu die zelven *enz.* [2] U. dat. [3] U. onedel reynicheit.

[4] U. verstaen dit woert. *Vgl. opschriften 276*, 279*.*

van naturen uutgeseyt, also veel als wi gemaect sijn na sinen
beelde, mar also sijn oic die heydene ende die joden; mar wij sijn
sonderlinge sijn soenen overmitds graciën ende adopcion. Adopcion
is een woort des rechts, want na keysers recht soe ist, wanneer een
rijc man off een groot heer geen wittelic geboirt en heeft, hi mach
uut verkiesen eens arms mans kint off hi wil ende maken dair off
sijn soen van adopcion, dats overmits uutverkiesinge ende lofnisse,
45b so dat hi gehouden wart voir sinen soen ende hi van || allen sinen
guede sijn erf name. Dese gracie heeft ons gegeven god die vader
sonder onser verdienten, also als sinte Paulus seyt, doe hi ons dede
comen ter kerstenisse inder vonten, die arme waren ende naect ende
274.* kijnder des toorns ende der hellen. Hier om wanneer wi seggen
«vader ons» ende wij seggen «geeft ons», so vergaderen wij mit ons alle
onse brodere ende[1]) adopcion die kijnderen sijn der heyliger kerken
overmits der kersten gelove dat si ontfaen hebben inder witten. Nu
dan so bewijst ons dit woort ons die mildicheit ende die huescheyt
gods ons vaders, die veel willichliker geeft ghenuech dan te luttel
ende liever veel lude dan enen mensche alleen, wair om sinte Gre-
gorius seyt: Ho dattet gebet gemeenre is, hoet beter ende crachtiger
is, gelikerwijs dat een kaers bet bestait is, die dienen enen zael vol
45c volcx, dan die dienen mer enen mensche alleen. || Wair om sinte
Gregorius seyt: Dat woort «ons» vermaent ons, dat wi god loven ende
dancken zullen uut alle onser herten vander groter graciën, die hi
ons armen sondaren gedaen heeft, overmits welker graciën wij sijn
sijn kinder ende sijn erfgename ende dat wi sullen minnen vuerliken
onsen oudsten broder Jhesum Cristum die ons verzellet heeft an
him mit deser graciën. Dit woort vermaent ons, dat wi in onser
herten verwaren sellen zorchvoudelic den heyligen geest die onse
getuge is van deser adopcion ende is als een pant, also als sinte
Paulus seyt, dair wi mede versekert sijn dat wi certeyn hebben zullen
na desen corten verganclicken leven die erfnisse ons vaders, dats die
glorie des hemelschen paradijs.

275.* Dit woort leret ons ende seyt, dat wi sijn alle broders, groot ende
cleyne, rijck ende arme, hoge ende lage, van énen vader ende van
45d éénre moder, || dats van god ende vander heyliger kerken, ende dat
nyemant den anderen en sal versmaden, mar minnen als sijn broder,
ende dat deen sel den anderen helpen ende mynnentliken dragen
deen den anderen alsoe als eens lichaems teen lit den anderen hul-
pelic is ende bidden voir malc anderen als ons sinte Jacob leert.
Aldus dan so wert zeer groot onse voirtganc in duegheden, want
honeer du sprekes dijn gebet int gemeen voir alle menschen, soe
bistu mede deelachtich alle der bedingen ende gueder werken die

1) *Lees* inder?

geschien inder heyliger kerken ende voir één pater noster dattu spreeects, dair winstu mede meer dan hondert dusent.

Dit woort ons leert haten drye dingen, nomelic hoverdye, nydichheyt ende ghyericheyt. Hoverdye scheyt den mensche van tgeselscap, want si wil wesen boven den anderen. Ghyericheyt scheyt den mensche
46a van tgeselscap, want die ghyerige en wil noch hem noch sine guede || int gemeen nyet gebruuct hebben. Nidicheyt scheyt den mensche van tgeselscap, want wanneer hi aenvecht den enen, soe aenvecht hi alle die ander ende ontvreet al tgeselscap. Waer om dusdanige gesellen en zellen nyet deelachtich wesen des heyligen pater nosters ende en hebben dair in noch deel noch vierendeel. Dit woort «ons» bewijst ons, dat god is onse, wil wi selve, ende die vader ende die soen ende die heylige geest, ist zake dat wj houden sijn gebode. Aldus seyt hi selve inden ewangelyum sinte Johannes.

276.* *Dits hoe men verstaen sal: Die biste inden hemelen.*

Honeer ic segge: «die biste inden hemelen», soe seg ic twe dingen; also als wanneer ic segge: «die conync is te Parijs», ic seg twe dingen, als dat hi conync is ende dat hi te Parijs is, des ghelijcs wanneer ic segge: «die biste inden hemelen», ic segge dat hi is, ende dat hi is inden hemelen. Men vijnt bescreven inden ouden tes-
46b tament, dat god || openbairde hem den propheet Moyses op enen berge, tot hem seggende: «Ganc in Egipten ende seg den conync Pharao van mijnre wegen dat hi laet gaen ende verlosse mijn volck, die kinderen van Ysrahel, vander eygenscap dair hijse inhoudt». «Here», seyde Moyses, «off men my vragede ho is u naem, wat soude ic dan seggen?» «Ic bin die ic bin»; seyt god, «aldus seltu seggen den kinderen van Ysrahel: die is, heeft my geseynt tot u». — Nu seggen die heyligen ende die grote lerairs, dat onder alle den hogen namen die men gode toescrivet, so is dese voirseyde naem «wesen» die alre eerst ende die alre properste ende die best te recht ons leert
277.* kennen, wat dat god is. Want alle ander namen sijn als off si spreken [1]) van sijnre guetheit, off van sijnre wijsheyt off van sijnre mogentheyt, off dat hi is zuledanich off alzuledanich: hi is die alre best,
46c hi is die alre scoenste, die alre wijste, || die alre mogenste ende veel ander manieren van spreken van hem, die properlic nyet uut en spreken die wairheyt des godtelics wesens. Mar wi die grof ende ruut sijn te spreken van dusdanigen hogen dingen, spreken van gode, recht alsmen pleget te fyzieren van enen mensche die men sinen naem nyet en weet, alsmen seyt: hi is conync, hi is grave, hi is so groot, so scone, so milde ende veel dusdanige dingen, dair men die mensche by bekennen mach so veel als dat is, mar noch-

---

1) U. spreken die wairheyt *doch doorgchaald.*

tans nyet en seggen te recht off properlic sinen name. Des gelijcs als wi spreken van gode, veel vijnden wi der namen off woorden, die ons te kennen geven ende doen verstaen van hem tsi oic wattet si, mar een geen van allen die en is, die so properlic, so cortelic, so gevuelic ende so hogelic uut spreect den name gods onse verstandenisse ende strecket hem noch der boven. Want als sinte Job seyt:
46d «God is alleen de geen || die is». Hi heeft alleen[1]) wesen, te recht ende properlic te spreken alleen is. Want hi is alleen ewelic sonder begin ende sonder eynde, dat en machmen nyet seggen van enigen anderen dingen. — Dit bewijst ons onse behouder Cristus Jhesus oic inden ewangelium, dair hi totten Ioden spreect aldus: «Eer Abraham wart Ic bin». Eer is en woort des voir geleden tijts, bin is een woort des tegenwoordigen tijts; ende want geleden tijt ende toecomende tijt inder godheyt nyet en is, mar altoes éen eenparlic wesen heeft ende is, dat mitter tijt noch en merret noch en mynret, noch toe neemt noch off en gaet ende onwandelbair in sijnre propere ewiger volcomenheyt altoes blivet, hier om en seyt hi nyet: «eer Abraham so was ic Ic», mar «eer off voer Abraham so bin Ic». Nu dan so mogestu wel merken uut deser verclaringe, dat dit woort «wesen» properlic gode toe behoirt, ende dat van alle den woorden
47a die god betey-||kenen off nomen en geen en is, dat ons die onbegripelike ewicheyt, die alleen ende properlic in gode is ende in genen creaturen, also clairlic ende cortelic uut spreket, als dat voirnoemde woort wesen. Ende hier om seg ic ende heb geseyt dat na inhoudt der heyliger scriften properlic te spreken god is die geen die alleen is ende «wesen» heeft. — Voirt is hi alleen warachtelic, want hi is wairachtich ende die wairheyt; alle ander gescepen dingen die sijn creatueren, sijn ydel ende ydelheyt, als die wijse man Salomon seyt, ende nyet bi gelikenisse van hem, ende te nyet souden si gaen al thant van daen si gecomen sijn, wairt[2]) dat hijze uut sijnre guedertierenheyt nyet en droege off ophielde mitter hant sijnre mogentheyt. Voirt weder so heeft hi alleen ontsterfelicheyt, als sinte Paulus seyt, dats[3]) onwandelbairheyt; want altoes is hi die selve die hi is ende
47b blijft altoes in eenen punten, als altoes gelike mogen-||de, gelike wijs, gelike guedertyeren, sonder hem tontvreden, sonder toern, sonder alle verdriet off ongenuecht, sonder hem te verwandelen off te veranderen meniger manyeren, so als sinte Jacob seyt: «alle ander dingen sijn wandelbair, som meer som myn, elck naden loop van sijnre naturen». Hier om is hi properlic geheten die is. Want hi is waerachtelic sonder ydelheyt, onsterflic sonder wandelbairheyt, ewich sonder begin, sonder eynde, sonder was, sonder sal wesen, want in hem en is geen dinc geleden noch geen dinc toecomende.

---

1) U. allen. 2) U. want. 3) U. dat.

78.* Nu saltu hier verstaen ende moechste merken dat geen dinc en is,
datmen bet weten mach, dan dat god is, mar en geen en is so zwaer
ende so hoge te weten, als wat off welck dinc god is. Wair om soe
rade ic di wel dattu di zelven nyet te zeer en moeyste dat te onder-
vijnden. Want, als Salomon seyt, «gelikerwijs dattet nyet guet en is
47c den mensche dies honychs te vele et, also die gene die onder-||zueker
is der mogentheyt gods sal vander mogentheyt verdrucket warden».
Dit selve leret ons sinte Paulus aldus seggende: «En wille nyet te
hoge smaken, mar houdt di in vresen». Theeft menigen simpelen
mensch bedrogen ende in verdoemliker dwalinge gebrocht, dat hi
sonder vrese hem onderwonden heeft te ondervijnden hoge godlike
dingen die sijn verstandenisse boven gingen, als ons wel leert ende
bewijst sinte Gregorius aldus seggende: «Sommige lude, onledich van
geest, want si meer onderwijnden willen mit contemplieren dan hoir
verstandenisse begripen can, sijn gevallen in verkeerder leringe, dats
in ketteryen, ende na dien dat si versmaden te wesen oitmodelic
discipulen der wairheyt, soe warden si meysters der dwalinge». Hier
om seyt god zelve int ewangelium: «Ist dat di dijn rechter oge te
scanden maict, stecket uut ende warpt van dy; tis di beter in te
47d gaen tewige || leven mit énen oge, dan te warden geworpen inden
helschen vuyre mit tween ogen». — Dese twe levene, alse werkende
ende scouwende leven, gehouden in éenre herten, sijn als twee ogen
in éenen aenzichte: trechter oge, dats scouwende leven, tlufter oge
twerkende leven. Mer dair sijn sommige lude, als voir geruert is,
die mit onderscheyt hoge ende geestelike dingen nyet en konnen
bescouwen ende nochteens boven der crachten hoirs verstandenisse,
oetmodicheyt after rugge geset, soe onderwijnden si hem hoecheyt der
contemplaciën. Hier om geschietet dat si vallen in die cule der kette-
riën ende verdoemder dwalinge. Aldus dan so dwinget desen luden
vander wairheyt te vallen tscouwende leven boven horen craften
aengenomen, welken inden staet hoirre rechtvairdicheyt oitmodelic
mocht behouden hebben alleen twerkende leven, tot welken luden
bequamelic god selve gesproken heeft: «Ist datti dijn rechter oge te
48a scande[1]) maket, stecket uut || ende warpt van di; tis di beter in gaen
tewige leven mit eenen oge, dan warden geworpen inden helschen vuyre
mit tween ogen», recht off hi openlike zeyde: «Nae dien dat du di
voelste gebreckelic ende onbequaem te gebruken tscouwende leven,
datstu voir groot gecoren hebste, so lait di genuegen ende wes te
vreden mit alleen twerkende leven, welc du voir tmynste aengezien
hebste, op dattu niet[2]) overmits tscouwende leven, boven dijnre crachten
aengenomen, gedwongen wartste te vallen van kennisse der wairheyt.
Mit alleen twerkende leven mogestu sceel ingaen het rijck der hemelen».

---

1) U. scandet. 2) U. di.

Weder te comen op onse oude materie so rade ic di dattu di nyet en onderwijnste te diepe ende boven dijn verstandenisse godlike dingen tonderzueken, want dus mogeste zeer rasch vallen in anxteliker dwalinge. Lait di genuegen ende wes content dattu seggen moechste:
48b «Scoen zuete vader die biste inden hemelen». Wairheyt ist dat || god die vader tegenwoerdelic is inder aerden ende inder zee ende inder hellen, so als hi is inden hemel, mar men seyt dat hi is inden hemelen dair om, dat hi dair meer gezien is, meer bekent is, meer gemynt is ende meer gheëert is. Voirt is hi inden geesteliken hemelen, dats in heyligen herten, die hoge sijn ende claer ende reyne als die hemel is, want in zulcdanigen herten is hi gezien ende bekent ende ontzien ende gheëert ende gemynt.

Nu hebste ghehoirt dese vier woorden «Vader onse die biste inden hemelen». Het eerst vermaent di god te eeren, tander god te mynnen, tderde god te ontzien; want hi zij oec vader ende ons, noch dan is hi rechtvairdich ende nyet wandelbair; tvierde vermaent di datstu zelte manlic ende vroem wesen, want na dien dat hi is hoge ende du so lage, bistu nyet starck, bistu nyet vroem, so en saltu nyet mogen comen dair hi woenachtich is. Het eerste woort bewijst ons
48c die || lancheyt sijnre ewicheyt, tander die mildicheyt sijnre caritaten, tderde die diepheyt sijnre wairheyt, tvierde die hoecheyt sijnre mogentheyt. Soe wie dese vier dingen wel bepruevede ende bezochte, sonder twivel hi soude heylich sijn.

279.* *Dits hoe men verstaen sal «Geheylicht si dijn naem».*

Nu hebstu gehoirt tbeginsel vanden heyligen pater noster, dat is gelijc een inganc van eenre stat. Here god, die alle den zang wel conste, ho wel soude hi vijnden die zuete noten [1]) der rechter melodyen! Wair om en ist oec geen twivel, dair en sijn veel noten subtyl ende zuet, al syn dair nochtan luttel woorden, in dat lyedekijn, dat gemaict heeft die wijsheyt gods die alle vogelen heeft leeren singen. In desen zang sijn zeven noten welke sijn seven bedinge die ons verwerven die zeven gaven des heyligen geests, die de zeven
48d hooftzonden uter herten roden ende dair weder in || planten die zeven duechden overmits welken duechden men comt totten zeven zalichheden.

280.* Van desen zeven bedingen die drie eerst maken den mensche so heylich als hi mach warden in deser werelt; die vier die dair na volgen die maken volcomelic rechtvairdich. Alle die heylicheyt des menschen, die gemaict is naden beelde der heyliger drievoudicheyt, na drye dingen die inder zielen sijn (memorie, verstandenisse ende wille) die staet in dryen dingen: in dien dat die ziel sij volcomelic

---

1) U. noten subtyl ende zuet, *maar doorgehaald.*

gereynicht inden wille, volcomelic verlicht inder verstandenisse, volcomelic gevesticht in god ende mit god inder memoriën. Ende hoe die ziel volcomeliker ontfaet dese drye gaven van gode, hoe sij meer properlic genaket hoer rechter natuerliker scoenheyt, dats der gelikenisse des vaders ende des soens ende des heyligen geests, dats wanneer god die vader den mensche vesticht sijnre memorie, god die
19a zoen verlicht || hem sijn verstandenisse, god die heylige geest reynnicht hem sijn wille. — Dese drye dingen eyschen wi in den dryen eersten bedinge des heyligen pater nosters.

281.* Wanneer wi seggen: «Geheylicht si dijn name», so bewisen wi hoesschelic onsen gueden vader onse uterste begeerte die wi altoes sullen hebben, dats dat hi si geheylicht in ons ende gevesticht in ons. Want wanneer wi seggen «Geheylicht si dijn naem», dats te seggen: dat is onser alre overste begeerte, dat bidden wi ende begeren boven alle dinc, dat dijn gebenedide naem, dats dijn guede geruft, dijn bekennisse, dijn gelove, sonder welck nyemant behouden en mach wesen, sy geconfirmeert ende gevesticht in ons! In deser eerster bedinge so eysschen wi die eerste ende principael gave des heyligen geests, dats die gave der wijsheyt, die sterct ende vesticht thert an god ende vueget so aen hem dattet nyet ontvuecht noch
19b gesceyden en mach wer-||den van hem. Wijsheyt properlic is geheten een smakende wetenheyt. Want honeer die mensche dese gave ontfaet, hij prueft, hij smaect ende gevuelt die zueticheyt gods, recht alsmen doet die zueticheyt van gueden wijn mitten smake bet dan
282.* mitten gesichten [1]). Mer om dattu te bet verstaen mogeste, wattet te seggen is, so weet [2]) dat dit woort «heylich» heeft veel beteykenisse. Het is in eenre manieren so veel als puer; tis oic also veel als sonder aerde; soe veel als geheylicht totten dyenste gods; soe veel als gedoept in bloede; soe veel als geconfirmeert off gevesticht. In desen vijf manieren so heylicht die geest der wijsheyt thert des menschen. Ten eersten soe reynicht hijt als vuer gout purgiert ende reynicht. Voirt dair na sceyt hi den mensche van alre aertscher minnen ende vleyscheliker genuechten, soe dat hi niet [3]) meer smaects of genuechten en vuelt in desen vergancliken dingen, die hem zeer guet plagen te
19c we-||sen, dan een lecker mensche vuelt in water die gewoen is dagelicx gueden wijn te drincken. Voirt hier na heylicht hi den mensche alinge totten dienste gods, want hi scheyten van alre sorchfoudicheyt ende vuecht geheellic an god, altoes van hem te peynsen ende hem te minnen uut al sijnre herten ende hem te dienen mit al sinen crachten, gelikerwijs dat die kercke gewijet is ende geheylicht totten dienste gods, also dat men dair en sal geen ander dingen doen dan den dienste gods. Voirt dair na doept hi den mensche in bloede, want hi

---

1) U. gescichten off gesichten. 2) U. te seggen is dat. 3) U. mit.

zetten in eenre bernender minnen, in eenre utermaten zueter ynnicheyt van onsen heer Jhesum Cristum, also dat wanneer hi van hem peynset ende overdenct sijn zwair liden ende sinen bitteren doot, so wart hi als gedoept ende vol gedroncken inden duerbaren bloede dat Cristus Jhesus uut gestort heeft om sinen wille, also als een
49d snedekijn heets broots wanneer men doept in gueden wijn. || Dusdanigen doepsel in water mer inden heyligen geest loefde Cristus sinen discipulen in sijn uterste testament doe hi soude rechtevoirt opvaren ten hemele ende seyde: «Johannis Baptista die heeft gedoepet in water, mar gi zult na luttel dagen warden gedoept inden heyligen geest». Want thien dage na ons heren hemelvairt ontfengen dapostolen den heyligen geest die op hem ende op een ygelic van hem quam een gelikenisse van vuerigen tongen, als die ewangelist Lucas bescrijft. — Voirt dan hier na confirmeert ende vesticht hi den mensche in god, so dat geen dinc hem en mach verkeren noch off scheyden
283.* noch off vuegen van hem. — Nu dan so wil seggen dit woort «Dijn name sij geheylicht in ons», dats te seggen: Gif ons den geest der wijsheit, overmits welc wi mogen warden gereynicht van alre vullensche ende gepuert als gout; overmits welc wi mogen warden so
50a droncken van dijnre minnen dat ons || alle ander zueticheyt bitterheyt zij; overmits welc wi mogen so warden gegeven tot dy ende tot dinen dienst, dat wij nymmermeer ander dingen en achten; overmits welc sonder meer dwaens wi mogen inder zielen van binnen vernyet ende weder gedoept warden inden duerbaren bloode ons heren Jhesu Cristi, overmits ynnicheyt der barnender mynnen; bi welker die naem ons hemelschen vaders also geconfirmeert ende gevesticht zij in ons dat hi altoes blyve onse vader ende wi sijn kinder ende sijn erfnaem, so gevesticht dat geen dinc dat ons aen vallen mach en mach krencken noch ontvuegen dese gracie noch twist maken tusschen ons ende onsen vader. Tis een zeer groote gracie van gode, wanneer die wille eens menschen so gewortelt is in god datse nyet en mach vallen van hem overmits geenre becoringe. Meerre gracie ist wanneer die mensche is so gevesticht inder minnen ende droncken ende ver-
50b vul-||let mitter zueticheyt gods, dat hi geen solaes noch geen troost en ontfaet dan van hem. Mar dan ist herte volcomelic geconfirmeert ende gevesticht, honeer die memorie so vast cleeft aen god, datse van genen dingen en mach peynsen dan van hem. Ende dit bidden wj wanneer wj seggen «geheylicht sij dijn naem». Here dijn naem zij geheylicht in ons. Amen.

284.* *Dits hoe men verstait dit woort «Toe comen moet dijn rijck».*
Toe comen moet dijn rijck. Dit is[1]) die ander bedinge des hey-

---

[1]) U. Dit die.

ligen pater nosters, dair wj bidden dattet rijcke gods come tot ons, dat
zij van bynnen ons. Onse heer seyt inden ewangelium tot sinen dis-
cipulen: «Het rijcke gods is van bynnen in u». Nu wil verstaen ende
mercken hoe dat dat wesen mach. Wanneer god geeft den mensche
een gracie inder herten, die geheten is die geest der verstandenisse,
dan recht als die sonne verdrijft die duusternisse des nachts ende
50c te nyet ma-||ket die wolken ende den couwen nevel des morgenstonds,
also veriaget die geest des verstandenisse die duusternisse des herten
ende toent hem sijn sonden ende sijn gebreke, so dat die gene die
waende wesen te mael reyn, vijnt dan also veel gebreken in hem
ende stancs ende onreynicheyt veel sonder getal, gelikerwijs dattet
licht vander sonnen al dat stof ende vulnisse openbairt, die duer
thuus gestroeyt leyt hier ent dair. Voert so wijst hi hem dair nyet
alleen dat in hem is van bynnen, mer oic dat onder hem is inder
hellen ende dat boven hem is inden hemel ende dat omtrent hem
is, alle die scone creaturen die al gode loven ende van[1]) hem getuge
geven hoe dat hi is guet ende mogende ende wijs ende zuet. Aldus
dan hoe die mensche overmits der godliker claerheyt blenckende in
sijnre herten claerliker bescouwet scoenheyt, zueticheyt ende edelheyt
50d der creaturen, hoe hi meer on-||steken wert mit vueriger begeerten
te zien ende te scouwen god zelver in sinen properen godliken wesen
dair alle edelheyt, zueticheyt ende cyerheyt der creaturen uut gevloten
85.* sijn. Mar na dien dat hi ziet dat hi en is reyn noch weerdich hem
te scouwen, soe doet hi als een guet trouwe hert doen sal ende wart
heet ende toirnych op hem selven. Dan so neemt hi sijn breecbijl
ende sijn spade ende begint te breken ende duerhouwen die oude
sondige gewoenten, die als keselinge in hem verhart waren, mit
zwaren bitteren tranen sonder ophouden, mit vasten ende castijnge
sijns lichaems. — Hier na dan als hi door steen ende door strauelen
niet sonder arbeyt gecomen is, so begint hi voort onder door te
greven ende te onderzueken alle die hoeken sijns herten ende sijnre
consciënciën mitter spade, dats mit gehelen opset hem te beteren
ende berouwe van sinen sonden, ende vijnt dair so veel sonden ende
51a onduechden ende gebreken, soe veel vulnisse, onvreden, || ydel ge-
dachten ende quade wille, soe dat hi hem vertoernt ende zeer bedrueft
ende grijpt een mishagen op hem zelven, also dat hi begint ernstelic
sijn hert te reynigen ende uut te warpen alle stanc ende duusternisse
der zonden die sijn hert verblint hadden ende benamen hem taen-
scouwen gods. Dit doet hi wanneer hi hem claert inder biechten van
allen sonden ende mit den sacramente der penitenciën als mit eenre
spade alle verholen onreynicheden geworpen warden uut den hoeken
sijnre consciënciën. Aldus dan, wanneer hi lange gegreven heeft ende

[1]) U. vam.

van allen quaden zaken wel gepuert is, dan so vijnt hi vrede ende rust, solaes ende blijscap so groot, dat hem dunct dat alle die werlt zij een helle bi gelikenisse der claerheyt ende des vredes die hi vijndt in sijnre herten; ende dit bidt hi honeer wij seggen: «Toe comen moet dijn rijck», dats te seggen: Scone zuete vader, des wilt ons gunnen dat die heylige geest ons wil verlichten, thert reynigen ende
51b pueren | also dattet weerdich zij ende bequaem hem in hem tontfaen, dat hi dair mach comen als een conync ende als een heer, als een regierre ende gebieder, also dat alle thert sy sijn ende hi dair off sy conync, ende dat wij en alle dage moeten zien ende scouwen. Want dat is tewige leven ende het rijke gods: te hebben den heyligen geest in ons. Hier om seyt onse lieve heer inden ewangelium dattet rijke gods is gelijc enen schat die verholen is in enen camp, dats in een hert eens duegendens menschen die meerre is voir gode ende meer geacht dan[1]) alle die werelt.

286.* *Dits hoe men verstaet dit woort: «Dijn wille geschie inder aerden als inden hemel».*

Dyn wille geschie inder aerden als inden hemel». Dit is die derde bedinge, dair wj mede bidden onsen hemelschen vader, dat sijn wille wart vervult in ons also als hi vervullet is altoes inden hemel, dats als inden heyligen engelen die inden hemel sijn, die so
51c verlicht sijn ende gevesticht in | god, dat sy geen ander dinc en mogen willen off begeren dan dat god wil. Dese eysche en mogen wi niet hebben, ist dat wi niet en hebben die gave des raits, die de derde[2]) gave is des heyligen geests, die ons leert sinen gueden wille, die ons bekeert onsen onsaligen wille, so dat in ons en is proper sinne noch proper wille mer alleen sinen gueden wille, die een vrouwe sy van alle therte geheeliken ende doen mach in ons alle dat sy wil, also als sy doet ende vervullet is inden heyligen engelen des hemels die dagelix doen haren wille sonder begrip ende sonder wederseggen.

287.* **Nu** hebste gehoirt die drye eerste bedingen des heyligen pater nosters die sijn die hogeste ende die weerdichste. Inder eerster bedinge bidden wj die gave der wijsheyt; inder ander die gave des verstandenisse; inder derder die gave des raits, so als ic di nu bewijst heb.
51d Dese drye dingen eyschen wj nyet dair om dat wijse | mogen hebben in desen sterfliken leven volcomelic, mar wj bewijsen hier onsen hemelschen vader onse begeerten, die sijn off souden wesen dairtoe dat dese drye eyschinge geschien moeten in ons alst mogelic is nader menscheliker cranchcyt hier in deser tyt, ende na desen leven in ons volcomelic vervullet warden inden ewigen leven. Inden vier ander

1) U. van. 2) U. vierde.

bedinge off eysschinge hier na volgende hebben wij een ander manier van spreken, want wi seggen openlic tot onsen vader: «Gevet ons, Vergevet ons, Bewairt ons, Verlost ons»; want ist dat wij nyet in vercrigen van hem dese vier eysschinge, so sijn wij doot ende qualic belaten in deser werlt, want sy sijn ons noot in desen sterfliken leven.

38.* *Dits hoe men verstaet: «Ghif ons huden onse dagelixe broot».*

Ghif ons huden onse dagelixe broot. Seer wel leert ons
52a onse guede meester sprekende oetmodelic ende wijslic, wanneer || hi ons leert seggen: «Scone zuete vader, gevet ons huden onse dagelixe broot». Wat mach een kijnt myn eysschen van sinen vader dan broot sonder meer op enen dach over te brengen? Hy en bidt gene overvlodicheyt: noch wijn noch vleysch noch vische, broot eyscht hy sonder meer; nyet voir een jair, noch voir een geheel weke, mar sonder meer tot enen dach toe te brengen. Nu schijntet dattet sy een zeer cleyn dinc dat wij bidden. Mer trouwen wij eysschen een zeer groot dinc! Wanneer men bidt enen abt om broot van sijnre abdyen, so eyschet men oic mede die broderscap ende geselscap ende deyl ende recht in allen gueden die tot dien huus horen. Des gelijcs ist oec alhier alse dat soe wie heeft die overgift van desen broode, die heeft oic mede die broderscap, tgeselscap ende recht in allen gueden die
39.* inden hemel sijn. Dit is tbroot sijns gebenedijts sacraments ende sijns
52b convents, tbroot des hemels, tbroot der engelen, || tbroot alre zueticheyt ende weelden, tbroot des ewigen levens. Want het gheeft [1]) een guet leven ende verwairt die ziele sonder sterven. Hier om seyt onse heer inden ewangelium: «Ic bin tbroot des levens, die neder geclommen bin vanden hemel». So wie van desen broode et, die soude ewelic leven. Dit broot is rechte spijse want het verdrijft alle den honger der werlt ende zadet den mensche volcomelic, dat geen ander spijse en mach doen. Dit is tbroot ende die spijse die du ontfaetste inden sacramente des altaers, die du eten zalste haestelic ende verslijndelic, als die heylige scrift leert, gelikerwijs dat die lecker mensche doet die by wijlen een lecker morsielkijn inslijndet sonder cauwen. Dats te seggen dattu zalste in nemen dese spijse mit bernender ynnicheyt van herten ende mit groter begeerten, al slijndende sonder cauwen. Dats te seggen dattu salte geloven groflic ende simpelic, sonder veel
52c onderzuekens mit || menscheliker redene, dat inden heyligen sacrament dattu ontfaetste voir den altair van priesters handen, is warachtelic tgebenedide lichaem ons heren Jhesu Cristi dat die reyne maget Maria negen maenden lanc drooch in haren buuc, dat opten gueden vrydach henc anden cruce ende tsderden dages verrees vander doot ende sijn ziel ende die godheyt al te samen; dat dese drye dingen,

---

[1]) U. heeft.

lichaem, ziel ende godheyt ons heren Jhesu Cristi, so alst nu verclairt is, sijn te samen inden sacrament des altairs saltu geloven vastelic ende simpelic, sonder tonderzueken mit redene hoe dattet wesen mach, want god mach meer doen dan die mensche verstaen
290.* can. Voert salmen dese geestelike spise ende dit hemelsche broot eercauwen soe als een osse thoye dat hi in geslonden heeft. Dats te seggen: men sal zuetelic overdencken ende cleynliken, by cleynen
52d deylen alle die guetheit ons || heren Jhesu Cristi ende al dat hi geleden heeft inder eerden om onsen wille, dan vijndt thert den rechten smake vander spisen ende ontfaet een zeer bernende minne van gode ende een grote begeerte genuech te doen ende te lijden om sinen wille alle dat hi vermach ende meer dan hi mach, wairt mogelic. Alle dit doet geschyen die craft van desen broode. Want dit ist tbroot dat troost ende van binnen sterct thert dair toe dattet si wel sterck te lyden ende te doen groote dingen om der minnen gods. Mar dit en mach nyet wesen sonder die vierde gave der stercheyt, welke gave wapent die ridderen gods ende doetse lopen totter marteliën ende doetse lachen onder den tormente. Nu mogestu wel merken, wanneer wi eyschen dit broot, hoe hoveschelijc wi dan bidden om die gave der starcheyt, want also alst natuerlike broot ophoudt ende starct tlichaem, also doet die gave der starcheyt thert, te liden ende te
53a doen groote || dingen om gods wille.

291.* Dit broot noem wi onse, want twas gemaect van onsen deege; gebenedijt zij die eerbair vrouwe die vanden horen die bloem dair toe gedaen heeft, dat was die reyne maget Maria! — Dit broot is onse, want om onsen wille ist gebacken ende was gebraden inder pannen: gebacken inden buke der maget Mariën ende gebraden inder pannen des cruces, so als David seyt inden souter; ja inder wairheyt gebraden ende gefrixt in sinen properen bloode. Want dat woude hi doen ende heeftet gedaen inden groten brant sijnre minnen die hi altoes heeft tot ons. Dit broot is het biscuyts, dats te seggen tbroot tweewarve gebacken, dair hi mede bewairt ende bespijst heeft sijn scip, dats die heylige kerke, om te overvaren die groote zee deser anxteliker werlt, die wel geliket is bider zee overmits bitterheyt der sonden, welker die werlt vol is, ende menichfoudicheyt der becoringen, die
53b overmits inblasen der || booser geesten hoge ende lage gaen inder menschen herten als die golven doen inder zee. — Dit broot is onse, want hi heeftet ons gelaten int uterste van sinen sterfliken leven, doe hi oirlof nam van ons ende in sijn leste testament, Jhesus Cristus die alre mildste, als den alren meesten scat die hi ons laten mochte, ende heeftet ons gegeven als talre scoenste iuweel dat hi ons geven mocht ende dat wijt verwaren souden omme der minnen will van hem ende soudent bezigen ende nutten dagelix in gedenckenisse sijnre ende sijns lidens, dat hi uut grooter bernender minnen geleden heeft

om onser ewiger salicheyt. — Dit broot is warachtelic onse, want nyemant en macht ons nemen tegen onsen wille ende tegen onsen danck.

92.* Wi heten dit broot onse daghelixe broot, want het is dagelicx die presencie die god gevet sinen canoniken alle dage die sinen dienst doen ende singen sijn getijde, dats alle guede herten, die alle dage
53c zuetelic mit warach-|tiger mynnen sijn memorie doen ende sijnre heyliger passiën gedencken. Tgrof vander proven sel wi ontfaen in onsen oeugst inden hemel wanneer wj hem[1]) zullen zien onbedeckelic ende clairlic also als hi is in sijnre godliker scoenheit, mitten ogen ons verstants van binnen ende oec mede in sijnre aengenomen menschelycheyt blenckende als die sonne mit onsen vleyscheliken ogen van buten. — Dit broot is dair om geheten dagelicx, want alle dage ist ons noot, ende alle dage salment ontfaen, of int sacrament des altairs, als die priesters doen, off geesteliken overmits recht gelove, geciert mit caritaten. — Dit broot is zeer duerber ende zeer edel ende zeer wel bereyt. Tis conynclike spijse, dair in sijn alle maniere van weelden ende alle guede smaken, so als seyt tbooc der wijsheyt. Ten is geen spijse die men voir zetten sal voetgangers noch keerls noch
53d dorperen luden, mer edelen || heren ende geboertigen ende hoesschen ende reynen, dats den herten die geboortich sijn overmits der graciën gods ende edel overmits guet levens, gereynicht ende gedwogen mit
293.* warachtiger biechten. Vander crachte des broots spreect[2]) sinte Matheus die ewangelist, ende noemtet broot «super substancieuse», dats te seggen dattet overgaet ende boven[3]) gaet allen substanciën ende allen creaturen ende in weerdicheit ende in allen manieren van duechden. Hi en mochtes niet bet scriven off uutspreken volcomeliker dan te noemen super substancieuse. Men seyt die spijse is substancieuse wanneer si veel substanciën ende veel voetsels inheeft, ende ho dattet bet voedende is, ho men meer seyt dattet is substancieus; ende want in desen broode meer craften ende voetsel is dan men seggen off dencken mach, soe en seget men niet dattet is substancieus mer dattet is over substancieus, dats crachtich ende substancieus boven
54a allen || menscheliken vermoeden ende verstaen. Dit broot eyssche wj van onsen hemelschen[4]) vader ende bidden hem dat hy ons dit wil geven huden op desen dach, dats in desen sterveliken leven, soe dat wi mogen doen een guede dachvaert ende wachten blijdeliken onse toecomende loen, dats den pennync die hi geeft sinen wercluden wanneert comt ten avont, dats totten eynde hoirs levens.

294.* *Dits hoe men verstaet: «Ende vergeeft ons onse scout, als wj den genen doen die onse sculdenairs sijn».*

«Ende vergif ons onse scout als wj den genen doen

---

1) U. hebben. 2) U. spreet. 3) U. bovet. 4) U. hemesschen.

die onse sculdenairs sijn». In dese bedinge eyssche wj van
onsen hemelschen vader dat hi ons wil vergeven onse mysdaden so
als wj vergeven den genen die ons mysdaen hebben of mysdoen. Dair
om seggen wj tot hem aldus: «Scoene zuete vader, scelt ons quijt
onse scout als wj quijtscelden onse sculdenairs». Onse scout sijn
54b onse zonden, die wj gecregen hebben op || onse zielen, dat is talre-
beste pant vander herbergen, van welc pants wegen die sondair,
overmits eenre dootliker sonde, die soe rasch voir bi gait aen der
genuechten ende aen der daet, verbonden wart tot soe groten woo-
ker, dier hi geen macht en heeft te fynyeren, dats tot helscher pinen.
Voirt an soe is hi der of sculdich god, die hi vertoernt[1] heeft, soe grote
beteringe dier hi geen machte en heeft te betalen, want in allen sinen
leven, al levede hi oec hondert jair off meer, so en mochte hi nyet
so veel penitenciën doen die genoich wair voir één dootsonde alleen,
wairt dat god woude besigen strengicheyt sijnre rechtvairdicheyt.
295.* Ende hier om moet men lopen totten hove der ontfermherticheyt ende
bidden oitmodeliken genade ende begeren vergiffenisse, want naden rechte
vander hove der rechtveerdicheyt die sondair soude warden geoirdelt
54c ende verdoemt totter ewiger doot. || Ende dair om onse guede meester
Jhesus Cristus leert ons hier te bidden vergiffenis ende quitanci,
wanneer wi bidden onsen gueden vader die zuet is ende guedertieren,
milde ende huesch ons te vergeven onse misdaden. — Mair neem dijns
wail wair hoe dattu biddes wanneer du segeste: «Vergiff ons onse
misdaden so als wi vergeven den genen die ons misdaen hebben».
Want ist dat wj nyet en vergeven den genen die ons misdaen heb-
ben, god die en sal dan ons nyet vergeven onse misdaden, so als
hi seyt inden ewangelium. Hier om die gene die sijn pater noster
spreket ende hout in sijnre herten wreetheyt, felheyt ende nydicheit,
hi biddet meer tegen hem dan voir hem, want hi bidt gode dat hi
hem nyet en vergeve, wanneer hi seyt: «vergevet my also als ic
vergeve»; ende dair om, altoes alstu segeste dijn pater noster voir
54d god, die dijn herte ziet, so saltu overgeven dijn || quade begeerten ende
werpen uut dijnre herten alle toern ende alle wreetheyt ende alle
296.* nijt; anders dijn gebet is meer tegen di dan voir dy. Ist dattet dy
dunct wesen een starck dinc ende zwair, te vergeven dijn quade
begeerten ende opsetten den genen die di haten off die di quaet wil-
len off hebben di misdaen off misseyt, gedenck dat god vergaf sinen
doot den genen die hem cruceden om di te geven exempel te ver-
geven den genen die dy mysdaen hebben ende oic meer, als te bidden
voir dien luden dattet hem god vergeven wil, ende oic meer, als
dien luden wel te doen, ist dat sy dair toe te doen hebben dijnre
hulpen, want also als hy seyt in den ewangelium: Ten is geen groot

[1] U. vertoennt.

dinc van groter verdienten wel te doen den genen die ons weldoen, noch te minnen den genen die ons minnen, want dat doen oic heyden
55a ende Joden ende ander sondairs; ‖ mar wi [1]) die kindere gods sijn overmits sijnre graciën, dair hi ons mede vercoren heeft, ende sijn genoempt kersten van off na onsen heren Jhesum Cristum ende sijn erfname mit hem vander erfnisse des hemelschen paradijs, sellen vergeven deen den anderen ende zellen minnen onsen vyanden, dats te seggen hoer persoenen, ende bidden voir hem luden ende doen hem wel, ist dat zijs te doen hebben ende wijt vermogen, want aldus gebiet hi dat
97.* inden ewangelium. Ende hier om zel wi nyet dan alleen die sonden haten ende minnen die zielen, die [2]) sijn gemaict na den beelde ons heren, alsoe als een lit eens lichaems minnet ende draget et ander: ist dattet een lit tander wee doet bi aventuren, tander en wraect hem nyet dair om. Wj sijn allen één lichaem in Jhesu Cristo, so als dapostel seyt, ende dair om sel wi minnen deen den anderen ende nyet haten noch bezwaren mit onrecht deen den anderen. Wie anders
55b doet, die is manslach-‖tich ende verdoemt hem zelven also als die heylige scrift seyt: Zulc pleget te lesen sijn pater noster, het wair hem beter dat hi hem zelven scoude ende berespede van sijnre verharder boosheyt, want hi roeret ende gaende maict sinen rechter tegen hem."

98.* In deser bedinge die wj doen te gode eyschen wi van hem een gave des heyligen geests die geheten is die gave der consten, welke den mensche maict voordachtich ende wetende. Dese geest wijst hem wat hi is ende in welken anxst hi is ende van waen hi coemt ende wair hi toe gaet ende wat hi heeft gedaen ende wat hi heeft misdaen ende hoe veel hi heeft gecregen ende hoe veel hi sculdich is. Ende wanneer hi ziet dat hi nyet en heeft dair hi off betalen mach, dan soe doeten dese geest screyen ende zuchten ende roepen om genade aen gode ende seggen: „Here vergeeft my mijn scout, dat sijn mijn sonden, want ic bin grotelic besculdicht tegen u ende
55c om des quades ‖ wil dat ic gedaen heb ende om des guets dat ic vergeten hebbe ende nyet gedaen en heb, dat ic wel gedaen mocht hebben ende sculdich was te doen, ende dijn grote guedertierenheyt die du my gedaen hebste ende dijn groote gueden die ic alle dage van dy ontfaen heb, die ic onnuttelic gebruuct hebbe ende dair ic di qualic off gedient hebbe! Ende hier om lieve zuete heer, want ic nyet en vijnde dair ic off betalen mach, so wilt my dat vergeven dat ic u sculdich bin!" Wanneer dese geest den mensch also verlicht heeft dat hi bekennet sijn gebreken, dan so doet hi en uutwerpen uyt sijnre

---

[1]) U. mar die. [2]) U. zielen sijn.

herten alle hat ende nijt ende geheelliken vergeven sijn quade begeerten, ist dat hi op yemant wrack off quade begeerten heeft. Ende ist dat hi en geen ongenuecht en heeft op yemant, dat hi is inden wil te vergeven, waert datmen hem misdede, dan so mach hi wel
55d seggen: „Scoene zuete vader ver-‖gevet ons onse misdaden so als wi doen den genen die ons hebben misdaen."

299.* *Dits hoe men verstaet: „Ende en lait ons niet leyden in becoringe."*

Ende en lait ons nyet leyden in becoringe. Die hem eens gebroeyt hebben in heeten water, die sijn vervairt. Ende die som wijle is gevallen in sonden, wanneer hem die sonden sijn vergeven, hi is des te oitmodiger ende te meer vervairt ende heeft meer vresen voir die becoringe. Ende hier om bidt die gene dien god sijn sonden vergeven heeft, dat hi en verwaren wil ende bescermen voir weder in vallen ende seyt aldus: Ende en laet ons nyet leyden in becoringe, dats te seggen: Scoen zuete vader ende en laet ons nyet leyden tot van binnen toe inder becoringe. — Die duvel is die temptiere, dats die ons becoert van velen quaden dingen, want dat is sijn ambocht dair
56a hi of dyent in den huse gods: te prueven die nye-‖we ridders. Ende en wair die becoringe nyet guet noch oirberlic, die guede god die alle dinc doet om onse oirber en soude nymmermeer verhengen dat ons becoringe aen quaem; mar so als seyt sinte Barnairt: „Wanneer die temptiere mit becoringen ons aenvecht ende opten rugge slaet, so smedet hi ons onse croon der gloriën, geliker wijs als die gene die felliken slaet ende stoot opten rugge eens guets ridders, hi smedet hem sijn lof ende sijn glorie." Die duvel becoirt den mensche properlic dair om uut sijns zelfs quaetheyt, dat hi der dueget der minnen in hem verderven mach ende sceyden mach van sijnre caritaten. Hier omme bidt sinte Paulus sinen dicipulen dat si hem vast willen houden ende gefundeert bliven als een toorn ende ingewortelt als een boem inder caritaten, so datse geen becoringe en mach bugen noch neder doen vallen.

300.* Hier om, in deser bedinge eyssche wi die hulpe gods in onsen
56b strijt ende ‖ die gave der guedertierenheyt, dats een gracie diet thert bedouwet ende murwet ende maket zuet ende guedertieren ende doetet te mail weder vergroenen ende dragen genuech vruchten der gueder werken van buten ende van binnen ende doet inder eerden vestigen sijn wortelen, dats inder eerden der levendiger. Dese gave is recht also guet sement dair men off maict die heydensche muyren die men niet en mach breken, noch mit bijlen noch mit anderen instrumenten. Wanneer wi dan seggen: „Ende en lait ons

nyet leyden in becoringe", dats te seggen: „Scoene zuete vader, make onse herte vaste ende gestadich, soe datse hem nyet en rueren om geenre becoringe wil die hem aenvallen mach, overmits der graciën vander gaven der guedertierenheyt", wij en bidden nyet om nyet becoirt te wesen off sonder becoringe te wesen, want dat wair een
56c zotte ende een onscamel bede, gelikerwijs ‖ een zoen eens eerbers mans die van nywes wair ridder geworden bade sinen vader: Scoen vader ic bidde u dat gi mijn gemack aen zien wilt ende verdragen my arbeyts ende lasts, so dat ic nymmermeer en gae te stryde noch
01.* tornyeren. Wij willen wesen becoirt, want dat is onse profijt in veel manieren, want wi werden dair off te oitmodiger ende anxtfoudiger ende wiser in allen manieren ende vromer ende bet besocht. Want also als Salomon seyt: „Wie nyet getempteert en is die en mach geen dinc te recht weten" dan also alsmen wetet den strijt van Troyen bi horen seggen. Want hi en mach hem selven nyet kennen noch sijn stantafticheyt noch die craft van sinen vyanden, noch hoir subtijlheit, noch ho dat god is trouwe inder noot om te helpen sinen vrient, noch van hoe veel sonden noch van also menich anxste ende last hi en diewijl bescut heeft. Ende om alle dese redene soe en
56d soude ‖ hi nyet te recht god kennen mynnen noch hem konnen bedancken van sinen guede. Mar wi bidden hem dat hi ons wil verwaren onse herten datse nyet en ingaen inder becoringe, dats datse nyet en consenteren der quader becoringe, want soe veel alst aen ons is, wi sijn so arm ende soe cranc, dat wi en souden nyet een ure des dages mogen verdragen die aenvechtinge des duvels sonder die hulpe gods. Ende wanneer hi ons begevet, so vallen wi inder becoringe ende warden verwonnen. Ende wanneer hi ons helpt soe wedersta wi ende vechten dair mede ende verwinnense. Ende hier om seg wi: „Scoene zuete vader en wilt ons nyet inleyden inder becoringe", dats: „en verhenge des nyet, dat wi dair ingaen overmids consent."

302.* *Dits homen verstaet: „Mar verlosse ons van quaden. Amen".*

57a Mar verlosse ons van quaden. Sinte ‖ Augustijn seyt dat die ander onduechden ons doen off et quade doen off et guet laten ongedaen. Mar alle dat een mensch heeft gedaen ende alle die gaven die hi heeft vercregen, hoverdye staet dair na alle dat te verderven ende wech te nemen. Ende dair om, wanneer god gegeven hevet den mensch alle dat dair hi om gebeden heeft in desen zes bedingen die voirgeseyt sijn, dan eerst ist nairnstelic te doen ende groot noot dat hi en verlosse vanden quaden ende van sinen subtijlheden ende van sinen scalcheden. Ende hier coemt ten lesten dese zevende bede

als die afterwairde ende seyt aldus: „Mar verlosse ons vanden quaden. Amen". Dats te seggen: Scoene zuete vader, verlosse ons vanden quaden ende van sijn subtijlheden dat wi nyet en verliesen overmits hoverdyën die gueden die du ons hebste gegeven.

In deser bedinge bidden wi hem dat hi ons wil geven die gave
57b des || anxstes off des heyligen ontziens, bi welker wij mogen verlosset sijn vanden quaden ende van alle ander quaet, dats van allen sonden ende van alle vreesliker sorgen ende last in deser werelt ende inder ander. Amen. (Also si dat als wij geseyt hebben, dat wil dit woort „Amen" seggen).

Nu hebste gehoirt die noten der zueter melodyën, diemen pleget te singen op dat lyedekijn dat god selve gemaict heeft, dats pater noster. Nu sich dat duze wel coenste singen in dijnre herten, want di mach dair groot guet off comen ende oic zelt certeyn, ist dattu aldus doetste.

Dit is dat pater noster in duutsce mitter glosen uut Somme le Roy Philips. Ende dit heeft een certroeyser uuten walsche in duutsche over geset. Dese certroeyser was als my geseyt wert een groot geleert man ende een meester in airten ende was vycaris ten Centroeysers by Utrecht.

BIJLAGE II.

Bibl. Nat. ms. fra. 938 [1]) fol. 92.
(1294)

Mes sires seinz Iehanz, ou livre de ses revelacions qui est apeles l'Apocalipse, si dit que il vit une beste qui issoit de la mer, mervoilleusemant deguisee et trop espoventauble, quar li cors de la beste estoit de liepart, li pié estoient d'ours et la gule estoit de lion et si avoit .VII. chiés et .X. corones [2]) et par desus les .X. cornes .X. corones. Et vit seinz Iehanz que cele cruere [3]) beste avoit pouoir de soi combattre as seinz et de aus vaincre et conquerre. Ceste beste si duise [4]) et si contrefaite et espoventauble senefie le diable qui vient de la mer d'anfer, qui est pleins de tote dolor et de toute amertume. Li cors de la beste, si con dit seinz Iehanz, estoit samblables a liepart. Quar aussi con li liepars ha diverses colors, auxi li deables a diverses menieres d'agaiz et de baraz a decevoir et a empter les genz. Li pié estoient semblabes a piéz d'ours. Quar auxi con li ours, qui ai la force es piéz et as braz, tient forment et lie ce que il ha soz ses piéz et ce que il ambrasse, auxi fait li deables cels que il ha ambraciez et abatuz par pechié.

1) *Zie* blz. 15.
2) *lees:* cornes.
3) *lees: cruese.*
4) *lees:* duite „zóo aangelegd".

Ayenbite of Inwyt.
(1340) [1]).

Of the ssεawynge thet seint Ion the godspellere yzeg.

Mi lhord sanyn Ion | ine the boc| of his ssεawynges thet is y-cleped | the apocalypse: zuo zayth | thet he yzeg a best thet com out of the ze. wonderliche ydigt. and to moche dredvol. Vor thet bodi of the beste: wes ase lipard. the vet | weren of bere. the throte | of lioun. and hit hedde | zeue heauedes. and ten hornes. and ope the ten hornes: ten corounes. And yzeg saint Ion thet the ilke kneade best | hedde migte | of him-zelve | to vigte | wyth the halgen | an his to ouercome | and to ouermaistri. This ilke best | zuo wondernol | and zuo ycountrefeted | and dreduol: betocneth | thane dyeuel | thet com out of the ze | of helle | thet is uol of alle zorge | and of alle biternesse Thet bodi of the beste | ase zayth saynt Ion. zuo wes ylich | to the lipard. uor thet ase the lipard | heth diuers colurs: zuo heth the dyeuel | diuerse maneres of waytinges | and of contac | uor to gily | and uor to uondi the uolk. Thet uet weren ilich | the uet of bere. Vor alse the bere | thet heth the stre[n]gthe ine the uet | and ine the armes | halt strangliche. and bint | thet he heth onder his uet | and thet he beclepth: alsuo deth the dyeuel ham | thet he heth beclept and ouerthrawe be zenne.

1) *Zie* blz. 15.

Hs. A (Kon. Bibl. O 18).
(1437)

Folio 10*a:*

Sunte ian ewan- | gelifte ſcriuet | int boec sÿnre reuelaci- | en. datmen apocalip- | ſis hŷet. hoe hi een wō- | derlike beeste vter zee | ſach comen die ſeer wā- | ſcepen ende anſteliken | eñ veruaerlic was te | sien. Want haer lÿf | was als eens lupaerts | lÿf. hoor voeten warē | als beren voeten. hoor | kelen waren als lewē | kelen. eñ ſi

Hs. B (Kon. Bibl. V 53).
(1455)

Folio 4*a regel* 8*:*

S Unte iohann es ewangeliſt | scryft int boeck synre reuela | cien dat men apocalipſis heit Hoe hi een wonderlike beeſt wt der ſee ſach comen die ſeer wanſcapen ēnde | antelyc was. Want ſyn lyf was | als en lupaers lyf Huer voeten | waren als beeren voete Haer ke | len waren als leuwē kelē Eñ ſy | hadde ſeuē hoefde

D (Campb. 1627).
(1478)

Folio 8 *r° regel* 2*:*

— Vanden seuen hoeft ionden S Inte ian ēwangelist scrÿft int boec sÿnre | revelaciē. datmē apocalipſis hiet. Hoe dat hi een | wōderlic beeſt wter zee ſach comē, dat zeer wanſe | pen was. ende anxteliken ende veruaerlikē te ſien | was. Want dat lÿf was als een luperts lÿf. Die voeten waren als beren voeten. Die keel was eens | leeuwen keel. Eñ dit

hadde seuē | hoefde eñ tŷen hoernē | ende bouen die tyē hoer-|nen hadde ſi tyen cro-|nen. Eñ ſunte ian ſach | dat dese gruwelike | beeste macht hadde | mitten heilighen | te vechten eñ te vanghē ¦ ende te verwinnē. De-| ſe wanſcapen onghe-|ſien conterfeŷte ghe-|(10b)|lapte veruaerlike beeſ-te is ende beteykent den | du̇̇uel die vter zee d'|hellen coemt die vol | is van alre droefniſſē | eñ bitterheden. Dat lijf | deser beeſten als sunte | ian seit. was ghelijc | den lupaert. ende recht | so die lupaert menich-|fout is van vlecken | of sproeten. also is die | důuel menichfout | van kůnſten eñ van | liſten die luden mede | te bedryeghē eñ te tē-|teren. — Die voeten de-|ſer beeſten warē ghe-|lijc des beren voeten | Recht so die beer vaſt | hout dat hi in ſinē | armen of voetē grŷ-|pet. eñ niet lichtelijc | en laet gaen. also hout die du̇̇uel oec | vast al die gheē die || (fol. 10 c.)

ende . X . hoernē. eñ | bouē die tien hoernē hadde ſy tien | croenē Ende ſunte iohannes ſach dat ¦ dese gruwelike beeſte macht had|de metten heilighen te vechten eñ | ſy te vanghen eñ te verwinnē| Dese wanſcapen onghesien cōter-|ſeite gelapte veruerlike beeſte | is ēn beteykent den duuel. die wt | der zee der hellen coemt die vol | is van alre droefniſſen ēn bitter|heiden Dit lyf der beeſten als ſun-|te iohannes ſeecht was ghelyck | den lupaert menichfout is van | vlecken of van ſproeten also is | die die duuel menichfout van kon|ſten ende van liſten die luden mede | te bedrieghen ende te tempterē | Die voete deſer beesten warē ghe|lyc des beren voeten Recht ſoe die | bere vaſt hout dat in ſinen armē | of voeten grijpt eñ niet lichte|lyck en latet gaen. alſo houdt die | duuel oeck vast al die ghene die | hi ouermids ſunden met ſinen ar-|.

beeſt had ſeuen hoefden eñ ¦ thien hoernen. Eñ bouē die thien hoernē hadt thiē| cronen. Eñ sinte ian ſach dat dit beeſt macht had | de mittē heiligen te vechten te vanghen eñ te ver| winnen. Dese wanſcapen. Onsien. Conter ſeyte. ghelapte. veruaerlike beest. Is beteykent biden | duuel die wter hellen coemt . die vol is van alre droefniſſe ende bitterheit. — Dat lijf van deſen | beeſte. Als ſinte ian ſeyt was ghelijc den lupert. | Recht als die lupert menichfoudich is van wer-| ken of van ſproeten. Alſoe is die duuel menich-| fout van conſten ende liſten . die menſchen mede ¦ (*fol.* 8 *v*) te tempteren . ende te bedrieghen. Die voeten van | deſen beeſte waren ghelijc den beeren voetē Recht | als die beer ſeer vaſt hout . wat hi in ſijn voeten of | in ſijn armen grijpt ende niet lichteliken en laet gaen| Alſo hout die duuel oec vaſt al die geen die hi ouer ¦ mits ſtonden mit ſijnen armen der becoringhe ter | neder gheworpen heeſt.

AANTEEKENINGEN.

---

1. De titel (QH. des Coninx Summe, M. des Coninx Somme, enz. vgl. ook de beschrijving der incunabels) ontbreekt in K en B en komt in G pas na den proloog, waarschijnlijk de oorzaak waardoor hij in den Brusselschen catalogus niet wordt opgegeven.

Na den titel heeft Q een opschrift: „Die prologhe".

Het is misschien geen toeval dat juist een der handschriften die Jan van Brederode noemen als vertaler (Q), aan een zekeren Johan van IJselstein is opgedragen; beide namen wijzen op 't Utrechtsche (vgl. blz. 92).

2. Zie boven de vergelijking van de opdrachten van Jan van Rode en Dirc van Delf (blz. 108).

Over de hier voorkomende, wat de hss. betreft onjuiste, inhoudsopgave (in G misschien opzettelijk weggelaten) is gehandeld blz. 90.

Onderwilen mere woerde, onderwilen min, vgl. blz. 191.

3. *Ic en darre mi niet onderwijnden enighe capittele te delen in desen boeke of enyghe tafele te maken.* De vertaler was dus wel schroomvallig en haast zou men uit deze uitlating opmaken, dat de blz. 191 opgesomde toevoegingen die den Nederlandschen van den Franschen tekst onderscheiden, niet van de hand van Jan van Rode waren. De Groenendaalsche afschrijver cijferde het bezwaar niet weg, maar zijn „scrupel" woog niet op tegen zijn begeerte om toch vooral het zieleheil van zijn lezers te bevorderen. Door het boek bruikbaarder te maken, door te zorgen dat ieder makkelijk de „materie" vinden kon, waarin hij voorlichting zocht, werkte hij immers, al was 't een kleinigheid, „ter eren gods". Hier volgt de proloog zooals hij hem omwerkte.

Fol. 8r. ***Prologus op de tafele. Ende wien dit boec gemaect was.***
Lieve ende geminde bruedere in Cristo!
Gi sult weten, dat dit boec was gemaect den conijnc Philips van Vran-

kerike, inden iare ons heeren .MCC. ende .LXXIX., van eenen grooten clerc vander predekers ordene, in walsche, ende na ist overgeset bi Diest ten Sartroisen van enen convers in dietsche, int iaer ons heeren .MCCCC. ende .VIII. ende heetet in walsche „Somme le Roeye", dat is in dietsce „des Conijncs Somme", wantet veel goeder materiën [1]) te samen vergadert tot eenre sommen eens reckelijcs levens; of, geestelic te verstane, so maegt des Conincs somme van Hemelrike heeten, wantet leert ons, hoe wi onse rekeninge maken selen tegen den groten rekendach, daermen summa summarum voer den groten conijnc brengen moet.

fol. 3v Voert wilt weten, dat ic met scrupel hier een tafele ordineere, om des goets mans wille, die dit boec maecte, // want hijt slecht sonder tafele gemaect heeft. Maer om orber der geenre, die hier in lesen selen, op dat si te bat vinden die materie die si begeren, so hebbic hier van minnen op onsen heere een tafele geordineert, als ic naest geraken conste op een verbeteren, ter eren gods.

So wie wilt vinden enege materie in desen boecke, hi suecsc in deser tafelen ende selken getal als daer na steet, suechi boven in de spacie van desen boeke.

Hier na begint des conynx summe, dat voer den conijnc Philips van Vrankerike in Walsce gemaect was.

Een veel uitvoeriger „tafele" is in Q vóór folio I geplaatst.

fol. Ar *Hier beghint die tafele van desen boeke.*

[1]) Hs. materien materien.

Vanden derden ghebode. Vanden viersten. . . . . .III.
Vanden .V.^{sten}. Vanden .VI.^{ten}. Van den .VII. ghebode . . . . .IIII.
Vanden .VIII.^{ten}. Vanden .IX.^{sten}. Vanden .X.^{sten} ghebode . . . .V.
Van den .XII. articulen ons kerstens gheloefs
Van den iersten articule. Van den .II.^{sten} enz.
Vanden .VII. dootsonden . . . . .VIII.
Van hoverdiën. Vander natueren der hoverdiën }
Van .VII. tacken die spruten vander hoverdiën } . . . . .IX.
Van den iersten tacke der hoverdiën ende hoe hi hem voert deelt.
Vanden anderen rise der ontrouwen . . . . .X.
enz.

4. Over de 10 geboden in 't algemeen vgl. blz. 32 en 134. Twee boekjes die ik over het hoofd zag worden door dr. A. Troelstra [1]) genoemd en besproken: de Kerstenspiegel van Dirk van Munster en de Wech der Salicheit.

Sommige afschrijvers plaatsen aan 't hoofd van de tien geboden een opschrift, P: „Hier beghint nu dat boec vanden tien gheboden", M. „Hier beghinnen die tien gheboden" enz.

Wie sinen hope settet... in anderen creatueren... dan in mi. Zuiverder voor het grammaticaal taalgevoel K: „Wie sinen hope set in creaturen of in enigen dingen geloeft dan in god". Het Fransch heeft: „Cil qui met sesperance principaument en creature peche mortelment". Vgl. echter Dirk van Munster's Kerstenspiegel, aangehaald bij Troelstra blz. 195: „een mensche sel sijn gelove, sijn hope ende sijn minne in god setten ende in anders geen creaturen"; Con. S. 455: „weduwen ende weesen ende anderen mismaecten ende siecken menschen", id. 506: „in kinderbedde of ander gebrekelike siecten", Rein. 1436: „Hier nes ander pape bi".

In vele traktaten over de tien geboden wordt hier over bijgeloof gehandeld; zie het artikel van De Vooys in het Ned. Archief voor Kerkgesch., dl. I afl. 4 ('s-Grav. 1902), blz. 357—385. Vgl. Con. S. 33, 94 en de boven meegedeelde stukken blz. 131, 135, 143, 160. Ik voeg er hier aan toe wat Dirc van Munster's Kerstenspiegel over dat onderwerp bij 't eerste gebod zegt:

(Tegen dit gebot sondigen...) die hem behelpen mit dromen, visionen, wychelen ende zwarte cunsten. Die enige briefkens bi hem dragen om enich ongheval te verhoeden, daer dicwijl duvelsche namen onder godlike namen genoemt worden. Die toveren inden water of inder lucht of inden viere of inder eerden ende dier gelijke. Die geloef setten in hantbesieninge of inder voegelen sangen of in dat ghene dat hem des morgens eerst gemoet, of dat int eerste vanden iare gesciet of in verworpen dagen of uren. Die hem

---

[1]) De Toestand der Catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorische eeuw, Academisch Proefschrift, Groningen 1901.

> naden planeten ende sterren gehelyc regieren ende den sterren toescriven dat si goet of quaet doen. Die der heiligen beelden of namen ende sonderlinge dat cruis ons liefs heren ihu χρι of sinen heiligen naem scilderen of malen, scriven, setten of leggen in onbetamelike ende oneerbaerlike steden als in onreyne plaetsen of daermen mit voeten over gaet. Die mitten duvelen gemeenscap hebben, ouerdracht maken. Die verboden consten als ars notoria ende dier gelijc studieren of scriven leren of doen leren. Die verloren goet mitten duvel soeken [1]. Die gode temptieren mit campe te vechten of mit geloeyende yser te dragen. Die haer gelove haer hope ende haer liefde meer setten in die heyligen dan in god. Die valsche rollekens ende onbesceideliken aflaet voer sommigen gebeden scriven daer si veel menschen mede bedriegen ende god onteeren. Die haer gelove oec setten in witten beelden [2] of in witten vrouwen, nachtmeren, gaende bokens of neckers ende diergelike.

Over het eerste gebod in betrekking tot den beeldendienst is gesproken boven blz. 35; mnl. stukken er over blz. 131 en 135; zie ook den titel van hst. XLII van het Somerstuk van Dirc van Delf. In het Cancellierboeck (Hs. Brussel II 2047 fol. 31v) vind ik hierover:

> („leghen dit ghebod misdoen) die aenbeden beelden in dien dat si ghe-loeven dat si heilich zijn. Johannes Damascenus ait; honor ymaginis refer ad prothotipum. i. ad illum cuius est ymago. Dat es: Alsmen beedt voer een beelde soe salmen therte ende die meininghe hebben tote dien sant oft santinne in wies ere dat dat beelde es."

5. *daermen niet sweren en sal* = daer (= waar) geschreven staat dat men niet sweren en sal. De lezing van GHQD komt echter met 't Fransch overeen: „que l'en ne iure".

noch bi ghenen creatueren. „Alsoe sweren die heidene biden creatueren dat si menen die creatueren te eren ende een godliche eer hem te bieden" (Vr. Fries XVII, blz. 262). Vgl. C. S. 154.

voert gerecht, vgl. Vr. Fries XVII, 259:

> Wi lesen oec inden boeke vanden rechten der heiliger kerken dattet is geoerloft te sweren in vierrehande saken. Die eerste is viande te versnenen die mogen onder een sweren. Die ander is vrede te bestendigen onder vreemden. Die derde is die waerheit te beschermen ende te behagen enden rechte. Ende inden vierden alsmen sage dat enen ontsculdigen menschen zijnre ontsculdicheit gebrake. Dan mach men hem mit sweren te hulpe comen.

mer die die waerheit sweert na zijnre meninghen ende ghelike wel om niet ende sonder sake = naar zijn beste weten, maar toch zonder noodzaak,...

lelike vervaerlike eede... van onsen lieven here, vgl. Vr. Fries XVII, 311: „swerende vermaledidelike, als wanneer yemant zweert

---

[1]) Vgl. aant. op 94.

[2]) Volksetymologie voor belewitten, vgl. aant. op 83.

bi den dermen Christi of alsulker wijs... swerende oneersamlic, als wanneer yemant zweert bi den vijf wonden Christi". Cancellierboeck (Hs. Kon. Bibl. fol. 32r): „die sunderlinghe eyde sweren als bi den bloede of bi der doet gods". Dirc v. Munster: (2e geb.) „die vervaerlike eeden zweren als bi gods leden wonden." Vgl. ook het exempel in Con. S. 102 en Con. S. 135.

6. Terwijl b. v. in de beide door v. Borssum Waalkes uitgegeven traktaten uitvoerig wordt gehandeld over de „uitwendige werken" die men op Zondag heeft na te laten, legt de Con. S. den vollen nadruk er op, dat men het 3de gebod „geesteliken" te „vervullen" en te „houden" heeft door „den vrede synre conscienciën" te bewaren.

Ook elders in de Con. S. wordt over het „breken" van heilige dagen gehandeld, b. v. 506 en 89 in fine. Cancellierboeck fol. 32v: „Dat derde ghebodt is: ghij sult ure vier halden", waartegen ook zondigen „die hoer boden of hoer kinderen of hoer beesten doen werken." Dirc v. Munster: „Die des heiligen daechs copen ende vercopen ware die niet van node en is of die daer om haer vensteren op doen.... die daer sceren, nayen of perden beslaen." Als men den Zondag niet houdt, zegt Dirc van Delf, „so beghinnen die seven hoefdsonden te regneren: die menschen cyeren hem mit hovaerdicheit, doen werscapen mit gulsicheit, doen overspul in heymelicheit, doen comenscap mit ghiericheit ende doen toern mit nijt ende achterspraec ende traecheit dat hi goede werken achterlaet" (Hs. X 53 der Kon. Bibl. fol. 76 v). Zonde op heilige dagen is dubbel zonde, zegt Dirc van Munster op dit gebod.

dit gebot en mach nyement gheesteliken houden, „cest commandement ne puet nus garder esperituellement qui soit en conscience de pechié mortel."

die teghen gode sijn. De lezing van AH. geeft geen goeden zin; vgl. bovendien het Fransch: „en lecheries et en autres outrages contre dieu."

hemel ende aerde sciep ende makede, „avoit fait le monde et ordené."

7. Het Cancellierboeck noemt niet alleen de „geestelijke vaderen," „papen ende clerken" (tegen dit gebod zondigen „die an hem hebben gheweest hantdadich in fellen moede ende in onwerde)", maar ook de „geestelike moeder die heilige kerke," die beleedigd wordt door hem „die heeft ghewandelt wetentlic mit verbannen

luden." Een der vijf zgn. „geboden der heiliger kerken" luidt: „Mit luden die inden ban sijn en suldi eten of geselscap hebben dan tot eenre bekeringen haers levens" (uit den Spiegel der Kerstenen Menschen van Dirc v. Munster aangehaald bij Troelstra blz. 60). In denzelfden Spiegel onder het 4de gebod: „die den ban niet en achten of gemeenschap hebben mitten genen die van der heiligen kerken te banne gekondicht sijn." Zie ook boven blz. 152 bij Hovaerdicheit. Hetzelfde vindt men Vr. Fries XVII, 273, waar aan dit gebod een korte sterfkunst en een verhandeling over de biecht wordt vastgeknoopt. – Vgl. ook Con. S. 36, 456, 87.

ja die onghehoersamheit mach sülc sijn, dat hi dóótlike sonde doet. Deze aan B ontleende lezing geeft een beteren zin dan die der andere hss. („ja die ghehóersamheit mach sulc sijn dat hi dootlike sonde doet"), wat alleen zou kunnen beteekenen, dat men, hoewel gehoorzamende, toch zou kunnen zondigen door het b. v. niet van harte te doen. — Bovendien heeft het Fransch: „et tele puet estre le inobedience que c'est pechié mortel."

8. Volgens het Cancellierboeck (fol. 35r) zondigen tegen het vijfde gebod ook „een wondenmeester of een medecijnre die verruekeloest sijn sieck lude of die hem onderwint te helpen ende die die konst niet en kan of die yet vanden siecken, datter siecheit tuwe behoert, achterlaet." Verder: „alle die ghene die vrouwen dracht benemen, dat mach sijn in mennigherhande manieren, des ic swijghen wille" en ook „die hem selven doeden" (vgl. Con. S. 182, waar zelfmoord „een verdoemlike onvergiflike zonde" wordt genoemd) en „die hem selven verteren overmits haet of nyt om werlike mynne". De middeleeuwsche zucht om alle bijzondere gevallen te bespreken, om alles in te deelen in rubrieken, moest in deze tractaten wel tot eindelooze uitbreidingen en omwerkingen aanleiding geven. Zoo komt het tractaat in De Vrije Fries zelfs tot het aanhalen van gevallen als deze: „of ic ene clocke lude ende dat die klepel uut viel vanden luden ende enen mensche dode, dat en is geen sunde (also verre alst mi leet waer)" „of men oec enen steen worp van enen dake daer die lude gewoen sijn te gaen, geraect men yemant schadelic dat is oec dootsunde, het en sy dan also, dat men die lude te voren anroep ende waerne si."

Die tegen ander luden lange (longuement) *toern draget, want wie den toerne so langhe draghet int harte dat hi veroudet, so wortet hat ende nijt.* Hier worden de beide dootzonden toorn en nijt dus met elkander in verband gebracht. — Anakolouthische zinnen als deze

zijn op iedere bladzijde in de Con. S. aan te wijzen. Vgl. den laatsten zin van 8. De taal van den Franschen tekst is in den regel correcter, zooals hier: „qui het son frere, il est homicides quant est en sa volenté, et peche mortelment, et cil qui porte ire contre autre longuement, que tel ire longuement tenue et enviellie en cuer est hainge ou racine de rancune, qui est pechiés mortels."

9. Dit gebod, zegt Dirc van Delf, „screef onse heer inder tafelen tusschen den verboden diefte ende dootslach, recht of overspel verdiende galg ende rat, daer om heeft god dit ghebot daer tusschen gheset" (Hs. X 53 Kon. Bibl. fol. 81^r).

die wel taxkijns hevet. A heeft „veel taxkijns." Vgl. D en de andere hss. Fra.: „Ia soit ce q'il i ait aucunes branches."

men is die sculdich eernstelic te wederstaen. De gewone woordschikking bij „sculdich sijn", vgl. 10: „so is hijt sculdich om gode te gheven."... „dat wi ons sculdich sijn te hoeden," 59: „die sijnt al sculdich weder te keren," id.: „so is hi dit voor gode sculdich te beteren," 436: „die prelaten ende princen sijnt sculdich te weten."

dat men daer niet en beiaghe noch en voede = zoodat men niets van dien aard najaagt noch het voedt. Daer is gen. plur. van het aanw. voornw., vgl. 13 „wie daer enich breect" (var. eenich van desen), 75 „diermen genoech vint (var. daermen)"

Voor „sonden die teghen nature is" vgl. Con. S. 111, 114, 500.

10. *ontwegen, ontmeten* (var.), *ontrekenen* Cancellierboeck (fol. 36): vercopen in quader maten, mit quaden ghewichte, of copen of vercopen mit quaden gelde... of die qualic gelden hoer boden of hoer werclude..."

ende en weet hi der niet, der gen. plur.

so doe na rade der heiliger kerken. Zie Stoett, Syntaxis § 154. — De zin is fout vertaald, waardoor het mnl. in herhaling vervalt (so is hijt sculdich om gode te gheven bi raden der heiligher kerken = so doe [hi] na rade der heiliger kerken); 't Fransch had: „se il ne le rent la ou il doit, se il le set et le puisse faire, ou se il n'en fet au conseil de sainte iglise."

Vgl. C. S. 75 vlgg. waar veel „tacken" behandeld worden, die in andere traktaten bij dit gebod een plaats vinden.

11. Meestal wordt bij dit gebod gewaarschuwd tegen verloochening van het geloof; Vrije Fries XVII blz. 296: „Ten eerste (sundigen in deser wisen) alle diegene die mit opset spreken tegen den heili-

gen kersten gelove ende nochtant bet weten." Ib. blz. 320: „Teghen dit ghebot doen ten eerste die loghen segghen teghen die waerheit des kersten gheloves."

12. Zie over dit gebod boven blz. 133, en vgl. Dirc v. Munster: „In dit ghebot worden verboden die wille ende die begeerten, mer dat VII. gebot verbiet die werken ende die daet der oncuyscheit."

Du en selste niet begheren dijns naesten wijf noch du en sulster in dijnre herten niet begheren, „tu ne desire mie la fame ton priesme ne ne la convoiteras en ton cuer".

In dier manyeren geeft hier geen zin; de vertaler las of vond fra. „maniere": „d'avoir compaignie charnelment a toutes fames hors de mariages et les mauvais signes par dehors qui sunt fais por atraire pechié, comme sunt malvaises paroles de cele matiere ou dons ou malvais atouchemens."

mer dat is te verstaan, die dat gedachte wetende consenteert, „c'est a entendre de consentement expres et appensé." Vgl. ook de aant. bij 107.

die differentie of dat onderscheit, vgl. met deze (schertsend nog gebruikte) uitdrukking: die heretici ende die ketters (33), fonteyne ende oerspronc (189), prente of forme (242), valoer of waerdicheit (256), properlic ende recht (250), purgeert ende gereinicht (283), solaes noch... troest (283), distribucie ende delinghe (292), compareren of gheliken (217), gloriëren ende verheffen (565), sober ende matich (567), passim, maken ende conterfeiten (45), occasoen ende sake (108), flacteren of smeken (145), conformeren ende starken (370), tot enen hasaert of tot eenre cansen (393), haer memorie ende hoer ghedenckenisse (242, en wel als vertaling van „lor memoire c'est leur remembrance"). Vgl. aant. 21 en Tijdschr. XVIII, 25.

13. Het Cancellierboeck wijst weer op 't verschil met 't zesde gebod: „Dit ghebodt verbiet den wille van onrecht guet te begheren of willen hebben ende dat sesde ghebodt verbiet die daet".

die eerste beroeringhe van avegonsten of yement te hinderen sonder volmaecten wille of consenteringhen, „et se il i a aucuns mouvemens sanz volenté et sans consentement de damagier autrui".

14. Over de geloofsartikelen zie Inleiding blz. 141 vlgg. en vgl. Con. S. 289 (met een uitweiding van hs. U), 362, 469, 555. Vijftiende-eeuwlectuur er over wordt nog gegeven door den Kerstenspiegel van Dirk van Munster; ook noemt dr. Troelstra nog traktaten over het-

zelfde onderwerp (a. w. blz. 115, 116) waar tevens op een paar fouten in mijn inleiding wordt gewezen.

Hoogst eigenaardig is een hoofdstuk in den proza-Spiegel-der-Sonden (blz. 209) waar het thema der drie-eenheid, („zij zijn drie, en nochtans zijn zij niet drie, maar één") in het eindelooze wordt gevariëerd en herhaald. De vorm doet dadelijk denken aan dien van sommige bezweringsformulieren, waarin herhalingen en variatiën zoo'n groote rol spelen, zeker bedoeld als een middel om den geest met een gedachte te „doordrinken", om „innicheit" te verkrijgen, al werd dit doel er stellig niet altijd mee bereikt.

Diese setten ende geboden te hoeden ende te houden, „qui les establirent a garder et a tenir..."

15. *Dat ander behoert der godheit des soons toe, dat is te zegghen indien dat* (voor zoo verre als) *hi god is*, „Li segont appartient au fil quant a sa deité, c'est a dire en ce qu'il est fil et diex." Zie over de eenheid, waarin drie personen gescheiden zijn, ook Spiegel der Sonden ed. Verdam II, 9 (Proloog).

Ic ghelove in god. Zie over „dat woerdeken in" het citaat bij Troelstra, blz. 117 en vergelijk Dirc van Delf: „In gode te gheloven is mit minne ende mit wercke in hem te gaen ende sijn lit te werden, mer an gode gheloven, die dinghen diemen van gode seit als dat hi is loner alre wercken ende desghelijcks" (Hs. Kon. Bibl. V 56 Cap. LXXV).

16. *ende oec die vijf die hier na volghen.* Dat zoo gelezen moet worden is uit 't verband al duidelijk; vgl. bovendien 19: „dat neghende ende oec die drye leste".

werc ende crachte der heilighen gheestes, „par l'euvre et par la vertu de misericorde".

vanden valschen Ioden, BQ. „van drie valscen Ioden", een nieuw bewijs voor de verwantschap van deze hss. (Inl. blz. 211).

17. *want overmits Adaems sonde*... „Car pour le pechie du premier homme convenoit que touz descendissent en enfer et la atendoient li bon en certaine esperance que ihesu crist li filz dieu les vendroit querre et delivrer, selonc cen que il avoit promis par ses prophetes et por ceste reson avoit il aprés sa mort descendu en enfer, c'est a entendre en cele partie on estoient li saint, ne mie en cele partie ou estoient li dampnés".

vanden doot opverstont, „resourst de mort a vie". Vgl. 20: „vanden dode te live".

ende proefden 3e pers. enk. Eng.: „And ham provede".

18. *hem aensiende* abs. nv. „terwijl zij het aanzagen, voor hun aangezicht."

In 't Fra. sluit dit artikel met de woorden: „Ce sunt les articles qui apartienent au fils".

19. *Dit artikel versoect,* „cist articles requiert".

dat die H. Geest is die ghifte des vaders, „que li sains espriz est li dons et l'amour du pere et du fil de quoi nos vient".

ende dat hi een heel god ende onghesceiden dinc is mitten vader ende mitten soon, anders dan (= dan dat) *hi een ander persone is,* „et que il est. I. dieu meïsmes, une meïsmes chose ovec le pere et le fil, fors la persone qui est autre du pere et du filz". Vgl. het tweede artikel.

Met „heilighe oerden" en „des priesters wijnghe" wordt hetzelfde sacrament bedoeld. Hs. A A 69 Kon. Bibl. „dat vijfte sacrament dat es ordene". Vgl. 90 „ghewide oerdenen copen of vercopen".

20. *ghemeen verrisinge des vleesches alre menschen ende dat ewighe leven*... „Alre menschen" is in strijd met 't geen er volgt en moet er uit. Vgl. Eng.: „the general arizinge of bodye and thet *lif* wythoute ende".

Oec salmen hier in verstaen, Eng.: „This article ssel by onderstonde ine zuyche manere".

21. Zie over de samenstelling van het traktaat over de hoofdzonden blz. 37 — 39 en over de Dietsche literatuur hieromtrent blz. 145 — 160 van de Inleiding. Dat de meeste traktaten over de tien geboden veel over de hoofdzonden bevatten is in de Inleiding en uit de aanteekeningen op Con. S. 4 — 14 al meermalen gebleken. Bij de literatuur over de zeven hoofdzonden komt nog de door dr. Troelstra [1]) vermelde Wech der Salicheit, cap. 6 — 16. Op blz. 92 spreekt Troelstra over de leer der hoofdzonden als kern van 't biechtonderwijs.

Sunte Jan Evangeliste scrivet; zie Openb. XIII; ook XII: 3. — Een houtsnede in het boekje „Van den leven ende voerganc der alder boesten ende quaetsten antekerst" (Utrecht, Jan Beernts 1539) stelt het serpent voor met zeven koppen, waarvan de middelste vier en de andere ieder één kroon dragen, de „tien cronen" waarvan sprake is in C. S. 23.

mitten heilighen te vechten ende te vanghen = en hen te vangen. Vgl. 23: „teghen die heilighen te vechten ende te verwinnen," 115: „in den gulsigen mensce te varen... ende te verdrencken, C. S. 222, 240. Vgl. Stoett § 148—152.

is ende beteikent. Het Fra. heeft: „ceste beste si desguisee et si

---

[1]) A. w. blz. 202.

contrefaite et espoventable senefle." — Een stijleigenaardigheid van veel Middelnederlandsch proza en niet het minst van de Coninx Summe is de blijkbare voorliefde voor tweeledige uitdrukkingen als: „sin ende wit," „werc ende crachte," „dogen ende baten," „geloven ende houden" enz. enz. De voorbeelden voor zulke verbindingen vond de vertaler in menigte in zijn Fransch origineel: „haer harte ende horen hope" (lor cuer et lor esperance), „vergeten ende laten" (oublient et laissent), „dienen ende dancken" (servir et mercier), waarbij blijkbaar niet zelden het toeval de sierlijke alliteratie bezorgde. Dikwijls zal het zoeken naar de zuiverste vertaling naar zoo'n dubbele, als op twee wijzen het begrip begrenzende uitdrukking hebben doen grijpen [1]), zooals we ook dikwijls de rechtstaal er gebruik van zien maken om haar bedoelingen toch maar scherp te omlijnen; dikwijls zal het behagen in alliteratie zulke synoniemenparen hebben doen neerschrijven, als: „reden ende rekeninge" (136), „met kiesen of mit keuren" (90), „vasten of vieren", „te hoeden ende te houden" (14), „noot ende nut" (470), „te biechten ende te beteren" (62), „byechte ende beteringhe" (64), maar heel vaak schijnt ook gewoonte, sleur, manier en niets anders in het spel te zijn. Wat toch anders te denken van woordkoppelingen als: „comen ende spruten" („descendent") (23), „strijt ende vecht" (27), „raset ende woet" (31), „wassen ende toenemen" (423), „doet snevelen ende ofwerpt" (476), „niet en vermach noch niet en kan" (67), „en doet of en liet" (34), „bladeren of loveren" (144), „die blade of lover" (135), „ledigen ende ydelen" (136), „die toen ende die wise" (175), „die fortune of die aventuer" (228), „sceidet hoer ende deelt hoor" (27), „sijn of wesen", „wassen of spruten" (24), „dichten ende versieren" (148), „werken ende verstaen" (171)? Merkwaardig is, dat de vertaler of de afschrijvers van dezen vorm gebruik maken om hun al neergeschreven woord te verbeteren, geheel zooals wij het nog dikwijls doen in onze dagelijksche omgangstaal. De voorbeelden bij „differencie ende onderscheidt" in de aant. op C. S. 12 gegeven, zijn daar staaltjes van, maar sterker nog zijn de volgende: „mitten smake bet dan mitten gescichten off gesichten" (281*), waar „gescichten" blijkbaar een verschrijving is, „die dach is ende comt" (A H; de andere hss.; „die dach comt") (73) „mit quaetheden gelt of loont" (30 K, de andere hss. alleen „loont"); „die eerste maniere van woeker is of dat sijn" (70), „is ende sijn" (85), „getempert ende gematicht" (564), de in de aant.

---

[1]) Vgl. Kalff, Geschiedenis der Ned. Lett. I, blz. 72.

op 56 behandelde plaats, „put of kerker" (63, vgl. de varianten), „dat zieke oge of dat zepelende oge" (469), „geboren is ende gheboren wort" (K 22, andere hss. „geboren wort"), „mit comenscap of mit copen" (91, vgl. var. en aant.), blz. 283 noot 3, 331 noot 2, „mit recht of van recht" (98) „niet en sijn of en is" (12, var.) „ter lufter side of ter luchterhant" terwijl voorafgaat „ter rechterhant" (40), „als dese goede ghesellen doen of so dat goet gheselscap doet" (126) en ook deze plaats in 21: „is ende beteikent".

22. *recht so die lupaert menichfout is van vlecken of sproeten*, „aussi comme li liparz ha diverses colors, aussi . . ." vgl. vorige aant. Onwillekeurig denkt men aan den panter uit den 1en zang der Divina Comedia:

„una lonza leggiera et presta molto
che di pel maculato era coperta,"

en enkele regels verder:

„di quella fera la gaietta pelle"

des lewen kelen lees „kele".

23. *sonderlinge previlegiën van gode van graciën.* Van graciën hangt af van „previlegiën", de bekende Middelned. constructie, vgl. „des *Coninx* Summe *van Hemelrijc*" (1) „des *princen* soen *van den lande* (519) enz. enz. Overeenkomstige constructies zijn 138 (var. 7) „ten mach nymmermeer *goet* wijf wesen *van gronde*" en 147 „die maken haer *nest* van menschendrec *daer si in rusten.*"

die hi over den sondare hevet, die hi dese . X . ghebode doet breken, „que il a sus tous les pecheeürs pour ce que il lor fait trespasser les . X . commandemens". Vgl. Dirc van Delf (Hs. V 56 fol. 178): „Tien hoornen zijn tiënderhande gheslachten van quaden menschen die quaetheit ende sonden teghen die tien gheboden sellen oprechten."

24. Over de volgorde zie boven blz. 38.

25. *tgheselscap ende oerden*, maatschappelijke orde.

Hem gheliken alle dieghene die mit hoverdiën gheselscap of oerden der menschen te niet maken of breken om selve die overste te wesen boven den anderen. Een motto voor Vondels Lucifer! De dichter zette een oude traditie voort, toen hij Lucifer ten tooneele voerde „ten klaren spiegel van alle ondanckbare staetzuchtigen, die zich

stoutelyck tegens de geheilighde Maghten, en Majesteiten, en wettige Overheden durven verheffen".

26. *hi is ymmer seer ghevreset, dien dryakel venijn wort inden live of medicine verghiffenisse,* „Certes cil est en grant peril a qui touz triacles torne en venim." Vgl. aant. 21.

27. *Hoverdie is coninghinne alre quaetheit.* Een hoofdstuk van den Spiegel der Sonden (I 10391) heeft tot opschrift: „Hoverde heet konynginne ende prinche boven allen anderen sonden om IIII saken."

Si is die grypende lewe diet al verslint. Deze plaats kan ter bevestiging dienen van wat Cramer in zijn uitgave van den Lucifer (blz. XVIII) zegt: Vondel gebruikte hier gewone, bekende zinnebeelden. Wat den draak betreft, vergelijke men C. S. 48: „Nijt, dat is een serpente dat al venijnt dattet siet." Vgl. aant. 25.

Hoverdie is die eerste viant die den ridder gods bestrijt ende die lest aflaet (en degene die 't laatst aflaat). De allegorie is breed uitgewerkt Con. S. 391 vlgg., vooral 418.

29. *Die eerste is bose, die ander boser, die derde alre boeste,* geliefde wending bij de traktaatschrijvers, vgl. C. S. 60 „noch qualiker voort gaan in beteringhen ende alre qualicsten enden"; (het Fransch heeft daar, kernachtiger: „car accide fait que li ons a malvais commencement et plus mal amendement et trop mal definement"); Cancellierboeck (fol. 11v): „Swijghen is driërhande: dat eerste is quaet, dat ander is noch quader, dat derde is alre quaetste."

een stug dorper of een wreet keerle ende een ontrouwe teghen sinen heer „certes cil est bien vilains et desloiaus vers son seignour." Het beeld van den ontrouwen vazal komt nog telkens terug: 31, 32.

30. *toevallende goet* is „titelic goet", het minste (199); „natuerlic goet" is „middelbaer" (207); „goet van graciën" is het waarachtige, groote goed (210). Maar ook in 42 vlgg. worden ze behandeld (het zijn daar „gaven" en daar gaat, evenals hier, de „gave der naturen" vooraf),

ende niet eens te segghen „danc hebt" van onwerden, „et n'en deigne mie dire „grant mercis."

31. *daert syn here selve niet.* Vgl. voor de woordschikking: „daer om hevetse die heilige kerke verboden" (33) „dese en syns niet waer-

dich, datse god hore" (497) „omdatten god gesticht heeft" (503), „dattet die ghene siet" (461) „anxt, datse god laten sonde" (62), „dattet die luden selven niet en merken" (105), en voor het wederkeerend voornaamw. „dat hem een scamet van hoverdiën" (28), „op dat hem een mensche te meer geven mach tot geestelijke werken" (6) „dat hem die paeu verhovaerdichde van sinen staet" (566).

ende weet wel, terwijl hij toch weet. Zie Mnl. Wdb. II 643.

32. *manscap,* voor „maechscap" vindt men ook maescap (Mnl. Wdbk IV 951) en mascap (ib. 952) waardoor de fout van A verklaard wordt.

Hi is ymmer een vernoeyert verrader, „cil est bien renoiez".

so is hi ymmer ghenoech vernoeyert van kersten ghelove, als hi mitten werken bewiset, dat hi gheen kersten en is, ende onkersteliken levet na des duvels rade. Veel hss. hebben „gheen en is", dat de ware lezing was, maar de vertaler heeft geknoeid in 't eerste deel van den zin. Het Fra. heeft: „et tout soit il a son dit crestiens (en al is hij naar zijn zeggen Christen) il le renoie par evre et mostre que non est."

als hi mitten werken bewiset, zooals hij met daden toont, waarin „zooals" op 't voorafgaande zoowel als op 't volgende slaat.

33. *Lollaerden.* Zie boven blz. 193.

Of om dat een meer gheloeft, enz. Zie boven blz. 192.

36. *ende dat alre quaetste is, licht in dootsonden wetende toe ghegaen* [wanttu] licht in dootsonden, wetende, [daer] toe ghegaen [waerste]. Fra. „Ou per aventure, qui pis est, tu le recevoies en pechié mortel, a ton enscient, qui est trop grant despit." Uit de varianten blijkt dat verscheidene afschrijvers het Mnl. niet begrepen hebben; Q. geeft een heel duidelijke lezing.

In 't Fransch volgt hier: „Aprés a ton douz compaignon et a ta bonne garde, ton saint angre que diex t'a donné, qui touz iours est ovec toi et touz iours te garde, quantes hontes tu li as fetes en ce que tu faisoies ton pechié devant lui." Waarom is dit niet vertaald? Was het geloof aan zulke beschermengelen onnederlandsch? In Troelstra's „Toestand der Catechese" vond ik er meer dan eens van gesproken. Er kan ook een leemte in 't Fra. hs. geweest zijn, dat Jan v. Rode gebruikte.

geboden gods ende der kerken (var. „der heiliger kerken". Vgl. over de geboden der kerk de aant. op 7.

37. *die men in latine presumpci heet of vermetelheit.* Beter Q en K. Fra. „La tierce branche d'orgueil si est arrougance que on apele sourcuidance ou presumption".

dat dicke versmaet. De verandering van die in dat (vgl. de noot) schijnt mij bij nader inzien niet noodig, al gaat ook vooraf: „een herte dat meer wanet". Vgl. 165: „dit is dat harde harte, daer Salomon of seit, dat niet missen en mach, hi en moet..,"

dat dicke versmaet te doen is de hoofdzin, met een voor ons vreemde woordschikking.

Die ander sonde... enz. „Li segons est folle emprise de grans despens ou du suen ou de l'autri pour estre loez et pour ce que l'en le tienge au plus large et au plus cortois."

Die derde sonde is in ghecken argueringhe ende sceldinghe, „Li tiers est fole emprise de fol contens. Car si comme dit Salemon: entre orgueillous a tous iors contens et plait". Het Engelsch is duidelijker: „thet is to zigge hwo thet nimth a vals strif anhand and wot wel thet hit is vals and hit volgeth."

38. *beroeminghe* vgl. 140. Het Fransch heeft hier iets bij: „Mes li pechiés se double en ceus qui les vanteours et les losengeeurs quierent et sevent et leur donnent le leur pour eus loer et pour dire de eus ce qu'il n'oiseroient dire et pour crier lour leur oublees."

ende dat alre quaetste is... De vertaling wijkt hier nogal af van 't origineel: „et qui pis est, il se moque et truffle des prudes hommes et de ceus que il voit a bien atorner et c'est mout grans pechiéz et moult perilleus, car par leur malvaises langues il trestornent moult de gent de bien faire."

Over *rebelheit* uitvoeriger C. S. 165 vlgg.

39. *Dese lude hebben des duvels canker.* Het Fransch heeft slechts: „Ci a perilleuse maladie, qui ne puet souffrir que l'en i touche et a qui toutes mecines tournent a venim."

41. *ydel glorie, dat is een ghecke ghenoechte van lovinghen,* „Vaine gloire c'est folle plaisance de vaine loenge."

een dievigghe des duvels, „la larronnesse qui tout et emble a dieu ce qui est suen." In 214 wordt „ydel glorie" genoemd: „der hoverdiën hofwijf".

42. *gave der natueren, gave der avontueren, gave der graciën,* „biens de nature, biens de fortune, biens de grace." Vgl. v. Iterson, Stemmen uit den voortijd, blz. 60.

Die gave der naturen gevet god in drie manieren. De derde soort is er bijgevoegd door den vertaler. „Les biens de nature sunt cil que l'en a par nature ou devers le cors ou devers l'ame".

Nu in beiden[1]) als... De vertaling geeft 't Fransch slecht weer: „clair sens pour bien entendre, soutil engin pour bien trouver, bonne memoire pour bien retenir et les vertus natureus par quoi li hons est naturelment plus que li autres ou larges ou debonnaires ou gracieus ou atrempés ou bien ordenéz".

Aldus wort god vertoornt, „et guerroie souvent dieu de tous ces biens, dont..."

Diet nauwe wil merken, so doetmen mit ydelre gloriën sonde... Vgl. voor deze constructie 215: „want si seer eerlic scijnt te wesen, als si oec inder waerheit is, die die rechte warachtighe scoenheit aen siet"; 222: „aldus doen si recht in der waerheit, die hoer dinc te recht aensien"; 268: „dese clergie is die scoenste die wesen mach, diese wel verstaet"; 247: „die dit te rechte merket, so ist also waer alst pater noster".

43. *so is die mensche in groter gloriën.* Vergelijking met den Franschen tekst maakt het waarschijnlijk dat A H M de oorspronkelijke lezing vertegenwoordigen. De vertaling was evenwel onduidelijk of de tekst bedorven, en de afschrijvers hebben dit verholpen. Het Fra. heeft: „Quant dame fortune a sa roe tornee et a l'omme a levé et assis el haut de sa roe comme molin a vent, et il en la haut monte, iluec ventent tuit li . XII. vent de vaine gloire. Car quant cil qui est si haut montez en prosperités, pense en son coeur..."

44. *Die eerste temptacie is inwendich*... „L'une est au cuer par dedans quant on s'esioist des biens que l'en fait priveement comme d'oureisons ou de privees euvres et cuide li hons miex estre de diex que il n'est".

45. *ende maken den mensche geesteliken van buten voor die luden*, „et par devant la gent font le proudomme".

die ghemaelde grave. Vgl. 512: „een wit gracht, dat scoen is van buten ende binnen ist vol stancs ende verrotheden".

Het is een vuyl onreine ypocrisie, die die werken der onsuverheit doen, een der vele gevallen waarin 't Middelnederlandsch niet aan onze eischen van logica beantwoordt. Vgl. den eersten zin van 87.

46. *so sijn si hovaerdich*.. enz., „c'est a savoir: orgueil, avarice et malice et les tres malvaises fruis a quoi l'en connoist apertement que li arbres ne fu onques bons et que tout fu faintise et ipocrisie quant que il avoient devant moustré".

47. *ghecke anxt of ghecke scaemte*, „folle paour et folle vergoigne".

---

[1]) Q. In ziele ende live te samen, als in allen natuerlicheden, in zedicheden...

dat een mensche laet goet te doen van scaemten, want die werlike lude segghen souden, hi beghonne te lollen, hi waer een pylaern byter of een lollecater, „que on ne soit tenus a ipocrites ou a papelart et doutent plus le monde que dieu." Cancellierboeck (Haagsch hs. fol. 66[b]) „omdat men u bespotten sal ende segghen: hij is reynaert een munnic ghemaect, sulken sal uch oec segghen: macter mouwe (var. Dese maect den papelaert) of dits een lollaert of dit is eyn ypocrijt — dat verdraghe verduldichlike ende aldus saltu oec een deel dijnre schout ghelden."

Dese sonde deelt hoor in drie principale tacken: inder herten (als inden ghedachten), dan inden monde (als inden woerden), dan alt lijf al doer (als in allen werken).

Een middeleeuwsch werk over de doodzonden moest nu eenmaal een systeem van indeeling hebben, maar de schrijver van 't onze schijnt er behagen in gevonden te hebben om een bloemlezing te leveren van de talrijke indeelingen die in omloop waren. Duidelijk blijkt dit bij het hoofdstuk „Oncuuscheit". De hier gevolgde indeeling „inder herten, inden monde, inden woerden" komt bij 6 der 7 hoofdzonden voor in het „Confessionale primo per questiunculas, secundo de modo confidendi" (Campb. 488—492). Superbia, avaritia, luxuria et ira worden er in drieën behandeld „corde, ore et opere"; minder scherp is deze indeeling bij gula en invidia. (Meegedeeld door Troelstra, a. w. blz. 85).

48. *nijt, dat is een serpente.* Vgl. aant. bij 27.

Nijt is des duvels dochter. In den Sp. der S. (13541) heet Nijd de dochter van Hoverde.

ende des doots moeder, want overmits nijt des duvels so quam die doot eerst in der werlt, zinspeling op de paradijsgeschiedenis.

is oec des duvels ule of vledermuus, Eng.: „the envious ne may ysy thet guod of othren nanmore thanne the oule other the calouwe mous."

49. *Want een nydich mensche* enz. „Li cuers de l'envieus est si envenimez et si destornez, que il ne puet autrui bien veoir que il ne li em poise dedens le cuer et iuge malvaisement en ce que il voit, et ce que il ot prent touz iours en malvais sens, et de tout en fait son dommage. Tant a el cuer de l'envieus de pensees malvaises et de faus iugemens, que nul ne les pourroit nombrer."

Hi geliket der spinnen. Dezelfde vergelijking o. a. bij Maerlant (Kerken Clage 12), bij Brugman (Moll I 270), bij Vondel (Opdracht van de Leeuwendalers).

„hetsi in den live... of inden avontuerliken goede... of inden gheesteliken goede... de drie „goeden" of „gaven" van 42.

dat hi vroliken niement toe ghelaten en can. Fra.: „ne faire bele chiere ne beau semblant."

50. *sulc wijn als int vat is, moet immer uten bongate pruusten.* „il convient que tiex vins saille par le doissil comme il a el tonnel."

daer Davidt of seit inden souter... de aangehaalde woorden van David zijn niet goed vertaald. Fra.: „que la bouche de l'envieus est plaine de maleïchon et d'amertume et de traïson. De maleïchon car des biens d'autrui il mesdie...[1]); d'amertume car les maus dautrui il engriege et alieve a son poueir; de traïson car quanque il voit et ot il pervertist a son poueir et torne a mal et en iuge faussement. — Aprés li envieus a .III. manieres de venim en euvre. — De drie manieren van venijnden woorden in 't Middelned. zijn uitingen van leedvermaak, laster en verdachtmaking en verschillen dus van 't Fransch; bovendien is 't laatste alleen zakelijk en heeft de vertaler levendig en juist de gedachten van den nijdigaard weergegeven.

52. *Daer om is hi van der naturen dat die basiliscus is,* „Donc il est de la nature au basilisque entour qui nule verdure ne puet durer... Eng. „thanne is he of the kende of the baselycoc vor no grenhede ne may yleste bevore hym, ne in gerse, ne ine busse, ne ine trauwe".

Ende die duechden hebben drie staden nader evangeliën, „Donc selonc l'evangile li biens a .III. estas. Car il est primes ausi comme en herbe, puis en espi et puis est plains de fruits et toz meurs."

inden grase, „blé en herbe", vgl. de aant. op 73.

53. *Die ander nemen toe* enz. 't Fransch is weer veel korter: „Li autre sunt parfait et en grant estat et font moult de biens et a dieu et au siecle; por lour bons los abattre et leur biens abaissier dreche il ses engins; car con plus est li biens grans et plus grant duel en a."

dat hi hem horen goeden name mede doden mochte, staat misschien voor „dat hi... d a e r mede doden mochte", als men in aanmerking neemt wat Verdam zegt in Mnl. Wdbk II 22. Anders is 't een schrijffout en moet men d a e r voor d a t lezen, wat dan ook in de varianten voorkomt.

54. *Wie in den heylighen gheest sondicht, die en salt nymmermeer ver-*

---

[1]) Het Fransch heeft hier een kleine leemte; in 't Eng. vind ik: the guodes of othren he misaith and hise lesseth alsemoche ase he may. of byterhede.

gheven worden. Die woorden voert ook de duivel aan tegenover Maria, als zij Theophilus uit zijn macht wil verlossen. (Verdam, Theoph. blz. 164.)

Mer dat selmen verstaen. Lees met andere hss.: „mer dat selmen gehelike verstaen, want." (Doch dat moet men goed verstaan, daar er geen zonde is zoo groot, of God vergeeft ze hun die op hem vertrouwen en er berouw van hebben; maar...) Vgl. Eng. „And me ssel ine thet hollyche (= gehelike) onderstonde. Vor ther ne is no zenne zuo grat, thet god ne voryefth ine this wordle, yef man him vorthinght and byt merci vor the zenne."

55. Zonden tegen den Heiligen Geest. Vgl. boven blz. 100. Bij Dirc van Delf heet Cap. XXVII van het Winterstuk: „Van den seven sonden inden heilighen gheest." Van het zestal wordt nog gewaagd bij Troelstra a. w. blz. 7 en blz. 92 (ook in den noot).

In De Vrije Vries XVII [1]) is een stuk over de zonden tegen den H. Geest ingelascht bij het 3e gebod (blz. 269) waar deze redeneering voorkomt (vgl. C. S. 54):

> „Si en werden nummermeer vergeven; dat saltu also verstane, dat die sunde inden heiligen geest geen ontsculdigen en heeft daerom dat si solde werden vergeven: want die sunde tegen den vader ontsculdicht onse crancheit tegen syn aelmachticheit ende die sunde tegen des [2]) soens wijsheit onsculdyget onze onwetenheit, mer die sunde tegen die goetheit des heiligen geestes die en hevet geen ontsculdigen. Daerom soe menet cristus onse heer, hoe wal dat dese sunden oec vergeven werden, dat nochtans niet en geschiet als ander sunden vergeven werden, dat is in genen ontsculdigen, hier noch daer."

De indeeling *zonden tegen den vader, tegen den Zoon en tegen den H. Geest* wordt ook vermeld blz. 92 noot 1.

Dese doen die ontfermherticheit van hem vlyen ende rechtverdicheit sal hem te sware worden. Zinspeling op het bekende pleidooi in den hemel, waarvan een mooie schets voorkomt in het Oudnederlandsch Leesboek van Van den Bosch, (I, blz. 38) naar aanleiding van De Eerste Bliscap van Maria.

aldus doen veel luden sonde in hopen. Vgl. Hendrik Mande, aangehaald bij Moll, J. Brugman I 271, „die sondighet op hope."

Die eerste is vermetelheit, „presumption qui fait trop eslargier les gens et pou priser la misericorde nostre seignor et la iustice et par ce pechent mout de gent en esperance. — Deze vermetelheit is weer iets anders dan die van C. S. 37. — In De Vrije Fries is het „als een mensche hem te seer verlaet op die barmharticheit godes, dat

---

[1]) Vgl. Tijdschrift XXII blz. 61.

[2]) Zoo te lezen voor den.

hi daerop sundicht... dat hi denct... Du heves veel goets gedaen. god salt di noch al vergeven, hoe veel du sundiges."

Die ander is mistroest of wanhope, „desesperance qui tout a dieu la misericorde."

dese sonde neemt gode sijn ontfermherticheit als vermetelheit hem sijn rechtverdicheit neemt. Wie zich aan deze zonde schuldig maakt stelt zich God voor als niet barmhartig, vergeet dat God barmhartig is.

Die derde is verhertheit van herten, „obstination c'est durté de cuer".

56. *Die vierde is versmadenisse van penitenciën*, „Li quars est despit de penitence; c'est quant homme propose en son cuer que il ne se repentira pas de son pechié."

Die vijfte is oerloghen of te wederstaen die gracie gods of die genade des heilighen geestes in hem selven of in ander luden. Van deze plaats teekende ik den Fra. tekst niet aan; het Eng. heeft: „The vifte is to werri (*to war*) the grace of the holy gost ine othren." Waarschijnlijk moet het mnl. dus gelezen worden: „te wederstaen die genade des heilighen geestes in ander luden" en heeft de vertaler of afschrijver driemaal verbeterd met „of", vgl. aant. 24. Een zelfstandige lezing heeft Q, waar het genoemd wordt „nidicheit vander graciën sijns evenkerstens" = invidentia fraternae gratiae (boven blz. 100).

Die seste is teghen die waerheit te oerlogen. Eng.: „the zixte is to werri zothnesse be his wytende and specialliche the zothnesse of the cristine beleave." Geilhoven noemt dit: „impugnatio veritatis" (boven blz. 200.)

57. *Mer du suls weten, dat daer één manyere van toerne is, dat gheen sonde en is.* Vgl. Hs. X 114 Kon. Bibl, fol. 21 r: „Mar het is gramscap die guet is, als dat een toornich is op sinen vrient als hij misdoet."

een felheit van herten, „felonie de cuer."

Een andere indeeling van Toorn geeft het Cansellierboeck zie blz. 154), een soortgelijke als die van de C. S. wordt aangehaald boven blz. 152.

In den Miroir du Monde (ed. Chavannes) worden de „oorlogen" genoemd: la premiere meslee „par dedans", la 2de guerre „desus li, a Dieu", la 3e guerre „desous li, a sa femme et a sa maisnie neis as bestes mues," la 4e guerre „a ses voisins, par dehors".

een vier dat sijns selfs huus verbarnt, daert in gemaect is, vgl. het beeld in den Sp. d. S. 13628 vlgg.:

> „dat (nijt) haren dragher pijnt
> als die worm, die int hout groyet
> die van etene niet vermoyet
> den boom, daer hi in was geboren."

58. *ende breect scalen, cannen ende potten*, „et brise pos et henas aussi comme se il fust hors de son sens, et si est il."

59. *Hier wassen veel quader tacken uut*... „.VII. rainselez. Car quant ire monte entre .II. hommes, il en naist primes contens et puis rancune qui demeure es cuers des gens, aprés haine, aprés vient souvent meslee, aprés desirier de vengier, aprés aucune fois homicide, aprés souvent guerre mortel entre les amis"

Ende daer om so is hi dit voor gode sculdich te beteren... die daer een oersake ende een beghin of hebben gheweest. Herhaaldelijk verschillen antecedent en relativum in getal, vgl.: „dat een mensce also swaermoedich is... die som sijn wel wacker ghenoech" (61), „die den visch vanghet die naden ase so ghierlic grijpen" (116), „menighen mensce diese voer loghenaar houden" (137).

ende daerom staet seer in die waghescale mit hem van haerre salicheit, „et pour cest (l. ce est) en grant balance de lor salu."

60. Over de traagheid, accidia, acedia („accide, cest a dire peresce et anui de bien faire"), heeft Wijbrandts gehandeld in Moll en De Hoop Scheffers's Studiën en Bijdragen II, 61. Dirc van Delf omschrijft ze als „een verdrietelijke moet van latticheit ende gheen betrouwen te hebben enige doecht te bestaen." Eigenaardig is de onderscheiding in „een quaet beginsel," „quaden voertganc" en „een quaet einde", een wijze van behandeling die eenige afwisseling brengt in de gedurige verdeelingen en onderverdeelingen. Daarenboven wordt er van 63—69 een reeks ondeugden beschreven die in geregelde ontwikkeling op elkaar volgen en den mensch dieper en dieper doen zinken tot hij eindelijk geheel mistroostig zich ten volle in de macht geeft van den duivel en deze hem „den rechten dootsteec" geeft.

61. *so werpt hi hem een beenkijn in die mont op te bijten*, „quant li diables trueve l'omme oiseus, il le met en euvre et li fait primes penser mal et puis desirier vilanies, ribauderies, lecheries, sont ans perdre et moult de biens que il pourroit faire, dont il pourroit gangnier paradis."

dan één zweeten of slapen, Fra.: „une suour ou un dormir."

63. *vertreckenisse* kan moeilijk de vertaling zijn van 't Fransche desloiautés (Eng. ontreuthe). Er worden dan ook twee zaken onderscheiden: de trage mensch „vertrect" (vertreckenisse, uitstel) en „volget des duvels raet" (desloiautés, ontrouwe). Het uitstel is een gevolg van de ontrouw en de vertaler zal zich niet hebben vergist, maar „vertreckenisse" hier beter hebben gevonden.

Du coemste noch wel alden dach daer toe te doen, contaminatie uit „daer toe" en „dat te doen", iets dergelijks als het bij Stoett (Synt. 51) besproken verschijnsel, waarvan hier ook voorbeelden voorkomen: „tot eenre sonden te doen" (233), „in sconen saghen ... te segghen" (138), „dier hi geen machte en heeft te betalen" (294*).

64. *int boec sijnre conscienciën*, „el livre de sa confession". Vgl. Cancellierboeck (Hs. Kon. Bibl.) fol. 20: „Wie mach hij dan heyten int boeck der consciencie een guet scholier, dene die des yaers cume eynwerf geyt ter biechten?" en fol. 23: „sulke grote meysters die nu luttel mict ende cleyne sorghe heeft in dat boeck der consciencie te studeren"; „Alsoe is die mensche boven allen sotten sot, diet boec der conscienciën verroeckeloest, ende ander dinc meer studeert ende verciert of hantiert, want die cancellier van hemelrijc Jhesus Cristus in anders gheen dinc prueven en sal den mensche, dan int boec der conscienciën". Ruusbroeck in 't Boek van de zeven Sloten (v. Vl. Ned. Proz. 35*) „ende hijromme keert in u selven ende opent dat buech uwer conscienciën"). Vgl. Con. S. 397 „dat scrift sijnre conscienciën".

65. *weecheit of tederheit*, in 63 heette dit „weecheit of crancheit" en in den 3den regel van 65 „loyheden of tederheden". Het Fransch heeft „peresce", 't Eng. „slacnesse". Wij zouden hier zeggen: gebrek aan energie.

van oneersamheit of van onmaten, dat men in clergie indiscreti heet; „onmate" zal er hebben moeten staan (vgl. aant. 21), misschien staat „oneersamheit" voor „onversonnenheit" (hs. B.).

66. *dat seste punt*, „ontblivinge", heet in 't Fransch: „defaillance, c'est quant li malvais serians est recheans, si comme iai dit et il defaut anchois que il vienge a la (l. sa) fin ou a son terme et l' en seut dire que qui sert et ne parsert son loier pert."

67. Men speelde met twee of drie dobbelsteenen (Sp. d. S. „die genoechte groet die dobbelaers sien en hebben int springhen van tween of van drien terlinghen"); hier speelt de duivel er met den tragen mensch met drie (begin, voertgaen, eynde) en gooit 18 oogen.

68. *Dat vierde is droefnisse* enz. „Li quars est tristece ou il est chaois par ces autres vices et tant le surmonte ceste tristece que quant que on li fait et dit et quanque il voit li anuie, et ainsi chiét en langeur et en ennui de vivre".

so valt hi dan in eenre qualen, „icele langueur ou il est chaois et li anime de sa vie si que il meisme souhaidé et desire la fin et sa mort."

mistroest, „desperacio futuri seculi"; „wanhope des toekomenden levens", zegt Dirc van Delff, „ghescyet meer den oncuuschen dan den suveren, want si een eyghen plaghe is deser sonde."

69. *ghiericheit, dat een wortel is van allen quade. Ghiericheit of vrecheit is een ongheordende liefte of minne op tijtlic goet.* Zinnen, die herinneren aan den proloog op den Miroir du Monde: „l'une amour est charité, qui est rachine de touz biens, l'autre convoitise, qui est rachine de touz maus." (Inl. blz. 25). „La male rachine est amour laide et desordenee."

ongheordende liefte of minne op tytlic goet, „amour desordenee d'avoir". Zoo zegt ook de Spiegel der Sonden (I 2207): „Dats al vracheit, die an tghelt, ongeordineerde minne stelt". Volgens Augustinus is „doghet" „gheordeneerde minne" en dus „is ongheordineerde minne (d. w. z. „minne ter doghet" die te klein en „minne ter zonden" die te groot is) „misdaet" (Sp. der S. I 10348). Het Cancellierboeck zegt, Ambrosius aanhalende: „Die sijn minne niet en heeft gheordineert, alle [1]) sulke liede doen die gode niet en minnen tierst ende boven maar techterst ende minst, ende die haren lichame minnen niet techters maer tierst ende meest; dese mesdoen harde swaerlijc ieghen dat ierste ghebod". Vgl. ook de uitdrukking „quade minne" in C. S. 411.

Op blz. 37 van de Inleiding is aangetoond, dat het hoofdstuk over „luxurie" een samenvatting van drie tractaten is. Hetzelfde kunnen we zeggen van het hoofdstuk „vrecheit", blijkens 69. Eerst staat er: „Dese ongheordineerthede toent haer generaliken in drye manieren: in nerstelic goet te werven: in nauwe of vaste goet te houden en in scaerselic goet te verteren", een indeeling die zoo niet afkomstig van dan toch verwant is aan die van het tractaat van hs. X 114 der Kon. Bibl. [2]) fol. 23v: „Vracheit is die vijfte hoeftsonde. Dese sonde staet in tween, als een goet qualic te vercrigen off een guet, dat well off qualic vercregen is, qualic te

[1]) D. i. alse Zie Mnl. Wdbk. op al, voegw.

[2]) Inl. blz. 151.

houden. Van den eersten is gesproken inden sesten gebode, van den anderen spreect sinte Gregorius..." In de Coninx Summe wordt deze indeeling onmiddellijk in den steek gelaten voor een andere in tien „tacken", die maar voor de helft overeenkomen met de negen van 't Cancellierboeck [1]).

70. De „jonger" uit het tractaat in De Vrije Fries zegt: „Ik wiste al te geerne wat dattu woeker hetes," waarop de „meister" antwoordt: „Die woekeners en horen der heiliger kerken niet toe." Aldaar blz. 320: „Het is een ghemene reghel des rechtes: so wat men eijschet of ontfact of begheert om des gheleenden gheldes wille totter hoeft summen, dat is woeker." „Die eerste quaetheit" van de woekeraars is volgens den Spiegel der Sonden (ed. Verdam, I 3981) „dat si den lieden vercopen die tijd", die gemeengoed van alle menschen behoorde te zijn.

Die ander maniere. Ook de nakomelingen der woekeraars zijn verdoemd, als zij het onrechtmatig verkregen goed niet teruggeven: zie de exempelen bij De Vooys blz. 296.

aen ghelde of aen waeren, „ou en deniers ou en chevaux ou en blé ou en vin ou en fruis de terres, que il prennent en gage mort sans conter les fruis en paiement".

hoefscheit of ghiften, „mais il i a uns autres presteours courtois qui prestent sans marchié faisant et toutes voies en atendant les bontés ou en deniers ou en chevaux ou en coupes d'or et d'argent ou robes ou tonneax de vin ou porceaux cras, services, corvees de chevax ou de charretes ou prouvendes ou benefices a leur filz ou en autres choses." In 't Eng. staat hetzelfde. Was deze vorm van woeker hier minder bekend, dat de vertaler er zoo kort over is?

71. *die lombaerde of die iode,* „les iuis et les caoursins", Eng.: „iewes and the caorsins."

tlant verderven, „et il en prennent les loiers et les grans dons et a la fois les renchons qui sunt du chastel as poures hommes."

die grote heren; zoo vertelt de Clerk uten lagen landen „van eenen jode, die wel gesien was by desen grave", nl. Willem IV (v. Vloten Proz. blz. 61).

72. *Die vijfte maniere* schijnt weer vrij bewerkt te zijn door den vertaler. Het Fransch heeft: „Quant on vent la chose quele que ele

---

[1]) Inl. blz. 154.

soit plus que ele ne vaut pour le terme. Et qui pis est: li termoierres desloiaus, quant il voit les gens plus a meschief, lour vendra il plus chier, . II . tans ou . III . que la chose ne monte. Et tiex gens font mout de maux" (73).

De *sadel van een som gelds* is mij niet duidelijk. Leverde men een paard met een bedrag in contanten samen tegen een (veel te hooge) som op termijn, zoodat lui die om geld verlegen zaten zoo'n koop aangingen, niet omdat ze een paard noodig hadden, maar om aan „reed geld" te komen? Het komt me voor dat D. 't ook niet begrepen heeft, van een zadel in letterlijke beteekenis kan hier toch geen sprake zijn?

73. De woekeraars beletten dus den ridders hun ridderplichten te vervullen.

voorcopen. „Li autre pechent en achter (l. acheter) les choses comme blé et vin ou autre chose mains la moitié que ele ne vaut pour les deniers que il paient avant et puis le vendent . II . tans ou . III . plus chier".

Ter opheldering nog een plaats uit De Vrije Fries XVII blz. 295 noot 1: „Ist oec also datmen toecomende dinghen vercopen wil, dat recht of onrechteliken gescien mach. Als dat den mensche den anderen gheeft tien schellinc, dat hi hem te somer gheve X maten wijns of olijs of koerns."

Hetzelfde wat wij dus „opkoopen" noemen, zooals dat b. v. met vruchten in 't voorjaar nog gebeurt. Maar ook ons speculeeren heette „voercoep" blijkens een plaats uit Gentsch hs. G 11127, mij door De Vooys meegedeeld: „Eist dat sake dat een ter maert gaet ende hij wat coept ende hijt binnen der selver tijt binnen der selver maert weder vercoept, dierder dan hijt ghecocht heeft, dat hij . XII . groete cochte ende vercrijchter . XIII . af, dit es gheheeten voercoep". „Het is verboden; diet doet, hij doet dootsonde". In 't Cancellierboeck wordt „voercoep doen" verboden bij het 6de gebod, zonder nadere uitlegging.

Ander lude copent goet, „Li autres achetent les choses quant eles sunt plus viles a grant marchié, en aoust le blé, en vendenges le vin ou autre marcheandise por vendre plus chier el tens que eles sont plus chieres et desirent le chier tens pour plus chierement vendre."

dat coern alst eerst uut scyedt, „le blé en herbe". Vgl. 52.

74. *Die seste manyere* — obligatiehouders in handelsondernemingen, „Ceus qui baillent as marchans leur deniers par si que il soient

compaignon au gaing et non pas a la perte." Vgl. Sp. der S. ed. Verdam I 4223:

> „Die derde smueder-woeker mach sijn
> Als yemand leent zijn gheldekijn
> Ten derden dele ofte ter helt,
> Up sulke condicie gestelt
> Dat hi ne deele in gheen verlies..."

yseren beesten. Fra. „Ou qui baillent leur bestes a moiteeries par si que eles soient de fer, c'est a dire que se eles muerent li moiteiers i metra autres en lieu ausi vaillans et ausi bonnes; ce sunt marchiez sanz paour" (zonder risico). Vgl. het Cancellierboeck bij het 6de gebod: „oft die gheven quic oft midinghen te houdene bi vorwae[r]den dat niet sterven en sal." Vgl. Mnl. Wdb. op iserijn.

75. *Die ander dieven*... enz. Over munters en wisselaars wordt in den Franschen tekst niet gesproken: „Li larrons (l. larron) couvert sunt cil qui emblent en repostailles et couvertement granz choses ou petites par leur barons ou par traïson ou par leur soutinité (l. soutilité)."

76. Aardig is de uitdrukking „tam dieve" voor „larrons privez". Jan van Rode was in een ironische bui, toen hij dit stukje vertaalde: deze dieven zijn zoo mak, ze eten uit je hand! Hij rekent er baljuwen, rentmeesters en meer zulk „lief gezelscap toe" en spottend spreekt hij over hun vergeetachtigheid in het boeken — neen, de stumperds kunnen soms niet schrijven! Het Fransch is hier kort en droog: „Baillif, prevoz et bedeaux et serians, qui emblent les amendes et restraignent les rentes lor seignours et content plus en mises et en despens et mains en recetes et en rentes."

77. *dies gheen noot van armoeden en hebben* = die het niet uit armoede noodig hebben. Vrouwen mogen wel geven „van dien guede dat in hoerre scheffenisse bevolen is of vanden guede dat van gueder ende ghepruefder ghewoenten pleecht te hoeren totter schaffenisse der wive als van brode ende wijn ende in der ghelijc des men daghelics ghebruyct inden huse ende sunderlinghen als die man is alte seer haert in den werken der barmhertscheit, want dan mach dat wijf sunderlinghen almoessen gheven van dien dinghen hoerre scheffenisse uut guedertierenheit om salicheit hoers mans, alsoe nochtan dat die aelmissen sij in der mate op dat si den manne niet en brenghe in groten schade of armoede". (Hs. K 35 der Kon. Bibl. fol. 135^{v}) Ook Dirc van Delf zegt, dat een vrouw buiten haar man om niets mag weggeven, „of is dat wijf neerachtigh of ghevet si van horen morghen gaven".

78. *gestolen water sijn die soetste.* Het spreekw. komt noch in den Fra. noch in den Eng. tekst voor, maar wat bet. „gestolen water"?

haer melc heymelic haer koeijen melken, „koeijen" dat. of een komma achter „melc" lezen? In den Sp. der S. is sprake van „enighe" die „vremden coen haer melc meest hebben gestolen", maar daar wordt tooverij bedoeld.

alle die ghene die wat vijnden enz. Vgl. het zevende gebod.

79. *Die vierde dief,... dat sijn.* Vgl. aant. bij 59.

dief mit ghesellee, „larrons compaignons cil qui partent au larrecin ou par compaignie ou par don ou par achat."

datse daer niet over en rechten, zoodat ze er geen recht over spreken; zonder er iets aan te doen. Het Fra. eenigszins anders: „et ne veulent ou n'osent iustice faire".

80. In den Fra. (en in den Eng.) tekst worden zes soorten van roovers onderscheiden en worden de „ruiters" niet genoemd. Punt 3 en 4 wijken af, zie beneden.

lose testamentoers, „malvais executeurs des testamens."

Dat derde sijn dese tyrannighe heren, „li segons est es malvais seignours, soient chretiens ou autres, qui escorchent leur povres hommes, que il deüssent garder et soutenir, par tailles par corvees... En cest grant pechié sunt li grant prince ou li baron qui par leur force tolent le (l. les) citez les chasteaux les terres les baronnies, et li autre honme riche qui a leur povres voisin (l. voisins) tolent a force terres vignes et autres choses et prennent a destre et a senestre que riens ne li puet eschaper."

81. Het Fra. heeft iets heel anders: „Li tiers est robeeurs es malvais hostex qui desrobent les pelerins et les marcheans et les autres trespassans", waarmee 't Eng. overeenkomt.

82. Fra. beknopter: „Li quars est en ceux qui ne veulent paier ce que il doivent et qui retiennent a tort le loier leur seriant ou a ceus qui font leur besoignes."

83. Fra.: „Li quinz est en ces grans prelas qui escorchent et raeimbent lour sougiez par trop grant procuracions ou par autres exactions que il font en trop de manieres; ce sunt li leu qui meniuent les brebis."

want so als dieven teghen horen heer sijn", lees: „... so alse (= als se) dieven...", een lezing die door de varianten aan de hand

gedaan wordt, PG: also alle dieve sijn teghen. Q: ghelijc dat si dieve siin ieghen. K: also als sy dieve sijn teghen. B: soe alse dieve sijn. D: want gheliken als dese dieve syn en stelen horen here, also.

84. *In deser scolen*, zie 69.

Die eerste sijn valsche pleyters, die valsche pleyten maken. Fra.: „li faus plaintif qui font les fausses peticions et quierent les faus iuges et les lointains (?) les faus tesmoins, les faus advocas, les fausses lettres pour autrui grever et travailler les gens a tort, ou par crestienté ou par cort laie" (aan een geestelijk of aan een wereldlijk gerechtshof), „valsche aanklagers".

daer si hoer loesheit best mede menen te bedringen. Men kan een persoon bedringen, *in 't nauw brengen, kwellen*; hier zal de lezing van PQ, bedriven, de juiste zijn.

valsche lopers., „li faus fuitif qui fuient et nient ce que il doivent et quierent barat et barres et erlaecons (l. relacions?) pour tolir a autrui le leur". Eng. „valse yvlemde", d. i. zooals de Eng. uitgever verklaart: „pretended exiles". De mnl. vertaler maakt er boden van die de menschen oplichten.

85. *Dat derde.* Ontbr. in 't Fra. vgl. aant. 86. De valsche pleiters, valsche advocaten, valsche oerstekers enz. wijzen op een pleitwoede met daaraan verbonden knoeierijen, zooals later in Les Plaideurs wordt geteekend.

86. *Dat seste sijn valsche notarie* (sic), „li faus notaire qui font les fausses letres et faussent les seaux et font les malvais libelles et trop d'autres desloiautés."

Dat sevende sijn die valsche rechters. Fra. en Eng. uitvoeriger: „The othre byeth the valse demeres (*rechters*), thet ham zelve hongeth (*overhellen*) more of one half thanne of anothre be yefthes other be behotinges other be byddinges other vor love other vor wrethe other vor drede and onbyndeth the playntes mid wrong. and doth maki the greate costes and nimeth the greate yefthes otherhuyl of the on, otherhuil of the othren, otherhuyl of on and of othre and zelleth („*sell*") hare domes other ham leteth yworthe (*of laten ze tot niets leiden*) and doth to the poure men greate harmes thet hi ne moge amendi".

Nu volgt in 't Fra. toch nog een zevende rubriek „li malvais conseillier, qui donnent les malvais conseus as gens et font perdre les quereles por les services que il en ont" waaraan de 3e van het

Mnl. niet geheel beantwoordt; Eng.: „the othre byeth the kueade bezide-zitteres thet yeveth the kueade redes to the demeres and maketh lyese the playntes vor the services thet hy habbeth."

87. Heel begrijpelijk is het dat we de „sacrilegi" in tractaten over de tien geboden behandeld vinden en wel bij het vierde gebod: ge zult uw vader en uw moeder eeren, waarbij een clerc niet nalaat te verklaren dat hier vooral ook de geestelijke vader en moeder, en met de laatste de Heilige Kerk, bedoeld worden. Aan een afschrift van De Vooys (Hs. Brussel II 2047, Cancellierboeck) ontleen ik het volgende over „sacrilegie":

„Jeghen dit ghebod misdoen oec die ghene die harre gheestelike moeder, dats die heyleghe kerke onwerde doen, die kerken vriheyt quetsen oft minderen oft in die kerke doen sonde wetenlike, oft roef oft diefte, dat is sacrilegie, oft idel woerde oft vriage oft verranisse oft achtersprake daer in spreken oft comenscape daer in doen, want die kerke nerghens elder toe en es dan een beehuys, oft die beletten goedts dienst oft met repene oft met wachtene oft met enegherande stucken, oft die haer diende[n] ende haer offerande niet en ghaven oft die te hare kerken niet en ghaen te messen te minsten des sondaeghs ende in sunderlinghe feesten, oft die in onruekelycheyden oft in stijfheyden hem heft laten te banne doen oft ghesproken gheten ghedronken ghewandelt heeft weteleec ieghen verbannen lieden, oft die die ghebode der heylegher kerken niet en heeft ghemint, maer wetelike ghebroken oft die dat ornament der kerken ende dat ten outare behoert ontamelike ende onruekeleec heft ghehandelt."

Die vijfte tacke... is sacrilegie, datmen... of die... Vgl. voor den bouw van den zin aant. 45.

als die tovers, „comme font li herege et li sorcier et li malvais prestre por gangnier." De varr. hebben dus de goede lezing.

wassen kynderen kerstenen en *molsvoete* alleen in 't mnl. Mij niet duidelijk.

88. *malicie doet*, blijkbaar verkeerd vertaald, Fra.: „quant on fait meslee en moustier si que sanc i a espandu ou quant on i fet pechié de luxure."

In 't Fransch staat hier nog: „Aprés quant on emporte ou emble par malvaise raison hors del saint leu chose benoiete ou non benoite, quele que el soit".

89. *die die ghebode of die heilighe daghe niet en houden*, „qui brisent les dimanches et les festes gardables". Q.: „de gheboden vanden heilighen daghen", BK „die geboden heilige dage, P. „die ghebode der heiligher kerken", D. alleen „die heilich daghe". BK hebben waarschijnlijk de oorspr. lezing.

90. Over *simonie* vgl. Inl. blz. 157.

ghewide oerdenen copen, vgl. aant. op 19.

prediken om ghelt. Hoewel het hier wel even goed als in Frankrijk zal zijn voorgekomen dat rondreizende predikers niet even onbaatzuchtig waren als Geert Groote of Johannes Brugmans, mag men toch niet uit 't oog verliezen dat plaatsen uit de Coninx Summe die niet door den vertaler zijn ingelascht, slechts in zooverre eenige bewijskracht voor Nederlandsche toestanden hebben, dat men verandering of weglating door den vertaler of een of enkele afschrijvers zou mogen veronderstellen, als ze in 't geheel niet op toestanden in hun omgeving betrekking hadden. — In 't Cancellierboeck (maar dat is ook in Parijs geschreven!) staat bij 't tweede gebod: „oft te predeken oft te singhene oft te lesene meer om roem oft om gheniet dan om gode."

91. *om gods willen.* Duidelijk blijkt hier de zich ontwikkelende nu nog bekende beteekenis „gratis".

Het Fransch heeft hier nog een geval tusschen: „Li quins est li pechié de ceus qui par marchié faissant laissent leur benefices et eschangent."

mit comenscap of mit copen in religiën komen, „Li sisieme pechié est de ceus qui par marchié faisant entrent en religion et de ceus qui en tel maniere les rechoient (l. rechoivent)." De bedoeling is dat men aan een klooster betaalt om er in opgenomen te worden, zooals duidelijk wordt door wat er volgt in 92. Voor „mit comenscap of mit copen" zal men „mit copen" moeten lezen, vgl. de varianten en de aant. op 21.

Ende in noch veel andere dinghen is symonie gheleghen... Fra.: „Mout i a des autres pechiez et de divers cas en symonie, mais il apartienent plus as clers que as lais et cist livres est plus fais por les lais que pour les clers qui ont les livres" (Eng.: „thet habbeth the bokes"; Jan van Rode voegt er aan toe: „Leefdense anders te recht na horen boeken!").

92. In den Spiegel der Sonden wordt de simonie behandeld alleen voor zooverre leeken er zich aan schuldig maken (Cap. LV vlgg., vgl. Verdams Inl. blz. L).

93. *Eerbaerre luden diensten* klinkt zonderling en is dan ook een fout van den vertaler, die deshonneste voor des honneste aanzag. Fra.: „Ou de service deshonneste. J'appele don deshon-

neste quant li services est fait pour deshonneste cause ou principaument pour chose espirituel."

De Spiegel der Sonden wijdt drie hoofdstukken (LI, LII, LIII) aan een waarschuwing tegen „gifte ontfanghen" dat „grote vrese" is.

94. *toverers ende wighelaers.* Vgl. aant. 4. Fra.: „A cest pechié apartient li pechiez de ceus qui pour deniers font apeler les deables et font les enchantemens et font garder en l'espee et en l'ongle pour ataindre les larrechins ou pour autres choses. Et de ceus aussi qui font ou pourchacent par baras ou par sorceries ou par malefice, que ce il soit, que persones qui sunt en mariage s'entreheent ou ne puent avoir compaignie l'un a l'autre par mariage, ou que persones qui ne sunt mie en mariage s'entraiment folement et par pechié [1])."

inden naghel „en l'ongle" wordt in 't Eng. vertaald „ine the nagle of the thoume", waaruit blijkt dat hier hetzelfde bedoeld wordt als in Hs. Gent 11127 [2]): „in den naghel vanden vingher".

si segenen enen kase datten een dief niet gheëten en can die (lees dien, nl. die en) *gestolen hevet, daer si na lesen* (met tooverformules naar zoeken, nl. naar den dief), ontbr. in 't Fra.

Dat het gaan naar toovenaars en waarzeggers ook in de Middeleeuwen soms niet meer dan een onschuldig vermaak was zooals op onze kermissen, verneemt men uit De Vrije Fries XVII blz. 256: „degenen die met toveriën omgaen ende die hande te besien" zijn verdoemd, „ten waer dat sijt alleen deden om den tijt te verdriven in geselscap mitten anderen."

95. *alsoo sculdich is hi die die coe hout als die se vilt*, ontbr. in 't Fra.
Dat vierde... De geheele periode ontbr. in 't Fra.

96. *Dat vijfte is transeneringe.* Geheel afwijkend van 't Fra.:

Li quins est li pechiés des baillies des prevos les (l. des) bedeaus et des serians qui encusent et chalengent les povres gens et les font raeimbre et malmener pour . I . poi de gaaing que il en ont par delez. A cest pechié appartienent li pechié des faus iuges et des faus advocas et des faus tesmoins dont nous avon parle desus. En moult d'autres manieres est fais le pechiés de malignités.

97. *uut enighen calfs velle*, „pel de brebis".

---

[1]) In 't mnl. is dit weggebleven; wel vind ik gewag gemaakt van tooverij in liefdezaken door Dirc van Munster, zie de aant. bij 107.

[2]) De Vooys in Ned. Arch. v. Kerkg., dl. I blz. 365.

98. *Dat eerste is, dat men die dinghen duerre vercoept danse werdich sijn.* Fra.: „La premiere est vendre les choses le plus que l'en puet et acheter le plus vil que l'en puet", wat niet tegen onze, maar wel tegen de Middeleeuwsche zedeleer strijdt. Met 't Fransch komt de Spiegel der Sonden overeen „vercopen so diere alsmen mach in enygher maniere ende te rekenne nyewets weert dat ghene dat hi te copene begheert" (vs. 4556 vlgg.).

loeslike wegen b. v. „si houden die schale naeden wijnt" (Proza Spiegel der Sonden (fol. 41[a]).

dese biertappers [die] scume voer bier vercopen, „cil tavernier qui emplent la mesure d'escume ou metent eau ou autre chose en la mesure."

99. *ander waer te vercopen dan men eerst toent.* Hetzelfde Sp. d. S. 4600: „Copers hebbent vake beseven datmen wisselde onder handen."

datmen die waerheit heelt vanden dinghen, die si vercopen. Hetzelfde S. d. S. 4603 vlgg. „tgebrec toghen si niet en twijnt."

Het Fransch heeft een andere nummering, waarmee die van 't Eng. weer niet overeenkomt. 't Fransch heeft nog „La sexte maniere est vendre a terme; de ce avons nous parlé desus", wat in 't mnl. is weggebleven, maar wel in hst. L van den Sp. d. S. voorkomt, evenals: „La nouviesme est faire et pourchacier que la chose que on vent apert meillour que elle n'est, comme font cil drapier qüi eslisent les lex oscurs ou il vendent leur dras." Hier en bij „quade spele" blijkt — wat trouwens van te voren waarschijnlijk was — dat Sp. der S. en C. S. althans middellijk op dezelfde bronnen teruggaan.

100. *quade ambochte.* Het Fransch is veel beknopter: „ces folles fames qui s'abandonent a pechié. Ausi comme cil heraut et cil campion et moult d'autres qui pour deniers ou pour preu temporel s'abandonent a mestier deshoneste qui ne puet estre sans pechié et de ceux qui les font et de ceux qui les soustienent."

Dirc v. Munster heeft bij het 6de gebod: „Die van quader neringe leven als die dobbelscolen ende vuyle taverne of enige ander boverye houden."

stockers of hanghediefs. Dirc v. Delf (Hs. V 56 Kon. Bibl. fol. 178) „die quade felle stockers ende pinighers."

ghemeen stove houden. Badhuizen voor „bains mixtes". Dat men zulke inrichtingen in de groote Vla. steden kon hebben blijkt uit Volkskunde 1902 en Onze Kunst II blz. 48.

harinc om den kuut braden, misschien wel oorspr. door herbergiersknechts gedaan zooals tegenwoordig de poeliers voor particulieren een haas of konijn villen om het vel. Het zou dan verder de beteekenis hebben kunnen krijgen van: uit alles een voordeeltje halen.

quade herberge, de herbergiers krijgen nog een lesje in 134.

01. *Alle taerninc spel is inden rechte verboden*, „Tiex malvais iex sunt deveez selonc les drois." Bedoeld is wel het canonieke recht, „dat boec vanden rechte der heiliger kerken". Het Fra. noemt slechts: „gieux de dés et de tables et autres, quiex que il soient, ou l'en gieue pour deniers ou pour autre gaaing temporel."

Coever die wil půůsten. Felen. Deze staan in 't hs. rood onderstreept en met hoofdletters, de andere niet.

daer leent men vier penninghen of vijf om den eersten diemen wint hoor ghelt toe betaelt. Het Fransch maakt het Mnl. niet duidelijk: „Li segons est usure trop grant, comme . XI . pour . XII . non mie a . I . mois ne a . VIII . iours mes a . I . meïsmes iour", vgl. Sp. der S. 5653: „als si hebben verloren dat hare, vinden si enen leenre dare, die daer tiene leent voor elevene, binnen den daghe weder te ghevene" en Tijdschr. XII bl. 56: „groet woeker als één penninc twee, drie of meer in brenghet, niet in een iaer of in eenre weke of in enen daghe mer in eenre oeren!" Men zou geneigd zijn om met G te lezen: „vier penninghen om vijf", maar dan? Misschien ook zoo op te vatten: men leent 4 of 5 penningen, tegen afstand van den eersten dien men wint, zonder dat het geleende kapitaal daarmee verminderd wordt, zoodat degenen die uitleenen hun geld toe krijgen.

102. *lelike blasphemiën op gode.* Een aardige verklaring bij het tweede exempel geeft Sp. der S. (waar zooals Inl., blz. 52, gezegd is, de beide exempelen ook, doch een hst. verder, voorkomen):

„Dus nemen si wrake van haren scaden
Also vortijds die heydene daden,
Die hare gode sloeghen of staken.
Alse hem misvellen hare saken."

103. *dat quade exempel dat die dobbelaers den anderen gheven, dat sijt sien.*" Uitgewerkt in Sp. d. S. Cap. LXXXI. Zoo het volgende punt aldaar Cap. LXXIX (Sp. d. S. 5878 „dat spel den menschen steelt die tijt").

menich vechtelic ende manslachte bijna woordelijk Sp. d. S. 5778 „menich gevechte ende manslacht".

104. *die properliker den clerken dan den leken toebehoren*, „Mes eles apartienent plus as clers que as lais. Et cist livres, si comme i'ai dit, fu fais plus pour les lais que pour les clers; car li clers sevent les escriptures. Mais une chose dois savoir: que li avers a un deable eu cors a qui i sert..."

De geboden van den Mammon ontbreken in 't Engelsch.

105. Over het compilatie-karakter van dit hoofdstuk is gehandeld op blz. 37 van de Inleiding.

ongeordineerde minne, zie de aant. bij 69.

doet die duvel vanden enen totten anderen comen, d. i.: „doetet die duvel..." enz. en vgl. aant. 31.

106. *Die vanden vier der oncuuscheit dient*, de uitdrukking staat misschien onder invloed van 't Fransch: „qui sert du pechié de luxure embraser es cuers". Eng. „thet serveth of the vere of lecherie becleppe (*to embrace*) the herten."

in dat weder staen, in dat te weerstaan.

die ander sijn toevinghe, lees „is".

107. De begeerte verschilt hierin van consent, dat begeerte actief en consent passief is; „mit vollen consent van herten" wil zeggen: zonder dat men er ook maar eenigszins tegen strijdt; de begeerte veronderstelt een opzettelijk zoeken van het kwaad. Zoo beteekent dus „consent van binnen eenighe begheerte te hebben" (12) het niet strijden tegen het opkomen der begeerte, het zich door de begeerte gewillig laten overmeesteren.

te frisscheliker ende te uitwendiger, „en veoir ces dames et ces damoiseles parees et appareillies qui souvent se parent et s'appareillent plus cointement et plus deshonnestement pour faire muser les musors a eles."

Men vijnt wel wiven die menen dat si daer gheen sonde an en doen want si selve niet wel en menen te doen. Vgl. een overeenkomstige plaats bij Ruusbroec [1]): „Ghi siet wel, als een ioncfrouwe, een nonne, uut haer cloester gaet, si maect haer so behaghel als of si haer den duvel ende die werlt vercopen woude, alst dicwijl ghevalt, want si is oersaec van menighe sonden, dien si selve niet en weet ende daer si reden of gheven sal ten oerdel Gods."

ende die quade begeerten daer of wassen, die, datief mv.

Dirc van Munster [2]) is bijzonder uitvoerig over wat „een sake

[1]) v. Vloten, Prozast. blz. 69. [2]) Zie Aant. bij 4.

van oncuischeit" kan worden. Tegen het 8e gebod, zegt hij, zondigen ook:

„die ander luden buten huwelike tot eniger oncuyscheit trecken of leyden, het si mit cussen of mit vuylen gesichte of mit omhelsen of mit aenspreken of mit onscameliken te tasten of mit boden of mit minnebrieven of mit dreygen of mit beloften of mit boefachtigen woerden, mit ghiften ende mit logenen, mit losen pluumstriken of mit overvloedige ende onbetamelike cierheiden, mit vercierder scoenheit, mit maeltiden, mit coppellerssen, mit dansen, mit springen ende oec mit vuylen oneerbaren gelate, mit oncramelike vertoninge der leden, mit toveriën ende mit onreynen boecken te lesen ofte van enighen anderen manieren die niet betamelic en sijn te scriven noch uut te spreken."

„...oec deen den anderen mit rasender liefden te trecken ende hem daer in te verbliden of in enen anderen daer in te houden, als des duvels lijmroeden, musevallen ende stricken."

108. *Een scoen ghecyert wijf is een armborst*, „Dame de bel atour est arbaleste", maar Eng.: „levedi of vaire digtinge (*adorning*) is arblast to the tour."

want van allen sielen sijn si een occasoen ende sake haerre verdoemnissen gheweest ende sullen reden moeten gheven kan in den samenhang gemist worden als overbodige herhaling; de plaats schijnt bedorven, vgl. Q; in het oorspr. komt het niet voor (Fra. „donc il li convendra rendre raison... des ames qui par achaison de lui seront dampnees").

dot is te seggen, die gheen die aldus wetende, met den nadruk op dit woord.

109. *dorperlike oncuuscheit*. De bedoeling wordt duidelijk door 't Eng. „lechery (onsuverheit)... of alle the wyttes (*senses*) of the bodye and specialliche of the voule dede".

110. *Dese sonde der onsuverheit sceit hoor in veel tacken*, „Li pechiez de l'euvre de luxure se devise en moult de branches selonc l'estat des personnes qui le font et vont de mal en pis".

111. *ende daerom worden si dicke arm ende onterft*, „et si en avient aucune fois desheritemens des hoirs et faus mariages." G en Q hebben de juiste vertaling.

Dat seste is, „La sisiemes est quant li hons a sa propre fame et il fait chose defendue et desordenee contre nature comme en ordre de mariage. De sa propre espee se puet uns hons ocire; ausi puet il ovec sa popre fame pechier mortelment."

Over de „goede ordinanciën van wittachtigen hylic" zie Coninx Summe 502.

sloech O. quader doet „ferit de male mort."

Ysmodeus (Asmodeus). De geschiedenis waarvan hier en C. S. 505 melding gemaakt wordt, staat gedrukt in „een corte schone collacie vanden goeden Thobias ende sinen soen, die oec Thobias ghenoemt was, inhoudende XVII capittelen" (Campbell 450). De jonge Thobias ging naar Raguel, zijn vaders broeder, om diens dochter Sara ten huwelijk te vragen. Raguel maakte bezwaar, hoe graag hij ook een zoo godvruchtig man als Thobias tot schoonzoon had; immers tot zeven keer toe was het huwelijk van Sara belet door Asmodeus, die telkens den minnaar in den eersten huwelijksnacht had gedood. Maar de engel, die Thobias geleidde, had dezen de oorzaak meegedeeld, „want die ghene die hylyck ontfaen alsoe dat si gode van hem ende van haren ghedachten uutsluten ende hem alsoe gheven tot haerre oncuyscheit als een paert en een mule, die gheen verstandenisse en hebben, op hem heeft die duvel macht". De jonge man moest dus eerst drie nachten in vrome overdenking en gebed met zijn vrouw doorbrengen en daarna moest de wensch om vrome kinderen te verwekken hen beide vervullen. Daaraan houden zij zich en de oude Raguel, die in den vroegen morgen na het huwelijk al een graf voor zijn doodgewaanden schoonzoon heeft gedolven, kan zich verheugen in het geluk zijner kinderen.

Het heele verhaal is de Joodsche omwerking van een zeer verbreid sprookjesthema: de geschiedenis van het meisje, dat steeds op nieuw uitgehuwelijkt, steeds haar bruigom in den eersten nacht door een demonisch wezen ziet dooden, tot een held met bovennatuurlijke hulp er in slaagt den demon te overwinnen. Zie Huet in de October-aflevering van De Gids 1902, blz. 69.

die heilighe sacramenten, dus ook het huwelijk niet (vgl. 111 boven).

112. *mit sijnre ghevader of mit sijnre guedel of mit horen kijnderen of mit sinen pil.*, „D'omme a sa commere ou sa filluele ou du fillueil as enfans son parrein ou a sa marraine." De peten zijn voor de kerk nauwer bloedverwanten dan de eigen ouders, de geestelijke betrekking gaat vóór de natuurlijke. „Gevader" en „guedel" zijn synoniemen (zie gloss.), maar GKMB hebben „gevader" mannelijk en dan staat er dus: met zijn (of haar) doopvader of doopmoeder. De lezing van D zou dus kunnen beteekenen: doopouders, maar „gevaderen" kan ook dat. enk. zijn (van „gevadere").

113. *forme ende exempel*, „fourmes et essamplaire."

114. *Die duvel selve scaemt hem als hi enen mensche daer toe brenghet.* De sterkste uitdrukkingen zijn den middeleeuwschen zedemeesters niet sterk genoeg om hun verfoeiing van de „zonde tegen nature" kenbaar te maken. In Hs. Deventer 64 (Inl. blz. 132) lees ik er over: „eenre hande oncuuscheit die god alre zwaerlicste wreect die is alsoo quaet dat si ghenen name en heeft, die stinct in die lucht ende ontrint (*verontreinigt*) dat water ende die si doen en siin niet weert dat si in die eerde verrotten of dat se die crayen eten vander galghe." In het Biënboec wordt verhaald van een vrouw die door den duivel werd bespied terwijl ze zich bezondigde, en, opeens den duivel „mit scateren, driewerf Tfi! tfi!" hoorde roepen, waardoor ze tot inkeer werd gebracht. Dirc van Delf deelt mee, dat deze zonden „overmits onsprekeliker lelicheit stom hieten, dat is dat si geen naem en hebben... ende om haerre groter onnatuerlicheit willen, so en wil gheen duvel enighen mensche daer of becoren, noch hi en mach daer niet bi wesen als si geschien. Doe god sach deze sonde vanden mensche gheschien, beide hi so langhe dat hi gheen mensche en wort ende haddet bicant achter ghelaten, als St. Augustinus seyt."

115. Over het stellen van de „sonden des monts" als zevende hoofdzonde in plaats van „gulsicheit" zie blz. 28.

dat god den duvel oerlofde in verken te varen ende doe si daer in waren, doe drenctense inden meer. „Donna congié as deables d'entrer es porceaus et quant il furent entrez il les noierent en la mer." „Duvel" is dat. meerv. zonder buigingsuitgang en „drenckten" is „verdronken", intr. (In de varianten G en B is „drencken": verdronken, trans.)

ende te verdrencken: en hem te verdrinken.

116. *Gulsicheit is die visscher van der hellen*, „C'est li peschieres d'enfer qui pesche par la mer de cest monde et prent les poissons par la gueule a l'aimechon."

die... grypen vgl. aant. 59.

Want ghebyet god te vasten enz. Er is iets uitgevallen: „Car li gloutons li fait trop grant honte, quant il fait son seignor et son dieu d'un sac plein de fiens et fait hommage a son ventre que il aime plus que dieu et le crient et le sert. Dieu le conmande a geuner" enz. waarna de vertaling weer met 't Fra. overeenkomt.

118. *dan wort hi een kelre lewe...*, „puis devient ribaus et houliers et lierres et puis le pent on. C'est l'escot que il en paie souvent." De rest schijnt in 't mnl. er bij gevoegd.

hoer naesten hun omgeving.

want in vijf manieren sondicht men in eten of drincken tontide. Het woord t o n t i d e moet vervallen, het is er uit den volgenden regel bij vergissing ingekomen. De verdeeling van Gregorius vindt men in andere volgorde terug in den Spiegel der Sonden 5 vlgg. „deerste is dat men niet ontliden mach geordineerde maeltiden" (7, 8) d. i. dat men niet buiten de gewoonte van vaste etenstijden mag gaan, „te ontide eten", enz.; wat het vierde punt betreft, hier moet de nadruk op „costelike" vallen, zooals blijkt uit C. S. 129, waar het is uitgewerkt (in den Sp. der Sonden is het niet te onderscheiden van het tweede, en „begeerig" komt daar niet voor); het vijfde van de C. S., „een onaerdige begeerte in vreten ende in zwelgen" heet daar: „gulsichlic ende heet an spise te vane."

119. *te ontide te eten,* „mengier devant eure."

als een stomme beeste, „comme fait une beste mue."

oft herte soude hem ontgaen anders in het Fransch: „il a, ce dit il, trop mauvais chief, et il dit voir, car il a tel fait[1]) et mauvais cuer aussi qui li a fait le chief mauvais et li fait brisier sa geune qui est grans pechiés." Verderop wijkt het Fransch nog meer af, en mist het ironieke tintje dat Jan van Rode nogal eens aan zijn vertaling gegeven schijnt te hebben: „il veut avoir compaignons qui aussi facent comme il, les quex il retrait de bien faire et maine auvec soi en enfer et il leur fait brisier lor geunes et faire le (l. les) gloutonnies, donc (l. dont) il se gardassent, se ne fussent les malvaises compaignies. Car cil beveur et cil lecheeur, entre les autres maux que il font, il font un pechié qui est proprement mestiers au deables, c'est que il retraient touz ceus que il puent et se gabent et chufflent de els et de cels qui aiment le bien a faire."

120. *om hoers tijtlics oerbaers wille*, ter wille van hun zaken.

om haers vrienden dage te houden enz. ontbr. in 't Fra.; omgekeerd ontbr. in de vertaling: „Mais il sont aussi comme li enfes qui veut touz iours avoir le pain en la main."

121. *Ten eersten want si den tijt verderven ende verkeren.* Het „ten anderen" blijft evenwel uit; niet in 't Fransch: „...et ainsi pert

---

[1]) Eng. „vor he heth hit zuych ymad".

il tout son tens et le iour et la nuit. Aprés en tiex veilleries l'en fait moult de max, comme iouer as eschés ou as tables et dit on moult de gas et de folies et ainsi gaste li chaitis son tens et son sens et ses despens et courouce dieu et grieve son cors et plus l'ame."

Si maken vander nachte horen dach, vgl. „In der nacht, als ander goede lieden slapen ende rusten, dan gaen si dansen, reyen, eten ende drinken ende haer onvoere driven; ende als goede menschen opstaen gode te dienen dan gaen si slapen, die den duvel ghedient hebben; want si verkeren den dach in den nacht." (Ruusbroeck, bij v. Vloten, Prozast. blz. 63.)

122. *Het is grote doghet... maet te houden in eten ende in drincken...* De samenhang met 't volgende is, hoewel te begrijpen, toch niet duidelijk uitgedrukt. Er blijkt dan ook een heel stuk te zijn weggevallen: „Mes qui cest mesure veut aprendre, il doit savoir et entendre que il sunt mout de manieres de vivre au monde. Li uns vivent selonc la char. Li autre selonc leur iolivetė. Li autre selonc leur ypocrisie. Li autre selonc leur avarice. Li autre selonc leur phisique. Li autre selonc leur honnestė. Li autre selonc ce que leur pechiés requierent. Li autre selonc l'esperit et selonc l'amour de dieu. (123) Cil qui vivent selonc la char..."

123. *na hore ioghet*, „iolivetė".

125. *nader mate van medicinen*, „selonc phisique."

nochtan stervense ghelijc anderen luden..., „et avient souvent que qui par phisique vit, par phisique muert."

Een duidelijk uitgesproken afkeuring van het angstvallig medicineeren (hier tusschen de regels door te lezen) vindt men in een exempel uit het Exordium, „van enen brueder den onse suete vrouwe kruut gaf" afgedrukt bij De Vooys blz. 25.

nader eren, „honnestee"; fatsoen.

126. *si sullen segghen, dattu beghinnes te lollen*, „veus tu que on se gabe de toi et que on te tienge por papelart."

127. Fra. bovendien: „Tu pues bien mengier et donras un denez pour dieu", maar dat komt niet voor in 't Eng. Ook het vervolg bewijst

dat Jan v. Rode naar een redactie gewerkt heeft die wel in hoofdzaak maar niet geheel met ons Fra. hs. overeenkomt.

Et ainsi brisent les geunes et les vegiles de leur auctorité pour ces raisons qui leur vienent devant qui leur semblent si bonnes et si ataignans que li plus sage homme et li plus saint en sont a la tois deceux. La tierce...

Proeft wat heiligher predicaer is, die dese woerden ende deser ghelijc seit! Nochtan weet voer waer, dat dit sermoen alse recht aenclevende is, datter dicke menich groot man in bedroghen wort. Ja die alre heylichste ende alre wijste worden daer dicke in verleyt eer sijt selve voelen. Voer desen duvel enz.

Thise sceles (*redenen*) byeth zuo clevinde, thet the wyseste and the holyiste man byeth otherhwyl (*soms*) becagt (*bedrogen*). The thridde bog...

128. *Als lopende honde totter queriën* (zie gloss.) ontbr. in 't Fra., waar alleen staat: „comme li chiens a la charoigne", MPD hebben dus misschien de oorspr. lezing. Verder heeft het Fransch, ditmaal geheel en al afwijkend van 't mnl. maar overeenkomend met 't Eng.:

Comme li chiens a la charoigne [1]) et comme plus est grand ceste ardeur plus est grant li pechiés. Car aussi comme ce n'est pas pechiez d'avoir les richeces mes de eles trop amer, aussi n'est ce pas pechiés de mengier les bones viandes (*spisen*) mes de mengier trop ardanment ou desordeneement [2]). Toutes viandes sunt bones as bons, a ceus qui par raison et par mesure en usent et les prennent a la fausse (?) de la paour nostre seigneur. Car on doit tous iours avoir paour que on ne mesprenge par outrage et doit on dieu louer et rendre graces de ses dons et par la doucheur de la viande qui saouler ne peut, doit on penser la douceur de dieu et a ce le viande qui saou le le cuer et pour ce list on au mangier es mesons de religion, pour ce que quant li cors prent sa viande d'une part que li cuers reprenge la soue d'autre part."

129. *Te leckerlike of te costelike eten of drincken;* het komt hier aan op het „te costelike" zooals blijkt uit de drie in den tekst genoemde „manieren" en uit 't Fransch „en grans despens qu'il font", Eng. „of than thet to nobleliche wylleth libbe, thet despendeth and wasteth vor to velle hare glotonye hwerof an hondred poure migten libbe."

130. Fra.: „La quinte branche est curieuseté des gloutons qui ne pensent fors a leur palais delicier. Cil sont proprement lecheeur car il ne quierent fors le delit de leur gueules. En .III. choses nommeement gist le pechiés de tiex gens. — Premierement en la grand cure que il ont en l'user. — Aprés en la gloire qu'il ont en recorder, et qui pourroit raconter que la curieuseté il metent a ce que leur viandes soient bien appareillies et chascune a sa

---

[1]) Hier heeft de mnl. vertaler een groot stuk ingevoegd.

[2]) De laatste twee zinnen vindt men in 't mnl. alleen in D en zijn er mogelijk door den tweeden vertaler bijgevoegd.

droiture et a sa droite saveur et conment il puissent d'une chose faire divers mes desguisés pour leur palais deliter et quant li mes vienent l'un apres l'autre, lors sunt les bourdes et les truffles pour entremés et ainsi li tens s'en va et li chaitis s'oublie et s'endort es delices. Li estomac crie et dit: „Dame gueule, vous me tués! Je sui si plaine que ie crieve!" Mais la langue lecherresse li respont et dit: se tu devoies crever, ne lairai ie pas cest me eschaper. — Aprés la lecherie qui est au mengier vient la gloire qui est en recorder et donc souhaitent (*vgl. nu weer het mnl.*) que il eussent col de grue et ventre de vache pour ce que li delis des bons morseaux leur demorast plus longuement en la gorge et pour ce que il peüst plus devourer. Or avés oï (131).

Het Eng. komt met het Fra. overeen.

131. *ende het is properlic syn capelle of kerke,* Eng.: „and his ogene chapele" door den uitgever vertaald: „his very chapel" dus ongeveer: zijn speciale kapel. De Vooys [1]) deelt een Marialegende mee waarin verhaald wordt van een klooster dat de duivelen gebouwd hadden, echter op bevel van Maria. Dit neemt niet weg dat een oude monnik die er een onderkomen zocht, ontstelde van den vreemden klank der klokken en nog veel meer van het gezang in de kerk, „want si vermalediden gode ende spraken hem veel blasphemie."

als sulken heer toebehoert, als die duvel is. Het doen van wonderen wordt hier een kenmerk van stand, Heeren als God en Christus en... de duivel doen wonderen. Zoo'n vergelijking klinkt profaneerend maar is niet als zoodanig bedoeld. In dezelfde voorstellingswijze past de bijna komische uitdrukking van 153: „Het souden billics alte groote saken sijn, daermen den minsten sant van hemelrijc te ghetuge soude nemen!"

geweten hebben een zegswijze als „gemint hebben", vgl. Mnl. Wdb. op h e b b e n. De beteekenis is dus: „zooals wij weten dat op veel plaatsen gebeurd is" of: „zooals we weten dat op veel plaatsen te lezen staat".

want luden die ghesont inder tavernen gaen, „Quant il i va, il ot et voit et parole bien et entent, et quant il revient il a tout ce perdu, comme cil qui n'a ne sens ne raison ne memoire. Tiex sunt les miracles que li deables i fait. Et quiex lechons i list il? Toute ordure; on i aprent gloutonnie, lecherie, iurer, pariurer mentir, mesdire, renoier deu, mesconter (*ontrekenen*), bareter et trop d'autres manieres de pechiés. La sourdent les tenchons, les meslees, les homicides; la aprent on a embler, a aprendre l'autrui."

Wat waendi datmen daer leert? Mer zweren ende versweren... (D) „Wel, vloeken" enz. In 't Mnl. Wdbk. (IV 1434) wordt „mer" op

[1]) Mnl. Leg. en Ex. blz. 174.

deze plaats verklaard door „behalve, anders dan", waarbij natuurlijk het vraagteeken achter „leert" vervalt. Evenwel blijft het antwoord op de vraag dan uit; vergelijk ook het Fra., de lezing van A en vooral van G; voor de hier gegeven bet. van „mer" zie Mnl. Wdb. IV 1003.

133. De vergelijking met de apotheek komt noch in 't Fransch, noch in 't Engelsch voor.

134. De in aant. 132 afgeschreven Fransche tekst vervolgt: „La taverne, ce dit l'esripture, est une fosse..."

dootslach. In Dirc v. Munster's Spiegel (Campb. 601) staat bij 't vijfde gebod: „die deen den anderen doot drincken mit wille of uut dronckenscap dootslaen."

135. De opzet van het traktaat over de zonden der tong verschilt van dien in den Spiegel der Sonden (Prozavert. fol. 95), evenals van het boven (blz. 38 noot) genoemde stuk. Gedeeltelijk komt er mee overeen traktaat 3^b van den Miroir du Monde (zie boven blz. 22).

blader, daermen inder heiligher scrift woerde bi verstaet. In de volgende hoofdstukken worden de bijzondere gevallen van deze zonde dan ook dikwijls „blade" genoemd b. v. 148 vlg. Het beeld wordt door Dirc van Delf mooi uitgewerkt in het volgende stukje (uit hs. V 56):

„Die crone der coninghen na bedudenisse des woorts betaemt wel onse lieve heer Jhesus Christus op sijn hooft te draghen, want corona beduut dat sonder beghin is ende sonder eynde, ende dat ghelijct wel, want die croen is als een cirkel die al om ende om den hoefde gaat mit menigherhande cierheit ende grote eer maket. Die coninc van Enghelant is ghecroent mit bladen, die coninc van Vrancrijc mit bloemen ende die coninc van Almangen mit vruchten. Ende alle dese wise betaemt onse lieve heer Jhesu in sijnre gloriën toe te legghen, want die blade sijnre woorden en sellen niet vergaen noch op die aerde vallen, noch die bloemen sijnre seden en sellen niet verdorren, want si bloeien in den hemelschen paradijs mit eren ende met eerbaerheit ende die vrucht synre outheit sel bliven in dat ewighe leven".

dencken ende overdencken, „penser et contrepenser."

sonde... quader sonde... seer grote sonde, vgl. aant. 28.

136. *want hi verlieset*... „Car il perdent le tens precieus dont il auront encor grant souffraite et diserte et perdent les biens que

il deüssent et peüssent avoir et faire et perdent le tresor du cuer et raemplent de vanité."

si laten horen pot ongedect staen, Eng.: „hi onwrit thone pot and the vlegen vlyeth therin."

tot so groten hove, de hemel wordt een gerechtshof genoemd evenals 270, 295, 298, 330. 't Fransch heeft dan ook voor „also god selve is", „comme devant dieu et devant tout le barnage du ciel." Vgl. ook 137 noot 7, waar van den „rechtvaerdigen rechter" sprake is.

137. Van de „onnutte" en van de „curiose woerde" zegt 't Fra.: „qui parolent avant et ariere come li bateax (*stamper*) du molin (Eng. ase the cleper of the melle) qui ne se puet taire et si sunt unes paroles curieuses de iens qui tant volentiers content nouvelles, qui metent souvent le cuer a mesaise de cels qui l'escoutent et font les raconteours souvent tenir pour foux."

dat hi selden swiget, hi en snapt, „hi en snapt" hangt af van de gedachte: „dat het zelden voorkomt."

menighen mensce diese voor loghenaer houden (die hen voor l. h.), vgl. aant. 59.

138. *Die derde manyere* (in 't Fransch de tweede): „Aprés sunt les contes et les beax dis."

Die vierde, „Aprés sunt les bourdes et les truffles plaines d'ordures et de mençonge que il appelent paroles oiseuses, mes certes non sunt, ainz sunt moult puans et moult greveuses" (dus veel korter dan in 't Mnl.).

coppengawi, de beteekenis van 't geheel is duidelijk: ze voelen zich aangemoedigd, maar de afleiding? Misschien schuilt er een heele zin in. QD hebben „goet spel"; zou het misschien een term uit een of ander spel zijn?

want dat loen al uter boerten gaen sal, het loon zal lang geen scherts zijn.

139. *spottelike speelwoerde*, „les gas".

doen veel scadelike sonden aen menighen goeden menschen, „bezondigen zich er aan, dat ze menigeen schade doen in zijn zaligheid."

latet hem anders also licht slaen als si willen, „al treft het hen (een man of een wijf of een kind) overigens zoo licht (vgl. „licht gewond") als de spotters willen beweren." In 't Fra. ontbr. deze zin.

140. *Beroeminge*, vgl. C. S. 38.

van geleden dingen, „de preterit c'est a dire chose passee".

141. *inder tegenwoerdicheit,* „de present".

Daer horen alle die ghene in, die gheen doghet noch arbeit en doen dan alsment siet, of die nymmermeer goet en doen noch en singhen[1] *noch en segghen, dan daer si menen, datment horen sal of datmense daer of prysen sal.* Afwijkend van het oorspronkelijk; Eng.: „Thet is the zenne of tho thet nagt ne doth gledliche ne ham ne payeth (*pleases*) wel to done ne wel zigge bote ase me his yzygth other yherth."

Dese luden beroemen hem al werkende of singhende of sprekende. Het Fra. heeft meer: „Cist en fesant et en disant et en chantant se vantent et vendent por niënt ce que il font [2]). A ce apartient li pechiés de ceus qui se vantent des biens que il ont eü et que il cuident avoir, de leur noblesce, de lor richesce, de leur proesce. Il sunt comme li cucus qui ne sait chanter fors de soi." (Hetzelfde 38).

dat si recht also wel doen souden als een ezel op een herpt[3]) *spelen of als een soch den hofdans treden soude,* ontbr. in 't oorspr.

143. *die begeren of heymeliken soeken,* „A ce apartient li pechiés de ceus qui quierent avocas pour eus loer et pour crier leur oblees, par cui bouche il parolent plus hardiement." *Licht broot* of *heet broot* (D) is hetzelfde; zie voor deze plaats Mnl. Wdb. op „lichtbroot". De gissing dat met „lichtbroot" een of ander fijn gebak bedoeld wordt, wordt bevestigd door „oblees" (oublies = ouwels; wafeltjes), vgl. Mnl. Wdb. op „oblie". In den oorspr. tekst echter wordt waarsch. bedoeld: hun offeranden aan de groote klok hangen; vgl. aant. 18.

knechtse die staen ende roepen: hier lopet alte goeden wijn! Alhier! Alhier! Niet in het Fra. Zoo'n omroeper voor een kroeg vond ik ook genoemd in het Ju Saint Nicholai (v. Hamel, het Letterk. Leven v. Frankrijk II blz. 90); vgl. ook Tschr. XXV blz. 30, „Die wille drinken goeden coelen wijn, die gae in den Moerboem!"

datmen hem qualiker leeder doen mochte. Voor „qualiker" leze men „qualiken" (de varr. hebben: qualiken, quelic enz.) „leeder" is comp., alsof „leet" in de uitdr. „leet doen" een adjectief was.

144. *Des duvels ammen,* „Li losengier sunt les norrices au deable qui ses enfans aletent." Sp. d. S. 15933: „Die smeker is voetster gheseit om dat hi gheven schijnt zoetheit."

---

[1]) nl. *in de kerk.*

[2]) Eng. „and zelleth for nagt al thet he doth". Is de bedoeling, dat het hun geen voordeel hiernamaals brengt?

[3]) *Herpt* behoeft niet veranderd te worden. Een anorganische t komt ook na p voor, zie Mnl. Wdb. op „hoopt" en „loopt".

si besmeren den wech der hellen mit honich, Eng.: „Hy smerieth thane way of helle mid honey, ase me deth to the bere." Lokte men beren met honing in een val?

Er komt nog bij in 't Fra. (en Eng.): „Li segons pechiés est quant les petis biens que lor enfens que il[1]) aletent fet ou dit, il croissent et doublent et i aiostent du leur, tant que il i a plus de mençonge que de voir, et pour ce sunt il appelé faus tesmoinz en sainte escripture". Vgl. het 8e gebod, waarbij ook de vleiers genoemd worden.

145. *Die ander maniere* (in 't Fransch nu „li tiers") zijn „tovers", „enchanteors"; dan volgt er „Li quers pechiés est quant il chantent tous iours placebo, ce est a dire: „mesire dit voir", „mes sires set bien", et tornent tout a bien quant que li hons fet et dit, soit bien soit mal, et pour ce sunt apelé en l'escripture „echo", ce est li sons qui es hautes montagnes retentist et s'acorde a quant que on dit, soit bien soit mal, soit voir soit faus."

hi gelovet hem (datief) *bet*, *dat si hem seggen*, vgl. Rein. I 1786 (Mnl. Wdb. II 1286), „hij stelt meer vertrouwen in (hen wat betreft) hetgeen zij hem zeggen, dan..."

daer si mede flacteren of smeken (aant. 12), bij wie = die zij vleien.

146. *Bestiarius*, „el livre des natures de bestes". Inl. blz. 47.

die eerste serena, „uns monstres de mer que on apele seraines". Eng.: a ssewynge („showing" = monstrum) of the ze thet me klepeth nykeren"; „die ander serena is een serpent dat oec so heet" en waarvan in 't Fransch ook geen „sonderlinghe name" genoemd wordt: „il resont .I. serpent (er zijn nòg een soort serpenten) qui ont a non seraines".

ende dit venijn dodet, met de uit P Q K G B in den tekst gebrachte lezing komt 't Eng. overeen: „an thet venim slagth thri in one stroke."

147. *diemen hiet in walsche hayme*, „la tres crueuse beste que on apele hyenne"; Nat. Bl. heeft „hyene".

si slachten der soch.. enz., „donc il semblent la truie quant ele a pourcele qui trop volentiers mort honme vestu de robe blanche".

die maken hoer nest in menschendrec daer si in rusten, zie aant. 23.

wevel of torren, „escharbos".

---

[1]) nl. de „duvels ammen", de vleiers.

149. *Dat hiet properlic* (eigenaardig) „*detractio*" *in latijn*, „qui est proprement apelé detraction, quar il retret et recoupe touz iours aucune piece des biens que il ot d'autrui."

Seker, het is een goet berve man... enz., letterlijk vertaald: „Mes certes, fet il, c'est voirs, il est mult prudomme et ie l'aim mult, mes il a tel defaut en lui, ce poise moi" („dit weegt mij, is mij onaangenaam").

oec hoe goet dattet is is niet goed vertaald: „quant il pervertist et torne tout en la poior (l. peior) partie, quant que il ot et voit c'on puet torner en bien et en mal."

150. *Die loghen valschet den mensche ghelike enen* (vgl. aant. 68) *die*... „Mençonge fausse l'onme aussi com hon fausse le seel le roi."

so salmen den loghenaer verordelen, d. w. z. ook „ten ketel"; vgl. Fra.: „pour ce que tel honme fait fausse monnoie et porte fausses letres sera il iugiés con faussonniers au iour du iugement."

een loghenaer ende een vader der loghenen, Eng.: „lyegere and vader of leazinges (*lying*)."

die duvel was die eerste die ye geloech nl. in het paradijs, toen hij Eva bedroog.

prente ende munte, vgl. var. en aant. 21.

gamalion, vgl. Inl. blz. 48 en Vondel, War. der D. LXII: „'t Geschubt chamaeleon steeds bij de locht moet leven"; *Barth.* 739a.

151. *een jonc man, die hem niet en hoedt, is haest gauw een loghen ontsprongen*.. Het spreekw. schijnt van den vertaler afkomstig. Fra.: „En ceste branche a .III. (*sic*) rainseles car il sont unes mençonge aidans et unes plesans et unes nuisans et en toutes a pechiés car si conme..." enz.; alleen de laatste twee in 't mnl.

al dede een loghenaer enen anderen profijt past beter in 't verband van het Fra. (*mençonge aidans*) dan van het Mnl. Anders vindt men den „leugen om bestwil" in soortgelijke werken wel behandeld bij het 8e gebod, b. v. in Vrije Fries XVII en bij Dirc van Delf: „dienstachtigen logen, als wanneer een lieghet om beters willen of van goedertierenheit of van mededoghen, als yemant tonrecht te ontsculdighen of te seggen die dief diemen soect dat hi daer niet en is, of te segghen „die ioncfrou heeft enen man" opdatse die knecht mit vreden laet. Op dese dienstachtige loghen en achtmen niet veel; nochtan so sijn si sonde, want men en sel gheen logen spreken om te scutten enige scade noch om enighe bate die daer of comen mach."

al is die genoechlike loghen meerre sonde enz., Fra.: „mes les

mençonges plesans sunt plus grands pechiés comme sunt les m. des losengeours et des menestreus et des truffeurs qui diënt les bourdes et les mençonges et les risees pour leur gens souslacier; et au dire et a l'escouter le pechié n'est mie doute".

gewoenlike l. ontbr. in 't Fr.

hi en vertoernt god daermede had kunnen blijven staan, als een soort constr. apo koinou waarin „vertellen" het aanknoopingspunt is.

scadelike l. als in het Fra., waar echter het gedeelte „in deser sonden ... cawetsteren" ontbr.

152. *zweerres.* Vgl. het tweede gebod, C. S. 5.

mer noch veel meerre sonde ist te zweren of dat hem een versweert," de gespatiëerde woorden hooren hier niet, vgl. het Fra.: „male chose est de mentir, mes plus grant chose est de se pariurer." Zweren is gevaarlijk, vervolgt dit dan, en „pour ce le deffent tant nostre sires, ne mie por ce que on ne puist en nul point iurer sans pechié si comme dient li bougre, mes pour ce que sovent iurer fet souvent pariurer et souvent pechier." Was deze ketterij hier onbekend?

153. *als dese westvalinghe of die vlaminghe of dese fransoyse* vgl. boven blz. 94 noot 2; de Franschen stonden bekend voor hun vloeken, zooals ook Thomas van Cantimpré in het Biënboec getuigt (v. d. Vet blz. 15).

In 't Fra. staat hier: „Aprés quant on iure acoustumeement aussi con a chascun mot. Car il sunt aucun si mal enseignié que il ne sauroient riens dire sans iurer. Cist ont dieu en trop grant despit quant toute iour et pour noient l'apelent a tesmoinz de quant que il diënt, car iurer n'est autre chose que apeler dieu a tesmoinz. Mout doit estre la querele grant et resnable et vraie ou l'en ose si haut seignor con diex est apeler a tesmoinz et lui et sa mere et ses sains."

154. *biden creaturen* enz., „ou quant on iure par les creatures con hon dit: „par le soleil qui ci luist, par ce feu qui ci art" ou „par mon chief" ou „par l'ame mon pere". Tiex sermons deffent diex en l'evangile, car a ce que ie doi confermer ie ne doi pas metre a temoinz fors la souveraine verité, c'est dieu qui set tout, ne mie les pures creatures qui ne sunt fors vanité; et quant ie les iure apenseement, ie lor porte uns tes honors que ie doi porter a deu seul. Mes quant on iure par l'evangille, on iure par celui qui les paroles sunt qui sunt escrites, ou quant on iure par les saintes reliques ou par les sains de paradis (*hemelrike*), on iure par eus ou par dieu qui en eus habite."

De vertaler heeft dus verkeerd begrepen: in 't Fransch wordt betoogd dat „bij creaturen" zweren zonde is, omdat men God alleen de eer schuldig is, maar zweren bij 't evangelie of bij heiligen is geen zonde omdat men dan, goed beredeneerd, toch eigenlijk bij God zweert.

155. *veel quader dan die heiden sijn*, hoe kon men beter het verachtelijke van een zonde doen uitkomen, dan door te getuigen dat de gesmade joden of heidenen zelfs zich er niet schuldig aan maakten? Vgl. Sp. d. S. 4042: „Men en soude vinden jode gheenen die van enen jode woeker name" en boven blz. 136.

Met de *dorperlike eede* worden blijkbaar de „lelike vervaerlike" en „sunderlinge" eeden bedoeld waarvan voorbeelden gegeven zijn in C. S. 5 en de aant. daar.

Het is alte groet wonder dattet die kersten liden willen. Op gezag van alle andere hss. heb ik hier veranderd in „kersten heren", (hs. P. heeft aan 't woord heren zelfs een heele beschouwing vastgeknoopt), maar vergelijking met 't Eng. bewijst toch dat A de ware lezing had. Er staat daar: „Thet hit is wonder, hou the cristendom hit tholeth".

deden voor „doden". Er kan hier in verband met 't voorafgaande geen sprake zijn van doden, wel van mishandelen; „aen horen live" zou dan ook vreemd zijn. Eng. „thise (*die dorperlike zweren*) ne vorbereth (*abstain*, dus ongedeerd laten) nagt oure lhevedi (*lady*)."

156. *valscheit zweren* (varianten „valschelic") ziet er wel verdacht uit maar mag bij de weinige vastheid van uitdrukking in 't Mnl. niet voor bedorven worden aangezien. Eng. evenwel „huanne me zuereth valsliche", Fra. alleen „quant on porte faus temoinage".

God, die die simpelheit mint, die nemet ende verstaet alle eede ghelike alse die simpel mensche nemet, Eng.: „god yne zuyche wytte ondervangth thane oth and onderstant thet word ase he hit onderstant thet ne thength nagt bote guod".

si setten hem buten gods gewout. Vgl. voor dit begrip de zonden tegen den H. Geest (Aant. 55).

dat hi se den duvel niet en laet henenvoeren. Veelal treedt de duivel op als dienaar van God en straft de menschen voor hun zonden; vgl. het exempel van Ysmodeus (C. S. 111), De Vooys, Mnl. Leg. en Ex. blz. 166 en V. d. Vet, Biënboec blz. 138. Zie ook aant. 299.

die sanc hevet bi cant één note... enz., Eng. alleen: „Vor treuthe yloge and oth ybroke is ase hit were al on".

57. *Nyements werc en gheliket den duvel bet dan der scelders*, lijkt meer op „duvelswerk" dan; Eng. „thet nothing zuo moche ne ys ylych to the dyevles dedes ase cheaste".

Naden roec comt de vlamme opbarsten. Hetzelfde beeld bij Dirc van Delf (hs. X 53 fol. 59r) bij „Ira dat heet toorn": „als een onwaerde van verbolghenheit draecht in sijn herte, ghelijc als van enen spranckel coemt smoec ende roec".

158. Het Fra. stemt met de vertaling overeen tot aan „mer scelden is veel grover", „tençons (*scelden, quaet spreken*) est quant il desmentent l'un l'autre ou diënt grosses paroles, c'est quant il poignent l'un l'autre et diënt les grosses felonies car il sunt uns felons qui ont unes langues plus trenchans que rasour et plus isneles (*sneller*) que saietes (*sagittae*) volans et plus perchant que alesne" (hier sluit 't aan bij 159, „stekende als elsenen").

De dramatische inkleeding is dus van den vertaler, die er zijn verdeeling door vergat (wat we hem graag vergeven) want „Quaet spreken" moest na lasteren komen, vgl. de aant. bij 159. Zoo'n scheldpartijtje viel wel in den smaak; vgl. de varianten: vooral P is aardig.

ghi lyeghet doer uwen croden soens hals, je liegt het met je „crodensoons" mond! Vgl. echter de varr. en Mnl. Wdb. III 54.

soude ic u swigen? zou ik voor jou zwijgen?

hoer mont is recht als die pot die siedet. Sp. d. S. 14603: „Die gramme mensche is bediet biden potte die staet ende ziet."

159. *daer om sijn si gheliket bi enen sac vol elsenen...,* „tiex hon resemble le p o r c e s p i, qui tout est vestu d'alesnes poignans et trop est fel et tost se courouce et comme il est iriés il lance ses alesnes de son cors et fiert a destre et a senestre. Aussi resemble il le mastin (*den slupenden bantroden*) qui mort et abaie tous ceus que il puet. Aprés vienent les m a u d i c i o n s (*quaet spreken,* dit staat in de vertaling in 158) c'est quant l'un proisme maudist l'autre et ce rest si grans pechiés que l'escripture dit..."

verwitinge, „les reproches".

In 't Fransch zijn er zeven manieren, de zesde is „menacier".

tissinge, „discorde sousciter".

God haet sulke lieden vgl. de bekende verwensching „godsat hebbe di." Gewoon is ook „god haat de zonde." C. S.. 8 „beroeminge die gehaet is van god" waarvan 't Cancellierboeck (Haagsch hs. fol. 18) zegt: „onse here haet die sunden als een duet sijnen viant

want die sunden soe boese ende soe swaer sijn dat hij aen den cruce sterven moest om onse sunden... Dese verbolghenheit gods en mach niement teghen onsen here god suenen, noch Maria noch alle gods heilighen, sonder rouwe des menschen, die duet onsen here vergheten ovelen moet alsoe dat hijs nummermeer en wilt vermanen." Dat God de zonden haat, bewijst de Sp. der S. (Proza, fol. 6) „mit drie redenen" waarvan de laatste is: „Aldus zere haet Christus sunde, dat hij die doet woude ontfaen om die sunden daer mede te doeden. Merket of hi die sunden yet hatet!"

160. *Dathan ende Abiron*, Dathan en Abiram, Numeri XVI.
Chore, Korach (Numeri XVI)?
mitten hemelschen brode, „de la manne du ciel."

161. Na de gevallen van „ondermijnen van 't gezag" komt in 't Fransch: „et n'est cist murmures en toutes tex persones ou de inobedience pour ce que on fet trop durs conmandemens, ou de accide pour ce que hon est trop pereceus, ou de impacience pour ce que on ne fait pas toutes les volentés, ou de envie ou de felonie pour ce que on avance plus les uns que les autres, et mout d'autres racines malvaises".

Dat sijn die luden die die gracie gods ende alle paciencie verloren hebben, „car hon qui a perdu grace et paciences il veut estre mestres sur dieu."

162. *sinen helschen sanc,* „le chant d'enfer, c'est de murmure, qui tous iours durra en enfer en quant que diex fet s'il n'est a leur gré. Certes mout est tex hons fous... (163)."

163. *Ende recht also nemet hijt*... enz. tot 165 ontbreekt in 't Fransch en in 't Engelsch.

164. *si sijn gheestelic of waerlic,* woordschikking, vgl. var. en aant. 167.
dan een ander slecht man, versta: dan een ander man, een slecht (eenvoudig) man.

Ieder is God gehoorzaamheid schuldig, evenals ieder onderdaan zijn heer, maar geestelijken hebben de gelofte daartoe nog eens afzonderlijk afgelegd en ze zijn dus als lieden die een veete uitdrukkelijk hebben afgezworen.

liefliken aan den heiligen sweren, zie het Mnl. Wdb. op 't eerste woord; met lichamelijke (vgl. var. „vleeschlike") aanraking der

reliquieën. Q heeft: „met ghestapelden eede", moet men misschien „ghestavelden" lezen? Mnd. stavelen = staven (den eed voorzeggen, afnemen) en „gestaeft eet" komt voor.

165. *wederspannicheit,* vgl. C. S. 39.
dat harde harte daer S. of seit... hi en moet, vgl. aant. 137.

166. De vertaler voert de „rebelle herten" sprekende in, vgl. het Fra.: „Se aucuns de leur amis les veut conseillier et leur preumonstrer ne le deignent escouter ançois pour ce qu'il en ont parlé font il plus volentiers le contraire". Zoo is ook 't vervolg in 't Fra. veel korter.
des en willen si een niet doen, niets daarvan willen ze doen. Zie vb.. ook van „een noch geen" (var.) Mnl. Wdb. II 526, 528, 535.

167. *dat mense ewelic scoude,* al zou men ten eeuwigen dage tegen ze uitvaren.
ende recht alsoe sijn si oec rebel teghen God, „ausi est il quant diex les bat et chastie, maugré l'en sevent et diënt souvent: „maugré celui et cel autre que me veut diex? que li ai ie meffet?" et einsi fet li fous que ce que li dout estre triacle, li torne a venim', et la medicine li donne la mort" (hetzelfde beeld C. S. 26)
het is mit wederspoet of mit liden, ind. voor conj., vgl. aant. 164.
heb ic teghen die mane gepist? Dat men bij die verrichting met den rug naar de maan moest staan, is ongetwijfeld een onbewuste herinnering aan heidenschen eerbied dien men aan zon en maan schuldig was. Vgl. V. d. Berg, Ned. Myth. 335: „die naar de maan wijst, zal voor dit godtergend wijzen een stijven vinger krijgen."
wat, quaed iaer, mach hi mi tyën? waarvan, voor den drommel, kan hij mij beschuldigen?

169. Voor den inhoud vgl. C. S. 33.
gheloven noch houden, „croire ne tenir."
lelike ontamelike eede, vgl. C. S. 155.
ketteren, lollaerden, zweerres, „con font li bougre et li mescreant; ou quant on le dit pour convoitise de gaaignier, con font cil enchanteour et ces sorcieres, ou quant on le dit par ire ou par despit con font cil iugleour."

170. *van sommen miraculen,* vgl. C. S. 102.
want si die gave ende die genade (gave der genade) *gods buten hem sluten,* zonde tegen den H. Geest, vgl. C. S. 55.

171. *hi mach hierin ... hem warachteliken ende wel leren biechten.* Over de Coninx Summe als biechtboek is gesproken boven blz. 98. Het eerste gedeelte althans was er, zooals hier blijkt, voor bestemd. Meer inzicht in het wezen van biechtboeken dan ik kon geven krijgt men door het proefschrift van dr. Troelstra.

In sommige hss. ontbreken de laatste zinnen van het traktaat over de zonden; zie hierover boven blz. 210.

172. Over dit deel van de Coninx Summe is gehandeld boven blz. 39 en blz. 160. Dat we niet te doen hebben met een eigenlijke „ars moriendi", al doen sommige opschriften het vermoeden, is daar al opgemerkt; „men moet oec die doechden hantyeren ende daer en is gheen corter wech toe dan der werlt alinghe te sterven" is het eigenlijke thema.

Wat in de Inl. over sterfboeken is opgegeven wordt aangevuld en verbeterd door dr. Troelstra, a. w. blz. 220 vlgg. Vgl. ook hst. 48 vlgg. van Dirc van Delf's Zomerstuk.

173. *Die doot en is niet dan een overliden of een versceydinghe, als een yghelic wel weet*, „car mort est un trespas, ce soit chascuns".

daer om seitmen, als een mensce stervet: hi versceit vast, „quant il muert, que il trespasse et qant il est mors, que il est trespassé. Ceste vie tant seulement n'est fors . I . trespassement".

174. Het Fransch (en Eng.) veel korter: „Ce nos tesmoignent bien li roi, li conte, li prince, li empereour qui la gloire du monde ourent aucune fois, ore en enfer pleurent et criënt, ullent et regretent et diënt: helas! que nos vaut ore nos poveirs, honors, noblesce, ioie et bobans, tost est trespassé, plus tost que ombres ne que oiseaux volans ne quarreaus d'arboleste" enz.

175. In den hemel gaat de tijd onbegrijpelijk snel, in de hel ondraaglijk langzaam. Van beide voorstellingen exempelen bij De Vooys. De vergelijking van het vogeltje en de rots komt in den vorm overeen met de eigenaardige vergelijkingen waarvan De Vooys (a.w. blz. 309) eenige voorbeelden heeft medegedeeld.

Dit sijn die liedekijn en dit is die sanc die men inder hellen singhet. Ruusbroeck: „dat is die helsche sanc, die eweliken dueren moet" (V. Vl., Ned. Pr. blz. 42).

176. *also waer alst paternoster*, „voir conme patenostre". Ook 176 en 247.

177. *wie seit: „Ic hebbe . XL . iaer", hi lieghet.* Fra. „Tu dis que tu as . LX . ans; n'est pas voirs, la mort les a, ne iames nes te rendra. Por ce est li sens du monde folie, et li clair voiant n'i voient goute ne ior ne nuit, font une chose et com plus la font mains si connoissent. Tous iours muerent et ne peuvent morir car ior et nuit tu muers con je t'ai dit" (vgl. 178 in fine).

De geheele zoo mooie passage van 177 ontbreekt in 't origineel (ook in 't Eng.)

die groten orbaer te scicken had, die zaken van groot belang te regelen had.

dat hi der nymmermeer weder bi en soude comen, gesteld dat hij ze nooit meer ontmoeten zou.

178. *die grote heren diement meest seghet,* die lezing lijkt bedorven; misschien te lezen „die meest siende"? (vgl. den Fra. tekst boven). De varianten helpen niet: P. „Den gr. heren niement niet en seit ende die meeste cl." B. „die grote heren niement ende seecht ende die meeste cl."

leert sterven, die wile ghi stervet, nl. terwijl gij leeft, want leven is sterven.

179. *die speculeerden wel so diepe dat si stonden of si inden geest getogen waren geweest* schijnt een toevoegsel van den vertaler (ontbr. in Fra. en Eng.).

dat si wel claerliken saghen, zoodat...

die ghelove ons heren, het geloof in onzen Heer.

180. *nu en dorren si dan den dorden doot niet verbeiden,* Q B B C; „nu en dorven si niet dan den derden doot verbeiden", K „ niet meer dan". Fr. „or entent la tierce mort".

die si alden dach doerboren mit ghedachten. Die sien daer (zoo het hs., *doer* is een drukfout) *alle den dach doer mit ynnigher begeerten,* „entr' eus et paradis n'a fors une paroi petite que il trespassent par pensee et par desirier et se li cors est par deça..."

181. *die doot is een ioncfrouwe, die met vroechden die heiligen overset uut den dal der tranen in die ewige vroechde,* „pour ce heent il ceste vie que n'est que mors et desirent la mort corporele; ceste (l. c'est?) damoiselle porte-ioie que la mort, qui tous les sains coronne et met an gloire", Eng.: „damezele bereblisse,"

want si wenich smaken hoe preciose die doot der heilighen is in des heren aensien, „car il ne sevent que ce est, ne par de la le ruissel n'ont point conversé, car riens ne set qui hors ne va."

182. *een verdoemlike onvergiflike sonde,* vgl. aant. 8.

184. *laten ende haten,* „pour ce que tu apreignes a hair pechié". „Laten" een schrijffout (vgl. aant. 21), òf om 't rijm, als versiering. Hs. Q alleen „haten".

Verghete dijns lives ende seynde dijn siele bi dinen levenden live inder hellen op datse na dinen leven daer niet en comet. Het motief van Tondalus visioen en van de boeken over de „vier utersten" („Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis").

alles datmen billics haten mach, „quant que cuer het et fuit".

185. *levende torment,* „divers tormens (het Fransch is hier aanmerkelijk korter:) et pleurs et doleurs plus que cuer ne pourroit penser ne langue diviser et tous iours durront sans fin et pour ce est cele paine bien apelee mort pardurable que on i vit touz iors en morant et muert tous iours en vivant. Quant tu verras que . I. pechié mortel i conviendra si chier comperer, tu le lerroies *(soutstu... laten)* avant escorchier touz vis *(al levende)* que tu osasses a . I. seul pechié mortel consentier".

De schrijver put zich uit in 't opsommen van allerlei ellende om zijn voorstelling maar afschrikwekkend te maken; het lijden in de hel is niet alleen lichamelijk, ook zielelijden: „wroegingen der concienciën, wanhopen ende mistroest alles goedes" vgl. Inleiding blz. 163. Zwavel en pek zijn gewone attributen van de hel (bij Ruusbroec krijgen de gulzigaards het als voedsel), ook koude; „onlidelike stanc" wordt waargenomen als ergens een duivel geweest is; vgl. voor dit alles de exempelen bij De Vooys en Van der Vet.

levende villen. Wie de schilderij van G. David, „de vlading v. Cambyses", gezien heeft, weet wat een Middeleeuwsche verbeelding zich hierbij kan voorstellen.

186. *reyne als ... doe si uter heyligher dopen quamen,* want: „tdoepsel, daer inne wordt die mensche ghedweghen van allen sonden" (Hs. Kon. Bibl. AA 69 fol. 56 v.).

De voorstelling die men zich van het vagevuur maakte verschilde in den regel niet van die van de hel; vandaar dat hel en vagevuur samenvallen in de traktaten „van den vier utersten" en in de exem-

pelen (De Vooys a. w. blz. 187). In de Coninx Summe wordt niet alleen 't doel van vagevuur en hel scherp onderscheiden, maar verschilt ook de voorstelling; de hel is er een wereld waar een bonte verscheidenheid is van kwellingen, waar plaatsen zijn van ondraaglijke hitte en andere van afgrijselijke koude; het vagevuur wordt er duidelijk beschreven als inderdaad één groot vuur, waar de zonden die aan de zielen kleven er worden af gebrand. Met de laatste voorstelling komt overeen een plaats in het door Moll (J. Brugman I 246) uitgegeven Spiegelkijn van Bekeering, waar van menschen gesproken wordt die zich voor de kleinste dagelijksche gebreken angstvallig in acht nemen „omdat si ymmer niet met hem bringen dat barnen mach".

een badt in lawen water, „bains en eue froide en regart de cele forneise on ardent les ames tant qu'eles soient purgiees".

188. *sonder alle sonden,* zonder eenige zonde.

mit groten rouwe, mit claerre byechten, mit willigher penitenciën, mit waerre meninghe, mit stercken opset hem des te meer te hoeden mit al haerre macht, met tranen, mit suchten, mit ghebeden... „pour ce a sainte confession et par lermes et par oroison il metent paine..." Het begrip biecht wordt in de vertaling uitgewerkt en de geheele gang der bekeering ons voorgesteld: berouw, biecht, voldoening en goede voornemens; geheel als in 171.

hem des meer te hoeden, zich voortaan daarvoor in acht te nemen.

190. „Mes n'est pas asses lessier les maus (*laten ende haten*) se on n'aprent les biens a fere et se on n'aquiert les vertus sans cui nus adroit bien ne vit. Donc se tu veus aprendre bien a vivre, selonc vertu, apren si con ie t'ai dit au morir. Desoivre (*scheid*) ton esperit de ton cors par pensees, par desirier, is (*ga uit*) hors de cest monde morant, va a la terre des vivants ou nus ne muert ne n'enviellist, c'est en paradis. La aprent hon a bien vivre et sens et courtoisie car la ne puet durer nule vilenie. La est la glorieuse compaignie de deu, des anges et des sains".

191. *Daer sietmen lieflic blicken van lieve te lieve gaen* komt niet voor in 't oorspronkelijk.

Daer hoertmen psalteriën enz. Van hemelsche muziek wordt in 't oorspronkelijk niet gesproken; het is echter een gewoon motief in de beschrijvingen van de hemelsche zaligheid. Men denke b. v. aan het „exempel van den eeuwigen leven" (De Vooys a. w. blz. 43) of aan het citaat (aldaar blz 332) uit Suso: „Hier hoort men die

hemelsche melodie ende die godlike vedelen ende die iubilerende stemmen. Hier verblijt hem alle dinc. Hier volghet dat choer der maghede onsen here Ihesum na, al singhende." Aan het straks bedoeld exempel wordt men herinnerd door deze mooie coupletten (te vinden bij Acquoy, Geestelijk Lied blz. 102):

David met sijnder herpen
Hi maect daer so groot ghescal
Dattet steden ende dorpen
Moghen hooren over al.

Hi roert sijn soete snaren
Als hi te doene plach
Och hondert dusent iaren
En schinen daer niet enen dach!

Dezelfde voorstellingen op meer dan éène plaats bij Moll, Joh. Brugman, b. v. II blz. 193

Sijn ingelkens singen in sijnen saal
Op harpen ende op luyten.

Ook de schilderkunst heeft ons die voorstelling bewaard, b. v. de musiceerende engelen, aan weerszijden van Christus geschaard, op het groote drieluik van Memling in het museum te Antwerpen.

Sommige handschriften (zie de var.) noemen ook „dansen ende reien" onder de genietingen des hemels. De Vooys geeft twee exempelen over den dans met Christus, den bruidegom. Zie ook Moll, Joh. Brugman II, blz. 203:

Sy leyden daer die reyen
Met den coninck al in sijn hof

192. *die daer een cleen droeptgen of ghesmaket hadde.* Vgl. het door De Vooys [1]) meegedeelde exempel, waarin verteld wordt van eenige bloemen die een gestorvene aan een overlevende bracht als teeken van de hemelsche zaligheid „daer quam so groten roke der sueticheit uut, dat die maghet van dier groter sueticheit van haer selven quam. Ende alle die inden cloester waren, voelden menighen dach den hemelschen roke". Een tegenhanger, zooals De Vooys opmerkt, van het exempel van de drie monniken, waarin een enkele gloeiende druppel zweet een flauw begrip gaf van de helsche pijn.

daer mede te comen, daarbij te komen.

---

[1]) a. w. blz. 308.

93. *hoers geminde[n] teghenwoerdicheit te gebruken*, van het gezelschap van zijn geliefde, van Jezus of God, te genieten.

daer hem mit hartliker minliker begeerten... zoo het hs., *doer* is een drukfout.

van anxt.. *dat hi die helsche pine ontsiet*, van angst, nl. doordat hij. *Die* (acc.) *die minne of die begeerte* (nom.) *so bedrivet* (P. *dringet*)..

194. *na na horuer na na*, refrein van een jagerslied? De afschrijver van Q maakt er van: „na den horen"; ook die van P B D hebben het niet begrepen. Misschien „horner" te lezen (var. hurner, hoerner) dat hoornblazer zou kunnen beteekenen en als ongewoon woord (het Mnl. Wdb. heeft het niet) niet verstaan werd?

195. *al waren si allene in enen velde*, dan zouden de honden toch niet stilstaan, *daer* (als) *si wat voer hem saghen;* dus ze hebben geen aansporing noodig; de toepassing in 196.

196. *hi en soude oec nemmermeer hem beroemen als hi recht dede*, *dat hi in godliken werken voert ghinge, also valsche ypocriten doen*, zoo de leesteekens te plaatsen. Hij zou er zich nooit op beroemen als hij goed handelde, nl. als hij vorderingen in de vroomheid maakten zooals huichelaars doen.

93—
196. De heele gelijkenis (in hs. P heet het een *exempel*) van den haas en de windhonden luidt in het Fransch:

„Li levrier queurt et li lievres, li uns par paour et li autres par desir; li uns fuit, li autre chace (194). Li saint honme courent comme levrier qui ont adés *(altijd)* les iex el ciel, ou il voient la proie que il chacent et pour ce oublient tous autres biens, ausi con fait li gentis chiens quant il voit sa proie devant ses iex (196). C'est la vie as fins amans, as cuers gentis et afetiés *(vertrouwende)* qui tant aiment vertu que se il estoient certain que on ne le deüst savoir ne diex vengier, ne daigneroient il pas fere un pechié, mes toute leur pensee et toute leur paine de leur cuer netement grander (l. guarder?) et d'apareillier si que il soient digne d'avoir la ioie de paradis [1]). El cuers vilains ia n'entrera ne fol ne orgueillous, car pis en vaudroit la compaignie".

---

[1]) Eng.: „ac al hare thenchinges and al hare wyllis: hire herten clenliche loki (*keep*) and agraythi (*prepare*) thet hi by worthi: to habbe the blisse of paradys." De mnl. vertaling van dit gedeelte aan het eind van 196.

Dat de mnl. vertaler de gelijkenis uitwerkte lag geheel in den geest van zijn tijd. Op het verschil tusschen het nalaten van zonde uit vrees voor de hel en het nastreven van het goede uit liefde tot God wordt in de devote letterkunde dikwijls de nadruk gelegd. Fijner dan hier nog wordt het onderwerp behandeld in het Spiegelkijn van Bekeering (zie Moll, Brugman I 242 en vgl aldaar 29).

196. *dorperheit,* Q heeft „dorper herte", misschien de oorspr. lezing als (verkeerde) vertaling van Fra. „el cuers vilains ia n'entrera" (zie boven). KMPD schijnen dan weer de woorden „valsch" en „vrec" naar dorperheit in „valscheit" enz. verandert te hebben.

197. *dattet rechte beghinsel eens goeden levens is ende totter duecht te comen is seer gheleghen*, onhandig vertaald: „de parvenir a bone vie et d'aquerre vertu".

wat sonde is ende wat aelmis is, ofra. „almosne" bet. ook: „goed werk".

dat warachtighe goet, dat grote goet, hiermee wordt hetzelfde bedoeld, als blijkt uit het vervolg.

wat men niet en bekent, dat en wort ghehaet noch begheert, „chose que on ne connoist n'est ne haïe ne desiree".

al is die meeste hoep vanden menschen also ghec dat si dat cleen goet voer dat grote kyesen, 't Fransch had, eigenaardiger als inleiding tot de volgende vergelijking: „et uns grans et vrai qui seulement sont bien adroit, dont tous li mondes est presque decheüs, car il donnent les grans biens pour les petis ou les moyens pour les petis ou les grans pour les moyens".

198. *coper ende missinc voer gout*, „cuivre por or". „Ende" is hier synoniem van „ofte", vgl. onze zegswijze: „om een appel en een ei" met C. S. 227: „om een appel of om een ei" en 199: „enen appel ofte een ey".

ghemaelde glase voer sophier of voer robijn, ontbr. in 't Fra.

want si en sien die dinghen ... want sijs hem niet en verstaen, ontbr. in 't Fra.

Mer die wise besochte luden ... enz., „Mes cil est a droit bons marcheans qui de chascune chose connoist la propre vertu et la value (*die proper duecht ende vertuut*), ce nous enseigne li sainz esperis et nus autres mestres. Cil nous aprent a connoistre les grans choses des petites et les precieus des viex, les douces des ameres".

99. „Cleen goet”, „middelbaer goet” en „groet goet”, „biens de fortune, biens de nature, biens de grace”, zijn op andere wijze in C. S. 42—45 al behandeld: „gave der natueren, gave der avontueren, gave der graciën”.

Dat cleen goet heten wi.. enz., „J'apele les petis biens les biens temporeus les biens de fortune que dame fortune a toute (*avec*) sa roe toute iour et tout („tollit”, *wegneemt*) et donne et tourne de desus et de desous”.

recht alsmen den cleynen kijnderen enen appel ofte een ey ghevet of een ander coelsche kermiskijn, daer mense mede trecken wil dat si enen lief cryghen, „ce sont conme iouelles a enfans que diex nous donne”. Keulen was een belangrijke markt voor Brabant (Pirenne, Gesch. v. België II 53).

die stoute ridderen gods, vgl. 378 vlgg. De vertaler doelt op geloofshelden uit vervlogen tijden; niet het Fransch: „si con font li bon chevalier dieu qui la regne du ciel veulent aquerre et le conquerent par leur prouesce”.

200. *Daer om hetent*... „Donc ce ne sunt ne grant bien ne bien a droit. Car se ce sunt grant bien...,” enz.

Waer oec dit warachtich goet of salicheit.., enz. Anders 't Fra.: „Se ce sunt vrai bien, donc ne sunt pas tuit li vrai bien el ciel; donc n'est pas diex parfaitement beneürés qui de tiex biens n'use”.

201. Dit stuk ontbreekt geheel in 't Fransch en Engelsch.

202. *Ontrouwe ende onghenatuert,* „donc est diex desloiaus et desnaturés qui ces biens tout a ses amis et les donne plus largement a ses anemis”.

alst inder waerheit sijn, „et ce est voir conme patrenostre”, vgl. 176 aant.

dat si hem selden ontlopen also langhe als si selve daer ghenoechte in maken, ontbr. in 't Fra.

203. *die hebben den groten meester voorseit den heylighen geest so wijsliken ghehoert*..., „que li sains esperis enlumine par vraie connoissance”.

dat alle die ghenoechte ende vroechde deser werlt en is niet dan een mont vol of een morseel een hongherighe siele mede te versaden.” PQKB komen overeen met 't Fra.: „il voient tres bien que tous li mondes n'est pas uns bons morseaus pour cuer d'omme saouler”.

wie niet en ghevet...enz., „qui ne donne que aime ne prent que desire”.

204. *Si doen enen goeden wissel*, „il font a dieu une paumee" (*een handvol*).
si gheven drec om preciose ghesteente, ontbr. in 't Fra.: „boe pour or, et leissent tout pour dieu: richeces, delices et honneurs, et devienent povre pour dieu gaaignier et pour le ciel conquerre. C'est la plus bele vie et la plus seüre qui soit en cest monde".

205. *dant hem dienen mach*, dan dat het hun moge dienen...
Aldus copen si hemelrijc daer mede... enz., „Il en sevent le ciel achater et leur pechiés rachater et leur proïsmes aidier. Il en sevent dex plus amer, loer et merchier, honourer, cremir et redouter pour les grants peris ou il sunt (206) et euls meïsmes plus humelier quant il voient leur fieblesce et leur povre amour et leur defaus, quant l'estroite voie ne veulent aler, quant si poi veulent pour deu souffrir et donner, qui tant souffri et lessa por euls. Cist bien se sauvent, mes fort i a, car plus est legiere chose tous les biens du monde laissier a un coup pour dieu que retenir les et niënt amer."

206. *bidden hem, dat hi hem so wijsliken gheve* (duidelijker is M: *dat hi hem wijsheit geve*) *den groten last te draghen, als si ter rekeninghe moeten comen, dat hoer reces gheloeft mach worden*, zoodat (of: opdat), als zij ter verantwoording worden geroepen, hun verantwoording aangenomen wordt.
aldus hebdi nu ghehoert vanden natuerliken goede, lees: „avontuerliken" of „titeliken".

207. *natuerlic goet of gheleert goet*, „bien de nature et de doctrine". Het oorspronkelijk is 207—209 veel korter.

208. *al is dat dit middelbaer goet*... vgl. Stroph. Ged.[2] bl. 300*b*.

209. *dat hem duncket dat si op enen boem ghewassen sijn* enz., ontbr. in 't Fra.

210. *Dit is die gracie gods*... enz., „Cest bien apelon grace, la grace deu et vertu et charité; grace pour ce que il donne vie et santé a l'ame, car sans cestui bien l'ame est morte. Il est apelé vertu pour ce que il enore (*honore*) l'ame de bones euvres et de bones meurs. Il est apelé carité pour ce que il ioint l'ame a dieu et en fait ausi conme tout un avec dieu, car carité n'est autre chose fors chiere unité, c'est la fin, la perfection beneurte [1]) a quoi nous devons tendre. Mout furent decheü..." (211).

---

[1]) Lees òf „beneüree" (*gelukkig*) òf „la perfection, [la] beneürté" (*het geluk*).

211. *alle die philosophen.* In 't Fra. vind ik hierover alleen: „Mout furent decheü li ancien philosophe, car li uns le metoit en delices, li autre en richeces, li autre en honeste vie. Mes li grans philosophes..."

op ghetoghen tot inden dorden hemel, „qui fut ravis dusques au tiers ciel" (2 Cor. XII : 2).

dat een alle die ghenoechte sijns lichaems volghede, de Epicuristen.

213. *Van desen dryen manyeren voerseit.* PGQKB hebben „dan dese drye m. v.", wat natuurlijk de ware lezing is; in D worden deze woorden weggelaten. Fra.: „Ne plus n'est de biens, ne vrais ne vains, que ces trois manieres, et ce vois tu apertement es biens du monde (*ontbr. in de vertaling*) que nus ne desire..."

De slotzin ontbr. ook in het mnl.: „Et quant que cil quierent vainement, est en vertu vraiement, car vertus est chose mout honorable, delitable et profitable".

214. *Wat goet is ende wat dinghen sijn die eerlic scinen...,* het Fra. heeft, in aansluiting met den onvertaald gebleven zin van 213: „Que vertus soit bien honourable ce pues tu voir en tel maniere".

215. *die die rechte warachtige scoenheit aen siet,* zie aant. 42.

Al hebben wi die oghen also cranc enz.; het verband is in het mnl. gebrekkig uitgedrukt, Fra.: „biauté que li ex du cors voit et aime est chose fausse courte et vaine. Fausse, car cis n'est biaus ne ceste bele, mais nostre oeil sont faible..."

een scoen sac van witten leder, die al vol drecs is, een veel gebruikt beeld, zie b.v. Proza-Sp. d. S. blz. 226: „die licham daer men in levet, en is anders niet dan een onreyn sack vol messes" en Mnl. Wdb. op „mes".

216. *So ist oec wel een dwaes alf,* „Pour ce est fous."

maecse ghelijc horen eersten beelde hoers sceppers, „et li rent sa droite empriente c'est l'image son creatour."

die scoen is sonder ghelijc, vgl. C. S. 272. Hs. K 35 der Kon. Bibl. (Cancellierboeck) bevat op fol. 84—95 een tractaat: „Dit is vander schoenheit gods ende van sijnen engelen."

217. *dat alre scoenste dinc dat is... dat is een scoen siel.* Caes. Dial. mir. XI : 8 (aangehaald bij De Vooys, a.w. blz. 255) „De morte fratris Hildebrandi cuius aninam in specie pueri speciosi conventus candidatorum deferebat."

dat men niet dencken en mach, „niet" = niets.

218. *Wijsheit ende clergye,* „sens et clergie".
waer goet... dat is die gracie gods ende alle goede werken ende duechden, „le vrai bien c'est grace et vertu".
als die sonne die werlt verlicht. De fout van hs. A. blijkt duidelijk genoeg uit de varianten; vgl. bovendien Fra.: „car c'est li vraie sapience qui enlumine le cuer de l'onme con li solaus le monde."
Hem dunct dat die maen die sonne is, enz. „Il cuide la lune que ce soit li solaus, car il cuident de l'enor du monde que se soit vraie gloire, d'une pommete . I . montagne, car il cuident du monde que ce soit grant chose qui au resgart del ciel n'est que une pommete. Il cuident de voirre que ce soit . I . saffirs, car il cuident que leur poeir et leur force soit moult grans, qui plus est feible et freiles et (l.que) nus voirres. Aprés ceste (l. c'est?) enfance que li sens du monde en cels qui tant sont sage du cors garder et aaisier et deliter qui vivent conme enfant qui ne quierent que leur volenté fere."

219. *In desen lieden is alle reden doot, daer om leven si beesteliken sonder reden, want al hoor sin is beestelic worden,* „vivent il conme beste car leur sens est touz bestournés (*veranderd, bedorven; de vertaler bracht het blijkbaar met „beste" in verband*) et corrompus, ausi conme le goust du malade ou de la fame grosse qui plus trueve savour en une aigre pomme que en pain de fourment et li enfes en . I . carbon que en bones viandes. Ausi teus gens ne puent croire que il ait plus de ioie et de delit en deu servir et amer que en fere la volenté de lor charogne, car il ne se veut iugier entre le dous et l'amer. Aprés cis sens est forsenerie en ceus qui tant sunt soutif en malice trover en autrui enginier et decevoir ou par plet ou par force ou par barat (*de zin is in de vertaling niet af:*) que il ne pensent ne estudient fors en eus avanchier et en autrui grever".

220. *datter werlt profijt is, als rijcheit ende hoecheit, dat dat...* (wat der w. pr. is, dat dat...), „il moustre que li mondes est vains en estre, viex en value, amers en saveur, que la gloire du monde est vaine, les richeces vieus, les delis amers."
ja denc een bitter liden... can si soet maken „la leur doleur, lermes et pleurs, hontes et martyres et toutes paines et quant que hon puet penser d'amer fait cis çucrés, dous et savoureus".

221. De drie „punten" heeten in 't Fransch „hardiesse, force et fermeté". We vinden die verdeeling in drieën terug o.a. bij „traecheit": „quaet beginsel", „quade voertganc" en „quaet eynde" (C. S. 60).

Mer sonder rechte manlicheit, „mes sans sens et sans pourveance;" juister zou dus geweest zijn: „sonder voorsienigher wijsheit".

dat boec vander consten der ridderscap, „li livres de l'art de chevalerie". Bij Dirc van Delf (hs. V 56 fol. 166c) komt voor: „als meester Vigecius int ridderboek segt."

in anderen dinghen wel... dan, „dan" in zulke zinnen = „maar niet", zie Mnl. Wdb. II 53.

Het citaat uit het ridderboek luidt in 't Fra: „En autres quereles quant on mesprent conment que soit truevon amendement, mes erreur en bataille ne puet estre amendee car ele est tantost comperee." Over de rijmen in den Franschen tekst zie boven blz. 40.

222. *Een gek begrip is wanneer yement een dinc bestaet daer luttel baten an leyt*, „Fole emprise est ou gist petit de preu."

Si doen recht als een die mit eenre guldenre anghel na mussèlen henghelde, het beeld komt ook voor in de „Vier Utersten" (zooals De Vooys mij meedeelde, Leidsch Hs. fol. 58 v.), daar het in 't oorspronkelijke ontbreekt, kan het door Jan van Rode daaraan ontleend zijn. Er zijn echter zooals in deze aant. ook weer telkens blijkt zóóveel beelden, uitleggingen, indeelingen enz. gemeengoed der catechetische literatuur, dat 't gevaarlijk is uit zulke overeenkomsten invloed van 't eene werk op 't andere af te leiden.

daer luttel baten an leyt ende veel costen moet, en dat veel kosten moet, vgl. Stoett, Synt. § 152.

223. *Mer die warachtige manlicheit die maket enen coenen heerliken moet, daer een mensche stout wijs begrip mede begripet*, „Mes vertu fait l'omme de grant cuer et de sage emprise."

224—227. De gelijkenis van de ridderen Gods ontbreekt in het Fransch en in het Engelsch. God is de feodale koning, die met zijn hofstoet den strijd gadeslaat. De ridders zullen ruimschoots beloond worden, als leenmannen die overwinnend uit den strijd komen. Zij zijn zijn dienstlieden, die op hun heer kunnen rekenen: „si striden op sinen anxt ende op sinen cost." Maar geen herauten behoeven, zooals in een tournooi, hun daden na te gaan om hun verdienste te bepalen; Maria zelve, de Hemelkoningin, slaat hen gade en de heiligen vuren hen aan met te wijzen op de eeuwige belooning die hun deel geworden is.

225. *die besochte ridderlike scaer der seghe ghevochtenre kerken, diemen inden latijn ecclesia triumphans heet.* Een 14de-eeuwsch hs. van het gymnasium te Katwijk heeft, naar een mededeeling van De Vooys,

tot titel „Ecclesia triumphans". Een zegetocht der H. Kerk wordt door Dante beschreven in zang XXIX van het Vagevuur.

set hem toe... De lezing van A, „hi set hem toe" heeft geen zin; de bet. moet zijn, ook volgens de varr. „dringt op hen aan", en „toesetten" is te vergelijken met „nazetten".

becrachtighen, l. (met GKB) „becrachtichden".

227. *ondanc hoerre kennebacken, sonder danc of loen van onsen heer*, ontbr. in 't Fra.

Daerom en mach... enz. Fra: „N'a pas grant cuer qui le donne por noient comme font cil qui donent leur cuer a amer les biens de fortune, qui en verité ne sont noient au resgart des vrais biens de gloire. Donc tel gent sunt ausi comme .I. enfant qui plus aime .I. mireour que .I. roiaume, une pommete que tout son heritage" („om een appel of om een ei", vgl. aant. 198).

228. *si doet den hemel winnen, die werlt versmaden, groten last van penitenciën lichteliken te draghen.* Het komt in de Coninx Summe herhaaldelijk voor, zoowel in het eerste, in Brabant vertaalde, als in 't tweede, in Holland uitgegeven stuk, dat doen in de beteekenis van *veroorzaken*, als het door meer dan één infinitief wordt gevolgd, den eersten, als tegenwoordig, zonder „te", maar een of meer der volgende met „te" bij zich heeft. Deze constructie ken ik uit het tegenwoordig Nederlandsch alleen uit „doen te weten" en ook in het Mnl. Wdb. wordt van het bedoelde gebruik alleen deze formule (met „*doen te verstaen*") als voorbeeld gegeven. Voorbeelden:

C.S. 325: „Aldus duet die heylighe gheest die sondaers die oghen op doen ende te syen boven ende onder". C. S. 329: „Oetmoedicheit is een duecht die den mensche hem selven duet versmaden ende te houden voer quaet." C. S. 362: (hier volgt slechts één inf.) „Voert duetsi die reden wel te ondersoeken die dingen". C. S. 363: „Dese gheest duet die reden wel oerdelen ende te recht bekennen ende te onderscheiden tusschen guet ende quaet." C. S. 564: „daermen mede berispen sal die achterclappers ende doense zwighen ende doen hem te weten, dat mense niet gaern en hoert."

Want een heyden mensche seide eens, „si con dist li sages Seneques."

die fortuna of die aventuer, Fra. alleen „fortune"; aant. 21.

niet meerre... *van machten,* „niet grooter in macht."

die sonne die alle tijt lopet ende nemmermeer moe en wort. Eene aan de klassieke literatuur ontleende vergelijking? Men denke b.v. aan de geschiedenis van Phaëton.

229. *Dat vierde punt*... enz. „Aussi n'est vraie seignourie fors en vertu. Grans sires est cil a cui tous li mondes sert. Tex seignourie donne a homme grace et vertu, car ele met l'ome espirituelment en son droit estat ou il fu fes (*gescepen was*) premierement."

230— *Want van alle den goede*... enz. (tot 232); Het Fransch is korter:
231.

„Car des biens du monde il a tant con ses cuers desirre. Il i a son usage et sa soustenance et tant conme il veut avoir plus soufisaument que n'a li rois. Quant que ont li bon et li malvais, tout est suen, car de tout feit son preu et de tout loe dieu et merchie et plus l'en aime et crient et sert, en ce que il voit et connoist que toute creature est fete pour deu servir."

Er volgt nu een stuk dat in de vertaling geheel is weggevallen, waarin uiteengezet wordt dat de mensch uit nog een ander oogpunt een heerscher kan zijn:

„Aprés il a un autre empire bel et grant sans que nus n'est adroit sires. Car il n'est (l. il est) emperieres de soi meïsmes, c'est de son cors et de son cuer les quels il iustice et tient en bone pais et dont il fait sa volenté. Car ses cuers est si ioius a la volenté dieu fere et de quant que diex fet a son cors, graces en rent et mont li plest; et c'est la seignourie que vertu donne a celui qui l'a, dont parle Seneques qui dit ainsi: „Grant seignourie et grant empire te dourrai: soies sires de toi meïsmes!" He dex,..." (*och god*, 232).

233. *wes hem een menschen* (sic, lees *mensche*) *of consenteren wil* is foutief afgedrukt; het hs. heeft *volghen of consenteren*.

Gecke menscen, dwaze, onnoozele menschen; *rasende uutsinnige m.*, krankzinnigen; Fra.: „es enfans et es fous."

234. *ende vercopense den duvel over*, „over" is blijkbaar een schrijffout uit *gheven over*; vgl. varr.

Ende byecht hem claerliken mit stercken wille ewelic voert van sonden te hoeden; „hoeden" = hem hoeden òf „hem" verstaan uit het voorafgaande.

235— Wijken aanmerkelijk af van het origineel, waarmee daarentegen
238. 't Eng. nauwkeurig overeenkomt:

„La segonde franchise est cele que ont li prudon en cest siecle que diex a franchi par grace et par vertu du service au deable et de pechié, qui ne sont serf n'a or n'a argent ne a leur corages (*gemoedsstemmingen*) ne as biens de fortune, mes ont le cuer si eslevés en dieu que il ne prisent le monde .I. bouton et ne doutent le roi ne conte, ne mescheance ne povreté, ne honte ne mort, car il sont demi mors et ont le cuer si desevré (*los gemaakt*) de l'amour du monde que il atendent et desirrent leur mort con fait li bons

ouvrier son paiement et li gaaignor son aoust et cil qui sont en tourment de mer bon port et li prisonnier leur delivrance et li pelerin leur pais."

Et cil sont parfaitement franc, con on puet estre en cest siecle; car il ne criement ne redoutent fors dieu et sont en grant pais de cuer. Car il sont assis en deu et sunt ia en paradis par desirier. Et tel franchise vient de grace et de vertu. Mes encore toute ceste franchise n'est fors servages" (*Vgl.* 237, *laatste zin*).

236—237. Zooals uit de vergelijking met den boven afgedrukten Franschen tekst en uit den inhoud zelf blijkt, is dit stuk een invoegsel van den vertaler. Op dezelfde „vrijdenkers" schijnt het stuk van Ruusbroec te slaan, dat bij Van Vloten (Ned. Proza 26) staat afgedrukt. „Si siin", zoo zegt hij in zijn uitvoerige waarschuwing tegen hun dwaalleer, „si siin eigens willen ende nyemant onderdaen, ende dat achten si gheestelike vryheit des vleischs, want si gheven den lichaem des hem lust, ende dat achten si edelheit der naturen." In Con. S. 33 en 169 echter is *lollaerden* de naam der bekende ongeordende vereeniging en wordt alleen gezegd dat men er veel ketters onder vindt; in 47 is lollaert = femelaar. Op al die plaatsen is „lollaert" invoegsel van den vertaler.

238. *sonder twivel nemmermeer om te keren,* Fra. alleen „sans recouvrer".

Na desen punte so en is nyement vry, „sans ques choses nus n'est frans en cest siecles, tant soit parfais."

239. *der aerden of des slijcs*. „de terre et de boe."

240. *een waer exemplaer*, „le vrai essamplaire par quoi nous resoion refourmé a s'ymage et a sa biauté."

die in sijnre hogher stat borgher sijn, *in dat vry nuwe Jherusalem*, „qui habitent en sa haute cité du ciel."

die een so veel hogher boven die ander ende die een so veel edelre dan die ander, *als si den beelde gods ende sijnre scoenheit ghelijcste sijn* (superl. voor comp.? vgl. Stoett Synt. § 144). Hoe de menschen naar den „graad van bekeering" waartoe ze zich hebben opgewerkt in een der negen „choren" van engelen zullen worden opgenomen, kan men lezen in het door Moll uitgegeven „Spiegelkijn" (Joh. Brugman I blz. 242).

241. *Dat sal sijn in sijnre gloriën*, *als wi bi hem comen in sijn hemelrijc*. Er is in de vertaling een mooi beeld weggevallen: „ce sera en sa gloire, quant nos seron em paradis. Car ci nus ne voit a descouvert la biauté deu, mes ausi con par .I. mireour, si con dit sains Pous, mes lors le verrons nous face a face, clerement" (1 Cor. XIII : 12).

Daer om, al die ghewaer edelheit... enz. De vertaler heeft zijn voorbeeld niet begrepen. De zin, waarmee deze overeenkomt, is in 't Fransch een nieuw begin: „La vraie noblece donc l'ome conmence ci par grace[1]) et par vertu et est parfeite en gloire (242), ceste noblesce fait li sains esperis..."

242. *purgeert, vercyert,* asyndeton, vgl. Fra. „qui il espurge en purté et enlumine en verité et parfaist en charité"; waaruit de bedoeling: „purgeert ende verchiert" duidelijk blijkt.

weder gheformt, „refourmé".

hoer memorie ende hoer ghedenckenisse, „lor memoire c'est leur remembrance" (vgl. aant. 12).

voecht ende set, begheren of ghewillen, vgl. aant. 21.

245. *Aldus is dit onse edel side.* Korter in 't Fra.: „Car ce est li nobles costés et li gentis parages dont vient et naist au cuer vraie gloire, ausi conme de l'autre vaine noblece naist orgueil et vaine gloire."

hi selve... die niet lieghen en mach, tegenstelling tot den duivel, den „prince der loghenen".

246. *godlike minne, dat een fundament is van allen duechden,* „vertu et charité, c'est bele amour de dieu."

so en dedet mi al gheen stade of so en batet mi al niet, dubbele uitdrukking als besproken in aant. 21, vgl. Eng.: „al hit nere (*ne ware*) me nagt worth."

247. *Want hoe veel een man doech, so veel doech sijn lant,* Fra.: „tant vaut li hons tant vaut sa terre, c'est ausi voir conme patrenostre. Qui bien entent par qui li hon vaut ou noient ou auques, ou plus ou mains, ce n'est pas doute que ce ne soit charité et l'amor de dieu, car qui plus en a plus vaut." „Caritate" is het eerste en voornaamste vereischte; de waarde van iemands werken, van iemands „clein doechden", is afhankelijk van de mate van goddelijke liefde die in hem is, zooals de waarde van een land afhankelijk is van de vlijt van den eigenaar. Vgl. 250.

Want wat een mensche hevet... enz. Het Fransch is hier aanvankelijk korter en bevat verder op een stuk dat in de vertaling is weggevallen:

„Car combien que li ons ait de biens temporex,.. ou de biens esperituex.. et autres biens, conment dirai ie que il profitent, quant il en est plus cruaument dampnés pour ce que il n'use mie a droit des biens que dieu li

[1]) Eng. „The zothe noblesse thanne of man begynth hyer be grace."

a presté pour gaaignier? Aprés se il feit euvres corporex, con font cil laboureour et cil menesterel, ou se feit euvres esperituex, con font cil qui iunent (*vasten*) ourerunt (*lees* ou ourent?)[1]) et ci con povres vestir, haire (*een haren cleet*) porter, ne ce sans charité a droit parler ne vaut riens. Car ia pour ce vers deu graignor merite n'en aura, ançois se il muert sans charité dampnés sera.

Mes cil qui a vertu et charité parfeite (*Mer wie hem van caritaten regieren laet*, 248), de quant que diex li envoie en cest siecle, de tout feit son preu et de tout conquiert grace et gloire."

248. *ende dat en mach nyement doen dan die vrouwe caritaet, die een beleyster ende een regyerster is van alle sinen goede* ontbr. in 't Fra. en Eng.; toch is de mogelijkheid voor deze en andere plaatsen niet uitgesloten dat ze aan een ander Fransch hs. beantwoorden. Er volgt dan ook: „wie hem van caritaten regyeren laet," anders als in 't Fra. (zie boven).

249. *Vrouwe caritaet is een wijs coepwijf,* vgl. de exempelen in 431 vlg. Fra. evenwel: „Carité est la bone marcheandise (*handel*). Toutes les bones euvres (mnl. echter *pennewaerde*) ele achate..."

250. *Die caritaet maect dat den enen*... enz., „Charité gaaigne en toutes quereles, ele a victores en toutes batailles, ele fait que autant valt a l'un iuner .I. iour que en l'autre .I. quaresme, ele fait que autant valt a l'un .I. deniers que il done conme il fait a l'autre .C. livres, et une patrenostre dire conme a l'autre .I. sautier, et ce n'est pour autre reson fors que pour ce que tant vaut li hons tant valent ses euvres..."

Sinte Michyels waechscalen. Weegt de aartsengel Michaël de zielen bij het laatste oordeel?

met ghenen anderen ghewicht en machmen mit hem weghen, kan men bij S. Michaël wegen, nl. zwaar genoeg bevonden worden; Fra. evenwel: „nule autre chose n'i puet peser."

251. Over „*de vijf sinnen*" Inl. blz. 145; vgl. Dirc v. Delf, Winterstuk Cap. XI.

252. „Pense du delit d'anten et du songe d'anuit." De hss. hebben „danten" an „danuit"; de vertaler kende zeker de woorden „antan" (*ante-annum, l'an passé*) en „anuit" (*hac nocte*) niet en maakte er „die ghenoechte Dathans ende den droem Davids" van!

---

[1]) Vgl. Eng.: "Other yef he deth workes gostliche ase byeth vestinges, benes (*gebeden*), ssrede (*kleeden*) the poure, bere the here" enz.

53. *Want hoe hem die droppen*... enz.,

„et con plus voient les goutes douces, plus desirent venir a la fontaine et pour ce que il sevent que plus aime l'en la goute, plus oublie l'en la fontaine et con plus plest la douçor du monde mains desirron la douceur de dieu. Pour ce le mains que il pueent il prennent et usent des delis de char et des deduis qui par les .V. sens vienent. Et diex!..." (*Och god van hemelrike*...

dan die geestelike ghenoechten. Het vervolg wijkt geheel af:

„que cil qui vienent de par l'esperit qui sunt le vrai bien. Tex biens done diex a home en cest siecle quant il li done peis de cuer et victoire de ses anemis et gloire de conscience, quant il li remplist le cuer d'amour et de ioie esperituele et l'enivre d'une douceur merveilleuse si que il ne se puet contenir ne soi meïsme sentir de tel ioie ne de tel delit." (*hier sluit het Fransch aan bij* 254, *regel* 6 „daer om en hevet niet meer gelikenis")

254. *Wie leven wil des levens*..., GQD hebben de juiste vertaling: „qui bevra, dist il, de li aue que ie li dourrai, elle devendra une fontaine qui le fera saillir en vie pardurable," hs. Q: „wie drinct vanden water dat ic gheven sal, dien saelt werden eene fonteyne..." In A, „die sal een fonteyne worden," is die datief.

die du dinen vryenden houdes, „que tu gardes a tes serians et dones a tes amis."

255. *Hi soude recht doen als een backer*, „et feroit ausi conme cil qui bulete la ferine, qui desevre la fleur du bren, et con cil qui fait l'uile, qui emprent la pure crasse et laisse la grosse sustance." De vertaler werkt de beelden uit.

als dat proverbium seit, de interpunctie in den tekst te veranderen, vgl. Fra.: „li proverbes que nus n'a parfeite ioie se le ne vient d'amor," waarop nog volgt:

„et ce est en l'escryture apelee wile si conme dit nostres sires par le prophete: Je dourrai, dit il, wile de ioie por plour; c'est ioie vraie et pure de cuer pour le pleur de penitance. De cest wile sont enoint cil cui diex a feis rois et seigneurs du monde et dels meïsmes et adonc est li hons parfeis crestiens quant il est oins de cest saint cresme. Car de cresme est dis cris et de crist est dis crestiens et qui est oins de tel oingement, c'est de ioie et d'amour de dieu, il vit en dieu et diex en lui, si con dit sains Iehans li apotres; et c'est vie de crestien, c'est a droit parler vie d'ome, c'est bone vie et bonneūree que crestiens doit querre et desirrer pour aquerre vie pardurable. Car n'est pas en vie mes en langueur qui tous iours vit en cures et en pensees et en angoisse; n'es[t] pas vie d'ome mes de beste, qui toute la volenté de sa char veut fere; ne se rest pas vie d'ome mes d'enfant qui ore pleure ore rist, or est ause (l. aise) or est a mesaise, or est irés or est en pais, or en ioie or en tristece. Donc, qui veut bone vie mener... (*Daer om wie gaern een salich leven leyden soude*...)

Het hoofdstuk eindigt in 't Fransch met de woorden „et par vertu et non autrement," *mit duechden ende mit caritaten ende anders niet*

in geenre wijs; de volgende zin komt in 't origineel niet voor.
De vertaler laat met 257 een nieuw hoofdstuk beginnen, het Fransch met 256, waarboven het opschrift: „La comparaison du iardin."

256. Hier begint in 't Fransch het nieuwe hoofdstuk, getiteld „La comparaison du iardin"; de mnl. handschriften beginnen dit bij 257 (zie de opschriften daar in de varianten).

want anders waert yement luttel waert, duechden te weten ende niet te doen, uit: „anders waert l. w. duechden te w." en „twaer l. w. duechden te w. ende n. te doen."

Het oorspr. heeft nog: „Car si con dit sains Jaques: qui seit le bien et ne le feit, pechie ia et se meffet. Fous est qui soit la droite voie et a son escient forvoie" (voor het rijm zie boven blz. 40).

257. *Die h. scrift compareert den goeden duechdeliken menschen biden goeden wive mitten sconen cruuthof,* „La sainte escripture compere prudomme et prude fame a .I. iardin."

Dese gaerde is besloten in eenre hoger muren dat is mitter minnen gods, „uns iardins enclos de .I. clostures, c'est de la garde dieu et des angres."

dat is sijn gracie die hi in des menschen hart stort ende maket groen, deze dauw is zijn genade, die hij in het menschelijk hart stort, waardoor hij het groen maakt.

Aan het slot komt nog in 't Fra. „ces trois choses sont necessaires a toutes les choses qui en terre croissent: terre convenable, humeur nourissable et chaleur raisnable."

258. *Boem des levens,* Dirc van Delf spreekt van drie bijzondere boomen in het Aardsche Paradijs: „boom der consten of wetenheit van goet ende quaet" (lignum scientiae), „boom des levens" (lignum vitae) en „boom der minnen" (lignum amoris). Zie Winterstuk Cap. IX.

260. *Dese wortel meende Ysaias,* vgl. C. S. 304.

Yesse in duutsche gheseit,.. een brouwer der minnen, „cis mos vaut autant con .I. brasier (*kolenvuur*) d'amour." Wat er volgt in 't mnl. heeft de vertaler er bij gevoegd om „brouwer" te verklaren. Ook de Eng. vertaler heeft „brasier" niet begrepen: hij maakt er van „becleppinge", d.i. omhelzing.

261. *Dat morch of dat pit,* „li cuers de cest arbre fu sa sainte ame en cui estoit la precieuse moueule de la sapience dieu."

Die blader... waren sijn heylighe ghedachten, „les fuilles sont les saintes paroles qui garissoient de toutes maladies" (dit laatste

in 't mnl. in 262, bij de „bloemen"). Ook in C. S. 135 beteekenen *bladen*: „woorden".

Die bloemen... „Les fleurs les saintes pensees qui toutes furent beles et honestes et portans fruit."

Die tacken... „Les brances de cest arbre en . I. sens sont tuit li eslit qui onques furent et sont et seront, car si con dit a ses apotres: ie sui, dit il, la vigne et vous estes les brances. Et en . I. autre sens les beles vertus et les glorieus essamples que il moustra par euvre et enseigna par bouche. Ce furent les vertus parfeites et plaines de beneürtés vraie que il moustra a ses privés amis, ce fu a . XII. apotres que il mena en la haute montagne de perfection priveement". De „schaduw" van de mnl. vertaling komt dus overeen met de tweede beteekenis van de „tacken"; in 264 trouwens is weer sprake van „acht speciale tacken."

263. In den Franschen tekst zijn er zeven zaligsprekingen, de laatste ontbreekt. De schrijver, al of niet Hugo van St. Victor navolgende, had het getal opzettelijk veranderd om tot vijf zeventallen te komen (vgl. boven blz. 43); de vertaler wilde hem verbeteren en maakte er weer acht van.

264. De vertaling wijkt nogal af van het oorspr.: „Ce sont les . VII. brances de l'arbre de vie du fils dieu jhesu crist. En l'ombre de cest arbre se doit bons cuers ombrier et resgarder ces beles brances qui portent le fruit de vie pardurable. En ces . VII. paroles est enclose tote hautece et toute perfection de grace et de vertu et de vraie beneürté tant c'on en puet avoir en cest siecle et atendre en l'autre. Ce sont les . VII. reules... que li maistres des angres enseigne (*die die warighe Salomon sinen kinderen leert,* d. i. Jezus, de wijsheid gods, de groote meester).

265. *Summa van der ewe,* „toute la some de la novele loi d'amor et de douceur."

Na 265 volgt er in het Fransch een stuk dat onvertaald is gebleven:

„Or as tu oï que est li arbres de vie qui est en milieu de paradis que diex plante en la saint ame. En l'ombre de cest arbre croissent et profitent et portent fruit les arbres des vertus que dex li peres, qui est li grans iardiniers, plante en cest iardin et les arrouse de la fontaine de sa grace qui les feit reverdier et croistre et profiter et les tient en verdeur et en vie. Ceste fontaine se devise en . VII. ruiseles: ce sont les . VII. dons du saint esperit qui arousent tout cest iardin."

Deze plaats is zeer belangrijk voor den samenhang van het geheel. Het in de Inleiding (blz. 42, regel 9 vlg.) gemaakte bezwaar

vervalt er door. Het traktaat over de zeven gaven wordt er nauwer door verbonden aan het voorafgaande en de slotzin van 267, waar de zeven beden van 't paternoster als maagden worden voorgesteld die gaan putten uit „desen . VII . lopenden beken", komt in duidelijker verband tot de geheele allegorie te staan. Ook deze zin in 266 krijgt er een scherper beteekenis door: „Daar om en laet hi nemmermeer of ons te vermanen, dat wi hem doch bidden willen om sijn gaven". Fra.: „que nous le proion et requeron ses dons et mout volentiers nous promet que se nous requerons chose qui bone nous soit, que nous l'auron. Et plus nous fait il de cortoisie, car il est nos avocas..."

267. *die seven principael duechden die dese dootsonden contrarie sijn.* Onjuist vertaald of liever ten onrechte veranderd: „les . VII . vertus qui nous mainent as . VII . beneürtés de perfection et de sainte vie par quoi nous puisson avoir les . VII . promesses que il feit a ses eslis es . VII . paroles devant dites."

De laatste alinea van 267 is aan hs. B. ontleend. Zie de aanteekening in de noten bij den tekst en de Inleiding op blz. 211 en 212.

268. Die exposicie vanden pater noster. Zie de Inleiding blz. 165 vlgg. Daar niet genoemde traktaten worden opgegeven door Troelstra, a. w. blz. 113.

Een kint datmen eerst ter scolen set. In A-B-boeken vindt men 't Pater Noster, zie Troelstra a. w. blz. 22.

diese wel verstaet aant. 42.

mer luttel ist waert ten si mit aendacht van binnen. U volgt precies het origineel (Inl. blz. 195).

want alsulke scoliers worden geleert vanden guedertieren meester Jhesu. Vgl. V. Vloten, Ned. Prozast. 336: „Dat hi een scoelmeester es ende hier op ertrijke gheleert heeft" enz.

269. *het is die sprake gods uut* (dit staat in D., *met* is een drukfout) *den heiligen geest.* Fra. „Li fis dieu la fist a dieu le pere en parole. Dieu li sains esperis est ce que on i demande".

270. *voerspraec.* Jezus is onze advokaat (vgl. 266) en onze meester (zie Gloss. ook op „schoolmeester" en vgl. 268 aant.). Van 't hemelsche gerechtshof is gedurig sprake. Jezus is de wijsheid gods, vgl. 279.

ende dan duet dat hi sculdich is te doen, U wijkt van 't orig. af.

271. *capyteyn*, „chevetains", Eng. „heaved". In U weggelaten.

een bescicker ende een regeerre, „ordeinerres et gouvernerres et pourvoierres."

ten derden male, „De rechief puisque il est peres par nature et par droiture, il aime tout ce que il a feit, con dit li livres de sa sapience, et est dous..." U vertaalt dus juister. U voegt den tekst uit Ezechiël er bij.

272. *op dat wi niet van hem vervreemt en worden*, „si que tu ne forlignes mie", U: „soe dattu nyet en veronedelste van hem, (overmids..." enz., toevoegsel van den vertaler).

Dit woert dan... vermaent ons dat wi rechte sonen sijn ende..." Fra: „que si tu es drois fis"; U is dus juister.

van naturen, van gebots wegen ende van recht, dat wij streven naar gelijkenis met den hemelschen Vader is een eisch der natuur, is ons door God geboden en is ook billijk.

Denct datstu des gheens zoen biste die voer di inden strijt gegaen is. Dit geeft een goeden zin, maar het Fra. heeft: „Pense qui fis tu es!" dit on au bon chevalier novel quant il entre au tornoiement", wat door U onjuist is vertaald.

273. U heeft onjuist *omme dattu hebste geselscap mitti*, Fra.: „et qui tu acompaignes avec toi quant tu dis „done nous" et ne dis mie „done moi". Je le te dirai si tu veus." Vreemd is in U: „dit wil ic di verclaren, seggende: ist dattu des begeerste".

Also en sijn wi sijn sonen niet van naturen, mer... d. i. niet zóó, niet in die opvatting, maar. — U: „Wy en sijn nyet gods soen van naturen [dan] also veel als wi gemaect sijn na sinen beelde, mar also sijn oic die heydene", Fra.: „fors en tant con nous somes fes a s'ymage, mes ausi sont li sarazin". U vertaalt op den voet, maar dan is er uitgevallen.

adopcio, „adopcions si est .I. mos de lois, car selonc les lois des empereors, quant..." In U is dus „hi mach uut verkiesen" afhankelijk van „na keisers recht soe ist" (met weglating van dat).

274. *so begeren wi met ons ende alle onse medebroederen.* Is *ende* hier bij ongeluk ingekomen of kan het „ook" beteekenen? Fra. „nos acueullons avec nos touz nos freres de adopcion", U begrijpt „adopcion" niet: *brodere ende adopcion.*

wair om sinte Gregorius seit (U), blijkbaar schrijffout; de woorden komen tweemaal achter elkaar voor.

onsen oudsten brueder (U), „nostre ainsné frere J. C."

275. *dat is gods ende sijnre gelikenisse*, beter U: „van god ende vander heyliger kerken," want de kerk is onze geestelijke moeder, vgl. aant. 7. Fra.: „c'est de deu et de sainte yglise."

Hoverdie set den mensche uter gemeenscap" vgl. C. S. 25, waar gezegd wordt dat de hoovaardigen „gheselscap of oerden der menschen breken."

want die hatige benidet altoes den anderen. U komt met 't Fra. overeen: „car quant il guerroie l'un il guerroie tous les autres," maar wat beteekent dit?

die ghyerige en wil noch hem noch sine guede int gemeen nyet gebruuct hebben (U), „car il ne veut ne soi ne ses choses communer auvec les autres".

noch deel noch vierendeel (U), „ne part ne hart" (l.quart).

dat god die vader onse is, ist datwi willen ende die zoen ende die h. g." Anders U, dat met 't Fra. overeenkomt; de bedoeling schijnt dus: als wij zelf willen en als (de drieëenige) God wil.

276. *Ic ben die ic ben*, „Je sui qui sui", dit diex, einsi diras tu as filiis Israël: qui est m'envoie a vous", U is dus juister. Vgl. Ex. III : 14 (in de Leidsche vertaling).

die meeste ende die voerbaerste, U: *die alre eerst ende die alre properste*, „li premiers et li plus propres et qui plus a droit nous enseigne a conoistre ce que diex est". U gebruikt hier 't woord „wesen" (niet op voorb. van 't Fransch) voor „ic bin die ic bin"; in 277* wordt de term uitvoerig verklaard.

277. *dat nochtan niet en is van den rechten wesen gods*, U: *die properlic nyet uut en spreken*, „qui ne dient pas la verité de l'estre dieu."

mar wi die sijn te grof.... „Mes nous qui somes gros et rudes de parler de si haute chose parlons de dieu, ausi con hon seut deviser .I. home dont hon ne soit pas le non, conme hon dit: il est rois." Van den zin komt in D niet veel te recht.

een man dan diemen sinen naem niet en weet, vgl. de constructie van den eersten zin van 268. U komt met het Fra. overeen.

Wi vinden veel namen die ons bewisen wie hi is, beter U: *die ons te kennen geven van hem ... tsi oic wattet si.*" Eng.: „thet ons sseweth (*show*) hvet thet hit bi of him".

mar een geen van allen die en is (U), de plaats schijnt bedorven; aan den zin ontbreekt: „als dit woert „is" (*cis mos „qui es*").

dat ons bet duet verstaen (D), d.i. „dattet ons bet duet v."

Dit bewijst ons onse behouder Cristus Jhesus tot aan *Voirt is hi alleen warachtelic* (U) komt niet voor in het Fra.

Voert so is hi alleen, „bestaat hij alleen"; „il seus est a droit parler."

Voert so is hi alleen geconfirmeert. Dit laatste stuk van 277 heeft U als het origineel; ook de woorden „sonder was, sonder sal wesen," Eng.: „wyth-oute wes, wyth-oute ssel by."

8. *Daerom prise ic wel,* Fra. „te lo ie bien."

In de Utrechtsche vertaling is hier een heel stuk (*want, als Salomon seyt*... tot blz. 487 alinea) ingelascht (D komt overeen met het Fransch). Daarin worden zij, die niet vast genoeg in de leer zijn om zich zonder gevaar voor kettersche afdwalingen in de onzekere wereld der bespiegeling te wagen, tegen de beoefening van het schouwende leven gewaarschuwd.

dattet nyet guet en is den mensche dies honychs te vele et (U), d. i. als hij, dat hij te veel honing eet.

De uitlegging van *du biste inden hemelen* als „gij woont bij de vromen" vindt men ook in de Deventer Exposicie, aangehaald op blz. 175.

want sijn vader ende onse vader is altoes rechvaerdich, juister is het oorspr. in U weergegeven, „car encore soit il peres et nostres ..."

die diepheit sijnre duechden, „la parfondece de sa verité" (U vertaalt juist).

die hoecheit sijnre mogentheit, Fra: „la hautesce de sa majesté."

9. *die wijsheit gods,* Jezus.

In D ontbreken de woorden *al sijn dair nochtan luttel woorden* (U), „encore i ait il petit de letre."

tot achte zalicheden, U, evenals het Fra., „zeven", vgl. aant. 263.

0. *Alle die heylicheit des menschen... die staet in dryen dingen* (U), „Toute la saintee d'ome... est en .III. choses, en ce que l'ame soit parfaitement purgiee..." enz. De onjuiste vertaling van D. eischt een andere punctuatie, lees: „van desen seven gebeden maken die eerste drie den menschen heylich, also veel als hi mach wesen in deser werlt; die ander vyer maken volmaectelic rechtvaerdich. Die heilicheit des menschen... daer wordt die siel volcomelic in gherenicht" enz., waarin men dan „daer... in" moet opvatten als „wat dat betreft."

sijnre natuerliker schoenheit, lees „haerre" (als U).

Dat is als god die vader die vesticht, het tweede „die" is expletief.

Dese drie dingen leren wi, onjuist vertaald: Fra. „requerons", U „eyschen wi".

dijne heilige naem ende dijn goede geruchte ende dine bekenninge, „tes beneois nons, c'est ta bone renomee, ta connoissance, ta foi..."

Wijsheit is inden latijn... „Sapience est dite de saveur, car quant li hons reçoit cestui don, il gouste et asaveure et sent la douceur de dieu."

Mitten „smakende" = met het woord „smakende".

282. De oorspronkelijke tekst geeft, naar den in de middeleeuwen geliefden trant (vgl. boven blz. 171 en aant. 302), een vijfvoudige etymologische verklaring van het woord „saint", die in D is weggelaten, hoewel men er de toepassing „in vier manieren" vindt. Fra.: „Sains vaut autant conme purs, conme sans terre, conme dediés au service dieu, conme tains en sanc, conme confermé. En ces .V. manieres..." De toepassing van de derde „maniere" ontbreekt in D, maar U is vollediger.

walghet vanden water, „ausi con l'eue est fade a celui" vgl. U.

Voirt hier na heylicht hi den mensche alinghe enz. (U), „il le dedie tout au service dieu, car il l'oste de totes cures et le met du tot a penser a dieu et a amer le e servir, ausi con li mostiers est dediés au service dieu, si que on n'i doit autre chose fere que le service dieu." In D gedeeltelijk weggevallen.

Ten derden male verweect hijt in bloede, lees „verwet", „aprés il le taint en sanc" (vgl. ook twee regels verder: *gheverwet ende doerdroncken* voor „tains et abrevés)."

Dit is een nyewe doopsel, want vormen ende dopen is één dinc, lees: „verwen ende dopen", „car taindre et baptiser est tout .I." In U weggelaten, terwijl de boven besproken plaats daar al dadelijk was vertaald: „voirt dair na doept hi den mensche in bloede."

Dusdanigen doepsel in water, mer inden heyligen geest (U), lees: „niet in water". Dit ontbr. in 't Fransch.

283. *niet alleen dat wijt hier begheren, mer oec mit hem te regneren* enz. is mij niet duidelijk. U heeft een heel andere lezing: „overmits welc sonder meer dwaens wi mogen in der sielen van binnen vernyet ende weder gedoept werden", meer overeenkomend met 't Fra.: „par qui nous soions non pas sans plus lavé, mes tant (l. taint) en graine [1]) et renovelé et rebaptizié," waarmee 't Eng. woordelijk overeenstemt.

284. Liever aldus te interpungeeren: *Nu merct hoe dit wesen mach. Als god geeft... in des menschen herte..., recht als die zonne* enz.

---

[1]) „graine", roode kleur; fig. „teint en graine" = solide (Godefroy).

al dat stof dat inden huse is, niet de zwevende zonnestofjes maar het stof op den vloer; „les puties et les poudres qui sunt aval la maison" (vgl. U).

5. *ende ingaet in sijn herte,* in D ontbreekt hier het beeld van den schatgraver, vgl. Fra.: „Lors prent son pic et sa pele et si commence a fouir et a miner et entrer en ce cuer la dedans et i trueve..."

Als hi dus lange ghekermt heeft, lees met U: „gegreven", en zie de hierboven aangehaalde woorden uit den Fra. tekst.

Want dat is dat rike gods te hebben in ons, „Car ce est vie pardurable et le regne dieu avoir dedens nous". U is niet volkomen duidelijk, misschien bedoelt hij: „Want dat is tewige leven ende het rike gods: te hebben den heyligen geest in ons."

6. *alsoe si gedaen wert in den hemel,* „es ciex, c'est comme es sains angres qui sont el ciel qui sont si enluminé et confermé en dieu que il ne pueent autre chose voloir fors ce que diex veut." Dit stuk komt wel voor in U. Vgl. wat bij 278 over de beteekenis van „hemelen" is opgemerkt.

ende vastmake die inden sijnen ontbr. in U, maar staat wel in 't oorspr.

sonder omme sien, U: „sonder begrip", Fra: „sans mesprendre".

7. *die sijn of wesen souden,* die werkelijk nu reeds zoo zijn of althans zoo behoorden te zijn. Vgl. „die sijn of wesen sullen" (C. S. 19). „Die" is meervoud, al is het antecedent „begeerte"; dit is òf drukfout voor „begeerten" òf collectief op te vatten; vgl. aant. 59.

alst moghelic is nader menscheliker crancheit hier in deser tyt (U) is toevoeging van den vertaler; 't ontbreekt in D en in het Fra. en Eng.

doot ende qualic belaten in deser werlt (U), „Mort et maubailli (*slecht er aan toe*) en cestui siecle".

8. *niet te iaren,* „non mie a l'an n'a toute la semaine, mes sans plus au ior passer," zooals U heeft.

die bruderschap ende tgeselscap ende tgherecht ende alle die guede van den huyse (D), „compaignie et part et droit en tous les biens qui sunt el ciel," wat U juist weergeeft.

9. *dit is tbroot sijns gebenedijts sacraments ende sijns convents* (U), „sacraments" is een toevoegsel van den vertaler, hier nog niet op

zijn plaats: de toepassing op het sacrament volgt eerst later en hier wordt „brood" nog verklaard als „het eeuwige leven". De lezing van D komt met het Fra. overeen.

het heeft een guet leven (U) is een schrijffout, Fra: „donc bone vie".

van welken die ewighe waerheit seit, „Dont verité dit en l'escripture: ie sui li pain de vie qui descendi du ciel. Qui mengera de cel pain, il vivra touz iours sans morir. Cis pains est viande a droit (*die rechte spise*)..."

dat is slechtelic te geloven (D); *groflic ende simpelic* (U), „croire en gros".

290. *dat is datmen zuetelic ondersoeken sal alle die perticulen ende alle die guetheit ons liefs heren* is de onduidelijke vertaling van „recorder doucement et menuement par petites parties toutes les bontés..."

291. *gebacken ende geroost*, „cuis et fris".

Dit heeft hi ghedaen om die grote minne tot ons, waarna in het Fra.: „si conme il dit el sautier: Voire voir fris en son propre sain (*reuzel*). Car fist il en la grant ardor de s'amor que il out a nous" (vgl. U).

dat biscuut daer men dat scip mede provandet, „li bescuis dont il garnist sa nef c'est sainte yglise" (vgl. U).

292. *Dat grove van deser provande* enz. onjuist vertaald: „le gros de la provende nos prendron en nostre aoust el ciel quant nous le verrons a descovert en sa biauté tel conme il est", dus zooals U, maar dit voegt er iets aan toe.

want alle daghe soudement... De vertaling is onvolledig, vgl. U en het Fra: „que chascun iour il nos est necessaires et chascun iour le doit on prendre ou el sacrament de l'autel con font li prestre ou esperituelment par droite foi."

293. *Niemant en mach bet bescriven*, lees: „macht".

ende ho dattet bet voedende is... enz. (U) ontbr. in D; Fra: „con plus est norrisans, plus dit en qu'ele est sutencieuse."

294. *mitten consente of mitten werc volbracht* (D), *aen der genuechten ende aen der doet* (U), „dont li peschierres par . I . sol pechié mortel qui si tost est passés quant au delit ou quant au fet, est obligiez a si grant usure..."

finiren (U), „finer".

dats totter helscher pinen (U) ontbr. in D; Fra: „C'est a la paine d'enfer qui est sans fin."

dier hi geen machte en heeft te betalen (U), aant. 63.
na sijnre rechter rechtvaerdicheit; „user de raide iustice," vgl. U.

5. Voor de hemelsche „hoven" der „rechtvaerdicheit" en der „ontfermherticheit" vlg. C. S. 55 en de aant. daar en bij 136.
vergifnisse ende quijtsceldinge (D), *quitanci* (U), „pardon et quitance."
want ist dat wj nyet en vergeven den genen die ons misdaen hebben enz. (U), weggevallen in D; „car se nos ne pardonon a ceus qui nous ont meffet, dieu ne nos pardorra mie les nos meffets, si conme il meïsme dit en l'evangile."

3. *ende noch meer: du sultste hem te helpen comen* ... „et plus encore, de leur bien fere, s'il en ont mestier de toi," vgl. U.
onsen vijanden, dats te seggen hoer persoenen, „c'est a dire leur persones", ontbr. in D. Vgl. de volgende aant.

7. *ende minnen haer personen,* „amer les ames", vgl. U.
want wi leeden ééns lichaems sijn Ihesu Cristi, „nous sommes . I . cors en jhu christ", vgl. U.

8. *in wat wesen hi is*, lees „vresen"; U „in welken anxt hi is," Fra.: „en quiex peris il est."
dat maect desen geest versuchtinge, lees: „dan maect desen (*accusaticfvorm als onderwerp*) geest versuchtinge", vgl. U: „dan so doeten dese geest screyen," Fra.: „adonc le fet cis esperis plorer."

9. *Daer omme bidde ic den ghenen* (D), *hier om bidt die gene* (U), „prie cil a qui diex..."
„Becoringe" is de dienst van den duivel, „c'est son mestier en l'ostel dieu." Zoo wordt de duivel dus voorgesteld als middellijk meewerkende tot de menschelijke zaligheid en krijgt hij zijn nuttig aandeel in het streven der Christenwereld. In exempelen wordt hij meermalen zoo geteekend, vgl. aant. 156.
U verandert „en leide ons niet in becoringhe" in „en laet ons nyet leyden" als om duidelijk te maken dat God ons in geen geval zelf in verzoeking brengt maar ons door den duivel er in laat brengen. Met „met tot van binnen toe inder becoringhe" zal hij bedoelen wat in 301 is uitgewerkt: breng er ons niet zoover in dat wij er ons aan overgeven.
so smedet hi ons cronen der gloriën, in D is hier een zin weggevallen,

„ausi con cil qui sor le dos au bon chevalier fiert et frape, li forge son los et sa gloire" (vgl. U).

ende sceyden mach van sijnre caritaten (U), bij het voorafgaande „minnen" is dus „gods" weggevallen, zoolas ook vergelijking met D leert.

300. *veel vruchten der gueden werken van binnen,* juister U: „van buten ende van binnen," „par dehors et par dedans."

dat is gheliken enen goeden ademant, „li bons cimens dont l'en fait les murs sarrazinois que hon ne puet disconfire ne a picois ne a perriere (*werktuig om steenen te slingeren*)," vgl. U.

301. *dan recht of hi hadde horen segghen vanden strijt van Troeyen,* „fors ausi con l'en sait la bataille de Troies par oïr dire."

dat hi niet in en gaen inder becoringhe (D); door de verandering van „hi" in „wi" is een redelijke zin gevonden, maar 't Fra. heeft: „qu'il nous gart nos cuers que n'entrent en la temptacion" zoodat er waarschijnlijk moest staan „dat hi [onse herten beware dat si] niet in en gaen..." (vgl. U).

alle sijn wi also laeu, „povre et si foible." (vgl. U).

302. *de quade geest* is dus hier „hoverdie", de bron van alle kwaad, de geest die Lucifer bezielde toen hij tegen God in opstand kwam. Vgl. C. S. 25.

De verklaring van 't woord „Amen" in U is uit 't origineel: „einsi set il con nos avon dit, ce veut cis mos dire „amen". Vgl. Inl. blz. 176.

303. Eenige literatuur over de „zeven gaven" is gegeven boven blz. 152 en 182; ook blz. 68; over de samenstelling van dit deel der Coninx Summe en den samenhang met de andere gedeelten is gesproken blz. 42. De zeven gaven dienen nog als schema in verscheidene door Troelstra genoemde boeken, o. a. in den Wech van Salicheit (aldaar blz. 203). Toen ik mijn proefschrift samenstelde had ik nog niet gezien dat dr. G. Visser, in zijn in 1899 verschenen dissertatie over Hendrik Mande (blz. 42, noot), eenige traktaten over de zeven gaven noemt. Het op naam van Mande staande traktaat „van den VII gaven des heiligen geest ende eerst vander gave der smakender wijsheit" schijnt terug te gaan op Cap. XXIV van Ruusbroecs „Boec vanden geesteliken Tabernacule" zooals Visser aantoont (a.w. blz. 40).

ter groter reverenciën, „a grant reverence."

van den heilighen gaven des heiligen gheests, „des tres saintismes dons."

als hi selve bewijst, Fra: „enseignera", Eng. „ase he himzelf ous ssel teche." Het beteekent dus: „zooals de H. G. zelve ons ingeven zal."

Het is een hoesheit ende een manier, „costume est et cortoisie."

Ysayas seyt inder scrifturen van der glorioser brulochten, „vit esperit ces glorioses noces," Eng. „yzeg (= *zag*) ine goste the ilke blisvolle bredale (*bruiloft*)." Zie over Jesaia's prophetie Inleiding blz. 184 en vgl. het exempel van Mande bij Visser (bijlage blz. 16).

sal hi opstaen ende uutgaen een ruede, „istra la verge," dus: „en zal uitgaan een roede."

04. *die alre groetste minne des grootsten brants der minnen, van hem* (d. w. z. „van deze allergrootste minne" nl. van de „wortel van Yesse") *sal u comen een ruede* (de interpunctie moet dus veranderd worden).

Yesse dats een brant, „Y. vaut autant con . I. brasiers", vgl. 260 waar de foutieve vertaling van Jan van Rode („brouwer") ook in D wordt gevonden, die dus het eerste stuk niet opnieuw vertaalde' maar overnam.

plantinge, verkeerd vertaald: „plenté", d. i. *planteit*, volheid.

305. *die lichaemlike gracie*, d. i. de gave (of het goed) „der naturen", vgl. aant. 42.

enen ygeliken van cleynen tot groten, het ww. is weggevallen: „se moustrent petit et petit."

diese uutspreidet, veranderd naar 't Eng. „thet his dodelth" en om den zin; misschien kan de lezing van D begrepen worden als contaminatie uit „dat hise uutspr." en „diese uutspr. nae sinen wille."

dat beginsel [*der wijsheit*] „de sapience".

ende [*daerom*] *setse die prophete*, „et pour ce les met li pr."

Lees (met andere interpunctie): „Alsoe beginnen in òns sine graciën... int lage, ende climmen int hoge... want vrese is dat beginsel der wijsheit, seit David; mer in hém (d.i. in den H. Geest) waren altoes dese graciën ... sonder maet. Ende daarom..."

306. *waert sake, datmen gave uut eens conincs hof eens kints rock*, „se on done en la cort le roi une robe a . I. enfant."

niet gaven mer gaefkijns, „ne mie dons mes donettes."

307. *so en ist gheen gifte*, „dons pert le nom de don".

als hi daer of verwacht, eenigszins anders in 't Fra.: „quant il regarde bonté reçeüe ou service ce n'est pas don ainz est dette rendue."

dat is sonder eenich na dencken, zonder dat men er later nog aan denkt en op vergelding hoopt. Het Fra. heeft alleen: „dons est donoison sanz redon."

308. *want al haer gaven gemeen sijn,* „terwijl toch..."
ende die werken der guedertierenheit den heiligen gheest, „ausi les euvres de bonté au saint esperit", er had dus in het mnl. niet „ende" moeten staan, maar „also".
diese te rechte geeft, „that man may yeve thet erigt yefth"; vgl. aant. 42.
want hi ghevet hem selven tot een yghelic is niet duidelijk en onjuist vertaald: „il done et est donés en chascuns de ces . VII . dons que il done pour confirmer nostre amour et (lees „en"?) la seue..." (de zin is door den vertaler op een verkeerde plaats afgebroken, vgl. den eersten zin van 309).

309. *thoeft van der groter codden der sentenciën gods,* „li huissiers (*deurwaarder*) a la grant mace, c'est a dire a la grant manace de la sentence deu."
een serpent, dat verslint alle die cruden des hoves, nl. het onkruid; „serpent" echter staat voor „sarclierres" (*schoffel!*) en „verslint" voor „estrepe" (*roeit uit*).

310. Vgl. over de drie staten de opmerking van Troelstra, a. w. 203 (noot).
drie staten... inden hemel, „trois estaz d'angres."
die hoechste staet is ghelikent biden ghenen, „is te vergelijken bij".
ende dat inden genen die vanden laechste state sijn, onduidelijk; Fra. „et aprenent de ceus du conseil ce que il conmandent et font fere as autres. Li plus bas sunt ausi con li sergant..."

311. *die uter werelt sijn,* „des parfes qui du tout ont le cuer hors dumonde."
die regeren hem selven wel ende ander luden mede, „qui gouvernent ou soi ou autrui."

312. *wiset die heilighe gheest,* „enseigne".
stuertse, „maine et gouverne."
mit desen zeven gaven. De vertaler heeft den tekst gewijzigd, de schrijver had hier 't oog alleen op „die ander ses" (309 in fine),

daar hij de „gave des anxtes" al afzonderlijk had besproken in 309. Vandaar in 't Fra.: „li dui premiers de ces .VI. dons" en verder: „li dons de science les enseigne et li don de pitié les fet ovrer."

vervolt hem haer werck, „acomplist les besoignes."

313. Over de „drie goddelyke deugden" handelt Dirc van Delf in Cap. XVII van zijn „Winterstuc".

314. *Ghelove duet aensien in god sonderlinghe vereninghe,* „Foi regarde en dieu souveraine verité;" Eng. „zothnesse" (*truth*).

om drie dinghen minnet men den mensche, de uiteenzetting is duidelijker in 't Eng.: „Vor thri thinges me loveth ane man. Other vor thet me heth y-herd grat guod of him. Other vor thet me onderstant grat guod of him. Other vor thet me heth ondervonge (*received*) grat guod of him."

of omdatmen grote duecht van hem verwacht, Eng. „onderstant". Het Fra. had dus „entent" en niet „attent."

ghevoelt den zoeten rooc ende loopt, Fra. „queurt", Eng. „zekth", dus: „zoekt".

315. Over de „vier cardinael deuchden" handelt Dirc van Delf in Cap. XVIII van zijn „Winterstuc". Troelstra (a. w. blz. 5) haalt ze aan uit de „Tafel des Kersteliken Levens."

die oude philosophen, zie bij 316.

voersienighe wijsheit, „prudence".

machticheit, „atemprance", zoodat men het wellicht voor een drukfout in plaats van „maticheit" zou houden, maar ten onrechte, want ook in het vervolg staat gedurig „machticheit", waarmee de vertaler blijkbaar „zelfbeheersching" bedoelt.

in gueden ende in rechten staet sijns selfs, „en bon estat endroit (*jegens*) soi." Maar iets verder: *in die ordinancie ende inden rechten staet mit andere menschen,* „en ordre et en droit estat."

regeringe, lees: „regeninge", „les mauvaises pluies."

316. *Plato,* „un ancien philosophe qui out non Potinz" (l. „Plotinz", vgl. aant. 318), maar Eng. „an ald filosofe thet hette Plautoun". Over de cardinale deugden bij Plato zie b.v. Ovink, Overzicht der Grieksche wijsbegeerte, blz. 82.

want als een mensche bi deser duecht duet, seit ende denct; de vertaler geeft het zinsverband niet goed weer: „Car par cette vertu quanque li hons dit fait ou pense, tout hordene et maine a rieule a la ligne de raison."

317. *die drie officiën der machticheit* zijn dus: niets te willen dat berouwen kan; zich in alle genot te beheerschen; wereldsche begeerten aan de rede te onderwerpen en te schuwen.

men en overtreet niet dat recht der maten, „en nule chose il ne trespasse la loi d'atrempance".

die drie officiën der starcheit zijn dus: kracht in gevaar, in voorspoed en in tegenspoed (of zijn voor- en tegenspoed de wereldsche gevaren? maar dan zijn er maar twee officiën).

ten wijct enz. „adversité prosperité il porte et sueffre sanz ploier n'a destre n'a senestre."

318. *datsi niet berispet en wert,* „decheüe", bedrogen.

Plato, „sains Plotinz", Eng. „Platon",

mit desen vieren, D. heeft „drien", blijkbaar een vergissing. Fra. „quatre".

319. *visschen mitten eenden na die vorschen,* „peschon as ranez ci aval con aneites as paluz des delices de cest monde."

ordelen sullen ... wij, voor „ons". Met lange samengestelde zinnen raakt de vertaler meermalen in de war, vgl. aant. 316. Hier gaf Fra. „nous" aanleiding tot de vergissing.

320. *een doof cool ende een levende,* „charbon vif et mort."

versmaet, D. heeft „vesmaet".

te vercrighen dat hi mint, dat god is, wat hij liefheeft, nl. God.

sonder na dencken, vgl. aant. 307, maar 't Fransch heeft hier „sans corrupcion".

alsoe set rechtvaerdicheit den mensche in rechten staet, bepaalt de plaats die de mensch inneemt in de schepping: *onder god, ende onder hem ander dinghen,* „c'est deseur toutes choses et desouz dieu."

321. *Machticteit, opdat hi niet te zeer gheladen en worde,* opdat hij door wereldschen ballast niet te veel in zijn streven worde belemmerd.

rechtvaerdicheit, die hem te recht starct, „qui le maint par le droit sentier"; de vertaling is mij niet duidelijk.

322. *so ghevoelt hi eerst sijn ongheval,* hier is uitgevallen: „et connoist sa folie".

hi geeft hem sin ende memorie, Eng. he him yelt (*geeft terug*) his wyttes and his onderstondinge."

want hi bekent wat guet dat hi verloren heeft, „si que il se connoist et s'avertist quex biens" enz.

so dat hi mitten verken eten most, „si que il li convint mener les pourcheaus peistre."

324. *hi draecht den doet onder sijn cleder,* „desous les dras."

Het Fransch heeft hier een aanhaling uit Helinand, zie boven blz. 45.

opent hem sijn humoren, „esmuet ses humeurs". Eng. „chongeth", verandert, verbetert zijn vochtmenging.

openbaert hem sijn siecte, Eng. amaystreth" (bedwingt); het Fra. heb ik niet aangeteekend.

325. *Vier vraghen dede god... tot Abrahams ioncwijf.* Er moest staan „drie vragen" (Gen. XVI echter maar twee) want de eerste vraag is die aan Adam, vgl. Eng.: „Thri othre acsingges made he be enne of his angles to the thierne of saynt Abraham thet hette Agar."

Mer du hebste suchten inden lichame die di brengen sullen ter doot der hellen. Er moest staan: „ter doot", waarna is uitgevallen: „et en l'ame tu as les malvaises mours qui te menront (*zullen leiden*) a la mort d'enfer."

326. *want die hoverdie waent wat doeghen of connen,* „li orgueillous cuide que que soit savoir ou que que soit poveir," enz.

dit sijn die vier ghedenckenissen die seer oorbaerlic sijn. Weggelaten is door den vertaler: „Ce sunt les .IIII. cornes, c'est a dire les .IIII. cornardies qui honissent les pais que diex moustra a Zacarie le prophete. Mes les .IIII. fevre (*smeden*) que il li mostra aprés, qui vindrent pour ces .IIII. cornes abatre, sont les .IIII. pensees" (vgl. Zach. II : 19 vv.).

mer wanneer, „car quant".

327. *een slic ende een woestijn,* „un essil et uns desers."

ende vechten teghen die enghelen, „as deables".

die gerechticheit gods die so is dat hi ymmer doer moet liden, „he yzygth (*ziet*) his demere (*rechter*) god zuo rigtvol be hvas hand him behoveth guo," „par qui mains il li estuet passer."

328. *an beiden ziden,* „de toutes pars."

329. *seven telgeren of graden,* „.VII. degrés". Met „graden" (Eng. „stapes") zal de hoogte bedoeld zijn, die de boom kan bereiken, vgl. 328 en 332:

„niet hogher en mach desen boem climmen." De „telgeren" of „takken" (333) verbeelden de verschillende wijzen, waarop de deugden zich openbaren. Een uitdrukking als „telgeren of graden" ontstaat òf doórdat de vertaler eerst bij vergissing het telkens voorkomende „telgeren" neerschrijft en dan verbetert (zie aant. 12) òf uit het door elkaar haspelen van verschillende beelden.

versmaden ende te houden, vgl. aant. 228.

330. *ende niet gheprijst voer oetmoedicheit,* lees: „oetmoedich".

Semey, Simeï (2 Sam. XVI).

datmen (d.i. dat men hem) *int quade ophaelt,* „que il soit vilment tenus et traitié conme personne despitable."

331. *ende datmen oec int quade op haelt,* „et estre vilainement traitiés"; *datmen* = „dat men en", waarin „en" als acc. van 't onbep. vnw.

so dat hi in sijnre gheboerten niet en hadde een dooxkijn, afwijkend van 't Fra.: „que quant que il ot neis la robe de son dos il dona pour ce que il fust povres acertes."

Ic hebbe grote begheerte ghehad, mit u te eten dit avontmael, „a grant desirrier i'ei ceste pasque desirree, ceste mort, ceste honte, cest trespassement."

332. *die overste waerheit,* vgl. aant. 289.

dese ruste ende dese salicheit enz. afwijkend van 't Fransch: „cis repos est ceste beneürté. Mes que ce soit ne conment il a non, nul ne le seit fors cil qui le prent."

333. *bi te recht te eren,* „par dieu honorer," vgl. beneden: „die waerachtighe oetmoedighe eert god in drie manieren."

bi verre te vlien, de vertaler heeft waarschijnlijk „loin" gelezen voor „los"; vgl. 345: „te vlien prijs ende lof der werelt."

bi rechte te oerdelen, „par soi du tout en deu fier," vgl. 346.

indien dat hi in hem gelovet mit sijnen simpelen woerden, „quant il croit sa simple parole;" vgl. 6 regels verder *mit simpelen woerden,* „sur sa simple parole."

dat beghinsel van wel doen, van goed handelen.

levende reden, „vive reison."

die hoverdighe engelsche, in 't Fra. en Eng. is geen sprake van oproerige engelen: „li aveugle orgueilleus." De vertaler zal „aveugle" niet goed gelezen hebben.

334. *als wi bewijst hebben inden tractaet vander hoverdiën,* C. S. 30.

335. Vergelijk hiermee Cap. XXIV van den Kerstenspiegel van Dirc van Munster, waar over het gebed wordt gehandeld. „Als gi bidden wilt, so bereit u herte tot innicheit... Dan suldi peysen in drien manieren... als een misdager... als een arme... als een kind." (Troelstra, a.w. blz. 197).

dat al naect is voer sijnen meester omdat, Eng. „thet is echedage (*iederen dag*) bevore his maistre and nagt can his lessoun."

336. *die scuwet die doernen,* „qui fuit les pueurs."

337. *Dat duet die hoverdie recht contrarie als wi voerseit hebben,* zie C. S. 34, 50 vv. (echter onder Nijt) en bij „achterclap", 148 vv.

vier quade tacken des achterclappers, „teches du mesdisant."

338. *ende die duecht voer sijn oghen.* Na deze woorden is een zin weggevallen: „et de ce avient que de tant conme il prise plus les autres de tant prise il plus son meïsme." Voor het tweede „prise" zet het Eng. ten onrechte „misprayseth".

hoverdie is door mij in *hoverdighe* veranderd, in verband met „hi"; het Fransch heeft echter „une sainte avarice et une sainte envie."

Sinte Andries, niet in 't Fra.

339. *hi denct, hi wederdenct, hi vecht, hi wedervecht ende hi heeft berou,* Fra. alleen: „et poise et contrepoise et reprent."

ten hove der rechtvaerdicheit, vgl. aant. 55 en 136.

340. *hi moet betalen of hanghen,* „il convient ou rendre ou pendre," vgl. 59.

hi soude hem wel wachten enz. „il se tairait et retrairoit des moqueries et des menchonges que il contreuve contre les vrais humbles qui pour ce que il se veulent garder netement il se confessent..."

Mer luttel doecht enz. Een eerlijke biecht heeft weinig waarde als er geen boetedoening op volgt.

341. *die minnet armoede ende set sijn herte daer uut* (nl. „uit hoverdiën" ?) het Fra. heeft echter: „povreté qui met le coer en bas."

Om die quade die sijn in den riken, „pour les peris qui sont es richeces."

bereidet hem haer spise, „apele leur viande" maar Eng. „agraytheth" (*prepares*).

342. *Natuerlic vliet dat lam den wolf,* „li aignel s'entraiment et fuient;" *ende die kinder vervaren hem ende scuwen*, .. „les enfens ausi s'entraiment et fuient..." *ende die oetmoedighe volghen gaern dat leven* ... s'entraiment et s'entracompaignent volentiers. Vie de povre home est povre, car il ne quiert robes..."

ende daer om verkoept hi hem daer in, Eng. „and more he beleftth ine hare helpe, thanne he do ine his ogene guodes."

343. *Die dyamant is van edelre natueren ende hi wil gheset wesen in goude.* De vergelijking gaat niet op; het Fra. heeft dan ook: „qui ne daigne seoir en or mes en povre metal conme est fer."

eyghen sinlicheit, eyghen wille, „propre sens, propre volenté."

344. *Die chierheden der ghehoersamheit sijn seven,* nl. „c'est c'on obeïsse prestement (*bereedelic*), liement, simplement, purement, generaument, vistement (*haestelic*) viguereusement (*vromelic*)."

die oetm. is onderdanich blidelic, recht als die gheen die hoghe geseten is (!) „conme li ha kasis (l. hakasis?)" Eng. „vor he is ase the hassasis thet ys blithe huanne he heth the heste ondervonge of his maistre."

Van de Assassijnen, de hasjish-eters, zegt Brachet: „Le Scheik des Haschischin, connu sous le nom de Vieux de la montagne, exaltait l'esprit de ses séides à l'aide de cette boisson, et les envoyait ensuite poignarder ses ennemis, et en particulier les chefs des croisés."

simpelheit is een van den gueden dochteren der oetmoedicheit, vgl. Inl. blz. 53.

in seven daghen enz. „en . I . soul iour ovec le firmament si con li firmamens le maine, conme ele feit en . XXX . ans en son propre cors"

als Ysayas seit, de aangehaalde woorden zijn niet juist vertaald: „aprés li humbles est mout fors car il change la force dieu conme dit Ysaias li prophetes," d.i. (Eng.) „vor he chongeth his strengthe mid godes strengthe."

god draecht hem ende sijnen last, God geeft kracht naar kruis.

hoe hi meer wast in vroemheit, Eng.: „the more him wext his strengthe."

345. *doe hi hadde ghepredict den quaden rebellen volke,* „preechié et repeü (*gevoed?*) les gens."

doe wouden si hem coninc maken, ontbr. in 't Fra. en Eng.

voor den wint der ydelre gloriën, vgl. C. S. 41.

voer die ravien ende tempeest, „pour l'orage et la tempeste".

die rouken, dats die duvelen; „oisaux de proie". Dat de vertaler juist „rouken" noemt, is in overeenstemming met de oud-germaansche voorstelling van duivels als zwarte vogels. Vgl. De Vooys, Mnl. Leg. en Ex. blz. 170, en voor de duiven aldaar blz. 257.

dat hi nymmermeer min alleen en is, dan als hi ledich is, „que il n'est onques mains seus que quant il est seus ne plus embesoigniés que quant il est oiseus." Aan Cicero ontleend.

346. *in die rustige,* „a repostailles" (op rustige plaatsen), Eng. „ine privé stedes."

alle woorden, ten si datse van gode sijn, „se eles ne sunt ou a dieu ou de dieu ou pour dieu."

aldus begint die ziele mit gode te verenigen, „ausi commence l'ame a amer solitude et silence."

recht als een ioncfrouwe, hier is uitgevallen „qui par amours aime" waarna 't Fransch voortgaat: „a grant vergoigne quant ele est apercheüe et ele ot (*hoort*) que on en parole."

347. *Want als si dus verborghen is tot in den hemel,* „car quant ele est ravie dusques au ciel;" de vertaler bedoelt misschien: in verborgenheid zich in den hemel denkt „opghetoghen."

datse niet en weet, si en soude den doot wel annemen, dat zij niet beter weet of... Het Fra. heeft echter: „que il n'est rien qu'ele n'osast emprendre."

so arm van geeste. Hier eindigt het hoofdstuk over de eerste gave met een aanknooping aan de eerste der zaligsprekingen.

348. *geydelt,* vgl. 344: „arm ende ledich," leeg van eigen wil: „god heeft hem therte ghenomen ende vervolt vanden sinen" (347).

dat haer geest is verdwijnt, „est tout anientés."

dat dat rijc des hemels.. is haer.. bi sekere besittinghe ghegheven de ghene, lees: „als die ghene", de volmaakt ootmoedige bezit hier op aarde den hemel reeds, als zijnde degene die reeds vruchten van zijn ootmoed plukt.

349. Goedertierenheid is een „driakel", een tegengift; nijd immers is „een serpente, dat al venijnt dattet siet" (48).

een guede wortel ende wel ghetempert, „et tres atrempee."

dat is die minne gods, „c'est bone amour."

een zeer schoen boem ende warm, „biaus et haus."

350. *dat wi alle sijn één hert ende één gunst ende één minne in god.* „tout un en dieu c'est que nous aion .I. cuer .I. esperit et une amour en dieu."

351. *dat al vervolt wert,* mij niet duidelijk. Eng. „that is al volveld."
ende ghemeenlic begaeft, „a touz pourvoit communement," waarop nog volgt: „Il iugera communement. Il guerredonnera (*zal beloonen*) a touz largement ceus qui aront tenu son commendement, qui se seront entramé loiaument."
daer die minne ende die vrientscap sal vast ghemaket worden in ewicheit, hier is weggevallen: „qui ci sera bien commenchiee."

352. *bij verkiesinghe,* „par adopcion (*vgl.* 273), c'est par avoerie."
want hi en mocht ons gheen openbaerre teyken.. gheven, „car que plus vive reison (*vgl.* 333) ne plus bel essample ne nos puet il monstrer de vraie amistié."

353. *want si bewiset haer in zeven manieren,* in 't Fra. volgt: „ausi conme l'en connoist l'amour qui est entre les membres du cors en .VII. manieres."
Hier in verstaen wi die duecht der onderdanicheit. „Onderdanicheit" past niet in den samenhang, maar er is een stuk uitgevallen: „En ce entendon nous [parfete debonnaireté qui a .III. degrés. Li premiers est que on ne se revange point. Li secons que hon ne retienge pas ire longuement (*lange toorn dragen,* C. S. 8). Li tiers que hon ne sente nul mouvement d'ire ne de haine envers son proisme pour nens que il li face. — Aprés li membre obeïssent tuit a lor souverain, car il font tuit a lor poveir ce que li cuers conmande et li oiel leur enseignent. En ce entendon nos] la vertu d'obedience dont nos avon devant parlé qui doit estre appareilliee en amour et en charité, conme dist sains peres." In 't Fra. was gehoorzaamheid dus de derde tak, waardoor er echter acht komen.

354. *naden sinnen die hi heeft,* met zijn verstand en inzicht.
vanden beveel dat hi heeft, met zijn gezag, „de l'autorité qui il a."
dat wi... mede delen ende ministreren sullen „que nos les aministrons."
Tulius, Cicero, als gewoonlijk.
na sijnen vermoghen, hierop volgt nog in 't Fra.: „et li hon pour aidier li uns l'autre sont engendré. Faison donc, feit-il, ce pour quoi nos somes né et que nature nos enseigne et queron tut (*allen*) le conmun profit."

die duecht der guedertierenheit, „la vertu de vraie pieté," dus: medegevoel.

55. *die duecht der rechtvaerdicheit ende der correctiën,* „correpcion", (*berisping*).

ondersate, in kerkelijken zin.

van groten medeliden salmen corrigeren ende berispen, „doit venir la correption."

dan herde berispinge, „aprés se ce ne vaut les poudres aspres et poignans de dure reprehension."

mitten swaerde... enz. „lors estuet venir l'espee pour desevrer ou par escumeniement (*excommunicatie*) ou par banir hors du pais ou l'esloignier de soi."

356. *die bene,* het skelet („li os").

als dat oghe siet dat hoeft slaen, „quant on v u e t (*wil*) ferir le chief."

ist dat wi rechte leden sijn, „rechte" bijw., „a droit."

357. *ende heeft die zachtmoedighe in besittinghe,* versta: en deze (nl. de aarde der levenden, d. i. God) heeft de zachtmoedige in zijn bezit.

358. *dat dese hebben tijtlike guede ende geestelike guede ende hem selven in besittinghe,* de „drie manieren" in tegengestelde volgorde: zij zijn heer van (d. i. verheven boven) aardsche goederen, heer van hun eigen hart en ze bezitten God.

Daer om ist wel redelic enz. heeft geen zin; vgl. Eng.: „thervore he zayth hit is rigt, thet tho thet habbeth hier the timliche guodes and gostliche and ham-zelve ine possessioun, thet hi habbe ine the ende thet land of the libbinde, thet is god himzelf, ine possessioun."

359. *constich,* „escienteus," kundig.

noch voer hem selven, noch enen anderen te beleyden, „ne pour soi ne pour autrui conduire".

Sinte Ian seit, „S. Iehans vit en l'Apocalipse en esperit."

een enghel openbaerde Helye, „a Zacharie" (Zach. III : 9).

datter waren zeven ogen, „une pierre ou estoient . VII . oiel."

zeven gesichten nl. „binnen haerre herten, (beneden en boven, in het Mnl. niet genoemd, Eng. „benethe and above"), voer ende achter, ter rechter zide ende ter luchter zide." Vgl. de behandeling dezer 7 punten in 365 vlgg.

die meester vanden duechden, „li m. des e u v r e s" nl. de bouwmeester; de vertaler heeft niet veel van de vergelijking begrepen, zoodat in de volgende passage meer dan één onjuistheid voorkomt.

hi sterct sijn lijn,.. „il tent sa ligne", dus: „spant."

die ry maket die manier slecht ende effen, „il feit tout a rieule qui feit le mur ievel et om," Eng. „he deth al be reule thet maketh thane wal emne (*even*) and man," dus: „maakt den muur „slecht ende effen" en ook den mensch."

Het laatste punt van vergelijking is in de vertaling weggevallen: „Aprés il esprue (*onderzoekt*) souvent s'uevre a plonc (*lood*) car il prent garde que sa tour ne pende ne decline ne a destre par prosperité ne a senestre par adversité."

360. *Die prior des cloesters der sielen,* „eu cloistre de l'ame." In een bij Van Vloten (Proz. 209) afgedrukt sermoen wordt de mensch bij een klooster vergeleken waarin de H. Geest zijn dochter Oetmoedicheit abdisse, Minne priorinne, Wijsheit procuratrix, Reynicheit costerinne, Soberheit kokenmaghet, Ontfermherticheit aalmoezeniersche en Goedertierenheid ziekenzuster had gemaakt. Door een list wist prins Sathanas er zijn dochters in geplaatst te krijgen en 't duurde niet lang of deze hadden al de plaatsen, vroeger door de dochters van den H. Geest ingenomen, bezet. Hoverdie werd abdisse, Haat ende Nijt priorinne, Ghiericheit procuratrix, Oncuysheyt costerinne, Gulsicheit cokenmaghet, Vrecheit werd gesteld totten aelmoescorf, Wreetheit die sieke te visiteren ende te bewaren. De groote droefheid en het berouw der verstootenen bewoog den H. Geest haar weer te herstellen.

Hs. Deventer 56 bevat een stuk: „Van enen gheesteliken closter." — Een vreedsaem herte dat is een cloester..." Vgl. ook D. War. I, 239.

die bewaertet enz., niet duidelijk. Fra.: „qui garde l'ordre."

361. *int herte sijn twe* (D „drie") *siden: wille ende reden* (D. „verstant w. e. r.") Ik heb den tekst in overeenstemming gebracht met het vervolg, 361—364; ik zie nu echter dat 't Fra. heeft: „. II. costés: l'entendement et la volenté, la reison et l'affection." Toch komt het op hetzelfde neer, alleen herhaalt de schrijver de tegenstelling in andere woorden.

grote bliscap ende veel scoens dienstes, onjuist voor „mout douce melodie et mout bel servise," want 't is duidelijk ook in verband met het voorafgaande „accorderen", dat de schrijver aan het mooi samenklinken van een kerkgezang denkt. Er volgt nog: „C'est quant la volenté veut quanq' entendement enseigne de bien et affection sent quanque reison entent."

te bewisen datsi verstaen heeft mitten woerden, d.i. „te bewisen mitten woerden" (onder woorden te brengen) wat zij begrepen heeft.

Dese gave wiset die reden, wat si sculdich is aen te nemen (de komma vervalt) *ende te ondersoken* [*ende*] *in wat ordinanciën ende in wat manieren* [zij dat moet doen] *ende in wat eynde si daer mede comen mach,* waarin echter de laatste zinsnede afwijkt van het oorspr. „and the ilke yefthe tekth (*teaches*) thane scele thet hi ssel lyerni and acsy (*ask*) and ine huyche ordre and ine huyche manere and to huet ende."

ende oftrect dat contrarie is, „et le retrait du contraire."

362. *Voert duetsi die reden wel te ondersoeken* vgl. aant. 228.

niet... te haestelic of te verlanc, „ne trop tost ne trop tart."

die oerdelen sal, meewerkend-voorwerpszin.

ende die dinghen diemen niet vinden en can ter rechter ziden of ter luchter, „les choses c'on puet torner a destre ou a senestre que on les entende adés (*altijd*) en la bone partie." Eng. „thinges thet ne (l. me = *men*) moge torni to the rigthalf" enz. De vertaler las o. a. „torver" (= trover) voor „torner".

363. *dit sijn die* [*drie*] *perticulen der duecht der voersieniger wijsheit,* vgl. 316.

so dat die sprake voert come bi der ellen van der tonge, d.i. „voert come van der tonge bi der ellen", dus wel afgemeten, wel overwogen. De vertaler heeft echter zijn voorbeeld niet begrepen: „si que la parole vigne ançois a la lime que a la langue," zoodat het woord gevijld wordt eer men het uitspreekt.

datsi van gueder natueren si ende in gueder formen geseit, „de bone matiere, c'est de bon metal; de bone forme, c'est en bone maniere dite."

haren rechten poynt, „son drois pois et son droit nombre."

364. *Dit accordeert dan* enz. Deze passage is onjuist en onvolledig vertaald. Betoogd wordt, dat het gevoelsleven in zijn verschillende openbaringen „getempert" wordt door de rede. Men leze: „Dit accordeert dan ende ordineert die ander orde des herten, dat is die wille, daer sijn vyer partyen, minne, auxt, blyscap ende droefheit; dat is (*dat wil zeggen*) dat een heeft dat hi sculdich is te hebben ende als hijt sculdich is te hebben [ende so veel als hi sculdich is te hebben"] („et tant conme hon doit"). Het Fra. verduidelijkt dit nog door voorbeelden: „que hon ait ioie ne delit fors en ce que on doit et si que on doit et tant conme on doit." De gemoedsaan-

doeningen moeten dus zoo beheerscht worden dat de oorzaak, de wijze en de mate aan het gezag der rede onderworpen zijn.

Dit sijn die vier sprutelkijns, „d u i r a c h i n e".

ghelijcheit, „equité".

bi oerdel getrouwelic, „par iugement droit et loial"

als een voertgaet in die oerdelen... d.i. bij het uitspreken van zijn oordeel.

ordelaer, „iuge".

365. De zeven graden zijn de zeven „gesichten" waarvan sprake is in 359.

366. *dat hi sal bewaren dat recht an beiden siden,* zóó dat hij (de rede, de middelaar) ieder tot zijn recht doet komen.

in allen anderen manieren dattet lichaem eischet, in alle andere opzichten waarin het lichaam zulks eischt.

dat een yghelic diene tot sijnen dienst, „serve de", vgl. „dienen van twee diensten" (zie gloss.), dus: dat ieder den dienst doe waartoe hij bestemd is; er volgt dan „Conme li oiel d'esgarder," wat dus moest luiden „als die oghen van sien"; „te bewaren", schijnt er door een vergissing van den vertaler in te zijn gekomen.

367. *want wi om die dinghen des tijtliken levens alle dencken... mer om die siel te bescicken en denct nyement,* „que des p a r t i e s de la vie chescuns pense et est soigneus mes de toute l a v i e ordener nus ne pense". De vertaler las „lame" voor „lavie". Het verband met 't voorafgaande is nu duidelijk, ook daar was sprake van „haer leven te recht te ordineren," het leven harmonisch in te richten.

wie hem daer te veel opset, l. „op set".

368. *In deser siden mochte men hebben onderscheit ende ghelijcheit,* „men moet hier de juiste verhoudingen in 't oog houden" ieder moet in zijn streven rekening houden met zijn aard. „Ghelijcheit" beteekent hier, als in dit heele hoofdstuk: billijkheid, rechtvaardigheid, evenwicht, juiste verhouding.

want „also menich mensce, also menich sin, „e t d e c e s o n t m o u t d e c u e r n o v i s s e d e c e ü, si con dit li livre des collacions des sainz peres, qui treite de la collacion des vertus et de la perfection" (in het Mnl. staat: *inden tractaet*).

369. Over de fabel zie boven blz. 46.

om die been of om die voet, „au col" vgl. aant. 12.

warp hem den voet om die hals, „les piés"

dede hem grote feeste, „li feissoit (l. feisoit) grant feste."
haer kinder of ondersaten, „sa mesnie".
graciën... diese niet volbrengen en mogen, lees: „vercrigen", (Fra.: „ateindre").

370. *dat vijfste oghe,* 371 *dat seste oghe,* vgl. 359. Ongeveer: aanblik, beschouwingswijze.
die bose ende die quade, „les fous et les mauves."
conformeert, d.i. „confirmeert"? maar wat bedoelt de vertaler? Zijn origineel heeft iets heel anders: „a ceus doit on prendre garde, premirement pour ce que il en ait pitié et conpassion, aprés pour ce que on fuie la folie et leur perdicion, si con dit li sage Salemons qui dit: je passai, fait il, par la vigne et par les chans a l'ome fol et pareceus, et a cest essemple i'a pris sens et pourveyances".
Voert om dat een god mint... van den samenhang komt in 't Mnl. niet veel terecht. Vgl. den Franschen zin boven voor „om dat".
so is hier in deser siden enz. In 't Fra. is dit een nieuwe zin: „Mes mout estuet en cestui costé garder equité et discretion."
Voert en sal hem nyemant gaern mit hem versellen... In zonderlinge tegenspraak met het voorafgaande. Fra. evenwel: „Aprés ie me doi, tant con ie puis sans meffaire, envers eus ploier et condescendre en euvre et en parole pour eus gaaigner a deu et retraire de pechié."
Men sal altoes die sonden haten ende niet die personen, vgl. 436.

371. *fleumaticus,* „fleumatique".

372. *ghelijc als ghi saghets die forme van den enen, so verneemt gi rechte voert die forme van den anderen,* „tantost toutes les fourmes qui estoient en l'autre tu verras en l'un."
in deser manieren seitmen dat die duvel thoent sine formen ende figuren den menschen als hi wil, Eng. „ine zuyche wyse me zayth thet the dyevel sseweth (*toont*) to the goste zuiche sseppinges and zuiche figures ase he wyle."
De bedoeling is dus dat de duivel met zijn spiegel allerlei beelden werpt in den spiegel van den menschelijken geest.
mit ghesicht sijns oges, „en la prune de l'ueil."

373. *die ghedachten die die herten maken,* „qui li cuers enfante", die de menschelijke geest zelf schept.
als hi coemt in die ghedaenten eens engels, vgl. De Vooys, Mnl. Leg. en Ex. blz. 173, waar verteld wordt hoe de duivel schijnbeelden schept die het heilige nabootsen. Zie ook V. d. Vet, Biënboec, blz. 196.

374. *dat een hoghe siet in rechter meninghe tot gode,* „c'est qu'il en haut resgarde qu'il ait dieu touz iours devant soi."

dat die meninghe dijns herten . . . te rechte gaet, „et va avant droite voie conme ligne parmi tous ses degrés"; *is dijn meninghe . . . achterwaert ommegekeert,* „ou elle reploie arriere conme fet li cerchiaus."

375. *Deze zeven duechden bewaren ende sturen* enz., „garde et conduist . . . li esperis d'escience qui les maine par la voie d'equité, conme dist Sal., par laquele voie discrecion et reison qui est li charetiers des vertus, conme dist P. B., et li gouvernerres" enz. Het Mnl. is dus wel zonderling verhaspeld; er had ongeveer moeten staan: „Deze deugden bewaart en stuurt de „gave des consts", die ze voert langs den weg van „gelijcheit," waarlangs „onderscheit ende reden," d. i. de voerman der deugden, de stuurman van het schip der ziel („de l'ame"), ze geleidt."

dat in een van desen voerseiden duechden, „que en un sens (Eng. „in on wyt", *in een zekeren zin*) ces vertus"; *dier spruten ende toebehoren*, „qui de eles naissent apartienent a cest arbre." Ook hiervan is dus niets terecht gekomen; versta: „daarom zeg ik, dat in zekeren zin de genoemde deugden vertakkingen zijn van „gelijcheit" en dat de vruchten (de goede werken) die er uit voortkomen, tot dezen boom behooren."

376. *Want daer om is die werelt gheheten een dal der tranen,* hier ontbreekt: „que nus ne puet au monde vivre sanz lermes qui ait recheü le don d'escience."

377. *omme die grote verlanghen,* lees „dat."

ende doetet mit cracht lachen, „rire a force", gedwongen lachen.

378. *inden laechsten vanden drien staden* (= staten), vgl. 311.

dat einde sijnre meninghe, het doel van zijn streven.

van desen seit Iob dat des m. leven op aertrijc is als ridderscap ende burgherscap, „que vie d'ome c'est seur tere chevalerie", van „desen", nl. van hen, die „verlangen hebben naden berch der volcomenheit," zegt hij dus, dat hun leven als ridderschap is; dan vervolgt het Fra.: „car vie d'ome est ausi con bourgeoisie," en doelt dan op lieden wier streven minder hoog gaat.

vroomheit te bewisen, eerst nog: „los (*roem*) aquerre".

379. *Vrede des herten,* berusting; *vreedsamicheit der concienciën,* gewetensrust.

luttel mensche, l. menschen.

380. *een nyewe herte ende een reyn herte* enz. „un cuer novel, un cuer noble et hardi, noble pour despire..."

Sinte Bernaert seit.., eerst nog in 't Fra.: „Salemons dit que cil est iustes que despit son damage pour son ami, c'est pour deu, qui est li drois amis."

Die dese gave van god begeert, „cil qui vraiement desirre de tout son cuer a rendre ceste dete a deu, cis est de ceus dont nostre seigneur parole..."

noch dit wedergheven en mach niet betaelt wesen, „ceste dete ne puet estre en cest siecle parfeitement rendue."

dat wi hem dus rekenen sinen scout, dat wij hem dus de schuld betalen die hij van ons te vorderen heeft.

381. *bi tuge ende bi schonen woerden en prijstmen enen gueden ridder niet,* Eng. „be wytnesse ne by playtinge me ne proveth nagt thet he by guod knygt," bewijst men niet dat men een goed ridder is.

dat si onder allen anderen duechden is alleen op haer selven ende si draget properlic die name der duecht, „ceste seule par soi emporte proprement le non de vertu."

382. *van groten begripe,* „et de grant emprise," dus lees: „ende van gr. b."

383. *Hi is ydel om sijnre sterflicheit, want al sijn ghenoecht en is anders niet dan een droom; ydel om sijnre curioesheit, want sijn leven vliet als een schim,* „(en li est toute manere de vanité) vanité par mortalité car sa vie s'enfuit conme ombres, vanités par curiosité car ses cures sont con songes."

die eerste cracht, „partie".

die heydensche meesteren, „li philosophe paien."

384. *datsi maket den wech der volcomenheit... na te volgen,* „q'ele feit la voie de perfection emprendre et la voie qui tant apert (*zich voordoet*) aspre et espoentable eslire, c'est la voie qui monte en la montagne de deu, c'est en l'estat de perfection." Met de constructie „maket... na te volgen" komt de Engelsche overeen: „maketh ... to nimene."

Over de „twaalf raden" zie boven blz. 100.

anders waer, elders.

ende oec hem selven behoort te vervallen („amis et eus meïsme se font serf d'autrui").

maken hem selven eygen die vri waren, merkwaardige vorm van boetedoening.

die abijt en maect ghenen monic, „li abit ne feit pas le moigne."

386. *als wi lesen van menigen,* „donc nous luison de sainte agace que a grant ioie ele aloit au torment conme s'ele alast a feste ou a noches".

387. *den ridder* (enkelv.)... *maect hise* (meerv.) vgl. aant. 59.

lijdsaem inden gedogen als si comen, volhardend in het lijden als het komt. Zie gloss. op gedooch.

Dese duecht en heeft nyemant, ten si dat hi getempert geweest heeft, lees: getempteert.

recht als dat vyer maect den test, lees: „maect den test hart." Vgl. Eng. „These virtue non ne heth, thet ne heth bi vonded (*tempted*). Vor tribulacion maketh pacience, ase zayth zaynte paul, ase thet ver maketh the tegele hard."

Wasseliker (?) „treitables". Er volgt nog: „conme la salemandre qui vit eu feu et conme li poisson qui es eves de tribulacion se baigne et nourrist."

388. *vesticht in god, als een toorn ghestichtet* enz. „vesticht" staat voor „maket vast", „feit le cuer ferme et estable."

totter zeghen, tot de zege.

ende meer dan die eerste becoringe was, de woorden „ende meer" moeten vervallen, zooals uit den zin blijkt. Fra. „... gloire que toute la temptation premiere ne fu."

tusschen die een duecht ende die ander, lees: „tusschen die een aventure ende die ander," Fra. „fortune".

tot groten spijt der anderen, „et a grant despit l'une de l'autre".

389. *is ghehieten volherdinghe.* In 't Fra. gaat hieraan vooraf: „ceste vertu il descrivent ainsi: magnificence est, font il, de haute besoigne beneuree achevance. Ceste vertu nostre grans philosophe jhesu crist apele perseverance".

390. *ic en moet geven mijn leven ende mijnen doot,* „mout est iuste chose et resnable que ie doinse ma vie et ma mort."

betalen noch al op volbrengen, l. „noch al vol opbrengen"? Fra. „mes ie ne autres ne la pourroit si raindre en (l. ne) plenierement payer."

die zevende graet... die... I. C. daer toe gheset heeft, het Fra. voegt er bij: „a qui li philosophe ne pourent ataindre."

391. *die lonen daer s. Ian of seit in Apocalipsi,* hij spreekt niet van lonen maar van kronen; 't Fra. heeft dan ook: „il conquiert .VII. manieres de coronnes, ce sont .VII. loiers." Vgl. ook den eersten zin van 392.

S. Bernaert, „saint Barnabe".
die sonder victorie dat loen verwacht, „entent a avoir coronne."
des camps van prove, „champ de l'espruve".
pleech, verl. tijd (V. Helten Mnl. Spr. blz. 230).
als dat die ghene enz. hangt af van *recht.*
om lof (D. lief) *ende prijs te vercrighen,* „por los conquerre."

392. *Die eerste telghe ende die strijt,* l. „ende die eerste strijt".
die tot sonden niet en consenteert, „qui ne veut, quer qui ne se veut au pechié consentir, il vaint la bataille qui est tant legiere".
Die ander sijn cout inder minnen gods wel te doen, „qui ne sont ne bien fort (*l.* froit, *Eng.* „chald") par paour ne bien chaut en l'amour deu, con dit St. Iehan."
Die in desen stride staende ghebleven is enz.; het omgekeerde wordt bedoeld, als blijkt uit hetgeen volgt.

393. *Die sondaer valt wel bi hem selven in sonden,* „car aussi conme li poisson entre en la nasse (*fuik*) mes issir n'en peut qui ne l'en gete (*als men hem niet uit de fuik gooit*) aussi li hons chiet par soi..."
Berouw, biecht, voldoening. De drie zaken die in alle biechtboeken behandeld worden. Wat er volgt, 394—413 is dan ook een volledig traktaat over de biecht, zooals blijkt uit vergelijking van den inhoud met dien van de blz. 98 genoemde werkjes.
Zie over biechtboeken vooral Troelstra, Toestand der Catechese in Nederland, § 5.
so is die wapen ghevalschet, „faussee".

394. *om dat hi vertoornt heeft,* „hi" wordt herhaaldelijk als onbep. vnw. gebruikt, ook ter voortzetting van „men", vgl. 458, 459. Het Fra. heeft „l'en".
vercrachter, „multrier", vgl. beneden.

395. *een moerdenaer ende een vercrachter des coninx dochter,* „murtriers de la fille le roi."
vercracht ende ghedodet, „occise".
al tot énen hasaert of tot éénre cansen geset, „mis a . I . hasart," aant. 12.
dat casteel sijns her[t]en, „heren" geeft ook wel een zin, vgl. echter. het Fra. „de son cuer et de son cors" en C. S. 366.
dat is mitter tonghen, „au ballai de la langue."
die in desen puynten is, met wien 't zoo ver gekomen is; „en tel point".
ende bestorttet mitter zoeter oliën ontbr. in het Fra. en het Eng.

396. *ses conditiën.* Andere zes conditiën komen voor in het korte stukje over de biecht Vrije Fries XVII, 278: Vergeet niets; toon oprecht berouw; kies een wijs biechtvader; biecht vooral doodzonden; spreek niet meer dan noodig is; verontschuldig u niet.

tot wyen hi hem biechten sal, vgl. hetgeen het bedoelde stukje in De Vrije Fries hierover geeft: „Dat derde is du salste enen wisen biechter nemen. Want twee sluetelen daer toe horen dat men binden ende ontbinden mach, als die meister der godliker konst sprect, — die eerste sluetel is macht, die ander is konst, — daerom saltu weten dat die priesters die ongeleert sijn ende geen konst en hebben dat sie onderscheit der sonden mochten weten, dat die alsoe weinich die sonden ontbinden als een onghewijt mensche. Want Christus hevet gesproken: Leidet die ene blinde den anderen soe vallen si beide inden grave." Zoo zegt ook het Cancellierboeck (Hs. Kon. Bibl. fol. 25), dat het beter is te biechten bij een „confessoer die des menschen salicheit mict ende mynt, die oec guet in hem selven is, die sacht is ende niet stijf ende die die ghewoenten van byechten by ghewoenten can, dan teghen grote papen die alle punten doen willen nae der scrift."

397. *niet achter lande lopen,* „non mie en trespassant."

die speelman, „li iugleours"'

die nerghent noder en is dan thuys, er volgt nog: „car il n'a piere (*slechter*) ostel du suen."

398. *dan sal hi hem haestelic biechten,* een zeer bekende handleiding de biecht heet „Peniteas Cito", zie Troelstra, a. w. blz. 91.

een bernende vyer dat niet uutghedaen en mach worden dan mit rechter byecht, „lermeuse confession" (de tranen blusschen het vuur).

399. *die doot die so na is . . .* In sterfboeken wordt dan ook over de biecht gehandeld, b.v. in Gerson's Opus Tripertitum.

om te biechten, Fra.: „par confession", de tranen blusschen het vuur.

die weldaden der heyligher kerken, hiervoor heeft 't Fransch: „les biens temporeus," maar 't Eng., juister naar ik meen: „the guodes evrelestonde (*everlasting*) and the guodes gostliche," eeuwig, geestelijk goed, als synoniemen.

sijnen tijt, waarin hij goede werken had kunnen doen.

400. *die hem verwacht tot sijnre doren ende clopt,* die hem verwacht en aan zijn deur klopt (vgl. Mnl. Wdb. II 638).

alser gheseit staet, „dit l'apocalypse".

om den sondaers doot te schieten, „sondaers" is een drukfout, D. „sondaer".

402. *ende die saken der sonden,* „circumstances", dus de „ommestaende saken" (403, 404), de omstandigheden.

403. *niet ghedeelt tot veel biechtvaders,* zoo ook het Cancellierboeck (Hs. Br. II 2252): „Niet som gheseit ende som after ghelaten willens. Of som enen priester gheseit ende som enen anderen mit voir rade."

404. *die manier van die sonde,* „condicion", vgl. 398 „condicie".

ende slaen hem zelven daer in, „s'i embatent".

Men sal eerst gaen enz. Er waren verschillende schema's in omloop volgens welke de biechtvader zijn vragen stelde; vgl. Troelstra, a. w. Hst. II.

voert salmen seggen die sake ende die becoringe diese brenget tot sonden, „se" (ook wel „hem") vervangt den ontbr. acc. van „men"; voor afwisseling enk. en meerv. vgl. aant. 59 en 79.

ommestaende saken, „circonstances".

conscent, lees „consent".

405. *ydelheit omtrent den hoefde,* vgl. boven blz. 158.

enen schonen croock ... een teyken van quaetheden, „biau dorelot qui est enseigne de malvestie."

406. *vijf sinnen,* vgl. boven blz. 145 en Troelstra blz. 94.

sanghers of speelres, sproken sprekers worden in 't Fra. niet genoemd.

in menigherande roken, „en soi trop deliter en bones odours."

ghebreke die hi heeft, „deffaus dont l'en a recort."

407. *so sal hi die quade manieren laten die hi ghehad heeft,* „la coleur (vgl. het voorafgaande), c'est la mauvaise maniere que l'en a ou en parler ou en resgarder."

die quaden schijn hebben, „coleur". Smaak en geur volgen dan in 408.

409. *daghelixe sonden.* Vgl. Vrije Fries XVII blz. 279: „Noch du en salste oec geen groet werc maken mit daghelixgen sunden dan allene inder ghemeenre biecht saltu se seggen. Ende die en derfstu niet onderscheiden, want dat heilige Pater noster ende dat wijwater ende dat heilige sacramente te sien ende die mynne godes die doch neerstich is ende die gemeen bicht nae of mede gesproken,

dese dingen verdriven alle dagelixge sunden." Thomas Herenthals, aangehaald bij Troelstra blz. 102: „achtervolcht u biecht op de X geboden oft op de VII dootsonden, daer ghi u best mede behelpen cont."

oesen, „espuisser".

soe sal hijse dicwijl voert halen, „conter".

410. *die cleyne vorsch* „regnole" (*dimin. v.* reine, *kikvorsch?*), Eng. „bal",

411. *Du en mogeste dijn oude ghewoenten niet laten,* „Tu ne porroies fere ces apres penitences, si ne pourroies laissier tes coustumes," maar het Eng. komt met het Mnl. overeen: „thou ne migt nagt lete thine wones."

voer die scaduwe diet siet, Eng. „of his ssede."

412. *Da biste een ionc mensche,* in 't Fra. nog: „tu vivras longtens."

god en belovet den sondaer ghenen morghen, „ne li promet point de demain."

414. *so coemt hem een nyewe twijvelinge,* „luite" (strijd).

415. *diemen meer haer wille duet ende voghet eer si quader is ende meer contrarie,* „qui plus li fait sa volenté et piere l'a (*heeft, bevindt haar kwader*) et plus li est contraire." 't Mnl. staat gelijk met: „eer men die meer haer wille doet," enz. Vgl. Mnl. Wdb. II 557, „eer ... eer."

416. *die die duvel offert ende verleit,* „offre et met au devant"; „verleit" van „verleggen" = voorleggen.

maeyen in sijnen throen voor „meyen", zich verlustigen? Het Eng. heeft „zitte ine his trone," het Fra. „soier en son regne", (l. „seoir"?).

die grote zueticheit, ende vruechde sijnre ieghenwoerdicheit, „la manne reposte (*verborgen*) c'est la grande douceur, le grant delit que dex a estoié et repost (*die God heeft verborgen en weggelegd voor hen*) a cels qui vainquent les aversités de cest monde."

417. *antekerst leden, die leden van deser beesten,* tegenstelling van „Gods leden".

418. *dese bewaert die achterhoede,* „qui fait l'ariregarde," wat op „vaine gloire" slaat, terwijl „dese" de voorzichtige mensch is, die de achterhoede der verleidende duivels afweert („bewaert").

Die inder hogher zee dezer werelt vaert, in 't Fra. hoort „qui veit surement en la haute mer" bij het voorafgaande. Er volgt dan: „Donc il convient que il adresse sa voile, c'est s'entencion, au port..." enz.

419. *om hem te vermaken,* Eng. „him vor to alosi," om zich beroemd te maken.

420. *bi welken een daer mede coemt...,* waardoor iemand in die „grote dinghen" tot een goed einde brengt wat hij ondernomen heeft.

grote voersienicheit ende grote vriheit, „gr. avisement et gr. deliberation". Door de gave des raads beziet en bedenkt een mensch van te voren al wat hij doet.

421. *Daer genen gueden raet en is, misvalt den volc ende daer is altoes confuse,* „la ou n'a bon gouvernement le pueple dechiet et est touz desconfiz (*ten val gebracht*), mes il est sauvés quant il i a mont de bonz conseus."

Bij de citaten nog dit in 't Fra.: „Et li sages Tulles si dit que pou valent les armes par dehors se bon conseil n'est par dedans."

dies niet gheloven en wil, die hem niet wil opvolgen, „s'il n'a talent du faire."

422. *die die wijsheit sijns vaders is,* bep. bij Jhesus Cristus.

daer alle guet of coemt. Fra. voor *guet* „bon conseil", dus ook van Christus bedoeld.

den toepat te gaen in den ewigen leven, „le droit sentier d'entrer en paradis, c'est li sentiers de povretés par ou maine le sains esperis ceus qu'il a enluminez de bon conseil."

423. *gheen vogel en eet dat ander dat van sijnre naturen is,* „nul oisel ne mange autre oisel qui soit de sa nature". Vgl. Proza-Spiegel der Sonden blz. 130: „dat gheen beeste sijns gelijc en et"; daar komt ook voor van de merrie die het veulen van een andere zoogt; trouwens ook daar is de bron „dat boeck vander naturen".

dat die coye voedet die ionghen die wech gheworpen waren, zie boven blz. 194.

424. Gracie, de goddelijke genade die de Christenen deelachtig zijn, tegenover de aan menschen en dieren gemeenschappelijke „natuer" (424)

425. *alle ander vuchticheit,* „les autres liqueurs."

also als die ontfermherticheit ontbreect, hieraan gaat in 't Fra. vooraf „aussi misericorde garde le feu et l'amor de deu en cuer."

426. *het is die rechte wapen daer hi eerst mede verwonnen is,* het is juist het wapen enz.

recht als die slange niet ruken en mach den wijngaert, „li boutereax", „the boterel" (*toad*).

Sluteboers, zie boven blz. 55.

427. *Weest ontfermhertich . . . den weesen alsof ghij haer vader ende moeder gheëcht waert,* „as orphelins conme leur peres et a leur meres soies conme maris."

dat vijfste . . . is die ere gods, „l'amour de deu."

ende seide tot sinen enghelen, er staat eerst nog in 't Fra. „et estoit affublés (*gekleed*) de cel mantel."

428. *god sal sijn oren stoppen,* „fera la sourde oreille."

daer om sloot hem die doer, l. „sloot god hem die doer."

die vander guedertierenheit niet gheleidt en wort, „a qui pitié le dos tornera."

die so mitter gherechticheit vereent sal wesen datmen nemmermeer appelleren en sal, „qui si sera ferme et estable et par justice confermee que ia nus tens n'iert rapelee."

430. *Doch guet vanden dinen,* „maiz entent bien ceste parole qu'il dit de ta richece et de tes biens."

In 't Eng. ontbreekt 430 bijna geheel.

431. Over de exempelen zie boven blz. 50.

432. *Sinte Ian aelmisgever,* zie boven blz. 50 noot 4.

schaffenaer, „dispensier".

433. *docht, dat hien dootslaen soude,* vatte het plan op om hem te dooden.

434. *Ontfermherticheit is een guet coopwijf,* vlg. aant. 249.

Door barmhartigheid vermeerderen wij onze tijdelijke goederen en verwerven wij geestelijke en eeuwige goederen, d.i. „leven der graciën" (op aarde in het genot van Gods gunst) en „leven der gloriën" (hiernamaals in Gods nabijheid).

ende vanden ewigen doot, dat is van den doot des levens, lees: der hellen („de la mort d'enfer"; vgl. ook de aangehaalde woorden van Thobias).

daer veel exempelen sijn, lees: „daer v. e. of sijn".

In het Eng. ontbreekt 434.

35. *Die geestelike wercken der ontfermherticheit.* Vgl. boven blz. 100. Dit geheele hoofdstuk (435—455) ontbreekt in het Engelsch.

hi spreidet hem verre, verder, want deze boom heeft aan weerszijden zeven takken.

die over beide handen nemen, „qui prennent a . II . mains."

om gelts willen of om die eer eens riken mans, om bij een rijk man in eere te komen. Fra.: „pour deniers, pour dons, pour paour ou pour favour de riches homes."

riker lude kinder, vgl. C. S. 500.

als dat cleet ende die scoe doet, „conme fait li souliers", vgl. het spreekwoord C. S. 500.

436. *verhentet,* l. verhengtet.

sulc here sulc ghesin, „a tel seignour tel mesnie."

dat die here is tseens mitten wive om des quades ghesins wille, niet duidelijk; dat de heer één lijn trekt met zijn vrouw tegenover de dienstbaren doet er hier weinig toe, maar het Fra. heeft: „est a tort disfamés par la malvaise mesnie", zoodat de redeneering is: het spreekwoord zegt: „zoo heer zoo knecht"; daardoor is menig heer die een slecht dienstpersoneel heeft, te schande gemaakt; laat men dus in het belang van zijn eigen goeden naam letten op zijn ondergeschikten.

Men sal die persoen minnen, mer die sonden haten, vgl. C. S. 370.

hoe hem haer volc regeert, „comment lor gens se portent."

437. *recht als hem dat herte verfroyt inden zueten roke,* „se delite en bones euvres".

dattet overdraecht bi al datmen liden mach, „qui ce n'est que ordure quanque l'en puet souffrir."

die groete roede die ewelic slaet, „le glaive qui ocist pardurablement."

438. *Na tribulacie sijn medecinen.* In 't Fra eerst nog: „Aprés les tribulations purgent l'ame conme la fournoise l'or, conme la lime le fer, si con dit s. Gregoire. Aprés la tribulation est la medecine ..." dus: „Voert so sijn tribulacien medecinen."

so dat die ziecte som wilen een verdriet is, „que pechié enivre souvent." In 't voorbeeld van onzen vertaler heeft zeker iets anders gestaan (lees: „geen verdriet"?); het Fra. echter geeft den goeden zin: „ziekte maakt den mensch nuchter, die door de zonde bedwelmd was."

442. *Van die wercken der ontfermherticheit lichaemliken,* vgl. boven blz. 100 en 152 en ook Dirc van Delf (boven blz. 155), die alleen de lichamelijke werken behandelt. Het derde werk van de Coninx Summe komt noch bij Geilhoven voor noch bij hem, maar zij nemen „pascere esurientes" en „potare sitientes" afzonderlijk.

Alstu werscap maecste, „quant tu feras grant mengier."

443. *Wat soude hem van een dropel waters gebaet hebben,* „que pourroit faire une goute."

De laatste zin, *den rock* enz., is mij niet duidelijk.

444. *mer puyrlic om goods willen salmen* enz., tegenstelling van „quade meninghe"; in 't Fra. alleen: „mais sans mauvaise entencion."

du en sultste dijn hart niet beswaren noch verherden noch van hem trecken, tu n'endureras mie ton cors ne ne recreras (l. retreras *van* retraire) ta main mais l'ouvreras."

445. *dien die gheleent hebste,* drukfout voor „dien du..."

447. *Maria van Oegines,* „Marie d'Oignies".

so dat si... In 't Mnl. is hier een stuk weggevallen: „que ele converti son seignour a ce qu'il laissierent quanqu'il avoient et se mistrent a servir as meseaus (*melaatschen*) par quoi il vindrent a grant perfection. Donc il fu revelé que son seignour, qui avoit esté" enz.

448. *die arme pelgrims die geen herberghe en hebben,* „les trespassans, les povres qui n'ont..."

in ghelikenis eens pelgrims, l. „van pelgrims."

Sara die onvruchtbaer was, Fra. „vielle".

449. Voor het exempel zie boven blz. 177 en vgl. voor het andere daar meegedeelde exempel v. d. Vet, Biënboec, blz. 305 vlg.

herberge, „hospitalité".

451. *recht als een mensche woude datmen hem dede,* „a ce nos amoneste li apostre St Pol qui di: souviegne vos de ceus qui sont liés en charcre aussi conme se vous fussiés liés ovec els. C'est a dire: visités les et les conforte aussi conme vous voudriés que l'en vos visitast et confortast se vous estiés en charcre."

53. *Sinte Ian Guldenmont,* „Bouche d'or" (S. Johannes Chrysostomus).
reden te geven van ontfermherticheit te doen, rekenschap te geven van barmhartigheid die men gedaan heeft.

54. *dat sijt dede in beteykenisse sijnre begravinghe,* zie Matth. XXVI: 12.
die oude[*n*], de oude Israëlieten.
natuer, vgl. 423.
dat die lichamen sullen verwect worden ende gheloent mitten sielen, dat de lichamen met de zielen uit den dood opgewekt en beloond zullen worden.

55. De Engelsche tekst sluit hier aan bij 434. „Hoe men aelmissen geven sal" wordt door Dirc van Delf behandeld bij het eerste werk van barmhartigheid (vgl. boven blz. 115), in den Proza-Spiegel der Sonden, blz. 135 vlgg., Munst. hs. 6975 enz.
god versmaet alsulcke offerhande, „dex a grant abomination de tel sacrifice."

56. *alsmen seit dat sijs behoven,* lees: „alsmen siet".
ende anderen mismaecten, „anderen" voor ons minder juist, in het Mnl. gewoon. Ook het Fra. heeft: „et as autres mesaesiés." Vgl. aant. 4.
Men is sculdich te gheven den vreemden voer die ander. Onjuist vertaald: „et se l'en est tenus as etranges, sus tous autres l'en est tenu a pere et a mere."
Die natuer leert ons dat wij sculdich sijn vader ende moeder guet te doen, „l'en list de la cicoigne que ele nourrist son pere et sa mere quant il sont viel et ne pevent pourchacier. Donc nature enseigne que l'en doit bien fere a pere et a mere; qui ne le fait il est desnaturés et peche contre nature et contre deu qui conmande a henourer son pere et sa mere et pour ce est il bien drois qu'il meschie a celui qui fait mal a pere et a mere si conme il est mont de fois avenu".

458. De aanhalingsteekens moeten op regel 4 sluiten bij *gheven* in plaats van bij *mogeste.*
die die arme veel doen ropen ende moeten so lange beiden ende bidden, zoodat ze zoo lang moeten beiden en bidden (Mnl. Wdb. op „ende", II blz. 645).
Daer om pleechtmen te seggen: hij coop te duyer die eysschet, „li proverbes que l'en dit: trop achate qui demande."

Lees den laatsten zin: *Aldus salmen haestelic wel doen, te wijl dat hi leeft ende ghesont is, voer sijn siel.* Eng.: „And thous (*dus*) ssel ech man wel do zvyftliche (*haestelic*) vor his zaule therhvile thet ha leveth and hol" (*gezond*) [is].

459. *Doch dij selven guet, op datstu hebste waerof* „fai bien a toi, se tu as de quoi". De bedoeling zal zijn: zorg voor uw eeuwig heil, als ge geld hebt om aalmoezen te geven, maar het Eng. heeft: „do guod of thinen, yef thou hest hverof."

want die doot en sal di niet verbeiden, Fra. beter: „ne tardera mie."

om die herberghe te beslaen, voor hem in te nemen, in orde te brengen. Fra. „pour avoir bon hostel."

die guede foriers, „li bons fourrier."

sijn als een knecht ontfanghen wort..., versta: worden ontvangen als een knecht...

460. Over het exempel van Coninc Alexander zie men de Inleiding blz. 49. Dirc van Delf vertelt iets dergelijks van Titus (Winterstuk: Cap. XII, naar hs. V55:) „Aldus dede Tytus die keiser die niement en liet droevich van sinen aensicht gaen noch onghecundicht van sijnre bede. Badtmen hem een penninc, hi gaf een stat ende seide Ic gheve als mi toe boert" (d. i. toe behoert, *past*).

461. *dat hi niet en lake den armen,* „que l'en ne despite le povre."

ende dat een si buten dootsonden, anders en comt die aelmis niet tot salicheit, „ne que pour aumone que l'en face en pechié mortel l'en n'oit presumpcion d'estre sauvés."

463. *Van natueren van vleysch ende van bloede,* „et de autel nature, de char et de sanc conme tu es et de autel boue."

464. *Daer om, wiltstu gode behaghen,* hier is in de vertaling weggevallen „zegt die here" („dit le sir"), vgl. 3 regels verder.

Nyemant en soude segghen, dat hi guedertieren waer... die geen medeliden en hadde mit sijnre sieker zielen. Aldus en seg ic niet, dat die gene guedertieren is, die gene guedertierenheit en heeft zijnre sieker zielen... Het is duidelijk dat de plaats bedorven is; in plaats van het eerste „zielen" moet staan: „moeder", als blijkt uit het Engelsch: „Non ne wolde zigge thet yef he were reuthevol (*merciful*) and vol

of merci, thet ne ssolde habbe reuthe of his moder poure and zik, hou moche he hedde reuthe of othren. Alzuo ich zigge, the ilke thet ne is nagt reuthevol ne vol of merci thet ne heth pité of his zaule..."

465. *mer die hem geeft eer hi bidt.* Weggevallen in de vertaling is: „Car l'en seut dire et voirs est que trop achate qui demande et cil n'a pas cuer de donner, qui ne donne sanz demander. Cil fait bien qui donne au povre qui demande, mais cil fait miex qui donne sanz demander et de ce dit li sautiers: beneürés est cil qui entent au povre. Et pour ce est il beneürés (il le dit aprés en ce meïsme vers) que diex le delivrera el mal iour de ses anemis." De vertaler schijnt opzettelijk verkort te hebben, daar de Fransche tekst in herhalingen vervalt.

verstaen opten armen, vgl. boven: „entent au povre".

466. De aanhalingsteekens te plaatsen na „hebben", waarna een nieuwe zin begint: „Om dat si... soe ist met recht..."

467. Met de hier gegeven inleiding over het „volmaecte" of „schouwende" leven vergelijke men de woorden van Dirc van Delf, aangehaald boven blz. 184: „ende hieten daerom des geestes gaven... want si die seven ouder des menschen opvoeden in wercliken ende in scouweliken leven."

Dat ander is geheten volmaect, „contemplative".

te denken om god. Hierna is een stuk weggevallen: „et ne desire fors lui avoier (*erkennen*) et pour lui toutes autres choses elle met en oubli si que elle est du tout ravie et fichiee en deu et desire..." Blijkbaar is de fout ontstaan door het tweemaal voorkomende „desire."

dat ander volt ende bezadet, lees „voet" (zooals D werkelijk heeft) en versta: voedt zich, wordt gevoed en verzadigd („la segonde entent a estre peüe (*van* paistre) et saoulee (*verzadigd*) de deu par vraie penitence et par vrai confort espirituel."

468. *leidet tot rechter kennis... tot rechte minne* „a droite perfection de droite connoissance," „a perfection d'amour."

469. *die bi natuerlike reden of verstants* (l. *verstant*) *sijns selfs niet comen en mach,* „ou reson naturele ne entendement d'onme de soi ne par soi ne puet venir," dus: waar het gewone menschelijke verstand niet bij kan. „Sijns selfs" is dus: uit zich zelf.

vlecken ende duysternisse der zonden, „de tenebres d'ignorance et de taches de pechiés."

470. *dat zieke oghe of dat zepelende oghe,* „l'iex malades ou chargiés."
ende dese reynicht inder herten daertoe geeft geen zin; lees voor „reynicht": reyniginge; Fra.: „ceste purgation et ceste neteé au cuer."

471. Lees: *als David inden souter seit: „Die mensche... en hebben."*
den dommen beesten, „a vil beste et a orde" (*vuil*).
*ende bi sonden der oncuys*heit,* lees: „ende bisonder van den sonden der oncuyscheit."

472. *Die eerste graet is reyne consciencie. Gheen ander reynicheit en behaecht gode.* Het Mnl. geeft geen zin; Fra.: „c'est la rachine de cest arbre, car sanz neite conscience nule chasteé ne pleist a deu."

473. *Die vloet der Jordanen is soe veel gheseit als een anxt des oerdels,* „conme roissel de iugement," Eng. „stream of dom."

474. *Thans wort hi ghesont vander becoringhen des viants,* „delivrés".

475. *mit sulchen wint wort venijnt dat vyer der onsuverheit,* „est souvent avivez le feu de luxure."

476. Aan de vijf zinnen ontbreekt de smaak; Fra.: „la langue de trop soi deliter en bonnes viandes et en bonnes savours."
die toorn des herten, vgl. „casteel" 371.
als een hollende paert dat altoes loopt sonder eynde, maar Fra.: „conme li cheval qui courent sanz frein."

477. *Hierof leest men...* Het Fra. geeft nog een exempel: „L'escripture si dit que li braiers (*gordel*) Ieremie li prophete pourri delez (*bij*) l'eve. Car chastee qui est seneflee par le braier perist en l'eve des delices. Et pour cen qui se veut garder d'ardoir doit oster ces alumailles."
die stercke wijn, „les fors vins."

478. *Veel luden sijn ghevallen in sonden die niet ghevallen souden hebben dan bi quaden gheselscap,* beter het Fra.: „cheüs par mauvaise compaignie qui autrement ne fussent pas cheüs.

want volchstu die quade, die sultste gelijc worden, l. „hem gelijc worden." In 't Fra. volgt nog: „car qui aime compaignie de foux il convient qu'il soit fous."

want stede ende stonde te hebben, dat geeft dicwijl een sake tot sonden, „car ce done souvent achoison de pechier, quant en a le tens et le lieu."

als sinte Pouwels seit: „Vliet die oncuysheit" „fies (l. fui?) fornication c'est a dire les achoisons qui pevent venir au pechié de luxure, car l'en ne puet miex vaincre le pechié de luxure ne garder chasteé que par fuir les compaignies soupechonnoises et les achoisons de pechié."

uter stat van Sodoma ende van haren eynden, „et de toutes les marches" (*grenzen*) en verderop: „qui ne laisse les marches de pechiés c'est a dire les achoisons de pechiés," waar het Mnl. alleen heeft: „mer men moet laten oersaeck der sonden.'

479. *Want ledicheit duet een mensche lichteliken snevelen in sonden,* „car li anemis qui ia ne dormira quant il treuve l'onme oiseus et perechos de bien fere, il le met es soues (*zijne*) besoignes et le trebuche legierement."

dat ledicheit is te segghen verghetenheit ende traecheit enz. „que oiseuse, c'est a dire negligence, est peresce de bien faire."

satheit des broots, het Fra. voegt er bij: „et du vin."

in gueden ende in genoechten, „en ieux (*spelen*), en delis et en deduis." Misschien heeft de vertaler „biens" gelezen en vatte het op als „rijkdommen."

480. Van bidden. Vgl. eenige hoofdstukken van den Spiegel der Sonden, Proza blz. 138 en Munst. hs. 7097 vlgg.

also vroech alst herte bestooct (D. *bestoort*) *wort,* „tant conme li aneme assaut le cuer."

want tgebet heeft van kostumen, onjuist: „car oraison acoustumee ou acoustumance d'oroison estaint" enz.

als mit vier voeten, Fra. „pilers", vgl. 498: „vier pijlres."

ghelijc den vloede der see, „li flos (*golf*) de la mer."

481. *so wie eysschet wiselic ende wie dat soket naerstelic ende soe wie cloppet volherdelic*... het Fra. vervolgt dan: „quant ces .III. choses sont en l'oroison, sens, diligence, perseveranee, dex l'ot (*hoort het*) tantost mes que tu demandes sagement."

482. *die alle herten kent, want hi siet onse siecten,* „qui voit nos cuers et soit nos maladies," Eng.: „thet yzigth (*ziet*) the herten and wot hare eveles." Blijkbaar zijn „voit" en „soit" door den vertaler òf door den Franschen afschrijver verwisseld.

483. *die goeden die god so wel sendet den quaden als den gueden,* „les biens temporeux trespassans que diex donna aussi et plus encore as mauvais que as bons."

Die bidt inden name ons heren Ihesu Cristi, die om salicheit sijnre sielen bidt, „car ihesus vaut autant conme salu" heet het in het Fra.

484. *Wi hebben ghetoent van tween dingen... ende daer om...* Dit „daer om" slaat op een onvertaald gebleven zinsnede: „mes plus grans mestiers avon des biens espirituex que des biens temporex et pour ce..."

mer dat rike goods ende sine rechtvaerdicheit, de zin wordt opgehelderd door den Engelschen tekst, waaruit blijkt dat er een stuk is weggevallen: „ac [the riche of hevene, [thet] is thet lif evrelastinde, we ssolle bidde be ofservinges (*merit*) of guode workes. And thet is thet god zayth: biddeth verst (*first*)] godes riche and his rigtvolnesse, thet is: do guode workes."

486. *tsamen rabbelende, recht als die ghene die daer half duutsch spreet ende half walsch,* „il parole a deu patroillart (*onverstaanbare taal, koeterwaalsch*) conme cil qui parole moitié franceis moitié englois."

met enen sot spotten, „gaber un sourt-muet."

487. *ten si dattet coemt recht als die bode* enz. is onzin; lees: „ten si dattet coemt vander herten, recht als die bode enz.

die enen dwaes uut sent die verwacht enen dwaes, „qui fol envoie fol atent."

ende hi en wort van dustanighen horen niet balhorig wijkt geheel af van 't Fransch, dat (tegenover „dustanighen stemmen ende ropen behaecht hem wel") heeft: „non mie noise (*bruit*) de paroles ascoutrees (*waarnaar geluisterd wordt, hoorbaar?*),"

488. *water der minnen,* volgens den Eng. tekst had er moeten staan: „water der tranen."

489. *om te bet an te dencken om god ende om gheestelike dinghen,* „pour entendre miex a dieu prier et honourer et as euvres espirituex."

90. *als die heilighe kerke ghehoechnisse heeft in den hemel hoechtiden als kersdach*..., wat de vertaler heeft willen zeggen is mij niet duidelijk, maar zeker heeft hij niet goed gelezen: „Conme sainte yglise recorde en tex festes conme a Noel sa nativité" enz., dus: „daar de heilige kerk op zulke feesten de herinnering bewaart, op kerstmis van zijn geboorte, op paschen van zijn opstanding"; enz.

verres, l. verrees.

491. *Men en mach altoos in die kerke niet wesen om god te bidden,* „on ne puet pas touz iours prier deu ne estre au moustier".

verliestu ende sultstu houden verloren, „tu le pers, car tu dois savoir que tout le tens ou tu ne penses a deu, tu le dois conter pour perdu".

hi verliest dat guet dat hi op die tijt ghedaen soude hebben ende hi verliest so veel tijts... beter het Eng.: „he lyest the guodes thet he ssolde do ine zuo moche time ase he lyest ine the playes and ine ydelnesse".

492. *Om om te lachen,* drukfout, D. heeft „om te lachen".

Voer den coninc in der camer, in de gerechtskamer, de audiëntiezaal, zie Mnl. Wdb. op „camer" (3 g).

in der kerken, dats die camer, „qui est la chambre et la meson deu".

enige martinge, „que l'en i face ne plet (*rechtszaken*) ne noise (*leven*) ne besoigne seculiere".

493. *als hi ingaet inden slijc deser werelt,* „en l'essil de cest monde".

494. *Hi heeft een seer vuyl saet in sijnre ontfanghenis,* l. „hi is".

een sac vol misschen [*in sinen leven*], „en sa vie".

die grote vrouwen, die comen toe ghemaect mit... cledinge. Voer god souden si exempel nemen an... Hester; lees: „die grote vrouwen, die comen toe ghemaect mit... cledinge voer god, souden exempel nemen an... Hester". Vgl. Fra.: „qui viennent... devant deu, devroient prendre" enz.

De Proza-Spiegel der Sonden (blz. 200 vlgg.) bespreekt „die sunden die wter verzieringen comen". „Die derde is , dat si versumen horen kircganc, ende al comen si daer, si en hebben daer geen loen aff, want si hem verziert hebben in hoverdiën, die gade contrari is".

dat teiken der hoverdiën ende der gloriën vanden iuwelen, l. „dat teiken der hoverdiën ende die glorie vanden iuwelen", Eng.: „the

toknen of prede and the blisse of agraythinges (*sieraden*) and of ioyaus".

495. *dat overtallich is in eens poerters wijf, dat en is niet te veel in een vrouwe,* „plus convient a une roine qu'il ne convient a une bourgeoise ou a une simple dame".

niet mit glinsteren[den] voerhoefden, „non mie effrontees (*brutaal, uitdagend*) ni esbaulevrees (*schaamteloos*).

als een wilt paert, „conme cheval de pris", Eng.: „hors of grat cost."

496. *als een niet en denct om guet te doen of als een niet en vergheeft dat hem misdaen is,* „ou pour ce que l'en ne cesse de mal faire ou por ce que l'en ne veut pardonner son mautalent (*toorn*)."

497. *si moetent wedergheven of hanghen,* „il convient qu'il rendent ou pendent, car si conme l'en dit ou rendre ou pendre". Hetzelfde spreekwoord C. S. 59.

Du en sulste niet voertgaen voer mi..., niet voor mij verschijnen, Fra.: „tu n'aparistras mie devant moi mains vuides."

want god betrouwet den ghenen, „car dex ne reconnoist fors ceuls..."

498. Voor de verbetering van den eersten zin vgl. het Fra.: „que oroison qui est... est mout puissant".

als voerscreven is, zie 480 en 496.

Tghebet der goeder menschen draecht den hemel, „perche le chiel". waarmee men vergelijke Wap. M. I, 816: „dat armoede is die pat, die dor den hemel maect een gat" De vertaler heeft misschien „porte" gelezen vor „perce" en het opgevat als „brengt, bezorgt".

een guet leven vercrijcht meer in een ure dan dusent ridders vercrigen souden mitten wapen, „une bonne vielle (*a guod ald wyf*) aquiert plus du ciel en une houre que .M. chevaliers n'aquerrirent terre en lonc tens par leurs armes,"

499. *ende sonderlinghe mannen van religiën,* lees of versta: „van mannen van religiën".

die vergadert sijn om gode te dienen, het Fra. heeft nog „et pour prier por lour bienfaitours", wat moeilijk gemist kan worden.

Deser menschen ghebet enz. „Car [se] la priere d'un prodome vaut mont vers deu, si conme dit l'escripture, plus vaut et puet la proiere de plusors bons".

Ist dat iuwer stemmen accorderen in mi, „se .II. de vos s'acordent ensemble a moi, quanque requerront mon pere lour fera".

500. *geheel van lichaem,* „entiers de cors".

nochtan soe en sijn si alzo niet gebonden, Eng.: „hi ne byeth nagt ybounde therto, thet hi ne bi ine mariage".

wat forme die scoe neemt int begin, hout si altoes, in 't Fra. gaat hieraan vooraf: „qu' aprent poulain en danteüre il veut tenir tant conme il dure" (*wat een veulen bij de temming leert, onthoudt het zijn heele leven*; zie Tobler, Li Proverbe au Vilain p. 50).

501. *mer sij en sijn niet gehuylict noch in zulken staet si en mochten huyliken,* „sans que sont mariés ne lies de lian qui les peuet empeechier de marier", dus lieden die zonder gehuwd te zijn, maar ook zonder door een gelofte tot den ongehuwden staat gebonden te zijn, hun maagdom verloren hebben.

502. Dikwijls wordt over het huwelijk gehandeld naar aanleiding van het 6de gebod, b.v. Vrije Fries XVII blz. 289 vlgg. Bij Van Vloten, Prozastukken, vindt men op blz. 367 een stuk over het huwelijk door Geert Groote. Terwijl de Coninx Summe bijna alleen de geslachtsgemeenschap bespreekt, wordt door Geert Groote de nadruk gelegd op de verstandhouding. Hetzelfde kan men opmerken in Cap. XXXVII van het Zomerstuk van Dirc van Delf, waar lessen worden gegeven als deze: „Waer een man hart ende ongenadich, so boirde die vrouwen toe die man mit sueten sinnen ende mit saften woorden te saten" en waar zelfs voorzien wordt in een geval als dit: „Verrees een man weder vander doot, hi en mocht bi sinen ghetrouden wive niet comen, hi en mostse eerst op een nuwe mit haren vriën wille ter ewen nemen."

mit getrouder lieften, „par leal amour".

si souden haer lichaem bewaren enz. „il doivent garder lor cors l i u n a l'a u t r e netement et loiaument sans faire tort li un a l'autre, ce requiert la loi de mariage".

ende sullen wesen reyn ende sober, „sobres en garder lour cors d'autres que de lour seignours, sobres en mangier et boire".

over te gaen tot anderen wiven, „s'abandonnent".

503. *want het is een staet van groter waerden,* „de grant a u t o r i t é", maar drie regels verder: „de grant dignité".

ende die maghet Maria was die mantel, Eng.: „the mayde Marie made of spoushod hire mentel: hveronder wolde by godes zone bi (*dit tweede* „bi" *zal moeten vervallen*) y-conceyved and y-bore". De Mnl. vertaler schijnt het oorspr. niet begrepen te hebben: niet Maria,

maar de huwelijksstaat van Maria wordt bij een mantel vergeleken. God wilde uit een gehuwde vrouw geboren worden; aan den anderen kant stond 't vast dat de maagd Maria hem ter wereld zou brengen. Hij liet haar nu haar maagdelijken staat onder het huwelijk als onder een mantel bedekken. Dat God het huwelijk daartoe goed genoeg rekende, is een bewijs van de „waardigheid" van dezen staat. — Zoo kon het lijken alsof Jezus de zoon van Jozef was en bleef het den duivel verborgen dat hij Gods zoon was.

504. *in drien manieren.* Deze drie ook in het traktaat Vrije Fries XVII (blz. 289): „Dat eerste is alst dat geschiet om kinder te krigen... dat ander is wanneer dattet geschiet van gehoersaemheit des hilix bandes. Dat derde alst geschiet om toe voerhueden een arger quaet... als een goede vrouwe mit horen man, op dat hi niet en gae tot anderen vrouwen... Mer die twe eerste punten sijn alre meest te loven".

Dese staet is so heilich ende so eerlic, dattet werck dat buten echte is dootsonde is ende in echtscap sonder sonde, lees: „dattet werck dat buten echte is dootsonde, is in echtscap sonder sonde". De verbetering, die voor de hand ligt, wordt ook door den Eng. tekst aan de hand gedaan: „thet stat of spoushod is zuo holy and zuo honeste, thet the dede thet wes dyadlich zenne out of spoushod is wythoute zenne ine spoushod".

Hier toe vermaent ons rechtvaerdicheit alsmen een yghelic sijn recht gheeft enz. „et a cen doit esmouvoir iustice qui rent a chescun son droit. Donc se li uns nee et refuse a l'autre son droit, quant on li demande et requiert, ou par bouche..." Het origineel van ons Mnl· verschilde blijkbaar van dezen Franschen tekst; men leze echter „d a t m e n" in plaats van „alsmen".

Want die een heeft recht tot des anderen lichaems (l. l i c h a e m). Dirc van Delf t. a. p.: „want ghien van hem tween sijns eighens vi sch heer en is meer elc des anders".

505. *ende geeft grote macht den duvel van haren werk,* „d e l o u r n u i r e", waarvoor de vertaler blijkbaar las: „euvre".

Voor de geschiedenis van Sara en Thobias zie aant. 111.

als een paert en een mule, het beeld is aan het boek van Thobias ontleend, vgl. aant. 111. Ook Dirc van Delf bij Luxuria: „dat hi wort als een muul of een paert".

506. *in kinderbedde of ander gebrekelike siecten,* vgl. aant. 4.

om ghebrec der vruchten, „pour le peril de sa lignie" (*kroost*).

men macht in sulker meninge wel doen, wat dat betreft mag men het wel doen.

507. *in die kraem leidt,* l. leit.
die eenhoren, „li olifans".
in heilighen steden, dit is „sacrilegie", vgl. C. S. 88.

508. *Vanden weduwen.* Vgl. „der weduwen regel" naar Paulus, Vrije Fries XVII, 305, bij het 10de gebod.

Dits een staet die sinte Paulus seit ende seer prijst („que s. P. loe mont qui dist as veuves"), prothusteron voor „seer prijst [totten weduwen] ende seit".

sekere (l. sekerre) *is te huweliken dan te bernen,* „que soi ardoir", vgl. den volgenden zin: „die bernt hem..."

want si inden staet niet behouden en moghen wesen, lees: „in dien staet".

dat exempel der tortelduiven, „si conme dit li livres des natures des bestes" (vgl. boven blz. 47).

509. *uutwendighe gheselscap,* wereldschen omgang; het Fra. echter: „compaignie soupechoneuse" (*verdacht*).

510. *dier so langhe onder is dat hi die siel verliest,* „qu'il pert l'alaine" („lalaine" waarvoor de vertaler zeker „lame" las). Er volgt: „Nus ne puet avoir son chief, c'est son cuer, longuement en l'eve des delices de cest monde qu'il n'i perde l'alaine, c'est la grace du saint esperit par qui l'ame vit en deu".

511. *Dats die vijfde staet der gheenre dien bewaren... haers lichaems* versta: „dats die vijfde staet, dat is die staet..." enz. en lees: „die bewaren". Evenzoo het Eng.: „thet is the vifte stat of ham thet loketh... hare bodyes yholliche..."

Om sijnre scoonheit (lees „waerdicheit", „scoonheit volgt 512—522), *want hi maect dien wel bewaren gelijc den engelen,* d. i. [hen] die hem (hun maagdom) wel bewaren. „Pour sa digneté car tex estas fait celui qui bien le garde semblable as angres du ciel".

Mer so veel meer hebben die maechden, nl. „so veel meer waerdicheit".

512. *si maect alte groten claerheit mitter reynicheit,* Eng. „he zet rigt wel brigtnesse mid chasteté", hij verbindt terecht maagdelijkheid met „klaarheid".

gracht, „sepucres blanchis", C. S. 45

513. *rock,* „robe".
ōtrent kan ook „ontrent" zijn.
dat sijn herte niet alleen en is met gode, „que li cuers ne seit pas du tout a deu". „Alleen" = al één, geheel één.
Die de werelt behaghen wil, dat is een teiken ... ende die oec grote vercyeringe begeren, versta: „die de werelt behaghen wil ende die oec grote vercyeringhe begeren ... dat is een teiken ..." Hier begint nl. een vertoog tegen pronk in de kleeding. Duidelijker het Eng.: „O (*one*) tocne thet me wyle kueme („*becomen*", behagen) the worldle is the agraythinge about thet body".

514. *Sinte Baernaert seit* ... De vertaler schijnt te bedoelen: „S. B. noemt degenen die kostbare kleederen willen hebben dochteren van Babylon, dat is der confusie". Het Eng. heeft echter: „the dogtren of Babilonce, thet is of confusion, zecheth hire blisse (*heil*) and hit ssel wende ham in-to confuzion and to ssame evrelestinde". Dat er niet eenvoudig een paar woorden zijn uitgevallen bewijst het Mnl. „want".

515. *Dat vyer verbrant ende versenget* enz. Eng.: „thet ver thet zength and bernth ofte the hvyte robe of chastete ... is bletheliche zigge other to lheste (*luisteren naar*) wordes ..." Men zou het Mnl. kunnen lezen: „Dat vyer verbrant ende versenget dicwijl den witten rock der maechdom, dats in te horen" enz.

516. De wilde kat brandt zich niet doordat ze niet bij het haardvuur komt, evenzoo moet men het vuur der oneerbare taal vermijden.
niet, hi en minde oec die ander, „non pas pour ce qu'il n'amast bien les autres", tegenwoordig: „niet dat hij de anderen niet beminde". De constructie is behandeld Mnl. Wdb. II 2402.
een mishoep, die anders niet en ladet als hi op hem selven is dan netelen of doornen, „qui ne charge quant est de soi fors espines et orties".

517. *die lelie der maechdelicheit* wordt ontleed als Dirc van Delf's Gouden Roos, zie boven blz. 113 noot 6.
drie greinen vergult, dezelfde woordschikking 521.
Hi spreect van den nyewen maechden, „il parole de celes qui ont voué virginité"; blijkbaar las de vertaler „uoue" als „nove".

518. *Tis grote reden,* „et n'est pas merveille".
enen costeliken scat, „oignement", maar Eng. „tresor".

doe haer die engel openbaerde, „quant li ange apparut a lie".
Dit casteel ... dats therte, vgl. 549.
Dese poorten bewaert die minne ons heren, l. „die anxt ons h.", Fra. „la paor".

519. *daer die . V. wijs waren,* vgl. aant. 9.
Daer in sijn guede ende quade, wise ende dwase, weggelaten is: „qui sont membres de sainte iglise par foi qu'il ont receüe en baptesme".
recht als een lamp, hij denkt aan de lampen die de maagden hadden.

520. *S. Augustinus inden boeck der ioncvrouscap,* „eu livre de virginité".
in bewaringe vastelic dat gi gode geloeft hebt, „en gardant fermement".
doet hem coenlic, D. heeft „coemlic". Fra. „ardanment".

521. *Du sultste god minnen met al dijnre herten,* lees „verstant", zooals blijkt uit „sonder dwalinge", uit 't vervolg en uit 't Eng. „onderstondinge".
sonder twivelinge, „sans contredit".
nae drierhande waerdicheit der sielen, „en ces . III . manieres" „waerdicheit" hier: „vermogen".
Als dese drie wel gescict sijn tot god in die drien die sinte Augustijn seit ... Als deze drie: verstand, wil en geheugen, naar God streven op de drie genoemde wijzen, nl. zonder dwaling, zonder tegenspraak en zonder vergeten.
vander manier der minnen seit sinte Baernaert aldus, „autrement parole s, B. de la maniere de Deu amer".
sonder laeuheit geeft geen zin bij *wijselick*; Fra. „niceté" (*onwetendheid*).

522. *Ende dit is die ander reden,* lees: „die derde reden, volgens 511, waer „waerdicheit", „scoonheit" en „goetheit" genoemd zijn; „waerdicheit" is in 511; „scoonheit" 512—522 behandeld.
behoert ter echtscap, lees: „ende behoert ter echtscap".

523. *Tgetal van honderden heeft ene ronde figuere,* het Romeinsche cijfer C, waarvan de vorm hier symbolisch wordt genomen.
also voecht tgetal van honderden dat einde totten beghinsel, want thienwerf thien maect hondert, zoo wordt in het getal 100 het einde gelijk aan het begin. Het begin is het vermenigvuldigtal 10, dat

respectievelijk met 3 en met 6 en nu eindelijk met 10 wordt vermenigvuldigd, zoodat de hoogste en laatste vermenigvuldiger gelijk is aan het vermenigvuldigtal.

veel isser inden hemel die in echtscap geweest hebben, het antecedent van „die" is de verzwegen gen. part. bij „veel".

525. *Om twee dinghen,* „pour mout de resons". Er worden dan ook meer redenen genoemd.

die oerden, het sacrament der priesterwijding, C. S. 19.

526. *Men vint onder die heiden, dat...,* „que entre les paiens".

was onbeteikent l. „was ons beteikent", „fut senefié".

527. *die leden ons heren ende heiliger kerken,* lees: „die dienrers (z. boven) ons heren ende der heiliger kerken", Eng. „ministres".

dats (D. dat) *dat reynicheit,* Eng.: „thet is to zigge thet..."

528. *die wesen sal gegort boven dat vleysch om te bewaren reinicheit der zielen,* „qui doit restraindre les desiriers de la char pour garder la chasteé de l'ame".

inden gordel ende inder alve „en l'aube et en la sourceinture".

want die ogen geleiden dat lichaem enz. er volgt in het Fra.: „aussi doivent li prelat et li autre menistre de sainte iglise moustrer la voie de salu as autres".

529. *dats te segghen van sinen verdienten,* voor zoover het van zijn persoon afhangt.

530. *ende ghehouden ende verwilkoert* l. „ende sijn ghehouden...", „donc il sont obligié par tel vou".

ende oec om haeren staet inder heyligher kerken ende om haer professie, „et pour lour estat qui est estat de sainte iglise et de perfection", „een staet der volcomenheit" heet het 534.

531. Zie over dit exempel boven blz. 58, De Vooys, Mnl. Leg. 175.

op een groten stoel, „en .I. faudestuel".

veel scepen braken, „mont de nes brisiees".

533. *een scerpe stede,* „un lieu aspres et sec".

die quade beesten, de doodzonden: „wrede beesten, die den hof des herten omwroeten" (zie boven blz. 148).

die boete ieghens die sonde, Fra.: „remede", in den Sp. der Sonden

is telkens sprake van de „boeten" tegen verschillende zonden (zie den inhoud); anders meestal „remediën".

die ontstekinge der wellust des vleysches, de „ontstekinge", den brand die bestaat in wellust.

Om die te verhongheren, om haar (de stad) uit te hongeren.

die die stercheit des lichaem[s] is, „forteresce de la char", dus: die de vesting is van het vleesch, dat zich tegen den geest moet verdedigen.

534. *dats te seggen, dat hi die werelt hilt voer quaet ende versmaedze,* het Fransch vervolgt: „tout aussi conme li mondes le tenoit pour vil et abominables, conme l'en a celui qui est crucifiés ou pendu pour ses mesfais. Ainsi doit cil qui est en tel estat de perfection li monde haïr c'est a dire la convoitise et la mauvestie du monde qu'il ne sente riens par amor et par desiriers, si que sa conversation soit en ciel conme dit s. Pol de soi et de cels qui sont en estat de perfection: nostre conversation, dist il, est en ciel... De vertaler blijkt door het twee maal voorkomende „estat de perfection" een gedeelte te hebben overgeslagen.

inden staet der volcomenheit, zoo wordt de toestand der „begeven menschen" genoemd; zie 530 aant.

535. *die arme van geest* wordt dus niet, als nu, opgevat als: „eenvoudigen, onbevangenen" maar als „opzettelijke armen", „die met een vroom doel arm zijn".

536. *verhuyde di selven inden berch,* „sauve toi en la montagne".

Dese beteikenen dat beelt van soute, wij zouden verwachten „beteikent"; blijkbaar voelt de vertaler „beteikenen" als koppelwerkwoord en laat het met het naamw. gez. overeenkomen.

Van het „beelt van soute" worden twee uitleggingen in één adem gegeven, een ongunstige (gevoelloosheid) en een gunstige (oordeel des onderscheids).

537. *ploecht* misschien geen drukfout, vgl. dial. „wecht" voor „weg" en dgl.

die werelt ende haer begheerte, en de begeerte naar haar.

veel religiosen setten die ploech voer die ossen, het Fra. vervolgt: „il metent avant ce qui doit estre deriers, les biens temporex avant les esperituex".

538. *si sijn ghereynicht vander dusternisse der dwalinge inden verstant,* in hun verstand zijn zij gereinigd van de duisternis der dwaling.

539. *Daer om seit hi*: *„god verlicht mitten gelove,* lees: „Daer om siet hi (d.i. sien si, vgl. aant. 59) god bi gelove verlicht mitter claerheit. Ende die claerheit comt... Fra.: „pour se voient il deu par foi enluminee de la clarté du don qui vient du don d'amendement (l. entendement?)".

sonder twivelen, sonder misdoen ende sonder snevelen inden gelove, Eng,: „wythoute drede, wythoute comparer (*vergelijken*) wythoute chancelier (*wankelen*) and ine the byleve..."

daer sij so sijn ghevoecht, = „hi... is", vgl. boven „siet hi", en 538 „tot hi quaem"; aant. 59.

540. *Dese salicheit... is te kennen...* Lees: „Dits die salicheit..., te kennen..." Fra. „C'est la beneürté des angres et des sains que voier (l. seoir) deu en la face, connoistre..." enz.

denck soe veel altstu moechste, hoe veel ende hoe goet ende genoechlic die vroechde is die hi hout, ende die ghenoechte van allen gueden..., De plaats schijnt bedorven of verkeerd vertaald; ik heb verzuimd het Fra. aan te teekenen; Eng.: „thench ase moche ase the migt huet and hou moche grat and huo moche lostvol is thet guod thet heth the ioye and thane lost of alle guode" dus ongeveer: „die hout die bliscap ende die ghenoechte van allen gueden".

541. *sal wesen over gheformt inden beelde der gloriën,* „sera transformé en l'image de gloire".

welc ghesicht croont sonder einde, „laquelle veüe est coronne sans fin".

Waerachtich mensche die alle menschen maecte ende formde, verkeerd vertaald: „veoir l'homme, qui..." dus: „te sien den mensche die..." Vgl. den eersten zin van 540.

ende die siel hem sien soude inder godheit. Van buten in der menscheit, dat sal wesen die glorie der menschen... Er is een stuk uitgevallen: „si que il trouvast douçour et delit en son creatour et dedens et dehors. Dedens en la deité, dehors en l'umanité". Alleen de laatste woorden worden in 't Mnl. teruggevonden, en er moet dus een nieuwe zin beginnen: „Dat sal wesen die glorie der menschen". Bij dezen zin hooren dan de woorden: „(dat) dese salighe ghesichte", waarin „dat" moet vervallen, waarschijnlijk het Fransche „que". De slotzin eindelijk wordt dan: „Dat die salicheit.." enz.

542. *den scouwenden herten, waer bi hi..*, „hi" voor „herten" (enk. of mv., voor 't laatste geval vgl. aant. 539) doordat „herte" *persoon* beteekent.

Smakende kennisse die te smaken is, lees een komma achter „kennisse", „proevende" kennis [d. i. kennis] die men proeft.

sichtmen god, „sicht" drukfout? of analogie naar geb. wijs?

Het beeld van den wijn in het Fransch: „autrement connoist le vin cil qui le voit en .I. biau voirre, autrement cil qui le boit et en taste et l'a savouré".

543. *bi welken sien bekenden*, d. i. „si en (hem) bekenden".

544. *ende verheft den gheest ende voechten inden smaec der minnen*, Eng.: „and arereth (*verheft*) zuo thane gost of man, thet hi him ioineth to god be a glu (*lijm*) of love".

daer voedt hi, „se norrist".

545. *ende min prijst hi hem selven*, „min" = minst, vgl. Stoett, Synt. 114. Echter luidt de zin in 't Eng.: „Vor ase moche ase man is more parfit, the more he is milde and the lesse him-zelve prayseth".

die veroetmoedicht hem meest van werken, „in zijn daden".

Want guede menschen enz. Deze zin is zeer onduidelijk. Lees ongeveer: „Want guede menschen die leiden dat leven der engelen.. bi haerre heilicheit, als si geclommen sijn totten oversten graet der contemplaciën.. die (*antecedent: „graet"*) also gevoecht sal wesen tot god (*zoo dicht bij god*, „si ioins adeu") dat hi vergeet al dat onder god is om grote sueticheit diet herte ghevoelt, dat also opghetoghen is in god dat si (*die sueticheit*) bovengaet alle ander genoechten, so moet hi (*die guede mensche*, vgl. aant. 539) somtijt nederdalen". Echter luidt het laatste gedeelte in het Fransch: „qui est ainssi ravis en deu, qui passe tous autres delis, si les convient souvent descendre" en bovendien weer afwijkend daarvan in het Engelsch: „thet is alsuo iroted (*rooted*) ine god thet he lyest alle othre lustes, zuo ham behoveth otherhvyl guo doun".

daer die volcomen luden hem in sullen oefenen om die gheestelicheit ende om werckelicheit te beleven, Eng. beter: „hver the parfite abide ssolle and vor hare note (*heil*) gostlich and vor othren".

546. *van welken die weder wichte vanden vleysche is soe zwaer*, lees: „want die weder wichte.."; de vertaler las „dont" voor „donc".

daer god der vreden, des bliscaps ende des solaes sal te voren ghegheven wesen, lees: „daer god is, daer sal der vreden, des bliscaps

ende des solaes te voren ghegheven wesen", of versta: „daer sal god der vreden" enz., zoodat hij zou bedoelen dat men daar „dronken is van God", immers boven zegt hij: „daer een mensche bij voelt hoe god suet is ende bequaem, recht alsmen den wijn smaect ende voelt".

een vier des vredes, lees „vloet", „un flueve de pais".

daer si so verdroncken of sullen wesen, „dont il seront si abevrés".

hij en wort droncken van overvloedicheit der blyscappen, onjuist: „Car nuls ne boit de cel ruissel de pais ne n'est enivrés de cele plenté de ioi qui ne garde sobrieté".

548. *alsmen den visch vanghet*, vgl. 116. „gulsicheit is die visscher vander hellen". Herhaaldelijk komen in dit laatste deel der C. S. dezelfde beelden en vergelijkingen voor als in het stuk over de hoofdzonden, wat zijn verklaring vindt in het compilatie-karakter van het werk.

recht als ghij siet inden wijn. Er is een stuk uitgevallen, waardoor het verband met „rede en verstand" verloren is: Matigheid bewaart het verstand, dat men verliest door dronkenschap. Want wie dronken is is zijn verstand kwijt „et est aussi conme noiés en vin". (De vertaler las „voiés".)

dienst des bukes, vgl. 116. Fra.: „Car li glouton et li outrageus de viandes font de lour ventre lour deu si conme dit s. Pol."

549. *mer soberheit licht die poorte*, „mes sobrieté li vee (*refuse*) la porte" (de vertaler las „lieve", van *lever*).

van welken die duvel.. Eng.: „Thanne the dyevel vondede (*becoorde*) verst... tho he him sede (*doe hi hem seide*)..." wat blijkbaar de juiste lezing vertegenwoordigt. „Soberheit" moet den eersten aanval doorstaan; toen deed de duivel den eersten aanval, toen hij tot den Heer zeide om van steenen brood te maken, en evenzoo was zijn eerste aanval op „soberheit" gericht, toen hij Adam verleidde.

550. *natuer, scriftuer ende creatuer*, „natuer" en „scriftuer" ook bij „ontfermherticheit" (423 en 425).

Die scrift bewijst ons, „bewijstet ons".

nae dien dattie reden verlicht is mit graciën, „selonc ce que reson enluminé par grace enseigne" (vgl. 551: „reden verlicht mitter gave der wijsheit").

die sette sulcke mate als reden wijst, „die" datief, „sette" imperatief.

551. *Moynesse des herten*, „mouvemens du cuer".
die heerlicheit des herten ende des lichaems, gebied, heerschappij, vgl. „conincrike" drie regels verder.
die therte ende tlichaem wel doen scicken tot god, schrap „die"; Eng.: „thet the herte and thet body by wel y-ordained to god".

552. *dat dat herte bekent sinen scepper recht of hi sage in een claer gesate fonteyn*, „que li cuers s'i connoist et i voit soi et son creatour aussi con l'en se voit en une bele fontaine bien rasisse".

554. *dat is dattie geest set sulken sin int herte wel gepurgeert als voerscreven is inden tractaet van deser duecht*, Eng.: „Hvet wyt is thet thet the holy gost zet into the herte wel y-clenzed, thet ich habbe hier bevore y-ssewed (*getoond*) hver thet is spek of the wyttes of the zaule ate ginninge of the dragthe (*tractaat*) of virtue".
als men pleecht te doen inden tiden des vredes, God zendt ons strijd toe hier op aarde om ons op de proef te stellen; „donc l'en sent faire les tornoiemens en tens de pais".
als de guede ridder verwonnen heeft den strijt, „a vaincu le tornoiement".

555. *dats als een graet*, „graet" hier collectief.
Die bovengaet die maet enz., „Cil passe mesure qui vuet querre reson naturelle en ce qui est sor (*boven*) reson et sor entendement d'omne, comme font li bougre et li mescreant".
als dese curiose doen of die fantastici, „li curieus ou melenconieus" (= melancolieus, *somber, zwaarmoedig*).
die musselen soken in die gootkijns of die dat haer soken int oge of dat vyer inden water (N. B!), „celui qui quiert le mole es roissoles ou celui qui quiert le poil en l'eul ou le neu el ionc", Eng. „thane knotte ine the resse", knoopen in biezen.

556. De eerste zin luidt in het Eng.: „The other stape is thet me zette mesure ine the loste and mid the likinge of the wille, thet me ne him ne aslaky to moche thane bridel to yerne (*laten gaan*) to lostes of the vlesse", wat ongeveer schijnt te beteekenen: dat men zijn lusten en de begeerten van zijn wil in bedwang houdt, dat men niet verslapt en aan de vleeschelijke lusten den vrijen teugel laat.

557. *die duvelen dien vanghen,* lees: „die vanghen".

558. *die ophouden van haren wille te doen,* „qui restraignent lour volonté".

560. *die die wachten,* drukfout, D. heeft: „die di wachten".
die overal verwachten, lees: „dien", „qui nos espient et guetent".

561. *merct dat waerachticheit hout dese scale,* versta: in evenwicht houdt, „tient droite".
want waerheit accordeert een sijn meninghe des herten ende die woerden des monts, want waarheid maakt dat er overeenstemming is tusschen de gezindheid van iemands hart en de woorden zijns monds.
die waerheit als si inder herten is, zooals.
noch om enighen hadt, l. „hat".

562. *Dese grote rike mannen.* Het gebruik van „dese" wijkt af van het tegenwoordige. Niet alleen vindt men het soms tweemaal, waar wij het ééns zouden zeggen („dese seven hoefden deser helscher beesten", 23) en komt het voor in de bet. van „de tegenwoordige", waarop door Verdam Tijdschr. X, 5 en in de aant. op. Sp. d. S. 4780 is gewezen; op veel plaatsen in de C. S. voldoet deze laatste bet. niet: „daer dese oude wive of pleghen te callen" 33, „die dese hoge bome des wouts nederworpet" 41, „die dese grote toerne ter neder waeit" 41, „als dese quade advocaten doen" 435, zie ook nog 71, 169, 84, 98, 99, 107, 153, 333. Het zijn uitdrukkingen die ons doen denken aan: „Is die Jansen weer aan de deur geweest?" „Die studenten hebben alevel wat raars". „Die Willem plaagt me zoo", waarin het aanwijzende woord naar een vanzelf begrepen bijzonderheid wijst, ongeveer = „je weet wel" of ook wel „die vervelende", „die origineele" en dgl. Vergelijk hiermee het bekende gebruik van *ille* en *iste* in het Lat. en dat van Mnl. „also" (zie gloss.), „so" = „sere", ook nu nog: „ik heb zoo slecht geslapen", „ik heb zoo moeten zoeken".
Dat costelixste dat omtrent hem is, dats trouwe ende waerheit, de duurste, de zeldzaamste zaak in hun omgeving is trouw en waarheid.

563. *Stopt dijn oren mitten doornen.* In de volgende regels wordt „doornen" op drie manieren uitgelegd: als vreeze Gods, als de gedachte aan Gods lijden („ende mit ghehoechnis sijnre passiën" wil zeggen: „dat is mit g. s. p.") en verder wat in 564 staat.

564. *den sangher,* lees: „den tover", Fra.: „l'enchanteor".

565. *een toeroeringhe, dat anders niet wesen en soude dan een teyken,* „le garnement qui ne seroit fors un signe et un memorial".
der scanden sijns vaders, nl. van Adam.
een decsel van hem ende van onser confusen, lees: van sijnre

ende van onser confusen", „pour couvrir sa confusion et la nostre".
also is dicwijl onder enen sconen rock die dode ziel, l. „die ziel doot".

566. *Dat hem die paeu . . . ,* Fra.: „si le paons".
dats onreden is een vreemd slot van den zin; Fra. „ne se doit pas orgueillir du parement de son cors".
den ribauden ende den loddinghen, „as ribaus et as ribaudes".

567. *in sijnre consciencie en in sinen ommeganc,* er had moeten staan: „in haren wesen ende in haren gevaerde", zooals verder op staat Eng.: „ine his contenonce and ine his beringe".
die moynes dijns herten, „li mouvemens de ton cuer"; vgl. 551 aant.
dat dat kint van hondert iaren sal vermaledijt wesen voer god, „ce est a dire que cil qui a parfait aage et vit conme enfes, sera maudis a deu".

568. *wilt gi weten die telgen van desen boem, sich an alle die deuchden* evenzoo is „hoverdie" de wortel, waaruit alle zonden ontspruiten (zie C. S. 28 en boven blz. 149).

569. *in caritaten ende in der minnen gods,* zie aant. 12.
in deser maten, Eng.: „ine zuyche manyre".
die desen vrede ghelijc bewaren, „ghelijc" = „gheheellijc", vgl. Eng.: „thet thise ilke pais lokede wythoute brekinge". „Gheliken" als var. van „gheheellike" 23.

570. *want si kennen haren vader van veel naerre dan die ander,* lees: „si volghen haren vader", Fra.: „ensuient".
want vrede ende minne volghen si ende die houtse veel naerre, „car pais et amor le suient et le tienent de plus pres que nule autre vertu".
Voert so sijn si die werken, lees: „doen", Eng.: „hi doth".
want god uten hemel quam, dat was om vrede te maken . . . . Eng.: „vor god ne com in-to thise wordle bote to maki pays be-tvene god and man, be-tvene man and angle, be-tvene man and himzelve. Thanne tho he wes ybore, the angles zonge vor thet pays thet god hedde y-brogt in-to erthe, and thervore thet the volk ne ssolde zeche bote pays".
ende mijn dicht eynden tot gloriën ende eren ons heren Jhesu Cristi in wien is alle eer, „mes ci fenirai ma matiere a la gloire nostre seignor a qui en seit toute l'enour", dus lees: *wien si alle eer.*

— — —

GLOSSARIUM.[1])

A.

aan-, *zie* aen-.
abel (– goede vruchten te dragen) 257, *geschikt, in staat.*
abijt (*sprw.* die – en maect genen monic) 384, *ordekleed.*
Abiron 160, *zie de aant.*
abstinencie(– doen)119, *onthouding.*
achten (voer dwaes –) 140, *houden*; (– op) 467, *zich bekommeren.*
achter (– lande lopen) 397, *door het land zwerven.*
achter – *vgl.* after –.
achterhalen 278, (*met den geest*) *bereiken, leeren kennen.*
achterhoede 302, 418 (*z. aant.*).
achtersprake 132, *achterklap*; – spreken, *Cancellierb.*, *aant. bij* 87.
achterspraker 406, *lasteraar.*
achterste *znw. onz.* (des —n anxt hebben) 193, *hetgeen achter hem komt* (*vgl. Mnl. Wdb.* I, 40).
Adam 116, – s kinderen 331, *de menschen.*
ademant 300, *diamant, maar zie de aant.*
aderen 52 *var.*, *korenaren* (*Mnl. Wdb.* I, 57).
adopcio (U. adopcion) 273 *vgl.* verkiesinge, 352 *aant.*
advocaet 85, Jezus onze advocaet 267; quade advocaten 435; advocaten dat is lude die hoer duecht voert setten 143, *lieden die een ander ophemelen, stemming voor hem maken.*
aelmis, -se, *aalmoes, ook collectief;* – doen, – geven; wat sonde is ende wat aelmis is 197, ist grote aelmis te visiteren die gevangen 453, *goede werken* (*vgl. aant.*).
Aelmisghever (sinte Ian –) 432.
aenbassen 159 *var.*, *aanblaffen.*
aenbloken 159, *aanblaffen.*
aenbrenger (valsche –) 85, 86, *aanklager*(*vgl. Mnl. Wdb. op* aenbringe).
aendenken op sine salicheit 536, *zijn aandacht gericht houden*, 493 *gedachtig zijn.*
aendringen (aengedringen) 82 (*var.* updringen), *opdringen.*
aenerven, enen iet 81, *nalaten.*
aengaen op 157, *afgaan op.*
aenganc, bellef angancs (M. bellef aengaen) 101, *naam van een dobbelspel.*
aenhangen 148, *er bij maken* (*bij een verhaal, een praatje*).
aenhebben (veel quaets –) 103, *in zich hebben, meebrengen.*
aenhouden 500, (*een gewoonte*) *behouden* (*vgl.: de kennis aanhouden*).

[1]) De getallen verwijzen naar de paragrafen; cursieve naar de paragrafen waar het genoemde onderwerp in den tekst wordt behandeld.
De spelling is genormaliseerd: i voor y, g voor gh enz.
Vele uitdrukkingen zijn letterlijk uit het Fransch; daarvoor zie men de aanteekeningen.

aenkibbelen (enen quaet loon –) 82 = *het volgende.*
aenkiven (aengekiven) zwaerre payment danse sculdich sijn 82, *door kijven dwingen er genoegen mee te nemen.*
aenclevende 127, *klemmend.*
aencnibbelen, *var. van* aenkibbelen; *zie* aenkiven.
aencomen *met dat.* 146, 299*, *komen tot.*
aencreyeren, -criëren 225, *toeroepen, aanvuren.*
aencrischen 225, = *het vorige.*
aennemen 313, *ondernemen, aanvaarden.*
aenneminge (ann.) 383, *ondernemen, aanvaarden.*
aenschijn 181 var., *aangezicht.*
aensicht 102, 184, = *het vorige.*
aensien (*ww.*) 269*, 326, 457, 460, *in aanmerking nemen*; 222, *beschouwen*; ansiet 457, *let op*; aengesien (*in absol. nv.*) 239, 326, *wat betreft.*
aensien (*znw.*) in des heren – 181, *aangezicht*; 184, *aanblik*; 454, *reverentie.*
aenspreken 84, *aanspraak maken op.*
aentasten 105, *aanraken.*
aentrecken (enen tot sonden –) 405, *verleiden.*
aenvaren 88, *aanvallen.*
aenvechten 62, 385, 275* *bevechten*; aenvécht 388; *inf. als subst.* 228.
aenvechtinge (– der werelt *enz.*) 385, 301, *aanvallen.*
aern 146, *arend* (*vgl.* are).
aernst (*znw.*) (in aernste aenvaren) 88, *strijd* (*Mnl. Wdb.* II, 711).
aernst (*bnw.*) 184, 195, *ernstig, oprecht.*
aernstelic (*bijw.*) 142, *in ernst.*
aernsteliken 211, *ernstig.*
aert *zie* airt.
aftersprake of verraderie 11, *achterklap.*
afterwairde 302*, *achterhoede.*
airt (meester in airte) 302*, *kunst.*
accorderen 499, *overeenstemmen, harmonisch samenklinken*; 561, *in overeenstemming brengen.*
acolike 255 K (*var. v.* olikoeke).
al, met allen 66, *geheel en al*; alle tijt 116, 125, 225, 230, *altijd*; (*voegw.*) 215.
alf 158, 177, een dwaes alf 216, *elf, dwaas wezen.*
alfs(ch) (*bnw.*) 177, *elfachtig, dwaas*, (*Mnl. Wdb.* I, 337).
alinge (*bijw.*) 172, 187, 205, *geheel en al*; alinge ende al 254, 172 K, *id.*
alinge (*bnw.*) 196, *al.*
alle (*bijw.*) (– die waerheit seggen) 137, *geheel en al.*
alle 301*, *alles.*
alleer 106 M, *weleer.*
allijcwel, 249, *toch.*
als (*bijw.*) 537, *geheel en al.*
als (*voegw.*) 515, *al, alhoewel.*
alse (*bijw.*) 127, *alzoo.*
also (*voegw.*) 161, 300*, *zooals.*
also (*bijw.*) 137, 219 (aant. 562) *zeer.*
alte (*bijw.*) 138, 143, 160, *zeer.*
alve 528, *wit linnen priesterkleed.*
ambici, een ghecke begheerte van hoecheden *40*, *eerzucht.*
ambochte (quade –) *100*, *beroep.*
amen (*de bet. van het woord* –) 302*.
amme (-n of voetsteren) 144, *min, voedster.*
an- *zie* aen-.
anders (*bijw.*) 8, 44, 46, 143, 269, *waar wij het bijv. nw.* ***ander*** *gebruiken*; 268 (– dan), behalve.
ander, *zie over het gebruik aant.* 4.
anderheit van ghelove, ***Inl. blz.*** 142, *ander geloof.*
anderswaer 384, *elders.*
angel 222, *vischhaak.*
anstelic, ansteliken (*bnw.*) 21, 26, 54, 39, 112, anxtelic 112, *gevaarlijk.*
antekerst (— leden) 417, *vgl.* lit.

anter (anter... of) 445, *een van beide, òf.*
antwer 33, 34, *hetzelfde.*
antworden (– op) 375, *beantwoorden aan.*
anxt, (– ende perikel) 206, in — staen, 206, 298*, *gevaar*; op sinen — 224, *risico*; anxt gods 302, *vreeze*, gave des anxts *322*; gecke – of gecke scaemte 47, *valsche schaamte.*
anxtelic *zie* anstelie.
anxtfoudich 301*, *voorzichtig.*
apostate (*meerv.*) 33, *afvalligen.*
apoteke (des duvels –) 133.
appel *sprw.* een verrotte – onder ganse – en verderft die ander — en 478; 483, een appel ofte een ey 199, 227, *een kleinigheid.*
arbeiden 394, *verdriet hebben, lijden.*
arbeit, – gueder werken 467, *verrichting*; 431, *hartzeer, spijt*; in arbeide gaen 186, in a. sijn van kinde 186Q, *barensnood*; cost ende arbeit 405, *moeite en kosten.*
archier 102, *boogschutter.*
are (*nom. enk.*) 146 G, *arend* (*vgl. Mnl. Wdb.* I, 191 r. 4 v. o. *en* aern.)
Arfordia *blz.* 113, *Erfurt.*
argelist, 219, *gemeene streek.*
argueringe, – ende sceldinge 37, *redetwist, „opstrijden".*
arm 5, 236, 243, 253, *armzalig*; arm van geeste 327, 331.
armborst, *sprw.* een scoen geciert wijf is een armborst, 108 *zie aant.*
ars notoria, *Dirc v. Munster, aangehaald bij* 4, *een verboden kunst, een tooverkunst.*
ast 33 B, *tak, stam.*
aventuer, 155 P, *ongeluk?*

B.

baer, *sprw.* een – wel gecyert dats een teyken datter een doot lichaem onder is 565, *lijkbaar.*
baet, die – of die vruchte 41, *voordeel*; – nemen van horen gelde 70, *interest*; – nemen 71, *inkomsten trekken.*
bagge 147, *big.*
baggele 147 P, *big.*
balhorig 487, *moede van het horen* (*Mnl. Wdb. in v.*)
balke (*vr.*) 78, *hoenderbalk*; ic en viele om die kore van den – niet 156, *vgl. Stoett op* keur; *sprw.* dese sien wel een caf in eens anders oghe mer niet een bale in haers selfs oghe 402.
banc 155, *vleeschbank* (*Vgl. Mnl. Wdb.* I, 564, „si houwen malcanderen te bancke").
bancliken (*bijw.*) 193, *dringend, innig.*
bantrode 159, 196, *kettinghond.*
baratre 151 B, *var. v.* barenteerre.
barenteerre, die - s of trierings 151, *afzetter.*
barenteren 10, *afzetten.*
barn 267, *bron.*
barteerre 151 K, *var. v.* barenteerre.
basiliscus 52 (*misschien hangt het hier vermelde samen met de volksetymologie van „blarasch") Vgl. V. Moerkerken Kluchtsp.* 36 159.
bassen 159 D, 196 varr., *blaffen.*
bast der hoverdiën 33, *bast, schors*; 335, *strop.*
baten, wat soude hem van een dropel waters gebaet hebben, 443.
beddenoet *blz.* 124, *bedgenoot.*
beddescult, – eischen 505, *de betaling van de schuld der geslachtsgemeenschap eischen* (*vgl.* huwelikes scout *in Mnl. Wdb. onder* huwelijxwerc).
bederven 323, 325, *vergaan* (*van een schip*); *sprw.:* bider haven bederft somwilen dat scip 418.
bedinge 300, *gebed.*
bedouwen 304, 328 *besproeien*; – ende murwen 300*, *zacht maken.*
bedouwinge 349, *besproeiing.*

bedragen 39 *verl. dw. van* hem bedragen *als adj. syn. v.* bedrogen, *verwaand* (*zie de varianten van* 39).
bedriegende (*bnw.*) 127, *bedrieglijk.*
bedriegenisse (listen ende -n) 84, *bedriegerijen.*
bedringen 84, *zie aant.*; 83 P onbedrongen.
bedriven, loesheit –, 84 var. *looze plannen ten uitvoer brengen*; 193 *aandrijven.*
bedrogen 37, 38, 236, *verl. dw. van* hem bedriegen *als adj.*, *verwaand, waanwijs, vgl.* bedragen.
bedrogenheit 38, 39, *syn. van* verweentheit, *vgl.* bedrogen.
bedroven 354 *intr.* (*vgl.* verbliden), *bedroefd zijn.*
bedroven (hem –, *met gen.*) 330, *spijtig worden.*
bedrucken (hem) 285, *terneergeslagen worden* (*vgl. het tegenw.* bedrukt).
bedwanc, bi bedwange 103, *tegen zijn zin.*
beeldinge 106, *voorstelling.*
beelt 216, *gedaante*, dat – ende gelikenisse gods hebben 243, den beelde gods gelijc sijn 242, *op God gelijken*; witte beelden, *Dirc van Munster, aangehaald bij* 4, *voor* belewitten.
beelwitten 33, *heksen* (*vgl. bij* beelt).
beenkijn 61, die duivel werpt hem een beenkijn in die mont op te biten (aen te knauwen).
beest (*onz.*) 21 D, beeste (*vr.*) 21, die helsche beeste 172; 74 *koe?* iseren beesten, *zie aant.* 74.
beestelic (*bnw.*) 219 *zie de aant.*; 255.
beesteliken leven zonder reden 219, *als een beest.*
beestelicheit hantieren 219 D, *het vorige.*
begaven 41, 226 D, *begiftigen.*
begeren 480, – tot gode, *bidden* (*vgl. Mnl. Wdb. i. v.*).
begerike (*bnw.*) 338, *lees* begerlike?
begeven, van den – menschen 530, *kloosterlingen.*
beginnen op 270, *beginnen met.*
begokelen 564 (*vgl.* betoveren), *'t hoofd op hol brengen.*
begrip, een gec – 221, 222, *onderneming*, van groten begripe 382, *stoutmoedig, ondernemend*; sonder – 286*, *aanmerking, critiek.*
begripen of beginnen 221 *aanpakken, ondernemen*; stout wijs begrip begripen 223, *iets stoutmoedigs ondernemen*; begrepen in overspel 451, *betrapt*; mitter minnen 346, *vervuld.*
beheinde (*bijw.*) 42 K, *behendig.*
beheren 358, *beheerschen.*
behode 171 M (in sijnre – nemen), *hoede.*
behoeftich 72, [*iets*] *noodig hebbende.*
behoeftecht 72 Q, *var. v.* behoeftich.
behoudelic (*voorz.*) 502, *behoudens, daargelaten* (*vgl. Mnl. Wdb.* I, 753).
bejagen 23, *streven naar.*
bekant 175 P M *var. van* bicant, bicante na, *bijna.*
bekennen 219, 231 *inzien, vooral* bekennen ende verstaen 256, 340; 271, 543 *erkennen*; 276 *leeren kennen*, 322, *zich bewust worden*; 171, den dach voer den nacht niet en – 218, *onderscheiden*; 197 *kennen* (wat men niet en bekent dat en wort gehaet noch bemint, *onbekend maakt onbemind*).
bekenninge 281, *het belijden* (dine – *het geloof in u*).
bekennisse 281* *var. v.* bekenninge.
becker 255 B G, *bakker.*
beclagen (sijn verlies –) 322, *klagen, spijt hebben over.*
becommeren (hem mit god –) 346, *zich bezighouden.*
becommernissen 479, *bezigheden.*
becoren, enen monic vander sonde 532, *verzoeken met.*

becrachtigen 225, *bemachtigen.*
belaten, qualic – 287*, *er slecht aan toe.*
beleden (hem) 436, = hem beleiden, *zich richten.*
beleiden 359, *leiden.*
beleister ende regierster 248, *bestuurster.*
belenen (ander lude goet –) 72, *in pand nemen.*
beletten 38 (veel lude haer salicheit –), *beletten te verwerven*;
beleven, wijsheit wecken ende 178 K, exempelen mitten werken – 262 D, *in praktijk brengen.*
beliegen 40, *belasteren.*
beliinge der religiën 508, *het afleggen eener kloostergelofte.*
bellef angancs 101, *een spel.*
bemaelde stucken van glase 199, *stukken gekleurd glas.*
beneficiën der h. kerken 91, 92, *inkomsten.*
benemen (dat guede –) 463, *verhinderen.*
beniden 53, 54, *niet kunnen uitstaan, vijandig gestemd zijn jegens.*
bepensen 298, *nadenken.*
beproeven 546, *ondervinden*; – ende besoeken, 278* *de waarheid ondervinden van.*
bequaemlike(r) (*bijw.*) 231, *volkomener, zonder dat er iets aan ontbreekt* (*vgl. Mnl. Wdb. i. v.* 8).
berch der volcomenheit 535, 536, 378, – der volmaectheit 319, 321, – der gloriën 538. *Vgl.* climmen, opclimmen.
berduerwerc (van – sierliken gewrocht) 201 P, *borduurwerk.*
berechten 162, *aanmerking maken op*? (*var.* berispen).
bereedelic (*bnw.*) 344, *bereidvaardig.*
bereiden (sijn herte tot god –) 305; – hem 107, *zich uitdossen*; hem – so dat hi gode behaghet, 196, *zijn leven zoo inrichten.*
berf 149 (een goet berve man, 144, 203, *eerzaam, deugdzaam.*
berichten 166, *de les lezen.*
berispen of lasteren 157, *schelden, smaden*; – ende castiën 355, 436, *iem. over iets onderhouden, de les lezen*; sijn werken ende gedachten – 339, *zich beschuldigen over*; berespen 162 Q, *aanmerking maken*; *voor* 318 *zie aant.*; berespen ende straven 163 G. *Vgl.* onberespt.
bernen (*trans.*) 88, *verbranden*; hem – 508, *maken dat men in de hel komt*; (*intr.*) 508, *branden* (*nl. in de hel*); 192, 195 (bernende godlike minne); van gebernenden glase 218 Q.
berninge 104, (*gebruik van*) *brandstof.*
beroemen (hem –) 482, *zich verhoovaardigen*; *met gen.* 243.
beroemer 38, *grootspreker.*
beroeminge 38, 140, *grootspraak.*
beroepen (*trans.*) 155 P, (*een misdrijf*) *vervolgen?*
beroeren, beroert werden tot toorn 353, *prikkelen.*
beroeringe 13, 109 (quade – of geneigens), *aandoening, opwelling.*
berou, 394.
beroven 511, *rooven.*
Bertelmeeus 18 Q, *Bartolomeus.*
bescadigen 148 P K M (*var. v.* scadigen), *schaden.*
besceit 132, *onderscheid* (gene – en sien, *niets kunnen onderscheiden*) 132 Q *verstand* (geen b. en hebben, *hun verstand kwijt zijn*).
bescelden 67 Q D, 167 Q bescilt, bescoude, *var. v.* scelden, *berispen.*
bescermen (hem –) 402, *zich verdedigen, zich vrijpleiten.*
bescicken (die ziel –) 367, *zorgen voor* (*zie aant.*).
bescicker ende regeerre 271, *bestuurder.*
bescudden 3, 83, 325, *beschermen.*

besculdicht 298*, *schuldig.*

bescutten 206 P, *schrijffout voor* besigen.

besich, daer hi harde – om uut is 53, *druk op uit.*

besien (*overg.*) 266, *letten op*; (*met afh. zin*) 264, *bedenken*; – op 184, *beschouwen, overdenken.*

beslaen, herberge – 459, *in beslag nemen, bespreken, reserveeren.*

besluten 269, *inhouden*; 520, *wegsluiten*; daer -t dateinde mede 2, *daar sluit het boek mee en dat is het einde*; cortelike besloten 122, *kortom.*

besocht 225, wise – e 198, – e wise 203, bet – 301*, *ervaren*; *vgl.* onbesocht.

besorger 271*, *verzorger.*

bespisen 291*, *var. v.* provanden, *proviandeeren.*

bespottinge 38, *spotzucht.*

bestaden 363, 274*, 491, *besteden*

bestaen (*met dat.*) 77, *verwant zijn*; (*overg.*, – of beginnen) 222, *ondernemen.*

best mit gode sijn *blz.* 141 (*vgl.* wel), *goed aangeschreven staan bij God* (*Vgl. Theoph.* 1192).

best, beste (*znw.*) 39, om haer best = om haer profijt 271*.

bestoren 480, *lees* bestoken, *aanvallen.*

bestorten 395, *begieten.*

beswaren 404, *verzwaren*; 297* *leed doen.*

bet (*bijw.*) 333, 337, *liever*; 145, 230, *meer.*

betalen of hangen 340, *vgl.* wederkeren *en aant.*

betamelic 269*.

beteikeninge, hebben verscheiden 316, *worden verschillend opgevat.*

beteikenisse, in – van 455, *zinnebeeld.*

beteren sijn sonden 54, 55, 59, sonden die hier inder tijt ongebetert sijn bleven 187, *goedmaken, boete doen voor*; hem – 60, hem biechten of – 62, *zich beteren, boete doen*; biechten ende – 74, *hetzelfde.*

beteringe 60, (*van* hem b.) *zedelijke vooruitgang;* 410, (*van* beteren) biechte ende – 64, *boetedoening.*

betoveren 145, *'t hoofd op hol brengen; vgl.* begokelen.

betrouwen (*znw*) in gode 385, *vertrouwen.*

bevel (*dat.* beveel) 354, *gezag* (*z. aant.*)

bevelen 7, 31, *toevertrouwen.*

beveling (van gods –) *blz.* 115, *op Gods bevel.*

bevoelen 322, 323, *inzien, zich bewust zijn*; 546, *smaken, gewaar worden.*

bevoelen (*znw.*) 168 K P D *var. van* gevoelen, *gevoel.*

bewaerre 500, *bewaarder.*

bewaren 366, 196, 548 (een doecht, gesontheit –), 511 (*maagdom*), *zorg dragen voor, in ongerepten staat houden.*

bewaren 418 *misschien voor* beweren, *beschermen* (*Mnl. Wdb. I* 1215 *aanm.*) *zie aant.*

bewisen (*zwak*) 270, 272, 275 *doen inzien, leeren*; 332, *verklaren*; bewisen ende leren 262; als die scrifte, die h. scrift, dat evangelium bewijst 289, 295, 341, *leeren, vermelden*; daer wort ons bewijst luttel eten 550, *leeren, voorhouden.*

bezaden (*onoverg.*) 467, *zich verzadigen.*

bezigen ende nutten 291*.

bi 206, *vergeleken bij*; bi ons selven vallen, opstaen 266, *door eigen toedoen, kracht.*

bibliven of disputeren 157 P, *volhouden.*

biblivende toerne 59, *wrok.*

bibrengen (*var.* toebrengen) 143, *te pas brengen, inkleeden.*

bidden *480.*

biecht *396*, biechte 64, te biechten comen 397, heilige b. 339, — ende beteringe 64.

biechten 64, 396, 407; hem — 62, 64 — tot enen 396, *biechten*; gebiecht sijn 501, *gebiecht hebben*; — ende beteren 74.

bieden (eer ende waerdicheit —) 34, *bewijzen*.

bierleerse *118*, *bierzuiper* (*vgl.* laerse).

biertapper 98 (Q. biervercoper).

biervliege 118 Q, *bierzuiper*.

bigeren 218 P., *begeeren*.

bie (*znw.*) 49, 336, *bij*.

bijster (sijnre sinnen —) 31, *verward*.

bicant 23, 175 *bijna*.

billix, bilx 44, 259, 184, *billijkerwijs*, *terecht*; 46, *naar behooren*; 252, *toch wel*.

bilx *zie* billix.

binden ende ontbinden 396, *zie de verklaring in den tekst*.

binnen, scoonheit van — 513, *innerlijk*.

binnenmonts 160, binnensmonts 160 M D.

biscuut 291, biscuyts 291* (= tbroot tweewarve gebacken), *scheepsbeschuit*.

bisonderlinge 256 Q, *in 't bijzonder*.

blaesbalch 475.

blaffen 196 P.

blaken 158 Q *zie* blacken.

blacken 158 (*var.* blaken, vlackeren, vlankeren), *flikkeren? lees* blaeken?

blase, -n voor lantaernen 198, *varkensblaas voor hoorn?*

blasphemeren, gode — 102, god — 134.

blasphemie 169, 192, — spreken 5, (*Vgl. De Vooys, Mnl. Leg.* 174).

bleken 196 B = bloken, *blaffen*.

bliven 73, verstaen bliven *van een pand*, *vgl. doodblijven*.

bloetstortinge doen 88, *bloed vergieten*.

blochusen 41 P, *lees* clochusen.

blomen (*meerv.*) 291, 485, *bloem van meel*.

blusschen, enes goede gerucht — 148 G (*var. van* lesschen), *te niet doen*.

bode, — n of panders 76, 83, *gerechtsboden*; 459, *dienaar*.

boe noch ba 177 Q, *zie* bu *en vgl. Tschr.* XXV, 24.

boeflic (*bnw.*), onreine boeflike woerde 138, *vieze gemeene woorden*.

boec (*m.*) 2 H Q 3 Q, (*onz.*) 3, boec (*acc. mv.*) 91, — der conscienciën 64, *zie aant.*; — vander consten der ridderscap 221, *zie aant.*

boeren 76, *beuren*, *innen* (*zie* bueren).

boerteliken (*bijw.*) 138, *grappig*.

boerten ende spotten 35, *gekheid maken*.

boetaer, boeter, *blz.* 143, *toovenaar*.

boete 480, 533, — der quenen *blz.* 131, 135, 143 *noot*, *geneesmiddel*, *voorbehoedmiddel*.

boeten ende stoken 106, 157, *vuur aanleggen*.

boeve, der -n coninc 100 *blijkbaar* = coninc van den ribauden, *zie Mnl. Wdb. op* ribaut; *vgl.* buve.

boeverie 61, 132, *dobbelspel* (*vgl.* boverie).

boken (gaende -s) *aant.* 4, *teeken*, *verschijning*.

bombare 191 G, *een muziekinstrument*, *hobo* (*vgl. Mnl. Wdb. i. v.*)

bome 135, *voor* boom.

bomme 191 Q (*var. v.* bonge), *trom*.

bongat *varr.* bongegat, bungat, bundgat. *Sprw.* sulc wijn als int vat is, moet immer uten -e pruusten 50, *bomgat*.

bonge 191, *trom*.

bongegat 50 D K *var. v.* bomgat.

bont (mit bonten mit grauwen) 565, *pelswerk*. (*Vgl. Mnl. Wdb. i. v.*).

boom des levens 258, op een — gewassen sijn 209.

boomgaert, van enen geeste-

D.

H Q – *bijwonen*; die reden heeft vier diensten 361, *functies* (*vgl.* partie); veel scoons dienstes 361, *veel nuttigs.*
dienstachticheit 510, *welwillendheid.*
dievigge 41 Q, *dievegge.*
differentie of onderscheit 12, *zie de aant.*
digniteit, – en of prelatuerscappen 46, 92, *waardigheid, hoog ambt.*
dijcgrave 163 G, *dijkgraaf.*
dijstel noch doern 194.
diken 96, *aan dijken werken, vgl.* dammen.
dinc, ontamelic – 87, *iets onbetamelijks*; gewijt – 87, *collectief, gewijde voorwerpen, zie de aant.*
disciplijn ende castiïnge 366, sijn lichaam in -n houden 125, *tucht*; 550, *tuchtiging.*
discipule, des duvels – 131.
discoert sayen 96, *tweedracht.*
disputeren of kibbelen, – twisten 157.
distribucie ende delinge 292, *zie aant.* 12.
dobbelscole 100, *speelhuis* (*onder monopolie*).
doech(t)dadich 207 M *deugdzaam.*
doemen ende vloeken, gode – 58.
doch *geb. wijs van* doen 459.
dochte 112, *van* dogen, *geldig zijn.*
doen, een oordeel – 340; met enen te – crigen 143, *in aanraking komen*; sinen scade – 107, 108 veel des sijns profijts – 171, *schade lijden, voordeel hebben*; en deden onser vrouwen niet an horen live 155, *kwaad doen*; dan dat duutsche doet 2, als si duet in dertich jaren 344, *vervangend hulpww.*; datstu dien wel duetste singen = singeste 303, 155, *omschrijvend hulpww.*
doen (*bnw.*) 168, *zie* doon.
doen 175 B, *deun.*
doffijn 454, *dolfijn.*
dogen, *met dat.* 118, dogen ende baten 247, *deugen.*
done ende wise 175 K, *deun.*
donkerlic biechten 36 G, *onduidelijk.*
doof cool 320.
dooxkijn 331, *doekje.*
doon, doen, hoe si hem doonre verantwoerden 167, opiniën daer si so doen bi bliven 168, *stijf, strak, hardnekkig.*
doorgroot, 170, *overgroot.*
doordronken 282, *doortrokken.*
doot, den – onder sine cleder dragen 324, doot der hellen 325; nijt, des doots moeder 48.
doot, den sonden – ende der werelt – 180, doot bliven 531.
dootlike hooftsonden 171.
dootlike sondigen 5, *doodzonde doen.*
dootsonden (slapen in –) 322.
dop 177 G, *tol.*
dorper (*bnw.*) 140, – ende wreet 70, *gemeen.*
dorperheit of stuggicheit (fra. *vilanie*) 29, *snoodheid.*
dorperlic (*bnw.*) 109, 138 *gemeen.*
dragen 498, *zie aant.*; minnen ende – 297*, *verdragen, tegenst.*: haten noch beswaren *ib.*
drang 439, *strijd.*
drangen 82 (*infin. vgl. mnd., of schrijffout voor* drange, *datief) drang, geweld, dwang.*
dreiger 97, *afperser.*
drenken (*onoverg.*) 115, *verdrinken.*
driakel 26, 196, *tegengift.*
drieclufterich *blz.* 135 (is – of hevet drie clausulen), *drievoudig.*
driegen (liegen, —) 132, *bedriegen.*
driegen 265 P, *dreigen.*
dringen na 199, *streven naar, dringen.*
dringende gebuer 82 (*zie de verklaring in den tekst*), *van* dringen = *lastig vallen.*
droch 50 H, *bedrog.*
drochnisse 50, *bedrog.*

F.

G.

gebonden, in echt – 502, bi beloften – 508, *verbonden.*

geboortich (edel of –) 292*, 239, *van geboorte, d. w. z. van hooge geboorte.*

geboren 232 K, *toekomen, toebehooren.*

gebot, die X gebode, *4*; des riken vrecken Gods gebode Mammona *104.*

gebrec, om ses gebreke 60, *zedelijk gebrek*; – van allen goede 184, *het ontbreken.*

gebreken, gebrecter enich 393, *ontbreken*; (*onpers.*), dat hem alle tijt gebreect 230, *dat hij nooit genoeg heeft.*

gebreclic 171 (*var.* breclic, sculdich), 291, *te kort komende, zondig, schuldig.*

gebreclicheit 266, *tekortkomingen.*

gebroken, *sprw.* heb ic oec van den – iet, van den gehelen en mach ic altoes niet hebben 96.

gebruken 193, *genieten*; 200, 253 *gebruik maken van, zich het genot veroorloven.*

gebuer (*gen. mv.*) 78, (*acc. mv.*) 82, dringende gebuer 82, *buurman.*

gedachte, mit – n 190, *in gedachte, in verbeelding.*

gedenken (*onpers.*), hem en can immer niet – 190, *zij kunnen zich niet voorstellen.*

gedenkenesse 326, *herinnering, het indachtig maken.*

gedoechsamheit, 161 Q, 167 Q, *varr. van* paciëncie *en* verduldicheit, *lijdzaamheid, geduld.*

gedogen (*znw.*) 387, *lijden.*

geëcht van enen – n wive 503, 505, 404, – e bruederen 352, vader ende moeder – 427 (*zie aant.*), *wettig.*

geest, hoer – is boven, opgetogen totten hemel 180 P, inden geest getogen 179, *geest*; mate te setten inden geest 556, *lust*; die H. Geest is properlic gehieten die minne die is tusschen den vader ende den soen 308; sonden tegen den H. G. 55; die bose geest *tegenover* die h. geest 162, *de duivel*; die vrye geesten 237, *zie aant.*

geestelic (*bnw.*) 41, 44, den mensche geesteliken (*vgl. varianten*) 45, 46, 57 *vroom, godvruchtig*; geestelike sonden 37 *van de zonden der „hoverdie" die niet stoffelijk of vleeschelijk zijn*; geestelic goet 49 (*de* gaven der graciën, *vgl.* 43); geestelike giften 40 M *zal wel schrijffout zijn.*

geesteliken (*bijw.*) 257, 258, 260, – te verstaan (*vgl.* Moll, *Brugm.* I 223) *op geestelijke dingen toegepast, in figuurlijken zin*; – den saterdach houden 6, *vroom.*

gegluyet 327, *gloeiend.*

gehechtet in des duivels net 367, *verward, vgl. Mnl. Wdb. op* hechten, *intr.*

geheel van lichaem 500, 512, *ongerept, maagdelijk.*

geheelheit van lichaem 517, *ongereptheid, reinheid.*

geheelichliken 23 Q, *geheel.*

geheellijc biechten *402*, *volledig.*

gehoegen 361, 363, *zich te binnen brengen.*

gehoechnisse 564, *gedachte* (*aan*), *indachtigheid*, – doen 292, – hebben 563, *gedenken.*

gehoersamicheit 164, *gehoorzaamheid.*

gehulde man 32, *vazal.*

gec, gecke begeerte van hoecheden 40, *dwaas*, gecke bliscap 44, *overdreven*; gecke eede 154, *onzinnig*; gecke anxt of gecke scaemte 47, *onzinnige, valsche schaamte* (*vgl.* onrechte sch. 47); *vgl.* gect.

gecken 492, *gekheid maken.*

geclike, geckelike (*bijw.*) 40, *in 't gekke*; geckliken aensien, toespreken 105, *mal*, *verliefd*.
gecsnase, (M gecsnoese) 107, *gek*.
gect 230 P (*vgl.* herpt), *gek*.
gelach (dat – betalen) 118.
geladen 321, *gedrukt*.
gelaet 49, *doen en laten*.
gelapt 21, *haveloos* (*Mnl. Wdb.*).
gelas 252 G, *glas*.
gelavigelt 80, *belasting bestemd voor soldij* (*vgl.* Blok, *Gesch. v. h. Ned. Volk* II, 104 *noot*, *en blz.* 512, *„ruitergeld"*).
geleden, van – dingen 140, – tijt 277*, *voorbijgegaan*.
gelijc, geliken (*voegw.*) 268, geliken die baronen 310, gelijc die cleine bie 336, *met datief* 300, 472, 511.
gelijc (*znw.*), sonder – *onvergelijkelijk*.
gelijc 569, 65 B, gheliker 241, geliken 23 P, 54 *var.*, = geheellijc.
gelijcheit *364*, 366, onderscheit ende – 368, 370, *het bewaren der juiste verhoudingen, het gevoel voor evenmaat*; – houden 367, *evenwicht*.
geliken (*zwak*) 511, – bi 333, (*met dat.*) 252, *vergelijken*; hem gode – 25, *gelijkstellen*.
gelikenen (*met dat.*) 272, *gelijken op*.
gelikenisse 275, bi – der 268*, *in vergelijking met*; in – n dat 115 (*var.* in engen teeken dat) *ten teeken, om duidelijk te maken*.
gelike wel 70, *niettemin*.
gelove 313; dat kersten – 14, *vr.* 179; – of hope hebben in 33.
geloven (*overg.*) die articulen des kersten geloven 14, gemeen vergiffenis der sonden 20; geloven an 15, *zie aant*, geloven in 19, 333, *gelooven, geloof stellen in*; – mit simpelen woorden 333, *op het woord alleen*.
geloven, grote giften – 265, *beloven*.
geluc tot goede 199, *voorspoed*.
gemaelt, – de glase 198, *gekleurd*. – grave 45, *beschilderd*.
gemac des lichaems 477, *weelderige levenswijze*.
gemeen, tgebet dat gemeen gesciet 274, *gemeenschappelijk*; goede – spise 129, – mensce 207, *gewoon*: gemeenwijf *of* gemeen (*steeds onverbogen*) wijf 110, 323, 405, 475, 495, *publieke vrouw*.
gemeenlic 344, *volstrekt*, *zonder aanzien der zaak*, 273* *tezamen*.
gemeenscap 275, *maatschappij*, *gemeenschap*.
gemeent, die – tegen dat heerscap 161, *burgerlijke gemeente*; gemeente 355, *kerkelijke gemeenschap*.
genade roepen 294, 297, *om genade smeeken*.
genaken 175 Q (*var. v.* roeren), *aanraken*.
gename, genaem, gode – 129, 439, *welgevallig*.
geneicheit 109 G H, *var. v.* geneigen.
geneigenis 109 B P, *var. v.* geneigen.
geneigen(s) 109, *schrijffout voor* geneigenis *of onbep. wijs als zst. nw.*, *neiging*.
genoechlic goet *251*, 213, *genot aanbrengend*; vleischelike ende – menschen 213, *zinnelijk*.
genoecht 234, – hebben in 152, sinen – maken 251, – des lichaems, geestelike – 251, lijflic vroechde of – 251, *genoegen*, *behagen*, *genot*.
genoechte van 41, – des swerens 152, *behagen in*.
genoegen, genogen (*onpers.*), doet enen (*dat.*) – in 231, *maakt dat hij tevreden is met*, – mit 232, hem soude wel – 379, *zij zouden tevreden zijn*, hem niet laten – 38.
genoot of baet 145, *voordeel*.

genorren 160 B *var. v.* gnorren.
geoerde 88 D *van* geoert = geoerdet, geoerdent.
geordent 88, geoerdent 113, *tot een orde behoorende.*
geprovet 317, *beproefd.*
geraschheit, 207 Q, *vlugheid.*
gerecht 288, *zie aant.*
gerechtelic 455, *rechtvaardiglijk.*
gereet gelt 72 D, *gereed, contant.*
geren 399, *begeeren.*
geringe (*bijw.*) 188, 215, 344, also — als 162, *gauw, haastig.*
geringelike 188 D., *var. v.* geringe.
gerincheit, 30 *var.*, 42 *var.*, *vlugheid.*
geringicheit 30, 42, *vlugheid, een „gave der naturen".*
gerucht, geruchte, goet — 148, 149, 281 (*van God!*) *goede naam, roep.*
gesaet 552, *kalm.*
gesalicht 333, *zalig.*
gesceel, twist of — 157 D, *ruzie.*
geselen bi enen 59 K, *var. v.* bi enen sijn, *in gezelschap zijn van.*
gesel, geselle, dieve met — 79 *medeplichtige* (*de benamingen* dief *en* geselle *worden hier andersom toegepast als ons spraakgebruik meebrengt, vgl.* dief; — van den sonden 562; 116, *tegenpartij.*
geselscap (*vr.* 19 *onz.* 43) — houden *met dat.* 119, 126 Q D, hoer — h. 126; dat hemelsche — 136, 429, *schare, de engelen en heiligen in den hemel,* (*vgl. een vb. Mnl. Wdb.* II 1636 al der geselscap van hemelrike, inglen apostolen ende confessoren); 275* *maatschappij, gemeenschap.*
gesicht 372, *zie de aant.*
gesin (= gesinde) 531, *hofhouding*; sulc here sulc gesin 436, *zoo heer zoo knecht* (*bedienden*).
gesinde 58, *bedienden*, 201 *gevolg.*
gesinne (= gesinde) — dat hem dienen moet 43, *bedienden, dienaren.*
gesmide 201, *versierselen, kleinooden.*
gesonde (*zst. nw.*) sijn — houden, sijn lijf in -n houden 126, *voor zijn gezondheid zorgen.*
gestantich 228 Q, *standhaftig.*
gestanticheit 221 Q, *standhaftigheid.*
gestapelt, met gestapelden eede 164 Q, *zie aant.*
gestichtich 262 Q, *var. v.* stichtich, *stichtelijk.*
gestubbe 284, *stofje.*
getempert 364, *gemengd* (*zie de verklaring in den tekst*); bet — dan een beest 507, *gematigd, bezadigd.*
getemperthede 42, *bezadigdheid.*
getiden singen 292, *de litanieën der verschillende getijden zingen.*
getrout, mit — der lieften, 502, *trouw.*
getrouwe, dese meester is seer — 391, *men kan zich op hem verlaten.*
getrouwen op 337, *vertrouwen stellen in.*
getuge, getuuch 284, quade — dragen 156, *getuigenis.*
getwige 259, tacken ende — 264, *takken.*
gevader 112, *zie aant.*
gevaerde 567, *levenswandel.*
geveinsdicheit 46 D, *var. v.* geveinstheit.
geveinsen, (hem) 50, *veinzen.*
geveinsthede, geveistheit 191 G, — heit, 46, 191 sonder — ende sonder ipocrisie 340.
geven, *sprw.* wie niet en gevet dat hi heeft waert, die en criget oec niet dat hi begaert 203.
geven (hem —) 343, *zich wijden.*
gevensicheit 46 P 191 P, *var. v.* geveinstheit.
gevest 283, *vast, gevestigd.*
gevestich 283, *vast, gevestigd.*
gevesticheit 283, *vastheid.*
gevesticht 283, geconfirmeert ende — 277, *vast, onwankelbaar.*
gevinge 307, *het geven.*
gevoelen (*znw.*) 335, *gevoel.*

gordel (*onz.*) 527.

gracht 512, *graf.*

gracie — ende genade 266, gaven van graciën 30, 395, overmits graciën 273, vrijheit van graciën 235, in graciën sijn 235, in die gracie gods sijn 216, *genade*, *genadige gezindheid van God jegens de menschen*; die — gods dat hi mirakel doen mochte 90, enige — die di god gegeven heeft 34, — n ende duechden 305, — ende gaven 306, lichaemlike — 305, alle die — die in den menschen sijn 27, *de goddelijke genade als bezit van den mensch*, *gave*, *deugd die men door gods genade krijgt*; dat si veel deuchden of — in hem hebben 145 *aangename eigenschappen*; geestelike — 90, *gunst*, *privilege*; die — die hi heeft 11, — die si hebben 38, — bewisen, *gunst door menschen bewezen.*

gradener 258 B, *gaardenier.*

graet (*ook* grade?) die leste — vander ladder 544, *sport*; seven telgeren of graden 329, een graet, daar dese boom mede wast 555, die graden daer dese boem bi wast 568, 435, oncuuscheit hevet vier graden 106, *in figuurlijken zin*, *als maat*; *vgl. aant.* 329.

grammelijc *blz.* 137, — ke cracht, *afkeer.*

graf, gemaelde grave of vergulde 45, *grafteeken.*

gras 252, *grashalm*; inden grase 52, *zie aant.* 73.

graven 150, gegraven beelden *blz.* 135, *graveeren*, *snijden.*

grein 517, 521, *helmknop.*

grijp, *blz.* 138, *grijpvogel.*

grip 223 M, *begrip.*

gripen, — de lewe 27, wolven 83, *verscheuren*; een mishagen — op 285, *opvatten.*

groeven 150 P, *var. v.* graven, *graveeren*, *snijden.*

grofliken sondigen 7, *zwaar*, *grof*, — geloven 289*, *zonder angstvallig onderzoek.*

gronnen 160 G, *var. v.* gnorren.

gront, inder hellen — 173; 159, *grond*, *oorzaak*; te gronde 171, *grondig*, *volkomen*, *door en door.*

grootmoedicheit *382*, *onversaagdheid.*

gruwelen (*onpers.*) 227, *angstig zijn*; 193 *var.*, *angstig zijn om te verliezen.*

gruwelic (*bijw.*) 193, *met angst.*

guedel(e) 112, *peetmoeder* (*zie* gadele in *Mnl. Wdb.*, goedel *in Teuth. en de aant.* op 112).

guldendoec 201, *goudlaken* (*vgl.* gulden cleet, *Mnl. Wdb.* II, 2081, *waarin* gulden *wel „goudlakensch" zal beteekenen*).

gulsicheit *115*, *in ruimeren zin*; *130*, *in engeren zin* (die tacke die men properlike selve — heet).

H.

habijt (*vgl.* abijt) eerbaer — 495, ootmoedich — 510, *kleeding.*

had, *sprw.*, waer „had" mede is, daer ist spel versumet.

hadt 561, 440 = hat, *haat.*

haest (*bijw.*) 151, *weldra*; also — als 162, *zoodra.*

haestelic (*bijw.*) 193, *vlug*; 269, hem — biechten *398*, *spoedig.*

haesten 195, hem haesten 195, *zich haasten.*

haestichede 153, *onbedachtzaamheid*, *drift.*

hayme („in walsche, ic en weet niet hoese in duutsche sijn") 147, *hyena.*

haldinge, *blz.* 131, *vertrouwen* (*vgl.* houden *in Mnl. Wdb.* III, 643).

hallinc 77 (*var.* hellinc, penninc), *halve penning* (*Mnl. Wdb.*).

vgl. heilich ende heimelic 44; die heilike 240 B.
heilichdom 87 *reliquieën*, 154 *de hostie?*
heilicheit 454, *vroomheid.*
heilichlijc (*bnw.*) 44, *vroom.*
heilichliken (*bijw.*) 6, *vroom, als een heilige.*
heiligen 154, 164, *reliquieën*, *vgl. aant.* 164.
heilic 240 B, 262 P, *zie* heilig.
heimelic, — met onsen here 44, heimelixte onsen here 516, sinen heimelicsten 262, *vertrouwd, geliefd*; hoe — si hem sijn 421, *vertrouwd, intiem*; — goede werke 44, — dieve 75, — raet gods 341 (*vgl.* heimelicheit 246), *verborgen, geheim.*
heimeliken (*bijw.*) 75 *in 't geheim*; 262, *vertrouwelijk?*
heimelicheit, sien god in sijn — 310 *eigenaardig karakter, ware gedaante*; — ende die raet gods 246 (= heimelike raet gods 341, *geheimen.*
heinxt 201 (= henxt 72), *hengst.*
helle 184, inder — n gront bernen, sijn 208, 237.
helle, dese willen immer die meeste — hebben 71 ...?
hemde, in — en in broec riden 100.
hemel, onder den — 212 (*syn.* hier op aertrijc, hier inder tijt 211), *op aarde.*
hemelen, op sijn solre 343, *opbergen.*
hemelrijc *190.*
henengaen — voer 138, *doorgaan voor*; laten — 134, *door de vingers zien.*
hengelen 222, *vgl.* angel.
hengen 71, 79, 124, 299, 436, *toelaten, toestaan.*
herberge 124, 336, 449 *huis, woning*, 450, *huisvesting*; quade — 100, *herberg, hotel, „slecht huis"*.
herberginge 450, *huisvesting* (*exempelen* vander herberginge *449, 450*).
herde 344, *herder.*
herden (*bnw.*) *zie* horden.
herden, herdende ende durende als die sonne 228, *volharden.*
herder 83 M P, *herder.*
herdicheit 60, *hard leven.*
here *sprw.* sulc here sulc gesin 436, 525.
heresie 237, *ketterij.*
heretici ende die ketters 33.
herme 147 D *voor* hayme, hyene.
Herodes 325, *de duivel.*
herpt, als een ezel op een — spelen soude 141 (*voor den vorm* herpt *vgl. aant. en zie ook* geet) *harp.*
herte, hert (*vgl. ook* hart) sijn — vallet hem dicke in sine knie 194; al hoer herte setten 242 (= sinen hope setten 4), *verlangen, begeerte*; *sprw.* uut overvloedicheit des herten spreect die mont 475; sijns selfs — eten 52 D *zich opeten van ergernis*; het snijt hem in haer — 38, *door de ziel*; pijndij dijn — te verwinnen tot oetmodicheit 332; mitter — begeeren, minnen 331, *hartelijk, innig*; guede herten 292, scouwende — 542, vrome —, trage — 392, dan enich — denken mach 185, oetmoedighe — 338, een bedrogen vermetel — 37, een — dat dese duecht heeft 317, *blz.* 159, *op al deze plaatsen nadert de bet. van herte tot die van mensch*, *vgl.* „een vrome ziel" *en* „Haarlemsche, droge harten" *bij Breeroo*, III 289.
hi *als onbep. vnw.* 456, 458, 459, 505, *zie aant.* 394.
hier, dese stuggicheit hier 29, *de hierbedoelde.*
hijlic (*m.* die — 112), — in echtscap 19, mit hilic vergaderen 112

geselscap ende costume der armer 342, *omgaan met en de gewoonten volgen van*; vruechde — 540, dat derde artikel hout 16, *inhouden*; dese scale — 561, *vasthouden, in evenwicht houden*; een kint nauwe — 500, *onder streng toezicht houden*; hem — an 333, *zich richten naar*.

hoverdie 25, *hoogmoed*; heilige — 347, *fierheid*.

hoveren 6 D, *feestvieren*.

huden 31, 288, *heden*.

huer 158 D, vanden quaden hueren 33 Q (*door het misverstand van het woord* ongehuere), *hoer*.

huerensoon 158 D, *als scheldwoord*.

huier 307, *huur* (*voor den vorm vgl.* V. Helten, *Mnl. Sprl. blz.* 72).

hulpelic 275*, *behulpzaam*.

humore, quade -n ende suchten 324, *lichaamsvochten*.

huusbant *blz.* 136, *man, echtgenoot*.

huwelic orden *blz.* 124, *huwelijk*.

I.

idel 327, *nietswaardig*; idel glorie *41*, 204, — der werlt *tegenover* waer glorie des hemels 119; — glorie daer in crigen 144, *beginnen zich ijdellijk op iets te verheffen*; idel woerde, *136*.

idelheit der werlt 558; 406, *ijdele praatjes, wereldsche liedjes enz.*

iet (*bijw.*) 17, 199, *op de eene of andere wijze*.

iets iet 217, *iets, wat ook*.

immer (emmer, immers, ommers) 89, 161, *zeker, zonder twijfel*; 379 *in elk geval, ten minste*; 200, 202, *zeker, immers*; 504, *ja zelfs*; immer niet 167, 388 *maar niet*; immer niet 182 *vooral niet*.

indien dat 273, *daarin dat*; 15, 16, *voor zooverre als* (*var.* in den dat).

ingaen in der becoringe 300, „*consenteeren*", *zich overgeven*.

ingeven 127, *ingeving*.

inclocken 128, *van een drank, met klokkend geluid door de keel gaan*.

incomen, enen — 106, *in iemand opkomen*.

inschieten 289, *gulzig opeten*.

insetten 435, *onderwijzen, vormen, Lat. instituere*.

insettinge 342, *instelling, gewoonte*.

inslijnden 289*, *gulzig opeten*.

instrumenten of bullen 86, *acten*.

inte 257 B, *loot, stek*,

intreden (*znw.*) 279, *ingang*.

inval 106, *invallende gedachte*; *in* 107 *de inf.* invallen *als znw.*

invallinge 107 B *var. v.* inval.

inwendich 44, *innerlijk*.

Ypocras 125, *Hippocrates*.

ipocrisie 45, 50, *huichelarij*

ipocrijtscap 45 P, 50 D, *var. v.* ipocrisie.

ipocrite 45, valsche — 196, naden ipocriten leven 123, *huichelaar*.

iser, also lange als dat — in die wonde is, so en baet gheen medecijn 496, *ijzeren punt van pijl of speer*.

Ysmodeus 111, *zie aant. en vgl.* 505.

iseren beesten 74, *zie aant.*

J.

ja 8, 163, 268* *ten minste*; 192, *zelfs*.

Jacob (sunte —) 16 (S. Ians broeder), 19 (S. Simons ende Judas broeder).

jeeste (visierde — n) 138, *ridderroman*.

jegensaeck 530, *tegenstander, vijand*.

Jherusalem, dat nieuwe — 196.

joden 54, 155; 71, *als geldschieters*.

joncwijf 325, *dienstmaagd*.

juc, onder dat der redelicheit setten 317, *onder de heerschappij der rede brengen*.

juwelen 406, *kostbaarheden*.

K.

kaerle, der buven of der – n 292, *boer, kinkel, kerel.*

caf *sprw. zie* balc.

calaenge *84*, 86, *onrechtmatige eisch of aanspraak.*

calaengieren 84, met onrechte aen te spreken of te –, *onrechtmatig aanspraak maken op.*

calengere (calengeerre) 97, *die onrechtmatige aanspraken doet gelden.*

calengierder 86 Q = calengere.

calf, dat hem haer ogen staen als enen verdronkenen calve 132.

calfsvel 97, *perkament.*

callinge 346, *gepraat, gesprekken.*

camer 492 *zie aant.*; – der reinre conscienciën 467.

camp, in enen – gaen 533, 391, (*zie aant.*) *strijdperk*; 283*, *veld, akker.*

canker, des duvels –, hoemen den – meer roert, hoe quader hi wort 38, *kanker.*

canonik, gods – en, dats allen gueden menschen 292.

capitein (captein 224) — van allen gescepen creaturen 271, *opperhoofd.*

cappellekijn 478, *sprw.*: also lange vliecht dat capellekijn om die kaerse dattet hem bernt, *vlinder.*

cardinael duechden *315*, *hoofddeugden.*

cardinaelsche duechden, *het voorgaande.*

caritate *313*, *een der goddelijke deugden* „broederlike minne tot allen menschen" 210; in caritaten 212, 569, duecht in – ende buten – 320.

caritatelic 354, *liefderijk.*

karkar 345, *kerker.*

casteel des buucs 533, des herten 549, *van het lichaam* 371.

castiën 500, – ende sturen 354, *onderrichten, leeren*; sijn vleisch – 501, *kastijden*; hem – *sprw.* hi castiet hem wel, die hem bi enen anderen castiet 370, *leeren, zich spiegelen.*

castiïnge 167, *kastijding.*

cattenbiter (*varr.* catbiter, cattenbitter) 100, *iemand die voor geld met katten vecht?*

cawetstere, coppelaersters ende – n 151, *kwaadspreekster* (*koppelaarster? zie Mnl. Wdb. op* cauwetster).

keimp 116, *kemp, kampvechter.*

kelk 87, *miskelk.*

kelrelewe 118, *baas in 't drinken* (*Mnl. Wdb.*).

kemke 100 (kempke, *schertsend verkleinwoord?*) *kemp, kampvechter.*

kemmen 405, *kammen.*

kemper 100 Q, *kampvechter.*

kennebacken, den rede op sine kennebacken crigen (*var.* op sinen hals) 57, ondanc hoerre kennebacken 227.

kennen 301*, *kunnen.*

keren 79, *beletten*; iemand van gode keren 139, hem te gode keren 139, 39 P.

kerke, watmen inder – n doen sal 492; die gebode gods ende der – n 36, des duvels kerke 131.

kerle 52 K, *korrel.*

kermisken, kermiskijn (coelsche) 199, *een kleinigheid, iets van weinig waarde, zie aant.*

kermisse 199 *var.*, 200 P., *hetzelfde.*

kersdom, – e versaken 33, *Christendom.*

kersten (*bnw.*) 3, des kersten geloven 14, elke kersten mensche 14.

keselinc 285*, 336, *kiezelsteen.*

ketel, ten – verordelen 150 *straf voor valsche munters, zie Mln. Wdb.*

ketsen (iagen, ketsen, *var. v.* queesten) 53 G *jagen, drijven, zijn best doen.*
ketser 33 K, -- ende ongelovige 333, *ketter.*
ketserie ende ongelove 333, *ketterij.*
ketter, heretici ende -s 33, – of ongelovige luden 168, ketteren ende ongelovige m. 169.
kibbelen of disputeren 157.
kijntsheit 227, *kinderachtigheid (opzettelijk als tegenstelling bij* manheit).
killinge der tanden 128, *gevoel van kou.*
kinderbedde 33 Q, in – liggen 506, *kraam.*
kipen mit 225....?
kiven ende vechten 132.
kivinge, sceldinge of – 157.
claer (*bijw.*), – bekennen 197, -- proeven 212, – bewisen 197, *duidelijk.*
claerlic (*bijw.*), – bekennen 203.
claerliken (*bijw.*), -- overdencken 197, *helder*; hem – biechten 234 (*zie Mnl. Wdb. op* claerlike 1 *en* 2) *in alle oprechtheid, ondubbelzinnig*; -- horen 245, – tugen 246, *duidelijk.*
clappaedse, die – houden 492, *kletsen.*
cleen goet *199, klein, nietig bezit.*
cleen achten (*met gen.*) 153.
cleenmoedicheit (pusillanimiteit) 62, in – vallen 194.
clergie 207, 246, 268, *wetenschap, geleerdheid*; 179, 183, *wetenschap, wijsheid*; 55, *Latijn.*
clerc 39 Q, 40 M geleerde – en 207, (*latijn verstaande*) *geestelijke, geleerde.*
clerkenstaet 525, *geestelijke stand.*
clercs 40 K (in clercs = onder den clerken M) 41 *var.*, 55, 62 *var.*, 165, *Latijn.*
climmen inden berch der volmaectheit 319, – der volcomenheit 321, 535.
clerescap 40 D, *de „klerken"* (in *var. v.* in latijn).
clokelike (*bijw.*) 27, *hardnekkig.*
clochuus 41 (*acc. mv.*), *klokkenhuis van een kerk.*
cloocheit 417, met haerre – *gewelddadig* (*Eng.* be hare strengthe),
cluft *blz.* 110, *blz.* 135, *gedeelte.*
cnateren 161 M P D *var. v.* cnoteren.
knecht, een rije ridders – 431 *schildknaap*; stoute – en 225, *ridder.*
knechtse (*mv.*) 143, *knechts* (*vgl. Mnl. Wdb.* III 1620).
knie *zie herte.*
knirsinge metten tanden 184, *geknars.*
knotelen 161 K Q, *var. v.* cnoteren.
cnoteren 161, *brommen, knorren.*
codde 309, *knuppel*; zie de *aant.*.
coe, dattet hem also leet was alsof sijn coe twee calven hadde 50; also sculdich is hi die die coe hout als diese vilt 95, *de heler is zoo goed als de steler.*
koeddeken *varr.* kuddeken, kodeken, koeken 147, *keutje, big.*
coelsch, -- e kermiskijn 199, *Keulsch.*
coen ende stout 228, – als een leeuwe 228, *moedig.*
coenheit of manlicheit 221, stoutheit of – 221, *stoutmoedigheid.*
coenicheit 221 Q, *hetzelfde.*
coenliken bidden 266, *vrijmoedig.*
coets, des duvels – 60, *bed.*
coever di wil (G K coever die wil; *in deze hss. is het door een punt gescheiden van* puusten) 101, *een dobbelspel.*
coevereren 101 M = *het vorige.*
coie 423, *zie Inl. Blz.* 194.
koc 38 P *var. v.* koekoec.
kockoc 38, *koekoek.*
colericus 371, *blz.* 159, *heetbloedig.*

comen, tegenspuet die hem – mach 320, *overkomen*.

comenscap 307, – pen doen 205, *handel*; quade – scappe 98, 430, *bedrieglijke handel*.

comerscap 205 P, 72 P, *handel*.

compareren ende geliken 217, 257, – tegen, tegens 251, 254, *vergelijken*.

condicie, die – van sonden 398, *aard*; – n van de biecht 396, *voorwaarden waaraan de biecht moet voldoen*.

complexie, teder van – n 60, *gestel*.

condute 251, condument 251 P, *geleibuis*.

conformeren ende starken 370 *voor* confirmeren, *zie de aant*.

confuse (*znw.*) 421 *verwarring*; 514, 564, *schande*.

confusie 514 = confuse.

conrepetieren 2 M, *var. v.* gerepeteren.

conscent 404, *voor* consent.

consciencie, dat boec der – *zie aant*. 64; geen – en maken van groten sonden 236, *geen gewetenszaak maken van*.

consent van binnen *tegenover* werke v. buten 12, *vgl.* gedaan mitten consente *tegenover* mitten werc volbracht 294, *toestemming*, *het zich gewonnen geven aan een verleiding of booze neiging*, *het opgeven van den strijd er tegen*, *ook al blijft de daad achterwege*, mit vollen – begeren 12, volle – van harten 106, consente geven 301 = consenteren.

consenteren (*overg.*) 12, *toegeven aan een neiging*; die dat gedachte wetende consenteert 12, *die er met bewustheid aan toegeeft*, wordense mit voordachte geconsenteert 13, *wordt er opzettelijk aan toegegeven*; – in 234, *met dat.* 549; *vgl.* ingaen.

consenteringe 8, *bedoeling*; 12 wille of – 13, – van herten 107, *neiging*, „*consent*".

conspiraci 40, *samenzwering*, „*opset*".

conste (*b.v.* 98), const (*b.v.* 294 des – s), met consten 98, *kunstmatig*, *bedrieglijk*; 53 G, *streek*, *kuiperij*; const ende sprake te hebben 247, *welbespraakt te zijn*; clergie e. alle – n 207, 268*, *wetenschap*; gave des consts 294, – der consten 359, *verstand*, *bezonnenheid*.

conster, subtijl – 207, *geleerde* (*vgl.* schoolmeesteren ende artisten *bij Dirc v. Delf*.

constich, – ghe wercluden 207, *kunstvaardig*; bepensen ende – wesen 298, *bezonnen*, *verstandig*.

conterfeit 21, *mismaakt*.

conterfeiten 86, maken of – 45, – – of valschen 150, *namaken*; 142, *veinzen*.

continancie 567, *gedrag*.

contrarie (*znw.*) 20, 133, 131 (*ook als bijw. op te vatten*), *het tegengestelde*; (*praed. bnw. met dat.*) 2, die een den anderen seer – 123, recht – 568, 267, (*daardoor gelijkend op een voorz.*) 54, 162, *tegengesteld*; (*bijw.*) gesciet seer – 442, iets recht – doen 337, *op tegengestelde wijze*.

convent, dat gebenedide – 289, *gemeenschap*, *de hemelingen*; 499, *klooster*.

conversatie 261, *het verkeeren onder de menschen*; – inden hemel hebben, 180, 311 *inden hemel verkeeren*.

coop, een – maken 92, *een koop sluiten*; goeden –, *zie* goet.

coopjaer, costelike – en 73, *dure jaren*.

coopwijf 249, 430, *koopvrouw*; *zie echter aant*. 249.

coorne 52, *koren*.

curioseliken ende subtiliken ondersoeken ende disputeren 211, *zorgvuldig*; dat hoeft – toemaken 405, *op bijzondere wijze, zoodat 't de aandacht trekt.*

curiosicheit 367, *wereldsche bekommernissen*, ydele – van sien *enz.* 518, *begeerte, haken naar.*

kuut *zie* harinc.

L.

laden 516, *dragen* (*Mnl. Wdb. IV*, 30).

laerse, si gieten den drane doer haer kele als doer een oude – 128, *vgl.* bierleerse.

laeu, laeuwe 301, *laf, flauwhartig* – ende cout enich goet te doen 60, *laks.*

laeuheit of slapheit 60, *lauwheid, gebrek aan geestdrift.*

laeulike of slaplike 60, *koeltjes, zonder geestdrift.*

lage (*bijw.*) 319, *laag bij den grond.*

lange (*bijw.*), – toorn dragen 8, *langdurig.*

lancheit 60 B, *var. v.* laeuheit (*vgl.* lanc 2) *in Mnl. Wdb., slap*), *lauwheid.*

lan(c)sem (*bijw.*) 116, *op zijn gemak.*

lant, *sprw. zie* man.

lantscepen 232, *gewesten.*

laster (*bnw.*) 26 P, (*van wijn, var. van* lastich) *zwaar, koppig.*

lasteren 158, 159, *smaden, uitschelden*; hem selven – 408, *zich zelf beschuldigen, aanklagen.*

lastich, een sterc – wijn 26, – wijn 117, *koppig.*

laten 62, *in den steek laten*; sinen sin – 555, *laten varen, prijs geven*; die sonden – ende haten 193, *nalaten*; laten staen 199, *daarlaten, buiten bespreking laten*; (*onoverg. var.* hem (ge)laten) 46, *zich gedragen.*

laudes van den gulzigaard 117, *lof.*

laveren als een scip dat laveert 132.

lavoer 473, *waschkom.*

lazerie 335 *melaatschheid.*

leder, *sprw.* uut ander lude leder sneden si brede riemen 430.

ledich van deser sonden 71, van becommernis 467, *vrij*; arm ende – 344, 345, *maatschappelijk vrij, zonder ambt waardoor men gebonden is*; 61, *werkeloos.*

ledicheit 61, *werkeloosheid*; ledicheit hoers moets 236, *term der lollaerden, vgl.* mit ledigen gemoede *in Mnl. Wdb. op* ledich 7, *en vgl. de uitdr.* vrij van geest.

ledigen ende idelen 136, *ledig maken.*

leech, leghe wiven *var. van* lichte – 100, *lichte vrouwen* (*vgl. Mnl. Wdb. op* ledich, 3 b).

leechede 65 B Q (*var. van* loihede *luiheid.*

leede (*znw.*) *tegenover* lieve 29, *leed.*

leeder 143, *zie aant.*

leerkijnt 166, *leerling.*

leet ende rouwe 234, *berouw.*

leetsijn 56, *leedwezen.*

lege (*bijw.*) 201, *laag.*

leggen 116, 454 begraven – 147, inden kerker – 445, *liggen*; op sijn broot leggen *blz.* 159, *op zijn brood geven.*

leiden u leven – 1, *inrichten* (*vgl.* ordineren).

leider 132, och arm(en) leider 143 K P B, mer neen wi – 175, *helaas.*

leie 69 B, *leek.*

lecker mensche 129, 282*, *lekkerbek.*

leckerheit vanden vleische 527, *zinnelijkheid.*

leckernie, gulsicheit of – 131, – of wellusticheit 517, *zinnelijkheid.*

lesen 94, *tooverformulieren opzeggen.*

lesschen 52, sijn goede gerucht 148, *verkleinen.*

lesse 190, *leering.*

letteren 99, *syn. v. mnl.* brief, *stuk, akte*; *vgl.* littere.
leu 22 Q, *leeuw.*
levende cool *tegenover* doof cool 320, *zie de aant.*
levendige barn 267 B, *springende bron.*
libaert 22 P, *var. v.* lupaert.
libel *blz.* 159, *zie de verklaring aldaar.*
licht (*bnw.*) – broet 143, *een bepaalde soort luchtig brood, bollen, vgl. Mnl. Wdb. op* lichtbroot; lichte wiven 100, *lichte vrouwen.*
licht (*bijw.*) 143, *misschien.*
lichtelic *bijw.* 361, *duidelijk.*
liden, iet – mogen 155, iet – willen 155, 134, laten noch liden 134 M, *gedoogen*; heuschelic mit enen – 70 D, *geduld hebben*; verbi – 335, *gaan*; om dien dach over te liden 288, *doorkomen*; *vgl.* geleden.
lief sijn (*met dat.*) 240, *aangenaam zijn*; – crygen (enen) 199.
liefliken (*var.* vleischliken) aenden heiligen sweren 164, *zie Mnl. Wdb. IV* 614 *en* 578. *De var. pleit voor de eerste verklaring aldaar*, lijflike *op te vatten als „lichamelijk" (de reliquieën aanrakende).*
liefte 502, *liefde*; – of minne op tijtlic goet 69, *begeerte.*
liegen ende driegen 132, god en mach niet liegen 332, 333, die liecht er an 158 D (*voor* an *vgl. ergens kwaad* aan *doen en vgl.* liever); 559, 553, *falen, missen.*
lieve 29, *iets liefs, vgl.* leede.
liever, men doet gode liever daer an 200, *comp. v.* lieve (*bijw.*), *vgl.* leeder *en Mnl. Wdb.* IV, 571 *en* 576.
liggen, daer eer of oerbaer aen leget 5, nochtan lage daer te min aen 119, daar luttel baten an leget 222, daer geen machte an en leit 152, *gelegen zijn.*
lijdsaemheit 382, *387. flinkheid in het verdragen van iets.*
lijdsaemlic verdragen 330, *geduldig.*
lijf, van den dode te live verrisen 20, *leven*; lijf ende siel 156, bi dinen levenden live 184, inden live = inden natuerliken goede 49 (*vgl.* 42), *lichaam.*
lijflic vroechde of genoechte 251, *zinnelijk genot.*
lijfliken (*bnw.*) 251, (*bijw.*) hem – doden 179 G, *lichamelijk*; *vgl.* liefliken.
lijck 272* (*bnw.*), *gelijk.*
lijn 359, *lijn, koord* (*zie aant.*)
lijnsaet, also groot als een – 175, *lijnzaadje.*
likewel 31 *niettemin.*
linen (*bnw.*) 527, *linnen.*
linwaet 109, *linnen.*
linx (dat dier dat door een muer siet) 215, *lynx, draak* (*vgl.* lintworm).
lintworm (die door enen boom siet) 215, *lynx, draak* (*vgl.* linx *en Mnl. Wdb. op beide woorden*).
lipaert 22 G *var.* v. lupaert.
lit, leden Cristi 466, *de armen*; antikerst leden 417, die leden van deser beesten 417, *aanhangers.*
littere 268, *collectief, de letterlijke tekst*; *vgl.* loop.
loddernie of loiardie *62, het zich overgeven aan vleeschelijke lusten, Fra.* malvestie.
loddinge 566, *lichtekooi.*
lof of danc 222, prijs ende – 345.
lofnis 273*, *gelofte, verbintenis.*
loft, lofte 508, *belofte, gelofte.*
logen, *sprw.* een ionc man die hem niet en hoedt die is haest een loghen ontsprongen 151.
loiardie, loierdie 62, *vadsigheid.*
loi 62, loie 65, *lui, vadsig.*
loierie 62 P, *var. van* loiardie.
loiheit, loihede of tederhede 60, 65, *vadsigheid.*

loiliken ende traechliken 60, *traag.*
locke *var.* loke 107, *lok, krul.*
lollaert, lollert 33, 47 D P, 169, *236, zie aant.* 236.
lollen 47, 126, *prevelen, femelen, kwezelen.*
lolcater, lollecater 47, *lollende (grollende, krollende) kater, spotnaam.*
lombaert *var.* lommert 71, *lombardisch geldwisselaar.*
loof *mv.* lover 135, loveren 144, *blad.*
loofnisse of trouwe 156, *gelofte.*
looft, trouwe ende – breken 111, *gelofte.*
loon, dat verdiende – 250 (*niet in ongunstige bet.*).
loop vander littere 268, *volgorde der woorden.*
loos (*bnw.*) lose testamentoers 80, – rechters 84, – vosse 85, lose vonden 84, 85, *sluw, bedrieglijk.*
loosheit 85, *sluw opzet.*
looslike wegen of meten 98, *op bedrieglijke wijze.*
lopen, die sonne die loopt 228, *zich bewegen*; een –de rivier 173, –de beken 267, waer mach die beste wijn lopen? 117, hier lopet alte goeden wijn 143, *getapt worden*; lopende honde 128, *loopsch, vgl. Mnl. Wdb.* IV, 796 (*moet men hier denken aan de oorspr. bet. van* loopen, *nl.* springen?).
loper, valsche – 84, *bode.*
loven ende dancken 42, – of prisen 41.
lovinge 41, *lof.*
luchter hant (ter –) 40, *linker.*
luiernie 62 D, *vadsigheid.*
lupaert 21, *luipaard.*
lupen ende trueren 68, *jammeren (zie Mnl. Wdb.; andere vorm voor* lipen).
lupen, lupende bantroden 159 B K M, *var. v.* slupen, *sluipen (zie de uitdr.* lupende hont *Mnl. Wdb.* IV, 885).
lustelijc (*bnw.*) 225, *schoon, bevallig.*
luter 186, *louter.*
luxurie 9, *105, onkuischheid, wellust.*

M.

macht, machte, veel machten (*gen. enk.*) 115; die – hebben 82, *in staat zijn*; na alle sijnre machten 234, *vermogen*; mit alre macht lopen 194, *wat ze kunnen*; al sijn – ergens toe doen 53, 148, 157, *doen wat men kan*; cleen dinc daer geen – aen en leit 152, *dat niets om 't lijf heeft.*
machtich, iet – sijn 10 D, *in staat zijn tot*; gesonde machtige luden 132, *krachtig.*
machticheit 315, 318, 320, *een der „cardinale deugden", vertaling van Fra. „atrempance", het zich in zijn macht hebben, zelfbeheersching.*
maecht, vanden maechden *511*; 516 (*van een man*) *maagdelijk.*
mael, te male 118, *geheel en al*; tot énen male 149, *tegelijk*; ten anderen, derden – 49, *in de 2de, 3de plaats.*
maeltijt, enen – geven 77.
maer, van goeder – 528, *faam, roep.*
mage ende dius 161 P, mageet dieus 162 B, *verbastering van het volgende.*
magret dieus als die Francsoisen segghen 162 (Q magreet).
mac, die macke katte 515, *mak, tam (vgl. Mnl. Wdb. op* gemac *bijv. nw.*).
makelaer 151, *makelaar.*
maken ende formeeren 240, *maken, vormen*; den geesteliken man – of conterfeiten 45, *spelen, zich voordoen als,* hem quaet – 142, *zich voordoen, zich noemen*; te niet – of breken 25, *vernietigen.*

malen, *verl. dw.* gemaelt *en* maelt 45, *beschilderen.*
malicie doen 88, *iets slechts*, *iets gemeens doen.*
Mammona, des riken vrecken gods —, 104.
man 30, 45, *mensch*, een man 51, *men*; *sprw.* soe veel die man doech soe veel doech sijn lant 247, 250.
mane, tegen die — pissen 167 (*zie aant.*).
manen, den duvel te gemanene, *blz.* 143, *bezweren.*
manheit 227, 228, *wat een man betaamt*, 196 *var.*
maniere 24, 41, 69, 170, 251 *soort*; in geenre — n 5, *in geen geval*; 336, 338, 303 (*vgl.* hoesheit), *gewoonte*, *zede*; 337, *wijze*; in allen manieren 301*, *opzicht*; in allen anderen — n dattet lichaem eischt 366, *in wat het lichaam eischt op ieder gebied*; met manieren *blz.* 159, *behoorlijk.*
manierlic (*bnw.*) 261, *zedig*, *edel*; (*bijw.*) 108, *behoorlijk.*
manlic of vrome 221, 278, *mannelijk*, *flink.*
manliken ende crachteliken 228, *mannelijk, flink.*
manlicheit, — hede, 140, 199, *221*, *mannelijkheid*, *mannelijke deugd.*
manna 220.
mannicheit 228, *mannelijkheid*, *flinkheid.*
manscap doen (den duvel —) 32, *huldigen.*
manslachte 103, *doodslag.*
manslachtich 8, *schuldig aan doodslag.*
mantel (die maget Maria was die — enz. 503.
marande 199 K, *zie* merandel.
marren (daerop —) 9, *met de gedachten verwijlen bij*, *op iets broeden* (*vgl.* merren).
martelaer, des duvels — 45, 123.
martelie, pine noch — 199, 175, — ende passie 186, — te liden 247, *marteling*, *vgl.* mertelie.
martinge 492, *koopmanschap.*
mate (maet) setten 550, redelike —, 551 — waarna men leeft 123, *maat*, *maatstaf*; in deser maten 505, 521, 569 = in deser manieren, *op deze wijze.*
Mathijs, sunte —, 20.
matich ende sober 558.
materie 255, 326, *stof*, *grondstof*; 114, 322, 336, *stof, onderwerp ter behandeling.*
mede 38, *bovendien.*
medebuten 95, *meedeelen*, *mee deel hebben aan den buit.*
mededeel hebben an 288, *deel hebben aan.*
mededeelen 79, *deel krijgen aan*, *mededeelen*; *overg. en onscheidb.* 312.
medicine 125, meester van — n 126, *geneeskunde*; 126, *medicijn.*
meer (*bijw.*) 188, *voortaan.*
meer (*bnw.*) 207, 228, 266, 388 *grooter*; S. Jacob de meerre 16 G P, *lat.* maior, *ouder.*
meer 115, *zee.*
meerminne 146, *meermin.*
meerren, *zie* merren.
meerwonder 146, *zeemonster.*
meest (*bnw.*) die — e hoop 197, die III — e vertuten 242, die — clerken 178, die — coninc 226, *grootste.*
meester, die gewoente maect enen — 409, *meester in een ambacht*: *al doende leert men*; 167, 329, 396, — van medicinen 401, die H. Geest is die goede — 324 *geneesheer*, die grote — 264, die grote — die H. Geest 198, 203, *wijsgeer*; 335, 69 M P meester Jhesus 268, *schoolmeester* (*zie aant.*).

meininge 267 B (*vgl.* meninge), *voornemen.*
meistersche 69, *schoolmeesteres.*
Melanen 431, *Milaan.*
melancolicus 371.
melken 78, *zie de aant.*
melodie 302*, *zang.*
memori(e) 280, *een der werkzaamheden van de ziel* (verstant *en* wille *de beide andere*); enes memorie doen 292*, *hem herdenken.*
menedich 33, *meineedig.*
meneedscap 156, *meineed.*
menen 8, *bedoelen.*
meninge 126, 135, rechte – ende opset 452, *doel, bedoeling*; hi hadde sijn – ende begeerte inden hemel 537, *zijn streven was hemelwaarts*; ware – 188, rechte – 461, 504, *oprechte gezindheid, zuivere bedoeling*; in sulker – 506, *wat deze opvatting betreft.*
mensche *sprw.* also menich mensche also menich sin 368.
menschendrec 147.
mer 132 D, *wel!* (*zie aant.*).
merandel (*varr.* meralde, miraude, marande) 199, *smaragd.*
mergengelt 80, *morgengeld, een belasting op den morgen land.*
merck (hondert merck) 457, *een gouden munt.*
merken ende verstaen 171, merken op 225.
mercte 41, 198, *markt.*
merren op (toeven of –) 106, *met den geest verwijlen bij, vgl.* marren.
merren 271*, *toenemen.*
merringe 398, *uitstel*; 404, *het met den geest verwijlen bij iets, vgl.* merren.
mert(h)elie 246, 290, *marteling.*
messe 253, *mest.*
messen 257, *bemesten.*
messinc, *zie* missinc.
mesten (enen os –) 437, *vetmesten.*
met (*voorz.*) metter wortel mit allen 267, *met wortel en al.*
metarse, *varr.* meterse 100 B K G Q M, ...? *vgl.* metter meestersse.
meten 118, (*de aanhaling bij* Kalff, Lett. II 398 *en daardoor ook de verklaring zijn onjuist*).
mettene 61 (*mv., lees* mettenen?), – van den gulzigaard 117, *vroegmis.*
metter meestersse (*aan twee woorden*) 100 A H, *Verdam gist* mettemeestersse, *hoerenwaardin* (*zie Mnl. Wdb.*), *maar de meeste hss. hebben* meterse.
middel, die – 19 B; dat – houden 550, *het midden houden*; in dat – der, *blz.* 111, *te midden van.*
middelbaer goet 207 (*zie* goet) *in 't midden tusschen de andere staande.*
midden 310, *in het midden.*
middewaert (*bnw. var.* middelbaer) 52, *middelmatig.*
miede 85, *loon.*
mildelijc (*bnw.*) 225, *vriendelijk, liefelijk.*
minderen, enen goeden name 53, *verkleinen, slechter maken* (*vgl.* verminderen).
ministreren (*met dat.*) 354, *dienstbaar maken, aanwenden.*
minne in 105, *lust in*; der Minnen Boec 257, *het Hooglied*; 473, *als aanspreking.*
minnentliken (*bijw.*) *liefderijk.*
minsamich 46, *minzaam.*
mirakel, miracule 170, – doen 90, S. Iheronimus – 102 (*z. Inl. blz.* 52), des duvels – 131.
miraude 199 Q *zie* merandel.
misbruken (*absoluut*) 361, *misbruik maken.*
misdaet, 234, 294, 295 (*collectief*) *slechte daden.*
mishagen (Gode) 15, 116, 157, *mishagen*; 40, *kwaad berokkenen*; een

N.

nieuwelic 299, *kort geleden.*
nijt 48, *één der hoofdzonden*; — hebben op 52, — of wangunst hebben van 13, *benijden, afgunstig zijn.*
nochtan dat 198, *hoewel* (*Mnl. Wdb. IV*, 2465).
nochteens 278*, *toch.*
noder, *comp. v.* noode 397, *ongaarne, met tegenzin.*
nomelic 275*, *namelijk* (*vgl. Mnl. Wdb. op* noemelic).
noot, sonder - of reden 152, *noodzaak*; 385, 444, — hebben 77, — sijn (*met. dat.*) 287, 333, — ende nut 470, *noodig.*
notariën, notarii, *meerv. van* notarius, notarise *meerv. van* notaris, 86, *notaris.*
note 279, *toon*; 156, *wijze.*
noteren op desen sanc 302, *muziek maken, zingen.*
notorft 231, redelike — 230, boven — 109, *nooddruft.*
nu 42, *dan, vervolgens*; dat nu 176, *als znw.*
nut 91, *van personen*: *geschikt* (*nu nog*: *hij is nergens nut voor*); nutte 39, *nuttig.*
nutscap 269*, *nut.*

O.

obstinacie of verhertheit van herten 55, *een zonde tegen den H. Geest.*
och arm (och armen 443) 142, 175, och armen leider 142 var. *ach!*
odevader *blz.* 140, *ooievaar.*
oefenen, enen wijngaert planten ende — *blz.* 113, *kweeken*; uwen Schepper leren kennen ende —, *blz.* 108, *eeren.*
Oegines, Maria van —, 417 (*vgl.* Van Veerdeghen, *Leven van Sinte Lutgardis*).
oeugst 292*, *oogst* (*voor den vorm zie* V. Helten, *Mnl. Spr. blz.* 105).
of, een punt of twee 149.
of —, *zie ook* af —.
ofborgen 82 D, *afleenen, door leenen aftroonen.*
ofdoen 284, *wegmaken, doen verdwijnen.*
ofdreigen 96, 10 (enen iet —), *door dreigen afhandig maken.*
ofdriegen 10 P M, = *het voorafgaande.*
ofdringen 10 B, *afpersen.*
ofdwingen 96, 10 K, *afpersen.*
ofvermoorden, enen sinen soen — 139, *door moord ontnemen.*
offer 457, *offergave.*
offeren ende verleggen 416, *schenken.*
offerhande 426, offerande 89, *offergave.*
officie 40, *ambt*; die deuchden hebben verscheide officiën 316, *dienst, functie* (*vgl.* dienst).
officier 96, 97, 310, geestelike — 76, waerlike — 76, 83, — der prelaten 83, *ambtenaar, wereldlijk of geestelijk.*
ofgaen 212, *verloren gaan* (als enen alle ander goet afgaet, *als hij het verliest*).
ofcorten van der somme 72, *korting, aftrek.*
oflaten (*met inf. met* te) 266, hi en laet niet of hi en... 240, *ophouden.*
oflaet, brieven van den oflaten 430, *aflaat.*
ofonthouden 82 (enen iet), *onthouden.*
ofsterven, of hem al sijn vrienden waren afgestorven 68, *door den dood ontvallen.*
oftrecken 168 (*iemand van een meening*) *afbrengen*; 361, *een meening ontnemen*; enen sijn goet gerucht — 149 (*vgl.* oftreckinge), — ende ontnemen 341, *ontnemen.*
oftreckinge 149, *vertaling van*

detractio, *ontneming van iemands goeden naam, eerroof.*
ofvuegen ende ofsceiden 282*, *scheiden.*
ofwinnen, enen al – 101, *afwinnen.*
oge, voor gods – n 35, god voor ogen hebben 194; biden ogen gods sweren, 102.
occasi(e) 59 P *var. v.* oorsake.
occasoen ende sake 108 – ende oirzaick 59 K, *oorzaak, aanleiding.*
occusoen, ocsuen, 59, *varr. van* oorsake.
olicoeke 255, *lijnkoek* (*veevoer*).
olimolen (snappen als een –) 137.
olinge 19, *oliesel* (*vgl. Mnl. Wdb. op* olen, *van* *ole = *olie*).
olislager 255, *sprw.* een – en can sijn cleder also lichtelic niet rein gehouden als een borduerwerker 206.
om, enige vrage daer – te doen 533, *omtrent*; ten is nu nergent om, dan... 143, *nergens om te doen, dan.*
omb.... *zie* onb..
omdat 339, 269 *enz. opdat.*
omgaen, *blz.* 149, *omsluipen, beloeren.*
ommehanginge, 513, *tooi, opschik.*
ommelopen, een souter of een brood doen – 94, *een tooverkunst*; 84, *loopen* (*van een gerechtsbode*).
ommeloper (lose) 86, *bode, gerechtsbode* (*vgl. het vorige*).
ommers 38 B *zie* immer.
ommestaende saken 403, 404, *omstandigheden.*
omtrent 284, 513, *om, rondom* (*letterlijk*).
on – *voor* ont – *zie bij* ont .
on – *bij vele deelwoorden, b.v.* onbesocht, ongedrongen, ongecalengiert, onverdoemt enz.
onaerdich 114, 118, *leelijk* (*in zedelijken zin*), *ontaard.*
onaert, een – woort 138, *schandelijk.*
onachtsomheit of rokeloesheit 64, *een tak van traagheid* (*nonchalance c'est negligence*).
onbedeckelijc ende claerlic sien 292*, *onbedekt, open en bloot.*
onbedwongen, vrijen - wil 233, *vrij van dwang.*
onbehendich – 9 Q, *onbeschaafd, ruw.*
onberespt 166 P, *var. v. het volgende.*
onbericht, ik wil van u – wesen 166, *zie* berichten.
onbesocht, niet – laten 339, *onbeproefd*; gecke – cooplude 198, *onervaren.*
ondanc hoerre kennebacken 227, *in weerwil van.*
ondenkelic beter 390, *onbegrijpelijk, heel veel.*
onderdaen, gehoorsaem ende – (*bnw.*) 229, *onderdanig.*
onderhalen 194 K, *inhalen.*
ondersate 403, 435, 355, *onder het geestelijk gezag van een prelaat staande*; 369, *ondergeschikte.*
ondersceidenheit 560, *onderscheid, oordeel*; 451, *overleg.*
ondersceit 156, differencie of – 12, *verschil*; – ende gelijcheit 368, 369, 451, *oordeel des onderscheids* (*vgl.* gelijcheit); – ende scickenis *blz.* 115, *schikking naar rang, hierarchische opklimming.*
ondervijnden 378*, *begrip krijgen van.*
onderwilen 198, *somwijlen.*
onderwinden, hem – *met gen.* 163, 278*, *zich bemoeien*, andermans wijf – *blz.* 123, *de handen uitsteken naar.*
onderwinnen, hem – 163 M *var. van het voorgaande.*
onderwisen ende seggen 256, 270* (*var. van* bewisen), *leeren.*
oneerlic (*bijw.*). 87, *onbetamelijk, oneerbiedig*; 406, *oneerbaar.*

oneerliken (*bijw.*) 111, *onbetamelijk*, *oneerbiedig*.
oneersamheit 65, *zie aant.*
onere bieden 7, – bewisen 169, *oneerbiedig zijn tegen.*
oneren 7 D, *oneerbiedig zijn tegen.*
ongans 559, *niet gezond.*
ongeacht worden 137, *in minachting raken.*
ongeachtsomheit 64 M, *var. van* onachtsomheit.
ongeachtsomlic 64 M, *var. van* onachtsomlic.
onclaer 197 B, *lees* ons claer?
ongedrongen 82, *ongemoeid.*
ongeduericheit 63 Q, *onstandvastigheid.*
ongehoersamheit *67.*
ongehuere 33, *spook.*
ongecalengiert 79, *ongemoeid.*
ongelijc (*bnw.*) ongelike personen, *blz.* 160, *van verschillende kunne*, *vgl.* De Vooys, *Marialeg.* II, 20, 21.
ongelijc groter 235, *onevenredig*, *ongelijk.*
ongelkaerse 133, *vetkaars.*
ongemaniert 28 Q, *buitensporig, onjuist, valsch.*
ongemeten (*bijw.*) 260, *onmetelijk.*
ongenatuert 202, *onnatuurlijk, van slechten aard.*
ongenuecht 298*, *misnoegdheid.*
ongeordent 69, = *het volgende.*
ongeordineert, – de genoechte in eten 130, – de giericheit 13, minne in vleischliker genoechte 105, *onbeteugeld.*
ongeordineerthede 69, *gebrek aan beheersching.*
ongeordineertlike 137, *buitensporig.*
ongeschapen 21 Q, *var. van* wanscapen.
ongescict, den smaec – 543, *bedorven.*
ongesien (*var.* onsien) 21, *leelijk.*
ongesticht 495, *ontsticht.*
ongetempertheit der humoren 364, *slechte vochtmenging* (*als oorzaak van ziekte*).
ongevallich 125, *ziekelijk, zwak.*
ongonst 13 P M (*var. v.* wangunst) *afgunst.*
onkersten (*bnw.*) 94, *onchristelijk.*
oncuuscheit *105.*
onlange (*bijw.*) 222, *niet lang.*
onlede, sijn – n maken 6, *bezig zijn*, *vgl.* hem veronledigen.
onledich (hem – maken) 6 B, *var. van het vorige.*
onlijdsamheit *67*, *Fra. impatience, ongeduld, het niets kunnen verdragen* (*tak van traagheid*).
onmanierlic 111, *onbetamelijk.*
onmate dat men in latijn indiscreci heet 65; *het niet houden van de juiste maat,* – doen 129, *onmatig zijn.*
onmenschelic te horen 114, *voor geen mensch aan te hooren.*
onneselic 39 K, *ongeneselijk.*
onnoselheit die wi tot malcander hebben sullen 353, *zachtmoedigheid.*
onrede 167 D, *onrecht.*
onrechte sweren 5, *meineedig zweren*, *vgl.* enich onrecht sweren 156.
onreckelic of quaet doen 148, *slecht.*
onsalich, cleen ende alte – 124, *ongelukkig, onbeduidend.*
onsalichede, van – n verleggen of ontbliven 125, *ellende, gebrek.*
onscamel 300*, *schaamteloos.*
onscapen 21 G, *var. van* wanschapen.
onsien 21 D, *leelijk.*
onscout ontscout, sijn – doen 67, *zich verontschuldigen.*
onscouwe 76, *niet schuw, mak.*
onscult 436, *verontschuldiging.*
onsinnich 219, *zinneloos* en *boosaardig* (*met woordspeling*).
onsprekelik(e) (*bijw.*) 223, 192, *onuitsprekelijk.*
onstuyricheit der see 488, *onstuimigheid.*

ont dat 73 P, *tot dat.*
ontalliken 223, *ontelbaar.*
ontamelic dinc doen 87, — e onere bewisen, — eede sweren 169, *onbetamelijk.*
ontameliken (*bijw.*) 87, *onbetamelijk.*
ontbergen, enen iet 136 G Q, *verbergen voor iemand.*
ontbliven, verliggen of — van 66, *in gebreke blijven, nalaten*; 125, *bezwijken.*
ontblivinge 66, *nalatigheid* (*tak van traagheid*).
ontbreken, therte ontbreect hem 437, *de moed ontzinkt hem.*
ontdankens (haers) 372, *voor* haers (huns) ondanks.
ontdringen 89, *afpersen.*
ontdrucken (ontnemen e. —) 83, *afpersen.*
ontellic, — ike, iken 59, 94, 96, *ontelbaar, onberekenbaar.*
onterven 59, arm ende onterft 111, *van zijn erf berooven, berooven.*
ontfangen, den lichame ons heren 36.
ontfermenesse 55 Q, *var. van* ontfermherticheit.
ontgaen, therte soude hem — 119, *de moed zou hem ontzinken*; hem — 376, *zondigen.*
ontgoeden ende onterven 59, *van goed berooven.*
onthouden 10, (*wederrechtelijk*) *in bezit houden*; 125, 277, 290, 550, *in stand houden*, arme lude — 566, *onderhouden*; *den kost geven*; een dief — 79, *in huis houden ter bescherming tegen de justitie* (*zie Mnl. Wdb.* V, 1090); 171 M K, *bewaren, behoeden* (*voor zonde*).
onthouden ende verstaen 268*, *begrijpen.*
onthuden, enen iet — 136, *verbergen.*
ontijt, tontide 118, 120, *ongeschikte tijd.*
ontkribbelen, hoer loon — 82 *var.*, *aftroggelen, afkijven.*
ontleden, van lede te lede 155, 408, *ontleden* (*letterlijk*).
ontlenen, om scade 71, *leenen* (*opnemen*) *tegen rente.*
ontmeten 10 *var.*, *met een valsche maat meten*; *vgl. de aant.*
ontnemen 10 (*absol.*), *stelen.*
ontreinen 302, *bezoedelen.*
ontrekenen 10, 132, *valsch rekenen*; enen — 136, *te kort doen.*
omtrent 436, *om . . heen.*
ontrouwe 29, *de eerste tak van hoverdie.*
ontscout, ontscult, *zie* on —.
ontsculdigen 145, *verontschuldigen*; hem — 209, hem van enen scult — 351, *zich vrijpleiten.*
ontseggen 460, (*een geschenk*) *weigeren aan te nemen.*
ontsich 272, *vreeze, ontzag*, die gave des — s 302, = gave des anxts.
ontsien (*overg.*) 188, 299, *zich hoeden voor*, gods — 340, *vreezen*; ontsiet gode te vertoernen 519; *den blik afwenden*; hem ontsien (*gen.*) 139, 47, — van 188, *schuwen, mijden*,
ontslaep worden 146, *in slaap* (*vgl. Mnl. Wdb. op* onslape) *raken.*
ontspreiden (hem —) 435, *zich uitspreiden.*
ontspringen, *sprw.* een ioncman die hem niet en hoedt is haast een logen ontsprongen 151, *ontsnappen.*
ontsteken, die memorie is — in god 283, *ontgloeid, in geestdrift ontstoken*; — mit godliker minne 242.
ontstekinge der wellust des vleesches 533, *ontsteking, ziekelijke aandoening*; 242, *ontbranding, ontgloeiïng.*
on[t]trecken 10 B, 136 Q, *ontnemen, berooven.*
on[t]tugen, den luden thoer — 85. *door valsche getuigenis afhandig maken.*
onttuuschen, den luden thoer 134, *bedrieglijk afhandig maken.*

P.

passijt, 76, *doen lijden, mishandelen.*
pat, in die – gaen 62, *pad, weg.*
pater noster *267, 268 vlgg.*; also waer alst pater noster 176, *aant.* 247.
patrimonium ende erve 88 G, *erfgoed.*
peinder 76 B = pander, *gerechtsbode.*
peinsen 272, *zich voornemen.*
pec *sprw.* wie mitten – omme gaet, die besmet hem gaern 206.
penitencie doen 56, 60, *boetedoening*; – liden 186 (*van de zielen in 't vagevuur*), *kwelling.*
pennewaerde, voor III pennewaerts waren IV pennewaert wercs 78, *waarde van een penning* (*vgl. var.*; B penning werts *lees* wercs); die beste ware ende die costelicste – 41, cleen – ende die grote 198, die copen die beste – n 204, 249, *artikelen van waarde, waren.*
penninc, valsche – 45; ydel glorie, des duvels – 41, 42, 44, *geldstuk.*
peregrine *naast* pelgrim 448, *pelgrim.*
perikel (anxt ende –) 206, *gevaar.*
persecutie liden 263, *vervolging.*
perseme 10 G, *woeker.*
persone, die – n der h. kerken 87, *pastoor*; dats te seggen hoer personen 296*, *d. w. z. als mensch.*
perticule, alle die – n ende al die guetheit ons liefs heren 290, *Gods goedheid in al haar onderdeelen.*
peuitier 118 D, *var. v.* poitier.
philosophen dat is minres der wijsheit 319, 182, 382, die oude – 476.
philosophie 382.
philosophus, die hoge – 264, *God (de Zoon) als Eeuwige Wijsheid.*
pijl 260 B P, = pijlwortel, *zie aldaar.*
pijlre (*mv.* pijlres) 498, *pijler.*
pijlwortel 260, (*loodrecht naar beneden schietende*) *wortel.*
pil 112, *pupil.*
pilaern 414, 346, *pilaar.*
pilaernbiter 47, *schijnheilige* (*zie Mnl. Wdb. i. v.*).
pinen (*met inf.*) 301, 333, *zijn best doen, zich inspannen*; hem – 118, *hetzelfde.*
pipe 191, *muziekinstrument, fluit.*
pit ende morch 259, 261, *pit, merg.*
plaiteren, *zie* pleiteren.
plaitinge, zie pleitinge.
plancten 279, *planten,*
plantinge, 304, *zie aant.*
pleideringe 84, = pleitinge.
pleite (valsche – n) 84, een onrechte – e 85, mit pleit enen bedriegen 219, *proces.*
pleiter (valsche –) 84, *pleiter, hij die een ander een proces aandoet* (*Mnl. Wdb.*).
pleiteren 37 Q, *een proces voeren.*
pleiteringe 84 P Q (*vgl.* pleiteren), = *het volgende.*
pleitinge 84 D, *het op touw zetten van een proces* (*Mnl. Wdb.*).
ploecht *naast* ploech, onze hant an die ploech slaen 537 (*vgl.* dubbelt 550, herpt), die ploech voer die ossen setten 537.
plomp 178, *dom.*
pluumstriker of flatteerre 11, *pluimstrijker.*
pluumstriken tegen enen 40, *pluimstrijken.*
poitier 118 (*var.* peuitier), *losbandige.*
popelinge der woerden 269, *geprevel.*
pot, si laten horen pot ongedect staen, daer om crupen die vliegen daer in ende ontreinen al 136, *etenspot.*
potreinen 101, *een dobbelspel.*
precioos, preciose of costelic 181 D, costelike – 261, – costelike 261; – gesteente 204, *kostbaar.*

zonde of deugd: 221, 232, *onderafdeeling*; 68, 395, *geval*; 68, *manier* (*vgl.* maniere); 245, *zaak*; na desen punte 238, *volgens deze opvatting* (*in de var. slaat het woord op* doot, duvelen *enz.*).
puren, reinigen ende — 285*, *zuiveren.*
purgeeren, purgieren, *verl. dw.* purgeert 283, 186, 282, — van quaden suchten 329, *zuiveren*; sonden — 183, *afwasschen.*
put 62, *gevangenis*; — der hellen 479.
puusten 101, *een spel* (*zie Mnl. Wdb.*).

Q.

quadie 81, *schelm.*
quaecscole (dobbelscole of —) 100, *huis met monopolie voor het* quaecspel, *dat op een bord gespeeld werd, iets als triktrak.*
quaet (*bnw.*), quade ambochte 100, quade comenscap 98, quaet spel 101, 435, *slecht*; quade minne 411, *vgl. aant.* 69; thoeft is mi veel te quaet 119, *ik heb veel te veel hoofdpijn* (*met een woordspeling*); waren quaet te scriven 97, *moeilijk*; wat, quaet iaer, mach hi mi tiën 167, *waarvan, voor den duivel, mag hij mij beschuldigen?* (*znw.*) enen (*tegen iemand*) quaet willen 295; quaet spreken 158, *verwenschen, vervloeken* 58, 163, 169, (*God*) *lasteren.*
quaetdadig 8, *misdadig.*
quaetheit *94*, *tak van* giericheit; stelen ende moorden ende —134, *slechtheid*; uut sijnre q. sondigen 54, *booze aard.*
quaetspreker *146*, *kwaadspreker.*
quaetsprekinge 146, *kwaadspreken.*
quale 57, 68, *zwaarmoedigheid, zielelijden.*
qualic om haer herte 131, *kwalijk, misselijk.*
qualiken, — liegen 176, *leelijk, gemeen*; hevet een m. hem alre qualicste te hoeden 127, *moeilijk, ternauwernood.*
qualicvaert 48 *var.*, *tegenspoed.*
qualicvaren 48, *hetzelfde.*
queesten 53 A H M, *eig. avonturen najagen, er op uit zijn* (*in deze bet. geeft het een even goeden zin als de var.* ketsen, *vgl. echter het Mnl. Wdb. op* questen); gequeest 355, *lees* gequetst.
quelen 57 var., 68 var., *kwijnen*; 60 var. *zonder wilskracht zijn.*
quellen (*overg.*) 57, *kwellen*; (*onoverg., vgl.* quelen) 57, 68, *kwijnen*; 60, *zonder wilskracht zijn.*
quelliken 176 B (*var. v.* qualiken) *leelijk, gemeen.*
quene, der — n boete *blz.* 135, *blz.* 143 (*noot*), *oud wijf.* V. Vloten, *Ned. Proza* 168 *heeft* quenen, *maar de hss. hebben* querien *enz.*
querie 128 (*varr.* teve, querre, corrie), *teef.*
querre 128 B, *lees* querie?
queteringe 56, *kletspraat*; 105, *zotheid.*
quetsinge 49, *verwonding.*
quetsure 49 G, *verwonding.*
quijt, — gaen (*met gen. of* van) 88, 89, — gerekent sijn van 405, — worden *met gen.* 252, *zonder obj.* — sijn 340, *bevrijd*; — gescouden worden 340; scelde ons — onse scult als wi — scelden onse sculdenaers 294; *kwijtschelden*; simpelen luden thoer — maken 84, *ontnemen.*
quijtsceldinge 294, *kwijtschelden.*
quinterne (D quintaerne) 191, *vijfsnarige luit* (*Sp. d. S.* 203, 9 *noot*).
quisten 301, *verspillen.*
quitaerne 191 D, *var. v.* quinterne.
quitancie 294, *kwijtschelding.*
quoteten 161 B *var. v.* knoteren, *waarvoor het wel een schrijffout zal zijn.*

R.

rabbelen (tsamen —) 486, *brabbelen.*
raden 95, *raad geven.*
raden 81, *radbraken.*
raet, gave des raets *286, 420*; mit rade of mit dade 8, na rade des boecs sijn leven ordineren 3, na des duvels rade 32, bi — der h. kerken 10, *raad*; anderen raet daerop hebben 134, *raad weten.*
raie *blz.* 112, *straal.*
rampe, god geve u enen quaden — 158, *ramp* (*of*: *vallende ziekte, vgl. de variant*).
rasen of woeden 31, *gek zijn.*
rasende 58, 209, *verbijsterd, uitzinnig*; 169, *dol* (*van een hond*).
raserie of woedinge 31, *zinsverbijstering, uitzinnigheid.*
raspeele 81 Q, *boef, landlooper* (zie Mnl. Wdb.).
rasernie 31 Q, *hetzelfde.*
rat, als vrou avonture hoor — omme keert 43, *rad.*
ravien ende tempeest 345, *onstuimigheid? vgl. Mnl. Wdb. en zie de aant.*
rebel (*bnw.*) 165, 167, 344, *weerspannig.*
rebelheit 39, *weerspannigheid.*
recept ende ontfanc 206 G, *ontvangst* (*vgl. aant.* 12).
receptum 133, *recept* (*vgl. Mnl. Wdb. op* recepte).
reces (*var.* rekeninge) 206, *afrekening, verantwoording* (*uit de var. blijkt de verwarring met* recept, *ten gevolge waarvan zelfs* Q: ontfanc).
recht (*bnw.*) — gewicht 98, *goed, zuiver*; na rechten rechte 256 *rechtvaardig*; vanden rechten oetmoedigen 336, *waar*; van rechter loierdiën 62, *louter*; — meninge ende opset 452, *oprechte bedoeling.*
recht (*bijw.*) 145, 343, *juist, terecht, met recht*; recht als 198, *juist als*; recht te willen 331, *oprecht*; een recht simpel ridder 79, *bijw. v. graad? de varr. hebben* slecht, *vgl. echter* simpel.
recht (*znw.*), na rechten rechte 156; inden rechte 101, die gescreven rechte 92, *recht*; recht ende reden 316, *wat billijk en redelijk is*; te recht aensien, besien 222, 252, *op de juiste wijze*; te recht 102, *terstond*; mit recht 234, *rechtens*; 235, *terecht.*
rechten (hem) 452, *zich oprichten.*
rechtverdicheit 55, *eigenschap Gods*; *315, een der hoofddeugden.*
rechtverch 188 B, *rechtvaardig* (*vgl.* rechtvarich *in Mnl. Wdb.*).
rede, den — op sine kennebacken krijgen 57, *„de koorts op zijn lichaam krijgen".*
rede (*bijw.*) — betalen 72 D (*vgl.* reedt), *contant.*
redelic schinen, redeliken luden 127, *redelijk, aannemelijk*; redelike anneminge 383, *welberaden*; redelike vochticheit 257, *genoegzaam.*
reden ende verstaen 31, — ende verstant 543, 548, natuerlike — 469, 555, — ende onderscheit 559, *verstand*; mit reden 232, *redelijkerwijs*, so ist wel — dat hi 466, *redelijk*; reden noch mate houden 122, *geen redelijke maat houden*; — geven 136, 108, 163, 453, 333, — doen 136, — ende rekeninge 136, 31, *rekenschap* (*vgl.* rekeninge); levende reden 333 (*vgl. aant.*), *tastbaar bewijs*; 350, 351, *reden* (*mv.* reden 352); mijn — sluten 571, *mijn verhaal, mijn woorden beëindigen.*
ree(d)t geld 72, *gereed, contant.*
reedgeselle 151, *iemand die voor een ander iets in orde brengt, in liefdezaken? zie Mnl. Wdb. op* redegezelle.

reerover, *zie* rerover.
regeerre 375, *bestuurder (van een schip)*.
regel 366, 316, *voorschrift*.
regent *blz.* 113, *hoogleeraar*.
regeren (hem) 316, 436, *zich gedragen*.
regneren 161, – *heerschen*; 283, *zie aant.*
regule, die VIII – n enes goeden levens 264, *van de zaligsprekingen*.
reien, dansen ende – 191 Q K B, *een reidans uitvoeren*.
reiken, die hant – 392, *de hand reiken, helpen*.
reinicheit, in cuuscher – 196, *reinheid*.
reinte 72, *rente*.
reintmeester 76, *rentmeester*.
rekenen 70, *afrekenen*; sijn ontfanc ende sijn uutgeven voor sinen here – 397, *rekening en verantwoording doen*; – tegen 258, 251 *var., rekenen, tellen, achten*; gerekent sijn 139, 174, – wesen 331, *geacht, gehouden worden voor*.
rekendach 1, *verantwoordingsdag (van den oordeelsdag gezegd)*.
rekeninge, scerpe – doen 31, 209, *verantwoording (zie ook* reden).
reckelic, 43, 44, 54, reckelike berve lude 203, een – leven 1, *braaf, deugdzaam*.
reckelicke (*bijw.*) 129, *behoorlijk*.
recommenderen voor 143, *aanbevelen bij*.
recreatie 199, *vermaak*.
religie 446, *plicht*; 91, *kloosterorde*; 533, *monnikstaat*.
religioos 533, *monnik of non*.
repen *aant.* 87, *stoeien, onrustig zijn*.
reppen 159 P, *aanroeren, noemen*.
rerover 80, *lijkroover, lijkenschender*.
revelacie 21, *openbaring*.
ribaut 456, 566, *landlooper, schurk*.
ridder gods 27, 439, 290, 298, – ons liefs heren 391, *ridder*; wilde – 100, *roofridder*.
riden, – jagen, queesten 53, *zich inspannen, er op uit zijn*.
rië 360, rij 359, *rij, lat, maatstok*.
riemgelt 80, *een naar „riemen" (districten) geheven hoofdgeld*.
riemsniden 103 P, *zie het volgende*.
riemsteken 103, *een spel (zie Mnl. Wdb.)*.
rij, *zie* rië.
rijpt 52 B, *var. v.* rijp.
rickenheit 30 P, *var. v.* rijcheit.
rinnen (*zwak*) 261 G, *vloeien*.
rise 38, *mv.* riser 33, *rijsje, twijg*.
rode 128, 169, 195, *hond*.
roden 326, *rooien, uitroeien*.
roede 303, 304, *twijg*.
roeke, *zie* rouke.
roekeloos *blz.* 147, *onverschillig*.
roeren 2, 39, 159, *aanraken, aanroeren, spreken over*; daer wi voor of geroert hebben 134, *dat wij behandeld hebben*; roeren ende gaende maken tegen hem 297*, *tegen zich inroepen, in 't harnas jagen*.
roet 133, var. *van* smaer; *vgl.* roeten kerse; *maar hier schijnt de bet. te zijn* „roet".
roeten kerse 133 G Q, *vetkaars*.
rollekens, valsche –, *aant.* 4, *briefje*.
rondeliken, slecht – uut 156, *ronduit*.
roof *80*.
roocgat 33 (*var.* scoorstien).
roosten, broot – 291, *roosteren*.
rootse 345, *rots*.
rostuusscher 99, *paardenkooper*.
rouke 345, *roek, kraai (als zinnebeeld van den duivel)*.
rouw(e) 54, 186, *berouw*.
rugge, achter – setten 338, *niet letten op*.
ruste, in – n 485, *rustig, onbekommerd*.

rusten *en* hem rusten, 553 *rusten.*
ruter 80, (*roof*)*ridder.*
ruut, rude beesten 178, grof ende – 277*, *grof, onbeschaafd, dierlijk.*

S.

sab(b)oth 489, 6, *sabbath.*
sadel, leggender enen – op van eenre sommen gelts 72, *zie aant.*
saerheit 60 P, *fout voor* saertheit?
saertselic ende dertenlic 60, *weelderig.*
saertsheit of dertenheit, *varr.* sartheit *en* saerheit 60, *weekelijkheid.*
saffier 199, *vgl.* sophier.
saft *naast* sacht 109, *zacht.*
sage 138, *verhaaltje.*
saien, een acker 511, *bezaaien.*
sac, blauwe – *blz.* 135, *zie de noot aldaar.*
sake, saec, 103, 108, die eerste sake 59, 137, 548, sake geven 495, *aanleiding, oorzaak*; 5, 33, *reden*; ist sake dat 275, waer dat saec dat 295, ten si dat sake dat 6, *geval.*
sacrament, dat h. – 87, *het sacrament des altaars, de ouwel*; die seven – en 19, 20, 111.
sacrilegi(e) 87, 111, *heiligschennis.*
sal 72 D, *zadel.*
salich, een goet eerbaer – wijf 108, *vroom?*
salicheden, die achte – 263, 265, *de zaligsprekingen.*
saligen 341, *zalig maken.*
sandekijn 175 M D, *zandkorreltje.*
sangwijn (*znw.*) 371, *iemand van een sanguinisch temperament.*
sanctorie 191 K, *var. van* psalterie.
sant, den minsten – van hemelrike 153, *heilige.*
santerie = sanctorie.
santinne *aant.* 4, *heilige vrouw.*
Sare 111, 505, *Sara, Raguels dochter, zie aant.* 111.
sariant 310, 381, *dienaar.*
sarpent 360, *serpent.*
sar(r)acine, heiden ende – n 273, – n ende sondaren 295, *Saraceen.*
sartheit 60 *varr., zie* saertsheit.
sat drinken 546, *zich dronken drinken.*
saterdach, dit woort – dat die ioden hieten saboth beduut so veel als ruste 6.
sauce, saus 437.
scade, sinen – daer an doen 107, 108, – nemen 49, sijns selfs – doen 49, *schade lijden*, – beiagen 136, *schade veroorzaken*; dattet scade ende jammer is 155, „*zonde en schande*"; gelt ontlenen om – 71, *onkosten, rente.*
scade of schieme 259, 262, *schaduw.*
scaden noch hinderen 229, *schaden.*
scadigen 11, 148, 151, *schaden.*
scaduwe of schim 411, *schaduw, schim, schijn.*
scaed 262 B = scade, *schaduw.*
scaempe(n) 47 G, *schrijffout voor* scaemte(n)?
scaemde 47 B, *schaamte.*
scaep, een plomp – 178, *gezegd van een dom mensch.*
scaerlaken 387, *scharlaken.*
scaerlic 104 M, *zuinig.*
scaermesse 159, *scheermes? schaar?* (*varr.* sceermesse, sceerre).
scaerselic 104, scaerseliken 124, *zuinig.*
scaffenaer 432, *rentmeester.*
scalc (*bnw.*) 219, *schelmsch.*
scalcheit, meesters van alre – 85, *schurkenstreken.*
scamel 301 (*var.* oitmoedich), *nederig.*
scalmei 191 G.
scamminkel 161 Q, *aap.*
scampen 38 M, *schimpen.*
scande of scade 8, in sonde of in scande gevallen 49, *schande*; scande seggen van enen 40, *belasteren*; onrechte scande 28, *valsche schaamte.*

scarpe wraec 160, – castiïnge 384. *streng*; *vgl.* scerp.
scarpheit 384, 533, *strengheid*, *ingetogenheid*; *vgl.* scerpheit.
scat hoers herten 136, *vgl.* 262.
sceel 278*, *éénoogig.*
sceem 264, *schaduw* (*vgl.* sciem).
sceemde 28 B, *schaamte.*
sceermesse 159 B P Q, *zie* scaermesse.
sceerre 159 G, *zie* scaermesse.
sceiden, sceidet hoer ende deelt hoer 28, 110, *zich verdeelen*, *verdeeld worden*; (*onoverg.*) sceiden uut der werlt 182, uut den lichaem 215 K (*var. van* — varen), – van 182 Q.
scelden 67, 39, 167, *terechtwijzen*, *berispen* – ende pleiten tegen 37 *redetwisten*; sceldende woerde 157, *scheldwoorden.*
scelder *157*, *bediller*, *twistzoeker.*
sceldinge 37, *redetwist*; 59, – of kivinge 157, *twist.*
scelle *blz.* 144, *klok van een klokkenspel.*
sceminkel 161 B G Q, *aap*; *vgl.* scimminkel.
scerp, een scerpe stede 533, *onherbergzaam*; *vgl.* scarp.
scerpheit der disciplinen 527, – des levens 520, – des lichaems 477 van spisen 510, *strengheid*, *ingetogenheid*, *soberheid*; *vgl.* scarpheit.
sciem, scieme, – of scaduwe 264, 259, 262, *schaduw* (*vgl.* sceem).
scien 134, 146, *geschieden.*
scieten, sijn venijn 48, *spuwen*, *spuiten.*
scicken ende setten 570 *plaatsen*; — tot god 350, 521, 551 (*zich*) *schikken*, *voegen*, *richten naar gods wil*, *in gods geest*; groten orbaer – 177, *belangrijke zaken regelen.*
scimminkel (*varr.* scamminkel, sceminkel, scomminkel) 161, *aap.*
scimp 47, *spot*, *schimp.*
scinen 409, 440, 516, *blijken.*
scipman 344, sciplude 146, *schipper.*
scobbarsen 33 Q, *spoken?*
scoe *sprwn.* wat forme die – neemt int begin hout si altoes 500, tkint wil altoes sijn eerste vouwe houden als dat cleet ende die scoe doet, 435.
scolaer 162 P. *scholier*; *vgl.* scoleer.
scole, des duvels — 131 (*de kroeg*), – der valscher calaenge 84, 86; ter scolen setten *zie* setten.
scoleer 162 (*mv.* scoleers en scoleren), *scholier*; *vgl.* scolaer.
scolier, des duvels – *vergeleken met dien van den H. Geest* 162, 163.
scomminkel 161 P, *aap*; *vgl.* scimminkel.
scompen 38 P D *var. v.* scampen, *schimpen.*
scoolkint 162 K.
scoon, scoene zuete vader 298* 299*.
scoonheit *215*.
scoonte 25, 30, 42, *schoonheid.*
scoorstien 33 D, *var. van* roocgat.
scoppen (*inf. als znw.*) 47 G, *spot.*
scorpioen (*onz.*) 149.
scoutent 76 B, *schout.*
scouthete 76 G, *schout.*
scouwen in sijn aensicht 193; scouwende leven 278*, 546 (*vgl.* volmaect), den scouwenden herten 542, *contempleeren.*
scrift, als die – seit 8, 69; inder h. scriften 160.
scrifture 8 Q, die rechte – 156, *de H. Schrift.*
scrivein, scriver, 99, *schrijver*, *copiïst.*
sculdich in eenre sonden 138, sculdich sijn 3, 14, 36, 59, 111, *verplicht zijn* (*vgl. aant.* 9).
scume voor bier vercopen 98, *vgl. Tijdschr. XXI*, *blz.* 9.
scumen in quader lust, *Inl.* 150, *zwelgen?*

snoliken 69 D, *spaarzaam.*
snootheit 494, – ende gebreken 329, – ende crancheit 326, 564, *nietswaardigheid*, *geringheid.*
so 246, *zooals.*
sober ende matich 554, 567.
soberheit 548.
soch 147, als een – den hofdans treden soude 141, *zeug.*
zoet (suet, zuete 270) ende goedertieren 349, iser dat alle metael zoet maect 387, *zacht*; dit zuet woort 270, *liefelijk*; – ende bequaem 546, – ende goedertiere 349, *liefderijk.*
soetelic, soetelike (*bijw.*) 521, *gematigd*, *zonder hartstocht*; – singen 146, *liefelijk*; zoetelic aanhoren 330, – verdragen 353, *geduldig.*
solaes noch troest 283, 180, – ende blijscap 285, *troost.*
solder 433, *schuur.*
solempniseren 508, *bekrachtigen*, *wijden.*
solempniteit 508, *plechtige bekrachtiging.*
solre 433 = solder.
somme (*vgl.* summe), einde ende vervollinge ende – 569, *toppunt.*
sonde tegen den H. Geest 55, in hopen 55, des monts *115*, tegen nature 111, *114*, dagelixe, dootlike, vergeven – *183*; in sonden legen 62, – snevelen 478 – vallen 49, 504; dese verwoede sonden 170, *zonden in waanzin bedreven*; sonde *collectief* 90.
sondelic (*bnw.*) 100, *zondig.*
sonden (*ww.*) 5 P, *zondigen.*
sonder gelijc 216; sonder alleen God 217, *behalve*, alle dage sonder die hoochtiden 510, *buiten en behalve*, *d. i. niet alleen … maar ook.*
sonderlinge (*bnw.*) 37, 55, *afzonderlijk*, *bijzonder.*
sonderlinge(n) (*bijw.*) 1, 42, – vele groter sonden 101, *bijzonder.*
sonderlincheit (singulariteit) 37, *zucht om bijzonder te zijn.*
sondoichden 2 M (*tweemaal*), *var. van* principael duechden. *Moet men lezen* somdoichden?
sonne, die – die altoes ommeloopt 344.
sonnendach 6, 489.
sophier 198, 199 D, *vgl.* saffier.
sophisme 156.
soppe, een – van warmen brode die men steect in den wijn 282, *sopje.*
sorgen om 31, *zich bekommeren.*
soudenare 351, *soldaat.*
sout, om – dienen 95, *soldij.*
souter, een – of een broot omme doen lopen 94, *een tooverkunst.*
spade 285*.
spaden (*ww.*) 257, *spitten.*
span, bi enen – of kermissen gelijct, 200 P (?).
specie, speciën ende cruden 133, *kruiderij.*
speculeren 179, „*schouwen*”, *contempleeren.*
speelrer (*vgl.* dienrer) 406, *speler.*
speelwoort 139, *spottend woord.*
speelscoten scieten 139, *spotten.*
spel, quade spele 101, 134; vanden spele gaen 101, *het spel, de speelzaal verlaten.*
spelic spreken op 38 B, *spottend* (*vgl.* spewoort).
spellic spreken op 38 B, *schertsend.*
spelunke, – der moordenaren 134, *hol.*
spewoort 139 B (P spiewoort), *spottend woord* (*vgl.* spelic).
spiescoten scieten 139 B M P, *spotten* (*vgl. het vorige*).
spiewoort *var. van* spewoort, 139.
spinne 49, *zie aant.*
spinnewebbe 383.
spisen 336, *van spijs voorzien.*
spliten, so veel eten dat si – 115, *barsten.*
spondgat (*vgl.* bongat) 50 P, *bomgat.*

spotten, boerten ende – 35.
spottelike speelwoorde 139, *spottende scherts.*
spreiden, hem – 40, *zich uitspreiden, van een tak.*
spreken 239, *zeggen, beweren.*
sproete, menichfout van vlecken of – n 22; 186 K, 187 (*van zonden*), *vlek.*
sprokenspreker 406, *sprookspreker.*
stade, – doen of baten 246, *baten*; *zie ook* stat.
staen 316, *streven*; dingen die te berouwen staen 317, *zijn*; het staet hem veel anxteliker 206, *het is met hem – gesteld*; 369, *geschreven staan* (of *bestaan*?); anxt staen 222 K, *doorstaan, uitstaan?*
staert, *sprw.* inden staert leit dicwijl dat verlies 418, *tegenstelling van „komt men over den hond, dan komt men over den staart"*; *vgl. bij* haven *en zie ook* start.
staet (*vr.* 6) 6, *toestand*; – van hoecheden 46, *staat*; inden rechten staet 316, *juiste verhouding, evenwicht*; drie staten inden hemel 310, *stand of ontwikkelingsstaat?* (*vgl.* staden 378).
stameren 571, *stamelen.*
stantaftich of herdende of durende 228, *standvastig, volhardend.*
stantafticheit (*var.* gestanticheit) 221, *standvastigheid.*
stantachticheit *382, 388, hetzelfde.*
stanthouwer 163, *stadhouder.*
stantvasteliker 228, *standvastig.*
staren als verdroncken calver 118.
starken, *zie* sterken.
starcheit *zie* sterkheit.
start, stert 145, *staart* (*bijnaam van vleiers*).
stat 52, in goeden stade 17, *staat, zielsstaat*; die in hogen stade sijn 43, *hooggeplaatst*; god die alle stade geset heeft 163, tot enigen geesteliken stade 90, van allen staden 207 (*var.* staten en steden), vanden drien staden 378 (310 staten), *staat, stand*; die duechden hebben drie staden 52, *ontwikkelingsstaat* (*vgl.* stade *en* staet, *waarmee het woord dooreengebruikt wordt*).
stede, gewide – 88, in veel – n 131 stede ende stonde 478, *plaats*, stede geven 479, *gelegenheid* (*ook 478 nadert tot die bet.*).
steecpenninc 96, *geld dat men geeft om niet verklapt te worden.*
steenroots 388, *steenrots.*
stelen, enen – ict 41, *ontstelen*; 76 enen –, *bestelen.*
steken in enen budel 249, *zich bevinden.*
sterc, starc ende gesont 324; sterke wijn 477 (les fors vins, *vgl.* lastich) *zwaar.*
sterkelic bernende en vierichliken minnen 60, *hevig*; sterkeliken gebieden, *streng.*
sterken, dat vier – 477, *aanwakkeren*; te recht starken 321, sijn lijn – 360, *strekken, spannen, richten.*
stercheit *315, een der cardinale deugden*; gave der – *288, 378.*
sterct 127, *kracht.*
sterven, stervende leven ende levende sterven 185, een stervende overliden 179, dese stervende tijt 181; – der werelt 172, – die werelt 347, *van de wereld afsterven.*
stichtich 262 (P stichtinge woerde) *stichtelijk.*
stijf, stive dorper 29 Q, *ruw, ongevoelig.*
stoelrover 82, *de bet. in den tekst omschreven* (*vgl. mnl.* hovetstoel, *mnd.* stôl = *kapitaal*).
stoc noch struuc 194.
stocker 100, *gevangenbewaarder, beul, de man die de gevangenen in den „stok" sloot.*

sweerre *152*, 157, 169, *degene die zweert*.
swellen ende siec worden 258, *uitgeput zijn*.
sweren bi den ogen gods 102, onrecht, enen quaden eet, valscheit – 156, biden creaturen 154, biden heilichdom of biden heiligen 154, sweren ende versweren 132, 152.
sweten of slapen 61 ...? *In het Mnl. Wdb. worden onder* „gave" sweetdoexkijns *genoemd*.
swinde ende groot 251, 259, *machtig*, sterk (*blijkens de var. werd het woord niet begrepen*).
swingel van der wijntmolen (D. vlogel) 43, *wiek*.

T.

taelman (*meerv.* taelmans) 85, *naast* advocaten *genoemd*.
taernincspel 101, *dobbelspel*.
tafele ons Heren 526 *altaar*; 3, *inhoud*, *register*.
taxkijn 9, *takje*.
tam dieve *76* (*zie de verklaring in den tekst*).
tant, binnen horen tanden gnorren 160, mitten – n snateren 161.
tasten an 12, *betasten*.
tavaerne, taverne, *131*; vander – n des duvels 325.
tavaernvolger 118, *kroeglooper*.
te, *onbep. wijs met* te *na* doen, *zie aant.* 228.
tebreken, heilige dage – 35, kerken – 59 G, trouwe – 156, *breken*, *verbreken*, *afbreken*.
teder 166, *zwak*.
teffens 206, al – 149 (*var.* effens, te effens) *in eens*.
tegen, vercopen – 98, *verkoopen aan*; tegen rechten tiden (*tegenst.* tontiden) 125, *te rechter tijd*; een dief -- gode 140, *tegenover*.
tegenheit 58, 163, *tegenspoed*.
tegens 27, 116, *tegen*.
tegenwoordelic 278*, *tegenwoordig*.
tegenwoordich, die tijt is ons – 176, den tijt – hebben 177 K, *in zijn macht*, *in zijn bereik*.
tegenwoordicheit 176 P – des tides 176, inder – 141, *het tegenwoordige*, *het oogenblik zelf*.
teiken 86, *handteekening*, *waarmerk?* – bewisen 516, *bewijs geven*.
temen 62, *moeite doen*.
temperen, getempert 387, *lees* getempteert.
temptacie 44, 62, *verzoeking*.
tempteerre 298, *verleider*.
tempteren 22, *met dat.* 43, van eenre sonden 105, *in verzoeking brengen*.
terden 230 G, *treden*.
teren, wel ende costelike 37, *het er goed van nemen*.
termijn, termine 505, *grens*.
ternedertien 550, *neertrekken*, *benadeelen*.
ternederwaeien (*overg.*) 41, *neerwaaien*.
test 387, *test*.
testamentoors, lose – 80, *makers van valsche testamenten*.
te wijl 458, *terwijl*.
tfi der scanden! 38, *foei wat een schande!*
tfluweel 201, *lees* fluweel.
thans 474, *dadelijk*.
thent 73, 46, 186, *tot dat*.
tiën, wat moet hi mi – 167, *beschuldigen van*.
tieren, hem wel – te gode waert 38 (*var.* hem keren), *zich gedragen*.
tijt, sinen tijt toebrengen 138, 187, *doorbrengen*; sinen costeliken – verliesen 136; in der tijt 34, hier inder tijt 243, 248*, 252, *in dit aardsche leven* (*vgl.* „*uit den tijd*"); alle tijt (*zie* al), *altijd*.
tijtlic goet 69, 199, *tijdelijk*, *aardsch*.

tirannige heren 80, *dwingelanden.*
tissen 62 K D, *var. v.* cissen; *wellicht moet dit gelezen worden*, 96 D, *stoken* (*vgl.* toetissen).
tisser 159 K, *twiststoker.*
tissinge 159, *kwaadsprekerij*, *stoken.*
titelic = tijtlic.
toebehoren *met dat.* 14, 28, 104, *betrekking hebben op*; 436, *de plicht zijn van* (*vgl.* toehoren).
toebrengen, den tijt onnuttelike – 103, 120, 138, 187, *doorbrengen*; groten twist – ende beiagen 531, *veroorzaken*; *var. van* bibrengen 143, *te pas brengen*, *inkleeden.*
toebrouwen (*als znw.*) 159, *twiststoker.*
toeëten, malcander ongelkaersen – 133, „*toeëten*" *vgl.* „*toedrinken*".
toegaen 36, *zie aant.*; 298*, *heen gaan.*
toegelaten 49, *aankijken.*
toehoren (*met dat.*; *vgl.* toebehoren) 91, 115, *betrekking hebben op*; 331, *eigenschap zijn van*; 363, *plicht zijn van.*
toecoemst ende vandinge *blz.* 111.
toecomen 416, *ten deel vallen*, *overkomen.*
toeleggen met coopluden mede te winnen 74, *deelnemen in een handelskapitaal.*
toeliggen, een – der rijcheit *blz.* 146, *streven naar?*
toemaken (hem) 514, 494, wel toegemaect ende edeliken geciert 524, dat hooft – ende verchieren 405, (*zich*) *uitdossen*, *vgl.* bereiden, pareren; een camp daer hem die ridderen in beproven of toemaken 467, *zich toerusten*, *zich voorbereiden* (*voor den werkelijken strijd*).
toeneiginge 282, *neiging.*
toenemen *onscheidb.* 357.
toepat, wech ende – 422, *weg naar een doel.*
toeraden 95, *raden*, *raad geven.*
toeroeringe 565, *zie aant.*
toeschenden 159 P (157 P toschenden) *aanhitsen*, *twiststoken.*
toescicken 308, *toeschrijven.*
toescumen, twist brouwen of – 157, *stoken.*
toescunen 159 B *het vorige*; *schrijffout?* (157 B toescumen).
toeseggen 81, *aanzeggen*, [*oorlog*] *verklaren.*
toestekinge (tissinge of –) 159, *twiststoken.*
toestoken (twist) 157 G K Q, *stoken.*
toestokinge 159 G Q, *twiststoken.*
toestotinge 159 M = *het vorige* (*schrijffout?*)
toetissen, twist of oerloge – 96, *aanstoken.*
toetrekken 505, *gaan tot* (*in geslachtsgemeenschap*).
toeven op 106, *verwijlen bij een gedachte* (*vgl.* merren).
toevinge met genoechte 106, *het verwijlen bij een gedachte.*
toevlucht ende bewaringe 345, *toevlucht.*
toge 128, *teug.*
tol, den – driven 177, *tollen.*
tolaschen (?) 49 P, *toelachen.*
tone, dat liet hevet één wise of één – 156, *dat beteekent precies hetzelfde.*
tonge, die quade – 563, sonde der – 135.
toorn des herten 476, *toren*, *slot*; 309, *toren als schatkamer.*
toorn 57, theeft hem toren 39 D, *hij is toornig er over.*
torment, – ende druc 232, *kwelling*; — des cruces 259 K, *marteling*; die tormenten 325, 386, 387, 290, *de helsche martelingen*, levende torment 184, *omdat men de helsche pijnigingen met volle bewustzijn*, *als levend*, *moet doorstaan.*
tornieringe 386, *toernooi.*

torre, wevel of – 147, *tor*.
torre 41 Q, *toren*.
tortelduve, dat exempel der – 508.
tover 87, 145, *toovenaar*.
toveren 33.
toverer 94, *toovenaar*.
traecheit (fra. *accide*) 60. *Zie de aant*.
trage, die – mensche 60; trage totten goedienste 186 P, *traag*.
tractaet vander hoverdiën 334, 337, *traktaat*.
tracteren, die sacramenten oneerlic – 111, *oneerbiedig behandelen*; 390, *bespreken*; – van 2, 346, *handelen*, *spreken over*.
transene(er)e of dreiger of dwanger 97, *afperser*.
transeneringe 96, *afpersing*.
trecken, honich uter bloemen 49; enen tot sonden, van duechden 208; enen van goeden werken 139; iet ten quaetsten – 49 (Q. int quaedste) 149, *ergens een slechte uitlegging aan geven*.
treserier 76 G, 163 G, tresorier 309, *ontvanger*, *schatmeester*.
triakel(e) 26 Q, 167, *tegengift* (*zie* driakel).
tribulacie, bedruct of in – n 437, 438, *druk*.
tridsoer (*varr*. tresoer, trisoer) 265, *schat*.
triering, barenteres of die – s 151 . . . ?
troost, sinen – in god stellen 62, *vertrouwen*.
troostelike 225, *opbeurend*, *aanmoedigend*.
troren 68 K Q, *treuren*.
trouwe, loefnisse of – te breken, – of sekerheit breken 156, *gelofte*.
trouwen 163, *in trouwe*.
trouwen (*ww*.), dien si getrouwet sijn 524, *huwen*.
truffe *blz*. 143, *bedrog*.
truwanter 401, 482, – ende boven 457, *bedelaar*.
tsegenheit 163 Q, *tegenspoed*.
tuchtich 207 B K, *deugdzaam*, *ingetogen*.
tuchticheit 207 K, *ingetogenheid*.
tuge, bi – ende bi schonen woerden 381, *getuigenis*.
tugen *ww*. 31, 174, *getuigen*.
Tulius 551, *Cicero*.
turre 147 M, *tor*.
tuusschen 132, *bedriegen*, *of dobbelen?*
tuusscherie 51, *bedrog*, 103, *dobbelspel*.
twaren 143, *waarlijk*.
twistwoort 158.

U.

ule, die nidige mensche des duvels – 48, *uil*.
uppen (*var*. openbaren) 159, *opperen*, *vertellen*, *zeggen*.
upwinnen 147 K, *opgraven*.
ure, alle tijt, dach ende nacht, – ende stonde, 178 K, *steeds*, *ieder oogenblik*.
uut, – sijn om 53, 211, *er op uit zijn om*; uter boerte gaen 138, *in 't geheel geen scherts zijn*.
uutarbeiden (hem —) 65, *zich aftobben*.
uutdragen 78, *'t huis uitdragen*, *stelen*.
uutgaen als tijtlics goets 206, *afstand doen van*.
uutganc 206 M, *uitkomst van de rekening?*
uutgraven 147, *opgraven*.
uutcomen uut 119, *voortkomen uit*.
uutcriëren (licht broot) 143 *aant*., *omroepen*, *venten*.
uutroden 2, 278, *uitroeien*.
uutsinnende, 233 M, uutsinnich 233, *krankzinnig*.
uutscieten 73, *ontspruiten*, *opkomen*.
uutspreiden 305, *ronddeelen*, *wegschenken*.

uutsprekelic, niet – 226, *onuitsprekelijk.*
uutspreken, sijn sonde inder biechten – 339, *belijden.*
uutwendelic 107 D, *wereldsch*, *behaagziek.*
uutwendich 107, 509, = *het vorige.*
uutwerpen, telgeren – 328, quade tacken 60 (*met „de boom" als onderwerp*) *doen ontspruiten*, *uitzenden*, *tot zijtakken hebben*; quade suchte — 329, *wegmaken*, *genezen.*
uutgeseit 273*, *lees*: van naturen uut (*uitgaande van de natuur*) geseit (*genoemd*).
uutverkiesinge 273*, *verkiezing.*

V.

vacharmen 174 Q *d. i.* wacharmen, *o wee.*
vaderbooc 368, der vaderen boeck 531, dat leven der vaderen 450, *zie aant.* 368.
vaegvier 170 G, *zie* vegevier.
vaec, vol – s 116, *slaap.*
vaken, daer en laet hi hem niet in – 53, *daarin is hij niet slaperig* (mi vaect = *ik heb slaap*).
vallen 232 (*met dat.*), *gebeuren*, *overkomen*; *zie ook bij* sonde; *sprw.* die van hogen valt quetst hem meest 530.
vallendevel 158, *vallende ziekte.*
valoer of waerdicheit 256, *waarde.*
valscheit, – ende logentale 11; – doen 98, *bedrog plegen*; – sweren 156, *valsch zweren*; mit – ofwinnen 103, *door valsch spel.*
valschen, des coninx zegel, munt conterfeiten of – 150, *vervalschen*, *namaken*; die wapen is gevalschet 393, *bederven*, *verknoeien.*
vanding *blz.* 111, *bezoek.*
vangen 88, 96, *gevangen nemen.*
vangenis 325, 385, 451, *gevangenis.*
varende vrouwen 33, *met* witte wiven *genoemd*; *heksen.*
varinct 174 Q, *snel.*
vast (*bnw.*) om te verwachten die tormente 387, *standvastig*; onsen wil in gods wil – maken 286, sijn herte in gode – 414, *vgl.* vestigen.
vast (*bijw.*) ende standvasteliken 228, *standvastig*; 173, *weldra*; 128, *onophoudelijk.*
vastandicheit *voor* vaststandicheit 221 P, *standvastigheid.*
vasten, heilige dagen – of vieren 35, *vasten*, (*vgl.* vasten ende vieren, N. Doctr. 789).
vat, *sprw.* uten vate en comt anders niet dan daer in is 475, *vgl. het sprw. bij* wijn.
vechtelic 59, 103, *vechtpartij.*
vechvoer 186 B, *vagevuur.*
vedel, veel 191, *viool.*
veel, veel wreet 29 G, *zeer.*
vegevier *varr.* vaegvier, vechvoer, heilich vuer 170, 182, *186*, *vagevuur.*
veil comen 198 (*var.* te coope sijn; enen sijn goet – maken 82, *maken dat hij 't verkoopt*, dat hem anders niet veil en waer 82, *niet voor hem te koop was.*
veinscheit 46 M, *geveinsdheid.*
vel (mit – ende mit vleesche) 156, *met levenden lijve.*
venijn 48, 146, *vergif.*
venijnt (*bnw.*) venijnde woerden 50, 51, mit venijnder nidicheit 54, *vergiftig*; (*gebr. als znw.*) 26 P, vol venijndes 49 P, venijnts 50 P, *vergif.*
vent (*vgl.* fent) stoute coen – en (*var.* vechters) 223, *man*, *held.*
Venus dochter *blz.* 146, *lichtekooi.*
verantwoerden, enen – 71, 79, *verdedigen*, *opkomen voor*; valsche saken – 85; hem – 39, *zich verdedigen*, *zich trachten vrij te pleiten bij een berisping.*

verbarnen (*overg.*) 57, ***verbranden***, verbarnt die gene die bi hem staen 158, ***maakt dat ze zich branden.***
verbeiden 116, verbeidende (***praed.***) 265, ***verbeiden.***
verbeien 265 Q, ***verbeiden.***
verbiliden 335, ***voorbijgaan.***
verbischieten 176, ***voorbijsnellen.***
verbliden (*onoverg.*) 354, ***zich verblijden.***
verboren (sonder –) 62 D, ***zonder dralen***, ***zonder een oogenblik te verliezen.***
verbroeien, verbroeit die gene die bi hem staen, 158 K, ***var. v.*** verbarnt, ***maakt dat ze zich branden*** (*vgl.* broeien).
vercieren ende vergroenen 259, ***schooner maken***,
verderflike scade 94, ***onherstelbare schade.***
verderven 322, 388 ***vernietigen***, ***vernielen***; 27 den tijt – ende verkeren 121, ***verkeerd gebruiken.***
verdienen, die costelike tijt daer hi soe veel goets in – mochte, 31, 103; (***zonder obj***). 106, ***het geluk hiernamaals verdienen***, ***verwerven***; verdient loon (***in eig. bet.***) 82.
verdienlic 220, ***nuttig***, ***waardevol.***
verdiente 273, 327, 333, 529, ***verdienste.***
verdoen 129, ***verbruiken***, ***verkwisten.***
verdragen, enen arbeyts ende lasts 300*, ***kwijtschelden***, ***sparen voor.***
verdriet, traecheit dat is loiheit ende – in 60, – van 282, – hebben in 269*, ***tegenzin***; si sijn hoer naesten een – an te sien 118, ***ergernis***; sonder – 194, ***zonder dat het hun verdriet.***
verdrieten, dat verdriet hem 68, hem des laten – 184, ***verdrieten.***
verdronken 546, ***doortrokken*** (*zie de aant.*)
verdrussinge, verbeidinge of – 63 P (***var. van*** vertreckenisse), ***uitstel***, ***dralen.***
verduldelic, iet – nemen 417, ***geduldig.***
verduldeliken 228, ***geduldig.***
verduldichede, – heit, paciëncie ende – 161 K, 167, ***geduld.***
verenigen mit gode – 346, ***zich vereenigen.***
vereninge 503, ***vereeniging***, ***huwelijk.***
verfroien, hem – 437, ***zich verheugen.***
vergaderen 508, – mit hilic 112, ***huwen***; 517, ***samengaan.***
verganc, sonder – 204, 265, ***onvergankelijk.***
vergeefs, te – ***blz.*** 123, ***ijdellijk.***
vergetel 64, ***vergeetachtig.***
vergetelheit *64*, ***vergeetachtigheid.***
vergetinge gods 29, ***het vergeten.***
vergeven ende quijtscelden 444, ***kwijtschelden***; vergave god 237, *gave God!*
vergif(fe)nisse 26, 126, 167, ***vergif.***
vergroenen 259, 300*, ***groen maken.***
vergulden, ***verl. deelw.*** vergulden 387, vergult 517, 521, ***vergulden.***
verhal 221 K, verhalt 221 B (daer en is geen –), ***verhaal***, ***inhalen*** (*vgl.* verhalen).
verhalen 194, ***achterhalen***; weder – 399, ***inhalen***, ***opnieuw verwerven***, die versuminge – of verwinnen 221, daer en is geen – (an) 221, ***schade inhalen.***
verhengen 111, – gescien laten 161 K, ***afwisselend met*** hengen 436, ***toelaten.***
verhengenisse 163 G, ***var. v.*** ordinancie, ***wil.***
verhertheit van herten (fra. ***obstinacion***) 55, ***een der zonden tegen den Heiligen Geest.***
verhettentheid 315, ***gloed.***
verheven 242 G (verheeftse), ***verheffen.***

verhopen, hem – in 342, *zijn hoop stellen in.*
verhoverden, hem – op 208, *zich verheffen op.*
verhuden (verhuiden), dat vier in sinen schoot – 381, die aelmis in die scoot der armer – 461, hem selven – 536, *verbergen.*
verkeert 478, *slecht*; 26, *koppig, dwars.*
verken 104 D, *voor* vrecken.
verken, verkens leven leiden 116, *mv.* verkenen 196 P, *varken.*
verkeren, den tijt verderven ende – 121, *omdraaien*, *omkeeren* (*vgl.* „*de verkeerde wereld*").
verkeringe 261 Q (*var.* conversatie), *omgang*, *verkeer.*
verkiesinge 352, *aanneming als kind* (*zie de aant.*).
verclaer, wat verclaers *blz.* 137, *verklaring.*
vercloken 209 D (*var. van* verstouten), *vermetel maken.*
vercnapen, dienen ende – 201, *als knaap dienen.*
vercoren (*znw.*) 162, 262, *uitverkorene.*
vercoutheit 315, *afkoeling*, *koude.*
vercrachter 394, 395, *moordenaar* (*zie de aant.*).
verlangen (*onpers.*) 193, 385, *verlangen*; (*pers.*) 466, *verlengen.*
verlanc (*bijw.*) 362, 64 D, *langzaam* (als een niet en gelovet te verlanc, *niet te lang draalt met*).
verlancsaemheit 64 D, *het dralen.*
verlaten, vergeten ende – 4 B (*var.* laten), *laten varen*, *zich niet bekommeren om.*
verlech of ontscout 166 D, *uitvlucht.*
verleecht 66, *zie* verliggen.
verleggen of ontbliven 125, *zie* verliggen.
verleggen, offeren ende – 416, *schenken.*
verleckerde 289, *lekkerbek.*
verlenen, al hoer goet – 4, sorge – 104, *toebedeelen.*
verlencsaemheit 63 D = verlancsaemheit.
verlidinge 173 B (*var. van* overlidinge), *overgang.*
verlies 322, 376, *ellende.*
verliesen, den tijt 121, 325, *zoek brengen.*
verliggen of ontbliven van allen goeden werken 66, *laten varen*; 125 (*naast* verleggen), *krachteloos worden.*
verlocheninge of vernoieringe 32, *godloochening.*
verlopen nonnen 100, *weggeloopen.*
verloven 164, *bij gelofte afzien van* (*vijandschap*).
vermaken, 40, *belasteren*; – ende verchieren 343, *versieren*; daer sijn herte of wert vermaect 336, *verheugen*; hem rusten ende – 364, *zich vermeien*; 96 (*var. v.* brengen), *aanbrengen, verklikken?* hem – 419, *zich beroemd maken* (*zie de aant.*).
vermanen, enen iet – 352, *herinneren*; den duvel – 94, *oproepen*; dat oordeel tegen hem selven – 293, *inroepen.*
vermasselen, sijn aensicht — *Inl. blz.* 158, *vermommen, onkenbaar maken.*
vermeesteren, een paert mitten toom 549, *bedwingen.*
vermeren 337, *vergrooten.*
vermetelheit, presumpcie of – 28 P, 37 (*een tak van* hoverdie), 55 (*een zonde tegen den H. Geest*), *eigenwaan.*
vermeten (hem – van) 141, *pochen op.*
vermetinge 28 D = vermetelheit.
verminren, iemants goeden name – 11, 53, 49, vercleenen ende – 51, *verkleinen.*
vermoien 277, 347, *vermoeien.*

verstaen, dit is te – 5, 31, hierin sullen wi – 15, 19, 83, over dat sal men – 54, *opvatten, verstaan onder*; iet – int goede 337, *goed opnemen*; te – geven 145, overdencken ende – sijn sonde 327, *doorzien, begrijpen*; die ontfermhertige ende die verstaen opten armen 465, *zij die het oor leenen aan, gevoel toonen voor*; dattet dan verstaen sal bliven ende verloren zijn 72, *verbeurd zijn*; *geb. wijs* verstant 361.

verstaen (*znw.*), sijn sin ende sijn reden ende – 31, – ende gevoelen 168, 26 *var., verstand.*

verstandenisse 31 K, gave der 284, 287, al hoer – 242, *verstand.*

verstannesse 31 Q, *verstand.*

verstant, *gen.* verstans 31, gave des *284*, *467*; 280 *vgl. bij* memori; 365, *overeenstemming, goede verstandhouding.*

versteent, — ende verhart inder boosheit 55, *versteend.*

versteenthede 55 Q, *versteendheid.*

versterven, die niet – en mach 413, *sterven.*

verstouten 209 (*var.* vercloken), *vermetel maken.*

versturen 7 Q, *vertoornen.*

versuft 202 K, *suf, dwaas.*

versumen, een – de alf 177, *een gek die [zijn eigen belang] verzuimt.*

versuminge, die – verhalen 221, *verzuim.*

versweren 11, sweren ende – 98, 102, 132 *valsch zweren*; hem – 5, 33, 152, *hetzelfde.*

verswigen 158 P, ic en sal u niet – *ik zal voor u niet zwijgen.*

vertellen, hierbi te – 217 D, *var. van* tellen, *in aanmerking nemen.*

vertoorninge, een – sijns selfs crigen 285, *boos op zichzelf worden.*

vertrec, lichtelic ende sonder – 269*, *uitstel.*

vertrecheit 64, *traagheid, zucht tot uitstellen.*

vertrecken 63, 64, *uitstellen*; 500, *verhalen, gewagen*; – van 2 Q, 9 Q, *handelen over* (*var. v.* tracteeren).

vertreckenisse *63*, *traagheid, zucht tot uitstellen.*

vertute 242, *deugd* (*vgl.* virtuut).

vervaerlic, leelike – ke eede 6, – basune 339, – te horen 87, – ke drome 62, *verschrikkelijk, angstwekkend.*

ververren, hem – 536, ververret 534, *zich verwijderen*; ververren 458, *uitstellen, een tijdlang onthouden* (*vgl. den tekst*).

vervolgen 321, *volharden in*; 85, *doorzetten*; wel verstaen ende vervolgen 270, *volgen met de gedachte, overpeinzen.*

vervollen 312, *vervullen, verrichten.*

vervroechden, hem – 44, 49, 544, *zich verheugen.*

vervrouwen, hem – 44 *var., zich verheugen.*

verwachten 433, *vermoeden, meenen.*

verwaenthede 29 Q, *verwaandheid.*

verwanen, hem – ende verheffen 243, *verwaand zijn.*

verwaninge 28 *var., verwaandheid.*

verwaren 37, 78, 274*, 289*, 291*, hoeden ende – 83, *bewaren.*

verwarmen, hem – 285, *zich bekommeren, zich druk, boos maken.*

verweentheit 37, 38, 39, *verwaandheid.*

verweninge 39, *verwaandheid.*

verwekken 325, *wekken.*

verwen, een logen mit scoenre reden – 85, sijn bedriegende woerde scoen – 127, van geverweden glase 218, *kleuren.*

verwerde 72 P, *voorwaarde.*

verwerpen, uit den tempel – *blz.* 112, *verstooten, verjagen*; verworpen dagen *blz.* 131, *ongeluksdagen?*

verwilden *blz.* 135, *verwilderen, verloren gaan.*

verwilkoeren, hem – 530, *zich verbinden.*

verwinnen, enen strijt – 554, 392, 413, *winnen.*

verwisen (*zwak*), ter doot – 16.

verwoetheit 31, *waanzin.*

verwonderen 540, *in bewondering zijn.*

verwormt 515, *wormstekig.*

vespertijt, dat is inden einde ons levens 293, *avond.*

vesten, die siel in god ende met god – 280, *bevestigen.*

vestigen, dat herte in god – 388, onse herte tot sijnre minnen – 309, enen inder minne gods – 447, *bevestigen*; 362, *als vast aannemen.*

vet ende scoon 123, *als element van lichamelijke schoonheid*; die geest wordt vet 544, *ontwikkelt zich, groeit.*

vieren, dage of avonde te vasten of te – (*var.* dage te vierene of avonde te vasten) 35, *vieren.*

vierich tot god 414, *met hart en ziel zich keerende.*

vierichliken god minnen 60, *vurig.*

vierlike god minnen 241, *vurig.*

vijnden 36 (*en passim*), *vinden.*

vijsvasen 56 G, *zie* visevasen.

vilten 133 Q, *vilten.*

vilthoet 133, *vilten hoed.*

virtuut, cracht ende – 259, *kracht*; proper duecht ende – 198, *eigenaardige kracht, eigenschap* (*vgl.* vertute).

visevase (vijsvase, vivase) 56, *beuzelarij.*

visieren, visierde geesten 138, *verzinnen*, 277* (fyzieren) *omschrijven, benaderen.*

visiteren, god visiteert dat herte 326, die heilige geest visiteert den sondaer 322, *bezoeken.*

visscher vander hellen (gulsicheit) 116. *Vgl.* duvel.

vivase 56 P, *zie* visevase.

vlackeren 158 M G B, *flikkeren.*

Vlaminc, als die – seit 154, Vlaminge seggen 161, sweren als die 153, *Vlaming.*

vlankeren 158 D = vlackeren, *flikkeren.*

vlassen, gode enen – baert maken 72, *God wat wijs maken.*

vlecken, VI des quade dienstenechtes 63.

vledermuus, nijt is des duvels – 48.

vleisch, naer den vleische leven 122, *een zinnelijk leven leiden.*

vleischelike ende genoechlike menschen 213, *zinnelijk.*

vleischelicheit 106, *zinnelijkheid.*

vleischliken sweren 164, *var. van* liefliken, *zie de aant.*

vleischouwer 155, *vleeschhouwer.*

vliegen (vlien), vlieget 193, *vluchten*; vloech 325, vlogen 476, *deelw.* vlogen 174 P.

vlijt, sinen – daertoe doen 196, *zich beijveren.*

vlitich ende naerstich den wille gods 344, *ijverig.*

vloecken, gode sweren ende doemen ende – 58, god – 169, *lasteren*: vloect 196 Q *lees* bloect, *blaft.*

vlogel 43 *var.*, *molenwiek.*

vlogen, *deelw. v.* vliegen 174 P.

vluchs 176, vluchtes 176 P, vluchts 159, vlusch 159 B, *spoedig* (*vgl.: „tot vlusjes"*).

vochticheit 257, *vocht.*

voeden, die h. geest voedet di 123; (*onoverg.*) voeden ende vet worden, 544, *van den geest, zich ontwikkelen.*

voegen ende setten mit god 252, 313, *vereenigen.*

voet, onder die – setten 520, *onderwerpen*; – treden 320, 230, *verachten*; opten staende voet 170; 480, *pijler, stut.*

voetster, 377, *voedster.*
vogel, dat hert is recht als een vogel 558.
vol sonder maet 305, *volkomen.*
voldienen 66, *zijn tijd uitdienen.*
voldoen, voor een dootsonde 294, *boete doen*; *als znw.* 413, *boetedoening.*
volgen, gode – in allen goeden werken 127, *naar God streven*, *zijn geboden volgen.*
volheide 133 G K (*varr.* vulde *en* weelde), *brooddronkenheid.*
volherdinge 389, *volharding.*
volherdicheit 55 D, *verhardheid.*
volc, veel volcs 122, 497, 533, *menschen*; sulc volc 121, dat volc 275, *in verachtelijken zin.*
volcomen ende salich 321, *volmaakt.*
volcomenheit des levens 447, *volmaaktheid.*
vollen, scaerlaken – 387, *vollen.*
vollens 202 M, *vuilnis.*
volmakent 262 P, *volmaakt.*
volmaect leven 467, *het schouwende leven.*
volpeinsen 571, *ten volle in zijn geest opnemen.*
volprisen 522, *volprijzen.*
volre 387, *lakenvoller.*
volscadelic 136, *volstrekt schadelijk.*
volseggen, mitten cortsten volseit 130, *ten volle zeggen.*
volspreken 524, 571, *ten volle zeggen.*
vonniswiser of oordeelgever 149, *rechter*, *beoordeelaar.*
vont, lose vonden vijnden 85, enen scalken – vijnden 219, *sluwe streken bedenken.*
voor ende na 16, (*eigenlijk*), *er voor en er na.*
voorbaer (*bnw.*) 276, 315, *voortreffelijk*, *voornaam.*
voordacht, mit – e geconsenteert 13, *voorbedachte raad.*
voordachtenheit 13 *var.* = *het vorige.*
voordachtich ende wetende 298*, *met voordacht.*
voordachticheit 13 *var.* = voordacht.
voordenken, sal dijn – wesen 183 P, *zal u leeren* (*vgl.* voorsien).
voorganclic 208 P, *vergankelijk.*
voorgeleden tijt 277*, *verleden.*
voorhoeden 548, *verhoeden.*
voorcopen 73, *zie aant.*
voormombaer 163, *voogd.*
voorsien 316, *van te voren overdenken*, *beramen*; 341, *voorzien in*; (*znw.*) sal dijn voorsien wesen 183 P, *zal u doen voorzien*, *u leeren* (*vgl.* voordenken).
voorscreven 70, 568 (*en passim*), *vroeger ge-*(*be-*)*schreven*, *bovengezegd*, – *genoemd.*
voorspraec, onse – 269 (*Jezus*), 322 (*de H. Geest*), *advokaat.*
voorspréken, van welken wi voorsproken hebben 349, *vgl.* voorscreven, voorseit, *te voren gesproken.*
voorspreker, taelman of – 85, *advokaat.*
voorsten, te – 212, te vorsten 64 (*var.* ten iersten) *in de eerste plaats.*
voort 36, voort an 171, *voortaan*; tacken uut hem voort uutwerpen 115, tacken die voort uut hem spruten 157.
voortbrengen, dorperlike woorde – 138, *uitspreken*, *uitslaan.*
voortdelen, hem – 69, 70, *zich* (*verder*) *verdeelen*, *onderverdeeld worden.*
voortgaan in godliken werken 196, *vorderingen maken*; – voor mi 497, *verschijnen*; (*znw.*) – in duechden 66, *vooruitgang.*
voortganc in duechden 63, *vooruitgang.*
voorthalen 409, *zich voor den geest halen.*

voortijt, in voortiden 391, *eertijds.*
voortsetten, prisen – ende loven 336. *in de hoogte steken*, hoer duecht – 143, *bekend maken, verder vertellen.*
voortspruten 157, *zie bij* voort.
voortvaren, hoofscheliken mit enen – 70, na enes wil – 165, *te werk gaan.*
voortwoekeren 70, *als kapitaal uitstaan tegen rente.*
voorwerde, hoer – maken 73, met, op sulker – n dat 74, *voorwaarde.*
vorder 118, *verder.*
voren, te – geven 484, 546, *weggeven, schenken.*
vormen 282, *lees* verwen, *zie aant.*
vorminge 19, *een der sacramenten.*
vormsel 19 Q = *het vorige.*
vormwijnge 19 D = *het vorige.*
vorsch, die kleine – 410, *kikvorsch* (*zie de aant.*).
vorsten, te – 64, *zie* voorsten.
vraet of swelger 122, *vraat.*
vos, roode vossen *Inl. blz.* 160, *goudstukken* (*vgl. Tijdschr. XXI blz.* 45).
vracheit 69 P M, *hebzucht.*
vrede van herten 569, *gemoedsrust*; in – n houden, setten 551, 552.
vredeliken (*bijw.*) 255, *vreedzaam.*
vreedsamicheit sijns herten 321 (*vgl.* vrede) – der conscienciën 379, *gemoedsrust.*
vreeslijc, vreeslike sorgen 302*, *verschreven voor* vleeslike?
vreischen 11, 196, *vernemen.*
vrecheit of giericheit 69, *de eerste hoofdzonde.*
vrese gods 304, *vgl.* anxt.
vri van geest 236, vri geesten, vrije geesten 237, *zie de aant.*; vri ende verlost 238; die vri verkene 253 Q, dat vri nuwe Jeruzalem 240 (*var.* dat nuwe vri J.); vri wil 233.
vri-edel 240 (*waar duidelijk het karakter van copulatieve samenstelling blijkt*), 245 *vrij en edel.*
vrient gods 219, 235, (255 *in fine*: dinen vrienden); *sprw.* inden noot sietmen wie vrient is 424, 437.
vriesk 43 P, *var. v.* fresch.
vriheit van naturen 233, van graciën 235, van gloriën 238, *vrijheid*; die heilige dage hebben also wel hoer – als die heilige steden 89, *recht.*
vrilic, blijft nu – leggen 116, *gerust.*
vriliken den doot verwachten 347, hoe – dorren sijt verteren 31, daerom doet dit – mede 184, 203, *gerust, zonder schroom*; die en darf – geen anxt hebben, 189, dat weet – voor waer 247, *gerust, stellig*; vriliken leven sonder toorne (*var. v.* vredeliken) 255 D, *rustig, vreedzaam.*
vromelike gode volgen 127, *flink.*
vrome 237, *voordeel.*
vromen noch baten 217, *baten.*
vroom (*bnw.*), vrome stoutheit 43, mit vromen moede 199, vrome herten *tegenover* trage – 392, *flink.*
vroomheit *tegenover* traecheit 378 *flinkheid*; – bewisen 378, – werken 532, *iets flinks, flinke daden.*
vrou, vrouwe, vrou Avontuere 43, vrou Gierichede 97, die vrouwe Caritaet 248; onse – 155 (*Maria*), een – ende coninghinne 212, 325, *vrouwe, gebiedster.*
vrucht, veel vruchten ende oerbaers doen 136, *vruchtbaars, nuttigs*; die – des levens 267.
vruchten, god – 231, *vreezen.*
vullensche 283* = vulnesse.
vunte 186 *var.*, *doopvont.*
vulde 133 B (*var. van* volheide *en van* weelde), *brooddronkenheid.*

W.

wach, o –! 174, *o wee!*
waechscale, sinte Michiels – 250 (B. wagenscale) *weegschaal* (*zie aant.*). *Zie ook* wagescale.

Wael, als die – seit 59, 66.
waer, also – alst paternoster, *zie* paternoster.
waer, hi seit – 119, *waarheid.*
waerde, *sprw.* die meest van waerden is, die verootmoedicht hem meest van werken 545, *de ware grootheid toont zich nederig.*
waerdelic 292, *op waardige wijze, eerbiedig.*
waerder 500, *bewaarder.*
waerderen 198, *naar waarde schatten (van koopwaren).*
waerdich, *zie* werdich.
waerdicheit, guetheit ende – 320, *waarde*; eer ende – bieden 34, doen 35, *eerbied bewijzen.*
waerheit, recht inder – 222, *werkelijk*; tegen die – te oorlogen 56, *een zonde tegen den H. Geest*; die overste – 332, die ewige – 289, *de Waarheid, Jezus.*
waerlijc, geesteliken ende waerliken 43, – man, wijf 113, in allen staden, si sijn geestelijc of – 164, een – coninc 139, die waerlike wise lude 181, waerlike dingen (*tegenover* geestelike) 61, – genoecht 200, *wereldlijk.*
waerlike, also – of 89, *even goed alsof.*
waernemen 300, *bemerken*; en nemen niet waer wat si seggen 559; *passen niet op hun woorden*, neem waer datstu niet en valste 560, *pas op.*
waersager 33, *waarzegger.*
waert, begeerte tot gode – 117, *begeerte naar God.*
waert 498, 387 (waerder), *kostbaar*; – hebben 203, *prijs stellen op.*
waertheit 521, *waarde.*
wagescale, staet (= staetet) seer in die – mit hem van haerre salicheit 59, *hun zaligheid staat in de waagschaal. Zie ook* waechscale.
wacker *tegenover* swaer (*traag*) 61 *wakker, bijdehand.*
walt (*gen.* waldes) 41 B, *woud.*
walsch, in –e 147, *tegenover* in duutsche, *Fransch.*
wandelbaer ende verscheidende 306, *veranderlijk.*
wandelen 189 *var.*, *wandelen, leven.*
wanderen 189 = *het vorige.*
wanderinge inden hemel 230, 534, *godzalige levenswandel.* (*vgl.* Philipp. 3, 20).
wane setten in, *blz.* 131, *geloof, vertrouwen stellen in.*
wanen, datsi selve – dattet waer is 33, *met inf. zonder* te 38, *wanen.*
wanen, wassen ende – als die maen doet 218, *afnemen.*
wangelovich 414, *twijfelmoedig.*
wangonst 295, wangunst 13, *afgunst.*
wanhope of mistroost 55, 185, *wanhoop.*
wanscapen, wanscepen 21, *mismaakt.*
want 7, *opdat.*
wapen, die – (*mv.*) 393, die rechte – (*enk.*) 426; inden – te gaen 378, *de wapenen op te nemen, het ridderleven te aanvaarden.*
warich 264, die warige rechte wijsheit 218, *waarachtig*, die warige Salomon 264, *waarheid sprekend, waarachtig.*
warnen, daer of – 144, *waarschuwen.*
wassen (*bnw.*), – kijnderen kerstenen 87.
wassen ende meerren 216, 220, – ende toenemen 435.
wasselijc 387, *van goud gezegd*; *vgl. de aant.*
wat, *met* (*oorspr.*) *genitief plur.*, wat strenger leven 123, wat heiliger predicaer 127.
water, *sprw.* gestolen – sijn die soetste 78, *zie de aant.*
wech 180 D, *wand.*
wechsceiden 215, *heengaan.*

wedden ten meesten ogen 101 *wedden.*
wedehoppe 147 (*var.* hoptope), *hop zie Mnl. Wdb. op* hoppe.
weder (*bijw.*), daer si dusentwerf meer voor – hebben souden 227, dat een – tgoede mit quaden loont 30, *terug, weerom, in ruil*; weder om 112, *andersom.*
wederdenken 339, *nog eens denken? Vgl. de aant.*
wedergeven, *sprw.* si moetent – of hangen 497, *vgl.* wederkeren.
wederhalen, versumenisse – 221 Q, *inhalen.*
wederkeren, *sprw.* men moet – of hangen leren (*zie den tekst en vgl.* wedergeven) 59, *vergoeden, teruggeven.*
wedercopen, verlossenende – 260, *terugkoopen, vrijkoopen* (*uit de macht van de zonde, van den duivel*).
wedercronen 125, *tegenpruttelen.*
wederroepen 445, *herroepen,*
wedersake 339, 556, *tegenstander.*
wederseggen 286, 365, *tegenspreken.*
wederslach van oge *blz.* 112, *opslag?*
wederspannicheit datmen in latijn hiet rebelheit *39, 165, weerspannigheid.*
wederspenicheit 39 *var., hetzelfde.*
wederspoet 163 *var.*, 227, *tegenspoed.*
wedersporig 39, *weerspannig.*
wederspornich, 39 G, 165 G, *hetzelfde.*
wederspornicheit 39 G, 165 G, *weerspannigheid.*
wederstaen (*scheidbaar*) 171, *weerstaan.*
wederstoot 437, *tegenspoed.*
wedervaren 114, *geschieden.*
wedervechten (*onscheidbaar*:) 300, – iegens 404, (*scheidbaar*:) 415, *strijden*; 339, hi vecht, hi wedervecht, *hij strijdt over en weer, hij bestrijdt zijn eigen argumenten* (*vgl. de aant.*).
wederwichte 546, *tegenwicht.*
wedewer 110, *weduwnaar.*
weduwe, vanden weduwen 508.
weduwenstaet 523.
weduwi 509 (*vgl. de volgende artikelen*).
weduwienstaet 522, *weduwenstaat.*
weduwiscap 508, 509, 523, *weduwschap.*
weduwscap 422.
weedom 191 G, *verdriet.*
weec 125, *zwak van gestel.*
weecheit of tederheit 65, *laksheid.*
weelde 264, *genot*; die vleeschelike gedachten horen tot weelden 404, *wellust.*
weenlic te beclagen 121 (B. wenelic), *met geween.*
weerhaan, die – die mit allen winden keert 414.
weidelijc, weideliken heinxten 201 BK, *var. van* weigelijc, weigerlijc.
weigelijc (*varr.* weichlijc, weidelijc), weigeliken henxten 201, *vurig? Vgl. de noot op blz.* 8.
weigerlic, zaerlic ende – 60 G, *var. van* dertenlic, *weelderig.*
wel, en daerom seit s. Jan – 23, *terecht*; dan si – weten dat si waert is 72, *heel goed*; – mit gode sijn 418, *goed aangeschreven staan bij God.*
weldoen 333, 392, *goed leven, goed handelen.*
wellusten (*meerv.*) ende gemac des levens 477, *weelde.*
wellusticheit 384, *weelde.*
welsmakenheit, wijsheit ende – 553, *wijsheid* (*sapientia*).
welvaert 48 (*var.* welvaren), *voorspoed* (*vgl.* qualicvaert).
welvaren 13, 48 D, *voorspoed* (*vgl.* qualicvaren).
wenentlic 121 D (*var. van* weenlic).
wennen, hem daertoe – 5, hem – in 119, 151, *gewennen.*
werdich, duerre danse – sijn 98, *waard.*

werelt (werlt 17), uter — sijn 311, *de wereld vaarwel gezegd hebben, als kloosterling leven*, die ander werelt 122, 170, *het leven hiernamaals*, om alle die — niet 106.

wereltlic leven = werkelic leven 467, *het leven in de maatschappij*.

werc, duechdelike werken 41, 44, mit ootmoedigen werken van buten 61; geestelike werken der ontfermherticheit *435*, lichaemlike 442; werc der echtscap 507, — des huilix 505, *geslachtsgemeenschap*; te werc setten 365, *ten uitvoer brengen*.

werkelic leven 467 (*vgl.* wereltlic), *het werkende leven (tegenover het „scouwende" of „volmaecte" leven)*.

werken 242, 312, *uitwerken, veroorzaken*; 250, 401, *tot stand brengen*, vroomheit — 532, *iets goeds, iets flinks tot stand brengen*.

werpen, die coten — 177, *met koten spelen*.

werven 69, *verwerven, winnen*.

werscap 6, 442, *feest*.

werwolf, 33 Q, *weerwolf*.

wes 174, *waarom*.

wesen (*znw.*), — ende gevaerde 567, *handel en wandel*; 298, *zie de aant.*

wesen 299, 331, *hulpww. van den lijd. vorm*.

Westvalinge 153, *Westfaler*.

wet, sinne ende — 13, 14, *verstand* (*vgl.* wit); die oude wet 6 P Q (*var.* ewe), 152, 526, vander nuwer ewe of vander nuwer wet 265, *wet, O. of N. Testament*; die heiden sonder bescreven wet 319.

weten; gewęten hebben 131 = weten.

wetende 5, 7, 11, *bij zijn weten*.

wetens 5, willens ende — 56, *bij zijn weten*.

wevel, des duvels — of torren 147, (*vgl.* V. d. Vet, *Biënboec* 137).

wicht (*dat. mv.* wichteren) 80, *onderdaan*.

wide ende verre 40, *ver*.

wighelaer 94, *wichelaar*.

wijchelen 33, *wichelen*.

wijchelinge 94, *wichelarij*.

wijf, witte wive 33; *sprw.* een scoen geciert wijf is een armborst 108, *zie aant.*

wijn, *sprw.* als een waent den wijn drincken so drinct hem die wijn 548; *sprw. zie* bongat.

wijnboef 100, *kelner*.

wijnbraeuw, die — en plucken 107, *de wenkbrauwen uittrekken*.

wijnge 19, *wijding* (*zie aant.*).

wijnschote 262 Q, *wingerdloot, wijnstok*.

wijnstoc 262, *wijnstok*.

wijnt, een groot stormende — 40, die XII wijnden (*naast* winde) der idelre gloriën 43; een luttel wijnts 140, 222, *een kleinigheid, niets*.

wijntapper 143, *wijntapper*.

wijs, in geenre — 330, *op geen voorwaarde, om nog zoo veel niet*.

wijsheit *218*; gave der — *279*, *542*, geest der — 282; voorsienige — (*één der kardinale deugden*) *315*; — ende clergie 218, — ende welsmakenheit 553; Jhesus Cristus die die — sijns vaders is 422, die werken der — sijn toegescict den soon 308; die wijsheit gods 270, 279, 333, *Jezus Christus*.

wijtsel 113, *geestelijke wijding*.

wile, bi wilen 57, *somwijlen*.

wille hebben 303, *willen*; willens ende wetens 56, 98, al willens gec 178, mit wille 88, mit wil 234, *willens*; om sijns selfs goetheits wil 234, om sijns geslachtes willen 239, *uit oorzaak van*; over gods wil 120, om hoers tijtlics oorbaers wille 120, den here te wil 120, *om den wil van*.

willen 107, *tweemaal als hulpww. v. d. conjunctief*.

willens *zie* wille.
willich, mit williger penitenciën 188, *goedwillig, bereidwillig.*
willichliken liden 227, *goedwillig, gelaten.*
winnen, uten grave 147 K, *opgraven*; goede luden uten horen — 85, *door een proces het hunne afhandig maken.*
winninge doen 209, *winst behalen.*
wint, *zie* wijnt.
wint 193, *windhond.*
winthont 193 D, 369, *windhond.*
wise, dat liet hevet één — of één tone 156, *het is al koekoek één zang.*
wiselic biechten *396.*
wisen 312, *leiden, den weg wijzen*; 425, *onderwijzen*; dat wijst hem selven 194, 225, *dat spreekt vanzelf*; 339, *zie aant.*
wiseman 315, *wijze man.*
wissel, enen goeden — doen 204, *ruil.*
wissel 75 K, *wisselaar.*
wisselaer 75, *hetzelfde.*
wit, sin ende — ende ouderdom 20, sinne ende — 3 *verstand* (*vgl.* wet *en* witte).
wittachtich hilic 111, *wettig* (*vgl.* wittech).
witte 274*, *doop? vgl. de overeenk. plaats in* 274.
wittelic, wittelike (*bijw.*) 391, *volgens den regel* (*zie de verklaring in den tekst*).
wittech hilic 111 *var., wettig* (*vgl.* wittachtich).
woedinge, raserie of — 31 (= verwoetheit), *zinsverbijstering.*
woekenaer 70, 101, wokenaer 333, 445, *woekeraar.*
woeker (woker, 70), *het maken van rente, het behalen van winst, de eerste tak van „vrecheit"*; 70, 71, 444, *rente*; doen 101, 395, *rente maken, winst behalen*; 294, *schuld.*
woelen inder messen 147, *woelen, wroeten.*
woertafelen 101 (*varr.* wortafelen, worptafelen), *een spel* (*triktrak?*).
wolken 174, *wolk.*
woonstat 357, *woonplaats.*
wopen! 174 D, *var. van* wapen!
woper! 174 M, *var. van* wapen!
worgen 111, *dooden*; 116, *worgen.*
worm 185, *draak, monster.*
worptafelen 101 G, *zie* woertafelen.
wortafelen 101 K M, *zie* woertafelen.
wraec, wrake, die scerpe — die god gedaan heeft 160, *wraak, straf*, begeerte van wraken 59, *wraakzucht.*
wrac 298*, *wrok.*
wraken, sich — 163 B, *wraak nemen, straffen*; wraken 297*, *haat dragen.*
wredelic antwoorden 457, *bar.*
wredeliken toespreken 463, *bar.*
wreet, een stug dorper ende een keerle 29, 46, wrede woorde 457, — van sinne *blz.* 147, *bar, hondsch.*
wreiken ende kipen 225 . . . ?
wroegen, wrogen, sijn consciencie wroeget hem 6 Q, daer hem sijn consciencie in wroget 403, *beschuldigen, kwellen.*
wruten inder messen 147 G (*var. van* woelen), *wroeten.*

Y.

Zie bij I.

Z.

Zie bij S.

Bij het nazien der drukproeven van de Aanteekeningen en het Glossarium waren Prof. J. Verdam en Dr. J. J. Salverda de Grave zoo vriendelijk mij behulpzaam te zijn. Aan hen dank ik menige opmerking waarmee ik mijn voordeel kon doen.

TE VERBETEREN:

Blz. 203, r. 6 v. o. *staat:* Koninkl. Bibl. te 's-Gravenhage, *lees:* Univ. Bibl. te Amsterdam, waar het nu het nummer 544 heeft.

„	249,	r. 5		*staat:*	dat hi,	*lees:*	daer hi.
„	358,	„ 16		„	bevet,	„	hevet.
„	372,	„ 1		„	eede,	„	ende.
„	372,	„ 4	v. o.	„	bet,	„	het.
„	377,	„ 15		„	di,	„	die.
„	382,	„ 16	v. o.	„	de,	„	die.
„	386,	„ 4	„ „	„	ducht,	„	duecht.
„	389,	„ 11	„ „	„	dit,	„	die.
„	407,	„ 3		„	dat,	„	dit.
„	414,	„ 12		„	sondaers,	„	sondaer.
„	427,	„ 3	v. o.				ande *schrappen.*
„	431,	„ 3	„ „	„	dien die,	„	dien du.
„	450,	„ 6	„ „	is *vóór* overtallich *schrappen.*			
„	453,	„ 3	*lees:* castiën e n d e l e r e n ende.				
„	478,	„ 18		*staat:*	woerden,	*lees:*	waerden.
„	546,	„ 4	v. o.	„	adjectief,	„	bijwoord.